R. P.

CORN. CORNELII

A LAPIDE

E SOCIETATE IESV,

S. SCRIPTVRÆ OLIM

Louanij posteà Romæ Professoris.

IN LIBRVM

SAPIENTIAE

COMMENTARIVS.

INDICIBVS LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ rerum & verborum instructus.

PARISIIS,

Sumptibus CLAVDII SONNII, viâ Iacobæâ, sub scuto Basileensi, & Circino Aureo.

M. DC. XXXIX.

CVM PRIVILEGIO REGIS CHRISTIANISSIMI.

R. P.

CORN. CORNELII

L PIDE

S ATE IESV,

TVRÆ OLIM

poſteà Romæ Profeſſoris.

IN LIBRVM

APIENTIAE

COMMENTARIVS.

INDICIBVS LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ rerum & verborum inſtructus.

PARISIIS,

Sumptibus CLAVDII SONNII, viâ Iacobæâ, ſub ſcuto Baſileenſi, & Circino Aureo.

M. DC. XXXIX.

CVM PRIVILEGIO REGIS CHRISTIANISSIMI.

SVMMA PRIVILEGII A CHRISTIANISS. & Iusto Galliarum Rege concessi.

LVDOVICI XIII. Galliæ & Nauarræ Regis authoritate sancitum est, & patentibus eius litteris cautum, ne quis in Regno ipsius, aliisve locis eius ditioni subiectis, intra decem annos à die impressionis primæ inchoandos ac numerandos excudat, vendat, excudendum, vendendúmque quovis modo & ratione curet, Librum qui inscribitur, *R. P. Cornelij Corn. A LAPIDE ex Societate IESV, Commentarius in Ecclesiasten, & Sapientiam Salomonis*, præter SEBASTIANVM CRAMOISY, Bibliopolam & Typographum Regium, aut illos quibus ipsemet concesserit. Prohibitum insuper eadem authoritate Regia omnibus eius subditis eundem librum extra Regni sui limites imprimendum curare, vel quempiam vbicumque fuerit ad id agendum impellere, ac instigare sine consensu dicti SEBASTIANI CRAMOISY, sub pœna confiscarionis librorum aliisve pœnis originali diplomate contra delinquentes expressis. Datum Parisiis 6. Decembris 1638.

De mandato Regis sic signatum.

CEBRET.

Idem Sebastianus Cramoisy socios sibi adiunxit, Claudium Sonnium, Petrum Billaine, & Gabrielem Cramoisy, quibus eodem ac ipse huius Libri imprimendi ac vendendi Priuilegio vti concessit.

FACVLTAS R. P. GENERALIS.

MVTIVS VITELLESCVS Societatis IESV Præpositus Generalis. Cùm Commentarios in Ecclesiasten & Sapientiam Salomonis, P. Cornelij à Lapide, nostræ Societatis, tres eiusdem Theologi, quibus id commissum fuit, recognouerint, ac in lucem edi posse probauerint, facultatem concedimus, vt Typis mandentur, si ita ijs, ad quos pertinet, videbitur. In quorum fidem has litteras manu nostra subscriptas, & sigillo nostro munitas dedimus, Romæ 10. Martij 1637.

MVTIVS VITELLESCVS.

SVMMA PRIVILEGII A CHRISTIANISS. & Iusto Galliarum Rege concessi.

LVDOVICI XIII. Galliæ & Nauarræ Regis authoritate sancitum est, & patentibus eius litteris cautum, ne quis in Regno ipsius, aliisve locis eius ditioni subiectis, intra decem annos à die impressionis primæ inchoandos ac numerandos excudat, vendat, excudendum, vendendúmque quovis modo & ratione curet, Librum qui inscribitur, *R. P. Cornelij Corn.* A LAPIDE *ex Societate* I E S V, *Commentarius in Ecclesiasten, & Sapientiam Salomonis*, præter SEBASTIANVM CRAMOISY, Bibliopolam & Typographum Regium, aut illos quibus ipsemet concesserit. Prohibitum insuper eadem authoritate Regia omnibus eius subditis eundem librum extra Regni sui limites imprimendum curare, vel quempiam vbicumque fuerit ad id agendum impellere, ac instigare sine consensu dicti SEBASTIANI CRAMOISY, sub pœna confiscationis librorum aliisve pœnis originali diplomate contra delinquentes expressis. Datum Parisiis 6. Decembris 1638.

De mandato Regis sic signatum.

CEBRET.

Idem Sebastianus Cramoisy socios sibi adiunxit, Claudium Sonnium, Petrum Billaine, & Gabrielem Cramoisy, quibus eodem ac ipse huius Libri imprimendi ac vendendi Priuilegio vti concessit.

FACVLTAS R. P. GENERALIS.

MVTIVS VITELLESCVS Societatis IESV Præpositus Generalis. Cùm Commentarios in Ecclesiasten & Sapientiam Salomonis, P. Cornelij à Lapide, nostræ Societatis, tres eiusdem Theologi, quibus id commissum fuit, recognouerint, ac in lucem edi posse probauerint, facultatem concedimus, vt Typis mandentur, si ita ijs, ad quos pertinet, videbitur. In quorum fidem has litteras manu nostra subscriptas, & sigillo nostro munitas dedimus, Romæ 10. Martij 1637.

MVTIVS VITELLESCVS.

SVMMA PRIVILEGII A CHRISTIANISS. & Iusto Galliarum Rege concessi.

LVDOVICI XIII. Galliæ & Nauarræ Regis authoritate sancitum est, & patentibus eius litteris cautum, ne quis in Regno ipsius, aliisve locis eius ditioni subiectis, intra decem annos à die impressionis primæ inchoandos ac numerandos excudat, vendat, excudendum, vendendúmque quovis modo & ratione curet, Librum qui inscribitur, *R. P. Cornelij Corn.* A LAPIDE *ex Societate* IESV, *Commentarius in Ecclesiasten, & Sapientiam Salomonis*, præter SEBASTIANVM CRAMOISY, Bibliopolam & Typographum Regium, aut illos quibus ipsemet concesserit. Prohibitum insuper eadem authoritate Regia omnibus eius subditis eundem librum extra Regni sui limites imprimendum curare, vel quempiam vbicumque fuerit ad id agendum impellere, ac instigare sine consensu dicti SEBASTIANI CRAMOISY, sub pœna confiscationis librorum aliisve pœnis originali diplomate contra delinquentes expressis. Datum Parisiis 6. Decembris 1638.

De mandato Regis sic signatum.

CEBRET.

Idem Sebastianus Cramoisy socios sibi adiunxit, Claudium Sonnium, Petrum Billaine, & Gabrielem Cramoisy, quibus eodem ac ipse huius Libri imprimendi ac vendendi Priuilegio vti concessit.

FACVLTAS R. P. GENERALIS.

MVTIVS VITELLESCVS Societatis IESV Præpositus Generalis. Cùm Commentarios in Ecclesiasten & Sapientiam Salomonis, P. Cornelij à Lapide, nostræ Societatis, tres eiusdem Theologi, quibus id commissum fuit, recognouerint, ac in lucem edi posse probauerint, facultatem concedimus, vt Typis mandentur, si ita ijs, ad quos pertinet, videbitur. In quorum fidem has litteras manu nostra subscriptas, & sigillo nostro munitas dedimus, Romæ 10. Martij 1637.

MVTIVS VITELLESCVS.

SVMMA PRIVILEGII A CHRISTIANISS. *& Iusto Galliarum Rege concessi.*

LVDOVICI XIII. Galliæ & Nauarræ Regis authoritate sancitum est, & patentibus eius litteris cautum, ne quis in Regno ipsius, aliisve locis eius ditioni subiectis, intra decem annos à die impressionis primæ inchoandos ac numerandos excudat, vendat, excudendum, vendendúmque quovis modo & ratione curet, Librum qui inscribitur, *R. P. Cornelij Corn.* *A LAPIDE ex Societate IESV*, *Commentarius in Ecclesiasten, & Sapientiam Salomonis*, præter SEBASTIANVM CRAMOISY, Bibliopolam & Typographum Regium, aut illos quibus ipsemet concesserit. Prohibitum insuper eadem authoritate Regia omnibus eius subditis eundem librum extra Regni sui limites imprimendum curare, vel quempiam vbicumque fuerit ad id agendum impellere, ac instigare sine consensu dicti SEBASTIANI CRAMOISY, sub pœna confiscationis librorum aliisve pœnis originali diplomate contra delinquentes expressis. Datum Parisiis 6. Decembris 1638.

De mandato Regis sic signatum.

CEBRET.

Idem Sebastianus Cramoisy socios sibi adiunxit, Claudium Sonnium, Petrum Billaine, & Gabrielem Cramoisy, quibus eodem ac ipse huius Libri imprimendi ac vendendi Priuilegio vti concessit.

FACVLTAS R. P. GENERALIS.

MVTIVS VITELLESCVS Societatis IESV Præpositus Generalis. Cùm Commentarios in Ecclesiasten & Sapientiam Salomonis, P. Cornelij à Lapide, nostræ Societatis, tres eiusdem Theologi, quibus id commissum fuit, recognouerint, ac in lucem edi posse probauerint, facultatem concedimus, vt Typis mandentur, si ita ijs, ad quos pertinet, videbitur. In quorum fidem has litteras manu nostra subscriptas, & sigillo nostro munitas dedimus, Romæ 10. Martij 1637.

MVTIVS VITELLESCVS.

MOMENTVM VNDE PENDET
ÆTER NITAS
VITÆ
MORTIS
ELIGE
Huc crux ducit Huc voluptas.

COMMEN

COMMENTARIVS IN LIBRVM SAPIENTIÆ.

ARGVMENTVM.

RIA hîc de more præmittenda sunt. Primum, de auctoritate libri: Secundum, de auctore: Tertium, de argumento.

QVÆRITVR ergo primò, An Sapientia sit liber Canonicus S. Scripturæ? Negant Iodæi & hæretici, imò nonnulli Catholici, vt Lyran. & Caietan. Iudæi, quia in hoc libro c. 2. 20. prædicitur mors Christi, illi in cruce infligenda ab impijs Iudæis. Hæretici, quia, dum liber hic commendat castitatem, opera bona, martyria, merita & præmia, contrarijs eorum hæresibus aduersatur: vnde eum reijcit Kemnitius in Examine Concilij Trident. sess. 4. imò Caluin. lib. 1. Instit. c. 11. §. 8. scribit, se in libro Sapientiæ inuenisse mendacium, scilicet de inuentore idololatriæ, qui c. 14. 15. dicitur fuisse pater lugens filium sibi morte ereptum; quæ Caluino Scriptura indigna est Biblijs, dignaque fauillis: sed de hoc fusiùs agendum c. 14.

Sapientia est S. Scriptura.

Verùm Respondeo & dico, De Fide est librum Sapientiæ esse Canonicam Scripturam. Patet, quia ita definiuit Concil. Florentin. in vnione Armen. & Tridentinum sess. 4. Carthagin. III. c. 47. Toletanum XI. in Profess. fidei, Sardicense apud Theodoret. lib. 2. Histor. c. 8. Triburiense c. 34. Pistense c. 1. Nicenum II. act. 4.

Hinc Christus & Apostoli ex libro Sapientiæ testimonia, æquè ac ex alijs libris Canonicis mutuati sunt. Nam ex Sapient. 3. v. 7. *Fulgebunt iusti*, citat Christus illud Matth. 13. 43. *Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eorũ.* Rursum Matth. c. 27. 43. refert id, quod habetur Sap. 2. v. 13. *Filium Dei se nominat.* Et v. 18. *Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum, & liberabit de manibus contrariorũ.* Paulus quoque ad Rom. 11. v. 34. profert illud Sap. 9. 13. *Quis enim hominum poterit scire consiliũ Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus?* Et ad Ephes. 6. 13. & 17. depromit id, quod habetur Sap. 5. 18. & 19. *Accipiet armaturam zelus illius, & induet pro thorace iustitiam, & accipiet pro galea iudicium certum, sumet scutum inexpugnabile æquitatem.* Idem Hebr. 1. v. 7. & 11. & alibi alludit ad dicta Sapientiæ c. 4. 6. 7. & 9.

Idem faciunt Patres Græci & Latini, qui Sapientiam citant, vt diuinam Scripturam, imò vt librum Salomonis. Loca eorum citabo quæst. 2. nunc sufficiat vnius S. August. sententia, qui lib. 2. de Prædest. Sanctor. c. 14. & lib. 2. de Symbolo ita scribit: *Non debuit repudiari sententia libri Sapientiæ, qui meruit in Ecclesia Christi de gradu lectorum Ecclesiæ Christi tam longa annositate recitari, & ab omnibus Christianis Episcopis vsque ad extremos laicos fideles, pœnitentes, catechumenos cum veneratione diuinæ auctoritatis audiri.*

Quare vana est Caietani exceptio, dicentis librum Sapientiæ à Patribus vocari Canonicum id est regularem, quia valet ad ædificationem fideliũ, at non ad stabilienda fidei dogmata: ad vtrumque enim valet diuina Scriptura, qualem aiunt esse Patres librum Sapientiæ. Vide Melchiorem Canum lib. 2. de Locis c. 11.

Porrò S. Athanas. in Synopsi, S. Epiphan. lib. de Ponderib. & mensuris, S. Hieron. in Prologo Galeato, & epist. 115. & in cap. 8. & 11. Zachariæ, & Damasc. 4. de Fide c. 18. asserunt, Sapientiam non esse in canone Hebræorum, & suo tempore necdum ab Ecclesia receptam vt librum Canonicum; legendum tamen in Ecclesia ad ædificationem plebis. Quare liber hic non est protocanonicus, id est primæ classis S. Script. quales sunt ij, de quorum fide numquam est dubitatum; sed deuterocanonicus, id est secundæ classis, quales sunt ij, de quorum fide dubitatum fuit aliquando, at postmodum tota Ecclesia, re examinatâ, eos in canonem admisit. Audi S. August. lib. 2. de Doctr. Christ. c. 8. *Illi duo libri, vnus, qui Sapientia; & alius, qui Ecclesiasticus inscribitur, quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter Prophetas numerandi sunt.* Et lib. de Prædestinat. Sanctorum c. 14. *Sed qui sententijs tractatorum*, ait, *instrui volunt, oportet vt istum librum Sapientiæ, vbi legitur, Raptus est ne malitia immutaret cor eius, omnibus tractatoribus anteponant: quem sibi anteposuerunt etiam temporibus proximi Apostolorum egregij tractatores, qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere, nisi diuinum testimonium crediderunt.* Addit S. Isidor. lib. 1. Offic. c. 12. quem sequitur noster Lorinus, olim librum hunc Hebraicè extitisse, fuisseque in canone Hebræorum, sed à posterioribus Iudæis Christicidis abrasum ex eo, & abolitum, legique vetitum; eò quòd nimis aperta de Christo, ac Iudæorum contra Christum insidijs & machinationibus oracula contineret. Vide Bellar. lib. 1. de verbo Dei c. 13. Sixtum Senensem lib. 8. Biblioth. hæresi 9. Iuducum Coccium in Thesauro Catholico, in Sapientia, & Gonsaluum Ceruantes proœmio in Sapientiam.

Secunda classis.

Denique Ioannes Picus Mirand. Præfat. in Heptapl. asserit ab Hebræis legi librum Sapientiæ, à Salomone rege ex medulla Mosaicæ legis

Hebraicè conſcriptum; ſed alterum & diuerſum ab hoc noſtro, cuius quoque meminit Theophilus Antiochenus lib. 3. ad Autolycum.

Qværitvr Secundò, quis ſit auctor libri Sapientiæ?

An Salomō ſit auctor?

Prima ſententia eſt multorum, qui cenſent auctorem eſſe Salomonem, imò nonnulli putant, id eſſe quaſi de fide. Ita noſter Chriſtoph. à Caſtro hîc, & Sixtus Senenſis lib. 8. Biblioth. hæreſi 9. Rugerius lib. de Libris Canon. c. 24. ac fusè Gonſaluus Ceruantes quæſt 1. Prol. in Sapientiam, qui cenſet Sapientiam hebraicè extitiſſe tempore Septuag. Interpretum, & ab eis in Græcum, æquè ac ceteros S. Script. libros, eſſe traductam.

Probant Primò, quia hic liber in Græcis Bibliis inſcribitur, *Sapientia Salomonis.*

Secundò, quia multi Patres eum tribuunt Salomoni, vocantque Sapientiam Salomonis, vt Tertul. lib. de Præſcript. c. 7. Cyprian. lib. 2. Teſtimon. c. 15. 52. 58. & 59. S. Ambroſ. lib. de Paradiſo c. 7. S. Hilar. in Pſal. 127. Clemens Alex. lib. 6. Strom. poſt med. Origen. 1. Periarch. c. 2. S. Baſil. lib. 5. contra Eunom. c. penult. Nazian. orat. 49. S. Athanaſ. in Synopſi Sacræ Script. S. Iſidorus libro 2. de Officiis Eccleſ. c. 12. quin & Concil. Carthag. III. Innocent. I. epiſt. 3. Euariſtus epiſt. 2. Felix I. epiſt. 3. Lactant. lib. 4. c. 16. Epiphan. hæreſi 76. Damaſcen. 4. de Fide c. 18. Melito Aſianus apud Euſeb. lib. 4. hiſtor. c. 25. vel 26. vbi quinque Salomonis numerat libros, ſcilicet Prouerbia, Sapientiam (Græcè ἡ σοφία, perperam aliqui legunt, ἢ σοφία, id eſt, *ſiue ſapientia*, quaſi Prouerbia alio nomine vocet Sapientiam) Eccleſiaſten, Canticum & Eccleſiaſticum. Hinc Euſeb. lib. 4. hiſtor. c. 22. *Hegeſippus*, inquit, *& Irenæus, & omnis antiquorum chorus, librũ, qui adtitulatur Sapientia, Salomonis eſſe dixerunt, ſicut & Prouerbia*; ſic enim Euſebij verba ex Græco in Latinum traduxit Ruffinus.

Tertiò, quia ipſe auctor libri c. 9. 7. vocat ſe regem & ædificatorem templi, qui alius eſſe nequit, quàm Salomom: *Tu*, inquit, *elegiſti me regem populo tuo*, &c. *& dixiſti me ædificare templum in monte ſancto tuo.*

Reſp. negatiuè. Probatur Primò.

Verùm, longè verius eſt Salomonem non conſcripſiſſe hunc librum. Primò, quia, ſi hic liber eſſet Salomonis, vtique Hebræis fuiſſet cognitus, & in canone S. Script. poſitus; iam autem nec in canone Hebr. eſt, nec Hebraicè vlli viſus fuit: nullus enim eſt, qui eum ſe Hebraicè vidiſſe aſſerat, ac nemo veterum (excepto vno Iſidoro, qui poſterior eſt) eum Hebraicè ſcriptum aſſeuerat, vti de Euangelio S. Matthæi aſſeuerat S. Hieron. & alij: cùm ex aduerſo Eccleſiaſticus Hebraicè viſus fuerit Ieſu Sirach iuniori, vtpote qui eum ſe ex Hebræo in Græcum tranſtuliſſe profiteatur in Prologo.

Secundò.

Secundò, quia liber hic primitus Græcè ſcriptus videtur: redolet enim Græcanicam eloquentiam, teſte S. Hieron. in Prologo in libros Salomonis: ſicut vice verſa Eccleſiaſticus, vtpote ex Hebræo in Græcum traductus, magis Hebræam, quàm Græcam phraſin & ſimplicitatem redolet. Confer hunc librum cum Prouerbiis, & videbis quanta ſit ſtyli phraſiſque diſtantia, ac præſertim hîc eſſe elegantes diſcurſus continuos & connexos, cùm in Prouerbiis ſint ſententiæ diſparatæ, quæ nullum inter ſe habent ordinem vel nexum, vt planè ab auctoribus diuerſis videantur conſcripti hi duo libri. Adde, Salomonem libri non eſſe auctorem, inde certò colligi, quòd auctor cap. 15. v. 14. dicat hoſtes populi Dei, puta Ægyptios, imperare illi. Tempore autem Salomonis nemo imperabat Iſraeli, niſi Salomon, qui & Gentibus vicinis vel dominabatur, vel amicitiæ fœdere deuinctus erat. Scriptus eſt ergo hic liber ſub tempus Ptolemæi Lagi: hic enim Iudæam oppreſſit.

Tertiò.

Tertiò, quia veteres tres tantùm numerant Salomonis libros, ſcilicet Prouerbia, Eccleſiaſten & Cantica. Ita Amphilochius Iconij Epiſc. in carm. de legendis S. Script. libris, Iſidorus Peluſ. lib. 4. epiſt. 40. S. Hieron. epiſt. ad Paulinum, quæ præfigitur Bibliis, & alij.

Quartò.

Quartò, quia ita cenſent plurimi & grauiſſimi auctores, vt Lyran. Hugo, Dionyſ. Abulenſ. Ianſenius, Driedo, Melchior Canus, Michael Medina, Alfonſ. à Caſtro, Alfonſ. Curiel, Paulus à Palatio, Lorinus, Pamelius, Georgius Ederus, Didac. Couarruuias lib. 4. Variar. reſol. c. 14. Adrian. Finus, Genebrardus & alij, quos citat & ſequitur noſter Pineda præfat. in Eccleſiaſten c. 2. nu. 20. Imò S. Auguſt. aſſerit hunc conſtantem & communem eſſe fidelium ſenſum: eius verba mox recitabo.

Denique auctor huius libri alludit ſubinde ad fabulas Poëtarum, qui omnes Salomone longè fuere poſteriores. Sic c. 1. 14. dicens, *Nec inferorum regnũ in terra*, alludit ad fabulam Platonis & Ditis, qui fingitur à Poëtis rex inferorum, atque ab inferis ditionis ſuæ iura in terram extendiſſe. Rurſum alludit ad ritus Gentilium, vt cùm ait c. 2. v. 8. ex ſententia Epicureorum: *Coronemus nos roſis.* Nam coronas roſaceas apud Hebræos non fuiſſe tempore Salomonis, imò nec tempore Iſaiæ & captiuitatis Babylonicæ, cenſet Tertull. lib. de Corona militis c. 9. videntur ergo illæ poſteriori tempore, ex commercio cum Gentilibus ad Hebræos permanaſſe. Sic c. 17. 13. in Græco nominat Orcum, & alludit ad Lethen, qui à Poëtis inducitur velut fluuius inferni, mortuis eò venientibus inducens rerum omnium obliuionem, aſſeritque ex Orco promanaſſe tenebras Ægypti. Et cap. vlt. v. vlt. *manna* in Græco vocat *ambroſiam*, quæ à Poëtis fingitur eſſe cibus Iouis & deorum. Hanc ſententiam clarè indicat verſio Syriaca, dum hunc titulum libro præfigit: *Liber magnæ Sapientiæ ipſiuſmet Salomonis filij David: de quo facta eſt dubitatio, quaſi aliquis ſapiens ex Hebræis ſcripſerit illum ſpiritu prophetico, cùm nomine Salomonis poſuiſſet, ſiue condidiſſet illum: & receptus eſt.* Puta habitus Canonicus. Arabica ſic habet: *Liber Sapientiæ Salomonis filij David, qui regnauit in filijs Iſrael.*

Ad Primum reſpondet S. Hieron. in Prologo, illam inſcriptionem in Græcis codicibus eſſe falſam. *Alius*, inquit, ψευδεπίγραφος, *hoc eſt falsò inſcriptus, qui Sapiẽtia Salomonis inſcribitur.* Et mox: *Apud Hebræos nuſquam extat, & ipſe ſtylus Græcam eloquentiam redolet, & nonnulli ſcriptorum veterum hunc eſſe Iudæi Philonis affirmant.*

Ad Secundum reſpondetur, Patres hunc librum citare nomine Salomonis iiſdem de cauſis, quibus Eccleſiaſticum tribuunt Salomoni, quas recitaui proœmio in Eccleſ. ac præſertim, quòd auctor huius libri eum ſcripſerit nomine Salomonis, eiuſque perſonam induat, ac illum loquen-

quentem & docentem inducat. Sicut Plato suos Dialogos inscribit nomine Socratis, Gorgiæ, Protagoræ, Timæi, &c. quia eos loquentes inducit: & Xenophon suum opus inscribit Cyrum, siue Cyripædiam: & Cicero librum de Claris oratoribus inscribit Brutum, qui inter oratores excelluit. Sic ergo hic liber asscribitur Salomoni, quia Salomon hîc loquens inducitur, qui omnium sententia fuit mortalium scientissimus, &, vt ille ait, antistes sapientiæ, Mineruæ corculum, prudentiæ ocellus, Themidis os, medulla consilij, Scripturæ anima.

Id disertè docet Euseb. lib. 11. Præpar. c. 5. *Hac ratione commotus*, inquit, *qui librum Sapientiæ persona sua*, (*eius*, scilicet Salomonis) *inscripsit: Ipse mihi dedit horũ, quæ sunt scientiam, ait, veram*, &c. pergitque citare verba, quæ habentur Sapient. c. 7. v. 17. Sic & Origen. in Ioannem tom. 20. *Sapientia liber*, inquit, *Salomoni inscriptus*. Ergo hic liber scriptus est non à Salomone, sed ab alio in persona Salomonis: vnde & S. Thom. in 1.2. q.113. art. 3. ad 2. ait, in hoc libro sermonem esse ex persona Salomonis. Idem expressè docet Alfonsus Curiel controuer. 2. in lib. Sapientiæ. Quin & S. August. lib. 2. de Doctrina Christ. c. 8. sic ait: *Illi duo libri, primus qui Sapientia, & alius qui Ecclesiasticus inscribitur, de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur; nam Iesus filius Sirach eos scripsisse constantissimè perhibetur*. Et lib. 17. de Ciuitate cap. 20. de eisdem libris inquit: *Alij verò duo, quorum vnus Sapientia, alter Ecclesiasticus dicitur, propter eloquij nonnullam similitudinem, vt Salomonis dicantur, obtinuit consuetudo: non autem esse ipsius, non dubitant doctores.*

Accedit, quòd auctor Sapientiæ imitatus sit Salomonem, eiusque sensa, fortè etiam sententias & verba in libris Hebr. illius æui sparsim repertas collegerit, ordinarit, Græcáque phrasi & stylo expresserit, vt patet conferenti cap. 7. & 9. Sapient. cum iis, quæ de Salomone dicuntur 3. Reg. 3. 1. Paral. 28. 2. Paral. 1. Prouerb. 8. &c. Salomon enim locutus est tria millia parabolarum, & carminum quinque millia, vt patet 3. Reg. 4. 32. quæ omnia, nec Prouerbus, nec Ecclesiaste, nec Cantico contineri queunt: pars ergo eorum Sapientia contineri potest. Ita censent Bellarm. lib. 1. de Verbo Dei c. 13. Possedinus in Apparatu sacro, verbo *Salomon*. Adrian. Finus lib. 6. Flagelli Iudæorum c. 13. & alij.

Ad Eusebium Resp. eius verba perperam tradicta esse à Ruffino: græcè enim sic habent: *οὐ μόνος δὲ οὗτος, ἀλλὰ καὶ Εἰρηναῖος, καὶ πᾶς ὁ τῶν ἀρχαίων χορὸς, πανάρετον σοφίαν τὰς Σαλομῶντος παροιμίας ἐκάλουν.* quæ ad verbum latinè sic sonant: *Non solus autem ipse, sed & Irenæus, & omnis veterum chorus, omni virtute refertam Sapientiam Salomonis* Prouerbia *nuncupauerunt*. Itaque Euseb. non loquitur de libro sapientiæ, sed de Prouerbiis Salomonis, eáque dicit à multis vocari Sapientiam *πανάρετον*, id est de omni virtute tractantem: vnde & Ecclesia in Officio diuino recitans Prouerbia Salomonis, v. g. *Dominus possedit me*, ex cap. 8. *mulierem fortem* ex c. 31. præmittit: *Lectio libri Sapientiæ.*

Ad Tertium, iam dixi librum scriptum esse ab alio quidem, sed in persona Salomonis, ac ex multis Salomonis sententiis, quales sunt illæ in argumento propositæ.

An auctor Iesus Sirach?

Secunda sententia est S. Augustini lib. 2. de Doctr. Christ. c. 8. & lib. 17. de Ciuit. c. 20. vbi scribit constantem esse opinionem, auctorem libri Sapientiæ, æquè ac Ecclesiastici, esse Iesum filium Sirach, vt patet ex verbis eius iam recensitis. Vnde vterque liber à multis vocatur Sapientia. Idem opinatur S. Isidor & Theodor. apud Lipoman. in Exodi c. 16. Verùm, hanc sententiam retractat ipse S. August. lib. 2. retract. c. 4. *De auctore libri*, ait, *quem plures vocant Sapientiam Salomonis, quod etiam ipsum, sicut Ecclesiasticum, Iesus filius Sirach scripserit, non ita constare sicut à me dictum est, postea didici, & omnino probabilius comperi non esse eius libri auctorem.*

An Philo?

Tertia sententia est, auctorem huius libri esse Philonem Hebræum, qui paulò post Christum vixit sub Caio Caligula Imp. ad eumque legationem obiit pro Iudæis, sed ab eo repulsus conuersus ad socios dixit: *Bono simus animo; nam Deus nobis propitius erit, cùm infensus est Caius*, vti refert Ioseph. lib. 18. Antiq. c. 10. Hic enim Philo fuit vir doctus & disertus, ac plurimos in Script. edidit libros, totusque moralis est & pius, qualis est & auctor Sapientiæ. Vnde S. Hieron. in prologo ait: *Nonnulli scriptorum veterum hunc esse Iudæi Philonis affirmant*. Ita censent Lyran. Dionys. Galatinus lib. 1. de Arcan. fidei c. 4. Ludou. Viues in c. 20. lib. 17. S. August. de Ciuit. Adduntque nonnulli Philonem scripsisse hunc librum ad consolationem Iudæorum, quos affligebat Caius Imper. Vnde proponit eis exemplum liberationis Hebreorum à tyrannide Pharaonis, quem Deus tot plagis attriuit; ac iusti regis regimen describit, iniusti verò & tyranni culpat, eique Dei vindictam comminatur.

Verùm, hæc sententia planè est improbabilis. Primò, quia hic Philo post Christum mansit Iudæus, id est infidelis, & in iudaismo pertinax, ideoque à Christo alienus, & Christianæ fidei aduersarius. Quis credat infidelem scripsisse librum tam fidelem, in quo fidei principia traduntur, ac præsertim de Christo patiente & mortuo, vt patet cap. 2. 20.

Secundò, quia Sapientia ab omnibus Orthodoxis, totaque Ecclesia numeratur inter libros veteris testamenti, qui ante Christum scripti sunt; prophetat enim de Christo cap. 2. ergo scribi non potuit à Philone, qui vixit post Christum. Adde, stylum Philonis à stylo Sapientiæ longè distare.

Tertiò, quia Philo hîc valdè addictus fuit Platoni; vnde illud: *Aut Philo platonizat, aut Plato philonizat*. Hinc ex Platone suos hausit errores, vt cùm lib. de Opificio sex dierum censet stellas esse animalia intelligentia; ac cælum à Deo esse factum, vt deorum tam inuisibilium (angelorum) quàm visibilium (stellarum) sit domicilium: astruit sæpè planetarias diuinationes ex Thalmudicis & Genethliacorum delitamentis: dubitat an mundus magis sit ad imaginem Dei factus, quàm homo; & an paradisus terrestris reuera extiterit: libro *de congressu quærendæ eruditionis gratia*, insinuare videtur, infernum non aliud esse, quàm flagitiosi hominis conscientiam, eiusque remorsum. lib. *de profugis*, asserit animam rationalem dumtaxat Adæ creatam à Deo, sensitiuam autem vnà cum angelis. Plures Philonis errores recenset Sixtus

Senensis lib. 5. Biblioth. c. 17. & 93. nonnullos autem refellit auctor libri Sapientiæ.

Quartò, quia liber hic citatur à S. Clemente Pontif. epist. 1. & à S. Dionysio Areopag. c. 4. Diuin. nom. vt sacer, diuinus & priscus: S. Dionysius autem, æquè ac S. Clemens, coæuus Philoni fuit; imò liber Sapientiæ citatur à Christo & Apostolis, qui Philonem antecessere, vt ostendi quæst. 1.

Quintò, quia S. Hieron. lib. de Viris illustribus, & Euseb. lib. 2. histor. c. 17. texentes catalogum librorum Philonis, nullam faciunt mentionem libri Sapientiæ.

An Philo priscus?

Iisce rationibus conuicti nonnulli, censent hunc librum scriptum à Philone, non illo qui vixit post Christum sub Caio, sed seniore, qui vixit 160. annis ante Christum sub Onia prisco pontifice. Ita Alfons. Curiel controuers. 2. Michael Medina lib. 6. de recta in Deum fide c. 12. Driedo lib. 1. de Eccles. dogm. cap. 4. ad 5. diffic. Canus lib. 2. de Locis cap. 11. ad 5. Pamelius in notis ad S. Cyprian. lib. de Moral. n. 43. Genebr. in Chronol. anno mundi 3860.

Verùm Philonis huius senioris nulla est mentio apud Iosephum, Eusebium, aliosque antiquos scriptores: hi enim tantùm meminerunt Philonis Hebræi, qui vixit sub Caio; & Philonis Byblij, id est oriundi ex Byblo ciuitate Phœniciæ, qui non fuit Hebræus, sed Gentilis, ideoque ineptus ad scribendum res Iudaicas, ac multò magis ad scribendũ libros Canonicos. Id disertè docet Euseb. lib. 1. Præpar. Euang. c. 6. *Philo, ait, non Hebræus, sed Byblius, Phœnicum historiam eorum lingua scriptam in Græcam linguam traduxit.* Eundem, non alium citat Iosephus lib. 1. contra Apionem, cuius verba transcripsit Eusebius lib. 9. Præpar. in fine, vbi ait Demetrium Phalereum, Philonem seniorem (Bybliũ) & Eupolemum, Gentiles, scripsisse historias Chaldæorum, Syrorum & Phœnicum, ac obiter subinde tangere res Iudaicas, sed in hisce, vtpote sibi peregrinis, quandoque hallucinari: *Quibus*, inquit, *venia danda est, quoniam magnam nostrarum litterarum peritiam non habuere.* Quod de Philone Hebræo dici nequit. Adde, auctores citati censent Philonem hunc fuisse vnum è 72. Interpretibus: hoc autem dici nequit: nam Aristæas in Historia 72. Interpretum singulorum nomina assignans, nullum inter eos Philonem nominat.

Causa erroris, cur sc. nonnulli sapientiam tribuũt Philoni, est, quòd Salomon à Deo 2. Reg. 12. 25. nuncupatus sit Hebr. ידידיה *Iedidia*, id est, *amabilis Domino*, quæ Græcè dicitur φίλων: φιλέω enim est amo, φιλία amor, φίλος amicus. Vnde & Philo Iudæus à Rabbinis (ac nominatum à R. Azaria) Hebr. vocatur *Iedidia*. Hebræi enim prisci Sapientiæ auctorem fecere Salomonem, vt patet ex R. Mose Bar-Nachmani, qui contractè *Rembam* vocatur, & ante 300. annos floruit. Hic enim in procœmio Pentateuchi, ex magna sapientia Salomonis velut S. Scriptura citat illud Sapient. 7. v. 7. *Optaui, & datus est mihi sensus*, ac cetera quæ sequuntur recitat accuratè & prolixè. Recitat autem lingua Hierosolymitana, puta Syriaca, qua vsi sunt Iudæi post reditum ex Babylone: vnde colligas libri huius auctorem ita esse Salomonem, vt tamen à quopiam posteriore post excidium Ierusalem per Chaldæos, scriptus sit stylo proprio & patrio, ideoque non purè Hebraicè, vti sua scripsit Salomon, sed corruptè siue Hierosolymitanè, hoc est Syriacè. Aut potiùs liber hic primitus ab auctore Græcè scriptus, deinde à quopiam Hebræo in linguam Hierosolymitanam translatus est, æquè ac liber tertius Machabæorum: sic enim & Iosephus & Philo sua Græcè scripserunt, quia Græcè periti Græcis & Latinis scribebant. Stylus enim Sapientiæ planè Græcam phrasim redolet, non Hebræam. Recentiores ergo Latini nonnulli hunc librum tribuerunt Philoni Iudæo, eò quòd Hebræi tribuerent eum Philoni, ignorantes ipsos per Philonem intelligere Salomonem, ob causam iam dictam, non Philonem Iudæum.

Incertus auctor Sapientiæ.

Dico ergo. Certum est de fide auctorem primarium libri Sapientiæ esse Spiritum sanctum: incertum verò est quis fuerit secundarius, scilicet Hebræus Scriba & Rabbinus, qui dictante Spiritu sancto eum conscripserit.

Id satis insinuat S. Dionys. Areopag. c. 4. Diuin. nom. vbi citans locum ex c. 8. Sapientiæ: *In primis*, inquit, *Scripturæ sanctæ institutionibus inuenies quendam hæc dicentem de diuina sapientia: Amator factus sum pulchritudinis eius.* Vbi τὸ *quendam* significat auctorem incertum. Eodem modo Sapientiæ auctorem citat Anast. Nicenus quæst. 35. in sacram Script. *Quidam*, inquit, *sapiens.* Et S. Gregor. lib. 27. Moral. c. 18. *Bene*, inquit, *per quendam sapientem dicitur* Sap. 17. 10. *Cùm sit timida nequitia*, & lib. 23. Moral. c. 16. *Benè quidam sapiens* (Sap. 2. 15.) *Mihi autem Deus dedit dicere ex sententia.* Simili modo eum citat S. Chrys. hom. 4. & 47. in Genes. & hom. 40. & 42. in Matth. & S. Cyrill. Alexand. dial. de Trinitate. & S. Hieron. in Prologo in libros Salomonis: *Apud Hebræos*, inquit, *nusquam est, quin & ipse stylus Græcam eloquentiam redolet.* Et Euseb. lib. 11. Præpar. c. 5. *Hac ratione commotus*, ait, *qui librum Sapientiæ sua persona inscripsit*, scilicet incognitus. Genebrardus quoque ait, auctorem Sapientiæ esse anonymum & incertum. Sic & cæteri, quos citat & sequitur Pineda præfat. in Eccles. c. 2.

Scriptus hic liber sub tempus Alexandri Magni.

Porrò, quia hic liber videtur scriptus Græco stylo ab Hebræo quopiam, teste S. Hieron. conijcere licet eumdem scriptum esse paulò post regnum Alexandri Magni, qui Salomone sexcentis & ampliùs annis fuit posterior: Alexander enim cum imperio linguam Græcam inuexit in Iudæam, ita vt nobiliores Iudæi tunc Græcè discere cœperint. Hinc paulò post Alexandrum Ptolomæus Philadelphus, secundus Ægypti rex, è Iudæa euocauit 72. Interpretes, qui Biblia Hebræa in Græcum idioma traducerent: quare tunc Hebræi didicere linguam Græcam, ac græcè scripsere libros. vnde & Iesus Sirach nepos, librum Ecclesiastici ab auo hebraicè conscriptum traduxit in linguam Græcam, vt ipse fatetur in Prologo Ecclesiastici: illud enim sæculum fuit litteratorum: quare tunc apud Iudæos floruit sapientia & eloquentia Græcanica. Igitur textus Græcus hic videtur originarius S. Script. textus. Nam stylus & facundia Græcam magis eloquentiam, quàm Hebræam simplicitatem redolet, vt rectè aduertit S. Hieron. & colligitur ex cap. 15. 14.

Videtur ergo, quòd sub tempora Ptolemæi Philadelphi scriptus fuerit liber Sapientiæ græcè, ab aliquo è 72. Interpretibus, vel simili Rabbino, fortè in gratiam Ptolemæi Philadelphi: vnde toto hoc libro regem instruit, quomodo sapienter

ter & iustè debeat administrare rempubl. Hac enim de re ipse Ptolemæus 72. Interpretibus totidem quæstiones, pera singulis singulas, proposuit, vt ab ijs disceret modum bene regendi, quas recenset Aristeas in Historia 72. Interpretum. Hæc Chronologia & ratio temporis facem præferet huic libro, eumque mirificè illustrabit, vt patebit quæstione sequenti.

Tres libri partes.

QVÆRITVR ergo Tertiò, quod sit argumentum huius libri? Respond. Liber hic argumentum prodit nomine suo: vocatur enim Sapientia: quia tractat de vera sapientia, eiusque origine, moribus, operibus, effectibus & præmiis. Porrò sapientia hîc non tam speculatiua, quàm practica accipitur, quæ scilicet est ratio agendorum secundùm Deum, ac proinde non aliud est, quàm vera veri Dei cognitio coniuncta cum eius timore, religione & cultu, qui hominem ad salutem & æternam felicitatem perducit. Hinc Isidor. lib. 3. Etymol. Sapientia, ait, est *sapida scientia*. Vnde Noster sapientiam hanc vertit, εὐσέβειαν, id est pietatem c. 10. v. 12. ac sapientiam subinde nominat *iustitiam*, quæ generalis est virtus, omnesque virtutes complectitur, illique c. 7. v. vltimo opponit malitiam, id est vitium & peccatum. Id ita esse clarè significat Sapiens c. 6. v. 18. *Initium*, inquit, *illius verissima est disciplinæ concupiscentia: cura ergo disciplinæ, dilectio est: & dilectio, custodia legum illius est: custoditio autem legum, consummatio incorruptionis est: incorruptio autem facit esse proximum Deo. Concupiscentia itaque sapientiæ deducit ad regnum perpetuum.*

Sapientia quid?

Vnde & Moses Deuter. 4. 5. *Scitis*, ait, *quod docuerim vos præcepta atque iustitias, sicut mandauit mihi Dominus Deus meus: sic facietis ea in terra quā possessuri estis, & obseruabitis & implebitis opere. hæc est enim vestra sapientia, & intellectus coram populis, vt audientes vniuersa præcepta hæc, dicant: En populus sapiens & intelligens, gens magna.* Et Iob. c. 28. v. 28. *Ecce timor Domini*, inquit, *ipsa est sapientia.* Vnde Lactant. lib. 3. de Vera sapientia c. 11. & lib. 4. c. 3. dixit sapientiam & religionem segregari non posse: quòd sapere nihil aliud sit, quàm Deum verum iustis ac piis cultibus honorare. Vide dicta Eccli. 1. 1. & Prouerb. 1. 1.

Apud Philosophos & Theologos Scholast. sapientia aliter varieque accipitur, vt pro rerum omnigena cognitione; pro ea, quæ in quouis genere artis est; pro Metaphysica, pro Theologia, pro fide quæ in actionem etiam prodeat. Addo, pro vno donorum Spiritus sancti, & increata Sapientia, Verboque diuino. Quas acceptiones fusè hîc prosequitur noster Christoph. à Castro; sed illæ huc non pertinent, nisi quatenus sapientiæ iam explicatæ sūt asseclæ, affectus & præmia, vti patuit in Salomone, qui proinde de se ita scribit c. 7. 17. *Ipse enim dedit mihi horum, quæ sunt, scientiam veram, vt sciā dispositionem orbis terrarum, & virtutes elementorum, initium, & consummationem & medietatem temporum, vicissitudinum permutationes, & cōmutationes temporum, anni cursus, & stellarū dispositiones, naturas animalium, & iras bestiarum, vim ventorum, & cogitationes hominum, differentias virgultorum, & virtutes radicum, & quæcumque sunt absconsa & improuisa, didici: omnium enim artifex docuit me sapientia.*

Auctorem nostræ Sapientię imitati sunt Philosophi. Hinc Plato philosophiam nunc definit solu-A tionem animi à corpore, seu mortis commentationem: interdum conuersionem animi ad ea quæ vera sunt & diuina. Stoici verò auctore Plutarcho lib. 1. de Placitis philosophorum c. 1. definierunt philosophiam accommodatæ ad vitam artis meditationem: atque hanc esse vnam eamdemque summam virtutem, quę per Dei imitationem, vt ex Platone adducit Euseb. lib. 12. de Præpar. c. 20. quantum homini possibile est, transitum facit, & fugam terrenorum: imitatur autem Deum iustitia, sanctitate, prudentia. Est autem iustitia, vt docet Clemens Stromat. lib. 4. concentus partium animæ; sanctitatis verò Dei cultus.

Porrò, Stoicorum axioma, imò paradoxum fuit, solum sapientem esse regem, legislatorem, imperatorem, iustum, sanctum, Deo amicum, solum diuitem, liberum, honoratum, pulchrum. Ita B ex Platone in Phædro docet Clemens Alexandr. lib. 1. Stromat. quin & Cicero orat. pro Murena. Hinc & Ægyptij non nisi ex sapientibus creabant reges & iudices, teste Clemente lib. 5. ex Magis Persæ: ex Gymnosophistis Indi. Ita noster à Castro.

Nota eamdem sapientiam hîc, & in Prouerbiis, & aliis libris Sapientialibus pertractari: sed hîc sublimiùs, diuiniùs, & quasi ex radice. Vnde etiam agit de sapientia increata, tum essentiali, quæ communis est toti SS. Trinitati, tum genita & notionali, id est Verbo æterno, ac de eiusdem incarnatione & passione prophetat. Qua de causa Sapientię nomen huic libro est appropriatum: licèt enim tres libri S. Scripturæ vocentur Sapientia: nam Prouerbia vocantur Sapientia Salomonis, C Ecclesiasticus vocatur Sapientia Sirach, hic liber vocatur Sapientia Philonis, vel potiùs Anonymi; tamen hic liber præ ceteris nomen Sapientię absolutè obtinuit; tum quia agit de sapientia in genere, eiusque natura, origine, internisque proprietatibus; tum quia in Prouerbiis & & Ecclesiastico traduntur pręcepta sapientię ethica, quæ quemuis priuatum de moribus & virtutibus instruunt: vnde hi duo libri vocantur σοφία πανάρετος, id est *sapientia omnino virtuosa*: hic verò liber Sapientię tradit pręcepta politica, quibus reges & magistratum ad bene regendam rempubl. informat, vt patet cap. 1. 1. cap. 6. 2. & seq. Summa enim sapientia, & *ars artium est regimen animarum*, ait S. Gregor. initio sui Pastoralis. Adde, Sapientiam de cæteris quoque virtutibus cuique propriis tractare, ideoque & ipsa πανάρετος, id est *omni virtute referta*, à D Damasceno lib. 4. de Fide c. 18. nuncupatur. imò liber hic magis est pius & patheticus, quàm sit Ecclesiastes, vel Prouerbia: passim enim Dei timorem, piosque erga Deum affectus spirat, legentique aspirat: tum quia prophetat de Filio Dei, cui Sapientiæ nomen ex vi originis est proprium: vnde nobile illud Constantinopolis templum Dei Filio dicatum, Sophiæ nomine fuit insignitum. Et Christus specie adolescentis speciosi apparens B. Laurentio Iustiniano adhuc adolescenti, rogatus quisnam esset, Dei sapientiam se esse respondit, vti habet eius Vita. Hinc S. Athanas. in Synopsi S. Scripturæ bonam huius libri partem applicat Christo; hinc & liber hic à Patribus inter prophetales refertur.

Argumentum libri.

Quocirca idem diuidi potest in tres partes, siue

sectiones. Prima à cap. 1. vsque ad cap. 7. elogium sapientiæ continet, & parænesin, siue adhortationem ad eius amorem, studium & zelum. Secunda à cap. 7. ad 10. originem sapientiæ, quòd scilicet à Deo sit orta. Tertia à c. 10. ad finem eius effectus & commoda per Patriarcharum Adæ, Noë, Abrahæ, Lot, Iacob, Ioseph, Mosis, Hebræorum exempla enarrat.

Igitur hoc libro est continua & perpetua sapientiæ, id est iustitiæ & virtutis, laus; ac insipientiæ, id est iniustitiæ & vitij, vituperatio, cum intentatione grauissimorum, vel suppliciorum, vel præmiorum. Vnde nullus ferè liber veteris testamenti clariùs grauiusque proponit iustorum æterna in cælis præmia, & impiorum æterna in gehenna tormenta, quàm liber Sapientiæ.

Iam vt proximiùs & penitiùs argumentum & materiam huius libri inspiciamus; meminisse oportet, quòd dixi quæst. præced. librum hunc scriptum sub tempora Alexandri Magni & Ptolemæi Philadelphi: Alexander enim pugnaturus contra Darium vltimum regem Persarum (vti paulò post eum vicit, ab eoque & Persis monarchiam ad se & Græcos transtulit) offensus fuit Iudæis, eò quòd ipsi Darij partes adiuuerant: quare pergens Hierosolymam eis minabatur excidium, sed occurrit ipsi Iaddo pontifex pontificalibus amictus, eiusque iras & animos ad beneuolentiam inflexit. Quocirca & ipse primus pontificem salutauit, & nomen Dei tetragrammaton, quod in fronte laminæ incisum gestabat, adorauit; cumque id omnes mirarentur, Parmenio Alexandrum rogauit, inquit Iosephus lib. 11. Antiq. c. 8. *Quid ita cùm ipse adoraretur ab omnibus, nunc adoraret Iudæorum pontificem? At ille non hunc se adorasse respondit, sed Deo, cuius pontifex esset, honorem eum exhibuisse: Hunc enim, inquit, vidi & antea hoc ipso habitu, cùm adhuc essem in Dio Macedoniæ, qui me deliberantem quomodo Asiam possem subigere, hortatus est forti esse animo, & sine mora exercitum traijcere; nam suo ductu potiturum me Persarum imperio. Quapropter, quia nunc primùm talem habitum vidi, agnoscens hunc, & visionis memor, quæ me ad hanc expeditionem impulit, puto me non sine numine in Darium exercitum ducere, & breui fore victoriæ compotem, & sublato Persarum imperio cessura mihi omnia ex sententia.*

Alexander Iaddum veneratus est.

Alexandro mortuo, quatuor duces primarij eius diuisere imperium. Antigonus occupauit Asiam, Antipater Macedoniam, Seleucus Syriam, Ptolemæus Lagi filius Ægyptum: quare media inter Syriam & Ægyptum Iudæa vtrique, & vtriusq; (puta Seleuci & Ptolemæi) posteris, fuit pomum discordiæ, imò prædæ, nunc Ptolemæis, nunc Antiochis eam sibi subiugantibus. Igitur Ptolemæus Lagi filius Hierosolymam dolo inuadens cepit, ac ex Iudæa in Ægyptum abduxit centum viginti captiuorũ millia: quare Iudæos grauiter afflixit, adeò vt nonnulli Iudæorum in Ægypto à Iudaismo ad gentilismum, & idola Ægyptiorum deficerent.

Ptolemæorum persecutio.

Ptolemæo Lagi in regno Ægypti successit filius Ptolemæus Philadelphus: hic patris vestigiis insistens initio pressit Iudæos, at postmodum per 72. Interpretes eis reconciliatus, valdè beneuolus & beneficus extitit. quæ omnia fusè narrat Ioseph. lib. 12. Antiq. c. 1. & 2.

Igitur auctor huius libri videns Iudæorum afflictiones, quas patiebantur à Ptolemæis, scripsit hunc librum, ad consolationem & confirmationem Iudæorum, ne à Deo rectaque fide ad idola Ægyptiorum deficerent. Quocirca fusè toto cap. 12. 13. & 14. vnius Dei cultum stabilit, ac idolorum inanitatem demonstrat, vti antea in simili tribulatione fecerat Ieremias, scribens epistolam ad Iudæos ituros in Babylonicam captiuitatem, qua eis idolorum vanitatem ostendit, hortaturque ne in Babylone idola mirentur & colant. Extat hæc epistola Baruch c. 6. Hac de causa Sapiens hîc c. 3. & 5. hortatur Iudæos, & quoslibet fideles ad constantiam & martyrium pro fide vnius Dei, si opus sit, obeundum, eò quòd eos maneat in cælis corona gloriæ sempiternæ, vti paulò post sub Antiocho Epiphane, ad idem hortati sunt se inuicem ceterosque Iudæos, Mathathias & Machabæi 2. Machab. 7. &c.

Rursum, occasione persecutionis Ptolemæorum regum, reges instituit, quomodo sapienter, id est rectè pieque, ex metu cultuque veri Dei, subditos regere debeant, ac iniustis & tyrannis minatur Dei, qui rex est regum, horrenda supplicia: atque hac de causa c. 16. & seq. vsque ad finem, per quatuor integra capita Pharaonis Hebræos persequentis historiam, plagas & exitium; Iudæorum verò liberationem, victoriam & miracula fusè commemorat hoc fine: Primò, vt Ptolemæi, qui Pharaoni in regno Ægypti successerant, illum sibi in exemplum & speculum statuant, sciantque se pari modo à Deo castigandos, si Dei populum, puta Hebræos, vexent & persequantur. Ex aduerso Ptolemæis ceterisque regibus imitandum proponit Salomonem regem sapientissimum, ditissimum, præstantissimum, qui filiam Pharaonis regis Ægypti duxit in vxorem, ac proinde cum Ægyptiis affinitate fuit coniunctus. Hinc cap. 7. 8. & 9. Salomonis sapientiæ studium & orationem, qua eam à Deo efflagitauit & impetrauit, fusè enarrat, ac simul eius scientiam, opes, honorem, magnificentiam & gloriam, quibus à Deo ob sapientiam, id est iustitiam virtutemque, exaltatus & cumulatus est, recenset, vt sciant reges eadem sibi à Deo danda, si sapientiæ, id est iustitiæ & virtutis, sint studiosi. Secundò, vt Iudæi à Ptolemæis oppressi in spem liberationis erigantur, dum legunt maiores suos à Pharaone eodem loco oppressos, per tot gloriosa signa & prodigia à Deo mirabiliter fuisse liberatos. Consentit huic meæ opinioni vel suspicioni, quòd Iesus Sirach auctor Ecclesiastici cap. vlt. v. 7. gratias agat Deo, quòd se liberarit à *verbo mendacij, & à rege iniquo*, vtique Ptolemæo. Hic enim Iesus fuit coæuus auctori Sapientiæ. Vnde S. August. in Speculo, Sapientiam iungit Ecclesiastico, & vtrumque postponit Isaiæ ceterisque Prophetis.

Scopus libri. Primus.

Secundus.

Porrò castitatem Sapiens impensè commendat c. 4. quia Ægyptij, & præsertim Ptolemæi, salaces erant & luxuriosi, vnde sorores suas ducebant in vxores.

Memorabile est quod de S. Macrina sorore sua scribit Nyssenus in eius vita, scilicet ipsam à teneris didicisse Sapientiam Salomonis & Psalmos Dauidis, eosque iugiter, siue oraret, siue comederet, siue studeret, siue cubitum iret, decantasse. Eumelia mater S. Macrinæ; *Illa*, inquit, *quæ ex diuino spiritu dictata Scriptura, primæ illi ætatula faciliora aptioraque videbantur, discenda proponebat; cum primu*

S. Macrinæ studium sapientiæ.

mis Sapientiam Salomonis, idque ex ea potißimum, quod ad vitam & mores maximè conducebat. Hinc A tanta in sanctitate & sapientia euasit, vt ab angelo matri ex ea grauidæ apparente, S. Theclæ fuerit cõparata, Theclaque cognominata: quare ipsa S. Basilij, Nysseni, Petri & Naucratij fratrum suorum fuit pedagoga & magistra ad omnem virtutem.

Denique liber Sapientiæ, æquè ac liber secundus Machabæorum, maximè videntur scripti ab aliquo Pharisæo contra Sadducæos, qui negabant numen & animæ immortalitatem, indeq; futura bonorum præmia & impiorum supplicia: quæ omnia concedebant & contra Sadducæos propugnabant Pharisæi, vt patet Act. 23. 8. Cum enim Ezras Scriba collegium Scribarum, id est sapientiæ studiosorum, instituisset, ac tempore Machabæorum, imò tempore Ptolemæi Philadelphi, Iudæi sub iugum Alexandri & Græcorum venissent; factũ est, vt multi Scribarum Platonis, Aristot. aliorumque Græcorum B Sophistarum libros legerent, vel cum eorum posteris & asseclis sermones miscerent: ac, cum viderent hos negare numen & futuram vitam, illos verò vtrumque asserere, ipsi quoque in duas sectas diuisi sunt, nimirum in Pharisæos qui vtrumque asserebant; & in Sadducæos, qui vtrumque negabant. Pharisæos sequebatur populus, Sadducæos verò optimates, vtpote liberiori & licentiori vitæ dediti. Vnde Ioannes Hyrcanus, filius Simonis, fratris Iudæ Machabæi, à Iuda Machabæo (cuius fidei exemplum hac de re, extat 2. Machab. 12.) degenerans, in vltima sua senectute à Pharisæo quodam irritatus, & ab altero Sadducæo amico suo incitatus, ad Sadducæos defecit, teste Iosepho li. 13. Antiq. c. 18. & acerrimè Pharisæos est persecutus. Hyrcanum secutus est filius Alexander, & ex eo nepos C Aristobulus: è quibus Alexander vno die octingentos Iudæos coram se cum pellice epulante, crucifigi iussit teste Iosepho lib. 13. Antiq. c. 22. Hos secutus videtur Herodes Ascalonita, qui proximè Aristobulo, eiusque fratri Hyrcano in principatu Iudææ successit; nam & ipse plurimos Pharisæos occidit, eò quòd ipsum regem iurare nollent. Mox verò contentiones hæ Pharisæorum & Sadducæorum sedatę sunt post exilium Archelai, filij Herodis, cum ei suffecti fuere Præsides Romani: hi enim in neutram harum sectarum partem declinarunt: attamen vtraque pars, licet opinioni suæ inhærens, conspirauit contra Christum quasi communem suum, id est Iudaismi & Synagogæ, hostem. Ita Franc. Lucas in Matth. c. 3. v. 7. Sapiens ergo optimates hac hæresi Sadducæorum (quibus similes sunt nostri Machiauellistæ) infectos, ad sanam numinis fidẽ me- D tumque reuocare satagens, eos compellat dicens: *Diligite iustitiam qui iudicatis terram, sentite de Domino in bonitate*, id est benè, rectè & dignè; ac deinceps eis futura impiorum supplicia, & piorum præmia inculcat.

Origo Pharisæorum & Sadducæorum.

Igitur Sapiens hoc libro maximè celebrat opera sapientiæ, in tutandis protegendisque bonis & fidelibus Hebræis, ac perdendis impiis infidelibus, Deoque rebellibus, Chananæis & Ægyptiis, Pharaonis asseclis: qua de causa breuiter hîc multas A Geneseos, Exodi & Numerorum historias perstringit, ac subinde nonnulla, quæ ibi tacentur supplet, vt de origine & auctore idololatriæ, c. 14. 15. de vespis, quæ missæ à Deo debilitarunt Chananæos ante aduentum filiorum Israel, c. 12. 8. de manna iustis omnem saporis suauitatem varietatemque, quam desiderabant, exhibente, c. 16. 20. de laruis spectrisque, ac igne sibilisque serpentum & bestiarum percellentibus Ægyptios in nona plaga Ægypti, quæ fuit densissimarum tenebrarum, c. 17. v. 5. 6. 9. de visionibus terrificis primogenitorum, cùm occiderentur transeunte Angelo, c. 18. 19. Vbi aduerte auctorem huius libri, sæpè salire subitò ab vno Dei miraculo ad aliud, ac subitò resilire & ad prius redire, idque facit maximè vltimis libri capitibus. Idem sæpè faciunt Prophetæ: hic enim liber scriptus est stylo prophetali, vti do- B cent Patres.

Iam verò S. Hieron. qui auctor est Latinæ versionis Vulgatæ Bibliorum exceptis Psalmis (in his enim Ecclesia retinuit versionem Septuag. vtpote iam omnium ore tritam & decantatam) non videtur fuisse interpres huius libri Sapientiæ & Ecclesiastici, quia eos non videtur habuisse Canonicos: vnde nec prologum eis præfigit, vti in cæteris libris à se traductis facere solet; imò passim aliter Sapientiam citat, quàm habeat nostra Vulgata, vt patet ex Comment. eius in c. 55. Isaiæ, & in Zachar. c. 8. & 12. & alibi sæpius.

Versio Sapientiæ nõ est S. Hieronymi.

Denique à S. August. Cyprian. Dionys. Areopag. & alijs S. Hieron. antiquioribus citantur sententiæ è libro Sapientiæ eodem planè modo, quo nunc habentur in Vulgata Latina: illa ergo ante C S. Hieron. extiterit oportet. Quare planè verisimile est in Sapientia & Ecclesiastico retentam fuisse ab Ecclesia priscam versionem, qua ipsa vsa fuit ante S. Hieron.

Aduerte. Græca hîc, æquè ac in Ecclesiastico, sæpe incerta sunt & euariant: consulenda ergo est editio Græca Romana correcta à Cardinale Caraffa, & probata à Sixto V, ac multò magis Latina Vulgata, quæ hîc purior est, quàm sit Græca, ideóque Græcæ præferenda, ac habenda S. Script. authentica, vti sanxit Concil. Trident. sess. 4.

Commentati sunt in Sapientiam S. Bonauent. Lyranus, Hugo, Dionys. Carthus. Robertus Holcot ex Ordine S. Dominici, Petrus de Alliaco Cardinalis, Petrus Nannius, Hieron. Osorius, Vatablus, Isidorus Clarius, Cornelius Iansenius, nostri Ioannes Lorinus, & Christoph. à Castro, D Gonsaluus Ceruantes ex Ordine S. August. Porrò Bellator Presbyter, vti refert Robert. Holcot, scripsit in Sapientiam libros 24. Matthæus Cantacuzenus breuia, sed insignia in Sapientiam edidit scholia, quæ ex Græco in Latinum conuertit noster Brunellus.

Commentatores.

Breuior hîc ero, ne opus Salomonicum nimis excrescat, præsertim quia multa, quæ hîc commemorantur & iterantur, iam à me in Pentateucho, Prouerbus & Ecclesiaste explicata sunt.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Inuitat omnes, præsertim rectores, ad sapientiam, ad eam viam monstrat, scilicet iustitiam, & sincerum Dei sensum cultumque: Deum enim nosse & odisse simulationem, murmurationem, detractionem, mendacium, omnemque prauitatem cordis, oris & operis, quibus iustitia læditur, ac mors prouocatur, quam Deus non fecit, sed impij eam sibi vltro accersierunt.

1. Diligite iustitiam, qui iudicatis terram. Sentite de Domino in boni-
tate, & in simplicitate cordis quærite illum: 2. quoniam inuenitur ab
his, qui non tentant illum: apparet autem eis, qui fidem habent in il-
lum. 3. peruersæ enim cogitationes separant à Deo: probata au-
tem virtus corripit insipientes. 4. quoniam in maleuolam animam
non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis. 5. Spiritus enim san-
ctus disciplinæ effugiet fictum, & auferet se à cogitationibus, quæ sunt sine intellectu,
& corripietur à superueniente iniquitate. 6. Benignus est enim spiritus sapientiæ, &
non liberabit maledicum à labiis suis: quoniam renum illius testis est Deus, & cordis
illius scrutator est verus, & linguæ eius auditor. 7. Quoniam spiritus Domini repleuit
orbem terrarum: & hoc, quod continet omnia, scientiam habet vocis. 8. Propter
hoc qui loquitur iniqua, non potest latere, nec præteriet illum corripiens iudicium.
9. In cogitationibus enim impij interrogatio erit: sermonum autem illius auditio ad
Deum veniet, ad correptionem iniquitatum illius. 10. Quoniam auris zeli audit om-
nia, & tumultus murmurationum non abscondetur. 11. Custodite ergo vos à mur-
muratione, quæ nihil prodest, & à detractione parcite linguæ, quoniam sermo obscu-
rus in vacuum non ibit: os autem, quod mentitur, occidit animam. 12. Nolite zela-
re mortem in errore vitæ vestræ, neque acquiratis perditionem in operibus manuum
vestrarum. 13. Quoniam Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione viuo-
rum. 14. Creauit enim, vt essent omnia: & sanabiles fecit nationes orbis terrarum;
& non est in illis medicamentum exterminij, nec inferorum regnum in terra. 15. Iusti-
tia enim perpetua est, & immortalis. 16. Impij autem manibus & verbis accersierunt
illam: & æstimantes illam amicam, defluxerunt, & sponsiones posuerunt ad illam:
quoniam digni sunt qui sint ex parte illius.

VERS. 1. DILIGITE IVSTITIAM, QVI IVDICATIS TERRAM. SENTITE DE DOMINO IN BONITATE, ET IN SIMPLICITATE CORDIS QVÆRITE ILLVM] Vox *diligite*, græcè ἀγαπήσατε, hebr. אהבו *ehabu*, habet energiam & emphasim: significat enim ingentem & vehementem amorem, & quasi ardorem iustitiæ, qui iudicibus & principibus à natura quasi insitus & connaturalis videatur, sed gratia & exercitio acuendus & perficiendus sit, vti notat S. Basil. in Psal. 44. ad illa: *Dilexisti iustitiam*.

Nota. Sicut Ecclesiastes initio proposuit thema totius libri, dicens: *Vanitas vanitatum, & omnia vanitas*, quod deinde toto libro prosequitur, probat & confirmat: sic hic Sapiens proponit thema & argumentum totius sapientiæ suæ; hæc enim non aliud tractat, non alium scopum spectat, quam vt doceat omnes homines, præsertim principes, diligere iustitiam, Deum cognoscere, amare & revereri, ac simplici corde illum quærere, colere & venerari. In hoc enim consistit vera, cælestis & diuina sapientia: vnicum ergo medium ad sapientiam est iustitia: vnde Ecclesiastic. c. 1. 33. *Fili*, inquit, *concu-*A *piscens sapientiam, conserua iustitiam, & Dominus præbebit illam tibi.*

DILIGITE IVSTITIAM, QVI IVDICATIS TERRAM] Syrus & Arabicus, *iudices terræ*; Anton. in Melissa p. 2. serm. 9. legit, *qui iudicia exercetis inter homines*. q. d. Vos, ô reges, principes, gubernatores & iudices, qui iudicatis, id est regitis terram in suas prouincias, & vrbes distributam, putà regitis ciues vrbium, & incolas prouinciarum, diligite iustitiam. Nam, vt ait Salomon Prouerb. 29. 4. *Rex iustus erigit terram, vir auarus destruet eam.* Est synecdoche; ex parte enim præcipua intelligitur totum, putà ex iudicio regimen.
B Iudicare enim olim erat prima pars regiminis, primumque officium regum: illorum enim erat & est, iudicare, id est, dicere ius populis: vnde id per se præstitere Iulius Cæsar, Augustus, Vespasianus, Domitianus, Traianus, Hadrianus, Antoninus, Maximus, Commodus, Pertinax, Seuerus, Caracalla, Iustinianus, Carolus Magnus, S. Ludouicus, aliique Imperatores & Reges, quos recenset Tiraquellus de nobilit. c. 28. Rursum *iudicare*, est vindicare pauperes à potentibus oppressos, iuxta illud de Salomone & Christo prædictum:

Iudicare pro regere.

ctum: *Deus iudicium tuum regi da,* &c. *iudicare pauperes in iudicio.* Psal. 71. v. 2. *Cùm altercantur homines, ad iudicium confugiunt: ad iudicem autem ire, est ire ad ius ipsum: quippe cum iudex nihil aliud sit, quam ius quoddam animatum: & quærunt iudicem quasi medium & mediatorem,* ait Aristot. 5. Ethic. 4. Idem Aristot. ibidem δίκαιον, ait, id est iustum, siue ius, dicitur, quia δίχα, id est bifariam, diuisum est, quasi δίχαιον, id est bipartitum; & δικαστὴς, id est iudex, dicitur quasi διχαστὴς, id est bipartitor: quia vtrique litiganti suum ius partitur, diuidit & distribuit. Hinc Salomon hic c. 9. 7. *Tu*, ait, *elegisti me regem populo tuo, & iudicem filiorum tuorum*, quasi regis proprium sit iudicare, & ius suum cuique partiri.

Iudex est ius animatum.

A

Emphasim habet τὸ *terram.* q. d. O reges nolite alta sapere, sed fastum, dominatum & tyrannidem premite: non in cælo, sed in vili terra regnatis; est rex cæli, qui vos aspicit & dispicit, vosque iudicabit. Incipit à regibus: quia qualis est rex, talis est & populus: nam

B

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Sic natura primùm in embryone format cor, quia cor dat vitam cæteris membris: sic cæli regunt elementa orbésque subiectos: sic Angeli superiores dirigunt inferiores: pari modo reges regunt cæteros hominum.

Iustitia hic propriè accipitur pro virtute, quæ cuique reddit ius suum: hanc enim principes tueri debent, velut basim & columen reipublicæ, cuius tutelam si negligant, improbi oppriment probos, potentes imbecillos, diuites egenos, &c. indéque orientur schismata, rixæ, bella, & totius reipubl. confusio, exitium & ruina. Quare iudicum & principum prima cura esse debet, vt cuique ius suum seruent, illudque ab iniuria quorumcumque tueantur, nec sinant se flecti donis aut minis, vt à vero iustóque vel hilum deflectant, vti fecerunt iudices Areopagitæ, de quibus dixi Actor. 17. in S. Dionysio Areopagita: iustitia enim inter virtutes elucet sicut Hesperus, siue lucifer, inter stellas, præsertim in principe, ait Aristot. 5. Ethic. 1. & Philo libr. de Creat. principis; quia *remota iustitia quid sunt regna, nisi magna latrocinia? quia & ipsa latrocinia quid sunt, nisi parua regna?* ait S. August. lib. 4. de Ciuit. c. 4. Hinc Cant. 1. 3. sponso dicitur: *Recti diligunt te;* Septuag. vertunt, εὐθύτης, id est *rectitudo diliget te.* q. d. *Rectitudo*, id est iustitia, regia est virtus, ideoque regi Christo, sponso Ecclesiæ est familiaris, intima & perchara, ait Origen. & Isaias c. 11. 5. hoc Christo regi regum cingulum assignat: *Et erit iustitia cingulum lumborum eius, & fides cinctorium renum eius: quoniam,* vt dicitur Psal. 10. 8. *iustus Dominus, & iustitias dilexit, æquitatem vidit vultus eius.* Idem per vmbram videre Sapientes Gentilium. Plutarch. comment. ad indoctum principem ait, iustitiam esse assessorem Iouis & deorũ adeoque sine ea, ne Iouem quidem rectè dominari. Thebis iudicum statuas spectari absque manibus, idem Plutarch. asserit, & eam, quæ principem referret, auersis esse oculis, vt iustitiam & à donis alienam esse debere, & nulla mulceri facundia oportere significarent. Apud Simandium iudex ita pingitur, vt è collo eius suspensa veritas pendeat, oculi sint in sinum deiecti, octo legum libri circumstent: quo significatur iudices integros esse debere, & solam inspicere veritatem. ita Pierius Hierogl. 41. c. 4.

Iustitia virtus regum.

C

Gnomæ.

D

Iudicis emblema,

& iustitiæ

Alibi passim iustitia pingitur vt virgo velatis oculis, vna manu libram tenens, alteram gladium. Audi Pierium Hierogl. 55. c. 61. *Iuniorum inuentum est, iustitiæ seueritatem atque rigorem per exertum ensem, manu virginea prætentum significare, cui ad æquitatis iudicium, trutinam etiam addidere. Sed enim apud veteres aliter traditum inuenis, qui iustitiam cum libratis omnino lancibus in læua figurabant, sed enim dextera non ensem, sed fasces cum adalligata securi statuebant: merita æquaque ex huiusmodi hieroglyphico præmia merentibus impendi atque distribui, hinc scelerum conuictis castigationem impendere significantes.* Subdit deinde alias emblematis partes: *Sed enim species hæc duas secum mulieres captiuas trahit, vnam, quæ fractum ensem manu prætendit, alteram, quæ conto innititur: duo ex hoc figmento vitia domita indicantes, vt ex vtriusque medio virtutem ipsam adstruerent, per fractum scilicet ensem seueritatem nimiam retusam cohibitamue intelligentes; per contum, lentitudinem ad ferulam reuocatam, quia iudicia plus æquo producebantur. inde enim contatio, quæ retardationem significat. Lenti vero sunt, qui nullo atroci quantumlibet scelere concitantur, neque publicis, neque priuatis iniuriis commouentur.* Hinc iustitia ab antiquis nuncupata est Astræa virgo, quæ cùm aureo sæculo descendisset in terras, vitiis indies crescentibus indignata euolauit in cælum, & in signum celeste, cui nomen Libra est, conuersa fuit, vt fert Mythologiæ lib. 2. cap. 2. Natalis Comes, de qua Seneca in Octauia:

Astræa virgo siderum decus.

Et Ouid. in 1. Metamorph.

Et virgo cæde madentes,
Vltima cælestum terras Astræa reliquit.

Et Hesiodus:

Ipsa autem iustitia est virgo ex Ioue nata,
Castaque venerandaq; dijs qui Olympum habitãt:
Et quando quis eam læserit obliquè damnans,
Statim apud Iouis patrem sedens Saturnum,
Dicit hominum iniustitiam, donec
Soluat populus iniustitias regum.

Secundò, *iustitia* hic cum Christoph. à Castro & aliis, generatim accipi potest pro complexione virtutum, & sic quælibet virtus est pars, vel species iustitiæ: omnis enim virtus spectat id, quod æquum, iustum & dignum est fieri: præscribit enim ea, quæ ad officium hominis spectant, vt honestè secundùm rationem, legem & voluntatem Dei viuat: hoc autem officium quoddam est ius, non iustitiæ commutatiuæ & strictæ, sed generalis & amplę, ad quod nos obligat virtus, ratio & lex. Vnde Cantacuzenus censet Deum hic loqui hortarique ad iustitiæ, id est virtutum, exercitationem, vt per eam ad sapientiæ cognitionem, id est ad Verbi diuini mysteria cognoscenda, præparemur. Confirmat ex eo, quòd Deus Iosue duci populi præcepit c. 1. 7. dicens: *Esto robustus valdè, vt custodias omnem legem:* & ex eo quod ait Michæas c. 6. 8. *Indicabo tibi ô homo, quid sit bonum, & quod Dominus requirat à te: Vtique facere iudicium, & diligere misericordiam, & sollicitum ambulare cum Deo tuo.* Sic quoque S. Bernard. qui per *iustitiam* accipit pœnitentiam & patientiam in quauis tribulatione; sic enim ait in Sentent. *Quatuor gradibus,* inquit, *distinguitur omnium electorum profectus. Primo enim fit quisq; amicus suæ animæ, secundo fit amicus iustitiæ, tertio sapientiæ, quarto fit sapiens.* Secundum dein-

de ita prosequitur: *Diligendo autem iustitiam transit ad secundum gradum, & audit illud Sapientiæ præceptum: Diligite iustitiam, qui iudicatis terram. Quam si perfectè dilexerit, debet pro ea patienter ferre omnem pœnam, & quamcumque illatam contumeliam. Duo quippe præstabit ei iustitia, vnum, vt faciat quod debet, alterum, vt patiatur quod debet, scilicet vt si bonum non fecerit quod debuit, malum quo meruit, patiatur. Sic miro modo, ne deserendo quidem iustitiam ab ipsa deserimur, dum per ipsam quilibet prauæ actionis reatus punitur. Neque enim est, qui se abscondat à calore eius. Hanc autem pœnam, non solum vir iustus non horret; verum etiam libenter excipit, dum per eam præteritæ vitæ peccata purgari fideliter credit. Hinc enim scriptum est: Non contristabit iustum quidquid ei acciderit.* Idem lib. 3. de Considerat. c. 2. *Diligite*, inquit, *iustitiam, qui iudicatis terram. Parum est iustitiam tenere, nisi & diligas. Qui tenent, tenent; qui diligunt, zelantur. Amator iustitiæ inquirit iustitiam, & prosequitur eam: porrò omnem iniustitiam persequitur.*

Porrò, Sapiens hîc monet principes, vt, sicut potestate, sic & iustitia, id est omni virtute, præcellant & præeant subditis. Sapienter Basilius Imper. exhort. ad Leonem filium c. 10. *Caue*, inquit, *ne regni malus custos, degeneris aliquid atque indigni committas: sed, sicuti cæteris prælatus es, vt omnibus imperares, ita contende, vt virtute quoq; cæteris antecellas: virtus enim omni principatu, omnique auctoritate præstantior est. Si ergo dignitate quidem reliquis præstas omnibus, virtute autem ab alio præcelleris; Imperator es in eo, quod minoris excellentiæ est: in eo verò, quod præclarius est, Imperator non es, imò alterius imperio subes. Ne sis ergo velut supposititius atq; adulterinus dominus, cùm te alius præstantior reperiatur; sed verus Imperator, cùm cæteris omnibus virtute antecedas.* Princeps qui id præstat, est sol orbis, ac viuum Dei simulachrum, cùm ipse semetipsum ad effigiem Dei per virtutem componit, ait Plutarch. comment. ad principem indoctum.

Huc quoque huius loci appositum esse sensum patet ex sequent. quibus peruersas cogitationes, detractiones, murmura, velut iustitiæ, id est sapientiæ & virtuti, contraria reprehendit, vt quasi idem hîc dicat, quod cap. 6. 10. vbi ait: *Ad vos ergo reges sunt hi sermones mei, vt discatis sapientiam* (prudentiam & virtutem) *& non excidatis.* Hinc & Vatabl. hoc loco pro *diligite iustitiam*, vertit, *diligite sapientiam.* Vnde noster à Castro sic exponit, q.d. Vos, ô principes rectoréique hominum, à quibus prodit totius populi salus, diligite virtutem, & sapientiam sectamini, de qua mihi sermo instituitur, atque actiones vestras iuxta præcepta illius ad pietatem componite.

SENTITE DE DOMINO IN BONITATE] Aptè dilectioni iustitiæ subiungit sensum bonitatis cultusque Dei, velut causam: nil enim ita hominem; præsertim reges, in iustitia & officio continet, atq; metus cultúsque Dei. Vnde Philo de Vita Mosis: *Religio vna*, inquit, *ciuium animos astringit, & contubernia societatesque confirmat.* Quod vsque adeò verum est, vt falsas etiam religiones & sectas ad illigandos ciuium animos, ab infidelibus principibus inuentas affirmet S. August. lib. 8. de Ciuit. c. 32. Adde, reges esse quasi quosdam deos in terra: sunt enim Dei vicarij, officiales & ministri. Vnde Plato & philosophi docent, reges esse quasi viua Dei simulachra: quin & Psaltes Psal. 81. *Deus*, ait, *stetit in*

A *medio deorum, in medio autem deos* (reges & iudices) *diiudicat.* Sensus ergo est, q. d. Vos principes estis Dei vicarij, & quasi dij quidam terrestres: imitamini ergo Dei iustitiam, virtutem & sanctimoniam; illam ergo sentite, id est, vsu & praxi gustate & sapite, vti legit S. Hieron. in c. 55. Isaiæ. Iam

Primò, *sentite de Domino in bonitate*, id est, sentite de Deo benè & rectè: sic enim Hebræi aduerbia significant per nomina; vt, *seruite Domino in lætitia*, id est lætè: *fac tua in fortitudine*, id est fortiter: *in amore*, id est amanter. *Primus discendi ardor, nobilitas est magistri*, ait S. Ambros. lib. 2. de Virgin. Quid nobilius Deo, iustitiæ & sapientiæ magistro? De eo ergo ait, bonitatem, id est, bonam opinionem & existimationem, esse concipiendam. *In bonitate*, id est, benè sentire de Domino Deo. q. d. Bonum sensum & sententiam de Deo

Sentite de Domino in bonitate. 1

B in mente efformate, vt sensus vester de Deo sit ipsi congruus, ipsoque dignus, vt talem conceptum de Deo habeatis, qualem ipse meretur; vt talem vobis in animo fingatis Deum, qualis reuera ipse est. Vnde S. Cyrill. epist. ad Acac. in Concil. Ephesino legit, vel explicat potiùs paraphrasticè: *sentite de Domino, quæ vera sunt.* Et tres illi Episcopi Dalmat. in epist. ad Leonem Imper. pro Concilio Chalced. *Ad omnem*, inquit, *perfectionem Catholicæ fidei, sufficit doctrina sapientissimi Salomonis; ait enim: Sentite de Domino in bonitate, & in simplicitate cordis quærite eum. Quid ergo pessima calliditate nequitia faciet, cui vltra bonitatem nequaquam licet excedere?*

Ita Dionys. Clarius, Iansenius & Vatabl. Sensus ergo est, q.d. O reges curate, vt de Deo Dei-

C que prouidentia, maiestate, iustitia, sapientia, potentia, vindicta, cæterisque attributis ita sentiatis & sapiatis, sicuti reuera ipsa se habent in Deo: benè ergo, rectè & piè de ijs sentite, vti docet fides & Prophetæ: non malè, prauè & impiè cum Epicureis, Politicis & atheis, qui Deo adimunt prouidentiam, vindictam aliaque attributa, ideóque ex Deo faciunt, vel truncum, vel cacodæmonem. Vnde Arabicus vertit, *percipite potentiam Domini perceptione recta.* Basis enim & fundamentum reipubl. iustitiæ, regni, felicitatis, omnisque boni est religio, verusque de Deo sensus: hic enim tam reges, quam subditos sacro metu percellit, & continet in sapientia & virtute, vt iustè, purè sanctéque viuant, ne tantum numen offendant, cuius vindictam extimescunt: Deus enim vti bonorum est præmiator liberalissimus, ita malorum est vltor

Religio columen politiæ.

D acerrimus. Vnde Iosaphat rex Iuda, iudices Dei metu vrget ad iustè iudicandum 2. Paral. 19. v. 6. dicens: *Videte quid faciatis: non enim hominis exercetis iudicium, sed Domini; & quodcumque iudicaueritis, in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, & cum diligentia cuncta facite: non est enim apud Dominum Deum nostrum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum.* Vidit hoc etiam Plato, qui proinde in Protagora, & in Euryphrone iustitiam & religionem ita coniungit, vt vnam eamdémque virtutem existimet: vel ita inuicem similes, vt qualis iustitia, talis sanctitas & religio futura sit; & qualis religio, talis administranda iustitia. Nam quemadmodum salus animæ, vt ait Ecclesiastici c. ap. 30. 15. est in sanctitate iustitiæ: sic cæterarum etiam salus atque felicitas ex eadem iustitiæ & reli-

religionis sanctitate, tamquam ex vero bonitatis fonte profluunt. Ex certa ergo & vera religione, certa & vera iustitia: & ex varijs religionibus, incerta & falsa omnia, æqualitas, societas, beneuolentia, fides, id est, rerum dictorumque constantia. Si enim magistratus suæ propagandæ hæresis causa, sibi fas esse credant subditos fallere, datam fidem abnegare, iusiurandum violare, fallacijs decipere, dolis illudere, omnia bellis permiscere; quæ inde in rempublicam scelera, quæ flagitia, quæ sacrilegia promanabunt & irrumpent? Quod ius ab ijs reddi poterit, si fraudibus rempublicam gubernari, si dolosis artibus & imposturis populos irretiri posse, non modò arbitrentur, sed etiam exequantur? Ita Iosephus Stephanus lib. de Vnica religione c. 14.

2 Secundò, *sentite de Domino in bonitate*, id est, in probitate, honestate, virtute, sanctitate: *ἀγαθότης* enim opponitur *πονηρίᾳ*, id est, bonitas opponitur malitiæ & sceleri. q. d. Sentite & sapite de Deo, quòd ipse sit probissimus, honestissimus, sanctissimus, iustissimus, adeóque fons omnis iustitiæ, probitatis, virtutis & sanctitatis, quam habent omnes angeli & homines, ideóque iustitiæ & virtutis tutor & vindex seuerissimus. Audi S. Bernard. l. 5. de Consid. Deum ita definientem, vel potiùs describentem. *Quid est Deus? voluntas omnipotens, beneuolentissima virtus, lumen æternum, incommutabilis ratio, summa beatitudo, creans mentes ad se participandum, viuificans ad sentiendum, afficiens ad appetendum, dilatans ad capiendum, iustificans ad promerendum, accendens ad zelum, fœcundans ad fructum, dirigens ad æquitatem, formans ad beneuolentiam, moderans ad sapientiam, roborans ad virtutem, visitans ad consolationem, illuminans ad cognitionem, perpetuans ad immortalitatem, implens ad felicitatem, circumdans ad securitatem. Quid est Deus?* Non minùs *pœna peruersorum, quàm humilium gloria: est enim rationabilis quædam æquitatis directio inconuertibilis atque indeclinabilis, quippe attingens vbique; cui illisa omnis prauitas, conturbetur necesse est*. Et inferiùs: *Deus*, inquit, *est, cuius longitudo est æternitas, latitudo charitas, altitudo maiestas, profundum sapientia.*

Pulchra Dei descriptio.

3 Tertiò, *sentite de Domino in bonitate*, id est, in benignitate & beneficentia, q. d. Sentite & sapite de Deo, non quòd ipse sit seuerus, maleficus, crudelis, tyrannus; sed quòd sit benignissimus & beneficentissimus omnium, etiam pauperum, miserorum, pupillorum & orphanorum, pater, imò mater, tutor, prouisor, protector; ac proinde vos, ô iudices, Deum imitantes causas pauperum sincerè iudicate, nec eos patiamini à potentibus opprimi, aut eis ex metu vel spe causam contra iustitiam adiudicetis, cogitantes Deum, qui pater est pauperum & pupillorum, acerrimum eorum fore vindicem. Sic ait Psaltes: *Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia eius*. Psal. 106. 1. *Bonitas Dei* ergo, est eius misericordia, clementia & beneficentia. Vnde Syrus vertit, *excogitate de Domino bonitatem.*

Hinc quidam sic exponit: *sentite de Domino in bonitate*, id est, experientia discite, Deum optimum maximum, benignissimum esse, & exemplar vnde omnem in vobis exprimere bonitatem debeatis; discite iugum illius suaue esse, non durum, sed blandum: & onus illius, non ponderosum, sed leue & iucundum: iugo enim si adsint suauitas & leuitas, duobus præstat, quibus iure id appeti possit, non detrectari.

Porrò, reges maximè decet imitari Dei bonitatem, id est benignitatem & beneficentiam. Vnde Curt. lib. 8. asserit *imperij maiestatem; salutis esse tutelam*. Et Plinius in Panegyr. Traiani docet, principum esse bonitatem erga hominum genus, *vt benigni fungantur vice Dei*. Et Theodoricus rex apud Cassiod. lib. 10. Var. c. 10. *Inter gloriosas*, ait, *reipublicæ curas, quas perpeti cogitatione Deo auxiliante, princeps suo reuoluit corde, cordi quoque suo fit leuamen humilium contra potentiam superborum.*

Quartò, *sentite de Domino in bonitate*, id est, in omni bono, quod triplex est, scilicet honestum, vtile & delectabile. q. d. Sentite & sapite de Deo, quod ipse per essentiam sit summum, immensum & omne bonum, tam honestum, quàm vtile & delectabile, tam suum, quàm hominis & creaturarum omnium. Ipse enim est fontalis, essentialis, formalis & causalis bonitas. Vnde Nazianz. *Bonitas*, ait, *non aliud est, quàm deitas, iuxta illud Christi: Quid me vocas bonum? Nemo bonus nisi solus Deus*, Luc. 10. 4

Vbi Nota hebraismum: Hebræi enim verba contactus, siue corporalis, siue mentalis, quale est sentire, construunt cum ablatiuo, vt tāgere in oculo, in pede, in manu, est tangere oculum, pedem, manum. Sentire ergo de Deo in bonitate, est sentire de Deo bonitatem, quòd scilicet Deus sit ipsissima bonitas, & ipsissimum bonum. q. d. Vos, ô principes, qui estis Dei imagines, æmulamini Deum quasi vestrum exemplar, sentite & sapite eius bonitatem; vt, sicut participatis eius potestatem præ cæteris, sic & præ cæteris participetis eius bonitatem: quemadmodum Dei bonitatem omnes creaturæ sentiunt, cùm ab eo hauriunt suum esse omnéq; bonum; sic & subditi haurientes à vobis sua commoda, vestram vbique bonitatem sentiant.

Audi de bono & bonitate Dei diuinè disserentem Dionys. c. 4. de Diuin. nomin. initio: *Age ergo iam ad nomen boni vestra veniat oratio, quod præcipuè Theologi ab omnibus secretum diuinitati, quæ Deum superet, tribuunt, ipsam vt opinor diuinam essentiam bonitatem appellantes, quod hoc ipso, quod bonum est, vt bonum per se & essentia sua, in ea, quæ sunt omnia, bonitatem diffundat. Vt enim sol noster non cogitatione, aut voluntate, sed eo ipso, quod est, omnia illustrat, quæ eius lumen pro modo suo capere possunt: sic etiam ipsum bonum, quod ita præstat soli, vt prima species tenui obscuraque imagini, per se ipsaque essentia sua ijs, quæ sunt, omnibus pro eorum captu totius bonitatis radios emittit*. Et inferiùs: *Ex ipso bono lumen est, & bonitatis imago*, &c. *estq; eorum quæ sunt mensura, & æternitas, & numerus, & ordo, & complexus, & causa, & finis: sic etiam, qui clara expressaque diuinæ bonitatis imago est, magnus hic sol totus lucens, ac semper splendidus, pro minima ipsius boni similitudine, omnibus etiam, quæ eius lucem capere possunt, collucet, habetq; lumen per omnia diffusum, in omnem hunc mundum, quem cernimus, radiorum suorum splendorem explicans, & sursum & deorsum: ac si quid est, quod eos non participet, id eius luminis diffusi tenuitati aut paruitati non est tribuendum, sed ijs, quæ quia apta non sunt ad capiendū lumen, ad illud capiēdum non explicantur*. Et pluribus intositectis ita concludit: *Omnis infinitas, termini omnes, ordines, præstantia, elementa, species, omnis essentia, vis omnis, omnis actio, habitus omnis, sensus omnis, omnis ser-*

Bonitatis Dei descriptio.

no, omnis mentis notitia, omnis tactus, omnis scientia, omnis coniunctio, & vno nomine quidquid est ex pulchro ac bono, & in pulchro bonoq; est, atque ad pulchrũ bonumq; refertur: & quæ sunt ac fiunt, boni pulchriq; causa & sunt & fiunt omnia, ipsumque omnia intuentur, & ab eo mouentur ac continentur, &c. *Quoniam ex ipso, per ipsum, & in ipso atq; in ipsum sunt omnia, vt diuina scripta tradunt. Est igitur id, quod pulchrũ est & bonum, expetendum, amandum, diligendum omnibus.* Hinc disce quid sit bonitas Dei, de eaque bene dignéque sentire.

Porrò τὸ *sentite*, vel, vt S. Hieron. legit, *sapite*, non tantum ad iudicium, sed & affectum pertinet. Vnde Apostolus, *sapere ea, quæ carnis vel spiritus sunt*, vocat concupiscere & toto affectu prosequi ea, quæ carni vel spiritui commoda gratáque sunt. Sensus ergo est, q.d. Sentite Dei bonitatem, non tantùm eam mente concipiendo, vel credendo, sed & toto affectu eam prosequendo, vt omnes curas, cogitationes, animique vires in eum intendatis & expromatis. *Hinc fiet*, inquit noster à Castro, *vt qui bono animo sit erga Dominum sapientiæ largitorem, quæcumque excellentia credat de illo, confidat illi in omnibus, etiamsi difficillimis; sustineat eum, etiamsi mala inferat: itaque sentiet de eo in bonitate, dum illi, tamquam optimo parenti se credit; tamquam omnipotenti, qui possit ad summum sapientiæ fastigium euehere; & tamquam omniscienti, qui sciat eius vtilitati prospicere.*

Moraliter, hic disce verum sensum deitatis, siue de Deo, esse sensum bonitatis, scilicet sentire de eo, quod ipse per essentiam sit summum, infinitum & omne bonum, ac proinde summè benignus & beneficus in omnes, ideóque summè amandus.

Hac de causa Deus, vt bonitatem & amorem suum immensum creaturis patefaceret, non tantum creauit Angelos, cælos, animalia, homines, tantámque rerum varietatem & pulchritudinem, vt, quoties intueris bonitatem & pulchritudinem floris, gemmæ, auri, herbarum, fructuum, animalium, stellarum, cælorum, totiusque mundi, toties in eis, velut vmbris, immensam Dei bonitatem & pulchritudinem intueri & contemplari valeas: sed & Filium suum vnigenitum misit in carnem, vt homines peccato perditos, & gehennæ addictos, suis atrocissimis pœnis, & infami crucis morte redimeret. Vis ergo scire quanta sit bonitas Dei? considera bonitatem Christi in cruce, quantam scilicet nuditatem, sitim, tormenta, dolores, confusionem, infamiam, irrisiones, &c. pro te vilissimo terræ vermiculo, imò peccatore, patiatur, idque sine vllo suo commodo; sed tantum hoc fine & fructu, vt tibi benefaciat, vt tu sis saluus, liber & beatus. Christus ergo tua maleficia, infirmitates & tormenta in se suscepit, ac eorum loco tibi sua beneficia, virtutes, præmia & gaudia contulit, vt tibi bene esset. *Crux* ergo *est academia diuinæ bonitatis*, & amoris purissimi æquè ac immensi, vt in ea Christum contemplans cogaris ex stupore exclamare: O bonitas! ô amor! quantum me amasti, quàm caro pretio me redemisti quanta bona tuis malis mihi contulisti? Quid tibi, Domine Iesu, pro tantis bonis retribuam? omnia ossa mea dicent: *Domine quis similis tibi?* Amasti me, Domine, nimis amasti: etsi tibi mille animas, mille vitas impenderem, quid hæc sunt ad vitam tuam, quæ vita est Dei? misericordias tuas Domine in æternum cantabo. Imitabor tuam bonitatem, vt amore tui quibuscumque possim benefaciam, ad commodum non tuum, sed meum. Imitabor tuam humilitatem, amorem, sanctitatem: ac eam omnibus imitandam proponam, dicamque cum Apostolo: *Hoc enim sentite in vobis, quod & in Christo Iesu, qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit* (ex omni factus est quasi inane & nihil) *formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis*, Philip. 2.5. Hoc ergo opus incarnationis Verbi, passionis & crucis non indignum, sed omnino dignum fuit Deo Deique bonitate: imò optimum fuit, ideóque diuinissimum, & soli Deo proprium: nulla enim re Deus immensam suam bonitatem orbi patefacere potuit, nisi Verbi descensu in carnem & crucem: vt ex eo planè colligas, non Angeli, non hominis, sed Dei solius immensi immensam hanc bonitatem & philantropiam extitisse, hoc est, quod canit Isaias c. 55.9. *Sicut exaltantur cæli à terra, sic exaltata sunt viæ meæ à vijs vestris, & cogitationes meæ à cogitationibus vestris.*

Incarnatio opus proprium bonitatis Dei.

Symbolicè: *sentite de Domino in bonitate*, non tantum intellectu, sed & affectu, vt sensui intellectus, consentiat sensus voluntatis, vt scilicet bonitatem Dei rectè & mente concipiatis, & voluntate ametis, & moribus exprimatis, iuxta illud Psal. 110.10. *Intellectus bonus omnibus facientibus eum*; vel, vt legit S. Hieron. *Doctrina bona his, qui faciunt eam.* Ita Cantacuzenus.

Mysticè, S. Bonauent. *Sentit de Domino in bonitate*, inquit, *qui S. Scripturam quæ Dei est verbum, piè legit ac intelligit, non redarguendo, sed approbando & exequendo.*

Et in simplicitate cordis quærite illum] S. Hieron. lib. 1. contra Pelag. addit. *In sapientia & simplicitate cordis quærite Deum*, quasi simplicitas sit sapientia. Iam Primò, simplicitas hæc opponitur duplicitati, calliditati, hypocrisi, dolo & fictioni: *caret enim merito simplicitatis omne arte elicitum, & fraude compositum*, ait S. Ambros. 3. Officior. c. 9. Vnde sequitur v. 5. *Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum.* q.d. Quærite Deum corde simplici & sincero, non duplici, ficto & simulato, ne de vobis dicatur illud Isaiæ 29.13. & Matth. 15.8. *Populus hic labijs me honorat, cor autem eorum longè est à me.* Nam *væ duplici corde* (qui, vt acutè ait Persius satyra 5.

Simplicitas. 1

Astutam vapido seruant sub pectore vulpem)

Eccli. 2. v. 14. &, *Vir duplex animo, inconstans est in omnibus vijs suis*, Iacob. 1. v. 8. Porrò B. Dorotheus doctr. 4. premium assignat: *Si enim*, inquit, *quis quærat Deum, Deique voluntatem simpliciter, dabit illi Deus etiam puerum, qui eum doceat, si doctor desit, ne ille labatur: sin simulatè quis quærat Deũ, Deus vt ipsi sim dabit ei simulatum doctorem, qui eum in errorẽ & laqueum inducat.* Audi S. Greg. in Psal. 5. pœnit. v. 3. *Sentite de Domino in bonitate, & in simplicitate cordis quærite illum: cordis enim simplicitas dies est, quã fraus non obnubilat, non obfuscat dolus: quam lux veritatis illuminat, præsentia diuina claritas illustrat: scriptum est enim, Cum simplicibus sermocinatio eius. Deo autẽ sermocinari est, per sua præsentia illuminationem*

tionem humanis mentibus voluntatis suæ arcana reuelare. Cum simplicibus igitur Deus sermocinari dicitur, quia illorum mentes de arcanis cælestibus suæ inspirationis claritate illuminat, quos nulla caligo duplicitatis obumbrat. Quod contrà de non simplicibus dicitur: Virum sanguinum & dolosum abominabitur Dominus. Et Salomon ait; Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum, & auferet se à cogitationibus, quæ sunt sine intellectu. Constat ergo quia istos inhabitando illuminat, illos recedendo excæcat.

Secundò. Secundò, *simplicitas* hæc opponitur curiositati. q.d. Nolitè curiosè scrutari Dei maiestatem, prouidentiam, essentiam, ceteraque eius arcana, v.g. quomodo sit trinus in personis, & vnus in essentia; sed simpliciter credite, quod fides & Ecclesia de eo credendum docet. Ita explicat S. Cyprian. lib. 3. Testimon. c. 53. citatque illud Eccl. 7. 17. *Noli esse iustus multùm, & noli argumentari plusquã oportet.* Huc accedit Glossa, Holcot, & Hugo, qui sic explicat, quasi moneatur homo Scripturam sacram, per quam Deus agnoscitur, piè, humiliter & studiosè legere & intelligere, neque reprehendere, quæ non clarè percipit, imò fide certa tenere. Nam iuxta Isaiæ 7. 9. *Si non credideritis, non permanebitis*; Septuag. *non intelligemus*; neùe in aduersos solis radios noctuæ intueamur, cauentes ne *scrutatores facti maiestatis, opprimamur à gloria.* Et quia fidei luce illuminatæ mentes flammam concipere debent charitatis, ideo subiungi aiunt *quærite*, quod fulgore ardentis amoris fit.

Tertiò. Tertiò, sanctus Aug. l. 1. de Serm. Domini in mõte c. 7. *simplicitatem* accipit pro puritate, vt opponitur mistioni: simplicia enim sunt pura, mista sunt impura, vtpote ex varijs conflata. q. d. Simplici, id est puro, corde quærite Deum. Scriptum est enim: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*, Matth. 5. *Hoc est mundum cor*, ait S. August. *quod simplex cor: & quemadmodum lumen hoc videri non potest, nisi oculis mundis; ita nec Deus videtur, nisi mundum sit illud, quo videri potest.* Hunc quoque esse sensum liquet ex eo quod subdit v. 3. *Peruersæ enim cogitationes separant à Deo*: & v. 4. *Nec habitabit in corpore subdito peccatis.*

Quartò. Quartò, planè & plenè Hebr. תם *tom* & תם *tam*, quod Noster vertere solet, *simplicitas & simplex*, significat integritatem & perfectionem, atque integrum & perfectum: sic Iob c. 1. 1. dicitur *vir simplex*, id est, integer & perfectus. Ex aduerso de idololatris & impijs ait Osee c. 10. 2. *Diuisum est cor eorum, nunc interibunt.*

Iubet ergo Sapiens, vt homines, præsertim principes; non dimidiato, imperfecto, languido, sed integro, perfecto, constanti fortique corde quærant Deum, vt dimidium cor non dent mundo, dimidium Deo, sed totum quantum quantum est Deo: quod fit per plenam charitatem. Vnde Robert. Holcot per *simplicitatem* accipit charitatem. q. d. Sentite de Domino in bonitate, id est, benè per fidem; & quærite eum in simplicitate cordis per charitatem. sanctus Hieron. verò in c. 55. Isaiæ: *Quærite Dominum* ait, *dum inueniri potest: quærite non loco, sed fide & pœnitentia.*

Hinc rursum *simplicitas* à nonnullis accipitur pro candida liberalitate, iuxta illud Rom. 12. v. 8. *Qui tribuit in simplicitate.* & 2. Corinth. 8. 2. *Altissima paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis* (id est beneficentiæ & liberalitatis) *eorum.* & c. 9. v. 11. *Vt in omnibus locupletati abundetis in omnẽ simplicitatem*, id est, candidam liberalitatem, vti ibidem explicat S. Chrysost. Theodor. & alij. Sic sensus erit hoc loco, q. d. Quærite Deum largo & liberali corde, non arcto & stricto: ipse enim vti liberalissimus est, ita liberale cor requirit, id est latum, amplum, ad omnia paratum, magna desiderãs & moliens, vt in illud velut vas capax diuitias suæ gratiæ & liberalitatis effundat.

Symbol. Dionys. Carthus. *Quærere Deum in simplicitate*, inquit, *est, Deum per abstractionem & simplicitatem intellectus cognoscere, quòd ipse sit summè simplex.*

QVONIAM INVENITVR AB HIS, QVI NON TENTANT (Arabicus, *non contristant*) ILLVM: APPARET AVTEM ESS, QVI FIDEM HABENT IN ILLVM] Græcè τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ, id est, *non incredulis ipsi*, Vatabl. *& ijs, qui non diffidunt ipsi, exhibet se*, Syrus, *reuelatur ijs qui credunt in illum*; Arabicus, *qui illum mendacem non efficiũt*; sanctus Hieron. in c. 8. Zachar. legit, *appropinquat Dominus his, qui non tentant eum: & ostendit faciem suam his, qui non sunt increduli*, id est his, qui credunt in eum. Est miosis: dicitur enim minus, & significatur maius, scilicet per negationem incredulitatis significatur credulitas & fides; vti Noster solerter aduertit. Vers. 2.

Confirmat quod dixit: *Sentite de Domino in bonitate, & in simplicitate cordis quærite illum.* Confirmat autem ex fructu & præmio, quòd scilicet inueniatur ab his, qui non tentant eum, sed in simplicitate cordis quærunt eum; & appareat his, qui in bonitate de eo sentiunt, hoc est, qui fidem habent in illum. Est enim conuersio, quia prius hemistichium respondet posteriori hemistichio versus præcedentis; posterius verò priori: simplicitati enim opponit tentationem, bonitati incredulitatem & diffidentiam. Sensus ergo est. q. d. Simplici & sincero corde, non dubio & tentatiuo, quærite Deum; sic eum inuenietis: à talibus enim inuenitur: atque rectè de eo eiusque bonitate sentite, illi credite, illi fidite; sic etiam vobis apparebit. Huc accedit noster à Castro: Rationem reddit, inquit, eius quod dictum est, Dominum simplici corde & sincero animo quærendum, ac maximè fideli, credendo absque dubitatione vlla, quòd possit, sciat velitque largiri, quod postulatur. Namque accedunt ad eum diffisi, potiùs exploraturi eius potentiam, sapientiam & bonitatem, quòd de ea dubitent, vel non habeant illam compertam; hi tentant Deum & grauissimè delinquunt: & non solùm non inueniunt, quod quærunt, sed tamquam Deo contumeliosi longiùs repellentur. Addit à Castro: Vnde idem est, sentite de Domino in bonitate, & simplici corde quærere illum, quod non tentare, ac fidem habere in illum. Intellige hæc quatuor idem esse, non propriè & præcisè, sed amplè & finaliter, quia scilicet eòdem omnia tendunt.

Tentant Deum implices. Tentant Deum Primò, infideles, qui cum Deo, quasi cum idolo lapideo, mortuo & sensus experte agunt, quod proinde externis tantùm ritibus & gestibus colunt. Secundò, qui Deo negant scientiã, potentiam, prouidentiam rerum humanarum, ac iniustitiæ scelerumque vindictam, aut eius periculum facere volunt. Tertiò, qui suo ingenio, opibus, viribus confidunt, non Deo. Sic diabolus

tentauit Christi diuinitatem, Matth. 4. 2. Iudæi eiusdem potentiam, dum ab eo poposcerunt miraculum, Matth. 12. 38. Item iustitiam, dum ab eo postularunt vectigal, Matt. 17. 23. Item sapientiam, dum modum resurrectionis ab eo vestigarût, Matth. 22. v. 24. Item clementiam, dum ei obtulerunt adulteram ad condemnandum, Ioan. 8. 5. Item obedientiam, dum quærunt: *Licet censum dare Cæsari, an non?* Matth. 22. 17.

Porrò, credunt in Deum, Primò, qui de eo rectam habent fidem, & orthodoxè sentiunt; Secundò, qui in eum confidunt, Tertiò, qui illi fideles sunt, eiusque mandatis fideliter obediunt, iuxta illud psal. 77. 7. *Vt ponant in Deo spem suam, & mandata eius exquirant.* Sic dicitur Eccl. 1. v. 36. *Ne sis incredibilis timori Domini*, id est, religioni & cultui Dei fideliter pareto: *& ne accesseris ad eum duplici*, id est dubio fictoque, *corde*. Hinc S. Gaudentius tract. de Dedicat. probare contendit S. Thomam antequam Christus post resurrectionem illi appareret, non fuisse incredulum. Nam hic dicitur: *Apparet autem eis, qui non sunt increduli*. Igitur quòd à Christo culpetur vt incredulus, non tam ad Thomam, quàm ad posteros spectare, qui credere debeant quod non viderunt, vti Thomas credidit Christum resurrexisse, etiamsi eum non viderat, quia Apostolis dicentibus se eum vidisse credidit. Hæc propria est eius opinio. Nam alij censent Thomam verè fuisse incredulum: hoc enim planè significat reprehensio Christi. Fuit ergo Thomas, partim credulus, partim incredulus. Credulus, quia credidit Christum fuisse Prophetam verum, ac virum sanctum, & Messiam: incredulus, quia non credidit eum resurrexisse. Christus ergo apparuit ei quasi credulo, vt reliquum incredulitatis ab eo abstergeret, vti de facto abstersit, cùm Thomas tangens eius cicatrices exclamauit: *Dominus meus, & Deus meus*. Adde, etiamsi Deus ordinariè appareat his qui credunt in eum, non tamen solis his; nam sæpè apparet his, qui non credunt in eum: tanta enim est Dei bonitas, vt sua luce & gratia præueniat infideles, vt credant; & impios, vt conuertantur ad Deum. De fide enim est, gratiam Dei præuenire nostrum arbitrium, adeò vt sine illa nil, quod ad salutem conducat, efficere queat, vt passim contra Pelag. docet sanctus Aug. & ex eo Concil. Trident. sess. 6. Sic Deus præuenit Gentiles idola colentes, dum ad eos misit Apostolos, qui eos ad Deum verum traduxerût, iuxta illud Isaiæ c. 65. 1. *Quæsierunt me, qui antè non interrogabant; inuenerunt, qui non quæsierunt me*; vel, vt Paulus ex Sept. citat Rom. 10. 20. D *Inuentus sum à non quærentibus me, palàm apparui iis qui me non interrogabant*: vbi enim quis gratiæ præuenienti consentiens Deum quærere pergit, tunc vtique pleniùs & perfectiùs apparet ei Deus per lucem & gratiam maiorem, quæ eum ad iustitiam, sanctitatem, perfectionem, & tandem ad gloriam æternam perducit & prouehit.

Deus apparet variè. Primò. Deus autem quæsitus apparet varijs modis. Primò, in creaturis omnibus & singulis, in his enim velut suis operibus & effectis relucet ipse creator: iuxta illud psal. 18. *Cæli enarrant gloriam Dei*. & Rom. 1. *Inuisibilia Dei per ea, quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur; sempiterna quoque eius virtus & diuinitas*. Vide sanctum Aug. in Soliloquijs c. 31. vbi singulos sensus & singulas creaturas interrogat de Deo, & singulæ respondent, Non sum A ego Deus, sed qui creauit me, ipse est Deus meus.

Secundò. Secundò, propriè, in sancta Scriptura. Ibi enim Deus se suasque virtutes manifestat, ac præsertim in hoc libro Sapientiæ. q. d. Vos ô sapientiæ studiosi, præsertim rectores hominû, quærite Deum sapientiæ fontem in S. Script. ac in hoc Sapientiæ libro: si enim hunc sincerè & studiosè legeritis, vtique quis, qualis & quantus sit Deus, inuenietis.

Tertiò. Tertiò, in Ecclesia. Si enim Ecclesiæ præsides & doctores quis consulat, vtique de omni re, quæ ad Deum Deique cultum pertinet, eum instruent. Hac enim de causa Deus in Ecclesia posuit Apostolos, Prophetas, pastores & doctores scilicet *ad consummationem sanctorum in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi*. Ephes. 4. 11.

B Quartò. Quartò, quæritur & inuenitur Deus in oratione & exercitio virtutum, præsertim eleemosynæ. Orationi enim vacantes Deus interiùs illuminat, vt se & ea quæ sunt salutis cognoscant. Sic inuenit Deum Cornelius centurio, cùm oranti apparuit Angelus iubens vocari sanctum Petrum, qui eum in fide Christi instrueret, Actor. 10. Simili modo ait sanctus Thom. q. 14. de veritate art. 11. ad 1. si quis Gentilis plenè seruaret legem naturæ, Deumque inuocaret, Deus prædicatorem, etiam Angelum, si opus foret, mitteret, qui eum de rebus Dei & salutis informaret. In litteris Indicis extant varia raraque huius rei exempla. Quocirca verè dixit Sixtus, non Pontifex, vti falsò censuit Ruffinus, sed philosophus, in Sententijs: *Bona mens chorus est Dei, mala mens chorus est dæmonum. Templum sanctum Deo est mens pij; & altare optimum est, cor* C *mundum & sine peccato.*

VERS. 3. PERVERSÆ (Arabicus, *difficiles & peruersæ*) ENIM COGITATIONES SEPARANT (Syrus, *elongant*; Vatab. *alienationem faciunt*) A DEO: PROBATA AVTEM VIRTVS CORRIPIT INSIPIENTES] Pro *peruersæ cogitationes*, græcè est σκολιοὶ λογισμοὶ, id est tortuosi, perplexi, flexuosi, incurui, distorti, iniqui, praui, versuti, maligni, discursus, cogitationes, ratiocinationes, sensus, vel etiam machinationes: opponit enim *sentire de Deo in bonitate*, peruersas de Deo cogitationes & sensus. q. d. Sicut boni rectique de Deo sensus hominem coniungunt Deo, sic praui & distorti de eo, eiusque prouidentia sensus, cogitationes & opiniones hominem ab eodem auellunt & separant, ac consequenter separant à vera religione, iustitia & virtute. Idem faciunt cogitationes & machinationes rectorum impiorum, quibus contra ius & fas mira calliditate excogitant modos congerendi opes, suosque status augendi, cum damno subditorum, imò cum iactura fidei & religionis, quales sunt cogitationes politicorum, qui religionem faciunt subseruire politiæ & regno. Vnde sanctus Iulius Pontif. epistula increpatoria ad Episcopos Orientales, quæ habetur tom. 1. Concil. *Recordamini*, inquit, *Sapientiam, quæ ait, Peruersæ enim cogitationes separant (homines) à Deo (quanto magis operationes?) probata autem virtus portat, protegit & consolatur oppressos, & docet insipientes*. Succidi verba Iulij, quia prolixiora.

Rursum, quæuis aliæ prauæ cogitationes, v. g. de rapiendo, fornicando, calumniando, occidendo, separant hominem à bonitate, virtute & lege,

ac consequenter ab earum auctore & tutore Deo. Vnde S. Bern. serm. 3. de Spiritu sancto: *Quia*, inquit, *peruersæ & immundæ cogitationes separant à Deo, orandū est vt cor mundum creetur in nobis: quod vtiq; fiet, si spiritus diuinus fuerit in visceribus nostris, in nobis & erga nos sāctus, erga proximos rectus, erga Deum principalis*, psal. 50. 13. 14. Præclarè S. Aug. in psal. 63. ad illa: *Defecerunt scrutantes scrutinio: Vide, ait, quid contingat animæ malæ. Recedit à luce veritatis, & quia ipsa nō videt Deū, putat se nō videri à Deo: sic & isti recedendo ierunt in tenebras, vt ipsi non viderēt Deū, & dixerunt: Quis nos videt?*

Sub cogitationibus intellige volitiones: nuda enim cogitatio praua, si non sit volita, non separat à Deo; sed si voluntas ei acquiescat vel expressè vel tacitè, separat à Deo. Certum enim est cogitationes, quæ rationis aduertentiam & volentis consensum præueniunt, quales sunt motus primò primi, non esse peccata; nil autem separat à Deo, nisi peccatum. Porrò cogitationes, nisi illicò cùm earum inhonestas & turpitudo à ratione aduertitur, abigantur, incipiunt placere voluntati, eamque deducunt ad delectationem morosam, quæ si in materia grauiter vetita versetur, est peccatum mortale. Cogitationes prauæ ergo sunt quasi scintillæ, quæ nisi statim extinguantur, cupiditatis ignem, & tandem ingens incendium excitant. Adhæc, cogitationes eædem sunt velut gemmæ, siue baccæ arborum primò germinantium, quæ dum aperiuntur, pariunt flores prauarum voluntatum, qui tandem vertuntur in fructus prauorum operum. Sicut vice versa bonæ cogitationes sunt gemmæ, ex quibus prodeunt flores bonorum desideriorum, & fructus bonorum operum, vti docet sanctus Chrysost. homil. 39. in illud Matth. cap. 21. 19. *Videns arborem fici, nihil inuenit in ea nisi folia tantùm.* Summè ergo inuigilandum est cogitationibus, eæque, si prauæ deprehendantur, illicò ad petram legis diuinæ allidendæ & elidendæ sunt, iuxta illud:

Cogitatio est quasi scintillæ,

& quasi bacca.

Principijs obsta, serò medicina paratur,
Cùm mala per longas inualuere moras.

Hinc de fide est, non solùm opus externum, v. g. fornicationem, calumniam, homicidium, sed & internam eorum cogitationem ac volitionem esse peccatum mortiferum, vti contra Iudæorum sensum docet Ecclesia, & satis insinuat Christus Matth. 5. v. 22. & 28.

Hinc infert sanctus Chrys. peccatum secum afferre summam pœnam, scilicet separationem à Deo. Audi eum homil. 6. ad Popul. *Magnum supplicium est peccare, etiamsi non puniamur: peccata enim nos à Deo separant, Sapient. 1. pœnæ verò nos ad Deum perducunt. Si quis vulnus habeat, quid timere dignum est, saniem, an medici sectionem? ferrum, an vlceris populationem? peccatum, sanies est; pœna, ferrum medicinale: sicut enim saniem habēs, etsi non secatur, malè habet; & cùm non secatur, tunc est in maioribus malis; ita peccans, etiamsi non puniatur, omnium est miserrimus, & tunc maximè miser, cùm non punitur, & graue nihil patitur.*

PROBATA (Arabicus, *exquisita*) AVTEM VIRTVS CORRIPIT INSIPIENTES] Syrus, *redarguit contemnentes. Virtus* hîc non moralis, sed physica intelligitur, putà potentia, robur & vis agendi: hanc enim significat Græcum δύναμις, quod multos Interpretes Græcè ignorantes fefellit, qui per virtutem accipiunt honestatem & probitatem: vnde sic exponunt, q. d. Virtus hanc habet vim in eo, qui illa præditus est, vt eum faciat aptum ad corripiendum insipientes, qui per ignorantiam, vel infirmitatem peccant. ita Lyran. & Dionys. Aut q. d. Fides est, quæ à mente aufert insipientiam. ita Holcot & Hugo. Verùm Græcè est δύναμις, id est potentia, non virtus ethica, vt dixi.

Sensus ergo est, q. d. Virtus, id est, potentia Dei per multos suos actus & effectus probata, corripit & castigat insipientes, qui prauè de Deo sentiebant, peruersasque de eo cogitationes conceperant. q. d. Rectores, iudices & quiuis, qui insipienter de Deo sentiebant, eiusque prouidentiam & vindictam negabant, dum vident, vel considerant præteritos vel præsentes effectus diuinæ potentię & prouidentiæ, quibus iniustos & impios castigauit vel castigat; hoc argumento & hac experientia adeò probata conuicti, possunt debentque agnoscere & corrigere suum sensum & errorem; ac reipsa sæpè vel inuiti, vel sponte cedentes, eundē agnoscunt & corrigunt. ita Bonau. Vatabl. Clarius, Iansen. & alij. Alludit Sapiens ad illud psal. 32. 10. *Dominus dissipat consilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, &c. consilium autem Domini in æternum manet, cogitationes cordis eius in generatione & generationem.*

Accedit Osorius, qui explicat de virtute & potentia, non Dei, sed rectorum & iudicum. q. d. Dum ipsa potentia rectorum à Deo probatur, imminuitur, aufertur; tunc reipsa ipsi corripiuntur & conuincuntur, vt negare non possint se insipientes de Deo habuisse opiniones, ac peruersas cogitationes & sensus. Vnde Vatabl. & Guarinus vertunt, *potentia dum tentatur, arguit insipientes.*

Verùm meliùs accipias de virtute, id est potentia, non iudicum, sed Dei: hæc enim castigat & corripit insipientes. Igitur sicut puer proteruus non timet matris minas, nec seruus heri, nec discipulus magistri: cogitat enim minas esse minas, hoc est esse verba, quæ aërem; non verbera, quæ carnē feriant: cogitat enim matrem esse matrem, ideoq; vel non velle, vel non posse, castigare filium adeò dilectum & validum: at dum mater verba vertit in verbera, & virga pulsat pueri dorsum, tunc probat illi suam virtutem, ac puer cogitationem & sensum, quem habebat de matris minis, deponit, corrigitque suum errorem & insipientiam. Eodem prorsus modo rectores, iudices & quiuis impij, dum audiunt doctorum & concionatorum minas de Dei vindicta, non curant, imò rident: cogitant enim Deum, vel non scire, vel non curare, res humanas; aut se suos status ita stabiliuisse, vt ab ijs, ne à Deo quidem, deijci possint: at dum de facto ijs excidunt, aut similem Dei vindictam in se vel alijs probant & sentiunt; tunc priores suos peruersos λογισμοὺς, id est discursus, cogitationes & sensus corrigunt, ac vel inuiti de Deo Deique prouidentia & vindicta rectè sentire incipiunt. Dei ergo potentia potensque vindicta corrigit insipientes, id est impios, à suis prauis opinionibus, quibus vel impotentiam, vel incuriam rerum humanarum, Deo asscribunt, cùm scilicet contrariam eius potentiam & curam, vindictamque cum suo dolore & damno experiuntur. Hoc est quod vulgò dicitur: Stulti non credunt Sanctis, donec faciant miracula: hinc præ ceteris credunt

S. Antonio, quia crebrò potentem eius manum, ignemque sacrum ab eo incredulis immissum persentiscunt.

Paulò aliter explicat Cantacuzenus, q.d. Curiosæ quæstiones deuiant à Deo: quare dum curiosi temere Dei potentiam tentant & scrutantur, hac curiositate lædunt aciem mentis, produntque suam dementiam: *Scrutator enim maiestatis opprimetur à gloria*, Prouerb. 25. 27.

VERS. 4. QVONIAM IN MALEVOLAM ANIMAM NON INTROIBIT SAPIENTIA, NEC HABITABIT IN CORPORE SVBDITO PECCATIS] Pro *maleuolam* neruosiùs Complut. & Pagnin. legunt, *malitiosam*: Græcè enim est κακότεχνον, id est mala fabricantem, mala machinantem, dolos & fraudes versantem, maleficam, quæ res bonas & sinceras adulterat, vitiat & corrumpit. Vnde S. Hier. legit, *malitiosam*; Syrus, *malis inuolutam*; Arabicus, *in maleuola anima artificium*, siue *machinationem nullo modo introibit sapientia*; S. Bern. *malignam*; Vatabl. & Guarin. *contradicentē vero & inuidam*, Iansen. *malitiosam & maleficam, quæque mala arte callida nectit*, Hugo, Lyran. & Dionis. *complacentem sibi in malitia*; Clarius, *quæ omni studio & arte studet malo*, præsertim quæ iustitiam per vim vel dolum violat, fraudibus alios circumuenit, per fas & nefas se suaque adauget, vti faciunt tyranni.

Probat quod dixit v. præced. peruersas cogitationes separare à Deo, ex eo quòd in maleuolam animam non introibit sapientia, quæ indiuidua est comes, imò sedes & thronus Dei. Vnde S. Hier. in c. 63. Isaiæ sic legit, aut potiùs paraphrasticè explicat: *Afflixerunt Spiritum sanctū eius, quia Spiritus sāctus recedit à corpore subdito peccatis, & in peruersam animam non ingreditur sapientia.* Sic sapientia non introijt in parricidalem animam Absalonis, ait S. Paulinus epist. 4. ad Seuerum.

Sapientia fugit maleuolum. Quæ? Quæres, quænam sit hæc sapiētia? Primò, Cyrill. Alexand. lib. 2. in Ioannem c. 4. *Sapientiā hanc, quæ in maleuolam animam non ingreditur, esse* ait *cognitionem mysteriorum, & malignam animam esse cuiusuis hæretici, hypocritæ, infidelis, etiam ad perspicua nictantis.* Sic & Chrysost. tom. 2. in id Matth. 8. 9. *Nam & ego homo sum sub potestate constitutus*, agēs contra hæreticos: *Vide*, inquit, *quomodo homo Gentilis, rusticus & miles veritatis mysteria agnouit, videlicet supremā potentiā Christi; & homines Christiani denegant veritatem, qui scripturas portant in ore. Non quia obscura sunt aut profunda mysteria veritates, nam omnes ea cognoscunt; sed quia peruersa sunt corda eorum, & vbi non quiescit Spiritus veritatis, veritas fugit ab eis: scriptum est enim: In maleuolam animam non introibit sapientia.* Sic & S. Basil. epist. 141. S. Hier. in Ierem. c. 8. & Anastas. Nicen. in quæst. S. Script. quæst. 18.

Secundò & genuinè, per *sapientiam* accipi non speculatiuam, sed practicam, quæ non aliud est, quàm prudentia, virtus, probitas, Dei timor & cultus, vt dixi initio: hæc enim non intrat in maleuolam animam, cùm tamen subinde intret sapientia speculatiua. Vnde sanctus August. in Retract. l. 1. c. 4. retractat id quod in Soliloquijs dixerat. *Deus, qui nisi mundos verum scire noluisti.* Hinc ex diametro sibi aduersantur, sapientia & voluptas, putà gula & libido. Vnde Plato li. 12. de Legibus: *Venus*, inquit, dicitur quasi *vai* & *vae*, q. d. *Væ menti*, aut *ve*, id est *sine mente*. Sic *vesanus* dicitur, *sine*, siue carens, *sanitate*, *vecors sine*, siue carens, A *corde*, putà excors. Et Cicero teste Plutarcho in eius Vita, negabat se posse philosophari, & simul vxori vacare.

Anagog. per *sapientiam* accipe dulcedinem diuinæ contemplationis; hanc enim non degustant animæ maleuolæ, sed bonæ & puræ. ita S. Bernard. in Scala claustralium & alij. Quocirca S. Greg. Nyssen. tract. de Forma perfecti Christiani, hanc formam in eo sitam esse docet: *Si quis*, inquit, *verè sit templum Dei, nullumque malitiæ simulacrum contineat, si à mediatore admittetur, cùm purus sit, & ad puritatem ipsam suscipiendam idoneus: neque enim in maleuolam animam; vt scriptum est, introibit sapientia.* Idem de Virginit. c. 15. *Animus*, inquit, *qui Deo viuit, non vllis rebus se oblectauerit, quæ sibi ex errore quodam non veram honesti speciem præbent: sin ex aliqua affectione vitij maculam cordi cōtraxerit, specialis ipse matrimonij iura resiliit, atque vt in diuinis literis scriptum extat: In maleuolam animam non* B *intrabit sapientia.* Quocirca Guaricus Abbas qui floruit anno Domini 1170. serm. 4. de Aduentu: *Qui igitur*, inquit, *viam Domini parare festinas, primò omnium bona sit voluntas: quoniam in maleuolam animam non introibit sapientia.*

NEC HABITABIT IN CORPORE SVBDITO PECCATIS] Græcè κατάχρεῳ ἁμαρτίας, id est peccato obnoxio, oppignorato, ac velut ære peccati obærato & obstricto, atque, vt Syrus vertit, *reo & condemnato*. Est metaphora à debitore ære alieno oppresso: *qui enim facit peccatum, seruus est peccati*, ait Christus Ioan. 8. 34. ac proinde diabolo, qui auctor est peccati, obligatus & obstrictus. Vnde Apost. Rom. 7. ait se venumdatum sub peccato. Per *corpus*, synecdochicè hominem accipe: C corpus enim est peccati æquè ac supplicij, putà tam culpæ, quàm pœnæ, officina. Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 19. n. 4. exemplum dat Salomonem; spiritus enim sapientiæ recessit à Salomonis anima, & corpore voluptatibus inquinato, & libidinibus subdito. Vnde S. Aug. lib. 17. Ciuit. c. 8. *Rex ille*, inquit, *aliquando sapiens sapientiam, quam amore spirituali adeptus fuit, amore carnali amisit*: hi enim duo amores sunt contrarij, & antagonistæ, vt vnus alium expellat. Sic & à Dauide, ait S. Basil. in psal. 37. idem spiritus recessit, cùm is animam & corpus polluit adulterio & homicidio. vnde pœnitens orat psal. 50. *Et spiritum sanctum suum ne auferas à me*, &c. *& spiritu principali confirma me*: libido enim & zelus occæcat mētem, milleque errorum tenebras menti offundit, D quas dissipat sapientia, id est pœnitentia, castitas, sanctitas. Noster à Castro per *peccatū* accipit peccatum diffidentiæ, qua quis diffidit Deo, & callidè tentat Dei potentiam & prouidentiam. Alij accipiunt peccata iniustitiæ, tyrannidis, rapinæ, fraudum, &c. planè & Plenè accipias quælibet peccata mortalia: hæc enim omnia & singula fugant sapientiam, id est Dei gratiam & charitatem. Vnde sanctus Thomas 2. 2. q. 45. art. 4. ex hoc loco docet sapientiam practicam, quæ est donum Spiritus sancti, præsupponere charitatem, ideoque non posse consistere cum peccato mortali.

Præclarè S. Aug. lib. de Agone Christiano c. 13. *Errat*, inquit, *quisquis putat veritatē se posse cognoscere, cùm adhuc nequiter viuat; nequitia est autē mūdum istum diligere, & ea, quæ nascuntur & transeūt,*

pro magno habere, & ea concupiscere, & pro his laborare vt acquirantur, & lætari cùm abundauerint, & A *timere ne pereant, & contristari cùm pereunt. Talis vita non potest puram illam & sinceram & incommutabilem videre veritatem, & inhærere illi, & in æternum non moueri.*

Denique sanctus Thom. 3. p. q. 27. art. 4. ex hoc loco probat, in B. Virgine nullum fuisse peccatum actuale, ne veniale quidem, quia in eius vtero Sapientia Dei corporaliter habitauit. Idem dicas de peccato originali. Qui enim aliquando huic subiacuit, necesse est vt aliquando peccet, saltem venialiter: vnde, quia ab omni veniali per totam vitam immunis est, immunis est quoque ab originali. Hanc regulam tradit S. Aug. li. 5. contra Iulianum c. 9. Idem libro de Natura & gratia c. 36. ait: *Excepta itaque sancta virgine Maria, de qua propter honorem Domini, nullam prorsus, cum de peccatis agitur, volo habere quæstionem. Vnde enim scimus, quid ei plus gratiæ collatum fuerit ad vincendum omni ex* B *parte peccatum, quæ concipere ac parere meruit eum, quem constat nullum habuisse peccatum.* Pro *vnde* nonnulli legunt *inde*.

Porrò ex eo, quod ait *Spiritus sanctus, &c. non habitabit in corpore subdito peccatis,* à contrario collige: ergo habitabit in anima & corpore subdito charitati & virtutibus: hoc est enim palatium, imò thronus & templum Spiritus sancti.

Vers. 5. SPIRITVS ENIM SANCTVS DISCIPLINÆ EFFVGIET FICTVM, ET AVFERET SE A COGITATIONIBVS QVÆ SVNT SINE INTELLECTV, ET CORRIPIETVR A SVPERVENIENTE INIQVITATE] Syrus, *spiritus enim sanctus & correptio fugit à fraude* (Arabicus, *à dolo,*) *& elongatur* (Arabicus, *auolat*) *à cogitationibus eorum, qui sine scientia intel-* C *ligentiæ sunt.* Græca habent, *sanctus enim spiritus disciplinæ effugiet dolum,* siue fictionem. Vbi Primò, *sanctus spiritus disciplinæ,* potest accipi ipsa sancta disciplina, quam v. præced. vocauit *sapientiam*: hæc enim est spiritus, id est spiritualis dos & qualitas, vt probet id quod dixit, sapientiam non intrare in maleuolam animam, ex eo quòd sapientia sit *spiritus disciplinæ,* id est, aspiret menti disciplinam, id est, vitiorum castigationem, morumque compositionem & candorem, qui contrarius est dolo, fictioni & malitiæ.

Spiritus S. fugit fictū: quis? Resp. Primò.

Secundò. Secundò, *sanctus spiritus* potest accipi ipse Deus Pater, Filius & Spiritus sanctus: Deus enim per essentiam est spiritus, isque sanctus. Vnde Seraphim singulis personis acclamant: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus sabaoth,* Isaiæ 6. Probat ergo sapientiam non introire in maleuolam animam, ex D eo quòd Deus, à quo manat omnis sapientia, cùm sit spiritus sanctissimus & purissimus, fugiat omnem dolum, fictionem & malitiam.

Tertiò. Tertiò, per *Spiritus sanctus* accipi potest tertia persona S. Trinitatis, putà Spiritus sanctus: huic enim appropriatur disciplina, id est morum reformatio, puritas, sanctitas; qui proinde fugit, imò fugat, omnem impuritatem, hypocrisin & malignitatem. ita sanctus Hieron. lib. 7. in c. 63. Isaiæ, & Idacius contra Varimadum, Hugo, Lyranus, Glossa & alij.

DISCIPLINÆ] Osorius refert ad τὸ *fictum*. q. d. Spiritus sanctus enim fugit hæreticos & hypocritas, qui simulant & fingunt se studere disciplinæ, cùm sint indisciplinati, vacentque suis concupiscentijs. Verè sanctus Aug. in psal. 39. initio: *Persecutio,* inquit, *siue à leone, siue à dracone numquā cessat Ecclesiæ, & magis metuendus est cùm fallit, quàm cùm sæuit.* Meliùs alij τὸ *disciplinæ* referunt ad τὸ *Spiritus sanctus*: hic enim est auctor, amator, tutor & doctor omnis disciplinæ, qua nostros mores ad omnem honestatem confirmat, vti dixi. ita Hugo, Iansen. & alij.

FICTVM] Græcè, δόλον (fortè Noster legit δόλιον, id est dolosum, fraudulentum, fictum, versi pellem masculinè) id est fictionem, fraudem, dolum, item res fucatas & fictas (vnde Vatabl. vertit, *id quod fictum est*) omnesque fictos, hypocritas & dolosos, qui vel per fraudes aliena compilant, vel errores spargunt, vel quid aliud mali perpetrant. Opponit fictionem hanc simplicitati cordis, qua quærendum esse Deum dixit v. 1. Vnde sanctus Aug. serm. 11. de Verbis Domini, per fictos accipit hypocritas. Idem libr. 1. de Baptismo contra Donat. c. 12. accipit eos, qui fictè accedunt ad baptismum, vti accessit Simon Magus Act. 8. de quo hunc locum accipit Vrbanus II. 1. q. 3. c. *Saluator*. Hi enim si planè fingant se velle suscipere baptismum lucri causa, cùm reuera nolint fieri Christiani, vti subinde eum suscipiunt Iudæi, irritus is est & nullus; sin seriò velint suscipere baptismum & christianismum, sed fingant se pœnitere de peccatis, quæ dimittere nolunt, recipiunt quidem Sacramentum baptismi, sed non eius vim & gratiam, nisi postquam per pœnitentiam sublata fuerit fictio, vti passim docent Theologi.

S. Athanas. serm. de Passione & cruce, per fictos accipit mendaces & periuros; sanctus Bern. serm. 1. in Cant. incontinentes; Hesychius libr. 2. in c. 10. Leuit. simulantes pœnitentiam. Rursum sanctus Aug. li. 2. contra Parmen. c. 10. & 11. per fictos accipit hæreticos, à quibus collatum baptisma docet esse verum, & sanctificare baptizatos: *Spiritus quidem sanctus,* inquit, *daturis fingentibus deerat iustificandis; sed accepturis credentibus aderat abluendis, per ineffabilem efficaciam potentiæ suæ vtrumque valens facere, illos fugere, istos fouere; illos culpare, istos mundare.* Et mox: *Omnia Sacramenta cùm obsint indignè tractantibus, prosunt tamen per eos dignè sumentibus.*

Tandem fictio propriè significat dolum, versutiam, fraudem, qua homines, præsertim iudices, vel rectores, ob munera, vel respectus humanos iustitiam peruertunt. Potest tamen fictio accipi quæuis iniquitas, vt sequitur: hæc enim simulat & fingit æquitatem & honestatem: verecundatur enim videri & vocari iniquitas & inhonestas.

Vnde ad hanc gnomen alludens, imò eam paraphrasticè explicans Tertull. lib. de Orat. c. 10. docens eam debere esse liberam ab omni animi perturbatione, ait: *Neque enim agnosci poterit à Spiritu sancto spiritus inquinatus, aut tristis à læto, aut impeditus à libero. nemo aduersarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit.*

Porrò, Spiritus sanctus maximè fugit fictionem & fictos, qui virtutes nomine vitiorum, & vitia nomine virtutum palliant; itaque multos seducūt, dum virtutes in vitia, & vitia in virtutes transformant. Nam vt verè ait Cassiod. *Adulatio blanda omnibus applaudit, omnibus salue dicit: prodigos vocat liberales, auaros parcos & sapiētes, lasciuos curiales, garrulos affabiles, obstinatos cōstātes, pigros matu-*

ctentes. Petrum mihi atque Andream accipe, tonitruique filios, qui spiritualia intonuerunt. Si Publicanos, ad discipulatum elucratur, atque animarum negotiatores efficit. Testis Matthaus heri publicanus, hodie Euangelista. Si feroces persecutores, zelum commutat, ac Paulos pro Saulis facit, nec minus pios reddit, quam impios offenderat.

Et non liberabit (Græcè, ἐκ ἀθῳώσει, id est non habebit innocentem, id est, non sinet impunitum, sed grauibus pœnis & suppliciis onerabit; est miosis) maledicum] Græcè, βλάσφημον, id est blasphemum & contumeliosum, siue in homines, siue in Deum, qui scilicet non sentit de Deo in bonitate, nec in simplicitate, sed in dolo quærit eum, vt dixit v. 1. Deus enim discipulos & auditores sapientiæ suæ quærit simpliciter sibi credentes, fidentes & obedientes, qui de ipso dicant, αὐτὸς ἔφα, id est, *ipse dixit*, vti dicebant discipuli Pythagoræ. Vnde Syrus, *non iustificat populum blasphemantem*; Arabic. *insultantem*.

A labiis suis] Id est à culpa, petulantia & maledicentia labiorum suorum. Triplex est malitia opposita bonitati & simplicitati Dei, de qua dixit vers. 1. *Sentite de Domino in bonitate*, &c. quæ proinde nos separat à Deo, ideoque summè detestanda & cauenda, scilicet malitia cordis, oris & operis, putà peruersæ cogitationes, sermones & actiones: de cogitationibus egit v. 3. hucusque; hîc agit de sermonibus, putà murmurationibus, detractionibus, mēdaciis vsq; ad v. 12. vbi aget de operibus, sicq; omne genus malitiæ culpat & resecat.

Quoniam renum illius testis (Græcè μάρτυς, id est martyr, putà testis) est Deus, et cordis illius scrutator est verus (Syrus, *operator veritatis*) et linguæ eius auditor] *Renes* notant intimas cogitationes & appetitiones (concupiscentiæ enim, libidinis & seminis origo est in renibus) secretas & occultas. Vnde sensus est q. d. Ne putes secreta tua peccata & maledicta esse occulta: Deus enim intuetur secretissima quæque non solùm locorum, sed & mentium: vnde vocatur Θεὸς, id est Deus, ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, id est ab intuendo & contemplando. Hinc explicans subdit: *Et cordis illius scrutator* (Græcè ἐπίσκοπος, id est speculator, inspector) *est verus*, putà Deus, qui est ipsa veritas, ac proinde nec falli vlla in re, nec fallere potest (vnde Arabicus vertit, *explorator, scrutatur cor illius*;) *& linguæ eius*, etiam submissè intra labia mussitantis, murmurantis & maledicentis, *est auditor*. Tria enim sunt, inquit Holcot, quæ vellet peccator maximè latere, videlicet delectationem suæ voluptatis, cogitationem conceptæ vanitatis, locutionem communicatæ peruersitatis: & tamen omnia ista Deus nudè videt. Ista autem tria tangit Sapiens per tria corporis organa, videlicet renes, cor & linguam. In renibus viget voluptas, in corde vanitas, & in lingua peruersitas. Et respectu istorum trium tres actus Deo attribuit. Nam respectu voloptatis, ipse est testis; respectu vanitatis, ipse est scrutator. scrutari enim est ad interiora & latentia penetrare, iuxta illud psal. 7. *Scrutans corda & renes Deus*: sed respectu peruersitatis, falsitatis ipse est auditor. Et inferiùs: Notandum, inquit, quòd hîc tangit Sapiens tria corporis organa, quæ difficillimum est regere ratione: renes, cor & linguam: nam in renibus voluptas, in corde vanitas, in lingua falsitas dominatur. Et ideo
A difficillimum etiam Sanctis, quòd se regant perfectè in delectationibus, quæ per renes significantur: in cogitationibus, quæ per cor: in locutionibus, quæ per linguam notantur. Dicit Aristot. l. 13. de Animal. Infirmitas renum in homine est difficilis curationis. Moraliter: quia in renibus dominatur voluptas, ideo infirmitas renum carnalem denotat concupiscentiam, quæ vocatur languor naturæ. Hinc renum morbus igne aduri solet. vnde illud Psalm. 25. 2. *Proba me Domine, & tenta me, vre renes & cor meū*, id est, ait Glossa, adhibe medicinalem purgationem tribulationis delectationibus meis, ne quid mali delectet me; & cogitationibus, ne quid mali cogitem. Quocirca sapienter Dauid moriturus hoc monitum dat Salomoni filio, sibi in regnum successuro: *Tu autem Salomon fili mi, scito Deum patris tui, & seruito ei*
B *corde perfecto, & animo voluntario: omnia enim corda scrutatur Dominus, & vniuersas hominum cogitationes intelligit*. 1. Paral. 28. 9. Hoc ergo age, hoc cogita, hoc elige, quod cupis patere & placere oculis Dei; hoc cogitare, hoc eligere noli, quod scis patere & displicere Deo.

Hinc S. Bernard. lib. de Interiori domo c. 39. docet summa cura aduigilandum ad cogitationes nostras: *Ibi namq;*, inquit, *est cogitatio tua, vbi est affectio tua: ibi cor tuum, vbi est desiderium tuum: quoniam illud sæpiùs in cogitatione voluimus, cuius amore plus affecti sum⁹*. Vis ergo nosse quid ames, aduerte quid sæpè cogites. Subdit S. Bern. *Si mala cogitas, Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum, & auferet se à cogitationibus sine intellectu, eritque templum Dei spelunca diaboli: quoniam, quem Deus*
C *deserit, diabolus arripit. Et ideò quacumque hora mala cogitatio cor tuum tangit, non consentias illi, nec sinas eam in corde tuo manere, sed illicò repelle. In initio cogitationis iniquæ resiste, & fugiet à te. Cogitatio praua delectationem parit, delectatio consensum, consensus actionem, actio consuetudinem, consuetud. necessitatem, necessitas mortem. Sicut vipera à filiis suis in vtero positis lacerata perimitur; ita nos cogitationes nostræ intra nos nutritæ occidunt*. Audi S. Aug. Præfat. in psal. 148. *Non potest fieri vt habeat malefacta, qui habet bonas cogitationes: facta enim de cogitatione procedunt. Nec quisquam potest facere aliquid, aut ad aliquid agendum membra mouere, nisi primò præcesserit iussio cogitationis. Quomodo de interiori palatio quidquid iusserit Imperator, per Imperium Romanorum emanat, quidquid videtis agi per prouincias: quantus motus fit ad vnam iussionem*
D *Imperatoris intus sedentis? mouet solùm ille labia cùm loquitur, & mouetur omnis prouincia, cùm fit, quod loquitur. Sic & in vno quoque nostrûm intus Imperator, intus in corde sedet. Si bonus bona iubet, bona fiunt: & si malus mala iubet, mala fiunt. Cùm ibi sedet Christus, quid potest iubere, nisi bona? Cùm possidet diabolus, quid potest iubere, nisi mala? In tuo autem arbitrio Deus te esse voluit, cui pares locum, Deo an diabolo? Cùm parauerit, qui possidedit, ipse imperabit.*

Cogitationi cura adhibenda.

Denique S. Gregor. Nazianz. orat. 34. quæ est 2. de Theologia, per Sanctum spiritum accipiens Deum, ex eo probat Deum ita esse immensum, vt omnia circumscribat, & à nullo circumscribatur. Concinit ei Theophilus Patriarcha Alex. patruus & antecessor magni Cyrilli, ac æmulus

& iudex S. Chrysostomi. Sicut enim ait Theophil. ep. 1. Paschali: *Cur Dauid canit: Quò ibo à spiritu tuo? Quod dicens ostendit à sancto Spiritu omnia contineri, & illius maiestate circumdari; si omnia in omnibus, vtique & irrationabilia & inanima. Et alibi legimus: Spiritus Domini repleuit orbem terrarum, quod numquam Script. memoraret, nisi irrationabilia quaque in anima illius numine complecterentur.* Theophilum patrum sequens S. Cyrillus tract. *quòd Spiritus sanctus sit Deus*, ex hoc loco idipsum probat, tum quia replet omnia, ergo est immensus, ergo Deus: tum quia continet omnia sua vi & potestate, tum quia est super omnia: *Situs est ergo*, inquit, *super omnes creaturas, & naturam eorum, quæ ab ipso implentur ac continentur, transilit: at Deus est id, quod est super creaturam.*

Vers. 7. QVONIAM SPIRITVS DOMINI REPLEVIT ORBEM TERRARVM: ET HOC, QVOD CONTINET OMNIA, SCIENTIAM HABET VOCIS] Probat quòd Deus intima & occultissima, tum cordium, tum sermonum, & præsertim occultas blasphemias in Deum, & maledicta in homines prolata, perspiciat, iudicet & vindicet; ex eo quòd eius spiritus repleat totum orbem, vt vbique sit præsens, ac consequenter omnia comminus intueatur & videat, imò omnia manu sua contineat, ac proinde voces quaslibet & verba, etiam mentalia sciat & cognoscat; quia eum non impedit vlla loci distantia, nec vocis vel idiomatis ignorantia.

Spiritus Domini duplex: essentialis, *Spiritus Domini* accipi potest dupliciter. Primò, cum S. August. epist. 57. ad Dardanum cap. 5. B. Petro Damiani lib. 4. epist. 6. & alijs essentialiter, vt sit idem, quòd ipsa spiritalis Dei natura, vis, efficacia, scientia, prouidentia, operatio, conseruatio: hæc enim vbique est per essentiam, præsentiam & potentiam; ac proinde omnia replet, omnia continet, conseruat, viuificat. Nam vt ait Athenagoras orat. de resurrectione, *Nihil neque terrestrium, neque cælestium rerum cura & prouidentia destitutum est: sed in omnia æquè, tum quæ in aperto sunt, tum quæ latent, in magna item & parua penetrat creatoris sollicitudo.* Nam Deus, vt ait Philo lib. 2. Allegoriarum legis, implet omnia, penetrat omnia, nihil omniuo relinquens seipso vacuum; & quem locum occupabis, in quo non sit Deus? Itaque nemo potest se ab eo abscondere.

Huic similis est gnome psal. 93. 9. *Qui plantauit aurem, non audiet? aut qui finxit oculum, non considerat?* Ita S. August. in psal. 57. qui ex hoc loco probat Deum esse vbique, iuxta illud psal. 138. *Quò ibo à spiritu tuo, & quò à facie tua fugiam?* Porrò spiritus Domini sua subtilitate replet & continet omnia, sicut replet & continet aër, dum omnia subintrat & penetrat: sicut enim voces formantur in aëre, & per eum vehuntur ad aures; sic nil potest quisquam loqui, quod non perueniat ad spiritum Domini, vtpote in quo viuimus, mouemur & sumus, Actor. 17.

& notionalis. Secundò, Spiritus Domini accipi potest notionaliter, vt sit idem quod Spiritus sanctus, tertia in S. Trinitate persona. Hic enim est spiritus Domini, quia productus per spirationem actiuam Patris & Filij, qui pariter replet orbem, & continet omnia.

Vnde ex hoc loco Spiritus sancti immensitatem, ac consequenter diuinitatem probant sanctus Athanas. epist. ad Serapionem, S. Basil. homil. de Spiritu sancto, & lib. 5. contra Eunom. cap. vlt. S. Ambros. lib. 1. de Spiritu sancto c. 7. S. August. lib. 3. contra Maxim. c. 21. Origen. l. 7. in c. 9. epist. ad Rom. Cyrillus Alexandr. lib. 8. contra Iulianum, & lib. 7. de Trinit. qui addit idem sensisse Platonem & Platonicos, qui dixere Deum esse animam mundi, iuxta illud:

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Porrò Richardus de S. Victore serm. de missione Spiritus sancti, censet per hoc indicari Trinitatem personarum, cum identitate essentiæ. Nam spiritus Domini est spiritus distinctæ personæ; sed tamen est hoc, quod continet, id est illud ipsum, quod est ille, à quo sunt omnia: est illud per quem est, id est id, quod Pater & Filius est, à quibus procedit. Verùm hoc subtilius est quàm solidius. Prior sensus planior & germanior est.

ET HOC, QVOD CONTINET OMNIA, SCIENTIAM HABET VOCIS] Græcizat Interpres: quia enim πνεῦμα, id est *spiritus*, Græcis est generis neutri, hinc tribuitur ei pronomē demonstratiuū pariter neutrum, putà τὸ συνέχον, id est *hoc continens omnia: hoc* ergo idem est, quod *hic* spiritus, vti legit S. August. in Speculo cap. 2. & in Symbolo ad Catechum. cap. 4. Vnde & Syrus vertit, *ille qui tenet omnia in scientia, est ei vox eius*; Arabicus, *qui ambit omnes creaturas, cognoscit loquelam.*

Sensus ergo est, q. d. Et hic spiritus Domini replens omnia, & continens omnia, id est manu suæ potentiæ omnia ambiens, concludens, conseruans, ne in suum nihil recidant, mouens agitans, *scientiam*, Græcè γνῶσιν, id est *cognitionem*, habet vocis, hoc est, cognoscit omnes voces, etiam occultissimas maledicorum, non tantùm ore prolatas, sed & in corde conceptas: omnes enim hasce ipse in se continet, vtpote qui omnia, ac consequenter ipsam animam & vitam cuiusque, in se continet: omnes ergo voces fiunt quasi in ipso spiritu, id est in loco, quem Spiritus sanctus ambit & continet. Hinc aiunt Patres omnia creata esse in Spiritu sancto, sicut omnia dicuntur esse à Patre, & per Filium. Præpositio enim *à* tribuitur Patri, quasi primo S. Trinitatis principio: *per* verò Filio tamquam medio, item verbo & exemplari, per quod facta sunt omnia: *in* verò Spiritui sancto. Sensus enim est, q. d. Voces & verba, tam mentis, quàm linguæ, intra ambitum complexumque Spiritus sancti fiunt, non extra siue foris: quare illum nihil latere potest, ne vel tenuissimum maledici murmur, sed omnium vocum & dictorum exactam habet scientiam & cognitionem.

Nota. τὸ *omnia continet* solidè & profundè explicat S. Dionys. de Diuin. nom. c. 10. dicens: *Omnipotens*, vel potiùs *omnitenens*, hoc enim est παντοκράτωρ, *dicitur, quòd sit omnium sedes, omnia continens & complectens, & cuncta stabiliens, fundans atque constringens, & vniuersum in se insolubile præstans & ex se velut ex omnitenente radice cuncta producens, atque ad se, vt ad omnitenens fundū vniuersa cōuertens, & continens, vt omnium sedes omnicapax: omnia contenta vna præcellenti connexione cōmuniens, neque sinens ea sibi excidere, ne tamquā ex altissimo domicilio mota dispereant.* Et Greg. l. 2. Moral. c. 12. *Cœlū*, inquit, *palmo metiens, & terram pugillo concludens* Deus continet omnia vt fundus.

ros & graues. hac sagitta leuiter volat, citò infigitur. Et Seneca ep. 21. *Per adulationem vitia nobis sub virtutum nomine obrepunt, temeritas sub titulo fortitudinis latet, moderatio vocatur ignauia, pro cauto timidus accipitur: in hic certè magno periculo erramus.*

Denique, sicut Spiritus fugit fictionem & dolum, sic amat & ambit simplicitatem, candorem & amorem. Audi S. Aug. lib. de Moribus Ecclesiæ Cathol. c. 16. *Dicit Paulus* (Rom. 5.) *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Dicit Propheta: Sanctus enim Spiritus disciplinæ effugiet dolum: vbi enim dolus, charitas nulla est.*

Fictio dedecet principes. Iam verò dolus, fictio & mendacium omnes dedecet, sed maximè principes & rectores: hi enim fingendo & fallendo perdunt omnem fidem & auctoritatem apud subditos, vicinos & exteros. Vnde Leo Imper. Exhortat. ad filium c. 29. *Maximi,* inquit, *pendito veracem esse, & veracis homines in familiaritatē tuam admittere: ita enim firmus & constans in omnibus dictis & factis existimaberis, ac verum, & non suspectam tuorum erga te beneuolentiam obtinebis. Si autem in Vanitatis & mendacij suspicionem veneris, indigna agere imperatoria maiestate, qua auctus es, conuinceris, efficiesque vt subditi semper sint dolosi, rerumque omnium incerti & titubantes vacillent.* Et c. 36. *Dicere autem oportebit ea, quæ planè scies, aut ea quæ tempus ratio postulabit; de ceteris omnibus silere satius erit, quàm loqui. Nam principem non nisi vera, opportuna, & magni momenti verba proloqui decet.*

& sacerdotes. Rursum, fictio planè indigna est in sacerdote, rebus sacris & Sacramentis; estque peccatum sacrilegij. Vnde Hesychius in c. 10. Leuit. & habetur de Pœnit. dist. 3. c. 35. *Inter hæc sicut vera pœnitentia,* inquit, *Deum promeretur; ita simulata Deum irritat: quia Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictū. Hoc autem sancti Patres irremissibile peccatum, & blasphemiam in Spiritum sanctum dixerūt.* Nā vt ait Clemens Alexand. lib. 3. Strom. *hypocrisis est instar muris, & hypocrita est quasi sterquilinium niue contectum, vtpote qui vitia omnia candore simulatæ virtutis, velut niue obtegit.* Talis hypocrita fuit Iulianus Apostata, quem proinde S. Greg. Nazian. orat. 3. contra eundem, rectè cōparat chamæleonti: *Sicut,* inquit, *chamæleontem aiunt, in quemuis facilè mutari, atque omnes colores, candore vno excepto, suscipere (fabulosum enim Proteum sophistam prætereo:) sic etiam ille Christianis, præter clementiam, in quibus se vertebat, & per quam crudelis erat eius lenitas.*

D ET AVFERET SE A COGITATIONIBVS, QVÆ SVNT SINE INTELLECTV] Græcè ἐπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, id est exurget, excitabit, eriget se, vt ascendat & auolet à cogitationibus intelligentiæ expertibus, imperitis, imprudentibus, insipientibus, stultis, quales sunt tyrannorum, omniumque iniustorum & impiorum. Nannius vertit, *resiliet*; alij, *commigrabit, amouebitur, procul absistet*: iuxta illud Psal. 63. 8. *Accedet homo ad cor altum, & exaltabitur Deus.* q. d. Homines versuti alto, id est profūdo, corde multas artes, fraudes, impiaque consilia excogitant; sed Deus alto hominum corde longè est altior & profundior: vnde eius technas detegit, dissipat, punit, vindicat. Quocirca Aquila, Symmach. & Theodot. pro [illegible] *tarum*, id est, *exaltabitur*, alijs punctis legentes [illegible] *torem*, id est *sagittabit*, vertunt, *mentem, & cor profundum hominis sagittabit & configet.* Ex aduerso sapientia, eiusque auctor Spiritus sanctus, ait Prouerb. 8. 12. *Ego sapientia habito in consilio, & eruditis intersum cogitationibus.* vide ibi dicta. Quæ sint cogitationes sine intellectu, quæ cum intellectu, & quomodo vtræque formentur & crescant, subtiliter explicat S. Bernardus tract. de Vita solitaria ad Fratres de Monte Dei, longiusculè ante finem.

A

Hinc sapientiæ symbolum est sal. Nam vt ait Plinius lib. 31. c. 9. *Salis natura per se ignea, & inimica ignibus, fugiens eos, & omnia erodens: corpora verò astringens, siccans, alligans; defuncta autem & putrescentia à vēdicans, vt durent ita per sæcula. In medendo verò mordens, adurens, repugnans, extenuans, dissoluens.* Sapientia autem ignea est, à calore Spiritus sancti generata, sed igni concupiscentiæ valdè inimica, quæ in maleuolam animam non introibit, disciplinæ fugit fictum; & aufert se à cogitationibus impudicis, quæ sunt sine intellectu. Affectus humanos erodit, atque ab eis quidquid inordinatum est & effrænatum, detrahit. Corda iustorum astringit, ne in vitia labantur: siccat, ne humore praui amoris tabescant: alligat, ne in peccata perefffluant. Nam per sapientiam sancti sunt, quicumque Domino placuerunt. Animas peccatis mortuas, & sibi ipsis præ humilitate & contemptu proprio putrescentes conseruat, & vitam aliam supra captum humanum, & incorruptionis claritatem communicat.

B

ET CORRIPIETVR A SVPERVENIENTE INIQVITATE] Græcè, ἐλεγχθήσεται ἐπελθούσης ἀδικίας, id est corripiet, vel corripietur superueniente peccato, inquiunt nonnulli: adduntque ἐλέγχεσθαι verbum esse medium; vnde tam actiuè
C verti potest, *corripiet*, quàm passiuè, *corripietur*. Actiuè accipit Cantacuzenus. q. d. Spiritus sanctus corripiet, arguet, conuincet iniquitatem, quæ specie æquitatis simulatā se velabat & occultabat, eamque deteget & damnabit, iuxta illud Christi Ioan. 16. 8. *Ille* (Spiritus sanctus) *arguet mundum de peccato, & de iustitia, & de iudicio.* Spiritus sanctus enim ostendit eos, qui fraudes & technas nectunt, tunc maximè desipere: cùm sibi summè sapere videntur. Vnde Syrus vertit, *corripit omnem tyrannidem quæ euenit*: propriè enim in tyrannos & oppressores hæc dicuntur. Verùm ἐλεγχθήσεται, non est futurum verbi medij, sed passiui. Passiuè ergo accipit Noster & ceteri, vertuntque *corripietur*: quod S. August. libr. contra Adimantum cap. 7. refert ad hominem fictum. q. d. Corripietur homo fictus, scilicet superueniente sibi iniquitate sua, cùm ab eo abscesserit Spiritus sanctus: hæc enim iniquitas ipsi ostendet, quòd deuiarit ab æquitate, sapientia & virtute, vnde conscientia eum remordebit, castigabit & puniet. Addit Lyran. in peccata grauiora sinetur labi: sic enim Deus solet priora peccata castigare per sequentia maiora & turpiora. Denique fictus, ait Hugo, cùm retributionis dies venerit, pro iniquitate corripietur, id est punietur.

Meliùs alij attribuunt Spiritui sancto, idque liquet ex textu Græco. q. d. Spiritus sanctus ab iniquitate corripitur, id est confutatur, ait Iansen. ac velut vituperatur & dehonestatur, ait Vatabl. indignè tractatur, ait Nannius, (hæc enim omnia

significat ἐλέγχεται) ac proinde velot confusus, ac probro affectus fugit & discedit. Hinc Arabicus vertit, *reprehenditur cùm præsens fuerit iniquitas.* Vnde Nota tantam esse antipathiam inter iniquitatem (Græcè, *ἀνομίαν*, id est peccatum, scelus, legis transgressionem) & Spiritum sanctum, vt iniquitas abigat Spiritum sanctũ; sicut tyrannus abigit verum regem. Infinitum est enim dissidium & odium inter Spiritum sanctum & peccatum: ita enim odit ipse peccatum, itaque ipsi exosum est, & quasi noxium omne scelus, vt, si ipse posset per impossibile gladio aliquo iugulari, vel veneno aliquo perimi, non alio iugularetur, vel perimeretur, quàm peccato: peccatum enim directè violat sanctitatem Spiritus sancti, eiusque Angelorum. Vnde S. Basil. in psal. 33. ad illa, *Immittet* (se, hoc est inseret) *Angelus Domini in circuitu timentium eum: Velut fumus*, inquit, *fugat apes, & fœdus odor columbas expellit; sic Angelum vitæ nostræ custodem abigit multa lacrymarum aspergine dignum, & graueolens peccatum.*

Noster Pineda in Iob c. 35. v. 6. & 7. τὸ *corripitur*, exponit, *contristatur.* q. d. Contristatur Spiritus sanctus, dum videt animam iniquitatem committere, ideoque quasi mœstus ab ea fugit & discedit: iuxta illud, *Nolite contristare Spiritum sanctum*, Ephes. 4. 30. Peccator ergo dum peccat, quantum in se est, corripit, confutat, conspurcat, contristat, expellit Spiritum sanctum.

Corripitur Spiritus sanctus. Hæc omnia anthropopathῶς dicuntur de Spiritu sancto: ipse enim propriè corripi, probro affici & contristari nequit, cùm sit Spiritus sublimissimus, perfectissimus, beatissimus & inuiolabilis. Primò. Dicitur tamen corripi, vituperari, contristari; tum quia peccata causam ipsi dant doloris, probri & tristitiæ, ita vt, si in eum cadere posset dolor, probrum aut tristitia, vtique peccatum ipsum dolore, probro & tristitia afficeret: tum Secundò. quia ipse peccatum odit, & à peccatore abit & discedit; perinde ac si probro & tristitia affectus fuisset. Est catachresis & metonymia: ponitur enim effectus pro causa, scilicet correptio & tristitia pro odio, quod in hominibus ex tristitia consequitur.

Minùs rectè aliqui sic exponunt, q. d. Corripietur, id est conuincetur, Spiritus sanctus ex iniquitate hominis, quòd in eo conuertendo & sanctificando frustra laborarit. Et alij, qui sic transferunt: Spiritus sanctus inuestigabitur, deprehendetur & agnoscetur in iniquitate hominis, sicut lux in tenebris magis agnoscitur & resplendet. Et noster à Castro: Corripere, inquit, est celeriter rapere, iuxta illud Virgilij:

-----Arcumque manu, celeresque sagittas
Corripit.

Sensus ergo est, q. d. *Spiritus sanctus disciplinæ institutor fugit, quòd videt fictum in discipulo, & abscedit à cogitationibus eiusmodi dolosis, & celeriter corripit sese ab animo eius, mox vt aduertit similem iniquitatem sese in illum insinuare.* Hæc à Castro. Verùm Græcum ἐλέγχεται, non significat celeriter rapere, sed corripere, id est redarguere, increpare, conuincere.

VERS. 6. BENIGNVS EST ENIM SPIRITVS SAPIENTIÆ) Græca habẽt, *Σοφία*, id est *sapientia*: sed eòdem redit sensus: spiritus enim sapientiæ est ipsa sapientia spiritualis, siue creata, siue increata, quæ est ipse Deus & Spiritus sanctus, vti dixi vers. A præced. Quare idem est dicere, *sapientia est spiritus benignus*, cũ eo quod dicit Noster, *benignus est spiritus sapientiæ*) ET NON LIBERABIT MALEDICVM (ita Romana. Minùs rectè Glossa, Lyran. Dionys. & alij legunt, *maledictum*) A LABIIS SVIS.

Quoad nexum huius sententiæ cum præced. Nota, τὸ *enim* dupliciter accipi posse. Primò, pro *enimvero, quidem, quamuis enim.* Respondet enim Hebræo כי *ki*, id est quia, quoniam: quod non semper causam reddit, sed subinde sermonem tantùm continuat, imò subinde orditur, estque particula expletiua, quæ ornatus dumtaxat causa additur. Sic sensus nexusque erit, q. d. Enimverò benignus est spiritus sapientiæ. vel, Quamuis enim benignus sit spiritus sapientiæ, tamen non liberabit maledictum à labiis suis, id est à culpa B & pœna suæ maledicentiæ debita; sed eum acriter puniet. Ita Nazian. orat. 44. quæ est in S. Pentecosten: *Hic* (Spiritus sanctus) inquit, *& lenitatis spiritus est, & tamen in eos, qui peccant incitatur: proinde, si eum lenem & clementem, & non iracundum experiri volumus, dignitatem ipsius confiteamur, caueamusque ne quid in illum conuitij blasphemiaque dicamus, neque velimus eum implacabiliter irascentem videre.*

Secundò, τὸ *enim* magis propriè & neruosè accipi potest, vt nota causalis. Dat enim causam, cur sapientia, id est Deus & Spiritus sanctus, fugiat fictos, ac puniat blasphemos & maledicos, qui Deo vel hominibus contumeliosi & iniurij sunt. q. d. Ideò eos punit, quia benignus & *φιλάνθρωπος*, id est amator hominum, est; vt enim eos C à petulantia, maledicentia & iniuria tueatur & vindicet, maledicos seuerè castigat. Vera enim benignitas & clementia est, si ad tutelam piorum castigentur impij in pios contumeliosi & iniurij. Nã vt ait sanctus Greg. in 1. Reg. c. vlt. disciplina & misericordia multùm destituitur, si vna sine alia teneatur. Non enim solùm pijs, sed & impiis bene fit, si per pœnas à malo coërceantur.

Pro *benignus* Græcè est *φιλάνθρωπος*, id est singularis hominum amator, qualis fuit Christus pro nobis in carnem & crucem descendens: de quo sanctus Paulus: *Apparuit*, inquit, *benignitas & humanitas* (Græcè, *φιλανθρωπία*, id est eximius ille in homines amor) *Saluatoris nostri Dei*, ad Titum 3. 4. sanctus Aug. lib. de Mendacio c. 16. legit, *humanus est spiritus sapientiæ*; Syrus, *amans est enim filios hominum*: qui scilicet se, suam sapientiam & gratiam D hominibus, communicare impensè cupit & optat. *Φιλάνθρωπος*, ait Elias Cretensis in orat. 4. Nazianzen. *ille est, qui inimicis etiam blandum ac liberalem se præbet, ac quantum potest Deum imitatur, qui iustos & iniustos beneficijs afficit.* Audi Nazianz. orat. 44. in S. Pentecost. *Hic Spiritus*, inquit, *vtpote sapientissimus atque hominum amantissimus, si pastorem nactus fuerit, psaltem efficit prauos spiritus incantantem, atque Israelis regem designat. Si caprarium moros vellicantem, Prophetam reddit. Dauidem & Amos cogita: Si adolescentem pulchræ indolis acceperit, presbyterorum iudicem constituit, idque supra quam ætatis ratio ferre videtur. Testis est Daniel, qui leones in lacu superauit. Si piscatores inuenerit, Christi retibus, orbem vniuersum sermonis retibus comple-*

Spiritus S. φιλάνθρωπος.

ros & graues. hæc sagitta leuiter volat, citò infigitur. Et Seneca ep. 21. *Per adulationẽ vitia nobis sub virtutum nomine obrepunt, temeritas sub titulo fortitudinis latet, moderatio vocatur ignauia, pro cauto timidus accipitur: in his certè magno periculo erramus.*

Denique, sicut Spiritus fugit fictionem & dolum, sic amat & ambit simplicitatem, candorem & amorem. Audi S. Aug. lib. de Moribus Ecclesiæ Cathol. c. 16. *Dicit Paulus* (Rom. 5.) *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Dicit Propheta: Sanctus enim Spiritus disciplinæ effugiet dolum: vbi enim dolus, charitas nulla est.*

Fictio dedecet principes,

Iam verò dolus, fictio & mendacium omnes dedecet, sed maximè principes & rectores: hi enim fingendo & fallendo perdunt omnem fidem & auctoritatem apud subditos, vicinos & exteros. Vnde Leo Imper. Exhortat. ad filium c. 29. *Maximi,* inquit, *pendito veracem te esse, & veraces homines in familiaritatẽ tuam admittere: ita enim firmus & constans in omnibus dictis & factis existimaberis, ac veram, & non suspectam tuorum erga te beneuolentiam obtinebis. Si autem in vanitatis & mendacij suspicionem veneris, indigna agere imperatoria maiestate, qua auctus es, cõmiseris, efficiesque vt subditi semper formidolosi, rerumque omnium incerti & titubantes vacillent.* Et c. 36. *Dicere autem oportebit ea, quæ planè scies, aut ea quæ temporis ratio postulabit; de ceteris omnibus silere satius erit, quàm loqui. Nam principem non nisi vera, opportuna, & magni momenti verba proloqui decet.*

& sacerdotes.

Rursum, fictio planè indigna est in sacerdote, rebus sacris & Sacramentis; estque peccatum sacrilegij. Vnde Hesychius in c. 10. Leuit. & habetur de Pœnit. dist. 3. c. 35. *Inter hæc sicut vera pœnitentia,* inquit, *Deum promeretur; ita simulata Deum irritat: quia Spiritus sãctus disciplinæ effugiet fictũ. Hoc autem sancti Patres irremissibile peccatum, & blasphemiam in Spiritum sanctum dixerũt.* Nã vt ait Clemens Alexand. lib. 3. Strom. *hypocrisis est instar niuis, & hypocrita est quasi sterquilinium niue contectum, vtpote qui vitia omnia cãdore simulatæ virtutis, velut niue obtegit.* Talis hypocrita fuit Iulianus Apostata, quem proinde S. Greg. Nazian. orat. 3. contra eundem, rectè cõparat chamæleonti: *Sicut,* inquit, *chamæleontem aiunt, in quemuis facilè mutari, atque omnes colores, candore vno excepto, suscipere (fabulosum enim Proteum sophistam prætereo:) sic etiam ille Christianis, præter clementiam, in quibus se vertebat, & per quam crudelis erat eius lenitas.*

ET AVFERET SE A COGITATIONIBVS, QVÆ SVNT SINE INTELLECTV] Græcè ἐπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, id est exurget, excitabit, eriget se, vt ascendat & auolet à cogitationibus intelligentiæ expertibus, imperitis, imprudentibus, insipientibus, stultis, quales sunt tyrannorum, omniumque iniustorum & impiorum. Nannius vertit, *resiliet*; alij, *commigrabit, amouebitur, procul absistet*: iuxta illud Psal. 63. 8. *Accedet homo ad cor altum, & exaltabitur Deus.* q. d. Homines versuti alto, id est profũdo, corde multas artes, fraudes, impiaque consilia excogitant; sed Deus alto hominum corde longè est altior & profundior: vnde eius technas detegit, dissipat, punit, vindicat. Quocirca Aquila, Symmach. & Theodot. pro [Hebrew] *iarum*, id est, *exaltabitur*, alijs punctis legentes [Hebrew] *iorem*, id est *sagittabit*, vertunt, *mentem,* *& cor profundum hominis sagittabit & configet.* Ex
A aduerso sapientia, eiusque auctor Spiritus sanctus, ait Prouerb. 8. 12. *Ego sapientia habito in consilio, & eruditis intersum cogitationibus.* vide ibi dicta. Quæ sint cogitationes sine intellectu, quæ cum intellectu, & quomodo vtræque formentur & crescant, subtiliter explicat S. Bernardus tract. de Vita solitaria ad Fratres de Monte Dei, longiusculè ante finem.

Hinc sapientiæ symbolum est sal. Nam vt ait Plinius lib. 31. c. 9. *Salis natura per se ignea, & inimica ignibus, fugiens eos, & omnia erodens: corpora verò astringens, siccans, alligans; defuncta autem & putrescentia ita vendicans, vt durent ita per sæcula. In medendo verò mordens, adurens, repugnans, extenuans, dissoluens.* Sapientia autem ignea est, à calore Spiritus sancti generata, sed igni concupiscentiæ valdè inimica, quæ in maleuolam animam non introi-
B bit, disciplinæ fugit fictum; & aufert se à cogitationibus impudicis, quæ sunt sine intellectu. Affectus humanos erodit, atque ab eis quidquid inordinatum est & effrænatum, detrahit. Corda iustorum astringit, ne in vitia labantur: siccat, ne humore praui amoris tabescant: alligat, ne in peccata perefluant. Nam per sapientiam sancti sunt, quicumque Domino placuerunt. Animas peccatis mortuas, & sibi ipsis præ humilitate & contemptu proprio putrescentes conseruat, & vitam aliam supra captum humanum, & incorruptionis claritatem communicat.

ET CORRIPIETVR A SVPERVENIENTE INIQVITATE] Græcè, ἐλεγχθήσεται ἐπελθούσης ἀδικίας, id est corripiet, vel corripietur superueniente peccato, inquiunt nonnulli: adduntque ἐλέγχεσθαι verbum esse medium; vnde tam actiuè
C verti potest, *corripiet*, quàm passiuè, *corripietur*. Actiuè accipit Cantacuzenus. q. d. Spiritus sanctus corripiet, arguet, conuincet iniquitatem, quæ specie æquitatis simulatâ se velabat & occultabat, eamque deteget & damnabit, iuxta illud Christi Ioan. 16. 8. *Ille* (Spiritus sanctus) *arguet mundum de peccato, & de iustitia, & de iudicio*: Spiritus sanctus enim ostendit eos, qui fraudes & technas nectunt, tunc maximè desipere: cùm sibi summè sapere videntur. Vnde Syrus vertit, *corripit omnem tyrannidem quæ euenit*: propriè enim in tyrannos & oppressores hæc dicuntur. Verùm ἐλεγχθήσεται, non est futurum verbi medij, sed passiui. Passiuè ergo accipit Noster & ceteri, vertuntque *corripietur*: quod S. August. libr. contra Adimantum cap. 7. refert ad hominem fi-
D ctum. q. d. Corripietur homo fictus, scilicet superueniente sibi iniquitate sua, cùm ab eo abscesserit Spiritus sanctus: hæc enim iniquitas ipsi ostendet, quòd deuiarit ab æquitate, sapientia & virtute, vnde conscientia eum remordebit, castigabit & puniet. Addit Lyran. in peccata grauiora sinetur labi: sic enim Deus solet priora peccata castigare per sequentia maiora & turpiora. Denique fictus, ait Hugo, cùm retributionis dies venerit, pro iniquitate corripietur, id est punietur.

Meliùs alij attribuunt Spiritui sancto, idque liquet ex textu Græco. q. d. Spiritus sanctus ab iniquitate corripitur, id est confutatur, ait Iansen. ac velut vituperatur & dehonestatur, ait Vatabl. indignè tractatur, ait Nannius, (hæc enim omnia

significat ἐλέγχθη) ac proinde velut confusus, ac probro affectus fugit & discedit. Hinc Arabicus vertit, *reprehenditur cùm præsens fuerit iniquitas.* Vnde Nota tantam esse antipathiam inter iniquitatem (Græcè, ἀνομίαν, id est peccatum, scelus, legis transgressionem) & Spiritum sanctum, vt iniquitas abigat Spiritum sanctũ; sicut tyrannus abigit verum regem. Infinitum est enim dissidium & odium inter Spiritum sanctum & peccatum: ita enim odit ipse peccatum, itaque ipsi exosum est, & quasi noxium omne scelus, vt, si ipse posset per impossibile gladio aliquo iugulari, vel veneno aliquo perimi, non alio iugularetur, vel perimeretur, quàm peccato: peccatum enim directè violat sanctitatem Spiritus sancti, eiusque Angelorum. Vnde S. Basil. in psal. 33. ad illa, *Immittet* (se, hoc est inseret) *Angelus Domini in circuitu timentium eum: Velut fumus,* inquit, *fugat apes, & fœdus odor columbas expellit; sic Angelum vitæ nostræ custodem abigit multis lacrymarum aspergine dignum, & graueolens peccatum.*

Noster Pineda in Iob c. 35. v. 6. & 7. τὸ *corripitur*, exponit, *contristatur.* q. d. Contristatur Spiritus sanctus, dum videt animam iniquitatem committere, ideoque quasi mœstus ab ea fugit & discedit: iuxta illud, *Nolite contristare Spiritum sanctum*, Ephes. 4. 30. Peccator ergo dum peccat, quantum in se est, corripit, confutat, conspurcat, contristat, expellit Spiritum sanctum.

Corripitur Spiritus sanctus.

Hæc omnia anthropopathῶς dicuntur de Spiritu sancto: ipse enim propriè corripi, probro affici & contristari nequit, cùm sit Spiritus sublimissimus, perfectissimus, beatissimus & inuiolabilis. Dicitur tamen corripi, vituperari, contristari; Primò, tum quia peccata causam ipsi dant doloris, probri & tristitiæ, ita vt, si in eum cadere posset dolor, probrum aut tristitia, vtique peccatum ipsum dolore, probro & tristitia afficeret: Secundò, tum quia ipse peccatum odit, & à peccatore abit & discedit; perinde ac si probro & tristitia affectus fuisset. Est catachresis & metonymia: ponitur enim effectus pro causa, scilicet correptio & tristitia pro odio, quod in hominibus ex tristitia consequitur.

Minùs rectè aliqui sic exponunt, q. d. Corripietur, id est conuincetur, Spiritus sanctus ex iniquitate hominis, quòd in eo conuertendo & sanctificando frustra laborarit. Et alij, qui sic transferunt: Spiritus sanctus inuestigabitur, deprehendetur & agnoscetur in iniquitate hominis, sicut lux in tenebris magis agnoscitur & resplendet. Et noster à Castro: Corripere, inquit, est celeriter rapere, iuxta illud Virgilij:

-----Arcumque manu, celeresque sagittas
Corripit.

Sensus ergo est, q. d. *Spiritus sanctus disciplinæ institutor fugit, quòd videt fictum in discipulo, & abscedit à cogitationibus eiusmodi dolosis, & celeriter corripit sese ab animo eius, mox vt aduertit similem iniquitatem sese in illum insinuare.* Hæc à Castro. Verùm Græcum ἐλέγχθη, non significat celeriter rapere, sed corripere, id est redarguere, increpare, conuincere.

Vers. 6. BENIGNVS EST ENIM SPIRITVS SAPIENTIÆ) Græca habēt, Σοφία, id est *sapientia*: sed eòdem redit sensus: spiritus enim sapientiæ est ipsa sapientia spiritualis, siue creata, siue increata, quæ est ipse Deus & Spiritus sanctus, vti dixi vers. præced. Quare idem est dicere, *sapientia est spiritus benignus*, cũ eo quod dicit Noster, *benignus est spiritus sapientiæ*) ET NON LIBERABIT MALEDICVM (ita Romana. Minùs rectè Glossa, Lyran. Dionys. & alij legunt, *maledictum*) A LABIIS SVIS.

Quoad nexum huius sententiæ cum præced. Nota, τὸ *enim* dupliciter accipi posse. Primò, pro *enimvero, quidem, quamuis enim.* Respondet enim Hebræo כי *ki*, id est quia, quoniam: quod non semper causam reddit, sed subinde sermonem tantùm continuat, imò subinde orditur, estque particula expletiua, quæ ornatus dumtaxat causa additur. Sic sensus nexusque erit, q. d. Enimverò benignus est spiritus sapientiæ. vel, Quamuis enim benignus sit spiritus sapientiæ, tamen non liberabit malodictum à labiis suis, id est à culpa & pœna suæ maledicentiæ debita; sed eum acriter puniet. Ita Naxian. orat. 44. quæ est in S. Pentecosten: *Hic* (Spiritus sanctus) inquit, *& lenitatis spiritus est, & tamen in eos, qui peccant incitatur: proinde, si eum lenem & clementem, & non iracundum experiri volumus, dignitatem ipsius confiteamur, caueamusque ne quid in illum conuitij blasphemiæque dicamus, neque velimus eum implacabiliter irascentem videre.*

Secundò, τὸ *enim* magis propriè & neruosè accipi potest, vt nota causalis. Dat enim causam, cur sapientia, id est Deus & Spiritus sanctus, fugiat fictos, ac puniat blasphemos & maledicos, qui Deo vel hominibus contumeliosi & iniurij sunt. q. d. Ideò eos punit, quia benignus & φιλάνθρωπος, id est amator hominum, est; vt enim eos à petulantia, maledicentia & iniuria tueatur & vindicet, maledicos seuerè castigat. Vera enim benignitas & clementia est, si ad tutelam piorum castigentur impij in pios contumeliosi & iniurij. Nã vt ait sanctus Greg. in 1. Reg. c. vlt. disciplina & misericordia multùm destituitur, si vna sine alia teneatur. Non enim solùm pijs, sed & impijs bene fit, si per pœnas à malo coërceantur.

Spiritus S. φιλάνθρωπος.

Pro *benignus* Græcè est φιλάνθρωπος, id est singularis hominum amator, qualis fuit Christus pro nobis in carnem & crucem descendens: de quo sanctus Paulus: *Apparuit*, inquit, *benignitas & humanitas* (Græcè, φιλανθρωπία, id est eximius ille in homines amor) *Saluatoris nostri Dei*, ad Titum 3. 4. sanctus Aug. lib. de Mendacio c. 16. legit, *humanus est spiritus sapientiæ*; Syrus, *amans est enim filios hominum*: qui scilicet se, suam sapientiam & gratiam hominibus, communicare impensè cupit & optat. Φιλάνθρωπος, ait Elias Cretensis in orat. 4. Nazianzen. *ille est, qui inimicis etiam blandum ac liberalem se præbet, ac quantum potest Deum imitatur, qui iustos & iniustos beneficijs afficit.* Audi Nazianz. orat. 44. in S. Pentecost. *Hic Spiritus*, inquit, *vtpote sapientissimus atque hominum amantissimus, si pastorem nactus fuerit, psaltem efficit prauos spiritus incantantem, atque Israelis regem designat. Si caprarium moros vellicantem, Prophetam reddit. Dauidem & Amos cogita. Si adolescentem pulchra indolis acceperit, presbyterorum iudicem constituit, idque supra quam ætatis ratio ferre videtur. Testis est Daniel, qui leones in lacu superauit. Si piscatores inuenerit, Christo irretit, orbem vniuersum sermonis retibus comple-*

res & graues. hæc sagitta leuiter volat, citò infigitur. Et Seneca ep. 21. *Per adulationem vitia nobis sub virtutum nomine obrepunt, temeritas sub titulo fortitudinis latet, moderatio vocatur ignauia, pro cauto timidus accipitur: in his certè magno periculo erramus.*

Denique, sicut Spiritus fugit fictionem & dolum, sic amat & ambit simplicitatem, candorem & amorem. Audi S. Aug. lib. de Moribus Ecclesiæ Cathol. c. 16. *Dicit Paulus* (Rom. 5.) *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Dicit Propheta: Sanctus enim Spiritus disciplinæ effugiet dolum: vbi enim dolus, charitas nulla est.*

Fictio dedecet principes,

Iam verò dolus, fictio & mendacium omnes dedecet, sed maximè principes & rectores: hi enim fingendo & fallendo perdunt omnem fidem & auctoritatem apud subditos, vicinos & exteros. Vnde Leo Imper. Exhortat. ad filium c. 29. *Maximi,* inquit, *pendito veracem te esse, & veraces homines in familiaritatem tuam admittere: ita enim firmus & constans in omnibus dictis & factis existimaberis, ac veram, & non suspectam tuorum erga te beneuolentiam obtinebis. Si autem in vanitatis & mendacij suspicionem veneris, indigna agere imperatoria maiestate, qua auctus es, cœperis, effecisque vt subditi semper sint dolosi, rerumque omnium incerti & titubantes vacillent.* Et c. 36. *Dicere autem oportebit ea, quæ planè scies, aut ea quæ temporis ratio postulabit; de ceteris omnibus silere satius erit, quàm loqui. Nam principem non nisi vera, opportuna, & magni momenti verba proloqui decet.*

& sacerdotes.

Rursum, fictio planè indigna est in sacerdote, rebus sacris & Sacramentis; estque peccatum sacrilegij. Vnde Hesychius in c. 10. Leuit. & habetur de Pœnit. dist. 3. c. 35. *Inter hæc sicut vera pœnitentia,* inquit, *Deum promeretur; ita simulata Deum irritat: quia Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum. Hoc autem sancti Patres irremissibile peccatum, & blasphemiam in Spiritum sanctum dixerunt.* Nã vt ait Clemens Alexand. lib. 3. Strom. *hypocrisis est instar muri, & hypocrita est quasi sterquilinium niue contectum, vtpote qui vitia omnia candore simulatæ virtutis, velut niue obtegit.* Talis hypocrita fuit Iulianus Apostata, quem proinde S. Greg. Nazian. orat. 3. contra eundem, rectè cõparat chamæleonti: *Sicut,* inquit, *chamæleontem aiunt, in quemuis facilè mutari, itque omnes colores, candore vno excepto, suscipere (fabulosum enim Proteum sophistam prætereo:) sic etiam ille Christianis, præter clementiam, in quiduis se vertebat, & perquam crudelis erat eius lenitas.*

Et avferet se a cogitationibvs, qvæ svnt sine intellectv] Græcè ἐπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, id est exurget, excitabit, eriget se, vt ascendat & auolet à cogitationibus intelligentiæ expertibus, imperitis, imprudentibus, insipientibus, stultis, quales sunt tyrannorum, omniumque iniustorum & impiorum. Nannius vertit, *resiliet*; alij, *commigrabit, amouebitur, procul absistet*: iuxta illud Psal. 63. 8. *Accedet homo ad cor altum, & exaltabitur Deus.* q. d. Homines versuti alto, id est profũdo, corde multas artes, fraudes, impiaque consilia excogitant; sed Deus alto hominum corde longè est altior & profundior: vnde eius technas detegit, dissipat, punit, vindicat. Quocirca Aquila, Symmach. & Theodot. pro [illegible] *iarum,* id est, *exaltabitur*, alijs punctis legentes [illegible] *iorem*, id est *sagittabit*, vertunt, *mentem,* *& cor profundum hominis sagittabit & configet.* Ex

A aduerso sapientia, eiusque auctor Spiritus sanctus, ait Prouerb. 8. 12. *Ego sapientia habito in consilio, & eruditis intersum cogitationibus.* vide ibi dicta. Quæ sint cogitationes sine intellectu, quæ cum intellectu, & quomodo vtræque formentur & crescant, subtiliter explicat S. Bernardus tract. de Vita solitaria ad Fratres de Monte Dei, longiusculè ante finem.

Hinc sapientiæ symbolum est sal. Nam vt ait Plinius lib. 31. c. 9. *Salis natura per se ignea, & inimica ignibus, fugiens eos, & omnia erodens: corpora verò astringens, siccans, alligans; defuncta autem & putrescentia ita vendicans, vt durent ita per sæcula. In medendo verò mordens, adurens, repugnans, extenuans, dissoluens.* Sapientia autem ignea est, à calore Spiritus sancti generata, sed igni concupiscentiæ valdè inimica, quæ in maleuolam animam non introi-

B bit, disciplinæ fugit fictum; & aufert se à cogitationibus impudicis, quæ sunt sine intellectu. Affectus humanos erodit, atque ab eis quidquid inordinatum est & effrænatum, detrahit. Corda iustorum astringit, ne in vitia labantur: siccat, ne humore praui amoris tabescant: alligat, ne in peccata perefluant. Nam per sapientiam sancti sunt, quicumque Domino placuerunt. Animas peccatis mortuas, & sibi ipsis præ humilitate & contemptu proprio putrescentes conseruat, & vitam aliam supra captum humanum, & incorruptionis claritatem communicat.

Et corripietvr a svperveniente iniqvitate] Græcè, ἐλεγχθήσεται ἐπελθούσης ἀδικίας, id est corripiet, vel corripietur superueniento peccato, inquiunt nonnulli: adduntque ἐλέγχεσθαι verbum esse medium; vnde tam actiuè

C verti potest, *corripiet*, quàm passiuè, *corripietur.* Actiuè accipit Cantacuzenus. q. d. Spiritus sanctus corripiet, arguet, conuincet iniquitatem, quæ specie æquitatis simulatâ se velabat & occultabat, eamque deteget & damnabit, iuxta illud Christi Ioan. 16. 8. *Ille* (Spiritus sanctus) *arguet mundum de peccato, & de iustitia, & de iudicio:* Spiritus sanctus enim ostendit eos, qui fraudes & technas nectunt, tunc maximè desipere: cùm sibi summè sapere videntur. Vnde Syrus vertit, *corripit omnem tyrannidem quæ euenit:* propriè enim in tyrannos & oppressores hæc dicuntur. Verùm ἐλεγχθήσεται, non est futurum verbi medij, sed passiui. Passiuè ergo accipit Noster & ceteri, vertuntque *corripietur*: quod S. August. libr. contra Adimantum cap. 7. refert ad hominem fi-

D ctum. q. d. Corripietur homo fictus, scilicet superueniente sibi iniquitate sua, cùm ab eo abscesserit Spiritus sanctus: hæc enim iniquitas ipsi ostendet, quòd deuiarit ab æquitate, sapientia & virtute, vnde conscientia eum remordebit, castigabit & puniet. Addit Lyran. in peccata grauiora sinetur labi: sic enim Deus solet priora peccata castigare per sequentia maiora & turpiora. Denique fictus, ait Hugo, cùm retributionis dies venerit, pro iniquitate corripietur, id est punietur.

Meliùs alij attribuunt Spiritui sancto, idque liquet ex textu Græco. q. d. Spiritus sanctus ab iniquitate corripitur, id est confutatur, ait Iansen. ac velut vituperatur & dehonestatur, ait Vatabl. indignè tractatur, ait Nannius, (hæc enim omnia

significat ἐλέγχεται) ac proinde velut confusus, ac probro affectus fugit & discedit. Hinc Arabicus vertit, *reprehenditur cùm præsens fuerit iniquitas*. Vnde Nota tantam esse antipathiam inter iniquitatem (Græcè, ἀνομίας, id est peccatum, scelus, legis transgressionem) & Spiritum sanctum, vt iniquitas abigat Spiritum sanctũ; sicut tyrannus abigit verum regem. Infinitum est enim dissidium & odium inter Spiritum sanctum & peccatum: ita enim odit ipse peccatum, itaque ipsi exosum est, & quasi noxium omne scelus, vt, si ipse posset per impossibile gladio aliquo iugulari, vel veneno aliquo perimi, non alio iugularetur, vel perimeretur, quàm peccato: peccatum enim directè violat sanctitatem Spiritus sancti, eiusque Angelorum. Vnde S. Basil. in psal. 33. ad illa, *Immittet* (se, hoc est inferet) *Angelus Domini in circuitu timentium eum: Velut fumus*, inquit, *fugat apes, & fœdus odor columbas expellit; sic Angelum vitæ nostræ custodem abigit multis lacrymarum aspergine dignum, & graueolens peccatum.* B

Noster Pineda in Iob c. 35. v. 6. & 7. τὸ *corripitur*, exponit, *contristatur*. q. d. Contristatur Spiritus sanctus, dum videt animam iniquitatem committere, ideoque quasi mœstus ab ea fugit & discedit: iuxta illud, *Nolite contristare Spiritum sanctum*, Ephes. 4. 30. Peccator ergo dum peccat, quantum in se est, corripit, confutat, conspurcat, contristat, expellit Spiritum sanctum.

Corripitur Spiritus sanctus. Hæc omnia anthropopathôs dicuntur de Spiritu sancto: ipse enim propriè corripi, probro affici & contristari nequit, cùm sit Spiritus sublimissimus, perfectissimus, beatissimus & inuiolabilis. Dicitur tamen corripi, vituperari, contristari; Primò. tum quia peccata causam ipsi dant doloris, probri & tristitiæ, ita vt, si in eum cadere posset dolor, probrum aut tristitia, vtique peccatum ipsum dolore, probro & tristitia afficeret: tum Secundò. quia ipse peccatum odit, & à peccatore abit & discedit; perinde ac si probro & tristitia affectus fuisset. Est catachresis & metonymia: ponitur enim effectus pro causa, scilicet correptio & tristitia pro odio, quod in hominibus ex tristitia consequitur.

Minùs rectè aliqui sic exponunt, q. d. Corripietur, id est conuincetur, Spiritus sanctus ex iniquitate hominis, quòd in eo conuertendo & sanctificando frustra laborarit. Et alij, qui sic transferunt: Spiritus sanctus inuestigabitur, deprehendetur & agnoscetur in iniquitate hominis, sicut lux in tenebris magis agnoscitur & resplendet. Et noster à Castro: Corripere, inquit, est celeriter D rapere, iuxta illud Virgilij:

> -----*Arcumque manu, celeresque sagittas*
> *Corripit.*

Sensus ergo est, q. d. *Spiritus sanctus disciplinæ institutor fugit, quòd videt fictum in discipulo, & abscedit à cogitationibus eiusmodi dolosis, & celeriter corripit sese ab animo eius, mox vt aduertit similem iniquitatem sese in illum insinuare*. Hæc à Castro. Verùm Græcum ἐλέγχεται, non significat celeriter rapere, sed corripere, id est redarguere, increpare, conuincere.

Vers. 6. BENIGNVS EST ENIM SPIRITVS SAPIENTIÆ) Græca habet, σοφία, id est *sapientia*: sed eòdem redit sensus: spiritus enim sapientiæ est ipsa sapientia spiritualis, siue creata, siue increata, Cornel. in Sap.

quæ est ipse Deus & Spiritus sanctus, vti dixi vers. A præced. Quare idem est dicere, *sapientia est spiritus benignus*, cũ eo quod dicit Noster, *benignus est spiritus sapientiæ*) ET NON LIBERABIT MALEDICVM (ita Romana. Minùs rectè Glossa, Lyran. Dionys. & alij legunt, *maledictum*) A LABIIS SVIS.

Quoad nexum huius sententiæ cum præced. Nota, τὸ *enim* dupliciter accipi posse. Primò, pro *enimuero, quidem, quamuis enim*. Respondet enim Hebræo כי *ki*, id est quia, quoniam: quod non semper causam reddit, sed subinde sermonem tantùm continuat, imò subinde orditur, estque particula expletiua, quæ ornatus dumtaxat causa additur. Sic sensus nexusque erit, q. d. Enimverò benignus est spiritus sapientiæ. vel, Quamuis enim benignus sit spiritus sapientiæ, tamen non liberabit maledicum à labiis suis, id est à culpa & pœna suæ maledicentiæ debita; sed eum acriter puniet. Ita Nazian. orat. 44. quæ est in S. Pentecosten: *Hic* (Spiritus sanctus) inquit, *& lenitatis spiritus est, & tamen iis eos, qui p ccant inditatur: proinde, si eum lenem & elementem, & non iracundum experiri volumus, dignitatem ipsius confiteamur, caueamusque ne quid in illum contumeliæ blasphemiæque dicamus, neque velimus cum implacabiliter irascentem videre.*

Secundò, τὸ *enim* magis propriè & nervosè accipi potest, vt nota causalis. Dat enim causam, cur sapientia, id est Deus & Spiritus sanctus, fugiat fictos, ac puniat blasphemos & maledicos, qui Deo vel hominibus contumeliosi & iniurij sunt. q. d. Ideò eos punit, quia benignus & φιλάνθρωπος, id est amator hominum, est; vt enim eos C à petulantia, maledicentia & iniuria tueatur & vindicet, maledicos seuerè castigat. Vera enim benignitas & clementia est, si ad tutelam piorum castigentur impij in pios contumeliosi & iniurij. Nã vt ait sanctus Greg. in 1. Reg. c. vlt. disciplina & misericordia multùm destituitur, si vna sine alia teneatur. Non enim solùm pijs, sed & impiis bene fit, si per pœnas à malo coërceantur.

Pro *benignus* Græcè est φιλάνθρωπος, id est singularis hominum amator, qualis fuit Christus pro nobis in carnem & crucem descendens: de quo sanctus Paulus: *Apparuit*, inquit, *benignitas & humanitas* (Græcè, φιλανθρωπία, id est eximius ille in homines amor) *Saluatoris nostri Dei*, ad Titum 3. 4. sanctus Aug. lib. de Mendacio c. 16. legit, *humanus est spiritus sapientiæ*; Syrus, *amans est enim filios hominum*: qui scilicet se, suam sapientiam & gratiam hominibus, communicare impensè cupit & optat. φιλάνθρωπος, ait Elias Cretensis in orat. 4. Nazianzen. *ille est, qui inimicis etiam blandum ac liberalem se præbet, ac quantum potest Deum imitatur, qui iustos & iniustos beneficijs afficit.* Audi Nazianz. orat. 44. in S. Pentecost. *Hic Spiritus*, inquit, *vtpote sapientissimus atque hominum amantissimus, si pastorem nactus fuerit, psalterio efficit prauos spiritus incantantem, atque Israelis regem designat. Si caprarium moros vellicantem, Prophetam reddit. Dauidem & Amos cogita. Si adolescentem pulchra indolis acceperis, presbyterorum iudicem constituit, idque supra quam ætatis ratio ferre videtur. Testis est Daniel, qui leones in lacu superauit. Si piscatores inuenerit, Christo irretit, orbem vniuersum sermonis retibus compre-*

Spiritus S. φιλάνθρωπος.

ros & graues. hæc sagitta leuiter volat, citò infigitur. Et Seneca ep. 21. *Per adulationē vitia nobis sub virtutum nomine obrepunt, temeritas sub titulo fortitudinis latet, moderatio vocatur ignauia, pro cauto timidus accipitur: in his certè magno periculo erramus.*

Denique, sicut Spiritus fugit fictionem & dolum, sic amat & ambit simplicitatem, candorem & amorem. Audi S. Aug. lib. de Moribus Ecclesiæ Cathol. c. 16. *Dicit Paulus* (Rom. 5.) *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. Dicit Propheta: Sanctus enim Spiritus disciplinæ effugiet dolum: vbi enim dolus, charitas nulla est.*

Fictio dedecet principes, Iam verò dolus, fictio & mendacium omnes dedecet, sed maximè principes & rectores: hi enim fingendo & fallendo perdunt omnem fidem & auctoritatem apud subditos, vicinos & exteros. Vnde Leo Imper. Exhortat. ad filium c. 29. *Maximi,* inquit, *pendito veracem te esse, & veraces homines in familiaritatē tuam admittere: ita enim firmus & constans in omnibus dictis & factis existimaberis, ac veram, & non suspectam tuorum erga te beneuolentiam obtinebis. Si autem in vanitatis & mendacij suspicionem veneris, indigna agere imperatoria maiestate, qua auctus es, cōmiseris, efficiesque vt subditi semper sint dolosi, rerumque omnium incerti & titubantes vacillent.* Et c. 36. *Dicere autem oportebit ea, quæ planè scies, aut ea quæ temporis ratio postulabit; de ceteris omnibus silere satius erit, quàm loqui. Nam principem non nisi vera, opportuna, & magni momenti verba proloqui decet.*

& sacerdotes. Rursum, fictio planè indigna est in sacerdote, rebus sacris & Sacramentis; estque peccatum sacrilegij. Vnde Hesychius in c. 10. Leuit. & habetur de Pœnit. dist. 3. c. 35. *Inter hæc sicut vera pœnitentia,* inquit, *Deum promeretur; ita simulata Deum irritat: quia Spiritus sāctus disciplinæ effugiet fictū. Hoc autem sancti Patres irremissibile peccatum, & blasphemiam in Spiritum sanctum dixerūt.* Nā vt ait Clemens Alexand. lib. 3. Strom. *hypocrisis est instar muri, & hypocrita est quasi sterquilinium niue contectum, vtpote qui vitia omnia cādore simulatæ virtutis, velut niue obtegit.* Talis hypocrita fuit Iulianus Apostata, quem proinde S. Greg. Nazian. orat. 3. contra eundem, rectè cōparat chamæleonti: *Sicut,* inquit, *chamæleontem aiunt, in quæuis facilè mutari, atque omnes colores, candore vno excepto, suscipere (fabulosum enim Proteum sophistam prætereo:) sic etiam ille Christianis, præter clementiam, in quidius se vertebat, & per quam crudelis erat eius lenitas.*

Et avferet se a cogitationibvs, qvæ svnt sine intellectv] Græcè ἐπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων, id est exurget, excitabit, eriget se, vt ascendat & auolet à cogitationibus intelligentiæ expertibus, imperitis, imprudentibus, insipientibus, stultis, quales sunt tyrannorum, omniumque iniustorum & impiorum. Nannius vertit, *resiliet*; alij, *commigrabit, amouebitur, procul absistet*: iuxta illud Psal. 63. 8. *Accedet homo ad cor altum, & exaltabitur Deus.* q. d. Homines versuti alto, id est profūdo, corde multas artes, fraudes, impiaque consilia excogitant; sed Deus alto hominum corde longè est altior & profundior: vnde eius technas detegit, dissipat, punit, vindicat. Quocirca Aquila, Symmach. & Theodot. pro ירום *iarum*, id est, *exaltabitur*, alijs punctis legentes ירם *iorem*, id est *sagittabit*, vertunt, *mentem,*

A *& cor profundum hominis sagittabit & configet.* Ex aduerso sapientia, eiusque auctor Spiritus sanctus, ait Prouerb. 8. 12. *Ego sapientia habito in consilio, & eruditis intersum cogitationibus.* vide ibi dicta. Quæ sint cogitationes sine intellectu, quæ cum intellectu, & quomodo vtræque formentur & crescant, subtiliter explicat S. Bernardus tract. de Vita solitaria ad Fratres de Monte Dei, longiusculè ante finem.

Hinc sapientiæ symbolum est sal. Nam vt ait Plinius lib. 31. c. 9. *Salis natura per se ignea, & inimica ignibus, fugiens eos, & omnia erodens: corpora verò astringens, siccans, alligans; defuncta autem & putrescentia ita vendicans, vt durent ita per sæcula. In medendo verò mordens, adurens, repugnans, extenuans, dissoluens.* Sapientia autem ignea est, à calore Spiritus sancti generata, sed igni concupiscentiæ valdè inimica, quæ in maleuolam animam non introibit, B disciplinæ fugit fictum; & aufert se à cogitationibus impudicis, quæ sunt sine intellectu. Affectus humanos erodit, atque ab eis quidquid inordinatum est & effrænatum, detrahit. Corda iustorum astringit, ne in vitia labantur: siccat, ne humore praui amoris tabescant: alligat, ne in peccata pereffluant. Nam per sapientiam sancti sunt, quicumque Domino placuerunt. Animas peccatis mortuas, & sibi ipsis præ humilitate & contemptu proprio putrescentes conseruat, & vitam aliam supra captum humanum, & incorruptionis claritatem communicat.

Et corripietvr a svperveniente iniqvitate] Græcè, ἐλεγχθήσεται ἐπελθούσης ἀδικίας, id est corripiet, vel corripietur superueniente peccato, inquiunt nonnulli: adduntque C ἐλέγχεσθαι verbum esse medium; vnde tam actiuè verti potest, *corripiet*, quàm passiuè, *corripietur.* Actiuè accipit Cantacuzenus. q. d. Spiritus sanctus corripiet, arguet, conuincet iniquitatem, quæ specie æquitatis simulatâ se velabat & occultabat, eamque deteget & damnabit, iuxta illud Christi Ioan. 16. 8. *Ille* (Spiritus sanctus) *arguet mundum de peccato, & de iustitia, & de iudicio:* Spiritus sanctus enim ostendit eos, qui fraudes & technas nectunt, tunc maximè desipere: cùm sibi summè sapere videntur. Vnde Syrus vertit, *corripio omnem tyrannidem quæ euenit:* propriè enim in tyrannos & oppressores hæc dicuntur. Verùm ἐλεγχθήσεται, non est futurum verbi medij, sed passiui. Passiuè ergo accipit Noster & ceteri, vertuntque *corripietur*: quod S. August. libr. contra Adimantum cap. 7. refert ad hominem fi- D ctum. q. d. Corripietur homo fictus, scilicet superueniente sibi iniquitate sua, cùm ab eo abscesserit Spiritus sanctus: hæc enim iniquitas ipsi ostendet, quòd deuiarit ab æquitate, sapientia & virtute, vnde conscientia eum remordebit, castigabit & puniet. Addit Lyran. in peccata grauiora sinetur labi: sic enim Deus solet priora peccata castigare per sequentia maiora & turpiora. Denique fictus, ait Hugo, cùm retributionis dies venerit, pro iniquitate corripietur, id est punietur.

Meliùs alij attribuunt Spiritui sancto, idque liquet ex textu Græco. q. d. Spiritus sanctus ab iniquitate corripitur, id est confutatur, ait Iansen. ac velut vituperatur & dehonestatur, ait Vatabl. indignè tractatur, ait Nannius, (hæc enim omnia

significat ἐλέγχεται) ac proinde velut confusus, ac probro affectus fugit & discedit. Hinc Arabicus vertit, *reprehenditur cùm præsens fuerit iniquitas.* Vnde Nota tantam esse antipathiam inter iniquitatem (Græcè, *ἀνομίας*, id est peccatum, scelus, legis transgressionem) & Spiritum sanctum, vt iniquitas abigat Spiritum sanctũ; sicut tyrannus abigit verum regem. Infinitum est enim dissidium & odium inter Spiritum sanctum & peccatum: ita enim odit ipse peccatum, itaque ipsi exosum est, & quasi noxium omne scelus, vt, si ipse posset per impossibile gladio aliquo iugulari, vel veneno aliquo perimi, non alio iugularetur, vel perimeretur, quàm peccato: peccatum enim directè violat sanctitatem Spiritus sancti, eiusque Angelorum. Vnde S. Basil. in psal. 33. ad illa, *Immittet* (se, hoc est inseret) *Angelus Domini in circuitu timentium eum: Velut fumus*, inquit, *fugat apes, & fœdus odor columbas expellit; sic Angelum vitæ nostræ custodem abigit multa lacrymarum aspergine dignum, & graueolens peccatum.*

Noster Pineda in Iob c. 35. v. 6. & 7. *τὸ corripitur*, exponit, *contristatur.* q. d. Contristatur Spiritus sanctus, dum videt animam iniquitatem committere, ideoque quasi mœstus ab ea fugit & discedit: iuxta illud, *Nolite contristare Spiritum sanctum*, Ephes. 4. 30. Peccator ergo dum peccat, quantum in se est, corripit, confutat, conspurcat, contristat, expellit Spiritum sanctum.

Corripitur Spiritus sanctus. Hæc omnia anthropopathῶς dicuntur de Spiritu sancto: ipse enim propriè corripi, probro affici & contristari nequit, cùm sit Spiritus sublimissimus, perfectissimus, beatissimus & inuiolabilis. Primò. Dicitur tamen corripi, vituperari, contristari; tum quia peccata causam ipsi dant doloris, probri & tristitiæ, ita vt, si in eum cadere posset dolor, probrum aut tristitia, vtique peccatum ipsum dolore, probro & tristitia afficeret: Secundò. tum quia ipse peccatum odit, & à peccatore abit & discedit; perinde ac si probro & tristitia affectus fuisset. Est catachresis & metonymia: ponitur enim effectus pro causa, scilicet correptio & tristitia pro odio, quod in hominibus ex tristitia consequitur.

Minùs rectè aliqui sic exponunt, q. d. Corripietur, id est conuincetur, Spiritus sanctus ex iniquitate hominis, quòd in eo conuertendo & sanctificando frustra laborarit. Et alij, qui sic transferunt: Spiritus sanctus inuestigabitur, deprehendetur & agnoscetur in iniquitate hominis, sicut lux in tenebris magis agnoscitur & resplendet. Et noster à Castro: Corripere, inquit, est celeriter rapere, iuxta illud Virgilij:

-----Arcumque manu, celeresque sagittas
Corripit.

Sensus ergo est, q. d. *Spiritus sanctus disciplinæ institutor fugit, quòd videt fictum in discipulo, & abscedit à cogitationibus eiusmodi dolosis, & celeriter corripit sese ab animo eius, mox vt aduerterit similem iniquitatem sese in illum insinuare.* Hæc à Castro. Verùm Græcum ἐλέγχεται, non significat celeriter rapere, sed corripere, id est redarguere, increpare, conuincere.

Vers. 6. BENIGNVS EST ENIM SPIRITVS SAPIENTIÆ) Græca habẽt, *Σοφία*, id est *sapientia*: sed eòdem redit sensus: spiritus enim sapientiæ est ipsa sapientia spiritualis, siue creata, siue increata, quæ est ipse Deus & Spiritus sanctus, vti dixi vers. A præced. Quare idem est dicere, *sapientia est spiritus benignus*, cũ eo quod dicit Noster, *benignus est spiritus sapientiæ*) ET NON LIBERABIT MALEDICVM (ita Romana. Minùs rectè Glossa, Lyran. Dionys. & alij legunt, *maledictum*) A LABIIS SVIS.

Quoad nexum huius sententiæ cum præced. Nota, *τὸ enim* dupliciter accipi posse. Primò, pro *enimvero, quidem, quamuis enim.* Respondet enim Hebræo כִּי *ki*, id est quia, quoniam: quod non semper causam reddit, sed subinde sermonem tantùm continuat, imò subinde orditur, estque particula expletiua, quæ ornatus dumtaxat causa additur. Sic sensus nexusque erit, q. d. Enimverò benignus est spiritus sapientiæ. vel, Quamuis enim benignus sit spiritus sapientiæ, tamen non liberabit maledictum à labiis suis, id est à culpa B & pœna suæ maledicentiæ debita; sed eum acriter puniet. Ita Nazian. orat. 44. quæ est in S. Pentecosten: *Hic* (Spiritus sanctus) inquit, *& lenitatis spiritus est, & tamen in eos, qui peccant irritatur: proinde, si eum lenem & clementem, & non iracundum experiri volumus, dignitatem ipsius confiteamur, caueamusque ne quid in illum conuitij blasphemiæque dicamus, neque velimus eum implacabiliter irascentem videre.*

Secundò, *τὸ enim* magis propriè & neruosè accipi potest, vt nota causalis. Dat enim causam, cur sapientia, id est Deus & Spiritus sanctus, fugiat fictos, ac puniat blasphemos & maledicos, qui Deo vel hominibus contumeliosi & iniurij sunt. q. d. Idcò eos punit, quia benignus & φιλάνθρωπος, id est amator hominum, est; vt enim eos C à petulantia, maledicentia & iniuria tueatur & vindicet, maledicos seuerè castigat. Vera enim benignitas & clementia est, si ad tutelam piorum castigentur impij in pios contumeliosi & iniurij. Nã vt ait sanctus Greg. in 1. Reg. c. vlt. disciplina & misericordia multùm destituitur, si vna sine alia teneatur. Non enim solùm pijs, sed & impijs bene fit, si per pœnas à malo coërceantur.

Pro *benignus* Græcè est φιλάνθρωπος, id est singularis hominum amator, qualis fuit Christus pro nobis in carnem & crucem descendens: de quo sanctus Paulus: *Apparuit*, inquit, *benignitas & humanitas* (Græcè, φιλανθρωπία, id est eximius ille in homines amor) *Saluatoris nostri Dei*, ad Titum 3. 4. sanctus Aug. lib. de Mendacio c. 16. legit, *humanus est spiritus sapientiæ*; Syrus, *amans est enim filios hominum*: qui scilicet se, suam sapientiam & gra- D tiam hominibus, communicare impensè cupit & optat. Φιλάνθρωπος, ait Elias Cretensis in orat. 4. Nazianzen. *ille est, qui inimicis etiam blandum ac liberalem se præbet, ac quantum potest Deum imitatur, qui iustos & iniustos beneficijs afficit.* Audi Nazianz. orat. 44. in S. Pentecost. *Hic Spiritus*, inquit, *vtpote sapientissimus atque hominum amantissimus, si pastorem nactus fuerit, psaltem efficit prauos spiritus incantantem, atque Israelis regem designat. Si caprarium mores vellicantem, Prophetam reddit. Dauidem & Amos cogitate. Si adolescentem pulchra indolis acceperit, presbyterorum iudicem constituit, idque supra quam ætatis ratio ferre videtur. Testis est Daniel, qui leones in lacu superauit. Si piscatores inuenerit, Christo irretit, orbem vniuersum sermonis retibus comple-*

Spiritus S. φιλάνθρωπος.

ctentes. Petrum mihi atque Andream accipe, tonitruique filios, qui spiritualia intonuerunt. Si Publicanos, ad discipulatum elucratur, atque animarum negotiatores efficit. Testis Matthæus heri publicanus, hodie Euangelista. Si feroces persecutores, zelum commutat, ac Paulos pro Saulis facit, nec minùs pios reddit, quàm impios offenderat.

Et non liberabit (Græcè, οὐκ ἀθωώσει, id est non habebit innocentem, id est, non sinet impunitum, sed grauibus pœnis & suppliciis onerabit; est miosis) maledicum] Græcè, βλάσφημον, id est blasphemum & contumeliosum, siue in homines, siue in Deum, qui scilicet non sentit de Deo in bonitate, nec in simplicitate, sed in dolo quærit eum, vt dixit v. 1. Deus enim discipulos & auditores sapientiæ suæ quærit simpliciter sibi credentes, fidentes & obedientes, qui de ipso dicant, αὐτὸς ἔφα, id est, *ipse dixit*, vti dicebant discipuli Pythagoræ. Vnde Syrus, *non iustificat populum blasphemantem*; Arabic. *insultantem*.

A labiis suis] Id est à culpa, petulantia & maledicentia labiorum suorum. Triplex est malitia opposita bonitati & simplicitati Dei, de qua dixit vers. 1. *Sentite de Domino in bonitate*, &c. quæ proinde nos separat à Deo, ideoque summè detestanda & cauenda, scilicet malitia cordis, oris & operis, putà peruersæ cogitationes, sermones & actiones: de cogitationibus egit v. 3. hucusque; hîc agit de sermonibus, putà murmurationibus, detractionibus, mēdaciis vsq; ad v. 12. vbi aget de operibus, sicq; omne genus malitiæ culpat & resecat.

Quoniam renum illius testis (Græcè μάρτυς, id est martyr, putà testis) est Deus, et cordis illius scrutator est verus (Syrus, *operator veritatis*) et linguæ eius auditor] *Renes* notant intimas cogitationes & appetitiones (concupiscentiæ enim, libidinis & seminis origo est in renibus) secretas & occultas. Vnde sensus est q. d. Ne putes secreta tua peccata & maledicta esse occulta: Deus enim intuetur secretissima quæque non solùm locorum, sed & mentium: vnde vocatur θεὸς, id est Deus, ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, id est ab intuendo & contemplando. Hinc explicans subdit: *Et cordis illius scrutator* (Græcè ἐπίσκοπος, id est speculator, inspector) *est verus*, putà Deus, qui est ipsa veritas, & proinde nec falli vlla in re, nec fallere potest (vnde Arabicus vertit, *explorator, scrutatur cor illius*;) *& linguæ eius*, etiam submissè intra labia mussitantis, murmurantis & maledicentis, *est auditor*. Tria enim sunt, inquit Holcot, quæ vellet peccator maximè latere, videlicet delectationem suæ voluptatis, cogitationem conceptæ vanitatis, locutionem communicatæ peruersitatis: & tamen omnia ista Deus nudè videt. Ista autem tria tangit Sapiens per tria corporis organa, videlicet renes, cor & linguam. In renibus viget voluptas, in corde vanitas, & in lingua peruersitas. Et respectu istorum trium tres actus Deo attribuit. Nam respectu voluptatis, ipse est testis; respectu vanitatis, ipse est scrutator. scrutari enim est ad interiora & latentia penetrare, iuxta illud psal. 7. *Scrutans corda & renes Deus*: sed respectu peruersitatis, falsitatis ipse est auditor. Et inferiùs: Notandum, inquit, quòd hîc tangit Sapiens tria corporis organa, quæ difficillimum est regere ratione: renes, cor & linguam: nam in renibus voluptas, in corde vanitas, in lingua falsitas dominatur. Et ideo
A difficillimum etiam Sanctis, quòd se regant perfectè in delectationibus, quæ per renes significantur: in cogitationibus, quæ per cor: in locutionibus, quæ per linguam notantur. Dicit Aristot. l. 13. de Animal. Infirmitas renum in homine est difficilis curationis. Moraliter: quia in renibus dominatur voluptas, ideo infirmitas renum carnalem denotat concupiscentiam, quæ vocatur languor naturæ. Hinc renum morbus igne aduri solet. vnde illud Psalm. 25. 2. *Proba me Domine, & tenta me, vre renes & cor meū*, id est, ait Glossa, adhibe medicinalem purgationem tribulationis delectationibus meis, ne quid mali delectet me; & cogitationibus, ne quid mali cogitem. Quocirca sapienter Dauid moriturus hoc monitum dat Salomoni filio, sibi in regnum successuro: *Tu autem Salomon fili mi, scito Deum patris tui, & seruito ei*
B *corde perfecto, & animo voluntario: omnia enim corda scrutatur Dominus, & vniuersas hominum cogitationes intelligit*. 1. Paral. 28. 9. Hoc ergo age, hoc cogita, hoc elige, quod cupis patere & placere oculis Dei; hoc cogitare, hoc eligere noli, quod scis patere & displicere Deo.

Hinc S. Bernard. lib. de Interiori domo c. 39. docet summa cura aduigilandum ad cogitationes nostras: *Ibi namq;*, inquit, *est cogitatio tua, vbi est affectio tua: ibi cor tuum, vbi est desiderium tuum: quoniam illud sæpiùs in cogitatione voluimus, cuius amore plus affecti sum⁹*. Vis ergo nosse quid ames, aduerte quid sæpè cogites. Subdit S. Bern. *Si mala cogitas, Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum, & auferet se à cogitationibus sine intellectu, eritque templum Dei spelunca diaboli: quoniam, quem Deus*
C *deserit, diabolus arripit. Et ideò quacumque hora mala cogitatio cor tuum tangit, non consentias illi, nec finas eam in corde tuo manere, sed illicò repelle. In initio cogitationis iniquæ resiste, & fugiet à te. Cogitatio praua delectationem parit, delectatio consensum, consensus actionem, actio consuetudinem, consuetud. necessitatem, necessitas mortem. Sicut vipera à filiis suis in vtero positis lacerata perimitur; ita nos cogitationes nostræ intra nos nutritæ occidunt*. Audi S. Aug. Præfat. in psal. 148. *Non potest fieri vt habeat malefacta, qui habet bonas cogitationes: facta enim de cogitatione procedunt. Nec quisquam potest facere aliquid, aut ad aliquid agendum membra mouere, nisi primò præcesserit iussio cogitationis. Quomodo de interiori palatio quidquid iusserit Imperator, per Imperium Romanorum emanat, quidquid videtis agi per prouincias: quantus motus fit ad vnam iussionem*
D *Imperatoris intus sedentis? mouet solùm ille labia cùm loquitur, & mouetur omnis prouincia, cùm fit, quod loquitur. Sic & in vno quoque nostrûm intus Imperator, intus in corde sedet. Si bonus bona iubet, bona fiunt: & si malus mala iubet, mala fiunt. Cùm ibi sedet Christus, quid potest iubere, nisi bona? Cùm possidet diabolus, quid potest iubere, nisi mala? In tuo autem arbitrio Deus te esse voluit, cui pares locum, Deo an diabolo? Cùm paraueris, qui possidedit, ipse imperabit.*

Cogitationi cura adhibenda.

Denique S. Gregor. Nazianz. orat. 34. quæ est 2. de Theologia, per Sanctum spiritum accipiens Deum, ex eo probat Deum ita esse immensum, vt omnia circumscribat, & à nullo circumscribatur. Concinit ei Theophilus Patriarcha Alex. patruus & antecessor magni Cyrilli, ac æmulus

& iudex S. Chrysostomi. Sicut enim ait Theophil. ep. 1. Paschali: *Cur Dauid canit: Quò ibo à spiritu tuo?* A *Quod dicens ostendit à sancto Spiritu omnia contineri, & illius maiestate circundari: si omnia in omnibus, vtique & irrationabilia & inanima. Et alibi legimus: Spiritus Domini repleuit orbem terrarum, quod numquam Script. memoraret, nisi irrationabilia quaque in anima illius numine complerentur.* Theophilum patrum sequens S. Cyrillus tract. *quòd Spiritus sanctus sit Deus*, ex hoc loco idipsum probat, tum quia replet omnia, ergo est immensus, ergo Deus: tum quia continet omnia sua vi & potestate, tum quia est super omnia: *Suus est ergo*, inquit, *super omnes creaturas, & naturam eorum, qua ab ipso implentur ac continentur, transiliit: at Deus est id, quod est super creaturam.*

Vers. 7. QVONIAM SPIRITVS DOMINI REPLEVIT ORBEM TERRARVM: ET HOC, QVOD CON- B TINET OMNIA, SCIENTIAM HABET VOCIS] Probat quòd Deus intima & occultissima, tum cordium, tum sermonum, & præsertim occultas blasphemias in Deum, & maledicta in homines prolata, perspiciat, iudicet & vindicet; ex eo quòd eius spiritus repleat totum orbem, vt vbique sit præsens, ac consequenter omnia comminus intueatur & videat, imò omnia manu sua contineat, ac proinde voces quaslibet & verba, etiam mentalia sciat & cognoscat; quia eum non impedit vlla loci distantia, nec vocis vel idiomatis ignorantia.

Spiritus Domini duplex: essentialis,

Spiritus Domini accipi potest dupliciter. Primò, cum S. August. epist. 57. ad Dardanum cap. 5. B. Petro Damiani lib. 4. epist. 6. & alijs essentialiter, vt sit idem, quòd ipsa spiritalis Dei natura, vis, efficacia, scientia, prouidentia, operatio, conser- C uatio: hæc enim vbique est per essentiam, præsentiam & potentiam; ac proinde omnia replet, omnia continet, conseruat, viuificat. Nam vt ait Athenagoras orat. de resurrectione, *Nihil neque terrestrium, neque cælestium rerum cura & prouidentia destitutum est: sed in omnia æquè, tum quæ in aperto sunt, tum quæ latent, in magna item & parua penetrat creatoris sollicitudo.* Nam Deus, vt ait Philo lib. 2. Allegoriarum legis, implet omnia, penetrat omnia, nihil omnino relinquens seipso vacuum; & quem locum occupabis, in quo non sit Deus? Itaque nemo potest se ab eo abscondere.

Huic similis est gnome psal. 93. 9. *Qui plantauit aurem, non audiet? aut qui finxit oculum, non considerat?* Ita S. August. in psal. 57. qui ex hoc loco probat Deum esse vbique, iuxta illud psal. 138. *Quò ibo à spiritu tuo, & quò à facie tua fugiam?* Porrò spiritus D Domini sua subtilitate replet & continet omnia, sicut replet & continet aër, dum omnia subintrat & penetrat: sicut enim voces formantur in aëre, & per eum vehuntur ad aures; sic nil potest quisquam loqui, quod non perueniat ad spiritum Domini, vtpote in quo viuimus, mouemur & sumus, Actor. 17.

& notionalis.

Secundò, Spiritus Domini accipi potest notionaliter, vt sit idem quod Spiritus sanctus, tertia in S. Trinitate persona. Hic enim est spiritus Domini, quia productus per spirationem actiuam Patris & Filij, qui pariter replet orbem, & continet omnia.

Vnde ex hoc loco Spiritus sancti immensitatem, ac consequenter diuinitatem probant sanctus Athanas. epist. ad Serapionem, S. Basil. homil. de A Spiritu sancto, & lib. 5. contra Eunom. cap. vlt. S. Ambros. lib. 1. de Spiritu sancto c. 7. S. August. lib. 3. contra Maxim. c. 21. Origen. l. 7. in c. 9. epist. ad Rom. Cyrillus Alexandr. lib. 8. contra Iulianum, & lib. 7. de Trinit. qui addit idem sensisse Platonem & Platonicos, qui dixere Deum esse animam mundi, iuxta illud:

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Porrò Richardus de S. Victore serm. de missione Spiritus sancti, censet per hoc indicari Trinitatem personarum, cum identitate essentiæ. Nam spiritus Domini est spiritus distinctæ personæ; sed tamen est hoc, quod continet, id est illud ipsum, quod est ille, à quo sunt omnia: est illud per quem est, id est id, quod Pater & Filius est, à qui- B bus procedit. Verùm hoc subtilius est quàm solidius. Prior sensus planior & germanior est.

ET HOC, QVOD CONTINET OMNIA, SCIENTIAM HABET VOCIS] Græcizat Interpres: quia enim πνεῦμα, id est *spiritus*, Græcis est generis neutri, hinc tribuitur ei pronomē demonstratiuū pariter neutrum, putà τὸ συνέχον, id est *hoc continens omnia: hoc* ergo idem est, quod *hic* spiritus, vti legit S. August. in Speculo cap. 2. & in Symbolo ad Catechum. cap. 4. Vnde & Syrus vertit, *ille qui tenet omnia in scientia, est ei vox eius*; Arabicus, *qui ambit omnes creaturas, cognoscit loquelam.*

Sensus ergo est, q. d. Et hic spiritus Domini replens omnia, & continens omnia, id est manu suæ potentiæ omnia ambiens, concludens, conseruans, ne in suum nihil recidant, mouens agitans, C *scientiam*, Græcè γνῶσιν, id est *cognitionem*, habet vocis, hoc est, cognoscit omnes voces, etiam occultissimas maledicorum, non tantùm ore prolatas, sed & in corde conceptas: omnes enim hasce ipse in se continet, vtpote qui omnia, ac consequenter ipsam animam & vitam cuiusque, in se continet: omnes ergo voces fiunt quasi in ipso spiritu, id est in loco, quem Spiritus sanctus ambit & continet. Hinc aiunt Patres omnia creata esse in Spiritu sancto, sicut omnia dicuntur esse à Patre, & per Filium. Præpositio enim *à* tribuitur Patri, quasi primo S. Trinitatis principio: *per* verò Filio tamquam medio, item verbo & exemplari, per quod facta sunt omnia: *in* verò Spiritui sancto. Sensus enim est, q. d. Voces & verba, tam mentis, quàm linguæ, intra ambitum complexumque Spiritus sancti fiunt, non extra siue foris: quare illum nihil latere potest, ne vel te- D nuissimum maledici murmur, sed omnium vocum & dictorum exactam habet scientiam & cognitionem.

Nota. τὸ *omnia continet* solidè & profundè explicat S. Dionys. de Diuin. nom. c. 10. dicens: *Omnipotens*, vel potiùs *omnitenens*, hoc enim est παντοκράτωρ, *dicitur, quòd sit omnium sedes, omnia continens & complectens, & cuncta stabiliens, fundans atque constringens, & vniuersum in se insolubile præstans & ex se velut ex omnitenente radice cuncta producens, atque ad se, vt ad omnitenentem fundum vniuersa conuertens, & continens, vt omnium sedes omnicapax: omnia contenta vna præcellenti connexione communiens; neque sinens ea sibi excidere, ne tamquam exactissimo domicilio mota dispereant.* Et Greg. l. 2. Moral. c. 12. *Cælum*, inquit, *palmo metiens, & terram pugillo concludens*

Deus continet omnia vt fundus.

ostenditur, quòd ipse sit circumquaque rebus cunctis, quas creauit, exterior. Per sedem ergo cui præsidet, intelligitur esse interiùs supráque: per pugillum, quo cōtinet, exteriùs subtérque signatur. Quia enim ipse manet intra omnia, ipse extra omnia, ipse supra omnia, ipse infra omnia, & superior per potentiam, & inferior per sustentationem, exterior per magnitudinem, interior per subtilitatem; sursum regens, deorsum continens, extrà circumdans, interiùs penetrans. Nec alia parte superior, alia inferior: aut alia parte exterior, atque alia manet interior, sed vnus idemque totus vbique præsidendo sustinens, sustinendo præsidens, circūdando penetrans, penetrando circumdans. Denique Iob c. 11. 8. de Deo: *Excelsior cælo est*, inquit, *& quid facies? profundior inferno, & vnde cognosces? longior terra mensura eius* (Hebr. *statura eius*) *& latior mari.* Hinc illud Virgilij ecloga 3.

Iouis omnia plena.

Et Lucanus lib. 9.

Iupiter est quodcumq; vides, quodcumq; moueris.

Porrò sicut spiritus, id est ventus fauonius flans suo halitu aperit ver, terramque germinare facit, ac omnia fœcundat, imò, vt ait Plinius lib. 16. c. 25. & li. 18. c. 34. *flatu* suo *maritum exercet*: sic pariter Spiritus Dei ita continet repletque omnia, vt ea grauidet, fœcundet, fœtuque impleat.

Porrò minùs genuinè aliqui, vt Martinus Cantapetrensis lib. 2. Hypotyp. cap. 2. col. 116. per *hoc, quod continet omnia*, intelligunt mundum, q. d. Spiritus Domini repleuit orbem sui cognitione: quia mundus, qui omnes rerum species in se continet, muta voce prædicat Dei creatoris magnificentiam, eiusque cognitionem omnibus ingerit, iuxta illud psal. 18. 1. *Cæli enarrant gloriam Dei*, &c. *non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. Mundus*, ait Pomp. Mela li. 1. c. 1. *vno ambitu se cunctaque complectitur.* Vnde *eius circumplexu degunt omnia*, ait Plinius li. 2. c. 1. Verùm Græcè non est ὁ συνέχων masculinè, vt referat κόσμον, id est mundum, sed τὸ συνέχον neutrè, quod non nisi πνεῦμα, id est spiritum, respicit: si tamen τὸ συνέχον accipias quasi substantiuè, posset notare mundum, idque huic loco satis apposité.

Spiritus S. implet omnia.

Mysticè, Ecclesia in officio Pentecostes hanc gnomen applicat missioni Spiritus sancti: ipse enim in Pentecoste descendens in Apostolos, repleuit eos omnibus virtutibus, donis & gratiis, tum gratum facientibus, tum gratis datis, deditque eis cognitionem omnium linguarum & vocum, vt per eam possent prædicare Euangelium Christi omnibus & singulis gentibus, Actor. 2. Addit Richard. Victor. loco iam citato, Spiritum sanctum omnium non tantùm vocum, sed & rerum quæ vocibus significantur, scientiam Apostolis indidisse. Præclarè S. Basil. hom. de fide, Spiritum sanctum comparat soli totū orbem illustranti, fœcundanti, viuificanti. *Quemadmodum sol*, inquit, *corporibus lucens variè à quolibet sumitur, nec tamen propterea diminuitur; sic & Spiritus sanctus omnibus quidem gratiam præbens, infractus remanet ac indiuisus. Omnes ad agnitionem Dei illuminat: Prophetas inspirat, legislatores sapientes reddit, sacerdotes sacris instituit, regibus fortitudinem addit, perficit iustos, ornat modestos, gratiam sanitatum operatur, mortuos viuificat, soluit compeditos, alienos in filios per regenerationem adoptat. Si telonarium deprendat, creden-*

A *tem Euangelistam constituit. Si piscatorem inueniat, Theologum reddit: si persecutorem, pœnitentem, Gentium Apostolum, præconem fidei, vas electionis declarat. Per hunc etiam Spiritum debiles redduntur robusti, pauperes in diuitias veniunt: idiotæ, ingenio & eloquentia ceteris sapientibus sapientiores euadunt.* Vide dicta Actor. 2. & Genes. 1. 2. ad illa, *Spiritus Dei ferebatur super aquas.*

Hinc rursum S. Bonauen. Hugo, Glossa & alij per *hoc quod continet omnia*, intelligunt hominem: homo enim in se continet omnes rerum gradus & species; habet enim esse cum lapidibus, vegetari cum plantis, sentire cum animalibus, intelligere cum Angelis. Homo enim afflatus Spiritu sancto cognoscit quaslibet voces & linguas, vti patet in Apostolis. Rursum Spiritus sanctus in eo replet orbem terrarum, id est circuitum potentiarum animæ. Intellectus enim ornatur scien- — Homo cōtinet omnia.

B tiâ & prudentiâ, imaginatio circumspectione & requie, voluntas & appetitus virtute multiplici, corpus sanitate, pulchritudine & robore. Et sicut homo velut centrum circuli est, in quod omnes naturæ rerum, & omnes vires earum tamquam lineæ concurrunt; ita donis multiplicibus decoratur, quibus suo liberalissimo creatori placita obsequia reddat, & non beneficiorum oblitus, sed memor & gratus existat. Tunc verò ex omnibus suis viribus Deum diliget, cùm omnes creaturarum vires sibi concessas, & cuncta dona atque talenta, ex vero & puro Dei amore in eius obsequium & famulatum impendit. Sic de S. Gertrude in eius Vita legimus: *Ipsa non loquitur, sed Spiritus sanctus in ea videtur loqui, & operari: quare venienti quopiam ad illam consilij vel opis petendæ causa, illico Spiritus sanctus suggerit et, quid*

C *consulere & respondere debeat.*

PROPTER HOC, QVI LOQVITVR INIQVA, NON (Græcè, οὐδείς, id est *nullus*, quantumuis astutus, paruus, potens vel excelsus sit) POTEST LATERE, NEC PRÆTERIET ILLVM (qui loquitur, iniqua) CORRIPIENS IVDICIVM] q. d. Spiritus Domini penetrat, imò implet omnia, totumque vniuersum: hinc nulla iniqua locutio, vel actio, vbiuis locorum fiat, eum latere potest; quin omnia perspiciat, ac suo tempore iudicet, vindicet & puniat, vti dixi vers. præced. Syrus, *neque est qui loquitur oppressionem* (tyrannidem) *& abscondatur: neque fugit à iudicio reprehensionis.* — VERS. 8.

CORRIPIENS IVDICIVM] Vocat *iudicium*, quod Deus sæpè peragit in hoc mundo, quodque planè & vniuersaliter peraget in fine mundi,

D quo omnes omninò homines, omniaque eorum dicta & facta, etiam occultissima, in lucem proferet, ac coram omnibus hominibus & Angelis ea examinabit & diiudicabit, atque iniqua acriter corripiet, id est castigabit, tum verbis, tum suppliciis, præsertim condemnando ea, eorumque auctores ad æterna gehennæ incendia, cùm dicet, *Ite maledicti in ignē æternum, qui paratus est diabolo & Angelis eius*, Matt. 25. Hinc Daniel. c. 7. describens Dei iudicium: *Fluuius igneus*, inquit, *rapidus egrediebatur à facie eius.* Ignis enim notat iudicium Dei esse purum, sincerum, clarum, penetrans, acre & efficax, quod impios ad ignem æternum damnabit. vide ibi dicta. *Iudicium* tria significat. Primò, actionem iudiciariam iniuriarum, quæ apud iudicem agitur actore accusante,

reo se defendente, testibus testimonium ferentibus; Secundò, sententiam iudicis, qua reum iam conuictum damnat; Tertiò, pœnam & supplicium, ad quod eum iudex condemnat. Hæc tria enim significat Græcum *δίκη*. Vnde *δίκη* fingitur à Poëtis esse dea iudiciorum, inde dicta, quòd lites & contentiones dirimat. Hinc eam asserunt virginem, eò quòd iudicium debeat esse purum & intactum. Vnde Hesiodus in Ergis: *δίκη*, inquit, à *Διός*, id est virgo iustitia est à Ioue prognata. Et Aristot. vel quisquis est Auctor, li. de Mundo: *Deus, ait, è vestigio comitem habet iustitiæ præsidem, quam δίκην nominant, diuinæ legis vindicem, simul vt quidquam sanctionum eius præter missũ est.*

Vers. 9. In (Syrus, *de*) COGITATIONIBVS ENIM IMPII INTERROGATIO ERIT: SERMONVM AVTEM ILLIVS AVDITIO AD DEVM VENIET, AD CORREPTIONEM INIQVITATVM ILLIVS] Arabicus, *Dominus erit reprehensio impietatis eius.* Pro *cogitationibus*, Græcè est *διαβουλίαις*, id est perplexis & improbis impij cogitationibus. Pro *interrogatio* Græcè est *ἐξέτασις*, id est *inquisitio*, quæ à iudice humano fieri solet interrogando, tum reum, tum testes. Vnde Noster hîc & alibi aptè vertit, *interrogatio*, id est quæstio, vel inquisitio iudicialis. *Auditio* est fama, rumor, relatio, accusatio. Inducit enim hîc Deum vt iudicem & vindicem iniquorum, non solùm sermonum, sed & cogitationum, si scilicet cogitata sint volita, ac voluntati liberæ vel expressè vel tacitè placeant. q.d. Deus, vtpote iudex vniuersi, in omnia omnium facta dictaque exactè inquirit, vt ea cognoscat, ac suo tempore iudicet, & præmiet vel puniat. Inquirit autem, non vt iudex humanus, qui cùm multa non viderit, imò nesciat, eadem ab aliis interrogando vestigat, sed vt oculus per se omnia videns, & auris omnia audiens, vt ait v. sequ. quare Dei interrogatio & inquisitio est ipsa facti visio, dictique auditio: quo fit, vt falli nequeat: ideoque ipse simul testis est & iudex. Nam vt ait Iob c. 42. 2. *Nulla Deum latet cogitatio.* Sensus ergo est, q.d. Interrogat, id est intuetur & audit, ac intuendo & audiendo inquirit (atque inquirendo intuetur & audit) in omnes cogitationes hominum, multò magis in sermones, vt iniquos corripiat & castiget. Rursum propriè Deus in iudicio interrogabit impium: Nonne murmurasti? nonne detraxisti? nonne iniqua dixisti? qua de causa, qua conscientia id fecisti?

Symbolicè, Auctor imperfecti apud S. Chrysost. hom. 21. in Matt. & Hugo: In hac vita Deus, inquiunt, in nobis posuit spiritum quemdam sciẽtiæ boni & mali, vt quotiescumque mali quidpiam dicimus, agimus, aut volumus, ille in silentio id ipsum accuset. Spiritus hic est synderesis, siue conscientia eiusque remorsus. hæc enim dum peccamus, muta voce occlamat: Quare hoc nefas agis? cur Deum offendis? cur eius iram & vindictam in caput tuum accersis? Hæc pariter nos accusabit in die iudicij, iuxta illud Apostoli: *Testimonium reddente illis conscientiâ ipsorum, & inter se inuicem cogitationibus accusantibus, aut etiã defendentibus, in die cùm iudicabit Deus occulta hominum.*

Vers. 10. QVONIAM AVRIS ZELI AVDIT OMNIA, ET TVMVLTVS MVRMVRATIONVM NON ABSCONDETVR] Syrus, *auris inuida*: refert enim hæc & sequentia non ad Deum, sed ad suspicacem & inuidum, qui omnia secretò auscultat curiosè, vt audiat quid quisque de se dicat, & murmuret. Verùm ceteri referunt ad Deum, de quo sermo præcessit. Vnde Arabicus vertit, *nemo*. Deus non habet corpus, nec membra, ac consequenter nec aures, nec oculos, &c. cùm sit merus purusque spiritus: sed anthropopathῶς ea dicitur habere, quia acie suæ mentis videt & audit omnia, perinde ac si oculos & aures haberet instar hominis: Dei ergo intellectus, siue mens & vis cognoscendi, vocatur auris & oculus, quia præstat illa Deo, quæ auris & oculus homini, adeoque eminenter continet aurẽ, oculum, omnemque sensum, imaginationem, intellectum & cognitionem omnium Angelorum & hominum. *Deus*, ait Plin. lib. 2. c. 7. *totus est sensus, totus visus, totus auditus, totus animæ, totus animi, totus sui.* Vide sanctum Aug. tract. de Essentia diuinitatis to. 4.

Sensus ergo est, q.d. Nihil potest latere Deum, quia eius mens sciendi auidissima & penetrantissima, velut auris zelosa Dei zelantis, omnia audit; ac propterea nullum murmur, vel leuissimum, ab eo abscondi potest: quia auris Dei, quæ tanta cura & sollicitudine zelatur veritatem & iustitiam, æquè ac hominum salutem, omnia obseruat & audit, ideoque indignatur auditis sceleratis impiorum sermonibus, singulaque studiosè auscultat; & ponderat instar hominis suspiciosi, qui in angulis & tenebris auscultat, quid de se dicatur. Dum ergo Deum auditis aut cogitatis, zelum ipsum putate: ipse enim est zelantissimus iustitiæ, & acerrimus vindex omnium iniquitatum & tyrannidum. Vnde Vatablus hunc versum & duos præcedentes ita conuertit & connectit: *Etenim Spiritus Domini replet orbem, & continens vniuersa notitiam vocis habet: quapropter iniusta loquens nequaquam latuerit, nec præterierit eum castigans iudicium. Nam in consilia impij inquiretur, famaque sermonum ipsius ad Dominum perueniet, ad nefaria eius facinora coarguenda; quoniam acris auris & indignabunda audit omnia, & rumor frementium minimè clàm fuerit.*

Quæres, cur mens Dei vocetur *auris zeli*? Respondetur Primò, quia ipsa, vtpote viuacissima, cupidissima est sciendi, cognoscendi, & audiendi omnia. Zelus enim notat auiditatem & cupiditatem, vehemensque & acre rei alicuius desiderium. Mens Dei est auris zeli: cur?

Secundò, quia acerrima est, & acutissima ad omnia penetrandum, intimeque cognoscendum: zelus enim acuit aciem mentis, attentionis & cognitionis, ideoque omnia peruadit & penetrat. Hinc Dei mens nihil per incuriam vel ignorantiam dissimulat, aut prætermittit, sed omnia ad viuum resecat, permeat & penetrat.

Tertiò, quia zelotypa est, nec patitur riualem. Pro *zeli* enim Græcè est *ζηλώσεως*, id est æmulationis, ardentis amoris, zelotypiæ. Quare sicut maritus zelotypus curiosè & secretè stans post fenestram vel parietem, omnia sponsæ suæ verba, gestus & nutus audit, considerat & ponderat, ne illa quem alium amet, aut de alio riuali suo cogitet, vel loquatur: sic Deus animæ à se creatæ, præsertim iustæ & sanctæ, per gratiam sibi desponsatæ, studiosè omnia cogitata, dicta & facta audit & considerat, ne illa dæmonem, carnem

vel mundum sibi anteferat, quia solus ac totus ab ea amari cupit; quare non patitur æmulum, nec A fert vt illa aliquod contra se suaque iussa murmur concipiat, aut sibi ingrata loquatur: sed si id faciat, grauiter succenset, indignatur & vlciscitur. Ita sanctus Aug. lib. de Essentia diuinitatis: *Zelare, inquit, dicitur Deus, cùm creaturam suam, quam non vult perire, sæpè castigat, corripit atque flagellat, & flagellando ad se reducit. Vel certè zelare Deus dicitur, cùm nullum peccatum impunitum vult relinquere. Iustus enim est, & ideo omnis iniustitia execrabilis est illi, quam, vt dictum est, impunitam nullo modo relinquere patitur.* Dum ergo ô homo, ô sacerdos, ô Religiose, quid mente concipis, lingua dicis, manu operaris; cogita aurem zeli, id est Deum zelantem, te audire & intueri magno affectu & ardore, vt nil nisi ipsi gratum placitumque concipias, dicas, facias. Id cogitabat sponsa dicens Cant. 2. 9. *Et ipse* (spōsus) *stat post parietem nostrum, respiciens per fenestras, prospiciens per cancellos.*

Huc facit gnome prisci Rabbini in *Pirke aboth*, id est in Apophth. patrum Hebr. c. 2. *Tria tibi seruanda sunt, vt nomquam in peccatum labaris. Primò, vt attendas oculum omnia videntem; secundò, vt aurem cui nec ipsum tacet silentium, in omni loco reuerearis; tertiò, vt cogites omnia & singula opera tua in libro scientiæ illius esse exarata.*

Tropol. Dionys. Carthusian. Deus, inquit, non tantùm est zelotes, sed & ipse zelus in abstracto, ob feruidum & eximium zelum animarum, quo pollet: iuxta illud: *Zelatus sum zelo magno.* Quare simili zelo erga illum ferri & feruere debemus, vt magno studio & sollicitudine illi per omnia placere satagamus, nec quid dicamus vel agamus, quod zelotypos tantæ maiestatis, sanctitatis & C bonitatis oculos offendat; imò quidquid tale est non tantùm in nobis, sed & in alijs quibuslibet, totis viribus amoliri, præsertim cùm verba blasphema, maledica, spurca, &c. audimus, laboremus. Ita faciebat Elias, Baal & Baalitas persequens, imò occidens: *Zelo zelatus sum*, inquit, *pro Domino Deo exercituum*, 3. Reg. 19. 10. Et Dauid dicens: *Tabescere me fecit zelus meus, quia obliti sunt verba tua inimici mei*, psal. 118. 139. Et Mathathias: *Omnis*, inquit, *qui zelum habet legis statuens testamentum, exeat post me*, 1. Machab. 2. 27. vbi vide plura zeli exempla, quæ ipse suis filiis imitanda proponit v. 54. & sequ.

ET TVMVLTVS MVRMVRATIONVM NON ABSCONDETVR] Pro *tumultus* Græcè est θροῦς, id est fremitus & strepitus tumultuarius, qualis est grunnitus porcorum, à θροεῖν & θροεῖσθαι siue D θορυβεῖσθαι, id est turbare & turbari, ac tumultuari. Arabicus, *& omnia non abscondentur ab eo.* S. August. lib. de Mendacio c. 16. accipit tumultum internarum cogitationum, murmurantium contra Deum vel proximum: hæ enim æquè patent Deo, ac si in externum strepitum & tumultum erumperent. Magis ad litteram alij *tumultum* propriè accipiunt, pro voce & gestu tumultuante. Sensus ergo est, q. d. Tumultus murmurationum, etiam illarum quibus impij secretò inter se mussitant contra Deum vel proximum, non latent Deum, sed eius aures feriunt, & offendunt instar grunnitum porcorum: quare ab eo seuere castigabuntur, vti Deus semper castigauit murmura Hebræorum in deserto, cùm alia peccata dissimularet, & impunita in hac vita relinqueret, vti patet Exod. 16. 2. & Numer. 11. v. 1. & seq. & c. 12. v. 8.

VERS. 11.

CVSTODITE ERGO VOS A MVRMVRATIONE, QVÆ NIHIL PRODEST, ET A DETRACTIONE PARCITE LINGVÆ, QVONIAM SERMO OBSCVRVS IN VACVVM NON IBIT: OS AVTEM, QVOD MENTITVR, OCCIDIT ANIMAM] Probat cauendum à murmuratione & detractione, tribus rationibus. Prima est, quòd illa nihil prosit, sitque ἀνωφελοῦς, id est inutilis, vt habent Græca, imò vehementer obsit, grauiaque damna accersat. est enim noxia. Sic Iob cap. 15. 16. & Salomon Prouerb. 6. 12. apostatam, qui nihil boni facit, sed plurimum mali, vocat *inutilem*: inutilis ergo, id est planè impius, noxius, scelestus, & ad omne opus bonum reprobus, vt ait Paulus 2. Timot. 2. 21. Secunda est, quòd B sermo obscurus, id est obscurè, latenter & secretò dictus, in vacuum non ibit, sed regeretur in os dicentis, illudque verberabit & feriet. Tertia, quòd os maledicendo mentiens occidat animam. Murmur intellige, tum contra Deum Deique prouidentiam, v. g. eò quòd immittat sterilitatem frugibus, vitibus, arboribus, aut pestem vel bellum similesve calamitates; tum contra proximum per detractionem vel susurrationem, quæ clancularijs susurris dissuit amicitiam inter amicos.

Tribus de causis cauenda detractio. Primò. — Secundò. — Tertiò.

A DETRACTIONE] Græcè est ἀπὸ καταλαλιᾶς, id est à *contralocutione*, qua contra aliquem secretò loqueris, eumque vel falsò, vel iniustè criminaris. Hæc enim comes, imò filia est murmurationis, vt docet B. Antioch. serm. 19. Prudenter detractionem cauendam monet Sapiens, quia, vt C ait S. Hier. epist. 14. ad Celantiam, *Pauci admodum sunt, qui huic vitio renuncient, rareque inuenies, qui ita vitam suam irreprehensibilem exhibere velint, vt non libenter reprehendant alienam: tantaque huius mali libido mentes hominum inuasit, vt etiam, qui procul ab alijs recesserunt, in istud tamen quasi in extremum diaboli laqueum incidant.* Vide dicta Iacobi 4. v. 11. & sequ. Syrus vertit, *à detractore* (vel *propter detractorem*) *parcite lingua*. q. d. Nolite sermonem miscere cum detractore.

PARCITE LINGVÆ] Hebr. חמל *chamal*, id est parcere, significat etiam misereri, & commiseratione duci: vnde aliqui vertunt, *miseratione tangimini lingua*, ne eam temerari patiamini detractione, & obligari flammis suppliciorum, vti contigit diuiti Epuloni. Lucæ 16. qui fortè à vino D temulentus, laxabat linguæ maledicæ fræna in Lazarum & Deum: in vtrumque durè, sed duriùs in seipsum desæuiens, vnde positus in gehenna linguæ suæ ardenti petijt guttam aquæ, nec impetrauit, quia Lazaro negauit micam panis, ait S. August. Hinc Lyran. Hugo, & Dionys. exponunt, q. d. Nolite hanc iniuriam linguæ vestræ inferre, quæ illi tam noxia erit & damnosa: linguæ enim ius & officium est, laudare Deum & proximum: quare ingens fit ei iniuria, si quis ea abutatur ad vituperandum Deum vel proximum. Accedit Bonauent. Detractor, inquit, primò lædit seipsum suamque linguam & animam. Verùm Græcè est φείσασθε γλώσσης, id est abstinete lingua, ne scilicet per eam maledica loquamini. *parcite* ergo, id est cohibete & coërcete prurientem

tem linguam, ne garrulitate sua in murmura & maledicta erumpat. Vnde Guarinus vertit, *linguam ab obtrectatione continete*; alij ad verbum, *à contradictione abstinete*. Sic Virgil. 1. Æneid. *Parce metu Cytherea*, id est depone metum. Et Seneca epist. 115. *Parcere gladio*, id est abstinere à cædibus. Et Cicero lib. 2. ad Atticum: *Dolori & iracundiæ parcere*. Et Lucret. lib. 6. *Lamentis parcere*, id est abstinere. Sic passim dicimus, labori, impensæ, periculo, iniuriis parcere, id est, cohibere se à labore, impensa, periculo, iniuriis.

QVONIAM SERMO OBSCVRVS IN VACVVM NON IBIT] Arabicus, *non iustificabitur*. Pro *obscurus* græcè est λαθραῖον, id est occultus, latens, secretus, qualis est clancularia detractio & susurratio. Vnde Vatabl. vertit, *sermo clandestinus non abibit impunè*; Lyran. & Hugo vertunt, *sermo palliatus, dubius, æquiuocus*; S. Bonauent. *sophisticus & fallax, licet aureo veritatis colore coopertus*. Non ergo **B** redibit vacuus, sed plenus & onustus pœna & supplicio sibi congruente & debito.

Minùs rectè Osorius explicat, q. d. Sermo impurus licet clanculum inter sodales pronuntiatus, non frustra effertur; sed animos audientium impuritate sua inficit & sauciat, purosque & castos facit impuros & incestos. Pro *sermo* græcè est φθέγμα, quod inter alia significat ingeniosam locutionem, sententiosum & breue pronunciatum, qualia sunt lepida, sed acuta & mordacia detrahentium dicteria & scommata, quæ pariter obscura sunt, id est tecta, amphibologica, dissimulanter & argutè vitium eius, cui detrahitur, significantia. Hinc Cicero Officior. lib. 3. virum obscurum vocat astutum & fallacem, cuius consilia obscura sunt & ignota.

C Sapienter S. Ephrẽ tract. de Timore Dei: *Sicut*, inquit, *qui bonum aliquod sibi in thesaurum recondit; ita vir, qui celebrat ac laudat proximum in absentia sua*. Ita prorsus sese habet rei veritas per experientiam frequentem comprobata; sed multis obscura, imò paradoxa videtur, eò quòd aliorum vituperia suas æstiment laudes: qua in re grauiter falluntur. Vis ergo laudari? lauda alios, etiam absentes, imò aduersantes tèque vituperantes. Hoc enim te, vt magnanimum & magnificum, omnibus laudabilem & admirabilem efficit.

Vis laudari? lauda alios.

OS AVTEM, QVOD MENTITVR (Syrus, *os mendax*) OCCIDIT ANIMAM] quod scilicet mentitur murmurando, detrahendo, maledicendo, vti paulò antè dixit. Et hoc significat vox Græca καταψευδόμενον. q. d. Os quod contra aliquem mentitur, putà vel contra Deum, blasphemè negando **D** prouidentiam aliaue eius attributa, aut affirmando & attribuendo illi ignorantiam, incuriam, iniuriam, aliaue vitia; aut errores & hæreses fingendo & docendo, vti faciunt hæretici: vel contra proximum, falsum crimen ei affingendo, vel verum nimis & mendaciter exaggerando: ita S. August. lib. de Mendacio c. 16. Vnde ex hoc loco non colligas, omne mendacium esse peccatum mortale, sed tantum perniciosum, quod scilicet graue damnum vel perniciem famæ, bonis vel vitæ proximi infert: hoc ergo occidit animam dicentis æquè ac audientis, præsertim eius, qui dicenti consentit, eiusque criminationes cum voluptate audit. Hoc autem contra naturam est, scilicet vt os, per quod vitalem halitum attrahimus, lethale de-**A**tractionis virus in animam transmittat, quod illam occidat. Ergo mendacium officiosum, æquè ac iocosum, tantum est peccatum veniale, vti communiter docent Theologi. Quare quod nonnulli, vt S. August. lib. de Mendacio c. 6. ait: *Si quis ad te confugiat, qui mendacio tuo possit à morte liberari, tibi non est mentiendum; quia os, quod mentitur, occidit animam: & cum mentiendo vita æterna amittatur, numquid pro cuiusquam vita temporali mentiendum est?* Hoc, inquam, intellige de mendacio pernicioso, quo iniustè vel fidei & Deo, vel proximo nocetur, v.g. si quis vt alium à morte liberet, iuret falsum, vel neget fidem, aut dicat eum negasse fidem coram tyranno, qui ob fidem eum ad necem persequitur. Ita enim explicat se August. sub finem c. 16. dicens: *Sicut autem quæritur quo ore dixerit; Os autem, quod mentitur, occidit animam? ita quæri potest, de quo mẽdacio: videtur enim de illo propriè dicere, quo cuidam detrahitur. Ait enim: Abstinete ergo vos à murmuratione, quæ nihil prodest, & à detractione linguæ* **B** *parcite. Fit autem ista detractio per maleuolentiam.* Et Chromatius in cap. 5. Matth. (extat tomo 7. Biblioth. SS. Patrum) *Periurium*, inquit, *& mendaciũ diuini iudicij pœna damnatur, dicente Scriptura: Os quod mentitur, occidit animam*, quæ verba citantur in Iure Canonico 22. quæst. 5. c. *Iuramentum*. Vnde hac gnome refelluntur Basilides & Helseceitæ, docẽtes licere in persecutione fidem ore negare, dummodo eam in corde retineas. Vide Alfons. à Castro lib. 10. contra hæres. de martyrio.

Mendaciũ perniciosum, peccatũ mortale, iocosũ, veniale.

OCCIDIT ANIMAM] Græcè ἀναιρεῖ, id est, tollit, aufert animam, hoc est animæ vitam, putà Dei gratiam & amicitiam. Sicut enim vita corporis est anima, sic vita animæ est Deus Deique gratia, ait S. August. Quocirca conciliat ei mor-**C**tem & interitum in gehenna. Nunnulli exponunt *occidit animam*: id est, sæpè aufert vitam corporalem illi, cui detrahit. Ita S. Athanas. Apolog. ad Constantium Imper. ait Arrianos se persequentes & calumniantes, quantum in ipsis est, cædem facere, quoniam *os, quod mentitur, occidit animam*. Arriani enim petebant vitam Athanasij. Huc accedit noster à Castro, qui sic exponit, quasi dicat. Os mentiens in Deum, eiusque detrahens potentiæ, bonitati aut prouidentiæ, animam, id est vitam, tum præsentem, tum æternam, interimit. Itaque non euadet pœnam, quantumuis occultè mentiatur, sed graui scelere irretit animam ad interitum vtriusque vitæ. Blasphemus enim & maledicens Deo lege veteri iubebatur lapidari & occidi: Leuit. 24. 11. Et Deus ipse ærumnis ingentibus & calami-**D**tatibus eumdem affligebat. Minùs appositè Arabicus vertit, *os quod mentitur trahit*, vel *ducit animam*, q. d. Fabulones suis fabulis alliciunt ad se aures mentesque audientium.

Porrò mendacium materiale, est omnis error omnéque falsum, quod profertur; formale & propriè, est illud dumtaxat, quod contra mentem mentisque conscientiam profertur; cùm scilicet ore quis loquitur, quod corde scit esse falsum. Vnde *mendacium* dicitur quasi *menda*, id est, error vel erratum, *mentis*, putà dictum contra mentem. Hoc propriè est mentiri, prius verò est mẽdacium dicere, ait P. Nigidius apud Nonium: *Qui mentitur*, inquit, *ipse non fallitur, alterum fallere conatur: qui mendacium dicit, ipse fallitur quantum in se est. Vir bonus præstare debet, vt non mẽtiatur: prudens, ne*

Mẽdacium est menda mentis.

mendacium dicat: alterum iudicet in homine, alterum non. Hinc S. Isidor. lib. 10. Origin. litt. M. *Mendax,* inquit *dicitur, quod mentem alterius fallat.*

Hanc gnomen citans Clemens Rom. epist. 1. *Præcipiebat,* inquit, *S. Petrus os suum à multo & prauo colloquio custodire, & verba vana & mendacia nō loqui: quia os, quod mentitur, occidit animam.* Omnibus quidem cauendum est mendacium, sed præcipuè Prælatis & principibus, quos maximè hic cōpellat Sapiens, vt patet ex v. 1. Vnde S. Thomas Opusc. de Principum eruditione, multis probat principi amandam esse veritatem, abominandum verò mendacium. *Cauendum,* ait, *est principi mendacium vt venenum. Caueant ergo principes sibi à corporali veneno, amplius vero cauendum est eis à veneno mendacij, quod adeò mortiferum est, vt adhuc in ore hominum existens occidat, secundum illud Sapient. 1. Os quod mentitur occidit animam. Hoc venenum habuit in ore serpens, qui Euam matrem nostram decepit: imo hoc venenum occasio dicitur fuisse, quod serpens venenum corporale habeat in ore.*

Symbolicè Cæsarius Arelat. serm. 33. de Energum. *Os,* inquit, *quod mentitur, occidit animam, quia in se admittit diabolum, qui animæ est interfector.*

Rursum S. August. lib. de Mendacio c. 16. per *os, quod mentitur,* non accipit os corporis, sed os cordis, putà signaculum mentis. *Cum os dicit,* inquit, *conceptaculum ipsum cordis significat, vbi placet & decernitur quidquid etiam per vocem, cum verum loquimur, enunciatur: vt corde mentiatur, cui placet mendacium.* Probat id ex simili phrasi Psal. 14. *Qui loquitur veritatem in corde suo.* Et Matth. 15. *De corde enim exeunt cogitationes malæ, &c. falsa testimonia, blasphemiæ, hæc sunt, quæ coinquinant hominem.* Verùm hic sensus symbolicus est: nam ad litteram os corporis hic intelligitur.

Vers. 12. NOLITE ZELARE MORTEM IN ERRORE VITÆ VESTRÆ, NEQVE ACQVIRATIS (græcè ἐπισπᾶσθε, id est, *attrahatis*) PERDITIONEM IN OPERIBVS MANVVM VESTRARVM] Syrus, *ne inuideatis morti in seductione habitationis vestræ, & ne attrahamini iactura* (perditione) *operationum manuum vestrarum.* Lyran. putat hoc dici contra eos, qui censent animam esse mortem, ideóque in rebus aduersis ex desperatione sibi necem consciscunt. Verùm nulla eorum hic facta est mentio. Spectat ergo hæc gnome ad id, quod præcessit: *Os quod mentitur, occidit animam,* q.d. Cùm mendacium omnisque iniquitas occidat animam, nolite hæc ipsa zelare & ambire, *in errore,* id est, per errorem & insipientiam prauæ vitæ vestræ, suis concupiscentiis, inuidiis & passionibus erranter & stultè indulgenti, ideóque à lege, virtute, Deo & salute aberranti. *Errorem* ergo *vitæ* vocat illum, quo quis, vt res, famam & opes vitæ suæ adaugeat, proximo detrahit, eumque calumniatur, vt eius opes statumque inuadat. Error enim est, velle vitæ suæ commoda procurare per aliena damna; quia, vt hic ait Sapiens, per hoc non vitam, sed mortem sibi accersit. Verbis suis addit, opera manuum, quia ex maledictis venitur ad malefacta, & ex verbis prosilitur ad verbera acriora. Nolite ergo *zelare,* id est, vehementer appetere & studiosè affectare, neque accersere vobis perditionem per opera linguæ & manuum vestrarum. τὸ *zelare* sumitur in actu exercito, non signato: nemo enim tam stolidus est, vt signatè zelet mortem. Nam sicut ait Comicus: *Nolens beatus nemo est, nec miser volens.* Miser autem est moriens. Dicitur tamen eam zelare, qui zelat, id est auidè ambit, calumnias, detractiones, cupiditates & scelera, quæ mortem animæ afferunt. Sic gulosus & luxuriosus zelando, id est, auidè inhiando epulis, vinis & veneri, implicitè ambit & zelat mortem præsentem & æternam, quia vtramque epulæ, vina & veneres adducunt. Sic de homine petulante, qui potentem vel principem conuitijs & iniurijs lacessit, vulgò dicimus: hic homo sibi verbera quærit, suam necem ambit. Sic peccator zelando suas cupiditates, zelat & ambit gehennam, iuxta illud Psal. 48, 15. *Sicut oues in inferno positi sunt* (Symmach. *constituerunt seipsos*) *mors depascet eos;* S. August. *pastor erit eis;* S. Hieron. *Meritò,* ait, *pascuntur à morte, qui Christum noluerunt habere pastorem bonum;* Theodor. *supplicia sibi asciuerunt, & mortem magis voluerunt, quam vitam.*

τὸ *attrahatis* notat Deum elongasse à nobis mortem & perditionem, eamque quasi religasse in orco & inferno, sed impios magna vi inde eam, solutis eius vinculis, sibi attrahere, imò maiori vi, quàm Sancti sibi è cælo quasi attrahant felicitatem & gloriam cælestem: quæ ingens est impiorum amentia, imò furor. Græcum ἐπισπᾶσθε verti potest, *sugatis & attrahatis lac,* quasi dicat. Ne interitum velut lac sugatis, & attrahendo voluptatem maledicendi, vel iniquè agendi, absconsum in ea virus lethiferum peccati & mortis eliciatis: perinde ac insipientes infantes dulcedine lactis illecti, auidè capessunt papillas matris clausis oculis, ore hiante, vt se alant & pascant, ac cum lacte sugunt sibique attrahunt morbos & vitia matris. Ita Gonsal. Ceruantes, qui decem alias τοῦ ἐπισπᾶσθε significationes affert, & huic loco adaptat.

QVONIAM DEVS MORTEM NON FECIT, NEC LÆTATVR (Syrus, *nec vult*) IN PERDITIONE VIVORVM] Arabicus, *neque percutit percussione viuos,* q.d. Ideo impij zelant & attrahunt sibi mortem, quia Deus eam primitus non fecit, sed potiùs vitam: quia creauit hominem ad vitam & immortalitatem. Verùm homo peccando, mortem sibi accersit: per peccatum enim Deum Deique iustitiam offendit, quæ proinde iustum mortis supplicium homini peccanti inflixit. Nam vt ait Apost. Rom. 5. 12. *Per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatum mors: & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccauerunt.* Peccatum ergo à Deo quasi inuito mortem extorsit: Deus enim sicut gaudet de hominum vita & felicitate, ita dolet de eorum morte & miseria. Id significant eius voces Isaiæ 1. 24. *Heu consolabor super hostibus meis. Heu* enim est vox & nota dolentis & gementis. Et cum immissurus orbi scelerato diluuium, *tactus dolore cordis intrinsecus: Delebo, inquit, hominem, quem creaui, à facie terræ,* Genes. 6. 6. Et Christus videns Ierusalem, præuidensque eius excidium, fleuit super eam, Lucæ 19. 41. Quod ergo subinde Deus dicitur gaudere de pœna impiorum, intellige, eum gaudere non de malo pœnæ, sed de bono iustitiæ iustæque vindictæ. Vnde Ezech. 5. v. 13. ait ipse: *Complebo furorem meum, & requiescere faciam indignationem meam in eis, & consolabor.* Similia sunt Deuter. 28. v. 63. Isaiæ 1. 24. & alibi. *Mortem* intellige, tum corporis, tum animæ, quæ duplex est: prima, qua ani- Vers. 13.

ma

ma moritur Deo per peccatum: ſecunda, qua ſemper morietur, id eſt, pœnas mortis ſuſtinebit, & tamen numquam erit mortua in gehenna.

Deus mortem non fecit per ſe.

Deus ergo non fecit mortem per ſe, ſed per accidens; non volens, ſed nolens. Fecit enim eam non vt creaturam, v. g. hominem & angelum, ſed vt creaturæ recalcitrantis ſupplicium. Nam vt ait S. Fulgent. lib. 1. ad Monimum cap. 19. *Illius rei Deus vltor eſt, cuius non eſt auctor.* Igitur mortem non fecit: *quia Deus corruptione carentem hominem creauit, & ad æternitatis ſuæ produxit imaginem*, ait S. Epiphan. lib. 2. cont. hæreſ. cap. 19. & c. 22. *Bona igitur mors, cùm plagarum inſtar ad coercendo ſpueros reperta ſit.* Et c. 18. *Artifices*, inquit, *cupiũt facere opus immortale; ergo multo magis id cupiet Deus.* Dat exemplum Phidiæ. *Hic enim*, inquit, *cum Olympici Iouis ſimulachrum finxiſſet ex ebore, oleum ad pedes ante ſtatuam iuſſit effundi, quo immortalem illam quãtum poſſet efficeret.* Et S. Auguſt. in Sententiis ſent. 303. *Iuſtum Dei iudicium eſt, vt peccato ſuo quiſq; pereat, cum Deus peccatum non faciat, ſicut mortem non fecit, & tamen quem morte dignum ſenſit, occidit. Vnde legitur: Mors & vita à Deo eſt. Quia duo inter ſe nõ eſſe contraria videt profectò, quiſquis ab operibus diuini iudicia diuina diſcernit: quia aliud eſt creando non inſtituiſſe mortalem, aliud iudicando plectere peccatorem. Deus quidem mundum fecit, & corpora prorſus omnia, ſed vt corpus corruptibile aggrauet animam, & caro concupiſcat aduerſus ſpiritum, non eſt præcedens natura hominis inſtituti, ſed conſequens pœna peccati.*

Eccli. 11.

Aliqui pro *peccati* legunt *damnati*. Quin & Fauſtus Rhegienſis de Gratia Dei cap. 1. tom. 4. Biblioth. SS. Patrum. *Deus*, ait, *mortem non fecit; mors itaque peregrinum & aduectitium malum, non eſt ordo naturæ, ſed pœnæ ſententia.* Vide dicta Geneſ. 2. v. 17. Ita hanc gnomen quoque exponit S. Chryſoſt. lib. 5. de Prouidentia tomo 5. & S. Auguſt. de Prædeſt. Sanctor. c. 4. & 5. & S. Thom. 1. part. q. 49. art. 2. & 2. 2. q. 19. art. 1. & q. 164. art. 1.

Rurſum Deus mortem non fecit, quia non fecit peccatum, per quod ſolum mors introduci potuit: mors enim non eſt aliud quam peccati pœna, vti docet Concil. Trident. ſeſſ. 5. & Concil. Arauſican. II. can. 2. *Iniuſtitiam*, inquit, *Deo dare conuincitur, qui mortem, quæ eſt pœna peccati, ſine peccato, quod eſt meritum mortis, ad nos tranſiſſe docet.* Vnde S. Auguſt. paſſim contra Pelagian. ex morte omnium hominum, etiam infantium, probat peccatum originale ex Adamo transfuſum in omnes poſteros. Hinc

Symbolicè S. Bonauent. Dionyſ. & Holcot per *mortem* accipiunt peccatum. Analogias vtriuſque perplures recenſet hîc Holcot.

Denique S. Auguſt. in Solil. c. 24. ex hac gnome ſapienter & piè ita Deum precatur: *Quod ſalus noſtra ex Deo eſt, audiuimus*, inquit, *de tua miſericordia Domine, quod tu mortem non facis, neque lætaris in perditione morientium; propter hoc, Domine, oramus te, ne permittas dominari, quod non feciſti, creaturæ tuæ, quam feciſti: ſi enim doles de perditione, quid te prohibet Domine, qui omnia potes, ne ſemper lateris de noſtra ſaluatione?*

Dices, Deus creauit hominem conſtantem quatuor elementis; hæc autem inter ſe ſunt contraria, & ſe mutuò agendo & reagendo conficiont & interimunt: ergo creauit in eo cauſas & principia mortis. Reſpond. Verum id eſt, ſi puram hominis naturam conſideres: at Deus non creauit hominem in puris naturalibus, ſed in creatione naturam eius veſtiuit iuſtitia originali, quæ tum animæ, tum corporis actiones & motus ita inter ſe componebat & adæquabat, vt homo pacificus, lætus, ſanus, ſanctuſque victurus fuiſſet per multa ſæcula, ſcilicet donec Deus eum in cælum ad beatam plenamque immortalitatem tranſtuliſſet. Adde, corruptionis originalem cauſam in homine cæteriſque corporibus, non Deo auctori naturæ, ſed naturali rerum ipſarum conditioni & imperfectioni tribuendam eſſe, ſcilicet tum ipſis elementis, quæ contrarias habent naturas & qualitates, ideoque ſe mutuò interimunt, tum ipſi materiæ primæ, quæ nouarum ſemper formarum eſt capax & auida.

Anagog. S. Ambroſ. libr. de Fide reſurrectionis: *Deus mortem non fecit, quia*, inquit, *Deus mortem non inſtituit, ſed pro remedio dedit*, vt ſcilicet ipſa mederetur, daretque finem miſeriis, æquè ac peccatis huius vitæ, ac panderet introitum ad vitam beatam & æternam.

CREAVIT ENIM, VT ESSENT OMNIA] S. Antonius Magnus epiſt. 2. *Vocauit ex nihilo, vt eſſent cuncta*, q. d. Deus creauit res ad eſſe, hoc eſt, vt eſſent, & in ſuo eſſe conſeruarentur; non autem ad non eſſe, vt ſcilicet moriantur & pereant. Probat Deum non feciſſe mortem, ex eo quod ſit creator omnium. Creatoris enim officium & opus eſt res ex nihilo educere, & ex non eſſe transferre ad eſſe: huic autem aduerſatur eaſdem transferre ex eſſe ad non eſſe: ergo Deus non creauit mortem: mors enim transfert res ab eſſe ad non eſſe, quia eſſe rerum perimit. Rurſum creatio eſt rei poſitiuæ, putà boni cuiuſpiam: mors autem non eſt quid poſitiuum, ſed priuatiuum: eſt enim priuatio vitæ, ideóque ipſa eſt malum, quod Deus per ſe & primitus non fecit. Verùm, quia creatura, putà homo abuſus eſt ſuo eſſe, ac peccando Deum priuauit honore & cultu ſibi debito; hinc viciſſim congrua talionis pœna Deus, vt iuſtus iudex & ſcelerum vindex, priuauit hominem ſuo eſſe, eumque morte mulctauit. Mors ergo non eſt conditio naturæ, ſed punitio culpæ. Vers. 14.

Porrò S. Thom. 1. p. q. 65. art. 2. ad 1. *In hoc ipſo*, inquit, *quod creatura aliqua habet eſſe, repræſentat diuinum eſſe, & bonitatẽ eius. Et ideo per hoc, quod Deus creauit omnia vt eſſent, non excluditur* (ſed potius includitur) *quin creauerit omnia ad ſuam bonitatem* creaturis communicandam, manifeſtandam, amandam, & cum gratiarum actione venerandam.

ET SANABILES FECIT NATIONES ORBIS TERRARVM] *Sanabiles*, id eſt ſalubres, ſanatiuas, quæ poſſent ſanare, non ſanari. Hoc enim ſignificat Græcum *σωτηρίους*. Sic *ſanare* pro ſaluare ſumitur Pſal. 40. 5. *Sana*, id eſt ſalua, *animam meam, quia peccaui tibi.* Iob 34. 17. Prou. 28. 25. Ierem. 17. 14. & alibi.

Pro *nationes* græcè eſt *γενέσεις*, id eſt *generationes*, vti vertit S. Hieron. in cap. 12. Zachar. hoc eſt, vires genitales mundi, putà virtutes quas Deus plantis, herbis, animalibus, gemmis, &c. in earum creatione inſeruit ad ſe propagandum, & generandum ſibi ſimile. Item res ipſæ initio à Deo creatæ & genitæ: hæ enim vocantur *nationes*, id eſt res natæ & productæ, q. d. Deus fecit, vt res primitus à ſe creatæ eſſent ſalutiferæ, non mortiferæ.

Quæcumque in mundo à Deo creata sunt ea sunt salutifera. Sic Festus, *In pecoribus*, inquit, *bonus prouentus, bona natio dicitur.* Et Plinius lib. 22. c. 24. & lib. 24. c. 6. nationes mellis & resinæ, vocat earumdem generationes & prouentus. Alludit enim *natio* ad nasci, sicut *φύσις* ad *γίνεσθαι*, & *φύουσι* ad *φυτεύειν*. Simile est cap. vlt. v. 10. *Nationes* ergo *orbis* sunt omnia, quæ nascuntur in orbe.

Aut *nationes* siue *generationes*, vocat natales, origines & ortus mundi, q. d. Deus primordia & natalitia mundi, putà opus creationis hexameron, siue sex dierum, initio mūdi fecit salutiferum, non lethiferum. Deus fecit vt initio mundi, nil ei à se creato inesset noxij, sed omnia salubria, quia *vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valdè bona*, Genes. 1. 31. Sic dicitur Genes. 2. 4, *Istæ sunt generationes cæli & terræ*, id est, hi sunt natales & origines, quibus geniti, & in lucem à Deo per creationem educti sunt cæli & terra. Hinc Vatabl. hoc loco vertit, *initia mundi salutifera sunt*; Syrus, *in generatione mundi vita*; Arabicus, *& generationes mundi habentes salutem*, supple, *fecit Deus.*

Rursum S. Hieron. per *nationes*, siue *generationes*, præcisè intelligit primos homines à Deo genitos & in mundo natos, scilicet Adam & Euam, ex quibus generationes mundi omnésque homines nascituri erant, quos Deus sanos creauit & immortales, ita vt mori non possent, quamdiu in Dei obedientia & iustitia persisterent; adeóque ipsi hanc sanitatem & immortalitatem generatione sua in posteros omnes transfudissent. Hoc verum, sed hoc loco duriusculum.

Porrò Lyran. sic explicat, q. d. Deus fecit primos homines sanabiles, id est medicabiles siue remediabiles, quia scilicet contra mortem animæ per peccatum contractæ, suggessit eis remedium pœnitentiæ, quæ animam peccato mortuam per gratiam ad vitam spiritualem resuscitat: contra infirmitates verò & mortem corporis suggessit eis, tum varia pharmaca, quæ infirmitates eius sanarent, tum spem resurrectionis ad vitam æternam & beatam. Secus fuit in angelis: hos enim creauit Deus insanabiles. Vnde Lucifer & socij eius in peccatum prolapsi pœnitere, sanari & saluari nequiuerunt. *Creauit ergo homines*, ait S. Bonauent. *in spirituali sanitate per innocentiam, ad sanitatem reducibiles per pœnitentiam.* Sic & Hugo ac Dionys. Vnde S. Chrysost. homil. 8. & 21. ad Pop. quæ est de pœnitentia, & homil. 24. in Matth. & hom. 24. in Acta, docet multa corporis vulnera esse insanabilia, nullum verò animæ; sed omnia facilè, putà per contritionem & pœnitentiam, sanari & curari posse. Verum hic sensus non est genuinus, sed symbolicus aut potius accommodaritius.

Medicamentum exterminij quodd Resp. 1.

ET NON EST IN ILLIS MEDICAMENTVM EXTERMINII] Primò, *exterminij*, hoc est contra exterminium, putà contra mortem, ait Dionys. q. d. Nullum est medicamentum, quod hominem liberet à morte, quam Deus ob peccatum illi inflixit; nulla medicina, quæ hominem à morte in perpetuum præseruet.

2 Secundò, idem Dionys. & Lyran. q. d. Homo per peccatum multas infirmitates & calamitates incurrit: ac non potest ab eis se eximere sese interimendo & occidendo: hoc enim à Deo vetitum est. Verum hæc aliena sunt & detorta.

3 Tertiò, S. Bonauent. Glossa & Hugo per *exterminium* accipiunt peccatum, quod hominem à gratia, Deo, cælo & mundo, ac vita exterminat. q. d. In natura nationum, siue hominum, Deus non inseuit poculum siue venenum peccati, quod est causa exterminij in præsenti morte: dicitur peccatum *exterminium*, quia ponit extra terminum gratiæ: sic & dicitur mors temporalis, quia ponit extra terminum vitæ; & gehennalis, quia ponit extra terminum gloriæ; hæc illi. Verùm hoc mysticum est & symbolicum, non litterale & germanum.

4. Genuinè

Quartò ergo & genuinè, pro *medicamentum* Græcè est *φάρμακον*, quæ vox media est, & nunc in bonum capitur pro medicamento, q. d. *φέρον ἄκος*, id est ferens medelam; nunc in malum pro veneno, q. d. *φέρον ἄχος*, id est afferens tristitiam. Vnde illud:

Pharmaca non vendes pharmacopola mihi.

Pharmacum ergo *exterminij*, Græcè *ὀλέθρου*, id est *perditionis*, est pharmacum è vita exterminans, perdens, interimens, putà venenum mortiferum. Vnde Syrus vertit, *venenum mortis*; Arabicus, *venenum perditionis.*

Sensus ergo est, q. d. Deus in Genesi, siue in mundi natalibus vel originibus, omnia creauit salutaria, ac proinde nihil in ea est venenatum, nihil quod exterminet, occidat & perimat. Vnde Guarinus vertit, *in illis nationibus*, siue *initiis mūdi non est venenum perimens*; Iansen. *non est in generationibus mundi creatum à Deo venenum exterminans*, siue *perdens*, hoc est, non est inter creaturas à Deo creatas, creata perditio corrumpens, aut corruptio vel malū perditionis. Vatabl. *initia mūdi salutifera sunt, nec inest in eis medicamentum perniciosum*; S. Hieron. in cap. 12. Zachar. *creauit vt essent omnia, & salutares generationes mundi, & non erat in eis venenum mortiferum.*

An initio mundi fuerint res venenatæ?

Quæritur hîc, an nulla fuerint venena à Deo creata in genesi mundi, v. g. venenatæ herbæ aut animalia? D. August. lib. 1. de Genes. contra Manich. c. 13. censet in Genesi non fuisse creatas herbas venenatas, sed post peccatum tantùm, idque in pœnam peccati, atque hoc omnino videtur hîc dicere Sapiens. Et fauet Scriptur. Genes. 1. v. 12. & cap. 3. v. 17. & 18. Huic affine est, quod docet S. Basil. hom. 5. Hexam. & Ambros. lib. 3. Hexam. 9. Damasc. lib. 2. de Fide. cap. 10. Beda & Raban. in Genes. primùm rosam ante peccatum productam fuisse sine spinis, post peccatum verò spinis armatam.

Resp. fuisse

Verùm contrarium, vt probabilius, passim sentiunt alij. Dico ergo Primò. Probabilius est venenatas herbas & animalia, item rosam cum spinis initio mundi cum aliis herbis & animalibus à Deo creata esse. Ita S. August. qui quod lib. 1. de Genesi contra Manichæos dixerat, retractat lib. 3. de Genesi ad litt. cap. 18. Basil. homil. 5. Hexam. & Ambros. lib. 3. Hexam. c. 9. Idem censent de herbis excepta rosa, D. Thom. 1. p. q. 69. art. 2. ad 2. & ibi Schol. ac passim recent. scribentes in Genesin, vel in opus sex dierum, vti Perer. Molina, Valentia, &c.

Probatur primò.

Probatur primò, quia id planè videtur dici Genes. 2. 2. & 5. vbi Deus dicitur creasse omnem herbam; ergo etiam venenatam. Secundò, quia animalia homini noxia, tum creata sunt, scilicet cete & serpens; idem ergo de lupis, vrsis & herbis

2.

vene-

3 venenatis dicendum. Tertiò, quia hoc exigebat vniuersi perfectio, vt omnes perfectæ rerum species tum crearentur: maximè quia, quæ hominibus venenosa sunt, alijs animalibus sæpè non sunt: vt patet de cicuta, imò quæ vno tempore homini sunt venenata, altero sunt eidem salutaria. Ita cicuta sturnis est pabulum, elleborus coturnicibus: mandragora somnum conciliat: opium siue papauer sedat dolores corporis, ait S. Basil. homil. 5. Hexam. & ex eo S. Ambros. lib. 3. Hexam. cap. 9. & lib. 6. cap. 6. & quia illæ res, licèt secundum se noxiæ sint, tamen in medicamentis cum alijs commixtæ, medicinæ sunt hominum & animalium; ac saltem earum scientia homini, tum prodesse poterat. Rursum rosa tum nata est cum spinis, quia hæc est rosæ natura, hoc eius bonum & perfectio.

Non tamē nocuissent Adæ.

Dico Secundò. Hæc tamen venena & venenata ante peccatum hominum, homini non erant noxia, saltem in actu secundo, siue potentia propinqua. Vt enim Sapiens hic dicit, & c. seq. v. 23. Deus creauit hominem immortalem: licèt ergo venena in se homini noxia essent; tamen partim, quia homo dominium habebat omnium animalium; partim per scientiam, qua norat omnia venena; & per prudentiam ad dexteritatem, quâ facilè omnia cauere poterat, præsertim per assistentiam & protectionem Dei, homini innocentiam seruanti, vti nec gladius, nec ignis, nec saxa, ita nec venenatæ herbæ aut animalia, adeóque nihil nocere poterat. Vnde cum serpente innoxiè & intrepidè loquebatur Eua: Deus enim cohibebat serpentem, ne Euam tangeret & morderet, eique venenum mortiferum infunderet: atque Adam omnibus animalibus, etiam vrsis, lupis & pardis, eorum nomina imposuit. At postquam homo peccauit in Deum, sublata illa singulari Dei protectione, omnia libera relicta sunt, & naturæ suæ reddita, vt in hominem tamquam in hostem insurgerent, eique insidiarentur & nocere conarentur; ac si ex eo tempore bellum indictum fuerit & publicatum inter animalia noxia & res alias veneficas, & hominem, contra quem armauit se orbis terrarum, atque hoc est, quod post peccatum Deus dicitur posuisse inimicitias inter mulierem & serpentem.

Respondetur ergo, hic non negari venena simplicia, sed tantum pharmaca (vt habent Græca) venenata esse composita à Deo; quia hæc inuenta sunt à diabolo, & prauis hominibus. Rursum Deus nulli naturæ vel creaturæ particulari indidit venenum, aut quid noxium, quod illam interimeret, & mortem afferret.

Resp. Secundò, & meliùs, nullum, neque simplex, neque compositum fuisse venenum, quod homini vel propinarit, vel incauto obiecerit Deus: quin verò diligentissimè cauit (vt iam dixi) ne quid tale homini obueniret, ac consequenter, vt nihil in actu secundo homini esset pharmacum mortis: atque hoc propriè intendit hic Sapiens. Tantum enim vult probare, mortem non Deo procurante, sed à peccato in orbem inuectam. Sic Genes. 1. 13. omnia dicitur fecisse Deus bona, in se scilicet, & respectu totius vniuersi; non autem respectu alicuius particularis, cui mala & contraria esse possunt, vt patet experientia. Sic Genes. 3. maledicta dicitur terra & spinas productura, quia terra eadem, quæ antè fuerat à Deo benedicta, felix & fertilis, homini ex paradiso expulso, & ad eam excolendam damnato, cœpit esse maledicta & molesta: imò terra natiua bonitate & fertilitate ob peccatum hominis priuata est, & degener facta scatens sentibus & spinis.

NEC INFERORVM REGNVM IN TERRA] Pro *regnum* græcè est *βασίλειον*, id est regia, palatium, aula regis: item signum regale, regium insigne, diadema. Græca ergo ad verbum habent, *neque regia*, vel *regium insigne Orci super terram*. Orcus à Poëtis fingitur rex inferorum. Vnde Syrus, *neq; inferno est regnum super terram*. q. d. Deus non fecit, vt inferi & dæmones haberent in terram & in homines potestatem; sed id fecit culpa hominum & iniustitia, qui credendo tentationibus diaboli vltrò ei consensere, & eius potestati se subiecere. Rursum *inferorum*, id est mortis & interitus regnum, siue mortis palatium & arx regia, primitus non erat in terra; sed ex inferis ad nos euocata est arte diaboli, impellentis Adamum in peccatum: huius enim pœna est mors, q. d. Mortis regnum & regia non erat in terra, sed in imis terræ visceribus apud inferos, *vbi vmbra mortis, & nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat*, vt ait Iob cap. 10. v. 22.

Igitur Adamo & hominibus in statu innocentiæ constituris dominabatur gratia, vita, cælum & cælites, putà Angeli ac Deus ipse: at postquam peccarunt, eisdem dominati sunt peccatum, mors, infernus, dæmones & Lucifer. Vnde omnes, qui ante Christum moriebantur, etiam iusti, descendebant ad inferos. Hinc S. Ioannes Apocal. cap. 6. 8. inuitatur, vt videat: *Et ecce, ait, equus pallidus, & qui sedebat super eum, nomen illi mors, & infernus sequebatur eum, & data est illi potestas super quatuor partes terræ, interficere gladio, fame, & morte, & bestijs terræ.*

Nota. Pro *inferorum* græcè est ᾅδου, ᾅδης, autem est Orcus, Pluto, Tartarus, inferi: dictus ᾅδης quasi ἀειδὴς, ab α priuatiuo, & ἰδεῖν, id est videre, q. d. Locus priuatus visu, id est obscurus, profundus, tenebrosus, solis expers, qui ab Hebr. vocatur צל מות *tsal maueth*, id est, vmbra mortis, Isaiæ 9. 2. Vnde Plutarch. tract. in illud λάθε βιώσας, id est latenter viue. *Qui solem*, inquit, *Apollinem esse credunt ex maiorum & priscorum mysterijs, Delium & Pythium eumdem cognominant. Cæterum qui diuersæ partis est dominus, siue Deus is est, siue dæmon, Haden, id est Orcum, appellant; quod mortui in locum tenebrosum & obscurum demigremus; ac densæ noctis somnique inertis regem.*

ᾅδης ergo est inferorum rex, & quasi Deus, qui reipsa non est alius, quam Lucifer, cuius regia est in gehenna. Hunc post peccatum Adæ in homines exercuisse potestatem, ostendit nomen Orcus, quod Festus ab vrgendo deriuat, eò quòd omnes homines ad mortem vrgeat. Idem vocatur Pluto à diuitijs, quod diues sit, tum opum, tum animarum peccantium & damnatarum: πλοῦτος enim sunt diuitiæ, putà aurum, argentum, gemmæ, quæ in imis terræ visceribus sunt reconditæ. Hinc poëtæ Iouem cæli, Neptunum maris, Plutonem inferni Deum constituunt, eique vxorem dant Proserpinam, de quo Statius ita canit:

Orcus quis?

Sorte sedens media, regni infelicis in arte
Dux Erebi, populos poscebat crimina vitæ.

Idem dicitur Tartarus, & in plurali Tartara, à *ταράττειν*, id est turbare, quod omnia turbet ac sursum deorsumque misceat; aut à *ταρταρίζειν*, id est à tremore frigoris, quod sit locus profúdissimus & frigidissimus: vnde Virgil. 5. Æneid. vocat *intimalethi tartara.* Alibi *tristia, funesta, nigra, opaca, profunda tartara.* Hinc idem 6. Æneidos ita canit:

At Iana malorum
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Et rursum:

Bis patet in præceps tantum tenditque sub vmbras,
Quantus ad æthereum cæli suspectus Olympum.

Ergo Orcus, Pluto & Inferus, putà Lucifer, regnũ mortis, quod habebat in gehenna, post peccatum Adæ extendit super terram in omnes homines ex Adam nascentes, quos telo mortis transfigit. Nam vt dicet c. seq. v. 23. *Deus creauit hominem inexterminabilem, &c. inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem.*

Alludit ad Poëtas (vnde colligas auctorem huius libri non esse Salomonem, vtpote, qui Orpheo, Homero, Hesiodo, omnibusque poëtis & philosophis longè fuit anterior & antiquior) qui Aden, siue Orcum, & Plutonem, asserunt esse inferorum regem, in tenebrosa & horrida regione sub terra dominantem, qui animas defunctorum omnium ineuitabilibus vinculis constringat, habeatque pro stemmate regali claues, eò quòd infernus ingredientibus adamantinis quasi claustris obseretur, ac nulli in illum ingresso detur egressus: de quo plura Natalis Comes lib. 10. Mythol. c. 9. Sic auctor lib. Iudith c. 16. 8. alludit ad fabulam Titanum, id est Gigantum, cum Ioue pugnantium: *Nec filij Titan*, inquit, *percusserunt eum*, scilicet Holofernem.

Mysticè Glossa Interlin. cuius auctor est Anselmus Laodunensis: *Nihil*, inquit, *homini nocuisset diabolus, nisi acquieuisset homo.* Et Holcot: *Hominibus*, ait, *in terra existentibus non ita dominantur dæmones, vt eos inuitos ad malum impellant.* Rabanus quoque & Hugo: *In natura*, inquiunt, *non est conditum à Deo peccatum, propter quod in hominibus inferi, id est dæmones, regnent.*

Rursum, Lyran. & Dionys. *In præsenti vita*, inquiunt, *non est lex infernalis*, vt scilicet lapsi nequeant pœnitere, resurgere, iustificari & saluari, vti nequeunt damnati in inferno.

Denique alij, quasi dicat. Infernus, siue gehenna, ac impiorum in eo ardor & cruciatus, non est per se primitus institutus à Deo, sed post, & propter peccata hominum, ad ea punienda. Aut quasi dicat. Peccatum, ob quod infernus & dæmon dominatur homini, non est à Deo, sed à libera & mala hominis voluntate. Aut q. d. Dæmon non ita pleno iure dominatur peccatoribus in terra, quin ab eius manibus & tyrannide liberari possint, si pœnitere velint.

VERS. 15. IVSTITIA ENIM (Græca habent δὲ, id est *autem*) PERPETVA EST ET IMMORTALIS] Addunt aliqui codices, vt Complur. *Iniustitia autem mortis acquisitio*, quæ verba non sunt authentica textus, sed eius per antithesin exaggeratio & explicatio. Nam ea non habent codices Vaticani Græci, & cæteri melioris notæ. Probat mortem non esse factam à Deo, ac consequenter nec medicamentum externum, ex eo quòd Deus homini primitus indiderit iustitiã, quæ est pharmacum immortalita-
A tis. Iustitia enim ex Dei decreto, dono & præmio est immortalis, facitque hominem immortalem. Quare quamdiu Adam in iustitia originali perstitit, mori non potuit: & si semper in ea perstitisset, numquam mori potuisset. *Iustitiam* hic non specialem, vti videtur velle S. August. lib. 14. de Trinit. c. 9. sed generalem & originalem intellige, quæ erat chorus, siue complexio omnium virtutum: hæc enim Adæ dabat vitam & immortalitatem: qua euersa, peccatum eidem & posteris omnibus inflixit debitum mortalitatis, ipsamque mortem. Iustitia ergo velut sol dat lucem, vitam, lætitiam, felicitatem, felicemque æternitatem. Quis ergo eam non amet & ambiat? Ipsa est *ἀθάνατος*: facit ergo athanasios, gloriosos & immortales.

Porrò Cantacuzenus *iustitiam* non hominum,
B sed Dei intelligit, q. d. Iustitia, id est iusta, benefica & suauis Dei optimi prouidentia, & beneficentia, quantum est ex se, esse, quod semel creaturis dedit, non reuocat, sed stabilit, facitque vt sit perpetuum. Et noster à Castro: *Iustitia*, ait, *quam seruat Deus, dum tribuit rebus iuxta insitam naturam quod illis proprium est, ad earum perpetuitatem, facit illas esse perpetuas.* Et Didymus in epist. 2. S. Ioannis c. 2. (extat to. 5. Biblioth. SS. Patrum) *Dei*, inquit, *cum sanctis voluntas permanens virtus est, de qua scriptum est Sapient. 1. Iustitia est immortalis.* Verùm prior sensus est genuinus.

Quærit S. August. lib. 14. de Trinit. c. 9. an virtutes huius vitæ maneant in altera, putà in cælo? *Quibusdam enim*, inquit, *visum est desituras: & de tribus quidem prudentia, fortitudine, temperantia, cum hoc dicitur, nonnihil dici videtur: iustitia verò*
C *immortalis est, & magis tunc perficietur in nobis, quàm esse cessabit.* Citat deinde Ciceronem, qui in Hortensio asserit omnes desituras, etiam iustitiam; ac rationem affert: *Nec enim*, inquit, *fortitudine egeremus, nullo proposito aut labore & periculo; nec iustitia, cum esset nihil quod appeteretur alieni; nec temperantia, quæ regeret eas, quæ nulla essent libidines; nec prudentia quidem egeremus, nullo delectu proposito bonorum & malorum. Vna igitur essemus beati cognitione naturæ, & scientia, quæ sola etiam deorum est vita laudanda. Ex quo intelligi potest, cætera necessitatis esse, vnum hoc voluntatis.*

Verùm corrigit hoc Ciceronis dictum S. August. ac docet certum esse iustitiam mansuram, idémque de cæteris probabiliter esse censendum. Sic enim ait: *Cui* (Deo) *regenti esse subditum, si iustitia est, immortalis omnino est iustitia, nec in illa esse beatitudi-*
D *ne desinet, sed talis ac tanta erit, vt perfectior & maior esse non possit. Fortassis & aliæ tres virtutes, prudentia sine vllo iam periculo erroris, fortitudo sine molestia tolerandorum malorum, temperantia sine repugnatione libidinum, erunt in illa felicitate; vt prudentiæ sit, nullum bonum Deo præponere, vel æquare; fortitudinis, ei firmissimè cohærere; temperantiæ, nullo defectu noxio delectari.* S. August. sequitur S. Thom. 1. 2. q. 57. art. 1. vbi resoluté docet, omnes quatuor virtutes cardinales mansuras in cælo, velut ornamenta animæ rationalis, ac velut luctæ, quam anima cum concupiscentiis in hac vita generosè obiit, putà victoriæ eius, præmia & trophæa.

Virtutes quatuor Cardin. manebunt in cælo.

IMPII AVTEM MANIBVS ET VERBIS ACCERSIERVNT ILLAM: ET ÆSTIMANTES ILLAM AMICAM, DEFLVXERVNT, ET SPONSIO- VERS. 16.

NES

NES POSVERVNT AD ILLAM: QVONIAM DIGNI SVNT QVI SINT EX PARTE ILLIVS] *Impij*, Græcè *ἀσεβεῖς*, id est irreligiosi, nefarij, scelesti, qui Numen non cognoscunt, vel non timent, non venerantur, non colunt, ideoque in omnia scelera se effundunt. *Illam*, scilicet mortem: Græcè enim est *αὐτὸν* masculinum, quod non potest referre *δικαιοσύνην*, id est iustitiam, nec *ἀδικίαν*, id est iniustitiam, quam nonnulli addunt v. 15. vt vult S. Bonau. cùm vtraque sit feminini generis, sed masculinum *θάνατον*, id est mortem. *Æstimantes illam amicam*, non in actu signato, sed exercito, q. d. Perinde se gerentes erga mortem, vti se gerit amicus ad amicum, dum quæ grata & annexa sunt morti, quæque mortem procurant, putà concupiscentias & scelera sua, adamarunt. Simili schemate dixit v. 12. *Nolite zelare mortem.* Pro *defluxerunt*, Græcè est *ἐτάκησαν*, id est *contabuerunt*. *Sponsiones*, id est fœdus, inierunt cum morte. Alludit ad Isaiæ 28. 15. *Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, & cum inferno fecimus pactum.* Vide ibi dicta. *Quoniam digni sunt*, nonnulli codices addunt *morte*, sed τὸ *morte* delent Rom. & Græci: satis enim illa intelligitur ex eo quod sequitur: *Qui sint ex parte illius*, scilicet mortis, cum qua fœdus inierunt.

Dixit Deum non fecisse mortem, sed creasse hominem iustum, sanum, sanctum, immortalem: iam veram mortis causam assignat, primorum parentum ceterorumque impiorum vesaniam, qui mortiferas suas cupiditates adcò ardenter adamarunt, vt mortem, quam in eis repositam sciebant, non exhorruerint, sed vltrò illam sibi *manibus* iniqua agendo, cædesque & rapinas exercendo; ac *verbis* murmurando, blasphemias in Deum, contumelias in proximos iactando (vti faciunt tyranni, & insolentes principes ac iudices, quos maximè hîc taxat, vt patet ex v. 1.) accersierint, quasi illam sibi amicam æstimarint, cùm ipsa reuera esset eis hostis acerrimus: hinc *defluxerunt* ad suas voluptates, ac ad mortem & interitum in ijs repositum, ibique contabuerunt, id est tabem & corruptionem, tam animæ quàm corpori induxerunt: quare ita se teipsa gesserunt cum morte, ac si cum illa amicitiam & fœdus iniissent; idque stolidè, sed iure, dignè & meritò: *quoniam digni sunt*, qui partem & societatem habeant cum morte, eiusque ærumnarum & dolorum sint participes, eò quòd cum ipsa sponte fœdus inierint. Mortem intellige, primò corporis, vt patet ex v. 14. deinde animæ per peccatum, & damnationem in gehenna.

Nota. Singula verba habent emphasim, notantque in impiis singularem æstum vel furorem cupiditatis, qua cæci, velut effrænes & amore insanientes equi, sese præcipitant in mortem præsentem & æternam. Ait ergo: *Manibus & verbis accersierunt illam*, scilicet mortem, hoc est omni conatu & studio, quod vulgò dicitur *velis remisque*, vel *manibus pedibusque*. Solent enim ardentes amantes manuum iactatione, extensione & gesticulatione aduocare remotos & procul dissitos. Rursum primi parentes manus extendendo ad pomum vetitum, verbaque miscendo cum serpente, mortem sibi & posteris accersiuerunt. Glossa explicat, *factis & dictis*; S. Bonauent. *Manibus defensionis, & dictis gloriationis*: suas enim cupiditates & scelera manibus propugnant, eademque verbis magnificant & celebrant. Id fecit Eua, cùm pomum vetitum porrexit
A Adæ, eumque ad comedendum allexit: quod ille fecit, etiamsi sciret sibi dictum à Deo: *In quocumq; die comederis, morte morieris*, Genes. 2. 17. Huic prouerbio antistropha sunt illa veterum: *Mala ad se trahentes velut Cacias nubem. His qui quærunt bona vix accedunt, mala verò etiam non quærentibus.* Apologus extat apud Æsopum de baiulo sub onere gemente, ideoque inuocante mortem. Stitit se illa. Tum baiulus: *Te*, inquit, *inuocaui non vt occidas, sed vt onus mecum in humeros leues.*

ET ÆSTIMANTES ILLAM AMICAM] non directè, sed indirectè & comitanter. Adam enim, & quiuis peccator, æstimat amicam non ipsam mortem, sed suam gulam & voluptatem, quam ardenter & perditè adamat, etiamsi sciat illam sibi à Deo vetitam sub pœna mortis. Dum ergo eam cæcus & amore ebrius haurit, mortem ipsam
B haurit. Rursum propriè mortem amicam æstimant voluptuarij, quia toti suis cupidinibus huius vitæ inhiantes, tandem æstimant omnia in morte finiri, omniaque cum corpore interire, vt dicet initio cap. seq. ideoque liberè omnibus voluptatibus in vita indulgent, ac in omnia vitia defluunt. Aliam expositionem addit noster à Castro, q. d. Arbitrati non sibi nocituram accersitam mortem, propter illam serpentis promissionem, *Nequaquam moriemini*, aliter accidisse experti sunt, quàm putarent: nam continuò mortis stimulo puncti tabescere, atque in modum labentis vndæ ad mortem defluere ac properare cœperunt, atque sic tandem perierunt.

DEFLVXERVNT] *ἐτάκησαν*, id est instar ceræ paulatim liquati sunt, colligati sunt, perierunt,
C consumpti & in tabem resoluti sunt; Arabicus, *liquefacti sunt*; Syrus, *corrupti sunt*. *Defluxerunt* ergo, id est instar ceræ colliquati à soliditate iustitiæ originalis, sanctitatis, gratiæ, lætitiæ & immortalitatis, ad fluxam voluptatem, intemperantiam, peccatum, mœrorem, mortem & gehennam se transtulerunt; fluere cœperunt in mortem, primò culpæ, ait S. Bonauentura, deinde pœnæ & gehennæ, putà in omnes ærumnas huius vitæ & futuræ, quas sibi omnibusque suis posteris accersiuerunt.

SPONSIONES POSVERVNT AD ILLAM] id est ad illius comitem, imò matrem, putà ad voluptatem vetitam à Deo sub pœna mortis: illi enim tanto ardore copulati sunt, ac si cum ea fœdus arctissimum sanxissent: ideoque dicuntur pariter cum morte, quæ voluptati inseparabiliter
D annexa est, fœdus sanxisse. Vnde Arabicus vertit, *& posuerunt cum ea pactum*; Syrus, *iurauerunt & fœdus constituerunt cum ea.* Rursum propriè cum ipsa morte quasi fœdus inierunt, dum ita securè libidini & tyrannidi se totos tradiderunt, perinde ac si non essent morituri, aut potiùs ac si non nisi post multa sæcula essent morituri, & in ipsa morte amicè & pacificè conquieturi, nullum post eam expectantes iudicium, nullam vitam, nullum supplicium, eò quòd æstimarent omnia in morte consummari, nec aliam superesse vitam; quare lætè se morituros putarunt, iuxta illud Iob 21. 13. *Ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt.* Sic Augustus Cæsar optabat sibi *εὐθανασίαν*, id est facilem hilaremque mortem, illaque ipsi obtigit, teste Sueton. Fœdus ergo impiorum

cum morte est, quasi ei dixerint: Ne noceas nobis ô mors, nos vicissim non nocebimus tibi, sed erimus amici. Verùm errarunt. Nam vt eis minatur Deus Isaiæ 28. 18. *Delebitur fœdus vestrum cum morte, & pactum vestrum cum inferno non stabit: flagellum cùm transierit, eritis ei in conculcationem.*

QVONIAM DIGNI SVNT QVI SINT EX PARTE ILLIVS] qui scilicet mortis *sint sors*, vt vertit Syrus pars & hereditas, qui vt vnici filij ex asse sint possessio mortis, eaq; tam actiua, vt scilicet ipsi possideant non vitam, sed mortem; quàm passiua, quos nimirum ipsa mors hereditet, ac vt hereditatem suam possideat, puta in quos ipsa deseuiat exerceatque suum imperium, ac mori cogat, ait Anastasius Nicen. quæst. 16. in S. Scripturam.

Notat S. Bonauent. hîc gradus iniquitatis, per quos impij descendunt in profundum malorum, ipsumq; gehẽnæ barathrum. *Nam primus gradus*, inquit, *est impietas in corde per consensum internũ mentis: Secundus, eadem est impietas in manu per consummationem operis, dum scelus, quod mente designarunt, opere perpetrant: Tertius, eadem est in ore per verbũ defensionis & gloriationis, dum scelus excusant, imò de eo gloriantur: Quartus, dum impij cum impietate pangunt amicitiam & fœdus, per spem impunitatis: Quintus, dum toti in illam defluunt per frequentem peccati iterationem, peccandi consuetudinẽ & mentis obdurationem. Sextus, dum ruunt in ipsam mortem, tum impœnitentiæ finalis, tum gehennæ.*

Symbolicè. Vita impiorum non est vita, sed continua mors: vnde rectè cum ea amicitiam & fœdus inisse dicuntur: tum quia vita eorum plena est in-

A temperantiis, excessibus, iris, rixis, inuidiis, ceterisq; animi passionibus & perturbationibus, quæ homini mille afflictiones & dolores mortis afferunt: tum quia viuunt in perpetuis crapulis, luxuriis, odiis, inimicitiis, contumeliis, rapinis, ceterisque peccatis, quæ mortem animæ conciliant: tum quia horum scelerum pœnas, puta luem veneream, catarrhos, nauseam, fastidia, febres, dolores capitis, stomachi, aliosque plurimos; item paupertatem, infamiam, persecutiones, omneque genus malorum sibi accersunt. Vnde S. Gregor. de vita hominum quorumlibet post peccatum, sic ait homil. 37. in Euang. *Temporalis vita æternæ vitæ comparata, mors est potiùs dicenda, quàm vita. Ipse enim quotidianus defectus corruptionis quid est aliud, quàm quædam pro-*
B *lixitas mortis?* Vide ebriosos, qui quotidie potant & se inebriant, aduertes eos numquam ferè mentis esse compotes, nec ratione vti, sed viuere vt bruta ratione carentia, imò brutis esse deteriores & miseriores: nam noctem vertunt in diem, noctem potando traducunt in ebrietate, ac proinde rationis vsu se priuant: per diem dormiunt, vt crapulãm digerant; vnde tam diu, quàm noctu rationis vsu vt bruta carent. Vide & contemplare inuidos, superbos, ambitiosos, qui nil nisi vindictam, honores, prælaturas somniant, quot curis, æmulationibus, inuidiis, suspicionibus, mortificationibus, doloribus, angoribus cruciantur? An non vita eorum mors est potiùs, quàm vita, imò agonia mortis perpetua? Atque hanc ipsi vltrò sibi accersunt, amicam æstimant, & cum ea fœdus inuiolabile pangunt. O stolidos, ô miseros, ô vecordes!

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PErgit impiorum, qui sapientiæ, virtutisque & veræ vitæ expertes, cum insipientia, vitiis & morte fœdus inierunt, sensa & mores describere, scilicet quòd sentiant omnia cum morte finiri, ideoque voluptati dum vita suppetit, indulgendum, & iustum quemlibet eis aduersantem, ac imprimis Christum, esse occidendum & crucifigendum. Inde v. 22. ostendit eorum cæcitatem, quòd ignorent futura præmia iustis, & supplicia iniustis à Deo præparata: Deum enim creasse hominem immortalem, mortem verò inuidia diaboli per peccatum in orbem inuectam, quam eius sectatores impij experiuntur, acresque eius aculeos gementes sentiunt.

1. DIxerunt enim cogitantes apud se non rectè: Exiguum, & cum tædio est tem-
pus vitæ nostræ, & non est refrigerium in fine hominis, & non est qui agni-
tus sit reuersus ab inferis: 2. quia ex nihilo nati sumus, & post hoc erimus tamquam
non fuerimus: quoniam fumus flatus est in naribus nostris: & sermo scintilla ad commo-
uendum cor nostrum: 3. qua extincta, cinis erit corpus nostrum, & spiritus diffunde-
tur tamquam mollis aër, & transibit vita nostra tamquam vestigium nubis, & sicut nebu-
la dissoluetur, quæ fugata est à radiis solis, & à calore illius aggrauata: 4. Et nomen
nostrum obliuionem accipiet per tempus, & nemo memoriam habebit operum nostro-
rum. 5. Vmbræ enim transitus est tempus nostrum, & non est reuersio finis nostri:
quoniam consignata est, & nemo reuertitur. 6. Venite ergo, & fruamur bonis quæ
sunt, & vtamur creatura tanquam in iuuentute celeriter. 7. Vino pretioso & vnguen-
tis nos impleamus: & non prætereat nos flos temporis. 8. Coronemus nos rosis,
antequam marcescant, nullum pratum sit, quod non pertranseat luxuria nostra.
9. Nemo nostrum exors sit luxuriæ nostræ: vbique relinquamus signa lætitiæ: quoniam
hæc est pars nostra, & hæc est sors. 10. Opprimamus pauperem iustum, & non par-

camus

camus viduæ, nec veterani reuereamur canos multi temporis. 11. Sit autem forti-
tudo nostra lex iustitiæ: quod enim infirmum est, inutile inuenitur. 12. Circumuenia-
mus ergo iustum, quoniam inutilis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & impro-
perat nobis peccata legis, & diffamat in nos peccata disciplinæ nostræ. 13. Promittit
se scientiam Dei habere, & filium Dei se nominat. 14. Factus est nobis in traductio-
nem cogitationum nostrarum. 15. Grauis est nobis etiam ad videndum, quo-
niam dissimilis est aliis vita illius, & immutatæ sunt viæ eius. 16. Tamquam nugaces
æstimati sumus ab illo, & abstinet se à viis nostris tanquam ab immunditiis, & præ-
fert nouissima iustorum, & gloriatur patrem se habere Deum. 17. Videamus ergo
si sermones illius veri sint, & tentemus quæ ventura sunt illi, & sciemus quæ erunt
nouissima illius. 18. Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum, & liberabit eum
de manibus contrariorum. 19. Contumelia & tormento interrogemus eum, vt
sciamus reuerentiam eius, & probemus patientiam illius. 20. Morte turpissima
condemnemus eum: erit enim ei respectus ex sermonibus illius. 21. Hæc cogi-
tauerunt, & errauerunt: excæcauit enim illos malitia eorum. 22. Et nescierunt
sacramenta Dei, neque mercedem sperauerunt iustitiæ, nec iudicauerunt honorem
animarum sanctarum. 23. Quoniam Deus creauit hominem inexterminabi-
lem, & ad imaginem similitudinis suæ fecit illum. 24. Inuidia autem diaboli
mors introiuit in orbem terrarum. 25. Imitantur autem illum qui sunt ex parte illius.

VERS. 1. A DIXERVNT ENIM COGITANTES APVD SE NON RECTE] sed prauè, insipienter & impiè. *τὸ enim* notat hîc dari rationem præcedentium, cur scilicet impij mortem accersierint, cum eaque fœdus inierint, ideoque digni sint, qui in mortis sorte & societate statuantur. Ratio eorum hæc est: vita nostra, omniaque eius bona & mala in morte finiuntur, ac post mortem nihil erit, quod nos exhilaret vel affligat; ergo dum viuimus, viuamus lætè, omnique cupiditati indulgeamus, ideoque aliorum opes & bona diripiamus, vt iis epulemur & voluptuemur. Radix huius eorum paralogismi est, cupiditas & voluptas, cui toti inhiant: hanc enim vt impunè sectentur & expleant, sibi persuadent animam esse mortalem, ac proinde post mortem nullam timendam esse Numinis vindictam & pœnam. Huius erroris & hæresis auctor fuit Cain, parricida Abelis fratris sui, qui negauit Numen Numinisque vindictam, ideoque fratrem occidit teste Iosepho 1. Antiq. 3. ac Philone lib. *quod deterius potiori insidietur*, & S. Ambros. lib. de Cain & Abel cap. 9. Hunc secuti sunt posteri eius omnes, ob quos Deus orbem totum mersit diluuio. Post diluuium perfidiam hanc & scelus renouauit Nemrod tyrannus, auctor turris Babylonicæ, quasi per eam in cælum conscensurus, Deoque bellum indicturus Genes. 11. Deinde Samaritæ, scilicet Assyrij, qui à Salmanasar ex Assyria traducti sunt in Samariam: hi enim censebant omnia cum morte interire, nec vllam fore resurrectionem, teste Epiphan. hæresi 9. Philastrio hæresi 7. & aliis. Denique Sadoc eiusque asseclæ Sadducæi, qui vixit sub Iuda Machabæo, teste Iosepho lib. 13. Antiq. c. 9. Eamdem hæresim ex Gentilibus docuerunt Democritus, teste Plutarch. lib. 4. de Placitis philos. c. 7. & post eum Epicurus, eiusque sectatores Epicurei, quorum hoc axioma:

Cupiditas mater atheisma.

Ede, bibe, lude, post mortem nulla voluptas,

teste Plutarcho ibidem. Horum sensa & voces recenset Seneca epist. 124. *Inde*, inquit, *ad hæc perueniunt verba: Virtus, & philosophia, & iustitia verborum inanium crepitus est: vna felicitas est bene vita, facere omnia liberè* (alij codices legunt, *facere, esse, bibere*) *frui patrimonio; hoc est viuere, hoc est, se mortalem esse meminisse. Fluunt dies, & irreparabilis vita decurrit: dubitamus quod iuuat facere, & ætati non semper voluptates recepturæ, interim dum potest, dum poscit, ingerere frugalitatem, vltro mortem præcurrere, & quidquid illa ablatura est, iam sibi interdicere.*

Verùm hæc atheorum ratio est irrationalis & stolida: hic eorum syllogismus est paralogismus. Nam primò, falsissimũ est animã rationalem cũ corpore mori, cùm ipsa ad imaginem Dei creata, ab eo participet immortalitatem. Secundò, esto anima foret mortalis, ac vita omnis finienda esset in morte; tamen illam virtuti, non voluptati, totam impendere oporteret. Voluptas enim est bonũ bestiarũ, virtus

Ratio atheorum stolida.

B verò, siue viuere iuxta doctrinam rationis, est bonũ hominum, vti loco iam citato docet Seneca. Adde, virtutem, vnicam veramque esse hominis voluptatem, sed spiritualem, quæ hominem Deo gratũ, lætum, sanum sanctumq; efficit; cùm voluptas omnis carnalis hominem bestialem, Deo & Angelis inuisum, tristem, morbidum & sceleratum efficiat. Vnde prudenter ille iuuenis in vitis Patrum, dæmoni, qui falsò suggerebat ipsum esse à Deo reprobatum, vt eum ad vitam in omni carnis voluptate trãsigendam impelleret, sapienter respondit: *Si in futura vita mihi non detur seruire placereque Deo; seruiam saltem placeboque in hac præsenti. Quid enim sanctius, quid melius, quid iucundius, quàm placere Deo? seruire enim Deo, regnare est. Fruar ergo Deo*
C *meo in hac vita, si non liceat in altera.*

EXIGVVM, ET CVM TÆDIO EST TEMPVS VITÆ NOSTRÆ] Græcè, *exigua & molesta est vita nostra*. Nam pro *cum tædio* Græcè est λυπηρὸς, id est tristis, anxia, grauis, molesta, acerba, misera, cui opponitur τερπνὸς, id est læta, iucunda, suauis, delectabilis. Sententia hæc expositione non eget, quia clarè eam nobis exponit, imò oculis eam cernendam proponit, quotidiana cuiuslibet experientia. Vita enim nostra mille affert labores, mille ærumnas, mille tædia & fastidia. Numera labores & dolores, quos subis vno die, ac inuenies plures esse,

esse, quàm sint horæ vel actiones, adeoque quamlibet actionem iisdem vndique esse inspectam & refertam. Hoc est, quod ait Iacob Pharaoni, quot annorum esset interroganti: *Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt, parui & mali*, id est miseri, Genes. 47. 9. & Dauid Psal. 38. 6. *Mensurabiles* (Hebr. טפחות *tepachot*, Septuag. παλαιστάς, id est *palmares*, hoc est exiguos instar palmi, qui est mensura continens tantum, quantum extensione digitorum manus comprehendi potest, quæ vulgò spithama dicitur. Vnde Symmach. vertit, σπιθαμιαίς) *posuisti dies meos, & substantia mea tamquam nihilum ante te.* Consule Iob c. 14. v. 1. & seq.

Vitæ ærumnæ.

Vidit idipsum Seneca, qui epist. 100. *Hoc*, ait, *quod inter primum diem & vltimum iacet, varium & incertum est. Si molestias æstimas, etiam puero longum; si velocitatem, etiam seni angustum. Nil non lubricum & fallax, & omni tempestate mobilius. Iactantur cuncta, & in contrarium transeunt, & in tanta volutatione rerum humanarum nil cuiquam nisi mors certum.* Et paulò pòst: *Propone profundi temporis vastitatem, & vniuersum complectere, deinde hoc, quod ætatem vocamus humanam, compara; videbis quàm exiguum sit, quod optamus, quod extendimus: ex hoc quantum lacrymæ, quantum sollicitudines occupant, quantum mors antequam veniat optata, quantum valetudo, quantum timor, quantum teneri, aut rudes, aut inutiles anni. Dimidium ex hoc edormitur. Adijce labores, pericula, & intelliges, etiam in longissima vita minimum esse quod viuitur.* Et Menander: *Congenita sunt dolor & vita, illeque consenescit vitæ.* Zeno Imper. *Ludibrium Dei est homo.* Alius: *Quid est homo? mancipium mortis, viator transiens.* Aristot. *Quid est homo? imbecillitatis exemplum, temporis spolium, fortunæ lusus, inconstantiæ imago, inuidiæ & calamitatis trutina: reliquum verò pituita & bilis.* Ita refert Stobæus ser. 98. qui totus est de hac re.

Gnome.

ET NON EST REFRIGERIVM IN FINE HOMINIS] S. Bonauent. Lyran. Hugo & Dionys. exponunt, q. d. Impij post hanc vitam pergunt, non ad refrigerium cæli, sed ad supplicium gehennæ. Verùm Græcè est: οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τελευτῇ ἀνθρώπου, id est, *non est medicatio*, vel *curatio in obitu hominis*; Vatabl. *nec est remedium contra obitum.* q. d. Non est medicina, nec remedium ad euadendam mortem: iuxta illud, *Contra vim mortis non est medicamen in hortis.* Verè Seneca in Consol. ad Marciam c. 11. *Quid*, inquit, *est homo? quodlibet quassum vas, & quodlibet fragile: iactatu, non tempestate, vt dissiperis, est opus: vbicumque arietaueris, solueris. Quid est homo? imbecillum corpus & fragile, nudum, suapte natura inerme, alienæ opis indigens, ad omnem fortunæ contumeliam proiectum: cum benè lacertos exercuit, cuiuslibet feræ pabulum, cuiuslibet victima: ex infirmis fluidisque contextum, & lineamentis exterioribus nitidum, frigoris, æstus & laboris impatiens: ipso rursus situ & otio iturum in tabem, & semper alimenta metuens sua, quorum modo inopia laborat, modo copia rumpitur.* Et paucis interiectis: *Odor illi, saporque, & lassitudo, & vigilia, & humor, & cibus, & sine quibus viuere non potest, mortifera sunt. Quocumque se mouet, infirmitatis suæ statim conscium, non omne cælum ferens, aquarum nouitatibus, flatuque non familiaris auræ, & tenuissimis causis atque offensionibus morbidum, putre, cassum, à fletu vitam auspicatum. Ceterùm quantos tumultus hoc contemptum animal mouet? In quantas cogitationes oblitum suæ conditionis venit? Immortalia, æterna volutat animo, & in nepotes pronepotesq. disponit: cùm interim longa conantem eum mors opprimit: & hoc, quod senectus vocatur, pauci sunt circuitus annorum.*

Mysticè, *non est refrigerium homini in fine*: quia cùm febri quadam hectica, ex cruda illa comestione pomi vetiti, semper æstuemus, non est refrigerium, id est, non est remedium vel pharmacum, quo ardor excitatæ febris restinguatur; ac proinde non est remedium contra obitum hominis: febris hæc est insita homini elementorum contrariorum commixtio, quæ eum lacessendo assiduè corrumpunt & interimunt. Item febris hæc est concupiscentia, quæ hominem ad excessum gulæ & luxuriæ impellit, quo plerique occiduntur.

ET NON EST QVI AGNITVS SIT REVERSVS AB INFERIS] Clarius, *non est qui post mortem iterum vitæ sit restitutus*, qui scilicet ostenderit se viuere, & aliam post mortem superesse vitam, in qua liceat miserias huius vitæ effugere, & in voluptates commutare. q. d. Incerta & fabulosa sunt, quæ à Poëtis, ceterisque de inferis eorumque pœnis, ac rebus aliis post hanc vitam, narrantur; hæc enim omnia sunt aniles fabulæ, & terriculamenta puerorum. Talis est descensus Æneæ ad inferos, indeque reditus duce Sibylla, quam describit Virgil. 6. Æneid. & ille Thespesij Solensis apud Plutarch. lib. de Sera numinis vindicta. Tacitè indicant impij, animam cum corpore interire, ideoque illi dandas suas cupiditates in hac vita, vt læte viuat, cùm post hanc vitam nil amplius illi sit expectandum. Ita nimirum sicut animæ immortalitas impellit hominem ad metum cultumque Numinis per modestiam puramque vitam; sic mortalitas animæ homini persuasa, inducit eum ad negandum Numen, omnemque religionem, vt homo liberè viuat sequaturque sua libidines.

Porrò hæc impiorum gnome falsa est: quia multi redierunt ab inferis, qui suscitati sunt ad vitam ab Elia, Eliseo, aliisque Prophetis, Apostolis & Sanctis. Vera tamen est hoc sensu, quòd illo ipsorū vrinæ pauci, & fortè nulli, à morte & inferis ad vitam redierint. Simili modo ait Homerus Iliad. 9.

Obnoxij prædæ sunt boues, & pinguia pecora,
Et tripodes acquiri possunt, & equorum flauicoma capita.
Ab hominis anima, vt redeat, neque per prædam,
Nec aliter capi potest, vbi semel emigrauerit è vallo dentium.

Et Philetas:

Iter feci ad inferos,
Per quod nullus retrorsum viator rediit.

Et Virgil. 6. Æneid.

Facilis descensus auerni;
Sed reuocare gradum, superasque euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est.

Sanctorum è cælo apparentium exempla.

Nota. Animæ beatorum in cælis sæpiùs in terram redierunt, & apparuerūt mortalibus, vt cùm B. Virgo apparuit Ioanni Patricio & Liberio Pontif. iussitque basilicam sibi in Esquiliis extrui eo loco qui niue tectus erat die 5. Augusti: vnde festum B. Mariæ ad niues. Cùm eadem apparuit B. Ioanni Damasceno, eique manum, quam Leo Isaurus præscindi iusserat, rogata restituit, in brachio relicta ex vulnere lineola, vti in eius Vita narrat Ioannes Patriarch. Hierosol. Cùm S. Philippus & Ioannes

appa-

apparuerunt Theodoſio Imper. teſte Theodor. lib. 5. Hiſtor. c. 34. S. Petrus & Paulus Conſtantino Imper. remedium lepræ ſuggerentes baptiſmum, teſte VII. Synodo act. 2.

è limbo. Animæ etiam è limbo redierunt, vt anima Moſis apparens cum Elia in transfiguratione Chriſti: anima Samuelis apparens Sauli, eique mortem prædicens, 1. Reg. 28. S. Ieremias & Onias apparuerunt Iudæ Machabæo, victoriam contra Nicanorem prænunciantes, 2. Machab. 15.

è Purgatorio. Animæ quoque à Purgatorio redierunt. Nam Paſchaſius Apoſtolicæ Curiæ Diaconus, poſt mortem in Angulanis thermis, à Germano Capuano inuentus eſt luere delictorum pœnas, vti narrat S. Gregor. 4. Dialog. c. 40. Iuſtus quidam ob retentas pecunias graue ſupplicium pertulit: qui tandem Commodo fratri apparens, ſe ab illo ſanctis ſacrificiis liberatum eſſe expoſuit, teſte S. Gregor. 4. Dialog. c. 35. Fuit & Preſbyter, qui Centumcellis in balneis frequẽtiſſimè apparuit, qui ſibi operam gratuitam, ſi quando lauaret, præſtabat. Pro quo vbi, quemadmodum rogerat, Deo ſacrificia obtuliſſet, ſpiritum fuiſſe cognouit, cui diuina miſeratione hoc modo pro peccatis ſatisfacere & iuuari contigit, vt ibidem narrat S. Gregorius.

Ex inferno rariùs. Animæ verò ex inferno ſubinde, ſed rariùs, redeunt & apparent, idque non tam per ſeipſas, quàm per dæmones: ipſæ enim ad carcerem ignemque gehennæ damnatæ, inde exire non ſinuntur: vnde earum loco apparent dæmones, qui in hoc aëre vſque ad diem iudicij ad hominum tentationem & exercitationem agere à Deo permittuntur, vt inferni pœnas hominibus repræſentent, earumque metu homines à vitiis coërceant, & ad
C Deum colendum cogant. Sic viſus eſt ſancto cuidam Eremitæ Theodoricus Italiæ rex Arrianus, inter Ioannem Pontificem & Symmachum Patricium vinctis deduci manibus, & detrudi in ollam Vulcani, vti narrat S. Gregor. lib. 4. Dialog. cap. 30. Viſa eſt Monialis in Eccleſia S. Laurentij Romæ ante altare per medium ſecari, teſte S. Gregor. eodem lib. c. 51. Idem cap. 36. narrat Petrum quemdam defunctum vidiſſe tormenta damnatorum in igne gehennæ, cumque & ipſe in eumdem proijciendus foret, angelum vetuiſſe, dixiſſeque: *Regredere, & qualiter tibi poſthac viuendum ſit, cautiſſimè attende.* Similia narrat ibidem de Stephano quodam, alioque milite. Curma quidam municipij Tullienſis, cùm aliquot dies quaſi mortuus iacuiſſet, rediens ad ſe mirabilia de mortuorum pœnis & præmiis narrans, eadem certis ar-
D gumentis confirmauit, vti refert S. Auguſt. lib. de Cura pro mortuis cap. 11. vbi & plura ſimilium apparitionum exempla recenſet. Sic Ioſaphat conuerſus à Barlaam, in raptu vidit inferorum ſupplicia, eoque viſu tentationem carnis ſuperauit, vti narrat Damaſcen. in hiſtor. cap. 30. Vide noſtrum Petrum Thyræum lib. 1. de Spirituum apparit. c. 11. Alexandrum ab Alexand. lib. 5. Genial. cap. 23. & 2. c. 9. Marſilium Ficinum lib. 16. de Immortalitate animæ. Traiani Imper. animam à pœnis inferni liberatam precibus S. Gregorij ex Ioanne Diacono cenſet Diaconus & alij: verùm Baron. Bellarm. & alij emunctioris naris cenſent hanc meram eſſe fabulam.

Sed esto nemo ab inferis rediiſſet, non ideo negandi ſunt inferi, animarumque vita & cruciatus in inferno. Nam idipſum S. Scriptura clarè
A docet & comminatur. Vnde impiis reſponderi poſſet id, quod Abraham reſpondit diuiti Epuloni, poſcenti Lazarum mitti ad fratres ſuos, qui illis ſua & inferorum ſupplicia denunciaret: *Habent Moyſen & Prophetas: audiant illos. Nam ſi Moyſen & Prophetas non audiunt, neque ſi quis ex mortuis reſurrexerit, credent*, Lucæ 16. 31.

QVIA EX NIHILO NATI SVMVS, ET POST HOC ERIMVS TAMQVAM NON FVERIMVS] id eſt, ac ſi *non fuiſſemus*, vt vertit Syrus; Clarius, *quaſi non fuerimus*. Pro *ex nihilo* Græcè eſt *αὐτοσχεδίως*, id eſt vltrò, temerè, fortuitò, ex tempore, ſubitò, ex improuiſo, ſine Dei conſilio, cura, imperio & prouidentia nati, & in orbem lucemque effuſi ſumus; Syrus, *extemplo facti ſumus*; Reg. *per nos nati ſumus*, ſicut culices, pulices, fungus, &c. per ſe naſcuntur ex terra ſine ſatione. Probant impij non eſſe
B inferos, nec vitam apud eos. q. d. Caſus nos genuit, caſus nos velut fungos & culices interimet, & annihilabit: ergo non ſunt inferi, nec inferorum pœnæ, à certa iuſtaque Dei prouidentia impiis decretæ. Deus enim vti nos non creauit, ſic nec curat, gubernat, iudicat, præmiat aut punit quemq; pro meritis, vel demeritis. Sic Democritus, Chryſippus, Epicurus docuere, orbem, & homines in eo factos natoſque eſſe ex fortuito atomorum concurſu, ſimiliter caſu, non certa Dei prouiſione & creatione. Sic Ariſtot. 2. Politic. c. 6. ex vulgi ſententia loquens, ait, veteres legiſlatores, quos carpit, ex prauo ſemine, vel ex terra eſſe natos. Similia habet Diodorus Siculus lib. 1. c. 1. & 2. Sic & Ouidius ac Poëtæ fabulantur, homines ortos ex lapidibus à Deucalione proiectis. (Vers. 2.)

Verùm hos omnes refutat hiſtoria creationis hominum & mundi in Geneſi à Moſe deſcripta, imò ratio naturalis, quæ docet hominem anima rationali conſtantem, eſſe nobiliſſimum perfectiſſimumque animal, ac proinde non fortunæ, ſed Dei ſapientiſſimi & potentiſſimi eſſe opus, vti oſtendit Philo lib. de Creatione mundi, Euſeb. lib. 7. de Præpar. c. 7. Iuſtinus in Paræn. Lactant. lib. 2. c. 12. Vide Perer. in Phyſica lib. 8. c. 16. & Conimbr. lib. 3. de cælo, quæſt. 6. art. 3.

Tropol. B. Petrus Damiani epiſt. 4. c. 4. oſtendit impium, etiam dum exiſtit, videri potiùs non eſſe, quàm eſſe, magiſque pertinere ad nihilum, quàm ad ens, eò quòd longiſſimè ab eo, qui verè eſt, & per quem omnia ſunt, puta à Deo, recedat & diſtet. Magis enim diſtat peccator à Deo, quàm non ens ab ente: huius enim finita, illius infinita eſt intercapedo & diſtantia. (Impius magis non eſt quàm eſt. Ratio.)

Accedit S. Gregor. qui de homine in peccatum prolapſo ita loquitur lib. 11. Moral. c. 26. ad illa S. Iob c. 14. *Qui quaſi flos egreditur, & conteritur: quaſi flos enim egreditur, quia nitet in carne; ſed conteritur, quia redigitur in putredinẽ. Quid enim ſunt nati homines in mundo, niſi quidam flores in campo? Tendamus oculos cordis in hanc latitudinẽ mundi præſentis, & ecce quaſi tot floribus, quot hominibus plenus eſt. Vita itaque in carne, flos in fœno eſt. Vnde bene per Pſalmiſtam dicitur: Homo ſicut fœnum dies eius: & ſicut flos agri ita florebit.* Iſaias cap. 40. verſ. 6. *quoque ait: Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius ſicut flos agri. Homo etenim more floris procedit ex occulto, & ſubitò apparet in publico: qui ſtatim ex publico per mortem retrahitur ad occultum. Carnis nos viri-*

ditas ostendit: sed ariditas pulueris ab aspectibus retrahit. Quasi flos apparuimus, qui non eramus: quasi flos arescimus, qui temporaliter apparebamus. Et quia per momenta quotidie homo compellitur ad mortem, rectè adiungit: Et fugit velut vmbra, & numquam in eodem statu permanet. Hoc est, quod lugubri voce canit Dauid Psal. 89. v. 9. *Anni nostri sicut aranea meditabuntur: dies annorum nostrorum in ipsis, septuaginta anni: si autem in potentatibus, octoginta anni, & amplius eorũ labor & dolor: quoniam superuenit mansuetudo, & corripiemur*, Hebr. *quia tonsio est velox, & euolabimus*; Arias, *resecatur cito, & auolabimus*; Vatabl. *velociter transit, & auolamus*. Vnde S. Ambros. epist. 42. *tantis malis* asserit *hanc vitam esse repletam, vt comparatione eius, mors remediũ esse putetur, non pœna. Nam & ideo*, inquit, *Deus illam breuem effecit, vt molestiæ eius, quia prosperitate non poterant, temporis breuitate finirentur.* Huc facit illud Petronij de larua argentea:

Mors est remedium malorum.

Heu, heu nos miseros, quàm totus homuncio nil est?
Sic erimus cuncti, postquam nos auferet orcus.

QVONIAM FVMVS FLATVS EST IN NARIBVS NOSTRIS] Ita legendum cum Roman. perperam aliqui legunt, *fumus & flatus*. Minùs rectè quoque alij, vt Franc. Lucas & Complut. legunt, *afflatus*; licet hoc quasi idem sit, quod *flatus*. Peiùs alij pro *in naribus* legunt, *in auribus*. Vnde Herodotus censuit animam habitare in auribus, eò quòd bonis auditis corpus recreetur, malis verò auditis ad iram stimuletur. Syrus, *quia tamquam fumus est spiritus in naribus nostris*; Arabicus, *quia flatus fumus in oribus nostris.*

Sensus est, q. d. Anima & vita nostra non est aliud, quàm flatus, id est anhelitus, quo per nares aërem attrahimus & respiramus. Hic autem anhelitus mox vt fit subsidit & deficit, ac instar fumi dissipatur, & tenues vanescit in auras. In eandem ergo abit nostra anima in morte, ac proinde post eam nulla nobis superest vita. Sic Heraclitus censuit animam non esse aliud, quàm humorum respirationem, siue vaporem & exhalationem teste Aristot. libr. 1. de Anima textu 32. Quin & rude vulgus anhelitum vocat animam, nec aliam animam nouit. Porrò quia communiter respiramus per nares; hinc flatum vel anhelitum narium, animam appellat. Quò pariter alludens Isaias cap. 2. 22. *Cauete*, ait, *ab homine, cuius spiritus in naribus eius est.*

Verùm errant impij: anima enim nostra est spiritalis, imò purus merusque spiritus instar angeli, ac proinde nequit esse flatus vel anhelitus, vtpote qui corporeus est; sed ipsa anhelitum hunc operatur, vt calorem cordis in quo habitat, refrigeret. Porrò aptè anhelitus comparatur fumo. Sicut enim ignis causat fumum; sic calor naturalis causat anhelitum & respirationem. Hinc vita nostra, quæ respiratione fouetur, vocatur *vapor ad modicum parens*, Iacobi 4. 15. Hinc & Psaltes: *Defecerunt*, inquit, *sicut fumus dies mei*, Psal. 101. 4.

ET SERMO SCINTILLA AD COMMOVENDVM COR NOSTRVM] Ita legendum cum Romanis & Græcis, non *stintilla*, vti legunt aliqui. Vide Franc. Lucam notat. 200. Græca enim habent, *ὁ λόγος σπινθὴρ*, id est *sermo scintilla*: licet Budeus in Pandec. & Petrus Nannius hîc præferant aliam lectionem, quæ rarior inuenitur, scilicet *ὀλίγος σπινθὴρ*, id est, *exigua scintilla*. q. d. Flatus siue anhelitus, quo respiramus & viuimus, est quasi scintilla

A quædam, id est, exiguus calor & vapor, qui tamdiu durat, quamdiu durat motus cordis; vel motus, quo mouetur & viuit cor nostrum. Vita enim consistit in calore naturali motuque cordis, qui anhelitum velut sui scintillam emittit in altum: imò Stoici censuerunt animam non esse aliud, quam calidum spiritum; vel, vt Heraclitus, calidam exhalationem, quam asserebant semper fluere ex corde velut ex caloris naturalis officina, in qua proinde generentur spiritus vitales, per quos fit motus, omnisque sensuum actio. Ita Plutarch. lib. 4. de Placit. Philosoph. cap. 3. Hic sensus commodius est & facilis.

Verùm codices plures & melioris notæ legunt, non *ὀλίγος*, sed *ὁ λόγος*, id est *sermo scintilla*. Porrò *λόγος* verti potest, ratio. q. d. Ratio & mens, qua homo præ cæteris animalibus pollet, est quasi scin-

B tilla, quæ mouet cor & voluntatem ad omnia, quæ agit. Ita Osorius. Verùm meliùs Noster & alij *λόγος* vertunt, *sermo*.

Significant ergo impij, vitam nostram non esse aliud, quam viuacem ignem in corde existentem, qui ad motionem, vel, vt græcè est, *ἐν κινήσει*, id est, in motione cordis nostri, emittit de se scintillas, scilicet sermonem & verba, quæ loquimur; ac fumum, scilicet respirationem & anhelitum: sicut ignis cum mouetur, scintillas eiaculatur & fumum.

Rursum, sicut deficiente igne deficit scintilla, abitque in fauillam & cinerem; sic deficiente loquela, & consequenter anima, corpus abit in cineres. Quid breuius, quid inanius, quid vanius, quid fugacius sermone & scintilla? quid pariter breuius, quid vanius, quid fugacius vita? Adhæc sermo

C mouet cor, quia illud nunc commouet ad iram, si asper sit; nunc ad lenitatem, si blandus sit; nunc ad amorem, nunc ad odium, &c. idque leuiter, subitò & variè; sicut præcipitanter & tumultuariè scintillæ excitantur & euolant è fornace. Ita Iansen. à Castro & alij. Vnde Syrus vertit, *& sermo tamquam scintilla minima è flamma exiliens, mouet cor nostrum*; Arabicus, *& sermo scintilla in vapore* (euaporatione) *cordis nostri.*

Addit noster Lorinus, quod formatur sermo scintillæ similis, dum mouetur cor nostrum: & sicut spiritus, qui est in naribus, & quo spiramus, est tamquam fumus, qui euanescit: ita spiritus idem, qui est instrumentum quo loquimur, & cuius virtute mouetur cor, est veluti scintilla, quæ extinguitur: linguam Iacobus c. 3. v. 5. propter sermo-

D nem vocat paruum ignem. Item dici posset, quod quemadmodum candela quando extinguitur, mittit in fine scintillam, sic accidat homini morienti in extremo spiritu. Verùm hic sensus obscurior & alienior videtur.

Alij, vt Dionys. per *sermonem* accipiunt calorem naturalem; Hugo animam, quæ sermonis est effectrix: sed obscuriùs & alieniùs. Accedit Ceruantes: Sermo scintilla, ait, est anima, quæ declaratur sermone: hæc enim vegetat corpus, & flatum è naribus, quasi fumum è fornace, exhalat & efflat, cordis ac pulmonum, quasi follium, motum; est quasi scintilla fragilis, & citò deficiens, anhelo semper spiritu ex periclitatione: vnde timor, & tepidatio, & creber anhelitus. Verùm & hoc impropriè dicitur.

Porrò

Porrò S. Bonauent. & noster Salmeron tomo 11. tract. 2. censent in voce *sermo* alludi ad opinionem A Diogenis, qui censuit animam esse aerem: in aere enim, & per verberationem aeris in ore, fit sermo: in voce *scintilla*, alludi ad opinionem Democriti, dicentis animam esse ignem: in voce *ad commouendum cor*, ad opinionem Melissi, vel, vt alij, Thaleti, qui dixit animam esse vim mouentem corpus. Verùm hoc quoque obscurum est, anceps & dubium, nec impijs tanta doctrinæ subtilitas in mentem venisse videtur.

Analogiæ sermonis & scintillę, fornacis & cordis.

Sensus ergo primo loco assignatus, est planus
& genuinus. Vbi Nota sermonē aptè comparari
scintillæ, halitū fumo, cor igni siue fornaci. Primo,
quia sicut fornax eiaculatur fumum & scintillas:
1 sic cor eiaculatur halitum & sermonem. Secun-
2 dò, sicut fornax tumultuariè & vagè euomit fu-
mum & scintillas, eodem modo & cor euomit B
3 verba. Tertiò, sicut fornaxilla effundit pro motu
ignis & lignorum: sic & cor effundit sermonem
ex motu affectus amoris, iræ vel odij, quo agita-
tur. Vnde si moueatur amore, verba promit ami-
ca & blanda: si ira, iracunda & minacia: si odio,
tetrica & funesta: si timore, timida & anxia, &c.
4 Quartò, sicut fumus & scintillæ certi sunt indi-
ces, æquè ac effectus ignis: sic & halitus ac verba
certa sunt indicia & effectus vitæ, æquè ac effe-
5 ctus dominantis in corde. Quintò, sicut cessan-
te fumo & scintilla cessat ardor furnacis: sic ces-
sante respiratione & loquela cessat vita, vitalisque
affectus in corde. Hinc *silere* in Scriptura est *mori*,
ipsaque *mors* vocatur דומה *duma*, id est *silentium*.
Quare quantum minuitur vis respirandi & loquen-
di, tantum decrescit & minuitur vita. Vnde se-
nes & moribundi graciliter, tenuiter & submissè C
loquuntur, vt vix intelligi queant, iuxta illud Ec-
cles. 12. v. 4. *Et claudent ostia in platea, in humili-*
6 *tate vocis molentis*. Adde, scintilla, licet splendeat
& cum stridore emicet, omniumque oculos ad se
conuertat, illico tamen dissipatur: sic sermo licet
elegans & magnificus sit, vt omnes ad se rapiat;
tamen illico abit ac dissipatur. Hinc contra præfi-
dentes, suique nimium amantes profertur hic apo-
logus: Candens scintilla flammæ vi in sublime le-
uata, sibi placebat impensiùs, ac mox inter sidera
se relatum iri existimabat. Verùm vt ad mediam
camini gulam ascendit, extincta, & cinis facta de-
cidit. Igitur sicut citò euanescit fumus & scintilla;
sic & halitus, sermo & vita. Si ergo quis quærat:
Quid est vita hominis? quid est homo? respon-
deas: Homo est sermo, homo est halitus, homo
est fumus, homo est scintilla. Ita Ioannes Baptista D
rogatus: Tu quis es? respondit: *Ego vox clamantis*
7 *in deserto*, Isaiæ 40. 3. Vide ibi dicta. Rursum si-
cut parua sæpè scintilla neglecta, magnum excitat
incendium: sic sermo exiguus, v. g. conuicium in
aliquem iactum, magnas sæpè suscitat lites, rixas
& cædes. Vnde S. Iacobus c. 3. 6. *Lingua*, ait, *ignis
est vniuersitas iniquitatis*, &c. *& inflammat rotam
natiuitatis nostræ, inflammata à gehenna.*

Apologus scintillæ io superbos.

Denique cum S. Bernardo tract. de Interiore domo cap. 58. per sermonem accipias fabulosum, putà fabulam. *Sicut fabula*, ait, *sic & vita mea, timeo ego, ne egomet sic fabulando fabula efficiar, si sine bonis operibus inueniar.* Qui enim multum vtuntur ore, sermocinando, parum vtuntur manu laborando. Anima enim eorum tota est in ore & lingua.

Hinc loquaces & garruli solent esse desides & otiosi. Vnde Apostol. 2. Thessal. 3. 11. *Audiuimus*, inquit, *inter vos quosdam ambulare inquietè, nihil operantes, sed curiosè agentes*, in scrutandis & narrandis aliorum dictis & factis.

Porrò flatui, siue respirationi, rectè annectitur sermo, velut effectus suæ causæ: sicut enim flatus in tibiis & organis suauem efficit melodiam: sic anhelitus in ore ad dentes, labra & palatum lingua repercussus, efficit sermonem & vocem articulatam. Vnde S. Gregor. Nyssen. lib. de Opificio hominis c. 9. *Mens*, inquit, *humana velut industrius artifex animata organa pulsat*, &c. Et Theodor. lib. 3. de Prouidentia, agens de organo humanæ vocis, ait: *Organo musico, quod æneis fistulis constat, & follium flatu, vel aura inspiratum, artificisque digitis motum, soni consonam vocem edit, planè id simillimum est. Vnde ansam accipiens ais tibias fecit, lyras citharasque composuit.*

Porrò sicut folles in organo flatum, qui melodiam efficit, producunt: sic quoque pulmones faciunt anhelitum, qui sermonem efformat. Vnde pulmones, velut folles organi flantes, à Galeno lib. 9. de Vsu partium, *aeris promptuaria* appellantur. Ijdem velut folles vitalem ignem, id est calorem naturalem, acuunt & accendunt. Vnde Nyssen. lib. de Opific. homin. c. 30. cùm dixisset, *cor esse à quo spiritus ignei per corpus diffunduntur, atque id sine intermissione moueri, ac proinde esse igni natura simile*; subiungit, *Instar follium, quibus in officinis suis vtuntur fabri, aera semper attrahit è vicino pulmone, aeris receptaculo, & quod igneum est in ipso efflat.*

Pulmo instar follis.

QVA EXTINCTA, CINIS ERIT (græcè ἀποβήσεται, id est, *euadet*) CORPVS NOSTRVM] Ita legendum cum Roman. & Græcis: perperam ergo nonnulli, vt Complut. & Regia, pro *qua* legunt, *quia*. Vide Francisc. Lucam notat. 201. vbi notat alios legere, *quia extinctus cinis erit corpus nostrum*, aut, *post corpus nostrum*; aut, *extinctum*, vel, *extincta cinis erit corpus nostrum*; alij apud Budæum in Pandect. legunt, *qui extinctus cinis, erit corpus nostrum*: ipse verò Budæus legendum censet, *qua extincta*, putà scintilla. Sensus est, q. d. Cùm scintilla sermonis nostri in morte extinguetur, vt amplius loqui non possimus, tunc corpus resoluetur in cineres. Sicut enim dum ignis scintillæ deficiunt, deficit pariter ignis, abitque in cineres: sic pariter vbi defierit in nobis sermo, & motus cordis, qui eum efficit, vt amplius loqui non possimus, tunc caro nostra diffluet, redibitque in puluerem, ex quo primitus à Deo producta est. Rursum, sicut fieri nequit, vt ignis extinctus ex cinere excitetur: sic extincta in corde vitali scintilla, hoc est calore naturali, ille ipse redire, ac per eum corpus reuiuiscere nequit, inquit Cantacuzenus; nihil enim tam mortuum & terrestre, quàm cinis.

Vers. 3.

Nota. Multi philosophi censuerunt animam esse ignem, vel igneum quid, teste Lactantio lib. 2. Instit. c. 13. & Nysseno lib. de Anima c. 1. & Cicerone Tuscul. 1. Vnde & nonnulli Hebræum איש isch, id est *vir*, deriuant ab אש esch, id est, *igni*. Significant ergo impij extinctionem vitalis ignis, quo viuens hominis corpus, instar facis accensæ resplendet, vt testantur lumina ex oculis emicantia, scintillæ ex ore salientes, fumus efflatus è naribus; vnde totus homo, qui quasi flos emicet, ac φῶς dicitur græcè, hoc est lux ignis, per

Animam esse ignem qui putarint.

mortem talis efficitur, vt cadauer eius sit quasi cinis ex busto relictus.

Hinc dicunt impij animam cum corpore, dum homo moritur, in cinerem abire: in eum enim ignis abit. Rursum in fine mundi omnia corpora exurentur igne conflagrationis, ibuntque in cinerem. Audi S. Clementem lib. 5. Constit. Apostol. cap. 8. quod est de resurrect. *Quod si Græci*, inquit, *derident nos non credentes nostris Scripturis, saltem fidem habeant vati sua Sibyllæ, quæ ad verbum ita inquit:*

Atque vbi cuncta cinis fuerint, tenuisq; fauilla,
Atque idem Deus extinguet, quem incenderat, ignē,
Ossaque restituet rursum, cineresque sepultos,
Et genus omne hominum (vt fuerant) Deus ipse reponet.

Denique Romani alijque populi, teste Alexand. ab Alexand. lib. 3. Genial. c. 7. corpora defunctorum cremabant vertebantque in cineres, ne fœda tabo diffluerent & putrescerent: alioqui corpus per se non abit in cinerem, sed in puluerem: per cinerem ergo hic puluerem quoque intellige: Hebræis enim vicina sunt אפר *epher* עפר *aphar*, id est cinis & puluis.

ET SPIRITVS DIFFVNDETVR TAMQVAM MOLLIS AER] *Spiritus*, id est flatus & halitus, quo respiramus, vegetamur, calescimus, loquimur, de quo dixit v. præced. qui vt ex aëre fit, sic in aërem abit, dum homo moritur. Philosophi per spiritum intelligunt animam hominis, quam censent esse corpus quoddam tenue & subtile, quale est spiritus & ventus. Hinc Democritus censuit animam, vti & cætera omnia, ex fortuito atomorum concursu conflatam, qui cùm perenni motu agitentur, etiam corpus agitent & commoueant. Stoici dixerunt animam esse spiritum calidum: alij perplures animam esse aërem censuerunt. Hinc illud Lucretij lib. 5.

Variæ philosoph. de anima sententiæ.

Aurarumque leues animæ, calidique vapores.

Et Varro in Cosmotoryne: *Detis habenas animæ leui, dum ventus nos flamine sudo suauem ad patriam perducit.* Heraclitus animam putauit esse igneum quid, alij esse lumen quoddam, Diogenes esse aërē, Thales humorem, Critias sanguinem, Empedocles harmoniam quamdam & temperaturam elementorum. Hippocrates dixit animam esse spiritum tenuem per corpus omne dispersum, qui cum ætate & corpore crescat & decrescat, augeatur & minuatur, consumatur & intereat: ita Plutarch. de Placit. Philosoph. lib. 4. c. 2. & 3. Vide S. Iustinum in Parænesi, S. Nemesium lib. de Natura hominis c. 2. & Abulens. paradox. 5. c. 51. Verum errant. Anima enim rationalis non est corporea, sed purus spiritus, instar angeli à Deo ad sui similitudinem creatus. *Spiritus* ergo hic non anima, sed anhelitus intelligitur, qui corporeus est, purà aër, quem respirando attrahimus, qui in morte dispergitur.

Videntur ergo impij partim ex sententia philosophorum, partim ex sermone & sensu vulgi censere animam non esse aliud, quam spiritum siue flatum, quo respiramus, & quem in morte expiramus, qui tum instar aëris & vaporis euanescit; ac proinde post mortem non superesse animam, quæ cognitionis, sensus, dolorum & suppliciorum sit capax: eò quod, sicut in morte corpus abit in cineres, sic spiritus & anima abeat & diffluat in auram & aërem, ex quo venit. Sic Comicus animam vocat halitum dicens: *An anima fœtet vxori tuæ?*

A Qua in re grauiter errant. Primò, quia ne in brutis quidem anima est halitus, sed nobilius & spiritualius quid, quo imaginantur, recordantur, concupiscunt res sibi commodas & iucundas. Secundò, quia in homine manifestum est ex eius operibus animam esse quid sublime, cæleste & angelicum, instructum potentijs & dotibus diuinis, scilicet intellectu, quo cognoscit non solum corporalia, sed & angelos ac Deum ipsum: memoria, qua eadem licèt absentia & diu præterita reminiscatur; voluntate, qua eadem amat, & cæteris potentiis, sensibus mēbrisq; omnibus, vel politicè, vel despoticè imperat.

Audi Lactantium lib. de Opificio Dei cap. 17. *Quid autem sit anima, nondum inter philosophos conuenit, nec vnquam fortasse conueniet. Etenim alij sanguinem esse dixerunt, alij ignem, alij ventum, vnde*

B *anima vel animus nomen accepit; quòd græcè ventus ἄνεμος dicitur; nec illorum tamen quisquam dixisse aliquid videtur.* Et pluribus interiectis: *Vnde apparet animam nescio quid esse Deo simile. At illi, qui ventum putant esse, hoc falluntur, quod ex aëre spiritum ducentes, viuere videamur. Varro itaque definit: Anima est aer cōceptus ore, deferuefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffusus in corpus. Hæc apertissimè falsa sunt. Neque enim tam obscuram nobis huiusmodi rerum dico esse rationem, vt ne hoc quidem intelligamus, quid verum esse non possit.* Et post nonnulla: *Anima ergo non est aër ore conceptus, quia multò priùs gignitur anima, quàm cōcipi aer ore possit. Nō enim post partum insinuatur in corpus, vt quibusdam philosophis videtur, sed post conceptum protinus, cum fœtum in vtero necessitas diuina formauit: quia adeò viuit intra viscera genitricis, vt & incremento au-*

Anima ab ἄνεμος, id est, ventus.

C *geatur, & crebris pulsibus gestiat emicare.* Audi & S. Isidor. l. 11. Orig. c. 1. *Anima à ventis nomen accepit, eò quod ventus sit. Vnde & ventus græcè ἄνεμος dicitur, quod ore trahentes aerem viuere videamur: sed apertissimè falsū est, quia multo prius gignitur anima, quam cōcipiatur aer: quia iam in genitricis vtero viuit. Non est ergo aer anima, quod quidam putauerunt, qui non potuerunt incorpoream eius cogitare naturam.*

TAMQVAM MOLLIS AER] Græcè χαῦνος, id est mollis, laxus, fluxus, solutus, remissus, cedens, inanis, fungosus, vagus, fugax. Alludit ad etymon aëris. Nam vt ait Plato in Cratylo: *Aer vnde dicitur? an quoniam αἴρει, id est tollit sursum ea, quæ sunt in terra? an quoniam ἀεὶ ῥεῖ, id est, semper fluit? an quoniā ex se ipso semper fluente existit spiritus siue flatus. Sic æther dicitur, quasi ἀεὶ θεῖ, id est, semper currens circa aerem.* Aliis magis placet, vt aër deriuetur ab

D ἄημι, id est spiro: aër enim ventum expirat, & vento perflatur. Rursum respiratio in homine fit, per aërem inspiratione & expiratione attractum. Halitus ergo noster est quasi mollis fluxusque aër. Hinc epitheton aeris est, quod sit fusus & extenuatus, id est sparsus, extensus & tenuis. Vnde Cicero l. 2. de Natura Deorum: *Ex in mari finitimus aer*, inquit, *die & nocte distinguitur, isq; tum fusus & extenuatus sublime fertur; tum autem concretus in nubes cogitur.*

ET TRANSIBIT VITA NOSTRA TAMQVAM VESTIGIVM (græcè ἴχνη, id est *vestigia*) NVBIS. Vestigium propriè est similitudo pedis. putà à pede impressa arenæ vel luto. Inde tamen transfertur ad quodlibet signum. Vestigium ergo nubis sunt reliquiæ, signa & effectus nubis, quales sunt stillæ, pluuia, nigredo vel fuscedo in aëre apparens, ac præ-

præsertim nebula, vt sequitur, quam nubes post se relinquere solet. Vnde explicans subdit: Et sicvt nebvla dissolvetvr, qvæ fvgata est a radiis solis] Nubes enim crassior, vel à vento, vel raptu cælorum, vel à sole dissipata, desinit in nebulam subtiliorem, quæ proinde statim à radiis solidis disiicitur, ideoq; nube iam prorsus dissipata serenitatis est index: atque cùm ex se sit frigida, aërem, in quem disiicitur, infrigidat: qua de causa aurora solet esse frigida, quia oriens sol nebulas vaporesque frigidos noctu collectos per aërem dispergens, eum frigidiorem efficit. Hinc Poëtæ dicunt auroram esse matrem ventorum. Paulò aliter Hugo & Holcot: *Vestigium nubis*, inquiunt, *est exigua nubis particula, quanta est extrema pars pedis, cuius solent in terra vestigia impressa relinqui*. Sic enim 3. Reg. 18. 44. orante Elia, *Nubecula parua, quasi vestigium hominis*. Hebr. B *sicut planta pedis, ascendebat de mari*. Comparant impij vitam suam breuem & fugacem, primò, fumo, v. 2. secundò, scintillæ extinctæ & cineri, ibidem; tertiò, molli aëri, v. 3. quartò, nubi & nebulæ, ibidem; quintò, vmbræ, v. 5.

Symbolicè, S. Bonau. in fumo censet notari offuscationem intellectus: in vento, siue flatu irascibilis perturbationem: in scintilla, concupiscibilis inflammationem: in aëre, intentionis vacuitatem: in cinere, operum infructuositatem: in nube densiore, oppositionem contra gratiam: in nebula leuiore, mentis elationem: in vmbra, exteriorem filationem.

Et a calore illivs aggravata] Cantacuzenus aliam à præcedenti hîc ponit similitudinem. q. d. Vita nostra mutatur & moritur, sicut mutatur nebula cùm in hieme radios solis, sed debiliores sentiës, contra eorum calorem per antiperistasin se constringit, aggrauat & condensat, vt nebula esse desinat, & transeat in rorem vel nubem crassiorem.

Melius alij passim censent eamdem esse similitudinem. q. d. Vita nostra disiicitur, sicut nebula à calore solis aggrauatur, id est degrauatur, premitur, opprimitur & dissipatur, vt vel per aërem dispergatur, vel in stillas & pluuiam resoluatur.

Nubis origo. Porrò aptè vita nostra comparatur nubi & nebulæ, quæ non est aliud, quàm vapor humidus calore solis è terra extractus, rarefactus, & in altum eleuatus, qui raritate sua per aërem expansus, sua magnitudine videtur solem obumbrare, itaque oculos hominum fallit; sed tandem vi solis aut ventorum dispellitur, in nihilum abit & euanescit. Simili enim modo dissipatur & euanescit vita nostra, omnesq; eius pompæ, opes & voluptates, iuxta illud Iob c. 7. 9. *Sicut consumitur nubes, & pertransit: sic qui descenderit ad inferos, non ascendet*. Et Osee 13. 3. *Erunt quasi nubes matutina, & sicut ros matutinus præteriens, sicut puluis turbine raptus ex area, & sicut fumus de fumario*. Hinc

Symbolicè, nubes sunt gubernatores & principes, qui à rege ex humili terræ loco in altum eleuantur: hi enim mox ab æmulis aliove casu, vel à morte deiiciuntur. Hinc Hebr. נשיאים *nesiim*, id est eleuati, vocantur, tam vapores, & nubes, quàm principes. Ratio analogiæ, inquit Ceruantes, est, quia, vt vapores illi de terra eleuantur à sole, & ab eodem plerumque dispelluntur; ita terreni principes de terræ puluere, ac ab extremis terræ suscitantur à rege, qui est veluti iubar, ex quo illi A diuitiarum, honorum, nobilium stemmatum splendores mutuantur; & ab eodem deiiciuntur ac dispergunter. Sic mundus suos eleuat, vt deprimat. Quare Hercules Græcè dictus ἠερκλῆς, hoc est aëris gloria & illuminatio, qui ex Macrob. 1. Saturn. c. 24. sol est, Antæum gigantem illum terræ filium procero corpore, hoc est vaporem, eleuare in sublime dictus est, vt inter radiorum suorum brachia constrictum interimeret. Probat id Macrob. ex nomine. Nam Hercules, siue ἠερκλῆς, idem est quod ἠέρ, id est aëris, κλέος, id est laus vel gloria: quæ est autem aëris gloria, nisi solis illuminatio, ait Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 24. malè enim alij notant. 20. Idem dictus est duodecim labores confecisse, quia sol annuo cursu duodecim signa Zodiaci lustrat & conficit. Ad *nesiim* & nubes hasce facit, quod ait Salomon Prouerb. 25. 14. *Nubes & ventus, & pluuia non sequentes, vir gloriosus, & promissa non complens*.

Et nomen nostrvm oblivionem accipiet per tempvs; Vers. 4. Græcè, *in tempore*, id est progressu lapsuque temporis, siue labentibus annis, aut suo tempore, eoque breui affuturo, scilicet in morte & post mortem; tempus enim omnia obliterat & abolet: Vnde nemo memoriam habebit opervm nostrorvm] Quare non est, quòd aucupemur famam & gloriam, quæ nobiscum ferè interibit; nec quòd studeamus augendæ & exaltandæ familiæ, vtpote quæ nostri citò obliuiscitur; nec quòd posteritati consulamus, vtpotè cuius nullũ habebimus sensũ; nec quòd virtutibus vitæq; austeræ incũbamus, vtpote cuius nulla erit merces, imò nec memoria. Vtere ergo & fruere C præsentibus, frustra futura expectaturus. Hæc impij.

Vmbræ enim transitvs est tempvs Vers. 5. nostrvm] Syrus, *vmbra quæ transit, est incolatus noster*: Arabicus, *quia tempus nostrum est vmbra aduenienes*. q. d. Tempus vitæ nostræ transit vt vmbra, quæ cum sole vel alio corpore, cuius est vmbra, transeunte pari passu pergit & pertransit. Sic Pindarus dixit: Non vmbra, sed *Vmbræ somniũ est homo*. Vita est vmbra. Quod perurgens Plutar. Consolat. ad Apollon. *Quid*, inquit, *vmbrâ debilius? At huius somnium, ne alius quidem explicare dilucidè queat: totum vmbra robur, corporis obiectus est: ita vita tota ex alio pendens, quasi illius vmbra existit*. Gnomæ.

Audi Philonem lib. de Ioseph: *Sicut in somniorum visionibus videntes non videmus; audientes, gustantes aut tangentes, nec audimus, nec gustamus, nec tangimus, loquentes non loquimur, deãbulantes ne deam*-D *bulamus; sed cùm videamur vti motibus & habitibus, nullo prorsus vtimur, mente inaniter sine vllis veris obiectis, pingente sibi simulachra rerũ non existentiũ tãquam existentium. Eodem modo etiam in hoc mũdo corruptibili, vigilantiũ imaginationes somniis sunt simillima: veniunt, abeunt, occurrunt, refugiũt, & priusquam comprehendantur, auolant*. Idem ibidẽ: *Cuncta*, inquit, *quæ sub mundo sunt, vmbris spectrisque sunt similia: & sicut cùm pompa traducuntur, prima quæque conspectum prætereunt: item in torrentibus fallente visum celeritate, vnda præterfluunt: sic vita totius negotia currentia præterlabentiaque videntur manere, cùm ne momentum quidem maneant, numquam non subterfluentia*. Et S. Chrysost. hom. 21. ad Theodorum Monachum: *Omnia vmbra, somnia, cursus. Cursor est vita. Vt si quispiam*

rupis excelsa verticē tenens, pelagus omne prospiciat, multosque inde nauigantium crebris fluctibus freti vnda submergi, alios in prarupti montis saxo collidi, nonnullos ad alia littora contendendo properare, alios tabula vnius auxilio ex fragmentis nauis inuenta à morte defendi, aliquando pro gubernaculo atque remigiis manibus tantummodo suis vti, alios autem videat turbidos fluctus, multiformi genere, cadauera ferre. Ita est qui militat Deo, cùm se à tempestatibus atq; turbinibus vita istius separarit: consistit in arduo sēper ac tuto securus loco. Quid enim celsius potest esse, quid tutius, quàm vnā tandem nos sollicitudinem gerere, quomodo Deo placere possimus? Vidisti naufragia huiusmodi: pelagus vndasque declina, & excelsum huiuscemodi pelago quare nauigantem: & excelsum locū occupa, à periculo captiuitatis immunem. Idem dixere Poëtæ. Sophocles hominem vocat simulachrū & vmbrā. Horatius: *Puluis & vmbra sumus.*

Plures vmbræ & vitæ analogias recensui Eccles. 7. v. 1.

ET NON EST REVERSIO FINIS NOSTRI] Græcè ἀναποδισμὸς, id est repedatio, regressus, reditus, reuersio: πόδες enim sunt pedes. Complut. vertunt, *impedimentum*: cui enim pedes sunt impediti, huic non licet regredi, nec progredi. q. d. Nullus est, qui possit impedire & arcere finem, siue mortem nobis imminentem. Verùm ἐμποδισμὸς propriè significat impedimentum, non ἀναποδισμὸς, vt hîc est. Pro *finis* Græcè est τελευτὴ, id est obitus, mors & finis vitæ. Sensus est q. d. Vbi mortui fuerimus, non licebit nobis repedare, siue pedem reuocare, ac à morte & interitu regredi ad vitam. ita Vatab. Idem dixerunt v. 1. *Et non est refrigerium in fine.* Inculcant enim hominis animæque interitum, vt huius vitæ voluptatibus liberè, sine metu numinis & vindictæ, indulgeant. Syrus vertit, *& non est sanitas in exitu nostro*; Arabicus, *non est morti nostræ mora*, vel *remora & impedimentum.*

QVONIAM CONSIGNATA EST, ET NEMO REVERTITVR] *Consignata est*, scilicet *reuersio*, ne fiat fieriue possit; aut clariùs *finis*. Finis est tam feminini, quàm masculini generis. Vnde Virgil. 2. Æneid. *Hac finis Priami fatorum; hic exitus illū Sorte tulit.* Liuius: *Et quenā finis futura tantis cladibus esset.* Cicero li. 2. de Legib. *Neque necesse est edisseri à nobis, qua finis funesta familia.* Hinc Complut. & S. Paulin. epist. 31. ad Alethium, legunt masculinè: *Non est reuersio finis nostri, quia cōsignatus est*, scilicet finis & dies obitus nostri, idque S. Paulinus refert ad solatium desperatorum. Syrus, *quia determinatum est, & non est qui reuertatur*; Arabicus, *quoniam preceptum* (moriendi cuique) *signatum est, & nemo auertet illud.* Sensus est q. d. Finis & mors nostra certò definita, & ineuitabilis est, nec ab ea ad vitam reuerti licet. Solent enim, quæ certa sunt obsignari. Sigillum enim rei sigillatæ dat certitudinem, imò subinde perpetuitatem & æternitatem. Sic enim Apoc. 20. v. 3. diabolus in inferno obsignatus, id est in longissimum tempus conclusus dicitur: *Misit eum*, inquit, *in abyssum, & clausit, & signauit super illum, vt non seducat ampliùs gentes, donec consummentur mille anni.*

Porrò sigillum, quo obsignata est mors cuiusque, diesque & hora moriendi, est partim naturæ defectus, indeque naturalis necessitas moriendi; partim Dei decretum, quo cuique homini, tam diem nascendi, quàm moriendi præfiniuit, iuxta illud Iob cap. 14. 5. *Constituisti terminos eius, qui præteriri non poterunt.* Vtrumque Gentiles vocauere fatum: vtroque, velut duabus seris & claustris adamantinis, obsignata & obserata est mors cuiusque, eiusque fores occlusæ, vt ex ea ad vitam hanc resurgere sit impossibile. Minùs rectè Cantacuzenus consignationem hanc accipit illam, quæ fit per lapidem vel tumulum sepulchralem, quo mortui corpus concluditur, iuxta illud: *Sepulchra eorum domus illorum in æternum*, Ps. 48. 12. Sic ferè & Hugo ac Lyran.

VENITE ERGO, ET FRVAMVR BONIS QVÆ VERS. 6.
SVNT] q. d. Post mortem nulla erit vita, nulla voluptas, nullus dolor. Ergo fruamur bonis, id est voluptatibus, præsentis vitæ, quia post eam nulla erunt. Hæc Epicuri & Epicureorum est ratiocinatio & paralogismus. Longè seriùs, imò contrarium, ex vanitate & breuitate vitæ concludit Apost. 1. Corinth. 7. 29. *Tempus*, ait, *breue est: reliquum est, vt & qui habent vxores tāquam non habentes sint, & qui flent tamquam non flentes, & qui gaudent tāquam non gaudentes*, &c. *præterit enim figura huius mundi.* Imò vitæ breuitas, acer est stimulus fidelibus ad omnem virtutem, etiam heroicam, eò quòd credant & sperent per illam tam breuem & modicam assequi gloriam sempiternam; cùm vice versa infidelibus sit stimulus ad omnem voluptatem, eò quòd post hanc vitam non credant, nec sperent aliam.

VENITE] Inuitant impij se inuicem ad conuiuandum & compotandum, &c. quia nullius rei sine socio iocunda est possessio, ait S. Bonau. Idem locū habet in virtute, religione & gloria cælesti.

FRVAMVR BONIS QVÆ SVNT] Quia nulla credimus nec speramus futura; ergo fruamur præsentibus.

ET VTAMVR CREATVRA (legit Interpres κτίσει, id est *creatura*, iam legunt κτήσει, id est *possessione*, id est rebus possessis, siue bonis quæ possidemus) TAMQVAM IN IVVENTVTE CELERITER] τὸ *tamquam* Primò, accipi potest, vt nota veritatis, iuxta illud Ioan. 1. *Vidimus gloriam eius gloriam quasi vnigeniti*, id est gloriam, quæ decebat eum qui verè erat vnigenitus. Sic sensus erit: Fruamur voluptatibus creatis ad nostrum vsum gustumque, dum & quamdiu iuuenes sumus, quantum & quamdiu permittit iuuentus, in qua reipsa degimus; cùm adhuc viget & nos recreare potest tam iuuentus, quàm voluptas: senes enim vtramque fastidiunt, vti ait Berzellai ad Dauidem. 2. Reg. 19. 35. Causam dant per τὸ *celeriter*. q. d. Breui cùm iuuentute voluptas gustusque voluptatis transibit & auolabit; ergo vtamur eo celeriter, Græcè σπουδαίως, id est festinè, studiosè, diligenter, alacriter, seriò, attentè, accuratè, vt nullas recreandi occasiones præterlabi sinamus, nec vlla temporis momenta, vtpote adeò fluxi & breuis. Hinc Vatab. vertit, *rebus creatis simul ac iuuentute vtamur*; alius, *creatura quasi adolescentia vtamur*; Vatican. *vtamur creatura tamquam iuuentute*, id est hilariter & valenter, vti iuuenes solent propter corpus vegetum, & animi alacritatem. Iuuentus enim vegeta & hilaris, apta est captandæ cuilibet voluptati, eiusque auida.

Tacitè ergo significant impij breuitatem & vanitatem, tam iuuentutis suæ, quàm voluptatis creatæ, quòd scilicet vtraque illicò abeat & per-

transeat, ac proinde indicant suam insipientiam,
quòd res quarum esse non consistit, sed situm est in
transitu, adeoque potiùs non est, quàm est, ambiãt;
res verò consistentes, solidas, durantes, æternas non
curent & negligant. Ideo enim bona huius vitę sibi
celeriter arripienda dicunt, quòd fugacia sint, auo-
lantia & extemplo non futura. Igitur voluptatis
vmbras dumtaxat, & inania deliciarum simulachra
captant; nam res ipsa nullibi reperitur. Adeò enim
fluxa & lubrica sunt bona, quibus mortales tam
auidè inhiant, vt, antequam manibus apprehendan-
tur & teneantur, elabantur & effluant, imò ante-
quam homo ea vix primis labris degustarit, vix
oculis, vix auribus acceperit, euanescant, itaque non
modò gustum gustantis, sed & oculos attentissimè
contemplantis celerrimeque intuentis aspectum, ac
aures auidissimè auscultantis præteruolent, & ve-
lut ludiones deludant. Si ad honorem respicias,
quod idolum mortales maximè colunt, teneri
Psal.36.35. manibus non potest quin effugiat. Vidit Regius
Psaltes illum alterum superexaltatum, & eleuatum
super cedros Libani: & transiuit, & ecce non
Psal.48.21. erat: vidit hominem, cùm in honore esset, com-
paratum iumentis, & similem factum illis. Vidit
Daniel.6.4 Daniel leænam grandibus alis, aspexit donec euul-
sæ sunt alæ eius, & super pedes stetit. Vidit arbo-
Daniel 4. rem cùm in summa viriditate & proceritate esset,
excisam: regem detracto diademate & purpurâ, de
regno ad pastum inter bestias abiectum, &c. Quid
moror? Si ad vitam spectes, eâ nihil citiùs eua-
nescit: vestigio nubis, aut fumi & vndarum com-
paratur, vt verum sit illud Iob 15. *Antequam dies
eius impleantur, peribit.* Ita noster Mart. de Roa
lib.2. Singul.c.1.

C Totum ergo malum hominis est, frui vtendis, &
vti fruendis: hoc faciunt impij, qui rebus caducis
fruuntur, veris & solidis vtuntur, vt se caducis
pascant & expleant. Frui est potiri fine, quasi sum-
mo bono, in quo beatè conquiescas, vti est adhibe-
re media ad finem iam dictum assequendum. Audi
S. August. lib.83. quæst. 30. *Omnis itaque huma-
na peruersio est, quod etiam vitium vocatur, fruen-
dis vti velle, atque vtendis frui. & rursus omnis or-
dinatio, quæ virtus etiam nominatur, fruẽdis frui, &
vtendis vti. Fruendum est autem honestis, vtendum
verò vtilibus.* Idem lib.11. de Ciuit. c.25. *Tempora-
libus*, inquit, *magis vtendum est, quàm fruendum, vt
frui mereamur æternis. Non sicut peruersi qui frui vo-
lunt nummo, vti autem Deo: quoniam non nummum
propter Deum impendunt, sed Deum propter nummum
colunt.*

D Secundò, noster à Castro *tamquam* accipit pro-
priè vt notam similitudinis. Vnde *τὸ tamquam in iu-
uentute* refert ad *τὸ creatura*, quasi eius iuuentus &
flos captandus sit. q.d. *Vtamur creatura vti in iuuen-
tute*, videlicet est, vel tamquam in adolescentia exi-
stente, ne sinamus præterire creaturam dum viget,
floret dum in sua est adolescentia, antequã senio cõ-
fecta marcescat, quin ea fruamur. Aduerbiũ autem
σπουδαίως, idem est, quod grauiter, studiosè, nempe
vt in eam perfruitionem toto studio ac cupiditate
incumbatur. Et hic sensus potior est, tum quia im-
pij, non tantùm adolescentiam suam, sed & vitam
vniuersam senio quoque miserè confectam, volu-
ptati capiendæ dicauere, antequam morte repellan-
tur: tum quia ex sequentibus constabit, impios sese
excitare ac inuitare, vt omni studio & cupiditate

præripiant creaturam omnem dum viget floretque,
A ne per negligentiam quidpiam voluptatis, quod ca-
pi possit, eorum auiditatem effugiat, prætereat, aut
inscijs elabatur.

Aliter *τὸ tamquam in iuuentute* explicat Ceruan-
tius, refertque ad senes, qui volunt videri iuuenes,
ac vt iuuenes luxuriari. Hinc annos vitæ suæ iuue-
niles simulant miseri, atque canos, monumenta ci-
neris, in quem paulatim abeunt, plumbeis instru-
mentis, obscurisque pigmentis infuscant, quasi præ-
sagientes carituros se æternitate vitæ felicis, & atra
inferorum caligine inuoluendos, qui quamuis an-
nosi & decrepiti senes, nũquam senescunt, sed sem-
per pueriliter, imò puellariter viuunt, atque puellas-
cunt in dies. Quas tres explicationes capit Græca
sententia; hanc tertiam, vt planiorem, reliquis an-
tepone, q. d. Ne sinamus nos senescere voluptatũ
medicamine: iuxta illud Ouid. in Fastis,
B *Nequitia est, quæ te non sinit esse senem.* hæc ipse.

Verùm hic sensus subtilior est, quàm solidior, ac
alienior, quàm germanior. Hæc enim vel vtrorum-
que, vel iuuenum potiùs, quàm senum sunt verba;
vnde subdunt: *Non prætereat nos flos temporis.* Me-
liùs alij exponunt q. d. impij. Sic nos exhilaremus,
vt maneamus semper hilares sicut iuuenes. Non
dedamus nos mœrori & vitæ seueræ, ne citò fiamus
senes, imò vt numquam senescamus, sed potiùs an-
te senium molestum & tetricum, vita eiusque iu-
cunditate defungamur.

Insipiens est hæc impiorum illatio: vnde idipsum
illi serò agnoscentes, tandem dicent illud c.5.6. *Er-
go errauimus à via veritatis.* Sapiens enim est illa
Apost. collectio: *Dum tempus habemus, operemur
bonum*, Galat. 6.10. Et illa Dauidis Psal. 36.1. *Noli
C æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes
iniquitatem; quoniam tamquã fœnum velociter aref-
cent.* Vnde S. August. in Psal. 70. *Cùm dixisses*, ait,
*Manducemus & bibamus; adiunxisti, Cras enim mo-
riemur*, Isaiæ 22.13. *Audi contra à me: Imò ieiunemus
& oremus: cras enim moriemur.* Hinc sapiens ille
rogatus, cur adeò parcè & sobriè viueret? respondit:
Morituro hoc sufficit. Viatori enim modicum viati-
cum sufficit, si via sit modica.

VINO PRETIOSO ET VNGVENTIS NOS IM- VERS. 7.
PLEAMVS] *Vino* interiùs bibendo; *vnguentis* ex-
teriùs vngendo. Rursum vtrisque interiùs. Sole-
bant enim deliciarum causa, vino miscere vnguen-
ta quædam sapida & odorata, itaque illa cum vino
ebibere, vti alibi ostendi. Sic erit hendiadys: *Vino
& vnguentis*, id est vino vnguentoso, iuxta illud
Virg. 2. Georg. *Pateris libamus & auro*, id est, pate-
D ris aureis. Porrò solebant veteres in conuiuijs priùs
aqua calida ablui, deinde vnguentis inuncti cœni-
tare, tum deliciarum, tum fragrantiæ, tum sanitatis
causâ, vti docent Athen. lib.5. Plutar. lib. 3. Sym-
pos. Clemens Alex. lib.2. Pædag. ceterique, qui de
priscis conuiuiorum ritibus scripsere. Vinum autem
pretiosum, est vinum *Cos*, quod scilicet egregiè est
coloratum, odoratum, sapidum.

ET NON PRÆTEREAT NOS FLOS TEMPORIS]
Primò, *flos temporis*, inquit Holcot, est flos iuuen-
tutis. q.d. Vtamur flore iuuentutis ad omnes volu-
ptates, quas ipsa concupiscit; in adolescentia enim
est longè viuidior auiditas voluptatis, quàm in ætate
virili vel senili. Vnde Guarin. vertit, *neque florem
vitæ prætereamus.* Verùm Græcè est, *ἄνθος ἀέρος*,
id est *flos aëris*. Vnde

Secundò, Ceruantius sic exponit, quasi dicat, Loti inunctique in mollibus culcitris accumbamus A mensæ, vt caueamus ne lædi possimus flore aëris; vel aura delicata perflante penetrari, & contrahere catarrhum aliumue morbum, vtpote poris corporis per lotionem & vnctionem iam apertis. Verùm Græcè & Latinè est, *Et non prætereat*, non autem, *& non penetret, nos flos aëris.*

Tertiò ergo, & genuinè, flos ἀέρος, id est *aëris*, vel, vt alij per metathesin legunt, ἔαρος, id est *veris*; est vernum tempus, quod est quasi flos omnium anni temporum: illo enim cuncta virent & florent, ac grato halitu & odore, quem exspirant, aërem imbuunt, per eumque nares totumque corpus recreant & restaurant: vnde aër vernus saluberrimus æquè ac iucundissimus est, iuxta illud,

Nunc formosissimus annus.

Et illud, B

Omne ver anni decus, & venustat.

Et Ouid. 1. Metamorph.

Ver erat æternum, placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flores.

Idem 1. Fastorum,

Omnia tunc florent, tunc est noua temporis ætas,
Et noua de grauido palmite gemma tumet.
Et modo formatis operitur frondibus arbor:
Prodit & in summum seminis herba solum.
Tunc blandi soles, ignotaque prodit hirundo,
Et luteum celsa sub trabe fingit opus.
Tunc patitur cultus ager, & renouatur aratro.
Hæc anni nouitas iure vocanda fuit.

Denique Plinius lib. 21. c. 1. *In hortis*, inquit, *coronamenta seri iussit Cato, inenarrabili, florum maximè, subtilitate: quando nulli potest facilius esse loqui, quàm rerum naturæ pingere, lasciuienti præsertim, & in magno gaudio fertilitatis tam variè ludenti.*

Porrò, veri aptè respondet iuuentus: ipsa enim est quasi ver ætatum. Vnde Ouid. 10. Metamorp.

Citraque iuuentam,
Ætatis breue ver, & primos carpere flores.

Quartò, pleniùs, generaliùs, magisque adæquatè ad Vulgatam, flos aëris est flos tēporis & vitæ, quo aëre & aura hac fruimur. Vnde Vatabl. vertit, *nec florem auræ prætereamus.* Hinc noster à Castro per *florem temporis* aut vitæ, accipit quidquid in tempore deliciosum floridumque reperitur, ne scilicet vlla occasio labi sinatur, nulla oportunitas prætereatur, in qua voluptate frui concedatur. *Flos temporis* ergo est communis voluptas cuiuslibet temporis, in hyeme ignes, in vere flores, in æstate viridaria, in autũno fructus, &c. vt *flos temporis* dicatur, quidquid iucundum ac delectabile singula ferent tempora, ad D quorum voluptates sese impij hortantur. Tales autem, ait Bonau. *nihil curant de fructu animæ cælestis, sed de flore veris præsentis.*

Porrò, vide hîc insipientiam impiorum, qui res vanissimas & celerrimè euanescentes, puta flores, ambiunt; fructus verò solidos respuunt. Quare eos meritò S. August. in titulo Psal. 53. vocat *Ziphæos*, id est *florentes, qui florent in sæculo, & arescunt in iudicio, & post ariditatem in ignem æternum mittentur.* De quibus Isaiæ 40. dicitur: *Omnis caro fœnũ, & omnis gloria eius quasi flos agri*, Septuag. & D. Pet. 1. 1. 24. *& omnis gloria hominis tanquam flos fœni.* S. August. in id Psal. 102. *Homo tanquam flos agri sic efflorebit. Totus*, inquit, *splendor generis humani, honores, potestates, diuitiæ, flos fœni est: & sicut vix annua est pulchritudo agri, & perexiguo tempore transeunt flores, qui sunt pulchritudo herbarum, sic & humana prosperitas.* Sed de hoc mox plura.

CORONEMVS NOS ROSIS, ANTEQVAM MARCESCANT] Græcè, *coronemur calycibus rosarum.* Vers. 8. Rosæ enim planè apertæ illicò flaccescunt & marcescunt: calyculi verò, siue baccæ clausæ, rosarum, dum sensim sese aperiunt, & folia explicant, diutiùs durant; & quia conclusi stipatique sunt, hinc densiorē suauioremque odorem exspirant; sed & ijdem mox marcescunt. Rosa enim, quia excitatissimi est odoris, hinc citissimè marcescit, ait Plutarch. 2. Sympos. quæst. 1. Et Plin. lib. 21. c. 1. *Flores*, ait, *odoresque in diem gignit* (terra) *magna, vt palam est, admonitione hominum, quæ spectatissimè floreant, celerrimè marcescere.* Idem c. 11. *Nouissima*, inquit, *rosa, eadem prima deficit* inter flores.

Porrò, rosæ & coronæ ex rosis à temperantibus Rosa resistit ebrietati; curt adhibentur conuiuijs, tum odoris causa, tum vt sua frigiditate resistant ebrietati, præsertim dum suo halitu suaui poros aperiunt, per quos vapores vini exspirent, ne cerebrum grauent. Audi Athenæũ lib. 5. *Vinciebant primùm capita fasciis ac vittis ex lino & lana: tum ornatus causâ frondes additæ floresque: nam aduersus incommodum vini præsidio sunt exhalationes florum; si calidi sint, molliter poros aperiendo efficiunt vt perspiret vinum; si leniter frigidi, vapores mediocri suo contactu repellunt.*

Hinc corona rosea sacra erat Musis, teste Plutar. lib. 2. Sympos. quæst. 1. Idem lib. 3. docet rosas mirificè cor cerebrũque recreare, habereq; vim astringendi, ac ea quæ caput grauant, odore suo reprimendi. Hinc Ouid. 5. Fastor.

Tempora sutilibus pinguntur tecta coronis,
Et latet iniectâ splendida mensa rosâ.

C Et paulò post:

Annuis, & mortis flores cecidere capillis:
Decidere in mensas vt rosa missa solet.

Et Horatius:

Non desint epulis rosæ,
Non viuax apium, non breue lilium.

Est enim rosa regina florum. Vnde Leucippe apud Rosa regina florum. Achillem Tatium lib. 2. *Si regem*, inquit, *floribus constituere Iupiter voluisset, non alium certè quàm rosam tali honore dignatus fuisset.* Hæc est terræ ornamentum, plantarum splendor, oculus florum, prati purpura, pulchritudo coruscans. Hæc amorem spirat, decorem conciliat, speciosis folijs luxuriat, tremulisque delectat, eius frondes Zephyri afflatu rident: atque adeò vsque eò verum est, rosæ tribui regnum florum, vt corona è rosis præter cetera designet potentiam, regnum, imperium. Hinc & Virgil. rosam auroræ comparat, imò æquat:

Ambigeres, inquit, *raperetne rosis aurora ruborem,*
An daret, & flores tingeret orta dies.
Ros vnus, color vnus, & vnum manè duorum,
Sideris & floris est domina vna Venus.
Forsan & vnus odor: sed celsior ille per auras
Difflatur; spirat proximus ille magis.

Denique Dracontius de Opif. sex dierum, omnes flores vocat roseos, & ex rosa Deum opificem ita celebrat:

Qui roseis stillare nemus vel floribus agros
Imperat, autumni qui dulcia poma saporat.

Impij verò non hoc fine, sed alio aiunt, *Coronemus nos rosis*, scilicet vt pleno earum odore & colore nares oculosque pascant & impleant, incitentque

ad

ad omnem voluptatem, præsertim veneream. Hinc subdunt: *Nullum pratum sit, quod non pertranseat luxuria nostra.* Rosæ enim amorem gratiamq; conciliant, qua de causa olim Veneri dicabantur. Vnde ex Pausania in Eliacis Natalis Comes lib. 4. Mythol. cap. 13. *Venus*, ait, *rosea corona solebat insigniri.* Et Valerius scribens Ruffino ne vxorem ducat, epist. 44. tom. 9. operum D. Hieronymi: *Placet*, ait, *delectatio, sed pungit dilectum, flos Veneris rosa est, quia sub eius purpura multè latent aculeî.*

Rosa Virginis symbolum.

Quocirca aliqui, inter quos est Iosephus Stephanus lib. de Rosario B. Virg. c. 3. sic exponunt: Coronemus nos rosarum calyculis, seu vasculis, hoc est, virginum amplexu foueamur, antequam decorem ætatis florémque deponant. Nam pudoris ac virginitatis symbolum rosam esse, præter profanos qui id insinuant, affirmat S. Hieron. in epist. 8. ad Demetriadem cap. 1. & Ioël. 3. in illa verba: *Et fons de domo Domini*, in verbis extremis.

Verùm, hic sensus symbolicus est, non litteralis. *Rosæ*, inquit Fulgent. lib. 2. Mytholog. in Vener. *& rubent, & pungunt, vt etiam libido: rubet enim hæc verecundiæ opprobrio; pungit etiam peccati aculeo. Et sicut rosa delectat quidem, sed celeri motu temporis tollitur; ita & libido libet momentaliter, & fugit perenniter.*

Hinc & Cleopatra in luxuriosissimo suo conuiuio, in rosas expendit talentum, hoc est sex millia coronatorum Francicorum, cùm per omnia discumbentium triclinia foliorum passim aceruí; cubiti mensura pauimentis vndequaq; extarent. Hinc Martianus Capella lib. 1. Veneri pectit coronam è rosis. *Hanc*, inquit, *rosis decussatim vinculatis sertata contextio.* Et solent meretrices amasios data vel iniecta rosa ad se pellicere. Lucretius lib. 2. de Idæa matre, denso rosarum iactu ab omnibus petita, ita canit:

Ninguntque rosarum
Floribus, vmbrantes matrem comitumq; cateruas.

Scripsit Anacreon vetus Poëta Græcus encomium rosæ, in quo ita canit:

Cum vere patre florum,
Spectanda laus rosarum.
Rosa flos odorque diuum,
Hominum rosa est voluptas;
Decus illa gratiarum,
Florente amoris hora.

Porrò Tertull. lib. de Corona militis c. 9. & ex eo Martin. de Roa l. 2. Singul. c. 1. negant apud Hebræos fuisse vsum coronarum in festis & conuiuiis, eò quòd illarum non meminerit Script. Verùm contrarium insinuat Clemens Alex. lib. 2. c. 8. idq; patet ex hoc loco. Impij enim Hebræi hîc dicunt: *Coronemus nos rosis.* Sicuidem hedera coronabantur in honorem Bacchi, vt patet 2. Machab. 6. 7. Nec id mirum, cùm illi ipsi declinantes in idola ritúsque Gentilium, Venerem, eiúsque amasium Adonidem adorarint, & sacro planctu coluerint, vt patet Ezechiel. 8. 14. Quod ergò ait Tertul. Hebræis non fuisse in vsu conuiuales rosarum florumq; coronas, intellige ex more proprio, non ab Ethnicis sumpto.

Rosa est voluptas spinosa.

Moraliter, rosa symbolum est voluptatis euanidæ & spinosæ, id est multis amaritudinum dolorumque spinis commistæ. Impij ergo florem, imò floris inchoationem dumtaxat, putà calyculos rosarum, captant; at pij fructum flori anteferunt, iuxta illud sapientiæ: *Ego quasi vites fructificaui suauitatem odoris: & flores mei fructus honoris & honestatis.*
A Eccli. 24. 23. Nullius enim arboris fructus melior, quam vitis: hæc enim profert vuas & vina. Hinc S. Ludouicus rex Franciæ vetuit gestari rosas feria sexta, in honorem coronæ spineæ Christi Domini. Vnde S. Basil. hom. 11. Hexam. *Transitoria*, inquit, *ac breuis momenti vernorum florum gratia, adhuc desiderantes destituit.* Et S. Ambr. l. 3. Hexam. c. 11. *Inutiles*, inquit, *homo licet splendore nobilitatis, aut fastigio potestatis, aut fulgore virtutis, semper tibi spina proxima est, semper inferiora tua respice, super spinas germinas, nec prolixa manet gratia: breui vnusquisque decurso ætatis flore marcescit.* Et huc id Virgil. de rosa pertinet:

Quam longa vna dies, ætas tam longa rosarum:
Quas pubescentes iuncta senecta premit.
Quam modo nascentem rutilus conspexit Eous,
Hanc rediens sero vespere vidit anum.

B Et Hieron. Angerian. in Epigramm.

Pulchra breuis durat rosa tempore, forma breuique
Tempore, sic forma par rosa tempus habes.

Et Horat. lib. 2. Carm. ode 3.

Huc vina & vnguenta, & nimium breues
Flores amœnæ ferre iube rosæ.

Quocirca Clemens Alex. lib. 2. Pædag. c. 8. asserit vsum florum esse noxium, & celeriter præterire supplicio affectum. Additque hinc probari vitæ eorum breuitatem, quod ambo flaccescunt, nempe flos & pulchritudo. Ea re Artemidorus monet, etsi coronæ è rosis per quietem visæ omnibus bonæ sint, id est faustæ; hinc tamen ægrotantes excipi. *Hos enim*, inquit, *occidunt*, id est morituros prædicunt, quod facilè marcescant. Ipsa rosa non tantum Locrensis, sed quælibet, cum sit specimen omnium
C florum; tamen eodem propè momento, quo nascitur senescit. Virgil. de hoc flore:

Mirabar celerem fugitiua ætate rapinam,
Et dum nascuntur consenuisse rosas.

Hoc ipsum Latinus Callimachus:

Vidi ego odorati victura rosaria Pæsti,
Sub matutino cocta iacere Noto.

Hanc ob causam Ausonius in Epigram. virginem admonens mortalitatis, ait:

Collige virgo rosas, dum flos nouus, & noua pubes,
Et memor esto æuum sic properare tuum.

Scitè à Domitiano dictũ est, nec gratius esse quidquam decore, nec breuius. Hinc est, quod Paulus nominans coronas hasce floreas, eas vocat *corruptibiles: Qui in agone*, inquit, *contendit, ab omnibus se abstinet. Et illi quidem, vt corruptibilem coronam accipiant; nos autem incorruptam.* 1. Cor. 13.

D Denique Statius lib. 3. Syluar. omnem florum hilaritatem funere terminari asserit, dum ita canit:

Qualia pallentes declinant lilia culmos,
Pubentesque rosæ primos moriuntur ad Austros,
Aut vbi verna nouis exspirat purpura pratis,
Illa sagittiferi circumuolitastis amores
Funera, maternoque rogos vnxistis amomo.

Quæ omnia confirmant id, quod ab Isidoro traditur, nempe *flores* dici quasi *fluores*, quòd citò decidant, & citò soluantur: ita ipse lib. 17. Orig. c. 6. Sic & Græcè ῥόδον, id est rosa, dicitur à ῥεῖν, id est fluxu, q. d. fluens odor; eò quòd odoris prodiga, vt ait Plutarch. lib. 3. Sympos. quæst. 1. ῥεῦμα πολὺ τῆς ὀδμῆς ἀφίειν, id est, ingentem odoris fluxum emittit: hoc ergo suo fluxu ipsa effluit, diffluit, marcescit: sicut planta nimio fluxu humoris, homo san-

Flores quasi fluores.

Rosæ etymon.

guinis, diffluit & emoritur. Ita Clemens Alex. 2. Pædag. c. 8. Nuper Leo X I. Pont. Florentinus familia Medicea in insignibus gestabat rosam, cum hoc lemmate: *Sic florui.* Verus sibi fuit vates: nam paucis diebus in Pontificatus culmine stetit & floruit, & illico instar rosæ defloruit, moriensque orbi sui desiderium, velut odorem suauem aspirauit.

Christianorum est corona spinea, non rosea.

Denique Clemens Alex. loco iam citato docet, Christianos non debere coronari rosis, quia Christus coronatus fuit spinis. Idem fusius inculcat Tertull. lib. 2. de Corona militis, vbi & docet Christianos, vt Christum sequerentur, exhorruisse coronas è rosis & floribus. Idem fuit sensus S. Ludouici, vti paulò antè dixi. Sic & Godefridus Bullonius expugnans Hierosolymam anno Domini 1099. ipso die Parasceues, quo Christus in eadem passus fuerat, dum à proceribus communi consensu crearetur & inauguraretur primus è Christianis Hierosolymorum rex, auream regum corona noluit coronari, eò quòd in eadem vrbe, eodem die, Christus spineam tulisset; imò nec rex Hierosolymæ aut Iudææ, sed protector S. Sepulchri nuncupari voluit, eò quòd Christi crucifixi titulus proprius fuerit, *Rex Iudæorum.* Ita refert Guilielmus Tyrius in historia Belli sacri, Ioannes Molanus Doctor Louan. in Militia sacra, & alij. Disce, ô Christiane, sub capite coronato, non debere membra esse delicata, nec sub Christo sentibus confixo, decere te rosis deliciisque coronari.

Nullum pratum sit, quod non pertranseat luxuria nostra] Hæc sententia non est in Græco, sed in Romanis, ac cæteris Latinis. Prata amœna herbis, floribus, nemoribus apta sunt voluptati. Vnde Horatius:

Neu desint epulis rosæ,
Neu viuax apium, neu breue lilium.

Sensus ergo est q. d. Vbique luxuriemur, vbique voluptuemur, vbique in pratis florum odore, herbarum virore, fontium riuulorumque chrystallino decore, nemorum arborumque vmbra nos oblectemus, ibique gulæ, ventri & veneri indulgeamus. *Luxuria* enim hic non solam libidinem, sed quemuis luxum epularum, deliciarum & voluptatum significat. Hoc est, quod Iudæis fornicantibus, tum corporaliter, tum potius spiritualiter, putà idololatrantibus, improperat Ierem. c. 2. 20. *Sub omni ligno frondoso, tu prosternebaris meretrix.* Hic impij iudicant radicem sui mali & malitiæ, scilicet impotentem venereis & voluptatis auiditatem & cupidinem vsque ad luxuriam. Luxuria enim copiam, redundantiam & effusionem significat. Vnde Cicero act. 1. in Verrem: *Quæres,* inquit, *luxuries in flagitijs, crudelitas in supplicijs, auaritia in rapinis,* &c. *Luxuria,* inquit Festus, *est motum solutio.* Et Ouid. lib. 1. de Arte:

Mens erit apta capi tunc, cum lætissima rerum
Vt seges in pingui luxuriabit humo.

Et lib. 2.

Luxuriant animi rebus plerunque secundis.

Sic vocatur segetia luxuriosa, id est nimia & profusa. Vites quoque, segetes & arbores luxuriantur, cùm nimis redundant ramis & germinibus.

Vers. 9. Nemo nostrum exors sit luxuriæ nostræ] Græcè, *nemo nostrum expers sit ἀγερωχίας*, id est insolentiæ, luxuriæ, magnanimitatis, superbiæ; Vatab. *petulantiæ*; Complut. *strenuitatis*;

A alij, *ferociæ nostræ*, q. d. Quisque nostrum exprumat suam cupidinem, petulantiam, insolentiam, strenuitatem, superbiam; quisque se virum ostendat in suis libidinibus & passionibus; valenter & potenter indulgeamus nostræ lubentiæ nostroque animo. vt quidquid illi lubet & libet, idem liceat, ac licenter, petulenter & strenuè id ipsum expleamus. Nam vt ait Eustath. in Iliad. 2. *Infusio & diffusio facilis in id, quod lubet, & quo quis glorietur, insolescat.* Notant animum suum effrænem ad omnes cupiditates explendas, qui duos maximè affectus & passiones continet, scilicet amorem ardoremq; voluptatis, ad superbiam, iram & insolentiam ad prosternendum illos qui fruendæ voluptati obsistunt. Amor enim rei cupitæ acuit iram in eos qui obicem obijciunt, ac ferociam in eos quos spoliare quis vult, vt habeat vnde suo ventri & veneri, aut

B pompæ & fastui satisfaciat: quare cupido sæua est, & quo magis gliscit cupido, eo magis & quasi pari passu crescit ira & sæuitia.

Vbique relinquamus signa lætitiæ] *Signa* hæc sunt flores, odores, epularum reliquiæ, rami, frondes, cantus, tripudia, &c. Pro *signa* græcè est *σύμβολα*, quod & signa & collationem significat, qua scilicet conuiuæ conferunt in commune pecunias, vel cibos ad instruendum lautum epulum, q. d. Vbique epulemur, vbique epuli nostri pars existat; quisque locus de nostro epulo ac lætitia participet, vt omnia nostris deliciis & gaudiis compleamus. Adeò enim effusi sumus in voluptates, vt iis non tantum ventrem & nosipsos; sed & aliosquosque, quin & prata ac locum quemlibet implere satagamus.

C Quoniam hæc est pars nostra, et hæc est sors] Vatabl. *hic est fructus noster*, q. d. Post mortem non expectamus aliam hæreditatem, aliam vitam, aliam voluptatem: sed omnis illa hac vita terminabitur. Ergo dum viuimus, illi indulgeamus. Hæc est enim nostra portio, hæc nostra sors, hæc nostra hereditas.

Secus planè dicunt pij, qui continentiæ vacantes, post mortem expectant gaudia cælestia, ideoq; canunt cum Psalte Psal. 15. 5. *Dominus pars hereditatis meæ, & calicis mei: tues, qui restitues hereditatem meam mihi.*

Opprimamus pauperem iustum, et non parcamus viduæ, neque veterani reuereamur canos multi temporis] Voluptatis comes, imò filia, est sæuitia & tyrannis. Hinc voloptas est crudelis: qui enim suas opes decoxerunt, easque in gulam & libidi- Vers. 10.

Voluptas est crudelis: cur?

D nes exhauserunt, velut lupi famelici, imò fame rabidi, sæuiunt in pauperes, viduas & senes, vt eorum velut infirmorum & impotentium bona inuadant & diripiant. Hinc aliqui vertunt, *tyrannidem exerceamus in pauperem*, vel *per tyrannidem subyciamus nobis inopem, nec parcamus viduæ, neque canitiem senis longæuam reuereamur*; Iansen. *nec senis canos annosos reuereamur.* Græcum enim *καταδυναστεύω* significat per tyrannidem aliquem opprimere, sibique subijcere. Vide hic, vt rosæ in spinas transeant, ac gula in crudelitatem. Audi S. August. in Psal. 52. in explicat. tituli: vbi ait: *Post illam descriptam latius luxuriam, coronemus nos rosis,* &c. quid sequitur? *Occidamus iustum,* &c. *lenes iam dudum loquebantur, Coronemus nos rosis. Quid blandius quid delicatius? de hac lenitate sperares cruces &*

& gladios? Noli mirari, lenes sunt & radices spinarum; si quis eas contrectet, non pungitur, sed quo pungeris inde nascitur.

Idem fuit sensus & syllogismus Epicuri & Epicureorum, quem graphicè depingit & refellit Lactant. lib. 3. c. 17. *Verum ille*, inquit, *impunitatem vitijs suis spopondit; fuit enim turpissimæ voluptatis assertor, cuius capienda causa nasci hominem putauit. Quis cum hoc affirmari audiat, vitijs & sceleribus abstineat? Nam si peritura sunt anima, appetamus diuitias, vt omnes suauitates capere possimus. Quæ si nobis desunt, ab ijs qui habent auferamus clam, dolo, vi. Voluptatibus igitur quomodo possumus seruiamus. Breui enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur; ne quia ipsi quandoque perituri sumus, idipsum quod viximus, pereat. Hoc ille licet non dicat verbo, re tamen ipsa docet.* Rationem claram subiicit. *Nam cum disputat omnia sapientem sui causa facere, ad vtilitatem suam refert omnia, quæ agit. Itaque qui audit hæc flagitia, nec bonum quidquam faciendum putabit, quoniam benefacere ad vtilitatem spectat alienam: nec à scelere abstinendum, quia maleficio pœna coniuncta est. Archipirata quispiam, vel latronum ductor si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone vti potest, quàm vt eadem dicat, quæ dicit* Epicurus? *Deos nihil curare, non ira, non gratia tangi; inferorum pœnas non esse metuendas, quod animæ post mortem occidant, nec vlli omnino sint inferi; voluptatem esse maximum bonum. nullam esse humanam societatem, sibi quemq; consulere; neminem esse, qui alterum diligat, nisi sui causa.*

Vers. 11. Sit autem fortitudo nostra lex iustitiæ] Ita Roman. & Græca. Perperam ergo Complut. & alij legunt, *lex iniustitiæ*, q.d. Fortitudo nostra nobis sit lex & norma, non iustitiæ, sed iniustitiæ, vt scilicet iuxta eam non iusta, sed iniusta perpetremus, spoliando & opprimendo pauperes, viduas & senes. Verùm legendum est, *lex iustitiæ*, vti dixi. Arabicus, *sit autem fortitudo nostra velox ad iustitiam.* Sensus est, q.d. Nobis iustum & legitimum habeatur, & quasi lex iustitiæ, non quod ipsa iustitia & recta ratio dictat, non quod senes canitie venerabiles dicunt, sed quod vis & fortitudo nostra efficere & rapere potest: quod vulgò dicitur, iustitia ipsi est gladius, ius suum portat in armis; vti Callicles ait apud Platonem in Gorgia. Hoc est axioma tyrannorum, imò leonum & ferarum, qui non aliam habent iustitiam, quam vngues, dentes, vim & rapinam, ac proinde iniustitia ipsis est pro iustitia, & norma vitæ, iuxta illud. Iuuen. satyra 6.

Sic volo, sic iubeo, sic pro ratione voluntas.

Talis fuit Nemrod validus venator, non tam ferarum, quàm hominum, Gen. 10. 8. Causam subdit:

Quod enim infirmum est, inutile inuenitur] Arabicus, *quoniam virtus infirma apparet inutilis.* Pro *inuenitur* græcè est, ἐλέγχεται, id est arguitur, conuincitur, dum infirmitas omnium patet iniuriis, q. d. Qui viribus præualet, hic validus, potens & diues est: qui infirmus & impotens potentiori resistere nequit, sed succumbit, hic ad nihil vtilis est; nisi vt alterius sit spolium & præda, vti sunt pauperes, viduæ, senes: idque naturæ videtur conforme. Nam quod validius est, naturaliter dominatur inualido, vti in bestiis est videre. Hinc pisces maiores deuorant minores; lupi rapiunt oues; leones, lupi, tigrides venantur quæuis animalia. Ergo & id in hominibus habeat locum oportet, vt opes infirmorum cedant inualidis & potentibus. Hoc est principium tyrannorum & atheorum, quod hoc sæculo renouauit Machiauellus, qui religionem, virtutem, iustitiam censuit subseruire debere potentiæ & libidini dominandi, vt iis vtaris quantum iuuant ad ditiones tuas propagandas; non vtaris, quantum id impediunt. Hinc olim Christianis obiecere Pagani, quod ipsi vtpote humiles, mansueti, tolerantes, quieti, inertes essent & inutiles ad rempublicam armis propagandam, teste Tertull. Apolog. pro Christianis.

Verùm, hoc principium non humanum est, sed ferinum; non Christianum, sed atheum; non diuinum, sed diabolicum. Feræ aguntur suo appetitu ferino: at homo agitur ratione & humana æquitate, quæ ei à Deo data est velut lux & dux vitę; illam ergo sequatur oportet. Hoc est quod deplorat Habacuc c. 1. v. 3. & 4. *Factum est*, inquit, *iudicium & contradictio potentior, quia impius præualet aduersus iustum.* Vide Iob cap. 20. & 21.

Vers. 12. Circumueniamus ergo iustum, quoniam inutilis est nobis, et contrarius est operibus nostris, et improperat nobis peccata legis, et diffamat in nobis peccata disciplinæ nostræ] Arabicus τὸ *iustum* accipit in genere neutro, vnde vertit, *condamus, fingamus, fabricemus, iustum.* q.d. Lex iustitiæ veræ nobis nostræque cupiditati aduersatur: formemus ergo aliam legem iustitiæ, conformem non rectæ rationi, sed concupiscentiæ nostrę, vt iustum sit quidquid nobis libet. Verùm Hebræa, Septuag. Vulgata, Chaldæus, Syrus, cæterique omnes accipiunt *iustum* in genere masculino, idque exigunt sequentia.

Ex antecedentibus ergo & subsequentibus liquet, hanc esse vocem impiorum contra quemlibet insigniter iustum & pium, qui eorum impietatem verbis & vita redarguat, quem proinde ipsi, vt sibi inuisum, persequantur ad necem, vti factum est omni æuo. Sic enim Cain persecutus est iustum Abel, Sodomitæ Lot, Esau Iacobum, fratres Iosephum, Pharao Mosen & Hebræos, Saul Dauidem, Iezabel Eliam, Manasses Isaiam, &c. Qui enim plenè & perfectè est iustus, non sibi soli est iustus, sed & toti reipublicæ, ac proinde iustitiæ est hyperaspistes, id est acer propugnator, propagator & vindex, quem proinde impij pessimè oderunt, & ad necem persequuntur. Ita censent Hugo, Lyran. Osorius, Iansen. hic, ac S. Chrysost. hom. 5. de verbis Isaiæ: *Vidi Dominum*, & S. Ambros. lib. 2. Offic. c. 6. & 7. Hinc Simeon Metaphrastes in vita S. Auxentij, in ipso impletum ait illud Sapient. 2. *Exterminemus iustum, quoniam inutilis est nobis.*

Prophetia de Christi cruce. Verùm secundò, hic esse prophetiam de Christo, eiusque passione, quem impij pontifices & Iudæi, vtpote scelerum suorum castigatorem, persecuti sunt vsque ad crucem, liquet Primò, ex ipsis verbis, quæ hic planè sunt eadem cum iis, quibus Iudæi Christum in cruce pendentem subsannauerunt, vt patet vtraque conferenti, præsertim illa: *Liberet nunc, si vult eum: dixit enim, Quia filius Dei sum*, Matth. 27. 43. Quibus respondent hic illa v. 13. *Filium Dei se nominat*; & illa v. 16. *Glorla-*

Probatur primo.

guinis, diffluit & emoritur. Ita Clemens Alex. 2. Pædag. c.8. Nuper Leo XI. Pont. Florentinus familia Medicea in insignibus gestabat rosam, cum hoc lemmate: *Sic florui.* Verus sibi fuit vates: nam paucis diebus in Pontificatus culmine stetit & floruit, & illico instar rosæ defloruit, moriensque orbi sui desiderium, velut odorem suauem aspirauit.

Christianorum est corona spinea, non rosea.

Denique Clemens Alex. loco iam citato docet, Christianos non debere coronari rosis, quia Christus coronatus fuit spinis. Idem fusiùs inculcat Tertull. lib. 2. de Corona militis, vbi & docet Christianos, vt Christum sequerentur, exhortuisse coronas è rosis & floribus. Idem fuit sensus S. Ludouici, vti paulò antè dixi. Sic & Godefridus Bullonius expugnans Hierosolymam anno Domini 1099. ipso die Parasceues, quo Christus in eadem passus fuerat, dum à proceribus communi consensu crearetur & inauguraretur primus è Christianis Hierosolymorum rex, aurea regum corona noluit coronari, eò quòd in eadem vrbe, eodem die, Christus spineam tulisset; imò nec rex Hierosolymæ aut Iudææ, sed protector S. Sepulchri nuncupari voluit, eò quòd Christi crucifixi titulus proprius fuerit. *Rex Iudæorum.* Ita refert Gulielmus Tyrius in historia Belli sacri, Ioannes Molanus Doctor Louan. in Militia sacra, & alij. Disce, ô Christiane, sub capite coronato, non debere membra esse delicata, nec sub Christo sentibus confixo, decere te rosis deliciisque coronari.

NVLLVM PRATVM SIT, QVOD NON PERTRANSEAT LVXVRIA NOSTRA] Hæc sententia non est in Græco, sed in Romanis, ac cæteris Latinis. Prata amœna herbis, floribus, nemoribus apta sunt voluptati. Vnde Horatius:

Neu desint epulis rosæ,
Neu viuax apium, neu breue lilium.

Sensus ergo est q. d. Vbique luxuriemur, vbique voluptuemur, vbique in pratis florum odore, herbarum virore, fontium riuulorumque chrystallino decore, nemorum arborumque vmbra nos oblectemus, ibique gulæ, ventri & veneri indulgeamus. *Luxuria* enim hic non solam libidinem, sed quemuis luxum epularum, deliciarum & voluptatum significat. Hoc est, quod Iudæis fornicantibus, tum corporaliter, tum potiùs spiritualiter, putà idololatrantibus, improperat Ierem. c. 2. 20. *Sub omni ligno frondoso, tu prosternebaris meretrix.* Hic impij indicant radicem sui mali & malitiæ, scilicet impotentem veneris & voluptatis auiditatem & cupidinem vsque ad luxuriam. Luxuria enim copiam, redundantiam & effusionem significat. Vnde Cicero act. 1. in Verrem: *Quæres,* inquit, *luxuries in flagitijs, crudelitas in supplicijs, auaritia in rapinis,* &c. *Luxuria,* inquit Festus, *est morum solutio.* Et Ouid. lib. 1. de Arte:

Mens erit apta capi tunc, cum lætissima rerum
Vt seges in pingui luxuriabit humo.

Et lib. 2.

Luxuriant animi rebus plerumque secundis.

Sic vocatur lętitia luxuriosa, id est nimia & profusa. Vites quoque, segetes & arbores luxuriantur, cùm nimis redundant ramis & germinibus.

VERS. 9. NEMO NOSTRVM EXORS SIT LVXVRIÆ NOSTRÆ] Græcè, *nemo nostrum expers sit ἀγερωχίας,* id est insolentiæ, luxuriæ, magnanimitatis, superbiæ; Vatab. *petulantia*; Complut. *strenuitatis*; alij, *ferocia nostra.* q. d. Quisque nostrum expromat suam cupidinem, petulantiam, insolentiam, strenuitatem, superbiam; quisque se virum ostendat in suis libidinibus & passionibus; valenter & potenter indulgeamus nostræ lubentiæ nostroque animo vt quidquid illi lubet & libet, idem liceat, ac licenter, petulenter & strenuè id ipsum expleamus. Nam vt ait Eustath. in Iliad. 2. *Insusio & diffusio facilis in id, quod lubet, & quo quis gloriatur, insolescat.* Notant animum suum effrænem ad omnes cupiditates explendas, qui duos maximè affectus & passiones continet, scilicet amorem ardoremq; voluptatis, ad superbiam, iram & insolentiam ad prosternendum illos qui fruendæ voluptati obsistunt. Amor enim rei cupitæ acuit iram in eos qui obicem obiiciunt, ac ferociam in eos quos spoliare quis vult, vt habeat vnde suo ventri & veneri, aut pompæ & fastui satisfaciat: quare cupido sæua est, & quo magis gliscit cupido, eo magis & quasi pari passu crescit ira & sæuitia.

VBIQVE RELINQVAMVS SIGNA LÆTITIÆ] *Signa* hæc sunt flores, odores, epularum reliquiæ, rami, frondes, cantus, tripudia, &c. Pro *signa* græcè est σύμβολα, quod & signa & collationem significat, qua scilicet conuiuæ conferunt in commune pecunias, vel cibos ad instruendum lautum epulum, q. d. Vbique epulemur, vbique epuli nostri pars existat; quisque locus de nostro epulo ac lætitia participet, vt omnia nostris deliciis & gaudiis compleamus. Adeò enim effusi sumus in voluptates, vt iis non tantum ventrem & nosipsos; sed & aliosquosque, quin & prata ac locum quemlibet implere satagamus.

QVONIAM HÆC EST PARS NOSTRA, ET HÆC EST SORS] Vatabl. *hic est fructus noster.* q. d. Post mortem non expectamus aliam hæreditatem, aliam vitam, aliam voluptatem: sed omnis illa hac vita terminabitur. Ergo dum viuimus, illi indulgeamus. Hæc est enim nostra portio, hæc nostra sors, hæc nostra hereditas.

Secus planè dicunt pij, qui continentiæ vacantes, post mortem expectant gaudia cælestia, ideoq; canunt cum Psalte Psal. 15. 5. *Dominus pars hereditatis meæ, & calicis mei: tu es, qui restitues hereditatem meam mihi.*

VERS. 10. OPPRIMAMVS PAVPEREM IVSTVM, ET NON PARCAMVS VIDVÆ, NEQVE VETERANI REVEREAMVR CANOS MVLTI TEMPORIS] Voluptatis comes, imò filia, est sæuitia & tyrannis. Hinc voluptas est crudelis: qui enim suas opes decoxerunt, easque in gulam & libidines exhauserunt, velut lupi famelici, imò fame rabidi, sæuiunt in pauperes, vidoas & senes, vt eorum velut infirmorum & impotentium bona inuadant & diripiant. Hinc aliqui vertunt, *tyrannidem exerceamus in pauperem,* vel *per tyrannidem subijciamus nobis inopem, nec parcamus viduæ, neque canitiem senis longæuam reuereamur;* Iansen. *nec senis canos annosos reuereamur.* Græcum enim καταδυναστεύω significat per tyrannidem aliquem opprimere, sibique subiicere. Vide hic, vt rosæ in spinas transeant, ac gula in crudelitatem. Audi S. August. in Psal. 52. in explicat. tituli: vbi ait: *Post illam descriptam latiùs luxuriam, coronemus nos rosis,* &c. quid sequitur? *Occidamus iustum,* &c. *lenes iam dudum loquebantur, Coronemus nos rosis. Quid blandius? quid delicatius? de hac lenitate sperares cruces*

Voluptas est crudelis: cur

&

& gladios? Noli mirari, lenes sunt & radices spinarum; si quis eas contrectet, non pungitur, sed quo pungeris inde nascitur.

Idem fuit sensus & syllogismus Epicuri & Epicureorum, quem graphicè depingit & refellit Lactant. lib. 3. c. 17. *Verum ille*, inquit, *impunitatem vitijs suis spopondit; fuit enim turpissimæ voluptatis assertor, cuius capienda causa nasci hominem putauit. Quis cum hoc affirmare audiat, vitijs & sceleribus abstineat? Nam si peritura sunt animæ, appetamus diuitias, vt omnes suauitates capere possimus. Quæ si nobis desunt, ab ijs qui habent auferamus clam, dolo, vi. Voluptatibus igitur quomodo possumus seruiamus. Breui enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur; ne quia ipsi quandoque perituri sumus, idipsum quod viximus, pereat. Hoc ille licet non dicat verbo, re tamen ipsa docet.* Rationem claram subiicit. *Nam cum disputat omnia sapientem sui causa facere, ad vtilitatem suam refert omnia, quæ agit. Itaque qui audit hæc flagitia, nec boni quidquam faciendum putabit, quoniam benefacere ad vtilitatem spectat alienam: nec à scelere abstinendum, quia maleficio pœna coniuncta est. Archipirata quisquam, vel latronum ductor si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone vti potest, quàm vt eadem dicat, quæ dicit* Epicurus? *Deos nihil curare, non ira, non gratia tangi; inferorum pœnas non esse metuendas, quod animæ post mortem occidant, nec vlli omnino sint inferi; voluptatem esse maximum bonum: nullam esse humanam societatem, sibi quemq; consulere; neminem esse, qui alterum diligat, nisi sui causa.*

Vers. 11. Sit autem fortitudo nostra lex iustitiæ] Ita Roman. & Græca. Perperam ergo Complut. & alij legunt, *lex iniustitiæ*, q. d. Fortitudo nostra nobis sit lex & norma, non iustitiæ, sed iniustitiæ, vt scilicet iuxta eam non iusta, sed iniusta perpetremus, spoliando & opprimendo pauperes, viduas & senes. Verùm legendum est, *lex iustitiæ*, vti dixi. Arabicus, *sit autem fortitudo nostra velox ad iustitiam.* Sensus est, q. d. Nubis iustum & legitimum habeatur, & quasi lex iustitiæ, non quod ipsa iustitia & recta ratio dictat, non quod senes canitie venerabiles dicunt, sed quod vis & fortitudo nostra efficere & rapere potest: quod vulgò dicitur, iustitia ipsi est gladius, ius suum portat in armis; vti Callicles ait apud Platonem in Gorgia. Hoc est axioma tyrannorum, imò leonum & ferarum, qui non aliam habent iustitiam, quam vngues, dentes, vim & rapinam, ac proinde iniustitia ipsis est pro iustitia, & norma vitæ, iuxta illud. Iuuen. satyra 6.

Sic volo, sic iubeo, sic pro ratione voluntas.

Talis fuit Nemrod validus venator, non tam ferarum, quàm hominum, Gen. 10. 8. Causam subdit:

Quod enim infirmum est, inutile invenitur] Arabicus, *quoniam virtus infirma apparet inutilis.* Pro *inuenitur* græcè est, ἐλέγχεται, id est arguitur, conuincitur, dum infirmitas omnium patet iniuriis, q. d. Qui viribus præualet, hic validus, potens & diues est: qui infirmus & impotens potentiori resistere nequit, sed succumbit, hic ad nihil vtilis est; nisi vt alterius sit spolium & præda, vti sunt pauperes, viduæ, senes: idque naturæ videtur conforme. Nam quod validius est, naturaliter dominatur inualido, vti in bestiis est videre. Hinc pisces maiores deuorant minores; lupi rapiunt oues; leones, lupi, tigrides venantur
A quæuis animalia. Ergo & id in hominibus habeat locum oportet, vt opes infirmorum cedant inualidis & potentibus. Hoc est principium tyrannorum & atheorum, quod hoc sæculo renouauit Machiauellus, qui religionem, virtutem, iustitiam censuit subseruire debere potentiæ & libidini dominandi, vt iis vtaris quantum iuuant ad ditiones tuas propagandas; non vtaris, quantum id impediunt. Hinc olim Christianis obiecere Pagani, quod ipsi vtpote humiles, mansueti, tolerantes, quieti, inertes essent & inutiles ad rempublicam armis propagandam, teste Tertull. Apolog. pro Christianis.

Verùm, hoc principium non humanum est, sed ferinum; non Christianum, sed atheum; non diuinum, sed diabolicum. Feræ aguntur suo appetitu ferino: at homo agitur ratione & humana æquita-
B te, quæ ei à Deo data est velut lux & dux vitæ; illam ergo sequatur oportet. Hoc est quod deplorat Habacuc c. 1. v. 3. & 4. *Factum est*, inquit, *iudicium & contradictio potentior, quia impius præualet aduersus iustum.* Vide Iob cap. 20. & 21.

Vers. 12. Circumveniamus ergo iustum, quoniam inutilis est nobis, et contrarius est operibus nostris, et improperat nobis peccata legis, et diffamat in nobis peccata disciplinæ nostræ] Arabicus τὸ *iustum* accipit in genere neutro, vnde vertit, *condamus, fingamus, fabricemus, iustum.* q. d. Lex iustitiæ veræ nobis nostræque cupiditati aduersatur: formemus ergo aliam legem iustitiæ, conformem non rectæ rationi, sed concupiscentiæ nostræ, vt iustum sit quidquid nobis libet.
C Verùm Hebræa, Septuag. Vulgata, Chaldæus, Syrus, cæterique omnes accipiunt *iustum* in genere masculino, idque exigunt sequentia.

Ex antecedentibus ergo & subsequentibus liquet, hanc esse vocem impiorum contra quemlibet insigniter iustum & pium, qui eorum impietatem verbis & vita redarguat, quem proinde ipsi, vt sibi inuisum, persequantur ad necem, vti factum est omni æuo. Sic enim Cain persecutus est iustum Abel, Sodomitæ Lot, Esau Iacobum, fratres Iosephum, Pharao Mosen & Hebræos, Saul Dauidem, Iezabel Eliam, Manasses Isaiam, &c. Qui enim plenè & perfectè est iustus, non sibi soli est iustus, sed & toti reipublicæ, ac proinde iustitiæ est hyperaspistes, id est acer propugnator, propagator & vindex, quem proinde impij pessimè oderunt, & ad necem persequuntur. Ita censent Hu-
D go, Lyran. Osorius, Iansen. hic, ac S. Chrysost. hom. 5. de verbis Isaiæ: *Vidi Dominum*, & S. Ambros. lib. 2. Offic. c. 6. & 7. Hinc Simeon Metaphrastes in vita S. Auxentij, in ipso impletum ait illud Sapient. 2. *Exterminemus iustum, quoniam inutilis est nobis.*

Verùm secundò, hic esse prophetiam de Christo, eiusque passione, quem impij pontifices & Iudæi, vtpote scelerum suorum castigatorem, persecuti sunt vsque ad crucem, liquet. Primò, ex ipsis verbis, quæ hic planè sunt eadem cum iis, quibus Iudæi Christum in cruce pendentem subsannauerunt, vt patet vtraque conferenti, præsertim illa: *Liberet nunc, si vult eum: dixit enim, Quia filius Dei sum*, Matth. 27. 43. Quibus respondent hic illa v. 13. *Filium Dei se nominat*; & illa v. 16. *Gloria-*

Prophetia de Christi cruce.

Probatur primo.

guinis, diffluit & emoritur. Ita Clemens Alex. 2. Pædag. c.8. Nuper Leo XI. Pont. Florentinus familia Medicea in insignibus gestabat rosam, cum hoc lemmate: *Sic florui.* Verus sibi fuit vates: nam paucis diebus in Pontificatus culmine stetit & floruit, & illico instar rosæ defloruit, moriensque orbi sui desiderium, velut odorem suauem aspirauit.

Christianorum est corona spinea, non rosea.

Denique Clemens Alex. loco iam citato docet, Christianos non debere coronari rosis, quia Christus coronatus fuit spinis. Idem fusiùs inculcat Tertull. lib. 2. de Corona militis, vbi & docet Christianos, vt Christum sequerentur, exhorruisse coronas è rosis & floribus. Idem fuit sensus S. Ludouici, vti paulò antè dixi. Sic & Godefridus Bullonius expugnans Hierosolymam anno Domini 1099. ipso die Parasceues, quo Christus in eadem passus fuerat, dum à proceribus communi consensu crearetur & inauguraretur primus è Christianis Hierosolymorum rex, aurea regum corona noluit coronari, eò quòd in eadem vrbe, eodem die, Christus spineam tulisset; imò nec rex Hierosolymæ aut Iudææ, sed protector S. Sepulchri nuncupari voluit, eò quòd Christi crucifixi titulus proprius fuerit, *Rex Iudæorum.* Ita refert Gulielmus Tyrius in historia Belli sacri, Ioannes Molanus Doctor Louan. in Militia sacra, & alij. Disce, ô Christiane, sub capite coronato, non debere membra esse delicata, nec sub Christo sentibus confixo, decere te rosis deliciisque coronari.

NVLLVM PRATVM SIT, QVOD NON PERTRANSEAT LVXVRIA NOSTRA] Hæc sententia non est in Græco, sed in Romanis, ac cæteris Latinis. Prata amœna herbis, floribus, nemoribus apta sunt voluptati. Vnde Horatius:

Neu desint epulis rosæ,
Neu viuax apium, neu breue lilium.

Sensus ergo est q. d. Vbique luxuriemur, vbique voluptuemur, vbique in pratis florum odore, herbarum virore, fontium riuulorumque chrystallino decore, nemorum arborumque vmbra nos oblectemus, ibique gulæ, ventri & veneri indulgeamus. *Luxuria* enim hic non solam libidinem, sed quemuis luxum epularum, deliciarum & voluptatum significat. Hoc est, quod Iudæis fornicantibus, tum corporaliter, tum potiùs spiritualiter, putà idololatrantibus, improperat Ierem. c. 2. 20. *Sub omni ligno frondoso, tu prosternebaris meretrix.* Hic impij indicant radicem sui mali & malitiæ, scilicet impotentem veneris & voluptatis auiditatem & cupidinem vsque ad luxuriam. Luxuria enim copiam, redundantiam & effusionem significat. Vnde Cicero act. 1. in Verrem: *Quæ res,* inquit, *luxuries in flagitijs, crudelitas in supplicijs, auaritia in rapinis,* &c. *Luxuria,* inquit Festus, *est morum solutio.* Et Ouid. lib. 1. de Arte:

Mens erit apta capi tunc, cum lætissima rerum
Vt seges in pingui luxuriabit humo.

Et lib. 2.

Luxuriant animi rebus plerunque secundis.

Sic vocatur lętitia luxuriosa, id est nimia & profusa. Vites quoque, segetes & arbores luxuriantur, cùm nimis redundant ramis & germinibus.

VERS. 9. NEMO NOSTRVM EXORS SIT LVXVRIÆ NOSTRÆ] Græcè, *nemo nostrum expers sit ἀγερωχίας*, id est insolentiæ, luxuriæ, magnanimitatis, superbiæ; Vatab. *petulantiæ*; Complut. *strenuitatis*; alij, *ferociæ nostræ*. q. d. Quisque nostrum expromat

A suam cupidinem, petulantiam, insolentiam, strenuitatem, superbiam; quisque se virum ostendat in suis libidinibus & passionibus; valenter & potenter indulgeamus nostræ lubentiæ nostroque animo. vt quidquid illi lubet & libet, idem liceat, ac licenter, petulenter & strenuè id ipsum expleamus. Nam vt ait Eustath. in Iliad. 2. *Insultio & diffusio facilis in id, quod lubet, & quo quis glorietur, insolescat.* Notant animum suum effrænem ad omnes cupiditates explendas, qui duos maximè affectus & passiones continet, scilicet amorem ardoremq; voluptatis, ad superbiam, iram & insolentiam ad prosternendum illos qui fruendæ voluptati obsistunt. Amor enim rei cupitæ acuit iram in eos qui obicem obiiciunt, ac ferociam in eos quos spoliare quis vult, vt habeat vnde suo ventri & veneri, aut

B pompæ & fastui satisfaciat: quare cupido sæua est, & quo magis gliscit cupido, eo magis & quasi pari passu crescit ira & sæuitia.

VBIQVE RELINQVAMVS SIGNA LÆTITIÆ] *Signa* hæc sunt flores, odores, epularum reliquiæ, rami, frondes, cantus, tripudia, &c. Pro *signa* græcè est σύμβολα, quod & signa & collationem significat, qua scilicet conuiuæ conferunt in commune pecunias, vel cibos ad instruendum lautum epulum, q. d. Vbique epulemur, vbique epuli nostri pars existat; quisque lucus de nostro epulo ac lætitia participet, vt omnia nostris deliciis & gaudiis compleamus. Adeò enim effusi simus in voluptates, vt iis non tantum ventrem & nosipsos; sed & aliosquosque, quin & prata ac locum quemlibet implere satagamus.

C QVONIAM HÆC EST PARS NOSTRA, ET HÆC EST SORS] Vatabl. *hic est fructus noster.* q. d. Post mortem non expectamus aliam hæreditatem, aliam vitam, aliam voluptatem: sed omnis illa hac vita terminabitur. Ergo dum viuimus, illi indulgeamus. Hæc est enim nostra portio, hæc nostra sors, hæc nostra hereditas.

Secus planè dicunt pij, qui continentiæ vacantes, post mortem expectant gaudia cælestia, ideoq; canunt cum Psalte Psal. 15. 5. *Dominus pars hereditatis meæ, & calicis mei: tu es, qui restitues hereditatem meam mihi.*

OPPRIMAMVS PAVPEREM IVSTVM, ET NON PARCAMVS VIDVÆ, NEQVE VETERANI REVEREAMVR CANOS MVLTI TEMPORIS] Voluptatis comes, imò filia, est sæuitia & tyrannis. Hinc voluptas est crudelis: qui enim suas opes decoxerunt, easque in gulam & libidi- VERS. 10.

Voluptas est crudelis: cur?

D nes exhauserunt, velut lupi famelici, imò fame rabidi, sæuiunt in pauperes, viduas & senes, vt eorum velut infirmorum & impotentium bona inuadant & diripiant. Hinc aliqui vertunt, *tyrannidem exerceamus in pauperem,* vel *per tyrannidem subijciamus nobis inopem, nec parcamus viduæ, neque canitiem senis longæuam reuereamur;* Iansen. *nec senis canos annosos reuereamur.* Græcum enim καταδυναστεύειν significat per tyrannidem aliquem opprimere, sibique subiicere. Vide hic, vt rosæ in spinas transeant, ac gula in crudelitatem. Audi S. August. in Psal. 52. in explicat. tituli: vbi ait: *Post illam descriptam latiùs luxuriam, coronemus nos rosis,* &c. quid sequitur? *Occidamus iustum,* &c. *lenes iam dudum loquebantur, Coronemus nos rosis. Quid blandius? quid delicatius? de hac lenitate sperares cruces*

&

& gladios? Noli mirari, lenes sunt & radices spinarum; si quis eas contrectet, non pungitur, sed quo pungeris inde nascitur.

Idem fuit sensus & syllogismus Epicuri & Epicureorum, quem graphicè depingit & refellit Lactant. lib. 3. c. 17. *Verum ille*, inquit, *impunitatem vitiis suis spopondit; fuit enim turpissimæ voluptatis assertor, cuius capiendæ causa nasci hominem putauit. Quis cum hoc affirmari audiat, vitiis & sceleribus abstineat? Nam si peritura sunt animæ, appetamus diuitias, vt omnes suauitates capere possimus. Quæ si nobis desunt, ab iis qui habent auferamus clam, dolo, vi. Voluptatibus igitur quomodo possumus seruiamus. Breui enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur; ne quia ipsi quandoque perituri sumus, idipsum quod viximus, pereat. Hoc ille licet non dicat verbo, re tamen ipsa docet.* B Rationem claram subiicit. *Nam cum disputat omnia sapientem sui causa facere, ad vtilitatem suam refert omnia, quæ agit. Itaque qui audit hæc flagitia, nec boni quidquam faciendum putabit, quoniam benefacere ad vtilitatem spectat alienam: nec à scelere abstinendum, quia maleficio pœna coniuncta est. Archipirata quispiam, vel latronum ductor si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone vti potest, quàm vt eadem dicat, quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare, non ira, non gratia tangi; inferorum pœnas non esse metuendas, quod animæ post mortem occidant, nec vlli omnino sint inferi; voluptatem esse maximum bonum: nullam esse humanam societatem, sibi quemq; consulere; neminem esse, qui alterum diligat, nisi sui causa.*

VERS. 11. SIT AVTEM FORTITVDO NOSTRA LEX IVSTITIÆ] Ita Roman. & Græca. Perperam ergo Complut. & alij legunt, *lex iniustitiæ*, q.d. Fortitudo nostra nobis sit lex & norma, non iustitiæ, C sed iniustitiæ, vt scilicet iuxta eam non iusta, sed iniusta perpetremus, spoliando & opprimendo pauperes, viduas & senes. Verùm legendum est, *lex iustitiæ*, vti dixi. Arabicus, *sic autem fortitudo nostra velox ad iustitiam.* Sensus est, q.d. Nobis iustum & legitimum habeatur, & quasi lex iustitiæ, non quod ipsa iustitia & recta ratio dictat, non quod senes canitie venerabiles dicunt, sed quod vis & fortitudo nostra efficere & rapere potest: quod vulgò dicitur, iustitia ipsi est gladius, ius suum portat in armis; vti Callicles ait apud Platonem in Gorgia. Hoc est axioma tyrannorum, imò leonum & ferarum, qui non aliam habent iustitiam, quam vngues, dentes, vim & rapinam, ac proinde iniustitia ipsis est pro iustitia, & norma vitæ, iuxta illud. Iuuen. satyra 6. D

Sic volo, sic iubeo, sic pro ratione voluntas.

Talis fuit Nemrod validus venator, non tam ferarum, quàm hominum, Gen. 10. 8. Causam subdit:

QVOD ENIM INFIRMVM EST, INVTILE INVENITVR] Arabicus, *quoniam virtus infirma apparet inutilis.* Pro *inuenitur* græcè est, ἐλέγχεται, id est arguitur, conuincitur, dum infirmitas omnium patet iniuriis, q. d. Qui viribus præualet, hic validus, potens & diues est: qui infirmus & impotens potentiori resistere nequit, sed succumbit, hic ad nihil vtilis est; nisi vt alterius sit spolium & præda, vti sunt pauperes, viduæ, senes: idque naturæ videtur conforme. Nam quod validius est, naturaliter dominatur inualido, vti in bestiis est videre. Hinc pisces maiores deuorant minores; lu-A pi rapiunt oues; leones, lupi, tigrides venantes quæuis animalia. Ergo & id in hominibus habere locum oportet, vt opes infirmorum cedant inualidis & potentibus. Hoc est principium tyrannorum & atheorum, quod hoc sæculo renouauit Machiauellus, qui religionem, virtutem, iustitiam censuit subseruire debere potentiæ & libidini dominandi, vt iis vtatis quantum iuuant ad ditiones tuas propagandas; non vtaris, quantum id impediunt. Hinc olim Christianis obiecere Pagani, quod ipsi vtpote humiles, mansueti, tolerantes, quieti, inertes essent & inutiles ad rempublicam armis propagandam, teste Tertull. Apolog. pro Christianis.

Verùm, hoc principium non humanum est, sed ferinum; non Christianum, sed atheum; non diuinum, sed diabolicum. Feræ aguntur suo appetitu B ferino: at homo agitur ratione & humana æquitate, quæ ei à Deo data est velut lux & dux vitæ; illam ergo sequatur oportet. Hoc est quod deplorat Habacuc c. 1. v. 3. & 4. *Factum est*, inquit, *iudicium & contradictio potentior, quia impius præualet aduersus iustum.* Vide Iob cap. 20. & 21.

CIRCVMVENIAMVS ERGO IVSTVM, QVONIAM INVTILIS EST NOBIS, ET CONTRARIVS EST OPERIBVS NOSTRIS, ET IMPROPERAT NOBIS PECCATA LEGIS, ET DIFFAMAT IN NOBIS PECCATA DISCIPLINÆ NOSTRÆ] VERS. 12. Arabicus τὸ *iustum* accipit in genere neutro, vnde vertit, *condamus, fingamus, substernamus, iustum.* q.d. Lex iustitiæ veræ nobis nostræque cupiditati aduersatur: formemus ergo aliam legem iustitiæ, conformem non rectæ rationi, sed concupiscentiæ nostræ, vt iustum sit quidquid nobis libet. C Verùm Hebræa, Septuag. Vulgata, Chaldæus, Syrus, cæterique omnes accipiunt *iustum* in genere masculino, idque exigunt sequentia.

Ex antecedentibus ergo & subsequentibus liquet, hanc esse vocem impiorum contra quemlibet insigniter iustum & pium, qui eorum impietatem verbis & vita redarguat, quem proinde ipsi, vt sibi inuisum, persequantur ad necem, vti factum est omni æuo. Sic enim Cain persecutus est iustum Abel, Sodomitæ Lot, Esau Iacobum, fratres Iosephum, Pharao Mosen & Hebræos, Saul Dauidem, Iezabel Eliam, Manasses Isaiam, &c. Qui enim plenè & perfectè est iustus, non sibi soli est iustus, sed & toti reipublicæ, ac proinde iustitiæ est hyperaspistes, id est acer propugnator, propagator & vindex, quem proinde impij pessimè oderunt, & ad necem persequuntur. Ita censent Hu- D go, Lyran. Osorius, Iansen. hic, ac S. Chrysost. hom. 5. de verbis Isaiæ: *Vidi Dominum*, & S. Ambros. lib. 2. Offic. c. 6. & 7. Hinc Simeon Metaphrastes in vita S. Auxentij, in ipso impletum ait illud Sapient. 2. *Exterminemus iustum, quoniam inutilis est nobis.*

Verùm secundò, hic esse prophetiam de Christo, eiusque passione, quem impij pontifices & Iudæi, vtpote scelerum suorum castigatorem, persecuti sunt vsque ad crucem, liquet Primò, ex ipsis verbis, quæ hic planè sunt eadem cum iis, quibus Iudæi Christum in cruce pendentem subsannauerunt, vt patet vtraque conferenti, præsertim illa: *Liberet nunc, si vult eum: dixit enim, Quia filius Dei sum*, Matth. 27. 43. Quibus respondent hic illa v. 13. *Filium Dei se nominat*; & illa v. 16. *Gloria-*

Prophetia de Christi cruce.

Probatur primo.

guinis, diffluit & emoritur. Ita Clemens Alex. 2. Pædag. c.8. Nuper Leo X I. Pont. Florentinus familia Medicea in insignibus gestabat rosam, cum hoc lemmate: *Sic florui.* Verus sibi fuit vates: nam paucis diebus in Pontificatus culmine stetit & floruit, & illico instar rosæ defloruit, moriensque orbi sui desiderium, velut odorem suauem aspirauit.

Christianorum est corona spinea, non rosea.

Denique Clemens Alex. loco iam citato docet, Christianos non debere coronari rosis, quia Christus coronatus fuit spinis. Idem fusius inculcat Tertull.lib.1.de Corona militis, vbi & docet Christianos, vt Christum sequerentur, exhorruisse coronas è rosis & floribus. Idem fuit sensus S.Ludouici, vti paulò antè dixi. Sic & Godefridus Bullonius expugnans Hierosolymam anno Domini 1099. ipso die Parasceues, quo Christus in eadem passus fuerat, dum à proceribus communi consensu crearetur & inauguraretur primus è Christianis Hierosolymorum rex, auream regum corona noluit coronari, eò quòd in eadem vrbe, eodem die, Christus spineam tulisset; imò nec rex Hierosolymæ aut Iudææ, sed protector S. Sepulchri nuncupari voluit, eò quòd Christi crucifixi titulus proprius fuerit: *Rex Iudæorum.* Ita refert Gulielmus Tyrius in historia Belli sacri, Ioannes Molanus Doctor Louan. in Militia sacra, & alij. Disce, ô Christiane, sub capite coronato, non debere membra esse delicata, nec sub Christo sentibus confixo, decere te rosis deliciisque coronari.

NVLLVM PRATVM SIT, QVOD NON PERTRANSEAT LVXVRIA NOSTRA] Hæc sententia non est in Græco, sed in Romanis, ac cæteris Latinis. Prata amœna herbis, floribus, nemoribus apta sunt voluptati. Vnde Horatius:

Neu desint epulis rosæ,
Neu viuax apium, neu breue lilium.

Sensus ergo est q. d. Vbique luxuriemur, vbique voluptuemur, vbique in pratis florum odore, herbarum viroro, fontium riuulorumque chrystallino decore, nemorum arborumque vmbra nos oblectemus, ibique gulæ, ventri & veneri indulgeamus. *Luxuria* enim hic non solam libidinem, sed quemuis luxum epularum, deliciarum & voluptatum significat. Hoc est, quod Iudæis fornicantibus, tum corporaliter, tum potius spiritualiter, puta idololatrantibus, improperat Ierem.c.2.20. *Sub omni ligno frondoso, tu prosternebaris meretrix.* Hic impij indicant radicem sui mali & malitiæ, scilicet impotentem veneris & voluptatis auiditatem & cupidinem vsque ad luxuriam. Luxuria enim copiam, redundantiam & effusionem significat. Vnde Cicero act.1. in Verrem: *Quæres, inquit, luxuries, flagitijs, crudelitas in supplicijs, auaritia in rapinis,*&c. *Luxuria,* inquit Festus, *est morum solutio.* Et Ouid. lib.1. de Arte:

Mens erit apta capi tunc, cum lætissima rerum
Vt seges in pingui luxuriabit humo.

Et lib.2.

Luxuriant animi rebus plerumque secundis.

Sic vocatur lætitia luxuriosa, id est nimia & profusa. Vites quoque, segetes & arbores luxuriantur, cùm nimis redundant ramis & germinibus.

VERS. 9. NEMO NOSTRVM EXORS SIT LVXVRIÆ NOSTRÆ] Græcè, *nemo nostrum expers sit ἀγερωχίας*, id est insolentiæ, luxuriæ, magnanimitatis, superbiæ; Vatab. *petulantia*; Complut. *strenuitatis*; alij, *ferocia nostra*. q.d. Quisque nostrum expromat suam cupidinem, petulantiam, insolentiam, strenuitatem, superbiam; quisque se virum ostendat in suis libidinibus & passionibus; valenter & potenter indulgeamus nostræ lubentiæ nostroque animo vt quidquid illi lubet & libet, idem liceat, ac licenter, petulenter & strenuè id ipsum expleamus. Nam vt ait Eustath. in Iliad. 2. *Infusio & diffusio facilis in id, quod lubet, & quo quis glorietur, insolescat.* Notant animum suum effrænem ad omnes cupiditates explendas, qui duos maximè affectus & passiones continet, scilicet amorem ardoremq; voluptatis, ad superbiam, iram & insolentiam ad prosternendum illos qui fruendæ voluptati obsistunt. Amor enim rei cupitæ acuit iram in eos qui obicem obiiciunt, ac ferociam in eos quos spoliare quis vult, vt habeat vnde suo ventri & veneri, aut pompæ & fastui satisfaciat: quare cupido sæua est, & quo magis glisc it cupido, eo magis & quasi pari passu crescit ira & sæuitia.

VBIQVE RELINQVAMVS SIGNA LÆTITIÆ] *Signa* hæc sunt flores, odores, epularum reliquiæ, rami, frondes, cantus, tripudia, &c. Pro *signa* græcè est σύμβολα, quod & signa & collationem significat, qua scilicet conuiuæ conferunt in commune pecunias, vel cibos ad instruendum lautum epulum, q.d. Vbique epulemur, vbique epuli nostri pars exstat; quisque locus de nostro epulo ac lætitia participet, vt omnia nostris deliciis & gaudiis compleamus. Adeò enim effusi simus in voluptates, vt iis non tantum ventrem & nosipsos; sed & aliosquosque, quin & prata ac locum quemlibet implere satagamus.

QVONIAM HÆC EST PARS NOSTRA, ET HÆC EST SORS] Vatabl. *hic est fructus noster*. q.d. Post mortem non expectamus aliam hæreditatem, aliam vitam, aliam voluptatem: sed omnis illa hac vita terminabitur. Ergo dum viuimus, illi indulgeamus. Hæc est enim nostra portio, hæc nostra sors, hæc nostra hereditas.

Secus planè dicunt pij, qui continentiæ vacantes, post mortem expectant gaudia cælestia, ideoq; canunt cum Psalte Psal.15.5. *Dominus pars hereditatis meæ, & calicis mei: tues, qui restitues hereditatem meam mihi.*

OPPRIMAMVS PAVPEREM IVSTVM, ET NON PARCAMVS VIDVÆ, NEQVE VETERANI REVEREAMVR CANOS MVLTI TEMPORIS] Voluptatis comes, imò filia, est sæuitia & tyrannis. Hinc voluptas est crudelis: qui enim suas opes decoxerunt, easque in gulam & libidines exhauserunt, velut lupi famelici, imò famerabidi, sæuiunt in pauperes, viduas & senes, vt eorum velut infirmorum & impotentium bona inuadant & diripiant. Hinc aliqui vertunt, *tyrannidem exerceamus in pauperem*, vel *per tyrannidem subijciamus nobis inopem, nec parcamus viduæ, neque canitiem senis longæuam reuereamur*; Iansen. *nec senis canos annosos reuereamur.* Græcum enim καταδυναστεύω significat per tyrannidem aliquem opprimere, sibique subiicere. Vide hic, vt rosæ in spinas transeant, ac gulam in crudelitatem. Audi S. August. in Psal.52. in explicat. tituli: vbi ait: *Post illam descriptam latius luxuriam, coronemus nos rosis*, &c. quid sequitur? *Occidamus iustum*, &c. *lenes iam dudum loquebantur, Coronemus nos rosis. Quid blandius? quid delicatius? de hac lenitate sperares cruces &*

VERS. 10. Voluptas est crudelis: cur?

& gladios? Noli mirari, lenes sunt & radices spinarum; si quis eas contrectet, non pungitur, sed quo pungeris inde nascitur.

Idem fuit sensus & syllogismus Epicuri & Epicureorum, quem graphicè depingit & refellit Lactant. lib. 3. c. 17. *Verum ille*, inquit, *impunitatem vitijs suis spopondit; fuit enim turpissimæ voluptatis assertor, cuius capiendæ causa nasci hominem putauit. Quis enim hoc affirmari audiat, vitijs & sceleribus abstineat? Nam si peritura sunt anima, appetamus diuitias, vt omnes suauitates capere possimus. Quæ si nobis desunt, ab ijs qui habent auferamus clam, dolo, vi. Voluptatibus igitur quomodo possumus seruiamus. Breui enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur; ne quia ipsi quandoque perituri sumus, idipsum quod viximus, pereat. Hoc ille licet non dicat verbo, re tamen ipsa docet.* B Rationem claram subiicit. *Nam cum disputat omnia sapientem sui causa facere, ad vtilitatem suam refert omnia, quæ agit. Itaque qui audit hæc flagitia, nec boni quidquam faciendum putabit, quoniam benefacere ad vtilitatem spectat alienam: nec à scelere abstinendum, quia maleficio pœna coniuncta est. Archipirata quisquam, vel latronum ductor si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone vti potest, quàm vt eadem dicat, quæ dixit Epicurus? Deos nihil curare, non ira, non gratia tangi; inferorum pœnas non esse metuendas, quod animæ post mortem occidant, nec vlli omnino sint inferi; voluptatem esse maximum bonum, nullam esse humanam societatem, sibi quemq; consulere; neminem esse, qui alterum diligat, nisi sui causa.*

VERS. 11. SIT AVTEM FORTITVDO NOSTRA LEX IVSTITIÆ] Ita Roman. & Græca. Perperam ergo Complut. & alij legunt, *lex iniustitiæ*, q.d. Fortitudo nostra nobis sit lex & norma, non iustitiæ, C sed iniustitiæ, vt scilicet iuxta eam non iusta, sed iniusta perpetremus, spoliando & opprimendo pauperes, viduas & senes. Verùm legendum est, *lex iustitiæ*, vti dixi. Arabicus, *sit autem fortitudo nostra velox ad iustitiam.* Sensus est, q.d. Nobis iustum & legitimum habeatur, & quasi lex iustitiæ, non quod ipsa iustitia & recta ratio dictat, non quod senes canitie venerabiles dicunt, sed quod vis & fortitudo nostra efficere & rapere potest: quod vulgò dicitur, iustitia ipsi est gladius, ius suum portat in armis; vti Callicles ait apud Platonem in Gorgia. Hoc est axioma tyrannorum, imò leonum & ferarum, qui non aliam habent iustitiam, quam vngues, dentes, vim & rapinam, ac proinde iniustitia ipsis est pro iustitia, & norma vitæ, iuxta illud. Iuuen. satyra 6. D

Sic volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas.

Talis fuit Nemrod validus venator, non tam ferarum, quàm hominum, Gen. 10. 8. Causam subdũt:

QVOD ENIM INFIRMVM EST, INVTILE INVENITVR] Arabicus, *quoniam virtus infirma apparet inutilis.* Pro *inuenitur* græcè est, ἐλέγχεται, id est arguitur, conuincitur, dum infirmitas omnium patet iniuriis, q. d. Qui viribus præualet, hic validus, potens & diues est: qui infirmus & impotens potentiori resistere nequit, sed succumbit, hic ad nihil vtilis est; nisi vt alterius sit spolium & præda, vti sunt pauperes, viduæ, senes: idque naturæ videtur conforme. Nam quod validius est, naturaliter dominatur inualido, vti in bestiis est videre. Hinc pisces maiores deuorant minores; lu- A pi rapiunt oues; leones, lupi, tigrides venantur quæuis animalia. Ergo & id in hominibus habeat locum oportet, vt opes infirmorum cedant inualidis & potentibus. Hoc est principium tyrannorum & atheorum, quod hoc sæculo renouauit Machiauellus, qui religionem, virtutem, iustitiam censuit subseruire debere potentiæ & libidini dominandi, vt iis vtaris quantum iuuant ad ditiones tuas propagandas; non vtaris, quantum id impediunt. Hinc olim Christianis obiecere Pagani, quod ipsi vtpote humiles, mansueti, tolerantes, quieti, inertes essent & inutiles ad rempublicam armis propagandam, teste Tertull. Apolog. pro Christianis.

Verùm, hoc principium non humanum est, sed ferinum; non Christianum, sed atheum; non diuinum, sed diabolicum. Feræ aguntur suo appetitu B ferino: at homo agitur ratione & humana æquitate, quæ ei à Deo data est velut lux & dux vitæ; illam ergo sequatur oportet. Hoc est quod deplorat Habacuc c. 1. v. 3. & 4. *Factum est*, inquit, *iudicium & contradictio potentior, quia impius præualet aduersus iustum.* Vide Iob cap. 20. & 21.

CIRCVMVENIAMVS ERGO IVSTVM, QVONIAM INVTILIS EST NOBIS, ET CONTRARIVS EST OPERIBVS NOSTRIS, ET IMPROPERAT NOBIS PECCATA LEGIS, ET DIFFAMAT IN NOBIS PECCATA DISCIPLINÆ NOSTRÆ] Arabicus τὸ *iustum* accipit in genere neutro, vnde vertit, *condamus, fingamus, fabricemus, iustum.* q.d. Lex iustitiæ veræ nobis nostræque cupiditati aduersatur: formemus ergo aliam legem iustitiæ, conformem non rectæ rationi, sed concupiscentiæ nostræ, vt iustum sit quidquid nobis libet. VERS. 12.

C Verùm Hebræa, Septuag. Vulgata, Chaldæus, Syrus, cæterique omnes accipiunt *iustum* in genere masculino, idque exigunt sequentia.

Ex antecedentibus ergo & subsequentibus liquet, hanc esse vocem impiorum contra quemlibet insigniter iustum & pium, qui eorum impietatem verbis & vita redarguat, quem proinde ipsi, vt sibi inuisum, persequantur ad necem, vti factum est omni æuo. Sic enim Cain persecutus est iustum Abel, Sodomitæ Lot, Esau Iacobum, fratres Iosephum, Pharao Mosen & Hebræos, Saul Dauidem, Iezabel Eliam, Manasses Isaiam, &c. Qui enim plenè & perfectè est iustus, non sibi soli est iustus, sed & toti reipublicæ, ac proinde iustitiæ est hyperaspistes, id est acer propugnator, propagator & vindex, quem proinde impij pessimè oderunt, & ad necem persequuntur. Ita censent Hu- D go, Lyran. Osorius, Iansen. hic, ac S. Chrysost. hom. 5. de verbis Isaiæ: *Vidi Dominum*, & S. Ambros. lib. 2. Offic. c. 6. & 7. Hinc Simeon Metaphrastes in vita S. Auxentij, in ipso impletum ait illud Sapient. 2. *Exterminemus iustum, quoniam inutilis est nobis.*

Prophetia de Christi cruce. Verùm secundò, hic esse prophetiam de Christo, eiusque passione, quem impij pontifices & Iudæi, vtpote scelerum suorum castigatorem, persecuti sunt vsque ad crucem, liquet. Primò, ex ipsis Probatur primo. verbis, quæ hic planè sunt eadem cum iis, quibus Iudæi Christum in cruce pendentem subsannauerunt, vt patet vtraque conferenti, præsertim illa: *Liberet nunc, si vult eum: dixit enim, Quia filius Dei sum*, Matth. 27. 43. Quibus respondent hic illa v. 13. *Filium Dei se nominat*; & illa v. 16. *Gloria-*

guinis, diffluit & emoritur. Ita Clemens Alex. 2. Pædag. c.8. Nuper Leo XI. Pont. Florentinus familia Medicea in insignibus gestabat rosam, cum hoc lemmate: *Sic florui.* Verus sibi fuit vates: nam paucis diebus in Pontificatus culmine stetit & floruit, & illico instar rosæ defloruit, moriensque orbi sui desiderium, velut odorem suauem aspirauit.

Christianorum est corona spinea, non rosea.

Denique Clemens Alex. loco iam citato docet, Christianos non debere coronari rosis, quia Christus coronatus fuit spinis. Idem fusiùs inculcat Tertull. lib. 2. de Corona militis, vbi & docet Christianos, vt Christum sequerentur, exhortuisse coronas è rosis & floribus. Idem fuit sensus S. Ludouici, vti paulò antè dixi. Sic & Godefridus Bullonius expugnans Hierosolymam anno Domini 1099. ipso die Parasceues, quo Christus in eadem passus fuerat, dum à proceribus communi consensu crearetur & inauguraretur primus è Christianis Hierosolymorum rex, aurea regum corona noluit coronari, eò quòd in eadem vrbe, eodem die, Christus spineam tulisset; imò nec rex Hierosolymæ aut Iudææ, sed protector S. Sepulchri nuncupari voluit, eò quòd Christi crucifixi titulus proprius fuerit, *Rex Iudæorum.* Ita refert Gulielmus Tyrius in historia Belli sacri, Ioannes Molanus Doctor Louan. in Militia sacra, & alij. Disce, ô Christiane, sub capite coronato, non debere membra esse delicata, nec sub Christo sentibus confixo, decere te rosis deliciisque coronari.

NVLLVM PRATVM SIT, QVOD NON PERTRANSEAT LVXVRIA NOSTRA] Hæc sententia non est in Græco, sed in Romanis, ac cæteris Latinis. Prata amœna herbis, floribus, nemoribus apta sunt voluptati. Vnde Horatius:

Neu desint epulis rosæ,
Neu viuax apium, neu breue lilium.

Sensus ergo est q. d. Vbique luxuriemur, vbique voluptuemur, vbique in pratis florum odore, herbarum virore, fontium riuulorumque chrystallino decore, nemorum arborumque vmbra nos oblectemus, ibique gulæ, ventri & veneri indulgeamus. *Luxuria* enim hic non solam libidinem, sed quemuis luxum epularum, deliciarum & voluptatum significat. Hoc est, quod Iudæis fornicantibus, tum corporaliter, tum potiùs spiritualiter, putà idololatrantibus, improperat Ierem. c. 2. 20. *Sub omni ligno frondoso, tu prosternebaris meretrix.* Hic impij iudicant radicem sui mali & malitiæ, scilicet impotentem veneris & voluptatis auiditatem & cupidinem vsque ad luxuriam. Luxuria enim copiam, redundantiam & effusionem significat. Vnde Cicero act. 1. in Verrem: *Quæres,* inquit, *luxuriam in flagitijs, crudelitas in supplicijs, auaritia in rapinis,* &c. *Luxuria,* inquit Festus, *est morum solutio.* Et Ouid. lib. 1. de Arte:

Mens erit apta capi tunc, cum lætissima rerum
Vt seges in pingui luxuriabit humo.

Et lib. 2.

Luxuriant animi rebus plerunque secundis.

Sic vocatur lętitia luxuriosa, id est nimia & profusa. Vites quoque, segetes & arbores luxuriantur, cùm nimis redundant ramis & germinibus.

VERS. 9. NEMO NOSTRVM EXORS SIT LVXVRIÆ NOSTRÆ] Græcè, *nemo nostrum expers sit ἀγερωχίας*, id est insolentiæ, luxuriæ, magnanimitatis, superbiæ; Vatab. *petulantiæ*; Complut. *strenuitatis*; alij, *ferociæ nostræ*, q. d. Quisque nostrum expromat suam cupidinem, petulantiam, insolentiam, strenuitatem, superbiam; quisque se virum ostendat in suis libidinibus & passionibus; valenter & potenter indulgeamus nostræ lubentiæ nostroque animo vt quidquid illi lubet & libet, idem liceat, ac licenter, petulenter & strenuè id ipsum expleamus. Nam vt ait Eustath. in Iliad. 2. *Infusio & diffusio facilis in id, quod lubet, & quo quis glorietur, insolescat.* Notant animum suum effrænem ad omnes cupiditates explendas, qui duos maximè affectus & passiones continet, scilicet amorem ardoremq; voluptatis, ad superbiam, iram & insolentiam ad prosternendum illos qui fruendæ voluptati obsistunt. Amor enim rei cupitæ acuit iram in eos qui obicem obiiciunt, ac ferociam in eos quos spoliare quis vult, vt habeat vnde suo ventri & veneri, aut pompæ & fastui satisfaciat: quare cupido sæua est, & quo magis gliscit cupido, eo magis & quasi pari passu crescit ira & sæuitia.

VBIQVE RELINQVAMVS SIGNA LÆTITIÆ] *Signa* hæc sunt flores, odores, epularum reliquiæ, rami, frondes, cantus, tripudia, &c. Pro *signa* græcè est σύμβολα, quod & signa & collationem significat, qua scilicet conuiuæ conferunt in commune pecunias, vel cibos ad instruendum lautum epulum, q. d. Vbique epulemur, vbique epuli nostri pars existat; quisque locus de nostro epulo ac lætitia participet, vt omnia nostris deliciis & gaudiis compleamus. Adeò enim effusi simus in voluptates, vt iis non tantum ventrem & nosipsos; sed & aliosquosque, quin & prata ac locum quemlibet implere satagamus.

QVONIAM HÆC EST PARS NOSTRA, ET HÆC EST SORS] Vatabl. *hic est fructus noster.* q. d. Post mortem non expectamus aliam hæreditatem, aliam vitam, aliam voluptatem: sed omnis illa hac vita terminabitur. Ergo dum viuimus, illi indulgeamus. Hæc est enim nostra portio, hæc nostra sors, hæc nostra hereditas.

Secus planè dicunt pij, qui continentiæ vacantes, post mortem expectant gaudia cælestia, ideoq; canunt cum Psalte Psal. 15. 5. *Dominus pars hereditatis meæ, & calicis mei: tues, qui restitues hereditatem meam mihi.*

OPPRIMAMVS PAVPEREM IVSTVM, ET NON PARCAMVS VIDVÆ, NEQVE VETERANI REVEREAMVR CANOS MVLTI TEMPORIS] Voluptatis comes, imò filia, est sæuitia & tyrannis. Hinc voluptas est crudelis: qui enim suas opes decoxerunt, easque in gulam & libidines exhauserunt, velut lupi famelici, imò fame rabidi, sæuiunt in pauperes, viduas & senes, vt eorum velut infirmorum & impotentium bona inuadant & diripiant. Hinc aliqui vertunt, *tyrannidem exerceamus in pauperem,* vel *per tyrannidem subyciamus nobis inopem, nec parcamus vidua, neque canitiem senis longæuam reuereamur;* Iansen. *nec senis canos annosos reuereamur.* Græcum enim καταδυναστεύω significat per tyrannidem aliquem opprimere, sibique subiicere. Vide hic, vt rosæ in spinas transeant, ac gula in crudelitatem. Audi S. August. in Psal. 52. in explicat. tituli: vbi ait: *Post illam descriptam latiùs luxuriam, coronemus nos rosis,* &c. quid sequitur? *Occidamus iustum,* &c. *lenes iam dudum loquebantur, Coronemus nos rosis. Quid blandius? quid delicatius? de hac lenitate sperares cruces*

VERS. 10.

Voluptas est crudelis: cur?

&

& gladios? Noli mirari, leues sunt & radices spinarum; si quis eas contrectet, non pungitur, sed quo pungeris inde nascitur.

Idem fuit sensus & syllogismus Epicuri & Epicureorum, quem graphicè depingit & refellit Lactant. lib. 3. c. 17. *Verum ille*, inquit, *impunitatem vitiis suis spopondit; fuit enim turpissimæ voluptatis assertor, cuius capiendæ causa nasci hominem putauit. Quis enim hoc affirmari audiat, vitiis & sceleribus abstineat? Nam si perituræ sunt animæ, appetamus diuitias, vt omnes suauitates capere possimus. Quæ si nobis desunt, ab iis qui habent auferamus clam, dolo, vi. Voluptatibus igitur quomodo possumus seruiamus. Breui enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur; ne quia ipsi quandoque perituri sumus, idipsum quod viximus, pereat. Hoc ille licet non dicat verbo, re tamen ipsa docet.* B Rationem claram subiicit. *Nam cum disputat omnia sapientem sui causa facere, ad vtilitatem suam refert omnia, quæ agit. Itaque qui audit hæc flagitia, nec boni quidquam faciendum putabit, quoniam benefacere ad vtilitatem spectat alienam: nec à scelere abstinendum, quia maleficio pœna coniuncta est. Archipirata quisquam, vel latronum ductor si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone vti potest, quàm vt eadem dicat, quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare, non ira, non gratia tangi; inferorum pœnas non esse metuendas, quod animæ post mortem occidant, nec vlli omnino sint inferi; voluptatem esse maximum bonum, nullam esse humanam societatem, sibi quemq; consulere; neminem esse, qui alterum diligat, nisi sui causa.*

Vers. 11. Sit autem fortitudo nostra lex iustitiæ] Ita Roman. & Græca. Perperam ergo Complut. & alij legunt, *lex iniustitiæ*, q.d. Fortitudo nostra nobis sit lex & norma, non iustitiæ, sed iniustitiæ, vt scilicet iuxta eam non iusta, sed iniusta perpetremus, spoliando & opprimendo pauperes, viduas & senes. Verùm legendum est, *lex iustitiæ*, vti dixi. Arabicus, *sit autem fortitudo nostra velox ad iustitiam.* Sensus est, q.d. Nobis iustum & legitimum habeatur, & quasi lex iustitiæ, non quod ipsa iustitia & recta ratio dictat, non quod senes canitie venerabiles dicunt, sed quod vis & fortitudo nostra efficere & rapere potest: quod vulgò dicitur, iustitia ipsi est gladius, ius suum portat in armis; vti Callicles ait apud Platonem in Gorgia. Hoc est axioma tyrannorum, imò leonum & ferarum, qui non aliam habent iustitiam, quam vngues, dentes, vim & rapinam, ac proinde iniustitia ipsis est pro iustitia, & norma vitæ, iuxta illud. Iuuen. satyra 6.

Sic volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas.

Talis fuit Nemrod validus venator, non tam ferarum, quàm hominum, Gen. 10. 8. Causam subdit:

Quod enim infirmum est, inutile inuenitur] Arabicus, *quoniam virtus infirma apparet inutilis.* Pro *inuenitur* græcè est, ἐλέγχεται, id est arguitur, conuincitur, dum infirmitas omnium patet iniuriis, q. d. Qui viribus præualet, hic validus, potens & diues est: qui infirmus & impotens potentiori resistere nequit, sed succumbit, hic ad nihil vtilis est; nisi vt alterius sit spolium & præda, vti sunt pauperes, viduæ, senes: idque naturæ videtur conforme. Nam quod validius est, naturaliter dominatur inualido, vti in bestiis est videre. Hinc pisces maiores deuorant minores; lupi rapiunt oues; A leones, lupi, tigrides venantur quæuis animalia. Ergo & id in hominibus habeat locum oportet, vt opes infirmorum cedant inualidis & potentibus. Hoc est principium tyrannorum & atheorum, quod hoc sæculo renouauit Machiauellus, qui religionem, virtutem, iustitiam censuit subseruire debere potentiæ & libidini dominandi, vt iis vtaris quantum iuuant ad ditiones tuas propagandas; non vtaris, quantum id impediunt. Hinc olim Christianis obiecere Pagani, quod ipsi vtpote humiles, mansueti, tolerantes, quieti, inertes essent & inutiles ad rempublicam armis propagandam, teste Tertull. Apolog. pro Christianis.

Verùm, hoc principium non humanum est, sed ferinum; non Christianum, sed atheum; non diuinum, sed diabolicum. Feræ aguntur suo appetitu ferino: B at homo agitur ratione & humana æquitate, quæ ei à Deo data est velut lux & dux vitæ; illam ergo sequatur oportet. Hoc est quod deplorat Habacuc c. 1. v. 3. & 4. *Factum est*, inquit, *iudicium & contradictio potentior, quia impius præualet aduersus iustum.* Vide Iob cap. 20. & 21.

Circumueniamus ergo iustum, quoniam inutilis est nobis, et contrarius est operibus nostris, et improperat nobis peccata legis, et diffamat in nobis peccata disciplinæ nostræ] Vers. 12. Arabicus τὸ *iustum* accipit in genere neutro, vnde vertit, *condamus, fingamus, fabricemus, iustum.* q.d. Lex iustitiæ veræ nobis nostræque cupiditati aduersatur: formemus ergo aliam legem iustitiæ, conformem non rectæ rationi, sed concupiscentiæ nostræ, vt iustum sit quidquid nobis libet. C Verùm Hebræa, Septuag. Vulgata, Chaldæus, Syrus, cæterique omnes accipiunt *iustum* in genere masculino, idque exigunt sequentia.

Ex antecedentibus ergo & subsequentibus liquet, hanc esse vocem impiorum contra quemlibet insigniter iustum & pium, qui eorum impietatem verbis & vita redarguat, quem proinde ipsi, vt sibi inuisum, persequantur ad necem, vti factum est omni æuo. Sic enim Cain persecutus est iustum Abel, Sodomitæ Lot, Esau Iacobum, fratres Iosephum, Pharao Mosen & Hebræos, Saul Dauidem, Iezabel Eliam, Manasses Isaiam, &c. Qui enim plenè & perfectè est iustus, non sibi soli est iustus, sed & toti reipublicæ, ac proinde iustitiæ est hyperaspistes, id est acer propugnator, propagator & vindex, quem proinde impij pessimè oderunt, & ad necem persequuntur. Ita censent Hu- D go, Lyran. Osorius, Iansen. hic, ac S. Chrysost. hom. 5. de verbis Isaiæ: *Vidi Dominum*, & S. Ambros. lib. 2. Offic. c. 6. & 7. Hinc Simeon Metaphrastes in vita S. Auxentij, in ipso impletum ait illud Sapient. 2. *Exterminemus iustum, quoniam inutilis est nobis.*

Verùm secundò, hic esse prophetiam de Christo, eiusque passione, quem impij pontifices & Iudæi, vtpote scelerum suorum castigatorem, persecuti sunt vsque ad crucem, liquet. Primò, ex ipsis verbis, quæ hic planè sunt eadem cum iis, quibus Iudæi Christum in cruce pendentem subsannauerunt, vt patet vtraque conferenti, præsertim illa: *Liberet nunc, si vult eum: dixit enim, Quia filius Dei sum*, Matth. 27. 43. Quibus respondent hic illa v. 13. *Filium Dei se nominat*; & illa v. 16. *Gloria-*

Prophetia de Christi cruce.

Probatur primo.

tur patrem se habere Deum. Et illa v. 18. *Si enim est verus filius Dei, suscipiet illũ.* Rursum illa v. 20. *Morte turpissima* (putà crucis) *condemnemus eum:* quæ omnia propriè soli Christo competunt. Adde, Christus per antonomasiam vocatur iustus, quia iustissimus, imò non tantùm caput, sed & pater auctorque omnium iustorum, vt patet Ierem. 23. 6. Isaiæ 51. 5. & c. 41. 2. & 10. & c. 45. 8. & c. 62. 2. & Zachar. 9. 9.

2 Secundò, idem docent passim Patres. S. August. 17. de Ciuit. c. 20. & lib. 12. contra Faustum c. 44. asserit hoc loco passionem Christi aptissimè prophetari. Sic & S. Cyrill. in Isaia c. 59. S. Cyprian. tract. de Sion & Sina, S. Ambros. 2. Offic. c. 6. & 7. Auctor imperfecti in S. Matthæum, hom. 43. Clemens Alex. 5. Strom. c. 6. Tertull. lib. 3. contra Marcion. c. 22. S. Athanas. in Synopsi, Lactant. lib. 4. c. 16. ex hoc loco conuincit Iudæos, ac demonstrat Christum ab eis occisum fuisse iustũ, & filium Dei: *Salomon,* inquit, *in libris Sapientia his verbis vsus est: Circumueniamus iustum, quoniam insuauis est nobis, & exprobrat nobis peccata legis; promittit se scientiam Dei habere, & filium Dei se nominat,* &c. *Nonne ita descripsit nefarium illud consilium ab impijs initum contra Deum, vt planè interfuisse videatur? Atqui à Salomone, qui hac cecinit, vsque ad id tempus quo gesta res est, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos affingimus, nihil addimus.*

Causam dat S. Chrys. putà Auctor imperfecti apud S. Chrysost. hom. 43. in Matth. *Ex superbia vitio nascitur,* inquit, *ne quis velit ante se meliorem habere, sicut Iudæi Christum: non enim nescientes filium Dei esse occiderunt, sed habere eum talem non sustinentes sicut & prophetat de illis Salomon: Venite circumueniamus,* &c.

Sensus est ergo q. d. Impij persequuntur iustos insignes, à quibus eorum impietas culpatur & arguitur; sed maximè impij Iudæi persequẽtur Christum, qui est iustus iustorum, & Sanctus sanctorum, vtpotè qui acerrimè eorum, & præsertim pontificum & Scribarum, vitia taxabit, vt passim ea taxat in Euangelijs.

Simili modo Moses prophetat de Christo Deuter. 18. 18. dicens ex ore Dei: *Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum, similem tui, Prophetam,* id est Prophetas varios, sed vnum ex eis eximium, & cæterorum principem, putà Messiam, siue Christum: hic enim similis fuit Mosi, imò longè eo superior. Ita S. Ambros. in tit. Psal. 35. *Dominus,* inquit, *exprobrat Iudæis: Ego propter vos pauper, ego pro vobis dolens, & vos mihi manus impias iniulistis, dicentes: Tollamus iustum, quia inutilis est nobis. Inijciamus lignum in panem eius. Bene panem dixit pro carne eius. Ille alimentum detulit, isti pro beneficio retulere supplicium. Non mirum ergo si esuriunt, qui sibi vitæ æternæ alimoniam denegarunt.*

Porrò alludit auctor Sapientiæ ad Isaiæ c. 3. v. 10. vbi Septuag. pro אמרו *imru,* id est, *Dicite iusto quoniam benè,* legentes אסרו *isru,* id est, *ligate,* sic vertunt, *consiliati sunt consilium malum contra semetipsos dicentes: Ligemus iustum, quoniam inutilis* (S. Hieron. ibidem vertit, *iniucundus;* vtrumque enim significat δύσχρηστος) *est nobis. Itaque fructus operum suorum comedent.* Quæ verba planè competunt Iudæis, capientibus & ligantibus Christum orantem in horto. Hinc & S. Iustinus Dial. contra Tryphonem legit, *vinciamus iustum, quoniam inutilis est nobis;* Syrus, *retardemus,* vel A *impediamus iustum;* Tertull. lib. 3. contra Marc. c. 22. *auferamus iustum,* scilicet Christum; Clemens Alex. lib. 5. Strom. *tollamus iustum à nobis.* Græcè est, ἐνεδρεύσωμεν, id est *insidiemur iusto,* per insidias eum capiamus, ligemus, necemus, opprimamus. Sic Iudæi insidiosas quæstiones proposuerunt Christo, vt eum caperent in sermone, sicut cùm quæsierunt ab eo: *Licétne censum dare Cæsari, an non?* Matth. 22. v. 15. & 16. Rursum per insidiosam proditionem Iudæ eum comprehenderunt in horto. *Iustum* vocant non tam ex suo sensu, quam ex communi æstimatione & nuncupatione vulgi.

Porrò impius persequendo pium magis sibi nocet, quam pio. Nam vt ait S. August. in Psal. 36. *Tuum corpus premit aduersitas, illius animum putrefacit iniquitas. Nam quidquid in te profert, in illum* B *redit. Eius enim purgatio te facit purgatum, illum reum; cui ergo plus nocet?* Imò impius persecutione sua pio prodest, non obest. Audi S. August. in Psal. 128. *Exercuerunt me, non oppresserunt. Valuerunt mihi sicut ignis ad aurum, non sicut ignis ad fœnum. Ignis enim accedens ad aurum sordem tollit, accedens ad fœnum in cinerem vertit.* Transit flamma, & remanet aurum purum; transit persecutio vt somniũ, & manet anima patientiæ merito nitida & splendida. Scriptum est enim: *Velut somnium surgentium Domine, in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges,* Psal. 72. 20. *Et erit sicut somnium visionis nocturnæ multitudo omnium gentium, quæ dimicauerunt contra Ariel,* id est contra Ecclesiã eiusq; fideles, quæ dicitur *Ariel,* id est leo Dei, à fortitudine, Isaiæ 29. 7.

C QVONIAM INVTILIS EST NOBIS] Est miosis; *inutilis* enim, id est noxius. Græcè δύσχρηστος, id est Primò, inutilis; Secundò, difficilis, incommodus, morosus, intractabilis, qui nescit se nobis accommodare, & ad vitia nostra conniuere, eáque dissimulare. Vnde Syrus, *quoniam non est benignus nobis.* Talis Iudæis videbatur Christus, vtpote qui eorum auaritiam, rapinas, libidines, superstitiones assiduè verbo & vita castigabat. Alludunt ad nomen Christi per antiphrasin. q. d. χριστὸς non est χρηστὸς, id est comis, benignus, humanus, facilis ad gratificandum, commodus, clemens; sed ἄχρηστος, id est inutilis, imò δύσχρηστος, id est, difficilis, offensus, durus, inflexilis, rebellis, perniciosus, abhorrens à nostra conuersatione & vita, imò eam assiduè culpans & mordens: ergo tollamus eum è medio. Verum ex D. parte dicunt, quia Christus Scribis & Pharisæis, vtpote sceleratis, impœnitentibus & in malo obstinatis, perpetuus erat hostis, censor & reprehensor; idque ex officio: ad hoc enim à Patre missus erat ad Iudæos, vt eos à Patriarchis degenerantes ad auitam fidem & probitatem reduceret. Cæteris verò probis, imò peccatoribus suam fidem & pœnitentiam non aspernantibus, erat dulcissimus & clementissimus, vti fuit S. Magdalenæ, S. Paulo, S. Matthæo, Zachæo, S. Petro & alijs plurimis, adeò vt Scribæ hoc calumniæ loco obiecerint Christo, quod cum meretricibus & peccatoribus versaretur. Vnde ipse eos ad se blandè inuitans: *Venite,* inquit, *ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiã vos. Tollite iugum meũ super vos, & discite à me, quia mitis sum & humilis corde, &*

inuenietis

inuenietis requiem animabus vestris. Iugum enim meũ suaue est, & onus meum leue, Matt. 11. 28. Sic Christũm ab humanitate & suauitate laudant Isaias c. 42. 2. & cap. 61. 1. Zachar. cap. 9. 9. & cæteri Prophetæ, æquè ac Apostoli, vt S. Petrus Actor. 10. 38. *Qui*, inquit, *pertransiit benefaciendo & sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.* Dei enim est benefacere omnibus, & suam bonitatem omnibus communicare, imò effundere. Sic Christus ægros sanabat, mortuos suscitabat, dæmones pellebat, turbas pascebat, procellas sedabat, imò corpus, vitam, animam, deitatem suam dedit pro nobis, iisque inimicis & peccatoribus, ac in dies eadem dat cuilibet in Eucharistia. Idem in dies sua gratia peccatores præuenit, vocatque ad salutem. Quid ergo Christo vtilius, suauius, benignius? Hinc hebr. dicitur Messias, græcè χριςὸς, latinè Christus, id est vnctus, scilicet à Deo in Regem, Prophetam, Legislatorem, Redemptorem & Pontificem nouæ legis: à Gentilibus vocabatur χρηςὸς per η, id est vtilis, suauis, benignus, beneficus: vnde & Christiani vocabantur Chrestiani, id est, blandi, suaues, commodi: quia sicut in Christo nihil fuit, quod non esset vtile, suaue, commodum hominum saluti: sic & in Christianis esse debet, de quo plura alibi dixi. Verè S. Thom. canit de Christo: *Senascens dedit socium, conuescens in edulium, se moriens in pretium, se regnans dat in præmium.* Et S. Bernard. *Iesus mel in ore, melos in aure, iubilus in corde. Gustate ergo & videte, quoniam suauis est Dominus*, Psal. 33. 9.

Et contrarius est (Syrus, *aduersatur, obstat* (operibus nostris] Nostra enim opera sunt impia, iniusta, scelerata, noxia, ipsius iusti verò, ac præsertim Christi, opera sunt pia, iusta, sancta, salutaria. Ecce hic explicant cur Christus eis videatur δύσχρηστος, id est, inutilis, molestus, & perniciosus, quod scilicet taxaret improbos Scribarum mores, eisque *væ*, id est fulmen æternæ damnationis, intentaret, vt patet Matth. toto cap. 23. Sic hodie viri Religiosi, quod improborum mores vel verbo vel exemplo castigent, eis sunt odio. Vnde Apostolus 1. Timoth. 3. *Omnes*, ait, *qui piè volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patientur.* Caussam vnam inter varias dat S. Aug. in Psal. 127. *Si mortuus est diabolus*, inquit, *mortua sunt persecutiones; si autem ille aduersarius noster viuit, vnde non tentationes suggerit? vnde non sæuit? non minas aut scandala procurat?*

Et improperat nobis peccata legis] Putà peccata contra legem à Deo per Mosen datam, à nobis commissa.

Et diffamat in nos peccata disciplinæ nostræ] Græcè ἐπιφημίζει, id est cum infamia nostra propalat, euulgat, celebrat. Vnde S. August. 17. Ciuit. 20. legit *infamat*, exprobrat, occlamat nobis peccata, quæ contra disciplinam legemque nobis à Deo datam committimus, ac præsertim, quod eam praua interpretatione per Pharisaicas traditiones corrumpamus, vt quod filios doceamus non honorare, nec alere parentes; sed suas opes offerre templo ad sacerdotum lucrum; quod doceamus inimicos esse odio habendos, quod peccantes excusemus, dum nobis dant munera, &c. quæ Christus recenset & carpit Matth. 5. quodque calices & paropsides mundemus, cùm intus pleni simus rapina & immunditia, Matth. 23. 25. Rursum Ioan. 7. 19. *Nonne*, ait, *Moses dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem?* Vide Lucæ 11. v. 39. & seq. Vnde v. 45. ait illi quidam ex legisperitis: *Magister hæc dicens contumeliam nobis facis.* Porrò, id iustè & sanctè fecit Christus. Ipsius enim, velut legati ad hoc à Deo, erat publica Scribarum & Pharisæorum scelera liberè carpere, ne populus ea vt licita & sancta æstimaret, ac sequeretur & imitaretur; etiamsi sciret se illos per hoc concitaturum ad necem crucemque sibi inferendam, vti ipsa contigit. Idem fecere Isaias, Ieremias cæterique Prophetæ ad vnum omnes, vtpote Christi prodromi & antitypi.

Hæc ergo est vera causa odij impiorum in pios, quod eorum impietas horum pietate coarguatur & infametur. Hinc causam assignat & exaggerat Lactant. lib. 5. c. 9. *Huius tanti*, inquit, *& tam pertinacis odij quam potissimum causam esse dicamus? vtrumne veritas odium parit, vt ait poeta, quasi diuino spiritu instinctus: an erubescunt coram iustis & bonis esse nequam? an potius vtrumque? Nam & veritas ideo semper inuisa est, quod is qui peccat vult habere liberum peccãdi locum, nec aliter se putat malefactorum voluptate securius perfrui posse, quam si nemo sit, cui delicta non placeant. Ergo tanquam scelerum & malitiæ suæ testes, exstirpare funditus nituntur & tollere, grauesque sibi putant, tamquam vita eorum coarguatur.* Subdit deinde impiorum ratiocinium: *Cur enim sint aliqui intempestiuè boni, qui corruptis moribus publicis conuicium bene viuendo faciant? cur non omnes sint æquè mali, rapaces, impudici, adulteri, periuri, cupidi, fraudulenti? quin potius auferantur, quos coram malè viuere pudet, qui peccantium frontem etsi non verbis, quia tacent, tamen ipso vitæ genere dissimili feriunt & verberant. Castigare enim videtur, quicumque dissentit. Nec est magnopere mirandum, si aduersus homines ista fiunt, cum aduersus ipsum Deum propter eamdem causam insurrexerit etiam populus in spe constitutus, nec Dei nescius: sequiturque iustos eadem necessitas, qua ipsum iustitiæ violauit auctorem.*

Promittit se scientiam (Vatabl. *notionem*) Dei habere] Græcè ἐπαγγέλλεται, id Vers. 13.
est annunciat, prædicat, euulgat publicè & solemniter, velut cum quid per præconem edicitur & promulgatur: Christus enim fuit præco Euangelij, qui illud è cælo in terram detulit. S. Bonau. ex Glossa explicat q. d. *Firmiter asseuerat se scire omnia, tamquam Deum.* Verùm sensus genuinus est, q. d. Christus publicè & passim prædicat & præconizat se Deum, veramque Dei fidem ac religionem, id est modum rectè pieque Deum colendi, illique seruiendi & placendi, nosse, docere & prædicare, ac proinde improbat nostros Iudaicos ritus & traditiones, quasi parergos & Deo ingratos. Hoc est quod ait Christus: *A meipso non veni, sed est verus, qui misit me, quem vos nescitis: ego scio eum*, Ioan. cap. 7. 28. Et: *Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me*, ibidem v. 16. *Et nemo nouit Filium nisi Pater, neque Patrem quis nouit nisi Filius, & cui voluerit Filius reuelare*, Matth. 11. 27. Et: *Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum Deum verum, & quem misisti Iesum Christum*, Ioan. 17. 3. Et: *Si non credideritis quia ego sum, moriemini in peccato vestro*, Ioan. 8. 24.

Et filium Dei se nominat] Græcè παῖδα κυρίου, id est *puerum Domini*: *puerum*, id est

filium vel seruum: hic autem filium accipi patet ex eo quod sequitur v.16. *Et gloriatur se patrem habere Deum.* Tota enim contentio Christi cum Iudæis fuit, quod ipse se diceret verum Dei filium, idque miraculis & Script. probaret: ipsi verò id ipsum pernegarent, vt patet Ioan. c. 5. & sequent. vbi continua est Christi cum Scribis hac de re disputatio. Hinc liquet, hæc, licet ad quemlibet iustum pertineant, qui filius est Dei adoptiuus per gratiam; tamen propriè spectare ad Christum, qui filius est Dei naturalis per essentiam. Porrò hæc fuit potissima causa odij impiorum Iudæorum in Christum, quod diceret se Dei filium; tum quia ipsi erant superbi, ideoque indignè ferebant Christum se Scribis & pontificibus, imò & Mosi anteferre, vti superiùs dixi ex S. Chrysost. tum quia eò grauior eis accidebat reprehensio Christi, quo à grandiore persona, putà à filio Dei, proficiscebatur: tum quia ex hoc, quod ipse erat filius Dei, sequebatur eius aduersarios Iudæos esse filios diaboli, iuxta illud Christi: *Vos ex patre diabolo estis*, Ioan. 8. 44. atque hæc etiamnum est causa pertinacis odij Iudæorum omnium in Christum, quod scilicet audire & concoquere nequeant se esse filios & hæredes eorum, qui suum Messiam filium Dei occiderunt: hanc enim infamiam tanti sacrilegij, imò deicidij, sibi aspergi ferre nequeunt.

VERS. 14. FACTVS EST NOBIS IN TRADVCTIONEM COGITATIONVM NOSTRARVM] Græcè εἰς ἔλεγχον, id est in redargutionem & reprehensionem, q.d. Christus traducit, id est in publicum ducit, propalat, & omnibus carpendas proponit nostras cogitationes, id est nostras intentiones, nostra studia, nostros conatus. Vnde alij vertunt, *hic cogitationum nostrarum index existit*; S. Bonau. *cogitationes nostras in lucem traducit*; alius, *factus est nobis ad redarguendas cogitationes nostras.* Christus enim cognoscebat, & reuelabat arguebatque prauas Scribarum cogitationes, etiam secretas de ipso redarguendo, capiendo, occidendo, vt patet Matth. 9. 4. *Quid cogitatis*, inquit, *mala in cordibus vestris?* Et Lucæ 6. 7. *Obseruabant autem Scribæ & Pharisæi, si in sabbato curaret: vt inuenirent vnde accusarent eum. Ipse verò sciebat cogitationes eorum*, &c. Atque ex hac reuelatione secretarum cogitationum ostendebat Iudæis se esse Deum, Deique filium. Nam vt ait Tertull. Apolog. c. 20. *Testimonium diuinitatis est veritas diuinationis.*

VERS. 15. GRAVIS (onerosus, molestus, infestus, intolerabilis) EST NOBIS ETIAM AD VIDENDVM] Græcè βλεπόμενος, id est *visus*, q.d. Adeo iustus, præsertim Christus, nobis est exosus, vt non solum eius concio & reprehensio; sed & sola præsentia nobis sit grauis & molesta, vt eum intueri & videre sine tædio & offensa nequeamus. Odium enim & inuidia faciunt, vt eum quem quis odit, aspicere non sustineat. Nimirum, *qui malè agit, odit lucem*, Ioan. 3. 20. Tenebris aduersatur clara lux solis, ideóque cæcutientes offendit. *Oculis ægris odiosa lux*, ait S. August. lib. 7. Confess. c. 6. Sic *non rectis oculis Saul aspiciebat Dauid*, 1. Reg. 18. 9. Ita Tertull. lib. de Patientia c. 5. *Quomodo Prophetis*, inquit, *manus intulerunt nisi per impatientiam audiendi: Domino autem ipsi, per impatientiam etiam videndi*, Vnde ibidem docet, *omne peccatum impatientiæ esse ascribendum.* Et S. Chrysost. hom. 5. de verb. Isaiæ, *Vidi Dominum*: *Neminem*, inquit, *mortalium sic auersantur oderuntque hi qui peccant, atque eum quo parat redarguere, captantque occasiones vt elabantur, cupientes effugere reprehensionem. Obiurgator enim non solum cum promit vocem, verum etiam cum videtur, grauis est peccatori: Grauis est, inquiunt, nobis etiam aspectus*; cui lectioni Vatablus adhæsit legens, *aspectus quoque eius grauis est.* Hinc illæ voces: *Tolle, tolle*, Matth. 27.

Accedit, quod Christi modestia, castitas, sanctitas verberabat oculos immodestos, incestos, impuros Iudæorum. Denique fulgor diuinitatis ex vultu Christi emicabat, ait S. Hieron. qui percellebat impiorum aspectum; pios verò rapiebat in sui amorem, reuerentiam & admirationem. Sic Nero Thraseæ senatoris optimi venerabilem speciem ferre non poterat, ideo eum necauit, ait Tacitus lib. 16. Annal. Nam vt sapienter ait S. Chrysost. hom. 3. ad pop. Antioch. tom. 5. *Sanctorum non tantum verba, sed etiam aspectus spiritualis gratia plenis sunt, vt vel suo aspectu solo aliorum iram extinguere valeant, & emollire corda.*

Odij in Christum causæ duodecim.

Nota. Impij hic congerunt duodecim rationes, ob quas se odisse Christum & persequi asseuerant. Prima est v. 12. quoniam ipsis inutilis, id est molestus & noxius est. Secunda, quia contrarius est operibus ipsorum. Tertia, quod improperet eis peccata in legem admissa. Quarta v. 13. quod se dicat esse filium Dei, ac diuinam scientiam doctrinamque docere, quasi maior sit Mose, eiusque lege & religione aliam sanctiorem afferat. Quinta v. 14. quod secretas eorum cogitationes iniquas propalet & carpat. Sexta v. 15. quod eius præsentia, grauitas, modestia, sanctitas ipsorum oculos offendat. Septima, quod dissimilis aliis sit vita ipsius. Octaua, quod immutatæ sint viæ, id est actiones eius. Nona v. 16. quod ab eo habeãtur velut viles, fabulosi & nugaces. Decima, quod abstineat se à viis eorum, quasi immunditiis. Vndecima, quod præferat nouissima iustorum. Duodecima, quod glorietur se patrem habere Deum. Hæc sunt duodecim capita accusationis, quam impij intentant iusto, præsertim Christo; quibus se mutuo ad necem illi inferendam exhortantur & exacuunt. Improbi enim prauos quosque diligunt, laudant, & ad scelera excitant; quia similes sibi animos & mores habent; & dum improbitas plures sibi sectatores numerat, auctoritatem inde sumit, atque infamiam sibi congenitam quodammodo eluit ac purgat. Vnde sequitur:

QVONIAM DISSIMILIS EST ALIIS VITA ILLIVS] Christus enim prædicabat beatos pauperes, humiles, mites, lugentes, patientes persecutionem; cum Iudæi cæterique mundani beatos prędicent diuites, arrogantes, imperiosos, gaudentes, & dominantes cæteris. Christus prædicabat mortificationem carnis, refrænationem concupiscentiæ, castitatem, abstinentiam, crucem, amorem inimicorum, odium animæ; quæ Iudæis videbantur paradoxa, vtpote qui carnales, non nisi carnis opes & dapes æquè ac honores atque vindictam de inimicis quærebant.

Hæc ergo est radix totius odij & inuidiæ impiorum in iustum, præsertim Christum, scilicet dissonantia morum & vitæ. Nam, vt docet Aristotel. cæterique Ethici, sicut amoris & amicitiæ

causa

Radix odii morũ dissonantia. causa est morum similitudo & consonantia, sic odij causa est morum dissimilitudo & dissonantia. Hinc Seneca epist. 7. *Qui viuit*, inquit, *in multitudine, vel similis multis, vel iis exosus est*. Et Pythagoræ præceptum fuit: *Per viam publicam ne incesseris*, id est, vulgi mores ne sequaris, esto ea de causa in eius odium incurras: *argumentum enim recti est, malis displicere*, ait Seneca.

Hanc odij radicem assignat Christus Ioan. 15. dicens & prædicens Apostolis: *Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret: quia verò de mundo non estis, propterea odit vos mundus*; ideoque *si me persecuti sunt*, inquit, *& vos persequentur*. *Magnum piorum hominum solatium*, ait quidã Doctor, *video in hac esse ratione constitutum. De medio enim electos mundo, & à perditorum vniuersitate discretos, morum dissimilitudo inuisos reddit: hoc est enim oderunt illi, quod esse nolunt; atque ex eius rei, quam vehementer improbant, odio, fremunt premuntque persequendo. Habere iniquitas non potest cum iustitia pacẽ, temperantiam odit ebrietas, falsitati nulla est cum veritate concordia, non amat superbia mansuetudinem, non petulantia verecundiam, non auaritia largitatẽ. Si ergo ipsum ob hanc morum aduersitatem persecutus est mundus; profectò & pios omnes, qui eodem spiritu viuunt, persequetur.* Ferre ergo Christum impij Iudæi minimè potuerũt, quòd affectus dissimilis studia vitæ contraria faciebat, alteraq; vita alterius erat manifesta dãnatio: ideoque fratribus quoque suis, cùm in eum nec ipsi crederẽt, aiebat: *Non potest mundus odisse vos*, cultores videlicet suos atque amatores; *me autem odit, quia ego testimonium perhibeo de illo, quòd opera eius mala sunt*. Inde est quòd boni improbis semper fuere graues. Hoc est quod S. Prosper canit epigram. 32.

Impia pars mundi partis est infesta piorum,
Nec tolerare potest dissimiles animos.
Ridens nolentes opibus præsentibus vti,
Sperantesque sibi credita posse dari.

Vt igitur pax esse inter Christum & Belial non potest; ita nec ciuitates illæ duæ, quarum est altera piorum, altera impiorum, vera iungi concordia possunt. Sanctæ ciuitatis Christus est conditor, ciuitatis impiæ diabolus fundator & rector est. Illam constituit amor Dei vsque ad contemptum sui: hanc è diuerso amor sui vsque ad contemptum Dei. Sibi enim placens ac tumens, & omnia, quæ prosecutione digna sint, in se vna posita existimans, loquitur apud Prophetam & Isaiæ 47. dicit: *Ego sum, & præter me non est altera*. Vtitur illa mundo, vt fruatur Deo. Hæc contrà Deo vtitur, vt mundo perfruatur. Peregrinatur illa hîc, & manentem fixamque in terris non habens ciuitatem, futuram inquirit, quemadmodum sanctissimi cuiusdam ciuis ea declarat oratio, qua di- Psal. 38. cit: *Aduena ego sum in terra, & peregrinus, sicut omnes patres mei*. Hæc verò mundi huius inescata delicijs, in terrena felicitate penitus acquiescit. Eò fit, vt quidquid huic aduersum senserit, remouere conetur, & propter hanc suam cupiditatem, etiam odio prosequatur & persequatur veritatem. Psal. 118. *Omnia*, inquit ille, *mandata tua veritas: iniquè persecuti sunt me; adiuua me*.

Porrò, odium hoc cùm tantum sit, necesse est vt illico in bellum & persecutionem erumpat. Vt enim ignis & aqua simul esse, nisi pugnent inter se, non possunt; ita necesse est, vt duæ illæ ciuitates assidua inter se aduersitate confligant. Atq; vt in eodem homine contra spiritum caro, & contra carnem spiritus cõcupiscit: ita in eâdem repub. cum bonis mali pacem habere non possunt. Oderunt igitur boni non homines, sed hominum vitia; & si qua vnquam ab illis mouetur persecutio, ea non ex odio, sed ex charitate proficisci credenda est, qua vel malis consulitur ad correctionem, vel certè bonis & integris ad tutelam. Vnde illa sunt Psal. 100. in psalmo: *Non proponebam ante oculos meos rem iniustam, facientes præuaricationes odiui. Non adhæsit mihi cor prauum, declinantem à me malignum non cognoscebam. Detrahentem secretò proximo suo, hunc persequebar*. Ecce persecutor bonus non hominis, sed peccati. *Est enim*, inquit S. Ambros. *etiam iusta persecutio, si oderimus obscœnos, si infesti simus iniustis, si iniquos velimus opprimere, ne pluribus noceãt, si auarum fraudis suæ compendiis exuamus, si execremur insolentiam superborum*. Ambros. serm 21. in Psal 118. Nam vt est apud Sapientem in Prouerbiis: *Abominantur iusti virum impium, & abominantur impij eos qui in recta sunt via*. Prouer. 29. At horum terrena ciuitas non corrigere cupit, sed perdere; nec ei vitia tollere cordi est, sed ingratam sibi & exosam demoliri, atque opprimere veritatem. Ioan. 3. 19. *Hoc enim est iudicium: quia lux venit in mũdum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem: erant enim eorum mala opera. Inuidentia enim diabolica*, inquit S. Aug. Lib 15. de Ciuit. Dei cap 5. *qua inuident bonis mali, nulla alia causa est, quàm quia illi boni sunt, isti mali. Semper enim inimica virtutibus sunt vitia, & optimi quique ab improbis quasi exprobrantes aspiciũtur*. Recteque illud Cicero: Lib. de Amicitia. *Dispares mores dispariа studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias*. Nec ob aliam causam vllam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima esse potest, morum studiorumque distantia.

ET IMMVTATÆ SVNT VIÆ EIVS] Hugo & alij addunt, *in veritate*. Sed nil tale habent Græca & Romana. Vatab. *suisq; differt institutis*; Guarinus, *differentesque sunt semitæ eius*, Glossa & S. Bonau. *dissimilia sũt dogmata ipsius & facta*, putà doctrina & vita; alius, *peregrina, insolentes, insuetata, inaudita & à communi norma formaque abhorrentes sunt semita, per quas graditur*, id est verba & opera ipsius.

Sensus ergo est q.d. *Via*, id est actiones iusti, præsertim Christi, eiusque modus agendi & viuendi, putà eius doctrina, conuersatio, religio, secta planè à nostra discrepat, immutata est & diuersa. Nostra enim, siue Pharisaica, iustitia & religio sita est in externa specie, purificatione, nitore, pompa, ostentatione eleëmosynarum: at Christi iustitia Euangelica sita est in interna puritate, pietate, charitate, &c. vti docet Christus Matth. 5.

Rursum, per hypallagen, *immutata sunt viæ eius*, id est, viæ nostræ per vias eius. q.d. Christus per suum Euangelium immutat & abolet nostram legem, nostra Sacramenta, nostrasque cæremonias & ritus, dum pro circumcisione substituit baptismum, pro manna Eucharistiam, pro lauacris pœnitentiam, &c. Denique ipse iudaismum nostrum vult destruere, & conuertere in christianismum. Hæc enim fuit causa summi odij Iudæorum in Christum & Paulum. Vnde Iudæi S. Stephanum lapidaturi, hoc ei crimini dede-

runt: *audiuimus*, inquiunt, *eum dicentem: Quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones, quas tradidit nobis Moses*, Actor. 6. 14. Et S. Paulo cùm eum caperent in templo: *Viri Israelitæ*, inquiunt, *adiuuate: hic est homo, qui aduersus populum, & legem, & locum hunc, omnes vbique docens, insuper & Gentiles induxit in templum, & violauit sanctum locum istum*, Actor. 21. 28.

Simili modo hoc tempore, imò omni æuo, viri religiosi & zelosi, qui voluerunt reformare lapsos Religiosorum, Sacerdotum, Christianorum mores, & auitæ puritati restituere, multorum in se odia concitarunt: sed solati sunt seipsos exemplo Christi, eoque confirmati constanter egerunt, ac sua constantia peregerunt, quod moliebantur. Idem sentiunt, qui à sociis se subducunt, vt vacent seueriori vitæ, orationi, studio, mox enim socij in eos linguis & cachinnis inuolant, hypocritas, Iesuitas, sanctos nuncupant; quia ægrè ferunt se ab eis deseri, superari, tacireque carpi & redargui; sed & hi audiant solamen à Christo: *Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum*, Matth. 5. Hi dicant: *Amici socij, sed magis amicus Christus, magis amica sanctitas, animæque salus*. Plato aiebat: *Amicus Socrates, sed magis amica veritas*.

VERS. 16. TAMQVAM NVGACES ÆSTIMATI SVMVS AB ILLO, ET ABSTINET SE A VIIS NOSTRIS TAMQVAM AB IMMVNDITIIS] Pro *tamquam nugaces* Græcè est ὡς κίβδηλοι, id est *in spurium vel scoriam*, aut *adulterinum* æstimati sumus ab eo, putà quasi spurij aut quasi quisquiliæ, nugæ & res nihili: κίβδηλος enim propriè significat aurum, argentum, vel æs non purum & sincerum, sed cui scoria admixta est, ideoque fucatum, vitiatum & adulterinum. Ita Christus taxauit Iudæos, quòd legem suis traditionibus humanis & superstitiosis adulterarent & corrumperent. Vnde eos vocauit *generationem malam & adulteram*, Matth. 12. 39. *mendaces, sepulchra dealbata*, serpentes & *genimina viperarum*, Ioan. 8. 55. suas enim nugas, & nugaces manuum corporisque lotiones præferebant legi Dei & Christi. Hinc S. Bonau. explicat q. d. *Æstimati sumus ab illo tamquam inania facientes ac dicentes*; Dionys. *perinde ac fatui & mendaces*; Clarius, *tamquam adulterini*; Vatab. *pro adulterinis habemur*. Compl. *in spurium reputati sumus*. Alludunt ad Ioan. 8. 39. vbi Iudæis iactantibus, *Pater noster Abraham est*, respondit Christus: *Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite: nunc autem quæritis me interficere, hominem, qui veritatem vobis locutus sum, quam audiui à Deo; hoc Abraham non fecit. Vos facitis opera patris vestri*. Dixerunt itaque ei: *Nos ex fornicatione non sumus nati: vnum patrem habemus Deum*. q. d. Tu ô Christe negas nos esse filios Abrahæ legitimos, ac proinde spurios & adulterinos ex fornicatione natos videris asserere, qua in re nobis insignem iniuriam & notã inuris, quia nobis alium patrem ab Abraham obijcis, scilicet diabolũ, vtpote cuius opera sequamur: at nos falsò calumniaris, quia non alius adulter, sed verus pater nobis in terra est Abraham, in cælo Deus, nosque vnicum Deum patrem colimus æquè vt Abraham: falsò ergo criminaris nos Deum, ac pietatem & opera Abrahæ non sequi, quasi spurios. Respondit Christus: *Si Deus pater vester esset, diligeretis vtique me: ego enim ex Deo processi, & veni: neque enim à meipso veni, sed ille me* A *misit. Quare loquelam meam non cognoscitis? quia nõ potestis audire sermonem meum. Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit*. Quibus verbis ostendit, & confirmat illos non esse filios Abrahæ, sed spurios diaboli.

ET ABSTINET SE A VIIS NOSTRIS TAMQVAM AB IMMVNDITIIS] quasi à sordibus, inquinamentis, spurcitiis. q. d. Nostrum viuendi modum refugit & detestatur, velut immundum, prauum & scelestum. Sic Christus Lucæ 12. 1. *Attendite* (cauete) inquit, *à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis*, &c. Sensus est q. d. Christus sectarius est: à nostra enim religione, tamquam immunda, homines ad suam sectam, velut mundam adducit. Dicunt partim verum, quia Christus Pharisæorum superstitiones & prauos mores B cõfutabat. partim falsum, quia Christus statis diebus frequentabat templum, ibique orabat & docebat, ac legem seruabat, seruandamque docebat. Sapiẽter S. Greg. Nazianz. orat. in laudem S. Basilij, monet cauenda malorum consortia: *Ne*, inquit, *cum flagitiosissimis sodalium cõsuetudinem habeamus, sed cum optimis & honestissimis; nec cum pugnacissimis, sed cum tranquillissimis, insque quorum consuetudo magnos fructus afferat: illud exploratum habentes, multò faciliùs vitium contrahi, quàm virtutem communicari; quemadmodum faciliùs quoque morbus contrahitur, quàm sanitas impertitur*.

ET PRÆFERT NOVISSIMA IVSTORVM] In sancto Augustin. 17. Ciuit. 20. legitur, *nobilissima*, sed perperàm, vt videtur. Primò, Hugo exponit q. d. Nouissimos iustorum præfert nobis, dicens: C *Erunt nouissimi primi, & primi nouissimi*, Matth. 20. 16. Et: *Væ nobis diuitibus, beati pauperes spiritu*, Lucæ 6. & Matth. 5 & : *Viri Niniuitæ surgent in iudicio, & condemnabunt generationem istam*, Matth. 12. 41.

Verùm Græcè est μακαρίζει τὰ ἔσχατα δικαίων, id est, *beatificat extrema iustorum*, id est beatũ prædicat exitum iustorum, Complut. & Vatabl. *extrema iustorum beata prædicat*, Glossa & Bonau. *vitam æternam præponit voluptati*. q. d. Christus paupertatem, compunctionem, humilitatem, lacrymas, mortificationem, crucem iustorum beatam prædicat ex fine, quòd scilicet ducat eos ad felicitatem & gloriam cælestem: atque hoc ipso condemnat nos, qui in opibus, gaudiis, risu, epulis, libidinibus, fastu, ceterisque huius vitæ voluptatibus omnem felicitatem collocamus: nam ijs ipse D væ & fulmen æternæ damnationis intentat. Id patet ex historia diuitis Epulonis & Lazari, Lucæ, 16. Sic & Ecclesiasticus viros gloriosos celebrans c. 44. v. 14. ait: *Quorum corpora in pace sepulta sunt & nomen eorum viuit in generationem & generationem*. Et psal. 115. 15. *pretiosa* dicitur *in conspectu Domini mors sanctorũ eius*. Et Apocal. 14. 13. *Audiui vocem de cælo dicentem, Scribe: Beati mortui, qui in Domino moriuntur*. Rationem affert Nazianz. orat. in funere patris, *Quia mors, quæ non solùm nos à præsentibus malis vindicat, verùm ad supernam quoque vitam sæpè traducit, nescio, ait, an propriè mors appellari queat, vtpote nomine magis quàm re formidabilis: vna vita est, oculos ad vitam coniectos habere; vna mors, peccatum: animæ enim est interitus*.

ET GLORIATVR PATREM SE HABERE

DEVM] ac consequenter nos sibi contrarios diabolo, ceu filios patri assignat. Pro *gloriatur* Græcè est *ἀλαζονεύεται*, id est, cum fastu gloriatione & ostentatione iactat. Alius, q.d. Sibi falsò fingit, mentitur arrogat, ac velut impostor iactabundus, insolens, & vltra modum elatus ostentat patrem Deum. Dixerat enim Christus: *Est Pater, qui glorificat me, quem vos dicitis, quia Deus vester est, & non cognouistis eum.* Ioan. 8. 54 Quare vos, ô Iudæi, qui negatis me Filium, negatis & Patrem, ac consequenter negatis Deum vestrum. Hoc stimulo Christi acriter se pungi sensere Scribæ & pontifices, ideoque ei necem machinati sunt: quantum enim decus & gloria est Deum habere patrem, & in eo omnia bona; tantum dedecus & infamia est patrem habere diabolum, & in eo omnia mala, tam culpæ, quàm pœnæ.

VERS. 17. VIDEAMVS ERGO SI SERMONES ILLIVS VERI SVNT] scilicet, quibus iactat se filium esse Dei, Deumque habere patrem, ac veram Dei fidem, legem, cultum docere. Si enim est filius Dei, Deus vtique eum proteget, & liberabit è manibus nostris; aut certè occisum à nobis resuscitabit, vti ipse asserit & iactat.

ET TENTEMVS QVÆ VENTVRA SVNT ILLI] Videamus quônam res illius euadant; Græcè, *& experiamur quæ in exitu eius*, scilicet erunt; S. Prosper parte 1. de Prædict. c. 26. legit, *an succedant quæ ventura sunt illi*, an scilicet Deus, quem patrem suum gloriatur, liberet eum è manibus nostris, aut à morte resuscitet. Vnde explicantes subdunt, *Si enim est verus filius Dei, suscipiet illum, & liberabit eum de manibus contrariorum.* alij vertunt, *periculum faciamus euentuum eius*, quid scilicet illi tandem euenturum sit, quem finem habiturus sit, in quem terminum & catastrophen tragœdia vitæ & sectæ eius desitura sit: abibit enim in fumum, imò in infamiam.

ET SCIEMVS QVÆ ERVNT NOVISSIMA ILLIVS] Hæc desunt in Græco, Lactantio & S. Cypriano li. 2. Testim. c. 14. legunt tamen Roman. & S. August. 17. Ciuit. 20. Videtur esse epanalepsis, idemque dici alijs verbis. Nam τὸ *tentemus, quæ ventura sunt illi*, videtur explicari per id, quod subditur: *Et sciemus quæ erunt nouissima illius.* q.d. Christus nobis, nostræque voluptati & felicitati præsenti præfert nouissima iustorum, quorum ipse dicit se esse caput & principem. Videamus ergo, quæ sint nouissima ipsius, ac inde colligemus qualia sint futura iustorum eius nouissima. Occidamus eum, & videamus, an ipse à morte resurgat: & sic apparebit inania esse nouissima, putà vitæ æternæ gaudia, quæ ipse iustis suis frustra promittit. Ita impij & athei.

VERS. 18. SI ENIM EST VERVS FILIVS DEI, SVSCIPIET ILLVM] Græcè & Syriacè, *si enim iustus est filius Dei: iustus*, tum quilibet, tum per excellentiam, putà Christus. q.d. Si Christus, qui *iustum* se nominat per eminentiam, est verè filius Dei, vtique Deus velut pater illum *suscipiet*, id est, ruentem in mortem porrecta manu apprehendet, fulciet, roborabit, proteget ne cadat. *Suscipere* enim in Script. significat labenti succurrere, opem ferre, conseruare, protegere. Petita sunt hæc verba ex psal. 21. 9. *Sperauit in Domino, eripiat eum: saluum faciat eum, quoniam vult eum:* quibus impij Iudæi Christo in cruce exprobrarunt, quòd filium Dei se dixisset, vt patet Matth. 27. 40.

A ET LIBERABIT EVM DE MANIBVS CONTRARIORVM] putà de manibus Scribarum & pontificum illi aduersantium, eumque ad crucem & necem adigentium.

VERS. 19. CONTVMELIA (Græcè, ὕβρει, id est, iniuriâ, dedecore, contumelia, sæuitiâ, ferociâ, vi illatâ) ET TORMENTO; Lactantius libr. 4. c. 16. legit in plurali, *contumelijs & tormentis*; S. Bonau. *contumeliâ verborum*, inquit, *& tormento*, siue *cruciatu verborum*) INTERROGEMVS EVM; Græcè, ἐξετάσωμεν, id est probemus, exerceamus, exquiramus ab eo veritatem: sic enim iudex à reo per interrogationes & tormenta exquirit crimen, quæ vocantur quæstiones iudiciariæ. Arabicus, *inuestigemus eum calumnia & tormento.* Tormenta quæ Iudæi intulerunt Christo, fuerunt plurima, maxima, ignominiosissima: hæc Iudæi dicunt, hîc se irrogare Christo,

B VT SCIAMVS, inquiunt, REVERENTIAM EIVS] Græcè, ἐπιείκειαν, id est, æquanimitatem, modestiam, mansuetudinem, tranquillitatem, compositionem animi, qua iustus, præsertim Christus, iniustè verberatus veretur & horret, non tantùm se vlcisci, sed & indignationis, vel doloris, vel impatientiæ minimum signum edere. Probemus ergo eius iustitiam per probra & tormenta, quia si vera sit eius iustitia, ostendet se per patientiam; sin fucata sit & simulata, prodet se per impatientiam. Impossibile enim est, vt superbus, hypocrita & fictus, si vexetur & verberetur, non prorumpat in verba maledica, minas gestusque impatientes. Vnde S. Greg. 1. Dial. c. 5. *Qualis*, inquit, *quisque apud se latet, contumelia illata probat.* Hinc & Græcum βάσανος, id est tor-

C mentum, tortura, quæstio, significat quoque lapidem indicem, siue Lydium & Herculeum, de quo Plinius libr. 33. c. 8. quòd eiusmodi cruciatus tamquam ille lapis manifestet, vt auri præstantiã, excellentiam virtutis: hinc & tormento examinare, est interrogare; quia sicut examinatus à iudice in quæstione respondet, neque celat veritatem, quam extorquent supplicia, similiter illud examen ab iniquis iudicibus contumeliâ & tormento factum, ostendit veritatem diuinitatis atque doctrinæ Christi, & etiam sanctitatis dignæ vero Deo.

Confer hæc cum passione Christi descripta in Euangelijs, ac dices Sapientem hîc æquè ac Isaiã c. 53. passionis Christi, non tam esse Prophetam, quàm historicum & Euangelistam.

Hæc ergo *reuerentia* iusti, præsertim Christi, Reuerentia actiua quæ?

D tum actiua erat, tum passiua. Actiua erat sacer quidam pudor & sancta verecundia, qua Christus etiam in atrocissima passione & cruce ex respectu & reuerentia, tum suæ personæ, tum ipsius virtutis patientiæ & modestiæ, tum Dei, Angelorum & hominum, in quorum præsentia versabatur & patiebatur, verebatur quid agere vel dicere, non dico impatienter, sed minùs dignè vel decorè, quod scilicèt minùs deceret virum patientem, modestum, constantem, perfectum, cælestem, diuinum: vnde nullum gemitum, nullum doloris, infirmitatis, vel timoris signum dedit. Quod considerans Gentilis quidam scriptor exclamauit: *O virum insi actum animo, qui nec precem, nec lachrymam fudit.* Hinc Syrus vertit, *vt agnoscamus diligentiã, vel sollicitudinẽ humilitatis*

eius, & probemus eum; Arabicus, vt sciamus obedientiam, vel subiectionem eius; & probemus verè patientiam eius.

Passiua. Passiua erat effectus actiuæ, qua scilicet actiua reuerentia, quæ in Christi vultu composito, pio, reuerenti & reuerendo, omnibusque eius dictis, factis & gestibus elucebat, faciebat eum omnibus venerabilem & reuerendum, atque in spectantibus sui reuerentiam, amorem & admirationem excitabat: vti fecit in Centurione, qui videns eum tanta constantia, resignatione & pietate mori, dum clamaret: *Pater in manus tuas commendo spiritum meum*; exclamauit: *Verè filius Dei erat iste*, Matth. 27. Quin & latro vnus in ipsa cruce, Christi sancta patientia commotus compunctusque increpauit socium blasphemantem, & ad Christum conuersus coram Iudæis & Scribis: *Memento mei*, inquit, *Domine cùm veneris in regnum tuum*. Idem fecere Iudæi, ceterique de quibus ait Lucas cap. 23. 48. *Et omnis turba eorum, qui simul aderant ad spectaculum istud* (quo in Christi morte sol obscuratus est, terra tota contremuit, petræ scissæ sunt, &c. quasi sanctam creatoris sui necem lugentes & indignantes) *& videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua reuertebantur*. Hinc & Christus Deo Patri tanta obedientia & patientia, quasi sui reuerentiam iniecit, vt ab eo obtineret quidquid postularet. Nam *cum clamore valido & lachrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia*, Hebr. 5. 7.

Simili modo Martyres in martyriis suis tantam præ se tulere in vultu & verbis æquitatem, constantiam, pietatem, sanctitatem, hilaritatem, vt suos tortores ad sui reuerentiam compulerint, eosque Christianos, imò Martyres effecerint; vti S. Laurentius tormentorum suorum lætitia & alacritate conuertit S. Romanum, & Hippolytum cum tota familia; ita vt ad vnum omnes martyrium generosè obierint. Sic S. Cæcilia sua patiendi hilaritate conuertit Maximum, aliosque quadringentos. Sic S. Polycarpus sua veneranda canitie, comitate, promptitudine & sanctitate, militibus ad eum comprehendendum missis tantum pudorem & timorem iniecit, vt vix auderent eum contingere, teste Euseb. lib. 4 Histor. cap. 15.

Sic S. Thecla leonibus obiecta, virgineo pudore & reuerentia eisdem reuerenda, illæsa permansit, de qua S. Ambros. lib. 3. epist. 25. ad Eccles. Vercell. *Quo munere*, ait, *venerabilis Thecla etiam leonibus fuit, vt ad pedes prædæ suæ stratæ impastæ bestiæ, sacro desiderent ieiunio, nec procace oculo virginem, nec vngue violarent aspero; quoniam & ipso aspectu virginitatis violatur sanctitas*. Idem pleniùs & elegantius lib. 2. de Virgin. post initium, *Thecla*, inquit, *naturæ etiam bestiarum virginitatis veneratione mutauit. Namque parata ad feras, cùm aspectus quoque declinaret virorum, ac vitalia ipsa sæuo offerret leoni, fecit, vt qui impudicos detulerant oculos, pudicos referrent*. Gestus deinde leonum reuerentes graphicè depingens, subdit: *Cernere erat lingentem pedes bestiam, cubitare humi, muto testificantem sono, quòd sacrum virginis corpus violare non posset. Ergo adorabat prædam suam bestia, & propria oblita naturæ, naturam induerat quam homines amiserant. Videres quadam natura transfusione homines feritatem*

A *tem indutos, sæuitiam imperare bestiæ; bestiam exosculantem pedes virginis, docere quid homines facere deberent*. Vnde per epiphonema exaggerando concludit: *Tantum habet virginitas admirationis, vt eam etiam leones mirentur. Non impastos cibus flexit, non citatos impetus rapuit, non stimulatos ira exasperauit, non vsus deceptos assuetos, non feroces natura possedit. Docuerunt etiam castitatem, dum adorant Martyrem; docuerunt etiam castitatem, dum virgini nihil aliud nisi plantas exosculantur, demersis in terram oculis, tamquam verecundantibus, ne mas aliquis vel bestia virginem nudam videret*.

Disce hîc, quàm modestia, mansuetudo, pietas & patientia sit reuerenda, quamque sui asseclas faciat venerabiles & reuerendos. qui ergo sibi auctoritatem & reuerentiam quærit, quærat eam non grauitatis ostentatione, non pompâ rhedarum & asseclarum, sed mansuetudine, beneficentiâ & virtute.

B ET PROBEMVS PATIENTIAM ILLIVS] Sic quoque legit sanctus Cyprianus. Lactant. & S. Augustinus. Aliqui codices pro δοκιμάσωμεν, id est probemus, legunt δικάσωμεν, id est iudicemus.

Rectè impij ad explorandam iusti, præsertim Christi, iustitiam, probant eius patientiam: patientia enim est Lydius lapis, quo probatur vera iustitia & sanctitas. Nam *tang ment* s, id est superbos, impatientes, *& fumigabunt*; exhalabunt enim fumum iræ, iurgiorum, maledicentiæ & vindictæ. Hoc est, quod ait Paulus Roman. 5. v. 3. *Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò spem*. Et sanctus Iacobus c. 1. v. 4. *Patientia autem opus perfectum habet*,

C vt ostendat virtutem patientis ad culmen sanctitatis & perfectionis euasisse. Porrò in Christo præ ceteris Sanctis & Martyribus, tanta tamque diuina in tot blasphemiis, iniuriis, tormentis atrocissimis & immensis, vtpote quæ in ipsum Deum iaciebantur, emicuit patientia, constantia, charitas, qua pro ipsis etiam Iudæis se occidentibus Deum orauit, eisque veniam & salutem impetrauit, vt hæc sola sufficeret ad probandum ipsum esse Messiam & Prophetam, imò Deum, & Dei filium; præsertim quia ad hoc ostendendum ipsa à Christo adhibebatur & exhibebatur: virtus enim veritatis est soror, idcoque ab omni fuco aliena: quare testis esse nequit falsitatis, sed solius veritatis index sit oportet.

D MORTE TVRPISSIMA (Græcè ἀσχήμονι, VERS. 20 id est indecora, fœda, deformi, vt non sit ei species, neque decor, Isaiæ 53. contumeliosa, infami, ideoque turpi per excellentiam, id est *turpissima*, puta crucis) CONDEMNEMVS EVM]Syrus, *mort. publica & infami deputemus eum*. Crucis enim supplicium, præsertim clauis illi affixorum, erat atrox & longa mors: vnde à cruce dictus est cruciatus: idemque erat ignominiosissimum, tum Iudæis, tum Gentibus. Iudæis ex lege Deuter. 21. 23. *Maledictus*, inquit, *à Deo est, qui pendet in ligno*. Quocirca crucifixus ibidem iubetur eâdem die ante vesperam sepeliri, ne contaminet terram. Vnde Apostolus Galat. 3. 13. *Christus*, ait, *nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum: quia scriptum est: Maledictus omnis qui pendet*

det in ligno. Similiter apud Romanos & Gentes crux erat infame & horrendum supplicium latronum & scelestorum. Vide Lipsium & Gretserum de Cruce. A

Cur Christus crucifixus?

Causa ergo cur Christus crucifixus sit, ex parte Iudæorum eum crucifigentium, fuit immane eorum odium in Christum, quo eum ad crucem, velut ad summè infamem & atrocem mortem adegerunt. Ex parte verò Adæ & hominum fuit, quòd Adam peccauit in ligno, comedendo scilicet pomum arboris vetitæ: quare in ligno crucis, hoc eius inobedientiæ scelus à Christo expiari decuit & debuit, vt diabolus *qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur* à Christo. Ex parte verò Dei offensi causa fuit amor iustitiæ, vt per crucem ostenderetur grauitas offensæ Adæ & hominum in Deum, quòd scilicet per eam maledictionis æternæ reos se fecerint, adeoque facti sint maledictum: Christus ergo hoc Adæ & nostrum maledictum in se luendum & piandum suscepit, ideoque cruci suffixus est: quia pendens in cruce apud Iudæos ex lege iam citata, censebatur maledictus & maledictum. Atrocitas ergo culpæ, quasi ex æqua iustitia poscebat atrocitatem pœnæ, vt illi condignè satisfieret. Talis autem est pœna crucis. Ex parte Christi causa fuit immensitas amoris, vt per crucem Christus ostenderet quantum nos amarit, vtpote pro quibus tam dira & dura passus sit, vtque exemplum daret nobis mortificationis, ad assiduè crucifigendos concupiscentiæ motus; ac martyrij, ad quamlibet mortem, quantumuis horridam & probrosam, pro ipso & virtute libenter subeundam, vti subiere Martyres, vt Christo crucifixo quoad possent par pari, scilicet dolorem dolori, & amorem amori redderent. Vnde sanctus Augustinus in psal. 140. *Crucem,* ait, *quamuis videbatur execrabilius, ipse Dominus suscepit, ne discipuli eius mortem quidem, non modò non timerent, sed nec mortis genus horrescerent.* Idem homil. 31. de Sanctis: *Tota vita Christiani hominis, si secundùm Euangelium viuatur, crux est atque martyrium.* Plura vide apud Gretserum lib. 1. de Cruce cap. 41. 42. & seqq. lib. 4. cap. 1. & seqq. ac D. Thomam, Suarez & Scholast. 3. part. quæst. 48. art. 4. & Cassianum lib. 4. de Instit. renunc. c. 34 & 35.

ERIT ENIM EI RESPECTVS EX SERMONIBVS ILLIVS] Pro *respectus* Græcè est, ἐπισκοπὴ, id est obseruatio, visitatio, consideratio, inspectio. Triplex hîc potest esse sensus. Primus Clarij, qui vertit, *ex eius enim verbis & factis inspiciamus quid sit*; & Syri, *sit autem aduersus eum interrogatio ex verbis illius*, q. d. Dum affligetur à nobis, considerabimus, & conspiciemus ex verbis eius qualis sit, ait Iansen. Aut q. d. Si in cruce potuerimus eum extinguere, cognoscemus mentitum, quando se Dei filium, qui immortalis est, nuncupauit. ita S. Bonau. Dionys. Lyran. & alij. Aut, vt Osorius & Lorinus, q. d. Crucifigamus eum, vt ex verbis illius, quæ dolor vehemens expresserit, de hominis mente statuamus. Volebant enim Iudæi atrocitate crucis & tormentorum, elicere veritatem ex ore Christi, quasi territus aut cruciatus aliquid locuturus fuerit, quod adhuc noluisset, vel apertè dicturus, quod simulasset, aut dissimulasset. Hic sensus satis Græco D

ἐπισκοπὴ respondet, non æquè Latino *respectus.*

Secundus est Vatabli, qui vertit, *tractabitur autem secundùm dicta sua.* q. d. Quia blasphemauit dicendo Deum suum esse patrem, seque eius esse filium, condignas huius blasphemiæ pœnas luet in cruce. Et Hugo: *Erit*, inquit, *noster respectus, id est defensio & excusatio, vt, si rogemur cur eum occideremus, respondeamus, Quia filium Dei se fecit.*

Tertius, & magis genuinus est, vt sit ironia, q. d. Deus respiciet eum & liberabit à cruce, vel suscitabit à morte: hoc enim ipse crebris sermonibus iactauit. Vnde Guarinus vertit, *eius enim ratio iuxta ipsius sermones habebitur.* Hinc & Scribæ obsignauerunt sepulchrum Christi, eique custodes apposuerunt, ne quis corpus furaretur, fingeretque eum resurrexisse: quæ omnia ipsosmet
B Iudæos condemnauerunt, & Christum verum esse Messiam ac Dei filium demonstrauerunt, dum ipse per clausum sepulchrum præsentibus custodibus resurrexit, Matth. 27.

Alter noster à Castro, q. d. Visitabitur & explorabitur à nobis per crucem & tormenta, vt videamus an patientia & constantia ipsius respondeat sermoni. Ipse enim prædicat amorem crucis, patientiæ, constantiæ; experiamur, an ipse in cruce eandem opere præstet: multi enim prædicant ieiunium bene pasti, continentiam adulteri, humilitatem superbi, mansuetudinem iracundi, crucem lauti & delicati: hoc est ore prædicare, sed opere contradicere.

HÆC COGITAVERVNT, ET ERRAVERVNT EXCÆCAVIT ENIM ILLOS MALITIA EORVM] S. Gaudentius serm. 19. legit, *nequitia cordis eorum*; Lactant. lib. 4. cap. 16. *stultitia ipsorum.* Huc vsque verba impiorum, quæ nunc Sapiens acri reprehensione castigat. *Errauerunt*, inquit, & à malitia sua excæcati sunt: malus enim affectus in voluntate trahit ad se rationem & iudicium intellectus, illudque vitiat & corrumpit: facit enim vt ratio ob speciem boni delectabilis apparentem, iudicet id esse eligendum velut melius, quod detestandum est velut peius. Vers. 21. C

Porrò, error hic & cæcitas impiorum multiplex est. Primus, quòd voluptatem rationi, vitium veritati, bona caduca æternis præferant; Secundus, quòd per hæc mortem & gehennam sibi accersant; Tertius, quòd credant hominem instar bestiæ in morte planè interire,
D nec superesse aliam vitam, eò quòd anima hominum sit mortalis, & pereat cum corpore; Quartus, quòd iustum, putà Christum, quem ex vitæ sanctitate, prophetiis & miraculis esse filium Dei agnoscere poterant & debebant, velut castigatorem suorum scelerum oderint & crucifixerint. Hi serò in gehenna agnoscunt suum errorem. Vnde dicunt c. 5. 6. *Ergo errauimus à via veritatis.*

Hinc patet Primò, cæcitatem hanc esse grauem non tantùm pœnam, sed & culpam, vtpote ex voluntaria malitia promanantem, vti docet S. Thom. 2. 2. q. 15. art. 1.

Secundò, peccatorem propriè & directè seipsum excæcare & obdurare; Deum verò impropriè & indirectè. Deus enim, quantum est ex se

illuminat omnem hominem venientem in hunc mundũ, sed peccatores hoc lumen recipere nolũt, illique oculos claudunt, eosque aperiunt suis voluptatibus & cupidinibus; quare seipsos vero lumine priuant & excæcant: sicut sol radios spargit vbique, sed qui illi fenestram occludit, causa est tenebrarũ in domo, non autem ipse sol, vt ait D. Thom. 1. 2. q. 79. art. 3. Hoc est quod Iudæis improperat Christus Ioan. 3. 19. *Lux*, inquit, *venit in mundũ, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem: erant enim eorum mala opera.* Vide dicta Exodi 7. 3. vbi fusè egi de causa excæcationis & obdurationis.

Vers. 22.

Et nescierunt sacramenta Dei, neque mercedem sperauerunt iustitiæ, nec iudicauerunt honorem animarum sanctarum] Ecce hic est impiorum error & cæcitas, isque duplex. Primus, quòd *nescierunt sacramenta Dei*: secundus, qui ex primo consequitur, est, quòd *non sperauerunt mercedem iustitiæ*, nec *honorem animarum sanctarum*. Primum hoc loco prosequitur, secundum cap. sequenti.

Igitur *sacramenta*, vel, vt græcè est, mysteria, *Dei* hoc loco sunt, quæ subijcit, scilicet quòd Deus creauit hominem immortalem & ad similitudinem suam; sed homo inuidiâ diaboli deceptus per peccatum illi adhæserit, seque fecerit mortalem & miserum; quodque iustos, quos Deus sinit occidi vexarique ab impiis, præmiet æterna gloria, vt dicet cap. sequenti. In cruce ergo latet gloria, & in morte immortalitas. Vnde Apostolus: *Mihi*, ait, *absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi*; quia in ea *est salus, vita & resurrectio nostra*, vt canit Ecclesia: sed hæc crucis sacramenta ignorant impij, ideoque crucem & Christum crucifixum aspernantur.

Secundò, alij per *sacramenta* accipiunt res quaslibet sanctiores, alij prophetias & oracula Dei; alij sacrificia. q. d. Impij nesciunt iustos à se occisos esse Dei sacramenta, id est sacrificia & holocausta. Alij aptiùs accipiunt consilia, iudicia & opera Dei, quibus mundum gubernat, ac præsertim, quibus hominem creauit, ac lapsum per Christi incarnationem & passionem redimere decreuit. Hoc enim operum Dei est summum & maximum, ita Cantacuzenus. De Christi enim natiuitate & passione sermo longus præcessit, ac rursum sequitur c. 18. 14. Magna enim mysteria in passione & cruce Christi sunt recondita, vt Christi resurrectio & exaltatio, Ecclesiæ institutio & sanctificatio; fidelium consolatio, virtus, gratia, gloria, felicitas & omne bonum, quæ ignorarunt impij Iudæi.

Eucharistia mysterium mysteriorum.

Mysticè, per *sacramenta* accipias Sacramenta legis nouæ, instituta à Christo, præsertim Eucharistiam, cuius typus fuit manna, vti patebit cap. 16. 20. Eucharistia enim antonomasticè vocatur Venerabile Sacramentum, imò Sacramenta, quia multa eaque mira Dei arcana continet. Vnde à Patribus vocatur Sacramentum, mysterium, typus, antitypa, quia sub speciebus panis & vini, velat & continet reale corpus, animam, sanguinem, deitatem & personam Christi; adeoque ipsa est viua repræsentatio, imò exhibitio incarnationis & passionis Christi, de qua hucusque actum est: sicut enim cetera Sacramenta gratiam, quam significant, putà ablutionem à peccatis, reipsa exhibent & conferunt: sic & **A** Euchàristia Christi corpus, quod significat, reipsa exhibet. Sed hæretici nesciunt & non intelligunt hæc Sacramenta Dei, qui volunt ea dumtaxat esse nuda symbola panis, quæ non contineant; sed tantùm repræsentent corpus Christi; sed sic longè meliùs imago pictoris repræsentat Christum, quàm aridus modicusque panis & vinum. Et quod quæso ibi esset mysterium profundum, diuinum & inexplicabile, quòd adeo celebrant Patres? repræsentare enim vnum per aliud Deo, imò hominum, est facillimum. Quare verè Ecclesia & Patres censent, hoc Sacramentum esse symbolum rei, purà carnis Christi olim crucifixæ, sed præsentis, non absentis & existentis in cælo. Hoc enim est mirabile, ineffabile, Deoque dignum opus & Sacramentum. Audi Tertull. lib. 4. contra Marcionem, sub finem: **B** *Acceptum panem corpus suum illum fecit: Hoc est corpus meum, dicendo, id est figura corporis mei: figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus.* quem locum explicui Ierem. 11. 19. Et Theodor. Dial. 3. qui inscribitur A'πaθὴs, id est *Impassibilis: Quòd si caro in deitatis naturam*, inquit, *mutata est, quod hæretici* (Eutichiani) *dixere, quamobrem participant antitypa corporis? superuacaneus est enim typus veritate negata.* Pari modo superuacaneus est typus, imo falsus, veritate realis præsentiæ corporis Christi negata. Et Hilarius Papa de consecr. dist. 2. *Corpus Christi, quod sumitur de altari, figura est, dum panis & vinum videtur, veritas autem, dum corpus & sanguis Christi in veritate interiùs creditur.* S. Chrysost. hom. 83. in Matt. hoc Sacramentum explicans: *Nos secũ*, inquit, *in vnam, vt ita dicã, massam reducit, neque in fide solùm, sed reipsa nos corpus suum efficit.* Et sanctus Cyrillus in **C** illud: *Ego sum vitis. Saluator ait. Qui manducat carnem meã, in me manet, & ego in eo. Vnde considerandum est non habitudine solùm, quod per charitatẽ intelligitur, Christum in nobis esse, verùm etiã participatione eius naturali.* S. Ambros. li. de Mysteriis, & citatur de consecr. dist. 2. *In illo Sacramento Christus est, quia corpus est Christi; non ergo corporal. esca, sed spiritualis. Vnde & Apostolus de eius typo ait: Quia patres nostri eamdem escam spiritalem manducauerũt. Corpus enim Dei, est corpus spirituale: corpus Christi, corpus diuini spiritus est.* S. Epiphan. cõtra Melchisedecianos: *Melchisedec, ait, proposuit panes & vinum mysteriorum ænigmata præfigurans & exemplaria.* Nam, vt ait sanctus Hieron. ad Marcellam, *Dum panem & vinũ obtulit, mysteriũ Christianũ in Saluatoris corpore & sanguine dedicauit.* Idem in **D** cap. 26. Matth. *Post typicum Pascha ad verum Pascha transgreditur Sacramentum, vt quomodo in præfiguratione eius Melchisedec summi Dei sacerdos, panem & vinũ offerens fecerat; ipse quoq; veritatem sui corporis & sanguinis repræsentaret.* Et sanctus Machar. hom. 27. ait, *quòd in Ecclesia operatur panis & vinũ, antitypus* (id est repræsentans præsentem, non absentem) *carnis & sanguinis Domini: & quòd qui participant eũ, qui apparet, panem, spiritualiter carnem Domini edant.* Eucharistia ergo est mysterium mysteriorum, quia Christum, quem sensibiliter specie panis, ceu cibum animæ repræsentat; spiritaliter, id est insensibiliter, quasi angelum sub specie panis latentem, exhibet verè, realiter & substantialiter.

Neque mercede sperauerunt iu-

STITIÆ] Græcè *ὁσιότητος*, id est *sanctitatis. Iustitia* enim est complexio omnium virtutum, ipsaque A sanctitas.

NEC IVDICAVERVNT HONOREM ANIMARVM SANCTARVM] Græcè *ἀμώμων*, id est *irreprehensibilium*: *sanctæ* enim *animæ* sunt, quæ in nullo reprehendi possunt. Pro *honorem* Græcè est *γέρας*, id est decus, dignitas, præmium, honor, munus, donum, remuneratio. Sensus est q. d. Impij non secum reputarunt, æstimarunt, vti par erat, quanti honores, quæ coronæ, quæ dignitates, quanta præmia à Deo præparata sint animabus sanctis, quæ in hac vita ipsi seruierunt in continentia, puritate, patientia, persecutione; ac proinde ipsarum sortem miseram & infelicem iudicantes, tradiderunt se voluptatibus & libidinibus, adeoque ipsas persecuti sunt, bonisque & vita spoliarunt; sed serò experientur agnoscentque suum errorem, B quando animæ sanctæ assidentes Christo in iudicio, illorum iudices erunt, illosque condemnabunt ad æternæ gehennæ supplicia, vti explicabit c. 3. 4. & 5. Aliter explicat Angelus de Paz exposit. in Symbol. cap. 23. scilicet, vt per *honorem animarum sanctarum* intelligantur Sancti omnes, quos impij in Christo à se iudicato & damnato tacitè iudicarunt & damnarunt.

VERS. 23. QVONIAM DEVS CREAVIT HOMINEM INEXTERMINABILEM] Græcè, *ἐν ἀφθαρσίᾳ*, id est, *in incorruptione*, id est *in incorruptionem*, immortalem, inexterminabilem, qui scilicet mori & è vita exterminari non posset, quamdiu in Dei obedientia & gratia persisteret; Syrus, *sine corruptione*, id est incorruptibilem: sic & Arabicus; Complut. vertunt, *in integritate*, id est integrum C quoad corpus & animam; vel potiùs, *ad integritatem*, hoc est, ad immortalitatem, & ad statum numquam interiturum. Verti quoque potest, *Deus creauit hominem incorruptioni*, vel *immortalitati*, vel *ad immortalitatem*, si videlicet vellet Deo obedire. Vnde S. Athanas. tract. de Incarnatione Verbi legit, *Deus hominem condidit ad immortalitatem, & imaginem æternitatis suæ: verùm inuidiâ diaboli factum est, vt mors intraret.*

Post longam de iusti Christique persecutione digressionem redit ad id, quod dixit c. 1. v. 13. *Quoniam Deus mortem non fecit*, &c. *& non est in illis medicamentum exterminij: impij autem manibus & verbis accersierunt illam*, scilicet mortem. Idipsum deinde longa digressione explicuit, ostendendo, quòd impij nimia cupiditate voluptatis illecti sæuierunt in iustos, præsertim Christum: hac enim ratione accersierunt sibi mortem præ- D sentem & æternam. Eò ergo hîc redit. Rursum significat animas non interire cum corpore, quasi illis post hanc vitam nulla restet pro meritis pœna, vel gloria, vti volunt impij & athei; eò quòd Deus creârit hominem immortalem, hoc sensu, vt mori non posset, si in sua rectitudine perstaret; quòd ergo nunc moriatur, id non ex Deo, sed ex inuidia diaboli processit.

ET AD IMAGINEM SIMILITVDINIS SVÆ FECIT ILLVM] Legit *ὁμοιότητος* id, est *similitudinis*, pro quo Cantacuzenus & Clemens Alex. 6. Strom. legunt *ἰδιότητος*, id est *proprietatis*. q. d. Homo est imago diuinæ naturæ, quæ Deo est propria; vel homo est imago diuinarum proprietatum, attributorum & dotum, quæ Deo sunt propriæ. Vnde Guarin. vertit, *& imaginē propriæ* A *similitudinis fecit illū*; Vatabl. *& eum ad imaginem propriam fabricauit*; alij legunt, *ἰσότητος*, id est *æqualitatis*; alij, *ἀϊδιότητος*, id est *æternitatis*. q. d. Homo factus ad exemplar Dei immortalis & æterni, pariter immortalis est & æternus. Vnde Nicetas in orat. 42. Nazianz. legit, *Et imaginem æternitatis suæ fecit illū*. Sic quoque legit S. Epiphan. & S. Athanas. lib. de Incarnatione Verbi. Distinguunt nonnulli *imaginem à similitudine*, quòd imago sit naturæ, similitudo gratiæ & sanctitatis; vt homo sit ad imaginem Dei, quia pollet naturali intellectu, voluntate & libertate, sicut pollet Deus: idem sit ad similitudinem Dei, quia conditus est in sapientia, gratia & sanctitate, quæ sunt dotes propriæ Deo. Verùm meliùs S. August. in Deuteron. qu. 4. & alij censent similitudinem esse B eandem cum imagine, sed illi addere auxesin. q. d. Deus creauit hominem ad imaginem similitudinis suæ, id est ad imaginem sibi valdè similem. Hæc imago inchoatè sita est in natura, sed plenè perficitur in gratia. In natura, quia anima rationalis in vsu rationis, voluntatis, liberi arbitrij; item in incorruptione & immortalitate, similis est naturæ diuinæ. In gratia, quia Adam conditus in gratia & iustitia originali, repræsentabat Dei iustitiam & sanctitatem.

Igitur imago Dei in homine inuenitur, Primò, in ratione & intellectu; deinde in arbitrij libertate, quæ ex ratione velut radice manat, propter quæ duo homo capax est omnis dominij. Ita passim Patres, qui proinde contra Origenem docent, hanc Dei imaginem in homine etiam post pecca- C tum mansisse, & manere. Verùm, quia hæc imago primitùs à Deo exornata fuit, & simillima facta Deo per gratiam, sapientiam, iustitiam & alias virtutes, quæ peccato deperditæ sunt; hinc subinde S. August. S. Basil. & Cyrillus dicunt imaginem hanc, aut potiùs similitudinem, Dei in homine per peccatum periisse: imaginem non quamuis, sed apprimè planeque similem intelligens. Vide dicta Genes. 1. 26. & c. 5. 1.

INVIDIA AVTEM DIABOLI (Luciferi, qui tentauit Euam & Adamum) MORS INTROIVIT IN ORBEM TERRARVM] Hîc assignatur causa peccati, & mortis ex eo consequentis, scilicet inuidia diaboli: quia enim cælo & beata immortalitate diabolus ob superbiam depulsus, vidit sibi suisque in cælo thronis à Deo surrogari hominem; illi, æquè ac Deo hanc gloriam inuidit, adeoque illum ad comestionem pomi vetiti ten- D tando induxit, & in mortem, tum corporis, tum animæ præcipitauit. ita S. Ambros. libr. de Paradiso c. 12. & alij. Igitur inuidia diaboli fuit, quòd ipse lapsus in peccatum & mortem gehennæ, ideoque homini ad lapsum locumque suum reparandum creato, inuidens gratiam, vitam & gloriam, eum ad peccatum, indeque ad mortem sollicitauit & impulit. Inuidia ergo diaboli facta est malitia hominum. Vnde S. Ambros. libr. de Fide resurrect. legit, *malitia hominum mors introiuit in orbem terrarum*. Additque: *Et si benè discutias, non naturæ mors ista est, sed malitiæ. Manet enim natura, malitia moritur. Resurgit quod fuit; atque vtinam, vt iam peccandi liberum, ita vacuum culpa prioris*, &c. *Resurget enim natura eadem iam stipendiis mortis honoratior.* Mors enim, & miseriæ huius VERS. 24.

vitæ patienter à Sanctis toleratæ, merentur beatam immortalitatem, & vitam gloriæ sempiternæ.

An primum diaboli peccatum inuidia?

Hinc Patres inuidiam vocant peccatum diabolicum, vt S. August. epist. 48. S. Gregor. 31. Moral. c. 34. Cassianus collat. 18. c. 17. & alij. Porrò Patres nonnulli censent primum Luciferi peccatum fuisse inuidiam, qua inuidit homini imaginem Dei. Ita S. Cyprianus tract. de Zelo & liuore, S. Basilius hom. 11. de inuidia, Tertul. libr. de Patientia c. 5. Irenæus l. 4. c. 78. Verùm meliùs alij censent primum Luciferi peccatum fuisse superbiam, qua sibi nimis complacens, voluit plus esse quàm erat, ac quasi quidam Deus ceteris creaturis eminere & dominari: ex qua secuta est inuidia. Nisi dicas superbiam Luciferi in eo constitisse, quòd humanitati Christi vnionem hypostaticam cum Verbo inuiderit, eamque sibi appetierit. Aliam enim nullam propriè dictam æqualitatem Dei appetere potuit. Ita S. Bernard. serm. 17. in Cantic. Rupertus libr. 8. in Ioannem ad illa: *Ille homicida erat ab initio*, Alex. Alensis 3. p. q. 2. m. 13. idemque censent hoc tempore nonnulli Doct. Scholastici, vt Catharinus, Viguerius, Naclantus, Ruardus, Dionys. Molina, Martinengus, & alij, quos citat Gabr. Vasquez 1. p. q. 63. disput. 233. cap. 1. & Franc. Suarez lib. 7. de Angelis cap. 13. vbi hanc sententiam valdè probabilem asserit, multisque confirmat.

Denique Cæsarius Arelat. hom. 23. asserit *tot dæmonibus esse occupatum hominē, quot vitiis. Qui superbus est*, inquit, *diabolo plenus est; quòd autē, qui inuidus est, sine dæmone esse nō potest, dicit Scriptura: Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum: imitantur autem illum qui sunt ex parte illius.* S. Chrysost. verò hom. 22. & 47. in Genes. *inuidiam dicit diaboli inuentum, pestem perniciosissimā, vitiorum teterrimam; malam bestiam, super omnia vastantem salutem nostram.*

Epitheta & damna inuidiæ.

Vnde sapienter concludit S. Basil. hom. de inuidia: *Fugiamus ergo fratres intolerabile malum: serpentis est præceptum, diaboli inuentum, inimici satio, punitionis arrhabo, pietatis impedimentū, via ad gehennam, regni cælorū priuatio, Nam & ipso fatentur ore hoc vitium inuidi: aspectus illis est aridus & obscurus, genæ subtristes, &c. anima ipso morbo suffusa, prouidentiā indignos nulla veritate, ac rebus gerendis minimè habens.* Et S. Chrysost. hom. 45. ad Pop. *Huius quæso vitij pestē fugiamus omnium enim vitiorum hoc est perniciosissimum, & ipsam salutem nostram super omnia vastat: improbi nāque diaboli est inuentum, & propterea Sapiens dicebat: Inuidiâ diaboli introiuit mors in orbem terrarū.* Et Nyssen. suprà: *Inuidia malorū princeps, mortis mater, prima peccati ianua, vitiorum radix, &c.* Et Cyprian. lib. de Zelo: *Quale malum est fratres, quo angelus cecidit, quo circumueniri & subuerti alta illa & præclara sublimitas potuit, quo deceptus est is, qui decepit?*

Denique S. August. serm. 83. de Tempore: *Et ideo*, inquit, *obseruemus fratres vitij huius incursū, ne fortè participes operis diaboli inueniamur, & pari cum illo sententia condemnemur, sicut scriptū est: Inuidia diaboli mors intrauit in orbem terrarū: imitantur autem eum qui sunt ex parte eius. Quod malū lædit parum aliquid etiā eos, in quos intenditur; grauiùs tamē & perniciosiùs eos prius à quibus procedit, affligit. Sicut enim ærugo ferrum; ita inuidia illam ipsam animā in qua est, interimit & consumit. Et sicut aiūt viperas dilacerato & dirupto illo ipso materno vtero, in quo concepta sunt, nasci: ita & inuidia nata illā ipsam animā, à qua concepta est, & consumit & perdit. Qualis hæc animæ tinea est? quæ cogitationū tabes pectoris? quanta rubigo zelare in homine donum Dei, & in malo opprobrio bona aliena conuertere, aliorum gloriam facere pænam suam, velut quosdā pectori suo admouere carnifices, cogitationibus & sēsibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent?*

IMITANTVR AVTEM ILLVM QVI SVNT EX PARTE ILLIVS] q. d. Impij imitantur diabolum, quasi suum parentem, vt mortem, quam ipse sua inuidia in orbem inuexit, in se aliosque peccando & inuidendo propagent, dum eius prauis suggestionibus consentiunt, vti consensit Adam. Moriuntur ergo, quia diaboli, qui auctor est mortis, instinctus sequuntur: Iusti verò, quia Deum Deique inspirationes sectantur, ab eo donantur vita & felicitate æterna. Vnde sequitur: *Iustorum animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum mortis.* VERS. 25.

Pro *imitantur* græcè est *πειράζουσι*, id est *tentant*: qui enim imitatur, tentat & experitur eam rem, quam vult imitari, ait Iansen. Hinc Secundò, valdè appositè sic cum S. Basilio hom. de inuidia, S. August. libr. 4. de Bapt. contra Donat. c. 8. & Christ. à Castro exponas: Tentant illum, vel imitantur, aut conantur imitari illum, qui sunt à parte eius: hoc est, diabolus inuidiâ motus mortem inuexit in mundum, & protoparentes nostros interemit, & omnes quotquot eius sequuntur factionem, conantur illum imitari occidendo filios Dei, sicut ille occidit Adam Deo filium charissimum: sed frustra id tentabunt aut conabuntur, quia *iustorum animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum.* Placuit hic sensus Patribus: Tertulliano lib. de Bono pacis cap. 5. *Quod enim*, inquit, *ipsum Adam & Euam morti immiserat, docuit & filium ab homicidio incipere*: Cypriano in epist. de zelo & liuore, dum ait: *Exinde inuidia grassatur in terris, dum liuore periturus magistro perditionis obsequitur, dum diabolum, qui zelat, imitatur, sicut scriptū est: Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum: imitantur ergo illum qui sunt ex parte eius. Hinc denique nouæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum Abel iustum Cain zelat iniustus; & quod Esau fratri suo Iacob inimicus extitit, zelus fuit; & quod Ioseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descēdit. Saul quoque rex vt Dauid odisset, quid aliud, quàm zeli stimulus prouocauit? Et ne longum faciam singulos recensendo, Iudæi nonne inde perierunt, dum Christo maluerunt inuidere, quam credere?*

Hoc est quod Iudæis ait Christus Ioan. 8. 44. *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis perficere: ille homicida erat ab initio*, q. d. Sicut diabolus occidit Adam; sic vos eius filij me vultis occidere.

Alij Græcum *πειράζουσι* vertunt propriè, *experiuntur*, quasi dicas: Impij experiuntur mortem (θάνατος (id est mors) enim græcè est masculini generis) qui sunt ex parte & sorte eius, scilicet diaboli, qui nimirum diaboli, à quo mors est introducta, superbiam, inuidiam & scelera imitantur. Et sic ferè eodem redit sensus. Ita Osorius, Iansen. Vatabl. Vnde aptè finis capitis connecti-

tut initio ſequentis. Sequitur enim per antitheſin: *Iuſtorum autem animæ in manu Dei ſunt, & non tanget illos tormentum mortis.*

Huc accedit Cantacuzenus: *Nemo namque magis*, inquit, *mortis malitiam participat, quàm qui ſe prorſus dignum reddidit, qui eſſet in illius partibus.* Hic auctor, vti & alij, τὸ *ex parte illius* referunt ad

A mortem: eò enim ex Græco referri poteſt: meliùs tamen refertur ad diabolum. Vtrumque verum. Impij enim, tam ſunt partis ſortiſque diaboli, quàm mortis. In regno enim mortis rex eſt, & principatur diabolus. Hinc S. Bonau. explicat q. d. *Imitantur diabolum qui ſunt ex parte mortis*, id eſt morti deſtinati, putà qui ſunt mortis pars & pabulum.

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Iuſtorum, quos impii perſequuntur, præſertim Martyrum, deſcribitur felicitas & gloria, impiorum verò infelicitas, ac nominatim in generanda prole ſterilitas, vel nequitia, quòd ſcilicet vxores habeant inſenſatas & adulteras, ideoque filios adulterinos & nequiſſimos; cùm contrà pii caſti, caſtas probaſque habeant coniuges ac proles.

1. IVſtorum autem animæ in manu Dei ſunt, & non tanget illos tormentum mor-
tis. 2. Viſi ſunt oculis inſipientium mori: & æſtimata eſt afflictio exitus il-
lorum; 3. & quod à nobis eſt iter, exterminium: illi autem ſunt in pace. 4. Et
ſi coram hominibus tormenta paſſi ſunt, ſpes illorum immortalitate plena eſt. 5. In
paucis vexati, in multis benè diſponentur: quoniam Deus tentauit eos, & inuenit
illos dignos ſe. 6. Tamquam aurum in fornace probauit illos, & quaſi holocau-
ſti hoſtiam accepit illos, & in tempore erit reſpectus illorum. 7. Fulgebunt iu-
ſti, & tamquam ſcintillæ in arundineto diſcurrent. 8. Iudicabunt nationes, &
dominabuntur populis, & regnabit Dominus illorum in perpetuum. 9. Qui
confidunt in illo, intelligent veritatem: & fideles in dilectione acquieſcent illi:
quoniam donum & pax eſt electis eius. 10. Impij autem ſecundùm quæ cogita-
uerunt, correptionem habebunt: qui neglexerunt iuſtum, & à Domino receſſe-
runt. 11. Sapientiam enim, & diſciplinam qui abiicit, infelix eſt: & vacua eſt ſpes
illorum, & labores ſine fructu, & inutilia opera eorum. 12. Mulieres eorum inſenſatæ
ſunt, & nequiſſimi filij eorum. 13. Maledicta creatura eorum, quoniam felix eſt ſteri-
lis: & in coinquinata, quæ neſciuit thorũ in delicto, habebit fructum in reſpectione ani-
marum ſanctarum: 14. & ſpado, qui non operatus eſt per manus ſuas iniquitatem, nec
cogitauit aduerſus Deum nequiſſima: dabitur enim illi fidei donum electum, & ſors in
templo Dei acceptiſſima. 15. Bonorum enim laborum glorioſus eſt fructus & quæ non
concidat radix ſapientiæ. 16. Filij autem adulterorum in inconſummatione erunt, &
ab iniquo thoro ſemen exterminabitur. 17. Et ſi quidem longæ vitæ erunt, in nihilum
computabuntur, & ſine honore erit nouiſſima ſenectus illorum. 18. Et ſi celeriùs de-
functi fuerit, non habebunt ſpem, nec in die agnitionis allocutionem. 19. Nationis
enim iniquæ diræ ſunt conſummationes.

Vers. 1. IVSTORVM ANIMÆ (Arabicus, *animæ beatæ*) IN MANV DEI SVNT, ET (id eſt, *idcirco*) NON TANGET ILLOS (Syrus, *non appropinquat eis*, vel *non accedit ad eos*) TORMENTVM MORTIS] Nexus huius capitis cum præcedenti eſt facilis & obuius. Ibi enim deſcripſit acerba odia, quibus impij perſequuntur iuſtos vſque ad necem & mortem, etiam turpiſſimam. Ne quis ergo impios, velut rerum dominos, felices; iuſtos verò, vtpote ab eis oppreſſos, infelices exiſtimet; idcirco hîc contrarium oſtendit, ex eo quòd iuſtorum animæ poſt mortem tranſeant ad vitam beatam, vbi degunt in domo, imò in manu Dei; cùm ex aduerſo impiorum animæ poſt mortem primam corporis tranſeant ad ſecundam gehennæ, eamque æternam, vbi ſunt in domo, imò in manu diaboli. Per *iuſtos* hîc quoſlibet, ſed maximè pro iuſtitia patientes, putà Martyres, intellige. Vnde

B Eccleſia hæc legens in officio Eccleſiaſtico applicat Martyribus. Senſus ergo eſt q.d. Mors à Martyribus obita pro Chriſto, non eos affligit, ſed delectat. Non dolent in exitu, nec horrent in tranſitu, nec pudefiunt in conſpectu & iudicio Domini, quod eſt mortis triplex tormentum impiorum. Ex hoc loco probat S. Epiphan. lib. 2. contra hæreſes c. 36. animam hominis eſſe immortalem, æquè ac reſurrectionem corporum. Anima enim in morte non interit, ſed ſupereſt, viuit degitque in manu Dei, vt illam in fine mundi corpori rurſus vniat, reſuſcitet & beet. Rurſum Theophyl. in c. 8. S. Matth. Anima, inquit, è corpore egreſſa, in mundo non errat, neque vagatur, vti Gentiles putauere: *Iuſtorum enim animæ in manu Dei ſunt*: peccatorum verò animæ & ipſæ hinc abducuntur in gehennam, vt anima diuitis Epulonis. Sumpſit hoc more ſuo Theo-

phyl. ex S. Chrysostomo hom. 29. in Matth.

IN MANV DEI SVNT] S. August. in psal. 118. aut plures legere, *in manibus tuis*, scilicet, ô Deus. *In manu*, id est in peculiari cura, prouidentia, tutela, protectione, conseruatione, corroboratione, directione, remuneratione, beatificatione & glorificatione *Dei sunt*. q. d. Deus iustorum Martyrumque animas in hac vita, & in ipsis tormentis protegit, conseruat, corroborat, vt illa superent, fidemque Deo datam seruent; ac multò magis post mortem easdem æterna gloria donat, & coronat. Hoc posterius magis huic loco est proprium & genuinum.

Iustus portatur manu Primò.

Moraliter, portatur iustus manu Dei. Primò, sicut puer manu matris vel nutricis, iuxta illud Osee 11. 3. *Et ego quasi nutritius Ephraim, portabam eos in brachijs meis, & nescierunt quòd curarem eos.*

Secundò.

Secundò, sicut charta est in manu scriptoris, vt in ea scribat & pingat quidquid velit, iuxta illud Isaiæ 49. *Ecce in manibus meis descripsi te.* Sic Christus crucifixus in manibus suis inscripsit dilectos suos, non calamis, sed clauis; non atramento, sed sanguine, vt amorem suum eximium in eos restaretur, vtque eos in gratia confirmaret & solidaret, iuxta illud Ioan. 10. 28. *Ego vitam æternã do eis: & non peribunt in æternum, & non rapiet eas* (oues meas) *quisquã de manu mea.* Vnde sicut Spiritus sanctus dicitur digitus Dei Patris, Lucæ 11. 20. sic consequenter Filius dicendus est manus Dei Patris, quia mediat inter Patrem & Spiritum sanctum, sicut manus media est inter brachium & digitum.

Tertiò.

Tertiò, sicut annulus est in manu regis: æquè enim pretiosa est anima iusti in manu & oculis Dei. Vide Ierem. c. 22. 24. Eccli. 49. v. 13. Aggæi 2. 24. & quæ illis locis annotaui. Vnde Isaias c. 62. 3. *Eris*, ait, *corona gloriæ in manu Domini, & diadema regni in manu Dei tui.*

Quarto.

Quartò, sicut æger vel debilis est in manu confortantis, iuxta illud Ezech. 3. 14. *Manus enim Domini erat mecum, confortans.*

Quintò.

Quintò, sicut lilia, rosæ & flores sunt in manu odorantis: sic enim animæ sanctæ fragrantem odorem exhalant in nares Dei, Deoque placent in odorem suauitatis: *Christi* enim *bonus odor sumus Deo*, 2. Corinth. 2. 15.

Sextò.

Sextò, iustorum animæ in manu Dei sunt, sicut materia, vel instrumentum est in manu artificis, vt eas tunsionibus, pressuris, patientia, omnique virtute & gratia expoliat: & sicut gladius est in manu militis ad occidendum hostem. Vnde S. Chrysost. homil. in hæc Sapientis verba: *Iustorum animæ*, &c. quæ extat in fine tom. 1. *Intus pugna*, inquit, *Dominus congreditur, Dominus dimicat, Dominus præliatur, & victoria tibi asscribitur. Certamen tuum, Dei certamen est: prælium tuum, Christi est præliũ. Quid trepidas, quid formidas, quasi tua virtute dimicas? prehende arma, procede in bellum, fortiter dimica, vt dimicanti adsit ille, qui vinci non nouit.* Et post nonnulla: *Alios enim post vnum certamen ad alias victorias Dominus seruat, alios consummato martyrio iã coronat, alios victores retinet in exẽplum, alios iã perfectos transmittit ad cælum; alios frequenter desiderat videre certantes, alios passione iã meritos imponit regnis cælestibus triumphantes; vt imperatoris Christi ab omnibus dignatio collaudetur, qui in suis & semel & frequenter hostem deuincit, & quẽ quomodo pugnare viderit, munerabit: tantùm contra hostẽ excitetur animus, exerceatur virtus, & deuotio præparetur, vt procedens miles ad bellum, vel primo prælio coronetur, vel frequentibus trophæis palmarum numero honoretur.*

Septimò.

Septimò, iustorum animæ sunt in manu Dei, quę scilicet eis coronas imponit, ac lucem, vitã & gloriam aspirat. Vnde Theodorus Patriarcha Alex. in Conc. Niceno II. act. 3. *Sancti* (ait) *sunt propinaria Dei, & pura Christi habitacula, Spiritusque sãcti immaculata specula: quin etiã animæ eorum in manu Dei sunt, vt scriptum est Sapientiæ 3. Deus enim est vita existens; cùm ergo Sancti in manu Dei sint, in vita & lumine necessarium est vt existant.* Et Damascen. li. 4. de Fide c. 16. *Quòd iustorum animæ in manu Dei sint, & non tangat illos mors, dicit diuina Scriptura Sap. 3. Nã mors Sanctorum dormitio magis est, quàm mors: laborauerunt etiã in præsenti sæculo, & viuunt in æternũ. Ps. 115. Pretiosa in cõspectu Domini mors sanctorum eius; at quid pretiosius, quàm in manu Dei esse? vita enim est Deus & lux; & qui in manu Dei sunt, in vita & luce existunt.*

Animæ ergo iustæ, ait Damascen. in manu Dei sunt, *dulci sõno, mente vigilante dormientes*, sicut puer securè dormit in sinu matris, iuxta illud Isaiæ 51. 16. *In vmbra manus meæ protexi te.* Et Deut. 33. 3. *Dilexit populos: omnes sancti in manu illius sunt.* Præclarè S. Ambros. in psal. 118. octon. 3. expendẽs illud Thren. 4. *In vmbra tua viuimus: Christus*, inquit, *vita est, & qui in vmbra Christi viuit, in vmbra vitæ est. Nobis expandit manus suas Iesus, vt totũ mundũ obũbraret: quomodo non sumus in vmbra, qui crucis eius protegimur velamẽto? quomodo non sumus in vmbra, quos crucifixus à malignitate sæculi & corporis ardore defendit?* Sancti ergo in periculis, in tormentis, in morte & martyriis non pauent, sed hilarescunt, ac velut leones impauidi dicunt cum Psalte psal. 26. 1. *Dominus illuminatio mea, & salus mea* (ex Hebræo vertas, *Dominus lux mea*, putà sol meus, *& Iesus meus*) *quẽ timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?*

ET NON TANGET ILLOS TORMENTVM MORTIS] Pro *mortis* aliqui legunt *malitiæ*: neutra vox est in Græco, qui sic habet: *Et non attinget eos cruciatus.* Sic & Syrus & Arabicus. Noster ergo voci *tormentũ* adiecit τὸ *mortis*, quia tormenta ducunt ad mortem, & Martyres occidunt: alludit enim ad illam impiorum vocem c. 2. 19. *Contumelia & tormento interrogemus eũ*, hoc est, vt mox explicant, *morte turpissima condẽnemus eũ.* Summum enim tormentum est mors ignominiosa. Sensus est q. d. Quia iustorum animæ in potenti Dei manu & tutela sunt; hinc etiam si ab impiis affligantur & torqueantur, tamen tormenta hæc vel non sentiunt, vti multi Martyres non sensere suos cruciatus & dolores; vel certè ea forti excelsoque animo superant & transcendunt, vt in iis gaudeant & exultent, nec dolores, sed fauores Dei æstiment. In ipsa verò morte non sentiunt eius agoniam & tormentum, quia iam anima eorum à corpore per desiderium, quo ad cælum Deumque anhelant, quasi est separata, vt cupiant optentque dissolui, & esse cum Christo: multò minùs tangit illos tormentum mortis secundæ in gehenna. Abest ergo à iusto angor moriendi, periculosus cum diabolo conflictus, æterna damnatio, neque confunditur cùm loqui-

tur inimicis in porta, ait S. Hieron. epist. 34.

Rursum, *tormentum mortis* est, quo impij torquent iustos adiguntque ad mortem, quasi ad plenum interitum summumque malum: censent enim animam interire cum corpore. q.d. Torquebimus iustos, tum tormentis vitæ, tum tormento mortis; vt in morte doleant, quòd vitam exegerint in doloribus, pœnis & pœnitentiis, simulque, quod in morte omnis eorum vita, spes & voluptas finienda sint, sine vlla alterius vitæ spe vel recompensa: quod sanè si verum esset, esset ingens tormentum, adeoque tormentum mortis. Nam si *in hac vita tantùm in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus*, ait Apostolus 1. Corinth. 15. 19.

Verùm, hoc tormentum non tangit iustos, quia credunt, certoque sperant alteram vitam & gloriam æternam. Quare potiori iure dicunt id, quod Anaxarchus Nicocreonti Cypri tyranno dixit, cùm eius iussu in pila tunderetur: *Tunde, tunde Anaxarchi follem, Anaxarchum* (animam) *enim non tundis*, vti refert Cicero Tuscul. 2. Vnde explicans subdit: *Visi sunt oculis insipientium mori, illi autem sunt in pace.*

Tormentũ mortis. Primò. *Tormentum* ergo *mortis* quinque significat: Primò, tormenta acria & mortifera, vel æqualia agoniæ mortis, qualia tyranni intulere iustis, sed hæc eos non tetigerunt in actu perfecto, hoc est non eos penetrarunt, non cruciarunt; sed potiùs hilares, fortes & gloriosos effecerunt. Sic Christus resurgens ait Magdalenæ: *Noli me tangere*, id est, noli hîc desidere me tangendo, sed vade, nuncia Apostolis mœstis me resurrexisse, Ioann. 20. 17.

Secundò. Secundò, ipsam agoniam mortis, quando anima separatur à corpore: hæc enim ingens est tormentum impiis, non verò iustis ob spem & transitum ad meliorem vitam.

Tertiò. Tertiò, ipsam animæ mortem & interitum, quam iusto se inferre censent impij, sed errant.

Quartò. Quartò, tormenta gehennæ, quæ est mors secunda & æterna.

Quintò. Quintò, tormentum malæ conscientiæ, quod dicitur mortis, quia acerrimum, & quia in morte ob instans iudicium & gehẽnam maximè moribundum torquet, & torquebit in æternum. Audi S. Bern. lib. 5. de

Gnôme. Consider. *Hic est*, inquit, *vermis, qui non moritur, memor præteritorum, semel iniectus, vel potiùs innatus per peccatum, hæsit firmiter, nequaquam deinceps auellendus: nec cessat rodere conscientiam; eaque pastus, esca vtique inconsumptibili perpetuat vitam. Horreo vermem mordacem, & mortem viuacem. Horreo incidere in manus mortis viuentis, & vitæ morientis. Hæc est secunda mors, quæ numquã peroccidit, sed semper occidit. Quis det illis semel mori, vt non moriantur in æternũ? Quid nisi mortem beneficio mortis, aut finire, aut euadere volunt? Denique inuocabunt mortem, & non veniet*, Apoc. 9. v. 6.

Præclarè idem Bern. serm. 41. inter paruos: *Mors, ait, peccatorũ pessima; mala in amissione mundi, quia non possunt sine dolore separari ab eo, quem diligunt. Peior in dissolutione carnis, à qua euelluntur eorũ animæ à spiritibus malignis. Pessima in tormentis inferni, quando corpus & anima perpetuis simul addicuntur ignibus. E contrario bonorũ mors optima, quoniam quidem fit ibi quies à labore, fit iucunditas de nouitate, fit securitas de æternitate.* Idem alibi: *Est*, inquit, *in morte malorum dolor in exitu, horror in transitu, pudor in Dei conspectu. Sed certè*, inquit Holcot, *illa non erunt in morte iustorum, imò pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorũ eius. Vnde dicit quidã Sanctus: Mors nihil aliud est quàm exitus animæ de carcere, finis exilij, laboris consummatio, ad portum applicatio, peregrinationis finitio, oneris grauissimi depositio, de equo furioso descensio, de domo ruinosa liberatio, omniũ ægritudinum terminatio, omnium periculorum euasio, omnium malorum consumptio, omnium vinculorum diruptio, debiti naturæ solutio, reditus in patriam, ingressus in gloriam.*

Vers. 2. VISI SVNT OCVLIS INSIPIENTIVM MORI (interire, tam anima, quàm corpore:) ET ÆSTIMATA EST AFFLICTIO EXITVS ILLORVM] Pro *afflictio* Græcè est κάκωσις, id est *malitia*, id est miseria, ærumna, afflictio; Syrus & Arabicus, *æstimata sunt illis* (impiis) *dãna*, vel *læsiones*; q.d. Sicut miser fuit piorum ingressus in vitam, sic & miser fuit exitus. Miserè nati sunt, miserè vixerunt, miseri mortui sunt. Tota ergo eorum vita non aliud fuit, quàm continua miseria, totum esse & existere eorum fuit miserum, vt non nisi ad miserias nati factique videantur. Ita ratiocinantur insipientes, sed insipienter. Audi S. Bernard. serm. 2. de Petro & Paulo: *Quantos, dum paterentur Apostoli, credimus affuisse, qui nequaquã pretiosis mortibus illorũ inuiderent? visi sunt enim oculis insipientium mori, & æstimata est afflictio exitus eorũ. Et sic quidẽ visi sunt oculis insipientium. Mihi autẽ (ait Propheta) nimis honorati sunt amici tui Deus, nimis confortatus est principatus eorũ.* Psal. 138. *Fratres, amici Dei mori videntur oculis insipientium, sed in oculis sapientũ iudicantur potiùs obdormire. Denique & Lazarus dormiebat, quia amicus erat: &, cùm dederit dilectis suis somnũ, ecce hereditas Domini.* Psal. 126. *Studeamus fratres viuere vita iustorum, sed morte eorum mori multò magis desideremus.*

ET AB ITINERE IVSTO ABIERVNT IN EXTERMINIVM] Ita legunt passim codices; quin & Lucifer Calar. Apolog. pro S. Athanas. sed hæc delent Roman. & Græc. ac Missalia antiqua, & codex manuscriptus Montis Amiati.

Vers. 3. ET QVOD A NOBIS EST ITER, EXTERMINIVM: ILLI AVTEM SVNT IN PACE] Ita lege cum Roman. & Græcis. Perperam ergo in nonnullis legitur *exterminij*, licèt eòdem redeat sensus. q.d. Exitus iustorum ex hac vita, quod est quasi *iter*, quo iusti exierunt *à nobis*, id est à societate hominum, *exterminium*, scilicet æstimatum est ab impiis, putà plenus interitus & exitiũ, quo planè exterminarentur & extinguerentur; cùm tamen hic exitus iustis sit ingressus in pacem, id est in requiem & vitam æternam. Nam vt ait S. August. 13. Ciuit. 4. tantam Deus præstitit gratiam fidei, vt mors, quam vitæ constat esse cõtrariam, instrumentum sit, per quod transitur ad vitam. Vide hîc paradoxum: *Mors iustis est principiũ & ianua vitæ.* Vnde pro *iter*, græcè est πορεία, id est profectio, migratio. q. d. Mors non est aliud, quàm profectio ad vitam beatam. Hinc Themistius apud Stobeum serm. 120. θάνατον, id est mortem dictam censet, quòd hominem è vita migratum ἄνω εἰς θεὸν, id est sursum ad Deum, & ad diuinam sedem transferat. Et Cicero Tusculan. 1. *A malis*, inquit, *mors abducit, non à bonis, & mors non est interitus omnia tollens atque delens, sed quadam, quasi migratio cõmutatioque vitæ, quæ in claris viris & feminis dux in cælum solet esse.*

Hinc Syrus vertit, *& tanquam contritus est exitus eorum à nobis*; Guarinus, *eorumque exitus ærumnas est existimatus*; Vatabl. *calamitosus existimatur exitus eorum, & discessus eorum à nobis exitialis, cùm illi fruantur felicitate.*

Sensus ergo est q.d. Iustorum exitus ex hac vita tribulationibus & cruciatibus plenus, perinde ab insipientibus æstimatur malus & calamitosus, ac si ob admissum facinus è patria in exilium inuiti pellerentur. Sed reuera est longè secùs: nam à molestissimo exilio, in optatissimam patriam placidissimè reuocãtur. Verè enim vsurpare possunt illam Apostoli vocem 2. Corinth. 6. 9. *Quasi morientes, & ecce viuimus*: & luculenta illa S. Cypriani verba de Mortalitate: *Ad immortalitatem morte transgredimur. Nec potest vita æterna succedere, nisi hinc cõtigerit emigrare: nõ est exitus iste, sed trãsitus.*

Pro *exterminium* Græcè est σύντριμμα, id est contritio, confractio, ducta videlicet metaphora à vasis testaceis, quæ vbi semel casu minutatim confringuntur, reparari deinde ac rursus refici nequeunt, iuxta illud Ierem. 19. 11. *Sic conteram ciuitatem istam, sicut conteritur vas figuli, quod non potest vltrà instaurari.* Sic iustorum obitus mundanis, qui præsentia tantùm norunt, æterna ignorant, apparet miserrima contritio, funestissimus exitus, & quasi prorsus irreparabilis interitus. Sed aberrant cæci quàm longissimè. *Scimus enim, quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cælis*, 2. Corinth. 5. 1. Hinc in Martyrol. dies mortis Sanctorum vocatur dies eorum natalis, quo scilicet mortui vitæ huic, imò morti, renati sunt beatæ immortalitati, atque ex hac vita, tanquam ex vtero obscuro, in viuorum regionem euolant, ait Origen. lib. 3. in Iob. Quin & Brachmanes apud Strabon. lib. 15. dixerunt, mortem esse natiuitatem ad veram felicemque vitam. Vide quàm dispar, imò contrarium, sit iudicium sapientum, etiam Gentilium, & insipientium, siue impiorum, de vita & morte. Nam Plato in Gorgia citat illud Euripidis: *Quis nouit vtrùm viuere mors sit, mori autem viuere?* Et Maximus Tyrius Platonicus serm. 25. ait: *Hoc quod mortem homines vocant, id ipsum est immortalitatis initium & futuræ vitæ procreatio.* Et Nazianz. orat. de vita humana: *Haud scio*, inquit, *an hæc vita potius mors potiùs dicenda sit, & mors è contra vita nomine nuncupanda; tametsi aliter vulgò videatur.*

Gnome.

Illi autem sunt in pace] Hebræi *pacis* nomine omne bonum, omnemque felicitatem significant. Vita æterna ergo est pax, in qua plenè requiescũt iusti liberi ab omni miseria, dolore, periculo, ac pleni omni felicitate, gaudio, securitate: vnde dicunt iubilantque perenniter: *In pace in idipsum, dormiam & requiescam*, psal. 4. Sic Isaias beatitudinem iustorum describit per pacẽ, & commoda pacis cap. 32. 17. *Et erit*, inquit, *opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentium, & securitas vsque in sempiternum: & sedebit populus meus in pulchritudine pacis, & in tabernaculis fiduciæ, & in requie opulenta.*

Adde, ante Christum, quando scriptus est hic liber, necdum iustis patuisse aditum in cælum ad videndum Deum, sed animas eorum descendisse in limbum patrum, putà in sinum Abrahæ, ibique quietè expectasse Christum, qui cælum reseraret. Hic ergo locus quietis rectè vocatur *pax*: tum quia iusti à bello, quod in hac vita gesserunt cum cõcupiscentia, cumque impietate & impiis, transeunt ad pacem: tum quia mors omnibus huius vitæ laboribus, miseriis, passionibus finem imponit, itaque homines constituit in quieta tranquillitate: tum quia iustos deducit ad sinum Abrahæ, in quo erat magna sanctorum patrum pax, lætitia & gaudium, præsertim ob spem futuræ beatitudinis dandæ per Christum. Hinc nomen regni cælorum non inuenitur in veteri testamento, ait S. Chrysost. hom. 4. in Marcum; sed primus illud nominauit & prædicauit S. Ioannes Baptista, dicens: *Pœnitentiam agite: appropinquauit enim regnum cælorum*, Matth. 3. Aliis tamen nominibus idipsum priscis fuit agnitum. Crediderunt enim, & sperarunt ipsi resurrectionem mortuorum sanctam & beatam, vt patet Iacob. 19. 15. Isaiæ 26. 19. Daniel. 12. 2. 2. Machab. 7. 9. & alibi.

Limbus vocatur pax: cur?

Vers. 4.

Et si coram hominibus tormenta passi sunt (Græcè κολασθῶσιν, id est puniti, animaduersi, castigati, malis affecti sint (spes illorum immortalitate plena est] Vatabl. *etenim dum cruciantur in conspectu hominum, spem alunt immortalitatis plenam.* Loquitur de iustis, qui tribulationes & persecutiones patiuntur, sed maximè de Martyribus: hos enim in tormentis sustentat & roborat spes gloriæ; quæ postea mox vertitur in rem ipsam. Tormenta ergo Martyres consecrant, & in ipsa passionis probatione sanctificant, ait S. Cyprian. de Exhort. Martyr. c. 12. qualia passi sunt Machabæi ab Antiocho, ac Iudæi sub Ptolemæo Lagi, qui primus Alexandro Magno successit in regno Ægypti, ac vicinos Iudæos oppressit, teste Iosepho, sub cuius tempora hic liber scriptus videtur. Ad illorum ergo passiones & martyria hîc alludit.

Spes illorum immortalitate plena est] Primò, *spes* accipi potest metonymicè pro re sperata, putà pro mercede & præmio. q.d. Merces iustorũ afflictorum & Martyrum, quam in hac vita sperarunt, & iam possident in cælo, est plenitudo immortalitatis, diuitiæ non perituræ, copia bonorũ non deficientium, ait Ioan. Alba Electorum cap. 83. Audi S. Cyprian. de Exhort. Martyrum c. 12. *Quæ spes & merces maneat Martyres, post conflictationes huius temporis & passiones, per Salomonem Spiritus sanctus ostendit, & præcauit dicens: Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes illorum immortalitate plena est.* Hoc est quod ait Iob c. 11. 17. *Quasi meridianus fulgor consurget tibi ad vesperam, & cùm te consumptum putaueris, orieris vt lucifer.* Et Apost. Hebr. 11. 35. *Distenti sunt, non suscipientes redemptionem, vt meliorem inuenirent resurrectionem: lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt*, &c.

Spes immortalitatis Primò.

Secundò, *spes* propriè accipi potest, q.d. Martyres & in vita & in morte, ac multò magis post mortem, partâ iam victoriâ, sperant plenam immortalitatem. Hanc enim sperabant iusti illius æui vita functi, se breui adepturos per aduentum Christi. Hinc patet in animabus patrum in limbo, æquè ac iis quæ sunt in Purgatorio, manere spem; etiamsi ipsæ certæ sint de sua salute. Probat id Franc. Suarez tract. de spe disput. 1. sect. 8. dicto 3. Primò, quia in eis manet fides & charitas, ergo & spes, quæ media est inter fidem & charitatem.

Secundò.

In Purgatorio manet spes. Prob. Primò.

ritatem. Secundò, quia nondum obtinent beatitu-
3 dinem: ergo eam sperant. Tertiò, quia nulla est in eis causa corruptionis spei, neque sunt in tali statu, in quo spei sint incapaces. Dices: Illis non est ardua consecutio beatitudinis: nam potius indicant esse necessariam, & impossibile iudicant eam amittere, neque hoc propriè timent. Respondetur, non esse necessarium ad spem, vt consecutio boni sperati apprehendatur vt difficilis, id est dubia, vel quæ possit impediri; sed satis est si apprehendatur vt excedens naturæ perfectionem, & hoc etiam modo animabus Purgatorij offertur vt ardua, consecutio beatitudinis. Vnde non est de ratione spei, vt possit semper habere coniunctum timorem seruilem propriè dictum cum anxietate: quare si etiam in hac vita Deus reuelaret alicui suam gratiam, & perseuerantiam in illa, nihilominus posset verè & propriè sperare, quamuis non posset illo modo timere. B Hinc sequitur, in patribus veteris testamenti mansisse veram spem vsque ad Christi aduentum. Patet ex ratione dicta, & quia peculiariter sperabant aduentum Messiæ, vnde de illis dicitur vers. 4. *Spes illorum immortalitate plena est.* Et hæc ita sunt certa, vt non sit dissensio vlla. Huc vsque Suarez, qui & addit, in animabus quoque iam in cælo beatis manere habitum spei, imò & actum secundarium, quia actu sperant resurrectionem & gloriam corporis.

Spes acuit Martyres.

Hæc spes excitauit Martyres, vt non tantum tormentis se offerrent, sed & ambirent, ac maiora exposcerent. Audi S. Ephrem Encomio in omnes sanctos Martyres, sub initiū: *Sic quippe sancti Martyres toto se corde & animo tradiderunt Deo, vt deinceps & ipsam mortem, & cunctas inimicas tyrannorū insidias contemnerent, parati ad perferenda verbera,* C *& tormentorum necessitates, diuersosque totius corporis cruciatus. Terga in lororum dederunt sectiones, & in varias fibrarum atque medullarum concisiones.* Et post nonnulla: *Quin & ossa ipsorum immaniter confringebant: atque ideo virtutem à Deo accipiebant, vt cunctas fortiter passiones sustinerent, & quasi sensus doloris expertes, se ad quascunque insidias gerebant, & tamquam in alienis corporibus paterentur: imò & principibus ipsis atque iudicibus audacter insultabāt, & ad maiorem eos iram excitabant, dicentes: Si grauiora habetis tormēta, admonete nobis: hæc enim nullius momēti sunt. Quare etiam illi magis incensi, iraq; efferuescētes, velut immanissimæ feræ aduersus ipsos rugiebant, vocatisq; lictoribus vehementius sancta fortiū pugilū corpora cædenda dilacerandaq; curabāt. Illi verò vicissim ad præfectos ac iudices: Vbi sunt, inquiebant, suppliciorum vestrorum minæ? nam ignis* D *vester frigidus apparet, ac tormēta inefficacia, percussores imbecilles, & gladij vestri ligna marcida: nihil quod nostræ respondeat promptitudini atque alacritati, habetis: ad plura & maiora toleranda parati consistimus.*

Exempla.

Vis exempla? accipe. Hac spe animatus S. Quirinus Martyr, pater S. Balbinæ virginis & Martyris, sub Alexandro I. Pont. ad Aurelianum Comitē intrepidè dixit: *Si vis occidere, si fustibus cædere, si ignibus concremare, fac quod libet; omnes enim ad mortem pro Christo subeundam, non secùs ac famelici ad panem, parati sumus.*

S. Sabina Martyr Antiocho præsidi S. Seraphiā vexanti constanter exprobrauit: *Canis rabide Asiatice, noli in eorum perniciem sanctam Dei virginem, & dominam tuam iniuriis afficere.*

A S. Hesteria virgo & Martyr Bergomas ad præsidem: *En,* inquit, *ceruix mea præstò est, in hanc sæuito: hanc pro Christi Domini mei fide libenti animo trado.*

S. Syluerius Pont. & Martyr sub Iustiniano Imp. relegatus in Ponciam insulam, ad Amatorem Episcopum scribens: *Sustentor,* inquit, *pane tribulationis & aqua angustiæ, nec tamen dimisi aut dimitto officium meum.*

S. Genesius ex mimo Martyr sub Dioclet. dum in eculeo suspenderetur, vngulis laceraretur, lampadibus vreretur, dicebat: *Non est Deus præter Christum, pro quo si millies occidar, ipsum mihi de ore, ipsum mihi de corde auferre non poteris.*

S. Eusebius, Pontianus, Vincentius & Peregrinus Martyres Romani sub Commodo Imper. cum in equleo torquerentur, neruis & fustibus cæderentur, B asserebant tortoribus: *Nolite remittere: ante cum vobis tempus, quam nobis animus pro Christo patiendi deficiet.* Cumque Vitellius præses constantiam eorum admiratus, eos magia præditos, in tormentis lætari diceret; Vincentius respondit: *Non gaudemus nisi in Domino Iesu Christo.*

S. Achatius centurio & Martyr sub Dioclet. ad præsidem: *En corpus,* ait, *ad flagella paratissimum; vtere illo vt libet, animi certi propositum neq; tu, neque Imperator, nec omnis dæmonum malitia, vt impuris, id est dæmonibus, sacrificem, euertere poterunt.*

Inter septem fratres Machabæos, qui sub Antiocho gloriosum martyrij agonem obierunt, ordine tertius *linguam postulatus cito protulit, & manus constanter extendit, & cum fiducia ait: E cælo ista possideo, sed propter Dei leges nunc hæc ipsa despicio, quoniam ab ipso me ea recepturum spero.* C Eadem spe se cæteri fratres ad martyrium animarunt, 2. Machab. 7.

Denique Apost. Hebr. 11. 1. *Fides,* inquit, *est sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium,* vbi deinceps toto capite priscos fidei heroës profert, qui hac spe animati heroica virtutum opera ediderunt, ac se suumque nomen immortalitati consecrarunt.

IN PAVCIS VEXATI, IN MVLTIS BENE DISPONENTVR] Græcè eleganter ὀλίγα παιδευθέντες, μεγάλα εὐεργετηθήσονται, id est in exiguis castigati, multis beneficiis vel felicitatibus afficientur, vti vertit interpres Clementis Alex. lib. 4. Strom. Noster videtur legisse εὐτεθήσονται, id est bene componentur, vel *bene disponentur*, quia congrua & æqua merces est, vt qui hic vexati & malè D habiti sunt, in cælo optimè habeant, optimeque disponantur. Syrus, *exiguum probauit eos, & multum hereditabunt*: Arab. *& quia probati sunt paucis conuersationibus, benefaciet illis beneficiis multis*; Vatabl. *leuiter vexati ampla beneficia consequentur*; Pagnin. & Arias, *in multis bono afficientur*; alij, *modicè disciplinati, siue parum disciplinæ subeuntes, magnis beneficiis cumulabuntur.* Disciplinam intellige morum castigationem, quam irrogat Deus, vel Superior, vel etiam hostis. Cantacuzenus, *Non sunt,* inquit, *tormenta propriè, sed castigatio: nec ea grauis, sed leuis: in paucis vexati, non quidē respectu sæuitiæ tortorum, sed spei & præmij eorū, qui torquebantur*; Iansen. *Correcti vt filij vel discipuli à parēte vel magistro.* Propriè ex Græco vertas, *eruditi & edocti*: nam effectus tribulationis iustorū, est eorum Vers. 5.

F

institutio, iuxta illam exhortationem Pauli ad Hebræos 12.5. ex Prou. 3. & Iob 5. *Fili mi noli negligere disciplinam Domini; neque fatigeris dum ab eo argueris.*

Hinc 2. Machab. 7.32. ait martyr: *Nos enim pro peccatis nostris hæc patimur: & si nobis propter increpationem & correptionem, Dominus Deus noster modicum iratus est, sed iterum reconciliabitur seruis suis.* Et v. 36. *Nam fratres mei, modico nunc dolore sustentato, sub testamento æternæ vitæ effecti sunt.* Et 38. *In me vero & fratribus meis desinet Omnipotentis ira, quæ super omne genus nostrum iustè superducta est.* Hinc S. Hieron. epist. 4. ad Marcellam, exhortans eam ad laborum & tribulationum tolerantiam: *Dominus*, inquit, *te in laboribus hominum posuit, & salutiferò paternæ pietatis verbere visitauit, vt in paucis vexatam in multis benè disponeret.*

Loquitur Sapiens propriè de Martyribus: consequenter tamen de quibuslibet iustis, qui grauia tolerant & superant per patientiam, fortitudinem, continentiam aliamue virtutem. Quælibet enim virtus suum habet agonem, suumque martyrium. Vnde S. Nazianz. orat. 20. in laudem S. Basilij: *Citra sanguinem*, ait, *martyr, & citra plagas victricem coronã assecutus.* D. Hieron. in Epitaph. Paulæ ad Eustoch. *Martyrium virtutum.* *Gnomæ.* *Mater ista*, ait, *longo martyrio coronata est: non solum enim effusus sanguis in confessione reputatur, sed deuotæ quoq; mentis seruitus immaculata, quotidianum martyrium est.* S. Gregor. in fine hom. 3. in Euang. *Quamuis occasio persecutionis desit*, inquit, *habet tamen & pax martyrium suum: quia etsi carnis colla ferro non subdimus, spiritali tamen gladio carnalia desideria in mente trucidamus.* S. Bernar. serm. 30. in Cant. *Genus martyrij est spiritu facta carnis mortificare; illo nimirum, quo membra caeduntur ferro, horrore quidem mitius, sed diuturnitate molestius.* Idem serm. 1. in festo omnium Sanctorum: *Quid sibi vult, quod eadem promissio facta est pauperibus & Martyribus; nisi quia verè martyrij genus paupertas voluntaria est?* &c. Idem in Sententijs: *Martyrium sine sanguine triplex est: parcitas in vbertate, quam habuit Dauid & Iob: largitas in paupertate, quam exercuit Tobias & vidua: castitas in iuuentute, qua vsus est Ioseph in Ægypto.* S. Hieron. epist. ad Demetriad. *Habes & pudicitia seruata martyrium suum.* S. Ambros. l. 1. de Virgin. de Beata Agnete: *Habetis in vna hostia duplex martyrium, pudoris & religionis.* B. P. Damiani de S. Alexio: *Nouum martyrij genus, nouum præbet in admiratione spectaculum: Martyribus enim carcer erat pœna, catena pressura: isti vero propria domus auratis decorata triclinijs, erat materia tentationis. Illos torquebat manus armata carnificum: istum grauiùs puniebat conspecta quotidie pietas genitorum*, &c. Idem in fine serm. de S. Apollinari: *Vis apertè discere, qualiter in pace S. Ecclesiæ valeas martyrium inuenire?* &c. *ascende tribunal mentis, & temetipsum pertrahe ad iudicium quæstionis. Cogitatio accuset, animus iudicet, pœnitens conscientia velut carnifex feriat; lacrymarum riuus velut vulnus erumpat: sic per martyrij similitudinem ad veram peruenies Martyrum dignitatem.*

S. Laurent. Iustin. serm. de S. Martino: *Sanctorum*, inquit, *collega extitit, & Martyrum consors, cuius animam etsi gladius persecutoris non abstulit, palmam tamen martyrij non amisit*, &c. *Magnum est hoc martyrij genus, vltrò se pro Christi honore dare periculis.* Et post pauca: *Toties martyrij promeruit palmam, quoties se inimicis fidei disputãdo opposuit.* Deinde: *Erat plane & hoc singulare martyrium, vt cum infirmantibus pariter infirmaretur*, &c. *Audi sine ferro Martyrẽ, ex sola charitate morientem. Quotidie morior* (inquit Paulus) *propter gloriam vestram.* Ad extremũ: *Merito Sancto huic martyrij non est deneganda corona, qui Ecclesiarum curam gerens, ac proximorũ salutem zelans, nec mori timuit, nec viuere recusauit.*

Illustre martyrij exemplũ dedit Martinianus cum socijs Martyribus, qui ob heroica fidei & Apostolatus opera, à Geiserico rege Arriano dirè excruciati, fortes ac spe coronæ in tormentis perstitere. Audi Victor. Vticensem l. 1. Persec. Vvandal. *Iubet* (Geisericus) *famulos Dei ligatis pedibus post terga currentium quadrigarum, inter spinosa loca siluarum pariter interire, vt ducta atq; reducta dumosis lignorum aculeis innocentium corpora carperentur; ita deligans, vt exitum suum inuicem peruiderent. Qui cum è vicino currẽtibus Mauris sese mutuo conspicerent, vale sibi in angustiis fugæ vnusquisque ita dicebant: Frater ora pro me. Impleuit Deus desiderium nostrum, taliter peruenitur ad regnum cælorum. Itaque orando atque psallendo, gaudentibus angelis, pias animas emisere, vbi vsque in hodiernum diem non desinit ingentia mirabilia Iesus Christus Dominus noster operari.*

QVONIAM DEVS TENTAVIT EOS, ET INVENIT ILLOS DIGNOS SE] Deus non tentat, id est non sollicitat aliquem ad peccatum; hoc enim diaboli est opus. *Deus enim intentator malorum est*, ait S. Iacob. c. 1. dicitur tamen tentare, id est probare & explorare hominum fidem & virtutem, cum eis paupertatem, morbum, infamiam, persecutionem, mortem, martyrium immittit, aut immitti permittit: etsi enim ipse præsciat eorum fidem & virtutem, tamen vult vt ipsi eam exerceant, aliisque testatam faciant, vti ostendi Iacob. 1. S. Gregor. 23. Moral. c. 18. *Ecce*, inquit, *inter aduersa validius fidei robur emicuit: ecce concisa est integritas carnium, sed patefacta sunt ossa virtutum. Hinc de eis per Sapientiam dicitur: Deus tentauit illos, & inuenit illos dignos se. Tentati sunt quippe aduersitate plagarum, sed digni inuenti sunt nudatione ossium. Nam quia hæc eorum illa tentatio est, quæ ex flagellis adhibetur, illic apertè declaratur, dum sequitur: Tamquam aurum in fornace probauit illos, & quasi holocausti hostiam accepit illos.*

Accipe huius rei elegantia symbola. Anthracites lapis ignitus & carbo, si iaciatur in ignem, velut inter mortuos extinguitur; at contra aquis perfusus exardescit, inquit S. Isidor. lib. 16. Orig. c. 13. Gagates lapis accenditur aqua, oleo restinguitur, ait Plinius lib. 36. cap. 19. Ita iusti oleo voluptatis peruncti torpescunt: at aqua tribulationis aspersi, in virtute exardescunt, Deoque fiunt gratiores & digniores. *Symbola virtutis.* Dionysias lapis fuscus est, rubentibus notis sparsus. Idem si aquæ mixtus conteratur, vinum fragrat, & quod in illo odore mirificum est, ebrietati resistit, ait Solin. Polyhist.

Sic prorsus virtus inter aduersa exerit vires suas: nam vt vulgato fertur prouerbio, παθήματα solent esse μαθήματα, iuxta illud Ouid. Trist. lib. 4. eleg. 3.

Materiamque tuis tristem virtutibus imple;
Ardua per præceps gloria vadit iter.
Hectora quis nosset, felix si Troia fuisset?
Publica virtutis per mala facta via est.

Ita noster Causinus lib. 11. Parab. Histor. cap. 32. & sequent.

Et

ET INVENIT EOS DIGNOS SE] sua gratia, amicitia, hereditate, regno & gloria cælesti. Hinc patet iustos non tantum ex congruo, sed & ex condigno mereri gloriam cælestem: licet enim opera in se nudè spectata, v. g. dare eleemosynam pauperi, non mereantur tantam gloriam, iuxta illud: *Non sunt cōdigna passiones huius temporis ad futuram gloriam*, Rom. 8. 18. tamen quatenus illa manant à gratia Dei, hominéque Deo grato, eatenus condigna sunt tantæ gloriæ. Gratia enim commensuratur gloriæ, cuiusque est quasi semen & inchoatio. Assignat hic finem, ob quem Deus tribulationes & martyria iustis immittit, aut permittit, vt scilicet eos probet, exerceat, dignosque suo regno efficiat. Audi Luciferum Calarit. tract. *Moriendum esse pro filio Dei. Tormentis namque Martyres confortari*, inquit, *& ipsa probationis passione coronari, aperiunt ita S. Script. Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius. Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes illorum immortalitate plena est: in paucis vexati, in multis bene disponentur, quoniam Deus tentauit illos, & inuenit eos dignos se.*

Audi & Euseb. Emissen. hom. de sanctis Martyr. Epiphodio & Alexandro, vbi patheticè sic Martyres loquentes & exhortantes inducit: *Num nobis ad cor nostrum clamat cognati viua vox sanguinis? Discite*, inquit, *ex nobis fidem quærendo acquirere, viuendo excolere, moriendo seruare; discite plus peccatum timere, quàm gladium; discite propter vitam magis iustitiam amare, quam vitam, fidemque & timorem Dei. Quem nos in media belli tribulatione seruauimus, obseruate, ne vos in pace vel pacis securitate perdatis. Cauete, ne anchoram spei ac religionis, quam nos custodiuimus in fluctu, vos amittatis in portu. Cauete ne vitam bonā, si quando afflictionibus subditam videritis, miseram iudicetis. Cauete ne in arena mundi, in qua ad subeundos agones missi sumus, aliquam felicitatem expectandam putetis. Beatitudo hic parari potest, non potest acquiri. Non hic quæras, quod hic nullus Sanctorum consummatus, vel consummato labore nullus Confessor obtinuit. Non hic quæras, quod hic nec Christus inuenit. Si mundus pacem haberet, gloriam Martyres non haberent; si examinatio non præcederet, tribulationis periret occasio.*

Audi & S. Paulinum epist. 4. vbi citans illud Cātic. 5. 11. *Caput eius aurum optimum: Hoc aurum*, ait, *forma Sanctorum est, qui in capite corporis vt lumina micāt, & sunt aurum ignitum Deo: quia videlicet eos per examina passionum, in huius mundi fornace cōflatos, inuenit (vt scriptū est) dignos se, & in his sacram imaginis suæ percussit monetā, imprimens cordibus & linguis eorū veritatis suæ verbū, eosdemq; ipsos statuens nummularios, vt secundum suam formā probabiles Domino cuderent nummos, & abolita de nobis figura Cæsaris Matth. 22. viuum regis æterni numisma figuarent; & spiritu redēptionis inscripti, ceruice iam iugo libera, & salutis titulo præmunita fronte caneremus Psal. 4. Signatum est super nos lumen vultus tui Domine. Summa itaq; ope enitamur, ita nos comparare, vt diuini capitis (quod nobis per gratiam Dei Christus est) crines & aurum esse mereamur.*

VERS. 6. TAMQVAM AVRVM IN FORNACE PROBAVIT ILLOS] q. d. Sicut aurum in fornace expurgatur à scoria, & fulgidius resplendet: sic Deus iustos per tribulationes & martyria, à fæce vitiorum venialium purgat, ac patientia & virtute fortiores clarioresque efficit. Vnde Hugo Victor. tract. de filia Iephte: *Hunc imitata*, ait, *multa Martyrum millia vsque ad mortem pro veritate certauerunt, & ab inimicis sæuientibus immolata sunt, de quibus dicit Scripr. Tamquam aurum in fornace probauit eos.* Primus hac gnome vsus est S. Iob c. 23. 10. dicens: *Ipse* (Deus) *scit viam meam, & probauit me quasi aurum, quod per ignem transit.* Deinde Dauid Psal. 65. 10. *Probasti*, inquit, *nos Deus: igne nos examinasti, sicut examinatur argentum, &c. Transiuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium.* Tertiò, Salomon Prouerb. 17. 3. *Sicut igne*, inquit, *probatur argentum, & aurum camino, ita corda probat Dominus.* Quartò, Isaias c. 48. 10. *Ecce*, inquit, *excoxi te, sed non quasi argentum, elegi te in camino paupertatis.* Quintò, Daniel cap. 11. 35. *Et de eruditis ruent* (in persecutione Antiochi & Antichristi) *vt conflentur, & eligantur, & dealbentur.* Sextò, Zachar. c. 13. v. 9. *Ducam tertiam partem per ignem, & vram eos sicut vritur argentum, & probabo eos sicut probatur aurum.* Septimò, Malachias c. 3. 2. de Christo ait: *Ipse enim quasi ignis conflans, & quasi herba fullonū: & sedebit conflans, & emundans argentum, & purgabit filios Leui, & colabit eos quasi aurum & argentum.* Vnde fiet id, quod sequitur: *Et erunt Domino offerentes sacrificium in iustitia*, vtpote iam plenè purificati & iustificati. Octauò, Ecclesiastic. cap. 2. 5. *Quoniam*, inquit, *in igne probatur aurum & argentum: homines verò receptibiles* (Deo accepti) *in camino humiliationis.*

En tibi tot Prophetarum testimonia, quibus hanc gnomen Deus omni æuo per oracula, æquè ac exempla confirmauit. Æterna est lex à Deo sancita, vt iusti omnes tribulatione, velut igne probentur, purgentur, perficiantur: nemo ab ea excipitur, vti multis ostendit Iudith c. 8. 21. & Mathathias 1. Machab. 2. 52. Noli ergo & tu excipi, ne pariter excidas à iustitia. Præclarè Tertull. in Scorpiaco c. 7. *Audio enim*, inquit, *& alibi dicentem Deum: Vram illos sicut vritur argentum, & probabo illos sicut probatur aurum, vtique per tormenta ignium & suppliciorū, per martyria fidei examinatoria.* Et S. August. in illud Psal. 61. *Verumtamen Deo subiecta esto anima mea: quoniam ab ipso patientia mea: Venit*, inquit, *tribulatio mea: venit & patientia mea, & purgatio mea. Numquid lucet aurum in fornace artificis? in manilibus lucebit, in ornamento lucebit; patiatur tamen fornacem, vt purgatum à sordibus veniat ad lucem: fornax ista, ibi palea, ibi aurum, ibi ignis, ad hanc flat aurifex; in fornace ardet palea, & purgatur aurum; illa in cineres vertitur, à sordibus illud exuitur. Fornax mundus, palea iniqui, aurum iusti, ignis tribulatio, aurifex Deus. Quod vult ergo aurifex, facio; vbi me ponit artifex, tolero: iubeor ergo tolerare, nouit ille purgare. Ardeat licet palea ad incendendum me, & quasi consumendum me; illa in cinerem vertitur, ego sordibus careo. Quare? quia Deo subiicitur anima mea, quoniam ab ipso patientia mea.*

Pij tribulatione purgantur, vt aurū igne.

Gnomæ.

In eodem igne aurum rutilat, palea fumat: sic in eadem tribulatione pius sua patientia fulget, impius murmurat, suaque impatientia turpatur. Ignis aurum probat, miseria fortes viros. Vnde Ennodius Ticinensis:

Mundior excocti fulgescat luce metalli,
Munera disponit qui dare digna Deo.

S. August. in Psalm. 21. *Fornax artificis*, inquit, *magni Sacramenti res est: ibi ignis non diuersus diuersa agit, paleam in cineres vertit, auri sordes tollit.* Sic

S. Sauinianus Trecensis ad Aurelianum Imperatorem: *Excoque*, inquit, *carnem igne tortus tribulationis, vt refudet in me si quid est æruginis. Nam thus magis flagrat iniectum ignibus.* Rursum S. August. serm. de S. Laurentio: *Aurum*, inquit, *purgatur veneno vehementissimis, sicut rosa suauius olet iuxta allia.* Synesius lib. de Prouidentia: *Liquatur cera*, inquit, *& induratur lutum, & tamen non est caloris diuersa natura.* Hercules vt hominem exuat, Oetæis ignibus cõcrematur. Rursum, vt ignis paleam exurit, aurum nitidius reddit: sic calumniæ vanum aut vacuum absumunt, vera virtute grauem illustrant. Sicut vno eodemque igne lignum nigrescit in carbonem, lapis albescit in calcem.

Scilicet vt fuluum spectatur in ignibus aurum;
Tempore sic duro est inspicienda fides.

Nam *quod terrulentum & sordidum, flammis necesse est decoqui*, ait S. Laurentius apud Prudentium. *In fornace aurificis, si aurum non es simul ardes; si aurum es, palea tua malus: si tu es palea, simul eris & fumus*, ait S. August. serm. 53. de Verbis Domini. Dixerat antea Tertullianus de Habitu muliebri c. 5. *Terra planè gloriosior, quando in maledictorum metallorum feralibus officinis, pœnali opere deplorata, in igne nomen terræ reliquit, atque exinde de tormentis in ornamenta, de suppliciis in delicias, de ignominiis in honores metalli refuga mutatur.* Imò Sappho poëtria aurum vocat filium solis, quod noctu vt ignis coruscet & velut ardeat: aurum verò non cremari igne, sed purgari propter argenti viui & sulfuris optimas conditiones, testatur Albertus Magnus lib. 3. tract. 2. cap. 5. de Mineral. & lib. 4. cap. 6. Nec fit minoris ponderis in igne, qui constat ex sicco & humido subtilissimis, nec habentibus aliquid impurum aut admixtum, vti docet S. Thomas 3. Meteorologicorum, digressione de coloribus. Marsilius Ficinus in Plotinum Ennead. 2. lib. 1. cap. 6. ait, propter arctissimam connexionem aurum esse indissolubile, & per viscosum humorem liquescere ad ignem; & quia non est terræ particeps, æruginem non contrahere; ac fulgorem sortiri à specie & idea solari; atque quo sæpiùs arserit, & apparuerit igni simillimum colore, eo fieri melius. Idem prorsus dicas de patiente in tribulatione.

Cur aurum igne non crematur?

Tribulatio ergo est fornax, quæ probat homines: fortes enim & sancti in ea constantes, egrediuntur splendentes vt aurum; pusillanimes verò remanent vt scoria. Memorabile est, quod scribit, Victor Vticens. lib. 1. Persecut. Vvandal. Gensericum Arrianum regem, cum insignem fidei heroëm, nomine Masculan, damnasset ad mortem, secretò iussisse, vt, si in mortis articulo fidem negaret, occideretur; si in fide persisteret, liber dimitteretur: *Nam si gladio*, inquit, *peremeritis, Romani Martyrem prædicabunt.* Audi Victorem: *Qui* (Masculan) *cum fortis atque inuictus maneret, subit cum sub bore sententiam capitalem: ita tamen callidus occultè præcipiens, vt si in illa hora vibrantis gladij pertimesceret ictũ, magis eum occideret, ne Martyrem gloriosum fecisset: si autem fortem in confessione conspiceret, à gladio temperaret. Sed ille, vt columna immobilis Christo solidante fortis effectus Confessor, reuertitur gloriosus. Et si Martyrem inuidus hostis noluit facere; Confessorem tamen nostrum non potuit violare.* Quàm insipiens & infelix fuisset Masculan, si in morte à fide defecisset: perdidisset enim corpus & animam, & à morte præsenti transiisset ad æternam; nunc autem in fide constans, vtrumque ad vtramque vitam conseruauit, & gloriam æternam in cælo & in terra peperit.

Exempla constantiæ in martyrio.

Subicit Victor probationem Saturi, procuratoris domus Hunerici regis, qui cum à regiis ministris & ab vxore acerrimè tentaretur ad negandam fidem, intrepidè respondit: *Tamquam vna ex insipientibus mulieribus loqueris: formidarem, mulier, si sola esset huius vitæ amara dulcedo: artificio, coniunx, diaboli ministraris. Si diligeres maritum, numquam ad secundam mortem attraheres proprium virum. Distrahant filios, separent vxorem, auferant substantiam, mei Domini ego securus de promissis verba tenebo: Si quis non dimiserit vxorem, filios, agros, aut domum, meus non poterit esse discipulus. Quid vltrà? discedente muliere cum filiis refutata, confortatur Saturus ad coronam, discutitur, expoliatur, pœnis conteritur, mendicus dimittitur. Interdicitur ei prodeundi accessus, totum ei tulerunt, stolam tamen baptismatis auferre non potuerunt.*

Idem lib. 3. narrat Hunericum dolosè hoc iuramentum Catholicis obtulisse. Iurate, inquit, vos desiderare, vt filius meus Hildericus mihi in regno succedat, & vos Ecclesiis vestris restituam. Sapientiores dolum suspicati, iurare noluerunt, dicentes in Euangelio prohibitum sibi esse iuramentum, Matth. 5. 34. Simpliciores iurarunt. Tum rex his dixit: Ite in exilium, quia contra Euangelium iurastis. Similiter non iurantibus ait: Quia regnum filij mei non optatis, idcirco iurare noluistis: quamob causam iubeo vos in Corsicam relegari. Anguinum ergo & vulpinum fuit hoc eius iuramenti postulatum, atque vtrimque cornutum, vt certò omnes orthodoxos configeret & perderet.

Mysticè, per *aurum* gloriam diuinitatis & felicitatis æternæ accipit Philo Carpathius in Cant. to. 1. Biblioth. SS. Patrum p. 664. *Tamquam aurum in fornace probauit eos, &c. Comparantur auro*, inquit, *propter fidei probationem, & ærumnarum tentationumque firmissimum argumentum. In his enim & singulis electorum animabus resplendet aurum, dum eis diuinitatis suæ potentiæ contemplationem ostendit, ex qua, dum pulchritudo cælestium gaudiorum paululum monstratur, quasi reclinatorium aureum fit electis, in quo se vel in hac mortali luce contemplando reficiant, ac requiescant.*

ET QVASI HOLOCAVSTI HOSTIAM ACCEPIT ILLOS] Græcè, quasi *holocaustum hostiæ*; S. Cyprian. de Exhort. mart. c. 12. & Lucifer Calar. Apol. pro S. Athanas. legunt, *quasi holocaustum hostiam*, Vatabl. *vt solidum sacrificium excepit*; Anastasius Nicenus q. 9. in S. Script. legit, *& tamquam oblationem sacrificij.* Omnes iusti patientes aduersa ex amore Dei sunt eius holocausta, sed præsertim Martyres, qui totos se in holocaustum Deo offerunt. Triplex erat Iudæorum hostia, siue victima, vti dixi Leuit. 1. 2. & 3. scilicet hostia pro peccato, hostia pacifica, quæ scilicet offerebatur pro pace & salute cuiuspiam; & holocaustum, quod totum cremabatur Deo: hoc enim significat græcè ὁλόκαυστον, cùm ex cæteris hostiis solus ferè adeps & sanguis cederet Deo; reliqua verò cederent sacerdoti, & laicis hostiam offerentibus. Igitur pœnitentes sunt quasi hostia pro peccato, quia pro eo carnis macerationem Deo offerunt:

Martyr est holocaustum: cur.

ferunt: innocentes sunt quasi hostia pacifica; quia mentis puritatem Deo consecrant: Martyres verò sunt quasi holocaustum; quia & carnis macerationem & mentis puritatem, & vitam & omnia quæ habent, Deo per martyrium dedicant. Vnde Themistius apud Stobeum serm. 120. ait vicina & cognata esse hæc tria, scilicet τελευτᾶν, id est mori, & τελετὴ, id est victimæ, & τελεῖσθαι, id est initiari sacris. Hoc holocaustum martyrij sibi ambiebat S. Ignatius. Vnde epist. ad Tarsenses palàm ardenti voce protestatur: *Paratus sum ad ignem, ad bestias, ad gladios, ad crucem, tantum vt Christum videam Saluatorem meum & Deum, qui pro me mortuus est.* Et in epist. ad Roman. *Si bestiæ noluerint me vorare, ego ipsis vim ingeram, ego vrgebo. Ignoscite mihi, ego scio quid mihi expediat.* Pluribus ibidem eumdem testatur ardorem S. Ambros. in Exhort. ad Virgines: *Quam bonus, ait, est Dominus, pro quo dulces & iniuriæ sunt, & grata mors? Et bene grata, quæ acquirit immortalitatem.* B. Petrus Damiani serm. de S Petro Apost. *Fortiter diligit, qui, cum necesse fuerit, pro saluatoris fide corpus & animā tormentis exponit. Hic est fructus operis, laboris consummatio, probatio dilectionis,* &c.

B

Et Religiosus.

Simili modo mystici Martyres, æquè ac holocausta, sunt Religiosi, qui totos se Deo deuouent, scilicet bona externa per votum paupertatis, corpus per votum castitatis, animam & mortem per votum obedientiæ, vti pulchrè ostendit S. Thom. 2. 2. q. 18. art. 7. ac noster Hieron. Platus lib. 2. de Bono status Relig. c. 13. & 15.

Et fidelis: quis?

Porrò, fideles omnes sunt sacrificia & holocausta Dei, si omnia ad eius legem & honorem referāt. Nam vt ait S. August. 10. de Ciuit. ca. 6. *Corpus nostrum cùm per temperantiam castigamus, si hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, vt non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma iustitiæ Deo, sacrificium est. Ad quod exhortans Apostolus ait: Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Si ergo corpus, quo inferiore, tamquam famulo, vel tamquam instrumento vtitur anima, cùm eius bonus & rectus vsus ad Deum refertur, sacrificium est: quanto magis anima ipsa, cum se refert ad Deum, vt igne amoris eius accensa, formam concupiscentiæ secularis amittat, eique tamquam incommutabili formæ subdita, reformetur; hinc ei placens, quod ex eius pulchritudine acceperit, fit sacrificium. Quod idem Apostolus consequenter adiungens: Et nolite conformari, inquit, huic sæculo, sed reformamini in nouitate mentis vestræ, ad probandum quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum.*

C

D

Vide S. Gregor. hom. 22. in Ezechiel. vbi docet fidelem esse templum Dei, mentem & cor esse altare, hostiam verò esse corpus. Fidelis enim per tria bonorum operum genera omnia sua dicat Deo, scilicet per eleemosynam offert bona externa, per ieiunium offert corpus, per orationem & deuotionem offert animam & voluntatem. Ita S. Thom. 2. 2. quæst. 85. art. 3. ad 7. Quare, qui sic operantur, quæ sunt Dei, vt tamen & quædam sæculi non relinquant; hi sacrificium quidem, sed non holocaustum Deo offerunt, ait S. Gregor. hom. 12. in Ezechiel.

Nota. Pro *holocausti* græcè est ὁλοκάρπωμα, quod noster à Castro censet significare oblatio-

A

nem frugum, vt dum manipulus spicarum adolebatur Deo die secunda Paschatis, cum holocaustum sit animalium, putà boum, ouium, columbarum, quæ totæ comburebantur Deo. Verum horum quoque animalium sacrificium, siue holocaustum, à Septuag. vocatur ὁλοκάρπωμα, vt patet Leuit. 1. & seq. Quare ὁλοκάρπωμα idem est quod holocaustum, ita dictum, quod totum per ignem & fumum cederet in καρπὸν, id est fructum, vsum cultumque Dei, vti dixi Leuit. 1.

ET IN TEMPORE ERIT RESPECTVS EORVM] *Et*, id est *idcirco*, q.d. Quia iusti, præsertim Martyres, suam constantiam in tormentis, velut aurum in fornace Deo probauere, seque in holocaustum Deo obtulere, idcirco erit eorum respectus, græcè ἐπισκοπὴ, id est visitatio, inspectio, speculatio, respectus: hoc est, Deus visitabit eos sua beneficentia, præmiando eos corona gloriæ martyrio debita, ac præsertim corpora eorum, quæ tam atrocia tormenta sustinuerunt, exornando dotibus immortalitatis, quas mox subdit. Vnde Græca hanc gnomen cum sequenti nectunt, sicque legunt: *In tempore visitationis suæ fulgebunt*, quasi dicat. In die iudicij, cum Deus visitabit & examinabit singulorum facta, tunc patientes & Martyres mira gloria donabit, vt fulgeant velut stellæ in cælo. Tunc ergo respiciet Deus illos, quos nunc despicit mundus. Simili phrasi v. 13. dicitur de virgino vel cælibe: *Habebit fructum in respectione animarum sanctarum.* Et cap. 4. 15. *Et respectus in electos illius. Respectus* ergo hic est retributio, merces, præmium, quod intuitu & respectu bonorum operum, præsertim patientiæ, datur iustis & Martyribus. Vnde nonnulli vertunt, *in tempore præfectum ipsorum refulgebunt.* Hinc & explicans subdit: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.*

Rursum, visitatio hæc & respectus ad præsentem vitam referri potest, q. d. Ad horam latent & deprimuntur iusti, sed ἐν καιρῷ, id est cùm tempus opportunum fuerit, Deus faciet vt palàm inspiciantur & celebrentur. Ita fecit, vt Martyrum fortitudo & sanctitas in tormentis elucens toto orbe, quin & ab ipsis Gentilibus & tortoribus, celebraretur. Vnde iterum aliqui sic exponunt: *In tempore visitationis*, id est examinationis, tentationis, patientiæ & martyrij sui, Deus faciet, vt patientes & constantes magna virtute, laude & gloria fortitudinis fulgeant.

FVLGEBVNT IVSTI, ET TAMQVAM SCINTILLÆ IN ARVNDINETO DISCVRRENT] *Fulgebunt* sicut stellæ, imò *sicut sol in regno patris eorum*, vti huc alludens explicat & testatur Christus Matth. 13. 43. Stellæ enim in cælo sunt quasi scintillæ in arundineto, quoad similem, tum splendorem, tum colorem, tum multitudinem, tum pulchritudinem, tum efficaciam, tum gloriam, tum varietatem, tum celeritatem. Vnde illud Poëtæ; *Vos æterni ignes*, id est vos æternæ stellæ. Vide dicta Daniel. 12. 3. & 1. Corinth. 15. 41. Vers. 7.

In Græco τὸ *fulgebunt* nectitur præcedenti sententiæ, hoc modo: *In tempore visitationis*, vel *respectus, eorum fulgebunt.* Vnde S. Athanas. Apolog. pro fuga, hæc explicat de presenti vita, non futura; refertque ad iustos persecutionem fugientes: qui hac fuga magis, vt scintillæ resplenduerunt, ac populos docuerunt, & insigne fortitudinis decus gloriamque obtinuerunt, vti obtinuit ipse, velut

S. Sauinianus Trecensis ad Aurelianum Imperatorem: *Excoque*, inquit, *carnem igne totius tribulationis, vt resudet in me si quid est aruginis. Nam ibus magis flagrat insectum ignibus.* Rursum S. August. serm. de S. Laurentio: *Aurum*, inquit, *purgatur veneris vehementissimis, sicut rosa spinis olet iuxta alba.* Synesius lib. de Prouidentia: *Liquatur cera*, inquit, *& induratur lutum, & tamen non est caloris diuersa natura.* Hercules vt hominem exuat, Oetæis ignibus cõcrematur. Rursum, vt ignis paleam exurit, aurum nitidius reddit: sic calumniæ vanum aut vacuum absumunt, vera virtute grauem illustrant. Sicut vno eodemque igne lignum nigrescit in carbonem, lapis albescit in calcem.

Scilicet vt fuluum spectatur in ignibus aurum;
Tempore sic duro est inspicienda fides.

Nam *quod terrulentum & sordidum, flammis necesse est decoqui*, ait S. Laurentius apud Prudentium. *In fornace aurifices, si aurum non es, simul ardes; si aurum es, palea tua malus: si tu es palea, simul eris & fumus*, ait S. August. serm. 53. de Verbis Domini. Dixerat antea Tertullianus de Habitu muliebri c. 5. *Terra planè gloriosior, quando in maledictorum metallorum feralibus officinis, pœnali opere deplorata, in igne nomen terræ reliquit, atque exinde de tormentis in ornamenta, de suppliciis in delicias, de ignominiis in honores metalli refuga mutatur.* Imò Sappho poëtria aurum vocat filium solis, quod noctu vt ignis coruscet & velut ardeat: aurum verò non cremari igne, sed purgari propter argenti viui & sulfuris optimas conditiones, testatur Albertus Magnus lib. 3. tract. 2. cap. 5. de Mineral. & lib. 4. cap. 6. Nec fit minoris ponderis in igne, qui constat ex sicco & humido subtilissimis, nec habentibus aliquid impurum aut admixtum, vti docet S. Thomas 3. Meteorologicorum, digressione de coloribus. Marsilius Ficinus in Plotinum Ennead. 2. lib. 1. cap. 6. ait, propter arctissimam connexionem aurum esse indissolubile, & per viscosum humorem liquescere ad ignem; & quia non est terræ particeps, æruginem non contrahere; ac fulgorem sortiri à specie & idea solari; atque quo sæpius arserit, & apparuerit igni simillimum colore, eo fieri melius. Idem prorsus dicas de patiente in tribulatione.

Cur aurum igne non crematur?

Tribulatio ergo est fornax, quæ probat homines: fortes enim & sancti in ea constantes, egrediuntur splendentes vt aurum; pusillanimes verò remanent vt scoria. Memorabile est, quod scribit Victor Vticens. lib. 1. Persecut. Vvandal. Genseri cum Arrianum regem, cum insignem fidei heroëm, nomine Masculan, damnasset ad mortem, secretò iussisse, vt, si in mortis articulo fidem negaret, occideretur; si in fide persisteret, liber dimitteretur: *Nam si gladio*, inquit, *peremeritis, Romani Martyrem prædicabunt.* Audi Victorem: *Qui* (Masculan) *cum fortis atque inuictus maneret, iubet eum subire sententiam capitalem, ita tamen callidus occultè præcipiens, vt si in illa hora vibrantis gladij pertimesceret ictũ, magis eum occideret, ne Martyrem gloriosum fecisset; si autem fortem in confessione conspiceret, à gladio temperaret. Sed ille, vt columna immobilis Christo solidante fortis effectus Confessor, reuertitur gloriosus. Et si Martyrem inuidus hostis noluit facere; Confessorem tamen nostrum non potuit violare.* Quàm insipiens & infelix fuisset Masculan, si in morte à fide defecisset: perdidisset enim corpus & animam, & à morte præsenti transiisset ad æternam; nunc autem in fide constans, vtrumque ad vtramque vitam conseruauit, & gloriam æternam in cælo & in terra peperit.

Exempla constantiæ in martyrio.

Subiicit Victor probationem Saturi, procuratoris domus Hunerici regis, qui cum à regiis ministris & ab vxore acerrimè tentaretur ad negandam fidem, intrepidè respondit: *Tamquam vna ex insipientibus mulieribus loqueris: formidarem, mulier, si sola esset huius vitæ amara dulcedo: artificio, coniunx, diaboli ministraris. Si diligeres maritum, numquam ad secundam mortem attraheres proprium virum. Distrahant filios, separent vxorem, auferant substantiam, mei Domini ego securus de promissis verba teneo: Si quis non dimiserit vxorem, filios, agros, aut domum, meus non poterit esse discipulus. Quid vltrà? discedente muliere cum filiis refutata, confortatur Saturnus ad coronam, discutitur, expoliatur, pœnis conteritur, mendicus dimittitur. Interdicitur ei prodeundi accessus, totum ei tulerunt, stolam tamen baptismatis auferre non potuerunt.*

Idem lib. 3. narrat Hunericum dolosè hoc iuramentum Catholicis obtulisse. Iurate, inquit, vos desiderare, vt filius meus Hildericus mihi in regno succedat, & vos Ecclesiis vestris restituam. Sapientiores dolum suspicati, iurare noluerunt, dicentes in Euangelio prohibitum sibi esse iuramentum, Matth. 5. 34. Simpliciores iurarunt. Tum rex his dixit: Ite in exilium, quia contra Euangelium iurastis. Similiter non iurantibus ait: Quia regnum filij mei non optatis, idcirco iurare noluistis: quam ob causam iubeo vos in Corsicam relegari. Anguinum ergo & vulpinum fuit hoc eius iuramenti postulatum, atque vtrimque cornutum, vt certò omnes orthodoxos configeret & perderet.

Mysticè, per *aurum* gloriam diuinitatis & felicitatis æternæ accipit Philo Carpathius in Cant. to. 1. Biblioth. SS. Patrum p. 664. *Tamquam aurum in fornace probauit eos*, &c. *Comparantur auro*, inquit, *propter fidei probationem, & ærumnarum tentationumque firmissimum argumentum. In his enim & singulis electorum animabus resplendet aurum, dum eis diuinitatis suæ potentiæ contemplationem ostendit, ex qua, dum pulchritudo cælestium gaudiorum paululum monstratur, quasi reclinatorium aureum fit electis, in quo se vel in hac mortali luce contemplando refociллent, ac requiescant.*

ET QVASI HOLOCAVSTI HOSTIAM ACCEPIT ILLOS] Græcè, quasi *holocaustum hostiæ*; S. Cyprian. de Exhort. mart. c. 12. & Lucifer Calar. Apol. pro S. Athanas. legunt, *quasi holocaustum hostiam*, Vatabl. *vt solidum sacrificium excepit*; Anastasius Nicenus q. 9. in S. Script. legit, *& tamquam oblationem sacrificij.* Omnes iusti patientes aduersa ex amore Dei sunt eius holocausta, sed præsertim Martyres, qui totos se in holocaustum Deo offerunt. Triplex erat Iudæorum hostia, siue victima, vti dixi Leuit. 1. 2. & 3. scilicet hostia pro peccato, hostia pacifica, quæ scilicet offerebatur pro pace & salute cuiuspiam; & holocaustum, quod totum cremabatur Deo: hoc enim significat græcè ὁλόκαυστον, cùm ex cæteris hostiis solus ferè adeps & sanguis cederet Deo; reliqua verò cederent sacerdoti, & laicis hostiam offerentibus. Igitur pœnitentes sunt quasi hostia pro peccato, quia pro eo carnis macerationem Deo offerunt;

Martyr est holocaustum: cur?

ferunt: innocentes sunt quasi hostia pacifica; quia mentis puritatem Deo consecrant: Martyres verò sunt quasi holocaustum; quia & carnis macerationem & mentis puritatem, & vitam & omnia quæ habent, Deo per martyrium dedicant. Vnde Themistius apud Stobeum serm. 120. ait vicina & cognata esse hæc tria, scilicet τελευτᾶν, id est mori, & τελετὴ, id est victimæ, & τελεῖσθαι, id est initiari sacris. Hoc holocaustum martyrij sibi ambiebat S. Ignatius. Vnde epist. ad Tarsenses palàm ardenti voce protestatur: *Paratus sum ad ignem, ad bestias, ad gladios, ad crucem, tantum vt Christum videam Saluatorem meum & Deum, qui pro me mortuus est.* Et in epist. ad Roman. *Si bestiæ noluerint me vorare, ego ipsis vim ingeram, ego vrgebo. Ignoscite mihi, ego scio quid mihi expediat.* Pluribus ibidem eumdem testatur ardorem S. Ambros. in Exhort. ad Virgines: *Quam bonus*, ait, *est Dominus, pro quo dulces & iniuriæ sunt, & grata mors? Et benè grata, quæ acquirit immortalitatem.* B. Petrus Damiani serm. de S. Petro Apost. *Fortiter diligit, qui, cum necesse fuerit, pro saluatoris fide corpus & animã tormentis exponit. Hic est fructus operis, laboris consummatio, probatio dilectionis, &c.*

Et Religiosus. Simili modo mystici Martyres, æquè ac holocausta, sunt Religiosi, qui totos se Deo deuouent, scilicet bona externa per votum paupertatis, corpus per votum castitatis, animam & mortem per votum obedientiæ, vti pulchrè ostendit S. Thom. 2. 2. q. 18. art. 7. ac noster Hieron. Platus lib. 2. de Bono status Relig. c. 13. & 15.

Et fidelis: quis? Porrò, fideles omnes sunt sacrificia & holocausta Dei, si omnia ad eius legem & honorem referãt. Nam vt ait S. August. 10. de Ciuit. ca. 6. *Corpus nostrum cùm per temperantiam castigamus, si hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, vt non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma iustitiæ Deo, sacrificium est. Ad quod exhortans Apostolus ait: Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Si ergo corpus, quo inferiore, tamquam famulo, vel tamquam instrumento vtitur anima, cùm eius bonus & rectus vsus ad Deum refertur, sacrificium est: quanto magis anima ipsa, cum se refert ad Deum, vt igne amoris eius accensa, formam concupiscentiæ sæcularis amittat, eique tamquam incommutabili formæ subdita, reformetur; hinc ei placens, quod ex eius pulchritudine acceperit, fit sacrificium. Quod idem Apostolus consequenter adiungens: Et nolite conformari, inquit, huic sæculo, sed reformamini in nouitate mentis vestræ, ad probandum quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum.*

Vide S. Gregor. hom. 22. in Ezechiel. vbi docet fidelem esse templum Dei, mentem & cor esse altare, hostiam verò esse corpus. Fidelis enim per tria bonorum operum genera omnia sua dicat Deo, scilicet per eleemosynam offert bona externa, per ieiunium offert corpus, per orationem & deuotionem offert animam & voluntatem. Ita S. Thom. 2. 2. quæst. 85. art. 3. ad 7. Quare, qui sic operantur, quæ sunt Dei, vt tamen & quædam sæculi non relinquant; hi sacrificium quidem, sed non holocaustum Deo offerunt, ait S. Gregor. hom. 12. in Ezechiel.

Nota. Pro *holocausti* græcè est ὁλοκαρπώματα, quod noster à Castro censet significare oblatio-

nem frugum, vt dum manipulus spicarum adolebatur Deo die secunda Paschatis, cum holocaustum sit animalium, putà boum, ouium, columbarum, quæ totæ comburebantur Deo. Verum horum quoque animalium sacrificium, siue holocaustum, à Septuag. vocatur ὁλοκάρπωμα, vt patet Leuit. 1. & seq. Quare ὁλοκάρπωμα idem est quod holocaustum, ita dictum, quod totum per ignem & fumum cederet in καρπὸν, id est fructum, vsum cultumque Dei, vti dixi Leuit. 1.

ET IN TEMPORE ERIT RESPECTVS EORVM] *Et*, id est *idcirco*, q. d. Quia iusti, præsertim Martyres, suam constantiam in tormentis, velut aurum in fornace Deo probauere, seque in holocaustum Deo obtulere, idcirco erit eorum respectus, græcè ἐπισκοπὴ, id est visitatio, inspectio, speculatio, respectus: hoc est, Deus visitabit eos sua beneficentia, præmiando eos corona gloriæ martyrio debita, ac præsertim corpora eorum, quæ tam atrocia tormenta sustinuerunt, exornando dotibus immortalitatis, quas mox subdit. Vnde Græca hanc gnomen cum sequenti nectunt, sicque legunt: *In tempore visitationis sua fulgebunt*, quasi dicat. In die iudicij, cum Deus visitabit & examinabit singulorum facta, tunc patientes & Martyres mira gloria donabit, vt fulgeant velut stellæ in cælo. Tunc ergo respiciet Deus illos, quos nunc despicit mundus. Simili phrasi v. 13. dicitur de virgino vel cælibe: *Habebit fructum in respectione animarum sanctarum.* Et cap. 4. 15. *Et respectus in electos illius. Respectus* ergo hic est retributio, merces, præmium, quod intuitu & respectu bonorum operum, præsertim patientiæ, datur iustis & Martyribus. Vnde nonnulli vertunt, *in tempore præfecturæ ipsorum refulgebunt.* Hinc & explicans subdit: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.*

Rursum, visitatio hæc & respectus ad præsentem vitam referri potest, q. d. Ad horam latent & deprimuntur iusti, sed ἐν καιρῷ, id est cùm tempus opportunum fuerit, Deus faciet vt palàm inspiciantur & celebrentur. Ita fecit, vt Martyrum fortitudo & sanctitas in tormentis elucens toto orbe, quin & ab ipsis Gentilibus & tortoribus, celebraretur. Vnde iterum aliqui sic exponunt: *In tempore visitationis*, id est examinationis, tentationis, patientiæ & martyrij sui, Deus faciet, vt patientes & constantes magna virtute, laude & gloria fortitudinis fulgeant.

FVLGEBVNT IVSTI, ET TAMQVAM SCINTILLÆ IN ARVNDINETO DISCVRRENT] *Fulgebunt* sicut stellæ, imò *sicut sol in regno patris eorum*, vti huc alludens explicat & testatur Christus Matth. 13. 43. Stellæ enim in cælo sunt quasi scintillæ in arundineto, quoad similem, tum splendorem, tum colorem, tum multitudinem, tum pulchritudinem, tum efficaciam, tum gloriam, tum varietatem, tum celeritatem. Vnde illud Poëtæ; *Vos æterni ignes*, id est vos æternæ stellæ. Vide dicta Daniel. 12. 3. & 1. Corinth. 15. 41. Vers. 7.

In Græco τὸ *fulgebunt* nectitur præcedenti sententiæ, hoc modo: *In tempore visitationis*, vel *respectus, eorum fulgebunt.* Vnde S. Athanas. Apolog. pro fuga, hæc explicat de præsenti vita, non futura; refertque ad iustos persecutionem fugientes: qui hac fuga magis, vt scintillæ resplenduerunt, ac populos docuerunt, & insigne fortitudinis decus gloriamque obtinuerunt, vti obtinuit ipse, velut

S. Sauinianus Trecensis ad Aurelianum Imperatorem: *Excoque*, inquit, *carnem igne totius tribulationis, vt resudet in me si quid est aruginis. Nam ibus magis flagrat intectum ignibus.* Rursum S. August. serm. de S. Laurentio: *Aurum*, inquit, *purgatur veneus vehementissimis, sicut rosa fumus olet iuxta allia.* Synesius lib. de Prouidentia: *Liquatur cera*, inquit, *& induratur lutum, & tamen non est caloris diuersa natura.* Hercules vt hominem exuat, Oetæis ignibus cōcrematur. Rursum, vt ignis paleam exurit, aurum nitidius reddit: sic calumniæ vanum aut vacuum absumunt, vera virtute grauem illustrant. Sicut vno eodemque igne lignum nigrescit in carbonem, lapis albescit in calcem.

Scilicet vt fuluum spectatur in ignibus aurum;
Tempore sic duro est inspicienda fides.

Nam *quod terrulentum & sordidum, flammis necesse est decoqui*, ait S. Laurentius apud Prudentium. *In fornace aurificis, si aurum non es simul ardes; si aurum es, palea tua malus: si tu es palea, simul eris & fumus*, ait S. August. serm. 53. de Verbis Domini. Dixerat antea Tertullianus de Habitu muliebri c. 5. *Terra planè gloriosior, quando in maledictorum metallorum feralibus officiis, pœnali opere deplorata, in igne nomen terra relinquit, atque exinde de tormentis in ornamenta, de suppliciis in delicias, de ignominiis in honores metalli refuga mutatur.* Imò Sappho poëtria aurum vocat filium solis, quod noctu vt ignis coruscet & volut ardeat: aurum verò non cremari igne, sed purgari propter argenti viui & sulfuris optimas conditiones, testatur Albertus Magnus lib. 3. tract. 2. cap. 5. de Mineral. & lib. 4. cap. 6. Nec fit minoris ponderis in igne, qui constat ex sicco & humido subtilissimis, nec habentibus aliquid impurum aut admixtum, vti docet S. Thomas 3. Meteorologicorum, digressione de coloribus. Marsilius Ficinus in Plotinum Ennead. 2. lib. 1. cap. 6. ait, propter arctissimam connexionem aurum esse indissolubile, & per viscosum humorem liquescere ad ignem; & quia non est terræ particeps, æruginem non contrahere; ac fulgorem sortiri à specie & idea solari; atque quo sæpiùs arserit, & apparuerit igni simillimum colore, eo fieri melius. Idem prorsus dicas de patiente in tribulatione.

Cur aurum igne non crem etur?

Tribulatio ergo est fornax, quæ probat homines: fortes enim & sancti in ea constantes, egrediuntur splendentes vt aurum; pusillanimes verò remanent vt scoria. Memorabile est, quod scribit Victor Vticens. lib. 1. Persecut. Vvandal. Gensericum Arrianum regem, cum insignem fidei heroëm, nomine Masculan, damnasset ad mortem, secretò iussisse, vt, si in mortis articulo fidem negaret, occideretur; si in fide persisteret, liber dimitteretur: *Nam si gladio*, inquit, *peremeritis, Romani Martyrem prædicabunt.* Audi Victorem: *Qui* (Masculan) *cum fortis atque inuictus maneret, iubet eum subire sententiam capitalem: ita tamen callidus occultè præcipiens, vt si in illa hora vibrantis gladij pertimesceret ictū, magis eum occideret, ne Martyrem gloriosum fecisset: si autem fortem in confessione conspiceret, à gladio temperaret. Sed ille, vt columna immobilis Christo solidante fortis effectus Confessor, reuertitur gloriosus. Et si Martyrem inuidus hostis noluit facere; Confessorem tamen nostrum non potuit violare.* Quàm insipiens & infelix fuisset Masculan, si in morte à fide defecisset: perdidisset enim corpus & animam, & à morte præsenti transiisset ad æternam; nunc autem in fide constans, vtrumque ad vtramque vitam conseruauit, & gloriam æternam in cælo & in terra peperit.

Exempla constantiæ in martyrio.

Subiicit Victor probationem Saturi, procuratoris domus Hunerici regis, qui cum à regiis ministris & ab vxore acerrimè tentaretur ad negandam fidem, intrepidè respondit: *Tamquam vna ex insipientibus mulieribus loqueris: formidarem, mulier, si sola esset huius vitæ amara dulcedo: artificio, coniunx, diaboli ministraris. Si diligeres maritum, numquam ad secundam mortem attraheres proprium virum. Distrahant filios, separent vxorem, auferant substantiam, mei Domini ego securus de promissis verba tenebo: Si quis non dimiserit vxorem, filios, agros, aut domum, meus non poterit esse discipulus. Quid vltrà? discedente muliere cum filiis refutata, confortatur Saturus ad coronam, discutitur, expoliatur, pœnis conteritur, mendicus dimittitur. Interdicitur ei prodeundi accessus, totum ei tulerunt, stolam tamen baptismatis auferre non potuerunt.*

Idem lib. 3. narrat Hunericum dolosè hoc iuramentum Catholicis obtulisse. Iurate, inquit, vos desiderare, vt filius meus Hildericus mihi in regno succedat, & vos Ecclesiis vestris restituam. Sapientiores dolum suspicati, iurare noluerunt, dicentes in Euangelio prohibitum sibi esse iuramentum, Matth. 5. 34. Simpliciores iurarunt. Tum rex his dixit: Ite in exilium, quia contra Euangelium iurastis. Similiter non iurantibus ait: Quia regnum filij mei non optatis, idcirco iurare noluistis: quam ob causam iubeo vos in Corsicam relegari. Anguinum ergo & vulpinum fuit hoc eius iuramenti postulatum, atque vtrimque cornutum, vt certò omnes orthodoxos configeret & perderet.

Mysticè, per *aurum* gloriam diuinitatis & felicitatis æternæ accipit Philo Carpathius in Cant. to. 1. Biblioth. SS. Patrum p. 664. *Tamquam aurum in fornace probauit eos*, &c. *Comparantur auro*, inquit, *propter fidei probationem, & animarum tentationumque firmissimum argumentum. In his enim & singulis electorum animabus resplendet aurum, dum eis diuinitatis suæ potentiæ contemplationem ostendit, ex qua, dum pulchritudo cælestium gaudiorum paululum monstratur, quasi reclinatorium aureum fit electis, in quo se vel in hac mortali luce contemplando reficiant, ac requiescant.*

Et qvasi holocavsti hostiam accepit illos] Græcè, quasi *holocaustum hostiæ*; S. Cyprian. de Exhort. mart. c. 12. & Lucifer Calar. Apol. pro S. Athanas. legunt, *quasi holocaustum hostiam*, Vatabl. *vt solidum sacrificium excepit*; Anastasius Nicenus q. 9. in S. Script. legit, *& tamquam oblationem sacrificij.* Omnes iusti patientes aduersa ex amore Dei sunt eius holocausta, sed præsertim Martyres, qui totos se in holocaustum Deo offerunt. Triplex erat Iudæorum hostia, siue victima, vti dixi Leuit. 1. 2. & 3. scilicet hostia pro peccato, hostia pacifica, quæ scilicet offerebatur pro pace & salute cuiuspiam; & holocaustum, quod totum cremabatur Deo: hoc enim significat græcè ὁλόκαυστον, cùm ex cæteris hostiis solus ferè adeps & sanguis cederet Deo; reliqua verò cederent sacerdoti, & laicis hostiam offerentibus. Igitur pœnitentes sunt quasi hostia pro peccato, quia pro eo carnis macerationem Deo offerunt;

Martyr est holocaustum: cur?

ferunt: innocentes sunt quasi hostia pacifica; quia mentis puritatem Deo consecrant: Martyres verò sunt quasi holocaustum; quia & carnis macerationem & mentis puritatem, & vitam & omnia quæ habent, Deo per martyrium dedicant. Vnde Themistius apud Stobeum serm. 120. ait vicina & cognata esse hæc tria, scilicet τελευτᾶν, id est mori, & τελετὴν, id est victimæ, & τελεῖσθαι, id est initiari sacris. Hoc holocaustum martyrij sibi ambiebat S. Ignatius. Vnde epist. ad Tarsenses palàm ardenti voce protestatur: *Paratus sum ad ignem, ad bestias, ad gladios, ad crucem, tantum vt Christum videam Saluatorem meum & Deum, qui, pro me mortuus est.* Et in epist. ad Roman. *Si bestiæ noluerint me vorare, ego ipsis vim ingeram, ego vrgebo. Ignoscite mihi, ego scio quid mihi expediat.* Pluribus ibidem eumdem testatur ardorem S. Ambros. in Exhort. ad Virgines: *Quam bonus*, ait, *est Dominus, pro quo dulces & iniuria sunt, & grata mors? Et benegrata, qua acquirit immortalitatem.* B. Petrus Damiani serm. de S. Petro Apost. *Fortiter diligit, qui, cum necesse fuerit, pro Saluatoris fide corpus & animã tormentis exponit. Hic est fructus operis, laboris consummatio, probatio dilectionis*, &c.

Et Religiosus.

Simili modo mystici Martyres, æquè ac holocausta, sunt Religiosi, qui totos se Deo deuouent, scilicet bona externa per votum paupertatis, corpus per votum castitatis, animam & mortem per votum obedientiæ, vti pulchrè ostendit S. Thom. 2. 2. q. 18. art. 7. ac noster Hieron. Platus lib. 2. de Bono status Relig. c. 13. & 15.

Et fidelis: quis?

Porrò, fideles omnes sunt sacrificia & holocausta Dei, si omnia ad eius legem & honorem referãt. Nam vt ait S. August. 10. de Ciuit. ca. 6. *Corpus nostrum cùm per temperantiam castigamus, si hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, vt non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma iustitiæ Deo, sacrificium est. Ad quod exhortans Apostolus ait: Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Si ergo corpus, quo inferiore, tamquam famulo, vel tamquam instrumento vtitur anima, cùm eius bonus & rectus vsus ad Deum refertur, sacrificium est: quanto magis anima ipsa, cum se refert ad Deum, vt igne amoris eius accensa, formam concupiscentiæ secularis amittat, eique tamquam incõmutabili formæ subdita, reformetur; hinc ei placens, quod ex eius pulchritudine acceperit, fit sacrificium. Quod idem Apostolus consequenter adiungens: Et nolite conformari, inquit, huic sæculo, sed reformamini in nouitate mentis vestræ, ad probandum quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum.*

Vide S. Gregor. hom. 22. in Ezechiel. vbi docet fidelem esse templum Dei, mentem & cor esse altare, hostiam verò esse corpus. Fidelis enim per tria bonorum operum genera omnia sua dicat Deo, scilicet per eleemosynam offert bona externa, per ieiunium offert corpus, per orationem & deuotionem offert animam & voluntatem. Ita S. Thom. 2. 2. quæst. 85. art. 3. ad 7. Quare, qui sic operantur, quæ sunt Dei, vt tamen & quædam sæculi non relinquant; hi sacrificium quidem, sed non holocaustum Deo offerunt, ait S. Gregor. hom. 12. in Ezechiel.

Nota. Pro *holocausti* græcè est ὁλοκάρπωμα, quod noster à Castro censet significare oblationem frugum, vt dum manipulus spicarum adolebatur Deo die secunda Paschatis, cum holocaustum sit animalium, putà boum, ouium, columbarum, quæ totæ comburebantur Deo. Verum horum quoque animalium sacrificium, siue holocaustum, à Septuag. vocatur ὁλοκάρπωμα, vt patet Leuit. 1. & seq. Quare ὁλοκάρπωμα idem est quod holocaustum, ita dictum, quod totum per ignem & fumum cederet in καρπὸν, id est fructum, vsum cultumque Dei, vti dixi Leuit. 1.

Et in tempore erit respectus eorum] *Et*, id est *idcirco*, q. d. Quia iusti, præsertim Martyres, suam constantiam in tormentis, velut aurum in fornace Deo probauere, seque in holocaustum Deo obtulere, idcirco erit eorum respectus, græcè ἐπισκοπὴ, id est visitatio, inspectio, speculatio, respectus: hoc est, Deus visitabit eos sua beneficentia, præmiando eos corona gloriæ martyrio debita, ac præsertim corpora eorum, quæ tam atrocia tormenta sustinuerunt, exornando dotibus immortalitatis, quas mox subdit. Vnde Græca hanc gnomen cum sequenti nectunt, sicque legunt: *In tempore visitationis suæ fulgebunt*, quasi dicat. In die iudicij, cum Deus visitabit & examinabit singulorum facta, tunc patientes & Martyres mira gloria donabit, vt fulgeant velut stellæ in cælo. Tunc ergo respiciet Deus illos, quos nunc despicit mundus. Simili phrasi v. 13. dicitur de virgine vel cælibe: *Habebit fructum in respectione animarum sanctarum.* Et cap. 4. 15. *Et respectus in electos illius. Respectus* ergo hic est retributio, merces, præmium, quod intuitu & respectu bonorum operum, præsertim patientiæ, datur iustis & Martyribus. Vnde nonnulli vertunt, *in tempore præfecturæ ipsorum refulgebunt.* Hinc & explicans subdit: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.*

Rursum, visitatio hæc & respectus ad præsentem vitam referri potest, q. d. Ad horam latent & deprimuntur iusti, sed ἐν καιρῷ, id est cùm tempus oportunum fuerit, Deus faciet vt palàm inspiciantur & celebrentur. Ita fecit, vt Martyrum fortitudo & sanctitas in tormentis elucens toto orbe, quin & ab ipsis Gentilibus & tortoribus, celebraretur. Vnde iterum aliqui sic exponunt: *In tempore visitationis*, id est examinationis, tentationis, patientiæ & martyrij sui, Deus faciet, vt patientes & constantes magna virtute, laude & gloria fortitudinis fulgeant.

Fvlgebvnt ivsti, et tamqvam scintillæ in arvndineto discvrrent] *Fulgebunt* sicut stellæ, imò *sicut sol in regno patris eorum*, vti huc alludens explicat & testatur Christus Matth. 13. 43. Stellæ enim in cælo sunt quasi scintillæ in arundineto, quoad similem, tum splendorem, tum colorem, tum multitudinem, tum pulchritudinem, tum efficaciam, tum gloriam, tum varietatem, tum celeritatem. Vnde illud Poëtæ; *Vos æterni ignes*, id est vos æternæ stellæ. Vide dicta Daniel. 12. 3. & 1. Corinth. 15. 41. Vers. 7.

In Græco τὸ *fulgebunt* nectitur præcedenti sententiæ, hoc modo: *In tempore visitationis, vel respectus, eorum fulgebunt.* Vnde S. Athanas. Apolog. pro fuga, hæc explicat de presenti vita, non futura; refertque ad iustos persecutionem fugientes: qui hac fuga magis, vt scintillæ resplenduerunt, ac populos docuerunt, & insigne fortitudinis decus gloriamque obtinuerunt, vti obtinuit ipse, velut

S. Sauinianus Trecensis ad Aurelianum Imperatorem: *Excoque*, inquit, *carnem igne totius tribulationis, vt resudet in me si quid est aruginis.* Nam *thus magis flagrat iniectum ignibus.* Rursum S. August. serm. de S. Laurentio: *Aurum*, inquit, *purgatur veneno vehementissimis, sicut rosa fumus olet iuxta allia.* Synesius lib. de Prouidentia: *Liquatur cera*, inquit, *& induratur lutum, & tamen non est caloris diuersa natura.* Hercules vt hominem exuat, Oetæis ignibus cōcrematur. Rursum, vt ignis paleam exurit, aurum nitidius reddit: sic calumniæ vanum aut vacuum absumunt, vera virtute grauem illustrant. Sicut vno eodemque igne lignum nigrescit in carbonem, lapis albescit in calcem.

Scilicet vt fuluum spectatur in ignibus aurum;
Tempore sic duro est inspicienda fides.

Nam *quod terrulentum & sordidum, flammis necesse est decoqui*, ait S. Laurentius apud Prudentium. *In fornace aurificis, si aurum non es, simul ardes; si aurum es, palea tua malus: si tu es palea, simul eris & fumus*, ait S. August. serm. 53. de Verbis Domini. Dixerat antea Tertullianus de Habitu muliebri c. 5. *Terra planè gloriosior, quando in maledictorum metallorum feralibus officinis, pœnali opere deplorata, in igne nomen terræ relinquit, atque exinde de tormentis in ornamenta, de suppliciis in delicias, de ignominiis in honores metalli refuga mutatur.* Imò Sappho poëtria aurum vocat filium solis, quod noctu vt ignis coruscet & velut ardeat: aurum verò non cremari igne, sed purgari propter argenti viui & sulfuris optimas conditiones, testatur Albertus Magnus lib. 3. tract. 2. cap. 5. de Mineral. & lib. 4. cap. 6. Nec fit minoris ponderis in igne, qui constat ex sicco & humido subtilissimis, nec habentibus aliquid impurum aut admixtum, vti docet S. Thomas 3. Meteorologicorum, digressione de coloribus. Marsilius Ficinus in Plotinum Ennead. 2. lib. 1. cap. 6. ait, propter arctissimam connexionem aurum esse indissolubile, & per viscosum humorem liquescere ad ignem; & quia non est terræ particeps, æruginem non contrahere; ac fulgorem sortiri à specie & idea solari; atque quo sæpiùs arserit, & apparuerit igni simillimum colore, eo fieri melius. Idem prorsus dicas de patiente in tribulatione.

Curaurum igne non crémetur?

Tribulatio ergo est fornax, quæ probat homines: fortes enim & sancti in ea constantes, egrediuntur splendentes vt aurum; pusillanimes verò remanent vt scoria. Memorabile est, quod scribit Victor Vticens. lib. 1. Persecut. Vvandal. Gensericum Arrianum regem, cum insignem fidei heroëm, nomine Masculan, damnasset ad mortem, secretò iussisse, vt, si in mortis articulo fidem negaret, occideretur; si in fide persisteret, liber dimitteretur: *Nam si gladio*, inquit, *peremeritis, Romani Martyrem prædicabunt.* Audi Victorem: *Qui* (Masculan) *cum fortis atque inuictus maneret, iubet eum subire sententiam capitalem: ita tamen callidus occultè præcipiens, vt si in illa hora vibrantis gladij pertimesceret ictū, magis eum occideret, ne Martyrem gloriosum fecisset: si autem fortem in confessione conspiceret, à gladio temperaret. Sed ille, vt columna immobilis Christo solidante fortis effectus Confessor, reuertitur gloriosus. Et si Martyrem inuidus hostis noluit facere; Confessorem tamen nostrum non potuit violare.* Quàm insipiens & infelix fuisset Masculan, si in morte à fide defecisset: perdidisset enim corpus & animam, & à morte præsenti transiisset ad æternam; nunc autem in fide constans, vtramque ad vitamque vitam conseruauit, & gloriam æternam in cælo & in terra peperit.

Exempla constantiæ in martyrio.

Subiicit Victor probationem Saturi, procuratoris domus Hunerici regis, qui cum à regiis ministris & ab vxore acerrimè tentaretur ad negandam fidem, intrepidè respondit: *Tamquam vna ex insipientibus mulieribus loqueris: formidarem, mulier, si sola esset huius vitæ amara dulcedo: artificio, coniunx, diaboli ministraris. Si diligeres maritum, numquam ad secundam mortem attraheres proprium virum. Distrahant filios, separent vxorem, auferant substantiam, mei Domini ego securus de promissis verba tenebo: Si quis non dimiserit vxorem, filios, agros, aut domum, meus non potest esse discipulus. Quid vltrà? discedente muliere cum filiis refutata, confortatur Saturus ad coronam, discutitur, expoliatur, pœnis conteritur, mendicus dimittitur. Interdictus est prodeundi accessus, totum ei tulerunt, stolam tamen baptismatis auferre non potuerunt.*

Idem lib. 3. narrat Hunericum dolosè hoc iuramentum Catholicis obtulisse. Iurate, inquit, vos desiderare, vt filius meus Hildericus mihi in regno succedat, & vos Ecclesiis vestris restituam. Sapientiores dolum suspicati, iurare noluerunt, dicentes in Euangelio prohibitum sibi esse iuramentum, Matth. 5. 34. Simpliciores iurarunt. Tum rex his dixit: Ite in exilium, quia contra Euangelium iurastis. Similiter non iurantibus ait: Quia regnum filij mei non optatis, idcirco iurare noluistis: quam ob causam iubeo vos in Corsicam relegari. Anguinum ergo & vulpinum fuit hoc eius iuramenti postulatum, atque vtrimque cornutum, vt certò omnes orthodoxos configeret & perderet.

Mysticè, per *aurum* gloriam diuinitatis & felicitatis æternæ accipit Philo Carpathius in Cant. to. 1. Biblioth. SS. Patrum p. 664. *Tamquam aurum in fornace probauit eos*, &c. *Comparantur auro*, inquit, *propter fidei probationem, & animarum tentationumque firmissimum argumentum. In his enim & singulis electorum animabus resplendet aurum, dum eis diuinitatis suæ potentiæ contemplationem ostendit, ex qua, dum pulchritudo cælestium gaudiorum paululum monstratur, quasi reclinatorium aureum fit electis, in quo se vel in hac mortali luce contemplando reficiant, ac requiescant.*

Et qvasi holocavsti hostiam accepit illos] Græcè, quasi *holocaustum hostiæ*; S. Cyprian. de Exhort. mart. c. 12. & Lucifer Calar. Apol. pro S. Athanas. legunt, *quasi holocaustum hostiam*, Vatabl. *vt solidum sacrificium excepit*; Anastasius Nicenus q. 9. in S. Script. legit, *& tamquam oblationem sacrificij.* Omnes iusti patientes aduersa ex amore Dei sunt eius holocausta, sed præsertim Martyres, qui totos se in holocaustum Deo offerunt. Triplex erat Iudæorum hostia, siue victima, vti dixi Leuit. 1. 2. & 3. scilicet hostia pro peccato, hostia pacifica, quæ scilicet offerebatur pro pace & salute cuiuspiam; & holocaustum, quod totum cremabatur Deo: hoc enim significat græcè ὁλόκαυστον, cùm ex cæteris hostiis solus ferè adeps & sanguis cederet Deo; reliqua verò cederent sacerdoti, & laicis hostiam offerentibus. Igitur pœnitentes sunt quasi hostia pro peccato, quia pro eo carnis macerationem Deo offerunt;

Martyr est holocaustum: curè

ferunt: innocentes sunt quasi hostia pacifica; quia mentis puritatem Deo consecrant: Martyres verò sunt quasi holocaustum; quia & carnis macerationem & mentis puritatem, & vitam & omnia quæ habent, Deo per martyrium dedicant. Vnde Themistius apud Stobeum serm. 120. ait vicina & cognata esse hæc tria, scilicet τελευτᾶν, id est mori, & τελετὴ, id est victimæ, & τελεῖσθαι, id est initiari sacris. Hoc holocaustum martyrij sibi ambiebat S. Ignatius. Vnde epist. ad Tarsenses palàm ardenti voce protestatur: *Paratus sum ad ignem, ad bestias, ad gladios, ad crucem, tantum vt Christum videam Saluatorem meum & Deum, qui, pro me mortuus est.* Et in epist. ad Roman. *Si bestiæ noluerint me vorare, ego ipsis vim ingeram, ego vrgebo. Ignoscite mihi, ego scio quid mihi expediat.* Pluribus ibidem eumdem testatur ardorem S. Ambros. in Exhort. ad Virgines: *Quam bonus,* ait, *est Dominus, pro quo dulces & iniuriæ sunt, & grata mors? Et bene grata, quæ acquirit immortalitatem.* B. Petrus Damiani serm. 1. de S. Petro Apost. *Fortiter diligit, qui, cum necesse fuerit, pro Saluatoris fide corpus & animã tormentis exponit. Hic est fructus operis, laboris consummatio, probatio dilectionis,* &c.

A

B

Et Religiosus.

Simili modo mystici Martyres, æquè ac holocausta, sunt Religiosi, qui totos se Deo deuouent, scilicet bona externa per votum paupertatis, corpus per votum castitatis, animam & mortem per votum obedientiæ, vti pulchrè ostendit S. Thom. 2. 2. q. 18. art. 7. ac noster Hieron. Platus lib. 2. de Bono status Relig. c. 13. & 15.

Et fideles: quis?

Porrò, fideles omnes sunt sacrificia & holocausta Dei, si omnia ad eius legem & honorem referãt. Nam vt ait S. August. 10. de Ciuit. ca. 6. *Corpus nostrum cùm per temperantiam castigamus, si hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, vt non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma iustitiæ Deo, sacrificium est. Ad quod exhortans Apostolus ait: Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Si ergo corpus, quo inferiore, tamquam famulo, vel tamquam instrumento vtitur anima, cùm eius bonus & rectus vsus ad Deum refertur, sacrificium est: quanto magis anima ipsa, cum se refert ad Deum, vt igne amoris eius accensa, formam concupiscentiæ sæcularis amittat, eique tamquam incommutabili formæ subdita, reformetur; hinc ei placens, quod ex eius pulchritudine acceperit, fit sacrificium. Quod idem Apostolus consequenter adiungens: Et nolite conformari, inquit, huic sæculo, sed reformamini in nouitate mentis vestræ, ad probandum quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum.*

C

D

Vide S. Gregor. hom. 22. in Ezechiel. vbi docet fidelem esse templum Dei, mentem & cor esse altare, hostiam verò esse corpus. Fidelis enim per tria bonorum operum genera omnia sua dicat Deo, scilicet per eleemosynam offert bona externa, per ieiunium offert corpus, per orationem & deuotionem offert animam & voluntatem. Ita S. Thom. 2. 2. quæst. 85. art. 3. ad 7. Quare, qui sic operantur, quæ sunt Dei, vt tamen & quædam sæculi non relinquant; hi sacrificium quidem, sed non holocaustum Deo offerunt, ait S. Gregor. hom. 12. in Ezechiel.

Nota. Pro *holocausti* græcè est ὁλοκάρπωμα, quod noster à Castro censet significare oblatio-

Cornel. in Sapient.

nem frugum, vt dum manipulus spicarum adolebatur Deo die secunda Paschatis, cum holocaustum sit animalium, putà boum, ouium, columbarum, quæ totæ comburebantur Deo. Verum horum quoque animalium sacrificium, siue holocaustum, à Septuag. vocatur ὁλοκάρπωμα, vt patet Leuit. 1. & seq. Quare ὁλοκάρπωμα idem est quod holocaustum, ita dictum, quod totum per ignem & fumum cederet in καρπὸν, id est fructum, vsum cultumque Dei, vti dixi Leuit. 1.

ET IN TEMPORE ERIT RESPECTVS EORVM] *Et,* id est *ideirco,* q. d. Quia iusti, præsertim Martyres, suam constantiam in tormentis, velut aurum in fornace Deo probauere, seque in holocaustum Deo obtulere, idcirco erit eorum respectus, græcè ἐπισκοπὴ, id est visitatio, inspectio, speculatio, respectus: hoc est, Deus visitabit eos sua beneficentia, præmiando eos corona gloriæ martyrio debita, ac præsertim corpora eorum, quæ tam atrocia tormenta sustinuerunt, exornando dotibus immortalitatis, quas mox subdit. Vnde Græca hanc gnomen cum sequenti nectunt, sicque legunt: *In tempore visitationis sua fulgebunt,* quasi dicat. In die iudicij, cum Deus visitabit & examinabit singulorum facta, tunc patientes & Martyres tanta gloria donabit, vt fulgeant velut stellæ in cælo. Tunc ergo respiciet Deus illos, quos nunc despicit mundus. Simili phrasi v. 13. dicitur de virgine vel cælibe: *Habebit fructum in respectione animarum sanctarum.* Et cap. 4. 15. *Et respectus in electos illius. Respectus* ergo hic est retributio, merces, præmium, quod intuitu & respectu bonorum operum, præsertim patientiæ, datur iustis & Martyribus. Vnde nonnulli vertunt, *in tempore præfecturæ ipsorum refulgebunt.* Hinc & explicans subdit: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.*

Rursum, visitatio hæc & respectus ad præsentem vitam referri potest, q. d. Ad horam latent & deprimuntur iusti, sed ἐν καιρῷ, id est cùm tempus opportunum fuerit, Deus faciet vt palàm inspiciantur & celebrentur. Ita fecit, vt Martyrum fortitudo & sanctitas in tormentis elucens toto orbe, quin & ab ipsis Gentilibus & tortoribus, celebraretur. Vnde iterum aliqui sic exponunt: *In tempore visitationis,* id est examinationis, tentationis, patientiæ & martyrij sui, Deus faciet, vt patientes & constantes magna virtute, laude & gloria fortitudinis fulgeant.

FVLGEBVNT IVSTI, ET TAMQVAM SCINTILLÆ IN ARVNDINETO DISCVRRENT] *Fulgebunt* sicut stellæ, imò *sicut sol in regno patris eorum,* vti huc alludens explicat & testatur Christus Matth. 13. 43. Stellæ enim in cælo sunt quasi scintillæ in arundineto, quoad similem, tum splendorem, tum colorem, tum multitudinem, tum pulchritudinem, tum efficaciam, tum gloriam, tum varietatem, tum celeritatem. Vnde illud Poëtæ; *Vos æterni ignes,* id est vos æternæ stellæ. Vide dicta Daniel. 12. 3. & 1. Corinth. 15. 41. Vers. 7.

In Græco τὸ *fulgebunt* nectitur præcedenti sententiæ, hoc modo: *In tempore visitationis,* vel *respectus, eorum fulgebunt.* Vnde S. Athanas. Apolog. pro fuga, hæc explicat de præsenti vita, non futura; refertque ad iustos persecutionem fugientes: qui hac fuga magis, vt scintillæ resplenduerunt, ac populos docuerunt, & insigne fortitudinis decus gloriamque obtinuerunt, vti obtinuit ipse, velut

ferunt: innocentes sunt quasi hostia pacifica; quia mentis puritatem Deo consecrant: Martyres verò sunt quasi holocaustum; quia & carnis macerationem & mentis puritatem, & vitam & omnia quæ habent, Deo per martyrium dedicant. Vnde Themistius apud Stobeum serm. 120. ait vicina & cognata esse hæc tria, scilicet τελευτᾶν, id est mori, & τελετὴ, id est victimæ, & τελεῖσθαι, id est initiari sacris. Hoc holocaustum martyrij sibi ambiebat S. Ignatius. Vnde epist. ad Tarsenses palàm ardenti voce protestatur. *Paratus sum ad ignem, ad bestias, ad gladios, ad crucem, tantum vt Christum videam Saluatorem meum & Deum, qui, pro me mortuus est.* Et in epist. ad Roman. *Si bestiæ noluerint me vorare, ego ipsis vim ingeram, ego vrgebo. Ignoscite mihi, ego scio quid mihi expediat.* Pluribus ibidem eumdem testatur ardorem S. Ambros. in Exhort. ad Virgines: *Quam bonus*, ait, *est Dominus, pro quo dulces & iniuriæ sunt, & grata mors? Et bene grata, quæ acquirit immortalitatem.* B. Petrus Damiani serm. de S. Petro Apost. *Fortiter diligit, qui, cum necesse fuerit, pro Saluatoris fide corpus & animã tormentis exponit. Hic est fructus operis, laboris consummatio, probatio dilectionis*, &c.

Et Religiosus.

Simili modo mystici Martyres, æquè ac holocausta, sunt Religiosi, qui totos se Deo deuouent, scilicet bona externa per votum paupertatis, corpus per votum castitatis, animam & mortem per votum obedientiæ, vti pulchrè ostendit S. Thom. 2. 2. q. 18. art. 7. ac noster Hieron. Platus lib. 2. de Bono status Relig. c. 13. & 15.

Et fidelis: quis?

Porrò, fideles omnes sunt sacrificia & holocausta Dei, si omnia ad eius legem & honorem referãt. Nam vt ait S. August. 10. de Ciuit. ca. 6. *Corpus nostrum cùm per temperantiam castigamus, si hoc quemadmodum debemus propter Deum facimus, vt non exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed arma iustitiæ Deo, sacrificium est. Ad quod exhortans Apostolus ait: Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuam sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Si ergo corpus, quo inferiore, tamquam famulo, vel tamquam instrumento vtitur anima, cùm eius bonus & rectus vsus ad Deum refertur, sacrificium est: quanto magis anima ipsa, cum se refert ad Deum, vt igne amoris eius accensa, formam concupiscentiæ sæcularis amittat, eique tamquam incommutabili formæ subdita, reformetur; hinc ei placens, quod ex eius pulchritudine acceperit, fit sacrificium. Quod idem Apostolus consequenter adiungens: Et nolite conformari, inquit, huic sæculo, sed reformamini in nouitate mentis vestræ, ad probandum quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum.*

Vide S. Gregor. hom. 22. in Ezechiel. vbi docet fidelem esse templum Dei, mentem & cor esse altare, hostiam verò esse corpus. Fidelis enim per tria bonorum operum genera omnia sua dicat Deo, scilicet per eleemosynam offert bona externa, per ieiunium offert corpus, per orationem & deuotionem offert animam & voluntatem. Ita S. Thom. 2. 2. quæst. 85. art. 3. ad 7. Quare, qui sic operantur, quæ sunt Dei, vt tamen & quædam sæculi non relinquant; hi sacrificium quidem, sed non holocaustum Deo offerunt, ait S. Gregor. hom. 12. in Ezechiel.

Nota. Pro *holocausti* græcè est ὁλοκάρπωμα, quod noster à Castro censet significare oblatio-

nem frugum, vt dum manipulus spicarum adolebatur Deo die secunda Paschatis, cum holocaustum sit animalium, putà boum, ouium, columbarum, quæ totæ comburebantur Deo. Verum horum quoque animalium sacrificium, siue holocaustum, à Septuag. vocatur ὁλοκάρπωμα, vt patet Leuit. 1. & seq. Quare ὁλοκάρπωμα idem est quod holocaustum, ita dictum, quod totum per ignem & fumum cederet in καρπὸν, id est fructum, vsum cultumque Dei, vti dixi Leuit. 1.

ET IN TEMPORE ERIT RESPECTVS EORVM] *Et*, id est *idcirco*, q. d. Quia iusti, præsertim Martyres, suam constantiam in tormentis, velut aurum in fornace Deo probauere, seque in holocaustum Deo obtulere, idcirco erit eorum respectus, græcè ἐπισκοπὴ, id est visitatio, inspectio, speculatio, respectus: hoc est, Deus visitabit eos sua beneficentia, præmiando eos corona gloriæ martyrio debita, ac præsertim corpora eorum, quæ tam atrocia tormenta sustinuerunt, exornando dotibus immortalitatis, quas mox subdit. Vnde Græca hanc gnomen cum sequenti nectunt, sicque legunt: *In tempore visitationis suæ fulgebunt*, quasi dicat. In die iudicij, cum Deus visitabit & examinabit singulorum facta, tunc patientes & Martyres mira gloria donabit, vt fulgeant velut stellæ in cælo. Tunc ergo respiciet Deus illos, quos nunc despicit mundus. Simili phrasi v. 13. dicitur de virgino vel cælibe: *Habebit fructum in respectione animarum sanctarum*. Et cap. 4. 15. *Et respectus in electos illius. Respectus* ergo hic est retributio, merces, premium, quod intuitu & respectu bonorum operum, præsertim patientiæ, datur iustis & Martyribus. Vnde nonnulli vertunt, *in tempore præfecturæ ipsorum refulgebunt*. Hinc & explicans subdit: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.*

Rursum, visitatio hæc & respectus ad præsentem vitam referri potest, q. d. Ad horam latent & deprimuntur iusti, sed ἐν καιρῷ, id est cùm tempus oportunum fuerit, Deus faciet vt palàm inspiciantur & celebrentur. Ita fecit, vt Martyrum fortitudo & sanctitas in tormentis elucens toto orbe, quin & ab ipsis Gentilibus & tortoribus, celebraretur. Vnde iterum aliqui sic exponunt: *In tempore visitationis*, id est examinationis, tentationis, patientiæ & martyrij sui, Deus faciet, vt patientes & constantes magna virtute, laude & gloria fortitudinis fulgeant.

FVLGEBVNT IVSTI, ET TAMQVAM SCINTILLÆ IN ARVNDINETO DISCVRRENT] *Fulgebunt* sicut stellæ, imò *fient sol in regno patris eorum*, vti huc alludens explicat & testatur Christus Matth. 13. 43. Stellæ enim in cælo sunt quasi scintillæ in arundineto, quoad similem, tum splendorem, tum colorem, tum multitudinem, tum pulchritudinem, tum efficaciam, tum gloriam, tum varietatem, tum celeritatem. Vnde illud Poëtæ; *Vos æterni ignes*, id est vos æternæ stellæ. Vide dicta Daniel. 12. 3. & 1. Corinth. 15. 41. — Vers. 7.

In Græco τὸ *fulgebunt* nectitur præcedenti sententiæ, hoc modo: *In tempore visitationis*, vel *respectus, eorum fulgebunt*. Vnde S. Athanas. Apolog. pro fuga, hæc explicat de præsenti vita, non futura; refertque ad iustos persecutionem fugientes: qui hac fuga magis, vt scintillæ resplenduerunt, ac populos docuerunt, & insigne fortitudinis decus gloriamque obtinuerunt, vti obtinuit ipse, velut

eorum primipilus, per continuam 46. annorum fugam. Quem secutus noster à Castro, hæc & sequentia sic explicat, q. d. *In tempore*, quo erit *respectus*, seu visitatio, *eorum*, hoc est, cum tribulatione probabuntur vt aurum in igne, fulgebunt clariores euadentes, vt aurum ex igne erutum refulget. Nam virtus eorum summaque constantia elucescit, & celebris & admirabilis omnibus fit. Et sicut scintillæ prehendunt paleas, & facilè discurrunt inter arundines; ita illi inter improbos, leues, & inconstantes attollunt caput, & tangunt inuidia sui excellentia eorum, & silentium iniiciunt illis: sic condemnabunt sua virtute infirmitatem nationum, & sua constantia leuitatem crucantium eos, & efferent caput super omnes populos, quantum effert ciuitas supra montem posita, & lucerna super candelabrum collucata. Erunt igitur reges populorum, & Dominus rex illorum erit. Hunc sensum verum esse, experimento comprobat subiectis illis verbis: *Nam qui fiduciam habent in illum, intelligent*, experienturque hanc veritatem. Hæc ipse.

Verùm, alij magis appositè & genuinè, hæc & seqq. referunt ad futuram vitam & gloriam cælestem, non ad præsentem. Id enim verba planè significant. Id etiam omnino exigit, quod ait v. 2. *Visi sunt oculis insipientium mori, & æstimata est afflictio exitus illorum, & quod à nobis est iter, exterminium; illi autem sunt in pace*: quæ verba non possunt accipi, nisi de mortuis & beatis. Ita censent Clemens Alex. libr. 4. Strom. c. 6. S. Cyprianus Exhort. ad Martyr. c. 12. S. Bonauent. Lyran. Dionys. Franc. Suarez 3. p. tom. 2. disp. 48. sect. 1. & seq. & alij passim, qui voce *fulgebunt* censent notari dotem claritatis, voce *discurrent* dotem agilitatis, quæ erit in corporibus Beatorum, præsertim Martyrum, qui obscuritate carcerum claritatem hanc, & suis vinculis agilitatem hanc meruerunt. Porrò

Quatuor dotes corporis gloriosi.

S. Bonauent. in 4. dist. 49. p. 2. art. 2. quæst. 1. censet quatuor dotes corporis gloriosi significari hisce verbis, cum dicitur: *Fulgebunt iusti & tamquam scintillæ in arundineto discurrent.* Nam *in fulgore*, inquit, *significatur claritas: in iustitia impassibilitas: quia iustitia est perpetua & immortalis: in scintilla subtilitas, in discursu agilitas.* Addit deinde subtiliter, quod numerus harum quatuor dotum

Earum origo.

deduci possit ex duplici causa, scilicet formali & materiali. Primò, ex formali: quia cùm in corpore nostro, inquit, sit natura & forma duplex, scilicet elementaris, quæ modo dominatur; & cælestis, quæ est natura lucis, quæ erit sicut formalis & completiua corporis gloriosi hæc dominabitur in resurrectione. Igitur quia lux habet istas quatuor proprietates, sicut patet in radio, scilicet claritatem, quia illuminat; impassibilitatem, quia nihil ipsum corrumpit; agilitatem, quia subitò vadit; penetrabilitatem, quia corpora diaphana sine eorum corruptione pertransit: sic etiam corpus gloriosum, in quo dominatur natura lucis, quatuor habet dotes. Secundo modo accipitur secundum causam materialem sic: Corpus nostrum est compositum ex quatuor elementis, & quia elementa sunt imperfecta, quadruplicem habet ab eis defectibilitatem. Ab aqua, quæ est elementum humidum & passibile, habet passibilitatem & corruptionem: vnde humidum aqueum corpus corrumpit. A terra verò habet obscuritatem, quia est elementum opacum. Ab igne animalitatem, quia calor consumit continuè, ideo continua indiget alimonia ciborum. Ab aëre verò habet infirmitatem; aër enim facillimè immutatur & cedit cuilibet impellenti. Quoniam igitur quatuor isti defectus debent per bona opposita remoueri ad hoc, quod corpus sit perfectum perfectione completa, ideo quatuor sunt dotes. Contra corruptionem impassibilitas, contra obscuritatem claritas, contra animalitatem spiritualitas, id est agilitas, contra infirmitatem virtus siue penetrabilitas, id est subtilitas. Et hæc vltima sumptio conuenientior est inter omnes, quoniam correspondet auctoritati & rationi. Auctoritati Apostoli, ita enim sumit Apostolus: *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione*; ecce impassibilitas: *Seminatur in ignobilitate, surget in gloria*; ecce claritas: *Seminatur in infirmitate, surget in virtute*; ecce penetrabilitas, id est subtilitas: *Seminatur animale, surget spiritale*; ecce agilitas. Vnde Apostolus sumit dotes per comparationem ad illos quatuor defectus, quos remouent. Similiter S. August. de Ciuit. Dei, Aberit à corporibus nostris, ait, omnis deformitas, omnis tarditas, omnis infirmitas, omnis corruptio. Omnis deformitas per claritatem, omnis tarditas per agilitatem, omnis infirmitas per subtilitatem, vel penetrabilitatem, omnis corruptio per impassibilitatem. Hucusque S. Bonau.

1. Cor. 15.

Lib. 22. c. 19.

Potest quoque τὸ *fulgebunt* referri ad famam posthumam Martyrum, qua gloria, miraculis, festis, templis, imaginibus, cultu, inuocatione refulgent in terra æquè ac in cælo. *Magna* enim, ait S. Cyprian. de Laude martyrij, *est claritas, vitam salutis æternæ honestate passionis ornare: magna sublimitas, ante ora Domini aspectumque Christi potestatis humanæ tormenta non horrere, sed contemnere. Sic Daniel minas regis, leonum frementium rabiem per constantiam fidei suæ vicit.*

Denique pro *fulgebunt* græcè est ἀναλάμψουσι, id est *desuper resplendebunt*, de superno miro fulgore illustrabuntur, è cælo recepto splendore inflammabuntur, atque instar fulgentissimarum lampadum irradiabunt, quia scilicet à Christo Christique gloria, velut sole desuper illuminante, Martyres suæ claritatis radios & fulgores haurient & rapient: ἀνὰ enim in compositione significat *re*, vel *sursum*.

TAMQVAM SCINTILLÆ IN ARVNDINETO DISCVRRENT] Arabicus, *fulgebunt iusti tamquam cursus scintillarum in arundineto*; græcè ἐν καλάμῃ, id est *in stipula*; hæc enim crebriores iacit scintillas, quam arundo. Vnde illud Ouidij 4. Fastor.

Moxque per ardentes stipulæ crepitantis aceruos,
Traiicias celeri strenua membra pede.

Sensus est, quasi dicat. Sicut stipulæ, vel arundines siccæ ab igne correptæ, illico in scintillas abeuntes celerrimè euolant, & emicant quaquauersum: sic pariter corpora iustorum & Martyrum fulgida, velut quædam fulgetra huc illuc ad libitum agillimè discurrent, ac velut scintillæ emicabunt & volabunt.

Tropol. S. Hieron. (vel quisquis est Auctor: stylus enim dissidet à stylo S. Hieron.) epist. 7. de viro perfecto tom. 9. *Arundinetum*, ait, *sunt infideles, inter quos iusti in hoc mundo non sistunt, nec pedem*

Arundines sunt impij.

mentemque

mentemque figunt, sed quasi peregrini anhelantes ad cælum discurrunt. Quid est, ait, *quod astra per arundineta comparata volitabunt, & in siderei forma fulgoris stirpes terrarum miserrimas permeabunt, cum longè incongruè misceantur vel fulgores arundinetis, vel arundineta fulgoribus?* ac respódet: *Intellige per arundineti imagines infideles homines & incredulos demonstrari, eorumque corpora superficie grata, & intestinis cassa virtutibus: quæ vbi primum spiritus vanitatis inflarit, sibila serpentis imitentur, & sanos partus, viperarum progenies obsequantur. Scintilla*, inquit, *in arundineto: Sācti ergo inter peccatores; quoniam non omnis caro eadem caro. In arundineto*, ait, *id est vacua luce corpora, & aliēis arsura fulgoribus, quibus Sanctorum claritas futura pro pœna est: quoniam Deus ignis consumens est, & iusti in imaginem Deitatis aduenient*. Et S. Gregor. 33. Moral. cap. 3. *Arundinetum*, ait, *vitam sæcularium appellat, qui more arundinum per temporalem gloriam foris quasi ad alta proficiunt, sed intus à soliditate veritatis inanescunt*, Rursum S. Bonau. Hugo, & Isidor. Pelus. lib. 1. epist. 5. Impius, inquiunt, est arundo, quia crescit arundo in luto, cedit vento, inanis est, instabilis, sonora, leuis, vilis, infima & igni apta: talis prorsus est impius. inter impios ergo discurrunt iusti similes scintillis ob subtilitatem, paruitatem, agilitatem, processionem de igne magno, & magnam aliarum rerum (puta proximorum) inflammationem, siue per charitatem eos conuertendo, siue per zelum iustitiæ eos pudore confusionis, & dolore gehennæ succendendo, fulminatâ vna cum Christo sententiâ damnationis, quæ eos velut paleas & arundines instar iacti fulminis afflabit, & desiderabit. Sic Apostoli, quasi scintillæ discurrentes in arundinetis, imò spinetis cunctarum gentium, omnes igne amoris diuini inflammarunt.

VERS. 8. IVDICABVNT NATIONES, ET DOMINABVNTVR POPVLOS] Iusti omnes in iudiciu vniuersali iudicabunt gentes infideles, & populos impios iudicio, non propriè dicto, sed metaphorico & comparatiuo; quia scilicet suæ vitæ & virtutum exemplo, tacitè condemnabunt sceleratam vitam impiorum, quam proinde etiam viua voce redarguent, & dignam gehenna asserent. Sic Christus ait Lucæ 11. 31. *Regina Austri surget in iudicio cum viris generationis huius, & condemnabit illos: quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis; &, ecce plusquam Salomon hic. Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitentiam egerunt ad prædicationem Ionæ; & ecce plusquam Ionas hic*. Hac ratione multi ex Patribus acceperunt iudicium Sanctorum, vt S. Hieron. in 30. Isaiæ: *Iudicat*, inquit, *qui cum Domino non auctoritate regnantis, sed comparatione virtutum, quomodo & Apostoli iudicant duodecim tribus Israel, & Niniuitæ & regina Saba populum Iudæorum*.

Vnde piè & patheticè S. August. in Medit. c. 4. *Tot*, inquit, *iudicibus inops astabo, quot me præcesserūt in opere bono: tot arguentibus confundar, quot mihi præbuerunt bene viuendi exempla: tot conuincar testibus, quot me monuerunt proficuis sermonibus, seque imitandos iustu dederunt actionibus.*

Apostolici viri propriè iudicabunt in die iudicij.

Apostoli verò, ac viri Apostolici & Religiosi, præsertim Martyres, qui omnia pro Christo reliquerunt, quin & vitam pro illo in holocaustum obtulerunt, in iudicio propriè iudicabunt tamquam Assessores Christi, eius sententiam approbantes & confirmantes. Hoc est enim, quod eis pronuntiat Christus dicens Matth. 19. 28. *Amen*, inquit, *dico vobis, quod vos qui secuti estis me, in regeneratione, cùm sederit Filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel.*

Quare in iudicio Martyres iudicabunt & damnabunt suos olim reges & iudices, à quibus iniquè iudicati & occisi sunt, puta Machabæi iudicabunt Antiochum, S. Petrus & Paulus Neronem, S. Laurentius Decium & Valerianū, S. Sebastianus Diocletianum, &c. Vnde S. Cyprianus Exhort. Martyr. c. 12. *Quando ergo*, inquit, *iudicaturos vos & regnaturos cum Christo cogitatis, exultetis necesse est, & futurorum gaudio præsentia iudicia calcetis*. Et Tertull. ad Martyres c. 2. *Iudex expectatur*, inquit, *sed vos estis de iudicibus ipsis iudicaturi.*

ET REGNABIT DOMINVS ILLORVM IN PERPETVVM] Pronomen *illorum* non refertur ad *τὸ Dominus*, sed ad *τὸ regnabit*. q. d. Dominus Deus *regnabit illorum*, id est regnabit super eos, vel *in eis*, vt vertit Vatabl. Est græcismus. Græcè enim est βασιλεύσει αὐτῶν, id est, quasi rex dominabitur eorum. Significat ergo, quòd rex iustorum & Martyrum non erit Antiochus, Nero, vel Decius, vti fuit olim in hac vita; sed ipse Deus, qui in eis regnabit per amorem, & per gloriam, aspirando & communicando eis omne suum gaudium, omnes opes, omne regnum, omnem felicitatem, faciendo eos reges totius vniuersi, iuxta illud: *Regnum & potestas dabitur populo sanctorum Altissimi*, Daniel 7. 27. Quare tunc Deus erit omnia in omnibus, 1. Corinth. 15. 28.

VERS. 9. QVI CONFIDVNT IN ILLO, INTELLIGENT VERITATEM: ET FIDELES IN DILECTIONE ACQVIESCENT ILLI: QVONIAM DONVM ET PAX EST ELECTIS EIVS] Græcè πεποιθότες, quod est participium præteritum. q. d. Antea confisi in Deo.

Celebrauit hucusque iustorum in aduersis fortitudinem, & Martyrum in tormentis constantiam; nunc, qui & quales illi sint, ostendit; nimirum qui confidunt in Deo, & fideles sunt in dilectione; quo simul declarat, qua via, quibusque mediis ad illam fortitudinem & constantiam perueniatur, nimirum confidentia in Deum, & amore fideli erga Deum. Sensus ergo est. q. d. Hi sunt iusti patientes, qui ob patientiam fulgebunt, & velut scintillæ discurrent, iudicabunt nationes, & in æternum regnabunt cum Deo, qui scilicet iam antè toti confisi Deo, omnem suam spem in eo locarant. Ex hac enim spe roborati à Deo (Deus enim in se sperantes, seque in aduersis inuocantes exaudit, solatur & roborat) fortiter aduersa & tormenta quælibet sustinuerunt. Hi ergo illuminati à Deo intelligent veritatem eorum quæ dixi, scilicet iustorum animas non interire cum corpore; sed esse in manu Dei, ab eoque confortari, curari & beari in æternum, vt in gloria cælesti velut soles refulgeant, ac velut reges dominentur populis infidelibus & impiis. Rursum iusti constantes, patientes quasuis tribulationes, sunt illi, qui fideles sunt in dilectione & amore Dei. Hi enim acquiescent illi, Græcè προσμενοῦσιν αὐτῷ, id est permanebunt apud eum, id est, ei in hac vita firmiter adhærebunt, eiusque cultui legique obe-

dient. Vnde vnus ex illis dicebat: *Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas?* &c. *Certus sum, quia neque mors, neque vita, neque angeli*, &c. Causam subdit: *Quoniam donum & pax est electis Dei.* Sic quoque legit S. August. in Speculo, & codex Vaticanus. q. d. Iusti adeò sunt confidentes in Deum, Deique amantes, ideoque adeò in aduersis constantes, quia sciunt Deum amicos suos electos numquam deserere, sed iis adesse & opitulari, ideoque suum donum multiplicis gratiæ & virtutis, suã que pacem, id est omne bonum, ac præsertim requiem æternam in cælo, eis communicare, iuxta illud Roman. 8. 29. *Nam quos præsciuit & prædestinauit conformes fieri imaginis Filij sui, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem iustificauit, hos & glorificauit. Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos?*

Porrò Græca iam aliter habent, & nonnulla addunt: *Quoniam*, inquiunt, *gratia & misericordia sanctis eius, & visitatio*, vel *respectus, in electis eius.* Quæ verba clariùs sensum iam datum exprimunt, q. d. Deus sanctis suis dat gratiam patientiæ & constantiæ in hac vita, ac gloriam electis suis in futura. Porrò hæc verba habentur in Vulgata c. sequ. v. 15. & inde videntur huc in Græcum translata, vti solerter aduertit Iansenius.

Vers. 10. IMPII AVTEM SECVNDVM QVÆ COGITAVERVNT, CORREPTIONEM HABEBVNT: QVI NEGLEXERVNT IVSTVM, ET A DOMINO RECESSERVNT] Transit à iustis ad impios, horumque sortem cum illorum sorte per antithesin componit, opponit & postponit; quòd sicut illorum sors est felicissima, sic horum sit infelicissima, etiam in hac vita. Sensus ergo est q. d. Sicut pij recipient gloriam secundùm suas patientiæ cogitationes & passiones: sic impij recipient correptionem; Græcè *ἐπιτιμίαν*, id est mulctam & pœnam; Vatabl. *multabuntur*; alij, *punientur*, secundum suas iniuriæ & scelerum cogitationes & persecutiones, quibus pios spoliarunt, vexarunt, occiderunt. Vnde explicans subdit: *Qui neglexerunt iustum*, id est, eum velut vilem & neglectum omnibus probris malisque affecerunt. Est miosis. Vel *neglexerunt iustum* in neutro genere, id est iustitiam violarunt, omne ius fasque conculcarunt, idque magis respondet illi, quod explicans subdit: *Sapientiam enim & disciplinam qui abiicit, infelix est.*

SECVNDVM QVÆ COGITAVERVNT] id est pro merito prauarum cogitationum & volitionum: ex hisce enim procedunt praui sermones & prauæ operationes, inquit S. Bonauent. Lyran. & Dionys. Aut Secundò, q. d. Corripientur & punientur, prout ipsi conscientia dictante dum peccarent, cogitauerunt, id est augurati & ominati sunt; supplicia quæ timuerunt, reipsa eis obuenient: incident in mala, quæ expauerunt, iuxta illud Iob 3. 25. *Quia timor, quem timebam, euenit mihi.* Magna enim supplicij pars est, præsagitio, angor, pauor, iugisque formido illius velut capiti imminentis. Nam vt dicitur Prouerb. 10. 24. *Quod timet impius, veniet super eum: desiderium* (quoque) *suum iustis dabitur.*

ET A DOMINO RECESSERVNT] ad diabolum, velut apostatæ, perfidique & sacrilegi proditores: vnde Græcè est, *καὶ τοῦ κυρίου ἀποστάντες*. q. d. Apostantes à Domino, illique rebellantes; quia spretâ iustitiâ dederunt se totos iniustitiæ & sceleribus. Agit maximè hîc & toto libro de tyrannis & iniustis iudicibus, qui vt suæ ambitioni, auaritiæ, libidini & tyrannidi planè indulgeant, tandem apostatant à fide & Deo, fiuntque hæretici vel athei, quales multos hoc æuo vidimus. Vnde Cantacuzenus legit, *qui neglexerunt Dominum, & à iustitia recesserunt. Primum enim*, inquit, *illud est vt negligatur Dominus, & ab eius gloria simul & cultu recedatur: deinde vt illius quoque præcepta contemnantur.*

SAPIENTIAM ENIM ET DISCIPLINAM QVI ABIICIT, INFELIX EST; ET VACVA EST SPES ILLORVM, ET LABORES SINE FRVCTV, ET INVTILIA OPERA EORVM] Vers. 11 *Disciplinam*, Græcè *παιδείαν*, id est instructionem, eruditionem, castigationem puerorum, qua scilicet puerilis hominum leuitas, petulantia & cupiditas corripitur & castigatur. Hinc & ipsa virga, siue flagellum, ipsaque flagellatio, vulgò vocatur disciplina. Rursum omnia aduersa quibus Deus iustum erudit, purgat & perficit, sunt disciplinæ Dei. Audi Apost. Hebr. 12. 5. *Fili mi noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit; quis enim filius, quem non corripit pater? omnis autem disciplina, in præsenti quidem videtur non esse gaudij, sed mœroris: postea autem fructum pacatissimũ exercitatis per eam reddet iustitiæ.* Laus disciplinæ. Nam vt ait S. Cyprian. initio libri de Disciplina & habitu Virgin. *Disciplina est custos spei, retinaculum fidei, dux itineris salutaris, fomes ac nutrimentũ bonæ indolis, magistra virtutis. Facit in Christo manere semper, ac iugiter Deo viuere, & ad promissa cælestia, & diuina præmia peruenire. Hanc & sectari salubre est, & auersari & negligere lethale.*

Disciplina ergo est instructio, & formatio morum ad omnem honestatem & virtutem. Hanc *qui abiicit*, Græcè *ἐξουθενῶν*, id est contemnens, vilipendens, nihili faciens, qui scilicet ea, quæ agere debet, discete negligit; aut si scit, opere non exequitur, *infelix est*; Græcè *ταλαίπωρος*, id est ærumnosus, miser, calamitosus; quia in multas ærumnas Deo vel homine vindice incidet, iuxta illud Psal. 2. 10. *Et nunc reges intelligite, erudimini qui iudicatis terram. Seruite Domino in timore, & exultate ei cum tremore. Apprehendite disciplinam, ne quando irascatur Dominus, & pereatis de via iusta.* Ex aduerso, *beatus homo, qui inuenit sapientiam*, vti ait & fusè describit Salomon Prouer. 3. 13. & seq. & Eccli. c. 1. 19. & seq. Sapienter S. Leo ser. 7. de Epiph. *Tota*, ait, *Sapientia Christiana disciplina non in abundantia verbi, non in astutia disputandi, nec in appetitu laudis & gloriæ, sed in vera & voluntaria humilitate consistit.* Paulò aliter legit & explicat S. August. (vel quisquis est Auctor: stylus enim dissonat à stylo S. August.) tractat. de Bono disciplinæ c. 5. vbi sic ait: *Ecce dicit Propheta, Qui spernit disciplinam, odit animam suam. Et verè vt dixit, ita est: nam hostis est & inimicus animæ suæ, qui spretis disciplinæ monitis, diabolicis occupatur officiis. Dicunt aliquanti, disciplinam satis duris legibus constitutam. Loquantur ista satis miseri, quos ad omne facinus ille diabolus auctor mortis inuitat, quorum mentes*

insatiabilis gula possidet, super quos regnat ebrietas, quos turpis luxuria captiuos tenet, & à quibus numquam superbia ingrata discedit. Illis autem quibus est studium honestæ fidem seruare continentia, humilitati pietatique seruire, dulce disciplinæ onus est, & leue iugum Domini, quod non grauat, nisi aut perditos, aut perituros. A

VACVA EST SPES ILLORVM] insipientium, id est impiorum, cùm sapientum & iustorum *spes immortalitate plena sit*, vt dixit v.4. Ratio à priori est, quòd impius careat gratia & charitate, quæ est principium & fons omnis meriti de condigno: quare esto impius oret, ieiunet, det eleemosynas, &c. tamen per ea non meretur vitam æternam & gloriam cælestem: opera ergo eius, etiam aliàs bona & meritoria, in ipso quasi inania, & mercede vacua sunt. Rursum *vacua est spes illorum*, quia opes, gloriam & felicitatem, quam sperant, non assequuntur. B Hinc *labores sine fructu*, Græcè *ἀνόνητοι*, id est sine vtilitate & pretio sunt, imò verò noxij & exitiales; quia laborant seruiuntque peccato & dæmoni, ad æternam suam damnationem. Aliqui legunt *ἀνόητοι*, id est fatui, stulti, insensati sunt labores impiorũ, quia ipsi sunt insensati & stulti. Hinc & *inutilia opera*, imò perniciosa, quia impia. Perperam Hugo Holkot, Dion. & Glossa legunt, *inhabitabilia opera*, sicque exponunt q. d. In quibus Deus non inhabitat; vel quę habitationi, coniunctui & societati hominum repugnant; vel quæ eos ab habitatione Ecclesiæ, tum militantis, tum triumphantis, pura à cælo, excludunt. Verùm parerga sunt hæc omnia: Græcè enim est *ἄχρηστα*, id est *inutilia*.

Laborant ergo pij & impij, sed pij parui laboris magnam referunt mercedem, scilicet æternum gloriæ pondus, vt ait Apost. 2. Corinth. 4. impij verò magni laboris nullam referunt mercedem, sed ingẽtem pœnam, tum præsentem, tum futuram, putà incendia gehennæ. Quàm ergo pij sapientes sunt; impij verò amentes & insipientes!

VERS. 12. MVLIERES (vxores) EORVM INSENSATÆ (*ἄφρονες*, id est amentes, stultæ) SVNT, ET NEQVISSIMI (Græcè *πονηρὰ*, id est praui, nequam per antonomasiam, id est nequissimi) FILII EORVM] q. d. Insipientium, id est impiorũ, inter alias hæc sors & pœna est, quod vxores & filios habeant sibi similes, puta insipientes, id est prauos, sceleratos & impios. Maritus enim velut pater familiæ suam insipientiam, id est sua vitia, verbo & exemplo affricat & instillat, iuxta illud: *Mali corui malum ouum*. Et illud Senecæ in Hippolyt.

Redit ad auctores genus,
Stirpemque primam degener sanguis refert.

Et illud lib. 4. Esdræ c. 9 17. *Qualis ager, talia & semina; & quales flores, tales & tinctura; & qualis operator, talis & creatio; & qualis agricola, talis & cultura.*

Secundò, propriè per *insensatas* intelligit adulteras, & consequenter per filios *nequissimos* accipit spurios & adulterinos. q. d. Hæc est pœna impiorum, vt, cùm ipsi sint infideles Deo, vxores pariter experiantur sibi infideles & adulteras, quæ proles ex alio viro, putà adultero, susceptas marito quasi proprias arrogent & substituant. De adulteris enim & adulterina sobole in seqq. agitur. Ita Iansen. Hinc disce viri, qui fidem Deo datam violant, impieque viuunt, Deo vindice id consequi, vt nec ab vxoribus eis fides præstetur, nec à filiis honor. Docet hoc Apost. Rom. 1. 21. *Qui*, inquit, *cum cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt; propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ: nam feminæ eorum immutauerunt naturalem vsum, in eum vsum qui est contra naturam.* Hinc apud hæreticos eorumque Prædicantes tot sunt adulteria, fornicationes & incestus, sed occulti: qui enim fidem Deo non seruat, quomodo seruabit homini? qui credit vel docet castitatem seruatu impossibilem, quomodo eam seruabit, imò quomodo credet eam sibi possibilem?

Moraliter discant hîc mariti, si probas & castas velint habere vxores & proles, ipsi eis probitatis & castitatis exemplo præeant: hoc enim sequentur ipsæ; ac Deus mariti probitatem, hoc congruo suorum præmio remunerari solet: si enim maritus sit improbus & incestus, improbam & incestam habebit vxorem ac liberos. Rursum, si mater sit impudica, impudicitiam ab ea discet filia. Ita communiter fieri videmus, etsi subinde contrarium per extraordinariam Dei prouidentiam contingat. Hinc D. Ambros. lib. 3. de Virgin. loquens de Herodiade: *Quid*, ait, *potuit filia de adultera matre discere, nisi damnum pudoris?* Ideoque Ezechiel Propheta c. 16. 44. *Sicut*, ait, *mater, ita & filia eius.* Et in hanc sententiam Glos. in c. *Si quis cum mulieribus*, 6. q. 1. adducit versum vulgarem:

Filij sequũtur parentum mores

Gnome.

Insequitur leuiter filia matris iter.

Vide & Virgilius in Bucolicis ecloga 1.

Sic canibus catulos similes, sic matribus hædos
Noram.

Cuius auctoritate Columella lib. 3. Rei rusticæ: C *Nihil*, inquit, *dubium, quin ipsa natura sobolem matri similem esse voluerit.* In idque alia quædam scribit, trahitque etiam ad vineta. Diogenes Cynicus teste Laërtio cùm ebrium in foro vidisset: *Illius*, inquit, *pater ebrius fuit.* Horat. lib. 4. Carm. ode 24. sic canit: *Dos est magna, parentum Virtus.*

Porrò adulterorum vxores sæpè esse adulteras liquet, tum experientiâ, tum ratione. Adulterium enim viri facit vxorem impudicam; tum quia dat illi exemplum libidinis: viri enim mores vxori sunt speculum, quod ipsa imitetur. Tum quia illi suggerit modum se vindicandi: vxor enim videns fidem sibi à marito datam non seruari; fidem pariter ei non seruat, vtque iniuriam per adulterium ab eo illatam vindicet, similem illi iniuriam per adulterium irrogat. Ouidius libro de Art. exemplum dat Agamemnonem & Clytemnestram: D

Adulteri vxor fit adultera cur?

Dum fuit Atrides, inquit, *vnâ contentus, & illa*
Casta fuit: vitio est improba facta viri.

Et mox:

Et malè peccantem Tyndaris vlta virum est:

Quocirca Arist. lib. 1. Oeconom. c. 4. *Primùm*, inquit, *leges sint viro ad vxorẽ, vt iniuria cesset, sic nec ipse iniuriam patietur. Est autem* (vt ille paucis interiectis scribit) *viri iniuria externarum mulierum congressio.* Et vt scribit Seneca ad Lucil. epist. 95. *Grauissimum est in vxorẽ iniuriæ genus, habere pellicem.* Quocirca sapienter maritum admonet Lactãt. lib. 6. *Exemplo*, inquit, *continentiæ docenda vxor, vt se castè gerat, iniquum est enim, vt id exigas, quod ipse præstare non possis.* Et paulò pòst scribit vxorem eius, qui circa corrumpendas alienas vxores

Gnome.

occupatur, exemplo incitatam aut imitari se putare, aut vindicare. Idque est, quod ipse S. Augustinus similiter in c. *Si ducturi*, 32. q. 6. monebat, vt, quales volumus vxores nostras inuenire, & ipsæ nos inueniunt; & si intactas quærimus, intacti simus. Hac de causa Iob ille vir rectus & timens Deum c. 31. 9. *Si deceptum est*, ait, *cor meum super muliere, & si ad ostiũ amici mei insidiatus sum; scortum alterius sit vxor mea, & super illam incuruentur alij.* Sed & Æsopus apud Planudem, ita Ennum filium monet: *Semper vxori tuæ adhære, ne alterius viri periculum velis facere.* Huc quoque pertinet illud Osee 4. 14. *Non visitabo super sponsas vestras cùm adulterauerint, quoniam ipsi cum meretricibus conuersabantur.* Tamquam scilicet quodammodo excusentur mulieres adulteræ, ob virorum suorum adulteria. Hinc Seneca epist. 94. ad Lucilium: *Improbus est*, inquit, *qui ab vxore pudicitiam exigit; ipse alienarum corruptor vxorum.* Denique S. August. tract. de Decem chordis: *Si caput*, inquit, *est vir, melius debet viuere, & præcedere in omnibus factis suis vxorem, vt illa imitetur virum.* Nam vt ait Pacatus in Panegyr. ad Theodos. Imper. *Imperata correctio exasperat, blandissimè autem iubetur exemplo.*

Vers. 13. Maledicta creatvra eorvm, qvoniam felix est sterilis: et incoinqvinata, qvæ nescivit thorvm in delicto, habebit frvctvm in respectione animarvm sanctarvm] Syrus, *maledicta est progenies eorum: quoniam melius est sterili quæ non est coinquinata, quæ ignorauit lectum casus*, vel *ruinæ*; Arabicus, *maledicta conditio eorum: quoniam sterilis quæ non habet maculam, in se beata, quæ nesciuit lectum in ruina.*

Opponit piorum prolem proli impiorum. q.d. *Creatura*, Græcè γένεσις, id est generatio & progenies, puta filij & filiæ sunt maledicti, id est impij & scelerati; tum quia parentes vitia vti corporis sic & animæ, in proles generando transeunt: vtrimque enim infectum est semen parentum. Vnde videmus, si parentes sint calculosi, podagrici, epileptici, ebriosi, libidinosi, adulteri, filios quoque iisdem morbis & vitiis obnoxios: tum quia parentes impij impiè educant suas proles, ac vitiorum, quibus obnoxij sunt, exempla quotidie filiis suis præbent. Quid enim discat filius à parente, quem quotidie rixari, iurare, inebriari videt, nisi vt & ipse rixetur, iuret, seseque inebriet? Paternum enim & domesticum exemplum potens est & efficax in animis filiorum: quare eos suorum vitiorum heredes relinquit. Ex aduerso *felix est mulier sterilis & incoinquinata, quæ nesciuit thorum in delicto*, id est quæ cubile & lectum adulterij & fornicationis ignorat, id est, quæ immunis est ab adulterio & fornicatione: licet enim sit sterilis, tamen non carebit suo fructu & prole in iudicio, quo Deus visitabit, iudicabit, respiciet & præmiabit animas castas & sanctas. Præfert ergo mulierem probam & castam, licet sterilem, impiæ & incestæ, licet fœcundæ & prolibus abundanti; quòd hæc proles impias generet, educet & formet; illa verò præmium illustre suæ castitatis consequatur à Deo. Vnde Budæus in Pandectas vertit, *execrabilis coram gentura, quando beata sterilis non inquinata.* Non enim omnem sterilem beatificat, ait Iansen. sed non inquinatam; sicut nec v. sequ. omnem spadonem, sed eum, qui non est operatus iniquitatem, & non cogitauit praua contra Deum. Vnde & S. Hieron. in cap. 56. Isaiæ & 9. Osee legit: *Beata sterilis immaculata, quæ non cognouit stratum in delicto*, vel *cubile in peccato*, putà in adulterio: hoc enim ob enormitatem antonomasticè dicitur delictum, vel peccatum. Vatabl. *sanè beata est sterilis incontaminata, quæ concubitum flagitio non nouit, fructum in cognoscenda animarum causa capiet.* Per *sterilem* nonnulli accipiunt coniugatam, quæ seruat castitatem coniugalem, & thorum immaculatum in matrimonio. Ita Hugo & D. Thom. & noster à Castro, qui appositè & contrapositè sic exponit: Maledicta creatura, id est proles impiorum, vtpote ex adulterio habita. q.d. Infelix illa vxor, quæ quòd nõ generet ex viro suo, & ipsa flagitium cõmittit maculando thorum viri sui, & filios generat execrandos. Sanè multò felicior est infœcunda, quæ contenta orbitate filiorum non est passa maculare aut coinquinare lectum suum delicto; nempe quòd non cognouit thorum seu lectum in delicto, pro non cognouit delictum in thoru per hysteron, hoc est, concubitum flagitiosum: Deum enim prætulit filiis. Beata sterilis: quæ.

Meliùs tamen, pleniùs & perfectiùs alij per *sterilem incoinquinatam* accipiunt virginem: hæc enim sola est *incoinquinata*, id est incorrupta, non marcida, quæ florem virginitatis illibatum seruat: mox enim cap. 4. 1. in virginitatis laudes excurrit. Nam coniugata in veteri testamento si esset sterilis, non tam benedicta, quàm maledicta censebatur, vtpote carens communi dono illius æui, scilicet fœcunditate. Ita de virgine hunc locum accipit Ecclesia in Officio Ecclesiastico de Communi Virginum, & S. Hieron. loco iam citato, ac S. Ambros. lib. 1. de Virgin. ibi legit, *melior sterilitas cum virtute.* Sic & Holcot, Dionys. & noster Gabriel Vasquez, quem audi: Nescire thorum in delicto, non est violare thorum per adulterium, sed idem quod esse sine vxore, cum qua quis in eodem thoro cubare posset, eò quòd eunuchus vel sterilis sit, & tamen esse plenum bonis operibus: sicut è contra fœcundus, & qui filios habet, etiam ex legitimo thoro, tamen legem Dei non seruat, dicitur scire thorum in delicto, id est scire thorum & habere fructum matrimonij, & simul contra legem Dei peccare. Ita Vasquez. 3. p. tom. 2. disp. 124. n. 47. Resp. Virgo.

Idem patet ex versu seq. vbi quod hîc dixit de femina, dicit de viro, eumque vocat *spadonem*, id est eunuchum, qui nequit aliud esse, quàm virgo. Idem exigit præmium eminens vtrique promissum v. 14. *Dabitur enim illi fidei donum electum, & sors in templo Dei acceptissima*, quod vtique non coniugatis, sed virginibus datur.

Igitur *quæ nesciuit thorũ in delicto*, idem est quod, *quæ nesciuit delictum* (puta adulterium, fornicationem) *in thoro*, id est lecto, qualis tum est coniugata per castitatem coniugalem: tum potiùs virgo per castitatem virginalem, ideoque dicit, non *quæ nesciuit delictum in thoro*, sed *quæ nesciuit thorum in delicto.* q. d. Virgo adeò abest & abhorret à delicto adulterij & fornicationis, vt ipsum thorum siue lectum concubitus, quo delinqui potest, & quo delinqui solet, ignoret. q. d. Virgo omnem concubitum, omnem copulam ignorat.

Sensus ergo planus & plenus est q.d. Maledicta est generatio, id est tam parentes, quàm proles adulterinæ & sceleratæ impiorum, quia ex aduerso benedicta & felix est generatio & stirps piorum. Nam felix est vxor incoinquinata, ideoque quoad prolem corporalem sterilis, quæ omnem omnino thorum & concubitum, quo delinqui solet, ignorat: habebit enim fructum copiosum in respectione animarum sanctarum.

Visio S. Gregorij Nazianz.

Excurrit hîc Sapiens in vituperium libidinis, & encomium castitatis & virginitatis, quia sapientiæ comes, imò soror, est castitas & virginitas. Vnde S. Gregorio Nazianz. teste Ruffino, per visum vtraque specie feminea & virginea apparuit, illoque feminas auersante, vultumque auertente, ab eis audiuit: *Ne ægrè feras ô iuuenis nostrum conspectum: sorores enim sumus, tibique familiares: vni nomen est sapientia, alteri castitas. Visitare te venimus, quia iucundum nobis in anima tua habitaculum præparasti.*

Studium seruat castitatem & cur?

Quocirca amor sapientiæ tuetur castitatem, castitas vicissim incitat ad studium sapientiæ. Olim multis Religiosis hoc dedi consilium, & etiamnum do, vt si velint puritati animæ, & bono Religionis suæ consultum, in eam inducant cum pietate studium litterarũ, præsertim Theologiæ & sacræ Scriptur. per hoc enim tollitur otium, quod est causa omnis mali, ac mens à carne carneisque voluptatibus eleuatur ad cognitionem, & gustum rerum diuinarum; tertiò, homo fit doctus, vt & alios docere, & ad perfectionem erudire possit: quare experientia constat, nil ita reformare Religionem & disciplinam monasticam, ac studia litterarũ pietati iuncta. Sanè in Societate nostra multi mirantur hæc tria ita contraria coniungi, scilicet tantam humilitatem cum tanta scientia, tantam obedientiam cum tanta prudentia, tantam castitatem cum tanta iuuentute; sed causa post Dei vocationem & gratiam, est assiduum studium sapientiæ. Semper enim discimus & docemus, quo fit, vt casti simus, & tentationes carnis vel non sentiamus, vel per Dei gratiam superemus, iuxta illud S. Hieron. *Ama scientiam Scripturarum & vitia carnis non amabis.* Tantùm curent studiosi sapiẽtiæ, ante omnia studere cognitioni Dei & suiipsius, vt Deum summè revereantur, seipsos summè despiciant; nam alioqui *scientia inflat, charitas ædificat*, ait Apostol.

Apologus cælibatus est phœnix.

Huius sententiæ veritatem insigni phœnicis & viperæ apologo aureis gnomis ceu gemmis insperso, repræsentat Cyrillus lib. 4. Apolog. Moral. c. 7. *Vipera*, inquit, *phœnicem solitariam recumbentem reperiens, salutauit, & dixit. Vt quid tu sola sedes, vbi est tui generis amica societas? cui illa: Quippe sola sum in genere meo, nec vllius in me est sexus discretio, vna tantùm sum & singularis in mundo. Quo audito mirata valdè vipera dixit: Numquid tibi soli fuit illiberalis natura, cùm ceteris animalibus tam sit in generationis suauissimo gaudio, & gratissimo prolis bono? Ad quid tibi pulchritudo hæc, postquam priuata es vita coniugalis dulcedine, & coeundi delectatione? Nempe si moritura es, tota desinis; si in immortalis, in æternum es tristis. Quid plura? In hac tua castitate, tibi oculis clausis & obturatis, quid malum bonumque sit numquam senties, neque nosti. Ad hæc illi phœnix, venereorum non ignara fastidij, & puritatis non inscia gaudij, minimè turbata respondit: Ibi est summa & gaudiosa societas, vbi totius speciei intima est vnitas. Igitur quia singularis specie sum assimilata cælestibus, gaudeo intentissimè, totam & non partialem me esse exulto. Tota enim res, tota vis in me vna; & omnis bonitas mei, species est clara. Quòd si generationis lepore non fruor, etiam aurum, sapphirus, stella, orbis & animus non generant, nec minus inde pretiosa se putant. Indignior enim à primo bonitatis fonte per dissimilitudinem elongata natura, semper in sua vnitate esse non potuit: sed ex diuisione successiua generationis pensatur solatium, cur non etiam eius desudationis tormentum? Quamquam enim fœtus vna instantanea delectatione concipitur, tamen abominatione fouetur, labore portatur, timore seruatur, dolore parturitur, periclitatione gignitur, fœtore nutritur, seruitute augetur, anxietate diligitur, & in puncto cũ maxima tribulatione amittitur. An fortè tu sola gaudeas de generatione, experientia disces; concipies enim delectabiliter, & lethaliter paries; cùm prolem nutrieris, tunc propter eam te perdendo ipsam amittes. Atque ita paras tibi charissima cibum mortis. Dic amabo, quænam gratia gallinæ est, quæ pullos genitos tanto amoris impetu fouet? Nonne ab eis cùm creuerint, ignoratur?* Ex quibus castitatem sibi suique similibus gratulans, concludit: *Hoc ergo meum gaudium est, generare me ipsam; meum solatium est, fouere meipsam, dum sine diuisione & maculatione, igne purificante me ipsam genero: & cùm senio grauis deficio, tunc innouata resurgo, & sic veriùs semper viuo. Cuius enim mea resolutionis, semen est viuificum noua vita. Ne dicas certè in vacuum me deprauasse, vel depurasse naturam, cùm sim gemmata & florida castitatis exemplum; & ob hoc non solùm delectationem veneream me nesciuisse non tribulor, sed inuiolabili puritate ligata, eam numquam me nescituram delector. Tua ergo scientia, imo concupiscentia sit boni & mali, quo momentanea dulcedine coitus, furore libidinis insanis, & perdis in æternum vitam & caput. Quo dicto, ab inuicem sunt dimissi.*

Eius gaudia.

HABEBIT FRVCTVM IN RESPECTIONE (Græcè rursum est, ἐν ἐπισκοπῇ, id est in visitatione, inquisitione, examine, respectu) ANIMARVM SANCTARVM] id est, cùm singularum merita visitabuntur, diiudicabuntur & præmiabuntur, vti legit & explicat S. Hieron. in cap. 56. Isaiæ. τὸ *sanctarum* non est in Græco, sed subintelligitur; non enim præmiabuntur animæ, nisi sanctæ. Hoc ergo addidit Vulgatus ad contrahendum nomen respectionis; vt significet remunerationem sanctitatis. Sensus ergo est q.d. Castę & virgines esto sint steriles, id est careant prole; suum tamen habebunt fructum, id est mercedem, in futuro sæculo, putà in die iudicij, quo Christus omnium dicta factaque visitabit, id est examinabit, iudicabit & coronabit. Potest Secundò, cum Petro Nannio per *fructum* accipi proles: hæc enim merces aptè respondet sterilitati. q. d. Virgo licet sit sterilis, nec corporales generet filios; non tamen carebit sua prole spirituali, prole inquam virtutum ex castitate manantium, quomodo proles castitatis, est oratio, meditatio, abstinentia, eleemosyna, &c. ac gloria & aureola iis respondens in cælo. Rursum proles virginum sunt alij Sancti, quos virgines suo verbo & exemplo ad sanctitatem & virginitatem impulerunt: hi enim sunt filij spiritus, non carnis. Qua phrasi S. Ambros. lib. de Arca & Noë cap. 4. *Probati viri genus*, ait, *prosapia virtutis est & sicut hominum genus homi-*

nes sunt, ita animarum genus virtutes sunt.

Alludit ad Isaiæ c. 56. 3. *Et non dicat eunuchus: Ecce ego lignum aridum*, &c. *Dabo eis in domo mea, & in muris meis locũ, & nomen melius à filiis & filiabus: nomen sempiternum dabo eis, quod non peribit.* Vbi fusè hac de re egi. Quare hîc plura non addam.

Nota hîc ante Christum in veteri testamento extitisse laudem & consilium Euangelicum cælibatus & virginitatis: licet enim hæc propheticè accipi possint de nouo testamento, vbi hæc verissima esse conspiciuntur; Sapiens tamen in genere loquitur de omnibus castis, etiam sui æui, vt patet. Vnde S. Ignatius epist. ad Philadelph. tradit in veteri testamento virgines fuisse Eliam, Eliseum, Iosue, Ieremiam, Melchisedec & Ioannem Baptistam: virgines quoque fuere filij Prophetarum, de quibus in libris Regum crebra fit mentio.

Præclarè S. Gregor. Nazianz. in carm. de Virginitate, hæc ei dat elogia:

Virginitas res est omni mirabilis æuo.
Virginitatis amor mentes ad sidera tollit.
Prima Trias virgo est, hoc est, prima virgo est S. Trinitas.
Virginitas magni pars inclyta Christi.
Virginitas promptissima tali
Semita, consiliisque Dei sapientibus hærens.
Virginitas (Danielis) *fuluos potuit sopire leones.*
Virginitas Angelorum vita.
Virginitas decoratur coniuge Christo.

Vers. 14. Et spado) Græcè, eunuchus) QVI NON OPERATVS EST PAR MANVS SVAS INIQVITATEM, NEC COGITAVIT ADVERSVM DEVM NEQVISSIMA (repete ex v. præcedenti. *Felix est.* Rationem subdit) DABITVR ENIM ILLI FIDEI DONVM ELECTVM] Laudauit virginem feminam, hîc à pari laudat virginem virum, illumque virgini feminæ combinat & adæquat. q. d. Sicut dixi felicem esse feminam sterilem & incoinquinatam, id est virginem, sic pariter felicem esse prædico virum virginem: qui scilicet per propositum vel votum castitatis, quasi spado vel eunuchus, se castrauit propter regnum cælorum, iuxta consilium Christi Matth. 19. 12. putà, qui ex amore puritatis omnem libidinis vsum sibi interdixit, ideoque *non operatus est per manus suas iniquitatem*, putà pollutionem, tactus impudicos, aliaque scelera, tum libidinis, tum aliorum vitiorum. *Nec cogitauit aduersus Deum nequissima*, Græcè πονηρὰ, id est mala & praua. q. d. Qui nec per actus manuum, nec per prauas cogitationes mentis in Deum peccauit; qui manus ab opere vetito, & mentem à mala cogitatione, præsertim venerea (hac enim sæpè peccatur etiam à continentibus, per internam libidinis delectationem morosam, etiamsi actus externus absit, imò horrori sit) cohibuit, imò manibus multa bona operatus est, & mente multa pia cogitauit & destinauit. Est meiosis. Virgines enim liberæ ab oneribus coniugij totæ vacant Deo, piisque cogitationibus & operationibus, ideoque merentur tantum præmium, quantum subdit.

Minùs appositè Dionys. *spadonem* accipit per naturam, qui scilicet natus est eunuchus, vel castratus ab hominibus: *Hic enim*, inquit, *cogitare potest contra Deum, ac murmurando dicere: Cur me creasti eunuchum & impotentem ad generandum?* Ab hoc enim murmure abstinere, est præceptum, ideoque laus exigua, quæ tamen magna huic spadoni datur, cùm subditur: *Dabitur enim illi fidei donum electum*, &c. Ergo spado hîc non per naturam, sed per voluntatem & virtutem intelligitur, putà cælebs & virgo. Magis appositè noster à Castro spadonem accipit virum coniugatum, sed orbum liberis propter vxoris fortasse sterilitatem, qui ita fidelis est legi Dei, vt superet filiorum cupidinem, quæ adeò populum illum occupabat, vt multi non vererentur ex alienis vxoribus filios sibi procreare contra Dei præceptum. Ille ergo eunuchi nomine hîc commendatur, qui ita adhærebat diuino præcepto, vt, ne illud transgrederetur, sua fidelitate vinceret amorem filiorum, & opprobrium quod sterilibus eo tempore oriebatur. Nam id ostendit quod dicit: *Felix sterilis immaculata, quæ nescinit thorum in delicto*; & felix eunuchus, *qui non est operatus iniquitatem*: at infelices impij, qui ex adulterio filios procreant. Nam eiusmodi filij profani erunt, & delebuntur tamquam ex iniquo thoro nati. De eiusmodi ergo eunuchis loquitor; hæc ipse. Licet enim spado significet propriè eunuchum, qui nequit esse maritus, vtpote impotens ad copulam coniugalem; tamen ad orbum, qui filios alia de causa procreare nequit, extendi potest. Omnia hæc eò spectant, vt præferant carentiam filiorum cum virtute, copiæ filiorum cum vitio: vide cap. sequent. v. 1. Græcus habet *melius est esse sine filiis cum virtute.*

DABITVR ENIM ILLI FIDEI DONVM ELECTVM, ET SORS IN TEMPLO DEI ACCEPTISSIMA] Græcè, *dabitur enim fidei gratia electa, & sors in templo Domini acceptior, iucundior* vel *gratior*; vel, vt S. Hieron. in 56. Isaiæ, *delectabilis*, Græcè est, ϑυμηρέστερος, id est animo placentior, à ϑυμῷ ἀρέσκω, id est *animo placeo*: aliqui legunt, ϑυμηδέστερος, id est *animo delectabilior*, à ϑυμὸν ἥδω, id est *animum oblecto*, sed eòdem redit sensus.

Quæres, quodnam *fidei donum electum* hîc promittatur spadoni voluntario, puta virgini? Primò, Lyran. accipit fidei donum omnibus electis commune. Secundò, S. Bonau. & Vatabl. accipiunt fidem, non quamlibet, sed efficacem & eminentem, quæ in spe beatificat, esto necdum in re, atque ex Dei electione datur, ac homines efficit perfectos. Tertiò, Cantacuzenus accipit collocationem ad dexteram Christi in die iudicij: hoc enim est proprium & eximium electorum donum. Quartò, Dion. accipit donum puritatis internæ, & interioris profectos. Quintò, magis planè & genuinè noster à Castro explicat q. d. Vt fides, id est fidelitas eius in Deum, qua contra tentationes carnis, quæ creberrimæ & vehementissimæ sunt, constanter dimicauit, coronetur insigni & exquisita gratia Dei, quam explicat, dum subdit: *Et sors in templo Dei acceptissima*; Græcè, *gratior & iucundior.* Hæc ergo sors & gratia electa, promissa virginibus, est peculiaris sensus & gustus rerum spiritualium, cælestium & diuinarum, quem Deus eis impertitur. Congruum enim est, vt qui amore Dei priuant se voluptatibus carnis, spiritus consolationes persentiscant;

Donum electũ virginis quod? Respond. Primò. Secundò. Tertiò. Quartò. Quintò.

vt

vt qui hominem sponsum renuunt, sponsum accipiant Deum & Christum; vt qui liberos à se abdicant, Angelorum & Sanctorum consortio fruantur: sic enim fruuntur virgines, quæ in templis & oratoriis vacant orationi, lectioni, concioni, meditationi rerum cælestium, ac piis operibus. Hæc est beata sors Magdalenæ, quam ei attribuit Christus dicens: *Optimam* (id est sanctissimam, perfectissimam, summè meritoriam æquè ac iucundissimam) *partem sibi elegit Maria, quæ non auferetur ab ea*, Lucæ 10. 42. Gratia ergo electa virginum est, vita & conuersatio angelica, qua liberi & vacui curâ coniugum, filiorum, ancillarum, quietam agunt vitam in Dei obsequio & cultu, vbi crebrò sentiunt multitudinem dulcedinis Domini, delicias charitatis, gloriam conscientiæ, pacem & gaudium spiritus: quæ est vnctio docens de omnibus, & manna absconditum, quod nemo nouit, nisi qui accipit, iuxta illud Apostoli 1. Corinth. 7. 34. *Virgo cogitat, quæ Domini sunt, vt sit sancta corpore & spiritu: quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro.* Et mox virginitatis fructum & mercedem affert, *quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi*, vel, vt alij legunt, *obseruandi*. quod sanè est donum electum, imò angelicum, quod summam in cælis laudem & gloriam promeretur. Vnde Holcot & Lorinus per *donum electum* accipiunt peculiarem coronam virginum, quæ aureola dicitur: hæc enim dabitur fidei, id est fidelitati, eorum, qui respuentes omnes maritos terrenos, vni Christo, ceu sponso, fidem castitatis dederunt & seruarunt, iuxta illud 2. Corinth. 11. *Despondi vos vni viro virginem castam exhibere Christo.* Hinc rursum *fides* hîc propriè accipi potest. Virgines enim, quæ tota vita se continent, & assiduos carnis insultus mortificando strenuè pro castitate decertant, merentur fidei donum electum, id est eximiam rerum cælestium, quas fide credimus, cognitionem, amorem, sensum & gustum, vti iam explicui.

Denique *fidei donum electum* posset tribui non solis virginibus, sed & coniugibus illiberis; vtrosque enim opponit & anteponit adulteris, prole adulterina abundantibus. Coniugij enim & coniugum donum electum est triplex, scilicet fides, proles & Sacramentum. Fides, est fidelitas & coniugalis amor, qui supplet defectum prolium. Vnde Elcana dicebat Annæ vxori sterili: *Numquid non ego melior tibi sum, quàm decem filij?* 1. Reg. 1. Sacramentum, quia coniugium in noua lege est Sacramentum, & gratiam confert. Verùm *donum electum* magis propriè & plenè competit virginibus.

Et sors in templo Dei acceptissima] Quænam hæc sors virginibus promissa? Aliqui hanc sortem interpretantur peculiarem curam, & singulare Dei patrocinium. Verùm hæc mystica est sors. Litteralis ergo est illa, quam dixi, scilicet peculiaris gratia, quæ datur virginibus, vt aueant & gustent totæ seruire Deo, ideoque ire de virtute in virtutem, vt animas suas perficiant, quò plenè placeant sponso suo Deo & Christo; quæ est sanctissima, æquè ac quietissima & iucundissima sors & vita Magdalenæ, vti iam exposui.

Alludit ad eunuchos per naturam: hi enim velut exsecti, mutili & semiuiri, Ecclesia Mosaica arcebantur, Deuter. 23. 1. vti etiamnum Iure Canonico arcentur sacerdotio. Sensus est q. d. Eunuchi per naturam arcentur templo Dei: at ego eunuchos per virtutem & gratiam in meo templo, id est in mea Ecclesia, tum militante, tum triumphante, velut primos primo optimoque loco collocabo.

Elogia Virginum.

In Ecclesia enim militante à Christo, Apostolis & Patribus, virgines præferuntur viduis & coniugatis. Vnde à Tertull. lib. de Pudicitia, S. Cypriano, S. Athanasio, S. Basilio ac S. Chrysost. tract. de Virgin. status virginum vocatur *flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fidei generis, fundamentum sanctitatis, præiudicium omnis bonæ mentis, flos Ecclesiastici germinis, gaudium Prophetarum, gloria Apostolorum, Angelorum vita, corona Sanctorum; beata species Deoque digna, cui nihil comparandum, angelica corona, super hominem perfectio.* De Constantino Magno refert Eusebius lib. 4. Vitæ eius, ipsum virgineum chorum tantùm non adorasse; istic se habere Deum, cui puellæ se deuouerunt, arbitratum.

Alludit ad Isaiæ 56. 5. *Dabo eis* (eunuchis, id est virginibus) *in domo mea, & in muris meis locum*; Hebr. יד *iad*, id est, *manum*, hoc est separatam & selectam sortem, gradum, locum; *& nomen melius à filijs & filiabus*. Quod S. Hieron. & Cyrill. ac S. Basil. lib. de S. Virgin. interpretantur, vt casti non solùm in domo Dei habitent, sed ea etiam gloria & dignitatis excellentia illustrentur, quæ omnem splendorem, quem liberorum procreatio & successio afferre potuisset, longè superet: imò, vt docet S. August. de S. Virgin. c. 25. gloria quadam propria & excellenti præ aliis Sanctis potiantur, quæ à Scholasticis Aureola nuncupatur. Addit noster à Castro, olim spadones & castos in templo præcipuis quibusdam ministeriis fuisse deputatos, vti de Rechabitis ob similem sanctimoniam asserit Ierem. c. 35. v. vlt. Videntur ergo cælibes inter Leuitas & Sacerdotes honore & dignitate excelluisse, ac præsertim inter cantores; sicut hodie videmus eunuchos & exsectos in templis, cæteris voce & cantu eminere. idque innuitur v. 16. vt ibi ostendam. Rursum apud Iudæos in templo erat gynæceum, id est locus honoratus virginum, inter quas præsentata & educata fuit B. Virgo. Vnde illæ dicuntur excubare ad ostium tabernaculi, Exodi 38. 8. 1. Reg. 2. 22. 2. Machab. 3. 19. ibi enim vacabant orationi, ieiunio, mortificandis passionibus, sanctitati, perfectioni, æquè ac operi manuali, texendo, sarciendo, ornando vestes & res templi.

Sic pariter apud Christianos nemo admittitur ad mysterium templi, vt sit Episcopus, Sacerdos, Diaconus, nisi virgo aut cælebs profiteatur castitatem. In monasteriis verò, quæ sunt seminaria & templa Dei, solemne ab omnibus fit castitatis votum, quibus proinde mirus honos à regibus & principibus omni æuo tributus legitur. Vt taceam alios, S. Helena Imperatrix Constantini Magni mater, teste Ruffino lib. 1. Histor. c. 8. virgines, quas Hierosolymis reperit Deo sacratas, ad prandium inuitatas tanta deuotione curauit, vt indignum crederet si famularum vterentur officiis; sed ipsa manibus suis habitu succincta eis cibum apposuit, poculum porrexit, aquam manibus infudit.

Virgo angelo fortior.

Audi S. Bernardum epist. 42. ad Henricum Senonensem Archiepiscopum: *Quid castitate magis* A *decorum, qua mundum de immundo conceptum semine, de hoste domesticum, angelum denique de homine facit? Differunt quidem inter se homo pudicus & angelus, sed felicitate, non virtute; sed etsi illius castitas felicior, huius tamen fortior esse cognoscitur. Sola est castitas, qua in hoc mortalitatis & loco & tempore, statum quemdam immortalis gloria repraesentat. Sola inter nuptiarum solemnia, morem beatae illius vendicat regionis, in qua neque nubunt, neque nubuntur, praebens quodammodo terris caelestis iam illius conversationis experientiam.* Et mox: *Hoc itaque tantae pulchritudinis ornamentum, dignè dixerim sacerdotium honorare, quod dilectum Deo & hominibus faciat sacerdotem, cuius quippe memoria, non in carnis successione, sed in spirituali benedictione sit, reddatque similem in gloria Sanctorum, in hac licèt ad-* B *huc regione dissimilitudinis constitutum.*

In templis primo loco erant virgines.

Rursum in templis olim (vti etiamnum Romae, & per totam Italiam fit) separatus à viris erat locus feminarum, in eoque primo loco degebant virgines. Testis est S. Clemens lib. 2. Constit. Apost. c. 61. *Adolescentula*, inquit, *si sit locus, seorsum maneant*, &c. *Virgines, & viduae, & anus primae omnium, vel stent vel sedeant.* S. Gregor. Nazianz. in somnio Anastasiae: *Sanctae virgines*, inquit, *vnà cum grauibus matronis è sublimi tecto, castissimis sermonibus meis aures inclinabant.* Clariùs & neruosiùs S. Ambros. ad Virginem lapsam: *Nonne*, inquit, *vel istum locum tabulis separatum, in quo in Ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem religiosae matronae & nobiles certatim currebant tua oscula petentes, quae sanctiores & meliores te erant? nonne vel illa praecepta, quae oculis tuis ipse inscriptus paries ingerebat, recordari debuisti? Diuisa est mulier, & virgo, quae non est nupta, cogitat quae Domini sunt, quomodo sit sancta corpore & spiritu. Tu autem in contrarium versus dictum*, &c.

Praeclarè Tertull. de Cultu feminarum c. 1. *Cùm omnes*, inquit, *templum simus Dei, illato in nos & consecrato Spiritu sancto, eius templi antistes & aedilua pudicitia est, quae nihil immundum, nec profanum inferri sinat, ne Deus, ille, qui inhabitat; inquinatam sedem offensus derelinquat.*

Virginum ergo, praesertim Religiosorum & Religiosarum, *donum electum*, & *sors in templo Dei acceptissima*, est occupatio nobilissima ac dignissima, puta Deum & sponsum suum Christum assiduè contemplari, Deum perfectè amare, cupiditates resecare, animam omni virtute & sanctitate imbuere & roborare, vt tentationibus, daemonibus, D totique mundo superiores existant, usque dominentur; quia *iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.* Hi ergo sunt electi & dilecti, quos Deus, vt perfectos, ideoque charissimos filios singulariter amat; Beata Virgo, vt proles pulcherrimas diligit; sancta Ecclesia, vt pretiosissimas gemmas, quibus illustris & splendida ac decora procedit, cordi habet. Ipsi denique sunt aliis Ecclesiae filiis meliores & pulchriores, quia curiam Dei ornant, palatium aeterni regis aedificant, & nobilitatem Ecclesiae constituunt. Vide quo pacto perfectio est arctissima cognatio cum Deo, quae perfectos viros, non vtcumque filios Dei facit, sed filios charissimos Dei, & patri simillimos & coniunctissimos efficit. Qui vt filij Dei, & heredes regni caelestis, omnibus virtutibus, tamquam regalibus indumentis vestiuntur, cibis delicatissimis sanctorum desideriorum & piarum cogitationum reficiuntur, & angelis velut regiis ministris cinguntur, & patris sui occupatione, scilicet diuina contemplatione, delectantur, & nihil aliud quaerunt, nisi Dei similes esse, & in omnibus Dei filios & seruos ob diuinum honorem sese exhibere. Ita noster Aluarez de Paz lib. 4. de Dignit. perfectionis p. 1. c. 8. & 9. Ita & S. Hieron. in cap. 56. Isaiae, & interpretes hoc loco.

In Ecclesia verò triumphante virgines proximè sequuntur Agnum quocumque ierit, & cantant canticum nouum, quod nemo potest dicere nisi virgo, Apoc. 14. 3. Vnde de iis subdit: *Hi empti sunt ex hominibus primitiae Deo & Agno.* Vide ibi dicta.

Denique per *fidei donum electum*, & per *sortem in templo Dei acceptissimam*, possent accipi filij parentum sterilium, quos ob castitatis & sanctitatis meritum Deus parentibus dedit, fecitque gloriosos atque eximios, suos quasi in templo administros, vti fecit Samuelem, Ioannem Baptistam, & Iesum Christum, aliosque, de quibus dicam vers. 16.

Audi S. Gregor. 3. part. Pastor. c. 29. *Eunuchi quippe sunt, qui compressis motibus carnis affectum in se praui operis abscindunt. Quo autem apud Patrem loco habeantur ostenditur, quia in domo Patris, videlicet in aeterna mansione, filiis praeferuntur. Audiant quod per Ioannem dicitur: Hi sunt, qui cum mulieribus non sunt coinquinati, virgines enim sunt, & sequuntur Agnum quocumque ierit.* Apocal. 14. 4.

Virginitas mira S. Emirici.

Porrò quia *vita Sanctorum est interpretatio Scri-* C *pturarum*, vt ait S. Hieron. disce ex Vita S. Emerici (quam ex Bonfinio & aliis descripsit Surius 5. Nouemb.) quàm castitas in templo Dei sit clara & pulchra, quae non solum illam possidentes, sed & per illos etiam alios atros & spurcos efficiat Deo speciosos & fulgidos. Nam S. Emericus, filius S. Stephani primi Hungarorum regis, cùm nocte orans in Ecclesia S. Georgij, cogitaret quodnam posset gratissimum Deo munus offerre, ecce tibi cum caelesti fulgore vox de caelo: *Praeclara*, inquit, *res est virginitas. Itaque mentis & corporis virgineam integritatem à te exigo. Hanc offeras Deo, & in ea constanti animi proposito perseueres.* Obsecutus est ille, statuitque virgo permanere. Verùm cùm pater iuberet vt vxorem forma, genere & moribus spectatissimam duceret, quae filios regni heredes pareret; paruit ipse, sed cum vxore quasi cum sorore vixit in perpetua virginitate. Rarum hoc in iuuentutis flore, & regiis deliciis puritatis exemplum, sed ipse carnem, ne lasciuiret, ieiuniis edomabat. Contigit vt Conradus quidam, qui spurcissima & enormia scelera perpetrarat, illorum poenitens, Pontificis iussu loricam ferream ad nudum corpus astringeret, cum charta, in qua eius crimina scripta erant, ac varia Sanctorum sepulchra viseret, donec lorica solueretur, & scriptura obliteraretur. Cùm varia visisset incassum, venit tandem ad sepulchrum S. Stephani, vbi orans ab eo audiit: *Surge amice, & Emerici filij mei monumentũ, quod iuxta est, adito. Ille, quod carnis seruanda integritate praecipuam apud Deum gratiam promeruerit, facinorum tuorum veniam tibi impetrabit. Ex eorum enim numero est, qui non in-*

quinauerunt vestimenta sua sequunturque Agnum quocumque ierit, & ante thronum Dei cantant canticum nouum. Euigilat homo, illico ad B. Emerici sacellum se confert, fundit preces, atque opinione celeriùs dissiliunt ferrei nexus, charta resignata nullum habet literæ vestigium. Id audiens Ladislaus Hungariæ rex, honorificè eleuari curauit corpus S. Emerici, eumque Sanctorum catalogo adscribi ad diem 5. Nouembr.

Vers. 15. BONORVM ENIM LABORVM GLORIOSVS EST FRVCTVS, ET QVÆ NON CONCIDAT RADIX SAPIENTIÆ] *Gloriosus*, qui scilicet non tantùm ad præsens tempus, sed & in æternum coram Deo & angelis duraturam gloriam conciliat.

Virginum labores gloriosi, ideoque gloriosos præmiorum fructus producentes (cuius rei symbolo apud Romanos olim, ad templum honoris non patebat aditus, nisi per templum virtutis, teste Plutarch. in Moral.) assiduæ luctæ cum carne, orationes, ieiunia, eleemosynæ, studium, doctrina, prædicatio, zelus animarum, quibus vacant virgines, quia rebus terrenis non occupantur, &c. Hinc virginibus à Christo assignatur fructus centesimus, viduis sexagesimus, coniugibus trigesimus, Matth. 13. 23. Hinc & Christus noluit virginitatem, vtpote rem adeò arduam, præcipere, sed tantùm consulere: *Qui potest*, inquit, *capere, capiat*, Matth. 19. 12. Nam, vt ait S. August. serm. 250. de Tempore: *Sola duriora sunt prælia castitatis, vbi quotidiana est pugna, & rara victoria.* Hinc lectulum castum Salomonis ambiunt sexaginta ex fortissimis Israel, Cant. 3. 7. Quin & veteres Palladem virginitatis & sapientiæ deam, armatam pingebant. Et Astrologi signum Virginis in cælo medium collocant inter Libram & Leonem, vt indicent virginitatem indigere leoninâ fortitudine, & libratâ temperantiâ. Vide S. Gregor. lib. 6. in lib. Reg. c. 1. & 2.

Pallas armata; cur?

Porrò fructus virginitatis sunt eius præmia & aureola, quæ recensui v. præced.

ET QVÆ NON CONCIDAT RADIX SAPIENTIÆ] Græcè, *& quæ cadere nequit* (id est firma & stabilis est) *radix sapientiæ*. Dat caussam, cur bonorum laborum gloriosus perennisque sit fructus, quia scilicet eorumdem radix est sapientia, quæ numquam concidit, nec marcescit, sed semper viua, virens & vegeta fructus hosce progerminat. Per *sapientiam* intellige, non speculatiuam, sed practicam, putà prudentiam & virtutem, præsertim castitatem & cælibatum. Hæc enim iuges profert orationis, mortificationis, eleemosynæ aliorumque bonorum operum fructus. Hunc fructum opponit & præponit fructui, id est proli, impiorum & luxuriosorum, qui ex alienis vxoribus, vel ex alienigenis (quod lege veteri vetitum erat) proles suscitabant. Vnde de iis subdit: *Filij autem adulterorum in inconsummatione erunt.* Porrò *radix sapientiæ* accipi potest ipsa sapientia, vti iam dixi, sicut virtus castitatis est ipsa castitas: vel præcisè radix sapientiæ, id est virtutis, est timor Dei, iuxta illud: *Initium sapientiæ timor Domini*, Eccli. 1. 16. vide ibi dicta. Hic enim timor non decidit, nec deperit, sed manet in æternum. Aliter noster Lorinus, qui per *radicem sapientiæ* accipit cognitionem Dei & suiipsius, scilicet scire se nihil esse, nec posse esse castum suis viribus; sed hoc esse donum Dei, vti & cetera omnia. Hoc

enim practicè nulla est radix & causa castitatis,
A vti docet Sapiens cap. 8. v. vlt. Additque appositè: Rectè autem de castitate priùs locutus, quæ est σωφροσύνη, radicem eius dixit esse φρόνησιν. Maxima enim requiritur ad castitatem prudentia & sapientia, eaque est ceu radix illius: rursus verò prudentiam atque sapientiam σώζει, id est conseruat & custodit, castitas atque temperantia. Vnde illud Apostoli, quod legimus, *sapere ad sobrietatem, εἰς τὸ σωφρονεῖν*, S. Hieron. lib. 2. contra Iouin. vertit, *ad pudicitiam*; licet S. August. epist. 47. legat, *ad temperantiam*; Irenæus lib. 5. cap. 20. *ad prudentiam*.

Posset Secundò, per *fructum bonorum laborum* accipi proles sterilium: hæc enim directè opponitur proli adulterorum. q. d. Proles, quas Deus subinde dat parentibus sterilibus, seu castis & piis, eò quòd noluerunt quærere proles ex alienis
B vel alienigenis vxoribus, quia hoc lege erat vetitum, sunt gloriosus castitatis & pietatis eorum fructus, ideoque Deus eas solet euehere, facereque Prophetas, pontifices, vel sanctos eximios & gloriosos: vti Abrahæ & Saræ sterilibus dedit filium Isaac Patriarcham, ex quo prognati sunt Iacob, omnesque Patriarchæ & Israelitæ, ipseque Christus: qui proinde rectè à Deo vocatus est Isaac, id est risus & gaudium parentum, æquè ac posterorum omnium. Sic Deus Manue & vxori sterilibus filium dedit Samsonem, qui fuit robur & vindex Israelis, Iudic. 13. Sic Annæ sterili dedit filium Samuelem, qui fuit iudex Israelis, ac sub Heli Deo in templo ministrauit, 1. Regum 2. Zachariæ & Elisabeth sterilibus dedit filium Ioannem Baptistam, qui fuit præcursor & index Chri-
C sti, ideoque in eremo, velut in templo, quasi angelus inter angelos vixit. Sic denique B. Virgini non ex natura, sed ex voto virginitatis sterili filium dedit Christum Iesum, qui fuit saluator & redemptor totius orbis. Vide ergo vt Deus sterilitatem castam & sanctam remuneretur fructu, id est prole sancta & gloriosa, quæ Deo velut in templo iugiter assistat, famuletur & obsequatur, vti fecere omnes iam nominati. Vbi Nota, omnes qui ex parentibus sterilibus nati fuere, euasisse in viros eximios & gloriosos, vtpote dono Dei datos parentibus & mundo, ad eius salutem: ideoque Deus singulis nomen proprium imposuit, quod officium & gloriam eorum præsignificaret. Et hoc est *donum fidei electum, & sors in templo Dei acceptissima* de qua dixit v. 14. Hisce iam opponit fructum, id est prolem impiorum, qui cùm ex suis vxoribus proles non
D habeant, vel deformes habeant, quærunt contra ius & fas alias pulchras, vt ex iis filios pulchros suscitent. De his ergo ait.

Sterilium filii illustres.

FILII AVTEM ADVLTERORVM IN INCONSVMMATIONE (ita legendum cum Græcis & Roman. non *in consummatione*, vti legunt multi, nec ineptè. Sensus est enim q. d. *cito consummabuntur*, id est, consumentur & morientur) ERVNT] Græcè est, ἀτελῆ ἔσται. quod duo significat: Primò, *inconsummati* vel *imperfecti erunt*, ad consummationem vel perfectionem, siue corporis, siue ætatis, siue prosperitatis, non peruenient. Secundò, *non initiati, nec sacri erunt*, sed profani. Vnde Tigur. vertit, *filij adulterorum verò sacris arcebuntur*. Sic & Osorius. Sensus est, q. d. Filij parentum fidelium & castorum solent esse consummati Vers. 16.

Filij adulterini imperfecti.

& perfecti, tum in natura, tum in gratia, ideoque sacri & quasi sacerdotes Dei: filij verò parentum adulterorum non semper, sed crebrò sunt imperfecti, tum in natura, vt ad plenam perfectamque ætatem non perueniant, ideoque imbecilles, languidi vel manci miserè viuunt, ac parum viuaces citò moriuntur; tum in gratia & virtute, ideoque profani & exosi Deo, quasi adulterorum parentũ adulterini & impij filij. Sic filius Dauidi natus ex adulterio cum Bethsabee, à Deo cito morte percussus est, 2. Regum 12.18. Her & Onan filij Iudæ luxuriosi nullos genuerunt filios, sed & ipsi celeri nece à Deo mulctati sunt, Genes. 38. v. 7. & seqq. Abimelech filius spurius Gedeonis occidit 70. fratres suos, seque fecit tyrannum Israelis; ideoque paulò pòst à muliere interfectus est, Iudic. 9.

Cur?

Causa duplex est: Prima diuina, quòd scilicet Deus hac pœna congruè puniat adulteros, vt in quo peccauerunt, putà in filiorum generatione, in eodem puniantur. Secunda naturalis, quòd adulteri ceterique libidinosi crebro veneris vsu spiritus viresque exhauriant, itaque vim generandi debilitent; quo fit vt languidos & debiles, æquè ac vitiosos similes generent filios.

Hunc esse sensum liquet, quia sic se explicat Sapiens, cùm subdit: *Et ab iniquo thoro semen exterminabitur.* q. d. Filij nati ex adulterio, vel ex coniugio cum alienigenis lege vetito, ad plenam & perfectam ætatem non excrescent, non peruenient ad statum & gradum honoratum & stabilem, sed præmaturè & dedecorosè morientur. Causam dat Theognis:

Non etenim, inquit, *è squilla rosa nascitur aut hyacinthus,*
Sed neque ab ancilla filius ingenuus.

C Rursum, exterminabuntur ab Ecclesia Domini, iuxta legem Deuter. 23. 2. *Non ingredietur mamzer, hoc est de scorto natus, in Ecclesiam Domini, vsque ad decimam generationem.* Ita à Castro.

Sic, vt alios taceam, hoc sæculo Henricus VIII. Angliæ rex, cùm ex Catharina vxore sua non posset habere prolem masculam, eam repudiauit, & duxit Annam Bolenam, ex eaque Elisabetham genuit; sed in ea omnis eius stirps & progenies defecit, etiamsi successiuè sex duxisset vxores. Sic & principes mysticè adulteri, id est apostatæ, putà qui à fide & Ecclesia deficientes fiunt hæretici vel idololatræ, sæpè non habent proles, vel non longæuas, quæ in secunda vel tertia generatione deficiant, vti contigit Zamri, Osee, Iehu & aliis regibus Israel idololatris. Lege lib. 3. & 4. Regum. Idem hoc
D sæculo fieri vidimus in nobilissimis familiis. Quocirca Optatus Mileuitan. lib. 4. contra Parmen. *Filij adulterorum inconsummati. Hoc*, inquit, *de hæreticis dictum est, apud quos sunt Sacramentorũ falsa connubia, & in quorum thoris iniquitas inuenitur, vbi in exterminiũ fidei corrupta sunt semina. Dum Valentinus filium Dei in phantasmate, non in carne fuisse contendit, fidem suam suorumque corrupit. Natiuitatis eorum semen exterminatum est, qui non crediderunt Filium Dei in carne natum de Virgine Maria, & passum in carne.*

Porrò Gratian. dist. 58. can. 12. *Cenomanensem*, sic legit, sicque explicat, q. d. Filios adulterorum, vtpote vitiosos, iuxta canones, non esse sacris initiandos. Sic enim ait: *Quod autem vitium originis semini imputari negatur, videtur esse contrarium illi sententiæ: adulterorum filij abominatio sunt Domino:*
A *sed, sicut supradictum est de presbyterorum filiis, ita & hoc de filiis adulterorum intelligendum videtur, vt illi dicantur esse abominatio Domino, ad quos paterna flagitia hereditaria successione descendunt.*

Vnde ibidem can. 9. scribit S. Bonifacius Martyr Anglorum regi, vitia adulterorum in proles proseminari. *Si gens Anglorum*, inquit, *spretis legalibus connubiis, adulterando & luxuriando, ad instar Sodomitica gentis fœdam vitam duxerit; de tali commistione meretricum æstimandum est degeneres populos, & ignobiles, & furentes libidine fore procreandos, & ad extremũ vniuersam plebem ad deteriora & ignobiliora vergentem, & nouissimè nec bello sæculari fortem, nec in fide stabilem, nec honorabilem hominibus, nec Deo amabilem esse venturam, sicut aliis gentibus Hispaniæ, & Prouinciæ, & Burgundiorum populis contigit: quæ sic à Deo recedentes fornicata*
B *sunt, donec vindex talium criminum vltrices pœnas per ignorantes legem Dei, id est per Saracenos, venire & sæuire permisit.*

Obiicit S. Iustinus quæst. 78. ad Orthodox. qua ratione vera sit hæc sententia, cùm genealogia Christi ducatur ex Dauid adultero? Respondet, Dauid pœnituisse, atque Vriæ defuncti relictam viduam, quam priùs viuente viro violauerat, vxorem duxisse; Deumque pœnitentiam Dauid eo quoque modo honorare voluisse, vt mentio nominatim heret vxoris quondam Vriæ.

S. Ambros. verò serm. 9. de Ioanne Baptista tom. 5. adulterorum filios non initiatos, vti ipse pariter legit, interpretatur viles, spurios & infames. Agens enim contra concubinarios sic scribit: *Sed dicet aliquis: Vxorem non habeo, & ideo ancillam mihi sociaui. Audi quid dicat Scriptura ad Abraham: Eiice*
C *ancillam, & filium eius, non enim heres erit filius ancillæ cum filio liberæ. Si igitur ancillæ filius heres non est, ergo nec filius est. Cur ergo quæritur tale coniugium, de quo susceptus filius, nec successionis possit heres esse, nec sanguinis? Nec enim habere potest hereditatis consortium, qui non habet originis priuilegium. Cur inquam, quæritur tale contubernium, de quo nati filij non matrimonij, sed testes sint adulterij? cur huiusmodi suscipiuntur adulterini, qui patri pudori sint, non honori? Dicit Scriptura: Adulterorum filij non initiati erunt, & ab iniquo thoro semen exterminabitur. Mulier igitur tua si talibus moribus prædita est, vt mereatur consortium, mereatur & nomen vxoris: præsta concubinæ tuæ libertatem & nomen vxoris, ne tu adulter sis potiùs, quàm maritus.*

ET AB INIQVO THORO SEMEN EXTERMI-
D NABITVR] *Iniquo*, id est iniusto, puta adulterino. Adulterium enim est contra iustitiam: adulter enim corpus ex iustitia debitum addictumque vxori, illi subtrahit, datque adulteræ: quare vxori grauem facit iniuriam. Rursum, *iniquo*, Græcè *παρανόμου*, id est illicito & lege vetito, qualis est copula soluti cũ meretrice vel alienigena & idololatra: quæ licet non sit contra iustitiam; lege tamen Dei est prohibita, vtpote nocens educationi prolis ac bono reipubl. Vnde S. Hieron. in c. 9. Osee legit, *ex iniquo concubitu semen peribit*; Vatabl. *ex illegitimo concubitu semen abolebitur*; Osorius & Carthus. *coniugati adulterini priuabuntur prolis fœcunditate*, aut si quæ proles eis nascatur, infelix viuet, & interibit immatura. Ita sæpè fiebat olim, & etiamnum fit, at non semper, ob alia secreta Dei iudicia.

Porrò

Porrò hęc sententia vera est, non tantùm in adulterinis filiis, sed & in legitimis. Sæpè enim ex hac lege sterilitatis à Deo lata contra adulteros fit, vt qui ex alieno thoro filios quærit, neque ex suo quidem suscipiat. Sic *concluserat Dominus omnem vuluam domus Abimelech propter Saram vxorem Abrahæ*, quam sibi vendicarat Abimelech, Genes. 20. 18. Quare si adulter fuerit rex, regnò deiicietur posteritas: si castus, proles in regno firmabuntur. Ita non rarò fit.

VERS. 17. ET SI QVIDEM LONGÆ VITÆ ERVNT, IN NIHILVM COMPVTABVNTVR. q. d. Impij & adulterini impiorum adulterorum filij, si quando diutiùs viuant, sintque longæui; nullius tamen erunt pretij, viles & abiecti: ET SINE HONORE ERIT NOVISSIMA SENECTVS ILLORVM] q. d. Quo diutiùs viuent, eo magis erunt inhonorati & dedecorosi: tum quia cum ætate crescit eorum impietas & infamia: tum quia, cùm iuxta legem Deuter. 23. 1. velut infames repellantur ab Ecclesia & societate ceterorum Israelitarum; hinc quo diutiùs viuent, diutius maiusque erit eorum dedecus, infamia & probrum; præsertim quia senectus ipsa tot miseriis onusta, per se solet esse despicabilis & contemptibilis; cui si accedat ignominia natalium, æquè ac morum & vitæ, duplex, imò triplex & quadruplex, consurget turpitudo & infamia. Candorem enim argenteæ quasi canitiei plumbo, imò cœno, inspergunt turpitudinis. Hinc S. Hieron. in cap. 9. Osee sic legit: *Cùm longi fuerint temporis, reputabuntur in nihilum, & ignobilis in nouissimis erit senectus eorum.* Verè Ecclesiast. c. 25. v. 3. *Tres*, inquit, *species odiuit anima mea, & aggrauor* (nauseo & indignor) *valdè animæ illorum: pauperem superbum, diuitem mendacem, senem fatuum & insensatum;* Græcè *senem adulterum & imminutum intellectu*, quales fuere senes illi, quos increpat Ierem. c. 29. 22. & illi insidiantes Susannæ, Daniel. 13.

Egregiè hanc gnomen pertractat S. Fulg. epist. 2. cap. 3. & 4. vbi Gallam de morte mariti iuuenis consolatur. *Tales*, inquit, *quantumlibet longæui moriantur, acerbo funere demerguntur: & quamuis ætas eorum matura videatur in corpore, mortifera tamen mundi dilectio, immaturæ mentis acerbitatem retentat in corde: Christianus autem, qui in timore Dei vixeris, quacumque fuerit defunctus ætate corporis, non acerbo funere mergitur; sed placita Deo subuixus maturitate transfertur. legimus namque in eodem Sapientiæ libro: Quia senectus honorabilis est non diuturna, neque numero annorum computata; cani sunt autem sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata.* Et inferiùs: *Sicut enim vita mala, quãto magis fuerit temporaliter prolongata, tanto magis delinquentibus multiplicat pœnam: sic vita bona, quamuis hîc breui tempore terminata, magnã sempiternamque conquirit bene viuẽtibus gloriam. Vita igitur mala immaturos acerbosque senes demergit in tartarũ: vita verò bona defunctos iuuenes, maturos perducit ad regnum.*

VERS. 18. ET SI CELERIVS DEFVNCTI FVERINT, NON HABEBVNT SPEM] melioris, honoratioris & felicioris vitæ; quia cùm in vita vixerint impiè & infamiter, nullam post mortem sperare possunt aliam mercedem, nisi supplicium & opprobrium sempiternum in gehenna, iuxta illud Isaiæ cap. 66. v. vlt. *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt vsque ad satietatem visionis omni carni.*

Cornel. in Sapient.

NEC IN DIE AGNITIONIS (Græcè διαγνώσεως, id est diiudicationis, discretionis, examinis, animaduersionis, condemnationis, puta in die iudicij, quo causa cuiusque cognoscetur & diiudicabitur, ac pro meritis condemnabitur) ALLOCVTIONEM] Græcè, παραμύθιον, id est consolationem. q. d. Non habebunt impij in die iudicij vllam allocutionem, qua vel sua scelera excusent, vel eorum supplicium deprecentur, vel suas miserias consolentur: nec enim ipsi loqui pro se poterunt, nec quis alius pro eis loqui audebit: sed omnes obmutescent & obstupescent. Erunt enim ab omnibus omnino hominibus & creaturis deserti, imò omnibus inuisi & exosi, idcoque in summa rerum desperatione: omnis enim creatura consurget contra impios ad vindicandam iniuriam sui creatoris, iuxta illud c. 5. 21. *Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos.* Magna hæc erit damnatorum afflictio, cùm nec à Christo, nec à B. Virgine, nec ab angelis, nec ab amicis, nec à parentibus, nec ab vllo mortalium vel verbulum vnicum blandæ allocutionis aut consolationis accipient. Sic *allocutio* pro consolatione, ac doloris leuamine, vel medicamento accipitur à Seneca in Troade:

Alios parentes alloqui in luctu decet.

Vbi vide nostrum Delrio, qui plura huius significationis affert testimonia. Et à Catull. in Hendec. ad Cornific.

Qua solatus es allocutione.

Porrò S. Fulgent. epist. 2. c. 3. pro *agnitionis*, legit, *magnitudinis* (nescio vnde) sicque piè & patheticè explicat: *Non habebunt spem, nec in die magnitudinis allocutionẽ. Quæ est autẽ dies magnitudinis, nisi dies, in qua nõ iudicãdus, sed iudicaturus veniet Dominus? Nunc enim, cũ venit vt pro nobis iudicaretur, non fuit dies magnitudinis, sed minorationis, in qua minoratus est paulò minùs ab angelis. tunc autem erit dies magnitudinis, quando secũdùm Ioannis attestationem, omnes mali abscõdi cupient in cauernis montiũ, dicentes montibus & petris: Cadite super nos,* Apocal 6. *& abscondite nos à conspectu Patris sedentis super thronũ, & ab ira Agni, quoniam venit dies magnus iræ illorũ; & quis poterit stare? In hac die magnitudinis mali non habebũt allocutionem, sed increpationem. Non enim audient: Venite benedicti Patris mei, percipite regnum, quod vobis paratum est à constitutione mundi; sed dicetur eis: Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius.*

NATIONIS ENIM INIQVÆ DIRÆ SVNT CONSVMMATIONES] id est diri fines, diri exitus. VERS. 19. q. d. Impiorum fines & exitus sunt acerbissimi, tristissimi, funestissimi, quia fulminante Christo sententiam damnationis, ibunt in mortem præsentem & æternam, puta in gehennam & ignem æternum. Minùs rectè nonnulli codices legunt: *Nationis enim iniqua diræ sunt consummationis*, licet eodem redeat sensus.

Addo, adulterium à plerisque gentibus etiam hæreticis, quin & ab infidelibus, morte puniri, vti ostendit Tiraquellus leg. 13. connub. n. 6. & seqq.

Porrò harum omnium minarum & pœnarum, quæ hîc impiis & adulteris intentantur, exemplum illustre est in filiis Heli, quos propter incestas libidines, adulteria, sacrilegia Deus cum patre Heli hisce pœnis mulctauit. *Ecce dies veniũt*, inquit, *& præcidam brachium tuum, & brachium domus patris tui, vt non sit senex in domo tua. Et videbis*

anulum tuum in templo, in vniuersis prosperis Israel: & non erit senex in domo tua omnibus diebus. Verumtamen non auferam penitus virum ex te ab altari meo: sed vt deficiant oculi tui, & tabescat anima tua: & pars magna domus tuæ morietur, cùm ad virilem ætatem venerit. Hoc autem erit tibi signum, quod venturum est duobus filiis tuis, Ophni & Phinees: In die vno morientur ambo. 1. Reg. 2. v. 32.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit castam piamque sobolem præferre incestæ & impiæ, quòd illa sæpè longæua sit, honorata & prospera; hæc breuis æui, infamis & infausta. Esto enim casti iustique subinde morte cita præoccupentur, ac velut flos purpureus aratro succidantur; tamen excipit eos melior vita, ac maior fama & gloria. Quare ætas senectutis est vita immaculata; *&* iustus consummatus in breui expleuit tempora multa.

1. O Quàm pulchra est casta generatio cum claritate: immortalis est enim memoria illius: quoniam & apud Deum nota est, & apud homines. 2. Cùm præsens est, imitantur illam: & desiderant eam cùm se eduxerit, & in perpetuum coronata triumphat incoinquinatorum certaminum præmium vincens. 3. Multigena autem impiorum multitudo non erit vtilis, & spuria vitulamina non dabunt radices altas, nec stabile firmamentum collocabunt. 4. Et si in ramis in tempore germinauerint, infirmiter posita, à vento commouebuntur, & à nimietate ventorum eradicabuntur. 5. Confringentur enim rami inconsummati, & fructus illorum inutiles, & acerbi ad manducandum, & ad nihilum apti. 6. Ex iniquis enim somnis filij qui nascuntur, testes sunt nequitiæ aduersus parentes in interrogatione sua. 7. Iustus autem si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. 8. Senectus enim venerabilis est non diuturna, neque annorum numero computata: cani sunt sensus hominis. 9. Et ætas senectutis vita immaculata. 10. Placens Deo factus est dilectus, & viuens inter peccatores translatus est. 11. Raptus est ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius 12. Fascinatio enim nugacitatis obscurat bona, & inconstantia concupiscentiæ transuertit sensum sine malitia. 13. Consummatus in breui expleuit tempora multa: 14. Placita enim erat Deo anima illius: propter hoc properauit educere illum de medio iniquitatum. Populi autem videntes, & non intelligentes, nec ponentes in præcordiis talia: 15. Quoniam gratia Dei, & misericordia est in sanctos eius, & respectus in electos illius. 16. Condemnat autem iustus mortuus viuos impios, & iuuentus celeriùs consummata longam vitam iniusti. 17. Videbunt enim finem sapientis, & non intelligent quid cogitauerit de illo Deus, & quare munierit illum Dominus. 18. Videbunt & contemnent eum: illos autem Dominus irridebit. 19. Et erunt post hæc decidentes sine honore, & in contumelia inter mortuos in perpetuum: quoniam disrumpet illos inflatos sine voce, & commouebit illos à fundamentis, & vsque ad supremum desolabuntur: & erunt gementes, & memoria illorum peribit. 20. Venient in cogitatione peccatorum suorum timidi, & traducent illos ex aduerso iniquitates ipsorum.

VERS. 1. O QVAM PVLCHRA EST CASTA GENERATIO (id est casta natio, putà casti homines: hos enim opponit nationi prauæ, de qua cap. præcedenti v. vltimo: generatio ergo significat omnes genitos, siue natos) CVM CLARITATE] Græcè, *κρείσσων ἀτεκνία μετὰ ἀρετῆς*, hoc est, *melior est orbitas*, siue carentia, *filiorum cum virtute*: melius est esse illiberem, id est sine liberis, & virtute præditum, scilicet quàm habere liberos ex adulterio, adulterinos & improbos, vti præcessit. Vnde S. Ambros. lib. 1. de Virgin. legit, *melior est sterilitas cum virtute*; S. Hieron. in c. 9. Osee, *melius est filios non habere cum virtute*; S. Cyprian. lib. de Singular. Cleric. *melius est esse sine filiis cum claritate*; Syrus, *melius est esse sine filiis cum gloria*; Arabicus, A *res præclara priuatio filiorum cum virtute. Integritas*, ait B. Petrus Chrysol. ser. 146. *est cæleste consortium: virginitas iuncta Christo, copula est virtutis.* Virgines ergo sunt angeli terrestres, & homines cælestes, ideoque sponsæ Christi.

Noster pro *ἀτεκνία*, videtur legisse *ἁγνογονία*, id est *casta generatio*, vel castitatis, aut castorum generatio: licet enim hæc vox composita Græcis non sit in vsu, simplicia tamen, ex quibus componitur, sunt vsitata. Auctor enim libri huius multas voces nouat, nouaeque componit. Sanè videtur Noster aliud habuisse Græcum exemplar: diuersum à modernis. Nam moderna non habent exclamationem *ô*, nec *τὸ quàm pulchra*.

Aut potiùs Noster solerter per orbitatem filio-

rum intellexit, non nudam orbitatem & sterilitatem, hæc enim non est pulchra, sed potius deformis: prudenter ergo aduerte sterilitatem ex virtute, putà ex pulchra castitate, manantem. Vnde vertit, *ô quam pulchra est generatio casta*, id est natio, q. d. O quàm pulchri sunt homines casti, ô quam pulchra est castitas & castorum cœtus, siue ij sint coniuges, siue cælibes & virgines. Sapiens enim per antithesin hîc opponit & anteponit castos steriles adulteris prole abundantibus: casti enim *cum virtute*, id est ex virtute, putà ex amore castitatis, vel coniugalis, vel virginalis, malunt orbari filiis, quam perdere virginitatem, aut se polluere adulterio, esto ex hoc liberos sperare possent. Horum enim virtus, putà castitas & virginitas, clarior & illustrior est omni laude & gloria, quam sperare possent ex filiis. Sensus ergo est, quasi dicat. Melius, id est præclarius, laudabilius & gloriosius, est carere filiis, si iis careas ex virtute, putà ob amorem castitatis, qua non vis adulterari aut perdere virginitatem, quam prolem habere copiosam adulterinam & improbam. Ita S. Ambros. lib. 1. de Virginit. vbi hanc gnomen applicans virginibus, sic videtur explicare, quasi dicat. *Melior est sterilitas*, id est, melior est virginitas. Quia enim illo legis veteris æuo ob expectationem Messiæ, quem singuli ex sua stirpe nasci optabant, sterilitas erat probrum, censebaturque maledictio & infamia, fœcunditas verò æstimabatur benedictio & gloria; hinc multi, qui vxores habebant steriles, vt ex eis suscitare filios non possent, diuertebant ad alias, etiam alienigenas & idololatras, vt ex iis proles procrearent. Horum insipientiam & peruersitatem redarguit hic Sapiens, docetque longè præstantiorem esse castitatem quamlibet, etiam illiberem & orbam, quauis fœcunditate & prolibus, præsertim spuriis, adulterinis & improbis; eò quod castitas sit virtus, illaque eximia, fœcunditas verò adulterina ingens sit vitium & scelus: vnde pudicitiam & puritatem Ægyptij hieroglyphicè denotabant per ignem & aquam, quòd his elementis omnis lustratio fiat & expiatio, ait Horus Apollo lib. 2. Hierogl. c. 41. Iam quantum castitas illustrat & quasi inargentat hominem, tantum libido conspurcat & deturpat: quàm enim gloriosa est puritas, tam probrosa est impuritas, quæ ex hominibus facit sues & porcos, vti docet S. Basil. in Psal. 1. Sensus ergo est, q. d. Filius vel filia est pulcher facie; at castus & virgo pulchrior est virtute: filia decora est vultu, at sæpè indecora & impudica mente; virgo verò & vultu speciosa est, & mentis virginitate longè speciosior. Pulcher pater pulchrum sibique similem sæpè generat filium, iuxta illud Virgilij 6. Æneid.

Teucri pulcherrima proles.

Et libro 7.

Satus Hercule pulchro.

Et lib. 4.

Quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum.

At hanc pulchritudinem corporis sæpè deturpat deformitas libidinis: nam *lis est cum forma magna pudicitiæ*, vti deturpauit filias Augusti Imper. de quo Sueton. in eius vita: *Cuius felicitatem*, inquit, *infelicem fecerunt filia, neptis & nepotes, adeo vt ipse ad eorum mentionem proclamare soleret, vtile esse sine nuptiis manere, & absq; liberis interire; appellare quoq; illos vomitas & carcinomata sua: qua ratione Euripides dixit*, ἄπαιδα, id est *carentem liberis, infortunio esse felicem*. Ruben. Genes. c. 49. 3. dicitur *principium, seu præcipuum & caput, doloris patris*, quia paterni throni violator fuit.

Audi Tertull. lib. de Bono pudicitiæ cap. 1. *Pudicitia*, ait, *flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, præiudicium omnis bonæ mentis; quamquam rara, nec facilè perfecta, vixque perpetua, tamen aliquatenus in seculo morabitur, si natura præstruxerit, si disciplina persuaserit, si censura compresserit.* Tertullianum ceu magistrum secutus more suo S. Cyprianus lib. de Bono pudic. *Pudicitia*, ait, *est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domus, concordiæ caput*, &c. *Pudicitia nihil ornamentorum quærit, decus suum ipsa est. Hæc nos commendat Domino, connectit Christo: hæc expugnat omnia de membris illicita desideriorum prælia, pacem nostris corporibus inducit: beata ipsa, & beatos efficiens.* Et paulò pòst impudicitiæ hæc dat epitheta: *Cupiditatum infesta rabies, incendium conscientia bona, mater impœnitentiæ, ruina melioris ætatis, contumelia generis, expugnans sanguinis & familiæ fidem, alienis affectibus suos inserens filios, in aliena testamenta sobolem ignotis & corrupti generis inducens.* S. Greg. Turon. lib. de Gloria Confess. cap. 106. narrat se vocatum ad exequias S. Radegundis tum defunctæ, atque de ea: *Sancta facies Radegundis de feretro sic fulgebat, vt liliorum rosarumque sperneret pulchritudinem.* Et cap. 51. narrat de S. Seuero presbytero, lilium ab eo templo oblatum, cùm per totum annum iam esset aridum; tamen recurrente eius transitus anniuersaria die in vere, quotannis reuirescere & reflorere solere.

Porrò cum triplex sit castitas, scilicet coniugalis, vidualis, virginalis, quælibet præstat fœcunditate & filiis adulterinis ac infamibus. Castitas enim coniugalis pulchra est, vidualis pulchrior, virginalis pulcherrima. De coniugali hanc gnomen accipit Lyran. & Holcot, cæteri de virginali, vt S. Cyprianus (vel potius Origen. vt censet Pamel.) tract. de Singular. Cleric. S. Ambros. lib. 1. de Virginit. S. Bernard. epist. 42. Petrus Blesensis, epist. 36. imò Ecclesia in Officio Ecclesiast. SS. Virginum. Sic & Cantacuzenus aliique interpretes hîc.

Hinc S. Aldhelmus lib. 1. de Virginit. narrat angelum triplicem castitatem, scilicet virginalem, vidualem & coniugalem, hisce gradibus discriminasse, *Vt sit virginitas aurum, castitas argentum, iugalitas* (coniugium) *æramentum. Vt sit virginitas diuitia, castitas mediocritas, iugalitas paupertas. Vt sit virginitas pax, castitas redemptio, iugalitas captiuitas. Vt sit virginitas sol, castitas lucerna, iugalitas tenebræ. Vt sit virginitas dies, castitas aurora, iugalitas nox. Vt sit virginitas regina, castitas domina, iugalitas ancilla. Vt sit virginitas patria, castitas portus, iugalitas pelagus. Vt sit virginitas homo, castitas semiuiua, iugalitas corpus. Vt sit virginitas purpura, castitas redimina, iugalitas lana.*

Elogia triplicis castitatis.

Hanc gnomen insigni rosæ, lilij & ficus apologo graphicè repræsentat Cyrill. lib. 4. Apolog. moral. c. 8. *Rosa*, inquit, *& lilium iuxta ficulneam sunt exorta, quæ cùm expandissent floribunda folia nitore splendentia, & rorem suauitatis manantia, aromaticique odoris fragrantiam effudissent, & illa floris lu-*

Apologus fructus & floris.

ce orbata acerbum in fructum pariter pullulasset, inuidentia lacte pruriens mox inuectiuam proposuit, dicens: Post iam amœnam rutilantiam floridam, vbi fructus vestri? Vanum quippe est florere sine fructu. Siquidem ligat natura sagax fructum in flore, & ob ipsum vernantem florem germinat. At illa mox radicem eloquij subodorantes, pacifica ratione dixerunt: Benè scimus, quod propter pruritum generationis perdidisti gloriam floris, & idcirco iam expoliata es foliis dum sic loqueris. Nempè fructum paris dulcissimum, sed tamen pateris in radice pruritum, qui florem amisisti. Nobis autem ex plena puritate & suauitate substantiæ, flos ipse fructus est. Vnde in nobis flos & fructus minimè distinguuntur, quoniam redundante puritatis flore, & odorifera sublimitatis humore, in nobis idipsum factum est flos & fructus. Nonne vapor terræ purissimus, totus flos idum in aunis concrescit, & ros dulcissimus cæli virginitate vernante in margaritam congemmascit? Igitur rosa, & lilium, & flores fructiferi, & fructus floridi sunt. Deinde plura in laudem virginitatis subiiciens, eamdem comparat lilio, rosæ, magneti, sapphiro, smaragdo: *Fructus,* inquit, *est dulcissimus, decor præstantissimus, odor suauissimus, valor totus. Nimirum ipsa est natura ac virtutis clarissima gemma, summa temperantia, perfecta victoria, spiritus supra germen, gloria tota. Vt rosa igitur fragrans, & lilium rutilans, sic sancta virginitas, flos & fructus, ad cuius quidem fragrantiam vnicornis attractus suauiter currit, cuius dulcedine ferocitas eius mansuescit, cuius puritate validissima eius potestas delectata, quasi victa in nitido gremio virginali reuerentialiter prostrata recumbit. O virtus magnetica virginitatis, ad se trahens naturam! ô sapphirus mirabilis castitatis, omnem fugans & destruēs famam venenosam! ô smaragdus rutilans perpetuæ viriditatis, puritas inuiolata integritatis amatrix, fœtidam Veneris nullatenus patiens corruptelam! Ad hæc ficulnea stupefacta conticuit.*

Virginitas est flos & fructus.

Vis pulchritudinis sanctæ virginitatis specimen & speculum? S. Pulcheria Augusta filia Arcadij Imp. virgo fuit perpetua & gloriosa, vtpote quæ Theodosium Imp. fratrem suum iuniorem, in pietate, omnique virtute ad regimen educauit, eoque mortuo ipsi succedens in imperium nupsit Marciano, eumque creauit Augustum, vt maiori auctoritate regnum administraret; sed virginitatem, quam anteà Deo vouerat, in matrimonio conseruauit, ac totam se fidei tuendæ, & hæresi Eutychetis extirpandæ impendit. Quapropter tota Synodus Chalcedonensis ei acclamauit: *Noua Helena, munimen Orthodoxorum, & gloria Ecclesiarum.* Denique quod in Imperatoribus rarum est, sua castitate, iustitia & sanctitate meruit catalogo Sanctorum adscribi die 10 Septemb.

Pulchra virginitatis exēpla.

Talis quoque fuit S. Cunegundis, quæ castitatem pariter cum Henrico Imper. marito suo conseruauit, atque in eius testimonium nudis pedibus illæsa super candens ferrum ambulauit, ac mortuo marito monasterium à se fundatum ingressa, monachamque professa, quindecim annos mira humilitate, abstinentia & pœnitentia traduxit. Vnde Sanctorum fastis adscripta legitur die 3. Martij. Nimirum in tanto Imperij fastigio castitas, quasi sol toti orbi clarius effulget.

S. Elzearius Comes Arriani cum coniuge Delphina intactam seruauit virginitatem. Quocirca D. Mablina nobilitate & pietate illustris, vidit in Spiritu sanctum iuuenem splendidè indutum, per amplam planitiem manibus ferentem vexillum candidum & illustre, cuius elegantia & splendor totum aërem & planitiem illuminaret. Sequebatur autem eum innumera multitudo hominum cuiusuis ætatis, sexus & ordinis. Cumque illa visionis explicationem à Deo posceret, audiuit: *Hæc est virginitas & sanctitas Elzearij, quem totus orbis venerabitur, & multi eum sequentur.* Ita habet eius Vita apud Surium cap. 16. ad diem 27. Septembris.

Præclarè S. Ignatius epist. 13. ad Heronem: *Virgines,* ait, *serua, vt pretiosa Christi monilia.* Et S. Cyprianus lib. de Habitu virginum: *Flos,* inquit, *est ille Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritualis, læta indoles laudis & honoris, opus integrum atq; incorruptum, Dei imago respondens ad sanctitatem Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas, atque in illis largiter floret, Ecclesiæ matris gloriosa fœcunditas, quantoq; plus copiosa virginitas numero suo addit, tanto plus gaudium matris augescit.* Sic Vestalium virginitas Romanis erat admirationi, cum tamen illa esset emptitia, temporaria, ac fastu plena, ait S. Ambrosius in Symmachum. Nam vt ait Naumachius illustris Poëta, sed Gentilis:

Pulchrum est corpus castum habere, intactamque manere
Virginem, & puris semper cogitationibus delectari, &c.
Permanere quasi reginam imbecillium mulierum,
Oculum splendidum ad eam vitam erigendo,
In qua gloriosa veraque sunt nuptiæ, vbi commixta
Diuinis verbis, lumine plenas meditationes parit.

His virginitatis elogiis accensus S. Casimirus regis Poloniæ filius, eam ita adamauit, vt, etiamsi medici assererent eum morbo, quo laborabat, liberari non posse, nisi vxorem duceret, ad idque pater & regni proceres eum vrgerent; ipse tamen constanter responderit: *Malo mori virgo, quam viuere non virgo.* Dixit, & fecit, ideoque velut virginitatis hostia in sanctorum virginum album ab Ecclesia inscriptus est die 4. Martij. Fuit ergo ipse velut armelinus, qui à venatoribus luteo aggere circumdatus, mauult capi & mori, quàm egredi & fœdari. Vnde ciues eius Lithuani hoc ei anagramma dederunt: *Casimirus, sum ac iris,* in quam scilicet irradians Sol iustitiæ suum ei castitatis fulgorem afflauit. Et hoc epitaphium:

Sponte cadis, sed amore cadis, Casimire, pudoris.
Mirus, te Christo mirificante, cadis.

Fuit è primis Societatis nostræ Patribus P. Iacobus Ledesma, insignis Theologus, ac religiosa morum sanctitate conspicuus. Huic sub initium vocationis de perpetuanda castitate formidanti, Brixiæ apparuit B. Virgo sole pulchrior, comitata S. Maria Magdalena, S. Catharina Alexandrina, & S. Catharina Senensi, eique donum castitatis per omnem vitam promisit: quæ dum in cælum rediret tres eius comites iam recensitæ hoc carmen suauiter modulabantur: *O quantum est donum castitatis, quod Deus confert pietatis.* Ita refert noster P. Franc. Sacchinus parte 2. Histor. Societatis Iesu, lib. 1. n. 65. Lege vitam S. Iuliani & Basilissæ coniugum, sed virginum, ac mira hac de re inuenies.

nes. Extat apud Surium die 9. Ianuarij.

Vide S. Athanaſ. Tertull. Cyprian. Auguſt. Baſilium de laudibus virginitatis, ac Climacum gradu 15. & Caſſian. collat. 12.

Audi vnicum S. Athanaſ. hac exclamatione tract. de Virginit. concludentem: *Magna virtus cõtinentia, magna gloria caſtitas, magna ſunt virginitatis præconia. O virginitatis diuitiæ incomprehenſibiles. O virginitas corona immarceſſibilis. O virginitas tẽplum Dei, & ſancti Spiritus domicilium. O virginitas margarita pretioſa apud multos latẽs, à paucis vero vix inuenitur. O continentia amica Dei, & apud Sanctos laudata. O continentia vulgo inuiſa, ſed iis, qui te digni ſunt, nota. O continentia mortẽ & inferos effugiens, & immortalitati adhærens. O continentia gaudium Prophetarum, Apoſtolorũ gloria. O cõtinentia angelorum vita, & ſanctorum hominum corona. Beatus qui te tenet, beatus qui per patientiam tibi conſtanter adhæret; quoniam poſtquam paululum laborauerit, multa recipiet munera in te. Beatus qui per totum hoc tempus ieiunarit, quia in æterna Hieroſolyma habitabit, cumque Angelis choreas ducet, cumque ſanctis Prophetis & Apoſtolis requiem habebit.*

Symbolicè, quam pulchra eſt generatio Chriſti, tum æterna & diuina, tum temporalis & humana! vtraque enim eſt caſta & virginea, quia æterna facta eſt ſine matre, humana ſine patre ex Spiritu ſancto. Vnde Chriſtus in cælis eſt ἀμήτωρ, id eſt carens matre, in terris verò ἀπάτωρ, id eſt carens patre. Vtraque pariter eſt clara, imò clariſſima. Vnde de priori dicitur Pſal. 109. *Tecum principium in die virtutis tuæ in ſplendoribus ſanctorum, ex vtero ante luciferum genui te.* Ita Angelus de Paz, Expoſ. in Symbol. cap. 14.

CVM CLARITATE] Græcè, *cum virtute*, inter quas quia eminet charitas, hinc S. Bernard. & Petrus Bleſenſis epiſt. 36. legunt, *cum charitate*. Audi S. Bernard. epiſt. 42. ad Henricum: *Caſtitas ſine charitate lampas eſt ſine oleo: ſubtrahe oleum, lãpas non lucet; tolle charitatem, caſtitas non placet. Sed ô quam pulchra eſt (vt Sapiens clamat) caſta generatio cum charitate! Cum illa, inquam, charitate, quam deſcribit Apoſtolus de corde puro, & conſcientia bona, & fide non ficta.*

Noſter vertit, *cum claritate* quia Græcum ἀρετὴ, & Latinum *virtus*, ſæpè ſignificat vires, robur, excellentiam, præſtantiam, celebritatem, gloriam. Vnde illud Virgilij.

Tunc pudor incendit vires, & conſcia virtus.

Claritas pro virtute. Igitur τὸ *cum claritate* Primò, accipi poteſt, vt ſit idem quod Græcum *cum virtute*, virtus enim ſola parit laudem & claritatem: vnde à Poëtis, *virtus* ſæpè vocatur laus, vt alibi oſtendi. Secundò & genuinè, τὸ *cum claritate* idem eſt, quod *clara*, ac iungendum eſt cum τῷ *quam pulchra*, q. d. O quam pulchra & clara eſt caſta generatio, ſiue natio! Caſtitas enim ſolet ſibi ſociare cæteras virtutes: habet ergo laudem, decorem, claritatem & gloriam aliarum virtutum, eò quòd ſit ἀρετὴ, id eſt robur & fortitudo Martia, quæ omnia ſuperat, ac victrix de omnibus cupiditatibus triumphat, quæ ſanè ingens eſt eius claritas & gloria.

Myſticè, Lyran. accipit *claritatem* conſcientiæ, quæ iuſtis datur, præſertim caſtis: quocirca experientia conſtat caſtitatem eſſe matrem ſapientiæ, facereque, vt conſcientia æquè ac ingenium & mens mira claritate polleat & reſplendeat.

Virtutis etymon. Porrò Græcum ἀρετὴ, id eſt virtus, indicat
A caſtitatem egere magna fortitudine & robore militari, & quaſi Martio: Ἀρετὴ enim dicta eſt ab Ἄρης, id eſt, Mars. Virgines ergo ſunt quaſi Martes, qui aſſiduè pro caſtitate duro ac difficili prælio confligunt. Sic & virtus dicta eſt à vi & à viro, quaſi virilis: caſtitas enim facit virgines viriles, & quaſi viros, ac virili vi: omnibus tentationibus mundi, carnis & dæmonis reſiſtit. Senſus ergo eſt, quaſi dicat. Filij ſtipantes ſuos parentes, illis ſunt pulchritudini & robori, indeque claritati & gloriæ: at maior eſt caſtitatis & virginitatis pulchritudo, robur & claritas, quam ipſa caſtis communicat, vt ob haſce tres dotes celebris & glorioſa ſit, caſtoſque glorioſos faciat apud Deum, æquè ac apud Angelos & homines vniuerſos.

Denique S. Cyprianus (ſiue Origenes, vt volunt nonnulli) tr. de Singular. Clericorum, pau-
B lò ante finem totum hunc locum citat, & ex eo probat Clericos & caſtitatis ſtudioſos non poſſe habitare cum feminis. Sic enim ait: *Melius eſt eſſe ſine filiis cum claritate; non eſt ſine filiis cum claritate, niſi ſingularitas caſta, quæ non ſolum conſcientiam ſuam nullis ſordibus maculat, ſed etiam nullæ opiniones ſuſpectæ parilitatis infamant. Nam ſi caſtitas, quod eſt difficile, maſculum & fœminam pariter in virginitate conſeruet; non habet claritatem, quia communitas ipſa non poteſt niſi quibuſdam probabilitatum tenebris obſcurare. Singularitas verò ita clara eſt omnibus & exerta, vt cunctis ſplendore ſui ſyderis ſui manifeſtetur & lucida.*

IMMORTALIS EST ENIM MEMORIA ILLIVS: QVONIAM ET APVD DEVM NOTA EST, ET APVD HOMINES] quam proinde
C nulla temporum, nulla viciſſitudinum, nulla ſæculorum delebit obliuio; ſed eius memoria & gloria perennis florebit tamdiu, quamdiu Dei & angelorum hominumque omnium durabit æternitas.

Probat caſtæ generationis, ſiue nationis & gentis, pulchritudinem & claritatem ex eo, quod immortalis ſit memoria, & æterna gloria illius apud Deum & homines: quam proinde opponit & anteponit fluxæ & caducæ filiorum propagationi, cuius memoria & fama ad modicum tempus durat, & cum filiis interit. Errant ergo, qui per filios quærunt immortalitatem, ac ſuum nomen & ſtirpem æternare ſatagunt, cùm vera immortalitas quærenda ſit ex virtute & caſtitate: hæc enim apud Deum & homines æternam habet laudem & gloriam. Generatione perpetua-
D tur corruptibilium ſpecies, cum indiuidua perpetuari nequeant, teſte Ariſt. de Generat. at iuſti caſtique memoria, quin & anima, eiuſque felicitas & gloria, perpetuatur in ipſo eius indiuiduo.

Græca ſignificantiùs habent, ἀθανασία γάρ ἐστιν ἐν μνήμῃ αὐτῆς, id eſt, *immortalitas enim eſt in memoria illius*, ſcilicet virtutis, quæ præceſſit: virtutis inquam, qua quis ſterilis eſſe mauult & illiberis, ex amore virginitatis vel caſtitatis coniugalis, quam ex alienis vel alienigenis filios procreare.

Hoc eſt quod ait Eccleſiaſt. c. 44. 14. *Nomen eorum* (iuſtorum, præſertim heroum, quales ſunt virgines & Martyres) *viuit in generationem & generationem. Sapientiam ipſorum narrent populi, & lau-*

dem eorum nunciet Ecclesia, & cap. 49. *Memoria Iosiæ in compositione odoris facta opus pigmentarij: in omni ore, quasi mel indulcabitur eius memoria, & vt musica in conuiuio vini.* Et Psaltes Psal. 111. 7. *In memoria æterna erit iustus.*

Et apud homines] tum probos castosque, tum improbos & incestos, qui virgines & castam vitam suspiciunt & admirantur, vt angelicam & diuinam, quæ ipsorum omnisque naturæ vires superet & transscendat, vt docet S. Ambros. lib. 2. de Virginit. & S. Basil. de Virgin.

Symbolicè noster Aluarez de Paz libr. 4. de Dignitate perfect. parte 3. cap. 37. totum hunc locum de iustis & sanctis sic exponit: Casta generatio, inquit, non est alia, quam multitudo iustorum, quæ mente pulchra est, quia gratiæ decore nitet; & corpore casta, quia honestatis nitore emicat; & luce sapientiæ clara, quoniam rerum cælestium cognitione resplendet: cuius memoria, nec apud Deum, nec apud homines perit. Non apud Deum, quia Sanctos semper secum habet, & numquam à proposito eos clarificandi discedit. Non apud homines, quia hi celebrem eorum memoriam non deserunt, quos sibi semper patronos apud Deum & mediatores agnoscunt. Adeò vt, quia non potest Ecclesia omnium Sanctorum festa sigillatim celebrare (sunt enim illi innumerabiles) neque potest omnes perfectos & iustos ex nomine cognoscere, aut eorum specialem memoriam habere, dies festos celeberrimos quotannis instituerit, in quibus (iubente Deo) Sanctorum omnium choros honoraret, & eos ad memoriam fidelium adduceret. Omnes etiam illos frequenter inuocat, dum in supplicationibus publicis canit: *Omnes Sancti & Sanctæ Dei intercedite pro nobis.*

Vers. 3. Cvm præsens est, imitantvr illam: et desiderant eam, cvm se edvxerit] S. Cyprianus legit, *cum se adduxerit*, cum scilicet per martyrium aut mortem castorum vel virginum, castitas vel virginitas cum eis se in cælum subduxerit. Græcè est, *desiderant recedentem*, ideoque absentem. Sensus est, q. d. Castitas adeò speciosa est, vt, cum se præsentem in castis exhibet, multos trahat ad sui amorem & imitationem; cum vero absens est, sui acuat desiderium: præsentia bona enim sæpè fastidimus, absentia desideramus & studiosè requirimus, iuxta illud Horatij lib. 3. Carm. ode 24.

Virtutem incolumem odimus,
Sublatam ex oculis quærimus inuidi.

Et illud: *Minuit præsentia famam.* Verùm viris probis castitas cum adest, mirabilis & admirabilis est; cum verò abest, desiderabilis. Exemplum est in S. August. qui concubinæ astrictus, ab ea se expediuit per exempla sanctarum virginum. Audi eum l. 8. Confess. 11. *Aperiebatur*, inquit, *ab ea parte, qua intenderam faciem, & quo transire trepidabam, casta dignitas continentiæ, serena & non dissolutè hilaris, honestè blandiens, vt venirem, neque dubitarem, & extendens, ad me suscipiendum & amplectendum, pias manus, plenas gregibus bonorum exemplorum. Ibi tot pueri & puellæ, ibi iuuentus multa, & omnis ætas, & graues viduæ, & virgines anus, & in omnibus ipsa continentia nequaquam sterilis, sed fœcunda mater filiorum gaudiorum de marito te Domine. Et irridebat me irrisione exhortatoria, quasi diceret: Tu non poteris quod isti & istæ? an verò isti & istæ in semetipsis possunt, ac non in Domino Deo suo? Dominus Deus eorum me dedit eis. Quid in te stas, & non stas? Proijce te in eum, noli metuere, non se subtrahet vt cadas. Proijce te, securus excipiet te, & sanabit te. Et erubescebam nimis.* Quocirca S. Basil. hom. de S. Gordio Martyre ait: *Cum in sanctis voluminibus Mosis vitam, morum lenitatem, nostræ natim a magnopere optatam audimus, statim æmulamur. Ioseph cum audimus, aut legimus vitam illius, assequi castitatem magnoperè cupimus. Si vero Samsonis narratam historiam, ad illius imitandam fortitudinem accendimur.*

Et in perpetvvm coronata trivmphat, incoinqvinatorvm certaminvm præmivm vincens] Græcè est, ἀμιάντων ἄθλων ἀγῶνα νικῶσα, id est, *immarcescibilium vel incorruptibilium certaminum*, vel *præmiorum* (ἄθλων enim, si ab ἆθλος masculino deriues, idem est quod *certaminum*: sin à neutro ἆθλον, idem est quod præmiorum, quæ certamina merentur) *agonem vincens*, q. d. Castitas, ac præsertim virginitas, quia durum agonem certaminum & tentationum libidinis, quibus ingentia & immarcescibilia à Deo præmia proposita sunt, generosè vincit, hinc corona gloriæ, & laurea siue aureola virginitatis, coronata in cælis triumphat. Hinc S. Cyprianus legit, *incoinquinatorum certaminum prælium vincens.* Vbi Nota, *incoinquinata certamina* accipi possunt *impolluta*, quæ scilicet cum tentationibus libidinis, multorum corpora & mentes polluentibus, ita vt vix quis eas euadat illibatus & impollutus, à castis ita suscipiuntur & superantur, vt ipsi prorsus maneant ab iis intacti & incoinquinati. Sin vertas, *incoinquinatorum præmiorum*, per ea intellige *immarcescibilem gloriæ coronam* castis à Deo propositam, quæ numquam marcescit, nullo mœrore, dolore aut timore inquinatur, polluitur vel maculatur. Addit Petrus Faber lib. 2. Agonist. cap. 12. & lib. 3. cap. 4. *incontaminatos* dici agones sanctarum virginum, qui Deo dicantur, vt distinguat eos à contaminatis agonibus, qui in honorem deorum, id est dæmonum, à Gentilibus celebrantur.

Noster pro ἀγῶνα, id est *prælium* vertit, *præmium* metonymicè, quia in agone agonotheta vincenti certamen, siue prælium, brauij loco proponebat præmium, q. d. Castus & virgo in tam periculoso tentationum carnis agone prælium vincens, præmium reportat, scilicet coronam gloriæ, cum qua in æternum triumphat. Posset quoque per hypallagen sic exponi: *Incoinquinatorum certaminum* vel *præliorum præmium vincens*, id est incoinquinatorum præmiorum certamen vel prælium vincens. Sic Psal. 18. 6. dicitur: *In sole posuit tabernaculum suum*, pro *in tabernaculo suo posuit solem.* Et Psal. 32. 7. *Ponens in thesauris abyssos*, pro *ponens in abyssis thesauros.* Sic alibi dicitur: *Misit ciuitatem in ignem*, pro *misit ignem in ciuitatem.* Et *calceamenta habebitis in pedibus*, pro *habebitis pedes in calceamentis*, siue *calceatos*, Exodi 12. Quomodocumque vertas & exponas, eodem semper redibit sensus. De corona siue aureola virginitatis vide D. Thomam, S. Bonauent. cæterosque Scholast. in 4. dist. 33.

Triumphi virginum.

Audi virginum, ideoque Martyrum, gloriosas coronas & triumphos celebrantem S. Ambros. lib. 3. epist. 25. ad Eccles. Vercell. sub finem: *Apud nos*, inquit,

inquit, *& puella de mortis appetentia sublimes, vsque ad cælum erexere virtutum gradus. Quid Theclam, quid Agnen, quid Pelagiam loquar, quæ tamquam nobilia vitulamina pullulãtes, ad mortem, quasi ad immortalitatem festinauerunt? Inter leones virgo exultauit, & rudentes bestias expectauit intrepida. Et vt nostra cum Indorum gymnosophistis conferamus, quod ille verbis gloriatus est, S. Laurentius factis probauit, vt viuus exureretur, & flammis superstes diceret: Versa, manduca. Haud degener Abrahamidarum & Machabæorum certatus puerorum, quorum alij super flammas canebant, alij cum exurerentur non rogabant vt parceretur, sed iubebant vt amplius persecutor inflammaretur. Liber igitur sapiens.* Subijcit deinde raram S. Pelagiæ fortitudinem: *Quid autem sublimius sancta Pelagia? quæ vallata persecutoribus, priusquam tamen in eorum conspectum veniret, aiebat, Volens morior, nemo me cõtinget manu, nemo oculo proterno violabit virginem. Mecum feram pudorem, mecum incolumem verecundiam, nullum prædones lucrum sua capient insolentia: Pelagia Christum sequetur, libertatem nemo auferet, nemo captiuam videbit liberam fidem, insignemque pudicitiam & prosapiam prudentia. Quod seruum est, hic manebit, nullos in vsus debitum.* Dixit & fecit: nam antequam à satellitibus comprehenderetur, ex alto se præcipitans, virgo & Martyr euolauit in cælum, vti refert idem S. Ambrosius lib. 3. de Virgin. S. Chrysostomus & alij.

S. Pelagiæ.

Audi & triumphos S. Victoriæ virginis & Martyris. Hanc enim hisce verbis ad virginitatem seruandam impulit S. Anatolia: *O victoria vince diabolum, & esto vera victoria. Ego die qua expleui pretium ornamentorum meorum in pauperes Christi, vidi per visum iuuenem auro diadematum splendidum, in vestibus purpureis atque gemmatis, quo grata facie & læto vultu me inspiciens ait: O virginitas, quæ morte non vinceris, quæ à morte perpetua liberas! O virginitas, quæ non in operibus tenebrarum, sed semper in lumine versaris! Virginitas purpura regalis est, quam qui induit, reliquis fit eminentior. Virginitas gemma est pretiosa. Virginitas thesaurus est regis immensus. Huic fures insidias tendunt. Hanc tu vigilans sollicite custodi: quantumque te plus habere cognoscis, instantius custodi ne perdas.* His & similibus verbis & factis incitata Victoria, omne pretium ornamentorum suorum & ipsa distraxit pauperibus. Sicque factum est, vt agentibus sponsis earum Aurelio & Eugenio, quia nubere illis virgines Christi noluerunt, à Decio Imp. vrbe Roma pulsæ, ad prædia sponsorum ducerentur, vbi fame & inedia ita afflictæ sunt, vt vix ad vesperum modicus panis cibarius eis daretur: nulloque pacto efficere sponsi potuerunt, vt vel ad nubendum vel sacrificandum animi illarum inclinarentur. Beata igitur Victoria in virginitatis proposito inuincibiliter persistens, post multa miracula facta, inter quæ plurimas virgines Domino aggregauerat, percussa est gladio in corde à carnifice Taliarcho. Qui leprosus factus, intra sex dies vermibus consumptus expirauit. Hæc omnia ad verbum habet Ado in Martyrolog. die 29. Decembris. Huc facit illud S. Hieron. in epitaph. Paulæ, de duobus coronis, martyrij, scilicet, & puritatis: *Illa*, inquit, *corona de rosis & violis plectitur, ista de lilijs.* Et illud Prudentij Peri Stephanon hymno 14.

S. Victoriæ.

Gnome.

Duplex corona est præstita Martyri,
Intactum ab omni crimine virgini,
Mortis deinde gloria libera.

Hinc & Gentiles in agone certaturi vino & venere abstinebant, vt fortiores euaderent, & victoriæ coronam reportarent: experientia enim constabat fortiores, si veneri vacarent, à debilioribus, si ea abstinerent, superari. Audi S. Paulinum epist. ad Seuerum: *Confirmemus*, inquit, *animam castitate, quam Apostolus docet, quam etiam carnales athletæ diligenter tuentur, quæ nobis impensiore studio seruanda est pro immarcescibili corona illa luctantibus, cum etiam pro temporali & fragili corona decertantibus excolatur.* Et S. Ephrem de Virginit. *Fac sis continens animo, vigil spiritu, abstinens cibo, abstinens risu, cogitationum quoque continentiam seruans, vt per omnia veluti perfectus athleta innotescas.* Et de luctamine spirituali: *Continentiam habeto*, inquit, *in habitu, continentiam habeto in cibo, continentiam habeto in lingua; abstinentiam in aspectu, in cogitatu, in risu, vt athleta pietatis perfectissimus in omnibus demonstreris.* Similia habet S. Basil. de Sacr. virginit. Porrò virgines à Gentilibus florea corona, vel ramis pini (pinus enim est symbolum virginitatis) coronari solitas docet Carolus Paschalius lib. 2. de Coronis c. 15. & lib. 6. c. 28.

Denique virginibus triplex debetur corona: prima, virginitatis; secunda, nuptialis, quia nubunt Deo: olim enim virgines, dum nubebant, coronabantur: tertia, athletica, quia instar athletarum difficilem & durum cum luxuria agonem subeunt & superant. Hinc omnes penè gentes virgines dum moriuntur, rosis & floribus coronant. Virgo enim est libidinis domitor, dæmonum profligator, passionum & sensuum victor. Cui per omnia quadrat illa Machabæi præclara laudatio: *Similis factus est leoni in operibus suis, & sicut catulus leonis rugiens in venatione. Et persecutus est iniquos, perscrutans eos; & qui conturbabant populum suum, eos succendit flammis: & repulsi sunt inimici eius præ timore eius, & omnes operarij iniquitatis conturbati sunt, & directa est salus in manu eius.* 1. Machab. 3. 4.

Virginum triplex corona.

Mvltigena (græcè, πολύγονον, id est multiplex, multiplicata, multa) avtem impiorvm mvltitvdo non erit vtilis] Est antithesis, q. d. Pij & casti sua virtute & castitate pariunt sibi coronas, & triumphos æternos: at turba impiorum, esto plurima, inutilis est, imò sua impietate sibi & proximis noxia: sibi enim accersit ignes & tormenta gehennæ. Vers. 3.

Dices, Cur ergo Deus creat homines, quos scit fore impios, & cur eos tolerat? Respond. Primò, vt in eis ostendat suam iustitiam vindicatiuam, sicut in pijs suam ostẽdit misericordiam per gratiam & gloriam, quam eis elargitur, vti docet Apost. Rom. 9. vtque per iustitiam exercitam in impios, pij magis agnoscant misericordiam sibi præstitam, Deoque maiores gratias agant.

Secundò, vt per impios exerceantur, purgentur & perficiantur pij. Sic Cain exercuit Abelem, Ismael Isaacum, Esau Iacobum, Pharao Mosen, Saul Dauidem, Aman Mardochæum, &c. Audi S. August. serm. 52. in Euangel. S. Ioannis: *Præclarè*, inquit, *videtis ergo, quia & mali necessarij sunt bonis. In fornace quodammodo aurificis sumus, hoc est in hoc mundo. Si aurum non es, simul ardes si autem es,*

palea tua est malus; si & tu palea es, simul eritis fumus. Et in illa verba Psal. 51. *Sicut nouacula acuta fecisti dolum: Ecce,* ait, *quid faciunt boni mali, capilli radunt,* hoc est, vt mox explicat, *ablatiuus est malus bona temporalia.* A

Tertiò, impij piis multa exhibent ministeria circa artes mechanicas, mercimonia, aliasque res temporales, quibus excellunt, vtpote toti intenti lucris, fabricis, politiæ, &c.

ET SPVRIA VITVLAMINA NON DABVNT RADICES ALTAS, NEC STABILE FIRMAMENTVM COLLOCABVNT] q. d. Sicut spuriæ plantæ non agunt altas radices, ideòque citò exarescunt & pereunt; sic adulterorum & impiorum adulterini & impij filij citò deficiunt, nec stirpem aut familiam propagant: spuriæ plantæ enim sunt filij nothi & illegitimi. Vnde Syrus vertit, *& qui sunt ex alieno semine, non dabunt radices in profunditate;* Arabicus, *non fundabunt radices altas germina eorum. Spuria vitulamina* ergo sunt *adulterina plantationes,* vt legunt hic S. Bonau. Lytan. Hugo. Holkot & Dionys. has enim significat Græcum *νόθα μοσχεύματα*, id est nothæ, vel spuriæ & adulterinæ plantæ. Nam vox *vitulamina* in nullis lexicis, vel auctoribus classicis modo reperitur. Vnde S. August. libro 2. de Doctrina Chrst. c. 12. *Quia,* inquit, *μόσχος græcè vitulus dicitur, μοσχεύματα quidam non intellexerunt esse plantationes, & vitulamina interpretati sunt. Qui error tam multos codices præoccupauit, vt vix inueniatur aliter scriptum: & tamen sententia manifestissima est, quia clarescit consequentibus verbis. Namque adulterina plantationes non dabunt radices altas, conuenientius dicitur, quam vitulamina, qua pedibus per terram gradiuntur, & non hærent radicibus. Hanc translationem in eo loco etiam cetera contexta custodiunt.* S. Augustinum sequitur Iansen. qui lectionem Vulgatam, quæ habet *vitulamina*, velut vitiatam, aut minùs congruam reiicit, vti & S. Bonau. Hugo. Vatabl. Clarius & Polydorus Virgil. in Adagiis Sacris lib. 2. adagio 379. B

Verùm *spuria vitulamina* legunt hic omnes codices Vulgatæ editionis, quam quia vt authenticam probauit Concil. Trident. sess. 4. nulli Catholico iam reiicere fas est. Sic quoque Optatus Mileuit. lib. 4. contra Parmen. legit, *Spuria vitulamina & filios adulterorum,* & explicat de hæreticis: *Apud quos,* inquit, *sunt Sacramentorum falsa connubia, & in quorum thoro iniquitas inuenitur, vbi in externinium fidei corrupta sunt semina.* Videtur ergo vox *vitulamina* illo æuo fuisse vsu recepta.

Spurij etymon. Porrò *spurius* vocatur, qui ex matre nota, patre ignoto vel ignobili nascitur. Vnde veteres denotabant spurium per S. P. quasi dicas *sine patre. Spurius* autem dicitur à *σπόρος*, id est semen, quod nil habeat à patre nisi semen: nec enim in patris familiam, statum & hereditatem succedit. Ita S. Isidor. lib. 9. Origin. c. 5. Plutarch. in Quæst. Sigonius de Nomin. Roman. & alij. Addit S. Isidor. *spurium* dici, quasi *extra puritatem*, id est immundum; alij *spurium* dici censent *spurcum*. Verùm prius etymon est genuinum.

Vitulamen vnde? Dico ergo aptè nostrum Interpretem vertisse *vitulamina*. Primò, quia græcizat, ac imitatur Græcum qui à *μόσχος* vocat *μοσχεύματα*, id est à vitulo vitulamina *μοσχεύματα*, id est *vitulamina*, Græcis sunt surculi, qui ex arbore dempti seruntur suo plantantur, vt in fruticem arboremue excrescant; item rami tenelli, qui ex arbore in humum deflectuntur, vt talea siue clauola ex olea, malleolus ex vite: *μόσχευμα* enim idem est, quod surculus ex arbore demptus sero, ramos tenerrimos ex arbore auulsos planto, plantaria seu viuiradices instituo. Sic S. Bonau. ait S. Ambros. in quadam epistola scripsisse: *Vos estis nobilia vitulamina*; dicit autem à vite, quæ est generosa plantatio. Adde, radix arboris vocatur taurus, cur non & vitulus, vel vitulamen? Audi Quintilianum lib. 8. cap. 2. *Sicut in his, qua homonyma dicuntur, vt taurus animal ne sit, an mons, an signum in cælo, an nomen hominis, an radix arboris, nisi distinctum non intelligitur.* Sic *μόσχος* græcè & vitulum, & pampinum, & viuiradicem, id est plantam, quæ cum viua radice seritur, quasi viuam radicem habens, significat: vnde *μόσχευμα* vocatur stolo, planta tenera, nouellus ramus, malleolus vitium, viuiradix.

Secundò, quia *vitulamen* est vox Latina, & appositè significat vagam, petulantem, & instar vituli vitulantem & lasciuientem luxuriam spuriarum plantarum, æquè ac adulterorum. *Vitulari* enim Latinis idem est, quod lætari, exultare, lasciuire instar vituli: vnde vitulamen est ipsa lascuia. Ita Festus, Nonius & alij. Iam sicut homines dicuntur lasciuire & vitulari metaphoricè, sic & plantæ cum ramis luxuriant. Est enim analogia & similitudo inter propagationem plantarum, bestiarum & hominum: vnde sicut vitulari dicuntur homines, cum more vitulorum saltant & lasciuiunt, sic & plantæ. Quare appositè Interpres noster à stolida & petulca vituli vitulatione, stolidas & lasciuè luxuriantes plantas, siue stolones, vocauit *vitulamina*. C

Paulò aliter Ceruantius: Vox *vitulamina*, inquit, significat degenerantes, infructuosas, stultas, luxuriantesque plantas, quæ ad truncum vitis, à qua nomen accipiunt, nasci solent, & vitibus officiunt, & in pabulum vitulorum à terra proferuntur, à vitulis seu bobus arata: sic impij ignobiles, degeneres, steriles, stulti & molles in aduersis sunt, vt eis succumbant facilè: & Christo Domino, *viti veræ,* Ioan. 15. *& palmitibus* eius, siue Ecclesiæ, vineæ Deo iucundissimæ, pretiosissimæ & pretiosissimæ, pro viribus detrimentum afferre amant & ardent; sed non diu vigebunt, non maturescent, vt ingenio respondeant; certa manent supplicia plantas istas, Isaiæ 5. Ierem. 12. Ezech. 15.

Sic & alij *vitulamina* non à vitulo, sed à vite deducunt, sed sic potiùs dicenda essent *vitilamina*, sicut dicitur *vitiligo*, non *vitulamina*, nisi dicas *vitulamina* ab vitulum, æquè ac ad vitem alludere. D

Sed cur *vitulamina*, id est plantæ, vel rami, vocantur *spurij*, qui altas radices non agant?

Spuriæ plātæ quæ? Respond. Primò. Respond. Primò, Spuriæ herbæ & plantæ sunt, quæ à genuinis degenerant, item falsæ, quæ genuinarum speciem habent, at non vim & indolem. Sic olea in terra sterili syluescit, & degenerat in oleastrum: spurius ergo ramus oleastri si inseratur in oleum, vel non coalescit cum ea, nec crescit, vel certè indolem & bonitatem oleæ non capit, nec imbibit. Vnde Theophrast. lib. 1. de Causis plantarum c. 7. vrbanas arbores ait inserendas esse per inoculationem syluestribus, non verò syluestres vrbanis, putà oleam inserendam esse oleastro,

oleastro, non verò oleastrum oleæ: *Quamobrem,* inquit, *satis oleastris inserere postmodũ, vel inoculare præcipiunt: coeunt enim & apprehendunt validius, & radix plus attrahens nutrimenti, probè fructificare arborem facit. Nam si è cõtrario silvestre in urbano seruerit, tametsi differentia quædam erit, tamẽ bonæ frugis arbor numquam profectò reddetur.*

Secundò. Secundò, per *spuria vitulamina*, id est spurias plantas & surculos, accipi possunt rami multiplices & densi, quos arbor vel vitis humore luxurians ad radices suas progignit, sed deinde deficiente humore & succo alere nequit; vnde eosdem sua vmbra enecat. Audi Plinium libr. 17. c. 10. *Natura & plantaria demonstrauit, multarum radicibus pullulante sobole densâ, & pariente matre, quas enecet. eius quippe vmbrat urbanâ, digesta premitur, vt in lauris, puniceis, platanis, cerasis, prunis. Pauconum in hoc genere rami parcunt soboli, vt vlmorũ palmarũque. Nullis verò tales pulli proueniunt, nisi quarum radices amore solis atque imbris, in summa tellure spatiantur. Omnia ea non statim moris est in sua locari, sed prius nutrici dari, atque in seminariis adolescere, iterumque migrare. Qui transitus mirum in modum mitigat etiam silvestres: siue arborum quoque, vt hominum natura nouitatis & peregrinationis auida est: siue discedentes virus relinquunt, mansuescuntque tractatu (ceu feræ) dum radice auellitur planta. Pullos* Plinius vocat ramos teneros, qui molles sunt & delicati, instar pullorum & puellorum. Simili modo luxuriosi & adulteri magnam spuriorum sobolem progenerant, sed ob exhaustas libidine vires debilem & infirmã, quam deinde ægrè & neglectim alunt: vnde omnis illa facilè deficit & emoritur, vixque sobolem longæuam post se relinquit.

Tertiò. Tertiò, plantæ à natiua sua bonitate & indole degenerant, fiuntque spuriæ, si in alium locum priori dissimilem, vel minùs sibi commodum transferantur & transplantentur, tuncque facilè exarescunt. Audi Columellam lib. 3. c. 5. *Deposita stirpes valido solo, quamuis celeriter comprehendant atque prosiliant, tamen cùm sint viuiradices factæ antequam transferantur, retorrescunt, nec adolescere queunt.* Et clariùs c. 9. *Tantum retulerit, vt in trãsferendis seminibus similem statum cæli locique, & ipsius viti habitum obseruemus; quoniam plerumque degenerat surculus, si aut situs agri, aut aeris qualitas repugnent, aut etiam si ex arbore in iugum defertur. Itaque de frigidis in frigida, de calidis in similia, de vineis in vineas transferemus.*

Quartò. Quartò, spuriæ plantæ sunt; quæ à vermibus erosæ aut carie exesæ, aut aurugine aliouè vitio percussæ, vigorem suum perdidere, ideoque marcescunt & tabescunt. Tales rami sunt stolidi stolones, qualis est talea siue clauola ex olea, malleolus è vite, qui proinde plantari nequit, vt radices agat & pullulet.

Quintò. Quintò & optimè, spuriæ plantæ & rami sunt, qui alterius speciei ramis semine iniecto innascuntur, qui quia in iis altas radices agere nequeunt, hinc crescere non possunt, sed citò exarescunt. Sic Theophrastus lib. de Causis plantarum c. 23. narrat visam esse terebinthum nasci in olea, & polypodium in arboribus, & laurum in platano & quercu, causamque subdit: *Cùm enim,* inquit, *in partem arboris putredine penè in terram conuersam, semen deciderit, pullulat viuitque alimẽtum capiens ex subiecta arbore;* sed quia id modicum est, hinc modicè pariter viuit, & crescit. Rursum sunt quædam plantæ, quæ naturâ suâ non nisi ramis alienæ arboris innascuntur, quas si ab iis auellas & plantes, vt fiant viuiradices, arescunt & moriuntur. Talis est viscus, qui est frutex, ex quo fit viscus, siue gluten. Hinc enim frutex arborum nonnullarum ramis adhærens, per hiemem virens, baccas autumno ferens, quibus vescuntur turdi, merulæ, palumbes. Nascitur in quercu, pomis, piris, tiliis, betulis, salicibus, mespilis, cotoneis & alijs arboribus. Si in terra seratur, non prodit: solius arboris comes est, nec nascitur nisi semine per auis alicuius aluum reddito. Fertur, inquit Athenæus lib. 9. si auis visci semen comederit, super quacumque arbore ventrem exonerauerit, viscum nasci. Vnde Virgil. 6. Æneid.

Quale solet siluis brumali frigore viscum
Fronde virere nouâ (quod non sua seminat arbos)
Et croceo fœtu teretes circumdare ramos.

Idem docet Theophrastus lib. 2. de Causis plantarum c. 23. & 24. *Hyphear,* inquit, *& stelis in abiete pinoque nascuntur, viscum in quercu, terebintho,* &c. Et c. 25. docet quasdam plantas indigere aliis, quibus incumbant, ac proinde iis adnasci, quales sunt smilax, serpillum, hedera, quæ proinde si separentur, per se consistere nequeunt, sed exarescunt. Et Plinius lib. 16. c. 44. *Quædam,* inquit, *in terra gigni non possunt, & in arboribus nascuntur. Namque cùm suam sedem non habeant, in aliena viuunt, sicut viscum.* Tales propriè sunt adulteri, qui ex aliena vxore adulterinos filios progignunt, quasi spuria vitulamina, quæ proinde in terra hac generationis & prosapiæ radices non agunt. Subdit Plinius: *Est & in Syria herba, quæ vocatur cadytas, non tantùm arboribus, sed ipsis etiam spinis circũuoluens sese. Item circa Tempe Thessalica, quæ polypodion vocatur, & quæ dolichos ac serpillum. Oleastro quoque deputato* (amputato, resecto) *quod gignitur vocant phaunos: quod verò in spina fullonia, hypophæston, calyculis inanibus, folijs paruis, radice alba, cuius succus ad detractiones in comitiali morbo vtilissimus habetur. Visci tria genera. Namque in abiete ac larice stelin dicit Eubœa nasci, hyphear Arcadia. Viscum autem in quercu, robore, ilice, pruno silvestri, terebintho, nec alijs arboribus adnasci, plerique. Copiosissimum in quercu, quod dryos hyphear vocãt. In omni arbore, quercu & ilice excepta, differentiam facit odor virusque: & folium non iucundi odoris in vtroque, visco amarum & lentum.*

Atque hi sunt fructus amari, quos hîc subdit Sapiens dicens: *Et fructus illorum inutiles, & acerbi ad manducandum.*

Concludit Plinius de visco: *Omnino autem satum nullo modo nascitur, nec nisi per aluum auium redditum, maximè palumbis & turdi. Hæc est natura, vt nisi maturatũ in ventre auium non proueniat.* Sicut ergo fungi & viscus innascuntur alienæ arbori, nec ab ea se auelli sinunt; sed si eos auellas & plantes, radices non agunt, quinimò emoriuntur & exarescunt, fructus verò eorum sunt insipidi & amari: sic prorsus impiorum & adulterorum impia & adulterina proles non nisi in adulterio, quasi in alieno solo nascitur; hinc per se vitalis non est, nec per se consistere, aut stirpem propagare, & familiam propriam fundare præualet, sed exarescit & deperit: fructus quoque eorum

amarus & acerbus est, vt mox ostendam.

Exempla. Exemplo sit Augustus Cæsar, qui libidinibus & stupris vacans, proles nonnisi similes sibi nempè duas Iulias, filiam scilicet, & ex ea neptem, vtramque luxuriosam ad suum probrum reliquit, in eisque eius soboles extincta est. Idem contigit Iulio Cæsari, C. Caligulæ, Neroni, cætorisque Imper. adulteriis & luxuriæ deditis, qui nullam prolem tanti imperij heredem reliquere. Lege Sueton. aliosque, qui vitas Cæsarum scripsere.

S. Augustinus vnum ex concubina filium sustulit, nomine Adeodatum; sed & hunc puerum mors sustulit, ita prouidente Deo, ne tanto Ecclesiæ Doctori futuro infamiam, vel remoram aliquam crearet: de quo ipse ita scribit lib. 9. Confess. cap. 9. *Munera tua tibi confiteor Domine Deus meus, creator omnium, & multum potens reformare nostra deformia: nam & ego in illo puero prater delictum nihil habebam,* &c. *citò de terra abstulisti vitam eius, & securior eum recordor, non timens quidquam pueritia, nec adolescentia, nec omnino homini.* Sic Deus occidit paruulum natum Dauidi ex adulterio cum Bethsabee. Causam quærit Theodoret. in libr. 2. Regum quæst. 16. ac respondet: *Viuus erat futurus argumentum sceleris paterni: pij ergo regis, qui erat etiam Propheta, curam gerens Deus, non sinit eum viuere.*

Vers. 4. Et si in ramis in tempore (id est, ad tempus: Græcè enim est, *πρὸς καιρὸν*) germinauerint, infirmiter posita (Græcè *βεβηκότα*, id est ascendentia, succrescentia) a vento commouebuntur, et a nimietate ventorum eradicabuntur] q. d. Esto spuriæ plantæ, id est spurij & adulterini filij, ad modicum tempus succrescant & prosperentur, tamen mox vento quopiam aduersitatis concutientur & conuellentur, eoque crescente eradicabuntur, præsertim dum vident cogitantque se ab infami parentum luxuria progenitos, ab iisdem negligi, & ab aliis contemni: quo fit, vt & ipsi vicissim parentes paruipendant, nec ab iis corrigi se sinant, sed liberè, æquè ac ipsi, suæ concupiscentiæ & luxuriæ indulgeant, itaque vitam sibi abbrenient; opesque, famam, vitam & animam perdant; idque iusta Dei vindicta, qui impios cum suo semine & propagine funditus extirpat, sæpè in hac vita, & semper in futura, iuxta illud Isaiæ c. 64. 6. *Cecidimus quasi folium vniuersi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos.*

Sapientem de more secutus Siracides de adulterinis filiis, ita ex Deo ominatur: *Non tradent filij eius radices, & rami eius non dabunt fructum: derelinquet in maledictum memoriam eius, & dedecus illius non delebitur,* &c. Ecclesiast. 23. 35. Vide ibi dicta.

Vers. 5. Confringentur enim rami inconsummati, et fructus illorum inutiles, et acerbi (Græcè, *ἄωροι*, id est fructus intempestiuus, immaturus, crudus, necdum calore solis percoctus, ideoque acerbus) ad manducandum, et ad nihilum apti] Idem dicit, aliisque & aliis verbis exaggerat. A cap. enim præcedenti v. 16. huc vsque iterando vrget & inculcat adulterinorum filiorum vilitatem, infamiam, sterilitatem & vitæ breuitatem: vnde eos vocat ramos inconsummatos, id est qui non perueniunt ad perfectionem & consummationem; & fructus illorum acerbos, id est proles eorum prauas & malignas: imitantur enim suos parentes, quæ proindeante maturitatem, quasi fructus crudi decerpuntur & auelluntur. Rursum fructus, id est opera, consilia & machinationes eorum aliis sunt acerba, id est noxia & exitialia. Tò *confringentur*, significat eos mori violenta morte, vtpote immatura, & subinde per vim illata. Huc facit illud Iob 22. 16. de impiis: *Qui sublati sunt ante tempus suum, & fluuius subuertit fundamentum eorum.* Ad hanc Sapientis gnomen alludens S. Paulinus epist. 35. ad Desiderium, ita piè precatur: *Deinde ego ad vigilantiam sollicitudinis excitatus, omni hora paratus assistam, & Domino absente sim trepidus, vt aduenienti securus sim. omni tempore, omni die, me fertilem sibi Christus inueniat, vt nunquam cuiquam operi voluntatis illius immaturus appaream: sed si fortè in tempore iracundiæ desiderauerit à me pacem suam, non sit mens mea per iracundiæ acerbitatem cruda concordiæ, nec expectem, vt sol occidat super iram meam, ne occidat vita mea si antè clauserit vesper diem, quam extinxerit pax furorem.* Causamque subdit: *Et hoc est, quod voluit intelligi per Euangelistam nobis indicando, non suo tempore fructum ab arbore se petisse, vt omni tempore homo se fructum Deo debere cognoscat: quia bonus Dominus, qui hominem mortalem immortalitati præparat, iam & in hoc sæculo vult eum speciem perpetuitatis induere, vt fructum non accipiat de tempore, sed omni tempore sit maturus illi, cum quo vel in quo mansurus est sine tempore.*

Ex iniquis enim somnis (perperam multi pro *somnis* legunt, *omnis*; Græcè enim est, *ὕπνοις*, id est *somnis*) filii qui nascuntur, testes sunt nequitiæ aduersus parentes in interrogatione sua] q. d. Filij nati ex iniquo concubitu (qui fieri solet noctu, tempore somni. Sic cap. 7. 2. ait Auctor se conceptum *delectamento somni conueniente*: vbi plura hac de re. Est honesta periphrasis rei turpis: per *somnum* enim rectè notat concubitum) *testes* & indices sunt *nequitiæ*, purâ luxuriæ & adulterij parentum, de iisque tacitè, sed reipsa illos accusant *in interrogatione sua*, id est in inquisitione seu examine. q. d. Si quis inquirat, examinet, aut interroget filios spurios; Quis tuus est pater, quæ mater? intelliget eos fuisse fornicarios, vel adulteros, ideoque sceleratos & infames. Filij ergo spurij *testes* sunt *nequitiæ*, id est luxuriæ & illiciti concubitus parentum: quare parentes, qui suæ famæ consultum volunt, filios spurios celant, & à se ablegant, ac secretò educari curant: qui enim in iis gloriantur, de sua turpitudine & infamia gloriantur. Rursum spurij sunt *testes nequitiæ* parentum, quia sæpè per semen vitiatum parentum luxuriam, leuitatem, iracundiam, aliaque vitia contrahunt, eaque palàm ostendunt. Fructus enim mali sunt indices arboris malæ. Hinc videmus non tardò spurios esse salaces, versutos, fallaces & vitiosos; qua de causa, æquè ac ob infames natales, arcentur sacerdotio & sacris. Adulterina ergo proles est infausta, & laborat infamiâ, quæ numquam eluitur. Quare de adulterio rectè dixit Iob c. 31. 12. *Ignis est vsque ad perditionē deuorans, & omnia eradicans genimina.* Legitimi ergo filij probiores sunt spuriis, quia illi virtutem, hi vitium parentum participant. Hanc causam dat Aristotel. 3. Polit. c. 6. Idem apud Stobæum serm. 88.

Vers. 6.

Spurij salaces, cur?

Causas, ait, iam diximus, quoniam videlicet nobilitas virtus est generis: virtus autē res laudabilis, studioq; digna est. Item genus, in quo multi studiosi bonique fuerunt, laudem studiumque meretur. Fit autē talegenus, cùm principiū eius laudabile fuerit. Principium enim hanc facultatem habet, vt multa efficiat quale ipsū est. Hoc opus, hac vis est principij, vt plurima sibi reddat similia. Cùm igitur vnus talis in aliquo genere fuerit, adeoque bonus, vt virtus ab ipso in multas ætates transfundatur, hoc certè genus omni laude studioque dignissimum erit: sic enim permulti fient studiosi homines, si genus humanum sit: nam in equis etiam & canibus, alijsque animalibus eadem ratio est. Plura hac de re dixi Prouerb. 30. v. 16.

Vers. 7. IVSTVS AVTEM SI MORTE PRÆOCCVPATVS FVERIT, IN REFRIGERIO ERIT] Occurrit tacitæ obiectioni. Dixit enim impios & adulteros, eorumque filios quasi acerbos fructus præmaturâ morte abripi: obijciet quis, etiam iustos, eorumque filios, subinde prematurè mori. Occurrit, & respondet mortem eorum, licet respectu naturæ & ætatis præmatura videatur, ipsis tamen esse maturam, tum quia transfert eos ad quietem & gloriam æternam; tum quia ab ipsis præuisa est, imò expectata & optata; quare mors eos paratos inuenit, & expectantes eam, quasi transitum ad meliorem vitam. *In refrigerio*, Græcè *in requie, erit*. In Purgatorio enim etiam est requies, ait Dionys. propter certitudinem de salute, suffragia viuorum, & consolationem angelorum. Mors ergo iusto est requies, somnus, cessatio à labore & dolore, recreatio; ideoque non immatura, sed ipsa maturitas. Vnde ex Græco verti potest, *iustus si prauenerit* vel *praoccupauit finire*, scilicet vitam vitæque labores; vel *iustus si assequatur quod contendit*, si voti compos fiat, si perueniat quò cupit, scilicet vt finiat vitæ labores, *in requie erit*.

Iustus ergo hoc sensu non præoccupatur morte, quia ipse mente præconcipit, anteuertit & præoccupat mortem. Dum enim manè surgit, præmeditatum habet illud S. Antonij: *cogita hunc diem tibi fore vltimum*. Sic ergo age, sic viue, quasi opera & merita cum vita finiturus hodie. Et illud S. Hier. *Sic viue, tamquam quotidie moriturus; sic stude, tamquam semper victurus*. Quare iustus & sapiens bona, quæ destinat, non differt in crastinum, sed eodem die, si potest, exequitur: si non potest, bonam voluntatem, & exequendi, cùm licebit, propositum Deo offert. Memor enim est illius dicti Eccles. c. 9. *Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare: quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos, quò tu properas*. Faciebat id noster P. Ioannes Maldonatus, suo æuo Franciæ oraculum, qui quotidie quater faciebat examen mortis. Examinabat enim conscientiam, num quid in ea esset, quod illi angorem aut molestiam creare posset in hora mortis, & si quid tale inueniebat, illicò amouebat. Quare componebat se suasque rationes quotidie, quasi eo die moriturus. Nam vt ait Climacus gradu 6. *Non est præsentem diem piè pertransire, nisi hunc esse vltimum totius vitæ nostræ existimemus*.

Mors iusto præmeditata.

Examen mortis.

Castus est iustus.

Transit ab hypothesi ad thesin, à specie ad genus, putà à casto ad iustum: qui enim castus est, facilè est & iustus; qui verò incestus, iniustus. Ratio est, Prima, quòd inter ceteras iustitiæ Christianæ partes & virtutes castitas sit difficillima; A vnde ipsa vt se tueatur & conseruet, ceterarum virtutum præsidio indiget. Quare qui eam habet, ceteras quoque habeat oportet; qui verò illas non habet, ac proinde iniustus est, difficile, imò impossibile est vt diu castitatem conseruet.

Primò.

Secunda, quia sapientiæ (de qua toto hoc libro agit Sapiens) hoc est prudentiæ & virtutis, indiuidua comes est castitas, sicut insipientiæ comes est libido.

Secundò.

Tertia, quia omnis probus castus est, omnis improbus adulter coram Deo: violat enim, per inobedientiam & peccatum, fidem Deo in circumcisione vel baptismo datam, aut dari debitam, iuxta illud: *Despondi vos vni viro virginem castam exhibere Christo*. 2. Corinth. 11. Quocirca Salomon in Prouerbiis, maximè c. 4. 5. 6. & 7. operosè filium siue discipulum, quem ad sapientiam instruit B dehortatur à libidine, vtpote summo sapientiæ impedimento.

Tertiò.

Audi nunc S. Bern. ep. 105. ad Romanum: *Iustus quippe mortem etsi non cauet, tamen non pauet. Denique si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. Moritur quidem & iustus, sed securè; quippe cuius mors, vt præsētis est exitus vitæ, ita introitus melioris. Bona mors si peccato moriaris, vt iustitiæ viuas. Hæc mors necesse est vt præcurrat, vt sequatur illa secura. In hac vita quamdiu durat, compara tibi illā, quæ semper durat. Dum viuis in carne, morere mūdo, vt post mortem carnis Deo viuere incipias. Quid enim si cōciderit saccum corporis tui, dum te subinde circumdet lætitia? O quàm beati mortui, qui in Domino moriūtur, audientes à Spiritu, vt requiescant iam à laboribus suis! Non solùm autem, sed & succedit iucunditas de nouitate, ac de æternitate securitas.* C *Bona proinde mors iusti propter requiem, melior propter nouitatem, optima propter securitatem. E contra mors peccatorum pessima. Et audi vnde pessima. Mala siquidem est in mundi amissione, peior in carnis separatione, pessima in vermis ignisque duplici contritione. Eia ergo festina, exi, recede, moriatur anima tua morte iustorum, quo fiant, & nouissima tua horum similia. O quàm pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius! Fuge, quæso, in via peccatorum nec steteris. Quomodo viuere potes, vbi mori non audes?*

Audi & S. Aug. (vel quisquis est auctor) lib. de Vita Christiana c. 5. tom. 9. *Sed dicet aliquis: Quid est, quòd videmus bonos etiam perire cum malis? Illi non pereunt, sed euadunt, quasi de malorum consortio & persecutionibus liberantur; & ad requiem transferuntur. Illi & planè moriūtur & pereunt, quos de hoc* D *mundo recedentes, maioris adhuc iudicij supplicium expectat & pœna. Vocantur enim ante tempus boni, ne diutiùs vexentur à noxiis: mali verò vel impij tolluntur, ne bonos diutiùs persequantur. Iusti de pressuris, tribulationibus & angustiis vocantur ad requiem: iniqui verò de luxuriis, opibus & deliciis rapiuntur ad pœnam. Illi verò vadunt, vt iudicent: isti, vt iudicentur. Illi, vt vindicentur: isti, vt in eis vindicta celebretur, vt scriptum est: Iustus autem si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit. Et iterū: Viuens inter peccatores translatus est. Et iterum: Placita enim erat Deo anima eius, & ideo properauit de medio iniquitatis eripere eum. Et iterum: Cùm impij eunt ad mortem, illi autem sunt in pace.*

Vis exempla? accipe. Robertus Holcot hoc loco narrat, quemdam bene doctum probumque in-

Exempla subitæ, sed sanctæ mortis.

ter libros repertum esse mortuum, cumque aduentantes hoc casu perculsi curiosius in eum intuerentur, viderunt eius digitum intentum in hanc sententiam: *Iustus si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit*. B. Iordanus, proximus à sancto Dominico Ordinis Prædicator Generalis, cùm nauigans Hierosolymam tempestate naui fracta, fluctibus haustus suffocatusque foret anno Domini 1236. multique mirarentur & dolerent tam subitum tristemque tanti viri casum, apparuit ipse magna luce æquè ac cruce insignitus, dixitque: *Exiui ex hoc sæculo ad gloriam Beatorum, & inter Apostolorum choros & Prophetarũ cœtibus sum*. Et rursum: *Hoc firmiter teneas, nec dubites, quia saluus erit omnis, qui vsque in finem Domino nostro Iesu Christo seruierit*, qualicumque morte obierit. Ita habet Leander in eius Vita, quæ extat apud Surium tomó 2. die 13. Februarij. Simeon stylites (non ille celebris de quo Theodoret. & alij, sed alius, de quo Ioannes Moschus in Prato Spirit. c. 57.) fulgure percussus interiit, cuius animam Iulianus Stylita vidit cum tripudio & exultatione ascendere in cælum. Sic S. Fulgent. epist. 2. c. 4. hac sententia, *Iustus si morte*, &c. consolatur Gallam de morte mariti in ætate florenti, additque: *Hoc nempè verbis S. Scriptura nos docet, in hoc sæculo Christianis fidelibus non vitam longam prodesse, sed bonam. Et cognoscendum quantum possibile est cuiuslibet defuncti meritum, non quantum vixerit, sed qualiter quisque vixerit, intuendum. Sicut enim vita mala quanto magis fuerit temporaliter prolongata, tanto magis delinquentibus multiplicat pœnam: sic vita bona, quamuis hic breui tempore terminata, magnam sempiternamque conquirit bene viuentibus gloriam.*

Cita mors est Purgatorium.

Adde, iustos subinde citâ & violentâ morte abripi, vt per eam ceu Purgatorium, expientur nonnulla leuia eorum delicta. Sic Nadab & Abiu repentino incendio deflagrarunt, vt eorum leuiores defectus hoc igne consumerentur, Leuit. 10. Idem de Anania & Sapphira à S. Petro subitanea morte percussis, Actor. 5. multi piè opinantur. Exemplum memorabile est, quod narrat Anastasius Nicenus quæst. 17. in S. Scriptur. Cõtigit, inquit, vt Anachoretæ cuiusdam discipulus ingrediens in vrbem, videret principem eius iam mortuum efferri ad sepulchrum cum magna pompa, vnguentis & suffitibus. Cùm autem rediisset in desertum, inuenit suum præceptorem ab hyæna deuoratum. Cœpit itaque angi animo, & propemodum iudicio cum Deo contendere, & dicere: Vbi est, ô Domine, iustum tuum iudicium? Quomodo sceleratus iste princeps, qui te sæpè ad iram prouocauit, mortuus est adeò gloriosè; hic autem sanctus, qui tibi multum seruiit, à fera captus mortem obiit? Cùm his ergo & huiusmodi verbis ipse cum Deo disceptaret, adstitit ei angelus Domini, & dixit: *Ille princeps cùm esset omnino sceleratus, habuit vnum opus bonum; & per honorem illum, quem assecutus est dum efferretur, accepit mercedem huius viri boni; & illuc abiit absolutè ac perfectè condemnatus: vnus autem præceptor cùm omnia fecisset, quæ Deo erant grata; habebat ipse quoque vt homo paruum aliquod delictum, & per hanc mortem hoc amisit, & abiit illuc plenè purgatus & expiatus.*

Exempla.

Vers. 8. Senectus enim venerabilis (græcè *τίμιον*, id est pretiosa, digna, honorata, reuerenda, veneranda; S. Hieron. in c. 8. Zachar. vertit *honorabilis*) est non diuturna (græcè *πολυχρόνιον*, id est *longæua*; S. Hieron. *multi temporis*) neque annorum numero computata: cani autem sunt sensus hominis, et ætas senectutis vita immaculata] Vatab. *neque enim honorifica senectus est ea, quæ longo tempore constat, aut quam annorum numero metiaris, sed canos hominibus sapientia conciliat, & ætas senectutis sine labe vita est*; Syrus, *canities & intelligentia hominis; status autem senectutis, habitaculũ quietum*; Arabicus, *veneratio senectutis non est in multitudine annorum: quia canities sapientia hominis, & ætas senectutis semen in quo non est macula.* Vers. 9.

Est hoc alterum discrimen iusti ab impio, quòd iustus etiamsi, in ætate iuuenili morte præoccupetur, tamen iam prudentiâ & virtute sit senex; quia senectus non annis, sed virtutibus & meritis æstimatur: impius verò, etiamsi ætate senex, tamen ob insipientiam & vitia puerilia verè sit puer, & inter pueros computandus, iuxta illud Isaiæ 65. v. 20. *Puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit.*

Ratio à priori est, quòd senectus venerabilis sit duas ob causas: prior est, ob multi temporis experientiam, indeque comparatam prudentiam: posterior, ob humorum indeque morum compositionem: in senibus enim feruor sanguinis & caloris deficit, eiusque loco succedit frigus, per quod restinguitur æstus libidinis, iræ, cæterarumque passionum. Quare si cui seni hæc duo desint, scilicet prudentia & mores compositi, hic nil habet è senio, quod pretio, æstimatione & veneratione sit dignum: si cui verò iuueni hæc duo absint, is habet omne id, quod in senio est pretiosum, æstimandum & honorandum. Vnde sequitur: *Cani autem sunt sensus hominis*, q. d. Capilli, putà canities hominis æstimatur & censetur esse non coma cana, sed ipse sensus & prudentia. Nam græcè est, *πολιὰ δέ ἐστι φρόνησις ἀνθρώποις*, id est, *canities autem est prudentia hominibus*. Et ita legit S. Epiphan. hæresi 67. S. Hieron. in c. 8. Zachar. vertit, *cani* (capilli) *autem sunt hominum prudentia*. Idem in c. 24. Isaiæ legit, *cani hominis, sapientia eius*; alij, *sensus tamen hominibus est canities*, id est facit eos venerabiles, perindeac si senes & cani essent. Hoc est, quod ait Salomon Prou. 16. 31. *Corona dignitatis senectus, quæ in viis iustitiæ reperietur.* Et Siracides Eccli. 25. 8. *Corona senum multa peritia, & gloria illorum timor Dei.* Vide vtrobique dicta.

Porrò physicè aliquos pueros canescere, imò canos nasci, tradunt Historici. Vnde Cassiod. Senecam putat dici à senis canis, quòd cui primùm cognomen hoc impositum fuit, canus sit natus: quod & de Numa Pompilio traditur. Tyrrhenum autem, à quo Tyrrhenia, ab ineunte pueritia incanuisse, Strabo & alij fabulosum putant. Ego facilè crediderim esse verum; etenim patri meo vnius noctis lucubratione, adolescenti adhuc idipsum contigisse scio, ait noster Delrio in Herculem Furentem Senecæ, sub initium actus primi. Idem disertè tradit S. Isidorus & Nonius Marcellus, ac Lipsius in Vita Senecæ c. 1. qui omnes dicunt Senecam idem esse, quod senem vel senecionem.

Canities est prudentia.

Hæc sententia est axioma, ab omnibus fideli-

Gnomæ Patrum Latinorum.

bus æquè ac Ethnicis receptum & probatum. Audi fideles. S. Ambros. epist. 21. ad Valentin. Imper. *Erubescat*, ait, *senectus, quæ emendare se non potest: non annorum canities laudanda est, sed morum.* Idem lib. 1. Hexamer. c. 8. *Laudanda est senectus in bonis moribus dulcior, in consiliis utilior, ad constantiam subeundæ mortis paratior, ad reprimendas libidines firmior.* Lib. 3. ep. 21. ad Anysium: *Verè*, ait, *senectus ista venerabilis, quæ non canis, sed meritis albescit. Ea enim est reverenda canities animæ, in canis cogitationibus & operationibus effulgens. Quæ est enim vera vita senectutis, nisi vita immaculata, quæ non diebus aut mensibus, sed sæculis propagatur, cuius sine fine est diuturnitas, sine debilitate longæuitas? quo enim diuturnior, eo fortior: & quo diutiùs eam vitam vixeris, eò fortius in virum perfectum exercescit.* Idem serm. 55. in Domini Resurrect. *Ætates*, inquit, *quædam sunt meritorum. Nam & senectus morum inuenitur in pueris, & innocentia infantium reperitur in senibus. Denique, quòd in iunioribus senectus quædam sit honestatis, dicit Propheta: Senectus enim venerabilis, non diuturna, neque annorum numero computatur: canities enim est sapientia in hominibus.* Idem lib. 10. in c. 24 Lucæ sub finem: *Bona senectus*, inquit, *non vitæ longanimitate imbecilla ad vsum, sed maturitate virtutis ad martyrium præparata, quæ lasciuiam corporalium reprimat voluptatum, nec indulgeat cupiditatibus, dulcia quæque declinet, speciosa non appetat. Caro enim concupiscit aduersum spiritum, & transuersarios tramites gradiendi quà velit, diuersarum sibi inuenit voluptatum. Bona verò mentis senectus, quæ non id quod suaue corpori, sed quod menti vtile putat eligit, nec voluptuario corporis rapitur appetitu, sed repugnandi moderamine, quasi iniuria, reuocatur.* Idem lib. 1. de Cain & Abel c. 3. Abel iuniorem præferens Cain seniori: *Seniori*, inquit, *iunior antefertur: quia etsi tempore iunior, virtute præstantior est. Innocentia enim tempore posterior est, quàm malitia, & quadam suppar ætate; sed meritorum nobilitate antiquior: senectus enim venerabilis est, non annis cana sed moribus. Et ætas*, inquit, *senectutis vita immaculata. Vbi ergo generatio exprimitur, præueniat Cain: vbi disciplinarum fit prædicatio, præcurrat Abel.*

S. Anacletus, tertius à S. Petro Roman. Pontifex, ex hac gnome, æquè ac ex simili Prou. 20. v. 29 ac ex facto Mosis Num. 11. probat in presbyteros eligendos esse seniores, non tam ætate, quàm sapiẽtia. Sic enim ait distinct. 84. c. finali: *Porrò Mosi præcipitur, vt eligat presbyteros, id est seniores. Vnde & in Prouerbijs dicitur: Gloria senum est canities. Hic verò canities sapientiam designat, de qua scriptum est: Canities hominum prudentia est. Cumque nongentis & ampliùs annis ab Adam vsq; ad Abraham vixisse homines legamus, nullus alius priùs appellatus est presbyter, id est senior, nisi Abraham, qui multò paucioribus vixisse annis conuincitur. Non ergo propter decrepitam ætatem vel senectutem, sed propter sapientiam presbyteri nominantur.*

S. Greg. li. 2. Dialog. c. 1. laudans S. Benedictum: *Fuit*, inquit, *vir vitæ venerabilis, gratia Benedictus & nomine, ab ipso suæ pueritiæ tempore cor gerens senile. Ætatem quippe moribus transiẽs, nulli voluptati animum dedit: sed dum in hac terra adhuc esset, quo temporaliter liberè vti potuisset, despexit iam quasi aridum mundum cum flore.*

S. Hier. ep. 13. ad S. Paulinum postea Nolæ Episcopum: *Noli*, inquit, *frater charissime annorum nos existimare numero, nec sapientiam canos reputes, sed canos sapientiam, Salomone testante: Cani hominis prudentia eius. Nã & Moyses septuaginta presbyteros iubetur eligere, quos ipse sciret esse presbyteros, vtiq; non ætate, sed prudentiâ iudicandos. Et Daniel adhuc puer longæuos iudicat, atque impudicos senes ætas lasciua condemnat. Noli inquam fidem pensare temporibus, nec me idcirco meliorẽ putes, quòd prior in Christi exercitu cœperim militare. Paulus Apostolus & vas electionis de persecutore mutatus, nouissimus in ordine, primus in meritis est: quia extremus factus, plus omnibus laborauit. Iudas, qui quondam audierat: Tu autem homo, qui simul mecum dulces capiebas cibos, dux meus & notus meus, in domo Dei ambulauimus cũ consensu; proditor amici & magistri, Saluatoris arguitur voce, & nodũ infamis laquei trabe nectit ab alta. E contrario latro crucem mutat paradiso, & facit homicidij pœnam martyrium. Quanti hodie diu viuendo portant funera sua, & quasi sepulchra dealbata plena sunt ossibus mortuorum! Tu audita sententia Saluatoris: Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & veni sequere me; verba vertis in opera, & nudam crucem nudus sequens, expeditior & leuior scandis scalam Iacob.*

Cassianus collat. 2. c. 13. *Diuitiæ senum*, inquit, *non sunt canitie capitis, sed industria iuuentutis, ac præteritorũ laborum stipendiis metienda. Quæ enim non congregasti*, inquit, *in iuuentute, quomodo inuenies in senectute tua? Senectus enim honorabilis est, non diuturna, neque numero annorum computata. Cani autem sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata.* Vnde post pauca subijcit: *Sunt enim nõnulli, quorum etiam, quod est lugubrius, maior est multitudo, qui in tepore suo, quem ab adolescentia conceperũt, atque ignauia senescentes, auctoritatem sibi, non maturitate morum, sed annorum numerositate conquirũt: de quibus exprobratio illa Domini propriè satis dicitur per Prophetam: Et comederunt alieni robur eius, & ipse nescivit; sed & cani effusi sunt in eo, & ipse ignorauit. Hos, inquam, in exemplum iunioribus non vitæ probitas, nec vlla propositi huius laudabilis atque imitanda, districtio, sed annositas sola prouexit. Quorum canitiem callidissimus inimicus ad deceptionem iuniorum, in præiudicata auctoritate proponens, etiam illos, qui ad viam perfectionis vel suis vel aliorum poterant monitis incitari subuertere, ac decipere exemplis eorum fraudulenta subtilitate festinat, vel in teporem eos noxium, vel in letalem desperationem doctrinis eorum institutisque perducens.*

Cassiodorus in psal. 24. & lib. 9. variar. epist. *Quidam senes*, ait, *morum leuitate maculantur, cùm vice versa multi iuuenes morum grauitate maturi, eâdem decorentur.*

S. Bern. ep. 42. ad Henricum Senonens. *Multos iuniorum*, inquit, *videmus super senes intelligere, & moribus antiquare dies, prævenientes tempora meritis, & quod ætati deest compensare virtutibus.*

Audisti gnomas Patrum Latinorum, accipe nunc eis antistrophas Græcorum, quos citat Antonius in Melissa p. 2. c. 18.

Gnomæ Græcorum

S. Basil. *Nihil interest inter ætatem puerilem & mentem puerorum iuuenem. Noui quosdam, qui cùm in iuuentute in carnis vitia prolapsi essent, in eis propter consuetudinem ad canos vsque perseuerarunt.*

S. Greg. Nazian. *Turpe est ætatis vigorem deferbuisse, libidinem autem nõ deferbuisse. Disce aliquid*

etiam canities, nec iuuenilis senectus prudentia satis nacta esse videri debet.

S. Chrysost. *Ergo cùm senex iisdem, quibus iuuentus, morbis laborat, maximum vitium est, ac ne de iuuentute quidem excusationem habet, neque enim illa potest dicere: Peccata iuuentutis meæ, & ignorantias meas ne memineris. Vide igitur, ne propter senilis facta iuuenilium peccatorum veniâ te priues.*

Philo: *Qui multum æui in vita corporis contriuerint sine vlla virtute & probitate, eos longi temporis pueros appellare licet, vt qui nullis disciplinis eruditi sint senectute digni. Quousque tandem nos senes adhuc pueri erimus? corporibus quidem propter temporis longinquitatem veteres; animis autem propter ignorationem & hebetudinem adhuc pueri.*

Gnomæ philosophorum.

Salomonem secuti sunt non tantùm Patres, sed & philosophi. Plato in Timæo Græcos vocat pueros ob ignorantiam antiquitatis, iuxta illud: *Bis pueri senes.* Zeno turpe esse aiebat seni ex commentario sapere, vti refert Seneca epist. 33.

Cicero lib. de Senectute: *Non cani, ait, non rugæ repente auctoritatem arripere possunt, sed honestè acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos.* Alexander Magnus apud Curtium lib. 9. *Ego,* inquit, *me metior non ætatis spatio, sed gloria,* quia ætatis angustum spatium extendit gloria. Cœpit enim ipse regnare anno ætatis xx. ac anno xxxii. totum penè orbem subiugauit.

Seneca libr. de Breuit. vitæ c. 8. *Non est,* inquit, *quòd quemquam propter canos aut rugas putes diu vixisse. Non ille diu vixit, sed diu fuit. Quid enim si illum multum putas nauigasse, quem sæua tempestas à portu exceptum huc & illuc tulit, ac viribus ventorum ex diuerso furentium per eadem vestigia in orbem egit? Non ille multum nauigauit, sed multum iactatus est.* Idem ep. 36. *Turpis,* ait, *& ridicula res est elementarius senex: iuueni parandum, seni vtendum est,* iuxta illud: *Iuuenis congrega, senex eroga.*

Exempla.

Vis exempla? Accipe è veteri testamento Salomonem, qui duodennis, vt vult S. Ignatius; vel vicennis, putà cùm esset circiter viginti annorum, vti veriùs censent Pineda, Salianus & alij, iudicium meretricum stupenda, & plusquam senili maturitate ac sagacitate peregit. 3. Regum 3. 16.

Accipe & Samuelem, Ieremiam & Danielē, qui pueri prophetarunt, & senes iniquos condēnarunt, de quibus audi S. Bern. ep. 42. *Meliores bonæ indolis adolescentes inueteratis dierum malorum. Puer centum annorum maledictus est, & est è regione senectus venerabilis, non diuturna, neque numero annorū computanda. Bonus puer Samuel, qui loquenti Deo prōptius aderat auditor, dicens: Loquere Domine, quia audit seruus tuus. Ac si diceret: Paratus sum, & non sū turbatus, vt custodiam mandata tua. Bonus & Ieremias, qui antè sanctificatus, quàm natus, cùm se excusaret de pueritia, nihilominus constitutus est super gentes & regna. Bonus quoque Daniel, cuius spiritū suscitauit Deus, vt conuinceret iniqua iudicia, & sāguinem innoxium liberaret. Denique cani sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata.*

Tobias albescebat, non canis, sed meritis, ait sanctus Ambrosius lib. 3. epist. 21.

S. Agnes anno ætatis 13. agonem martyrij obijt incredibili sapientia, æquè ac fortitudine, de qua proinde ex S. Ambr. canit Ecclesia in eius Officio Eccl. *Infantia quidē computabatur in annis, sed erat senectus mentis immensa.* In ea ergo erat canities, id est candities, non annorum, sed morum. *Canities enim,* inquit S. Isidor. lib. 11. Origin. c. 2. *vocata est à candore, quasi candities, vnde illud: Florida iuuentus, lactea (id est candida) canities.*

S. Alexander puer & Martyr, sextus S. Felicitatis filius, iudici obijcienti teneram ætatem, respondit sibi canam esse mentem, vti habet martyrium S. Felicitatis & septem filiorum eius.

Macarius Alexandrinus vocatus est *παιδαριογέρων*, id est puer senex (putà Seneca, siue senex canus) quòd in puerili ætate senex videretur, ac supra ætatem sapientia & virtutibus præstaret, teste Palladio in Lausiaca cap. 17.

S. Dorotheus narrat, Dositheum discipulum suum, pauco tempore æquasse sanctitatem Seniorum idque se ex Dei reuelatione accepisse.

S. Bernardinus Senensis puer ita erat moribus grauis & compositus, vt senex videretur; adeò vt eo viso, condiscipuli eius omnes ad modestiam & grauitatem se componerent, dicentes: *Tacete, Bernardinus adest,* vti habet eius Vita.

Ex Ethnicis. *Demophilus,* ait Pindarus ode 4. Pyth. *inter pueros erat iuuenis, in consiliis verò senex, consecutus centenale æuum.*

Vers. 10.

PLACENS DEO FACTVS EST DILECTVS, ET VIVENS INTER PECCATORES TRANSLATVS EST] Clarior erit sensus si cum Vaticanis ponas comma post *dilectus,* & post *peccatores.* Vnde Vatab. vertit, *quia Deo placuit ille, charus est habitus, cùm inter peccatores viueret, de medio sublatus.*

Sensus est q. d. Iustus cùm placeret Deo, vel quia per iustitiam placuit Deo, hinc ab eo dilectus est, ideoque dum viueret inter peccatores, ab ijs translatus est ad cœtum Patriarcharum in limbo, & post Christum ad cœtum Sanctorum in cælo, ne, si diutiùs inter peccatores degeret, prauis eorum verbis & exemplis, velut contagio afflaretur, corrumperetur, mascularetur, & in eorum sortem transiret. Hunc esse sensum liquet ex Græco. Ita quoque se explicat Sapiens, dum subdit: *Raptus est ne malitia* (peccatorum, inter quos viuit) *mutaret intellectum eius.* Alludit ad Henoch, qui, vt ait Moses Genes. 5. 21. *cùm trecentis sexaginta quinque annis vixisset, ambulauit cum Deo, & nō apparuit, quia tulit eum Deus.* Quæ verba Septuag. sic transtulerunt: *Et placuit Henoch Deo, & non inueniebatur, quia transtulit eum Deus.* Quam lectionem secutus Ecclesiasticus, dicit cap. 44. 16. *Henoch placuit Deo, & translatus est in paradisum, vt det gentibus pœnitētiam.* Et Paulus ad Hebræos 11. 5. *Henoch translatus est ne videret mortem, & non inueniebatur, quia transtulit illum Deus: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.* Tertul. lib. 3. carm. contra Marcionem c. 2. scribit Henoch zelo Dei accensum, scelestissimæ illo æuo gentis, ac præsertim gigantum, facinora lugentem, eosque à sceleribus reuocare conantem, cùm se frustra laborare videret, à Deo tandem cum gemitu & lacrymis petisse & impetrasse, vt à consortio pessimorum hominum abriperetur in paradisum. Ad Henoch alludi censet sanctus Ambrosius orat. de obitu fratris Satyri, & scribens in psal. 40. & 45. ac eum secutus Iansen. Dixi *alludit.* nam ex præcedent. & sequent. liquet propriè & rigidè agi hîc non de Henoch viuente, sed de iusto per mortem abrepto. Sensus ergo est q. d. Sicut Henoch inter peccatores viuens,

ne eorum contagio pollueretur, præmaturè, si vitam ceterorum illius æui hominum spectes, à Deo raptus & translatus est in paradisum: sic quilibet iustus & electus, ne sociorum vitiis & colluuie maculetur, à Deo citò abripitur, & in limbum ante Christum, post Christum verò in cælum transfertur.

Est tertium discrimen inter citam mortem iusti & impij, quòd iustus rapiatur è colluuie impiorum ad cœtum Sanctorum; impius verò ex colluuie peccatorum rapiatur ad tartara damnatorum.

Vers. 11. RAPTVS EST NE MALITIA MVTAREТ INTELLECTVM EIVS (græcè σύνεσιν, id est mentem, intelligentiam, prudentiam eius; S. Ambrosius legit, *cor eius*) AVT NE FICTIO (græcè δόλος, id est dolus) DECIPERET ANIMAM ILLIVS] Syrus, *raptus est ne transmutaret malitia conceptum eius*; Arabicus, *translatus & raptus est antequam mutaret contemptio intelligentiam eius, aut operiret fraus animam eius*; Vatab. *abreptus est ne malitiâ immutaretur sensus eius, néue anima eius fraude circumueniretur*. q. d. Iustus à Deo dilectus, aptus est, ne hominum sui æui prauitas prauis opinionibus mentem eius imbueret & deprauaret, aut ne illa prauis prauæ generationis consiliis consentiret, aut ne vllius dolo deciperetur, sed vt in sua iustitia & gratia Dei persistens vsque ad finem vitæ, moreretur & saluaretur. Sic ergo iustus citò raptus antequam mutaretur, est prædestinatus, ait S. August. de Corrept. & gratia c. 8. & sequent.

Nota τὸ *fictio*, vel, vt græcè est, *dolus*. Solent enim impij, vt pium peruertant, dolos & fraudes illi nectere, subornando viros in speciem probos; item mulieres, quæ eum in sui amorem & peccatum illiciant. *Porrò simulata æquitas duplex est iniquitas*, ait S. Aug. in ps. 63. est enim iniquitas, est & simulatio. Hac simulatione & fictione plenus est mundus, prauæ opiniones mundi sunt, ambiendos esse honores, voluptati indulgendum, si quis te læserit esse vindicandum, &c.

Audi S. Cyprian. de Mortalit. *Sed & Spiritus S. ait, per Salomonem docet, eos, qui Deo placeant, maturiùs istinc eximi, & citiùs liberari, ne, dum in isto mundo diutiùs immorantur, mundi contactibus polluantur. Raptus est, inquit, ne malitia mutaret intellectum illius: placita enim erat Deo anima illius.*

Per *malitiam*, propriè dictam, putà nequitiam, accipe cum S. Ambrosio in psal. 45. iuxta illud Isaiæ 54. 1. *A facie malitiæ collectus est iustus*. Nonnulli tamen per *malitiam* accipiunt afflictionem, laborem, molestias huius vitæ, quæ sæpè ad peccatum incitant. Sic Iudas Machabæus exhortans suos ad pugnam ait; *Melius est nos mori in bello, quàm videre mala gentis nostræ*. Sic Possidius ereptum tradit S. Augustinum ex hac vita, tædio malorum patriæ suæ, præsertim Hipponensis ciuitatis, cùm dimissionem de hoc sæculo poposcisset à Deo. Anastasium Papam scribit S. Hieronymus epist. 16. idcirco raptum atque translatum esse, ne orbis caput (Roma) sub tali Episcopo truncaretur, & ne semel latam sententiam precibus suis flectere conaretur.

Hac gnome S. Hier. consolatur S. Paulam, mœrentem de obitu Blæsillæ filiæ ep. 25. *Abraham*, inquit, *Moses, Isaias, Petrus, Iacobus, Ioannes, Paulus electionis vas, & super omnia Filius Dei moritur, & nos indignamur aliquem exire de corpore: qui ad hoc forsan raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius: placita enim erat Deo anima eius: propter hoc properauit eam educere de media iniquitate, ne longo vitæ itinere deuiis aberraret anfractibus. Lugeatur mortuus, sed ille, quem gehenna suscepit, quem tartarus deuorat, in cuius pœnam æternus ignis æstuat. Nos, quorum exitum angelorum turba comitatur, quibus obuiam Christus occurrit, grauemur magis, si in tabernaculo isto mortis diutiùs habitemus. Quia quamdiu hîc moramur, peregrinamur à Domino. Illa, illa nos cupido teneat: Heu mihi, quia peregrinatio mea prolongata est à me, habitaui cum habitantibus Cedar, multùm peregrinata est anima mea. Si Cedar tenebræ sunt, & mũdus iste sunt tenebræ; quia lux lucet in tenebris, & tenebræ eam non comprehenderunt.* Deinde hæc accommodãs Blæsillæ, ista subijcit: *Faueamus Blæsillæ nostræ, quæ de tenebris migrauit ad lucem, & inter fidei incipientis ardorem consummati operis percepit coronam. Reuera si sæcularе desiderium, &, quod Deus auertat, delicias vitæ huius cogitantem mors immatura rapuisset, plangenda* [illegible] *lacrymarum fonte ploranda. Nunc v*[illegible] *Christo ante quatuor fermè menses,* [illegible] *modo propositi se baptismo lauerat,* [illegible] *vixerit, vt calcato mundo semper* [illegible] *gitarit; non vereris ne tibi Saluator dicat:* [illegible] *Paula, quia tua filia facta est mea filia? indignaris de iudicio meo, & rebellibus lacrymis facis iniuriam possidenti? Scis enim quid de te, quid de ceteris tuis cogitem.*

Expos. Curiel de futuris contingentib.

Porrò Commentatores acutiores, inter quos est Alfonsus Curiel, scribens in hunc Sapientiæ locum, eum sic interpretantur, vt dicant Deum cognoscere futura non tantùm absolutè, sed etiam sub conditione, v. g. quid facturus esset Petrus, si tali loco & tempore tantâ carnis tentatione pulsaretur, illine consentiret, an non? Scit enim, aiunt, quid in re futurum esset, si conditio tentationis poneretur, etiamsi ipsa numquam reipsa ponatur. Ideo enim iustum sibi dilectum & electum è vita rapit, ne, si viuat, tentatione captus cadat & pereat. Si dicas, Rapit eum ob periculum casus, vt illo eum eximat; Respondent, id verum esse, at non sufficere: non enim dicitur, hîc, quòd rapiat Deus iustum, vt eum periculo lapsus subducat, sed vt lapsui reuera futuro eum subtrahat: ait enim: *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius.* Sciebat ergo certò Deus, quòd iustus hic nisi raperetur, malitia de facto mutaret intellectum illius, & fictio deciperet animam illius, etiamsi communia & ordinaria gratiæ auxilia, quæ ceteri habent, ipsi non deessent. Alioqui enim si non fuisset mutandus, nec decipiendus, Deus hîc contrarium iudicans & dicens, in hoc suo iudicio falsus fuisset & errasset. quod absit: Dei enim cognitio est scientifica, ideoque certa & infallibilis, cùm hominum sæpè sit coniecturalis, probabilis & incerta, ideoque fallibilis & erronea. Rursum certa Dei circa iustos æquè ac improbos prouidentia, inquiunt, quam hîc Sapiens describit, exigit certam futurorum, etiam sub conditione dumtaxat, præscientiam: illi enim velut fundamento incumbit & innititur. v. g. decernit Deus rapere iustum è tentatione, aut tantam gratiam illi dare, qua scit fore, vt de facto tentationi

resistat, eamque vincat: priùs ergo hanc conditionatam sciat oportet: *Si Petro taliter tentato tantam dedero gratiam, fiet omnino vt resistat; dabo ergo illi tantam*: alioqui enim aliam maiorem illi dare decreuisset. Volebat Deus ostendere suam potentiam & vires in Pharaonem & Ægyptios, cogendo eum vt dimitteret Hebræos, ideoque volebat multiplicare in eos sua prodigia, ac plagis minoribus maiores addere vsque ad decem. Sciebat ergo antequam decerneret immittere primas plagas ranarum, sciniphum, muscarum, locustarum, quòd, si eas immitteret, Pharao eis non flecteretur ad dimittendum Hebræos, itaque ipse occasionem haberet maiores plagas grandinum, pestis, fulminum, & necis primogenitorum in eum immittendi, ac potentiam suam toti mundo ostendendi. Si enim Pharao primis plagis cessisset, & dimisisset Hebræos, Deus fortè non potuisset in eum posteriores & maiores immittere, quod tamen facere destinarat, vt sui terrorem mortalibus incuteret. Præsc[illegible], antequam primas plagas immitte[illegible] cor ijs non flectendum, itaque si[illegible] ceteras infligendi. Hoc est quod [illegible] Deus ante omnes plagas: *Ego in-*
du[illegible] indurari permittam, *cor eius* (Pharaonis) *& multiplicabo signa & ostenta mea in terra Ægypti, & non audiet vos*, &c. Et cap. 9. 16. ait Deus ad ipsum Pharaonem: *Idcirco autem posui te, vt ostendam in te fortitudinem meam, & narretur nomen meum in omni terra*. Et c. 10. v. 1. ait ad Mosen: *Ingredere ad Pharaonem: ego enim induraui cor eius, & seruorum illius, vt faciam signa mea hæc in eo, & narres in auribus filij tui, & nepotum tuorum, quoties contriuerim Ægyptios*, &c. *& sciatis quia ego Dominus*. Deus enim scit omne verum: è contradictorijs autem propositionibus de futuro, siue eæ absolutæ sint, siue conditionatæ, necessariò alterutra est vera. Scit ergo determinatè Deus vtra pars erit vera, quia scit omne verum. Sicut ergo in absolutè futuris scit id, quod absolutè futurum erit, vt quòd Antichristus peccabit, etiamsi nullum huius rei vestigium extet, nec extabit nisi post multa sæcula: ita pariter scit id, quod conditionatè futurum erit. vt, si Antichristo talis vel talis tentatio obijciatur, scit quòd illi succumbet, vel non succumbet prout verum erit: par enim & similis vtrorumque videtur ratio. In futuris enim siue absolutè, siue conditionatè necessariò altera pars contradictionis est vera. v. g. Si ponatur talis tentatio, erit in Petro consensus, vel non erit: alterutrum enim necessariò accidat oportet, vt sit,
D vel non sit: nullum enim inter hæc duo contradictoria datur medium. Deus ergo, qui scit, omne verum, scit determinatè quod erit, vel non erit. Ratio à priori est, inquiunt, immensitas mentis & aciei diuinæ. Ipsius enim vis penetrandi, cernendi, cognoscendi quaquauersum est infinita, quare plenè vsque ad fundum penetrat, perspicit & comprehendit omnes res & causas, etiam contingentes & liberas. Scit ergo quid liberum arbitrium cuiusque hominis vel angeli sit facturum, si hæc illaue tentatio aut conditio ponatur; quia propensiones, nutus, actus, etiam abditos, latentes & occultissimos, planè & plenè peruidet, & comprehendit; perinde vt homo acutissimi visus perspicit omnia, quæ in vitrea pyxide conclu-

A sa sunt. Hinc Dauide interrogante: *Si tradent me viri Ceilæ, & viros qui sunt mecum, in manus Saul? dixit Dominus: Tradent*. 1. Reg. 23. 12. & tamen de facto non tradiderunt, quia Dauid id à Deo audiēs profugit ex Ceila, vti ibidem subditur. Sic Christus ait: *Si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes, quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent*, Matt. 11. 12. *Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro; sed propter electos breuiabuntur dies illi*, Matt. 24. 22. Hęc Alfonsus Curiel & commētatores iam citati. Verùm quæstionis iā dictæ pertractatio propriè pertinet ad Scholasticos. Vide Suarez, Vasquez, Molinam, Gregorium de Valentia, & c. 1. part. quæst. 14. art. 13. & Curiel hîc. Mihi enim magnum mare restat arandum, ideoque ad vlteriora pergendum.

Demque sanctus Aug. lib. de Prædest. Sanctorū c. 14. rectè valideque ex hoc loco confutat Semi- *S. Aug. hoc loco confutat Semipelagianos.*
B pelagianos, docentes quemque à Deo prædestinari & gratia donari, vel reprobari & gratiâ priuari ex cuiusque merito vel demerito, non absolutè, sed conditionatè præuiso, v. g. Deum hunc paruulum in infantia morturum prædestinasse, quia præsciebat eum bene operaturum, rectéque sua gratia vsurum, si superuixisset, illum verò reprobasse, quia præsciebat eum malè operaturum, maleque sua gratia vsurum, si ei vita superstes fuisset. Directè enim contrarium docet hîc Sapiens, scilicet ideo rapi è vita iustum à Deo, ne malitia eum mutet: mutandum ergo præuidebat Deus, ni priùs eum raperet. Rapuit ergo ne mutaretur, sed perstaret in iustitia, itaque eligeretur ad gloriam, & saluaretur; alioqui sic raptus reprobandus erat & damnandus, non prædestinandus & eligendus, iuxta sententiam Semipelagianorum. Audi S. Augu-
C stinum: *Raptus est ne malitia mutaret intellectum eius. Dictum est enim secundùm pericula vitæ huius, non secundū præscientiam Dei, qui hoc præsciuit, quod futurum erat, non quod futurum non erat, id est quòd ei mortem immaturam fuerat largiturus ne tentationum traheretur incerto, non quòd peccaturus esset, qui mansurus in tentatione non esset. De hac quippe vita legitur in libro Iob: Numquid non tentatio est vita humana super terram? sed quare alijs concedatur, vt ex huius vitæ periculis, dum iusti sunt, auferantur; alij verò iusti, donec à iustitia cadant, in eisdem periculis vita productiore teneantur; quis cognouit sensum Domini? Et tamen hinc intelligi datur, etiam illis iustis, qui bonos piosque mores vsque ad senectutis maturitatem, & diem vitæ huius vltimum seruant, non in suis meritis, sed in Domino esse*
D *gloriandum: quoniam qui vitæ breuitate rapuit iustum, ne malitia mutaret intellectum eius, ipse in quantacumque vitæ longitudine custodit iustum, ne malitia mutet intellectum eius. Cur autem hic tenuerit casurum iustum, quem priusquam caderet hinc posset auferre, iustissima omnino, sed inscrutabilia sūt iudicia eius*. Et inferiùs id probat exemplo paruulorum, *quorum cùm alij baptizati, alij non baptizati vitæ huius terminum sumunt, satis indicant misericordiam & iudicium: misericordiam quidem gratuitam, iudicium debitū. Si enim iudicarentur homines pro meritis suæ vitæ, quæ non haberent, morte præuenti, sed habituri essent si viuerent, nihil prodesset ei qui raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius; nihil prodesset eis qui lapsi moriuntur, si antè morerentur. quod nullus dicere Christianus audebit.*

Per præscientiam initio nominatam S. August. accipit absolutam, vt patet ex ratione quam subiungit, non conditionatam; hanc enim eum agnouisse liquet lib. de Bono perseuer. c. 3. & Enchir. c. 94. & de Corrept. & gratia c. 8. & seq. Tantùm ergo vult dicere S. August. merita sub conditione futura, non esse verè merita, ac proinde non esse absolutè à Deo præuisa, vt propter ea præmium pœnamúe decernat.

Tropol. mors iusto appetenda.

Tropol. ex hoc loco S. Cyprianus lib. de Mortalitate, quem citat S. August. de Prædest. Sanctor. c. 14. docet mortem iustis esse vtilem & appetendam, quia eos eximit periculis & tentationibus huius vitæ, facitque securos & impeccabiles. *Cur non*, inquit ex S. Cypriano S. Aug. *cum Christo futurus, & de Domini pollicitatione securus, qui ad Christum vocaris, amplecteris, & quòd diabolo careas gratularis?* Et alio loco: *Pueri*, inquit, *periculum lubricæ ætatis euadunt*. Itemque alio loco: *Quid non*, inquit, *properamus & currimus, vt patriam nostram videre, vt parentes salutare possimus? Magnus illic nos charorum numerus expectat, parentum, fratrum filiorum, frequens nos & copiosa turba desiderat, iam de sua incolumitate secura, adhuc de nostra salute sollicita.*

Propriè verò hac gnome docemur petere à Deo, vt nos rapiat è vita cùm sumus in iustitia, id est in statu gratiæ, atque ingruunt tentationes, quæ nobis periculum peccandi & à gratia excidendi creant. In hoc enim raptu opportuno consistit nostra prædestinatio, electio & salus æterna, vti docet S. August. de Corrept. & gratia c. 8. Quem enim Deus ita rapit, is habet magnum illud perseuerantiæ donum, cum eoque moritur & saluatur, quod proinde sub meritum non cadit, sed humili prece assiduè à Deo flagitandum est, vti ex S. August. docet. Concil. Trident. sess. 6. Quot sunt in cælo, qui nisi citò è vita & tentatione rapti fuissent, nunc essent in inferno? & quot sunt in inferno, qui si citò rapti fuissent, modò essent in cælo? Mors ergo tempestiua & congrua non odij, sed summi amoris, imò prædestinationis & electionis diuinæ certum est signum, imò proprius effectus.

Vidit id ipsum per vmbram Seneca, qui in Consolat. ad Martiam c. 23. *Facilius*, inquit, *ad superos iter est, animis citò ab humana conuersatione dimissis: minus enim fæcis ponderisque traxerunt: antequam obducerentur, & altiùs terrena conciperent, liberati, leuiores ad originem suam reuolant, & faciliùs quidquid est illud absoluti transfluunt. Nec vmquã magnis ingenijs chara in corpore mora est. Exire atque erumpere gestiunt, ægrè has angustias ferunt, vagi per omne sublime, & ex alto assueti humana despicere. Inde est, quòd Plato clamat, sapientis animum totum in mortem prominere, hoc velle, hoc meditari, hac semper cupidine ferri in exteriora tendentem.*

Porrò S. Gregor. Nyssen. tract. de Infantibus qui præmaturè abripiuntur, pulchram dat similitudinem. Sicut, inquit, pædagogus sapiens puerum citò abducit è conuiuio longiore, in quo multæ sunt epulæ & vina delicata, quæ gulam insidiosè ad excessum sollicitant, indeque vomitum & crapulam creant: sic Deus infantes ex hoc vitæ conuiuio citò abducit, ne eius voluptatibus inebrientur & dementententur.

Aliud simile ignis affert Plutarch. Consol. ad

A vxorem. *Nam sicut ignis*, ait, *si eum extinxeris, mox accendens, excitatur, & concipit flammam ocyùs: ita animus, si quàm citissimè hinc auolet.*

peruolat extemplò fera limina Ditis,
priùs quàm ingenti rerum humanarum amore sit imbutus & delinitus, atq; quasi ex veneno contabescat.

Vers. 12.

FASCINATIO ENIM NUGACITATIS OBSCURAT BONA, ET INCONSTANTIA CONCUPISCENTIÆ TRANSVERTIT SENSUM SINE MALITIA] Græcè ἀκάκους, id est malitiæ expertem, insontem, innocentem; Vatabl. *fascinum enim vanitatis, quæ honesta sunt obscurat, & concupiscentia vaga sinceram mentem peruertit.* Pro *nugacitatis* græcè est, φαυλότητος, id est malitiæ, improbitatis, nequitiæ; vel vilitatis, vanitatis, leuitatis, ineptiæ: nugacitas ergo est malitia nugax, hoc est, nugis suis illiciens, fascinans, & in perniciem deducens hominem. Vnde Syrus vertit, *Zelotypia*

B *mali corrumpit bona*; Arabicus, *quoniam corpus malitiæ obnigrat bona.*

Fascinum quid?

Fascinum est genus incantationis, quo homines ita ligantur, vt liberi non sint, nec mentis compotes, sæpè ad extremam maciem [illegible]; item quo magi perstringunt oculos [illegible] videantur sibi videre, audire, sapere [illegible] rimas, quas reuera non vident, nec [illegible], nec sapiunt. Vnde Græcum βασκαίνω, id est fascino, dicitur, quasi φαεσκαίνω, id est φάεσι καίνω, hoc est oculis (aspectu) occido, iuxta illud Virgilij ecloga 3.

Nescio quis teneros oculus mihi fascinet agnos.

Hinc contra fascinum à Gentibus colebatur & inuocabatur deus Fascinus, de quo Plinius lib. 28. c. 4. *Religione*, ait, *tutatur & Fascinus, Imperato-*

C *rum quoque non solùm infantium custos, qui deus inter sacra Romana à Vestalibus colitur, & currus triũphantium sub his pendens defendit medicus inuidiæ, iubetque eosdem respicere.* Iam

Resp. Primò.

Primò, Franc. Valesius Sacr. Philosoph. cap. 68. censet fascinum nihil esse, nisi falsam vulgi existimationem & superstitiosum timorem, quo ex recepta apud rudes falsa opinione, multi timent infici ab oculis vetularum, vel lipporum, vel inuidorum, cùm à parte rei oculi hi intuentem lædere nequeant. Sapientem igitur hic à vulgi credulitate, licet falsa, mutuare phrasin & metaphoram. *Fascinatio* igitur *nugacitatis*, inquit, vocatur concupiscentia oculorum: hoc est auaritia & cupiditas rerum alienarum: quia enim is morbus concipitur oculis, vocatur per allegoriam *fascinatio*: dicitur verò *nugacitatis*, quia bonorum fal-

D lacium, iuxta illud Psalmi 4. *Filij hominum vsquequo graui corde? vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium?* hoc est, vana & mendacia bona. Itaque concupiscentia oculorum est fascinatio nugacitatis. Hæc obscurat bona, quia, vt dicitur 1. ad Timotheum 6. cupiditas radix est omnium malorum, &, vt ibidem Sapient. dicitur, Instantia cupiditatis transuertit sensum sine malitia. Itaque locutio illa Sapientiæ de fascinatione, allegorica est: allegoria verò accipitur à vulgari opinione. Hucusque Valesius.

Idem docet S. Hieron. in c. 3. ad Galat. v. 1. ac S. Chrysost. ibidem, & S. Basil. hom. 11. de inuidia, & noster Delrio in Magicis lib. 1. c. 3. quæst. 4. & seq. Hinc aliqui fascinum deriuant à βασκαίνω, id est *inuideo*, hoc autem idem est, quod *nimium*

video: qui enim inuidet, à videndo & inuidendo nequit oculos auertere.

Verùm hæc vera sunt, si naturam spectes: nullum enim est naturæ fascinum; non autem si magiam: per eam enim dæmon præstingit & fascinat oculos, aures, omnesque sensus & membra, eosque inficit, morboque & morte non rarò afficit, vt patet quotidiana sagarum experientia. Vide Delrio in Magicis lib. 3. parte 1. q. 3. sect. 1. vbi fusè ostendit fascinum non fieri per naturam, sed per magiam & dæmonem, eiusque esse præstigias. Hinc.

Secundò. Secundò, aptiùs noster à Castro *fascinationem* hanc tribuit suasioni & consilio impiorum sociorum, vel doctorem, vel consiliariorum, qui mala velut bona suadent & consulunt. q. d. Malitiæ, seu improbitatis fascinum obscurat bona, hoc est, lædit & corrumpit. quemadmodum fascinator oculus aspectusque faciem infantis, quem aspicit, ita inficit, vt quandoque enecet: sic prauitas, vel potiùs improbus homo, lædit ac corrumpit prauis suis opinionibus, quæ bona sunt, vt [illegible]ala putet; & contra bona putet, quæ v[illegible].

H[illegible]dit noster Delrio loco iam citato: *Fascinum [illegible]acitatis*, inquit, est fascinum vile, nugax & nihili, phrasi Hebræa. Sic enim significat à vilissimis & à minimi pretij quisquiliis terrenis, maxime à nugatoria & adulatoria laudatione, ita nos præstringi & ludificari, vt ad vera bona prorsus cæcutiamus, vt bona pro malis, mala pro bonis habeamus; terrena cælestibus, sempiternis interitura præferamus. fascinationis verò nomen vsurpat, quia vulgus Iudæorum falsam illam fascinationem credebat contingere, adeò vt huiusmodi fascinatorem oculum Saræ impij recutiti tribuere non vereantur, quos Abulens. in 21. c. Genes. refellit. D. Bonau. Comment. in vers. illum 32. vidit alludi ad fascinationem, & ideo dicit, Secundùm quod homines maligni dicuntur laudando pueros fascinare, satis indicans quanti illa faceret. Hæc Delrio.

Huc facit illud Festi Pompeij: *Fascinum & fas à fando nominantur*, quia fascinum fiebat per verba loquendo, ac præsertim laudando. Credebant enim Ethnici laudatione fieri fascinum puerorum, vel formosorum. Sic pariter laus fascinat & dementat multos, vt plus se esse æstiment, quàm sint, planeque alios & eximios præ ceteris sese autument. quæ magna est nugacitas, tum laudantis, & lepore iocisque suis adulatorijs audientem dementantis; tum eius, qui laudibus suis pascitur, & vltrò dementari se sinit. Hi ergo laudatores sunt nugiuendi, quia nugosas suas laudes vendunt. Sic olim *nugiuendus* dicebatur, quia aliquid mulieribus venderet, ait Nonius. Nam omnia quibus mulieres vtuntur, pro rebus vanis & inanibus habentur.

Rursum ex aduerso *βασκανία*, id est fascinatio, significat inuidentiam, criminationem & obtrectationem; hæc enim sæpè fascinat, tam inuidum, quàm eum cui inuidet, dum eius obscurat & euertit bona opera; dum enim ea criminantur impij, ab iis sæpè cessant pij ex metu humano, ne impiorum maledicentiam in se prouocent.

Tertiò. Posset Tertiò, quælibet concupiscentia & illecebra peccari vocari *fascinatio nugacitatis*; quia ipsa rationem, virtutem, honestatem obuelat, tegit & obscurat sua nugaci illecebrosaque pulchritudinis & vanitatis specie ac fuco, Species enim voluptatis, qua se obtegit malitia & vanitas peccati ita fascinat rapitque mentem, vt peccati turpitudinem sub ea latentem non videat, non consideret, multò minùs virtutis decorem & honestatem. Voluptates ergo sunt quasi sirenes, quæ hominem illecebrosa sua specie & cantu fascinant, ligant, necant.

Quartò. Rursum *fascinatio nugacitatis* sunt phantasmata innumera & viuacia, quæ menti suggerit ira, libido, inuidia, superbia, cæteræque passiones: hæ enim interiùs in capite tanta vi, turba & tumultu perstrepunt, vt animam obnubilent, fascinent, & sæpè à vero rectoque abducant.

Quod ergo dicit Paulus Galatis c. 3. 1. *O insensati Galatæ, quis vos fascinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Iesus Christus proscriptus est, in vobis crucifixus?* q. d. Quis vos incantauit, & oculis aspectu maleficis veluti præstigio imposuit, vt quod coram cernitis non videatis, & quod non est id vos cernere putetis? Idem dicas doloso, luxurioso, acedo, iracundo, superbo, auaro, Quis te fascinauit stolide, vt ob fictam & fallacem speciem voluptatis, gulæ, luxuriæ, acediæ, iræ, superbiæ, auaritiæ relinquas & contemnas rationem, virtutem, legem, cælum, ipsumque Deum? Quis te suis præstigijs ita dementauit, vt per modicum mellis æternum fel tibi coëmas? vt per guttam dulcedinis, mare amaritudinis & dolorum tibi accersas? vt ob gustus tactusque exilem titillationẽ, velis ardere iugiter in æternis gehennæ incendijs? ô stupor, ô fascinum, ô amentia, ô vesania? Quis error, quod fascinum, quis furor te cogit nugas pueriles, viles, exiles rebus veracibus, solidis, pretiosis; terram cælestibus, momentum æternitati, gehennam paradiso, creaturam creatori anteferre? Vide quæ de nugis & nugacitate dixi Sophoniæ 3. v. 18.

Et inconstantia (S. Fulgent. epist. 2. c. 4. legit, *instantia*, concupiscentia enim instat, sollicitat vrgetque hominem, vt rem concupitam prosequatur) CONCVPISCENTIÆ TRANSVERTIT SENSVM SINE MALITIA] Pro *inconstantia* græcè est, *ῥεμβασμὸς*, id est euagatio, error (vnde Gallicum *resuer* & *resuerie*) agitatio, turbo, vertigo, circuitio, gyratio, circumrotatio: hinc *ῥεμβὼν* est funda, quæ lapidem rotando iacit. Huic voci pariter affinis est *ῥέμβος*, id est turbo, rhombus, quod est instrumentum, cui feminæ fila, quæ neuerunt, circumuoluunt: quo pariter pharmaceutriæ, siue veneficæ, vtebantur ad fascinum, purà ad lunam tortis filis deducendam. Vnde illud Martialis lib. 9.

Quæ nunc Thessalico lunam deducere rhombo.

Et illud Propertij lib. 2. eleg. 21.

Deficiunt magico torti sub carmine rhombi.

Hinc Ceruantius vertit, *& rhombus* (circumrotans) *cupiditatis mentem simplicem labefactat.* Hæc igitur vagatio & rotatio concupiscentiæ transuertit sensum sine malitia, Græcè *ἄκακον*, id est innocentem, sinceram, simplicem, puram. Concupiscentia ergo est turbo, & instar turbinis hominem in orbem gyrat & rotat, vt nunc ad hoc, nunc ad illud, nunc ad aliud concupiscendum, instar turbinis voluatur & rotetur. Concupiscentia est turbo.

Primò. Causa est Primò, quòd concupiscentia sit pruriens & petulans: vnde petulanter ab vna voluptate ad aliam transcurrit & transilit, vt curiosè exploret vbinam sit voluptas maior.

Secundò. Secundò, quòd animum eadem non satiet, vtpote vilis & exilis, ideoque illico sui fastidium in eo creet: quare animus, vt se hac satie & tædio leuet, aliud & aliud voluptatis obiectum quærit dicens: *Affer, affer*, Prouerb. 30. 15.

Tertiò. Tertiò, quòd voluptates æquè ac vitia inter se connexa sint. Acedia enim trahit & incitat ad gulam, gula ad luxuriam, luxuria ad iram, ira ad superbiam. vide dicta Thren. 1. 8. Audi Cassiodor. tract. de Amicitia: *Dum post res desideratas obtentum manu rise sentit indigentia laborare, præoptata incipit fastidire, & denuo in alterius rei succēditur appetitus; non tamen satianda, sed alterius falsæ felicitatis imaginatione fallenda. Hic est circuitus impiorū. Hæc est vituperatio multorum cōmorantium in circuitu. Hæc est mola Samsonis, quam detersis virtutum crinibus, & effossis prudentiæ oculis circumuoluit, sequens cupiditatum circuitum etiam relicto cōpendio charitatis. Caput, inquit, circuitus eorū, labor laborum ipsorum operiet eos.* Hoc est quod ait Psaltes ps. 82. 14. *Deus meus pone illos vt rotam*. q. d. ait Origen. *Sic illos versa & circumuolue, vt nulla sit quies, sicut rotæ hæc est natura, versari & circumuolui*. Et Euthym. *Fac*, inquit, *eos continuè instabiles, & crebris mutationibus circumactos. Sic enim rotæ poterunt comparari.* Addit S. Aug. *Pone illos vt rotam, quòd rota ex his, quæ retro sunt extollitur, ex his quæ antè sunt deijcitur; sic sunt omnes inimici populi Dei*. Et S. Greg. 16. Moral. 25. *Vt rota ponuntur iniqui, quia in circuitu laboris missi, dum ea quæ antè sunt negligunt, & ea quæ deserenda sunt sequuntur, & posterioribus eleuantur, & in anterioribus cadunt*: Et Procopius in Isaiæ. 54. *Est*, inquit, *errantium cor instabile, ebriorumque more cupiditatibus agitatur & vacillat; quolibet enim spiritu circumagitur, & quod est in prouerbio, rapiuntur cupiditatum [illegible] id est turbine*. Vide dicta Isaiæ. 57. 20.

Quocirca S. Chrysost. hom. 7. in Acta: *πονηρὸς*, inquit, *id est malus, dicitur παρὰ τὸ πονεῖν, id est à laborando; sic videlicet Scriptura malitiam semper vo-*
Psal 10. 7. *cat laborem, vt quando dicit: Sub lingua eorum fatigatio & dolor*. Quin & Seneca de Vita beata c. 28. *Nonne*, ait, *nunc quoque, etiamsi parum sentitis, turbo quidam animos vestros rotat & inuoluit, fugientes petentesque eadem; & nunc in sublime alligatos, nunc in infima allisos rapit?* Deluduntur ergo ab infido mundo, & à fallaci dæmone, sicut parasiti ab Heliogabalo Imper. De quo ita scribit Lamprid. in eius vita: *Parasitos ad rotam aquariam ligabat, & cum vertigine sub aquas mittebat, rursusque in summū reuoluebat, eosque Ixionios amicos vocauit*. Adulatio ergo, æquè ac cupiditas, est Ixionis rota.

Duas ergo mali & peccati radices hîc notat Sapiens, scilicet prauitatem opinionum & consiliorum in intellectu, quæ est fascinatio nugacitatis; & vagam cupiditatum intemperantiam in appetitu & voluntate, quæ est inconstantia concupiscentiæ. Vtrâque plenus est hic mundus: quare Deus prouida sua benignitate iustum ex eo citò per mortem educit, ne in hosce eius laqueos incidat, capiatur & pereat.

TRANSVERTIT] Id est inuertit, peruertit, vt vertit Vatabl. transmutat ex bono in malum, itaque in aliam (hoc enim est, *ἀλλοῖ*) speciem transformat & transfigurat, vt vertit noster c. 16. 25. Græcè *μεταλλεύει*, id est quasi metalla effodit, cauat & eruit, vt Noster vertit Deuter. 8. 9. q. d. Sicut fossores fodiendo è terræ visceribus eruunt aurum, argentum cæteraque metalla: sic concupiscentia è visceribus mentis effodit, eruit & exhaurit omnem sensum, omnem prudentiam, omnem sinceritatem, omnem innocentiam & virtutem, eamque per vitium inuertit & peruertit: hæc enim est pretiosa vt aurum, imò auro & argento pretiosior: quæ proinde si cum cupiditate & vitio commutetur, planè deprauatur, vitiatur & peruertitur; perinde ac si aurum in æs, argentum in plumbum verteretur & peruerteretur, iuxta illud Ierem. 6. 30. *Argentum reprobum vocate eos*. Vide ibi dicta.

CONSVMMATVS IN BREVI EXPLEVIT (S. Fulgent. legit, *replenit*) TEMPORA MVLTA] Vers. 13.
Græcè *μακρούς*, id est *longa*. q. d. Iustus, qui breui tempore per gratiam Dei, suamque cum illa studiosam cooperationem, euasit in prudentia & virtute perfectus, hic censendus est [illegible] & per multa tempora vixisse. Græcè est [illegible] id est, qui ad complementum & consummat[illegible]em peruenit, virtutis scilicet, & vitæ iustæ: in hunc enim ceu vnicum finem à Deo vitæ spatium mortalibus datum, & dimensum est: consummatus ergo in virtute, censetur ad suam mensuram perfectæ ætatis (putà virtutis) peruenisse, licèt ætate & annis sit iuuenis. Nam quæ alij per multos annos egissent, hic paucis absoluit, eamque sanctitatem breui adeptus est, quam alius longo tempore sibi non comparasset, ait Clarius. Vnde S. Bonau. explicat. q. d. *Perfectus in gratia modico tempore expleuit meritum, quod alij acquirunt per multa tempora*. Pertinet enim hæc gnome ad illam v. 8. *Cani autem sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata*. Eò enim tedit. Ex aduerso de impio dicitur: *Puer centum annorum morietur*, Isaiæ 65. 20.

Consummatus ergo non est idem, quod consumptus, mortuus, defunctus, vt vertit Vatabl. & Guarinus: *Exiguo*, inquit, *vitæ spatio perfunctus vel defunctus, paucis longa tempora expleuit*: sed perfectus in virtute, qui scilicet per crebros intensos & heroicos virtutum actus, paruo tempore ad culmen sanctitatis euasit. Vnde S. Ambr. in funere Theodosij Imper. *Perfecta*, ait, *est ætas, vbi perfecta est virtus*. Tempora ergo multa vocantur, quæ plena sunt bonis operibus; pauca verò aliorum, quæ ijs sunt vacua, iuxta illud Iob 7. 3. *Sic & ego habui menses vacuos*. Vbi S. Greg. li. 8. Mor. c. 5. *In hac vita*, inquit, *quædam laboriosa sunt, quædam vacua, quædam verò vacua simul & laboriosa. Amore quippe conditoris præsentis vitæ tribulationibus exerceri, laboriosum quidem est, sed vacuum non est. Amore autem sæculi voluptatibus solui, vacuum quidē est, sed non laboriosum. Amore verò eiusdem sæculi aduersa aliqua perpeti, & vacuū est & laboriosum: quia & ex aduersitate mens affligitur, & remunerationis præmio non repletur. In his itaq; sancta Ecclesia, qui in ea iam positi adhuc voluptatibus defluunt, & proinde fructu boni operis nō ditantur, menses vacuos ducit, quia vitæ tempora sine retributionis munere expendit.* Qui ergo sapis, annos vacuos virtutibus imple. Consummatus, quis?

Sic Christus Dominus vixit tantùm 33. annis, totidem ferè S. Ioannes Baptista, iisque paucis Exempla.

ad quantum meritorum cumulum peruenit? Sanctus Antonius de Padua, ardens & Apostolicus prædicator, vixit annis dumtaxat 36. sanctus Casimirus 25. Tres fuere filiæ S. Sophiæ, omnes gloriosæ virgines & Martyres, scilicet, S. Fides duodennis, S. Spes decennis, S. Charitas nouennis martyrium fortiter obijt: Ecclesia earum triumphum celebrat die 1. Augusti. Sic P. Gaspar Barzæus Zelandus, S. Francisci Xauerij socius, imò vicarius, vir Apostolicus, septem annis quibus in Soc. Iesu vixit, è quibus quinque exegit in India, putà Goæ & Armuziæ, tanta vel multitudine quasi infinita, vel rei magnitudine admiranda perpetrauit, verè vt dixerit quidam de eo ex India scribens, quòd in breui consummatus expleuerit tempora multa, ait noster Trigaultius in eius Vita c. 14. Lege Vitam eiusdem, & obstupesces. Is autem quem citat, fuit P. Antonius Quadrius Indiæ Præpositus Prouincialis Societatis Iesu, vt patet ex fine Vitæ.

Atque vt alios taceam, B. Aloisius Gonzaga, Societatis nostræ Religiosus, consummatus est anno ætatis 24. Quocirca ipse ad raptum hunc & transitum ab hac vita ad cælestem assiduè suspirabat. Cùm enim Cardinalis Bellarminus, eius tum confessarius, eum hortaretur, vt à Deo vitam longiorem postularet, quo eius exemplo ceteri instruerentur, veniâ petitâ, negauit id exequi se posse: *Quia non potest*, inquit, *à Deo maior homini conferri gratia, quàm ad se illum euocare, dum in gratia reperitur*, in cuius gratia se tunc esse sperabat. Idem in quadam epist. quam recitat P. Virgilius Ceparius in eius Vita lib. 2. cap. 8. in fine: *Dies*, inquit, *lætos transigo, sperans intra paucos dies futurum, vt euocer à Deo e terra morientium ad patriam viuentium; ab hominum consortio, ad angelorũ Sanctorumque societatem*. Fuit enim ipse puritate & sanctitate angelus. Vnde meritò Auditores Rotæ, Romæ examinato canonizationis eius processu, eidem titulum *Angeli* dedere. Septennis enim cœpit Deo seruire, totumque ei se addicere: nouennis virginitatem Deo & B. Virgini dicauit & vouit. Numquam per omnem vitam peccauit lethaliter, numquam stimulos carnis expertus est, numquam distractionem in oratione sensit, vti idem ex testimonio confessariorum eius, ac nominatim Cardinalis Bellarmini, aliorumque virorum grauium affirmant.

Vidit idipsum per vmbram Seneca epist. 69. *Portus petendus*, inquit, *numquam recusandus: in quem si quis intra primos annos delatus est, non magis queri debet, quàm qui citò nauigauit.*

Sic Homerus Diomedem inter Græcos nuncupat ætate minimum, prudentiâ maximum. Demophilum vocat Pindarus annis iuuenem, consiliis senem. Appium Claudium natu minimum, senatoribus natu maximus Liuius antepdnit. Puer Ascanius à Marone commendatur 9. Æneid.

Ante annos animumque gerens, curamque virilẽ.

Audi S. Ambros. in psal. 118 serm. 18. *Liquet igitur*, inquit, *quòd nõ senectutis lõgæuitas eligatur, sed custodia verborum Dei. Denique ipse Moyses Iesum Naue & Caleb, iuuenes præ ceteris approbabat, quorũ consilium in terræ electione magis quàm multorum seniorum, & ipse secutus est, & Deus prætulit.*

Posset rursum τελειωθεὶς verti, Primò, *immolatus*; Secundò, *consecratus*; Tertiò, *gloria & honore coronatus*, q.d. Iustus omnes suas actiones & passiones offerens, immolans & consecrans Deo, per eas, licet modicas & breues, æterna gloria coronatur instar Christi, de quo ait Paulus: *Decebat enim eum, propter quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummare*, Hebr. 2. 10. Vide ibi dicta.

Alius sensus. Aliter hanc sententiam explicat S. Bernard. serm. 253. ad Guarinum; nimirum q.d. Iustus licet paruo tempore viuat, tamen consummat & implet tẽpora multa, quia animo amplectitur totam æternitatem, ita vt, si in æternum viueret, vellet semper Deo seruire, & ire de virtute in virtutem. Audi S. Bernard. *Quomodo enim non expleuit omnia tempora, qui transiuit ad æternitatem? Quanta sanè tempora, non longæuitate, sed longanimitate, hoc est, non annorum serie, vel dierum numero, sed deuotione & inextinguibili semper proficiendi desiderio percurrere potuit, tanta sibi in meritis non immeritò vindicauit. Retinet quippe virtute, quod amisit in tempore. Porrò vera virtus finem nescit, tempore non clauditur.* Et paucis interiectis: *Iustus numquam dicit, Satis est; sed semper esurit sititque iustitiam, ita vt, si semper viueret, semper quantum in se est, iustior esse contenderet, semper de bono in melius proficere totis viribus conaretur. Non enim ad annum vel ad tempus instar mercenarij, sed in æternum diuino se mancipat famulatui.* Vnde concludit: *Sempiterna itaque iusti esuries sempiternam meretur refectionem, & licet in breui consummetur pro tempore, iudicatur tamen expleuisse tempora multa pro virtutis perpetuitate.*

Vers. 14. PLACITA ENIM ERAT DEO ANIMA ILLIVS, per iustitiam inhærentem, & gratiam illi infusam à Deo ob merita Christi: PROPTER HOC PROPERAVIT (Dominus, qui præcessit) EDVCERE ILLVM DE MEDIO INIQVITATVM] S. Fulgent. *de media iniquitate*. Græca habent dumtaxat, *Propter hoc festinauit de medio iniquitatum*, scilicet egredi iustus, vti Abraham ex Vr Chaldæorum, Lot è Sodomis, Moses & Hebræi ex Ægypto. Verùm meliùs Noster τὸ *properauit* refert ad Deum, ideoque subaudit τὸ *educere illum*, Deus enim rapuit iustum, vt dixit v. 11. Non ergo iustus eripuit seipsum; Deus enim omnis gratiæ, liberationis, perseuerantiæ, bonæ mortis & salutis nobis est origo, fons & causa prima & præcipua.

POPVLI AVTEM VIDENTES, ET NON INTELLIGENTES, NEC PONENTES IN PRÆCORDIIS TALIA] subaudi, mirati sunt & murmurarunt, vel contra iustum, quasi ipse suis sceleribus meritus sit citam mortem; vel contra Deum, quòd iustum innocentem subita morte mulctarit. Simpliciùs & germaniùs per hebraismum expenas, q.d. Populi infideles, vel imperiti & rudes *videntes*, id est viderunt, citam iusti mortem, & causas iam dictas *non intelligentes*, id est, nõ intellexerunt, nec eas cordi habuerunt. Hebræi enim sæpè vsurpant *benoni*, id est participium, præsertim præteritum (nam in Græco hîc sunt aoristi ἰδόντες & νοήσαντες, qui habent significationem præteriti, q.d. Cùm vidissent non intellexerunt (pro ipso præterito. Similis enallage est Roman. 12. 11. *Spiritu feruentes, Domino seruientes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instãtes*, &c. hoc est, spiritu feruete, Domino seruite,

spe

ſpe gaudete, in tribulatione patientes eſtote, orationi inſtate. Et 2. Corinth. 10. 12. *Sed ipſi in nobis* A *noſmetipſos metientes, & comparantes* (id eſt metimur & comparamus) *noſmetipſos nobis*, &c. Hunc eſſe ſenſum liquet, quia ita Sapiens ſe mox explicat v. 17. dicens: *Videbunt enim finem ſapientis, & non intelligent quid cogitauerit de illo Deus*, &c.

Nec ponentes in præcordiis (græcè, *ἐν διανοίᾳ*, id eſt in mente, intellectu, cogitatione, q.d. Non cogitant) talia; græcè, *τὸ τοιοῦτον*, nimirum

Vers. 15. id quod ſequitur: Qvoniam gratia Dei, et misericordia est in sanctos eivs, et respectvs in electos illivs] q.d. Populi infideles, vel rudes non intelligunt, nec cogitant, quod cita mors Sanctorum eſt inſignis Dei gratia & miſericordia, qua Sanctos huius mundi periculis eripit, ac reſpicit viſitatque electos ſuos, transferendo eos à laboribus vitæ præſentis B ad præmia æterna, quæ ſua continentia, mortificatione & virtute commeruerunt. Vnde Vatablus totum hunc verſum connectens clarè vertit, *vulgus autem videns hoc non intelligit, nec animaduertit hoc ipſum* (quod citò è vita rapiantur iuſti) *beneficium ac miſericordiam in ſanctos eius eſſe, electorumque ipſius habitam rationem*. Putat enim vulgus mortem præmaturam iuueni pulchro, diuiti & nobili ſummum eſſe malum & maleficium; quia ignorat vitam futuram & glorioſam, in quam tranſſcribitur. Sic hodie mundani, qui vident adoleſcentes nobiles citò in Religione, quam amplexi ſunt, mori, æſtimant eos infelices & miſeros; quia neſciunt, nec cogitant hac morte aſſecurari eis Dei gratiam & gloriam æternam. Vnde Certantes ſic per amplificationem exponit: *Hoc illos latuit, nempe quod gratia, beneficium & fauor, ac miſericordia, ſeu affectus tenerrimus atque ſuauiſsimus,* C *gratia miſericordioſiſsima, & miſericordia gratioſiſsima Dei ſit erga Sanctos ſuos, & erga electos ſuos prouidentia ſingularis, inſpectio, obſeruatio & viſitatio, & illorum ratio maxima habeatur ab eo.*

Minùs rectè Hugo & alij per *gratiam* accipiunt gratiam iuſtificantem, per *miſericordiam* gratiam comitantem, vel ſubſequentem.

Et respectvs (græcè, *ἐπισκοπὴ*, id eſt inſpectio, obſeruatio, reſpectus, ratio, cura, viſitatio ad præmiandum iuſti labores & dolores pro Deo & pietate ſuſceptos, vt dixi cap. 3. 6.) in electos illivs] quos ſibi Deus ab æterno ante omnem præuiſionem operum per gratiam prædeſtinationis elegit, vt per eam toto vitæ tempore perſeuerantes in iuſtitia, ab eodem eligerentur & deſtinarentur ad gloriam æternam, q.d. Deus D peculiarem electorum ſuorum habet reſpectum, id eſt rationem, curam & prouidentiam, ideoque eos rapit antequam in tentationes incidant & peccent, vt eorum iuuentutem in pietate exactam præmiet gloria cæleſti.

Vers. 16. Condemnat avtem ivstvs mortvvs (græcè, *θανὼν*, pro quo Vatican. legit *καμὼν*, id eſt *laborans*) vivos impios, et ivventvs celerivs consvmmata longam vitam (Lucifer pro S. Athanaſio legit, *longæuitatem*, græcè eſt, *πολυετὲς γῆρας*, id eſt *multorum annorum ſenectutem*, Vatican. *longæuam ſenectutem*) inivsti] Eſt hæc condemnatio non verbalis, ſed realis per vitæ comparationem & exemplum. *Iuſti enim vita redarguit peccatorem, quem tacitè auctoritate maiore condemnat, quam ſi voce loqueretur*, ait S. Ambroſius in Pſal. 36. quaſi dicat. Iuſtus mortuus non verbis, ſed factis condemnat viuos impios, quia maluit ipſe piè mori, quàm impiè viuere, quod faciunt impij. Pia ergo eorum mors in iuuentute obita, reipſa condemnat impiam vitam ſenis iniuſti, qui ſenium vitiis & ſceleribus deturpat & commaculat: quo enim quis diutiùs & peiùs viuit, eo magis eſt vituperandus & damnandus. Loquitur in genere de quolibet iuſto, licet Gloſſa arctet ad Martyrem, Cantacuzenus verò ad Chriſtum à Iudæis occiſum: quia iuuenis Chriſtus quamuis interfectus, vitalis tamen mors eius, inquit, in ſe ipſum credentes ab interitu vindicabit, ac immortalitate donabit, illos verò qui non crediderunt, & præſertim qui deſæuire in ipſum ſunt auſi, apertè redarguet atque damnabit: redemptionis quoque myſterium, quod ipſe florenti abſoluit ætate peccati legem, quæ conſenuerat, de medio tollet. Hic ipſe verè, ſed arctè. Loquitur enim Sapiens de quolibet iuſto, ſed maximè de Chriſto, qui iuſtorum eſt princeps, & Sanctus Sanctorum. Hinc Barlaam ſeptuagenarius rogatus à Ioſaphat, quot eſſet annorum? Reſpondit. Quadraginta quinque. *Quia tot*, inquit, *dumtaxat ſeruiui Deo, reliquos vero quibus ſerniui mundo, annos non vitæ, ſed mortis computo*, iuxta illud: *Vixit, dum vixit bene*. Ita Damaſc. in eius Vita.

Rurſus *condemnat*, id eſt in die iudicij condemnabit mortuus iniquos ſenes, qui diu vixerunt, dum approbabit ſententiam Chriſti eos ob vitia, in quibus conſenuerunt, gehenna dignos iudicantis.

Videbvnt enim finem sapientis, et non intelligent qvid cogitaverit de illo Devs, et qvare mvnierit illvm Dominvs] Hæc gnome pertinet non ad id quod immediatè præceſſit, *Condemnat autem iuſtus mortuus viuos impios*; ſed more Hebræo paulò remotiùs ad *τῷ* v. 14. *Populi autem videntes & non intelligentes*: hæc enim verba illis ex æquo reſpondent, explicantque quid videbunt & non intelligent, ſcilicet quod populi videbunt finem, id eſt exitum & mortem præmaturam ſapientis, hoc eſt iuſti, & non intelligent eius cauſam; quare ſcilicet illum tam citò è medio vitæ curſu & flore rapuerit Deus, quidque de eo facere cogitarit; quia præſentis vitæ amore ebrij, futuræ vitæ gloriam non capiunt: vnde mortem citam reputant ſummam eſſe infelicitatem. Vers. 16.

Et qvare mvnierit illvm Dominvs] Triplex eſt hic lectio. Prima Complut. & Regia: *Quare minuerit illum* (vitæ illius annos & dies, ait Rabanus, & ex eo Holcot) *Dominus*. Verùm Græca & Latina cetera conſtanter legunt *munierit*, non *minuerit*. Secunda eſt Græcorum iam codicum: *Et quare munierit ἑαυτὸν*, id eſt, *ſeipſum Dominus*, q.d. Quare ſuum decretum de iuſto cita morte rapiendo, tutum firmumque fecerit Dominus. Tertia & genuina eſt Vulgatæ & aliorum, qui pro *ἑαυτὸν*, legentes *αὐτὸν*, vertunt, *& quare munierit illum Dominus*, id eſt, quare Deus iuſtum citò rapiens, eum à peccato, lapſu & damnatione tutum tectumque conſeruarit; cur eius ſaluti cauerit omneque ab ea periculum propulſarit. Hoc enim ſignificat Græcum *ἠσφαλίσατο*, id eſt ſecuritate donauit, cauent, tutatus ſit. Hinc

Vatabl. vertit, *& quorsum cum Dominus tuto conseruarit*; Clemens Alex. lib. 6. Strom. *Videbunt*, inquit, *mortem sapientis, & non intelligent quid de eo decreuerit, & ad quid eum stabiliverit Dominus.* Iustus enim, Deo dante, vt palma omnibus renitentibus obluctatur, & quo magis cæditur, eo altius se erigit, magisque efflorescit, iuxta illud Psal. 131. *Inimicos eius induam confusione: super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea.* Vbi Arnobius: *Christus*, inquit, *comparatur ipsi palmæ semper florenti, qui ad dexteram Dei sedens, victoribus suos ramos porrigit, de floribus suis coronam tribuens, & de fructibus perpetua refectione saginam impertiens.*

Vers. 18. VIDEBVNT (inquam finem, id est c[...] mortem iusti) ET CONTEMNENT (græcè, ἐξουθενήσουσιν, id est *nihili facient*) EVM: ILLOS AVTEM DOMINVS IRRIDEBIT] Qui enim iustum contemnit, tacitè Deum contemnit. Sicut qui seruum vel legatum contemnit, eius herum vel dominum contemnit. Deus autem sicut se suosque honorantes honorat; ita vicissim se spernentes spernit, iuxta illud Dei ad Heli: *Quicumque glorificauerit me, glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles*, 1. Reg. 2. 30. & illud Isaiæ 33. 1. *Væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? & qui spernis, nonne & ipse sperneris?* Alludit ad illud Dauidis Psa. 2. 4. *Qui habitat in cælis, irridebit eos, & Dominus subsannabit eos.* Et Psa. 36. 13. *Dominus autem irridebit eum, quoniam prospicit quod veniet dies eius.*

Vers. 19. ET ERVNT POST HÆC DECIDENTES SINE HONORE] Vatabl. *turpiter corruent*; græcè, ἔσονται εἰς πτῶμα, quod Primò, cum Nostro vertas, *erunt in ruinam* vel *casum*, vel *lapsum in honorum*, id est honoris expertem, turpem & ignominiosum, q.d. Impij esto ad tempus hic opibus & honoribus exaltentur; tamen tandem ex apice hoc mundanæ felicitatis & gloriæ decident, ruentque in inopiam, miseriam, vilitatem & infamiam, velut in abyssum, præsertim in morte, & post mortem in gehenna.

Secundò, vertas, *erunt in vile cadauer.* Mors enim ex viuis, lautis & splendidis faciet turpia & fœda cadauera: quo enim delicatiùs nutrita sunt corpora in vita, eo magis putrescunt & fœtent post mortem. Græcum enim πτῶμα deriuatur à πίπτω, sicut cadauer à cado. Ita Iansen.

Tertiò, vertas, *erunt sicut olea decidua*, vel sicut poma ab arbore excussa, & in terram cadentia, vel sicut arbor euulsis radicibus in humum proiecta, abiecta & ingloria. Sic superiùs v. 3. & 4. comparauit impios arboribus vento agitatis & euulsis. Hæc omnia enim significat Græcum πτῶμα. Ita Petrus Nannius hic.

Nonnulli hæc omnia, vt superius dixi, accipiunt de tyrannis occidentibus Martyres: Cantacuzenus verò accipit de Iudæis Christum crucifigentibus: hi enim ob infame hoc Christicidium à Tito excisi, venditi, ad bestias damnati, exules & vagi, toti orbi ludibrium facti sunt. Verùm plenè & adæquatè hæc accipias de impiis quemlibet iustum persequentibus.

ET IN CONTVMELIA INTER MORTVOS IN PERPETVVM] Lucifer Calarit. Apolog. pro S. Athanasio legit, *erunt in contumelia mortis in perpetuo*; Vatabl. *& ignominia inter mortuos perpetua laborabunt*, tum apud homines, tum apud superos, tum apud inferos: ibunt enim in gehennam vbi erunt ludibrium dæmonum, iuxta illud: *Euigilabunt alij in vitam æternam, alij in opprobrium, vt videant semper*, Daniel. 12. 3. Et: *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt vsque ad satietatem visionis omni carni*, Isaiæ 66. vlt. τὸ *inter mortuos* idem est, quod inter damnatos: cadauera enim impiorum putrescent in sepulchro; animæ verò cruciabuntur perpetim in gehenna cum damnatis, iuxta illud Psal. 48. *Sicut oues in inferno positi sunt* (Theodoret. *constituerunt seipsos*, vnde extricari non valeant) *mors depascet eos*; S. Hieron. *mors pastor erit eorum*; & subdit: *Meritò pascuntur à morte, qui Christum noluerunt habere pastorem bonum.* Ioan. 10. Et illud S. Gregor. lib. 15. Moral. c. 12. vbi expendit illud Iob 20. 18. *Luet quæ fecit omnia, nec tamen consumetur. Non morte consumitur*, inquit, *quia si consumeretur vita morientis, etiam pœna finiretur; sed vt sine fine cruciatur, viuere in pœna compellitur, vt cuius vita mortua hic fuit in culpa, illic eius mors viuat in pœna.*

Mors viua in gehẽna.

QVONIAM DISRVMPET ILLOS INFLATOS SINE VOCE] quasi dicat. Sicut vter inflatus & vento turgidus, magno fragore diffringitur & rumpitur: sic Deus impios fastu tumidos, in morte magno fragore & dolore disrumpet, facietq; ἀφώνους, id est sine voce (aliqui legunt ἀφρόνως, vel potius ἄφρονας, id est amentes, vt scilicet mente, id est consilio & iudicio, carere & omni ratione destituti videantur.) Porrò *sine voce*, id est elingues & mutos, instar piscium, vt nec loqui possint; nec, si possent, mutire vel hiscere audeant, præ confusione & conscientia scelerum. Hinc ille non habens vestem nuptialem in nuptiis cælestibus Agni, obmutuit: vnde ligatis manibus & pedibus proiectus est in tenebras exteriores, Matth. 22. 12.

Porrò Græca, verba trãsponunt: sic enim habent: *Quoniam rumpet illos sine voce inflatos*, vel, vt nonnulli legunt, *inflammatos.* Vnde Cer[...]tes τὸ *sine voce* refert ad *inflammatos*, sicque explicat: *Sine voce* hoc est, quasi flamma, blando pariter & acri silentio absumente ac deglutiente impios, emissa cælitus, & absque vlla resistentia, sine huius vel illius rami sese frangentis, ac veluti conquerentis fragore, integros illos penitus perdet, profligabit, dimouebit, & igne iræ diuinæ sic deuorabit, vt transferat quoque de loco suo in infernum.

Interpres noster pro πρηθεῖς, videtur legisse πρησθεῖς, à πρήθω, id est *inflo*, vel *inflammo*, vnde vertit, *inflatos*, idque aptè cohæret cum verbo *disrumpet*. Alij vertunt, *inflammatos*, imò nonnulli pro *inflatos* censent legendum, *inflammatos*; vnde πρηστὴρ est prester, hoc est igneus turbo. Vatabl. verò & alij legentes πρηνεῖς, à πρηνίζω, id est præcipito, aut in caput propendeo, vertunt, *pronos*, demissos, vel præcipites. Vnde Vatab. vertit, *quoniam conquassabit illos interclusa voce præcipitatos.* Præcipitabit enim eos in tartara. Porro disrumpet Deus impios, Primò, in morte, cum animam auellet & abrumpet à corpore: quæ auulsio ob summam animæ cum corpore vnionem, est amarissima. Secundò, in iudicio abrumpet, diuidet & separabit eos à societate angelorum & Beatorum. Tertiò, in gehenna disrumpet eos tormentis, verberibus, plagis & doloribus acerrimis, vt membratim dilaniari & disrumpi videantur. Alludit ad tormentum rotarum, in quibus latronibus brachia

Disrumpet Deus impios multipliciter.

&

& membra confringuntur; & ad rotas, quibus Martyres circumacti, per suppositos cultros & gladios laniabantur & rumpebantur. Similes enim rotas, sed longè atrociores in gehenna viderunt Sancti, qui eo in spiritu à Deo rapti fuere, quibus damnatorum corpora distorquebantur & discerpebantur, sed ita, vt semper rediuiua ad noua tormenta persisterent. Vide Auctores, qui de tormentis inferni scripsere, ac præsertim Dionys. Carthus. de pœnis inferni art. 47. & seq. & de iudicio animæ cap. 21. & seq. Quartò & genuinè, Græcum *ῥήξει* significat cum vehementia & fragore elidere, & supernè decidere, vti procellosa pluuia & grando solet. Item diuelli & abripi, vti terræ hiatu absorbentur arbores, domus magnæque moles. Simili enim modo corpora damnatorum inflata, crassa & ponderosa instar plumbi, ex valle Iosaphat, vbi à Christo iudicabuntur & damnabuntur, de hiscente terra magno impetu & fragore elidentur, diuellentur, abripientur & corruent in imum tartari: quæ omnia Noster innuit voce *disrumpet*, id est abrumpet.

ET COMMOVEBIT ILLOS A FVNDAMENTIS] Id est, vt Vatabl. *funditus eos commouebit*, sicut commouentur & conquassantur arbores, domus, vel ostia, cùm à fundamentis & cardinibus euelluntur. Alludit ad illud Iob. 22. 16. *Flumius subuertit fundamentum eorum, qui dicebant Deo: Recede à nobis.* Hebr. est, *flumius effusus* (Septuag. *fluens*) *fundamentum eorum.* Alludit ad aquas diluuij. Fluuius hic significat impetum iræ Dei in improbos, & citam eorum consumptionem, ac inundantium in eos calamitatum immensam vim & molem.

ET VSQVE AD SVPREMVM DESOLABVNTVR] id est, *extremè desolabuntur*, ait Vatabl. vt nihil eorum saluum remaneat: par enim est, vt impij, qui in hac vita summas habuere delicias, consolationes & gaudia, in futura pariter summas habeant mœstitias, desolationes & tormenta.

ET ERVNT GEMENTES] Græcè, *& erunt in dolore multiplici & maximo*, qualis est parturientium: hunc enim significat *ὀδύνη*. Cruciabuntur enim igne & tormentis gehennæ.

ET MEMORIA ILLORVM PERIBIT] Eo sensu, quem superius dedi.

VERS. 20. VENIENT IN COGITATIONE PECCATORVM SVORVM TIMIDI] Græcè, *venient ἐν συλλογισμῷ*, id est in syllogismo, putà in ratiocinatione, supputatione, collectione, quasi dicat. Impij in mente & memoria sua, dictante conscientia, in vnum quasi cumulum colligent omnia sua scelera vitæ anteactæ, quo fiet vt summo timore percellantur, & extremo pudore consternentur. Hinc Vatablus vertit, *prodibunt pauidi peccatorum suorum reputatione*, prodibunt scilicet, vt rationem singulorum factorum, dictorum & cogitatorum Christo iudici exactam reddant. Vnde pauidi secum reputabunt quid Christo sint responsuri, & nihil appositum inuenient.

ET TRADVCENT (græcè *ἐλέγξει*, id est palàm coarguent & conuincent, omnibusque vt reos conuictos spectandos proponent) ILLOS EX ADVERSO INIQVITATES IPSORVM] vt eas negare, palliare, vel excusare nequeant: conscientia, quæ est mille testes, in die iudicij ostendet, non solum ipsismet impiis, sed omnibus hominibus & angelis omnia eorum crimina, iuxta illud:

Cunctaque cunctorum cunctis arcana patebunt.

Hinc Vatabl. vertit, *suisque sceleribus coram conuincentur.* Sic cap. 2. 14. *Factus est nobis*, inquit, *in traductionem*, id est in publicam reprehensionem.

Minus rectè Cantacuzenus: Traducent, inquit, hoc est, seorsum ducent, & abducent impios à societate Sanctorum: Græcum enim *ἐλέγξει*, idem est quod redarguent. Hoc est, quod impio improperat Ierem. cap. 2. 19. *Arguet te malitia tua, & auersio tua increpabit te*, q.d. Non opus erit accusatore vel teste, quia ipsa conscientia tua scelera toti orbi pandet, accusabit & testabitur. Et Iob cap. 15. 24. *Terrebit eum tribulatio, & angustia vallabit eum, sicut regem qui præparatur ad prælium.*

Expende singula Sapientis verba à vers. 18. huc vsque, & totidem impiorum ac damnatorum in gehenna pœnas reperies: singula enim nouum intentant supplicium. Porrò Holcot singulas pœnas culpis congruè sibi respondentibus, ita appositè adaptat & adæquat. Decidentium impiorum, præsertim tyrannorum, deiectio, inquit, sumet pœnam de ambitiosa eorum superbia: contumelia respondebit contumeliæ qua Sanctos affecerunt, irrisio pariter irrisioni, perpetuitas irrogabitur obstinationi, qua vitam in peccatis perpetuarunt vsque ad mortem: disrumpentur, sicut pios disruperunt: erunt sine voce & muti, quia Sanctos inauditos condemnarunt, nec eis spatium se defendendi, aut facultatem loquendi dederunt: commouebuntur à fundamentis, quia funditus pios extirpare conati sunt: desolatio succedit consolationi carnali, gemitus risui, voluptatibus & deliciis: memoria eorum peribit, quia ipsi obliti sunt Dei legis, virtutis & salutis suæ.

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Graphicè describit impiorum in inferno veram, sed seram pœnitentiam & complorationem, quod scilicet videntes piorum, quos persecuti sunt, gloriam, & sua supplicia; præterita huius vitæ gaudia vanitatis & fugacitatis accusabunt. Ex aduerso v. 16. describit iustorum gloriam & regnum æternum, quodque Deus in die iudicij pro iis contra impios depugnabit, in eosque omnia iræ suæ tela & fulmina eiaculabitur.

1. Tunc stabunt iusti in magna constantia, aduersus eos qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum. 2. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis. 3. Dicentes intra se, pœnitentiam agentes, & præ angustia spiritus gementes: Hi sunt quos habuimus aliquando in derisum, & in similitudinem improperij. 4. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. 5. Ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est. 6. Ergo errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen non luxit nobis, & Sol intelligentiæ non est ortus nobis. 7. Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus vias difficiles, viam autem Domini ignorauimus. 8. Quid nobis profuit superbia? aut diuitiarum iactantia quid contulit nobis? 9. Transierunt omnia illa tamquam vmbra, & tamquam nuntius percurrens. 10. Et tamquam nauis, quæ pertransit fluctuantem aquam: cuius, cum præterierit, non est vestigium inuenire, neque semitam carinæ illius in fluctibus. 11. Aut tamquam auis, quæ transuolat in aere, cuius nullum inuenitur argumentum itineris, sed tantum sonitus alarum verberans leuem ventum, & scindens per vim itineris aërem: commotis alis transuolauit, & post hoc nullum signum inuenitur itineris illius: 12. Aut tamquam sagitta emissa in locum destinatum, diuisus aër continuò in se reclusus est, vt ignoretur transitus illius: 13. Sic & nos nati continuò desiuimus esse: & virtutis quidem nullum signum valuimus ostendere: in malignitate autem nostra consumpti sumus. 14. Talia dixerunt in inferno hi, qui peccauerunt: 15. Quoniam spes impij tamquam lanugo est, quæ à vento tollitur: & tamquam spuma gracilis, quæ à procella dispergitur: & tamquam fumus, qui à vento diffusus est: & tamquam memoria hospitis vnius diei prætereuntis. 16. Iusti autem in perpetuum viuent, & apud Dominum est merces eorum, & cogitatio illorum apud Altissimum. 17. Ideò accipient regnum decoris, & diadema speciei de manu Domini: quoniam dextera sua teget eos, & brachio sancto suo defendet illos. 18. Accipiet armaturam zelus illius, & armabit creaturam ad vltionem inimicorum. 19. Induet pro thorace iustitiam, & accipiet pro galea iudicium certum: 20. Sumet scutum inexpugnabile æquitatem: 21. Acuet autem duram iram in lanceam. & pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. 22. Ibunt directè emissiones fulgurum. & tamquam à benè curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum insilient. 23. Et à petrosa ira plenæ mittentur grandines, excandescet in illos aqua maris, & flumina concurrent duriter. 24. Contra illos stabit spiritus virtutis, & tamquam turbo venti diuidet illos: & ad eremum perducet omnem terram iniquitas illorum, & malignitas euertet sedes potentium.

Vers. 1. Tunc stabunt iusti in magna constantia, adversus eos qui se angustiaverunt] *Tunc*, scilicet in die iudicij, cum desolabuntur & damnabuntur impij, vti dixit in fine cap. præcedentis. A

Stabunt iusti in magna constantia] hoc est, *cum immobili securitate & insuperabili fortitudine*, ait Dionys. Græca habet in singulari, *Tunc stabit iustus* (scilicet quilibet, hoc est omnes iusti. Est synecdoche) *in multa παρρησίᾳ, id est loquendi libertate, confidentia, audacia, contra faciem eorum qui afflixerunt eum*, putà contra faciem impiorum, qui tunc erunt timidi & pauidi, vti dixit cap. præced. versu vlt. ideóque non stabunt recti, sed tremuli & curui, hoc est, non leuabunt caput, nec ceruices erigent, sed veluti pondere scelerum oppressi procumbent, iuxta illud Psal. 1. *Non resurgent impij in iudicio.* Vnde S. August. lib. 2. contra Gaudent. c. 37. Donatistis, qui se iactabant iustos, hoc loco abutentibus respondet: *Absit, absit*, inquit, *vt stent cum magna constantia, cum stabunt cum tam mala conscientia.* Hinc Syrus vertit, *stabunt iusti cum magna fiducia ante eos qui angustiauerunt eum*, scilicet Deum, de quo sermo præces-

sit;

ſit; Arabicus, *tunc ſtabit iuſtus cum magna fiducia aduerſus faciem eorum, qui eum contriſtauerunt.*

A

Et qvi abstvlervnt labores eorvm] Id eſt, bona labore eorum parta, vel labori eorum debita fraudarunt, vel expilarunt. Ita S. Bonauent. Lyran. Dionyſ. & S. Auguſt. epiſt. 50. ad Bonifacium.

Minus aptè Hugo exponit, q. d. Qui exemerunt illos vita laborioſa, inferendo eis mortem.

Pro *abſtulerunt* græcè eſt, ἀθέτησαν, quod Secundò, verti poteſt, *qui reprobarunt*, vel *vituperarunt*; Tertiò, *qui irritarunt*, id eſt caſſos & irritos fecerunt labores eorum, vt ſuo carerent fructu, de quo mox plura. Porrò Arabicus vertit, *qui negauerunt laborem* (mercedem laboris) *eius.*

Porrò confidentiam & conſtantiam hanc, ait S. Bonauent. iuſtis afferet iuſtitia cauſæ, parata probatio; aduocatus Chriſtus, Spiritus ſanctus, Beata Virgo; aduerſariorum importunitas; amicitia affinitaſq; cum iudice, beneuolentia aſſeſſorum Apoſtolorum, familiaritas cum angelis iudicis officialibus.

B

Nota Primò, τὸ *ſtabunt iuſti*, ſcilicet tanquam milites victores & triumphatores impiorum. Eſto enim in iudicio primarij iuſti, vti Apoſtoli & Religioſi, virique Apoſtolici, cum Chriſto ſedebunt iudicantes duodecim tribus Iſrael, id eſt omnes gentes, Matth. 19. tamen cæteri communes iuſti aſtabunt Chriſto iudici, tum quia ab eo erunt iudicandi, & adiudicandi cælo; tum quia vincentium eſt ſtare, victorum iacere. *Imperatorem ſtantem mori decet*, aiebat Veſpaſianus Imperat. teſte Suetonio; multò magis milites Chriſti, putà iuſtos & beatos, ſtare decet. Sic S. Stephanus vidit Chriſtum ſtantem à dextris virtutis Dei, Actor. 7. Beati enim in cælo ſtant tanquam glorioſi triumphatores, vti ibidem dixi. Lazarus inter cætera iacebat ad menſam diuitis, cupiens ſatiari de eius micis, velut canis, Lucæ 16. at in cælo ſtabit, & diues iacebit.

Sancti in cælo ſtant quaſi victores.

C

Nota ſecundò, τὸ *aduerſus eos*, vel, vt græcè eſt, *contra faciem eorum*, Primò, idem eſt, quod *coram eis*. Iuſti ſuam gloriam ſpectandam obiicient impiis, qui eos afflixerunt & occiderunt, vt videant quam diſpar ſit vitæ ipſorum ac ſuæ exitus & terminus, nec ipſos interiiſſe, ſed vitam miſeram commutaſſe in beatam & glorioſam: quod vallè impios cruciabit, ſicut diuitem Epulonem cruciabat gloria Lazari, ad quam ex inferno non poterat emergere, Lucæ 16. Secundò, propriè, τὸ *contra faciem eorum* ſignificat, quod in die iudicij Sancti, præſertim Martyres, inſurgent contra tyrannos, qui ſe cruciarunt & necarunt, eoſque coram Chriſto accuſabunt, & cum eo condemnabunt. Vnde S. Bonauent. & Gloſſa: *Accuſabunt*, inquiunt, *iuſti perſecutores ſuos, & ſancti Martyres tyrannos, qui eos adduxerunt in anguſtias.* S. Petrus & Paulus ergo in die iudicij impietatis arguent & condemnabunt Neronem, S. Sebaſtianus Diocletianum, S. Laurentius Valerianum, S. Cæcilia Almachium (vnde S. Valerianus S. Cæciliæ ſponſus, Almachio totum hunc Sapientis locum recitauit, & minando obiecit) S. Vincentius Dacianum, &c. Vnde noſter Edmundus Campianus, verè Campianus, hoc eſt athleta Chriſti, cum in Anglia hæreticorum Miniſtros ad diſputationem prouocaret, inuictis decem rationibus armatus, il-

D

las ita concludit. Reginam enim modeſtè ſed liberè alloquens: *Veniet*, inquit, *Eliſabetha dies ille, qui tibi liquidò commonſtrabit, vtri te dilexerint, Societas Ieſu, an Lutheri progenies.* Acerbius ſeptem Machabæi fratres excruciati ab Antiocho tyranno, eidem Dei iudicium & tormenta gehennæ comminati ſunt, 2. Machab. 7.

Nota Tertiò. Pro *& qui abſtulerunt labores eorum*, græcè eſt, *qui ſpreuerunt, vituperarunt, irritarunt labores eorum*: quod non tantum de bonis & opibus, ſed & de laboribus propriè accipias; quaſi dicat. Iuſti in iudicio redarguent impios, quod labores ſuos ſalutares, quibus ipſos aliosque ad Dei cultum & ſalutem æternam prouehere ſatagebant, ſpreuerint, obſcurarint, impedierint, caſſos & irritos fecerint, itaque Deo honorem, aliis exemplum, ſibi ſalutem inuiderint & eripuerint, dum pia iuſtorum monita æquè ac mores deriſerunt & exploſerunt. Quæ omnia tunc magna libertate & fortitudine, iuſti exprobrabunt impiis in os & faciem, dicentque: Meminiſti, ô Nero, ô Deci, ô Diocletiane, cum coram tuo tribunali vinctus adſtarem, me hæc tibi prædixiſſe: at non credidiſti mihi: nunc ergo inuitus crede & experire, tum noſtram felicitatem & gloriam, tum tuam infelicitatem & gehennam. Hæc eſt illa dies, quam expectauimus, tibique intentauimus fore, vt paſſioni & martyrio noſtro merces perpetua, tuæ verò tyrannidi incendia ſempiterna decernerentur. Nonne veri Prophetæ fuimus? cerne & crede, at ſerò, ad tuam maiorem confuſionem & condemnationem. Recordaris nos ad hunc diem prouocaſſe, nos ad hoc tribunal appellaſſe: appellationem noſtram audire noluiſti, ſed irriſiſti. Audiuit & exaudiuit eam Chriſtus: tunc nos rei fuimus, tu iudex: nunc vice verſa tu reus es, nos iudices. Audi ergo noſtram, imò Chriſti de te ſententiam, eamque irreuocabilem, ſed iuſtiſſimam, deo que ex zelo iuſtitiæ, non vindictæ, in te dictatam: Quia Chriſti hoſtis fuiſti, Sanctos eius occidiſti, Eccleſiam oppugnaſti, fidem euertiſti, ito impie, ito ſcelerate, ito maledicte in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & angelis eius.

Martyrum exprobratio in tyrannos.

Vers. 2.

Videntes (Cantacuz. addit *eum*, ſcilicet iuſtum) tvrbabvntvr timore horribili] *Videntes*, ſcilicet non iuſti, ſed impij, qui iuſtos afflixerunt. A iuſtis enim tranſit ad impios. Græcè eſt aoriſtus, ἰδόντες, q. d. Cùm viderint, vel poſtquam viderint impij tantam iuſtorum gloriam & conſtantiam, percellentur extremo pauore & angore: videbunt enim iam de ſe ſuaque ſalute eſſe conclamatum & deſperatum: videbunt ſuos eſſe iudices, qui olim ipſorum fuere rei, damnati ab ipſis ad mortem atrocem: quare iam ſimile, imò atrocius iudicium & damnationem ab eis expectantes, pauebunt extremè. *Spectabitur illic terror à Martyribus ſemper, qui Martyres in ſupplicijs ſpectauit ad tempus*, ait S. Cyprian. ad Demetr.

Adde, videbunt maieſtatem itemque iudicis, deformitatem corporum ſuorum, & horridas ſpectrorum formas à dæmonibus aſſumptas: vnde conſternati dicent *montibus & petris: Cadite ſuper nos, & abſcondite nos à facie ſedentis ſuper thronum, & ab ira Agni*, Apocal. 6. 16.

Et mirabvntvr in svbitatione (id eſt in ſubita adeptione, ait S. Bonauent. Hugo, Dionyſ. & Gloſſa) insperatæ salvtis]

Græcè, ἐκστήσονται ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, id est stupebunt, & quasi extra se in ecstasin rapientur in paradoxo, in inopinatione salutis, id est, propter admirabilem & inopinatam salutem gloriamque iustorum, quos ipsi perditos, & in morte planè quoad animam & corpus interiisse existimabant: παράδοξον enim est quid nouum, admirabile, inexpectatum, insolens, præter opinionem hominum, incredibile, qualia sunt paradoxa Ciceronis & Philosophorum. Sic gloria iustorum impiis inexpectata accidet, videbiturque esse aliquod paradoxum, & quasi miraculum; quare eis admirationem, stuporem, pauorem, & quasi ecstasin iniiciet. Sic fratres Ioseph, eum à se venditum reputantes mortuum, cum iam viuum & principem Ægypti viderent, *non poterant respondere nimio timore perterriti*, Genes. 45.3. Nihil enim ita affligit, quam subita commutatio ex summa felicitate & gloria in summam infelicitatem & vilitatem. Rursum, nihil ita pũgit oculos inimici, quam si ex alto in imum se cadere, inimicum verò ex imo in altum erigi suspiciat, vti contigit Mardochæo cum Aman. Vnde S. Bonau. Hugo & Dionys. hanc *subitationem* salutis interpretantur, quod subitò, ex improuiso & repentè iusti assequantur tantam salutem & gloriam.

Vers. 3. DICENTES INTRA SE] S. Cyprianus & Lucifer pro S. Athanasio legunt *inter se*. Vtrumque significat Græcum ἐν ἑαυτοῖς, & vtrumque erit verum. Primò enim *dicent*, id est cogitabunt intra se, deinde ex vehementia doloris in vocem & complorationem erumpent, dicentque imò clamabunt inter se, ita vt iusti eminus positi facilè audire queant. Vnde codex Vaticanus legit, *dicent sibi inuicem pœnitentes, & propter angorem spiritus gementes*; Lucifer, *dicent inter se pœnitentiam habentes*; Vatabl. *pœnitentia tacti*, sed serò; Antonius in Melissa p. 2. c. 74. legit, *tunc dicent in seipsos*, id est contra semetipsos inuehentes, & debacchantes acri & vehementi increpatione & obiurgatione.

POENITENTIAM AGENTES] Talis fuit Antiochi pœnitentia 2. Machab. 9. 13. & Esau Heb. 12. 17. & Iudæ proditoris Matth. 27. 3. Horum enim pœnitentia ex odio & timore non culpæ, sed pœnæ manauit.

ET PRÆ ANGVSTIA SPIRITVS GEMENTES] Quia, vt ait Cantacuz. gemitus & suspirij causa est spiritus angustia, & respirandi difficultas: cùm enim præcordia dolore comprimuntur, indeq; maior spiritus, siue anhelitus vis intercipitur, qui deinde simul totus erumpere satagit, in gemitum & suspirium erumpit. Huc facit illud Isaiæ 65. 14. *Vos clamabitis præ dolore cordis, & præ contritione spiritus vlulabitis.*

HI SVNT QVOS HABVIMVS ALIQVANDO IN DERISVM] S. Cyprianus & Lucifer, *in risu*. Græca, S. Cyprianus, Lucifer & alij hæc omnia neruosiùs legunt in singulari de quolibet iusto, hoc modo, *Hic erat, quem habuimus aliquando in derisum, & in parabolam improperij*, id est in parabolam probrosam, in fabulam ignominiosam, in prouerbium contumeliosum, quo vtuntur homines, cùm volunt cuipiam improperare, vel conuiciari. Dicent enim, Fias infamis, deridearis, sisque fabula, ludibrium & probrum hominum, sicut factus est talis, qui simulabat se iustum. Sic psal. 43. 16. dicitur, *Posuisti nos in similitudinem* (Græcè, *in parabolam*) *in Gentibus, commotionẽ capitis in populis.* Et paulò antè: *Posuisti nos opprobriũ vicinis nostris, subsannationẽ & derisum his, qui sunt in circuitu nostro.* Sic Iob queritur c. 17. 6. *Posuit me*, inquit, *quasi in prouerbium vulgi, & exemplum sum coram eis.* Et c. 30. 9. *Nunc in eorum canticum versus sum, & factus sum eis in prouerbium*, in fabulam. Similia sunt Ierem. 48. 39. Deuter. 28. 37. Ezech. 16. 44. & alibi. Cantacuzenus hæc omnia refert ad Christum, de quo scriptum est Apoc. 1. 7. *Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt: & plangent se super eum omnes tribus terræ.* Verùm de quolibet iusto loquitur Sapiens, vt dixi, sed maximè de Christo, qui est iustus antonomasticè, vtpote Sanctus Sanctorum.

NOS INSENSATI VITAM ILLORVM ÆSTIMABAMVS INSANIAM, ET FINEM ILLORVM SINE HONORE] Ita principes Iehu regis, de Propheta ad eum misso ab Eliseo, aiunt: *Quid venit insanus iste ad te?* 4. Reg. 9. 11. Et Festus ad Paulum: *Insanis Paule, multæ te litteræ ad insaniam conuertunt*, Actor. 26. 24. Et ipse Paulus: *Tamquam purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema vsque adhuc.* Et: *Nos stulti propter Christum*, 1. Corinth. 4. v. 10. & 13. Quin & Christus ipse ob crucem suam Gentibus fuit stultitia, Iudæis verò scandalum, vt idem ait 1. Corinth. 1. 23. Adeoque cognati Christi ipsum æstimantes furiosum, ligare voluerunt, Marci 3. 21. Denique Sancti nonnulli humilitatis & mortificationis studio stultos se simularunt, vti fecit Simon cognomento Salus, id est stultus. Vers. 4.

Mundani ergo vitam Sanctorum æstimant insaniam, quia mundanis insanum videtur carnem domare ieiuniis, ciliciis, disciplinis affligere, mortificare sensus, appetitus coërcere. Audi S. Gregor. Nazianz. in laudem S. Gorgoniæ: *O animam corpus propemodum etiam sine cibo, velut expers materiæ, retinentem! Vel, vt rectiùs loquar, ô corpus sibi ipsi moriendi necessitatem etiam ante mortem imponens, vt libertatem consequeretur anima, nec à sensibus impedimenti quidquam acciperet!* Et post pauca: *O tenera membra in terram prouoluta, seque asperè præter naturam exercentia! O lacrymarum fontes præ tribulatione profusarum, vt in exultatione messem faciant! O nocturnum clamorem nubes penetrantem, atque ad Deum peruadentem!* Et S. Paulinum epist. 10. ad Seuerum de Melania: *Cui refectio in ieiunio, requies in oratione, & panis in verbo, habitus in panno, lectus in sagulo & centone durus in terra, &c. & sanctæ animæ in Domino vigilare, requiescere est.* Et S. Hieron. epist. 1. ad Heliodorum: *Super nudam metuis humum exesa ieiuniis membra collidere? Sed Dominus tecum iacet. Squalidi capitis horres inculta cæsariem? sed caput tuum Christus est. Infinita eremi vastitas te terret? sed in paradisum mente deambula.* Hoc etiam facit quod de B. Epiphanio Ticinensi Episcopo scribit Ennodius in eius Vita: *Talem bellatrix dextera animæ suæ certaminibus reddebat carnem, vt illi opus esset postea pro necessitate succurri.* B. Petrus Damiani serm. 39. de SS. Donat. & Hilar. Mart. *Mollioris vitæ latitudinem sprevit* (B. Donatus) *abstinentiæ rigore illecebrosa carnis incentiua calcauit: & antequam per dignitatem sacerdotalis officii eius prædicaret lingua, prædicabat iam efficaciter sub honestis & disciplinatis moribus vita.* Et paulò pòst: *Sulcabat terram suam vomere disciplinæ,*

Mundo vita Sanctorum est insania: cur

vt vber segetum prouentus erumperet, & illucescente cœlestis gratiæ radio fertiliùs germinaret, &c.

VERS. 5. ECCE QVOMODOO COMPVTATI SVNT INTER FILIOS DEI, ET INTER SANCTOS SORS ILLORVM EST] Græca non habent τὸ *ecce*, & cetera habent in singulari, hoc modo: *Quomodo computatus* vel *annumeratus est* (iustus) *in filiis Dei, & in sanctis sors illius est? Filios Dei* vocant, non per gratiam solum, sed per gloriam, qui scilicet velut heredes Christi hereditatem felicitatis æternæ possidēt: hæc enim est sors hereditaria, æquè ac beata & felix Sanctorum & Beatorum. Quanta dignitas sit esse filium Dei, multis ostendi Osee 1. v. 10. in fine. Verè *nimis honorificati sunt amici tui Deus, nimis confortatus est principatus eorum*, Psal. 138. 17.

VERS. 6. ERGO ERRAVIMVS A VIA VERITATIS, ET IVSTITIÆ LVMEN NON LVXIT NOBIS, ET SOL INTELLIGENTIÆ (ita Roman. sed Regij habent, *sol iustitiæ*; alij, *sol* dumtaxat) NON EST ORTVS NOBIS] Verè S. Hieron. ad Lætam: *Venena*, inquit, *non dantur, nisi melle circumlita, & vitia non decipiunt, nisi sub specie vmbraque virtutū.* Impij ergo hîc damnant seipsos erroris & stultitiæ triplicis. Primò, quòd errauerūt à via veritatis, id est veræ virtutis, vel etiam veræ fidei, vti à fide aberrant hæretici, Ethnici & athei. Secundò, quòd iustitiæ lumen, puta lumen rationis & prudentiæ iis non luxerit, eò quòd illud spreuerint, volentes degere in tenebris voluptatis & concupiscentiæ. Tertiò, quòd Sol intelligentiæ, id est Deus & Christus, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, iis non sit ortus, eò quòd ipsi fenestras cordis clauserint, itaque eius radios ad intelligendum ea quæ sunt Dei & salutis, excluserint. De hoc sole ait Malach. c. 4. 2. *Et orietur vobis timentibus nomen meum Sol iustitiæ, & sanitas in pennis eius.* Vbi plura hac de re dixi. Audi S. Ambrosium in Psal. 21. *Solem hîc iustitiæ arbitror designari, hoc est Christum Dominum, qui nobis ignorantiæ tenebris & peccatorū cæcitate submersis, cælestis doctrinæ suæ lumen infudit; & quos non habebamus oculos cordis inseruit; & velut radios quosdam Apostolos suos misit, qui nos de nocte teterrima delinquentiæ liberarent, & paulatim resolutis in nobis tenebris peccatorum matutina susceptione consuescerent, vt perfecti faciliùs possemus tolerare solis ardorem, hoc est, primùm nos præceptis simplicioribus erudirent, quò capaciores efficerent cælestium secretorum.* Idem serm. 10. de Natiuitate Christi: *Hic*, inquit, *est sol nouus, qui claustra penetrat, inferna reserat, corda rimatur. Hic nouus est sol, qui spiritu suo viuificat mortua, corrupta reparat, suscitat iam defuncta: vel qui calore suo purgat sordida, exurit fluida, decoquit vitiosa. Ipse, inquam, est, qui in cunctis actibus nostris perspicit omnia opera nostra, & non tam condemnat crimina, quàm emendat. Hic planè est sol iustus & sapiens, qui non sine discretione, sicut istius sol mundi, bonis ac malis similiter circumfertur, sed quodam iudicio veritatis sanctis lucet, occidit peccatori.* Audi & S. Gregor. lib. 34. Moral. c. 12. *Omnes impij in extremi die iudicij, cognita sua damnatione dicturi sunt: Errauimus à via veritatis, & lumen iustitiæ non luxit nobis, & sol non est ortus nobis; ac si apertè dicant: Interni nobis luminis radius non refulsit. Vnde & Ioānes ait:* Apocal. 12 *Mulier amicta sole, & luna sub pedibus eius. In sole enim illustratio veritatis, in luna autem, quæ menstruis supplementis deficit, mutabilitas temporalitatis accipitur. Sancta autem Ecclesia, quia superni luminis* A *splendore protegitur, quasi sole vestitur: quia vero cuncta temporalia despicit, lunam sub pedibus premit.* Hoc est, quod ait Isaias cap. 6. 9. & ex eo Paulus Roman. 11. 8. *Dedit illis Deus spiritum compunctionis; oculos, vt non videant; & aures, vt non audiant.* Vide ibi dicta.

Hunc damnatorum serum & inconsolabilem gemitum graphicè exprimit S. Cyrill. orat. de exitu animi, & secundo aduentu: *Non posset*, inquit, *vllū hominis os metum illum terroremque declarare: nulla hominis labia satis magnam vim habent, ad dicendum illorū statum atque ploratum. Gemunt continenter & sine intermissione, sed nullus est qui misereatur: vociferātur ex profundo, sed nullus est qui exaudiat: lamentantur, sed nullus est qui liberet: exclamant & plangunt, sed nullus est qui commoueatur. Tunc vbi huius mundi iactantia? vbi inanis gloria? vbi deli-* B *ciæ? vbi voluptas? vbi petulantia? vbi apparatus? vbi requies? vbi ornatus? vbi pecunia? vbi nobilitas? vbi tunc delectatio? vbi corporis virilitas? vbi falsa illa & inutilis mulierum pulchritudo? vbi tunc impudēs & effrænata audacia? vbi tunc vestimentorum comptus? vbi peccandi impura & friuola delectatio?* Vide totam eius orationem.

Similia habet S. Ephrem, qui plenus spiritu compunctionis instar turturis vbique gemit. Audi eum tract. de Variis tormentis inferni: *Tunc amarissimè illacrymantes eiulantesque dicent: O quo pacto in negligentia atque torpore tempus nostrum transegimus? O quomodo illusi sumus? O quomodo diuinam Scripturam audientes irridentesque nos ipsos irrisimus? Ibi Deus loquebatur nobis per Scripturas, & non attendebamus; Hic iam clamamus, & ipse suā à nobis faciem auertit. Quid nobis proderūt fines mundi? Vbinam qui* C *nos genuit pater, vbi quæ nos peperit mater? vbi filij? vbi amici? vbi diuitiæ? vbi substantia atque possessiones? vbi turba? vbi conuiuia? vbi varij & intempestini cursus? vbi reges atque potentes? Quomodo à nullo eorum saluari modo possumus, neque vero nobis ipsis opem ferre? Ac penitus derelicti sumus, & à Deo & à Sanctis eius.* Prosequitur deinde vlteriora eorū lamenta: *Quid faciemus? non est ampliùs pœnitentiæ locus, non valet ampliùs deprecatio atque intercessio. Nulla ampliùs lacrymarum vtilitas. Non ampliùs, qui oleum nobis vendant, apparent pauperes atque mendici: soluta est enim omnis celebritas. Dum nobis erat tempus, suppeterentque facultates, ipsique venditores olei clamitarent, Emite, obturatis nostris auribus, nec audire nec emere oleum voluimus: modo autem quærimus, & non inuenimus. Nulla amplius no-* D *bis miserabilibus reliqua est redemptio, nulla ampliùs misericordia: neque enim sumus digni. Iustum est Dei iudicium. Non iam amplius sanctorum adspiciemus ordines. Non ampliùs lucem illam verā contuebimur: orbati sequestratique sumus ab omnibus.* Denique vltimum eorum vale ita patheticè describit: *Dicendū quid restabit? Valete iusti vniuersi. Valete Apostoli, Prophetæ, Martyres. Vale cœtus Patriarcharum. Vale Monachorum agmen. Vale crux pretiosa atque viuifica. Vale cælorum regnum omni fine carens. Vale superna Ierusalem primitiuorum mater. Vale paradise voluptatis. Vale etiam tu Domina Dei genitrix, mater amatoris hominum Dei. Valete patres ac matres, filij atque filiæ; nullum siquidem vestrum visuri sumus vltra. Postea vero abiturus est vnusquisque in præparatum sibi ob praua sua opera tormentorum lo-*

enim, vbi vermis eorum non moritur, neque ignis extinguitur.

Vers. 7. Lassati svmvs in via iniqvitatis et perditionis] Græcè, *repleti* vel *satiati sumus viis iniquis*, id est ambulauimus per vias iniquas vsque ad satiem, putà ad lassitudinem. Saties enim in ambulando est corporis lassitudo, sicut saties in comedendo est ventris plenitudo. Vnde Noster solerter vertit, *lassati sumus*. Hinc Græci πονηρίαν, id est malitiam & iniquitatem, deriuant à πόνος, id est labor, & à πονεῖν, id est laborare, eò quòd omnis iniquitas plena sit laboris & molestiæ. Vnde & in Script. ipsa vocatur *labor & dolor*, vti docet S. Chrysost. in psal. 130. & hom. 7. in Acta. Hinc & amor ipse vocatur labor & dolor, quia eum parit. Nam sine dolore non viuitur in amore, præsertim mundano & carnali. Vnde illud de senibus Susannæ castitati insidiantibus Daniel. 13. 10. *Erant ergo ambo vulnerati amore eius, nec indicauerunt sibi vicissim dolorem suum: erubescebant enim indicare sibi concupiscentiam suam.* Amor ergo est dolor. Hinc facit illud Virgil de Didone, amore Æneæ saucia:

Vulnus alit venis, & caeco carpitur igne.

Idem locum habet in amore casto & sancto. Vnde Cant. 5. ait sponsa. *Quia amore langueo*; Symmach. *quia vulnerata amore ego sum.*

Et ambvlavimvs vias difficiles] Græcè, διωδεύσαμεν ἐρήμους ἀβάτους, id est, *pertransiuimus eremos* (Lucifer pro S. Athanas. legit, *eremias*) *inuias*, putà solitudines inaccessas, & deserta impermeabilia, nimirum mille periculis, mille molestiis obsita. Syrus, *ambulauimus in deserto sine duce*; Arabicus, *ambulauimus vias inambulabiles*, vel *in desertis inextricabilibus*. Ita vocant viam iniquitatis, voluptatis & concupiscentiæ, tum quia meatu est difficillima; tum quia deserta à Deo, omnique bono; tum quia per eam via nulla est ad felicitatem; tum quia ducit ad desolationem æternam. vide S. Gregor. Nazianz. tract. de Vitæ itineribus. Considera an non auaro sit difficile maria & terras obire, vt opes congreget? guloso ventrem infarcire vt capite doleat, stomacho nauseet, membris torpeat, febribus æstuet, crapulâ milleque morbis crucietur? luxurioso veneri vacare, vt luem veneream, sordes, vomicas & carcinomata patiatur? superbo, irato, inuido, vt mille animi æstibus, timoribus & doloribus agitetur, dum se despici, æmulum suspici sibique anteferri videt? Hic verum est illud psal. 13. 3. *Contritio & infelicitas in viis eorum, & viam pacis non cognouerunt.* Nam, vt rectè ait noster Loricus, aut fœdantur luto intemperantes, aut lapidibus læduntur auari, aut arduo lassantur ascensu ambitiosi, aut spinis cruentantur iracundi, aut tenebris inuidi cæcantur, aut turba adulatores comprimuntur, malisúe exemplis; aut inæqualitate & confragositate acediosi retardantur. Ex aduerso de via iustorum dicitur Prouerb. 4. 18. *Iustorum autem semita, quasi lux splendens, procedit, & crescit vsque ad perfectam diem.* Et Prouerb. 15. 19. *Iter pigrorum quasi sepes spinarum: via iustorum absque offendiculo.* Porrò impij difficultatem hanc, quasi amore ebrij & stupidi, sæpe non sentiunt, aut non aduertunt. Causam dat Auctor imperfecti apud S. Chrysost. homi. 28. in Matth. citato enim hoc Sapientiæ loco, subdit: *Ergo laborant multum, & conteruntur in sæculo, sed laborem non sentiunt: spiritus enim, qui seducit eos, ipsos delectat in malo. Sicut enim, qui suscipiunt iugum Christi, Christus eos delectat in spiritu, ne fatigentur in bonis operibus: sic & qui iugum suscipiunt diaboli, diabolus eos delectat & decipit, ne discedant à malo impij vsque ad mortem suam. Ideo dicit Christus: Iugum enim meum suaue est & onus meum leue. Nam etsi corpore non grauantur peccatores, nec laborant, anima tamen eorum grauata sunt & laborant, dicente Propheta de onere peccatorum: Quoniam iniquitates meæ supperposuerunt caput meum, sicut onus graue grauata sunt super me. Et iterum Zacharias iniquitatem super talentum plumbi sedere conscribit*, cap. 5. 8.

Viam avtem domini ignoravimvs] Hæc est via regia virtutis, amanti plana & facilis, quæ rectâ ducit ad felicitatem & cælum.

Vers. 8. Qvid nobis profvit (imò verò quantum obfuit) svperbia? avt divitiarvm iactantia qvid contvlit nobis?] nil nisi mille curas, animi ægritudines, scelera, mordacia conscientiæ tormina, ac corporis mentisque supplicia præsentia & æterna. S. Cyprianus & Augustinus legunt, *diuitiarum iactatio*; Lucifer, *diuitia cum exultatione*; Græca, *diuitia cum iactantia quid contulerunt*? Nam diuitiæ sine iactantia multum conferunt ad virtutem, puta ad eleemosynam, per quam diuites sibi emunt cælum: verum iactatio vel iactantia opum non prodest, sed obest, quia excitat superbiam, iram, inuidiam, &c. quæ rectâ ducunt ad tartara. Pro *iactantia* græcè est, ἀλαζονεία, id est, superbia, fastus, insolentia, ostentatio, arrogantia, hæc omnia pariunt diuitiæ, ni virtute regantur: vnde multos tales videmus diuites. Syrus, *quam vtilitatem attulit elatio, aut quam vtilitatem attulit nobis habitatio superbiæ nostra?* Arabicus, *& quid attulerunt nobis diuitia cum magnificentia?*

Vers. 9. Transiervnt omnia illa tamqvam vmbra (cuius cum vita analogias recensui Eccles. c. 7. 1. & c. 8. 13.) et tanqvam nvncivs percvrrens] Ita Rom. & hoc significat Græcum, παρατρέχων. Quare minus rectè alij legunt, *præcurrens nuncius*. Hic non intelligitur masculinè, vt sit idem, quod vir nuncians, siue cursor, sed neutrè, vt sit idem quod *nuncium*, græcè enim est ἀγγελία, id est, annunciatio, nuncium, rumor, fama: nuncium enim cùm affertur, tamdiu dumtaxat consistit, quamdiu ab ore dicentis ad aures audientis perfertur. Rumores sæpè falsi sunt, & siue veri, siue falsi sint, citò pertranseunt & euanescunt instar somnij. Cum essem Louanij, quotidie per vrbem rumores miri, sed ficti spargebantur, multosque commouebant, sed illicò euanescebant. Inquisitum est in auctores, & deprehensi sunt duo, qui quod noctu somniarant, manè in vulgus spargebant. Tales sunt opes & voluptates omnes huius vitæ. Id clarè vident singuli in morte. Vnde nuper Philippus III. pius Hispaniarum Rex moriturus aiebat: *Nihil prodest regem esse, nisi vt in morte cruciet fuisse.*

Nota Primò. Impij hic rerum euidentia suaque iactura & damno conuicti seriò, sed serò, agnoscunt vanitatem suarum opum, honorum & voluptatum, quod scilicet citò abeant & euanescant, nullo relicto sui vestigio. Vnde eas comparant rebus summè fugacibus, scilicet Primò vmbræ. Secundò rumori, Tertio naui aquam sulcanti, Quarto aui per aërem transuolanti, Quinto

sagittæ

ſagittæ emiſſæ. Quid vmbrâ inanius? quid rumore vanius? quid naui fugacius? quid aue volante velocius? quid ſagittæ iactu ocyus & pernicius?

Nota Secundò, hîc eſſe mimeſin, ſiue imitationem, non tam verborum, quàm ſenſus impiorum. Imitatur enim Sapiens refertque non tam dicta vel dicenda, quàm ipſa ſenſa eorum; nil enim cogit nos dicere, quòd impij in die iudicij complorantes, iiſdem hiſce ſimilitudinibus omnibus ſint vſuri: ſufficit, quòd hiſce vel ſimilibus vtantur, perinde ac facit S. Gregor. Nazianz. orat. 10. *Eiuſmodi, ait, vita noſtra eſt, fratres, qui fluxam vitam ducimus: eiuſmodi in terra ludus, vt cùm non ſimus, naſcamur; cùm nati ſimus, rurſus diſſoluamur. Inſomnium ſumus minimè conſiſtens, ſpectrum quoddam quod teneri non poteſt, auis prætereuntis volatus, nauis in mari veſtigium non habens, puluis, vapor, ros matutinus, flos ſuo tempore naſcens, & ſuo tempore marceſcens. Homo ſicut fœnum dies eius, tanquam flos agri ſic efflorebit. Pulchrè S. Dauid his verbis de noſtra imbecillitate philoſophatus eſt, quemadmodum & in illis: Paucitatem dierum meorum nuncia mihi. Quin etiam dies humanos palmi menſuram eſſe definit. Nam quid de Ieremia quiſpiam dixerit? qui cap. 20. etiam matri ſuccenſet ſe in lucem editum dolens, idque propter aliena peccata.*

Vers. 10. ET TANQVAM NAVIS, QVÆ PERTRANSIT FLVCTVANTEM AQVAM: CVIVS, CVM PRÆTERIERIT, NON EST VESTIGIVM INVENIRE, NEQVE SEMITAM CARINÆ ILLIVS IN FLVCTIBVS] Pro *carina* Græcè eſt, *πορείας*, id eſt *itineris* (aliqui perperam legunt *τριβῶν*, id eſt ſemitarum) vel ingreſſus, aut meatus eius inter fluctus: hunc enim illicò vbi nauis pertranſiit, fluctus obtuunt. Verùm exemplaria correcta pro *πορείας* habent *τρόπιος*, id eſt carinæ, vti vertit Noſter. *Carina* propriè eſt ima pars nauis eiuſque fundus & quaſi venter, qui aquam ſubintrat & ſulcat, non relicta ſemita, ſiue non terendo vitam.

Vox *fluctuantem* & *fluctus* notant pericula nauis & nauigantium, vt nunc fluctibus in cælum attolli, nunc in abyſſum deprimi videantur, iuxta illud pſal. 106. 26. *Aſcendunt vſque ad cælos, & deſcendunt vſque ad abyſſos: anima eorum in malis tabeſcebat.* Et illud Ouidij:

Tollimur in cælum, nunc imas radimus vndas.

Longè maiora ſunt pericula huius vitæ, præſertim voluptuariæ impiorum.

Appoſitè voluptas & vita comparatur naui & nauigationi ob æquam vtriuſque breuitatem, fugacitatem, pericula & naufragia. Nauis enim eſt currus marinus, quo multi merguntur. Nota eſt hiſtoria Ionæ natantis & nauigantis in ventre ceti, & ad Deum ſuſpirantis cap. 2. 6. *Circumdederunt me aquæ,* inquit, *vſque ad animam: abyſſus vallauit me, pelagus operuit caput meum. Ad extrema montium deſcendi, terræ vectes concluſerunt me in æternum.* Hinc Sodalis apud Stobæum ſerm. 121. *Mors,* inquit, *omnium mortalium portus eſt.* Hinc & priſcorum ſepulchra erant ad mare & portus: vnde ibidem ſepulti ſunt Aiax & Cato, teſte Plutarch. in eorum Vita, ac Mathathias cum filiis Machabæis, vt patet 1. Machab. 13. 29. Hinc illud Propertij lib. 3. eleg. 5.

Sepulchra ad mare.

Ite rates curuæ, & leti contexite cauſas:
Terra parum fuerat, fatis adiecimus vndas.

Et illud Alexidis apud Stobæum ſer. 59. *Quiſquis, ait, mare nauigatis, aut inſanit, aut mendicus eſt, aut mori cupit: ex his tribus non fieri poteſt, quin vnum ſaltem verum ſit.* Quibus congruit Plinius lib. 2. c. 47. dicens: *Nec tamen ſæuitia tempeſtatum concludit mare: piratæ primùm coëgerunt mortis periculo in mortem ruere, &c. nunc idem hoc auaritia cogit.* Addit Stobæus ex Sophocle:

Mare nauigantes planè ſunt homines miſeri,
Quibus neque dæmon, neque deorum aliquis vmquam
Diuitiarum dignam tribuerit gratiam;
Similes autem vrinantibus mergis.
Sæpenumero de nauibus mare circumſpectantes
Sedemus ad littora conueſſi, illa vero adhuc eminùs
Alluuntur, modicum autem lignum mortem prohibet.

Addit Plin. in Proœm. lib. 19. *Quot velis nauigatur, tot modis prouocari mortem.*

Porrò rectè per hanc vitam nauigandi methodum docet S. Gregor. Nazianz. orat. 3. de pace: *Ne æmulemini,* inquit, *mercatores, qui partim vtinis mercibus onerata naui ventrem potiùs diſruperint, nauimque aquis demerſerint, quàm vt ex inexplebili auiditate fructum capiant; & dum pauca lucra captant, grauiſſimis damnis afficiuntur. cauendum ergo ne grauentur corda,* &c. vt Luc. 21. 34. cauetur. Et S. Chryſogonus Martyr ſcribens S. Anaſtaſiæ, Chriſti gratia in vincula coniectæ ſic ait: *Idem omnes mare nauigamus, & corpora noſtra eius fluctus ſulcant, veluti nauigia, quæ anima perinde ac nauclerus gubernaut: ex his autem nauigiis aliqua tam fortia, tam benè compacta ſunt, vt perfacilè ſcindant impetu maris vndas, & per medios fluctus abſque detrimento pertranſeant ad portum exoptatum: tam alia fragilia, vt paſſim de ſalute periclitentur; gaude ergo Anaſtaſia: etſi enim tua iſta nauigatio non ſine maximis tempeſtatibus & periculis agitur, breui atque feliciter curſus nauigationis tuæ finietur, atque in portum exoptatum, Chriſto fruitura cum martyrij palma peruenies.*

Vide B. Petrum Chryſolog. ſerm. 8. de Ieiunio, & S. Chryſoſt. orat. de S. Philogono, & S. Maximum hom. 2. de S. Euſebio. Porrò Plinius lib. 32. c. 4. ait, *Licet incredibile dictu, aliqui tradunt tardius ire nauigia teſtudinis dextrum pedem vehentia.* Sed hoc fabuloſum & ſuperſtitioſum videtur, ſi litteram ſpectes: verum tamen eſt, ſi tropologicè intelligas: pes enim teſtudinis eſt affectus acedi, tardi & pigri, qui nauim & nauigationem ſuam in portum felicitatis ſua inertia multum remoratur & retardat. Ergo vitam humanam nauigationi eſſe perſimilem liquet, & ex humani corporis fabrica vniuerſim ac ſigillatim per partes inſpecta, & Primò, ex loco, vbi ea ædificata eſt à Deo: pænè enim ad huius normam generationes ceteræ. Secundò, varietate rerum, quibus conſtat. Tertiò, ventorum flabris, quibus mouetur. Quartò, ex ſpina, capite, lingua, vmbilico, & id genus aliis, quæ ſingularem cum carina, puppi, clauo & anchora habent analogiam. Solet nauis conſtrui atque compingi ad ſinus & ripas aquarum, in quas proximas facilè iam perfecta conici poſſit: ſed ita vt machinis opus ſit, vt de nauibus propter intermiſſam nauigationem in littus ſubductis, & tranſacta hieme in mare deducendis, à parte totum nominans, canit Lyricus lib. 1. ode 4.

Analogiæ hominis & nauis.

Soluitur acris hiems grata vice veris & Fauoni,
Trahuntque siccas machinæ carinas.

Sic & corpus Adæ propter, siue iuxta, aquas Genes. 2. 7. *formauit Dominus Deus.* Audi S. Gregor. lib. 6. epist. 26. *Vita nostra nauiganti similis est: is qui nauigat stat, sedet, iacet, vadit, quia impulsu nauis ducitur: ita & nos sumus, qui siue vigilantes, siue dormientes, siue tacentes, siue loquentes, per momenta temporum quotidie ad finem tendimus.*

VERS. 11. AVT TAMQVAM AVIS, QVÆ TRANSVOLAT IN AERE, CVIVS NVLLVM INVENITVR ARGVMENTVM ITINERIS, SED TANTVM SONITVS ALARVM VERBERANS LEVEM VENTVM, ET SCINDENS PER VIM ITINERIS AEREM: COMMOTIS ALIS TRANSVOLAVIT, ET POST HOC NVLLVM SIGNVM INVENITVR ITINERIS ILLIVS] Græca pro *sed tantùm sonitus*, clariùs habent, *percussio verò*, seu *ictus turbans verberatum aërem leuem, & scissum vi stridoris motis alis pertransiit, & post hoc non est signum inuentum meatus in eo.* πληγῇ in dandi casu habent multi codices cum Vaticano, quod vertitur *ictu* aut *percussione*, vt *auis* sit suppositum verbi *pertransiit*; at in Complutensi & Regio legitur in recto πληγὴ, *ictus* vel *percussio*. Vulgatus sensum rectè explicuit. Idem pro πληγὴ, id est percussio, vertit *sonitum*, quia auis percutiens alis aërem, volando excitat sonitum. Est metonymia. *Scindens per vim itineris aerem*, id est scindens per vim, siue violentiam aërem, quem secat iter faciendo; siue scindens aërem per vim, quam facit itinerando, putà volando. Perinde igitur omnia huius mundi gaudia illico transeunt, imò transuolant, instar auis per aërem transuolantis.

VERS. 12. AVT TAMQVAM SAGITTA EMISSA IN LOCVM DESTINATVM (Græcè *in scopum*, qui sagittariis tangendus præfigitur) DIVISVS AER CONTINVÒ IN SE RECLVSVS EST, VT IGNORETVR TRANSITVS ILLIVS] τὸ *sagitta emissa* non est nominatiui, sed ablatiui casus, vt patet ex Græco. Noster videtur legisse ἀνεκλείσθη, id est *reclusus est*: aër enim dum in se redit, in se quasi clauditur, vnitur & coit. Iam legunt ἀνελύθη, id est *resolutus est*: aër enim sagitta diuisus stringitur & condensatur; at post eam soluitur, laxatur, & in se quasi solutus redit. Sensus est q. d. Sicut postquam sagitta in scopum destinatum emissa est, illico aër per eam diuisus in seipsum reuoluitur ac redit, ita vt ignoretur eius traiectus vel transitus: sic prorsus vita nostra, vbi ad mortis metam deuenit, nullum sui relinquit vestigium; sed res omnes in sese redeunt, ac opes ad heredes transeunt, domus ab aliis habitantur, agri & vineæ ab aliis coluntur, perinde ac si herus eorum iam defunctus nunquam eas possedisset, sed tantum eas instar sagittæ celerrimè pertransisset, vel potiùs peruolasset. Rursum sicut aër sagitta diuisus, post eam illico coit in sese: sic sublato factioso qui remp. in schismata diuidit & secat, illicò illa coit in sese, reconciliatur & tranquillatur. S. Gregor. libro 16. Moral. c. 5. iisdem ferè similitudinibus inanitatem rerum temporalium repræsentat: *Carnalis gloria*, inquit, *dum nitet, cadit: dum apud se extollitur, repentino intercepta fine terminatur. Sic namque aurarum flatu in altum stipula rapitur, sed casu concito ad ima reuocatur. Sic ad nubila fumus attollitur, sed repentè in nihilum euanescendo dissipatur. Sic ab infimis nebula densescendo se erigit, sed exortus hanc solis radius ac si non fuerit abstergit. Sic in herbarum superficie nocturni roris humor aspergitur, sed diurni luminis subito calore siccatur. Sic spumosæ aquarum bullæ inchoantibus pluuiis excitatæ ab intimis certatim prodeunt, sed eo celeriùs diruptæ depereunt, quo inflatæ citiùs extenduntur. Cumque excrescunt vt appareant, excrescendo peragunt ne subsistant.*

Nota hic gradationem. Primò enim comparant impij fugacitatem suarum voluptatum vmbræ, quæ fugit, sed pedetentim & lentè, sequitur enim pari passu suum corpus; Secundò, nuncio, quod velocius est vmbra: nuncium enim perferunt cursores. Vnde nuncium siue famam ita pingit Virgil. 4. Æneid.

Fama malum, quo non aliud velocius vllum:
Mobilitate viget, viresque acquirit eundo:
Parua metu primo, mox sese attollit in auras,
Ingrediturque solo, & caput inter nubila condit.
Illam terra parens ira irritata deorum,
Progenuit pedibus celerem & pernicibus alis.

Tertiò, comparant eam naui, quæ ventis acta velocior est cursore & nuncio. Nauis enim est quasi currus marinus ventis alatus & impulsus, iuxta illud Tibulli:

Ipsa leui fecit volitantem flumine currum.

Quartò, aui, quæ volatu suo superat cursum, tam nauis, quam cursoris: Quintò, sagittæ, quæ omnium est velocissima; maximo enim fertur impetu. Simili gradatione vtitur Iob c. 9. v. 25. & 26. *Dies mei*, inquit, *velociores fuerunt cursore: fugerunt, & non viderunt bonum: pertransierunt quasi naues poma portantes* (quæ celerius cæteris nauigant, ne poma marcescant) *sicut aquila volans ad escam.*

Ergo re profundiùs perpensâ non est sagitta, quæ tam citò ex arcu in scopum insiliat: non est auis, quæ ocyùs transuolet: non est nauis, quæ Aquilone impulsa ita raptim per mare decurrat: non est vmbra, tam subito apparens & disparens: non est ventus, tam rapidè per terram fluitans: non est fulmen ita velociter è cælis in terras delapsum, quàm velociter ab ortu rapimur ad occasum, à vita ad mortem, à cunis ad tumulũ: nec priùs ad viuendum, quàm ad moriendum in orbem ingredimur: par est progressus vitæ & mortis: nascendo morimur: puluis sumus, & in puluerem statim reuersuri. Quicumque ergo mortalis es, & morte damnatus, assiduè de morte cogita, & ad mortem te compara.

Tempus itaque velocibus omnibus velocius est, quo decurrit vita nostra, omnisque eius voluptas. Tum quia tempus est mensura motus primi mobilis, qui est velocissimus: quæuis enim stella octaui cæli, siue firmamenti in æquinoctiali posita, singulis horis conficit 42. milliones milliarium; longè plus spatij conficit nonum cælum, ac magis decimum, multoque magis vndecimum, si quod sit: nam nonnulli Mathematici neoterici plures quàm decem cælos se inuenisse asserunt. Cogita ergo quàm velox sit tempus. Vide dicta Genes. 1. v. 14. Tum quia ex tempore nihil est præsens, nisi nunc, id est instans vel momentum temporis; tempus enim præteritum non est, sed fuit: futurum non est, sed erit: nunc autem per instans vnicum dumtaxat durat: quare in instanti est, & in instanti esse desinit: in instanti

Tempus velocissimum. Ratio à priori.

ergo, id eſt celerrimè, tranſit & auolat. Vnde ſequitur.

Vers. 13. SIC ET NOS NATI CONTINVÒ DESIVIMVS ESSE (Vatabl. *deficimus*:) ET VIRTVTIS QVIDEM NVLLVM SIGNVM VALVIMVS OSTENDERE: IN MALIGNITATE AVTEM NOSTRA CONSVMPTI SVMVS] τὸ *continuò* non eſt in Græco, ſed ſubintelligitur, vti patet ex iam dictis, & ex ſimilitudinibus allatis: nam motus vmbræ, nuncij, nauis, auis & ſagittæ continuò tranſeunt & deſinunt: ergo & vita noſtra, quæ illis ſimillima eſt, continuò tranſit & deſinit. *Quotidie morimur*, ait Seneca epiſt. 24. *quotidie enim demitur aliqua pars vitæ: & tunc quoque cùm creſcimus, vita decreſcit; infantiam amiſimus, deinde pueritiam, deinde adoleſcentiam: vſque ad heſternum quidquid tranſit temporis, perijt: hunc ipſum, quem agimus diem, cum morte diuidimus. Quemadmodum clepſydram non extremum ſtillicidium exhaurit, ſed quidquid antè defluxit: ſic vltima hora, qua eſſe deſinimus, non ſola mortem facit, ſed ſola conſummat. Tunc ad illam peruenimus, ſed diu venimus: Mors non vna venit, ſed quæ rapit vltima, mors eſt.* Hinc S. Auguſt. li. 13. de Ciuit. c. 10. & 11. docet vitam noſtram non eſſe aliud, quàm continuum curſum ad mortem.

ET VIRTVTIS QVIDEM NVLLVM SIGNVM VALVIMVS OSTENDERE. Non *valuimus*, quia non voluimus: voluntatem enim noſtram ita occupauimus voluptatibus, vt virtuti vacare non vellet, nec valeret: vires enim eius omnes exhauſimus in guſtu ſenſuque voluptatum: quare plenæ & perfectæ virtutis, præſertim eminentis & heroicæ, ac in primis gratiæ & charitatis diuinæ, nullum actum edere potuimus; etſi virtutis humanæ, vt eleemoſynæ, aliquos actus ediderimus: sed IN MAGNITVDINE (Græcè, ἐν κακίᾳ, id eſt in malitia) NOSTRA, hoc eſt Primò, propter malignitatem noſtram; Secundò, noſtromet vitio in interitum corruimus. Tertiò, cum omni aſtutia & prudentia noſtra neſciuimus conſulere nobiſmetipſis; ſed CONSVMPTI SVMVS] Græcè κατεδαπανήθημεν, id eſt ſumptu & impenſa exhauſti ſumus; quaſi dicat, Omnem ſumptum, omnem expenſam, omne pretium, omne impendium, tum temporis, tum opum, tum ſanitatis, tum virium ſiue corporis, ſiue animæ, impendimus & expendimus in noſtras malas & prauas voluptates: quare in iis quoad omnia exhauſti & conſumpti ſumus: ô nos dementes! Si enim hæc in Dei obſequium vti debebamus impendiſſemus, non fuiſſemus conſumpti; ſed in vita, gratia & gloria conſummati. Iam autem opes, famam, corpus, animam, omniaque noſtra impendimus, fecimuſque pretia noſtri exitij: iis enim quaſi pretio cariſſimo emimus & comparauimus nobis tormenta gehennæ; ô ſtoliditatem, ô veſaniam noſtram, æternis ardentibuſque lacrymis deplorandam!

Vers. 14. TALIA DIXERVNT IN INFERNO HI, QVI PECCAVERVNT] Hæc verba non extant in Græco, ſed ſubintelliguntur. Ex dictis enim liquet huc vſque locutos eſſe impios. Per *infernum* accipe, non gehennam, ſed locum inferiorem in valle Ioſaphat, in quem coniiciendi ſunt impij velut rei in die iudicij, vt excipiant ſententiam damnationis à Chriſto, indeque deturbentur in infernum gehennæ. Hæc enim impiorum cum piis diſceptatio inſtituenda eſt in die iudicij, non in gehenna, A vt patet ex dictis; licèt eorum comploratio duratura ſit in gehenna per omnem æternitatem. Ita Dion. & noſter à Caſtro. Vnde Secundò, infernus hîc accipi poteſt pro gehenna, vt impij in die iudicij damnandi, dicantur eſſe in inferno, quia adiudicati inferno mox in infernum ibunt, vt iam alterum pedem habere videantur in inferno, etſi reipſa in eo necdum ſint, nec eius tormenta ſentiant, vnde nec eorum meminerint: ſed vbi in eo illa ſenſerint, continuabunt, & mille eiulatibus augebunt ſua hæc lamenta; ſicut ergo reus ob ſcelera ſuſpendendus concionatur è patibulo, vt ſuo exemplo ceteros à furtis & ſceleribus absterreat: ſic hîc concionantur impij ex inferno, ac ſua comploratione omnibus inclamant illud Virgil. 6. Æneid.

Diſcite iuſtitiam moniti, & non temnere diuos.

B QVONIAM SPES IMPII TAMQVAM LANVGO EST, QVÆ A VENTO TOLLITVR: ET TAMQVAM SPVMA GRACILIS, QVÆ A PROCELLA DISPERGITVR: ET TAMQVAM FVMVS, QVI A VENTO DIFFVSVS EST: ET TAMQVAM MEMORIA HOSPITIS VNIVS DIEI PRÆTEREVNTIS] Vers. 15. Confirmat Sapiens dicta impiorum, quòd ſcilicet voluptates tranſeant illico inſtar vmbræ, nuncij, nauis, auis & ſagittæ, aliis quatuor ſimilitudinibus, ſcilicet lanuginis, ſpumæ, fumi & hoſpitis. Legit Noſter χνοῦς, id eſt lanugo; iam legunt χοῦς, id eſt puluis. Lanugo eſt mollis lana; item primi genarum barbæque pili; item plumæ, pappi, villi, qui lanæ habent ſimilitudinem. Vnde Plinius lib. 25. c. 13. Senecio herba dicitur, quaſi ſenis lanugine, inquit, & C canis pilis veſtita, eò quòd in pappos abeat, & lanuginem carduorum floribus ſimilem habeat. ſic villi & flocci arborum, herbarum & plantarum vocantur earum lanugo, quæ per aërem volitat, & vento leuiſſimo impellitur, præſertim in autumno, cùm à tenui aura difflatur. Spuma fit ex fluctibus maris vel fluminis inter ſe colliſis; cui ſimile eſt illud, *homo bulla*: vnde notat hominem opibus, viribus, ſcientia, honore inflatum & turgidum, cuius inflatio & faſtus inſtar ſpumæ leui aduerſitatis procellâ diſſipatur. Fumus ex igne aſſurgit, notatque ambitionem vel iræ impetum, qui inſtar fumi quo altiùs attollitur, eo citiùs euaneſcit, iuxta illud: *Deiecisti eos dum alleuarentur*, Pſal. 72. 18. Et: *Deficientes quemadmodum fumus deficient*, Pſal. 36. 20. *Memoria hoſpitis diei vnius prætereuntis* cum ipſa die deſinit: ſic & vita noſtra cum ipſis eius D diebus, adeoque vltimo eius die deſinit. Hoſpites ergo hîc ſumus, peregrini & aduenæ vnius diei, ſicut & omnes patres noſtri.

Similí modo & ſchemate Patres voluptates vitæ huius comparant ventis, mari, procellis, ſomnis ob ſimilem inconſtantiam & fugacitatem. S. Gregor. Nazianz. orat. de Pauperibus amandis: *Nihil eſt in rebus humanis natura ſtabile, nihil æquabile, nihil ſufficiens, nihil in eodem ſtatu permanens: ſed omnia quadam veluti rota circumuoluuntur, diuerſas ſæpè diebus ſingulis, etiam horis, viciſſitudines afferente: vt inſtabilibus ventis, & nauigij mare ſecantis veſtigiis, & fallacibus noctis inſomniis, quorum breuis eſt gratia, & his quæ per ludum in arena fingunt pueri, magis fidendum ſit, quàm præſenti hominum proſperitati. Quare prudenter faciunt, qui propterea*

quod non fidũt rebus præsentibus, rationibus suis consulunt in futurum: & propter instabilem humanæ felicitatis conditionem, benignitatem & misericordiam, quæ numquam deficit, complectuntur.

Audi Nazianzeno per familiarem S. Basilium in princ. Prouerb. *Sicut mare in eodem statu consistere non potest; sed quod vides tranquillũ, paulo post ventorum impetu turbatum aspicies; quodque horridũ & vndis feruens ac tumidum, mox multa quiete consistere videbis: sic humanæ res facilè vtrimque conuertuntur.*

Audi & Origen. hom. 5. in psal. 36. *Si nauiges, in naui positus vides terras, ac promontoria, ac montes transeuntia: non quod illa continuo moueantur, sed quia tu vento prosperè flante transis, illa se subducere videntur ac ferri: ita & in hoc sæculo, si sancto Spiritu mentem tuam perflante & spirante, secundo ac prospero nauiges cursu, pertransibis sensu tuo omnia hæc quæ videntur, quia temporalia sunt, & intuens illa quæ æterna sunt, sine dubio dices; Quia hæc omnia, quæ videntur, iam non sunt, quia nec futura sunt.*

Vers. 16. IVSTI AVTEM IN PERPETVVM VIVENT, ET APVD DOMINVM (Græcè, *in Domino*, id est apud Dominum, vel propriè q. d. In Domini Dei visione & possessione, sita est beatitudo iustorum) EST MERCES EORVM, ET COGITATIO ILLORVM APVD ALTISSIMVM] Redit ad antithesin, docetque quàm iustorum sors felix antecellat sorti infelici impiorum. Iusti ergo in perpetuum viuent vitam felicem & beatam: impij verò esto victuri sint in gehenna, tamen quia viuent in perpetuis cruciatibus, hinc vita eorum potiùs mors dicenda est, quàm vita. *Apud Dominum est merces eorum*, scilicet eorum labori & patientiæ decreta & reposita, vt illam eis post mortem tribuat. Rursum *apud Dominum*, q. d. Non homo, sed Deus hanc mercedem tribuet, qui cùm sit liberalissimus & magnificentissimus, dignam se mercedem iustis largietur, putà diuinam, cælestem, immensam, perpetuam, imò seipsum, iuxta illud Dei ad Abraham: *Ego protector tuus sum, & merces tua magna nimis*, Genes. 15. 1.

Vox *merces* arguit iustos bonis operibus mereri gloriam æternam. Merces enim correlatiua est meriti. Merces enim meriti est merces, & vicissim meritum mercedis est meritum. Huc facit illud Christi Apocalyp. 22. 12. *Merces mea mecum est, reddere vnicuique secundùm opera sua.*

ET COGITATIO ILLORVM APVD ALTISSIMVM] Græcè, φροντὶς, id est cogitatio, cura, tam actiuè, quàm passiuè accipi potest. Actiuè, q. d. Deus est merces iustorum, quia ipsi omnes suas cogitationes & curas dirigunt ad Deum: non enim aliud cogitant, quàm qua ratione ei magis placere queant, eumque magis ament & colant. Rursum iusti non cogitant, nec curant, aut sunt solliciti de seipsis, sed omnem suam sollicitudinem proiiciunt in Deum, vt ait S. Petrus: Sciunt enim se Deo esse curæ, dicuntque cum Psalte: *Dominus regit me* (Hebr. *Dominus pastor meus*, qui me quasi ouem suam pascit & regit, & (idcirco) *nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocauit*, Psal. 22. 1. Ita S. Bonauent. Hugo, Dionys. & Holcot.

Passiuè, q. d. *Cogitatio illorum*, scilicet iustorum, id est sollicitudo & cura de iustis, est apud Altissimum; non enim rex, non Pontifex, sed ipse Deus A curat res iustorum, cogitatque quomodo eos gratia & gloria exornet, ac contra omnes hostes omniaque mala tueatur & protegat, atque mercedem laboribus & afflictionibus eorum tribuat condignam, imo supereminentem. Ita Cantacuzen. Osorius, Lyranus & alij. Hic sensus magis respondet ei quod præcessit: *Et apud Dominum est merces eorum.* Vterque tamen connexus est; ideo enim Deus cogitat de iustis, eosque curat, quia iusti omnes suas cogitationes, spes & curas à se abdicarunt, easque coniecerunt in Deum, iuxta illud Christi ad S. Catharinam Senensem: *Filia assiduè cogita de me, & ego cogitabo de te.* Notat securitatem & perpetuitatem mercedis iustorum, quod Deus eius in se cogitationem & curam susceperit, iuxta illud Christi: *Oues meæ vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me,* B *& ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea*, Ioan. 10. 27. Mercedem hanc explicat dum subdit: *Ideo accipient regnum decoris, & diadema speciei de manu Domini.* Cogitationem verò siue curam Altissimi de eis explicat, dum addit: *Quoniam dextera sua teget eos.*

Tropol. noster Aluarez de Paz tract. de natura contempl. lib. 5. p. 2. cap. 3. hæc adaptat viris perfectis & contemplatiuis. Alij enim imperfecti, cùm operibus interdum infructuosis intendant, partim moraliter moriuntur, & partim viuunt. His autem, qui vitam perfectam & in Deo suspensam habent, & omnia quæ agunt ad illum dirigunt, bene dicitur, quòd semper viuunt. *Apud Dominum est merces eorum*; quia pro suis laboribus nihil ex mundo quærunt. *Et cogitatio illorum apud* C *Altissimum:* Quoniam ex illa simplicissima & purissima inspectione Dei, ita diuinis merguntur, vt diebus & noctibus aliud, quàm Deum cogitare non libeat.

IDEO ACCIPIENT REGNVM DECORIS Vers. 17. (Vatabl. *regnum præclarum*) ET DIADEMA SPECIEI (Græcè, κάλλους, id est *pulchritudinis*: quare perperam aliqui legunt *spei* pro *speciei*) DE MANV DOMINI: QVONIAM DEXTERA SVA TEGET EOS, ET BRACHIO SANCTO SVO DEFENDET ILLOS] Syrus, *propterea recipient regnum gloriosum, & coronam pulchritudinum de manu Domini*; Arabicus, *propterea accingentur regno decoris de manu Dei, & corona pulchritudinis gloriæ.* q. d. Quia merces iustorum est apud Dominum; hinc ab eo accipient *regnum*, non tale quale, sed *decorum*, id est D decentissimum, opulentissimum & ornatissimum; *& diadema speciei*, id est speciosissimum, pulcherrimum, elegantissimum. *Diadema* est redimiculum regium & regum insigne, putà fascia candida, qua reges caput circumligabant, cui Romani addebant lauream, id est coronam contextam ex folijs lauri: vtriusque loco posteà labente Imperio Romano, & Constantinopolitano florente, successit corona textilis ex auro & gemmis, qua reges & Imperatores caput redimire solebant, teste Curopalata lib. de Officialibus. *Diadema* est Græca vox, dicta à διαδέω, id est circumligo, cingo, corono. Hæc fascia, laurea & corona aurea non erit Beatis in cælo, sed aliud eis dabitur regni insigne longè nobilius. Igitur *diadema* notat, iustos fore reges in cælo; quia scilicet

regnum

regnum Christi cæleste, omnemque eius gloriam obtinebunt velut victores mundi, carnis & diaboli. Diadema enim insigne est, tum regis, tum victoris. Beati autem & victores & reges sunt gloriosissimi: dominantur enim toti cælo, totique terræ. *Diadema* ergo hîc gloriam regalem capitis, totiusque corporis & animæ Sanctorum significat. Alludit ad Isaiæ 62.3. *Et eris corona gloriæ in manu Domini, & diadema regni in manu Dei.* Vide ibi dicta, & Apocal. 2. v. 10. & c. 4. v. 10. & c. 5. v. 10.

Regnum cæli felicissimum. Porrò regnum hoc & gloriam Beatorum graphicè describit S. August. ser. 1. de Verbis Apostoli: *Qualis*, inquit, *sit gloria futura, & quibus diuitiis floreat, laudare possumus, explicare nō possumus, quia legimus:* Nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Dominus diligētibus se. *Quis est igitur ipse Deus, qui talia & tanta præparauit? quid nisi inæstimabilis, ineffabilis, incōprehensibilis vltra omnia, extra omnia, præter omnia. Si quæras magnitudinem, maior est; si pulchritudinē, pulchrior; si dulcedinem, dulcior; si splendorem, fulgidior; si iustitiam, iustior, si fortitudinem, fortior, si pietatem, clementior.* In cælo ergo, vt ait Isaias c. 60. 19. *erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam.* Et vt ait Psaltes psal. 144. 11. *Gloriam regni tui dicent, &c. & gloriam magnificentiæ regni tui.* Et psal. 20. 4. *Posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso.* Huc facit illud Cant. c. 3. 11. *In diademate, quo coronauit eum mater sua.* Et Cant. 4. 8. *Veni, coronaberis.* Beati ergo possident regnum decoris & speciei, hoc est pulcherrimum, opulentissimum, splendidissimum, quietissimum, felicissimum; cum reges in terra regnum possideant molestissimum, miserrimum, infelicissimum, in quo continuis curis, molestiis, periculis torquentur & æstuant. Vnde Antigonus rex cernens filium ob regnum insolentem, *An non*, inquit, *nouisti fili, nostrum regnum esse nobilem seruitutem?* Testis est Ælianus lib. 2. Variar. histor. Simile fuit dictum Cardinalis Bellarmini: *Nescitis*, inquit, *quanta sub hac purpura lateant spinæ.* Quocirca Antiochus magnus, cùm à L. Scipione vltra Taurum montem submotis imperij finibus, Asiam vicinasque ei gentes amisisset, *gratias egit populo Romano, quod magna parte curarum per eos liberatus esset.* Quàm ergo desipiunt, qui regnandi ius semper extendere fatigunt; quid enim aliud, nisi curas intolerabiles menti, & pericula immensa conscientiæ accersunt? nec enim vnius hominis animus, esto vigilantissimus, tot negotiis par esse potest. Adrianus aiebat, *miseram esse Imperatorum conditionem, quibus de affectu tyrannidis, nisi occisis, non creditur.* Ita Volcatius in Auidio. Otho. Imp. dicere solebat ad suos: *Nescitis amici, quid sit Romanorum gubernare imperium, mihi credite iam experto, qui iam mori malo, quàm imperare.* Saturninus hortantibus militibus, vt imperium susciperet, ait: *Nescitis ô milites, quantum mali sit imperare: gladij vt app[e]ndentes ceruicibus immineant, hastæ vndique, spicula, ipsi custodes timentur, ipsi comites formidantur, non cibus pro voluntate, non iter pro auctoritate, non bella pro iudicio, non arma pro studio.* Ita Annal. Imper. Denique diuturniora videmus parua imperia & regna, quàm magna: hæc enim mole sua ruunt, seque obruunt. Vnde Paulus Paruta in Discurs. Politicis causam cur respubl. Veneta tamdiu steterit, assi-

Terræ miserrimum.

Exempla.

gnat, quòd ditioni suæ conseruandæ magis studuerit, quàm amplinandæ.

A

QVONIAM DEXTERA SVA TEGET EOS, ET BRACHIO SANCTO SVO DEFENDET ILLOS] *τὸ sancto suo* iam non est in Græco. Vox *quoniam* est causalis: dat enim causam Primò, cur regnum iustis dandum à Deo sit decorum & speciosum, quia scilicet Deus eos ad dexteram suam in die iudicij collocans, eos teget, ne quis hostis, vel quod malum eis ingruere queat: imo Deus hostes eorum, puta impios, oppugnabit, omnibusque iræ suæ telis appetet & prosternet, vt sequitur, quo fiet, vt iusti suo gloriæ regno sine vllo hostium vel malorum metu pacificè & iucundè perfruantur in æternum, imò de iusta hostium vindicta gaudeant & exultent, iuxta illud: *Lætabitur iustus cùm viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris*, psal. 57. 11.

B

Secundò, *τὸ quoniam* pertinet ad *τὸ & cogitatio illorum apud Altissimum*, ac per effectum explicat causam. q. d. Iusti omnes suas cogitationes defixerunt in Deo; hinc Deus vicissim eos in suam prouidentiæ cogitationem & curam recipit. Quocirca, vt curam hanc ostendat, dextera sua teget eos contra omnes hostium & aduersitatum incursus, perinde vt gallina vel aquila alis suis tegit pullos, iuxta illud Deuter. 32. 11. *Sicut aquila prouocans ad volandum pullos suos* (vbi Septuag. habent idem verbum, quod hîc est, scilicet *σκεπάσαι*: *Sicut aquila*, inquiunt, *tegit nidum suum*) *& super eos volitans, expandit alas suas, & assumpsit eum, atque portauit in humeris suis.* Et sicut columna nubis obumbrans castra Hebræorum in deserto, eos ab æstu solis omnique aëris iniuria protegebat, Exodi 13. & Numer. 9.

C

Pro *defendet* Græcè est, *ὑπερασπιεῖ*, id est validè, obiecto quasi clypeo defendet, proteget, propugnabit: vnde subdit: *Accipiet armaturam zelus illius, &c. sumet scutum inexpugnabile æquitatem*: *ἀσπὶς* enim est parma, scutum, clypeus: *ἀσπιστὴς* est bellator, scutatus: *ὑπερασπιστής*, qui scuto suo alium tegit & defendit, velut satelles, stipator, latero, propugnator. Sic Deus ait Abrahæ Genes. 15. 1. *Ego protector tuus sum*; Græcè, *ἐγὼ ὑπερασπίζω σου*. Et Dauid ait Deo psal. 30. 5. *Quoniam tu es protector* (Græcè, *ὑπερασπιστὴς*) *meus*: & psal. 83. 10. *Protector* (Græcè, *ὑπερασπιστὰ*) *noster aspice Deus.* Et psal. 17. 3. *Protector* (Hebr. מגן *magen*, id est scutū; Septuag. *ὑπερασπιστὴς*) *meus, & cornu salutis meæ.* Sic passim in psalmis Dauid Deum vocat & inuocat, quasi suum *magen*, id est clypeum & scutum, vbi

D

Septuag. semper vertunt, *ὑπερασπιστὴς*, Noster verò vertit, *Protector*, vt psal. 27. 9. & 32. 20. & 58. 12. & 113. v. 17. 18. 19. & 143. v. 2. vel iuxta alios, 3. Vox ergo *defendet* bellum Dei in impios non tantùm defensiuum, sed & offensiuum significat, vt patet ex sequent. *Defendet* ergo, id est vindicabit, ad[i]met, acriterque puniet. Sic Nabuchodonosor *iurauit quod defenderet*, id est vindicaret, *se de omnibus regionibus his*, Iudith 1. 12. Sic Apostolus ait: *Non nosmetipsos defendentes*, id est vindicantes, Rom. 12. 19. Vide ibi dicta.

ACCIPIET ARMATVRAM ZELVS ILLIVS, ET ARMABIT CREATVRAM AD VLTIONEM INIMICORVM] Declarat quomodo Deus egregiè armatus, in die iudicij futurus sit iustorum defensor & hyperaspistes: acri enim impiorum Vers. 18.

offensione,& iustis illata ab illis iniuria iratus, vltionis armabitur zelo, omneque genus armorum induet, imò omnem creaturam ad vindictam de impiis sumendam incitabit & exstimulabit, Græcè est, λήψεται πανοπλίαν τὸν ζῆλον αὐτοῦ, id est, *accipiet armatum omnem zelum suum*; Vatab. *pro omni armatura proferet indignationem suam*: hæc enim erit illi pro omni armorum genere, eademque armabit omnes creaturas. Iuxta hanc lectionem panoplia, siue omnis armatura Dei est ipse eius zelus, id est indignatio & cupido iustæ de eis vindictæ; hæc enim eadem est cum iustitia, iudicio certo & æquitate, in quibus omnis Dei panoplia consistit, vti sequitur: atque hæc ipsa Dei mentem & potentiam exstimulat, vt omnia tormentorum genera excogitet, eaque in impios potenter effundat, iuxta illud: *Zelus & furor viri non parcet in die vindictæ*, Prouerb. 6.34. Et: *Apprehende arma & scutum, & exurge in adiutorium mihi. Effunde frameam*,&c. psal. 34. v. 2. Et, *Gladium suum vibrauit, arcum suum tetendit, & parauit illum*, psal. 7. 13.

A

B

Verùm meliùs Noster pro ζῆλον in accusatiuo legit ζῆλος, id est zelus in nominatiuo. Nam zelus iustitiæ vtriusque vindictæ pro piis de impiis sumendæ, non est panoplia Dei, sed Deum excitat vt panopliam induat, eaque se armet ad sumendam de impiis vindictam. Panoplia Dei enim in sequenti enarratur, cùm ait: *Induet pro thorace iustitiam*,&c. q. d. Deus pro thorace ferreo, siue lorica induet iustitiam, pro galea iudicium certum, pro scuto æquitatem, pro lancea iram, pro arcu emissiones fulgurum, pro catapulta vibrationem grandinum. Porrò *zelus* notat summam Dei indignationem. Tres enim sunt gradus iræ, scilicet ira, furor & zelus, vti ostendi Prouerb. 27. v. 4.

Panoplia Dei.

Describit hic Deum anthropopathῶs, id est humano more, velut regem potentissimum omni armorum genere instructum, qui cum exercitu pergit ad vlciscendum se de hostibus, à quibus magna est affectus iniuria.

ARMABIT CREATVRAM] Non ipse Deus armatus ad prælium prodibit, ait Cantacuz. id enim Deo foret indignum, si armis ad hostes profligandos indigeret: pro armis ergo vtetur creaturis. Interiùs igitur, putà in mente sua, Deus induet panopliam virtutum ad vindictam exstimulantium, quales sunt iustitia, æquitas, iudicium certum,&c. exterius verò omni genere creaturæ vtetur, ad vindictam hanc opere exercendam.

Ratio est, quam dat S. Hieron. in cap. 8. S. Matthæi: *Quod omnes creaturæ*, inquit, *sentiant creatorem non errore hæreticorum, qui omnia putant animantia, sed maiestate conditoris, quæ apud nos insensibilia, illi sensibilia sunt.*

Omnis ergo res creata naturali sensu sentit suum creatorem; quare eodem eius iniuriam vindicare exoptat, idem factura appetitu rationali, si eum haberet. Vnde ad id faciendum omnes suas vices Deo permittente, imò inoperante & incitante, in die iudicij in impios expromet.

Similem panopliam Deo dat Isaias c. 59. 17. *Indutus est*, inquit, *iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius: indutus est vestimentis vltionis, & opertus est quasi pallio zeli*. Pleniorem panopliam militi Christiano dat S. Paulus Ephes. 6. v. 14. & seqq. vt eà à capite ad talos obarmatus omnibus dæmonum phalangibus resistat: nimirum in capite pro galea dat ei spem; in pectore pro thorace, vel lorica, dat ei iustitiam; in lumbis pro baltheo, siue cingulo, dat veritatem, id est integritatem; in pedibus pro ocreis dat alacritatem ad viam Euangelij ineundam & propagandam; in dextra pro gladio dat ei verbum Dei; in sinistra pro scuto fidem assignat. Vide ibi dicta.

Tropol. sapienter S. Bernardus serm. 1. in festo omnium Sanctorum: *Anima*, inquit, *si regnare desiderat super membra sua, necesse est vt sit ipsa superiori suo subiecta, quoniam talem inueniet inferius suum, qualem se exhibuerit superiori. Armatur enim creatura ad vlciscendam sui iniuriam creatoris. Et ideo nouerit anima, quia rebellem sibi inueniet carnem suam, si quoque minus quàm oportet superioribus potestatibus esse subiectam.*

INDVET PRO THORACE IVSTITIAM, ET ACCIPIET PRO GALEA IVDICIVM CERTVM] Pro certum perperam aliqui legunt, rectum; Græcè enim est ἀνυπόκριτον, id est sincerum, non fucatum, non hypocriticum, carens omni simulatione & dissimulatione, æquè ac personarum acceptione, vt nullius prece vel pretio se corrumpi sinat, nullius etiam fauore, metu vel respectu à iusto iudicio declinet. Græca ergo habent, *induet thoracem, iustitiam; & circumponet galeam, iudicium sincerum*. S. Chrysost. in psal. 44. legit, *induet thoracem iustitiæ*; additque: *Non aliunde operationem suscipit (Deus) sed ipse sibi sufficit*. Vers. 19.

Thorax, siue lorica, Dei rectè ponitur *iustitia*, quia Deus iniurias iustis ab impiis illatas iustè vindicabit, eorumque scelera pro meritis castigabit & puniet, vt sic iustitiæ suus decor reddatur, Deique iustitia, iustaque vindicta toto orbe ab omnibus Angelis & hominibus timeatur, colatur & adoretur. Ratio est, quòd lorica tegat pectus & ventrem; ibi autem est cor & viscera, in quibus est sedes compassionis & misericordiæ. Ergo-ne Deus aliqua flectatur compassione, videns tam horrenda impiis supplicia irrogari, pectus, cor & viscera obarmat loricâ iustitiæ, quæ nullum misericordiæ sensum admittat, & nil nisi iustum decerni fierique sinat. In hac vita Deus iustitiam misericordia temperat; vnde de eo dicitur: *Cùm iratus fueris, misericordiæ recordaberis*, Habacuc 3. 2. & psal. 76. 10. *Numquid obliuiscetur misereri Deus? aut continebit in ira sua misericordias suas?* In futura verò arguet impios in furore & iudicio, psal. 6. 2. ibi enim erit iudicium sine misericordia, Iacob. 2. v. 13.

Thorax Dei iustitia eius?

C

D

Capiti verò congruè pro galea datur *iudicium certum*, id est simplex, sincerum, integrum: quia enim facilè iudicium capitis corrumpitur per munera, per fauores, per amicitias, per metus, per respectus humanos; hinc vt illos excludat, obarmatur sinceritate, integritate, incorruptione, vt in ferenda contra impios supplicij sententia nil respiciat, nisi demeritorum quantitatem, illique iustè supplicium adæquet. *Certum* enim, teste Sipontino, dicitur à cerno, id est video, idemque est quod clarum & indubitatum, ita vt ipsa rei veritas sit manifesta, oculisque quasi cerni videatur sine vllo fuco, velo aut tegmine: quia ea, quæ cernimus, clara & indubitata sunt, nihilque habent fictionis aut fuci. Hinc *certum* opponitur simulationi & hypocrisi, vt certus amor vocatur, non

Galea est iudicium certum.

non simulatus; certa fides ea, quæ non est ficta; certus amicus is, qui non simulat, sed verè amicum se præstat.

Vers. 20 Svmet scvtvm inexpvgnabile æqvitatem] Græcè, *ὁσιότητα*, id est Primò, sanctitatem: Secundò, æquitatem, ius, fas: Tertiò, religionem & numinis obseruationem cultumque: Quartò, expiationem: Deus enim in die iudicij expiabit terram & mundum, ideoque impios, qui eam suis sceleribus contaminarunt, quasi sordes ex ea euerret, eosque quasi catharmata & piacula, terrâ hiante absorbebit & retrudet in tartara, quasi in imam fœdamque cloacam.

Sanctitas ergo, id est plena innocentia & puritas, armat hîc similitudinem Dei, quasi scutum inexpugnabile, vt ea indutus à nullo possit sæuitiæ vel crudelitatis in impios accusari: impij enim & damnati iaculabuntur ex desperatione & furore, quasi rabidi canes maledicta in Deum, eumque vocabunt crudelem, tortorem & tyrannum, quòd ipsos tam dirè excruciet: at Deus omnes has criminationes & maledicta, scuto sanctitatis excipiet & repellet: ostendet enim se non passione, sed sanctitate moueri ad hanc tam atrocem in impios vindictam; seque sanctè, æquè & religiosè agere causam singulorum: adeò vt qui recto rationis oculo vindictam hanc Dei intuentur, clarè videant illam sanctam esse, & à sanctitate sanctoque Deo proficisci. Sic Christi sanctitas in corripiendis & castigandis peccatoribus, præsertim Scribis & Pharisæis, tanta erat, vt ipse se suaque facta hostibus iudicanda offerret: *Quis*, inquit, *ex vobis arguet me de peccato*? Ioan. 8. 46. Magnum sanè & impenetrabile est scutum, quod peritur ab innocentia & vitæ sanctitate. Minùs rectè Dionys. Carthus. per *æquitatem* accipit *ἐπιείκειαν*, siue moderationem, qua Deus moderatur supplicia, & citra condignum reprobos puniet: omnia enim hîc spirant seueritatem, iram & vindictam acrem Dei in impios.

Vers. 21. Acvet avtem dvram iram in lanceam] Græcè, *in romphaam*, id est in gladium, vel in lanceam acutè ferientem, & vehementer vulnerantem. Ira ergo erit Deo loco lanceæ & gladij, qua feriat, lædat, pungat & penetret impios vsque ad ossa. *Dura ira* est dura vindicta, dura pœna à Deo immissa. In Deum enim non cadit ipsa passio iræ, sed eius effectus, scilicet vindicta. Dicitur ergo irasci Deus, cùm vindicat & punit, ait S. August. idque facit ex tranquillissimo amore iustitiæ, non ex perturbatione iracundiæ. Huc vsque assignauit arma defensiua Dei, scilicet loricam, galeam & scutum; iam offensiua depromit, scilicet lanceam, arcum, catapultam, &c. Pro *duram*, vti legunt Rom. alij legunt, *diram*. Vtrumque significat Græcum *ἀπότομον*. *Dirus* dicitur, quasi *Dei irauatus*, ait Festus. Et Sipontinus: *Sunt*, inquit, *qui à Deo dirum deductum existiment*, hoc est crudele, infestum, & quasi deorum ira immissum. Hinc illud Liuij lib. 10. *Diris funeribus iras deorum contraxit*. Hinc & dira lues, dirus mœror, dirus furor, dira pugna. Diræ quoque vocantur furiæ. Dira ergo Dei ira exagitabit impios, vt diris deuoti, ac dirarum omnium, hoc est dæmonum, crudelibus agitationibus & execrationibus traditi esse videantur.

Tropol. hæc omnia facile est adaptare iustis, generosè certantibus contra vitia amentia & insensata, pro quibus Deus omni armorum genere depugnat, vt eis victoriam & triumphum conciliet.

Et pvgnabit cvm illo orbis terrarvm contra insensatos]. Quando *in pœnam delinquentium, & elementorum aduersitas militabit*; ait S. Gregor. lib. 6. Moral. cap. 6. Syrus, *faciet* (Deus) *cum ipso mundo bellum cum contemptoribus*, Arabicus, *& mundus pugnabit cum illo, & lampades fulgurum ostendet aduersus insensatos*. Pertinent hæc ad illud v. 18. *Et armabit creaturam ad vltionem inimicorum*. Illud enim hîc explicat, ostenditque omnia & singula elementa in impios insurrectura, & contra eos pugnatura; eò quòd omnibus & singulis impij sint abusi in creatoris offensam & iniuriam, ideoque tunc pro eo militabit omnis creatura. Hanc rationem dat S. Gregor. hom. 35. in Euangel. *Quia ergo*, inquit, *omnia consummanda sunt, ante consummationem omnia perturbantur: & quia in cunctis delinquimus, in cunctis ferimur; vt impleatur quod dicitur: Et pugnabit pro eo orbis terrarum contra insensatos. Omnia itaque quæ ad vsum vitæ accepimus, ad vsum conuertimus culpæ: sed cuncta, quæ ad vsum prauitatis inflexímus, ad vsum nobis vertuntur vltionis. Tranquillitatem quippe humanæ pacis ad vsum vertimus humanæ securitatis: peregrinationem terræ pro habitatione dileximus patriæ: salutem corporum redegimus in vsum vitiorum: vbertatis abundantiam, nō ad necessitatem carnis, sed ad peruersitatem intorsimus voluptatis: ipsa serena blandimēta aeris, ad amorem nobis seruire coëgimus terrenæ delectationis. Iure ergo restat, vt simul nos omnia feriant, quæ simul omnia vitiis nostris malè subacta seruiebant, vt quot priùs in mundo incolumes habuimus gaudia, tot de ipso postmodum cogamur sentire tormenta*. Annon ergo impij fuere amentes & insensati, qui ob modicam voluptatem, pecuniam, honorem, iram vindictamque tantam Dei & creaturarum omnium sibi accersiuerunt? qui momentum æternitati, gehennam cælo, dæmonem Deo prætulerunt?

Producit igitur hîc Sapiens exercitum instructum multiplici acie creaturarum omnium, quem Deus in impios immittet sub diem iudicij, idque partim paulò ante iudicium, partim in ipso iudicio, vel paulò post iudicium. Ante iudicium enim omnes creaturæ affligent impios Antichristi asseclas & præcursores, vt patet Apocal. toto cap. 8. & c. 16. & c. 9. v. 4. vbi describuntur plagæ mundi nouissimæ, eæque grauissimæ, & ex omnibus elementis manantes.

In iudicio verò, scilicet mox vbi illud peractum fuerit (de hoc enim tempore hîc agi patet ex v. 1. & ex proximè præced. v. 16. & 17. Non enim impij visuri sunt gloriam iustorum, illisque eam inuisuri, nisi in die iudicij) Deus in impios per omnes creaturas horrendè detonabit. Data ergo à Christo damnationis sententia in reprobos, illico, vt ex hoc loco colligitur, omnia elementa & cæli in eorum vindictam assurgent, quasi lictores & administri Christi Domini & creatoris sui, nimirum cæli, ignis & aër, vibrando in eos ignem, fulgura, ventos & grandines: mare, efferuescendo & exundando, vt eos cum terra obruat: terra, sub pedibus eorum se aperiendo, & hiando in infernum. Porrò exercitum hunc creaturarum

Quatuor acies Dei.

depugnantium contra impios, Sapiens diuidit in quatuor turmas, siue acies. Prima est cælorum & angelorum, qui fulmina torquebunt in reprobos. Secunda est aëris, qui grandines instar lapidum vibrabit in impios. Tertia maris & fluminum, quæ aquarum diluuio mergent obruentque sceleratos. Quarta terræ, quæ ventos, turbines & procellas in eosdem immittet.

Creaturæ exprobrant impiis sua scelera.

Rationem à priori dat S. Ansel. lib. de Similit. c. 101. *Etenim si seruus*, inquit, *alicuius à domino suo recederet, & inimico domini sui adhæreret, non solum ipsum dominum exacerbaret, sed & totam eius familiam iustissimè irritaret. Cùm igitur Dominum creatorem cunctorum offenderimus, aduersum nos omnem creaturam, quantum spectat ad me, itum nostrũ, in iram commouimus. Potest ergo iusta consideratione nobis terra dicere: Non debeo vos sustinere, sed potiùs absorbere; quoniam à creatore meo non timuistis peccando recedere, & inimico eius diabolo seruire & adhærere. Potest etiam cibus dicere & potus: Non meruistis, vt vos pascere debeamus, imò potiùs, vt confusionem & necem vobis præparemus, ab illo enim peccando recessistis, per quem nec ales esurit. Sol quoque: Vobis ad salutem non debeo lucere, sed ad vindictam Domini mei, qui est lux lucis, & fons luminis, penitus coercere. Sic & singula quæque creatura contra nos possũt surgere irrefragabili ratione.* Aliam dat S. Cyrill. lib. 2. in Isaiam c. 13. *Semper*, ait, *irato Deo, simul etiam ad iram exacuitur serua creatura, perpetuo eam huc excitante eo qui omnibus imperat. Succensuit enim ille Ægyptiis: creatura autem nihil agere non potuit. Transiuit quippe in sanguinem aqua, scaturiuit terra ranas, cælum demisit grandinem, profundæ tenebræ trium dierum spatio per totam eorum regionem dissipatæ sunt, sicut scriptum est. Itaque inquit: Irascetur etiam ipsum cælum, & velut à fundamentis terra concutietur propter furorem iræ Domini. Pugnabit etiam vna aduersus stultos ipsa creatura, & commoto Domino, etiam ipsa ad hoc propemodum instructa est. Omnia siquidem cum suprema voluntate conspirant atque concurrunt, & nihil est in rerum natura, quod non diuino nutu & consilio cadat.*

Sic in passione Christi cæli & elementa, quasi indignantia creatorem suum occidi, commota & concussa sunt; ac, nisi Deus illa continuisset, suis telis & fulminibus afflassent deicidas Iudæos. Vnde S. Dionys. vti ipse refert epist. ad Demophil. visa miraculosa solis eclipsi, exclamauit: *Aut Deus naturæ patitur, aut mundi machina dissoluitur.*

Sic rursum Deus per Mosen decem plagas Pharaoni & Ægypto immittendo, in eis omnem creaturam contra Ægyptios armauit. Vnde S. August. (vel quisquis est auctor: multa enim arguunt non esse sancti Augustini) lib. 1. de Mirab. Script. cap. 9. *Istarum*, ait, *plagarum modus ex terra, aquis, animantibus, aere, igne, nubibus, cælo, angelis connexerat, vt ostenderetur, quod contra Deo rebelles & contumaces sese pariter vniuersus orbis armabat.*

IBVNT DIRECTE EMISSIONES FVLGVRVM,
Vers. 7. ET TAMQVAM A BENE (perperam Hugo legit, *habena*, explicatque q.d. Tamquam si habenis regerentur) CVRVATO ARCV NVBIVM EXTERMINABVNTVR, ET AD CERTVM LOCVM INSILIENT] Græcè, *ferentur directa* (Vatabl. *probè collimata*) *iacula fulminum, & tamquam ab intensissimo arcu nubium ad scopum desilient. Directa*, inquit à Castro, vocat directè contorta & collimata, quæ A non aberrent. *Iacula*, βολίδες, hastæ sunt missiles, vel iacula missilia, quæ quòd emittantur à Deo, Vulgatus vocauit *emissiones*. Intensissimum arcum, vocat adductum & vehementer inflexum, vt remissus postea maiore torqueat & feriat vi. Huiusmodi ergo iacula desilient in insensatos, vt perdant eos, tamquam in scopum, nec aberrabunt. Addidit Vulgatus, *exterminabuntur*, nempe iacula, cùm verbum illud non legatur in Græco, ad vim significandam iaculorum, quæ extra nubium terminos eiicientur ex arcu nubium contra impios.

BENE CVRVATO ARCV] q. d. Sicut dum sagittarius arcum profundè incuruat, vt magno impetu ad suum statum rediens, magna vi iaciat sagittam, fortiusque scopum configat: sic Deus arcum iræ & vindictæ suæ vehementer curuabit & intendet, B vt vehementes fulgurum sagittas in impios eiaculetur. Alludit ad arcum cælestem, siue iridem: hæc enim pluuiarum, & comitanter tonitruorum fulminumque, est mater & causa. Vnde Seneca lib. 1. Natur. quæst. c. 6. *Arcus*, inquit, *à meridie ortus, magnam vim aquarum vehit; si circa occasum refulsit, rorabit.* Plinius lib. 18. c. 35. *Arcus*, ait, *cùm sunt duplices, pluuias nunciant.* Virgil. 1. Gregor. *Aut bibit ingens arcus.* Ouid. 1. Metamor.

Nuncia Iunonis varios induta colores,
Concipit iris aquas, alimentaque nubibus affert.

Porrò Plinius lib. 2. c. 50. & 55. ait quædam esse bruta fulmina & vana, quæque nulla veniant ratione naturæ; iis percuti montes, iis maria, omnesque irritos iactus. Alia esse fatidica, ex alto statisque de causis, & ex suis venire sideribus. Hæc tamen par- C titio superstitionem magis, quàm philosophiam olet. Omnia enim fulmina causam habent physicã, & tam ea quæ montes, quàm quæ cetera loca hominesue percutiunt, ad influxum siderum exhalationes euocantium, vt ad causam referri debent: ac nullum ex iis fatidicum est, si fatum sumatur prout significat contextum & seriem rerum humanarum, indeflexa & ineuitabili necessitate succedentium, velut Stoici putabant: alioqui certum est fulmina prodire ex certa & directa, vt hîc ait Sapiens, prouidentia Dei. Vide nostros Conimbric. in Meteora tract. 2. cap. 5. & 6.

Hæc est prima acies & phalanx exercitus Dei, conflati ex omnibus creaturis. Acies, inquam, cælorum & angelorum, qui ex alto tonitrua & fulmina, quasi bombardas horrisonas & igneas explodẽt & iaculabuntur in impios & reprobos ante diem, & D in ipso die iudicij, quibus eos à Christo damnatos adigent in tartara, perinde ac iisdem fulminarunt Sodomitas, Genes. 19. Hæc ergo erit legio fulminatrix, similis illi Christianorum, quæ sub M. Antonino Imper. suis precibus exercitui siti afflicto pluuiam, ac simul saxa & fulmina vibrata in hostes à Deo impetrauit, teste Eusebio lib. 5. Histor. c. 5. & Tertull. Apolog. c. 5.

Hanc Dei aciem graphicè depingit Psaltes psal. 17. 9. *Ascendit*, inquit, *fumus in ira eius, & ignis à facie eius exarsit, carbones succensi sunt ab eo.* Et v. 14. *Et intonuit de cælo Dominus, & Altissimus dedit vocẽ suam, grando, & carbones ignis: & misit sagittas suas, & dissipauit eos: fulgura multiplicauit, & cõturbauit eos.* Et Iob c. 37. 5. *Tonabit Deus in voce sua mirabiliter, qui facit magna & inscrutabilia.* Noster Lo-

rinus

rinus probabiliter censet hisce fulminibus excitandum ignem conflagrationis, quo deflagrabit totus mundus, qui reprobos tum viuentes magno cruciatu & dolore comburet, occidetque, ac mox resuscitatos ac iudicatos, damnatosque à Christo compulset in tartara. Porrò mira & inscrutabilis est fulminum velocitas, impetus, efficacia, adeò vt Gentiles censuerint Deum iratum tonare ac fulminare, vt impios, præsertim periuros vel sacrilegos, vlciscatur, ac proinde, quæ fulmine tangerentur, esse nefasta ac mali ominis, teste Plinio lib. 14. cap. 19. Liuio lib. 1. decade 3. Iulio Obsequente lib. de prodigiis c. 71. 83. 87. Sic Anastasius Imper. hæreticus fulmine ictus interiit. Hinc fulgura vocantur *sagittæ* Dei, psal. 7. 14. & 17. 15. & 119. 4. ac fulgurans hasta Dei, Habacuc 3. 11. Huc facit illud in epinicio Deboræ ob victoriam de Sisara: *De cælo dimicatum est contra eos: stellæ manentes in ordine & cursu suo, aduersus Sisaram pugnauerunt*, Iudic. 5. 20.

ET AD CERTVM LOCVM INSILIENT] quem scilicet Deus ictui sui fulminis destinarit. Hinc fulmen, quasi animatum foret, & vnum ab alio discerneret, hunc tangit, non illum, licèt vicinum; ensem afflat illæsâ vaginâ; æs liquat intactâ crumenâ; embryonem necat saluâ matre; vinum absumit dolio integro; ouum sorbet intacto cortice. Sic fulmina & plagæ immissæ à Mose tangebant Pharaonem & Ægyptios, illæsis Hebræis, Exodi 9. 26. Sic in die iudicij fulmina Dei insilient in reprobos, non in electos, licèt eis vicinos. Hanc plagam sub finem mundi fore docet S. Ioan. Apocal. 16. 17. *Et septimus angelus effudit phialam suam in aërem, & exiuit vox magna de templo à throno, dicens: Factum est. Et facta sunt fulgura, & voces, & tonitrua, & terræmotus factus est magnus, qualis numquam fuit ex quo homines fuerunt super terram: talis terræmotus, sic magnus. Et facta est ciuitas magna in tres partes: & ciuitates Gentium ceciderunt; & Babilon magna venit in memoriam ante Deum, dare illi calicem vini indignationis iræ eius. Et omnis insula fugit, & montes non sunt inuenti.*

VERS. 23. ET A PETROSA IRA PLENÆ MITTENTVR GRANDINES] Græcè, ἐκ πετροβόλου θυμοῦ πλήρεις ῥιφήσονται χάλαζαι, id est, ab ira petrarum, siue saxorum, iaculatrice, putà ab ira Dei petras iaciente, plenæ grandines vibrabuntur, id est densæ, confertæ, graues, ponderosæ, non cauæ, vacuæ & leues, vt fit cùm in grandinatione depluunt saxa. Vnde Vatabl. vertit, *grandinesque consertim & furore lapidante vibrabuntur.* Alludit ad balistas & catapultas, quibus olim saxa in mœnia vrbis vel in hostes vibrabant, de quibus vide Vegetium, Valtrinum & Lipsium in Poliorceticis.

Secunda est hæc Dei acies aërea, quæ grandines numerosas & ingentes, velut petras & saxa, torquebit in reprobos, sicut easdem contorsit in Ægyptios, Exodi 9. v. 18. & seqq. & in Chananæos sub Iosue cap. 10. 11. & Eccli. 46. 6. Vnde S. Ioannes Apocal. 16. 21. hanc grandinem sub finem mundi à Deo iaculandam in impios, ita describit: *Et grando magna sicut talentum* (talentaris) *descendit de cælo in homines: & blasphemauerunt Deum homines propter plagam grandinis, quoniam magna facta est vehementer.* Vide ibi dicta. Hoc est, quod ait Iob c. 38. 22. *Numquid ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grandinis aspexisti; quæ præparaui in tempus hostis, in diem pugnæ & belli?*

A EXCANDESCET IN ILLOS AQVA MARIS ET FLVMINA CONCVRRENT DVRITER] Pererani aliqui legunt *candefiet*, explicantque q. d. Candidam spumam eiiciet, vel tridebit instar candentis ferri. τὸ *excandefiet* significat, quòd magnò æstu, impetu & furore mare in impios æstuabit, perstrepet & exundabit.

Tertia est hæc Dei acies marina, quæ horrendas in mari & fluminibus tempestates, fluctuum collisiones, fragores aquarum, elationes, procellas, fremitus & inundationes excitabit, tum vt impios percellat, tum vt eos mergat & sorbeat, de quibus Christus ait Lucæ 21. 25. quòd erit *in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris & fluctuum, arescentibus hominibus præ timore & expectatione, quæ superuenient vniuerso orbi.* Et S. Ioannes in Apocal. cap. 8. 8. *Et secundus angelus*, inquit, *tuba cecinit: & tamquam mons magnus*

B *igne ardens missus est in mare, & facta est tertia pars maris sanguis, & mortua est tertia pars creaturæ eorum, quæ habebant animas in mari, & tertia pars nauium interiit. Et tertius angelus tuba cecinit: & cecidit de cælo stella magna, ardens tamquam facula, & cecidit in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum: & nomen stellæ dicitur Absinthium, & facta est tertia pars aquarum in absinthium: & multi hominum mortui sunt de aquis, quia amaræ factæ sunt.* Et cap. 16. v. 3. *Et secundus angelus effudit phialam suam in mare: & factus est sanguis, tamquam mortui, & omnis anima viuens mortua est in mari.* Et v. 12. *Et sextus Angelus effudit phialam suam in flumen illud magnum Euphraten: & siccauit aquam eius, vt præpararetur via regibus ab ortu solis.* Inter quindecim signa præuia iudicio, quæ ex

C S. Hieron. (sed in eo id non reperitur) recitant S. Bonauent. Holcot & alij, primum est, quòd mare quindecim cubitis supra omnes montes se attollet. Idem ex Iudæorum traditione (penes quos sit fides) confirmat Euseb. Emissenus (vel potiùs S. Eucherius, vt vult Baronius; aut Faustus Regiensis, vt vult Bellarm. aut, vt censent alij, S. Maximus, vel Cæsarius: constat enim ex ipsis homiliis auctorem earum non fuisse Græcum, vel Syrum, qualis fuit Eusebius Emiss. sed Latinum, imò Gallum è monasterio Lirinensi promotum ad Episcopatum) hom. 1. de Aduentu: *His autem*, inquit, *conuenire videntur quædam, quæ in Annalibus Iudæorum scripta referuntur; in quibus mare super omnes montes quindecim cubitos altiùs exaltari narratur, stantibus aquis, & in nullam partem fluentibus. Et deindetantum in abyssum demer-*

D *getur, vt vix ab inspicientibus videri valeat. Postmodum verò reuertetur in locum suum, & tunc fortasse illa confusio sonitus maris & fluctuum fiet, de qua hic modo loquitur; neque enim tanta maris fluctuumque commotio, sine magna confusione & sonitu fieri poterit.*

Congruè feruor hic furorque maris puniet feruorem & furorem impiorum, quo ipsi æstuarunt ad explendas suas concupiscentias & libidines, iuxta illud Isaiæ 57. 20. *Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest & redundant fluctus eius in conculcationem & lutum.*

FLVMINA CONCVRRENT (Græcè, συγκλύσουσι, id est inundabunt, mergent, obruent: vnde κατακλυσμὸς & κατακλυσμός, est inundatio & diluuium, vti fuit cataclysmus vniuersalis tempore

Noë) DVRITER] Græcè, ἀποτόμως, id est rigidè, A sæuè, præfractè, præcipitanter. Vnde Vatabl. vertit, *& flumina prærupta concurrent*, scilicet sordes terræ, putà impios, qui terram suis sceleribus macularunt, euertent & abradent ab ea.

VERS. 24 CONTRA ILLOS STABIT SPIRITVS VIRTVTIS, ET TAMQVAM TVRBO VENTI DIVIDET ILLOS: ET AD EREMVM PERDVCET OMNEM TERRAM INIQVITAS (ita Rom. & Græca: perperam ergo aliqui legunt, *iniquitatis*) ILLORVM, ET MALIGNITAS EVERTET SEDES POTENTIVM] *Spiritus virtutis* est vẽtus potentiæ, hoc est, potens, validus & vehemens, qualis est turbo, qui omnia in orbem agit & rotat, procella, typho & prester: qui adeò validi sunt, vt naues, domos & montes euellant, & in alium locum transferant. Pro *diuidet* Græcè est, διαλικμήσει, id est euentilabit, iactabit. Sicut enim vanno euentilantur paleæ, vt sola maneant tritici grana; sic Deus vento hoc euentilabit reprobos, vt soli remaneant iusti.

Pro *ad eremum deducet*, Græcè est, ἐρημώσει, id est desolabit, desertam & desolatam faciet terram. De his ventis ait Eccles. c. 39. 33. *Sunt spiritus, qui ad vindictam creati sunt, & in furore suo confirmauerunt tormenta sua.*

Et hæc quarta acies Dei, ventorum & procellarum, tum super terram, tum sub terra grassantiũ: super terram enim sternent homines, segetes, arbores, domos, &c. sub terra excitabunt terræ motus, adeoque, vt nonnulli censent, totam terram in die iudicij è suo centro conuellent, vt impios percellant & obruant. Notum est ex historiis, quanta strages terræ motus ediderint Constantinopoli, in Asia, Bithynia, ceterisque prouinciis: at iidem longè maiores edent sub diem iudicij, adeò vt omnes domos, arces, mœnia, vrbes, &c. concutiant, deiiciant & sternant, vt totam terram videantur desolare, & in eremũ siue solitudinem redigere, iuxta illud Nahũ 1. 3. *Dominus in tempestate & turbine via eius.* Et Ierem. 23. 18. *Ecce turbo Dominicæ indignationis egredietur, & tempestas erumpens super caput impiorum veniet.* Omnes hosce turbines & procellas procurabunt angeli: hi enim sunt administri diuinæ prouidentiæ & vindictæ.

AD EREMVM, id est ad extremam solitudinem & desolationem, PERDVCET OMNEM TERRAM] Hoc enim est ἐρημώσει, iuxta illud Isaiæ 13. 9. *Ecce dies Domini veniet, crudelis, & indignationis plenus, & iræ furorisque, ad ponendã terrã in solitudinem, & peccatores eius conterendos de ea.* Quare impertinens est multorũ expositio, qui per *eremũ* intelligunt infernum, q. d. Iniquitas terram, id est incolas terræ, perducet ad infernum, vbi summa erit desolatio.

ET MALIGNITAS, id est peccatum, non tantùm factum ex malitia, vt vult Holcot, sed quodlibet: Græcè enim est κακοπραγία, id est mala operatio, peccatum, scelus, malitia, vt vertit Vatabl. præsertim fraus & dolus, EVERTET SEDES POTENTIVM] putà palatia, arces, regias, vrbes splendidas & magnificas regum & principum. Est epiphonema. q. d. B Peccatum est noxa & pernicies hominum, totiusq; orbis: ipsum enim euertet in die iudicij omnes terræ arces & vrbes, quia propter peccatum omnia hæc diruent angeli.

Porro vrbis cuiusque & regni, æquè ac orbis, ruina & excidium, à Deo fieri solet ob duo maximè peccata, scilicet iniustitiæ, & religionis violatæ, præsertim per dolum & hypocrisin. Ob vtrumque mundus periit diluuio tempore Noë, ac peribit igne sub diem iudicij.

Huc facit, quod scribit Eusebius Emissen. hom. 2. de Aduentu: *Terra quoque sua signa dabit, quia terræ motus tã magni fient, vt penè omnia manufacta ruãt, omnesque lapides etiam parui conscindantur. Et feræ de montibus descendentes inter homines manebũt, nullique nocebunt. Ipsi quoque homines, quasi amentes, & præ timore arescentes, huc illuc discurrentes tabescẽt: & his quidem Euangelij verba conuenire videntur, quibus Dominus ait: Arescentibus hominibus præ timore & expectatione, quæ superuenient vniuerso orbi.*

CAPVT SEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Reges & principes sui officij seriò admonet quòd, si malè illud obeãt, à Deo iudicandi & grauiter plectendi sint: potentes enim potenter tormenta patientur. Vnde v. 10. adhortatur eos ad studiũ sapientiæ legisque Dei, cuius proinde v. 19. elogia, dotes & effectus (ac præsertim pulchritudinem & comitatẽ, qua omnes sui cupidos præoccupat, seseque prior iis offert) recenset, quòd scilicet præstet incorruptionem, proximum Deo efficiat, & deducat ad regnum perpetuum.

1. MElior est sapientia quàm vires: & vir prudens quàm fortis. 2. Audite ergo re-
ges, & intelligite, discite iudices finium terræ. 3. Præbete aures vos, qui conti-
netis multitudines, & placetis vobis in turbis nationum. 4. Quoniam data est à Domi-
no potestas vobis, & virtus ab Altissimo, qui interrogabit opera vestra, & cogitationes
scrutabitur: 5. Quoniam cùm essetis ministri regni illius, non rectè iudicastis, nec cu-
stodistis legem iustitiæ, neque secundum voluntatem Dei ambulastis. 6. Horrendè &
citò apparebit vobis: quoniam iudicium durissimum his, qui præsunt, fiet. 7. Exiguo
enim conceditur misericordia: potentes autem potenter tormenta patientur. 8. Non
enim subtrahet personam cuiusquam Deus, nec verebitur magnitudinem cuiusquam:
quoniam pusillum & magnum ipse fecit, & æqualiter cura est illi de omnibus. 9. Fortio-

ribus autem fortior inſtat cruciatio. 10. Ad vos ergo reges ſunt hi ſermones mei, vt
diſcatis ſapientiam, & non excidatis. 11. Qui enim cuſtodierint iuſta iuſtè, iuſtifica-
buntur: & qui didicerint iſta, inuenient quid reſpondeant. 12. Concupiſcite ergo
ſermones meos: diligite illos, & habebitis diſciplinam. 13. Clara eſt, & quæ num-
quam marceſcit ſapientia, & facilè videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his
qui quærunt illam. 14. Præoccupat qui ſe concupiſcunt, vt illis ſe prior oſtendat.
15. Qui de luce vigilauerit ad illam, non laborabit: aſſidentem enim illam foribus ſuis
inueniet. 16. Cogitare ergo de illa, ſenſus eſt conſummatus: & qui vigilauerit pro-
pter illam, citò ſecurus erit. 17. Quoniam dignos ſe ipſa circuit quærens, & in viis
oſtendit ſe illis hilariter, & in omni prouidentia occurrit illis. 18. Initium enim illius,
veriſſima eſt diſciplinæ concupiſcentia. 19. Cura ergo diſciplinæ, dilectio eſt: & dile-
ctio, cuſtodia legum illius eſt: cuſtoditio autem legum, conſummatio incorruptionis
eſt: 20. Incorruptio autem facit eſſe proximum Deo. 21. Concupiſcentia itaque
ſapientię deducit ad regnum perpetuum. 22. Si ergo delectamini ſedibus & ſceptris,
ô reges populi, diligite ſapientiam, vt in perpetuum regnetis. 23. Diligite lumen ſa-
pientiæ omnes qui præeſtis populis. 24. Quid eſt autem ſapientia, & quemadmo-
dum facta ſit refeſam: & non abſcondam à vobis ſacramenta Dei, ſed ab initio natiui-
tatis inueſtigabo, & ponam in lucem ſcientiam illius, & non præteribo veritatem.
25. Neque cum inuidia tabeſcente iter habebo: quoniam talis homo non erit parti-
ceps ſapientiæ. 26. Multitudo autem ſapientium ſanitas eſt orbis terrarum: & rex ſa-
piens ſtabilimentum populi eſt. 27. Ergo accipite diſciplinam per ſermones meos, &
proderit vobis.

VERS. 1. MELIOR EST SAPIENTIA, QVAM VIRES: ET VIR PRVDENS, QVAM FORTIS] Hæc gnome iam deeſt in Græco. Ipſa autem initio capitis ponitur quaſi thema & argumentum, quod toto capite pertractatur: quia enim reges ſuū robur & ſplendorem collocant in viribus & fortitudine ſuorum militum, vrbium & opum, vti fecit primus orbis rex & tyrannus Nemrod; ſed imprudenter & fruſtra: hinc illud elidit, docetque regni firmamentum magis eſſe ſapientiam, quam vires; ac proinde eos ad ſtudium ſapientiæ incitat. Huic gnomæ ſimilis eſt illa Prouerb. 16. 32. *Melior eſt patiens viro forti, & qui dominatur animo ſuo, expugnatore vrbium.* Et illa Eccleſ. 9. 16. *Et dicebam ego meliorem eſſe ſapientiam fortitudine.* Vnde putant nonnulli hāc gnomen ex illis eſſe deſumptam. Vide ibi dicta.

Eſt ergo hic concluſio, educta ex principiis aſſignatis cap. præced. Ibi enim deſcripſit impiorum in die iudicij gemitus, quod in vita ſtuduerint vanitati opum, deliciarum & honorum, neglecta veritate ſapientiæ; qua re ſibi iram & vindictam Dei, omniumque creaturarum accerſiuerunt. Ex quibus hic concludit: ergo, ô reges & principes, ſi ſapitis, ſi acrem Dei vindictam vitare cupitis, ſtudete veritati, non vanitati; vacate ſapientiæ, non cupiditati. Hic enim eſt ſcopus totius libri. Vnde ſubdit:

VERS. 2. AVDITE ERGO REGES, ET INTELLIGITE, DISCITE IVDICES FINIVM TERRÆ] *Audite* meam adhortationem ad ſtudium ſapientiæ. Alludit ad illud Pſal. 2. *Et nunc reges intelligite, erudimini qui iudicatis terram.* Reges enim & principes, qui rempubl. regunt, totius populi ſunt ductores & doctores. Docent enim eum ciuiliter, id eſt iuſtè, probè & concorditer, viuere: vnde rex Hebr. & magis Chald. vocatur מלך *melech*, id eſt conſultor. Radix enim מלך *malach*, id eſt regnare, ſignificat regnum conſilio, prudentia, legibus adminiſtrare, ac legitimè gubernare: hinc chaldaicè מלכי

Rex idem quod conſultor.

A *milki* eſt conſilium meum. Vide dicta Daniel. 4. v. 24. Latinè quoque *Magiſtratus* dicitur, quaſi magiſter populi, ait Varro lib. 4. de Lingua Latina. Sicut enim magiſter docet regitque pueros, ſic princeps populum. Rurſum, ſicut anima eſt auriga corporis, ſic princeps populi: ipſe enim in eo eſt id, quod mens, ſenſus, ratio eſt in corpore, ac quod ſol eſt in orbe. Iſtar ſolis enim ſubditos omnes luſtrat & illuſtrat, celerique motu & influxu in ſingulos diffuſus cunctis ſuam lucem, id eſt ſapientiam, prouidentiam, vigilantiam, beneficentiam impertit: quare magna ſapientia polleat oportet. *Diſcite* ergo eam, ô *iudices*, id eſt principes, *finium terræ*. Olim enim præcipuum munus regum & principum erat iudicare, & lites populi decidere: inde hæc vox per ampliationem ad quoduis regis officium extenditur, vt iudicare ſit idem, quod iuſtè regere & gubernare, vti dixi cap. 1. 1. putà præcipere, prohibere, permittere, punire & præmiare; B hi enim ſunt quinque dominij & iuriſdictionis actus ſiue officia. Porrò, quia nemo naſcitur ſapiens, hinc ſapientia magno ſtudio etiam à regibus diſcenda eſt: nemo enim rectè docet, niſi qui priùs rectè didicit. Rurſum, quia ſapientia eſt vaſta & quaſi immenſa, hinc ſemper diſcenda eſt, etiam à ſenibus, vti Cato aiebat ſe diſcere quotidie, etiam in ſenio, vſque ad mortem, ac ſeneſcendo diſcere, & diſcendo ſeneſcere. Tò ergo *diſcite* ſignificat reges debere eſſe dociles, vt libenter doctiores rerumque peritos audiant, ab iiſque ea quæ ignorant diſcant. Multi enim dignitate, quam habent, inflati nolunt à quoquam doceri, ſed volunt omnes docere, etiam illa quæ neſciunt, quæ magna eſt ſuperbia æquè ac imprudentia. Quocirca Salomon poſtulans ſapientiam à Deo, poſcit pariter *cor docile*; Hebr. *cor audiens*; Septuag. *cor ſapiens* (Nam vt ait Plato, *ſapiens eſt docilis*) 3. Reg. 3. 9. Et S. Paulus 2. Timoth. 2, 24. vult ſeruum Dei eſſe docibilem, vt ſana prudentum conſilia audiat, iiſque obediat. Multi enim

Iudices, id eſt principes: eum

non audunt principes monere & docere, quia experiuntur illos monita ægrè accipere, & bene monentes auersari. Quocirca Demetrius Phalereus suadebat Ptolemæo regi, legere libros ethicos & politicos; illos enim ideo scribi, quod nemo principibus veritatem dicere audeat, Ita Plutarch. in Apophtheg. Alij suasero regibus, vt secretos fidosque habeant syndicos, qui quæ de ipsis ipsorumque regimine à populo dici audiunt, iisdem referant. Hæc enim est miseria principum, vt sæpe ea, æquè ac publicas populi necessitates ac calamitates ignorent, eo quod aulici, vt principi adulentur, ea celent vel extenuent. Hac de causa Franc. Valesius Franciæ rex, mutato habitu solebat vespere obire hospitia, ac audire quid de se ibidem diceretur: qua in re magnam se colligere regendi industriam asserebat.

Vers. 3. PRÆBETE AVRES VOS, QVI CONTINETIS MVLTITVDINES] *Continetis*, scilicet vestro imperio & gubernatione, ceu fræno. Græcè enim est, κρατοῦντες πλήθους, id est, qui imperatis & dominamini multitudini, eamque manu quasi iniecta apprehenditis, tenetis, occupatis, vincitis, domatis, ac vestris legibus, edictis, imperiis, quasi vinculis, colligatis, vestroque iussu & nutu, quasi pugno constringitis, vt eam versetis in omnem partem, ac de ea faciatis quidquid vobis lubet & libet, idque non rarò imperiosè & tyrannicè: quibus S. Petrus intonat. *Non dominantes in cleris*, epist. 1. c. 5. 2. Vnde sequitur:

ET PLACETIS VOBIS (Græcè, γεγαυρωμένοι, id est superbientes, insolescentes, gloriantes, exultantes, instar equi superbè subsultantis, aut leonis ferocientis) IN TVRBIS NATIONVM] quod scilicet multis imperetis, idque sæpè pro libito & ex fastu. Quod proinde sapienter monet Ecclesiast. c. 32. 1. *Rectorem*, inquit, *te posuerunt? noli extolli: esto in illis quasi vnus ex ipsis.* Vbi fusè hac de re egi.

Præclarè S. Bernard. loquens in persona Dei: *O homo*, ait, *si te videres, tibi displiceres, & mihi placeres: sed, quia te non vides, tibi places, & mihi displices.* Vnde subiicit pœnam condignam? *Veniet tempus, cum nec mihi, nec tibi placebis: mihi, quia peccasti; tibi, quia in æternum ardebis.*

Egregiè hoc argumentum tractat S. Gregor. parte 2. Pastor. c. 6. vbi inter multa hæc de illo dat documenta vel axiomata. *Apostata angelo similis efficitur, dum homo hominibus similis esse dedignatur. Plerumque ergo, dum ex subditorum affluentia animus inflatur, in luxum superbiæ, ipso potentiæ fastigio lenocinante corrumpitur*, &c. *Quam tamen potestatem ille rectè dispensat, qui sollicitè nouerit & sumere ex illa quod adiuuat, & expugnare quod tentat, & æqualem se cum illa cæteris cernere, & tamen se peccantibus zelo vltionis anteferre.* Et post nõnulla: *Cum delinquentes subditos præpositi corrigunt, restat necesse est vt sollicitè attendant, quatenus per disciplinã debitum culpas quidem iure potestatis feriãt, sed per humilitatis custodiam æquales se ipsis fratribus qui corriguntur agnoscant: quamuis plerumque etiam dignum est, vt eosdem quos corrigimus tacita nobis cogitatione præferamus.*

Huc facit vetus emblema. Lacedæmonij enim pingebant Apollinem sapientiæ præsidem præditum quatuor auribus & totidem manibus, quo significabant sapietiam multarum rerum auscultatione, ac multarum virtutum operatione comparari. Nam, vt ait Horatius:

Res gerere, & captos ostendere ciuibus hostes,
Attingit solium Iouis.

Ita Pierius Hierogl. 33. c. 25.

Vers. 4. QVONIAM DATA EST A DOMINO POTESTAS (iudicandi, præcipiendi, regendi, imperandi) VOBIS, ET VIRTVS (græcè, δυναστεία, id est principatus, dominatus, dynastia: virtus ergo non moralis, quæ opponitur vitio, sed politica, putà potestas regendi, hic intelligitur) AB ALTISSIMO, QVI INTERROGABIT (ἐξετάσει, id est examinabit, scrutabitur, inquiret; item ventilabit, discutiet, iudicabit, puniet, cruciabit & tormenta infliget, vti vertit Noster vers. 7. & 9. OPERA VESTRA, ET COGITATIONES (græcè, βουλὰς, id est consilia, cogitata, volita) SCRVTABITVR] Nam, vt ait Apost. Rom. 13. 1. *non est potestas nisi à Deo.* In Deo enim est eminẽtissimum & summum in res omnes, tam rationales, quam irrationales, vtpote creaturas suas (quæ ab eo omne suum esse per creationem acceperunt, idemque singulis momentis per influxum conseruationis accipiunt) ius & dominium, vt omnibus & singulis possit præcipere quidquid ei libuerit, de eisque disponere pro suo arbitrio. Ipse ergo summus est legislator, à quo omnis lex iusta descendit; ipse potentissimus omnium angelorum & hominum iudex & vindex; ipse supremus omnium dominus, à quo omne dominium, omnis potestas, omnis iurisdictio in angelos & homines, etiam reges & Pontifices, deriuatur. Ipse enim est *Rex regum, & Dominus dominantium*, 1. Timoth. 6. Vnde Esther cap. 13. vers. 9. orat, & profitetur; *Domine rex omnipotens, in ditione tua cuncta sunt posita, & non est qui possit tuæ resistere voluntati, si decreueris saluare Israel. Tu fecisti cælum & terram, & quidquid cæli ambitu continetur. Dominus omnium es.*

Vers. 5. QVONIAM CVM ESSETIS MINISTRI REGNI ILLIVS, NON RECTE IVDICASTIS, NEC CVSTODISTIS LEGEM IVSTITIÆ, NEQVE SECVNDVM VOLVNTATEM DEI AMBVLASTIS] τὸ *iustitiæ* non est in Græco, sed intelligitur. Sensus est, quasi dicat. Putastis, ô reges superbi, vos summos & absolutos esse principes, nec cuipiã esse subiectos, cùm tamen Dei, qui est Rex regum, essetis vicarij & ministri, imò instrumenta dumtaxat; *hinc non rectè iudicastis*, id est iniquas sententias in iudicando, & iniquas leges in imperando tulistis: *neque custodistis legem iustitiæ*, sed ex auaritia & cupiditate iustitiam peruertistis, ac iniqua tributa & onera subditis imposuistis: *neque secundum voluntatem Dei*, sed secundum vestram ambitionem, *ambulastis*, immemores illius moniti Iosaphat regis: *Videte quid faciatis: non enim hominis exercetis iudicium, sed Domini: & quodcumq; iudicaueritis, in vos redundabit. Sit timor Domini vobiscum, & cum diligentia cuncta facite: non est enim apud Dominum iniquitas, nec personarum acceptio, nec cupido munerum*, 2. Paral. 19. 6. Hæc cogitent iudices & principes. Hic enim acer eis est stimulus ad omnem iustitiam & modestiam, quod scilicet Christi tribunali velut rei astabunt, vt ipsi rationem iudicij vel regiminis sui repulsenti exactam reddant.

Igitur

Igitur tribus hisce sententiæ partibus tria videntur notari vitia iudicum & principum, scilicet corruptum iudicium, iniquum regimen, & neglectus religionis siue cultus Dei; si quis tamen omnia ad vnum & idem, scilicet ad corruptum iudicium, spectare contendat, contentiosum cum eo funem non traham. Vnde S. Bonauent. ex tribus hisce sententiis, *Non rectè iudicastis, neque custodistis legem iustitiæ, neque secundum voluntatem Dei ambulastis*; primam esse ait, cùm non subest causa iuste; secundam, cum non seruatur ordo; tertiam, cum praua intentione quid à iudice fit. Cantacuzenus verò: Prima, ait, significatur ex corruptela munerum acceptorum deuians à regula & præscripto rationis lata sententia; secunda, personarum acceptio, dum non æquè omnes iudicis negligentia eut indulgentia, siue spe, siue timore, obseruant legem: tertia, cùm offenditur religio & cultus Dei. Quæ sententia valdè apposita & genuina videtur. Minùs aptè Ceruantes primam refert ad officium debitum proximis, secundam ad debitum sibiipsi, tertiam ad debitum Deo. Porrò tales auaros & iniustos principes, necesse est esse hominibus æquè ac Deo exosos, ideóque miserrimos. Audi Platonem lib. 9. de Republ. *Animum*, inquit, *tyrannicum mendicum semper atque inexplebilem esse necesse est*. Et mox: *Longè cunctorum dico hunc esse miserrimum*. Et nonnullis interiectis: *Est autem reipsa, quamuis alicui non videatur, verè tyrannus, verè seruus extrema seruituti adstrictus, qui appetitus suos explet nunquam, sed plurimis indiget semper, atque inops reuera esse apparet, si quis penetralia animi eius inspexerit*. Quocirca Basil Imper. exhort. ad Leonem filium c. 27. inculcat ei pecuniæ contemptum, & iustam vectigalium moderationem: *Rempublicam*, inquit, *optimè administrabis, si pecuniæ publicæ curam habebis, eique iustis rationibus colligendæ studebis, non ex oppressione, vel lacrymis subditorum corradenda: pecunia enim si iustè colligitur, possidenti multum affert emolumenti, & neruos imperio addit: quæ verò ex lacrymis subditorum, atque ex iniquitate corrosa fuerit, etiam iustè collectam dissipabit. Attrahet enim Deum, qui iustitiæ leges condidit, ad vindicandam iniuriam, ignisque non ita celeriter paleam consumit, vt malè & iniustè congesta opes, etiam iure partas in perniciem secum abducunt*.

Vers. 6. Horrende et cito apparebit vobis] Græcè, ἐπιστήσεται, id est, instabit, ingruet, imminebit super vos, scilicet summus iudex Deus, sicut iudex instat reo, exactor tributario, creditor debitori, rigidum contra vos instituens examen, rigidius iudicium, & rigidissimum supplicium. Vnde explicans subdit:

Quoniam iudicium durissimum his, qui præsunt, fiet] Vatabl. *quoniam iudicium rigidissimum in proceres exercebitur*. Pro *durissimum* græcè est, ἀπότομος, id est *durum*, sed antonomasticè & per excellentiam, hoc est *durissimum*. Ratio est, quod grauiora sint peccata iudicum & principum, quàm sint subditorum & priuatorum. Primò, quia sunt personarum sublimium, quarum status & eminentia maiorem virtutem & perfectionem exigit. Vnde Psalm. 81. c. dicitur, *Deus stetit in synagoga deorum* (id est iudicum) *in medio autem deos diiudicat*. Secundò, quia toti populo dant scandalum, suntque pecca-

Grauiora peccata principum quam priuatorum, ob tres causas.

ti illecebra. Nam *regis ad exemplum totus componitur orbis*: Tertiò, quia eorum iniusta iudicia æquè ac leges & edicta grauia damna, tum facultatibus, tum corpori, tum animæ inferunt, non vni subdito, sed plurimis, imò toti reipublicæ. Quocirca Deus iussit Moysi, vt principes tribuum Israel fornicantes cum filiabus Moab, & earum idola colentes, suspenderet contra solem in patibulis, Numer. 25. 4. Addit Origen. ibidem homil. 20. eos suspensos fuisse, eò quòd populum non docuissent, non monuissent, non sollicitè arguissent. Vnde concludit: *Hæc si cogitarent homines, principatus non ambirent*. Hinc iniqui reges & tyranni horrendè metuunt omnia, pleni sunt pauore, ac omnia tuta timent. Graphicè hunc eorum horrorem & pauorem depingit Xenophon in Hierone: *Iam verò*, inquit, *metuere turbam, metuere solitudinem, metuere satellitis absentiam, metuere ipsos etiam custodes, ac nec inermes illos velle habere apud se, nec armatos videre libenter; an non res est misera? Postremò huc compelli, vt pro liberis habere cupias seruos, & ex seruis cogaris facere liberos? an non hæc tibi videntur argumenta animi terroribus attoniti, perculsique? Porro non solum ipse metus, tunc cum insedit animo, molesta res est, sed dum nusquam non adest ac circumfertur, fit omnium rerum iucundarum corruptela*. Exempla sunt in Pharaone, Exodi 1. & seqq. in Athalia, 4. Reg. 11. in Herode infanticida, Matth. 2.

Metus principum

Hisce de causis viri sancti fugerunt regimen, tum Ecclesiasticum, tum ciuile. Sic Episcopatus fugere S. Clemens, S. Gregorius Thaumaturgus, S. Athanasius, S. Basilius, S. Chrysostomus, S. Nazianzenus, S. Gregorius Magnus, S. Ephrem, S. Augustinus, S. Ambrosius, S. Fulgentius, & plurimi alij: qui tamen Episcopatu fuere dignissimi, eumque præclarissimè gesserunt. Vnde Leo Imp. anno Domini 469. l. 31. C. de Episc. & Cler. *Profectò*, ait, *nō est dignus sacerdotio, nisi fuerit ordinatus inuitus*: inuiti enim apprehendunt Episcopalis oneris magis quàm honoris periculum, ideoque in eius officio sunt solliciti & strenui. Certè Canonicus ille S. Victoris, quem memorat Thomas Cantipr. lib. 1. exempl. c. 20. post mortem apparuit amico, eique dixit: *Si de numero Episcoporum fuissem, in damnationis periculum incidissem, & de numero electorum non essem*. Similia dixere plures alij.

Fugiendi principatus Exempla.

Inuiti ordinandi & curæ

S. Thomas Aquinas tria in votis habebat. Primò, cognoscere quid animæ fratris sui Landulfi in bello occisi contigisset, an salus, an pœna. Secundò, puritatem mentis primæuam. Tertiò, ad nullos honores, vel prælaturas promoueri. Vnde Archiepiscopatum Neapolit. sibi à Clemente IV. oblatum recusauit, atque in morte sibi gratulatus est, Deoque gratias egit, quod trium votorum horum se compotem fecisset.

Denique audi S. Gregor. epist. 6. lib. 6. & lib. 7. epist. 110. *Sicut*, inquit, *is qui inuitatus renuit, quæsitus refugit, sacris est altaribus admouendus: sic qui vltro ambit, vel importunè se ingerit, est procul dubio repellendus. Nam qui sic nititur ad altiora conscendere, quid agit, nisi vt crescendo decrescat, & ascendendo descendat?*

Exempla eorum qui regnum cum monasterio commutarunt.

Regnum verò & principatum ciuilem abdicarunt, ac vitæ quietæ, sanctæ & religiosæ se dederunt S. Iosaphat rex conuersus à S. Barlaam, teste S. Damasceno in Histor. S. Carlomannus

Caroli Magni patruus, Pipinus Caroli Magni filius primogenitus, Lotharius Imper. Caroli Magni ex Ludouico patre nepos, à quo Lotharingia nomen accepit, cùm priùs Austrasia diceretur: Rachisius Italiæ rex anno Domini 741. Bamba rex Hispaniæ anno Domini 674. Veremundus rex Castellæ anno Domini 786. Ramirus rex Aragoniæ anno Domini 1150. Sigebertus rex Northumbriæ in Anglia ann. Domini 640. Ethelredus ibidē rex Merciorum anno Domini 704. eiusque frater & in regno successor Coenredus, Offa item rex Orientalium Saxonum, æquè ac Iuus anno 740. Trebellius rex Bulgarorum anno 862. Ioannes Brana Imper. Constant. Henricus rex Cypri, Ioannes rex Armoniæ, S. Ludouicus Caroli II. Siciliæ regis filius anno Domini 1297. ac hoc nostro sæculo Carolus V. Imper. Plures recenset noster Hier. Platus lib. 2. de Bono status relig. cap. 26. & seqq. Nimirum *vita priuata, vita beata.* Quam ergo desipiunt, qui principatus & Prælaturas ambiunt: cùm enim vix animæ rationem Deo reddere queant, onerant insuper eam obligatione tot animarum saluandarum, quot curam suscipiunt, quæ sanè stupenda est insania, vti fusè ostendit S. Bernardus epist. 42. ad Henricum Senonens. Archiepiscopum.

Vers. 7. Exigvo enim conceditvr misericordia: potentes avtem potenter tormenta patientvr] Syrus, *potentes potenter interrogabuntur*; Arabicus, *de potentibus autem inuestigabitur scrutatione potenti*; græcè, *minimus enim συγγνωστὸς*, id est *ignoscibilis* vel *veniabilis*, id est *dignus est venia* & misericordia; validi *autem valide examinabuntur*; item *iudicabuntur & punientur*. Græcè enim est ἐτασθήσονται, quod est futurum primum ab ἐτάζω, cuius verbi significata recensui v. 4. *Exiguo*, id est pauperi, plebeio, priuato; hunc enim sæpè necessitas adigit ad peccatum, vel certè hic peccato suo minus alios lædit, ideoque venia dignus videtur. Vnde *exiguo* opponit *potentes*, id est reges & principes, qui sua potentia ad fastum abutuntur, vt alios opprimant. Hinc Vatablus vertit, *Nam plebeius homo venia dignus sit, in potentes autem inquiretur acriter*, id est seuera & rigida ab eis reposcetur ratio, quomodo potestate sibi commissa vsi vel abusi sint. Nam *cui plus datum est, plus requiretur ab eo.* Causas recensui vers. præced. Ita sanctus Cyprianus l. 3. Testimoniorum ad Quirinum numer. 112. *Grauius*, inquit, *iudicari de his, qui in sæculo plus habuerunt potestatis, apud Salomonem docetur: Exiguo enim conceditur misericordia; potentes autem potenter tormenta patientur. Et in Psal. 2. Et nunc reges intelligite, emendamini* (sic enim ipse legit, pro quo nos legimus, *erudimini*) *qui iudicatis terram.* Theodor. quæst. 43. in Deuter. in exemplum statuit Mosen. Quærit enim, cur Moses ob leue dubitationis delictum à Deo exclusus sit terra sancta, populus verò grauius peccans in eam sit inductus? ac respondet: *Per hæc docet nos Dominus, se summam virtutem à perfectis exigere, &, cùm erga alios homines grauiter peccantes sit longanimis; sanctis tamen hanc veniam non concedere: quod quidem sapiens dixit aliquis: Tenuissimus venia & misericordia dignus; potentes autem potenter torquebuntur. Et Dominus in Euang. Cui modicum datum fuerit, modicum exigetur ab eo.* Eadem ad verbum habet, & ex Theodor. transcripsit Anastasius Nicenus quæst. 35. in Script.

A Horribilius est exemplum in Pharaone, quem sibi reluctantem nolentemque Hebræos dimittere ex Ægypto, Deus decem atrocibus plagis afflixit, ac tandem cum omnibus copijs mersit in mari rubro, Exodi 7. & seqq. Et in Nabuchodonosor, quem ob fastum Deus transformauit in bestiam, Daniel. 4. & in Antiocho, quem vermibus & diris cruciatibus consumpsit, 2. Machab. 9.

Recentius exemplum præbet Mauricius Imp. de quo ita ex Cedreno scribit Baronius tom. 8. anno Christi 602. pag. 158. in fine, Planè accidit secundum illud Sapientiæ: *Audite reges & intelligite. Horrende & cito apparebit vobis; quoniam iudicium durissimum his, qui præsunt, fiet.* Ita quidem patefactum est horrendum Dei iudicium aduersus Mauricium Imperatorem, dum de facinore haud pridem perpetrato persoluit pœnam (vt
B licuit) talionis: dum enim passus esset tot millia innocentium Christianorum à dito barbaro immanissimè cædi, quos minimo potuisset redimere pretio, reus factus innoxij effusi sanguinis, ipse à tyranno vnà cum insontibus filiis crudelissimè necatus est, nullo adiuuante, eripiente nemine. Sentiens verò ipse manum esse hanc Domini porrectam ad vlciscendum, specimen edidit probatissimi Christiani, conficiens sibi ex calice iræ Dei poculum medicinæ, quod prodesset ad peccatorum suorum purgationem, & perfectam salutem animæ consequendam. Sed age iam cuncta eodem, quo se habuerunt, ordine recenseamus. Hæc Baron. qui pergit enarrare quomodo Mauricius à Phoca inuasore Imperij filiis, regno & vita priuatus sit, dicens: *Iustus es Domine, & rectum iudicium tuum.*

C Appositè hanc gnomen sacerdotibus applicat S. Isidorus lib. 2. Offic. cap. 5. *Quapropter*, inquit, *quia lex peccatores à seruitio remouet, consideret se vnusquisque, sciens quia potentes potenter patientur tormenta: retrahat se ab hoc non tam honore, quam onere & aliorum locum, qui digni sunt, non ambiat occupare. Qui enim in erudiendis atque instituendis ad virtutem populis præerit, necesse est vt in omnibus sanctus sit, & in nullo reprehensibilis habeatur. Qui enim alium de peccatis arguit, ipse à peccato debet esse alienus. Nam qua fronte subiectos arguere poterit, cum illi statim possit correptus ingerere, Ante doce te quæ recta sunt? quapropter qui negligit recta facere, negligat recta docere*, Et S. Hieron. in c. 1. epist. ad Titum, cuius verba citantur 8. q. 1. can. 19. *Illud inferendum est*, inquit, *aduersus eos, qui de Episcopatu*
D *intumescunt, & putant se non dispensationem Christi, sed imperium consecutos, quia non statim omnibus his meliores sunt, quicumque Episcopi non fuerint ordinati: & ex eo quod Episcopi electi sunt, ipsi se magis existiment comprobatos: sed intelligant propterea quosdam à sacerdotio remotos, quia eos vitia liberorum impedierint. Si autem peccata filiorum iustum ab Episcopatu prohibent; quanto magis se vnusquisque consideráns, & sciens quia potentes potenter tormenta patientur, retrahit se ab hoc, non tam honore, quam onere, & aliorum locum, qui magis digni sunt, non ambit occupare?*

Denique Glossa in illud Malach. 1. *Maledictus dolosus, qui habet in grege suo masculum, & votum faciens immolat debile Domino*: Aliquando, inquit, homo bene creatus à Deo habet ingenium aptum

sacris

sacris disciplinis, sed tradit luxuriæ & inertiæ: habens masculum offert debile, id est orationem aliqua animi perturbatione corruptam: hic sentiet in se esse completum, quod scriptum est: *Potentes potenter tormenta patientur.*

Vers. 8. NON ENIM SVBTRAHET PERSONAM CVIVSQVAM DEVS, QVI EST OMNIVM DOMINATOR, NEC VEREBITVR MAGNITVDINEM CVIVSQVAM: QVONIAM PVSILLVM ET MAGNVM IPSE FECIT, ET ÆQVALITER CVRA EST ILLI DE OMNIBVS] Ita habent Græca & multi codices Latini. Sed τὸ *qui est omnium dominator*, delent Romani, ac S. August. in Speculo, & Lucifer pro S. Athanasio.

NON ENIM SVBTRAHET] scilicet iudicio suo & vindictæ. Ex Græco nonnulli vertunt cum Iansenio, *non formidabit vultum alicuius, non se metu illius demittet*, vel *contrahet*, vt illi cedat, vel illum liberè iudicare & damnare non audeat. Hoc enim est ὑποστελεῖται. Hinc Romani in Addit. in edit. Septuag. vertunt, *non subtrahet vultum* (quasi ex pudore vel timore potentis) *omnium Dominus*, q. d. Deus non ducitur gratia vel metu; non enim formidabit, reuerebitur, aut dissimulabit peccatum alicuius, eò quod vultum habet augustum, magnificum, regium: ipse enim est omnium Dominus: quare nullam vultus vel personæ rationem habebit, vt quem rigido suo iudicio eximat; sed æquè iustè & rigidè de rege, ac de plebeio iudicabit, quia *æqualiter est illi cura de omnibus*. Sic Plato dixit Deum in iudicio, nec Achillis, nec Thersitis habiturum rationem, nec summi, nec infimi. Vbi Nota τὸ *cuiusquam* non est in Græco, sed tantùm *non subtrahet personam* vel *vultum*, siue alienum, vti intellexit noster Interpres, siue etiam suum, vt scilicet Deus ipse ex metu vel pudore cum potentibus personam mutet, & vultum contrahat demittatque (vti nautæ contrahunt vela ingruente tempestate) sicut faciunt timidi iudices, qui cum pauperibus personam leonum induunt, cum diuitibus & potentibus personam muris, vt hiscere non audeant: hoc enim est propriè ὑποστελεῖται. Deus ergo eadem persona & eodem vultu iusto & constanti iudicabit potentes, quo plebeios.

ÆQVALITER CVRA EST ILLI DE OMNIBVS] Græcè, ὁμοίως, id est *similiter, pariter*, προνοεῖται, id est *prouidet, curam gerit de omnibus*; S. August. in Speculo legit, *pro omnibus*. Sensus est, quasi dicat. Deus æqualiter curam habet omnium, scilicet tam vulgarium, quàm potentum: non enim ita curat potentes & principes, vt pauperes & plebeios negligat; sed tam horum, quam istorum, adeoque rerum omnium, communem & æqualem habet prouidentiam, ita tamen, vt cuique prouideat pro cuiusque statu, conditione & exigentia. Vnde non ait, *æqualis*, sed *æqualiter est illi cura de omnibus*. Sic rex æqualiter curat totum regnum & vnam regni vrbem, sed inæquali & dispari cura: mauult enim perdere vnam vrbem, quàm totum regnum. Hoc Arabicus omittit τὸ *æqualiter*, sicque vertit, *propterea prouidet omnibus, & gubernat omnia*. Sic & Syrus.

Error Auerrois circa Dei prouidentiam. Errat ergo Primò, Auerroes in 12. Metaph. comm. 51. & 52. docens Deum tantum curare res incorruptibiles, quæ sunt supra lunam; non corruptibiles, quæ sunt sub luna. Idem sensisse Aristotelem censet S. Ambrosius 1. Offic. c. 13. Nazianz. orat. 1. de Theolog. Clemens Alexand. 5. Strom. Euseb. Epiphan, Theodor. & ex iis noster Gab. Vasquez 1. par. q. 22. disp. 87. c. 1. sed alij, vt Suarez in Metaph. disp. 30. sect. 15. ab hoc errore liberant Aristotelem. Certè multorum olim fuit hic error, vt indicat Iob cap. 22. 14. dicens ex eorum sensu: *Nubes latibulum eius, nec nostra considerat, & circa cardines cæli perambulat.*

Error Ciceronis. Errat Secundò, Cicero lib. 2. de Diuin. docens Deum non cognoscere futura contingentia, v. g. actiones liberas, quas facturi sumus; alioqui, inquit, illæ iam determinatæ forent & necessariæ, non contingentes & liberæ. Nam vt ait S. Dionys. de Diuin. nomin. c. 7. si in rebus est aliquid non cognitum à Deo, oportet vt illud diuina prouidentia vacet. Vnde S. August. lib. 5. de Ciuit. c. 9. Cicero, inquit, *dum homines vult facere liberos, facit sacrilegos*, imò atheos: qui enim negat in Deo numen, siue prouidentiam futurorum, negat deitatem & Deum: hæc enim duo ita connexa sunt, vt qui astruit vel negat vnum, astruere vel negare cogatur & alterum. Neque enim præscientia Dei inducit rebus futuris necessitatem, qui præsupponit res ipsas liberè futuras; hæ enim sunt eius obiectum. Ideo enim præscit Deus liberè futuras, quia liberè ab homine futuræ sunt; non verò ideo futuræ sunt, quia Deus eas præuidet futuras.

Error R. Mosis. Errat Tertiò, R. Moses lib. 3. Doctoris dubiorum cap. 18. censens Deum tantum habere curam hominum singulorum, ceterorum verò habere curam quoad speciem, non quoad indiuidua singula, non curare ergo singulos culices, muscas, pulices, &c. Idem videtur dicere S. Hieron. in cap. 1. Habacuc, sed ibidem ipsum ab hoc errore purgaui. Sapienter S. Ambros. lib. 1. Offic. cap. 13. *Quis operator*, inquit, *negligat operis sui curam? quis deserat & destituat, quod ipse condendum putauit? Si iniuria est regere, nonne est maior iniuria fecisse? cum aliquid non fecisse, nulla iniustitia sit; non curare quod feceris, summa inclementia.*

Error Cassiani. Errant Quartò, Pelagiani & Semipelagiani, vt Cassianus & Faustus Rhegiensis Episcopus, qui ex hac gnome colligunt, æquè in omnium hominum arbitrio esse habere gratiam Dei, vt quilibet sit sanctus, qui voluerit esse sanctus: quia Deus, inquiunt, æqualiter se habet ad omnes, omnibusque suam gratiam offert, si per liberum arbitrium eam velint petere & excipere. Verum hos refellit S. August. epist. 106. & 107. & alibi sæpè, ac Hilarius & Prosper epist. ad S. Augustin. Sensus ergo genuinus huius sententiæ, *Æqualiter cura est illi de omnibus*, quasi dicat. Deus non magis amat, nec magis curat magnum, quam paruum; diuitem, quam pauperem; nobilem quàm ignobilem, vti homines faciunt; sed æqualem (proportionaliter tamen, secundùm cuiusque gradum, officium & meritum. Vndè græcè est ὁμοίως, id est *similiter*: æqualitas ergo hæc sita est in similitudine) tam horum, quam istorum prouidentiam habet, vt omnibus per omnia de necessariis prouideat: nihil enim subtrahitur à prouidentia Dei, quia illa res omnes nulla excepta, quantumuis infima & vili, gubernat. Vnde aliqui τὸ *æqualiter* exponunt *communiter*. Hinc & Antonius in Me-

lissa p.2.c.2. legit, *æqualiter omnium commodis prospicit & consulit*, Clemens Alex.6.Strom. A *similiter omnibus prouidet, & omnium curam gerit*, vti sol similiter quantum est ex se, omnia illuminat. Maximè verò Sapiens loquitur de æquali prouidentia in iudicio, & iusta retributione pœnarum & præmiorum, vt patet ex præced. vbi opponit hanc Dei curam acceptioni personarum, quæ tantum locum habet, cum aliqua qualitas impertinens spectatur, ac propter eam alter alteri præfertur in officio, beneficio, præmio, iudicio: non autem opponit eam liberali Dei prædestinationi, ac liberæ dilectioni & electioni ad bona, tum naturalia, tum supernaturalia. Nam secundum hanc Deus alios aliis magis amat & curat, vt iustos quam iniustos, electos quam reprobos, B. Virginem quàm communem Sanctum, vt patet Roman. 9. & seqq. Deuter. 4. 2. Sapient. 4. 11. Matth. 13.11. Actor. 14.15. B Ita S. August. toto lib. de Prædestin. Sanctor. & totum Concil. Arausicanum. Sapiens ergo non loquitur de beneficio gratiæ, sed de retributione beneficiorum atque pœnarum. Præcedit enim illud: *Horrendè & citò apparebit vobis, quoniam iudicium durissimum his, qui præsunt, fiet. Itaque sententia huius loci est, in extremo iudicio Deum non accepturum personas regum & principum, sed ex æqualitate iustitiæ sententiam esse laturum*, ait Bellarm. l. 2. de gratia & liber. arbitr. c.3.

Porrò S. Cyprianus lib. 3. epist. 8. ad Fidum, docet Deum æqualiter curam habere infantum, ac adultorum: quare infantes statim esse admittendos ad gratiam baptismi, nec expectandum octauum diem, vti expectabant Iudæi, vt eos circumciderent: eò quòd *Spiritus sanctus*, inquit, *non de mensura* (ætatis & staturæ) *sed de pietate atque in-* C *dulgentia paterna æqualis omnibus præbeatur. Nam Deus vt personam non accipit, sic nec ætatem, cum se omnibus ad cælestis gratiæ consecutionem æqualitate librata præbeat patrem: librata*, id est expensa, considerata, & admensa pro cuiusque statu, exigentia & conditione.

Denique S. Thom. 1. part. quæst. 20. art. 3. docet Deum æqualiter diligere omnia, quia omnia amat vno & simplici actu voluntatis, & semper eodem modo se habente; licèt ex parte obiecti voliti magis bonum velit vni, quam alteri; siue quia ex æquali sapiẽtia & bonitate omnia administrat, licèt æquali hac cura sua, inæqualia variis bona dispenset. Nam vno actu simplici his maiora, illis minora distribuit. Idem docet 1. 2. q. 112. 4. ad 1. & S. Augustinus tract. 110. in Ioann. *Omnia*, inquit, *diligit Deus quæ fecit, & inter ea magis diligit creatu-* D *ras rationales: & illas eas amplius, quæ sunt membra Vnigeniti sui, & multò magis ipsum Vnigenitum suum.*

Moraliter, disce hic à Sapientia diuina minimos & minima non spernere, sed illa æquè ac magna & magnos curare: Deus enim creans omnia non dixit, Omittamus culicem, quia vilis & paruus est, sed eum æquè vt elephantem creauit, & creatum gubernat. Similiter fac & tu.

VERS. 9. FORTIORIBVS AVTEM FORTIOR INSTAT CRVCIATIO] Græcè, *fortibus* (vel potentibus) *vero validus incumbit scrutatio*, vel *perquisitio*, vel *examinatio*; Vatabl. *potentes autem vehemens manet inquisitio*. Noster vertit *cruciatio*, tum quia iudicialis reorum inquisitio fit per cruciatus & tormenta, quæ proinde Quæstiones vocantur; tum A quia eius finis est cruciatus, qui reis pro pœna à iudice decernitur & infligitur. Est metonymia & metalepsis: ponitur enim causa pro effectu, & antecedens pro consequentibus: ex examine enim iudiciali sequitur confessio reorum, ex confessione cognitio scelerum, ex cognitione fertur sententia, ex sententia infligitur supplicium & cruciatus.

Noster vertit *fortioribus* & *fortior*, pro *fortibus* & *fortis*, quia sub positiuo intelligitur comparatiuus & superlatiuus: si enim forti fortis instat cruciatio; ergo ex iusta proportione, fortiori instat fortior, & fortissimo fortissima. Idem dicit aliis verbis per exaggerationem, cum eo quod paulò antè dixit; *Potentes potenter tormenta patientur*, q. d. Reges & principes, qui alios sua potentia oppresserunt, potenter pariter à Deo opprimentur & B cruciabuntur.

AD VOS ERGO REGES SVNT HI SERMONES MEI, VT DISCATIS SAPIENTIAM, ET NON EXCIDATIS] id est, ne cadatis in peccatum, indéque in iram & vindictam Dei, ne delinquatis, ne offendatis, ne excidatis statu iustitiæ, indéque regno & vita: hoc enim est Græcum. μὴ παραπέσητε, vnde παράπτωμα est delictum, offensa, peccatum. VERS. 10.

Rursum reges compellat, vt eos acrius extimulet ad monita hæc sapientiæ de modestia & iustitia capessenda. Raros enim hac de re habent monitores, ac ob potentiam magnas habent ad fastum & iniuriam illecebras & impulsus. Vnde pro *reges* græcè est, τύραννοι, id est tyranni, Lucifer pro S. Athanasio legit, *ô mali tyranni*; S. Augustinus in C Speculo, *mali reges*. Tyrannus enim olim vocabatur rex, princeps, dominus, omnem habens in subditos potestatem. Vnde illud:

Ad generum Cereris (ad Plutonem) *sine cæde & sanguine pauci*
Descendunt reges, & sicca morte tyranni.

Multi enim reges fuere occisi. Sic Aristoph. Iouem vocat Deorum tyrannum, id est regem; ille enim est latè tyrannus, id est latè regnans & dominans. Reges ergo vocabantur tyranni ob fortitudinem. *Fortes enim reges tyranni vocabantur: nam tiro fortis*, ait Isidor. lib. 9. Etym. c. 9. Hinc Athen. lib. 13. *O amor*, inquit, *tyranne* (id est rex & imperator) *deorum & hominum*: nihil enim fortius est amore. Stephanus verò lib. de Vrbibus in voce τυῤῥηνία, tyrannum dictum putat à Tyrrhenia, quæ olim fuit vrbs & prouincia iuxta Hadriam, D cuius ciues vocabantur Tyrrheni: vnde tyranni. Porrò Tyrrhenia nunc vocatur Hetruria, & Tyrrheni sunt Hetrusci siue Tusci, quorum caput est Florentia, vti fusè demonstrat Philip. Cluuerius in descript. Italiæ lib. 2. cap. 1. Hetruscorum enim colonia fuit Hadria vrbs, iuxta Venetias, à qua vicinum mare dictum est Hadriaticum. Olim enim Tusci fuere potentes, & ditionis suæ fines extenderunt à mari Infero siue Hetrusco, vsque ad mare Superum siue Hadriaticum, teste Liuio lib. 5. Verisimilius alij censent vocem *tyrannus* deriuari ab Hebræis & Palæstinis: Hebræi enim vocant principes שרים *sarim*, Philisthini verò סרנים *seranim*. Vnde quinque satrapæ Philistum, putà satrapæ Gazæ, Azoti, Ascalonis, Geth & Accaron, passim in Hebræo vocantur *seranim*.

Tyranni etymon.

A Palæstinis.

Seranim

Seranim ergo est vox Phœnicia, vel potiùs Philisthæa: pro qua Chaldæi, qui de more *samech* Hebr. & Syrorum mutant in *ter* vel *tau*, dicunt טורנים *turanim*, vt patet Iosue 13. v. 3. vnde *tyranni*. Rursum *seranim* hebr. & syriacè significat axes in rotis, quibus totæ fulciuntur & voluuntur, vt patet 3. Reg. 7. v. 30. hinc principes vocantur *seranim*, quòd sint velut axes in rota, id est fulchra populi, & cardines rerum agendarum, sicut græcè βασιλεὺς dicitur quasi βάσις λαοῦ, id est basis populi; & hebr. אדון *adon*, id est dominus, quasi אדן *eden*, id est fulcrum, sustentaculum, eò quòd dominus sit columen & sustentator familiæ vel reipubl. cui præest. Verùm crescente fastu cùm superbi reges sua potestate abuti cœperunt, tyranni nomen ad illos solùm restrictum est, qui per insolentiam imperij viribus abutebantur, ac posthabitâ ratione & æquitatis moderatione, vi & quadam animi libidine dominabantur; libido ergo & crudelitas fecit, vt nomen tyranni malè audierit. Quocirca reges hîc serio monet Sapiēs, ne in tyrannos degenerent; sed sapienter, id est modestè & iustè, subditos regant, & rempubl. administrent; sic enim latissimè, quietissimè & diutissimè regnaturos, vti fecere Romani, de quibus Poëta cecinit: *Romanæ spatium est vrbis & orbis idem.*

Mysticè reges sunt, qui suis affectibus imperant, & mundi vanitates calcant, quales sunt Religiosi. Hi ergo ex instituto & professione sua toti vacent sapientiæ, id est contemplationi, virturi & perfectioni: cetera enim sunt nugæ & vanitas vanitatum.

VT DISCATIS SAPIENTIAM] *Sapientia* hîc prudentiam & virtutem omnem ethicam, ac politicam præsertim, scilicet scientiam rectè regendi, complectitur: hæc enim regi & principi est propria & summè necessaria. Idem suasit Mæcenas Augusto Cæsari, cuius sapientem orationem recitat Dio lib. 52. vbi inter alia ait: *Viues velut in quodam orbis terrarū theatro, nec fieri poterit, vt vel minimum peccatum tuum lateat: nihil enim sine arbitris, sed in imperio magna hominū multitudine ages: & perscrutari acta principum omnes homines libentissimè solēt. Qui si semel cōpererint te alia aliis præcipere, alia ipsum agere; non tam minas tuas metuent, sed facta imitabūtur.* Vnde pluribus interiectis infert: *Ideò splendorē tibi præclaris factis moribus para: statuas tibi, neque aureas, neque argēteas fieri vnquam sine: nam non modò magnis sumptibus ea constant, sed insidiis etiam opportunæ, ac parū diuturnæ sunt: bene faciēdo autem alias tibi statuas in ipsis hominum animis, nulli interitui obnoxias effice. Templū quoque nullū tibi patere ædificari, quippe in huiusmodi res inutassum multa pecunia insumitur, quas necessariis rebus impendere præstat. Etenim diuitiæ magnæ, non tam multa accipiendo, quàm non multos sumptus faciendo colliguntur; & id genus res nullam gloriā adferunt.* Causam & rationē à priori subiicit: *Virtus enim multos quidem diis æquat, sed nemò tamen vnquam mortalium suffragiis Deus effectus est. Itaque tibi si bonus sis ac rectè imperes, vniuersa terra templum erit, pro delubris omnes vrbes, omnes homines pro statuis, quos tu animis semper cum gloria insidebis. qui verò imperium suum malè gerunt, eos ista ornamenta, quāquam in omnibus vrbibus posita, tantum abest vt decorent, vt etiam reprehensionibus hominū exponāt, quum sint trophæa quædam malitiæ eorū, ac iniustitiæ monumenta: quæ quo diutiùs perdurauerint, eo longiùs quoque infamia istorū permanet. Itaq; si reuera immortalis fieri, cupis ita vt dixi agendū tibi est.* Deniq; sūmatim omnia vnico sapientiæ monito cōcludens: *Vnum, inquit, dicam, quod caput est & summa omnium eorum, quæ vel dicta sunt, vel dicenda restant. Si hæc tua sponte omnia egeris, quæ velles alium in te imperium habentē agere; nulla in re peccabis, omnia prosperè conficies, vitamque exinde & suauissimam, & tutissimam duces. Qui etiam non patris ac seruatoris loco te omnes & suscipiant & diligant, quum viderint te modestum, vita integra, bello ac pace præstantem.*

Mæcenatis regendi præcepta.

Huc facit disceptatio septem Græciæ sapientum de gloria principis, qua in re illa consistat: plerique enim eorum asserebere illam consistere in humilitate & modestia. Audi Plutarch. eorum
B sententias recitantem in Conuiuio septem sapientum: *Ceterùm Solon paululùm moratus: Mihi, ait, videtur hac ratione maximè gloriam consecutus, siue rex, siue tyrannus, si vnius imperium in popularem rempub. statum ciuibus conuertat. Subiecit Bias: Si primus pareat legibus patriæ. Post hos Thales pronunciauit, eum sibi principem videri beatum, qui natura ordine senex moriatur. Quartus Anacharsis: si solus sit prudens. Quintus Cleobulus: si familiarium nemini fidat. Sextus Pittacus: si subditos princeps ita condocefaciat, vt non ipsum, sed ipsius causa metuant. Vltimus Chilo: principem nihil meditari debere mortale, sed omnia immortalia.*

Gnomæ septem sapientum de optimo regimine.

QVI ENIM CVSTODIERINT IVSTA (S. Augustinus in Specul. legit, *iustitiam*) IVSTE, IVSTIFICABVNTVR (ita Rom. & Græca: malè ergo quidam legunt *iudicabuntur*) ET QVI DIDI-
C CERINT ISTA (ita Rom. & Græca: malè ergo nonnulli pro *ista* legunt, *iusta*; licèt idem sit sensus) INVENIENT QVID RESPONDEANT] q. d. Vos ô reges & principes audite hæc mea, de sapientia, id est de iustitia, putà de virtute & sanctitate, monita: quia qui ea custodierit iustè & sanctè, hic in tribunali Christi, vbi vt præcessit, durissimum iudicium his qui præsunt fiet, & fortioribus fortior rigidiorque instabit examinatio & cruciatio, iustificabitur, id est iustus & sanctus à Christo pronunciabitur, ac gloria æterna præmiabitur: *& qui didicerint ista*, iam dicta, *inuenient quid* iudici, ipsos de vita & regimine reipubl. examinanti, *respondeant*; græcè, *inuenient apologiam*, qua se contra omnes obiectiones, ac hominum dæmonumque criminationes tueantur & de-
D fendant: *inuenire* enim est consilij, *reperire* fortunæ, ait Valla. Vnde græcè est: οἱ γὰρ φυλάξαντες ὁσίως τὰ ὅσια ὁσιωθήσονται, id est, *qui custodiunt sanctè sancta, sanctificabuntur*, id est exercitium operum sanctorum fient sancti, & sanctiores, ac in die iudicij sancti à Christo coram toto mundo declarabuntur, laudabuntur & coronabuntur. Vnde Vatabl. vertit, *qui sanctitates sanctè coluerint, ij sancti censebuntur.*

Nota, non sufficere ad sanctitatem, vt quis faciat opus iustum & sanctum, sed requiri insuper, vt id iustè & sanctè fiat. v. g. non sufficit dare eleēmosynam, sed oportet vt illa fiat ex proprio, non ex rapto, vel alieno: item vt fiat recta intentione, non praua, qualis est, cùm illam das vt pauperem pertrahas ad hæresim, vel luxuriam:

Sanctum opus sanctè fieri debet: cur

sic enim eleemosyna contaminatur, fitque actus imperatus ab hæresi, vel luxuria. Nam vt ait S. Dionys. Bonum constat ex integra causa, malum autem ex singulis defectibus. Vnde si operi bono aliqua desit conditio requisita, iam non bonum est, sed mancum & defectuosum, vti docet S. Thomas & Scholast. imò Arist. in Ethicis: *Iustum*, inquit, *iustè fieri debet*. S. Cyprian, (vel quisquis est auctor, certè priscus est & grauis) de Singular. Cleric. *Sanctum*, ait, *non est, quod geritur sanctum, nisi sanctè peragatur, sicut Salomon asserit dicens: Qui enim custodiunt iustè iusta, iustificabuntur. Sinceriter ergo sinceritas ipsa seruanda est; & omne quod voti est, etiam in actu signandum est, ne aliud vota commendent, & aliud actus insinuent*. Probat ex illo Pauli 2. Timoth. 2. 5. *Qui certat in agone, non coronatur, nisi legitimè certauerit*. Idem significatur Cant. 5. 14. *Manus eius* (sponsi, putà Christi) *tornatiles, aureæ, plenæ hyacinthis*. In quæ verba commentans Guilielmus cognomēto Paruus, sed senio & sapientia magnus, qui floruit anno Domini 1200. *Manus*, inquit, *sponsi sunt, qui piis actionibus insistunt. In manibus autē sponsi tria notantur, tornatiles*, id est *rectè & probè continuata sine tortuositate, asperitate aut angulis, id est non tantùm piè, sed iustè ac purè agentes. Ita enim circa indigentium necessitates releuandas desudant, ne, dum illis prospiciunt, per vim aut dolum aliis noceant: si aliis defraudant, vt aliis consulatur; si fœnerantur, quod in vsus pauperum expendant, torta & angulosa manus sunt: propterea debent esse aureæ*, hoc est, *apud Dominum in cunctis actionibus auro charitatis præfulgidæ*. Tertiò, *debent esse plenæ hyacinthis, hoc est decenti, & quasi gemmea quadam actionis specie, etiam foris colorata. Duo enim sunt, quæ maximè actionem commendant, animus agentis, & exterior species actionis. Bona intentio commendat opus apud Deum, honesta operis superficies commendat illud apud homines: quando nihil à pietate charitatis alienum in radice intentionis, & nihil indecens in superficie actionis, tunc manus est, non tantùm aurea, sed plena hyacinthis*, &c.

INVENIENT QVID RESPONDEANT] *Contemplabor*, ait Habacuc c. 2. 1. *vt videam quid dicatur mihi, & quid respondeam ad arguentem me*. Qui ergo sapit, sic opera singula faciat, tam sanctè & perfectè, vt possit eorum rationem reddere Christo in die iudicij, nec ipse quid in iis carpere possit; *Quia, quod dies sine gemitu non potest, in illa districtione vltima increpationis omne argumentum cessat excusationis; quippe quia ille foris increpat, qui testis conscientiæ intus animum accusat*, ait S. Greg. hom. 38. in Euang. Vnde tunc impij obmutescentes non habebunt excusationem, qua se defendant, & sua scelera extenuent.

CONCVPISCITE ERGO SERMONES MEOS,
VERS. 12. DILIGITE (græcè, ποθήσατε, id est optate & desiderate) ILLOS, ET HABEBITIS DISCIPLINAM] Græcè, παιδευθήσεσθε, id est *erudiemini*, sicuti eruditi, acquiretis παιδείαν, id est disciplinam, hoc est morum castigationem & compositionem; sicut pueri per increpationes, verbera & flagella discunt mores suos ad honestatem, tum internam, tum externam, componere. Caro enim & concupiscentia nostra est cæca & cupida, instar pueri; vnde flagellis castiganda & ad virtutem conformanda est. Hinc flagellum & flagellatio vocatur disciplina, de qua prudenter di-

xit Petrus Blesensis (qui coæuus S. Bernardi floruit anno Domini 1160. teste Trithemio) serm. 6. A *Duo sunt, quæ hominem mirabiliter à peccato præseruant, frequens confessio, & frequentior disciplina*, idemque crebrò alibi inculcat, vt epist. 16. 27. 46. 57. &c. Sicut enim caro sine sale putrescit, sic corpus sine mortificatione corrumpitur, & ad vitia diffluit, vti alibi pluribus ostendi. Sapienter sanctus Chrysost. hom. 34. ad Popul. *Pœnitentia pharmacum*, inquit, *maximum est nostrorum vulnerum remedium, sic animarum vlcera curans & abolens, vt neque cicatrix, neque verruca appariturа sit, quod in corporis vulneribus non est possibile*.

Portò disciplina, tam exteriùs corpori, quàm interiùs menti ad castigandos eius inordinatos affectus, assiduè adhibenda est. Vnde Richard. de S. Vict. in cap. 2. Cant. c. 2. *Ille*, ait, *perfectæ virtutis est, qui virtute spiritus, & voluntates carnis, &* B *voluntatem cordis potenter comprimit*. Nam vt idē ait lib. de Præpar. ad contemp. c. 32. *Disciplina corporis absque disciplina cordis inutilis est*. Vide Cassian. lib. 5. de Instit. renunc. c. 21. & 22. Sicut ergo studium est via & methodus ad scientiam: sic disciplina & morum affectuumque iuxta legem Dei castigatio & reformatio est via & methodus ad sapientiam diuinam. Caussam dat S. Bern. serm. 58. in Cant. *Quis enim ita ad vnguem*, inquit, *omnia à se superflua resecauit, vt nihil se habere putet putatione dignum? Credite mihi, & putata repullulant, & effugata redeunt, & reaccenduntur extincta, & sopita denuo excitantur. Parum est ergo semel putasse. Sæpè putandum est, imò, si fieri possit, semper; quia semper, quod putari oporteat, si non dissimulas, inuenis. Quantumlibet in hoc corpore manens profeceris,* C *erras si vitia putas mortua, & non magis suppressa. Velis nolis, intra tuos fines habitat Iebusæus. subiugari potest, sed non exterminari*. Et ibidē: *Scrutemur*, inquit, *iuxta Prophetam vias nostras, studia nostra, & in eo iudicet se quisque profecisse, non cum non inuenerit quod reprehendat, sed cum quod inuenerit reprehendet. Tunc te non frustra scrutatus es, si iterum opus esse scrutinio aduertisti*.

Hinc S. Cyprianus serm. de ieiunio: *Quotquot*, inquit, *viros virtutum vidimus, sine ieiunio non leguntur ascendisse; nec aliquid magnum moliti sunt, nisi priùs abstinentia præcessisset. Quoties aliquid à Deo obtinere conati sunt, ieiuniis incubuere & lacrymis, & pernoctantes in orationibus, relictis carni lacentibus, supplices beneficia postularunt*. Pinufius Abbas apud Cassian. lib. 4. de Instit. renunc. c. 34. & 35. hanc perfectam Christiani, imò Religiosi, D ideam proponit: *Mortificatas & crucifixas cum Christo habere concupiscentias, & affectus carnales vniuersos. Sicut ergo crucifixus quis, iam non pro animi sui motu membra sua quoquam mouendi habet potestatem: ita & nos voluntates nostras ac desideria non secundum id, quod nobis suaue est ac delectat ad præsens, sed secundum legem Domini, quò nos illa constrinxerit, applicare debemus*.

Mor. de mortificatione.

Idea perfecti.

Mortificatione magis indigent, qui in assiduis deliciis, libertate, dominio versantur, quales sunt reges, principes, Prælati, diuites & opulenti. Theodoretus in Philotheo c. 28. narrat Thalilæum per decem annos rotæ se inclusisse, vt se erigere non posset, sed semper sederet incuruatus faciem habens genibus affixam. Cumq; ab eo percunctaretur Theodoretus, cur se adeò affl ige-

cet respondit: *Mortificatio carnis, est figura pœnæ infernalis.* Crebra ergo cogitatio instantis mortis metusque gehennæ, docent veram mortificationem & disciplinam. quæ fuit communis vox SS. Anachoretarum.

Vers. 13. CLARA (Vatabl. *praclara*) EST, ET QVÆ NVMQVAM MARCESCIT SAPIENTIA, ET FACILE VIDETVR AB HIS QVI DILIGVNT EAM, ET INVENITVR AB HIS QVI QVÆRVNT ILLAM] Græcè λαμπρὰ καὶ ἀμάραντός ἐστιν σοφία, id est, *splendida & immarcescibilis est sapientia*, putà ipsa prudentia, virtus & sanctitas; tum quia ipsa in se est qualitas nobilissima, & instar amaranti incorruptibilis & æterna; tum quia sui studiosos nobilitat, claros facit & æternos. Comparat sapientiam amaranto flori vel spicæ: de quo ita scribit Plinius lib. 21. c. 8. *Amaranto non dubiè vincimur. Est autem spica purpurea veriùs, quàm flos aliquis, & ipse sine odore, mirumque in eo, gaudere decerpi, & lætius renasci. Prouenit Augusto mense: durat in autumnum. Alexandrino palma, qui decerptus asseruatur. Mirumque postquam defecere cuncti flores, madefactus aqua reuiuiscit, & hybernas coronas facit. Summa eius natura in nomine est, appellato, quoniam non marcescat.*

Sapientia est amarantus. Talis prorsus est sapientia, quæ numquam marcescit, sed semper reuiuiscit, estque purpurea, id est ignea: purpura enim & colore & nomine est πῦρ πῦρ, id est *ignis ignis*. Huic affine est illud psal. 11. 7. *Eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum.* Sapientia enim est ipsa lex, siue eloquia & dicta Dei, quæ excipit, amat & opere exequitur ipsa virtus. Et psal. 18. 8. *Lex Domini immaculata conuertens animas: testimonium* (id est ipsa lex, quæ testatur, quid Deus à nobis fieri velit) *Domini fidele, sapientiam præstans paruulis. Iustitiæ Domini rectæ, lætificantes corda: præceptum Domini lucidum, illuminans oculos. Timor Domini sanctus, permanens in sæculum sæculi.* Hinc sapientia *facilè videtur ab his qui diligunt eam.* Ipsa enim velut fax in Pharo, omnes in hoc sæculo nauigantes illuminat, iisque viam ad portum salutis prælucet: qui ergo eam diligit, luci illius aperiat oculos, & eam conspiciat. Nam vt ait S. Aug. lib. de Moribus Ecclesiæ c. 1. *Scientiam veritatis neque omnes à quibus quæritur, docere possunt: neque omnes, qui quærunt, discere digni sunt. Et diligentia igitur & pietas adhibenda est; altero fit, vt scientes inueniamus; altero, vt scire mereamur.* Philosophia ergo est via ad sophiam, hoc est, amor sapientiæ est via ad sapientiam. Amor enim vires mentis exacuit, & omnes difficultates superat.

Commendat sapientiam à tribus. Primò, à necessitate; Secundò, à pulchritudine, splendore & excellentia, æquè ac à facilitate & comitate; Tertiò, ab vtilitate. A necessitate commendauit illam ab initio capitis huc vsque, quòd sine sapientia reges subituri sint terribile Dei iudicium & tormenta. A pulchritudine hîc eam commendat, æquè ac à facilitate eam assequendi: ab vtilitate eam commendabit v. 19. & seq. Hîc ergo eam laudat à specie & benignitate singulari, qua prior sese offert sui cupidis, eosque ad se suique studium allicit & inuitat: cuius contrarium faciunt speciosæ fœminæ, quæ suâ formâ superbiunt & quæri volunt, non quærere, iuxta illud:

Fastus inest pulchris, sequitur que superbia formam.

Sic & scientia sæcularis inflat.

PRÆOCCVPAT QVI SE CONCVPISCVNT, VT ILLIS SE PRIOR OSTENDAT] Vers. 14. Vatab. *vltrò se cupidis offert cognoscendam*, Pagnin. *præoccupat cupientes, vt prænoscatur*, Clemēs Alex. 6. Strom. *præuenit eos, qui cupiunt, vt prænoscātur.* Sic de sapientia ait Eccles. c. 15. v. 1. & seqq. quòd quærentibus iustitiam *obuiabit quasi mater honorificata, & quasi mulier à virginitate suscipiet illum.* Vide ibi dicta. Dupliciter hæc gnome accipi potest. Primò, vt τὸ *vt* referatur ad *præoccupat*, & τὸ *qui concupiscunt*, accipiatur materialiter. q. d. Sapientia, putà Deus Deique gratia, præueniet eos qui se concupiscunt, ita vt illis se prior ostendat, in eisque sui concupiscentiam & desiderium excitet. In hoc enim consistit præuentio gratiæ, & præoccupatio Dei, quòd ipse omne nostrum desiderium præueniat, imò illud suscitet, vti docet Concil. Trident. sess. 6. item Arausican. & Mileuitan & S. Augustinus passim contra Pelag. Pelagianorum enim error erat, initium virtutis & salutis non esse à Deo, sed ex nobis. Hominem enim per liberum arbitrium se disponere ad gratiam, eamque à Deo poscere, itaque impetrare: quod planè falsum & erroneum est. Deus enim & Christus est quasi sol, qui sua luce & gratia omnes præuenit, nec vb vllo præueniri potest.

Secundò, vt τὸ *qui concupiscunt* accipiatur in sensu formali, ac τὸ *vt* referatur ad *qui se concupiscunt.* q. d. Sapientia præoccupat eos qui eam concupiscunt, & petunt vt illa se præoccupet, & prior se illis ostendat. Præoccupet, inquam, ad ipsam sapientiam confusè iam cognitam, particulatim & distinctè cognoscendam: ignoti enim nulla cupido: quare prius est hominem in confuso cognoscere & concupiscere sapientiam, quàm ab illa particulatim præoccupari & edoceri: sed illud ipsum confusè cognoscere & concupiscere sapientiam, manat ab alia priore præoccupatione sapientiæ, scilicet primâ & generali. Primò enim Deus in anima excitat generalem & confusam cognitionem, & concupiscentiam sapientiæ, virtutis & salutis, vt anima illam postulet à Deo. Cùm ergo anima illam postulat, Deus illam ei particulatim, sed sensim & per gradus infundit. Primò enim per fidem illam illuminat, Secundò, spem salutis ingerit; Tertiò, dolorem peccatorum immittit; Quartò, actum amoris & contritionis excitat: quæ est vltima & proxima dispositio ad gratiam & iustitiam, vti docet Trident. sess. 6. Sic Ecclesia, & fidelis quisque ac iustus, assiduè orat, vt noua Dei gratia præueniatur, ad noua & heroica sapientiæ, id est virtutum, opera edenda. Sed hæc eius oratio manat ab alia priore gratia præueniente, quæ eum ad orandum excitauit. Hæc enim est oratio Ecclesiæ in Dominica XVI. post Pentecosten: *Tua nos, quæsumus Domine, gratia semper & præueniat & sequatur, ac bonis operibus iugiter præstet esse intentos.* Vterque sensus verus est, vterque congruus, vterque demonstrat insignem humanitatem, beneuolentiam, liberalitatem, sollicitudinem & philanthropiam Dei nostri, qua ipse suo amore, vocatione & gratia nos indignos, imò peccatores & hostes suos præuenit, vt suos amicos, imò filios &

heredes efficiet. Vtrobique ergo Deus nos præoccupat; vtrobique sapientia, id est Dei illuminatio A & gratia, nos præuenit; vtrobique primas in studio sapientiæ occupat & anticipat: nam & primitus animæ sese confusè cognoscendam offert, suique generalem cupidinē excitat: deinde ab ea confusè cognita & concupita, in ea specialem, eamque ardentiorem sui concupiscentiam suscitat, idque in dies magis & magis, vt eius munere gliscat animo exorta cupido, donec illa sui fiat cupidissima, totaque eius amore inflammetur. Hinc Christus Ioan. 4. 14. sic de sapientia loquitur Samaritanæ sub aquæ nomine. *Aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Et Ioan. 7. 38. clamans in templo: *Si quis sitit*, ait, *veniat ad me: & qui biberit de aqua, quam ego dedero ei, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.* Et Apocal. 3. 20. *Ego sto ad ostium & pulso, si quis audierit vocem meam, & aperuerit mihi ianuam, intrabo ad illum, B & cœnabo cum illo, & ipse mecum.* Et S. August. 11. Confess. 2. *Per Christum*, ait, *quæsisti nos non quærentes te: quæsisti autem, vt quæreremus te.*

Mysticè, Beata Virgo velut æternæ Sapientiæ mater, præoccupare dicitur eos, qui se desiderant, & obuiare illis qui se inquirunt. Quia nemo tantâ celeritate ad implorandam Virginem currit; quàm ipsa Virgo ad imploratorem suum audiendum velocior procurrat. Vnde Cant. 4. 5. hinnulis comparatur; quia, vt hi, interprete Richardo Victorino, veloces sunt ad currendum; ita Beata Virgo ad succurrendum. Immò & à D. Epiphanio serm. de eius laudibus, currus Cherubicus appellatur, quia vt hic decem millibus multiplex citatissimus volat; ita & illa innumeris misericordiæ alis elata festinat, vt patrocinetur. Nec mirum, C cùm matris, non iudicis, munere fungatur. Quo nomine velocior aliquando ad auxilium ferendum Virgo mater, quàm eius filius Christus Dominus videtur, vt D. Anselmus lib. de Excellentia Virginis c. 6. asserit: *Velocior*, inquit, *est nonnunquam salus memorato nomine eius* (id est Mariæ) *quàm inuocato nomine Domini Iesu.* Et rationem reddit, *quia ad Christum, tamquam ad iudicem, pertinet etiam punire: ad Virginem, tamquam ad patronam, non nisi misereri.*

Moraliter disce hîc Christiane, imitari æternam Sapientiam, putà Christum eiusque matrem, vt tam inimicos, quàm amicos amore & honore præuenias, iuxta illud Apost. Rom. 12. *Honore inuicem præuenientes.* Hoc enim exigit perfecta charitas & beneficentia. Si ergo vis amari, ama: magnes enim amoris est amor. hinc Christus priùs D homines præuenit, factus homo, vt eos ad se redamandum cogeret. Huc facit illud Luciani:

Gratia quæ tarda est, ingrata est gratia: namque
Cùm fieri properat, gratia grata magis.

Audi Senecam lib. 2. de Benefic. c. 1. *Gratissima sunt beneficia parata, facilè occurrentia, vbi nulla mora fuit, nisi in accipientis verecundia. Optimum est antecedere desiderium, cuiusque proximum sequi, illud melius, occupare antequam rogetur: quia cùm homini probo ad rogandum os concurrat* (alij aptiùs, legunt *curidat*) *& suffundatur rubore; qui hoc tormentum remittit, multiplicat munus suum. Non tulit gratis, qui cùm rogasset accepit. Quandoquidem vt maioribus nostris grauissimis visum est Nulla res cariùs constat, quàm quæ precibus empta est.* Et inferiùs: *Ideo diu-* *nāda cuiusque voluntas, & cùm intellecta est, necessitate grauissima liberanda est. Illud beneficium iucundum victurumque in animo sciat, quod obuiam venit. Si non contingit præuenire, plura rogantis verba intercidamus, ne rogati videamur; sed certiores facti statim promittamus, facturasque nos etiam antequam interpellaremur, ipsa festinatione approbemus.*

QVI DE LVCE VIGILAVERIT AD ILLAM, NON LABORABIT: ASSIDENTEM ENIM ILLAM FORIBVS SVIS INVENIET] q. d. Qui manicauerit, qui manè primo diluculo illam quæsierit orando, inuocando, meditando, studendo, non laborabit, vt eam inueniat, quia ipsa manè ad se vigilanti assistit & assidet. Notat matutinum tempus, velut primum & aptissimum, dandum esse sapientiæ, id est orationi, studio & rebus diuinis, iuxta illud psal. 62. 2. *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo.* Et Prouerb. 8. 34. *Beatus homo qui audit me, & qui vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei.* Vide ibi dicta. Sed vigilantissimos quosque superat & præuertit vigilantia sapienti. Sic S. Magdalena ante auroram iuit ad sepulchrum Christi, vt eum quæreret, ideoque prima & ante Apostolos eum resurgentem videre meruit. VERS. 15.

Pro *assidentem* græcè est, πάρεδρος, quo nomine Philosophi vocabant suos deos & genios familiares. Sicut Socrates genium habuit paredrum, id est assessorem. Sic hæresiarchæ habuerunt dæmones paredros. Tales quoque habent magi in annulis. At iustorum paredrus est Deus, Deique sapientia & gratia. qua de re rursum dicetur c. 9. 4.

Narrat Suetonius in Galba c. 4. & 18. illi hoc omen, tam adepti, quàm adempti imperij fuisse datum: *Somniauit*, inquit, *fortunam dicentem stare se ante fores defessam, &, nisi ocyùs reciperetur, cuicumque obuio prædæ futuram. Euigilans aperto atrio simulacrum æneum deæ, cubitali maius, iuxta limen inuenit, & in larario collocatum coluit. Longè pòst monile pretiosissimum fortunæ destinatum, Veneri Capitolinæ impendit. Proxima nocte somniauit speciē fortunæ, querentis fraudatam se dono destinato, minantisque erepturam & ipsam, quæ dedisset.* ac paulò pòst imperio & vita priuatus est. Vera sapientia, & fortuna fortunans est Deus, à quo omnis nostra salus & beatitudo proficiscitur: illum ergo se nobis offerentem cupidè excipiamus, exceptum constanter teneamus & colamus, vt illa sua bona & dona in nobis conseruet, adaugeat & perpetuet in æternum.

COGITARE ERGO DE ILLA, SENSVS EST CONSVMMATVS: ET QVI VIGILAVERIT PROPTER ILLAM, CITÒ SECVRVS ERIT] Pro *cogitare* græcè est, ἐνθυμηθῆναι in aoristo, id est cogitasse, animo versasse & volutasse, intellexisse & menti impressisse, vt scilicet illa menti iugiter obuersetur, ac de ea assiduè cogites. Vnde Noster aptè vertit, *cogitare* in præsenti. Adde, sæpè præteritum sumi pro præsenti, præsertim apud Hebræos, qui carent præsenti. Pro *sensus consummatus*, græcè est, φρονήσεως τελειότης, id est *sapientiæ perfectio est*, vel *prudentiæ & intelligentiæ consummatio est*; vel *prudentia perfecta est*: quare perperam Holcot per *sensus*, corporis sensus hîc accipit. q. d. Sapientia corrigit & perficit vitia & defectus sensuum corporeorum, putà visus, auditus, gustus, &c. VERS. 26.

Sensus ergo Primò, esse potest q. d. Qui assiduè sensum, id est sapientiam & prudentiam, eiusque dogmata & dictamina mente versat, vt ea semper ob oculos habeat, & iuxta ea actiones suas instituat & dirigat, hic perfectè sapiens & prudens est. *Et qui vigilauerit propter illam*, vt sapientiam eiusque præcepta cognoscat mentique imprimat, hic *citò securus erit*, græcè, *ἀμέριμνος ἔσται*, id est sine cura (*securus* enim idem est, quod *semotus à cura*) sine sollicitudine erit, putà quietus & tranquillus erit, indeque hilaris & lætus: nam *secura mens quasi iuge conuiuium*: quia talis sapientet, iuxta dictamen sapientiæ vitam instituet: vnde securus erit, tum à peccato & lapsu, tum à periculis, quæ actiones difficiles comitari & subsequi solent: hæc enim sapientia præuidet & prouidet: vnde ea vel fugit, vel abigit & propulsat, vel tolerat & fortiter superat. Securitatem ergo & tranquillitatem animo præstat sapientia, cùm insipientia & imprudentia mille ei curas, angores, pericula, infelices actionum soccessus & damna afferat, ait Cantacuzenus.

Sapiens est securus: cur?

Posset Secundò, planiùs sic exponi, q. d. Perfectè prudens est, qui non de rebus mundi vanis, caducis, curiosis & futilibus, sed de vera sapientia, quæ eum ad virtutem & felicitatem perducat, cogitat, & sollicitus est, quomodo scilicet illam adipisci queat. Porrò securus erit quòd eam adipiscetur, qui ad eam manè *vigilauerit*, id est, qui eam studiosè quæsierit & vestigarit: inueniet enim eam sibi vltrò occurrentem & assistentem, imò præoccupantem, vti paulò antè dixit. ita à Castro. Vnde Vatabl. vertit, *nempe de illa cogitare ad sapiētiæ perfectionem pertinet, & qui vigilauerit propter eam, citò securus fuerit*. Hinc Cicero teste S. Augustino lib. 1. contra Academ. cap. 3. beatum asserit eum, qui studet veritati indagandæ, etiamsi eam non assequatur. Multò magis beatus in spe dicendus est, qui in hac vita incipit studere sapientiæ & veritati, quæ Deus est, cognoscendæ, vt in cælo eum perfectè videre mereatur, fiatque beatus in re.

Tertiò, Cantacuzenus sic exponit, q. d. Perfecta prudentia & intelligentia est, cogitare de vera sapientia discenda & comparanda. Sicut enim finis domus est tectum, hoc est, ea tegi contra cæli hominumque iniurias; vrbis finis, est ciuium salus; medicinæ finis, est sanitas: sic omnis scientiæ & intelligentiæ finis, est vera sapientia, quæ hominem rectè viuere docet, & ad beatitudinem rectà ducit.

Quartò, noster Lorinus: Post acquirendæ facilitatem sapientiæ, inquit, felicitatem persequitur in eius acquisitione. Hæc autem est duplex, perfectio intellectus, & mentis securitas; siue tum erroris, tum mali exclusio; ita vt falsas euellat opiniones inflammando mentes veritatis cognitione, ac demat sollicitudines, & curas inanes expellat.

Ex hisce quatuor sensibus secundus planior & accommodatior videtur, eumque exigit vox illatiua *ergo* (licèt in Græco sit γὰρ, id est *enim*, sed γὰρ subinde significat *certè*, *vtique*, *nimirum*, *igitur*) quæ hanc gnomen cum præcedenti colligat, ex eaque educit & colligit. q. d. Sapientia adeò prompta & prona est ad se communicandum, vt præoccupet sui cupidos, seseque prior illis ostendat. Ergo cogitare de illa est sensus consummatus, id est perfecta prudentia & sapientia: nam sapientia ex sua promptitudine vltrò & illico de se cogitanti occurret, eumque plenam & perfectam sapientiam edocebit: quare qui vigilauerit ad eam, citò securus de sapientia adipiscenda, deque omni alia cura & re feliciter conficienda euadet. Hunc esse sensum liquet ex causa, quam Sapiens subdit: *Quoniam dignos se ipsa circuit quærens, &c. & in omni prouidentia occurrit illis*. Est metonymia: cogitatio enim & studium sapientiæ vocatur sapientiæ perfectio, non consummatè, sed inchoatiuè, quia ad eam est via, ad eamque sensim studiosum perducit. Verba enim & nomina Hebræorum sępè actum non perfectum, sed inchoatum significant, vti iam sæpiùs monui. Porrò cogitatio sapientiæ inducit sapientiam; quia qui sæpè de aliqua re cogitat, illam deamat; sapientia autem amata vltrò occurrit amanti, seseque illi communicat.

Mysticè, consummatio sapientiæ & securitas mentis est, res diuinas diligenter cogitare, meditari, concupiscere, amare. Hanc autem sapientiam à Spiritu sancto progenitam, hanc securitatem à bona conscientia manantem nemo habet, nisi qui charitate erga Deum & proximum pollet.

QVONIAM DIGNOS SE IPSA CIRCVIT QVÆRENS, ET IN VIIS OSTENDIT SE ILLIS HILARITER, ET IN OMNI PROVIDENTIA OCCVRRIT ILLIS] Vers. 17. Dat causam, cur cogitare de sapientia sit sensus consummatus, & cur vigilans ad illam securus sit futurus, quia scilicet illa dignos se, id est de se cogitantes, seque studiosè vestigantes, circuit & quærit, vt vltrò *in viis*, id est in omnibus vitæ actionibus, institutis, officiis, tum priuatis, tum publicis, ac præsertim in gubernanda republica, hilariter se suaque omnia ijs ostendat & communicet, imò illis occurrit *in omni prouidentia*; græcè, *ἐπινοίᾳ*, id est consilio, ingenio, solertia, consideratione, excogitatione, inuentione, prudentia: quasi dicat, Sapientia mille modos & rationes solerter excogitat & adinuenit, quibus sui cupidis summa cura & prouidentia occurrat & succurrat. Deus (qui est ipsa sapientia) inquit Nazianz. amat amari, quærit quæri, sitit sitiri; hinc mille modos adinuenit, quibus animas ad se trahat & conuertat. Vnde Vatabl. vertit, *summo studio occurrit illis*; Noster vertit, *prouidentia*, quia sapientiæ & prudentiæ potior pars est prospicere futura, eaque si bona sint, accersere, si mala, auertere. Simili modo, sed contrario fine meretrix luxuriæ & voluptatis occurrit iuueni incauto, illumque suis deliciis inescat, dementat, perdit & necat, vti describitur Prou. 7. 14. & seqq.

Posset Secundò, *ἐπινοίᾳ* referri non ad sapientiam, sed ad studiosum sapientiæ: huic enim in omni *ἐπινοίᾳ*, id est cogitatione & deliberatione, occurrit, seseque sistit sapientia. q. d. Quandocumque animus prudens aliquid prudenter & prouidè cogitat & meditatur, ibi statim occurrit sapientia, ipseque Deus: quare saluberrimum est de sapientia, deque Deo & rebus diuinis cogitare & loqui: ibi enim illico inserit se Deus, sicut Christus inseruit se discipulis euntibus in

Emaus, cùm de se loquerentur. ita Cantacuzenus & Iansen.

Hic sensus appositus quoque videtur, satisque respondet Græco: *τῶ enim in omni prouidentia*, vel, vt nonnulli legunt, *prudentia, occurrit*, respondet *τῶ in viis ostendit*: prudentiæ enim & prouidentiæ humanæ munus est, vt homini prudenter vias, id est actiones suas naturales, instituere volenti, seseque consulenti, suggerat in omnibus rationes & media opportuna, quibus idipsum efficiat. Prudentia verò & sapientia diuina, multò magis id præstat in actionibus supernaturalibus & diuinis. Omnes hæ metaphoræ significant Deum suam sapientiam (putà sua præcepta & consilia, sua diuina lumina) libentissimè communicare his qui eam cupiunt, imò ad hoc gestire, vt vltronea voluntate, & benignissima liberalitate beneficia sua in cupidos profundat: quare par est vt homines simili voto respondeant & occurrant Deo, vt eam ab illo ardenter postulent & exquirant, vti sponsa quæsiuit sponsum, dicens: *Surgam & circuibo ciuitatem, per vicos & plateas quæram quem diligit anima mea*, Cant. 3. 2. Ita Christum quæsiuit S. Magdalena, ideoque inuenit magno suo bono & felicitate.

Vterque sensus iam datus, congruus est & connexus. Eadem enim est prudentia & prouidentia, quæ ab homine quæritur consuliturq; & quæ homini quærenti consulentique occurrit, rationesque prudenter operandi in omnibus rebus, præsertim grauioribus & magis arduis, suggerit. Sapientiam matrem suam imitentur viri sapientes, vt zelum eius induentes circumeant quærentes dignos & dispositos, quibus sapientiam suam communicent, illisque eam ostendant, non tardè, tetricè, morosè, sed celeriter, hilariter, iucundè (*hilarem enim datorem diligit Deus*, 2. Cor. 9.) atque in omni prouidentia illis occurrant & succurrant, vti fecit Christus Dominus, S. Petrus, S. Paulus, ceterique Apostoli & viri Apostolici ac Religiosi, qui animas ad Dei cognitionem & amorem traducere satagūt.

Symbolicè, S. Gregor. 26. Mor. c. 8. per *vias*, accipit creaturas, quibus ascendimus ad creatorem. *In viis*, inquit, *ostendit se illis hilariter, & omni prouidentia occurrit illis. Viæ quippe ad creatorem sunt opera considerata creatoris. Quæ dum facta cernimus, potentiam factoris miramur. In istis viis à sapientia omni nobis prouidentia occurritur: quia factoris nobis virtus inquirenda proponitur in omne, quod mirabiliter factum videtur; & quocumque se verterit anima, si vigilanter intendit, in ipsis Deum inuenit, per quæ reliquit, eiusque potentiam ex eorum rursus consideratione cognoscit, quorum amore deseruit: & per quæ peruersa cecidit, per hæc conuersa reuocatur.*

Huic expositioni fauet Græcum φαντάζεται, quod Noster vertit, *ostendit*, scilicet quasi per visum & phantasma: per phantasmata enim rerum creatarum mens assurgit ad purè contemplandum earum creatorem, ibique quietem, hilaritatem & omne bonum inuenit, vt dicat cum sancto Francisco: *Deus meus & omnia*. Nam vt sapienter ait S. August. l. 4. Confess. 10. *Quaquauersum se verterit anima hominis, ad dolores figitur alibi præterquam in se.*

Vers. 18. INITIVM ENIM ILLIVS VERISSIMA EST DISCIPLINÆ CONCVPISCENTIA] Græca, ἀρχὴ γὰρ αὐτῆς ἡ ἀληθεστάτη παιδείας ἐπιθυμία. vbi τὸ ἀληθεστάτη, tam referri potest ad ἀρχὴ, id est *initium*, hicque inclinat articulus ἡ, quàm ad ἐπιθυμία, id est *concupiscentia*. Ad ἀρχὴ refert Cantacuzenus, Iansenius & Osorius; vnde vertunt, *initium enim illius verissimum est, disciplinæ concupiscentia*. q. d. Varia assignari solent initia sapientiæ, sed verissimum eius initium est concupiscentia disciplinæ, siue, vt ait Osorius, verissimum sapientiæ fundamentum, illius cupiditate & inflammato desiderio continetur.

Noster verò, Vatabl. & alij τὸ ἀληθεστάτη, referunt ad ἐπιθυμία; vnde vertunt, *initium enim illius, verissima est disciplinæ concupiscentia*. Probat enim id quod dixit sapientiam occurrere, imò præoccupare eos qui se concupiscunt, ex eo, quòd concupiscentia disciplinæ sit initium sapientiæ: disciplina enim est comes & soror sapientiæ. Sensus ergo est q. d. Dixi sapientiam occurrere non omnibus, sed sui cupidis; quia concupiscentia, siue desiderium disciplinæ (quæ parit sapientiam) non quale quale, sed verissimum, id est purissimum, ac plenè remotum ab omni simulatione, fuco & cupiditate; item verissimum, id est integrum, quod totum sapientiæ incumbat, nec ad alia desideranda se distrahat (postulat enim totum hominem) est verum & proprium sapientiæ practicæ, salutiferæ & diuinæ initium. Multi enim concupiscunt disciplinam, vt per eam ad honores, opes & status promoueantur; hi non habent concupiscentiam eius veram & sinceram ideoque non habent initium sapientiæ. Porrò disciplina, vt dixi vers. 12. est castigatio prauarum affectionum & cupiditatum: per hanc enim datur initium sapientiæ & virtuti, si nimirum disciplina concupiscatur verissimè, id est non ambitiosè, non curiosè, non torpidè, non quæstuosè, non partitè; sed humiliter, candidè, feruenter, piè & purè, totaliter & integrè. Sicut enim desiderium sanitatis, scientiæ, artis, est initium sanitatis, scientiæ & artis: sic philosophia est initium sophiæ, id est sic amor & desiderium sapientiæ, siue virtutis, magnum est sapientiæ & virtutis principium, iuxta illud:

Dimidium facti, qui benecœpit habet.

tum quia, qui vehementer aliquid desiderat, totus in illud incumbit, omnes vires explicat, omnes difficultates subit & superat: tum quia virtus consistit in voluntate, cuius actus est desiderium. Quid enim est humilitas, nisi amor & desiderium se demittendi? Quid est patientia, nisi amor patiendi? Quid charitas, nisi desiderium amandi? Quare quantum, quamque ardens & efficax est in voluntate desiderium virtutis, tanta implicitè in ea, tamque ardens & efficax est ipsa virtus. Qui ergo in virtute quapiam crescere satagit, eius desideria in se ardentia & efficacia crebrò excitet; sic mirificè in ea proficiet. Tantus igitur in virtute es, quantus in ea efficaciter esse vis. Hoc desiderium sapientiæ habebat S. August. libr. 11. Confess. c. 2. *Sint*, inquit, *castæ deliciæ meæ Scriptura tua, nec fallar in eis, nec fallam in eis.* Hinc & iustificationis initium, & ad illam dispositio est, vt peccator gratiâ Dei præuentus iustitiam concupiscat, illamque à Deo postulet, vtque Christum velut iustitiæ fontem diligere incipiat, ait Concil. Trident. sess. 6.

Obijcies: *initium sapientiæ est timor Domini*, psal. 110.10. quomodo ergo hîc dicitur, quòd initium sapientiæ sit disciplinæ concupiscentia? Respondetur: Timor Domini est disciplinæ concupiscentia, quia timor hic est & amor Dei, qui secum affert concupiscentiam & amorem disciplinæ. Vide dicta Eccli.1.16.

Initium virtutis est eius desiderium. Moraliter, hîc disce initium & vitam ad sapientiam, id est virtutem & perfectionem, esse urgens eius desiderium. Audi nostrum Aluarez de Paz de Perfect. in proœm. Sicut summa humani cordis peruersitas à desiderio mali sumit exordium, quo desiderio animus excitatus & victus malum semel patrat, & ex vno peccato in aliud ruit, quousque ad consuetudinem veniat, & ex consuetudine in cordis duritiem, ac in extremam miseriam cadat: ita eiusdem cordis summa perfectio à desiderio boni incipiat necesse est, quod desiderium vires accumulans, & mentem hominis sæpè sollicitans in opus prodeat, & ex bonorum operum iteratione virtutis consuetudinem pariat, & ex bona consuetudine in amorem boni propter seipsum, atque adeò in ipsam perfectionem ascendat. Hoc desiderium est ianua, per quam humana mens in sanctuarium sine in ipsam sanctitatem, ingreditur. Est ventus, quo nauigium cordis impulsum, à seipso, & à rebus terrenis discedit, & felici cursu in puritatem enauigat. Est primus gradus, quo quis à malo desciscit, & sensim paulatimque progrediens, tandem in perfectæ virtutis possessione collocatur.

VERS.19. CVRA ERGO DISCIPLINÆ, DILECTIO EST: ET DILECTIO, CVSTODIA LEGVM ILLIVS EST: CVSTODITIO AVTEM LEGVM, CONSVMMATIO INCORRVPTIONIS EST] Ex eo quòd dixit sapientiam occurrere iis qui se cupiunt, commendat cupiditatem sapientiæ, & in eius laudes excurrit, atque per gradationem & soriteih, id est aceruatem syllogismum, eius dotes & fructus eximios enumerat. Pro *ergo* græcè est δὲ, id est *autem, verò*, vt gradatio incipiat v. præced. q. d. Initium sapientiæ est disciplinæ concupiscentia: concupiscentia autem disciplinæ, eiusdem parit curam & sollicitudinem: cura parit dilectionem, dilectio custodiam legum, hæc incorruptionem, quæ facit proximum esse Deo per regnum æternum, quod disciplinæ, siue sapientiæ, cupido affert. Aut vt noster à Castro, q.d. Verissimum initium sapientiæ est eius cupiditas: cupiditas curam auget, cura amorem, amor ad obseruantiā legis animū accendit: porrò obseruantia diuinæ legis certum reddit hominem de futura incorruptione: incorruptio verò ad Deo fruendum perducit: cupiditas ergo sapientiæ deducit ad Dei regnum.

Verùm, quia non dicit Sapiens: *Concupiscentia disciplinæ est cura disciplinæ*, sicut dicit; *Cura disciplinæ dilectio est, & dilectio custodia legum illius est*, &c. hinc Noster aptiùs censuit hîc inchoandā esse gradationem, atque concupiscentiam disciplinæ esse eamdem cum cura disciplinæ: qui enim aliquid concupiscit, curat & sollicitus est, vt idipsum assequatur. Vnde pro δὲ, id est *verò*, vertit, *ergo*, quæ sæpè est particula non illatiua, sed sermonis inchoatiua, idemque valet, quod *itaque*. Idem valet subinde Græcum δὲ, & Latinum *verò*,

A vt scilicet sit particula, non aduersatiua, sed expletiua vel ornatiua. Vnde Terent. in Eunucho:

Id verò, inquit, quod ego puto mihi palmarium
Me reperisse.

Vbi Donatus: Nisi, inquit, ornatiuum esset *verò*, nihil significaret. Sensus ergo est q. d. *Initium sapientiæ*, & consequenter felicitatis omnisque boni, est concupiscentia siue cura disciplinæ. Ostendit deinde idipsum per partes gradatim scandendo vsque ad regnum æternum, atque: *Cura ergo disciplinæ*, &c. q.d. Itaque concupiscentia siue cura disciplinæ est dilectio, id est conciliat dilectionem, siue charitatem: quantum enim per disciplinam & castigationem reprimitur & decrescit cupiditas, tantum dilatatur & accrescit charitas, adeoque plena charitas est, nulla cupiditas, ait S. Aug. *Dilectio*

B *verò custodia legum illius est*, id est, charitas impellit, suadet & efficit custodiam legum: qui enim Deum amat, vtique eius mandata custodit: sicut qui amat regem, eius iussa exsequitur; & qui diligit amicum, eius voluntatem explet.

CVSTODITIO (græcè, προσοχὴ, id est attentio, diligens auditio, & accurata diligentia ad leges Dei, quas audiuimus & cognouimus, custodiendas & obseruandas) AVTEM LEGVM, CONSVMMATIO (græcè, βεβαίωσις, ie est confirmatio) INCORRVPTIONIS EST]. S. Athanas. de Incarnat. Verbi, *attentio & obseruatio legum, confirmatio est immortalitatis*; Vatabl. *obseruatio legum, integritatis*, vel *immortalitatis, constitutio est*, id est statumen, basis & firmamentum est. Incorruptio hæc vel integritas, tum generatim pro virtute & puritate accipi potest. q. d. Custodia legum facit, vt

C homo sit integer & perfectus secundùm omnes virtutes, omniumque virtutum leges & præscripta. ita Hugo. tum propriè pro castitate. q. d. Custodia legum affert castitatem (hæc enim vna est ex legibus à Deo sancitis, & ceterarum legum decus & complementum) quæ facit, vt homo sit integer & incorruptus, tam mente, quàm corpore. Vnde Climacus gradu 15. & S. Basil. libr. de Virginit. docent, castitatem esse virtutem, quæ homines faciat angelos, illamque esse, tum semen, tum typum futuræ incorruptionis in gloria cælesti, imò illam homini indere similitudinem Dei integri & incorruptibilis, quantum fas est mortali, mentè æquè ac corpore Deo assimilari. Vnde sequitur: *Incorruptio autem facit esse proximum Deo*. Hinc & multorum multarumque virginum corpora post mortem incorrupta manse-

D runt, & etiamnum manent. Hinc rursum ex Græco vertas, *custodia legum est firmamentum immortalitatis*: quia sicut violatio legis de non comedendo pomo vetito facta ab Adamo, fuit causa corruptionis & mortis, tam eius, quàm posterorum omnium: sic custodia legum est causa incorruptionis & immortalitatis, quia illam meretur consequi in futura resurrectione. Ita Lyranus & Dionysius.

Nota. Omnes hæ gradationes & gnomæ in sensu, non formali, sed causali explicandæ sunt. Non enim custodia legum est consummatio incorruptionis & immortalitatis formaliter, vt patet; sed causaliter, quia scilicet eam causabit, ac plenam & consummatam immortalitatem Beatis afferet in cælo. Hinc Clemens Alex. lib. 6.

Strom. paraphrasticè sic vertit, vel potiùs explicat: *Ergo dilectio cognitionis facit alienum ab interitu, & eum qui est regalis prope Deum extollit.* Pro quo Noster vertit,

Vers. 20 Incorrvptio avtem facit esse proximvm Deo] Græcè, *incorruptio autem facit esse prope Deum*, id est proximè Deo. Sæpè enim positiua pro superlatiuis vsurpantur: Syrus, *veritas quæ non corrumpitur; & opus quod est sine corruptione, approximant ad Deum*; Arabicus, *& priuatio tentationis ponit hominem proximum Deo.* Arabes tentationem vocant omne malum, omnem corruptionem. Pergit in gradatione, q. d. Integritas mentis, quam affert custodia legum, facit vt homo sit similis Deo per gratiam & sanctitatem, eademque faciet vt homo sit Deo similis in cælo per immortalitatem & gloriam, iuxta illud: *Cùm apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eũ sicuti est*, 1. Ioan. 3. 2. Visio enim Dei nos beabit, facietq; ei similes. Vnde S. Irenæus l. 4. cõtra hæres. c. 75. *Visio Dei*, inquit, *efficax est incorruptelæ; incorruptela verò proximum facit esse Deo.* qui & paulò antè: *Subiectio Dei*, inquit, *incorruptela perseuerantia est; incorruptela autem gloria infecti.* q. d. Incorruptio est dos & gloria propria Deo, qui non est factus, sed per se semper extitit; à quo eamdem participãt iusti & beati, illi planè subiecti & vniti. Esto enim damnati sint futuri quoque immortales; tamen erunt in perpetuis tormentis; vnde erunt corruptibiliter incorruptibiles, & mortaliter immortales. S. Bonauent. per *incorruptionem* accipit virginitatem. hæc enim facit integros mente & corpore, ac proximos Deo; imò castas animas facit sponsas Dei. Vnde virgines proximè sequuntur Agnum quocumque ierit, Apocal. 14. 4. Verùm hæc partialis est incorruptio: totalis verò est custodia legum, quæ competit omnibus iustis. Huc facit illud Plinij in Panegyr. Traiani. Nil præstabilius aut pulchrius deorum, quàm castus & sanctus, & diis simillimus princeps. Et illud, quod scribit Plutarch. lib. Quòd cum principe philosophandum sit, Minoëm esse Iouis discipulum: *Non enim*, inquit, *priuatos homines, vel otiosos deorum voluerunt esse discipulos, sed reges, qui sapientiam & virtutes animi consecuti, ea essent ad vtilitatem omnium conuersuri.*

Huc quoque facit illud Arist. 10. Ethic. c. 8. *Qui mente operatur, & eam colit, disponitur optimè, is & amicissimus diis immortalibus esse videtur. Nam si dij curam humanarum rerum, vt existimatur, aliquam habent, rationi sanè consentaneum fuerit, ipsos eo gaudere quod est optimum maximèq; sibi cognatum: hoc autem fuerit ipsa mens; & in eos, qui maximè hoc amant atque honorant, beneficia vicissim cõferre, tãquam curam habentes eorum quæ sibi sunt chara, ac diligentiam adhibentes, & rectè beneq; agentes. At constat hæc omnia maximè sapienti inesse: amicissimus igitur sapiens ipse diis immortalibus est; eumdem autem conuenienś est & felicissimum esse: quare sapiens hoc quoque modo maximè fuerit felix.*

Vers. 21. Concvpiscentia itaqve sapientiæ dedvcit ad regnvm perpetvvm] Hæc est clausula & culmen gradationis atque soritis. q. d. Concupiscentia disciplinæ, & illi connexæ sapientiæ, facit incorruptos & proximos, imò similes Deo per gratiam & gloriam, itaque tribuit eis regnum Dei perpetuum, eosque facit reges cælestes & æternos; hoc enim regnum debetur, ac paratum & promissum est sapientibus, id est iustis, qui custodiunt legem, ac per integritatem vitæ proximi sunt Deo: hoc enim vt notum Sapiens hìc subaudiendum relinquit. Quis ergo non concupiscat, quis non ambiat sapientiam, id est virtutem & sanctitatem, quæ sui studiosos adeò beat, exaltat, glorificat? Noster à Castro censet hìc agi de regno terreno, non cælesti, idque probat ex v. sequenti. Verum esto superficietenus hæc gnome accipi possit de regno terreno, quod longæuum & per multa sæcula propagatum præstat sapientia, vti præstitit Dauidi; tamen plenè & perfectè accipienda est de regno cælesti: hoc enim solum est perpetuum, facitq; Beatos incorruptos, immortales & proximos Deo: licet enim τὸ *perpetuum* non sit in Græco; tamen satis ex sequenti versu intelligitur. Vnde illud legit S. August. in Speculo, Cantacuzenus & alij. Nam regnum, non tantùm terrenum, vt vult à Castro, sed etiam cæleste promitti Iudæis in veteri testamento liquet ex c. 5. 17. *Ideo accipient regnum decoris, & diadema speciei de manu Domini.* Et clariùs Daniel. 7. 27. *Regnum autem & potestas, & magnitudo regni, quæ est subter omne cælum, detur populo sanctorum Altissimi, cuius regnum, regnum sempiternum*, &c.

Similem gradationem & soritem per similes gnomarum & præmiorum, velut annulos connexum & concatenatum videre est in Codice legum Visigothorum lib. 1. tit. 2. c. 6. qui annexus est Cassiodoro: *Sicut modestia principum*, inquit, *temperatio est legum; ita concordia ciuium, victoria est hostium. Ex mansuetudine etenim principum, oboritur dispositio legum; ex dispositione legum, institutio morum; ex institutione morum, concordia ciuium, ex concordia ciuium triumphus hostium: sicque bonus princeps interna regens, & externa conquirens, dum suam pacem possidet, & alienam litem abrumpit, celebratur & in ciuibus rector, & in hostibus victor: habiturus post labentia tempora requiem sempiternã: post luteum aurum, caleste regnum: post diadema & purpuram, gloriæ coronam. Quin potiùs nec deficiet esse rex: quoniam dum regnum terrenum relinquit, & caleste conquirit, non erit amisisse regni gloriam, sed auxisse.*

Hoc enim omnibus votis optandum & orandum est regibus, vt cum S. Ludouico de regno isto terreno & caduco ad cæleste & æternum transferantur. Omnis enim gloria regni terreni instar vmbræ pertransit, & instar fumi statim euanescit.

Vers. 22. Si ergo delectamini sedibvs (thronis regalibus) et sceptris, ô reges (græcè, *ô tyranni*) popvli, diligite sapientiam, vt in perpetvvm regnetis] Pro *diligite* græcè est τιμήσατε, id est honorate, in pretio habete, raram & charam ducite. Pro *sceptris* S. August. in Speculo legit, *stemmatibus*; S. Bonau. *schematibus*, sed perperam. Sensus est q. d. O reges, si regnum & regnare vos delectat, diligite sapientiam, vt sapienter, id est æquè, iustè & probè regnum administretis: sic enim regnabitis in sæculum, vt habent Græca, id est, longæuum & diuturnum vobis durabit regnum in terris, atque ex eo ad regnum in cælis æternum transferemini. Quid enim vobis proderit, ait Cantacuzenus, si à solio non ad cælum, sed ad cœnum ge-

hennæ, si à purpura ad ignem, à sceptro ad vincula, à corona ad ergastula inferorum traducamini? Quid profuit Salomoni tanta regni opulentia, maiestas & gloria? imò quid non obfuit, cùm ei sapientiam excusserit, eumque feminarum & idolorum mancipium fecerit, vt iure de eius salute dubitetur? Audiant ergo omnes S. Gregor. hom. 15. in Euang. *Si ergo fratres carissimi verè esse diuites cupitis, veras diuitias amate: si culmen veri honoris quæritis, ad cæleste regnum tendite: si gloriam dignitatum diligitis, in illa superna angelorum curia ascribi festinate:*

Iterum compellat & adhortatur reges & principes ad studium sapientiæ, id est prudentiæ & virtutis, ex eo quòd sapientia regnum stabiliat & perpetuet. Hinc liquet librum hunc maximè ad principes spectare, eisque scriptum & dicatum esse. Assignat ergo hîc veram rationem & modum regni acquirendi, administrandi, conseruandi & propagandi, nimirum sapientiam, id est iustitiam & probitatem; cuius reges admonet solium iudiciarium & sceptrum, quod iustitiæ est typus & symbolum. Sceptrum enim primitus erat baculus, vel virga recta. Vnde hebr. vocatur שבט, id est virga, baculus, vel pedum pastorum, vt significetur regem esse pastorem populorum, vt ait Homerus, ac proinde eâdem æquitate, benignitate, curâ & vigilantiâ debere regere populum, qua pastor regit oues. Porrò baculus hic olim ære, deinde auro ornabatur, non ad seueritatem, sed ad firmitatem & durationem, vti ostendit noster Martinus de Roa lib. 2. Singul. c. 5. Idem significat pedum pastorale, quo vtuntur omnes Episcopi, excepto Pontifice, qui vniuersalis est omnium pastor. Pedum, inquit Paulus Iurisconsul. est pastoralis baculus incuruus, ita dictus, quia illo oues pedibus comprehenduntur. Baculum habet Episcopus, ait Beda in Collect. vt subditos regat, infirmos sustineat. Consecrans Episcopum tradit ei pedum, dicitque vt habet Ordo Romanus: *Accipe baculum pastoralis officij, potestatem ligandi atque soluendi, & sis in corrigendis vitijs perseuerans, iudicium sine ira tenens, in fouendis virtutibus auditorum animos demulcens, in tranquillitate seueritatis censuram non deserens.* vel vt eodem libro: *Accipe baculum sacri regiminis signum, vt imbecilles consolides, titubantes confirmes, prauos corrigas, rectos dirigas in vitam salutis æternæ, habeasque potestatem erigendi dignos, & corrigendi indignos cooperante Domino nostro.* Hinc carmen de pedo, eius tres partes, triaque officia significans:

Curua trahit, quos recta regit, pars vltima pungit.

Vide Ioannem Stephanum Durantum li. 2. de Ritibus Ecclesiæ c. 9. n. 38. & seqq. & Iosephum Stephanum lib. de Potest. Pontif. c. 8. n. 5.

Sapientia est dos regendi.

Huc facit sapientiæ emblema. Sapientia enim pingitur vt heroina dextra librum tenens, sinistra sceptrum: liber notat studium, quo acquiritur sapientia: sceptrum notat honores & imperium, quos ipsa confert. Vnde Cicero lib. 1. de Orat. & in Tuscul. exclamat: *O vita philosophia dux, ô virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum, quid non modò nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? Tu vrbes peperisti, tu dissipatos homines in societatē vitæ conuocasti.* Aristot. li. 1. Rhetor. *Sapere,* inquit, *est quiddam aptum ad imperandum.* Vespasiani Imp. teste Philostr. lib. 5. c. 10. & 11. hoc erat votum: *O*

Exempla.

Iupiter da, vt sapientibus imperem, & mihi sapiētes. A *Quocirca sapientibus viris fores patere volo.* Seneca ep. 108. scribit de Attalo præceptore suo: *Ipse se regem esse dicebat; sed plusquam regnare mihi videbatur, cui liceret censuram agere regnantium.* Plutarch. li. de Iside tradit, Ægyptios solere regem eligere ex sacerdotibus ob sapientiam, vel militibus ob fortitudinem; sed hos sacerdotibus operam nauasse, vt discerent sapientiam. Platonis nota vox est: *Florerent & felices forent ciuitates, si aut philosophi imperarent, aut imperatores philosopharentur,* vti fecit Antoninus Imp. idcirco cognominatus Philosophus, cuius etiamnum scripta philosophica extant. Theodosius Imp. Arcadium & Honorium filios suos in disciplinam dedit Arsenio, sapientia & sanctitate celebri: quin & Philippus rex Alexandrum Magnum filium suum erudiendum tradidit Aristoteli. Denique ipsa sapientia palam proclamat B Prou. 8 *Per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt. Philosophia,* inquit Cicero, *omnia quæ cadere in hominem possunt, subter se habet, eaque casus contemnit humanos.* Vnde Diogenes rogatus, *quid ei philosophia boni contulisset?* respondit: *Hoc, vt comparatus sim ad omnem fortunam.* Et Dionysius tyrannus regno Siciliæ pulsus rogatus, *quid boni è Platone eiusque philosophia hausisset? Vt æquo animo,* inquit, *hanc fortunæ commutationem feram: ipsa enim docet animo & passionibus imperare & dominari.* Quocirca Zeno dicebat sapientes philosophos, non tantùm esse liberos, sed & reges. Cùm Cyrus filium Cambysen designaret imperij successorem: *Te, mi Cambyses,* dixit, *scire volo, non aureum hoc sceptrum esse, quod regnum tibi conseruet; sed amici fideles regibus & verissimum & tutissimum sceptrum sunt. ad negari non potest: at multo* C *melius ab ipsa sapientia præsidium est, per quam reges regnant.* Ita Xenophon lib. 8. Cyri pædiæ.

Porrò quantum sapientia, id est probitas, pietas, piaque parentum educatio, regales familias prolesque illustret, ac honoribus, opibusque & regnis æquè ac sanctitate & meritis adaugeat, in iisque stabiliat & confirmet; liquet ex familia Caroli Magni, quæ continuos per multa sæcula duces regesque protulit, rerum gestarum gloriâ in cælo æque ac in terra conspicuos, idque ex pia institutione S. Modoaldi Archiepiscopi Treuirensis, & S. Arnulphi Episcopi Metensis, à quibus prognata descendit. Nam Itta S. Modoaldi soror, pietate præstans nupsit B. Pipino primo Brabantiæ Duci, qui Dagobertum regem Francorum, cuius domui præerat, in luxuriam effusum, D reprehendit, refrænauit, ac ad vitam castam probamque reduxit. Vnde hæc Pipino dantur elogia in Vita S. Modoaldi: *Pipinus probatissimæ vitæ fuit, ac purissimæ famæ, sapientiæ domicilium, consiliorum thesaurus, defensio legum, controuersiarum finis, munimentum patriæ, decus curiæ, via ducum, & disciplina regum.* Eo vita functo vxor eius B. Itta, à S. Amando sacrum velum, sanctæque religionis habitum suscepit, in eoque sanctè vitam finiuit. Horum proles fuere duæ filiæ, S. Gertrudis monasticen æquè ac mater professa Niuellis in Brabantia, vbi etiamnum religiosè colitur, ac B. Begga, quæ nupta Ansigiso, S. Arnulphi Metensis Episcopi filio, ex eo genuit Pipinum secundum, qui Theodoricum regem Francorum prælio superauit. B. Begga mortuo marito monaste-

Mira posterorum Caroli Magni sanctitas & gloria.

rium Anianæ construxit, in eoque monasticen
professa, meruit in catalogum Sanctorum refer- A
ri: vnde dies eius natalis in Martyrologio reco-
litur die 17. Decembris. Pipini secundi filius fuit
Carolus cognomento Martellus, eò quòd Sara-
cenos instar mallei contuderit: vnde eius elogium
celebratur, *Nolo regnare, sed volo regibus imperare.*
Martelli filij fuere B. Carlomannus, qui relicto
Ducatu monasticam vitam amplexus in Monte
Cassino, humilitatis Religiosæ exemplo præfulsit:
& Pipinus tertius cognomento Breuis, qui meri-
to prudentiæ suæ & veritatis, acclamantibus duci-
bus & populis, à Stephano Papa creatus & coro-
natus est Francorum rex anno Domini 753. Pipi-
nus hic Romam & Italiam ab Aistulphi regis in-
cursibus liberauit. Pipini huius filius fuit Carolus
rerum gestarum gloriâ Magnus, cui proinde Leo
III. Pontifex Imperij coronam imposuit. Carolo B
successit filius Ludouicus, cognomento Pius. Lu-
douico successit filius Lotharius (à quo Lotharin-
gia, illi subiecta nomen accepit) qui Augustus
Imperator, ac paternæ religionis heres, post pluri-
ma tam sapienter quàm fortiter gesta, regnum fi-
liis suis diuisit, relictoque sæculo, ac sanctæ con-
uersationis habitu in monasterio Prumiensi susce-
pto, in eodem cursum vitæ feliciter consummauit.
Hæc omnia habent Francorum Annales, ac Vita
S. Modoaldi, à Stephano Abbate Leodiensi viro
graui grauiter conscripta, quæ extat apud Surium
die 12. Maij. Hosce velut auos & atauos imiten-
tur Galliæ reges & principes, ceterique omnes, si
regnum perpetuare, ac iustitia & probitate rem-
publ. efflorere peroptant: erudiantur horum exem-
plo potentes, qui iudicant terram. Fusiùs hæc nar- C
raui, quia, vt ait S. Hieron. *Vita Sanctorum est in-
terpretatio Scripturarum.*

VERS. 23. DILIGITE LVMEN SAPIENTIÆ OMNES
QVI PRÆESTIS POPVLIS] Hæc gnome non
est in Græcis codicibus, sed Latinis omnibus.
Hinc veteres clypeum rotundum dicabant Palla-
di, quo significabant orbem totum regi à sapientia:
sapientiæ enim præses erat Pallas. Vnde Martia-
nus Capella de Pallade canit:

*Hinc tibi dat clypeum sapientia, quòd regas or-
bem.*

Ita Pierius Hierogl. 42. c. 42. Dictum est vetus:
*Romanorum clypeus fuit Fabius Max. gladius verò
Marcellus.* Porrò principes sunt doctores & ducto-
res populi: quanta ergo eos luce sapientiæ pollere
oportet, vt omnes sua doctrina, sanctaque vita il-
luminent. Vnde ab Isaia c. 19. 10. vocantur oculi:
Miscuit, inquit, *vobis Dominus spiritum soporis*, D
claudet oculos vestros. Prophetas & principes vestros.
Quocirca principes orationi se addicant, ac cum
Salomone à Deo sapientiam postulent, ac in du-
biis ad Deum recurrant. In oratione enim Moses
luce Dei afflatus cornua, id est radios lucis faciei
affixos accepit, Exodi 34. 30. Quin & Augustus
Cæsar, inquit Suetonius c. 79. vitæ eius, *oculos ha-
buit claros ac nitidos, quibus etiam existimari vole-
bat inesse quiddam diuini vigoris: gaudebatq; si quis
sibi acriùs contuenti, quasi ad fulgorem solis vultum
submitteret.* Tiberius quoque Augusti successor, vt
ait Sueton. c. 68. vitæ eius, *prægrandibus fuit oculis,
& qui (quod mirum esset) noctu etiam & in tenebris
viderent, & tum primùm à somno patuissent.* Hæc
est claritas oculorum corporis, sed illi præstat
fulgor oculorum mentis.

A Sapienter S. Thom. li. 3. de Regimine principũ
c. 3. regem comparans angelo primo, qui proximè
à Deo illuminatur, & ceteros illuminat: *Irradiatio-
nis iam dictæ*, inquit, *ad bonum regimen necessariæ &
in principe & in subditis, motum circularem cogno-
scimus, rectum & obliquum. Motus rectus ideo dici-
tur, quia fit per diuinam illuminationem super prin-
cipe ad bene regendum, & à principe in populum me-
ritis principis. Sed obliquus est, quando per diuinam
illuminationem sic subditos regit, quòd virtuosè ipsi
viuunt, & insurgit in eis diuina laus & gratiarum
actio, vt sit quasi quadam arcualis figura ex chorda
recta & arcu obliquo. Sed circularis motus diuinorũ
radiorum dicitur, quando diuina illuminatio irradiat
principem, & à principe subditum: ex qua quidem e-
leuatur ad Deum contemplandum & diligendum, qui
B ideo circularis motus vocatur, quia est ab eodem in
idem. Nam à Deo in principem, ab hoc in subditos,
ab his ad Deum reditur.*

Rex similis angelo primo.

Denique, quàm sapientia necessaria sit princi-
pi, præclarè docet Plato libr. 5. de Republica, Sto-
bæus serm. 46. qui est de regno, Lipsius 1. Polit. c.
10. Tiraquell. lib. de Nobilit. c. 5. & noster Pineda
lib. 7. de Rebus Salomon. c. 9.

QVID EST AVTEM SAPIENTIA, ET VERS. 24
QVEMADMODVM FACTA SIT REFERAM:
ET NON ABSCONDAM A VOBIS SACRAMEN-
TA DEI, SED AB INITIO NATIVITATIS
INVESTIGABO, ET PONAM IN LVCEM
SCIENTIAM ILLIVS, ET NON PRÆTERIBO
VERITATEM] Huc vsque fuit parænesis siue
adhortatio ad sapientiam, nunc eius originem, na-
C turam & dignitatem, modumque eam assequendi
describit. q. d. Hactenus omnes adhortatus sum ad
sapientiam; nunc vt efficacior sit mea exhortatio,
explicabo eius naturam, originem & definitionem;
quidnam scilicet sit sapiẽtia, quomodo facta, græ-
cè ἐγένετο, id est orta sit, tum in se ex Deo, idque
præcipuè; tum in me, id est, quomodo ego eam
adeptus sim per orationem. Loquitur auctor in
persona Salomonis, vt patet c. sequ. v. 5.

ET NON ABSCONDAM A VOBIS SACRA-
MENTA DEI] Græcè, *mysteria*; & τὸ *Dei* non est
in Græco, sed intelligitur. Mysteria enim propria
sunt Dei, præsertim origo sapientiæ: hæc enim
ab æterno in Deo abscondita, ab eo in tempore ho-
minibus reuelata fuit, iuxta illud Iob 28. 20. *Vnde
ergo sapientia venit? & quis est locus intelligentiæ?
Abscondita est ab oculis omnium viuentium*, &c.
Deus intelligit viam eius, & ipse nouit locum illius.
D Idem videre Philosophi. Nam Plutarch. l. i. de Isi-
de narrat templo Mineruæ, quæ dea credebatur
sapientiæ (in cuius capite & galea sphinx viseba-
tur, teste Pausan. in Attic. sphinx autem implica-
tarum & abstrusarum rerum erat symbolum)
hoc emblema fuisse inscriptum: *Ego sum omne
quod extitit, est, & erit, meumque velum nemo adhuc
mortalium reuelauit.* Additque Deum ab Ægy-
ptiis nuncupatum Amum, vel Amonem, id est oc-
cultum, eoque nomine ab eis inuocatum, vt se
reuelare dignaretur.

Emblema sapientiæ.

SED AB INITIO NATIVITATIS, græcè,
γενέσεως, id est generationis & originis, tum
meæ, vt vult Hugo & Lorinus; tum potiùs ipsius
sapientiæ, ipsam INVESTIGABO] Vnde Vatab. *sed
à prima origine cognitionem eius inuestigabo.* Id facit

cap. sequenti, vbi narrat originem sapientiæ, tum in se, quòd scilicet orta sit ex Deo v. 25. tum in Salomone, qui ibidem v. 1. & sequenti operosè narrat exordia natiuitatis suæ, atque ex eius ignorantia, tenebris & ærumnis, ascendisse se ad inuocandam obtinendamque sapientiam commemorat.

ET PONAM IN LVCEM; græcè, *εἰς τὸ ἐμφανὲς*, id est in perspicuum, SCIENTIAM ILLIVS (Vatab. *palàm factam cognitionem eius*) ET NON PRÆTERIBO VERITATEM] non parcam veritati, nec eam celabo ex inuidia alioùe prauo affectu, vt sequitur, sed candidè & liberaliter omnibus communicabo.

Mysticè, de natiuitate Christi hæc accipit Phœbadius in Gallia Episcopus lib. contra Arrianos tom. 5. Biblioth. vbi cùm docuisset à Spiritu sancto nobis reuelari Filium, omnemque veritatem, adiecit: *Est enim Spiritus notitiæ & veritatis, per quem Salomon de Dominica natiuitate Sap. 6. Quid sit, inquit, sapientia, & quemadmodum facta sit referam, & ab initio natiuitatis inuestigabo eam*; vnde ipse infert: *Ergo per eumdem Spiritum possumus inuenire, quod quærimus.*

VERS. 15. NEQVE CVM INVIDIA TABESCENTE ITER HABEBO. QVONIAM TALIS HOMO (inuidus) NON ERIT PARTICEPS SAPIENTIÆ] Vnde liquet *τὸ tabescente* non referri *τῷ inuidia*, sed ad hominem inuidum. q. d. Nulla mihi sit communicatio, nullum consortium cum inuido, qui ex inuidia sapientiam celat, eamque aliis inuidet: hic enim nequit particeps vel capax esse sapientiæ, quia inuidiæ liuor eum excæcat & obnubilat, vt sapientiam, quæ beneuola est suique communicatiua, cernere non possit; qua de causa ipsa sapientia fugit inuidum & maleuolum, iuxta illud cap. 1. *In maleuolam animam non introibit sapientia*: quia sapientia hæc est ipsa sanctitas, bonitas & charitas, cui ex diametro aduersatur inuidia. Vnde Vatabl. vertit, *neque verò tabido inuidia concessero, qui non potest sanum habere de sapientia iudicium*; hoc est, vt ait noster à Castro, *non imitabor inuidia tactum, nec communicem sapientiam*: non versabor, nihil commune habebo, nec cum eo agam qui inuidia tabescit; quo verbo natura liuoris & inuidiæ significatur: nam

Liuor tabificum malis venenum,
Intactis vorat ossibus medullas:

sapientia enim se omnibus communicat, quia *sapientia absconsa & thesaurus inuisus, quæ vtilitas in vtrisque?* Eccli. 20. 32. & veteres apertas dixerunt Musarum fores, quoniam dona Dei candidè ac liberaliter sunt communicanda.

Hinc & Plato asseruit inuidentiam procul esse à Deo, & à choro diuino. Atque eum de more secutus Philo lib. *quòd omnis probus sit liber*: Sapientia, inquit, cùm nihil ea sit diuinius, & magis expositum, nunquam claudit suum auditorium, sed patentibus ianuis admittit sitientes. Id secutus Salomon c. seq. v. 13. ait: *Quam sine fictione didici, & sine inuidia communico*, instar solis, qui omnibus lucis suæ radios impertit.

VERS. 16. MVLTITVDO AVTEM SAPIENTIVM, SANITAS (græcè, *σωτηρία*, id est salus) EST ORBIS TERRARVM: ET REX SAPIENS, STABILIMENTVM POPVLI EST] hoc est, firmus & stabilis populi status consistit in prudentia regis.

A Dat causam, cur nolit rem habere cum inuidis, nec eos imitari, qui sibi soli volunt sapere, cauentque ne multi eis in sapientia euadant similes, quia scilicet optandum est multos esse sapientes: horum enim multitudo est sanitas, id est salus, orbis terrarum, quia sapientes sua doctrina sanctaque vita, omnes ad virtutem & salutem perducere satagunt: quare rex sapiens est stabilimentum, id est basis & columen, populi, quia eum in omni virtute & bono erudire, conseruare & promouere satagit. *Non est Scriptura*, inquit S. Aug. lib. 4. de Doctrina Christiana c. 5. *multitudo eloquentium, sed sapientium sanitas est orbis terrarum.* Addit tamen S. Aug. *Sed salubri suauitate, vel suaui salubritate quid melius? quantò enim magis illic appetitur suauitas, tantò faciliùs salubritas prodest.* Quocirca Carolus Magnus instaurans per totum regnum suum studia litterarum, exclamauit: *O vtinam haberem duodecim Clericos ita doctos, & omni sapientia B instructos, vti fuere Hieronymus & Augustinus!* Cui sub indignans Albinus Flaccus Caroli magister: *Creator cæli & terræ*, inquit, *similes illis plures non habuit, & tu vis habere duodecim?* ita refert Sangallensis lib. 1. de Gestis Caroli Magni.

Porrò vox *sanitas* & *salus* significat sapientem esse medicum, qui curet aliorum infirmitates. Vnde S. Basil. regul. 30. inter fusiùs disputatas, cùm quæsisset, qua animi affectione superior aliorum curam suscipere debet? respondet: *Vt qui sauciis multis ministrat, & saniem de singulis illorum vulneribus abstergit, & pro natura vniuscuiusque mali remedia eis adhibet accommodata; munere illo nequaquam ad animarum elationem vti consueuit, sed ad demissionem potiùs & sollicitudinem, & maiorem C quamdam curam: itidem, ac multò etiam magis, is, cuius totius fratrum societatis sananda prouincia est delegata, perinde vt qui omnium minister sit, & rationem de vnoquoque illorum redditurus, sic secum agitare animo, & contendere anxiè debet.* Cantacuzenus exemplum dat Mosen, qui stetit in confractione, & Deo volenti ob adoratum vitulum perdere populum restitit, eique veniam & salutem impetrauit, Exodi 32. & Zorobabel, qui populum è captiuitate Babylonica in patriam & libertatem reduxit. Qualis debeat esse rector?

Audi S. Greg. 9. Moral. c. 10. *Sub quo curuantur, qui portant orbem. Ipsi enim orbem portant, qui curam præsentis sæculi tolerant. Tantorum quippe pondera vnusquisque sustinere compellitur, quantis in hoc mundo principatur. Vnde & terræ princeps, non incongruè Græco eloquio βασιλεὺς dicitur; λαὸς enim popu- D lus interpretatur. Βασιλεὺς igitur βάσις λαοῦ vocatur, quod Latina videlicet lingua basis populi dicitur: quia videlicet ipse super se populum sustinet, qui motus illius potestatis pondere fixus regit. Quo enim subiectorum suorum onera tolerat, eo quasi superpositam columnam basis portat.* Rex basis reip.

Talis fuit Amalasuentha (quæ vox Gothicè & Belgicè *cæli filium* significat) Theodorici regis Gothorum Arriani & impij Catholica & pia filia; patri deficiente prole masculâ in regno Italiæ succedens, quæ mirâ sapientiâ & probitate illud administrauit, ac Symmachi & Boëtij (quos pater iniustè occiderat) liberis bona restituit, Athalaricum filium suum bonis ac doctis magistris instituendum tradidit: sed obstitere Gothi, qui Gothica barbaria iactabant litteratiâ cultu- Exempla.

râ effeminari animum, ad timorem traduci, abduci ab armis & bellandi audacia; quòd rex, qui ferulam magistri timere didicisset, multò magis gladios & tela hostium expauesceret. Quibus illa licèt inuita cessit, sed magno filij & Gothorum malo, vti exitus declarauit. Ita Procopius lib. 1. Belli Gothici, & Baron. ad annum Domini 526 sub Iustiniano Imper. huic enim coæua & confœderata fuit Amalasuentha.

Ludouicus XI. Galliæ rex, Carolum filium omnium expertem artium voluit, ne esset in capiendis consiliis refractior, tenaciorque sensus sui; & sanè id accidit: nam ipsum regem vilissimi duo tresve homuli, huc illuc magna cum subditorum indignatione damnoque circumegerunt. Errauit ergo. Vera enim Philosophia, teste Platone, docilis est & sanis consiliis obsequens, adeoque acutè inter consilia & consiliarios discernere nouit, vt sciat quæ proba sint, quæ improba; quæ sana, quæ noxia; qui priuatum commodum spectent, qui publicum.

Rursum huius sententiæ clarissimum est exemplum in Sodomis, quibus pepercisset Deus, si in eis inuenisset decem iustos, Genes. 18. 32. Vide S. Ambrosium lib. 1. de Abraham c. 5. *Propter paucorum iustitiam*, inquit, *impunitatem toti populo promittit. Vnde discimus quantum munus sit patriæ vir iustus, quemadmodum non debeamus inuidere viris sanctis, nec temerè derogare. Illorum nos fides seruat, illorum iustitia ab excidio defendit; Sodoma quoque si habuisset viros decem, potuit non perire.*

Ratio à priori. Ratio à priori est, quòd iusti sint membra reipublicæ, eaque nobilissima, quæ totam rempubl. sua iustitia quasi velant, imò ei suam iustitiam communicant, iuxta illud psal. 118. *Particeps ego sum omnium timentium te.* Quare Deus toti reipubl. parcit, quia videt in ea plures extare iustos: sicut enim membrum particeps est totius corporis, sic vicissim corpus participat membri bonitatem & sanctitatem. Adde quod ait S. Ambrosius in psal. 118. octon. 10. ad illa: *Qui timent te videbunt me, & lætabuntur: plerisque iusti aspectus admonitio correctionis est, perfectioribus verò lætitia est. Quàm pulchrum ergo, vt videaris & prosis? Bonum ergo vir iustus. Propterea denique Paulus Apostolus ascendit Hierosolymam, vt iustos videret; & cum Petro mansit diebus quindecim, vt ex eius aliquid cohabitatione proficeret.*

Probat idipsum similitudine auis quæ dicitur icterus, eò quòd ictericos sanet, de qua Plinius lib. 30. c. 11. *Auis icterus*, ait, *vocatur à colore, quæ si spectetur, sanari id malum tradunt, & auem mori.* Huc alludens S. Ambrosius ait: *Nã si est tanta vis in naturalibus, vt animal visũ prosit ictericis, ita vt mortui quoq; corpus eius animãtis prodesse dicatur si fuerit demonstratum iis, qui in huiusmodi inciderint passionẽ, dubitare possumus, quòd iusti sanet aspectus? Ergo vile animalis irrationabile tantã virtute habet, vt sanare possit hominẽ momẽto exiguo quo videtur: homo iustus, si tamen cum fide ab eo conspicatur, qui vtilitatẽ ab eo percipere desiderat, nihil conferet? Nõne vel ipsi oculorũ radij virtutem quamdã videtur infundere iis, qui fideliter eum videre desiderãt? Sed quemadmodum iustus lætificat cor innocentiũ cũ videtur, ita & improbi iustorũ cognitione torquentur, quia vel tacitis Sanctorũ moribus arguuntur. Torquet castitas incõtinentiã, auaritiã liberalitas, impietatem fides.* Et nonnullis interiectis: *Ipse quoque serpens mori dicitur, si fuerit homini prauenius aspectu. Ergo si tanta virtus, vel in oculis serpentis, vel in oculis est hominis, vt si alter alterum prior viderit, possit occidere: non est virtus in oculis iusti, qui repletus virtutis est gratia, cũ præsertim tantũ operetur fides, vt & illa quæ fimbriam Domini tetigit, sanaretur; & ille, cui intendit Dominus Iesus, statim ex oculis gratiã sanitatis hauriret? Sed qui videt iustum, debet scire quid videat, non illum videt in corpore, non in vestimento, non in patrimonio, non in vultu; sed intus videt. Non magnã illum videt nisi eius viderit mentem, nisi eius sermonem intenderit, nisi sensũ illius potuerit cõprehendere, sapientiã de tractatu eius assumere. Tũc igitur lætabitur, cum ista perspexerit, cùm ista cognouerit. Ita ergo & nos sicubi audiuerimus iustũ, festinemus videre, sicut illa mulier, quæ audiuit in domo Pharisæi discũbere Dominũ Iesum, & ingressa est & eius pedes perfudit vnguento. Illius imitatores simus: quia Ecclesiæ in illa muliere figurã esse quis dubitet? Si vbi ergo iustus sedeat, sicubi accũbat, festinemus videre eum. Pretiosũ est videre virũ iustũ, vt videas eum secundũ imaginem Dei. Quod foris est, nihil prodest: quod intus est, sanat. Sanè & in eo qui foris est, illũ qui intus est frequenter aspicimus.* Vnde tandẽ concludit: *Gentiles lignũ adorant, quia Dei imaginem putant: sed inuisibilis Dei imago non in eo est quod videtur, sed in eo quod non videtur. Vides ergo, quia inter multas Christi imagines ambulamus? Caueamus ne coronã imagini detrahere videamur, quam vnicuique Christus imposuit.* Qui ergo iustum videt, amat, honorat, imitatur, in eo velut in imagine Christum videt, amat, honorat, imitatur, ideoque ab eo in mente, & sæpè in corpore, sanatur ab infirmitate, qua detinetur.

Multitudo igitur sapientum, id est iustorum virtute præditorum, præsertim eminentium, qui doctrina vel consilio pollent, vt alios doceant & regant, vel dirigant, est salus totius orbis.

Vers. 27. ERGO ACCIPITE DISCIPLINAM PER SERMONES MEOS, ET PRODERIT VOBIS] imò multa & maxima dona, quæ recenset cap. sequ. conciliabit. Est miosis. Carneades philosophus ita se mirificè doctrinæ operibus addixerat, vt, cùm cibi capiendi causa recubuisset, cogitationibus inhærens manum ad mensam porrigere obliuisceretur, & Melissa vxor mediæ succurrendi officio, dexteram eius necessariis vsibus adaptaret. Cato iunior ne in curia quidem dum senatus cogitur, temperare sibi voluit, quominùs Græcos libros lectitaret: qua quidem industria ostendit aliis tempora deesse, alios temporibus superesse. De Varrone scribitur, quòd in eodem lectulo & spiritus eius, & egregiorum operum cursus extinctus est. Cleanthis philosophi tam pertinax fuit discendi studium, vt, ne diurno tempore à Chrysippi lectionibus abesset, nocturnum extrahendæ aquæ ad inopiam suam sustentandam impenderet. Hæc horum hominum circa humanas disciplinas assequendas industria & diligentia, nostram circa res diuinas & animæ salutem procurandam, supinam negligentiam & ignauiam, si non vehementer nunc excitat, posteà grauiter condemnabit.

Philosophi sapientiæ studiosi.

SECVNDA PARS LIBRI:

In qua post elogia & parænesim sapientiæ, eius originem ostendit esse Deum.

CAPVT SEPTIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

AVctor in persona Salomonis docet id, quod promisit in fine cap. præced. scilicet originem sapientiæ, modumque eam assequend. per suum ipsius exemplum, qui licet rex fuerit, tamen quoad naturam, vitam & mortem planè aliis hominibus sit similis, vt proinde, sicut ipse assecutus est sapientiam, sic cuilibet homini eam assequi liceat. Igitur Primò, narrat se editum in lucem, vitam adeptum fragilem, miseram, abiectam & morti obnoxiam, ideoque à Deo enixè postulasse & impetrasse culmen sapientiæ, vt per eam vitæ ærumnis mederetur. Inde secundo, v. 11. asserit se per eam adeptum omnia bona, quin & scientiam elementorum, cælorum, stellarum, ventorum, plantarum, omniumque rerum naturalium, quæ sunt in orbe. Mox v. 22. sapientiæ dotes multiplices enumerat, eiusq; originem assignat. Denique v. 28. docet neminem à Deo diligi, nisi præditum sapientia, vtpote quæ sole sit speciosior. Ex hisce omnibus colligendum relinquit, quid sit homo per originem & naturam, quid vero per sapientiam & gratiam.

1\. SVm quidem & ego mortalis homo, similis omnibus, & ex genere ter-
reni illius, qui prior factus est, & in ventre matris figuratus sum caro:
2\. Decem mensium tempore coagulatus sum in sanguine, ex semine
hominis, & delectamento somni conueniente. 3. Et ego natus accepi
communem aërem, & in similiter factam decidi terram, & primam vo-
cem similem omnibus emisi plorans. 4. In inuolumentis nutritus
sum, & curis magnis. 5. Nemo enim ex regibus aliud habuit natiuitatis initiũ. 6. Vnus
ergo introitus est omnibus ad vitam, & similis exitus. 7. Propter hoc optaui, & datus
est mihi sensus: & inuocaui, & venit in me spiritus sapientiæ: 8. Et præposui illam re-
gnis & sedibus, & diuitias nihil esse duxi in comparatione illius. 9. Nec comparaui illi
lapidem pretiosum: quoniam omne aurum in comparatione illius arena est exigua, &
tanquam lutum æstimabitur argentum in conspectu illius. 10. Super salutem & spe-
ciem dilexi illam, & proposui pro luce habere illam: quoniam inextinguibile est lumen
illius. 11. Venerunt autem mihi omnia bona pariter cum illa, & innumerabilis honestas
per manus illius: 12. Et lætatus sum in omnibus: quoniam antecedebat me ista sapien-
tia, & ignorabam quoniam horum omnium mater est. 13. Quam sine fictione didici, &
sine inuidia communico, & honestatem illius non abscondo. 14. Infinitus enim the-
saurus est hominibus: quo qui vsi sunt, participes facti sunt amicitiæ Dei propter disci-
plinæ dona commendati. 15. Mihi autem dedit Deus dicere ex sententia, & præsu-
mere digna horum quæ mihi dantur; quoniam ipse sapientiæ dux est, & sapientium
emendator: 16. In manu enim illius, & nos, & sermones nostri, & omnis sapientia,
& operum scientia & disciplina. 17. Ipse enim dedit mihi horum, quæ sunt, scien-
tiam veram: vt sciam dispositionem orbis terrarum, & virtutes elementorum.
18\. Initium, & consummationem, & medietatem temporum, vicissitudinum permuta-
tiones, & commutationes temporum. 19. Anni cursus, & stellarum dispositiones:
20\. Naturas animalium, & iras bestiarum, vim ventorum, & cogitationes hominum,

differentias virgultorum, & virtutes radicum: 21. Et quæcumque sunt absconsa & improuisa, didici: omnium enim artifex docuit me sapientia. 22. Est enim in illa spiritus intelligentiæ, sanctus, vnicus, multiplex, subtilis, disertus, mobilis, incoinquinatus, certus, suauis, amans bonum, acutus, quem nihil vetat, benefaciens: 23. Humanus, benignus, stabilis, certus, securus, omnem habens virtutem, omnia prospiciens, & qui capiat omnes spiritus: intelligibilis, mundus, subtilis. 24. Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia: attingit autem vbique propter suam munditiam. 25. Vapor est enim virtutis Dei, & emanatio quædam est claritatis omnipotentis Dei sincera: & ideò nihil iniquitatum in eam incurrit. 26. Candor est enim lucis æternæ, & speculum sine macula Dei maiestatis, & imago bonitatis illius. 27. Et cùm sit vna, omnia potest: & in se permanens omnia innouat, & per nationes in animas sanctas se transfert, amicos Dei & prophetas constituit. 28. Neminem enim diligit Deus, nisi eum, qui cum sapientia inhabitat. 29. Est enim hæc speciosior sole, & super omnem dispositionem stellarum, luci comparata inuenitur prior. 30. Illi enim succedit nox, sapientiam autem non vincit malitia.

Vers. 1.

VM QVIDEM ET EGO MORTALIS HOMO, SIMILIS OMNIBVS, ET EX GENERE TERRENI ILLIVS hominis, QVI PRIOR FACTVS EST, ET IN VENTRE MATRIS FIGVRATVS SVM CARO] Arabicus, *filius sum genitus ex homine terreno, primo creatos* Syrus, *filius sum primogeniti terræ*. Sub carne, vtpote potiori hominis parte, intellige sanguinem, ossa, totumque hominem. Est synecdoche. Caro monet hominem suæ infirmitatis: quid enim hominis carne infirmius, vilius, spurcius? Vis nosse teipsum, ô homo? considera ærumnas, sordes, labores, & dolores innumeros & assiduos carnis tuæ, & scies quis & qualis sis. Hinc S. Ioannes c. 1. vt ostenderet summam in Verbi incarnatione dignationem & demissionem, non dixit, *Verbum homo*; sed *Verbum caro factum est*, id est, homo carneus. Sensus est q. d. Ego Salomon licèt sim rex, tamen sum mortalis, & *similis*; Græcè, ἴσος, id est, *æqualis*, ceteris hominibus. Sum enim filius Adæ & Euæ peccatorum, ad mortem cum tota progenie damnatorum, ideoque & ego in peccato originali conceptus, priùs ad mortem damnatus, quàm natus sum: atque perinde vt Adam, suum adam formatus ex adama, id est homo ex humo, terrenus ex terra. Denique in ventre matris *figuratus sum*; Græcè, ἐγλύφθην, id est *sculptus* sum, caro. q. d. Mater nec potuit, nec sciuit modum me formandi in vtero, sed Deus velut artifex & sculptor ex informi vilique semine figurauit, imò sculpsit me carnem, id est hominem carneum, suis membris, ossibus, neruis, musculis, venis, &c. mira arte distinctum, & instar imaginis suæ expictum, figuratum & exsculptum. Vnde psal. 138. v. 15. *Et substantia mea in inferioribus terra*, Hebr. est רקמתי *ruckamti* (vnde Italicum *recamato*) id est acu pictus sum in vtero matris meæ: רקם *rokem* enim est phrygio, qui variè acu pingit arte & opere phrygionico. Pro *qui prior factus est*, Græcè est, πρωτοπλάστου, id est qui primus ex luto fictus formatusque est: πλάσσω enim est instar figuli lutea vasa formo & fingo. Videtur ergo Deus primò ex limo finxisse hominis statuam in omnia hominis membra distinctam, deinde eam in carnem humanam conuertisse, ac denique in eam animam infudisse, itaque fecisse hominem in animam viuentem, vt scilicet esset animal viuens, vti dixi Genes.

Deus acupictor hominis.

A 2. v. 7. Vnde Esdræ lib. 4. c. 3. v. 5. dicitur: *Dedisti Adam corpus mortuum: sed & ipsum figmentum manuum tuarum erat, & insufflasti in eum spiritum vitæ, & factus est viuens coram te.*

Docet hîc Salomon reges & quoslibet homines, ne se ob regiam dignitatem, opes, scientiam, ingenium, artes, aliasue dotes extollant, ac dij quidam videri velint, vti voluit Alexander Magnus, Nabuchodonosor, Antiochus, & alij; sed memores suæ originis & naturæ ad ærumnas & mortem damnatæ cristas demittant, ac instar pauonis, non ocellatam suam caudam contemplantes intumescant, sed fœdos suos pedes intuentes fastum ponant, ac similes se ceteris mortalibus agnoscant, Deoque opifici suo humiliter se submittant, eumque colant & inuocent.
B Hæc enim est vera sapientia, scilicet nosse seipsum, & nosse Deum, ac dicere cum S. Francisco: Quis tu Domine? quis ego? Tu abyssus sapientiæ, potentiæ, virtutis, omnisque boni: ego abyssus nihili, ignorantiæ, infirmitatis, peccatorum, omnisque mali.

Idem hoc monitum teste S. Athanasio, dedit S. Antonius Constantino Magno, eiusque filiis Constanti & Constantio litteras suas exposcentibus: *Reges sæculi*, inquit, *ad nos miserunt epistolas; quæ hîc Christianis adhibenda miratio est? Licèt enim diuersa sit dignitas, attamen eadem nascendi moriendique conditio est. Illa sunt veneratione omni percolenda, illa toto animi affectu retinenda sunt, quod hominibus Deus legem scripserit, quod per filium suum propriis Ecclesias ditauerit eloquiis.* Et post nonnulla: *Laudauit*
C *primùm, quod Christum colerent, deinde salutaria persuasit, ne magnam putarent regiam potestatem, ne præsentis carnis imperio tumentes, se homines esse nescirent, & iudicandos à Christo obliuiscerentur. Ad postremum clementia circa subiectos & iustitia, curaque quoque inopum admonuit, atque vnum sempiternum esse regem omnium sæculorum, Iesum Christum epistolis testatus est. His principes susceptis vehementissimè lætabantur.* Idem scripsit B. Petrus Damiani Agneti Augustæ lib. 2. epist. 5. ac citans totum hunc Salomonis locum, ex eo ita concludit: *Erubescant ergo cordis elata supercilia, & qui se considerat introitum & exitum communem cum ceteris naturæ lege constringi, desinat de sublimiori gloria singularitate iactari.* Deinde Agnetem laudans, quòd perspectâ hac regnum miserâ conditione, relictis Imperij pompis

Reges cogitent se mortales. Exempla.

post mortem Henrici II. Imper. mariti sui, appetita à vitis principibus ad secundas nuptias, eas refutasset, atque ex Augusta facta esset Sanctimonialis, eam hortatur, vt in sancto instituto perseueret, & perseuerantiæ pedem immobiliter figat: *Nam quæ dudum*, inquit, *terrena fueras vxor Imperatoris, nunc per sanctæ professionis dotem sponsa facta es Redemptoris. Sic igitur ei te in vera cordis humilitate substerne, sic illi glutino feruidæ charitatis vnire, vt cum mystica illa sponsa congruenti valeas voce cantare: Inueni quem diligit anima mea: tenui eum, nec dimittam.*

Quin & Alexander Magnus, qui Iouis Hammonij filius, Deusque credi volebat, vulneratus, ex vulnere se mortalem cognouit: *Omnes*, inquit, *iurant me Iouis esse filium, sed vulnus hoc hominem me esse clamat*. Ita Plutarch. in Apophtheg.

VERS. 2. DECEM MENSIVM TEMPORE COAGVLATVS SVM IN SANGVINE (materno: matris enim semen rubeum est, ac potiùs sanguis videtur, quàm semen, vt patet ex eius residuo sanguine menstruo) EX SEMINE HOMINIS (Græcè, *ἀνδρὸς*, id est viri) ET DELECTAMENTO SOMNI CONVENIENTE] τὸ *decem mensium tempore*, magis pertinet ad τὸ *figuratus sum caro*, quàm ad *coagulatus sum*. Nam hæc coagulatio breuiori fit tempore, figuratio verò & plena organizatio fit decem mensibus. Sub sanguine, non tantùm semen feminæ sanguineum, quod cum semine viri potiùs habet rationem agentis, quàm materiæ elaborandæ; sed & verum sanguinem ab vtroque semine attractum, & in prolem elaborandum accipe. Sanguis ergo maternus materiam formando prolis corpori, ac deinde alendo subministrat. Ita Galenus lib. 2. de Natur. facult. c. 3. Idem lib. 1. de Semine c. 9. quatuor formationis fœtus tempora recenset: Primum, *cùm semen nihil aliud, quàm genitura est*: Secundum, *cùm substantia factus carnea iam, & non ampliùs seminalis apparet, quem Hippocrates vocat fœtum*: Tertium, *cùm iam trium principiorum, cordis, cerebri, iecoris distinctio & formatio euidentior conspici potest, reliquorum autem membrorum obscurior quædam delineatio*: Quartum, *cùm brachia & crura distinctè absoluta cernuntur, neque ampliùs fœtum, sed infantem appellat Hippocrates, cum enim palpitare & moueri, vt animal iam perfectum, inquiat.* Plura vide apud Galenum & Hippocratem libro de Formatione fœtus.

Fœtus in vtero est decem mensibus.

Communis sententia est, fœtum vtero matris gestari nouem dumtaxat mensibus, illudque assignatur 2. Machab. 7. 27. Sapiens tamen hîc decem menses assignat. Idem faciunt multi Auctores classici, vt Virgil. in Pollione:

Matri longa decem tulerunt fastidia menses.

Et illud Plautinum in Amphitryone: *Decimo post mense nascitur puer.* Quibus concinit Ouidius 1. Fastorum. Vbi locutus de Romulo, qui annum decem tantùm mensibus complebat, subdit rationem qua deducebatur:

Quod satis est vtero matris dum prodeat infans,
Hoc anno statuit temporis esse satis.

Accedit Ius ciuile. Nam in 6. tit. 29. de posthumis hered. instit. legitimi heredes censentur filij posthumi, qui decimo mense à patris interitu nascuntur. Tertull. lib. de Anima cap. 37. *Legitima*, inquit, *natiuitas fermè decimi mensis ingressus est*. Et rationem addit moralem: *Vt decem*, inquit, *men-*

A *ses decalogo magis inaugurent hominem, vt tanto temporis numero nascamur, quanto disciplinæ numero renascimur.* Consentit D. Ambrosius serm. 15. in psal. 118. vbi locutus de naturali amore erga parentes: *Non possum*, inquit, *saluo pietatis iure odisse patrem, cui debeo, quod creatus sum; nec matrem, longo decem mensium fastidio pij fœtus onera portantem.* Idem censet sanctus Augustinus libr. 3. de Trinitat. capit. 5. & epist. 3. ad Volusian. Denique B. Petrus Damiani lib. 2. epist. 21. est in ordine 42. refert, *plerosque Ecclesiæ Doctores* in ea esse sententia, vt asserant *decem mensibus hominem in materno vtero coalescere, nec intra nouem mensium spatium fateantur exire.* Quod tamen ipse interpretatur de decem mensibus triginta tantùm dierum, iisque non impletis, sed tantùm inchoatis. Sic enim & Christus, Dominus, qui

B conceptus 25. Martij, & natus 25. Decembris, nouem tantùm menses impleuisse videbatur: in decimum nihilominus dicendus est excurrisse, cùm ex illis nouem mensibus quinque vnum & triginta dies sortiantur, atque ideo vltra nouem menses quinque dies, qui decimum inchoant, supersint. Si igitur decemestre est spatium, quo vterus gestatur, seu fœtus maturescit, rectè 1. Reg. 1. 20. in natiuitate Samuelis vocatur *circulus dierum*: nam denarius à Mathematicis appellatur numerus sphæralis, seu circularis, vt Georgius Venetus de Harmonia mundi, cantic. 1. ton. 8. & c. 3. testatur. ita noster Alphons. Mendoza in lib. 1. Reg. c. 1, v. 20.

Adde, ex Aristot. libr. 7. Histor. animal. cap. 4. ceteris animalibus certum & determinatum esse

C conceptionis & pariendi tempus, homini verò incertum & varium. Nam & septimo mense, inquit, & octauo, & nono mater parere potest, &, quod plurimum accidit, decimo; nonnullæ etiam vndecimum attingunt, aliquæ etiam decimum tertium, ait Plinius libr. 7. cap. 5. quin & subinde decimum quartum, ait Auicenna libr. de Anima. Verùm hi partus sunt monstruosi, ideoque eos Iura non admittunt. Optimi ergo & perfectissimi nascendi fines nouem vel decem mensibus terminantur. Adiungit Rabanus, quem citat Holcot, natos decimo mense esse perfectiores, magisque vitales, velut perfectissimo tempore genitos. Sic & Hippocrates lib. de Septimestri partu, & libr. de Natura fœtus præfert ceteris natos mense decimo, non completo, sed inchoato. Vnde Theocritus idyllio 24. Herculem virorum fortissimum asserit mense decimo prognatum. Idem

D de ceteris heroibus docet Pineda libr. 1. de Rebus Salomonis capit. 7. Hinc & S. Augustin. libr. 83. quæst. quæst. 36. & libr. 4. de Trinit. c. 5. ait Christum natum post 276. à conceptione dies, id est post nouem menses exactos & decimum inchoatum per sex dies, si cuilibet mensi 30. dies assignes. Idem asserit S. Chrysost. serm. de Ioanne Baptista, etsi dies præcisè non numeret. Si tamen omnes dies anni in duodecim menses æqualiter partiaris, cuilibet mensi obueniet 30. dies & decem horæ cum dimidia: quo posito, decimus mensis Christi in vtero matris, erit inchoatus tantùm per vnum diem & sesquihoram circiter. Imò noster Pineda loco iam citato n. 20. naturalissimum & perfectissimum partum requirere à conceptione decem menses integros, probat ex partu Christi

Domini, qui fuit perfectissimus; ipse enim primo conceptionis suæ instanti fuit à Spiritu sancto perfectè formatus, organizatus & animatus, quod in ceteris feminis tantum contingit die quadragesimo à conceptu: quod si nouem mensibus, quibus Christus fuit in vtero,
Vers. 13. hosce 40. dies addas, vtique decem menses integros inuenias, quos partus perfectissimus exigere videtur. Addit Petrus Bongus in Myster. Numeror. cap. 45. primogenitos decem mensibus saltem inchoatis vtero gestari. Ergo dum decem menses sibi attribuit Salomon, significat accidisse sibi, quod & primogenitis, vt quinque diebus supra nouem menses gestatus fuerit, atque adeò, vt in ipsa gestatione iam prænunciaret fore, vt primogeniti iure in regnum paternum successurus esset, quamuis minimè esset primogenitus.

Aliter hæc conciliat Franc. Valesius S. Philosoph. c. 83. vbi asserit maximè naturalem & communem nascendi periodum esse, nouem à conceptu menses: Sapientem ergo, cum hic decem menses assignat, non solares intelligere, sed lunares, quibus Hebræi vtebantur, eosque non integros, sed nouem integros & decimum currentem: nouem vero menses communes siue solares, quos assignat auctor Machab. lib. 2. c. 2. v. 27. faciunt nouem menses lunares, & toridem ferè dies, qui decimum mensem inchoant. Quare idem in re hîc præscribit nascendi tempus, quod 2. Machab. cap. 2. v. 27. Hæc ipse. Porrò hæc omnia ærumnosam hominis natiuitatem vitamque significant. Nonne enim ærumnosum est latuisse per decem menses in tenebroso & fœdo matris vtero, velut in carcere, vel sepulchro?

Audi B. Petrum Damiani lib. 7. epist. 5. ad Agnetem Augustam: *Decem mensium tempore coagulatus sum ex sanguine & semine hominis, & delectamento somnij conuenientis; si non pigeat vigilanter aduertere, qua mens hæc audiens typho valeat arrogantia superbire? & quis continuò non compellatur sese nosse putredinem, dum tam obscenam ortus sui cõsiderat fœditatem, dicens intra se: Quid superbis terra & cinis?*

Audi S. Bernard. in Medit. c. 2. *Quid ergo sum? Homo de humore liquido. Fui enim in momento conceptionis de humano semine conceptus, deinde spuma illa coagulata modicum crescendo caro facta est.* Porrò materiæ huic humanæ multis nominibus arbo-
Semina plantarum præstant humano. rum & plantarum semina præferuntur. Primò,
Primò. quòd hæc munda sunt, & sine vllo horrore in sinum mittuntur, oculis videntur & manibus attentuntur: illa verò materia adeò impura est & fœtida, vt nec manu tangi, nec oculis sine rubore as-
Secundò. pici possit. Secundò, arborum semina purissima quadam emanatione procedunt: sed materia hæc emanat, non sine prurìtu carnis, feruore libidinis & fœtore luxuriæ. Ideo conceptio hominis tenebras amat, & tanquam res obscœna, & quæ genitori ignominiæ est, lucem fugit, & aliorum etiam familiarissimorum aspectum exhorret.
Tertiò. Tertiò, semina arborum atque etiam animalium nullo peccato, nullaque iniquitate inficiuntur: at hæc materia eiusque emanatio sæpissimè aliquo peccato, saltem leui fœdatur, quod parentes ex
Quarto, nimia delectatione solent contrahere. Quartò, illa semina durabiliora sunt, ac multis diebus, & mensibus, & annis incorrupta seruantur: nam & vidimus aliqua post tres aut plures annos germinasse: hoc vero semen quasi momentaneum, post
A modicum temporis corruptionem subit, & incorruptelam pertransit. Quintò, randem arborum semi- Quintò,
na semel putrefacta, & in arbusculam vel plantulam versa, purissimo terræ humore concrescunt; at semen hominis in corpus hominum coagulatum, cibo spurcissimo augetur. Sed attende, inquit, Innoc. lib. 5. de Contemptu mundi c. 4. quo cibo conceptus nutriatur in vtero. Profectò sanguine menstruo, qui cessat in femina post conceptum, vt ex eo conceptus nutriatur in femina: qui fertur esse tam detestabilis & immundus, vt ab eius contactu fruges non germinent, arescant arbusta, moriantur herbæ, & amittant arbores fœtus, &, si canes inde comederint, in rabiem efferentur. Ecce homo parentes tuos, ex quorum dignitate glorieris, duo hæc semina viri & feminæ libidinosè commixta, in quibus nominandis
B iam modestiæ & pudicitiæ metas transilimus. ita noster Aluarez de Paz lib. 4. de Cognitione sui p. 2. c. 5.

Et dilectamento somni (græcè, ὕπνῳ, id est *somno*) conueniente] Ita Rom. & Græca: minus rectè ergo S. Ambrosius serm. 8. in psalm. 118. & S. Bonauent. hic legunt *somni* (alij *somnij*) *conuenientis*. Græcè est, ἡδονῆς ὕπνῳ συνελθούσης, id est, *ex voluptate* vel *delectatione, quæ venit cum somno*, siue quæ concurrit cum tempore somni, id est, quæ noctu peragitur. Honesta periphrasi circumscribit actum generationis. Addit S. Bonau. & Carthus. actum hunc vocari somnum, quia rationem ligat, & illico transit, sicut delectatio somni. Verum prius dumtaxat significat Græcum συνελθούσης ὕπνῳ, id est, *conuenientis somno*, id est,
C venientis cum somno, comitantis somnum. Somnus enim post conceptionem, eam adiuuat & promouet, vti docent philosophi & medici. Vnde Iob cap. 3. v. 3. *Pereat*, inquit, *dies in qua natus sum, & nox in qua dictum est, Conceptus est homo.* Perperam ergo Lyranus, Clarius & Holcot, hæc accipiunt de dulci infantium somno, quo iugiter absorpti in vtero matris decem transigunt menses. Minus quoque genuinè Iansen. delectationem somno conuenientem exponit eam, quæ decet somnum, quæque congruit nocti ob actus fœditatem & verecundiam. Positus est enim, inquit, genitiuus pro datiuo, putà *somni* pro *somno*. hæc ipse. Porrò quia Noster vertit, *somni* in genitiuo, qui referri debet ad τὸ *delectamento*, non ad *conueniente*, id est, simul veniente, vt patet ex syntaxi: hinc Salomon ait se coagulatum ex sangui-
D ne feminæ & semine viri, *& delectamento; & significat, id est*, (est appositio) q. d. Quod est delectamentum somni, id est noctis, *conueniens*, id est, simul in vnum veniens, & conueniens ad generandam & formandam prolem τὸ ergo *conueniens*, significat confluxum & concursum seminis virilis & feminei, qui fit per congressum viri & feminæ ad generandam prolem. Sic dicitur Matth. 1. 18. *Cum esset desponsata mater eius Maria Ioseph, antequam conuenirent*: sic enim honestè vocatur congressus coniugum. Honesta ergo periphrasi circumscribit delectationem actus maritalis, quo fit, vt delectabiliter concurrat semen tam maris, quam feminæ ad formandum embryonem, illamque vocat *somni*: tum quia noctu fit, cum solent homines somnum capere: tum quia somnus multum

multùm iuuat conceptionem: ſomnus enim præcedens conceptionem in vtroque parente ſemen concoquit, elaborat & maturat: ſubſequens verò in fœmina facit ad concepti ſeminis retentionem, digeſtionem & perfectionem, vti docent Galenus & medici. Sic cap. 4. 6. ait: *Ex iniquis enim ſomnis filij qui naſcuntur.*

Salomon fœditati materiæ, puta ſanguinis & ſeminis, ex quo formatus eſt, addit fœditatem actus, quo conceptus eſt, vt originis ſuæ vilitatem & fœditatem oſtendat: hic enim actus adeò fœdus eſt, vt lucem fugiat, ac ſomnum & noctem, id eſt tenebras & latebras, quibus ſe occultet, quærat. Ipſe enim homini eripit vſum rationis (vnde philoſophus eum definiuit eſſe modici temporis epilepſiam) eumque quaſi in brutum & beſtiam transformet. Nullus enim actus magis brutus & beſtialis eſt, quàm venereus. Vnde Alexander Magnus duabus potiſſimùm rebus, quum Deus à multis prædicaretur, ſe quòd mortalis eſſet deprehendere dicebat, ſomno, & coitu: quòd hæc præcipuè proderent humani corporis imbecillitatem; ad cetera inuictus erat. Somnus enim mortis imago eſt, & coitus ſpecies eſt morbi comitialis. Ita Plutarch. in Alexandro.

Porrò ſingula penè verba huius verſus & præcedentis habent emphaſim, nouaſque & ſingulas hominis naſcentis ærumnas continent, vt patet ſigillatim ea expendenti.

Vers. 3. Et ego natvs accepi (Græcè, *ἔσπασα, attraxi*; S. Ambroſius ſerm. 8. in pſal. 118. *hauſi*) commvnem, non tantùm cum ceteris hominibus, ſed etiam cum beſtiis omnibus, aerem, et in similiter factam decidi terram, et primam vocem similem omnibvs emisi plorans] Syrus, *ſicut quilibet homo cœpi plorare*; Arabicus, *& veni plorans*. Salomon tres hîc natiuitatis ſuæ ærumnas recenſet: primam, quòd attraxerit aërem communem omnibus, etiam brutis, quaſi ab aëre tenuiſſimo penderet eius vita, ac fugientem animam cogeretur reſpirando fouere & conſeruare. Vide ergo, quàm caduca & occidua ſit vita, quæ à re tenuiſſima & fugaciſſima, qualis eſt aër, dependet: pendet ergo ex aëre & flatu, quaſi ex filo, qui ſi deſit, animam efflari neceſſe eſt. Nam vt ait Galenus lib. de Vtilitate reſpirationis cap. 1. *Cùm ne momentum temporis ſine reſpiratione ſufficere poſſimus, manifeſtum eſt eam ad nullam particularem actionem, ſed ad ipſam vitam pertinere.* Secunda, quòd in ſimilem ceteris terram deciderit, quaſi terræ filius ab ea alendus, & in eam ceu matrem poſt mortem rediturus. Tertia, quòd prima eius vox fuerit ploratus, quo vitæ ærumnas, quas naturæ inſtinctu ſibi imminere augurabatur, deplorabat.

Rurſum hiſce tribus innuit ſe compoſitum è quatuor elementis: ideo enim aërem attrahit, quia eo conſtat: iiſdem enim rebus res alitur, quibus conſtat, ait Ariſtot. Rurſum ſub aëre intellige ignem; ideo enim homo aërem frigidum attrahit, vt ignem, id eſt calorem cordis & ſanguinis, refrigeret. Terra intelligitur in eo, quòd terreſtris ſuo pondere in terram decidit: aqua in ploratu & imbre lacrymarum. Ex quibus colligendum relinquit hominem habere corpus, non cæleſte, lucidum, ſimplex & incorruptibile, ſed elementarium, opacum, miſtum, corruptibile, quòd defectus & vitia omnia, quæ elementis inſunt, ex iis ſugat & hauriat. Vnde fit, vt homo ex igne trahat leuitatem, bilem & ſuperbiam; ex aëre, inconſtantiam & oſtentationem; ex aqua, fluxum & defluxum; ex terra craſſitiem & hebetudinem.

Homo elementorum trahit vitia.

An embryo in vtero reſpiret?

Porrò infans in vtero matris poſt formatum pulmonem reſpirat, aëremque internum attrahit, ait ex Hippocrate Galenus lib. *An animal ſit id, quod in vtero eſt*, cap. 3. Sed id negat Ariſtot. lib. de Spiritu cap. 3. vbi docet fœtum in vtero mox formato corde habere pulſum, ac deinde ali & nutriri, vltimò reſpirare. *Nam tum primùm reſpirat*, inquit, *vbi in lucem editus fuerit partus.* Idem docent alij, quibus hîc fauet Salomon. Rurſum Ariſtot. lib. 2. de Generat. animal. c. 4. & eius aſſeclæ tradunt, puerum in vtero per vmbilicum attrahere alimentum & nutriri, licèt aliqui cenſeant per os nutriri, ideoque mox vt natus eſt, os mammæ matris admouere, vt lac ſugat. Ita Galenus loco citato, & Fortunius Lycetus lib. 1. de Ortu animæ humanæ c. 44. Omittit hîc Salomon puerperæ faſtidia, partus dolores, infantis pericula, infirmitatem, ſpurcitiem, de quibus Plutarch. lib. de Amore prolis: *Nihil*, inquit, *eſt ita imperfectum, inops, nudum, informe, ſpurcum, vt homo à partu ſtatim conſpectus, cui ſoli ferè ne exitum quidem in lucem in mundum natura conceſſit, ſed ſanguine inquinatus, ſtaboque oppletus, & occiſo magis, quàm nato ſimilis, à nemine tangi, tolli, ſuauiari & amplexu foueri poteſt, niſi natura inſitum gerente amorem.*

Et in similiter factam (Græcè ὁμοιοπαθῆ, id eſt *ſimiliter* vel *ſimilia paſſam*, vt vertit Pagnin. Arias, & Lorinus; hoc eſt, ſimilibus paſſionibus, qualitatibus, incommodis, miſeriis & ærumnis obnoxiam, quales ſunt calor, frigus, æſtus, ſiccitas, fames, ſitis, morbi, &c. decidi terram] Vatabl. *& in eiuſdem ingenij terram excidi*. q. d. Licèt naſcerer filius regis Dauidis, tamen naſcendo effuſus ſum in terram, non molliorem, neque meliorem, ſed ſimilem ceteris, more aliorum hominum & animantium: ſicut enim cælum vnum eſt omnibus, ſic & vna omnes excipit terra, iuxta illud Prudentij: *Vnâ omnes gradiuntur humo*, æquè ac vnius aëris hauſtu viuunt. Hinc in terra calorem, frigus, ſiccitatem, humiditatem, ceteraſque qualitates, mutationes & perturbationes ſenſi & paſſus ſum, æquè ac reliqui homines, & animalia.

Porrò, ne infans dum naſcitur alliſu ad terram lædatur, excipitur ab obſtetricibus. Vnde S. Ambroſius epiſt. 64. quæ eſt ad Syagrium: *Obſtetrices dicuntur eo quod obſtant, ne fœtus laxatis vteri genitalibus in terram defluat.* Et Claud. lib. 10.

Quem prima meo de matre cadentem
Excepi gremio.

Et Iob cap. 3. *Cur exceptus genibus?*

Romani recens natos ponebant in terra quatuor de cauſis.

Cenſet noſter Pineda lib. 1. de Rebus Salom. cap. 12. nu. 4. hic reſpici ad priſcorum Romanorum ritum, qui pueros recens natos deponebant in terra, ac Opem deam, vt ei opitularetur, inuocabant teſte Feſto. Idque Primo, inquit Varro lib. 2. de Vita pop. Rom. vt infans auſpicaretur vitalis ac rectus eſſe. Secundò, vt velut filius terræ ac piæ matris opem & alimenta imploraret, ait Macrobius lib. 1. in Somn. Scipionis, & S. Auguſtinus lib. 4. de Ciuit. cap. 11. quem audi: *Ipſe* (Iupiter ſiue Deus)

opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu terræ, & vocetur Ops. Ipse in vagitu os aperiat, & vocetur deus Vagitanus. Ipse leuet de terra, & vocetur dea Lenana. Ipse cunas tueatur, & vocetur dea Cunina. Non sit alius, sed ipse in deabus illis, quæ facta nascentibus canunt, & vocantur Carmentes. Præsit fortuitis, voceturque Fortuna. In dea Rumina mammam paruulo immulgeat, quia rumam dixerunt veteres mammam. In dea Potina potionem ministret. In dea Edulica escam præbeat. De pauore infantium Pauentia nuncupetur. Tertiò, vt terram omnium mortalium matrem esse profiteretur, de quo Philo lib. de Mundi opificio. Quartò, vt se in terram rediturum præsignificaret, iuxta illud Lucretij lib. 5.

Omniparens eadem rerum commune sepulchrum.

Hic Romanorum fuit ritus, verum an idem fuerit Hebræorum, præsertim tempore Salomonis, difficile est credere, difficilius probare.

Nascens primo caput emittit.

Porrò homo nascens, primò caput emittit, vltimò pedes. Audi Plinium l. 7. c. 8. *In pedes*, inquit, *procedere nascentem contra naturam est, quo argumento eos appellauere Agrippas, vt ægrè partos, qualiter M. Agrippam ferunt genitum, vnico propè felicitatis exemplo in omnibus ad hunc modum genitis.* Et infrà: *Neronem quoque paulò ante principem, & toto principatu suo hostem generis humani, pedibus genitum parens eius scribit Agrippina: ritu naturæ capite hominem gigni mos est, pedibus efferri.*

Audi & Aristot. lib. 7. Histor. animal. c. 8. *Situs in vtero quadrupedum omnium extensus est: expedum autẽ obliquus, vt piscium: bipedum verò inflexus contractusque, vt auiũ. homo etiam in se met conglobatus sic gestatur, vt nasum inter genua, oculos super genua, aures extra genua habeat. Omnibus æquè animalibus caput primùm superius est: sed cùm creuerint & iam exitum appetãt, deorsum deducitur. Ita fit vt omnibus partus secundum naturam in caput; contra naturam in pedes, aut inflexo circumactoque corpore agatur.* Et c. 10. *Nascuntur secundum naturã cætera etiam animalia, versa in caput, sed pueri manus quoque ad costas porrectas extensasque habent. Qui cum exierint, vocẽ statim emittunt, & manus in os admouent. Excrementum etiam reddunt, alij statim, alij breui, sed omnes intra diem; quod excrementum pluris quam pro infantis magnitudine est. Paupereulum hoc mulieres vocant, colore cruentum atque admodum nigrũ & piceum est, mox lacteum iam & albidum redditur; sugit etiam confestim vbera infans. Vocem antequam egrediatur numquam emittit, etiamsi cum difficulter egreditur caput extet, corpus intus sit totum.*

ET PRIMAM VOCEM SIMILEM OMNIBVS EMISI (legit cum Complut. & S. Ambrosio ἧκα, id est *emisi*, iam Vatican. & cæteri legunt, ἴσα, id est *æquè*) PLORANS] Græcè κλαίων, id est *vagiens* (quasi κλάων, id est *frangens* inquit Eustath. in Odys. 4. quia vagitus fit per quamdam membrorum violentam quasi effractionem, seu compressionem) & vt ait Tertull. lib. de Anima cap. 9. *Vagitu vitam salutans.* Nam infantes primis ab ortu quadraginta diebus vigilantes non vident, nec lacrymantur, sed vagiunt: exactis verò 40. diebus lacrymas fundunt, vt docet Aristot. lib. 7. Histor. animal. cap. 10. Idem 7. Polit. c. 17. quem sequitur Auicenna, causam physicam assignat, quod vagitus hic & ploratus faciat ad vocis exercitium, & ad corpus roborandum. Verùm causa propria moralis est, scilicet peccatum originale, in quo nascuntur, cuius hic vagitus est index & pœna. Nam cætera animalia in ortu non vagiunt, imò nullam vocem emittunt.

Recens nati vagiunt. Causa moralis.

Vnde notat Lyran. Holcot, Lorinus, Pineda cæterique interpretes, masculos dum nascuntur vagiendo vagitum auspicari ab A, quæ est prima littera nominis Adæ protoplasti: feminas ad E, quæ est prima nominis Euæ, quasi de eorum lapsu quiritentur. Hinc & Christus, vt per omnia nobis assimilaretur, nostramque culpam lueret & expiaret, vagiendo natus est, iuxta illud Fortunati: *Vagit infans inter arcta conditus præsepia.*

Causa physica.

Causa physica est, quod infantes nascendo magnam sentiant mutationem: transeunt enim nudi ab vtero molli & calido ad terram duram, & aerem frigidum. Rursum, à tenebris & somno ad insolentem lucem & vigiliam, &c. quibus omnibus percelluntur, ac dolentes vagiunt. Ita Alexand. in Problem.

Symbolyca.

Causa symbolica est, quod infans præsentiat, præsagiat, & quasi *nesciens prophetet*, ait S. August. 21. Ciuit. c. 14. mille vitæ ærumnas sibi subeundas, quas deplorat. Vnde Lucretius lib. 6. ait:

Vagituque locum lugubri complet, vt æquum est,
Cui tantum in vita restat transire malorum.

Hac de causa Thraces, Gadenses, Trausi & Causiani nascentes lacrymis, morientes gaudio & risu prosequebantur, teste Alex. ab Alex. lib. 2. Genial. c. 25.

Si cui homini Deus reuelaret omnes afflictiones corporis & animæ, illi subeundas per reliquum vitę, horreret, ploraret, & penè desperaret; qui ni ergo eas omnes præsentiens infans eiulet? Audi S. Aug. lib. 21. de Ciuit. c. 14. *Quis non exhorreat & mori eligat, si ei proponatur, aut mors perpetienda, aut rursus infantia? quæ quidem non à risu, sed à fletu orditur hanc lucem, quod quid malorum ingressa sit nesciens prophetat quodammodo.* Vnde Plinius ignorans veram vagitus causam, scilicet peccatum originale, & naturæ per illud corruptionem, naturam ipsam velut nouercam accusans, in proœmio lib 7. queritur: *Hominem tantum nudum*, inquit, *& in nuda humo, natali die abiicit ad vagitus statim & ploratum, nullumque tot animalium aliud, ad lacrymas, & has protinus vitæ principio, &c. flens, animal omnibus imperaturum.* Additque *non fari, non ingredi, non vesci: breuiterque hominem scire nihil sine doctrina, non aliud natura sponte, quàm flere.*

Priscis Latinis infantes vagiendo *va* sonare videbantur: vnde per onomatopœiam *vagire* dicti sunt, ac Vagitanus (qui & leui nominis flexu Vaticanus dictus est) deus, vt iis auxilio esset, implorabatur, ait Varro. Audi Gellium lib. 16. c. 17.

Vaticani origo.

Vaticanus Deus nominatus, penes quem essent vocis humanæ initia, quod pueri simul atque parti sunt eam primam vocem edunt, quæ prima in Vaticano syllaba est. Idcirco vagire dicitur, exprimente verbo sonum vocis recentis. Romę Deus hic colebatur in monte, qui ex eo etiamnum Vaticanus nuncupatur, quem nunc occupat corpus, sepulchrum & basilica S. Petri, qui omnes Christianos, quasi modò genitos infantes lacte suæ doctrinæ aluit & pauit, verus vtique eorum Vagitanus. Vnus hic excipitur Zoroastres, qui in ortu suo non vagiit, sed risit, vt refert Solinus lib. 1. de Mirabil. mundi c. 3. & hoc fuit portentum malumque omen: nam postea fuit artis magicæ inuentor. Cardanus lib. de Re-

rum varietate, cùm de hominis natura agit, eum non nisi post aliquot dies ridere tradit, primumque risum, quem edit, non nisi in somnis existere: quo significari ait, nullum, nisi confecto huius vitæ curriculo verum ac certum gaudium esse. Nam vt ait S. Augustinus, omnino nihil aliud est tempus vitæ huius, quàm cursus ad mortem. Vnde Seneca lib. 4. epist. 24. vitam comparat clepsydræ, ex qua aqua vel arena sensim citoque tota defluit & deficit: simili enim modo defluunt dies vitæ, quibus mors succedit.

Denique infantes nati deponuntur in terram quasi matrem, vt eam velut mox futurum sibi sepulchrum salutent, & inter infantiles vagitus funebres monodias ac nænias modulentur, iuxta illud S. Bernardi serm. de Sancto Martino: *In terra*, inquit, *orimur, in terra morimur*. q. d. Prima viuendi sedes, est vltima moriendi: nec maiori discrimine ortus & interitus ab inuicem separantur, quàm hæc duo verba *Orimur* & *Morimur*, quæ vna tantùm litterula distinguuntur.

Vers. 4. IN INVOLVMENTIS NVTRITVS SVM, ET CVRIS MAGNIS] Græcè, *ἐν σπαργάνοις*, id est, in fasciis & inuolucris infantilibus. Vnde & Christum, qui est verus Salomon, vt nobis esset similis, *ἐσπαργάνωσεν*, id est, *pannis inuoluit*, id est fasciauit Virgo Deipara, Lucæ 2.7. idque Primò, quia cùm cetera animalia pilis vestita nascantur, solus homo planè nudus nascitur, ideoque fasciis, quasi vestibus inuoluendus est. Audi Plinium de natura quasi nouerca hominis querentem in proœmio lib. 7. *Ante omnia vnum animantium cunctorum alienis velat, ceteris variè tegumenta tribuit, testas, cortices, coria, spinas, villos, setas, pilos, plumas, pennas, squamas, vellera; truncos etiam arboresque cortice, interdum gemino, à frigoribus & calore tutata est: hominem tantùm nudum & in nuda humo natali abiicit die*, &c. & Plutar. lib. de Amore prolis: *Nihil*, ait, *est ita imperfectum, inops, nudum, informe & spurcū, vt homo à partu statim conspectus, sanguine inquinatus, tabeque oppletus, occiso magis quàm nato similis*. Hac sola purpura indutus prodit in lucem princeps æquè ac plebeius homo; ex eadem quisque tela conspicitur vestitus.

Infans fasciantur: Cur? Causa prima.

Secunda. Secundò, fasciis eget infans, vt iis mollia eius membra stringantur, confirmentur & solidentur, ne ex vagitu & ineptis pueri motibus luxentur, labefactentur aut distorqueantur. Molestæ ergo sunt infanti fasciæ, ac quasi compedes eius & vincula quibus constringitur, sed necessariæ ad salutem. Vnde Galenus lib. 1. de Sanitate tuenda c. 7. & 2. de Motu musc. c. 7. & de Caus. morb. c. 7. docet, *conducere plurimū tuendæ valetudini infantili, vt fasciis deligetur infans, sed corpori prius toti sale modicè inspersо, vt membra meliùs consolidentur atque firmentur, &, nisi commodè fascientur infantes, quorum sunt mollia penèque fluxibilia corpora, facilè inuerti & corrumpi membri cuiusque figuram*. Catoni propterea Censorino tantæ curæ fuit apud Plutar. *Vt nisi se spectante liberos fasciari permiserit*.

Tertia. Tertiò, fasciæ iuuant, vt infans, qui quasi quadrupes nascitur, ac manibus pedibusque repit vt rana, citò consolidatis membris & pedibus, iis incedere valeant bipes vt homo. Quàm verò hoc sit miserum describit Plinius loco iam citato. *Ab hoc*, inquit, *lucis rudimento, quæ ne feras quidem inter nos genitas, vincula excipiunt, & omnium membrorum nexus; itaque feliciter natus iacet manibus pedibusque reuinctus, flens animal ceteris imperaturum, & à suppliciis vitam auspicatur, vnam tantùm ob culpam, quia natum est: heu dementiam, ab his initiis existimantium ad superbiam se genitos!* Hæc ille.

Vnde hæ fasciæ repræsentant institas, ligamina, sindones & lintea, quibus puer post mortem inuoluendus est, vt inferatur in sepulchrum. Puer ergò in cunis fasciatus, speciem habet defuncti iacentis in sarcophago, quia nascitur moriturus, gignitur vt sepeliatur. Sub fasciis cunas ceteraque similia intellige. Accedunt varij dolores, quos ex nimia vel inconcinna fasciatione, multisque aliis incommodis patitur puer, & explicare nequit, sed vagiendo & plorando eos prodit: ad quos leniendos tria remedia suggessit natura. Audi Galenum lib. 1. de Sanitate tuenda c. 7. *Tria hæc doloris infantium remedia, nutricibus ipso vsu edoctis inuenta videamus, scilicet nutricis papillam ori inditam, motum mediocrem, vocis modulationem. Rursusque triplicem excogitatam dimotionem infantium, in cunis, in lectulis pendentibus, in suis ipsarum nutricum vlnis.*

ET CVRIS MAGNIS] τὸ *magnis* iam non est in Græco. Perperam P. Nannius pro *curis* legit, *cunis*: fortè in aliquo exemplari pro φροντίσιν, id est *curis*, scriptum legit, φορτίοις, id est *nauiculis onerariis*, quæ cunarum speciem referunt: aut φορμῶι: φορμὸς enim est sporta, vas, corbis, quibus similes sunt cunæ. Porrò in cunis, magnis curis & sollicitudinibus parentum, obstetricum, nutricum, pædagogorum alitur & educatur infans: vnde varios morbos ac non rarò mortem subit: quocirca illi seruando Gentiles Cuninam deam præficiebant, ait Varro, & ex eo S. August. 4. de Ciuit. 11.

Porrò Gentiles heroum filios recens natos ponebant in clypeo, vt ad bellum eos erudirent. Vnde positus est in scuto apud Theocritum Hercules, itidemque Iphiclus ab Alcmena parente:

Cùm ambos lauisset, & lacte repleuisset,
Posuit super scutum æreum, quod Pterela
Amphitryon, pulchram armaturam ademerat, interfecto.

Quin & Lacenæ in clypeo pariebāt, auctore Nonno Dionys. 41. Denique curas has extimulat amor, præsertim matris erga prolem: quia enim impensè eam amat, hinc impensè eam curat. Mensura enim curæ est amor. Vnde Anacharsis rogatus, *cur coniugio abstineret?* respondit, *Quia nimis amarem prolem ex eo natam.*

NEMO ENIM EX REGIBVS ALIVD HABVIT NATIVITATIS (Græcè γένεσις, id est ortus) INITIVM] Sub ortu accipe conceptionem, natiuitatem, educationem: quæ omnia mille periculis & incommodis, ideoque mille curis & anxietatibus sunt obnoxia in homine; non autem in cæteris animalibus, quibus proinde longè infelicior & ærumnosior est homo. Dicit hoc Salomon, non tam vt cæteris regibus, quam vt reliquis hominibus plebeiis sese assimilet & adæquet. Vers. 5.

VNVS ERGO INTROITVS EST OMNIBVS AD VITAM, ET SIMILIS (Græcè, ἴση, id est æqualis) EXITVS] Idem ergo est hominis principium, idem finis, solis verò mediis vitæ itineribus discrepant; qui ergo sapit, ea præclarè obeat, Vers. 6.

Pro *ergo* Græcè, est δὲ, id est *autem*, sed δὲ subinde est illatiuum, & æquipollet *ergo*, vt superiùs monui. Pro *introitus* Græcè est εἴσοδος, quæ vox est thea-

Comœdia est vita.

tralis, & adaptatur personis scenicis in theatrum prodeuntibus, vt in comœdia agant personam, hic regis, ille serui, iste militis. Vnde ἔξοδος vocabatur carmen, quod in fine comœdiæ canebatur teste

Introitus, Primò.

Polluce lib. 4. Similis *est introitus ad vitam*; per eam enim ingredimur in theatrum huius mundi, vt personam comicam agamus, hic sacerdotis, ille principis, ista plebeij. Vnde Augustus Cæsar, teste Sueton. moriturus ad amicos ait: *Satisne bellè personam nostram egimus?* Illis respondentibus, *bellè*, attrahens claudensque lectuli cortinas: *Valete ergo*, inquit, *& plaudite*, vti dicunt scenici finitâ iam comœdiâ. Homo ergo in hac vita est mimus & histrio in tragœdia, quæ coram Deo, angelis & hominibus exhibetur, iuxta illud Pauli: *Spectaculum* (Græcè, θέατρον, id est *theatrum*) *facti sumus mundo, & angelis, & hominibus*, 1. Cor. 4. 9. Quisque ergo videat, vt decorè personam suam agat, vt Deo illius benè actæ rationem exposcenti exactam reddat.

Secundò.

Secundò, εἴσοδος conuenit nauigantibus, qui nauim ingrediuntur, vt in portum à se prætensum enauigent: sic ingredientes in vitam, ingredimur in mare mille tempestatibus & periculis piratarum obnoxium, vt per illud duce Deo, & afflante Spiritu sancto in portum salutis enauigemus.

Tertiò.

Tertiò, εἴσοδος conuenit ingredientibus nundinas & forum, vt in eo merces emant aut vendant. Sic vita nostra est mercatus & nundinæ, ait S. Gregor. Nazianz. in quem nascendo ingredimur, vt in eo merces virtutum, meritorum, & bonorum operum, quibus mereamur salutem & vitam æternam, comparemus.

Quartò.

Quartò, εἴσοδος & ἔξοδος, id est ingressus & egressus, competit soli orienti & occidenti, æquè ac lunæ & stellis. Manè enim sol oriens ingreditur in nostrum hemisphærium, vespere occidens egreditur. Sic homo celerrimè per vitam & mundum hunc pertransit, vt in natiuitate quasi manè oriri, in morte quasi vespere occidere videatur. Sicut ergo sol velocissimè eodem die transit ab ortu ad occasum, sic homo à vita celerrimè decurrit ad mortem, adeoque vita eius non est aliud, quàm transitus continuus ab ortu ad occasum & mortem.

Quintò.

Quintò, εἴσοδος conuenit athletis, cursoribus & curribus in stadium pro præmio ingredientibus, in eoque ad metam celerrimè decurrentibus. Sic enim vita nostra est stadium, in quo certamus & decurrimus ad metam & palmam cælestem. Quare mors sapientibus & Sanctis, non tam est finis vitæ, quàm mortis, ac veræ vitæ, initium, & æternitatis ianua, vti passim docent SS. Patres; quin & Philosophi.

Mors ianua immortalitatis. Gnomæ.

Audi paucos è multis. Maximus Tyrius Platonicus serm. 25. *Hoc, ait, quod mortem homines vocant, idipsum est immortalitatis initium, & futura vita procreatio.*

Indi Brachmanes apud Strabonem lib. 15. affirmant, *mortem esse natiuitatem ad illam veram atque felicem vitam.* Pallad. lib. 1. Florilog. *Anima è corpore tanquam è carceribus mortis fugit ad Deum immortalem.* Apollon. Tyaneus apud Philost. lib. 7. *Nos*, inquit, *homines in carcere sumus omni tempore, quod nos vitam appellamus, & qui primi domos inuenerunt, non animaduertisse videntur, quod alio carcere seipsos circumdarent.* Cicero in Catone Maior. *Dum sumus in his conclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur: est enim animus cælestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ æternitatique contrarium.* Idem in Somnio Scipionis agens de Heroibus Roman. *Qui*, inquit, *è corpore tamquam è carcere euolauant.* Themistius apud Stob. ser. 121. *Videtur*, inquit, *ipsum τοῦ θανάτου*, id est mortis, *nomen, hominem è vita migrantem, nō ad locū aliquem sub terrā referre, sed extollere ἄνω εἰς θεῖον, hoc est, sursum ad diuinam sedem. Si enim probabile est animam veluti à vinculo corporis, quod expirani solutam, tum demum verè respirantem, seque recreantem, Deo sociari, & ab eo pendere.* Idem Themistius ibidem. *Mortis, ait, affectum subire, simile est initiationi in magnis aliquibus sacris, quocirca vt ipsa vocabula, sic etiam res inter se consimiles sunt: τελευτᾶν enim mori est; τελεταί, sacra; τελεῖσθαι, initiari. Nam post mortem mirabilis quædam lux occurrit, aut loci puri, aut amœna prata defunctos excipiunt, in quibus voces, chorea, & venerabiles de rebus sacris narrationes resonant: illic homo iam perfectus, initiatus, sui iuris factus & liber, coronatus obambulans sacra celebrat, & conuersator cum viris sanctis purisque, profanam in terra & impuram turbam inspiciens, quæ in profundo cœno & caligine à seipsa conculcatur & compellitur.*

Ex quibus omnibus rectè concludit S. Maximus Episcop. Taurin. in Cent. 5. c. 76. *Non puto finem vitæ huius iustum esse mortem appellare, sed recessum à morte, separationem à corruptione, tenebrarum subductionem, vt in summa dicam omnium consummationem malorum.*

Vers. 7.

PROPTER HOC OPTAVI, ET DATVS EST MIHI SENSVS: ET INVOCAVI, ET VENIT IN ME SPIRITVS SAPIENTIÆ] Subdifficilis est hoc loco nexus: non satis enim liquet quid referat τὸ *propter hoc*. Respondet Primò, noster à Castro, sicque explicat q. d. *Propter hoc*, id est propter ærumnas meas iam recensitas, quia scilicet vidi me natum in summa miseria, nec posse meis viribus ac industria sapientem comparare, in hoc volui præferri aliis, quòd confugi ad sapientiæ auctorem & largitorem: cognita ergo infirmitate mea, & Dei summam potentiam & liberalitatem optaui.

Secundò, magis genuinè noster Lorinus: Humanæ, inquit, imbecillitatis consideratio impulit eum ad concupiscendam, & poscendam à Deo sapientiam, responditque voto ac precibus euentus, & animæ, quam sciebat esse immortalem, accommodatam perfectionem adeptus est: philosophia enim moralitatis meditatione gignitur.

Tertiò, Iansen. quia commune est omnibus initium natiuitatis, & quia vidi me sicut reliquos homines natum in ignorantia; ideo optaui sensum & sapientiam, quæ hanc ignorantiam dirigeret, imò depelleret.

Quartò, noster Pineda libr. 1. de Rebus Salomonis c. 12. *Propter hoc*, inquit, quòd scilicet viderem me ex naturæ primordiis ceteris nihilo meliorem, *optaui* (votum concepi qua me ratione excellentiorem efficerem) *& datus est mihi sensus* (intelligentia, scientia, prudentia.) Nam ea nomina, quæ discrimen aliquod inter homines efficiunt, non sunt naturæ, sed vel fortunæ, vt liberi &

serui, regis & subditi, diuitis & pauperis: vel virtutis, laboris & industriæ, vt probi, vel improbi, sapientis vel stulti, digni indigniue laude.

Viuere commune est, sed non commune mereri, inquit Prudentius disputãs aduersus Symmachum. Et Felix Minutius: *Generosus es? Parentes tuos laudas: Omnes enim pari sorte nascimur, virtute distinguimur.* Idem Pineda lib. 6. cap. 9. Hinc illa, inquit, Salomonis in eam, quæ vera ex virtute laus & gloria est, animi accensio & incitatio, verè regio & excelso animo digna, nam cum eadem essent omnibus vitæ primordia, & similes progressiones & exitus: *Propter hoc* (vt aliis excelleret) *optaui, & datus est illi sensus: inuocaui, & venit in illum spiritus sapientiæ, & præposui illam regnis & sedibus*, Sap. 7. 7. atque hæc est illa famæ & nominis immortalitas, quam sibi proponebat & expetebat Sap. 8. 13. *Habebo immortalitatem, & memoriam æternam his, qui post me venturi sunt, relinquam.*

Omnia hæc vera, & huic loco apposita sunt, & congrua. Salomon enim, quia duplicem personam sustinebat, duplicem hic postulat sapientiam, scilicet vnam, quæ eum vt personam priuatam instrueret: alteram; quæ eum vt personam publicam dirigeret. Sensus ergo est q. d. Qui vidi me natum in tanta miseria & ignorantia, optaui & postulaui sensum & prudentiam, quæ me doceret in vita tam misera & cæca rectè sapienterque viuere, ac miserias vitæ vel prudenter curare, vel fortiter sustinere: eius verò concupiscentias inordinatas & noxias generosè cohibere & frænare; denique à voluptate huius vitæ, vt pote breuis & caducæ, mentem auocare, eamque ad futuram vitam in cælis beatam & æternam ambiendam, totisque viribus prosequendam traducere.

Rursum, quia rex sum (hæc enim oratio videtur esse illa, qua initio regni postulauit à Deo sapientiam ad regendum, 3. Reg. 3.) postulaui sapientiam non plebeiis communem, sed regalem, omnibus superiorem & excellentiorem, quâ subditis antecellerem, eosque sapienter regerem & dirigerem ad pacem & felicitatem tum præsentem, tum æternam. Rex enim æmulari debet Dei sapientiam & sanctitatem. Nam, vt ait Polybius apud Stobæum serm. 6. *Honestum, deorum est, aut eorum qui diis proximi censentur.* Et Iamblichus epist. ad Agrippam: *Oportet*, inquit, *legis præfectum summè purgatum esse, iuxta summam legum rectitudinem, ac neque seductione, neque fraude falli per ignorantiam, neque vim inferioribus inferre, nec vlla occasione iniusta allici, nam seruatorem & custodem legum, tam incorruptum* D *oportet esse, quam summè fieri potest in humana natura.*

OPTAVI] Græcè ηὐξάμην, id est, optaui, oraui, supplicaui, votum concepi. Optare enim facit orare & postulare; imò desiderium suum patefacere Superiori, præsertim Deo, est orare: iuxta illud psal. 10. 17. *Desiderium pauperum exaudiuit Dominus, præparationem cordis eorum audiuit auris tua.* Hinc solerter Noster vertit, *optaui* potius quàm *oraui*, vt orationis fontem indicaret, scilicet optationem & vehementis sapientiæ desiderium; præsertim quia orationem mox exprimit, dum subdit: *Et inuocaui.*

Moraliter docet hic, initium sapientiæ & sanctitatis esse ingens eius votum & desiderium, iuxta illud Christi: *Si quis sitit, veniat, ad me, & bi-* A *bat*, Ioan. 7. 37. Hinc Christus à Iacob Patriarcha vocatur *desiderium collium æternorum*, Genes. 49. & Apostoli in Pentecoste per decem dies desiderantes, & inuocantes receperunt Spiritum sanctum. Idem fac & tu, ac cum Ecclesia ardenti affectu, magnaque obtinendi fiducia suspira & supplica: *Veni sancte Spiritus, reple tuorum corda fidelium.* Ita S. Thomas Aquinas profitebatur se sapientiam suam magis oratione, quam studio impetrasse. Nam *omnis sapientia à Domino Deo est*, Eccli. 1. 1.

SENSVS] Græcè, φρόνησις, id est, prudentia, scientia, intelligentia; Noster vertere solet, *sensus*, vt scilicet in omnibus sensatè, sapienter & honestè me gererem.

ET PRÆPOSVI ILLAM REGNIS ET SEDIBVS (Græcè, *sceptris & thronis*, quæ regis & regni Vers. 8 B sunt insignia) ET DIVITIAS NIHIL ESSE DVXI IN COMPARATIONE ILLIVS] Græcè, ἐν συγκρίσει, id est, *in diiudicatione illius*, si cum sapientia diiudicentur, & in iudicio certent vtra alteri præstet. Rationem à priori dat ipsa sapientia Prouerb. 8. 14. dicens: *Meum est consilium, & æquitas: mea est prudentia, mea est fortitudo, per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt.* Et v. 18. *Mecum sunt diuitiæ & gloria, opes superbæ & iustitia. Melior est enim fructus meus auro & lapide pretioso, & genimina mea argento electo.* Vide ibi dicta.

Hinc multi fideles, quin & philosophi (vt Crates, Democritus, Anaxagoras) abiecerunt opes, & abdicarunt regna, vt vacarent sapientiæ & sanctitati, quorum nonnullos superiùs recensui. Nam opes & regna, sæpè inuitis eripiuntur, sapientia & sanctitas inuito eripi nequit. C Sic Apostoli dixerunt Christo, qui est dux sapientiæ: *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te*, Matth. 19.

NEC COMPARAVI ILLI LAPIDEM PRETIOSVM: QVONIAM OMNE AVRVM IN COMPARATIONE ILLIVS, ARENA EST EXIGVA, ET TAMQVAM LVTVM ÆSTIMABITVR ARGENTVM IN CONSPECTV ILLIVS] Vers. 9. q. d. Sapientia longè præstantior est omni auro & gemmis: sapientiæ aspectu obscuratur auri fulgor, infuscatur argenti candor, hebescit margaritarum nitor, & quidquid illustre & pretiosum est sordescit & vilescit, adeoque ipse Plutus (græcè enim est πλοῦτος) quem Gentiles vt opum Deum adorant. Quid enim est argentum & aurum, nisi terra alba & rubra, ait S. Bernard. serm. 4. de Aduentu. Pro *in comparatione* græcè est, ἐν ὄψει, id est, in visione, D in conspectu. Hinc Plato lib. 3. de Republ. sapientes & virtute eximia præditos ait conflatos ex auro & argento, sed cælesti, quod terreno præstet, cæteros ex ære & ferro. Audi eum: *Deus effector hominum principibus reipublicæ, qui ceteros præcedebant, miscuit pectori aurum cæleste, id est, virtutes diuinas, vt altâ quadam & excelsâ mente essent: illis autem, qui hos adiuuarent in gubernanda rempubl. cæleste pectoribus indidit argentum, id est, præclarum virtutum ornamentum, etiamsi subsisterint infra dignitatem priorum, vt & ferrum & æs miscuit agricolis & aliis opificibus, qui reipublicæ seruiunt.* Addit tamen: *Eos quibus Dominus aurum & argentum cæleste pectoribus miscuit, contemnere debere terrenum aurum & argentum, neque loculos habere oportere, neque sequi opes.*

Alludit ad Iob 28. 15. *Non dabitur aurum obrizum pro ea, nec appendetur argentum in commutatione eius*, nec sapphirus, nec topazius, nec Indiæ colores cæteraque, quæ subdit. Quare stultorum vox est illa apud Horatium lib. 1. epist. 1.

Ocius, ciues, quærenda pecunia primum,
Virtus post nummos.

Pro *pretiosum* græcè est, τίμιον, nonnulli legunt, τιμητὸν, id est *honorarium*. Sunt qui legant, ἀτίμητον, id est vilem, inhonorabilem, despectum, quo velit significare quemuis lapidem pretiosum sine honore, ac sine pretio esse si cum sapientia comparetur. Vnde sic legunt, *non comparaui ei lapidem, tanquam despectus habitum præ sapientia*; sed communis lectio habet, τίμιον, id est *pretiosum*. Huc faciunt duæ Christi parabolæ, prior de thesauro abscondito in agro Matth. 13. 44. *quem qui inuenit homo, abscondit, & præ gaudio illius vadit & vendit vniuersa quæ habet, & emit agrum illum*. Et de pretiosa margarita inuenta ibidem v. 46. quam vt cōpararet industrius negotiator, *abiit, & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam*. Nam sapientia thesaurus est & margarita vnica. Quòd si *in Christo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ Dei absconditi*, Coloss. 2. 3. iure optimo Apost. ad Philip. 3. 8. *Existimo*, ait, *omnia detrimentum esse, propter eminētem scientiam Iesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror vt stercora, vt Christum lucrifaciam*.

Vers. 10. SVPER SALVTEM ET SPECIEM (græcè, *super sanitatem & formam*, siue *pulchritudinem*) DILEXI ILLAM, ET PROPOSVI PRO LVCE HABERE ILLAM: QVONIAM INEXTINGVIBILE EST LVMEN ILLIVS] *Proposui pro luce habere illam*, alij vertunt, *præ luce*, q.d. Anteposui illam luci. Hinc græcè est προειλόμην, id est *elegi*. Vnde Vatabl. *vsumque eius lucis præoptaui*, vel *prælegi, vt cuius splendor supprimi non possit*.

Noster aptiùs vertit, *proposui pro luce*: Græcum enim ἀντὶ φωτός. Primò, verti potest, *pro luce*, vice lucis, instar lucis; Secundò, *super lucem*, præ luce. Duo enim significat Salomon: Primò, sapientiam se præposuisse luci: Secundo, se vice lucis non alio lumine vsurum, quam ipsa sapientia. Sapientia enim est lux lucidissima, quæ mentem illuminat ad omnia cognoscenda, & ritè peragenda. *Lucem* hic tum externam solis, tum internam, putà lumen oculorum, accipe, quasi dicat. Sapientiam chariorem habui, non tantum luce solis, sed & meis oculis, & luce visuque oculorum, adeoque seposito visu oculorum, in rebus agendis statui non alio vti visu, non alijs oculis, nisi ipsius sapientiæ: hæc enim per omnes rerum tenebras viam ostendit, securéque deducit ad metam vitæ æternæ.

Huc vsque sapientiam proposuit bonis externis, siue fortunæ, vti sunt aurum & argentum; nunc præponit eamdem bonis internis, vti sunt sanitas siue valetudo, forma siue pulchritudo, visus & intuitus lucis: quibus tantum sapientia præstat, quantum corpori animus, cuius ipsa est sanitas, pulchritudo & visus.

SVPER SALVTEM ET SPECIEM DILEXI ILLAM] Primò planè, quasi dicat. Magis amaui & optaui sapientiam, quam corporis sanitatem, robur & decorem, quia sapientia, vtpote spiritalis & dos nobilissima, præstat omni rei & doti corporeæ. Innuit sapientes sæpè minùs pollere robore corporis, & robustos admodum minùs pollere sapientia. Sic enim Deus dona sua distribuere & partiri solet. Adde, corpus alias dispositiones exigere ad robur, & subinde contrarias ad sapientiam requiri. Vnde illud:

Ingenio pollet, cui vim natura negauit.

Secundò, Petrus Blesensis epist. 81. censet hic sapientiæ studiosos inuitari ad laborem & studium sapientiæ, etiam cum iactura sanitatis & formæ, quòd par sit rem tantam, quanta est sapientia, quauis corporis iactura emi. Hinc videmus studiosos laborare stomacho, capite, phlegmate, fierique macilentos, valetudinarios & decolores, ideoque breuis esse æui: studendo enim exhauriunt optimos spiritus, & calorem à stomacho auocant ad cerebrum, ex quo oritur stomachi indigestio, cruditas, flatus, phlegmata, vertigines, hemicrania, &c. Sic Aristoteles naturali stomachi infirmitate laborabat, eamque calidi olei vtriculo ventri admoto leuare solebat, ait Ammianus lib. 16. vt mirum sit eum ad ætatem 63. annorum peruenisse, & assiduos dolores tamdiu tanta animi virtute sustentasse: *Fuit enim in lucubrando studio infatigabilis*, ait Laërt. in eius vita, *qui cum cubitum se conferret, in manus globum aeneum capiebat, vt cadentis in peluim globi sono excitaretur. Aristotelem*, inquit Censorinus de Die natali, *ferunt naturalem stomachi infirmitatem, crebrasque morbidi corporis offensiones virtute animi diu sustentasse, vt magis mirum sit ad annos sexaginta tres eum vitam pertulisse, quàm vltrà non protulisse*. Blesensem sequitur Pineda lib. 3. de Reb. Salomonis cap. 3. n. 8. Sapientia, inquit, est mortis & mortalitatis antidotum, Sapient. 8. v. 17. Quare quamuis corporis vires sapientiæ studio atque vigilijs extenuentur, & ad mortem celeri gradu sapiens contendat; ex altera tamen parte nominis immortalitate, quæ sapienti debetur, vitæ breuioris iactura abundè compensatur: propterea enim addidit: *Super salutem & speciem dilexi illam*, Sap. 7. 10. Idem lib. 3. cap. 10. num. 5. Salomon, ait, exercuit cum labore, attentione, & mentis intentione scientias sine labore acceptas: aliquando etiam cum defatigatione quadam virium corporis, stomachi languore, capitisque lassitudine aliqua. Præteruebuntur aliquando vltra modum sapientum vigiliæ & lucubrationes, vt cum ipso Salomone cogantur dicere, *Super salutem & speciem dilexi sapientiam*: & ne sapientiæ desint, desunt valetudini curandæ, desunt sibi ipsis, ac vitæ necessarijs desunt. Verum enimuerò moderatio adhibenda est studio, quam ipsa sapientia præscribit, ne vires corporis lædantur, itaque vsus & exercitium sapientiæ intercidatur, iuxta illud:

Studiosi minùs sani: cur

Omnibus in rebus modus est pulcherrima virtus,

Et illud:

Omnis satietas mala; studiorum autem pessima.

Tertiò, idem Pineda lib. 3. c. 3. n. 5. censet hic respici ad orationem Salomonis, qua à Deo non postulauit sanitatem, nec pulchritudinem aut pulchras vxores, sed sapientiam, 3. Reg. 3. 11.

Huc facit illustre exemplum in Hermanno, cui à contractis membris cognomen fuit Contracti, qui cum esset filius Comitis, monasticen professus in Ordine S. Benedicti, enixè petiit, à B. Virgine, cui erat addictissimus, sanitatem sibi restitui,

Hermanni Contracti votum sapientiæ.

ftitui; quæ pet visum apparens illi hoc respoosum dedit: *Fili charissime, tuis precibus sedulis inusitata duorum tibi optionem imperraui; elige quod volueris. Contractus permanebis, & omnium Scripturarũ scientiam accipies, tam diuinarum, quàm humanarum: vel sanitatem corporis accipiens, idiota permanebis, & Ecclesiasticam cathedram ascendes. Iam alterum ex ijs, quod volueris elige, quoniam ambo habere non poteris.*

Hermannus autem considerans quod Regina cæli singulariter suadebat, elegit remanere contractus, & scientiam Scripturarum accipere, magis quàm corporis sanitatem absq; doctrina possidere. Erat enim iam tunc, licèt rudis & idiota, deuotus tamen & Scripturarum amore accensus. Ex illo tempore in omni doctrina vltra omnes contemporaneos suos proficiens, excellentissimæ opinionis vir factus est: trium linguarum, Latinæ scilicet, Græcæ & Arabicæ, ita peritus extitit, ac si natus in eis fuisset: floruit anno Domini 1060. auctorque fuit hymni *Salue regina*, & aliorum plurium. Porrò ægritudo, illi patientiæ & sanctitatis fuit materia & stimulus. Ita Trithemius de Viris illustribus Ordinis S. Benedicti lib. 2. c. 84.

Porrò quàm parui facienda sit sanitas & forma præ sapientia, docet S. August. serm. 42. de verbis Domini: *Nam salus hominis, quæ reddita est corpori, quanti temporis fuit? Quæ est enim vita vestra, dixit Scriptura? Vapor, inquit, ad modicum apparens, deinceps exterminabitur. Quod ergo illius hominis corpori reddita est sanitas, reddita est nonnulla diuturnitas vapori. Non itaque pro magno illud habendum est: vana salus hominis. Et recolite fratres illud propheticum & euangelicum: Omnis caro fœnum, & omnis honor carnis vt flos fœni: fœnum aruit, flos* C *decidit: verbum Domini manet in æternum.* Et post pauca: *Tota quippe ista vita intelligentibus tribulatio est. Sunt enim duo tortores animæ non simul torquentes, sed cruciatus alternantes. Horum duorum tortorum nomina sunt timor & dolor. Quando tibi bene est, times; quando malè, doles. Sæculi huius quem non decipit prosperitas, non frangit aduersitas.* Vtrumque docet & præstat sapientia. Sic Gentiles Palladem deam sapientiæ præferebant Veneri deæ pulchritudinis, & Hygiæ, siue Valentiæ, deæ sanitatis.

Et proposvi (Græcè, προειλόμην, id est iudicaui, decreui) pro lvce habere illam] Iam dedi huius loci sensum, dixique præferri hîc sapientiam luci, tum solis, tum oculorum. Quid charius & lucidius oculis? quid sole, qui est cor, mens & oculus mundi? vtique sapientia, cuius aureum iubar solari antecellit: illam ergo prædilexi D & prætuli rebus omnibus, quæ lucent & radiant oculis mortalium. Addit Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 4. n. 12. & ex eo Ceruantius, per *lucem* accipi ipsos sapientiæ oculos pulcherrimos. Salomon, inquiunt, sapientiam quæ tit sibi sponsam, asserens, *Amator factus sum formæ illius*, sed illius luminibus potissimùm captus; nam proposuit pro luce habere illam, quoniam inextinguibile est lumen eius. Illius lumina mirabiliter radiant, imò tota ipsa candor, radius est æternæ lucis, Sap. 7. 26. imò lumen iucundissimum & vtilissimum: nam & illa est speciosior sole, & super omnem dispositionem stellarum, quæ poëtis cæli ac Iouis oculi dicuntur, lucique comparata inuenitur prior; illi enim succedit nox; sapientiam autem non vincit malitia. Huius rei symbolo legimus Genes. 29. 17.
A captum Iacob non tantùm decora facie, sed venusto aspectu Rachelis, quam non solum commendabat pulchritudo eximia, sed lumina oculorum, quorum maxima ratio ad speciei illustrationem accidit ex oppositione, velut vmbræ Liæ lippientibus oculis. Illorum maxima est vis. Cant. 6. 4. *Auerte*, ait, *oculos tuos à me, quia ipsi me auolare*; Hebr. *extolli, superbire, fecerunt*. Sapientia ergo est Lucina & lampas, in cursu huius vitæ illuminatrix, viuificatrix, & victrix.

Symbol. idem Pineda ibidem c. 3. n. 8. per *lucem* accipit regnum: huius enim symbolum est lucerna & lux, quia olim regibus præferebatur ignis lucidus, vti ostendi Ierem. 1. 13. q. d. Proposui *pro luce*, id est pro regno, habere illam; *quoniam inextinguibile*, id est perpetuum, *est lumen*, id est regnum, & regius splendor, *illius*. *Lux typus regni.*

B Qvoniam inextingvibile est lvmen illivs] Græcè, ὅτι ἀκοίμητον τὸ ἐκ ταύτης φέγγος, id est, *quia insomnis, peruigil, irrequietus est fulgor* siue *splendor, qui ex ea*, scilicet procedit & profluit; Ceruantes, *immortale, quod ex hac, est iubar*; Vatabl. *splendor eius supprimi non potest*. alij, *effulgentia eius nullam subit tenebrarum vicissitudinem*. Sensus est q. d. Proposui sapientiam habere pro luce, quia omnis alia lux solis, lunæ, diei, fundit lumen, sed quod vespere extinguitur, deficit, & quasi dormit per noctem vsque ad manè, quo rursum sol & dies oritur: at sapientiæ lux fundit lumen, quod numquam extinguitur, deficit aut dormit; sed peruigil & luminosum semper perdurat: cùm ex aduerso lux oculorum pariter cum homine noctu sopiatur & dormiat, lux quoque solis vespere occidat, &, vt vulgus loquitur, eat cubitum & dormitum. Occubitus enim solis plebeiis videtur esse eiusdem decubitus, quies & somnus, iuxta illud Virgilij 4. Æneid. *Lux sapientiæ inextinguibilis.*

Tithoni croceum linquens aurora cubile.

ita à Castro. Huic luci, inquit, ex sole mananti noctium successione accidit quies & nox, vt ait versu vltimo huius capitis, in qua nocte quiescit homo à labore & somnum capit: at lumen sapientiæ nullo somno intermittitur, numquam quiescit, semper in vigilia est, & in continuum laborem inducit: nam diu noctuque per somnium & per vigiliam ita affulget homini, vt eum ad laborandum in animi cultura excitet & accendat. Et hac ratione lumen sapientiæ dicitur inextinguibile, quia vbi est, numquam non illuminat, quemadmodum de amore dixit S. Gregor. homil. 30. in Euang. quòd numquam sit otiosus, sed magna operetur si est, quia semper vrget ad operandum.

Causa à priori est, quòd sapientia sit radius diuinæ lucis, oriaturque & manet à Deo, *apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio*, Iacobi 1. 17. Vide ibi dicta.

Igitur lumen sapientiæ est inextinguibile. Primò, quia in se numquam extinguitur, deficit aut variatur; sed idem semper & æquale sibique simile perseuerat. Secundò, quia semper hominem illuminat & inflammat, instigatque ad bona opera, vt etiam noctu legem Dei & verba sacræ Scripturæ ruminet, meditetur, ac de Deo cogitet, eumque adoret & inuocet, iuxta illud S. Hieronymi ad Eustochium: *Esto cicada noctium.*

Et illud Psaltis: *In lege eius meditabitur die ac nocte*, psal.1.2. Et illud Mosis: *Meditaberis in eis sedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atque consurgens*, Deuter.6.7. Vide ibi dicta. Et illud de muliere sapienti & forti: *Non extinguetur in nocte lucerna eius*, Prouerb.31.18. Tales fuere Essæi sub S. Marco, de quibus Philo lib. de Therapeutis: *Nulla penè*, inquit, *alia inter dormiendum offerebant se illis imagines, nisi rerum cælestium. Quorum & elapsa in somnis verba iuniores vigilantes attentissimè scripta, vtpote pretiosissima, excipiebant.*

Acœmetæ qui?

Tales quoque fuere Acœmetæ id est Religiosi non dormientes, sed iugiter psallentes & meditantes: quales fuere Studitæ, quorum præses fuit magnus ille Theodorus Studita, à iugi meditatione & studio ita cognominati, de quibus alibi dixi. Apud Græcos certamen erat cursus, in quo qui decurrendo lumen lampadis accensum seruabat, vincebat; qui verò extinguebat, vincebatur. Audi Pausaniam in Atticis: *Ara est, in qua homines in vrbem accensas lampades præferentes decurrunt. In eo autem certamen est, vt in cursu accensæ conseruentur; cuius enim fax extincta fuerit, palma in medio relinquitur.*

Pari modo Christianus lampadem fidei & charitatis, oleo bonorum operum foueat, & accensam teneat oportet vsque ad vltimum vitæ diem. Nam virgines sapientes oleum habentes, eoque lampades accensas fouentes, admissæ sunt ad nuptias cælestes; eo verò carentes, & lampades habentes extinctas, ab iis exclusæ fuerunt, Matth.25.7.

Vers. 11. VENERVNT AVTEM MIHI OMNIA BONA PARITER CVM ILLA, ET INNVMERABILIS HONESTAS PER MANVS ILLIVS] *Omnia bona* sunt opes, fama, gloria, regnum, victoria, &c. *innumerabilis*, id est plurima. Est hyperbole: nam omnes opes Salomonis, licet plurimæ, absolutè tamen numerari poterant, vtpote finitæ.

Ne quis Salomonen temeritatis accuset, quòd sapientiam ceteris bonis prætulerit, eamque in sponsam sibi delegerit, ostendit eam non indotatam ad se venisse, sed pro dote attulisse bona omnia. Id ita reipsa accidisse patet 3. Reg. 3. 11. vbi Deus ait Salomoni: *Quia postulasti verbum hoc, & non petisti tibi dies multos, nec diuitias, aut animas inimicorum tuorum; sed postulasti tibi sapientiam ad discernendum iudicium: ecce feci tibi secundum sermones tuos, & dedi tibi cor sapiens & intelligens; in tantum, vt nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit. Sed & hæc, quæ non postulasti, dedi tibi, diuitias scilicet & gloriam, vt nemo fuerit similis tui in regibus cunctis retro diebus.* Vnde Christus Matth. 6. adducto exemplo ex gloria Salomonis, conclusit versu 33. *Quærite ergo primùm regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis. Adiicientur* dixit, non sine emphasi, quia exteriora bona, etiam non petentibus, & suis quoque inimicis largitur, quasi adiectanea, imò reiectanea. Sic cum Sapientia increata, putà cum Filio suo, Deus nobis omnia donauit, Rom.8.32. cum sapientia verò creata, id est cum gratia & charitate, reliquæ nobis proueniunt virtutes, velut proprietates ex essentia & natura gratiæ promanantes: externa quoque bona, quatenus prosunt ad gratiam & salutem.

HONESTAS] Id est virtus, quæ spectat bonum honestum, ac præsertim modestiæ, ait S. Bonauent. & Dionys. Verùm Græcè est πλοῦτος, id est opes, diuitiæ: hæ enim in Script. vocantur *honestas*; quia possidentem faciunt honestum & honorabilem, vt ab omnibus colatur: sic *honorare* vel *honestare*, significat ditare, vt 1. Timoth.5. 17. *Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore*, id est stipendio, *digni habeantur*. Et v.3. *Viduas honora* (sustenta) *quæ verè viduæ sunt*. Sic *honestas* pro opibus, & *honestare* pro diuitem facere, sumitur hoc c. v. 13. & c.8.v.18. & c. 10. 10. & Eccl. 11. v. 14. & 23. Est ergo metalepsis. diuitias enim consequitur honestas victus, vestitus & familiæ. Vnde & prisci Latini *honestum* sumebant pro diuite, vt docet Asconius in Verrinam 3. & Vlpianus lib.52. D. de furtis, Titium honestum opponit Titio egeno. *Cùm*, ait, *Titio honesto pecuniam credere vellem, subiecisti mihi alium Titium egenum, quasi ille esset locuples.*

PER MANVS ILLIVS] Græcè, *in manibus illius*, id est Primò, in eius arbitrio & potestate, quasi ab ea manans & pendens: Secundò, q. d. Liberaliter per manus illius erogabatur. Manus enim symbolum sunt Primò, potestatis & dominij; Secundò; liberalitatis & beneficentiæ. Vnde *donum*, Græcè dicitur δῶρον, quæ vox palmam significat, siue manum explicatam & extentam, qua dona erogamus. Vnde Plinius lib. 35. c. 14. *Græci antiqui*, ait, *doron palmum vocabant, & ideo dora munera, quia manu darentur.* Tertiò, laboris & operationis: vnde per manus sapientiæ innuit eam, non esse otiosam, sed operosam; nec otiosis, sed operosis suas opes conferre. Quartò insuper, contentionis & pugnæ, vt notet sapientiam magnam debere cum insipientia & concupiscentia subire luctam, cum eaque crebrò manus conferere, vt eam subigat & obsequentem reddat. Hinc Plutus, id est Deus diuitiarum præses, pingebatur cum signo Fortunæ & Mineruæ (quæ dea erat sapientiæ) Erganes, id est operatricis, inquit Plutarch. Hesiodus, Aristoph. & alij. Vnde Pausan. lib. 1. & 6. qui est Eliac. ait: *In arce Mineruæ fanum est, signumque auro & ebore fabricatum. Phidiæ aiunt opus fuisse: insistit deæ cassidi gallus gallinaceus, quod opinor, hæc est auis omnium pugnacissima, vel fortasse, quòd Minerua cognomento Ergana sacra est.* Gallus pugnax & peruigil insistit capiti Mineruæ, vt notet sapientiam & opes, non otio, sed assiduâ vigiliâ, labore & contentione comparari. Mineruæ ergo, siue Palladi, armatæ cæli terræque bona, perinde ac duci milites subduntur. Huc facit illud Horatij lib.1.epist.1.

Ad summam sapiens vno minor est Ioue, diues,
Liber honoratus, pulcher, rex denique regum.

Hinc Salomon post collatam sibi sapientiam mirabiliter cœpit ditescere: per eam enim naues misit in Ophir, quæ auri copiam ei afferebant, multaque alia solerter adinuenit, quibus immensas opes & gloriam sibi comparauit, vti ostendit Pineda lib.4. de Rebus Salom. c. 4.

Manus symbola quatuor. Primò. Secundò. Tertiò. Quartò. Sapientia laboriosa.

Vers. 12. ET LÆTATVS SVM IN OMNIBVS: QVONIAM ANTECEDEBAT ME ISTA SAPIENTIA] quasi dux deducens me ad omnia bona iam dicta. Vnde græcè est ἡγεῖται, id est dux est sapientia. q. d. Quoniam sapientia dux est, auctor, caput, fons & mater omnium bonorum: quia Deus scilicet, auctor & amator sapientiæ,

ea omnia largè elargitur sapientiæ studiosis.

Igitur minùs aptè adhunc locum Holcot exponit, q.d. Sapientia quasi dux mihi præibat in omni negotio per sapiens prouidumque consilium, vt omnia prudenter agerem & transigerem: quia hac de re hic non agitur. Sensus ergo est quem dedi: sic enim se explicat hemistichio sequenti, dicens: *Et ignorabam quoniam horum omnium mater est.* Perperam Complut. pro *horum* legunt, *bonorum*; & alij, *bonorum*. Pro *mater* græcè est, γενέτις, id est, *genetrix*: alij legunt, γένεσις, id est, *generatio*; id est, generatrix. Sic Philo lib. de Profugis asserit, sapientiam esse filiam Dei, sed merito patrem dici posse (symbolicè scilicet & emblematicè) & esto nomen habeat femininum, habere tamen virtutem masculam, imò vires & actiones virorum perfectissimorum. Sic sapientia de se ait: *Ego mater pulchræ dilectionis, & timoris, & agnitionis & sanctæ spei*, Eccli. 24. 24. Vide ibi dicta. Porrò quod ait, *ignorabam*, intellige antequam eam eiusque dotes plane perspectas haberem, & experientia cognouissem: at vbi ea perspexi & expertus didici, plane agnoui omnium bonorum matrem esse sapientiam.

QVAM SINE FICTIONE (græcè, ἀδόλως, id est, *sine dolo*) DIDICI, ET SINE INVIDIA (græcè, ἀφθόνως, quod per homioptoton pulchrè respondet τῷ ἀδόλως) COMMVNICO, ET HONESTATEM ILLIVS NON ABSCONDO.]

Fictio hæc, siue dolus consistit in eo quod quis sapientiam non sincere propter ipsam, putà ex amore sapientiæ, sed propter aliud quærat & discat, putà vt per eam opes, honores, status adipiscatur. Sicut Simon Magus fictè & dolosè voluit emere Spiritum sanctum, qui est auctor sapientiæ, non vt eo sanctificatur, sed vt per eum acciperet potestatem faciendi miracula, ex eaque Magni nomen apud homines consequeretur, Actor. 8.19. Sensus ergo est, q.d. Ergo Salomon quæsiui & didici sapientiam, tum à matre & patre meo, tum à Nathan Propheta, tum maximè à Deo, qui mihi illam infudit; quæsiui eam, inquam, non fictè, sed sincerè puraque intentione, & recto fine, quam ipsa poscit, scilicet vt per eam recte & sanctè viuerem, vtque eandem alios docerem: vnde sine inuidia largè & liberaliter eam quibuslibet communico, tum per vocem, tum per hæc scripta mea: & *honestatem*, græcè, πλοῦτον, id est diuitias eius à me per experientiam compertas, ac paulò antè à me recensitas *non abscondo*, sed vbique prædico & propalo. Nam, vt dixit c.1. 5. *Spiritus sanctus disciplinæ effugiet fictum.* Vide ibi dicta.

Nonnulli non incongruè τὸ ἀδόλως, id est, sine fictione, sine dolo & fraude, passiuè accipiunt. q. d. Non sum fraudatus opinione, quam de sapientia conceperam, quod bona omnia, quæ mihi promittebat reipsa præstaret. Vnde Vatabl. vertit, *hanc extra frustrationem didici.*

Denique ex hoc loco demonstrat noster Pineda lib.3. de Salomone c. 27. Salomonem fuisse publicum sapientiæ professorem.

Moraliter hinc disce, verè sapientem non esse inuidum, nec arctum, sed liberaliter se suaque communicare & impendere in aliorum commodum & salutem, perinde ac Deus sua largè omnibus impertit, ac sicut sol radios lucis suæ omnibus immittit. Sic Apostoli, ait S. Iren. lib. 3. c.14. nulli inuidentes, quæ didicerant ipsi à Domino, vltrò omnibus communicabant. Sapienter S.Basil. orat. 6. de Instit. & admon. *Discendum est*, inquit, *absque vllo pudore, & docendum absque inuidia; & si quid ab altero hauserimus, idipsum non est celandum, sicut improbæ mulieres solent dum spurios partus supponunt, sed grato animo dicti auctor prædicandus atque aperiendus est.* Rabanus Maurus, & Alcuinus Flaccus magistri Caroli Magni, Bedæ discipuli, cum scholas Parisiis aperirent, omnes gratis docebant; itaque Academiæ nobilissimę & antiquissimæ initium dederunt, vti habet eorum Vita. Idem facit Societas nostra, quæ vltrò & gratis omnes docet omnia, quæ ad liberales artes & Theologiam pertinent. Galenus lib. 1. Methodi cap. 1. asserit se vel vnius studiosi gratia omnia dicturum scripturumque. Plato vno Aristotele discipulo contentus lacriter docebat, illoque præsente etiamsi ceteri abessent, dicebat *Auditorium est*, teste Laërtio, Plutarch. & aliis. Plinius lib. 25. cap. 1. & 2. laudat veteres, vt M. Catonē omnium bonarum artium magistrum, Orpheum, Musæum, Hesiodum, &c. qui ea, quæ norant de viribus herbarum scripto vulgarunt. *Nihil ergo*, inquit, *intentatum inexpertumque illis fuit: nihil deinde occultatum, quod non prodesse posteris vellent. At nos elaborata iis abscondere atque supprimere cupimus, & fraudare vitam etiam alienis bonis. Ita certè recondunt, qui pauca aliqua nouere inuidentes aliis, & neminem docere in auctoritatem scientiæ est.*

Exempla.

Ratio à priori est, quam dat S. Thomas in illud 1. Cor. 3. *Cùm sit inter vos zelus, & contentio nonne carnales estis? Zelus*, inquit, *& contentio non habet locum, nisi in carnalibus hominibus, quia ipsi ad bona corporalia afficiuntur, quæ simul à pluribus integrè possideri nō possunt: & ideo propter hoc, quod aliquis bonum aliquod corporale possidet, alius impeditur à plena possessione illius: & ex hoc sequitur inuidia, & per consequens contentio. Sed spiritualia bona, quibus spirituales afficiuntur, simul à pluribus possideri possunt, & ideo bonum illius non est alterius impedimētum, & propter hoc in talibus, nec inuidia, nec contentio locum habet. Vnde Sapiens cap. 7. ait, Sine inuidia communico:* quod Deū iis, qui libenter alios docent, doctrinam largiter communicet & adaugeat, iuxta illud Christi. *Quid enim habet* (qui dato & habito vtitur ad aliorum commodum) *dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet* (non vtitur,) *& quod habet auferetur ab eo*, Matt. 13. 12. Vide parabolam talentorum, ac præmia eorū qui ea erogarunt, Matt. 25. 21. Hinc sapienter R. Ismael in *Pirke aboth*, id est in Sententiis patrū c. 4. *Qui eo fine discit*, inquit, *vel alios postmodū doceat, illi Deus & discendi gratiā confert & docēdi: & qui hoc animo discit, vt suos ipsius mores instruat, dat illi Deus vnde discat & doceat, & quod alios docuit in opus & praxim redigat.*

Ratio à priori.

Illustre exemplum in S. Aug. qui Florentinæ offerens suam docendi operam epist. 132. *Superest*, inquit, *vt promas ipsa, si quid ex me quærendum putas. Aut enim scio, quod inquisieris, & non negabo: aut ita nescio, vt nullo fidei salutisque detrimēto nesciā, & hoc etiam te ipsam, si potuero faciam reddita ratione securam: aut certè si nescio, & tamen sciendum est, vel impetrabo à Domino, ne tibi desim: nam sæpè officium impertendi, meritum est accipiendi, vel ita tibi respondebo, vt noueris pro hac ipsa, te quā pariter*

Exemplū.

nescimus, ad quē pulsare debeamus. Et post nonnulla: *Equidem etiam in rebus, quas vtcumq; scio, magis te cupio esse scientem, quàm scientiæ nostræ indigentē. Neq; enim, vt quod scimus doceamus, aliorum ignorantiam optare debemus. Multò quippe meliùs omnes sumus dociles Deo, quod vtiq; in illa superna patria, cùm in nobis completum fuerit quod promissum est, perficietur, vt non dicat homo proximo suo: Cognosce Dominum. Omnes enim cognoscent eum, sicut scriptum est, à minore vsque ad maiorem eorum.*

Excellēs hàc in re fuit Cosmas Scholasticus, de quo ita scribit Ioanes Moschus oculatus testis in Prato spirit. c. 172. *Erat*, inquit, *vir iste humilis, misericors, abstinēs, virgo, quietus, sine ira, socialis, peregrinorū susceptor, amator pauperū. Plurimum itaq; nobis vtilitatis, contulit vir iste mirabilis, non solùm ex aspectu, sed etiam ex doctrina sua, & quòd magnā haberet librorum copiam super omnes qui erant in Alexandrina, eosque promptè ac libenter volentibus accommodaret.* Subdit deinde eiusdem vitam & virtutes: *Erat autem & nihil possidens. In tota namq; domo eius nihil vidisses aliud, quàm libros, & scabella, & lectulum, & mensam. Licebat verò omnibus ingredi, & interrogare, quæ ad vtilitatem pertinerēt, & legere. Diebus autem singulis intrabam ad eum ipse, & teste veritate, numquam ad illum ingressus sū, quin ipsum aut legentem, aut scribentem contra Iudæos inuenirem. Magno enim feruebat zelo conuertendi gentem illam ad veritatem.* Additque, eum talem vitam constanter egisse per 33. annos.

B. Philippus Nerius dictitabat, seruum Dei salutis proximorum studiosum, debere omnium horarum esse virum, vt quolibet tempore cuilibet sui facultatem præbeat: idque ipse factitabat, eaque de causa aduentantibus clauē cubiculi sui tradebat, vt sine pulsu ad se ingredi possent, opis vel consilij petendi causâ, quando & quoties luberet.

Denique primos doctores sapientiæ, qui eam studiosè posteris tradiderunt, & per multa sæcula propagarunt, fuisse Adam, Noë, Abraham, Ioseph, Mosen, Dauidem ostendit Pineda li. 3. de Rebus Salomonis c. 27.

VERS. 41. INFINITVS (græcè, *ἀνεκλειπὴς*, id est indeficiens, inexhaustus) ENIM THESAVRVS EST HOMINIBVS] Dat causam, cur sine inuidia sapientiam vltrò communicet, quòd scilicet eius thesaurus sit indeficiens, instar fontis vel putei perennis, vnde quo plus aquæ exhauritur vel effluit, eo plus succedit rursusque affluit. Quare ne verearis, ò doctor, alios docere; metuendo ne tua doctrina deficiat, vel tibi ipsi non sufficiat, quia docendo crescet tibi doctrina, tum ex ipso eius vsu & exercitio, tum ex Dei remuneratione & dono: sicut lux candelæ, si aliam & aliam accendat, non minuitur, sed augetur: & sicut oleum Eliæ, quo in plura vasa effusum fuit, eo pariter magis fuit multiplicatum, 3. Reg. 17. 13.

QVO QVI VSI SVNT, PARTICIPES FACTI SVNT AMICITIÆ DEI] Græcè *πρὸς θεὸν ἐστείλαντο φιλίαν*, id est *contraxerunt* vel *strinxerunt ad Deum*, vel *cum Deo, amicitiam*, arctam scilicet & strictam; Vatabl. *amicitiam cum Deo iunxerunt*; Pagnin. *seposuerunt ad Deum amicitiam*. Alia est hæc ratio, cur suum sapientiæ thesaurum alijs libenter communicet, quòd scilicet, qui eo vtuntur in aliorum bonum docendo, consulendo, &c. propter insignem hanc charitatem, strictam cum Deo amicitiam ineant: Deus enim est primus sapientiæ doctor, qui alios doctores sibi socios quærit, vt eam in omnes dispergat: quare eos in suum consortium & amicitiam, imò in suum doctoratus officium gradumque associat: *Diuinorum enim operum diuinissimum est Deo, in salute animarum cooperari*, ait S. Dionys. atque angelorum munus est alios illuminare, purgare & perficere. Hinc patet, quod vera inter Deum & iustum intercedat amicitia, quæ sita est in charitate. Nam Primò, per hanc fimus *diuinæ consortes naturæ*, ideoquè quodammodo æquales Deo. Secundò, per hanc fit mutuus amor, & mutua communicatio bonorum inter Deum & iustum. Tertiò, per hanc singulariter iustus amat Deum & amatur à Deo, idque purè propter Deum, non propter vtilitatem propriam. Quartò, per hanc anima intimè vnitur Deo, iuxta illud: *Qui autem adhæret Domino, vnus spiritus est.* Ad veram enim amicitiam requiruntur & sufficiunt hæc quatuor, scilicet æqualitas, mutua beneuolentia, singularitas, & vnio. Ita D. Thomas 2. 2. q. 23. art. 1. & ibidem fusius Franc. Suarez, Gregorius de Valentia, & alij.

Charitas est amicitia hominis cum Deo: cur

PROPTER DISCIPLINÆ (tradendæ & docendæ) DONA COMMENDATI] Græcè *διὰ τὰς ἐκ παιδείας δωρεὰς συσταθέντες*, id est, *propter ea, quæ ex disciplina promanant dona constituti, compositi*, vel *commendati*, Per doctrinam enim & disciplinam auditorum ignorantia dispellitur, errores abiguntur, veritate mens imbuitur, vitia castigantur, virtutes inseruntur, gratia & salus æterna procuratur, quæ omnia doctores Deo, angelis & hominibus mirificè commendant. Quocirca viri sapientes, amici, imò consultores & magistri fuere Regum & Imperatorum, vt Seneca Neronis, Apollonius Augusti, Aristoteles Alexandri Magni, Aristæas Ptolemæi Philadelphi, Lactantius Constantini, Alcuinus Caroli Magni. Alij per *dona disciplinæ* accipiunt bona omnia, quæ paulò ante sapientiam comitari & ab ea profluere asseruit: hæc enim sapientem apud omnes commendant, atque amabilem pariter & admirabilem efficiunt.

Propriè *συσταθέντες*, quod Noster vertit, *commendati*, idem est, inquit Cernantius, quod cum Deo sibi amicissimo stantes, consistentes, excitati, erecti ex terræ scilicet puluere, collocati, constituti secundum Deum, stabiliti, firmati, alias ex sese ruituri in barathra errorum. Sic Plato in Timæo, & Polyb. lib. 2. Prǽterea studiosè excepti, culti, in cœtum, congressum, colloquium & contubernium admissi, nempe ipsius Dei, quo cum amoris vinculo adstricti. Quæ officia præstamus iis, quos habemus commendatos.

Denique *συσταθέντες* sunt cohærentes, conspirantes, concordes & consonantes, certè vnà cum Deo Deique gratia, atque dono ipsius, eos in tantum fastigium dignitatis euehentis, reddentisque consortes diuinæ naturæ, & pulcherrima bonorum harmonia suauissimos. Nam *systema* apud musicos est constitutio & plenum modulationis corpus, ex consonantiarum coniunctione consistens, quale est diapason, diapente, &c. apud Boëtium lib. 4. de Music. 14.

Moraliter disce hîc dignitatem doctorum sapientiæ, quod scilicet præ cæteris iustis & doctis

sint amici Dei, quia plurimos doctos, id est probos, sanctos, Deique amicos efficiunt. Hi enim sine fictione docent quod à Deo didicerunt, quia non alio fine docent, quàm quem Deus & sapientia ipsa requirit, scilicet ad Dei notitiam cultumque propagandum, & ad animas saluandas: qui enim alio fine docet, v. g. ad ambitionem vel lucrum proprium, fictè & dolosè sapientiâ vtitur, imò abutitur. Hinc rursum verus doctor sapientiæ sine inuidia sua communicat, quia nil tam alienum à sapientia, quàm inuidia: sapientiæ enim spiritus *suauis est, amans bonum, benefaciens, humanus, benignus,* &c. vt audiemus v. 22. Vnde Ecclesiast. c. 20. 32. *Sapientia absconsa*, inquit, *& thesaurus inuisus, quæ vtilitas in vtrisque? Melior est qui celat insipientiam suam, quàm homo qui abscondit sapientiam suam.* Et Apostol. Ephes. 4. 11. *Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores & doctores* (non propter se, vt sibi soli sapiant, sed vt alios doceant, nimirum) *ad consummationem sanctorum in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi.* Vnde Paulus, *Væ mihi est*, inquit, *si non euangelizauero*, 1. Corinth. 9. 16.

VERS. 15. MIHI AVTEM DEDIT DEVS DICERE EX SENTENTIA, ET PRÆSVMERE DIGNA HORVM QVÆ MIHI DANTVR: QVONIAM IPSE SAPIENTIÆ DVX EST, ET SAPIENTIVM EMENDATOR] Pro *dedit* S. Gregor. & Cantacuzenus legunt, *det*, quod est optantis, cùm prius sit asserentis. Declarat quomodo sapientiam sine fictione didicerit, & sine inuidia communicet, quòd scilicet Deus ei dederit facultatem & donum loquendi ex sententia, vt nimirum animi sui sensa, & quæcumque mente concepit, liberè, facilè, methodicè, clarè, gratiosè, neruosè eloqui valeat, vt auditores ea facilè intelligant, capiant, retineant & exequantur. Multi enim sunt viri docti in seipsis, sed sua sensa eloqui non valent: vnde inepti sunt ad docendum. Docti ergo, vt fiant doctores congrui, egent gratia & facilitate se explicandi, influendique in animos auditorum, vt ijs illa perspicuè ostendant & efficaciter persuadeant. Ita hodie videmus nonnullos doctores, sed mutos & elingues; alios verò disertos & facundos, qualis fuit Salomon. Pergit hîc enarrare Salomon quæ & quanta per sapientiam cognouerit, vt deinde v. 22. in eius laudes & elogia sese effundat. Porrò id facit non ex fastu, sed ex gratitudine: omnia enim refert in Deum, quasi sapientiæ omnisque boni fontem. Nam vt ait S. Aug. in psalm. 85. 2. cùm Psaltes ibidem ait: *Custodi animam meam, quoniam sanctus sum: Non est ista superbia elati, sed confessio non ingrati; imò & habero te cognosce*, inquit, *& nihil ex te habere, vt nec superbus sis, nec ingratus: dic Deo tuo, Sanctus sum, quoniam sanctificasti me, quia accepi, non quia habui; quia tu dedisti, non quia merui.*

Gnome multa significat.

DICERE EX SENTENTIA] Græcè, εἰπεῖν κατὰ γνώμην. Porrò γνώμη multa significat: Primò, sententiam; inam gnomæ vocantur sententiæ graues, parabolæ & prouerbia. Hoc secutus Vatabl. vertit, *Deus dedit mihi sententiosè loqui.* Secundò, voluntatē, qua quis aliquid in mente statuit & decreuit. Vnde Budæus, & ex eo Iansen. κατὰ γνώμην, inquit, est propria sponte, liberè & lubenter loqui. Hoc secutus S. Bonauent. explicat q. d.

Vt firmus certusque pronuntiem de rebus, non A hæsitans, non cunctabundus, sed quasi potestatem habens. Tertiò, ingenium, iudicium, consilium. Vnde aliqui explicant q. d. Deus dedit mihi gratiam loquendi ingeniosè, subtiliter & eruditè, sed simul cum iudicio & consilio vtili prudentique, quod auditoribus vbique suggero; quo fit, vt vbique proferam ea, quæ congrua sunt ingenio, consilio & iudicio prudentiæ. Vnde Clarius vertit, *Dei dono habeo, vt loquar eruditè quæ sentio.* Quartò, opinionem & existimationem, q. d. Deus dedit mihi ita sapienter loqui sicut congruum est opinioni, quam de me homines conceperunt. Quintò, nonnulli censent gnomen subinde significare gnomonem, indicem & regulam, qualis est stylus in horologio, qui per vmbram horas singulas notat & indicat. q. d. Ego in omnibus dictis sequor lucē ductumque rationis & Dei, instar vmbræ & styli B horologio. Verùm hoc alienius videtur. Sextò & genuinè, γνώμη significat sensum. Vnde Petrus Nannius vertit, *Deus dedit mihi, vt secundùm mentem eloquar, & animi sententiam exprimere valeã*, vt scilicet quæ sapienter mente concepi, sapienter ore eloquar, non tantùm quoad rem, sed etiam quoad methodum & modum, quo ea in animo & cogitatione mea depinxi. Vnde viri sapientes, & egregij oratores apud principes vel populum peroraturi, non tantùm puncta dicenda, sed etiam ordinem & modum, quo singula dicturi sunt, mente præconcipiunt, vt vnum ex alio dependeat, sicut annuli in catena; ac vnum ex alio fluat, sicut latices ex fonte. Porrò sapienter dicere tria requirit. Primò, vt quis ea prius præmeditetur, vti iam dixi: Secundò, vt ea proferat sapidè, iucundè, hilariter, C gratiosè: Tertiò, vt ea promat cum pondere, neruosè, efficacitate & appositè ad persuadendum. Tota enim vis fructusque oratoris & orationis consistit in persuadendo, ait Tullius.

Sapiens oratio tria poscit.

Porrò quàm fatua sit eloquentia sine sapientia, demonstrat apologus ranæ & anguillæ, appositis epithetis venustus, apud Cyrill. lib. 2. Apolog. moral. c. 16. cui titul: Contra arrogantes ex eloquentia. *Ranuncula in fonte genita*, inquit, *sine voce cum cauda, procedente die dum cresceret, ac mutatâ formâ, perditâ caudulâ, loquacitatis inquietissimæ ampullas accepisset; natantem ibidem aspiciens sine sono caudatam anguillam, mox eloquij vento tumens coram illa, naturæ cœpit arrogantiæ sua grates referre, dicens: Gratias tibi ago, quòd non solùm subtraxisti mihi caudam bestialitatis opprobrium, sed etiam rationalis gloriæ facundiam tribuisti. Hoc autem cùm* D *audisset anguilla, & tumorem fastus eius ex ampullosa fabulatione notasset, vt superbam confunderet, è contra subiunxit: Ego sanè soror naturæ gratias offero, quòd acutissimum iactantiæ sonitum à me abstulit, & mihi in effugium salutare, longiorem astutiæ caudam dedit. Vt quid charissima pestifero vento loquacitatis inflaris? Non attendis, quòd inflata lingua dum eructat facundiam, bullit stultitiam? quia flatu superbiæ venenata, mox à mente sapientiam fugat. Verùm quid est eloquētia sine sapientia, nisi incōdita lingua, furiosa potentia, bucca sine fronte, equina dementia, ars incomposita, & dulcedo non modicum venenosa?* Ex quibus concludit, & hoc epimythium colligit: *Malo igitur sine vocis artificio cum formica gaudere prudentia, quàm vocis tonitruo insanire cum asino, vel etiā cum iubilo captiua vernare*

Apologus ventosæ eloquentiæ.

enim philomela. Malo certè in æternum non loqui, quàm locutioni sempiternum captiuari, & in superbiam A *erigi. Quo dicto sublimo se abscondit.*

Salomon ergo eloquentia æquè ac sapientia excelluit: & tam illa, quàm hæc insigne est regum & principum decus, vti hìc ipse insinuat. Vnde de Calliope, quæ eloquentiæ erat dea, sic canit Hesiodus in Theogonia,

Quæ reges etiam comitatur ritè verendos.

Eloquentes fuere Iulius Cæsar, Augustus, Tiberius, Claudius Imp. teste Tacito lib. 13. Annal. sub initium, item Diomedes, Vlysses, Nestor, Pericles & Alexander Magnus, quem Dio lib. 2. de Regno ita patri Philippo loquentem inducit: *Rhetorica quidem opus est regi: nam tu frequenter rescribere cogeris, & contradicere Demosthenis rhetori valdè vehementi & impostori, atq; aliis quoque, qui Athenis rempubl. administrant.* Hæc est illa Gallici Her- B culis imago apud Lucianum, *catenulis aureis confertissimam hominum multitudinem trahens, omnes auribus vinctos, & quidem neque de fuga cogitantes, neque omnino restitantes, aut pedibus in diuersum renitentes, sed spontè festinantes, innexis tamen catenulis summæ Dei linguæ perterebratæ, &,*

Quamuis durissima corda,
Eloquio pollens ad sua vota trahit.

Pyrrhus Epiri rex dictitabat, plures se vrbes subiecisse eloquentia Cineæ oratoris sui, quàm armis, teste Valerio Maximo.

Mysticè S. Greg. 23. Moral. c. 10. vel 17. *Fit plerumque,* inquit, *vt fortiter dicant, sed tamen iuxta ea quæ dicunt viuere nesciant. Vnde bene quidam sapiens dixit: Mihi autem Deus det hæc dicere ex sententia. Sententia quippe à sensu vocata est. Et recta, quæ intelligit, non ex sola scientia, sed ex sententia dicere appetit; qui nequaquam tantummodo sciendo dicere, sed sentiendo desiderat experiri quod dicit.*

ET PRÆSVMERE] Græcè ἐνθυμηθῆναι, id est cogitare & mente concipere ea, quæ digna sunt donis, quæ mihi à Deo data sunt & indies dantur, siue quemadmodum decet dona mea. *Præsumere* ergo est præconcipere, siue mente priùs comprehendere & complecti ea, quæ pro dignitate rei eloquenda sunt. Qui enim rectè vult dicere, priùs quid & qualiter dicendum sit præmeditetur oportet.

Aliter Hugo: Cogitare, inquit, dignè de datis, est pro donis acceptis gratias agere. Nihil enim dono ita dignum est, ac gratiarum actio. Alij: Cogitare, inquiunt, dignè de datis, est cogitare quomodo ea, quæ nobis data sunt ad aliorum commodum, aptè in eos dispensemus. Melius noster à Ca- D stro: Præsumere, inquit, est præconcipere digna datis. Hoc pertinet ad grauitatem sententiarum, cui illa orationis facultas respondet: Nam sunt, vt ait Cicero de Oratore, qui rectè sentiant, cùm tamen id, quod sentiunt, non possint ornatè distinctèque dicere. Duo ergo sibi à Deo data gratulatur Salomon, & in loquendo facundiam; & præligere, quod Vulgatus dixit, *præsumere* ex cogitatis, ea, quæ dicturus esset grauia & digna tantis donis, id est talia, qualia decet dona à Deo data, & datorem eorum Deum, non leuia ac ludicra & inutilia; sed grauia, seria & multæ vtilitatis, vtpote ex sapientia profecta.

Cantacuzenus pro διδομένων, id est, *quæ dantur,* legit, λεγομένων, id est, *quæ dicuntur*: vt enim oratio sit congrua, debet esse digna rebus quæ dicuntur.

QVONIAM IPSE SAPIENTIÆ DVX EST] Græcè ὁδηγὸς, id est dux viæ, siue itineris, quo scilicet è terra ad cælum cælestemque vitam contendimus; sicut columna ignis per noctem, & nubis per diem præiens castra Hebræorum, eis erat ὁδηγὸς, id est dux viæ per desertum in terram promissam, Exodi 13. 21. Deus ergo est noster ὁδηγὸς, id est viæ in cælum dux, monstrator, inquit Cervantes, præceptor, coryphæus, princeps, auspex suauiter polliciens, & potentia fortiter impellens, æstimator omnia suis momentis librans æqua lance, ac magni æstimans eos, quos instituendos atque regendos habet, moderator, rector, auriga, & gubernator, institutor formatorque eorum, quos sapientia imbuendos suscepit; vti dicitur magister Rhetorices, Philosophiæ, Theologiæ, imò dux & princeps, v. g. Medicinæ Galenus, Philosophiæ Aristoteles, Theologiæ S. August. & S. Thomas, qui vt dux ceteris quos ducit præstat, præitque in via, sicut magister puero, dux militi, strategus exercitui, stella Magis, doctrina & exemplo prælucens. Nam rectè dux dicitur sapientiæ, qui discipulorum agmina sicut acies militum ductat, item imperator, primipilus in gymnastica gymnasiorum exercitatione, quasi militari. Gentilibus viæ, æquè ac sapientiæ & sermonis, præses & dux erat Mercurius, græcè ἑρμῆς, id est interpres & nuncius, ita dictus, quasi medicurrius, inquit Arnobius, & ex eo Giraldus syntag. 9. hoc est medius currens, quòd sermo medius inter homines sit: ideoque & Nuncius dictus, quia per sermonem omnia enunciantur, ait S. C August. libr. 7. de Ciuit. 14. Vnde Iulianus Apostata, teste Ammiano, nocte dimidiata semper exurgens occultè Mercurio supplicabat, quem in mundo velociorem sensum esse motum mentium suscitantem, Gentiles tradidere. Verùm verus fidelium Mercurius non est alius, quàm Deus & Christus.

Deus ductor.

ET SAPIENTIVM EMENDATOR] Græcè διορθωτὴς, id est moderator, director, erector, corrector, rectificator, bene dispositor, qui scilicet hærentem & incertum quid agat dicatque moderatur & dirigit, labentem erigit, errantem corrigit, curuum rectificat: διορθόω enim idem est, quod moderor, dispono, dirigo, erigo, corrigo, reparo, rectum facio: sicut pædagogus puerum incongruè loquentem, scribentem vel ambulantem emendat, hoc est, corrigit, erigit, dirigit. Nam Deus tribuit hominibus & sapientiam cordis, qua cogitent & eligant quæ sint dicturi; & eloquentiam siue moderationem orationis. nam corrigit, disponit & moderatur, quæ dicenda sunt. Vnde subdit, quòd in manu eius sunt tum nos, tum sermones nostri. Rursum διορθόω est moueo, ceu ventus naues, vt rectà in portum tendant, teste Athenæo libr. 13. Item prospero, in meliorem statum restituo, & felici successu vti facio. Vnde Orthosia dicitur Diana, (cuius meminit Pindarus in Olymp. Lycophron & Phauor. teste Giraldo syntag. 12. de Diis Gentium) quòd vitam hominis erigat, statuat, dirigat, secundet, & parientes, non solùm natos, subleuet, expertes dolorum faciat, alleuatos dirigat & felices reddat: & Iupiter Orthosios ab eisdem effectibus, erigen-

Deus amendator sapientum.

dis scilicet excitandisque labescentibus. Deus
ergo dicitur σοφῶν διορθωτής, id est, Primò, *sapien-*
1 *tum stator*, perinde ac recens natorum infantium,
ait Ceruantius, qui constituit, seruat & format
2 stantes & rectos. Secundò, erector eorum, qui
eos, qui in via cespitent, nutent, labascant, corruant,
erigit subleuátque, & in locum suum re-
3 ducit. Tertiò, qui illos, qui aduersis flatibus à
tramite & via sapientiæ deflectere faciles sunt aut
amant, spiritu suo velut nauim in portum salutis
4 dirigit. Quartò, qui eosdem deprehensos & reprehensos
corrigit & emendat, & sic pristino statui,
integritati & incolumitati, instar medici & chirurgi
restituit, restitutos instituit, & confirmat omni
labe purgatos, quibus omnia prospera & votis annuentia
contingunt; & sic prosperum iter eis facit
Deus salutarium ipsorum, psal. 67. 20. Ita
Deus correxit, vel per Aaronem direxit, vitium
linguæ Mosis, quem legatum destinabat ad Pharaonem
pro liberatione Hebræorum, Exodi 4. Sic
Christus correxit ignorantiam Nicodemi, Ioannis
3. & Samaritanæ, Ioan. 4. Scribarum & Pharisæorum,
S. Petri, S. Ioannis & Iacobi, ceterorumque
Apostolorum & discipulorum, vt patet
passim in Euangeliis. Denique Deus est sapien-
5 tum emendator, cùm eos de sapientia, vel bonis
operibus præsumentes, & vanè gloriantes arguit,
castigat, humiliat. ita Lyranus, Hugo & Dionys.
Verè Ethicus: *Supra modum si quis sapit, bis desipit. Nemo sapit minùs quàm qui nimis. Intra modum quisquis sapit, verè sapit.* Hoc est, quod Ecclesia & fidelis quisque implorandò opem Spiritus sancti, qui verus & summus est sapientiæ doctor, obsecrat: *Veni creator Spiritus*, &c.

Accende lumen sensibus,
Infunde amorem cordibus,
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.
Et: *Flecte quod est rigidum,*
Foue quod est frigidum,
Rege quod est deuium.

VERS. 16. IN MANV ENIM ILLIVS, ET NOS, ET SERMONES NOSTRI] q. d. In Dei arbitrio, potestate & prouidentia (horum enim symbolum est manus) est regere & moderari, tam nos, quàm sermones nostros. Pro *sermones*, græcè est λόγοι, quod tam sermones, quàm rationes, cogitationes, ratiocinationes, discursus significat: hos enim omnes dirigit Deus. Sed meliùs hoc loco Noster vertit, *sermones*, quia agitur de eloquentia. Hinc S. August. libr. 4. de Doctrina Christiana c. 6. prædicatorem monet, *vt sit priùs orator Dei, quàm dictor: quia vt dicatur à nobis, quod oportet, & vt oportet, non facit nisi ille, in cuius manu sumus, & nos & sermones nostri*, &c. Et Bernard. epist. 87. ad Ogerium: *Si aliquid fortè à me audiuisti, quod possit prodesse tibi, gratias Deo age, in cuius manu sunt, & nos & sermones nostri.* Nam in manu Dei est vita & flatus noster, Daniel. 5. 23. ipséque omnia opera, tum naturalia, tum potiùs supernaturalia operatur in nobis, Isaiæ 26. 12. Omnis enim nostra sufficientia ex Deo est, 2. Corinth. 3. 5. Denique *hominis est animam præparare, & Domini gubernare linguam*, Prouer. 16. 1. Quare initio sermonis cuiuslibet orandum cum Dauide: *Domine labia mea aperies, & os meum annuntiabit laudem tuam.* psal. 50. 17.

ET OMNIS SAPIENTIA] Græcè, φρόνησις, id est intelligentia, prudentia, scientia. Significat ergo scientiam speculatiuam, vel potiùs prudentiam sibi à Deo infusam.

ET OPERVM SCIENTIA, ET DISCIPLINA] ita Rom. græcè dumtaxat est, ἐργατῶν ἐπιστήμη, id est *opificiorum scientia*; Prosper lib. 1. de Vocatione Gentium c. 9. legit, *& operum scientia & disciplina*; Complut. *& operum scientia disciplina.* Omnia hæc eodem redeunt & idem significant, scilicet *opificiorum scientiam*, vt habent Græca, id est peritiam artium mechanicarum & agriculturæ. Idem ergo est *disciplina*, quod *scientia*, putà cognitio siue peritia. Significat Salomon cum sapientia speculatiua sibi inditam à Deo scientiam factiuam siue practicam, puta artium mechanicarum, vti architectonicæ, mathematicæ practicæ, fabrilis, agriculturæ, nauticæ, &c. Has enim exercuit in fabrica templi, in cultura agrorum, in missione nauium in Ophir. Sic Cato exercitus Romani dux peritus erat rei rusticæ, de eáque libros conscripsit, adeóque nulla ars neque priuatæ, neque publicæ rei gerendæ ei fuit, ait Liuius lib. 45. 34. Hic Vitruuius dedicat Augusto Imp. sua scripta de Architecturâ: *Vt maiestas*, inquit, *imperij publicorum ædificiorum per se nota haberet opera, & egregias auctoritates.*

Operum scientia efficax.

Tropol. *operum scientia* est, quæ non tam verbo, quàm opere & exemplo docet sapientiam & virtutem, ideóque efficacissima est, de qua S. Hieron. ad Nepotian. epist. 2. *Non confundant opera tua sermonem tuum, ne cùm in Ecclesia loqueris, tacitus quilibet respondeat: Cur ergo hæc, quæ dicis, ipse non facis? delicatus magister est, qui pleno ventre de ieiuniis disputat.* S. Ambr. ser. 76. de SS. Martyribus: *Benefacere, prima doctrina est. Cessantibus enim verbis, hoc ipsum docet hominem opus optimum, quod videtur: quòd etsi aures non excitet, virtute tamen corda compungat. Quis enim bonum factum videns non gaudeat, miretur, imitetur, ac veluti tacito magistro vtens eius exemplo doceatur? Dictis igitur facta præcedunt. imò sine factis dicta nihil prosunt.* Plura ibi de eadem re S. Aug. ser. 3. de Verbis Domini: *In doctore molesta est causa docere, nec facere.* S. Gregor. Pastoral. par. 2. c. 3. *Illa vox libentiùs auditorum corda penetrat, quam dicentis vita commendat.* Tertull. initio libr. de Patientia: *Dicta factis deficientibus erubescunt.* S. Leo Pont. serm. in natiuit. S. Laurentij: *Validiora sunt exempla, quàm verba, & plenius est opere docere, quàm voce.* S. Bernard. ser. 76. in Cant. *Si pastor doctus quidem fuerit, non sit autem bonus; verendum ne non tam nutriat doctrina vberi, quàm sterili vita noceat.* B. Petrus Damiani serm. de sanctis Apost. Petro & Paulo: *Bonus & perfectus magister (Paulus) qui fidem facit verbis opere meliore.* Guaricus Abbas Igniacensis serm. 2. de Pentecoste: *Suspecta mihi hæc est consolatio, si dicam, & non faciam, si suppetant suffragia linguæ, cùm desint merita vitæ.* Ennodius ad Maximum Episcopum in oratione ei dicenda: *Plus agendo populum instituis, quàm loquendo. Illa monita discipulorum conscientiam erudierant, quæ præbentur exemplo.*

Gnomæ.

IPSE ENIM DEDIT MIHI HORVM, QVÆ SVNT (græcè, τῶν ὄντων, id est *entium*, vel *existentium*) SCIENTIAM VERAM] Græcè ἀψευδῆ, id est, non falsam, non mendacem; sed veram & genuinam. Hinc Primò, aliqui docent, Salomoni VERS. 17.

inditam à Deo fuisse scientiam omnium entium, id est Metaphysicam, quæ pro obiecto habet ens, ac considerat latitudinem entis. Secundò, alij scientiam entium realium, etiam quæ actu non existunt, sed tantùm sunt possibilia. ita S. Bonau. Tertiò, alij omnium entium, quæ in rerum natura existunt, putà Physicam. Ita Iansen. De iis enim se explicat in sequent. Vnde Salomon vocatur, *summus Physiologus* ab Euseb. lib. 11. Præpar. c 6. Quartò, scientiam omnium entium, tam naturalium, quàm supernaturalium, putà Theologiam, quam proinde tempore Salomonis floruisse ex hoc loco docet Melchior Canus l. 12. de Locis cap. 2.

Verius est omnium entium, non possibilium, sed existentium scientiam Salomoni inditam, idque quoad speciem, non quoad indiuidua. Nam indiuiduorum omnium nec ipse Adam habuit, vt sciret quot lapilli iaceant in flumine, quot in indiuiduo nascantur muscæ, apes, culices, quot volatus, gyros & bombos edant, &c. vti docet S. Thomas 1. p. q. 94. art. 3. Idem de Christo sentit Franc. Suarez 3. p. quæst. 12. sub finē. Quia, inquit, hoc nec ad perfectionem scientiæ, nec naturalis prudentiæ videtur necessarium. Idem docet Scotus, Gabriel, Almainus & alij.

VT SCIAM DISPOSITIONEM ORBIS TERRARVM] Græcè *σύστασιν κόσμου*, id est, vt Anastas. Nicen. quæst. 39. & Iansen. *mundi constitutionem*; alij, *constructionem*, vt scilicet cognoscam, qua ratione constructus & constitutus sit mundus, quibus partibus constet, & quo ordine nexúque dispositis. S. Ambros. lib. de Fide resurr. legit, *compositionem*, Orig. hom. 21. in Lucam, *rationem mūdi*, noster Lorinus, *constitutionem ex partibus suis, & secundùm variam collocationem rerum, quæ in mundo sunt, earúmq; coagmentationem*, præsertim quoad primarias & præcipuas mundi partes: hāc enim plenè cognouit Salomon ex primis principiis & causis, quibus res constitutæ sunt. Id enim innuit vox *σύστασις*. Rursum S. Ambros. lib. de Salomone tom. 2. c. 1. *Nouerat* (Salomon) inquit, *mūdanæ dispositionis introitum, qualiter esset hoc calū omne, quod cernimus, ardua sublimitate suspensum; quemadmodum fieret aëris istius circumiectus, & fusus aquis moderamine, librans in medio, quibus modis pigro ad imum delapsa pondere terra subsisteret; qua ratione intra certas littorum metas liquidi elementi impatiens fluctus exæstuet*, &c. ita ipse, paraphrasticè exponens locum Sapientiæ, de quo agimus: alludēs, vt apparet, vt illud Poëtæ 1. Metam.

Ignea conuexi vis, & sine pondere cæli
Emicuit, summaque locum sibi legit in arce,
Proximus est aer illi leuitate locóque.
Densior his tellus, elementaque grandia traxit,
Et pressa est grauitate sui; circumfluus humor
Vltima possidit, solidumque coercuit orbem.

Hinc patet Salomonem, non tantùm fuisse cosmographum, sed etiam geographum, qualem debere esse principem docet. Lipsius Exempl. Polit. c. 8. ac talem fuisse Adamum & Noë docet Arias in Apparatu. Denique Abulens. in lib. 3. Reg. c. 3. v. 11. docet scientiam Salomonis fuisse indelebilem, eò quòd non per actus & species obiectorum esset acquisita, sed à Deo infusa, idque in gradu perfecto; quare nec per cessationem ab actu, nec per actus contrarios, aut deceptionem potuisse deleri.

ET VIRTVTES (græcè *ἐνέργειαν*, id est, energiā, vim, efficacitatem) ELEMENTORVM] quam scilicet vim habeant in agendo singula elementa. Repete ad omnia, *vt sciam*. Primus *Salomon doctrinam calidorum & frigidorum, siccorum & humidorum tradidit*, ait Anastas. Nicenus.

INITIVM ET CONSVMMATIONEM (Anast. Nicen qu. 39. legit, *finem*) ET MEDIETATEM TEMPORVM] Origen. hom. 21. in Lucam pro *temporum* legit, *sæculorum*: hæc enim è temporibus conflantur; S. Ambros. lib. 2. de Abraham c. 7. legit, *principium rerum*: *Quod principium rerum*, inquit, *quis finis, quæ sunt media*. Sensus est q. d. Deus dedit mihi, vt cognoscerem totum decursum temporis à principio vsque ad finem, & omnium, quæ in tempore naturaliter accidunt, vt scilicet nossem quomodo quisque dies, mensis, annus, sæculum incipiat, progrediatur & desinat. Philosophi enim est rerum principia, progressus & exitus perspicere. Caue ergo hinc inferas, Salomonem cognouisse, quo die finiendus sit mundus, & quo die futurum sit iudicium. Hoc enim negat Christus Marci 13. 32. Ver. 18.

VICISSITVDINVM PERMVTATIONES, ET COMMVTATIONES TEMPORVM] Ita Græca & Roman. perperam ergo aliqui legunt, *consummationes temporum* (alij *omnium*) adduntque *morum mutationes, & diuisiones temporum*: quæ duo verisimile est ex alia versione, vel alicuius interpretatione in margine priùs ascripta, posteà relata in textum. S. Ambros. lib. 2. de Abraham cap. 7. pro his omnibus tantùm legit, *diuisiones temporum*, lib. verò de Salomone c. 1. legit, *diuisiones & mutationes temporum*; Origen. hom. 21. in Lucam, *temporum varietates, & translationes mensiū*. Pro *vicissitudinum* græcè est, *τροπῶν*, id est, conuersionum: perperam aliqui vertunt, *morum*: sic enim scribendum esset accentu acuto, *τρόπων*: *τρόποι* enim sunt mores, qui huc non pertinent: iam verò scribitur *τροπῶν* per accentum circumflexum, à *τροπαὶ*, id est, conuersiones, item solstitia, quòd in eis sol cursum mutet & conuertat. Nam in solstitio æstiuo à Tropico Cancri cursum reflectit ad Tropicum Capricorni: in solstitio verò hyemali à Tropico Capricorni redit ad Tropicum Cancri: nec enim vltra duos hos Tropicos sol progreditur. Vnde Vatabl. vertit, *solstitiorum vicissitudines*. ita Cantacuz. Clarius, Lorinus, à Castro. Hinc & *τροπαὶ* vocantur venti solstitiales. Gaza exponit *flatus tropæos*, id est, quos versarios seu reciprocos nuncupamus. Per *commutationes temporum*, intellige ceteras temporum vicissitudines, quales sunt dierum ac noctium, ait S. Bonauent. æstatis & hiemis, veris & autumni (quas pariter Cicero Tuscul. 1. vocat commutationes temporum quadripartitas ad maturitatem frugum, & ad temperationem corporum aptas) item mensium successiones, lunationes, lunæque incrementa & decrementa.

ANNI CVRSVS, ET STELLARVM DISPOSITIONES] Pro *cursus*, græcè est *κύκλους*, id est, circuitus vel circulos: anni enim orbem eunt & redeunt. Vnde annus hebr. dicitur שנה *scana* à reuolutione; græcè *ἐνιαυτός*, quòd in se redeat; Latinè *annus*, quasi *anus*, id est, annulus, quòd in se reuertatur: vnde illud, Vers. 19.

Atque in se sua per vestigia voluitur annus.

Pro *dispositiones* græcè est, θέσεις, id est theses, positiones & situs stellarum seu siderum, eorumque motus, ortus, occasus, concursus, eclipses, &c. quæ naturaliter certò sciri possunt ex astronomia. Fuit ergo Salomon astronomus, at non astrologus iudiciarius, vt ex astris & horoscopo diuinaret de futuris contingentibus, & actionibus liberis. Hoc enim temerarium est, stultum & impossibile.

Vers.20. NATVRAS ANIMALIVM (tam cicurum & domesticorum, quàm ferorum & agrestium) ET IRAS BESTIARVM, VIM VENTORVM, ET COGITATIONES HOMINVM, DIFFERENTIAS VIRGVLTORVM, ET VIRTVTES RADICVM] *Iras*, græcè θυμοὺς, id est animos, iras, furores, qualis scilicet cuiusque feræ sit ira, quibusque rebus irritetur, vti elephanti irritantur viso sanguine, bubali viso colore rubro & purpura. Vnde nuper bubalus Romæ furibundus incurrit in Pontificem purpuratum, eumque confecisset, nisi aulicus quidam medium se interiecisset, suaque morte mortem Pontificis redemisset.

B Minùs rectè Vatabl. cum Cantacuzeno vertit, *affectus*, exponitque de cicuratione ferarum: esto Salomon ex plena cognitione naturæ iræ ferarum, potuerit quoque nosse modum eas placandi & cicurandi. Sicut elephanti bilem infringi haustu hordei succo, scribit Plinius lib. 8 c. 7. hordeum enim refrigerat: vnde medici febricitantibus hordeatum præscribunt. Hinc morale hoc dogma elicit Seneca ep. 85. *Sapiens est artifex domandi mala: dolor, egestas, ignominia, carcer, exilium, & cetera horrenda, cùm ad hunc peruenere, mansueta sunt.*

Denique per φύσεις, id est naturas animalium, intellige naturales differentias singulorum, proprietates, qualitates, indoles, instinctus, opportunitates ad hominum vsus, aliaque id genus. Nam vt ait S. Basil. hom. 9 Hexam. *Animalia singula diuersis proprietatibus inter se se variisque non mediocriter distinguuntur. Est enim bos quidem constans strenuusque, asinus autem piger: equus libidine incenditur, petitque impetuosè femellam: lupus mitescere nequit: vulpes insidiosa est, & ad dolos natura concinnandos sagax: ceruus timidus, laboriosa formica, canis gratiosus est, & initæ semel amicitiæ tenax ac memor: simul enim animalia singula cum sua peculiari natura creata sunt. Vnà cum leone animositas, & ad incandescentiam iræ propensio illi assignata est, vita solitaria, expers societatis ad ea, quæ genus subeunt idem.*

D VIM VENTORVM] Græcè πνευμάτων βίας, id est *spirituum violentias*, impetusque violentos, quod tam de ventis, quàm de dæmonibus accipi potest. Dæmonum enim maior est vis & impetus, quàm ventorum; ideoque nisi Deus eos infringeret, nullus hominum eorum tentationi & impulsui resistere posset. Vnde Salomon dicitur scripsisse exorcismos ad reprimendos & expellendos dæmones: multò magis cognouit Salomon ventorum vim & indolem, vnde scilicet sit ortus, motus & violentia, occasus, frigus, calor, humor, siccitas, salubritas vel morbida qualitas, quæ tanto studio rimantur Physici, & probabilia dumtaxat afferunt. Porrò quanta sit ventorum vis, liquet ex tempestatibus, quas in mari, & terræ motibus, quos in orbe cient. Vnde Poëta.

Qua data porta ruunt, & terras turbine perflant.

A Hinc à priscis sapientibus Dei maiestas occulta hoc hieroglyphico repræsentabatur. Exhibebatur in tabula vir poliditibus se excipiens, erectis in cælum oculis, vel pronus in faciem, adspirantium ventorum strepitum perhorrescens, cum hoc versiculo:

Αἰνῶμεν πνεόντων τὴν ἠχὼ φρικώδη, hoc est,
Flantium ventorum sonum adora.

Iamblichus interpretatur q. d. Deum cùm minimè videre possis, at certè per res creatas sparsum, & in iis tacito quodam honore spirantem debes venerari. Porrò D. Dionysius Cælestis hierarch. c. 15. Deum venti nomine commodè designari ostendit, propter naturalem vim mouendi atque animandi, & celerem insuperabilemque discessum, & nobiliorum principiorum atque finium incognitas atque inuisibiles latebras. Ita noster Caussin. lib. 1. Parabol. histor. cap. 24. Vide dicta Amos 4. 13.

COGITATIONES HOMINVM] Solus Deus certò cognoscit & peruidet secretas cordis cogitationes & volitiones. Angeli ergo & homines sapientes eas tantùm coniectant ex signis physiognomicis similibusque coniecturis, iuxta illud: *Quomodo in aquis resplendent vultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus.* Prou. 27. 19. Et illud: *Ex visu cognoscitur vir, & ab occursu faciei cognoscitur sensatus*, Eccli. 19. 26. Vide vtrobique dicta, & Aristot. in Physiognomia. Sic litigantibus de prole meretricibus Salomō solerter coniecit ex amore materno, quænam esset vera prolis mater, 3. Reg. 3. 16. & ex postulatione Adoniæ petentis sibi dari vxorem Abisag, quæ

C Dauidem senem calefecerat, coniecit Adoniam affectare Dauidis regnum, 3. Reg. 3. v. 22. Noster à Castro pro *cogitationes*, græcè διαλογισμοὺς, accipit non singulorum hominum mentis cogitata, sed vniuersim communes dialogismos, discursus, siue ratiocinationes hominum.

DIFFERENTIAS VIRGVLTORVM (græcè, φυτῶν, id est, *plantarum*; S. Amb. lib. 2. de Abraham c. 7. legit, *herbarum*; lib. verò de Salom. c. 1. legit, *arborum*) ET VIRTVTES RADICVM] Salomon enim *disputauit super lignis, à cedro quæ est in Libano, vsque ad hyssopum quæ egreditur de pariete: & disseruit de iumentis, & volucribus, & reptilibus, & piscibus*, 3. Reg. 4. 33. Vide Pinedam lib. 3. de Rebus Salomonis c. 23. vbi docet Salomonem medicinæ & magiæ naturalis fuisse peritissimum, id est exactissimè rerum naturas, vires, proprietates, sympathias, antipathias, calluisse, præterea que diuinæ atque efficere potuisse mirifice quædam, quæ rerum caussas ignorantibus, aut præstigiosa, aut miraculo proxima viderentur quæ est ipsa magiæ naturalis propria ratio; & quæ nomine absconditorum & improuisorum rectè possumus interpretari. Vide de his Euseb. 4. de Præpar. cap. 1.

ET QVÆCVMQVE SVNT ABSCONSA ET IMPROVISA, DIDICI: OMNIVM ENIM ARTIFEX DOCVIT ME SAPIENTIA.] Vidētur Noster legisse, ἀφανῆ, id est *obscura, improuisa*; iam contrariè legunt ἐμφανῆ, id est, *manifesta & perspicua*, vt vertit Cantacuzenus, Vatabl. & Iansen. Aut potiùs ἐμφανῆ vocantur ea, quæ subitò vel inopinatò incidunt, & ex improuiso apparent, Vers.21.

vt præuideri ac prouideri nequiuerint, ac proinde causas habent occultas, vt opponantur absconsis, quæ tam quoad substantiam, quàm quoad causam latent & sunt abscondita. Talia ἀπορα sunt fulgur illicò apparens & disparens, pareliji, hiatus, ceteraque aëris phænomena: item terræ motus, maris exundationes, procellæ, tempestates, turbines, &c. Huc pertinet vis magnetis (licèt id neget Guilielm. Gilbertus Anglus medicus lib. 1. de Magnete ca. 1. cuiusque cognitionem sibi velut primo inuentori vanè arroget) virtutes gemmarum, lapidum, herbarum, ambræ, succinorum, &c. quas cognitas fuisse Salomoni non est dubium. ita Lyran. Ceruantius & alij. Abulensis verò in lib. 3. Reg. c. 3. quæst. 9. per *improuisa* accipit somnia, ex quibus medicus & physicus conjicere potest, qualis sit complexio & humorum temperies in corpore.

B Ex dictis rectè colligit noster à Castro, Deum bonorum largitorem affluentiùs & abundantiùs donare, quàm postuletur: siquidem Salomoni sapientiam ad gubernandum postulanti, adiecit sciẽtiam omnium rerum naturalium tam affluenter, vt solo primo parente fuerit hac in parte inferior. Nã in primis largitus est summam eloquentiam, scientiam de moribus, omnes artes, philosophiam naturalem, astrologiam, chronologiam, historiam naturalem, logicam, & denium alia quæcumque nosci possunt. Audi S. Ambros. in c. 30. Prouerb. sub initium: *Tam locuples possessor sapientiæ Salomõ, cùm omnia cognouisset, quæ in arcanis abdita rerum dispositionum tenebantur absconsa, nouerat mũdanæ dispositionis introitũ, qualiter esset hoc calũ omne quod cernimus abdita sublimitate suspensum*, & cetera de elementis, quæ superiùs recitaui. ac subdit: *Quod principiũ rerum, quis finis, & quæ sunt media. Quem iterũ dimensiones & mutationes temporum non latebant, qui comprehenderat qualiter sibi annorum mutua vicissitudo redeunte orbe succederet: qua causa varios stellarũ ageret cursus pi acedendo se nõnũquã, aut subitò subsequendo: vnde earũ esset ortus, aut obitus; & alia multa, quæ sapiẽtia docente cognouerat.*

C OMNIVM ENIM ARTIFEX DOCVIT ME SAPIENTIA] Per artem enim, ideam & industriam sapientiæ diuinæ creata sunt omnia, æquè ac conseruantur & gubernantur, iuxta illud Prouerb. 8. 30. *Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens*, &c.

Porrò *sapientia* hæc, tam creata & Salomoni infusa accipi potest, quàm increata, quæ est in Deo, siue ea sit essentialis, & tribus personis Sanctæ Trinitatis communis, siue notionalis & soli Verbo, siue Filio, propria, de qua intellexit S. August. lib. 4. de Trinit. cap. 20. & S. Ambros. lib. de Incarnat. Domini. Sacram. in fine, Gregorius Bæticus lib. de Fide cõtra Arrianos. Origen. lib. 1. Periarchon c. 2. & alij veteres, qui hinc probant Filium non esse creaturam, sed creatorem, ideoque Deum. imò sic explicat Concilii. Sardicense Epistola ad omnes Episcopos, dicens: *Nullus nostrum negat Filium genitum ante omnia, opificẽ Archangelorum, & mundi, & humani generis; quoniã ait, Omnium artifex sapientia docuit me*, iuxta illud Ioan. 1. *Omnia per ipsum facta sunt*. Quia enim Filius à Patre generatur & procedit per intellectum, vt verbum mentis; hinc ei appropriatur ars, idea, scientia, sapientia quodque ipse sit artifex & principium creaturarum, vt docet D. Thom. 1. p. q. 45. art. 8.

A Igitur *sapientia* hìc generalissimè accipitur abstrahitque, & communis est creatæ & increatæ, ideoque hæc applicari possunt, tum increatæ, siue essentiali, siue notionali; tum creatæ, siue participatæ. Vnde subinde Sapiens ab increata ad creatam transit, idque maximè facit initio cap. 9. vbi eam sibi à Deo communicari & infundi afflagitat: hæc enim nequit alia esse, quàm donum creatum.

Hinc rursum *sapientia* hìc amplissimè sumitur pro quauis cognitione rerum, tam cælestium & diuinarum, quàm agendarum ex virtute & præscripto prudentiæ, atque efficiendarum per artem. Inducitur enim hìc sapientia, vt idea, ars & artifex omnium rerum naturalium, artificialium, & moralium: quare non solùm omnem scientiam, omnem ethicam, sed & artem quamlibet complectitur. Vnde v. 24. ait: *Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia; attingit autem vbique propter suam munditiam*. Sic quoque sapientia sumitur Prouerb. 8. 22. & seqq. vbi dicitur per sapientiam creatos esse cælos, elementa, ceteraque omnia, ac per eamdem regi. Sapientia hìc artem complectitur.

Denique hæc sapientia v. 23. dicitur habere *omnem virtutem*, id est vim & potentiam, quòd scilicet omnia possit, sitque omnipotens, item quod omnes spiritus capiat, & omnia prospiciat & attingat vbique; quæ propriè competunt sapientiæ increatæ; participatiuè tamen tribuuntur creatæ: hæc enim potest dici omnipotens, quia hanc Deus creationi & creaturis omnibus applicat, indit & communicat. Omnia enim in sapientia fecit, & nihil est in cuius sapienti creatione, ordine, & dispositione non reluceat mira Dei sapientia.

Verùm enimuerò propriè & genuinè loquitur hic Salomon de sapientia increata & essentiali, quæ commune est attributum diuinitatis, siue Dei, ac proinde commune tribus personis SS. Trinitatis: huic enim propriè competunt dotes iam recensitæ, de quo S. August. lib. 7. de Trinitate cap. 2. & 3. per hanc enim Deus & creauit mundum, & eum conseruat, & prouidet ac prospicit omnibus rebus, dum diuinis sedibus assistit. in hac est spiritus intelligen. hoc est, hæc diuina sapientia spiritum cælitus demittit in suu amatores, qui mentem eorum excitat ad intelligendum, sanctitate dedicat, atque cetera donat ac

D præstat, quæ hominum saluti & diuinæ gloriæ conducentia sunt. Hæc autem omnia cùm Deus homini tribuat, & non tantùm Filius, aut Spiritus sanctus, cumque aptiùs de diuino sapientiæ attributo exponantur, quæ artifex omnium est, & sedium diuinarum assistrix, quæ Filio & Spiritui sancto non aptè conueniunt; meritò de ea hæc explicanda sunt, ex qua omnia ornamẽta & charismata sibi tribui postulabat Salomon, ac suo exemplo nos postulare docet. Ita à Castro: imò S. August. lib. 4. de Genesi ad litt. c. 12. & lib. de Natura boni cap. 28. & lib. 1. de Incarn. Verbi c. 13.

Pulchram & piam de artifice omnium sapientia contemplationem habet noster Aluarez de Paz tom 3. l. 3. p. 3. decade 3. contempl. 22.

EST ENIM IN ILLA SPIRITVS INTELLIGENTIÆ, Vers. 22.

CENTIÆ, SANCTVS, VNICVS, MVLTIPLEX, SVBTILIS, DISERTVS, MOBILIS, INCOINQVINATVS, CERTVS, SVAVIS, AMANS BONVM, ACVTVS, QVEM NIHIL VETAT, BENEFACIENS] Effundit se hîc Sapiens in sapientiæ laudes per 26. epitheta & elogia, vt cunctis hominibus eius desiderium & studium excitet, vtque ostendat meritò eam esse omnium artificem, meritoque se ab ea potuisse omnia doceri.

Multi hæc intelligunt de Spiritu sancto, qui est tertia in SS. Trinitate persona, voluntque hîc Spiritus sancti proprietates & attributa recenseri. Hic enim est in Sapientia increata & genita, putà in Verbo & Filio, vt in sui origine: procedit enim & spiratur à Filio, ac sapientiam suis amicis affluenter largitur, 1. Corinth. 12.11.14. 26. & cap. 16.13. Nam veteres per sapiẽtiam hîc accipiunt Filium, vt dixi: & rectè. Ita S. Ambros. lib. 3. de Spiritu sancto c. 19. & 23. S. Greg. hom. 5. in Ezech. S. August. epist. 102. S. Bernard. serm. 3. de Pentecoste, qui hinc probant Spiritus sancti diuinitatem, dotesque diuinas, S. Bonau. Cantacuz. Lyran. Hugo, Holcot, Dionys. & alij multi. Imò Cantacuzenus asserit auctorem clariùs multò, quàm ceteros omnes Prophetas, qui ipsum vel præcesserunt, vel consecuti sunt, de Spiritu sancto verba fecisse: Lyranus & Holcot addunt exponi modum, quo directus sit auctor in supernaturali contemplatione, nempe per Spiritum sanctum à sapientia communicatum.

Spiritus S. enim indit suis spiritum, id est impulsum, ad amandum verum & summum bonum, quod est ipse Deus, idque per multiplicia officia & varias virtutes, quæ sequentibus epithetis designantur. Denique Nazianz. orat. 44. similia, imò eadem epitheta dat Spiritus S. *Erat igitur*, inquit, *semper perceptibilis, non particeps; perficiens, non ab alio perfectus; explens, non expletus; sanctificans, non sanctificatus; deificans, non deificatus, ipse semper & secum & cum ijs, quibus adiunctus est idem & æqualis: inuisibilis, temporis expers, nullo loco inclusus, immutabilis qualitate, quantitate, forma & tactu carens, seipsum mouens, ac sempiternum motum habens, arbitrij sui per se potens, omnipotens (tametsi ad primam causam, vt omnia ea, quæ vnigeniti sũt, etiam, quæ Spiritus S. sunt, referantur) vita & viuificans, lux & lucis largitor, bonitas ipsa & fons bonitatis, Spiritus rectus, principalis, dominus, mittens, segregans, templum sibi extruens, viam præmonstrans, arbitratu suo operans, gratiasque diuidens, spiritus adoptionis, veritatis, sapientiæ, prudentiæ, scientiæ, pietatis, consilij, fortitudinis, timoris.*

Spiritus S. dotes.

Secundò, si sapientiam creatam hîc accipias (vti posse accipi paulò antè dixi) pariter hæc epitheta competunt spiritui eius creato: in sapientia enim creata est spiritus intelligentiæ, id est intelligentia creata, hoc est, aspirata vel inspirata à Deo: hoc enim significat τὸ *spiritus*, cùm dicitur spiritus intelligentiæ, spiritus sapientiæ, spiritus consilij, spiritus pietatis, spiritus timoris Domini: nimirum hæc dona & virtutes à Deo aspiratas esse Christo & Sanctis, quæ eos instar spiritus & venti impellunt ad timorem, consilium, intelligentiam, & per hæc ad ipsum Deum (ad Deum enim impellit sapientia, omnisque sapientiæ vis & spiritus) vt patet Isaiæ 11. & Exodi 28.3. & c. 31. v. 3. Vide ibi dicta.

Tertiò planè, propriè & genuinè: sicut sapientia hîc increata essentialis intelligitur propria Deo, & communis tribus personis SS. Trinitatis; sic & spiritus: ipsa enim est spiritus, id est spiritalis dos & attributum Dei, hominemque vt spiritus impellit ad sui, id est ad Dei, cognitionem & amorem. Ita S. August. libr. 4. de Genesi ad litt. c. 12. & lib. de Natura hom. c. 28. & lib. 1. de Incarn. Verbi c. 13.

EST ENIM IN ILLA SPIRITVS INTELLIGENTIÆ] Græcè πνεῦμα νοερὸν, id est *spiritus intelligens*. Vnde à S. Dionys. Areop. & à S. Greg. Nazianz. angeli vocantur νοεραὶ φύσεις, id est intellectuales naturæ, quæ videlicet sunt intelligentiæ abstractæ, hoc est, à materia seiunctæ, & incorporeæ, puræque mentes & spiritus intelligentes. Et sic nonnulli censent sapientiam, quæ est attributum Dei, æquè ac Spiritum S. hîc vocari *spiritum intelligentiæ*, eò quòd sit immaterialis, incorporeus, spiritalis & intelligens.

Meliùs S. Greg. Nazianz. orat. 5. de Theolog. *Spiritum intellectilem*, vt ipse vocat, interpretatur spiritum sapientissimum. Vnde Vatabl. vertit, *est enim in illa spiritus sagax*; S. Ambros. in Symbol. c. 1. *spiritus Domini intelligens*; S. Greg. hom. 5. in Ezech. *spiritus intellectus*.

Tertiò & plenissimè, sapientia Dei vocatur *spiritus intelligentiæ*, vel *intelligens*, tum quia intelligit cuncta, ac magna vi intelligendi & penetrandi omnia vsque ad fundum, prædita est; tum quia angelis & hominibus tribuit vim intelligendi, iuxta illud Iob 32. 8. *Inspiratio Omnipotentis dat intelligentiam*. Ita S. Aug. locis iam citatis. Nam vt ait Plinius lib. 2. c. 7. *Deus totus est oculus, totus visus, totus auditus*. Igitur per *spiritum intelligentiæ*, quem sapientia Dei increata intelligentissima, imò ipsa intelligentia in abstracto nobis aspirat, accipias impulsum & amorem intelligendi & cognoscendi ea quæ salutis sunt, quæ scilicet Deo placita sunt, & spirituali profectui necessaria vel vtilia. Nam diligere, & sollicitum esse vt intelligas, quæ Dei & virtutis sunt, initium est salutis, quo qui caret, incapax est gratiæ & gloriæ. Hoc est quod Salomonem secutus Siracides ait Eccl. 4. 12. *Sapientia filijs suis vitam inspirat*, siue insufflat. Simile est illud Virgilij 6. Æneid.

Magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates.

Symbol. S. Bonau. *Spiritus intelligentiæ*, inquit, *est in sapientia*, id est in Christo, secundùm humanitatem in eo habitando, secundùm diuinitatem ab illo emanando.

Tropol. hæc omnia sapientiæ attributa charitati & perfectioni virtutum (quæ summa est sapientia) accommodat noster Aluarez de Paz libr. 4. de Dignit. perfect. p. 1. c. 1. & 4.

SANCTVS] Hunc multi, vti dixi, hæc accipiunt de Spiritu Sancto, qui in se per essentiam & originem, siue vim processionis (procedit enim vt amor Patris & Filij, qui est purissimus & sanctissimus) sanctus est, & sanctificat angelos æquè ac homines. Verùm cùm cetera omnia propriè accipiantur de ipsa sapientia, quæ propria est Deo, & communis tribus personis SS. Trinitatis, hoc quoque *sancti* epitheton Deo diuinæque sapientiæ attribuendum est. q. d. Sapientia diuina, ipseque Deus, est spiritus summè in-

telligens & perspicax, sed ita, vt simul sit sanctus. Vana enim est sapientia & intelligentia, quæ sanctitate destituitur: finis enim intelligentiæ est sanctitas, vt bonum virtutis, quod intelligis, sanctè ames, & pia voluntate complectaris, opereque exequaris.

Sanctitas quid?

Porrò *sanctitas*, inquit S. Dionysius de Diuin. nomin. c. 12. *est ab omni scelere libera, & omninò perfecta, & omni ex parte immaculata puritas.* Sanctitas ergo est amor Dei: Deus enim est summa puritas; ipse enim est lex æterna rerum agendarum, quæ est obiectum & regula sanctitatis, idque non per qualitatem aliquam aduenientem, sed per ipsam suam essentiam & substantiam. Vnde Seraphini ei iugiter acclamant: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth: plena est omnis terra gloria eius,* Isaiæ 6. & Psaltes psal. 144. *Iustus Dominus,* inquit, *in omnibus viis suis, & sanctus in omnibus suis.* Hinc sequitur, vt, si creatura fieri velit sancta, debeat per amorem iungi Deo; ac quo magis illi iungitur, eo magis sanctificari: sic enim magis recedit & separatur à rebus & affectibus terrenis, quæ eam inquinant, iuxta illud Leuit. 11. 44. *Sancti estote, quia ego sanctus sum.* Qui ergo sanctitatem optat, à creaturis se sequestret, & in fundum animæ, vbi Deus quasi in templo suo habitat, se recipiat, vt ibi procul à rerum externarum strepitu, in silentio cum Deo suo versetur, ipsum amet, colat & adoret.

Simili modo sapientia & doctrina creata, si vera sit & diuinæ imitatrix, omnem suam speculationem & intelligentiam ad sanctitatem suam, æquè ac alienam, velut ad scopum & finem referat oportet; quare ipsa doctos facit sanctos. Quocirca Deus hunc suum sapientiæ spiritum intelligentem & sanctum, communicauit SS. Patribus & Ecclesiæ Doctoribus, vti S. Athanasio, S. Basilio, sancto Nazianzeno, S. Chrysostomo, S. Hieronymo, S. Ambrosio, S. Gregorio, S. Bernardo, ac deinde S. Thomæ Aquinati, qui tam sanctus fuit, quàm doctus & intelligens, indeque dictus est Doctor Angelicus; & S. Bonauenturæ, qui charitatis ardorem sapientiæ coniunxit, ac lectorem tam amore Dei accendit, quàm cognitione rerum diuinarum illuminat, indeque dictus est Doctor Seraphicus. Hi duo sui æui fuere quasi oculi, imò soles. Verè Picus Mirandul. in Apol. post initium: Est, inquit, in Ioanne Scoto ingenium vegetum atque discussum; in S. Thoma solidum & æquale, ideoque moderatum, compositum, ad omnemque honestatem, virtutem & sanctitatem comparatum.

VNICVS] μονογενὴς, id est *vnigenitus*, vt vertit S. Hieron. in ca. 16. Ezech. quod propriè Verbo siue Filio, qui est Sapientia à Deo Patre genita, competit: vel *vnigenus*, siue vnius generis, qualis est sapientia diuina communis toti SS. Trinitati. q. d. Sapientia increata Dei est vnius generis, tum quia in se vnica est & simplicissima, vtpote eadem cum diuinitate. ita Lyran. tum quia in suis actibus & operationibus vnum eumdemque tenorem, normam & regulam communem seruat, nimirum legem æternam; atque vnum eumdemque finem spectat, scilicet Dei honorem & gloriam. Eadem tamen est multiplex ob immensitatem perfectionis, quæ in se licet vna & simplex, virtute tamen continet omnes omnium creaturarum, etiam possibilium perfectiones,
A quæ numero sunt infinitæ, ideoque ad multas imò innumeras species, actus & opera se extendit, & quasi partitur ipsum genus sapientiæ. Omnes enim species & effectus sapientiæ, in vno genere & ratione communi sapientiæ conueniunt, atque in vniuersali dictamine ac legibus communibus sapientiæ coëunt, iuxta illud. 1. Corint. 12. v. 4. *Diuisiones gratiarum sunt, idem autē Spiritus. Et diuisiones ministrationū sunt, idem autē Dominus. Et diuisiones operationum sunt, idem verò Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Vide ibi dicta. Si daretur vna gemma purissima atque pulcherrima, quæ simul esset adamas, & carbunculus, & smaragdus, & sapphirus, & topazius, & cetera quæ in opibus computantur, quàm pretiosa esset & admiranda? O igitur substantia simplicissima, quæ omnia es, quàm nobis diligenda, & super
B omnia æstimanda existis! Tu es sapientia, tu bonitas, tu iustitia, tu omnis alia vera perfectio.

Idem imitatur sapientia creata, infusa & participata. Nam, vt ait noster à Castro, sicut diuina sapientia vna cùm sit, tam diuersas virtutes & opera ad vnam Dei gloriam omnia in mundo operatur ac refert: ita hic spiritus ex illa profectus, omnia hominis munia & omnia officia vnius generis efficit, dum vnum omnibus finem præstituit, ad hoc ea omnia dirigens, vt voluntati diuinæ subseruiant, eamque tamquam regulam sequantur; & vno amoris vinculo omnia colligantur, & tamquam pretioso auro exornantur, atque ex hac parte habet spiritus sapientiæ, vt sit pacificus: nam ita S. Iacobus cap. 3. v. 17. vocauit sapientiam, quæ de sursum est, pacificam; & S.
C Paulus ad Ephes. 4. 3. scribit: *Solliciti seruare vnitatē spiritus in vinculo pacis: vnum corpus, & vnus spiritus, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestra: vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma: vnus Deus & pater omnium, qui est super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis.* Sic quoque S. Bonauent. Glossa, Lyran. & Hugo.

Tropol. Richard. de S. Victor. in Cant. ca. 33. Spiritus Dei, inquit, vnicus est & multiplex, quia cùm vnus sit, diuersis tamen modis mentes visitat & afficit. Nunc animam timoribus & desideriis præparat, nunc iam paratam suis donis promouere non cessat. Non semper vno affectu, sed diuersis animam tangit, prout secundùm statum & dispositionem suam necesse est. Vnde nunc ad salutarem compunctionem, nunc ad amorem, nunc ad gratiarum actionem, nunc ad desideria & exer-
D citationem alicuius virtutis accendit; modò cor tangit, modò semetipsum abscondit, & iterum vt opus perficiat adinuenit. Si non aperiamus, ad ianuam expectat; & aliquando quidem efficaciùs pulsat, aliquando verò ob culpam nostram iusto iudicio cessat.

MVLTIPLEX] Græcè πολυμερὲς, id est multimembris, multarum partium, multis constans partibus, vt mundum vocat Aristot. Gregor. Nazianz. orat. 5. de Theologia hunc locum referens de Spiritu sancto, *multiplex* explicat, *agendi facultate varius* ac multiplex, vel quòd, vnus cùm sit, per singulas mundi partes se quasi per ramos diffundat & multiplicet, ac varios sapientiæ modos in eis efficiendis ac conseruandis operatur; vel potiùs propter varias gratias diuersaque dona,

& multiplicia officia, quæ vnus cùm sit, exercet, siue in Ecclesia vniuersa, siue in hominibus singulis.

Hac de causa Spiritus S. descendens in Apostolos in Pentecoste, apparuit supra eos in specie linguarum dispertitarum, siue flammæ dissectæ, vt multiplicitatem donorum, quam eis indebat, repræsentaret. *Multiplex*, ait S. Ambros. in Symbol. c. 7. *appellatur, eò quòd multa in se habeat, & per ea omnia vnus est, nec in aliquid eorum, quæ operatur ipse mutatur, sicut imago ex annulo, quæ in ceram transit, & annulum non relinquit.* Audi & S. Aug. ep. 102. ad Euodium. *Legitur quidem & Spiritus sapientiæ multiplex, sed rectè dicitur etiam simplex. Multiplex enim, quoniam multa sunt, quæ habet: simplex autem, quia non aliud quàm quod habet, est. Sicut dictus est Filius habere vitam in semetipso, & eadem vita ipse est: homo autem Verbo accessit, non Verbum in hominem conuertibiliter accessit: atque ita & Filius Dei simul cum homine suscepto dicitur: vnde idem Filius Dei incommutabilis est atque coæternus Patri, sed in Verbo solo: & sepultus est Filius Dei, sed in carne sola.* q. d. Christus, qua Deus, vnicus est & immutabilis; qua homo, multiplex, mutabilis & passibilis.

Audi & S. Bern. serm. 3. de Pentecoste hæc adaptantem Spiritui S. *Verè multiplex Spiritus, qui tam multipliciter filijs hominum inspiratur, vt non sit qui se abscondat à calore eius. Siquidem conceditur eis ad vsum, ad miraculum, ad salutem, ad auxilium, ad solatium, ad feruorem. Ad vsum quidem vitæ, bonis & malis, dignis pariter & indignis communia bona abundantissimè tribuens; ita vt videatur hic discretionis limitem non tenere. Ingratus, qui in his quoque beneficium Spiritus non agnoscit. Ad miraculum, in signis & prodigijs, in varijs virtutibus, quas per quorumlibet manus operetur: ipse est antiqua miracula suscitans, vt ex præsentibus fidem astruat præteritorum. Sed quia nonnullis hanc quoque gratiam sine propria vtilitate largitur, tertiò infunditur ad salutem, cùm in toto corde nostro reuertimur ad Dominum Deũ nostrum. Porrò ad auxilium datur, cùm in omni colluctatione adiuuat infirmitatem nostram. Nam cùm testimonium perhibet spiritui nostro, quòd filij Dei sumus, ea inspiratio est ad consolationem. Datur etiam ad feruorem, cùm in cordibus perfectorum vehementiùs spirans validum ignem caritatis accendit, vt nõ solùm in spe filiorũ Dei, sed etiam in tribulationibus glorientur, contumeliam gloriam reputantes, opprobrium gaudium, despectionem exaltationem.*

Denique B. Petrus Damiani lib. de *Dominus vobiscum*, c. 6. *Vnus est Spiritus*, inquit, *in maiestatis essentia, multiplex per diuersa charismatum dona, quæ dat Ecclesiæ sanctæ, quam replet, vt & in vniuersitate sit vna, & in suis partibus sit tota.* Vnde colligit, licèt Ecclesia personarum sit multiplicitate (adde quoque, rituum nonnullorum) diuersa; in vnum tamen esse sancti Spiritus igne conflatam, atque ideo etsi per corporalem situm partibus videatur diuidi, vnitatis tamen intimæ sacramentum nullatenus à sua valere integritate corrumpi.

SVBTILIS] Græcè λεπτὸς, id est tenuis, gracilis, macilentus, rarus & extenuatus; quia omnia peruadit & penetrat (vnde S. Ambros. li. 3. de Spiritu S. c. 7. legit, *penetrabilis*) etiam profunda Dei. 1. Corinth. 2. 10. Hoc est, quod ait Apost. Heb. 4. 12. *Viuus est sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vsque ad diuisionem a-*

nimæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum,
A *& discretor cogitationum, & intentionum cordis.*

Subtilitatis origo.

Appositè post *sanctus* subiungit, *subtilis*: quia sicut aër purus, æquè ac cibus leuis & subtilis generat ingenium subtile, vt docent medici: sic pariter sanctitas, id est secretio à rebus terrenis, facit hominem subtilem, spiritalem & diuinum. Nam vt vulgò dicitur: *Pinguis venter non gignit sensum tenuem.* Tritum est illud Horatij lib. 2. Serm. satyra 2.

Corpus onustum
Hesternis vitiis, animum quoque prægrauat ipsũ,
Atque affigit humo diuinæ particulam auræ.

Sic Gellius lib. 4. cap. 19. ex Medicis docet pueros cibo somnoque largiore vtentes, fieri crassos & obtusos.

Scoti elogia.

Hunc subtilitatis spiritum in speculatiuis, sapientia præ alijs communicauit Ioanni Scoto Ordinis
B S. Francisci, qui illum vt suum in Theologia & Philosophia magistrum colit & sequitur. Vnde vulgò vocatur *Doctor subtilis*; à Scaligero exercit. 324. vocatur *lima veritatis*; ab alijs, *cos ingeniorũ, philosophorum phœnix, & inter philosophos quidam Deus*; ab alijs, *subtilitatis miraculum, arcanorum Apollo, Seraphicæ Religionis columen, Sorbonæ gloria.* Dubitat Cardanus lib. 16. de Subtilit. Quis subtilior, an Aristoteles, an Euclides, an Scotus? Porrò hæc subtilitas partim ei naturalis fuit à subtilitate ingenij, quâ excelluit; partim supernaturalis, opusque gratiæ & Spiritus sancti, cuius ipse, vtpote Religiosus, fuit instrumentum & organum. Vnde Ioannes Maior in 4. distinct. 38. q. 10. eum vocat humillimum, Apostolicum, pauperrimum, imò Summo Pontificatu dignum. Et D. Bern. de
C Soria in report. impressa Parisijs anno 1517. ita de eo canit:

Scotus adest fidei lampas, Christique Sibylla,
Interpresque Dei, castrum insuperabile veri;
Scriba Iouis, mundique oculus, cenusua Tonantis,
Ingenij claro penetrauit acumine cuncta.

Porrò subtilitas hæc rebus intenta verborum elegantiam respuit. Vnde Picus Mirandul. ep. ad Hermolaum, Scotum cum Lucretio comparans: *Est*, inquit, *huic* (Scoto) *os insipidum, illi* (Lucretio) *mens desipiens: hic infantissimus dicendo, sentit ea quæ laudari dicendo satis non possunt: ille fando eloquentissimus loquitur nefanda.* Cùm argueretur à quodam de studio contradicendi, quòd vbique sese opponeret D. Thomæ Doctori sancto, subtiliter respõdit: si Doctor est, disputet mecum; si sanctus est, oret pro me. Ego enim studio veritatis, non contra-
D dictionis, cum illo disputo. Sicut enim ex collisione lapidum exilit ignis, sic ex confricatione ingeniorum per disputationes subtiles, elicitur & emicat veritas. Cos ergo subtilis ingenij, est contradicentis argumentatio.

Subtilitas sanctæ actionis est intentio.

Sanctior est subtilitas in practicis, quæ mille modos & praxes virtutum, quibus indies magis placeat Deo, magnosque meritorum cumulos coacernet, subtiliter excogitat & adinuenit: qualem videre est in Vitis Sanctorum, vt qui eas legit, facilè eamdem addiscat & vsurpet. Hæc maximè sita est in subtili intentione cuiusque operis, vt scilicet quodque opus optimo fine, putà propter amorem & honorem Dei, fiat: cui si addas altas aliarum virtutum intentiones & fines, v. g. si comedas, studeas, labores, ambules, ores,

vt honores & ames Deum, insuper vt abstinentiã, patientiam & pœnitentiam exerceas, vt proximo prodesse valeas, similesque ob fines, subtiliter & facillimè virtutes earum merita mirè adaugebis. Summa subtilitas sanctitatis est, multa magnaque agere & pati pro amore Dei.

Hîc multi interserunt aliud epitheton Spiritus sapientiæ, scil. *modestus*. Ita S. Bonau. Hugo, Glossa & Holcot. Verùm hoc non habent Græca, nec Romana, nec cetera Latina correctiora.

DISERTVS] Græcè τρανὸς, id est Primò, clarus, planus, perspicuus & disertus; Vatab. *illustris*. Ratio à priori est, quòd qui bene res intelligit & comprehendit, facilè & copiosè eas eloqui potest, itaque est disertus: sapientia enim parit eloquentiam. Vnde sapientia *linguas infantium facit* τρανὰς, id est *disertas*, vt dicitur cap. 10. v. 21. iuxta illud Ps. 44. *Diffusa est gratia in labijs tuis*. Et illud psal. 8. *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem*, vti fecit in ore S. Agnetis, S. Priscæ, S. Viti, S. Celsi, aliorumque puerorum & puellarum, qui tyrannis pro castitate & fide restiterunt vsque ad mortem & martyrium; itaque sapienter & disertè eis responderunt, vt fecerint eos obmutescere. Hoc est, quod suis promisit Christus dicens: *Cùm autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*, Matt. 10. 9. Sic Nazianz. orat. 2. huc alludens Spiritum sanctum vocat τρανὸν, id est perspicuum & disertum, imò τρανωτικὸν πάντων, id est illustrantem omnia: quia quidquid in nobis est luminis, id habemus ex illustratione Spiritus sancti; & quia omnia nobis explicat & illustrat, vt eadem alios clarè docere & efficaciter persuadere valeamus, iuxta illud quod Isaias c. 35. 6. prædixit, quòd *aperta erit lingua mutorum*, vt Apostolorum, qui Actuum 2. 4. Spiritu sancto edocti *cœperunt loqui varijs linguis magnalia Dei, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis*. Et Actuum 6. 10. Iudæi disputantes cum Stephano non poterant resistere sapientiæ, & Spiritui qui loquebatur.

Secundò, τρανὸν verti potest, *integer, solidus, adultus, vegetus*, ita Complut. & Cantacuzenus, qui idipsum sic exponit, q. d. Spiritus sanctus est indissolubiliter magnus, integer, perfectus, atque omnis magnitudinis, amplitudinis, integritatis & perfectionis effector, omnem rerum earumdem coagmentationem continendi vim habens, & magnarum rerum efficacissimarum causa. Igitur Spiritus sanctus est integer, solidus, adultus, id est viuidus, vegetus, vigorosus & efficax in operando.

MOBILIS] Græcè εὐκίνητος (quæ vox in Græco proponitur τῷ τρανὸν, id est *disertus*) id est *bene mobilis*, vti vertit S. Ambros. libr. 3. de Spiritu sancto cap. 19. (licèt nonnulli codices S. Ambros. habeant, *bonus mobilis*, sed perperam) Vatab. vertit, *vegetus*.

Spiritus est mobilis.

Iam Primò, noster Lorinus opinatur, sapientiam & Spiritum sanctum dici mobilem, eò quòd faci-
1 lè à nobis moueri, id est precibus flecti & persuaderi, potest.

2 Secundò, alij τὸ *mobilis* refertur ad τὸ *disertus*, quod præcessit. q. d. Sapientia & Spiritus sanctus faciunt sui compotes disertos, vt linguam habeant mobilem & volubilem ad disertè loquendum

A & differendum; at non ita, vt properando verba præcipitent, sicut faciunt nonnulli concionatores populares, vt sui admirationem concitent: in quos acriter inuehitur Seneca ep. 40. *Hæc popularis oratio*, inquit, *nihil habet veri, mouere vult turbam, & inconsultas aures impetu rapere, tractandam se non præbet, aufertur. Quomodo autem regere potest, quæ regi non potest? Quid? quòd hæc oratio, quæ sanandis mentibus adhibetur, descendere in nos debet. Remedia non prosunt nisi immorentur. Multum præterea habet inanitatis & vani: plus sonat, quàm valet. Lenienda sunt, quæ me exterrent; compescenda, quæ me irritant; discutienda, quæ fallunt; inhibenda luxuria, corripienda auaritia. Quid horum raptim potest fieri? quis medicus ægros in transitu curat? Quid? quòd ne voluptatem quidem vllam habet talis verborum sine delectu ruentium strepitus.*

Tertiò & genuinè q. d. Sapientia & Spiritus 3
B sanctus est mobilis, id est agilis, motiuus & efficax, tum in se, quia scilicet omnes partes facilè se mouet, atque ad omnia negotia facilè occurrit ac præstò adest, vt ritè gerantur. Sapientia enim citò suggerit sana consilia, præsertim vbi periculum, vel opus difficile ingruit, iuxta illud Boëtij de Deo lib. 3. de Consol. metro 9.

Stabilisque manens dat cuncta moueri.

Tum quia sui compotes facit agiles, alacres & expeditos ad omne bonum, iuxta illud Ezech. 1. 20. *Quocumque ibat spiritus, illuc eunte spiritu, & rotæ pariter eleuabantur, sequentes eum: spiritus enim vitæ erat in rotis*. Et illud Pauli Rom. 8. 14. *Quicumque spiritu Dei aguntur, ij sunt filij Dei*. Hinc Spiritus sanctus descendit in Apostolos specie spiritus, id est venti vehementis, vt significaret se eos impellere ad opera heroica, & ad vehementiam efficacamque concionandi, cui nemo resistere posset.
C *Nescit tarda molimina Spiritus sancti gratia*, ait S. Ambros. in illud c. 1. S. Lucæ: *Abijt* (Maria) *in montana cum festinatione*.

Denique sanctus Greg. hom. 5. in Ezech. stabilem cum mobili conciliat. *Omnipotens ergo Spiritus*, inquit, *vt vbique præsentia signaretur, simul & mobilis & stabilis dicitur, quia vbique etiam nescientibus occurrit. Tenens ergo omnia stabilis; præsentem se omnibus exhibens, mobilis appellatur.*

Rursum stabilis est in promissis, vt sit impossibile mentiri eum; mobilis in ijs præstandis: stabilis, nos contra mala stabiliendo; mobilis, bona communicando: stabilis, in contemplatione; mobilis, in actione: mobilis, in via; stabilis, in patria.

D INCOINQVINATVS] ἀμόλυντον, id est incontaminatus, immaculatus, impollutus, vti legit S. Ambros. carens omni labe & macula, omnibus sordibus & tenebris. Deus enim est mera ac pura lux, & tenebræ in eo non sunt vllæ, 1. Ioan. 1. 5. Nam, vt ait S. Ambros. lib. de Spiritu S. c. 19. & in Symbol. c. 7. *Sicut lumen tenebras non recipit, sic & Spiritus sanctus per naturam habet, vt omnium sordium incapax sit: sed & omnium sordium*, vt ait Cantacuz. *expiandarum vim habet, nihilque vel esse, vel permanere inquinatum patitur, ac sine vlla inuidentia cunctis rebus illucescit, cunctasque maculas delet.*

Hinc symbolum sapientiæ & sapientis est apis, quæ purissima est, puros amat, impuros fugit, adeoque feminas veneri operam dantes inuadit & aculeis configit, vti dixi Prouerb. 6. 6. Præcla-

rè

rè S. Gregor. Nazianz. in Carmin. *Pro viribus suis,* inquit, *teipsum lustrato, vita splendida renouato. Sic enim Deum mentis intelligentia comprehensum percipies. Nec frustra vulgo dicitur, Deum ad templum suum accurrere. Quippe purus cum sit, non nisi purus homo potest ipsius habitaculum esse.* Hinc illud Cant. 4. 11. *Fauus distillans labia tua,* quia vt explicat Richard. Victor. *Labia deuota animæ spiritualis dulcedinis liquore fluunt, & aliis ad ædificationem hunc fundunt. Hunc fauum congerunt de diuersis Script. floribus: hos perquirit, his insidet, de his suauitatem spiritualis dulcedinis extrahit, scientiam inflantem segregat & contemnit, ædificationem potius perquirit, suaueolentes sententias, non pomposam eloquentiam elegit.* Et Petrus Cellensis lib. 1. epist. 12. *Discurre,* ait, *per amœnissimos Script. campos, lege quasi apis, & recondе in alueolo memoriæ suauissimi odoris flores, castitatis lilium, oliuam charitatis, patientiæ rosam, vuas spiritualium charismatum.* Vide quæ de ape dixi Prouerb. 6. 6.

Certvs] Græcè, σαφὲς, id est, *manifestus*, ait S. Ambros. perspicuus, indubitatus, Vatabl. *euidens*; Noster, *certus*, vt nec ipse erret, nec in errorem inducat sese habentem. Differt ergo à τρανὸν, quòd σαφὲς sit certus de veritate, vt in sentiendo non erret; τρανὸν verò sit conspicuus & disertus in eloquendo, vt alios edoceat. Hinc Philoponus lib. 1. Poster. sub finem, à σαφὲς censet dici σοφίαν, id est, sapientiam, quasi σαφίαν, quia res diuinæ circa quas versatur; per se ac natura sua sunt certissimæ & manifestæ. Hinc S. Ludouicus rex Franciæ moriturus inter alia documenta, quæ Philippo filio reliquit, hoc interseruit: *Si quid possideas rei alienæ, etiamsi id acceperis à maioribus tuis, incunctanter restituas iusto possessori, vbi certò id constiterit. Sin autem dubia res est, cura vt viri sapientes accuratè & sine mora inquirant.* Ita Gaguinus lib. 7. de Gestis Francorum.

Et S. Thomas Aquinas in epist. qua cuidam petenti præscribit modum acquirendi scientiam & sapientiam: *Tardiloquum,* inquit, *te esse iubeo: conscientiæ puritatem amplectere: orationi vacare ne desinas: omnibus amabilem te exhibe: nihil penitus quære de factis aliorum, &c. ea quæ agis & audis, fac vt intelligas, de dubiis te certifices.* Intellige quoad fieri potest. Nam multa in hac vita sunt obscura & probabilia dumtaxat, in quibus certitudo & euidentia haberi nequit. Quare sæpe in agibilibus probabilem dumtaxat opinionem sequi debemus: sed hæc in praxi certa est. Cùm enim nequeamus habere euidentiam, certum est in praxi licere sequi sententiam probabilem dumtaxat. Addit Ceruantius: Sepia, inquit, dicebatur Arist. philosophorum princeps & coryphæus, qui velut affuso atramento celabat aliquando veritatem, de quo Sap. 11. est illud, *Sermo obscurus*, at Spiritus hic sanctus, & qui eo edocti sunt, vti doctrinam certam absque errorum aut dubitationum nebulis; veram, absque falsitatis tenebris; sinceram, absque hypocrisis dolis; claram, absque caligine ignorationis, hauriunt; ita ex participatione huius spiritus docentis, certi, veri, sinceri & perclari sunt. Hinc à Christo Spiritus sanctus vocatur Spiritus veritatis, Ioan. 14. 17.

Aliqui *certus* exponunt firmus, fidelis, constans in promissis, propositis, dictis & factis.

Svavis] Græcè, ἀπήμων, id est, *illæsus*, S. Ambrosius, *inuiolabilis*; alij *incolumis & incolumes reddens*; alij, *prosper*; Vatabl. *innocuus*, qui nocere nequiuit, & cui noceri non potest. Sic & Cantacuzenus: quod Noster profundè vertit, *suauis*. q. d. Adeò bonus & benignus est spiritus sapientiæ, ipseque Spiritus sanctus, vt non tantum nemini noceat, sed & omnibus prodesse studeat. Adeò enim suauis est, vt omnes incolumes seruare; fouere, solari, erigere & promouere satagat. Vnde vocatur *Paracletus*, id est, consolator, talesque efficit Sanctos præsertim qui animarum lucro student. Sic ab Ethnicis suis Iupiter dicebatur Apemius (quæ vox alludit ad ἀπήμαντος) qui tristes noxas pellit à foribus, seu qui damna & calamitates auertit: de quo Pausan. in Attic. dicens: *In Hymetto Pluuij Iouis ara, in Parthenete Iupiter ex ære; est etiam ara ibidem alia, ad quam Ioui, quem modo Pluuium, modò Apemion, id est, innoxium, appellant, rem diuinam faciunt, &c.* Atque huius suauitatis specie, colore & imitatione induti visuntur hoc Spiritu præditi. Est enim, ait hoc loco Holcot, *facies Domini; famulus; magistri speculum, discipulus; regni moderator, rex*: ita & suaues de familia sunt Spiritus sancti, qui & ipse suauissimus est, ac suorum ingenia, mores, sermones suauitate condit eximia, vt non nisi mel & nectar vultu & ore spirare ac fundere videantur, iuxta illud Pauli: *Exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia, &c. in longanimitate, in suauitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta,* 2. Corinth. 6. 6. Et: *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans teipsum, ne & tu tenteris. Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi*, Galat. 6. 1. Hinc Spiritus sanctus dicitur osculum & suauium Dei, & vt S. Bernard. ait serm. 1. de Spiritu sancto. *Dulcissimum quod est in Deo*, iuxta illud Cant. 1. *Osculetur me osculo oris sui.* Hinc & sapientia de se dicit: *Spiritus meus super mel dulcis*, Eccli. 24. 27. Et Sap. c. 12. 1. *O quam bonus & suauis est Domine spiritus tuus in omnibus!* Nimirum.

Spiritus sanctus osculum Dei

Omne tulit punctum qui miscuit vtile dulci.

Hinc Deus apparuit Eliæ in spiritu leni: *Non,* inquit, *in spiritu Dominus, non in commotione Dominus, non in igne Dominus*, sed in sibilo auræ tenuis. 3. Reg. 19. 11.

Amans bonvm] Græcè, φιλάγαθον; Vatabl. *boni studiosus*, vt scilicet hominem in virtute omnique bono promoueat. *Charitas* enim (quæ est comes sapientiæ & Spiritus sancti) *non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati; omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet*, 1. Corinth. 13.

Porrò φίλος in φιλάγαθον, inquit Ceruantius, Primò, est studiosus boni; Secundò, amicitiæ fœdere sociatus cum bono; Tertiò, placitus, gratus, familiaris, charus; Quartò, osculans & suauians; Quintò, philtro amoris ad se rapiens.

Acvtvs] ὀξὺ. quod nonnulli accipiunt pro ὠκὺ, id est, velox: quod secutus Cantacuzenus explicat q. d. Sapientia & Spiritus sanctus vbique præsto est, velociter inuocantibus se sistit, imò eorum orationem præuenit & præuertit, vti dixit cap. 6. 14. Perperam Glossa, Hugo & Bonau. pro *acutus* legunt, *actum*, nectuntque præcedenti epitheto, hoc modo *Amans bonum actum*, vel *actus*, vti alij legunt, in genitiuo.

Spiritus sapientiæ acutus.

Dicitur Spiritus sapientiæ *acutus*, non hebes vel obtusus. Primò quòd instar acus habet acu- 1

men intelligendi & penetrandi omnia, etiam oc-
culta, arcana & obſcura, ſitque perſpicaciſſimus.
2 Secundò, quòd intellectus apicem exacuat, fa-
ciatque de qualibet acutè diſſerere, atque in di-
cendo & diſſerendo æquè ac in agendo ſit argu-
tus, ſolers, callidus & vafer. Addit Cantacuzenus,
quod in rebus minimis, quæ ob exiguitatem diuidi
3 nequeunt, totus perfectè ac penitus adſit. Tertiò,
quod inſtar gladij acuti reſecet malum à bono, vi-
tium à virtute, fucum à veritate, imperfectum à
perfecto, amorem proprium ab amore diuino, vt
4 mentis intentionem acuat & rectificet. Quartò,
quod voluntatis aciem exacuat ad bonum, quod
melius eſt & perfectum, totis viribus ambiendum,
5 Quintò, quod ſui ſapore guſtuque acuto intimos
animæ ſenſus penetret, pungat & feriat: ſicut
acetum acore ſuo ſaporem ciborum exacuit, ac
palatum pungit feritque; itaque orexin & appe-
titum excitat, & quaſi ſtomachum acuit, iuxta il-
lud Plinij epiſt. 123. *Vt enim ſi cœnam tibi face-
rem, dulcibus cibis acres acutoſque miſcerem, vt
obtuſus ille & oblitus ſtomachus his excitaretur.* Ta-
le acetum menti ingerit ſapientia, cum illam de
erroribus & defectibus ſuis, vel interius per in-
ſpirationem, vel exterius per acrem mordacem-
que Superioris reprehenſionem caſtigat. Talis fuit
S. Ioannes Baptiſta, & Chriſtus Dominus: vnde
de eo cecinit Iſaias c. 49. 2. *Poſuit os meum quaſi
gladium acutum: in vmbra manus ſuæ protexit me,
6 & poſuit me ſicut ſagittam electam: in pharetra ſua
abſcondit me.* Sextò, *acutus*, id eſt, acer, bilio-
ſus, acerbus, iracundus, indignans. Sic enim ira
vocatur acuta. Iram autem Sancti induunt, cùm
zelantur pro Dei honore, vt eius offenſas auertant.
Ira enim eſt cos virtutis & zeli. Sic Actor. 17.
C 16. dicitur: *Paulus autem cùm Athenis eos expe-
ctaret, incitabatur ſpiritus eius in ipſo, videns ido-
lolatriæ deditam ciuitatem*; græcè, παρωξύνετο, id
eſt, *acuebatur, inflammabatur, irritabatur ſpiritus
eius in ipſo, videns idololatram ciuitatem exiſten-
tem.*

QVEM NIHIL VETAT] Græcè, ἀκώλυτον, cuius prima & optima verſio Vulgati interpretis eſt, *quem nihil vetat*: Secunda Compluт. Dionyſ. Holcot & aliorum, *quis nihil* vel *neminem vetat*; Tertia S. Ambroſ. lib. de Incarn. *prouidens, poſſibilis*; Quarta Vatabl. *prohiberi neſcius*; Quinta Ianſen. Pagnini, Montan. *expeditus*; Sexta Cantacuz. *cuius potentiæ reſiſti non poteſt*; Septima, ad verbum ex Græco, *quem nihil reprimit, prohibet, auertit, arcet*, quo minus pergat in eo, quod ſemel cœpit.

D Igitur, quod in multis Vulgatæ exemplaribus olim legebatur: *Quem nihil vetat benefacere*, rectè ex Græco correctioribus Vulgatæ exemplaribus correxerunt Romani: *Quem nihil vetat, benefaciens*: *benefaciens* enim eſt aliud epithetum, de quo mox.

Senſus eſt q. d. Sapientiæ diuinæ, æquè ac Spiritus ſancti, tanta eſt prouidentia & potentia, vt nullus eam remorari, prohibere, inhibere, ſiſtere vel impedire valeat; ſed ipſa potius omnes & omnia ſibi obſiſtentia impediat, ſiſtat, diſpellat & diſiiciat. Eſt mioſis. Vnde S. Ambroſius legit, *prouidens, poſſibilis*. Et Cantacuzenus: Eius, inquit, potentiæ reſiſti non poteſt, permeat corpora, animas, mentes: non impeditur cuiuſquam duritia aut repulſa, *nec eſt qui ſe abſcondat à calore eius*, pſal.

A 18. 7. Nulla eſt tanta malitia, quæ vincat ſapientiæ bonitatem, vt dicitur hoc cap. 5. vlt. Sic Saulus illi reſiſtere nequiuit, ſed ab ea audiuit: *Durum eſt tibi contra ſtimulum calcitrare*, ideoque ex Saulo factus eſt Paulus, Act. 9. Nullum cor, quantumuis durum, gratiæ Dei efficaci reſiſtit: ideo enim datur, vt cordis durities auferatur, ait S. Auguſt. Vnde noſter à Caſtro ἀκώλυτον exponit, *expeditus, cui agenti nihil obſtat, prohiberi neſcius, nullius imperio addictus, qui non poſſit prohiberi*: ita enim vi ſua peruadit omnia, vt impedimenta quæque perrumpat. Gregor. Nazianz. explicuit *minime impeditus*, hoc eſt, *liberam habens poteſtatem.*

BENEFACIENS] Græcè, εὐεργετικὸν, id eſt, *beneficus*; Pagnin. & Montan. *pronus, celer & velox ad beneficia præſtanda*; benè, ritè, rectè, faciliter, feliciter, aptè, præclarè faciens, operans, benefaciens,
B S. Ambroſius, *munificus*, qui liberalis eſt in ſuos, eoſque pariter facit liberales. *Dat omnibus affluenter, nec improperat*, Iacob. 1. 5. Sic Chriſtus *pertranſiit benefaciendo, & ſanando omnes oppreſſos à diabolo*, Actor. 10. 38. Bonum enim eſt ſui diffuſiuum. Hinc Deus, quia ſummè bonus, ſummè pariter ſe ſuaque etiam impiis & ingratis communicat, vti docet S. Dionyſ. de Diuin. nomin. in Bono. Proprium ergo Dei & diuinitatis opus eſt, benefacere. Hinc illud epiſt. 3. Ioan. v. 11. *Qui benefacit, ex Deo eſt.* Et illud Pauli, imò Chriſti: *Beatius eſt magis dare, quam accipere*, Actor. 20. 35. Et illud Nazianz. orat. de cura pauperum, *Eſto calamitoſo Deus*: nullâ enim aliâ dote magis homo accedit ad Deum, quam beneficentiâ, vt docet ibidem Nazianz. & S. Leo. ſerm. 40. Deus enim eſt im- Beneficentia proximè accedimus ad Deum.
C menſus beneficentiæ ſol, radios bonitatis ſuæ in omnes & omnia diffundens. Græcum εὐεργετικὸν propriè idem eſt, quod *benefactiuus*; ita ſcilicet vt non tantum per ſe benefaciat, ſed & aliis omnibus benefaciendi facultatem ſimul & voluntatem aſpiret, adeoque quod beneficiis eius ritè vtamur, id ex ipſomet, tanquam ex vberrimo fonte hauriamus: cumque ſuis bonis & donis eximiè aliquem auget, ideo conſilio facit, ait S. Leo ſerm. 40. vt illa per diuitis manum in alios deriuet; vt cum aquas in theſaurum ſiue arcam congregamus, id facimus, vt inde per euripos in multorum domus deriuemus. Reges, Imperatores, Pontifices vnum aut alterum ſeligunt, cuius manu fiant eleemoſynæ: at Deus tot ei muneri præficit, quot ſua bona diſtribuit. Quo circa veteres, teſte Euſebio lib. 1. de Præparat. & Plinio lib. 2. c. 7. beneficos
D velut viuas Dei imagines, & ſimulachra diuino numine imbuta, venerebantur, quin & reges vocabantur Euergetæ, id eſt, benefici, vt ait Chriſtus Lucæ 22. 25.

HVMANVS, BENIGNVS, STABILIS, CERTVS, SECVRVS, OMNEM HABENS VIRTVTEM, OMNIA PROSPICIENS, ET QVI CAPIAT OMNES SPIRITVS: INTELLIGIBILIS, MVNDVS, SVBTILIS.] Vers. 23.

HVMANVS, BENEDICTVS] Græcè eſt vna vox φιλάνθρωπον, id eſt, hominum amator: vnde φιλανθρωπία à Paulo ad Titum 3. 4. vocatur inſignis ille Chriſti amor in homines, quo ſe eorum cauſa hominem fecit, id eſt, hominum cognatum & fratrem. *Humanus* ergo idem eſt, quod amans homines, ita vt totus eorum ſaluti incumbat. Sa-

pientia enim diuina hominis causa totum mundum creauit, angelos illi custodes dedit: quin & Verbum incarnem, ac Spiritum sanctum in Apostolos ceterosque fideles misit, ac innumera eis dona contulit, & indies confert. Hinc Philippus Solitarius lib. 3. Dioptræ c. 3. & 5. notat Deum nusquam dici *φιλάγγελον*, sicut dicitur *φιλάνθρωπος*. Nam *nusquam angelos apprehendit, sed semen Abrahæ*, ait Apost. Hebr. 2. 6. Quocirca S. Chrysost. Deum magis amasse homines, quàm angelos docet homil. 21. in Genes. imò magis in dies amat, præsertim cum seipsum in Eucharistia hominibus in epulum proponit: ibi enim *diuini sui erga homines amoris thesauros in hominibus effundit*, vt ait Trident. sess. 13. imò S. Ioan. c. 13. *Cum dilexit suos*, inquit, *qui erant mundo, in finem* (tum vitæ, tum amoris, id est extremo amore) *dilexit eos*.

STABILIS] Tum quia spiritus sapientiæ, æquè ac Spiritus sanctus, idem semper est sibique constat, & est immutabilis: tum quia fidelis est, & quæ promisit infallibiliter præstat: tum quia animas, quas inhabitat, facit in bonis propositis & operibus stabiles, constantes & perseuerantes, vt in iis confirmetur, sintque sancitæ & sanctæ.

CERTVS] Græcè *ἀσφαλὴς*, id est, firmus, munitus, tutus ab omni hoste, aduersitate, periculo, ideoque securus, vt sequitur. S. Ambros. vertit *integer*; B. Bonauent. *constans in bono*. *Certus* ergo hîc aliud significat, quàm paulò antè; ibi enim græce est *σαφὴς*, id est, manifestus, perspicuus, euidens: hic verò est *ἀσφαλὴς*, id est, tutus, cautus, carens periculo, integer, benè munitus & custoditus, certus se nihil detrimenti passurum: item minimè titubans fallente pedis vestigio, haud periculosus, qui titubare aut falli nescit, qui frustrari vel frustrare nequit, sed firmus certusque est in omnibus, cui te tuaque omnia indubitanter credere possis; cum homines etiam sapientes & potentes sæpè titubent, vacillent, lapsent, cespitent. Gentiles Neptuno maris Deo cognomen dedêre Asphalij, id est, tuti & securi, ob nauium in portubus tutam à tempestatibus fidamque stationem, eique iuxta portum templum erexere, teste Pausania lib. 3. & 7. Verum hoc Asphalij cognomen, non nisi Sapientiæ Dei & Spiritui sancto competit.

SECVRVS] Græcè, *ἀμέριμνον*, id est *sine cura*; S. Ambrosius, *sine sollicitudine*, tranquillus, quietus, eò quod tutus sit & bene munitus, vti præcessit, ac suos securos, tranquillos ac lætos præstet. Nã *secura mens, quasi iuge conuiuium*, Prouerb. 15. 15. Sancti ergo in quibusuis periculis, tentationibus & tribulationibus securè dormiunt in prouidentia & cura Spiritus sancti, sicut infans dormit in sinu matris iuxta illud S. Petri epist. 1. c. 5. 7. *Omnem sollicitudinem vestram proiicientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis.* Hinc iustus Spiritu sancto rectus & protectus, *quasi leo confidens* in quibusuis terriculamentis *absque terrore erit*, Prouerb. 28. 1. nec timet, sed gaudet vitam præsentem perdere, vt beatam & æternam mercetur, Matth. 10. 28. Vide Isaiam cap. 4. 6. & c. 32. 18. & c. 48. 22.

OMNEM HABENS VIRTVTEM] Græcè *παντοδύναμον*, id est, *omnipotens*, vel *qui omnia potest*, vti legit S. Ambrosius; vel *omnipotentia præditos*, vti vertit idem S. Ambros. lib. 3. de Spiritu sancto. q. d. Sapientia Dei omnia potest, adeoque

A suos facit quasi omnipotentes, iuxta illud Pauli: *Omnia possum in eo, qui me confortat*, Philip. 4. 13. quia *si Deus pro nobis, quis contra nos?* Roman. 8. 13. Sapientia enim Dei & Spiritus sanctus potest omnia creare, æquè ac gubernare, tam quæ naturæ sunt, quam quæ gratiæ: tam quæ artis sunt, quam quæ virtutis; tam quæ iuris, potestatis & dominij sunt, quàm quæ medicinæ & sanitatis. Omnibus enim morbis tam corporis, quam animi saluberrima & efficacissima exhibet pharmaca. Denique potest armare validissimos exercitus angelorum, hominum, animalium & creaturarum omnium contra impios hostes suos, vti dixit in fine cap. 5. Vnde Apostulos induit virtute exalto, Lucæ 24. 49. vt omnes principes, populos, philosophos, omnes mundi delicias æquè ac terrores, omnia tormentorum &

B martyriorum supplicia forti animo adirent, & superarent.

Hanc sapientiæ diuinæ vim veteres Mythologi, Hieroglyphici repræsentarunt per hastam Palladis. Audi Pierium Hierog. 42. cap. 19. Quod Palladem armatam vbique conspiciamus, indicat arma parum proficere, nisi quæ per sapientiam administrantur: nam stulto præcipitique ingenio imperatores quot & quantas & sibi & reipublicæ calamitates attraxerint, vt alia dissimulem, clades illæ insignes ad Trebiam, ad Trasimenum, ad Cannas acceptæ facile ostenderunt. Porrò autem hasta in manu Palladis, ingenij vim atque promptitudinem ostendit. Vnde apud Martianum legas.

Hasta etiam vibrans penetrabile mõstrat acumen.

Hoc est quod canit Psaltes psal. 32. 6. *Verbo Domini

C cæli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum*, vbi per Spiritum S. Basil. & Cyrillus intelligunt Spiritum sanctum.

OMNIA PROSPICIENS] Vatabl. *omnia perspiciens*; græce, *πανεπίσκοπον*, id est, *qui omnia spectat*, vel *speculator est omnium*, vti locis citatis legit S. Ambrosius; *lustrans omnia*, vti legit S. Gregorius; vel ad verbum *omnium Episcopus*, id est inspector. q. d. Dei sapientia & prouidentia, æquè ac Spiritus sanctus agit totius mũdi Episcopum: nam instar Episcopi ex altissima æternitatis suæ specula omnia inspicit & circumspicit, etiam secreta cordium, omnia scrutatur & visitat, vtrum suo munere rite fungantur. Rursum omnibus prospicit & prouidet de rebus necessariis & vtilibus, ita Cantacuz. Denique singulis inspirat curam & prouidentiam futurorum, vt quisque suæ

D saluti & futuræ felicitati prospiciat. Nam *circumspicimus præsentia, prospicimus futura*, vt ait Donatus. Idem ergo faciat Episcopus in sua diœcesi, rex in suo regno, Dux in suo ducatu, magistratus in sua ciuitate, paterfamilias in sua domo, ac fidelis quisque in sua anima. Sic quisque in suo officio & gradu imitabitur Dei sapientiam. Vnde S. August. tract. 51. in Ioannem fidelem quemque, etiam laicum alloquens. *Cum ergo*, inquit, *auditis fratres Dominum dicentem: Vbi ego sum, illic & minister meus erit; nolite tantummodo bonos Episcopos & clericos cogitare: etiam vos pro modulo vestro ministrate Christo, bene viuendo, eleemosynas faciendo, nomen doctrinamque eius quibus potueritis prædicando: vt vnusquisque, etiã paterfamilias, hoc nomine agnoscat, paternum affectum suæ familiæ se debere pro Christo;*

& pro vita æterna suos omnes admoneat, doceat, hortetur, corripiat, impendat beneuolentiam, exerceat disciplinam: ita in domo sua Ecclesiasticum, & quodammodo Episcopale implebit officium ministrans Christo, vt in æternum sit cum ipso.

Huc alludens Ecclesia Sabbatho post Pentecosten, ita orat & obsecrat: *Spiritum sanctum, Domine, quæsumus, benignus infunde, cuius & sapientiâ conditi sumus, & prouidentia gubernamur*, Nam vt ait S. Chrysost. serm. 1. de Spiritu sancto: *Ipse est spiritalis mentium nostrarum sol, interni nostri hominis lumen, lucifer in pectoris cælo.*

ET QVI CAPIAT OMNES SPIRITVS: INTELLIGIBILIS, MVNDVS SVBTILIS] Ita Roman. Verum Græca hæc omnia legunt in genitiuo, qui Latinè vertitur per accusatiuum, referuntque ad vnum idemque spiritus sapientiæ officium: sic enim habent: *Et qui omnes capiat spiritus intelligibiles* (Vatabl. *rationales*) *mundos, subtilissimos*; itaque legit Nazianz. orat. 37. cum ait: *Per omnes spiritus penetrans, intellectiles, puros, tenuissimos* (*hoc est per angelicas, vt opinor, copias*) *quemadmodum & per Propheticos & Apostolicos*. Et S. Ambrosius, *Et per omnia, ait penetrans spirituum intelligibilium.*

B

Sic quoque legunt nonnulla Biblia Latina, ac S. Bonauent. Rabanus, Vatabl. Clarius, Iansen. ac Cantacuzenus, qui per tria vltima spirituum epitheta censet denotari tres angelorum hierarchias, quibus dominatur Spiritus sanctus. q. d. Spiritus sanctus capit, id est, perficit (ideoque in eis degit & residet) spiritus intelligibiles, id est, angelos perfectissima intelligentia præditos, quales sunt omnes primæ hierarchiæ, putà Cherubin, Seraphin & Throni: item omnes spiritus mundos, id est, omnes angelos secundæ hierarchiæ, putà Dominationes, Principatus & Potestates, qui ob puritatem affectuum liberi sunt ab omni animi passione, perturbatione, ideoque idonei ad regendum & imperandum. Denique Spiritus sanctus capit omnes spiritus subtilissimos, id est, omnes angelos tertiæ hierarchiæ, quales sunt Virtutes, Archangeli & Angeli, qui quia sunt spiritus subtilissimi, hinc nobis sunt inuisibiles. Fauet huic lectioni, quòd ipse spiritus sapientiæ paulò antè vocatus sit νοερὸν, id est, *intelligens*, item coinquinatus, id est *mundus*, denique *subtilis*. Ergo id non videtur repetendum hoc loco, sed legendum in plurali, *intelligibiles, mundos, subtiles*, ac referendum ad spiritus creatos, quales sunt sunt angeli.

C

Verum pleraque exemplaria Latina constanter legunt in nominatiuo, *intelligibilis, mundus, subtilis*, itaque legit Editio à Romanis correcta. Concludens enim Sapiens repetit & inculcat tria præcipua sapientiæ diuinæ, & Spiritus sancti epitheta, quæ causa sunt, cur ipse capiat omnes spiritus. Facilis est lapsus ex *o* in *ω*, vt pro νοερὸν scriptum sit νοερῶν, pro καθαρὸν καθαρῶν; pro λεπτότατον λεπτοτάτων, hoc est, pro *intelligibilis* scriptum sit, *intelligibiles*; pro *mundus, mundos*; pro *subtilis, subtiles*.

D

Sensus ergo est q. d. Spiritus sapientiæ, æquè ac Spiritus S. *capit*, id est, intimè permeat, penetrat, occupat, continet & complectitur omnes spiritus, tum hominum, tum angelorum, eò quod ipse summè sit intelligens, mundus & subtilis, imò sit ipsa increata immensaque intelligentia, munditia (siue puritas) & subtilitas; ideoque omnis

A

omnium spirituum creatorum, putà hominum & angelorum, intelligentia, munditia & subtilitas ab eo ceu perenni fonte dimanat & profluit, vti paulò ante dixi. Hosce ergo omnes ipse in se capit & continet: Primò, quia omnes eorum dotes & perfectiones, non tantum eminenter, sed & formaliter in se continet; verùm infinities ple-
niùs & perfectiùs, quàm sint in hominibus & 1
angelis, vtpote creaturis suis, quas ipse vt creator
in infinitum superat & transcendit. Secundò,
quia omnes eorum secretissimas cogitationes, 2
volitiones, intentiones scrutatur & peruidet.
Tertio, quia omnes purgat, illuminat & perficit: 3
intellectum eorum sua luce illustrando, & voluntatem
amore inflammando; itaque illas ceterasque
animæ potentias agit & impellit ad omne
bonum. Denique ipse dat omnibus essentiam & 4
proprietates, imò quidquid habent, siue id sit naturale, siue supernaturale. Insuper eis communicat vim penetrandi & capiendi spiritus quoslibet, indendo eis donum discretionis spirituum, per quod secretas cordium intentiones perspiciant & discernant. Porro Spiritus hic dicitur *intelligibilis*, græcè νοερὸν, id est summa vi intelligendi præditus, omniaque intelligens, & à nobis intelligi faciens. *Mundus*, quia omnis non tantùm peccati & labis, sed & materiæ est expers, purissimusque est spiritus. ita S. Bonauent. Item quia omnes hominum sordes, vitia & scelera expurgat & mundat per gratiam, æquè ac morbos, miserias & mortem expurgabit & mundabit per gloriam. ita Hugo. Denique *mundus*, quia ipse est lux purissima & splendidissima. *Subtilis*, ob causam superiùs recensitam.

Sapientia capit omnes spiritus.

Denique nonnulli per *spiritus* accipiunt dona Spiritus S. hæc enim, vt sua, Spiritus S. in se continet, & dilectis prout vult dispertit & communicat. Cùm ergo deitas, vti docet S. Cyrillus in Concilio Ephesino, omni loco, mensurâ, circumscriptione, magnitudine superior, à nullo capi comprehendique possit, imò omnia capiat & comprehendat, id attributum sapientiæ infert & confirmat ipsius deitatem.

Propriè, vt dixi v. 21. & 22. hæc omnia epitheta competunt sapientiæ diuinæ, quæ diuinitatis est attributum commune toti SS. Trinitati, quæque Deo est quasi idea, ars & artifex omnium agendorum, tam in naturalibus, quàm in moralibus & supernaturalibus: vnde concludens subdit: *Omnibus enim mobilibus mobilior est sapientia.* Eadem tamen rectè tribuuntur Filio, qui est Sapientia Patris genita, vti docent S. Ambros. S. Aug. S. Nazianz. Chrysost. Basilius, & alij: ac Spiritui S. qui essentialiter non differt, imò idem est cum sapientia diuina, ait Cantacuzenus & Hugo: Spiritus sanctus enim propriè est *Spiritus intelligentiæ, sanctus*, vt dixit vers. 22.

Nota. Græcè est, διὰ πάντων χωρῶν πνευμάτων, quod Primò, Noster vertit, *qui capiat omnes spiritus*; Syrus, *& omnes spiritus tenet*; Arabicus, *pertransiens per spiritus castos*; Secundò, S. Ambrosius, *per omnia penetrans spirituum*; Tertiò, Vatab. *omnesque spiritus penetrans*; Quartò, Pagnin. & Mont. *ad omnes capax spiritus*; Quintò. Iansen. *per omnes procedēs spiritus*; Sextò, Lorin. *per omnes penetrās spiritus*; Septimò, Octauò & Nonò, Cantac.

per omnes peruadit spiritus, perficit & peragit, quos omnes infinitis partibus superat. Vndecimò, alij vertunt, *continens omnes spiritus*, sicut locus continet locatum; Duodecimò, *comprehendens, perspiciens & intelligens omnes spiritus*; vel passiuè *comprehensus, perspectus, intellectus ab omnibus spiritibus*; Decimo tertiò, *vniens omnes spiritus*; Decimo quartò, *proficiscens per omnes spiritus*. Hęc omnia enim significat χωρῶν. Igitur spiritus sapientiæ Dei, ac Spiritus sanctus omnes spiritus, etiamsi sapientissimi sint & astutissimi, comprehendit in astutia sua, eorum excellentias in se continet, eos sua mano vt sapientia, sic & potentia tenet, omnia illorum penetrans & peruadens, imò & perficiens & vniens; & nouem hierarchicos ordines ad vnius curiæ cælestis concentum redigens, eos subiectos tenens: & quamuis velut in phalangas & exercitus distributi sint militiæ cælestis, Luc. 2 & eorum quilibet æquiualet integro exercitui, iuxta illud psal. 33. *Immittet*, hebr. חונה *chone*, id est, *castrametabitur angelus Domini in circuitu timentium eum*; tamen singulos & omnes capit, id est tenet, occupat & comprehendit spiritus sapientiæ Dei, ipseque spiritus sanctus.

Vers. 24 OMNIBVS ENIM MOBILIBVS MOBILIOR EST SAPIENTIA: ATTINGIT AVTEM VBIQVE PROPTER SVAM MVNDITIAM] Græcè, *πάσης γὰρ κινήσεως κινητικώτερον σοφία*, id est *omni motu magis motiuum quod est sapientia*. q. d. Sapientia vi & celeritate motus sui vincit omnem motum, quantumuis celerem & violentum: sapientia in mouendo & operando efficacior & velocior est quouis motu & actione, ac quouis mouente & agente. Vnde S. Fulgent. in respons. 6. ad Arrianos legit, *omnium mobilitantium mobilior est sapientia*; & S. August. lib. 4. de Genes. ad litter. c. 12. *motus eius* (sapientiæ) *agilior & celerior est omnibus motibus*, etiam angelorum & cælorum, adeoque motu primi mobilis. Coniunctio causalis *enim* dat causam, cur spiritus sapientiæ permeet ac penetret spiritus hominum & angelorum, quantumuis puros & subtiles, quia videlicet celerrimè, imò in instanti, peruadit omnia, non minùs quàm spiritus (ventus vel aër) subtilissimus & tenuissimus penetrat intima quæque domus; & sol sua luce abdita quæque ingreditur & illustrat: nam à sapientia habent quòd intelligant & sapiant.

Ita hunc locum explicat S. Greg. Nazianz. orat. 37. quæ est 5. de Theolog. *Per omnes*, inquit, *spiritus penetrans, intelligentes, puros, tenuissimos (hoc est per angelicas, vt opinor, virtutes) quemadmodum & per Propheticos & Apostolicos, eodem temporis momento, nec tamen in ijsdem locis (alij enim eorum alibi fusi ac sparsi erant:) quod quidem perspicuè ostendit, cum nullius loci circumscriptione coërceri.* Quæ verba explicans Elias Cretensis sic ait: *Quanquam enim Prophetæ & Apostoli dispersi essent, alij alibi, nec in ijsdem locis degerent; tamen eodem temporis momento Spiritus sanctus omnibus aderat, alios prophetiæ munus efficiens, in alijs infinitas rerum diuinarum iudicationes.* Cito hîc Nazianz. ex versione Billij, ne mireris lector verba hîc Nazianz. diuersa ab ijs, quæ ex alia versione citaui initio versus præcedentis.

Obijcit S. Thom. 1. p. q. 9. art. 1. ad 2. Sapientia prima & increata est ipse Deus: Deus autem est immutabilis & immobilis; quomodo ergo sapiẽtia hîc dicitur *mobilior omnibus mobilibus*? Respondet, *quòd sapientia dicitur mobilis esse similitudinariè: secundùm quod suam similitudinem diffundit vsque ad vltima rerũ: nihil enim esse potest quod non procedat à diuina sapientia per quamdam imitationem, sicut à primo principio effectiuo & formali, prout etiam artificiata procedunt à sapientia artificis. Sic igitur in quantum similitudo diuinæ sapientiæ gradatim procedit à supremis, quæ magis participant de eius similitudine, vsque ad infima rerum, quæ minùs participant, dicitur esse quidam processus & motus diuinæ sapientiæ in res: sicut si dicamus solem procedere vsque ad terram, in quantum radius luminis eius vsque ad terram pertingit. Et hoc modo exponit Dion. c. 1. cæl. hierarch. dicens, quòd omnis processus diuinæ manifestationis venit ad nos Patre luminum moto.*

Moraliter, sapientia Dei ac Spiritus sanctus suos, quos possident, faciunt mobiles, agiles & celeres ad omne bonum, iuxta illud psal. 103. 4. & Heb. 1. 7. *Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos sicut flammã ignis.* Et illud Cant. 2. 8. *Ecce iste venit saliens in mõtibus, transiliens colles.* Sic B. Virgo plena Verbo & Spiritu S. *abijt in montana cum festinatione*, Lucę 1. Sic Magdalena, Petrus & Ioannes cucurrerunt ad sepulchrum. Ioan. 20. 4. Sic Abraham cum Sara & famulo cucurrit ad excipiendos hospites, Genes. 18. Nam *nullus piger est in domo sapientis*, ait S. Ambros. lib. 1. de Abraham c. 5.

ATTINGIT AVTEM VBIQVE PROPTER SVAM MVNDITIAM] Græca addunt, *καὶ χωρεῖ διὰ πάντων*, id est *penetrat & peruadit omnia*. Ita Vatabl. quia sapienter omnia efficit, disponit, conseruat, ordinat, alit, fouet, viuificat, gubernat: hi enim sunt actus prouidentiæ, quæ est pars sapientiæ Dei. Vel, vt Pagnin. & Arias *capax est per omnia*, vel *capit omnia*, quasi locus & fundus rerum omnium. Vide dicta in fine versus præcedentis.

Munditiam Primò, cum S. Bonauent. intelligas abstractionem ab omni materiæ fæce: Secundò, cum Lyran. Rikel. Holcot separationem ab omni defectu, atque permixtione indigna actu illo puro: Tertiò, *munditiam* cum Carenti capias pro luce scientiæ: Quartò, cum Lorino pro simplicitate naturæ purissimæ instar lucis, in qua nullæ tenebræ, 1. Ioan. 1. 5.

Causa ergo cur sapientia omnibus mobilibus sit mobilior, omniaque attingat & penetret, est eius omnimoda munditia & puritas: hæc enim parit subtilitatem summam, quæ omnia penetrat & peruadit: sicut vapor (hoc enim exemplum subdit Sapiens) sua subtilitate penetrat aquam, terram, aërem & cælum; idem facit ventus: & sicut anima, quia subtilis, insinuat se in omnia corporis membra; ac angelus quia spiritualis, omnia corpora peruadit. Denique sicut sol, inquit à Castro, cùm in cælo sit, progredi dicitur vsque ad terram, quousque ad illam eius radij perueniant, & luce sua omnia permeat, etiam loca sordida, nec tantillum maculatur. ita quatenus diuinæ sapientiæ similitudo gradatim progreditur per effecta à supremis ad infima, dicitur moueri & omnia peruadere, nec tamen in aliquo à rebus sordidis, in quibus ipsa quoque relucet, inquinatur propter suam puritatem. Quod per-

Causa agilitatis est munditia, indeq; subtilitas.

ſpicuum ſit in peccatis permittendis, è quibus quàm ſapienter multa eruat bona, multa hominibus commoda, & Deo multam pariat gloriam diuina ſapientia, certius eſt, quàm vt à me oporreat explicari. Dei enim ſapientia, quæ non eſt aliud quàm ipſe Deus, nihil habet materiæ, nihil fæcis, nihil miſtionis, nihil potentiæ, vt habent angeli, ſed eſt actus puriſſimus, ideoque nullis locis, vel limitibus terminatur, ſed omnia ſubit, & per omnia ſeſe expandit. Vnde Damaſcen. li. 1. de Fide c. 8. docet Dei eſſentiam cuncta implere, continere, complecti, præhabere, peruadere ſine vllius ſordis vel labis contagione; imò omni loco & ſubſtantia, quam implet, eſſe longè ſubliniorem & celſiorem, ideoque ab omnibus eſſe ſemotam, ſecretam & ſeparatam. Hinc Holcot elicit, Deum in omni creatura poſſe adorari, cùm in ea realiter exiſtat, eamque contineat & conſeruet, velut eius anima & ſpiritus: at ob periculum vel ſuſpicionem idololatriæ id non expedire; quare Deum tantùm adorandum eſſe ijs in rebus, quæ vel à Deo, vel ab Eccleſia ex inſtituto proponuntur ad hoc, vt in ijs adoretur. Vide Bellarm. lib. 1. & 2. de cultu Sanctorum, & Gabr. Vaſquez lib. 2. de Adorat. diſp. 1.

VERS. 25. VAPOR EST ENIM VIRTVTIS DEI, ET EMANATIO QVÆDAM EST CLARITATIS OMNIPOTENTIS DEI SINCERA: ET IDEO NIHIL INQVINATVM (S. Ambroſ. lib. 3. de Spiritu ſancto cap. 16. vertit, *maculoſum*) IN EAM INCVRRIT.] Pro *vapor*, Syrus vertit, *exhalatio*; Arabicus, *facies*.

Probat quòd ſapientia ſit munda, omniaque penetret per munditiam, id eſt mundiſſimam ſubtilitatem, ex eo quòd ipſa ſit quaſi vapor virtutis Dei, & emanatio claritatis Dei, quâ occaſione ſimul demonſtrat ſapientiæ originem, quòd ſcilicet origo eius ſit Deus, æquè ac naturam dignitatem & maieſtatem, quòd ſcilicet ſit diuina.

Loquitur propriè, vti iam ſæpiùs monui, de ſapientia, quæ eſt attributum Dei & deitatis, ideoque communis eſt tribus perſonis SS. Trinitatis. Hæc ergo eſt *vapor*, id eſt ſimilis vapori, inſtar vaporis, *virtutis*, græcè *δυνάμεως*, id eſt *potentiæ Dei*, quā ſcilicet potentia Dei ex ſe quaſi exhalat & expirat, quaſi vigorem ſuum, ait Origen. 1. Periarchō c. 2. & ex eo S. Auguſt. vel quiſquis eſt auctor l. 1. de Incarnat. Verbi ca. 13. qui proinde ibidem pro *vapor* vertit, *vigor*. Talis enim eſt vapor Dei, nimium vigoroſus & efficax, cùm vapor creaturæ nil ſit, niſi fumus euaneſcens. Vnde Eccleſ. 1. 1. pro *vanitas vanitatum, & omnia vanitas*; Aquila vertit, *vapor vaporum, & omnia vapor*. Sapientia ergo propriè non eſt vapor exhalans ex Deo, cùm in Deo nullus ſit vapor, nulla exhalatio, nullum accidens, ſed omnia ſint vnum idemque cum Deo Deique eſſentia: vocatur tamen *vapor* anthropopathōs noſtro modo concipiendi, quo concipimus res diuinas ex analogia rerum, quas videmus in creaturis. Vnde ſicut in homine ſapientia eſt qualitas & accidens, quod oritur ex anima accedente doctrina & ſtudio: ſic concipimus pariter in Deo deitatem eſſe quaſi ſubſtantiam; ſapientiam verò eſſe quaſi qualitatem & proprietatem ex deitate manantem, & quaſi euaporatam exhalatamque. Vapor autem notat

Sapientia Dei eſt quaſi vapor.

1 Primò, ſapientiam eiuſdem cum Deo eſſe ſub-
ſtantiæ: vapor enim eiuſdem naturæ eſt cum re,
A è qua euaporatur, vt docet Ariſtot. ſect. 13. probl.
& de Senſu & ſenſili cap. 2. Secundò, eamdem à 2
Deo oriri ſine commiſtione corporum, ſine fæ-
ce & labe, eſſeque planè puram & mundam, ſic 3
enim oritur vapor è corpore. Tertiò, eamdem
eſſe mobilem, ſubtilem & ſublimem: talis enim eſt
vapor, qui proinde è terra ſurſum in cælum aſcen-
dit. Quartò, eamdem eſſe viuidam & vigoro- 4
ſam, ac in ſe habere quidquid eſt præſtans in Deo:
ſicenim vapor præſertim ex rebus odoratis vel di-
ſtillatis (quocirca Eccli. c. 24. 20. ſapientia ſe com-
parat vapori & odori balſami, cinnamomi, ac liba-
ni: id eſt, thuris) totum earum ſuccum haurit &
imbibit. vnde mirè redolet, eſtque fragrantiſſimus.
Hinc ait, quod ſapientia ſit *vapor potentiæ Dei*, q. d.
Sapientia totam omnipotentiæ diuinæ vim, ex qua
quaſi exhalat, haurit & imbibit. Senſus ergo eſt,
B *vapor eſt virtutis Dei*, &c. q. d. ſapientia eſt quid-
dam ſubtile & odoratum, quod à Deo efflatur, ho-
minemque diuino quodam vapore & odore re-
creat, vt oleat Deum, eiuſque vita & ſermo ſpirent
quid diuinum.

Primo ergo ſapientia Dei in ſe eſt quaſi vapor. Ita S. Auguſt. loco iam citato, & Origen. 1. Periarchon c. 2.

Secundo, eadem eſt quaſi vapor, quatenus à Deo, Deique potentia & potenti operatione in creaturas emanat & exhalat. Probat enim id, quod dixit ſapientiam omnem habere virtutem, omniaque attingere & peruadere. q. d. ait noſter à Caſtro: Sicut ex aquarum expiratione, vt ait Cicero lib. 2. de Natura Deorum, ſolis calore oritur vapor, ſiue tenuis quædam exhalatio, quæ
C deinde in terram defluens illam fœcundat: ita ex omnipotentia Dei operante in rebus omnibus, eaſque producente, ſtatim ſubtiliſſima ac puriſſima prodit ſapientia, quæ res omnes Dei potentia factas diſtinguit, ornat, & pulchras facit, intelligendi cognoſcendas, & miris modis fœcundes. Supponit igitur potentiam Dei omnia operantis ſapientia, vt rem ſpecioſam ſpecies, & vt diſpoſitio orationis inuentionem, & vt orbis inuiſi conditionem, ipſe ornatus eius, ac diſpoſitio, & diſtinctio: & vt ex proportione partium corporis & mundi prodit pulchritudo & ſpecies: ita ex operibus Dei omnipotentiæ prodit ſapientiæ eius pulchritudo, inſtar vaporis cuiuſdam.

Idipſum à Salomone didicit Plato, qui ſapientiam cenſuit eſſe vaporem, ſiue calorem & ignem cæleſtem ac diuinum. Vnde in Protagora
D fingit Prometheum virum prudentiſſimum (ἀπὸ τῆς προμηθείας, id eſt, à prouidentia, nuncupatum) ignem è cælo furatum, quo homines in terra informes ex luto factos fictoſque calefaceret, animaret, viuificaret, vt iam cæleſtes, imò diuinæ conſortes naturæ, effecti vitam ſapienter, id eſt, iuſtè ſanctèque, traducerent. Ignis enim hic eſt ſapientia. Addit deinde Iouem è cælo Mercurium in terram miſiſſe, vt hominibus inderet pudorem & iuſtitiam, vtpote quæ ſint ciuitatum ornamenta & vincula, ac iniurias arceant, & amicitias concilient. Et Plutarch. lib. de Iſide, negat hominem vel maius munus accipere poſſe, vel Deum maius dare, quam veritatem: hanc enim propriam eſſe Deo, reliqua velut non ſibi propria & peculiaria, Deum hominibus elargiri; in-

super nec argentum & aurum Deo beatitudinem, nec tonitru & fulmen vim afferre, sed vtrumque ei tribuere scientiam & prudentiam. A

Tertiò, Patres per sapientiam accipiunt genitam, putà Filium: huic enim competunt analogiæ vaporis iam dictæ. Vnde Dionys. Sicut, ait vapor eleuatur ab aqua virtute solis; sic ab omnipotente Patre procedit Filius. Audi Euseb. l. 4. de Demonstr. c. 3. *Vnius ergo Patris vnum esse filiũ oportet. Nam si fragrantia genus vnũ ex aliqua subiecta re proficiscatur, vnũ quoque & eumdem, qui in omnes diffundatur, suauem odorem, non diuersos & plures fateri par est. Cùm igitur primum illud solúmque bonum, qui est omnium regnator Deus, diuinã vitalémque fragrantiã, qua animo & cogitatione dumtaxat apprehendi potest, produxit, vnam hanc fas est intelligere; plures nefas. Quid enim esse potest, quod quidem ab hac diuersum sit, quæ in omnibus Patri similis est, quod non submißius sit ac deterius? quod neutiquam nobis in Filij theologia introducendum. Vapor enim est virtutis Dei, ac difluentia mera gloriæ omnipotentis. Nam ex beneolenti corpore, vel bi gratia ex vnguento aliquo, aut etiam ex floribus atque odoramentis, quæ de terra nascuntur, beneolens quidam flatus præter illud primum subiectum corpus, in omne quod extrinsecus ambit, profunditur: ac dum latiùs r[illegible]funditur, ipsum quoque aerem complet. Non sanè priuatione aliqua, aut diminutione, aut sectione, aut diuisione eius, quod primùm subiectum est, corporis; sed illo manente in propria sede, & eamdem penes se conseruante naturam, fragrantiamque illã procreante, nihilo deterius priore, ipsum quoque quod procreatur beneolens & fragrans genus* (hoc est generatio, seu genitum & filius, iuxta id Act. 17. 28. 29. *Ipsius enim & genus sumus: genus ergo cùm simus Dei*, &c.) *cùm propriam habeat sedẽ atque naturam, hac ipsa, quàm maximè fieri potest, id quod simillimum sit naturæ procreantis, imitãtur.* B

Hinc rursum per *vaporẽ* accipias halitũ, qui ex ore efflatur. Vnde Nannius vertit, *si quidẽ à diuina virtute efflatur*, iuxta id, quod de se ait Sapientia Eccli. 24. *Ego ex ore Altißimi prodiui, primogenita ante omnem creaturã.* Filius enim est Verbum illud bonum, quod ore suo eructauit Pater æternus. C

Denique subtiliter Origen. 1. Periarch. c. 2. & ex eo S. August. vel potiùs S. Augustini affectator vel affectator, l. 1. de Incarn. Verbi c. 13. hæc omnia exponens de Sapientia genita, id est, Filio sic disserit: *Ait autem sapientiã vaporem esse non gloriæ omnipotentis, neque æternæ lucis, neq; inoperationis Patris, nec bonitatis eius. Neque enim conueniens erat alicui horum ascribi vaporem: sed cũ omni proprietate ait, virtutis Dei vaporem esse sapientiam. Intelligenda est ergo virtutis Dei, qua viget, qua omnia visibilia & inuisibilia, vel instituit, vel continet, vel gubernat, quia ad omnia sufficiens est, quorũ prouidentiam gerit, quia velut vnita omnibus adest. Huius ergo totius virtutis tanta & tam immensæ vapor, &, vt ita dixerim, vigor ipse in propria subsistentia effectus, quamuis ex ipsa virtute, velut voluntas ex mẽte procedat; tamen & ipsa volũtas Dei nihilominus Dei virtus efficitur. Efficitur ergò virtus altera in sua proprietate subsistẽs, vt ait sermo Scripturæ: Vapor quidam primæ & ingenitæ virtutis Dei.* D

Addit deinde Filium esse coæternum Patri, sicut vapor coæuus est rei naturâ suâ euaporanti, atque concludit: *Secundum Apostolum verè dicentẽ, quia Christus Dei virtus est, 1. Corinth. 1. iam non solũ vapor virtutis Dei, sed virtus ex virtute dicenda est.*

A

Mysticè & participatiuè, hæc adaptes B. Virgini quæ vapor est charitatis, & candor puritatis diuinæ. Vnde S. Ildefonsus orat. 1. de Assumpt. *Vnde quaso, ait, vos filij imitamini signaculum fidei vestræ, Mariam, quam velut ignis ferrum, Spiritus sãctus totam decoxit, incanduit & ignuit; ita vt in ea Spiritus sancti flamma tantùm videatur, nec sentiatur, nisi tantùm ignis amoris Dei.* Et S. Bernard. ser. in illud, *Signum magnum: Longè*, inquit, *aliter Maria meruit non velut summatim tangi, sed operiri magis vndique, & tanquam ipso igne concludi* (scilicet, igne amoris Dei, de hoc enim sermo est) *candidißimus sanè & calidißimus huius mulieris amictus, cuius omnia tam excellenter irradiata noscuntur, vt nihil in ea non dico tenebrosum, vel minus lucidum, sed ne tepidum quidem, aut non feruentißimum liceat suspicari.* Idem in ser. cui titulus: *Laus Mariæ: Incunctanter eius, ait, acies validas spiritualiũ virtutum sub semetipsum ordinatas (siquidem ordinatione tua perseuerat dies) sed & innumerabiliũ beatorum spirituum militiã, ad ministerium tantæ principis delegatã fuisse, nullatenus ambigimus; vtpotè qui custodirẽt lectulum Salomonis gratißimũ, ac prouiderẽt ne præparatũ æterno regi hospitium alienus hospes inuaderet.* S. Bernardo succinit S. Anselmus in libr. de Excellentia Virginis c. 3. *Nulli*, inquit, *dubium castißimum corpus, & sanctißimam animã, funditus ab omni fuisse macula peccati iugi Angelorum custodia protectam, vtpote aulam, quam suus & omnium creator Deus corporaliter inhabitaturus erat, & ex qua hominem in sua persona vnitatem ineffabili fuerat operatione suscepturus.*

C

ET EMANATIO QVÆDAM EST OMNIPOTENTIS CLARITATIS DEI SINCERA] Græcè, καὶ ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης εἰλικρινὴς, id est, *limpidus omnipotẽtis gloriæ riuus.* Ita Nannius: ἀπόῤῥοια enim est fluxus, effluentia, defluuium, flumen, riuus, qui ex fonte vel scaturigine manat, scaturit & defluit: ἀποῤῥέω enim est fluo, defluo, profluo. Vatabl. *sincerè promanat à maiestate Omnipotentis*; S. Anselm. tract. de Spiritu sancto legit, *manatio omnipotentis gloriæ.* Noster pro *gloria* hîc & alibi vertit, *claritatem.* Vtraque enim significat claram & gloriosam maiestatem Dei. Vnde Arabicus vertit, *& gloria continentis omnia*; Syrus *& stabilitas*, vel *firmitas in gloria eius.*

Comparauit sapientiam vapori à re vapida exhalanti, nunc comparat eam riuo, vel flumini ex fonte manante & profluenti. Idem facit Eccles. c. 24. 35. vbi sapientiam comparat quatuor fluminibus paradisi, scilicet Tigri, Euphrati, Phison, & Geon. & v. 40. ait: *Ego sapientia effudi flumina: ego quasi trames aquæ immensa de fluuio: ego quasi fluuij dioryx, & sicut aquaductus exiui de paradiso. Dixi, Rigabo hortum meum plantationũ, & inebriabo prati mei fructum: & ecce factus est mihi trames abundãs, & fluuius meus appropinquauit ad mare. Quoniam doctrinam quasi antelucanum illumino omnibus, & enarrabo illam vsque ad longinquum: penetrabo omnes inferiores partes terræ, & inspiciam omnes dormientes, & illuminabo omnes sperantes in Domino.* D

Porrò quòd sapientia manet & profluat ex Deo sicut aqua limpida è fonte, notat Primò, sapientiæ identitatem in substantia cum Deo: aqua

Filius est quasi vapor Patris.

Mysticè vapor charitatis est B. Virgo.

Sapientia est q. riuus Dei.

enim manans ex fonte eiusdem substantiæ est cum
2 aqua ipsius fontis. Rursum sapientiæ puritatem: A
quid enim purius & limpidius aqua, quæ omne
3 impurum abluit? Tertiò, τὸ *emanatio omnipotentis Dei*, significat sapientiam esse omnipotentem æquè ac Deum. Audi ex Origen. 1. Periarch. c. 2. S. August. de Incarn. Verbi cap. 13. qui per sapiẽtiam accipit Filium: *Sed quoniam gloriam dixit esse omnipotentis, cuius gloria aporrhœa dicitur, id est, sapientia, hoc intelligi datur, quòd etiam in omnipotentia gloriæ societatem habeat sapientia, per quam Deus omnipotens dicitur. Per sapientiam, quæ est Christus, tenet Deus omnium potentatum, non solùm dominantis auctoritatem, verùm etiam subiectorum spontaneum famulatum.* Et post nonnulla: *Deus Pater omnipotens est, eò quòd potentatum omnium teneat, id est cæli & terræ, maris, & omnium quæ in eis sunt. Horum autem potentatum gerit per Verbum suum, quia in nomine Iesu omne genu flectitur cælestium, terrestrium & infernorum. Et si omne genu flectitur Iesu, sine dubio Iesus est omnipotens, cui subiecta sunt omnia. Et ipse est, qui potentatum agit in omnibus, & per quem subiecta Patri sunt omnia. Per sapientiam namque id est, verbo & oratione, non vi & necessitate subiecta sunt. Et ideò in eo ipso, quòd obtinet omnia, gloria sua est: & hæc est omnipotentiæ purissima ac limpidissima gloria, cum ratione ac sapientia, non vi ac necessitate cuncta subiecta sunt.*

SINCERA] εἰλικρινής, id est, vera, non fucata; sincera, non ficta; pura, liquida, perspicua, aperta, manifesta, & ad radios solis (qui ἥλιος dicitur) examinata, comparata & probata. q. d. Sapientia est emanatio, seu defluxus omnipotentis gloriæ sincerus, siue purissimus: nam defluit vel C emanat sapientia, quasi riuus purissimus ex purissimo fonte gloriæ, aut maiestatis Dei: quomodo enim non pura prodiret ex fonte tam puro? idcircò nihil polluti in eam cadit, propter suam puritatem, vt dictum fuerat. Origenes & Augustinus dictis locis de Filio Dei & hoc intelligunt: nam Dei Filius aporrhœa est gloriæ purissimæ ac limpidissimæ omnipotentis Dei, quia emanat omnipotens ab omnipotente, & gloriosus à glorioso, non gloria mutabili ac caduca, sed purissima ac limpidissima, quæ ex bono prodit immutabili, & quod Deo conuenit natura sua. Audi S. Aug. *Purissima verò ac limpidissima gloria sapientia, satis conuenienter dictum est ad distinctionem eius gloriæ, quæ non pura, nec sincera gloria dicitur. Omnis enim natura, quæ conuertibilis & commutabilis est etiam si glorificetur in operibus iustitia, vel sapientiæ, per* D *hoc ipsum, quòd accidentem habet iustitiam vel sapientiam, & quod accidit etiam discedere potest; gloria eius sincera ac limpida dici non potest: Sapientia verò Dei, quæ est vnigenitus Filius, quoniam in omnibus inconuertibilis est, & incommutabilis, & substantiale omne bonum in eo est, quod vtique mutari ac conuerti numquam potest, idcircò pura ac sincera gloria eius prædicatur.*

Denique Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis cap. 26. per sapientiam accipit Theologiam Salomoni à Deo cum scientiis naturalibus inditam, ac eidem hæc omnia pulchrè adaptat: *Vapor*, inquit, *est virtutis Dei*, q. d. Cùm ipsa virtus, & magnitudo potentiæ Dei non possit homini communicari & infundi; hinc ex illa magnitudine suprema efflatur quiddam tenue, quiddam subtile & odoratum, quod diuinum est, & Deum olet. A Eo cùm perfunditur homo, id est cùm Theologia imbuitur, diuino quodam vapore & odore recreatur. Potentiam Dei tunc si non habet homo, tamen illam olet, tamen cognoscit, tamen percipit, tamen repræsentat, tamen diuinus habetur. Est item *emanatio quadam claritatis omnipotentis Dei sincera*, q. d. Limpidus est omnipotentis gloriæ riuus; quod dictum est, tum propter hanc sinceritatem, tum propter id quod sequitur: *Nihil inquinatum in illam incurrit.* Quod idem est ac si diceret: *Nihil inquinamenti in illam illabitur.* Crediderim dictum cum allusione quadam ad Nilum, qui neque clarus limpidúsve emanat, sed ex obscurissima scaturigine erumpens; neque defluit albus & illustris, sed atratus & turbidus. Hæc Pineda.

B CANDOR EST ENIM LVCIS ÆTERNÆ, ET SPECVLVM SINE MACVLA DEI MAIESTATIS, ET IMAGO BONITATIS ILLIVS] Syrus, *splendor est lucis sapientia, & incorruptibile speculum gloriæ omnibus seruis Dei, & forma gratiæ illius*; Arabicus, *quia ipsa est splendor lucis perpetuæ, & speculum operis Dei, in quo non est macula.* q. d. Sapientia est radius diuini Numinis, quasi luminis & solis increati. Nota. Pro *candor*, græcè est ἀπαύγασμα, id est, splendor, fulgor, ex splendescentia: vnde pro *candor* multi vertunt, *splendor*. Ita S. Ambros. lib. 1. de Fide ca. 4. Concil. Tolet. XI. imò ita vertit Vulgatus Interpres Hebr. 1. 3. Sensus est q. d. Sapientia est candor, id est splendor Dei & deitatis, quæ est lux æterna & increata, hoc est, maiestas immensè lucida & gloriosa. Sicut ergo à sole C manat radius & splendor: sic à Deo & deitate manat sapientia, quæ instar radij diuini resplendet. Rursum sicut purissimum, quod ex luce solis prodit, est candor seu splendor, qui omnia penetrat absque eo quòd ab vlla re inquinetur aut obscuretur: ita ex luce solis intelligibilis Dei prodit purissima sapientia omnia illustrans, omnia vt splendor penetrans, atque ita elucet in omnibus, vt nihil sit quod eam coinquinet, aut obscuret.

Vers. 26.

Sapientia est candor, id est splendor.

Audi S. August. lib. 4. de Trinitate c. 20. *Candor lucis æternæ quid aliud est, quã lux lucis æternæ? Candor quippe lucis quid nisi lux est, & ideò coæterna luci, de qua lux est? Maluit autẽ dicere, Candor lucis, quam Lux lucis* (interpres Latinus nempe) *ne obscurior putaretur ista quæ manat, quàm illa de qua manat. Ac ne minor videatur lux quæ genuit, dictũ est, Candor est lucis; nec enim maior ex minore manat.*

Philo lib. 1. de Monarchia: *Sicut lux à nullo illu-* D *stratur, sed seipsa ostendit: sic Deus qui nullis hominum operibus illustrari potest, diuina sua essentia solus seipsum illustrat.* Thalassius ad Paulin. presb. *Quod lux est videntibus & visis, hoc Deus est intelligentibus & intellectis.* Plato in Alcib. *Sicut specula euidentiora sunt, quàm oculi pupilla, & puriora: sic quoque Deus optima anima nostra parte purius quidpiam ac splendidius est.* S. Basil. in c. 1. S. Ioãn. Deum comparat soli, cuius pulchritudinem & fulgorem omnes mirantur; sed si quis penitùs eum intueri velit, non tantùm minùs eum videbit, sed & oculorum aciem perdet, atque excæcabitur.

Loquitur propriè de sapientia essentiali, quæ est attributum Dei commune tribus personis. Comitanter tamen loquitur de sapientia notionali, quæ est Verbum siue Filius, vti docent passim

Patres, imò Apost. Hebr. 1. 3. Filius enim procedit à Patre sicut splendor vel radius à sole: vnde splendor, qui est eiusdem substantiæ cum luce solis, illique coæuus, & ab ea inseparabilis, ac indeficiens, notat Filium esse consubstantialem & coæternum Patri, ab eoque inseparabilem, ac deficere non posse, vti docet S. Chrysost. in epist. ad Hebræos c. 1. 3. S. August. tract. 20. in Ioan. Damasc. lib. 1. de Fide cap. 9. & S. Basil. lib. 2. contra Eunom. quem audi: *Totum Patrem in seipso Filius habet, vt imago genita, & splendor maiestatis Dei ex tota eius maiestate resplendens: & absurdum est maiestatem Dei non habere splendorem, & non vna cum Deo semper fuisse.* Hinc in Symbolo Niceno Filius vocatur *lumen de lumine, Deus de Deo.* Hæc similitudo splendoris & sapientiæ per multa similis est, at non per omnia: nam splendor est accidens solis sapientia verò est essentia Dei. Rursum splendor est numero diuersus (imò, vt aliqui volunt, etiam specie & essentia differt) à luce solis: at sapientia eadem numero est cum deitate. Ad hæc splendor solis augetur, minuitur, hebetatur & obtunditur per nubes aliaque corpora opaca: at sapientia Dei augeri, minui vel obtundi nequit, sed in eodem semper tenore perdurat.

Porro Filius propriè est splendor Patris, quà Deus; participatiuè etiam, quà homo. In humanitate enim Christi resplendet gloria deitatis: quia *in ipso* (Christo quà homo est) *inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter*, vt ait Apost. Colos. 2. 9. Vnde honorius III. cap. *Sanè cum olim*, de celebr. Missarum iubet Eucharistiam deferri præeunte lumine: quia ipsa est candor lucis æternæ. Et Iulius III. in bulla erectionis Confratern. S. Sepulchri constit. 38. *Cum*, inquit, *in altaris mysterio immoletur Dominus noster Iesus Christus Dei Filius, qui candor est lucis æternæ, congruit hoc non in noctis tenebris fieri, sed in luce, putatè aurora, vel clara iam luce.* Vide dicta Hebr. 1. 3.

Sapiens hic ostendit nobilitatem sapientiæ ex eius origine, quæ est ipse Deus, atque ex eius summa cum Deo coniunctione: vnde Primò, comparauit eam vapori exhalanti è re calida; Secundò, riuo mananti è fonte; Tertio, hîc splendori, quem sol emittit: Deus Pater enim est quasi lux & sol splendorem emittens, vti docet S. Dionysius cap. 4. de Diuin. nomin. Quartò, speculo sine macula; Quinto, imagini.

Hinc alludens noster Lyricus, docte & eleganter de diuina Sapientia ita canit:

Diua terrarum pelagique præses,
Pura sinceri soboles sereni,
Mentis arcanum iubar, & corusca
Filia lucis.
Per patri natum sine matre Numen,
Candor aspectis sine nube veri,
Ingeni proles, genialis almi
Pectoris ardor.
O sacer mundi lepor, ô decora
Fabra naturæ facies, paternæ
Mentis exemplum, liquidi serenus
Luminis imber,
Patris interpres, similisque voci,
Nata fecundo genitoris ore,
Vena virtutum, generosa pulchri
Mater honesti.
Cælibis Patris generata partu,
Cælibis matris generanda partu,
Lumen, & verum semel elocuti.
Copia veri,

Tropol. candor notat sapientiam, & sapientes esse candidos, sinceros, securos, veraces, fidos; non suspicaces, fictos, dubios, fallaces. Nam vt ait Seneca epist. 3. *Multi fallere docuerunt, dum timent falli, nihilque magis cauendum est, quàm vt diffidere videaris.* Et nonnullis interiectis: *Nulli fidem adhibere vnum idemque vitium est, atque omnibus credere.*

Sapientes sunt candidi.

Audi S. Bern. serm. 17. in Cantica: *Sapientia, inquit, ambiguum & obscurum non admittit. Pessimæ matris ignorantiæ, pessimæ duæ filiæ sunt, falsitas & dubietas; illa miserior, ista miserabilior; perniciosior illa, ista molestior; cùm loquitur Spiritus, cedit vtraque, & est non solùm veritas, sed certa veritas: est enim veritatis ille spiritus (cui contraria est falsitas) & sapientiæ, quæ cùm sit candor vitæ æternæ* (explicuit Bern. effectum æternæ lucis, nempe quòd sit vita participata ex æternæ vitæ fonte, iuxta illud Ioan. 1. *In ipso vita erat, & vita erat lux hominum,* &c.) *& vbique attingat propter munditiam suam, obscurum ambigui non admittet.*

Idipsum per visum experta est S. Gertrudis. Nam vt habet Vita eius li. 2. c. 22. vidit ipsa Deum, instar speculi solaris, radios in animam suam vibrare: *Cùm, inquit, ô Domine applicuisses mihi in veritate tuam faciem optatissimam, afferendo secum copiã totæ beatitudinis, ego ex diuinis tuis oculis persensi per oculos meos ingredi in intima mea lucem quandã incomprehensibiliter suauem, quæ penetrando omnia mea viscera, videbatur operari in singulis membris meis virtutem quamdam supra modum admirabilem. Videbatur enim exhaurire medullas ossium meorum, ac deinde ipsa ossa cum carne annihilare, sic vt tota substantia animæ meæ non videretur esse aliud, quàm splendor ille diuinus, qui totam animam vndique sinus oberrans, illi inæstimabilem & iucundissimam afferebat serenitatem.*

Exemplum

Huius candoris, æquè ac sapientiæ exemplum singulare fuit ipse S. Bern. qui candorem internum candore externo vultus, vestium, sermonum, gestuum, actionum repræsentabat: vnde eumdem candidis virtutum omnium coloribus ita depingit Auctor Vitæ eius lib. 3. ca. 1. *Primum maximumque miraculum quod exhibuit, ipse fuit: serenus vultu, modestus habitu, circumspectus in verbis, in opere timoratus, in sacra meditatione assiduus, in oratione deuotus, &, sicut alios ipse monebat, crebra siquidem experientia persuasus, de omni re magis fidens orationi, quàm industriæ propriæ vel labori. Magnanimus in fide, longanimis in spe, profusus in charitate, summus in humilitate, præcipuus pietate. In consiliis prouidus, in negotiis efficax, numquam tamẽ minor quàm in otio otiosus. Iucundus ad opprobria, ad obsequia verecundus. Suauis moribus, meritis sanctus, miraculis gloriosus, affluens denique sapientia & virtute, & gratia apud Deum & homines.* Et post nonnulla: *Apparebat in carne eius gratia quædam, spiritualis tamen potiùs, quàm carnalis: in vultu claritas præfulgebat, non terrena vtique, sed cælestis: in oculis angelica quædam puritas, & columbina simplicitas radiabat. Tanta erat interioris eius hominis pulchritudo, vt euidentibus quibusdam indiciis foras erumperet, & de cumulo internæ puritatis & gratiæ, copiosè perfusus homo quoque exterior videretur.*

ET SPECVLVM SINE MACVLA DEI MAIESTATIS] Pro *maiestatis* græcè est, *ἐνεργείας*, id est energiæ, efficaciæ, inoperationis, in qua relucet maiestas & magnificentia Dei. Vnde Origen. & ex eo S. August. de Incarn. Verbi c. 13. legit, *& speculum immaculatum inoperationis*, vel *virtutis Dei*. q. d. Sapientia diuina est speculum sine macula, id est leuissimum, tersissimum, purissimum, limpidissimum, clarè repræsentans Dei essentiam & maiestatem, eiusque vim & energiam, in quo scilicet clarè intuemur vim operantem, energiam & efficacitatem Dei; quia ipsa sapientia exerit & palàm facit vim efficacem, qua Deus operatur omnia in hoc mundo, quæ, nisi sapientia præstò esset, omnino in opus non prodirent, ac ita efficacitas potentię Dei operantis non ostenderetur.

Rursum idipsum de Verbo & Filio interpretatur Origen. li. 1. Periar. c. 2. & eum sequens S. Aug. loco iam citato. Filius enim producitur & gignitur per intellectum Patris, tamquam verbum mẽtis, ideoque perfecta species, siue speculum, in quo relucet res intellecta & cognita. Audi Origen. & Aug. *Sed & speculum immaculatum paternæ operationis Dei nominatur sapientia esse. Ergo inoperatio virtutis Dei quæ sit, prius intelligenda est: quæ est vigor quidam, vt ita dixerim, per quem inoperatur Pater vel cùm creat, vel cùm prouidet, vel cùm iudicat, vel cùm singula quæque in tempore suo disponit atque dispensat. Sicut enim in speculo omnibus motibus atque omnibus actibus, quibus is qui speculum intuetur mouetur vel agit, iisdem ipsis etiam ea imago, quæ per speculum deformatur, actibus vel motibus commouetur vel agit, in nullo prorsus declinans. ita etiam sapientia de se vult intelligi, cùm speculũ immaculatum paternæ virtutis inoperationisque Dei nominatur: sicut & Dominus Iesus Christus, qui Sapientia Dei est, de semetipso pronuntiat dicens: Quia opera quæ facit Pater, hæc etiam & Filius facit similiter. Et iterum dixit: Quoniam non potest Filius à semetipso facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. Quoniam ergo nullo prorsus Filius à Patre virtute operum immutatur ac differt, nec aliud est opus Filij, quàm Patris; sed vnus atque idẽ, vt ita dicam, motus in omnibus est, idcirco eum speculũ immaculatũ nominauit, ac per hoc nulla dissimilitudo Filij intelligatur à Patre, cùm in Euangelio Filius similia facere non dicatur, sed eadem similiter facere.*

Denique sapientia diuina in B. Virgine & Sanctis exercens diuinas operationes, facit vt ipsi sint specula, in quibus resplendeat Dei puritas, charitas, sanctitas, maiestas. Ita sanctus Bonau. & Holcot, qui hæc adaptat humanitati Christi: Christus enim qua homo, fuit, inquit, planum speculum planè docendo; concauum humiliter moriendo; conuexum potenter resurgendo. In concauo una summaque ordine apparent inuerso, & ignis à radiis illic allisis excitari solet: quid magis inuersum & paradoxum, quàm Deum nasci, pati, crucifigi, mori? Vnde in hac meditatione exardescit ignis, psal. 38. 4. Apud Rhodiginum lib. 15. c. 12. Apuleius scribit à *Socrate frequenter ad specula missos discipulos, vt eis edocti cauerent, ne pulchritudinem corporis morum turpitudine dehonestarent*. Et Pythagoras *in speculo se non ad lucernæ lumen, sed illustri sole contemplari iubebat*, id est conferre pedem cum doctissimis.

At sapientia iubet fideles intueri hæc vitæ Chri-
A sti, B. Virginis & Sanctorum specula, iisque mores suos conferre, & quoad fieri potest adæquare, vt & ipsi alijs similia in sese exhibeant sanctitatis specula. Denique castitas est speculum, in quo lucet ipsa in creatura Deus.

ET IMAGO BONITATIS ILLIVS] q. d. Sapientia Dei adeò bona & benefica est, vt sit clara imago repræsentans bonitatem Dei. Dices: Eadem repræsentat nobis potentiam, prouidentiam, iustitiam Dei: cur ego dixit *bonitatis* potiùs quàm iustitiæ, vel potentiæ? Respondetur, Quia Deo velut summo bono propria est bonitas, at bonitas est causa, cur se & sua communicet creaturis, eaque tam liberaliter effundat. Sicut ergo imago exprimit vultum eius cuius est imago; sic sapientia diuina in res creatas effusa & diffusa clarè repræsentat diuinam bonitatem, quæ causa est &
B ratio, cur Deus se communicet, & in omnes res creatas diffundat; dans eis quòd sint, at simul quòd bonæ & speciosæ sint.

Rursum Patres nomen imaginis attribuunt Filio. *Ipse enim est imago Dei inuisibilis*, Colos. 1. 15. *& figura* (græcè, *character*) *substantiæ eius*, Heb. 1. 3. Vide ibi dicta: quare Dei Patris bonitatem perfectè exprimit, imò eamdem cum eo bonitatem habet, ait sanctus Aug. loco iam citato, atque ex immensa bonitate Pater se totum communicat Filio, ac proinde bonitatis illius imago est Filius. Porrò hîc notãtur tres Verbi dotes cuique principi consectandæ, scilicet sapientia, potentia, bonitas, quæ quasi sorores se inuicem comitantur. (Tres dotes principis.) Hinc Poëtæ pinxerunt sapientiæ deam, putà Palladem siue Mineruam, γλαυκῶπιν, id est cæsijs
C oculis, armatam, & inuentricem oliuæ & olei: cæsij enim oculi cæruleum cæli purissimi colorem referentes, notant perspicacem sapientiam, arma potentiam, oliua bonitatem & beneficentiam.

Insuper sapientia Dei facit homines bonos, imò eodem gradu, quo facit eos sapientes, facit pariter bonos, id est Dei amicos & Deiformes, ac diuinæ bonitatis imitatores, adeò vt videantur esse dij quidam terrestres, Dei cælestis dotes & virtutes in se exprimentes, ac viua quædam Dei in terris simulachra. *Vnde & in operatione Patris*, ait S. Aug. de Incarn. ca. 18. *quæ esse præstat omnibus clarior ac magnificentior inuenitur, cùm vnusquisque per participationẽ Christi secundùm id quod sapientia est, & secundũ id quod scientia est, & sanctificatio est, proficit, & in altiores profectuũ gradus venit: & per*
D *hoc quod participatione Spiritus S. sãctificatus est quis purior ac sincerior effectus, dignius recipit sapiẽtiam ac scientiæ gratiam, vt depulsis omnibus expurgatisq; pollutionis atque ignorantiæ maculis, tantum profectũ sinceritatis ac puritatis accipiat, vt hoc quod accipit à Deo vt esset, tale sit quale Deo dignum est; eò quòd ut esset vtique purè præstitit, ac tam perfectè, vt tã dignum sit id quod est, quàm est ille, qui id esse fecit. Ita namque & virtutem semper esse, atque in æternũ manere, percipiet à Deo id is, qui talis est, qualem eũ voluit esse ille, qui fecit.* Ita sanctus Aug. vel quisquis est Auctor; nam phrasis arguit non esse hoc opus S. Aug. sed alicuius eius discipuli, qui eius stylum affectarit, vti rectè obseruarunt Doctores Louanienses in censura huius libri. Adde, Auctorem hunc pleraque, quæ ex eo iam citaui, penè ad

verbum descripsisse ex Origene lib. 1. Periarchon cap. 2. vti videbit, qui vtrumque leget & conferet.

Theologia est speculum Dei.

Denique Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis cap. 26. per sapientiam accipit Theologiam Salomoni à Deo infusam: Hæc enim, inquit ipse, est candor & splendor lucis æternæ, putà Theologiæ Dei & Beatorum: ac speculum sine macula Dei maiestatis. Sicut enim in speculum incurrunt res obiectæ, vt videri videatur illarum imago; ita sanè in mente humana, præsertim si limpidam se Deo & sapientiæ præbeat, Deus se conspiciendum præbet, illius maiestas, potentia, virtus, & reliqua diuinæ naturæ attributa: *& imago bonitatis illius*, non solum quod Theologia de Dei bonitate differat, sed quod videatur postulare, vt sicut sapientia in Deo est cum suprema sanctitate coniuncta, ita etiam eadem sapientia cum sanctitate cõiuncta sit in hominis animo, & diuinam bonitatem atque sanctitatem referat. Propterea enim comparatur cum *flumine*, cum *riuulo*, cum *emanatione*; vt significetur, ita sapientia exire ex immenso illo sapientiæ & diuinitatis pelago, vt quamuis spatietur per hominis animum, & per latissimos rerum cognoscendarum & creaturarum omnium campos, at tandem oporteat ortum suum repetere, & in Deum primum sapientiæ fontem desinere. Hoc si non fiat, si sapiens aliquis desipiat, si Deum non quærat, non colat, mirum non minùs, quam cùm *Iordanis conuersus est retrorsum*. Pari enim ratione de Salomone stultescente dictum est 3. Reg. 11. 9. *Iratus est Dominus Salomoni, quòd auersa esset* (retrorsum conuersa) *mens eius à Domino Deo Israel.*

Gratia B. Virginis quasi infinita.

Mysticè, hæc omnia sapientiæ mira & magnifica elogia adaptes B. Virgini. Ipsa enim post Christum, & per Christum, præ omnibus hominibus & angelis est *vapor virtutis Dei, & emanatio quadam claritatis omnipotentis Dei sincera.* Ipsa est *candor lucis æternæ, & speculum sine macula Dei maiestatis, & imago bonitatis illius.* Ipsa habet omnem virtutem, omnia prospicit, & capit omnes spiritus intelligibiles, etiam Cherubim & Seraphim: ipsa enim est mare sapientiæ, & abyssus puritatis, bonitatis ac gratiarum omnium: imò Patres aiunt gratiam, & consequenter gloriam, eius esse quasi infinitam. Sicut enim dos & dignitas maternitatis Dei est quasi infinita: sic pariter velut infinitam ipsa poscit gratiam & gloriam. Nam vt ait S. Thomas 3. par. qu. 7. art. 10. in matre Dei fuit gratia tali dignitati proportionata. Audi Patres. S. Epiphan. orat. de laudibus Virginis: *Gratia*, inquit, *sanctæ Virginis est immensa.* Diuus Anselmus in libro de Excellentia Virginis cap. 8. *Immensitatem*, inquit, *gratiæ tuæ, & gloriæ tuæ considerare cupienti ô Virgo, sensus deficit, lingua fatiscit.* Damascen. orat. 2. de dormitione Virginis: *Virgo*, inquit, *vitæ thesaurus, gratiæ abyssus immensa.* Luculentissimè D. Bonauent. in Speculo cap. 5. *Immensa*, inquit, *fuit gratia, qua Virgo fuit plena: immensum enim vas non potest esse plenum, nisi immensum sit illud, quo est plenum. Maria autem vas immensissimum fuit, ex quo illum, qui cælo maior fuit, continere potuit.* Et post nonnulla: *Tu ergo immensissima capacior es cælo; quia quem cæli capere non poterant,* &c. *tu capacior es mundo, quia quem totus non capit* &c. *Si ergo Maria tam capacissima fuit ventre, quanto magis mente; & si capacitas tam immensa fuit, oportuit quidem vt illa gratia, quæ tantam implere potuit capacitatem, esset immensa.* B. Petrus Damiani serm. de Natiuit. Virginis: *Gloria*, ait, *quæ eam ex hoc mundo transeuntem excepit, principium ignorat, nescit finem.* Verum hæc omnia cum grano salis accipe. Nam sicut maternitas Dei est dos & dignitas entitatiuè & absolutè finita; vtpote quæ in puram meramque creaturam cadit, cuius capacitas limitata est & finita, nec dom absolutè infiniti capax: sic pariter absolutè finita est gratia & gloria, quæ huic maternitati congruè respondet & debetur. Dicitur ergo illa à Patribus immensa & infinita, non absolutè, sed secundum quid, putà obiectiuè & respectiuè.

Quo sensu?

Resp.

1 Primò, quia respicit obiectum infinitum, putà Deum: per illum enim Beata Virgo verè est mater Dei; sicut visio Dei licèt in se sit qualitas finita, tamen respectu obiecti, putà Dei, in quod tendit, dicitur infinita, vt docet S. Thom. 1. p. qu. 25. art. 9. ad 4.

2 Secundò, respectu intellectus nostri, quia illum superat copia gratiæ & gloriæ Virginis, vt eam mente definitè concipere & adæquare; ac planè comprehendere nequeamus: hoc enim per hyperbolem homines dicunt esse infinitum, quod ipsi comprehendere & definire, siue definitè assignare nequeunt.

3 Tertiò, quia respectu hominum & angelorum est infinita. Omnes enim homines & angeli à Deo in tanta naturæ & gratiæ præcellentia creati, & plures qui creari possunt, nullo modo accedunt ad dignitatem & præcellentiam maternitatis & matris Dei, ac consequenter nec ad eius gratiam & gloriam: Deus enim angelis & hominibus admetitur eam gratiæ mensuram, quam eorum capacitas & lex Dei ordinaria postulat: quare ea mensura illis confert gratiam, vt semper gratiæ plurimum donandum supersit, cuius adhuc eorum natura capax est.

4 Accedit, quod iuxta insignes Philosophos ac Theologos, qui gradus intensionis gratiæ, & cuiuslibet habitus ac potentiæ censent non esse homogeneos, sed heterogeneos; ita vt v. g. gradus secundus intensionis gratiæ sit alterius rationis & generis à primo, & tertius alterius à secundo, & sic consequenter; planè dicendum est, quòd si vlli data est gratia & gratiæ gradus heterogenei, hoc est, diuersæ & altioris rationis à nostris, illos datos esse B. Virgini; quia eius maternitas est heterogenea & altioris ordinis, quam omnis alia creata dignitas; & quia actus eius fuere intensissimi & excellentissimi. Quòd si verum est, sequitur, quod licet infiniti à Deo crearentur angeli cum suis donis & gratiis; numquam tamen accederent ad gratiam B. Virginis. Ipsa enim numero graduum gratiæ longè superat singulos angelos creatos & creabiles, cumque hi gradus ponantur heterogenei, inferiores omnes licet plurium & plurimi, numquam accedunt ad dignitatem & excellentiam superiorem, vtpote altioris ordinis, alteriusque naturæ; sicut æs licet plurimum, numquam accedit ad dignitatem auri. Ponamus ergo v. g. summos angelos singulos habere gratiam vt 50. B. Virginem verò vt mille; quinquagesimus primus eius gradus gratiæ cùm sit altioris ordinis, dignitate superabit omnes gradus gratiæ omnium angelorum, vtpote qui non transcendunt 50. ac proinde inferioris sunt ordinis,

conditionis & naturæ. Multo magis eosdem superabit 52. gradus gratiæ B. Virginis, ac magis 53. 54. ceteraque deinceps: quia quo superiores sunt, eo nobiliores pariter sunt & perfectiores, ac proinde altioris sunt ordinis, magisque superant gradus se inferiores, quam hi superent alios sibi subiectos: sicut angeli primæ hierarchiæ magis superant angelos secundæ hierarchiæ, quam hi superent angelos tertiæ: quia quo quis magis accedit ad Deum, eo altius assurgit magisque perficitur & quasi dilatatur. Id clarum est in cælis, qui quo superiores sunt, eo maiorem habent peripheriam, capacitatem & magnitudinem.

Plenitudo gratiæ Virginis quanta. Hinc colligas Primò, in B. Virgine esse plenitudinem gratiæ singulari sensu & modo, quatenus creaturæ capacitas prædicto modo, iuxta legem Dei ordinariam expleta est. Id voluit S. Cyprian. serm. de Natiuit. Christi dicens: *Mari Dei plenitudo gratia debetur*. Et Sophronius serm. de Assumpt. *Ceteris datur gratia per partes, Mariæ verò tota se infudit gratiæ plenitudo*: quæ verba vsurpant S. Bernard. Bonauent. Damian. & alij Secundò, de Virgine ait S. Anselm. *Decens erat, vt Virgo ea puritate niteret, qua maior sub Deo nequeat intelligi*: sub Deo accipe Christum: vnde S. Bernard. *Iure ergo Maria sole perhibetur amicta, qua profundissimam Dei sapientiæ, vltra quàm credi possit, penetrauit abyssum, vt quantum sine personali vnione creaturæ conditio patitur, luci illi inaccessibili videatur immersa*. Et S. Ambrosius, quem citat Dionys. Carthus. *Incomprehensibilis*, inquit, *incomprehensibiliter operabatur in matre*.

Ratio à priori. Ratio à priori est dignitas, tum maternitatis, tum mediatricis. Mater enim Dei iure suo à Christo constituta est mediatrix Dei & hominum omnium: quare gratiam non singularem sibi soli, sed vniuersalem velut capitis in omnes fideles refundendam accipit. Docet hoc S. Anselmus lib. 1. de Excellentia Virginis cap. 9. *Quis igitur*, inquit, *ista perpendens æstimare queat qua laude digna sit, quæ tantorum beneficiorum sola præ cunctis effici debuit reparatrix?* Et paulò anteriùs: *Pura*, inquit, *sanctitas, & sanctissima, puritas piissimi pectoris eius, omnem omnis creaturæ puritatem sanctitatemque transcendens incomparabili puritate hoc promeruit, vt reparatrix perditi orbis dignissimè fieret*. Et S. Laurent. Iustin. serm. de Annunc. *Magna profectò*, inquit, *fuit Maria gratia, exuberans atque completa, qua cælis dedit gloriam, gaudium præstitit angelis, sæculo pacem refudit, fide docuit gentes, vitijsque finem imposuit. Quomodo non est Maria iuxta Gabrielis oraculum, plena gratia, quæ effecta est paradisi scala, cæli ianua, interuentrix mundi, Dei atque hominum verissima mediatrix?* Et S. Bonauent. in Speculo: *Omnia flumina*, inquit, *intrant in mare, dum omnia charismata Sanctorum intrant in Mariam; flumen enim gratiæ Angelorum intrat in Mariam; flumen enim gratiæ Apostolorum intrat in Mariam*, &c. ac demum percurrit omnes Sanctorum conditiones: *Quid mirum*, inquit, *si omnis gratia in Mariam confluxit, per quam tanta gratia ad omnes defluxit?* ait enim B. Augustinus: *Gratiâ es plena Maria, quam apud Deum inuenisti, & per totum mundum effundere meruisti*. Audi & Sophron. serm. de Assumpt. *Talibus*, inquit, *decebat virginem oppignorari muneribus, vt esset gratia plena, quæ dedit cælis gloriam, terris Deum, pacemque refudit, fidem gentibus, finem vitiis, ordinem vitæ, ac moribus disciplinam. Quid mirum si lætitiam & gloriam plenam & super plenam habet in regno, quæ gratiam plenam & super plenam habet in exilio? quid certè mirum, si tam in cælo, quàm in terra eius plenitudo super omnem creaturam sit, de cuius plenitudine omnis natura respirat?* Plura hac de re collegi Eccli. 24. & Prouerb. 31. v. 10. & sequentibus.

ET CVM SIT VNA, OMNIA POTEST; ET IN SE PERMANANS OMNIA INNOVAT, ET PER NATIONES IN ANIMAS SANCTAS SE TRANSFERT, AMICOS DEI ET PROPHETAS CONSTITVIT] Sapientia Dei in se est vnica, sed in viribus, officiis & actibus multiplex, quia potest, imò facit omnia. Nam sine sapientia nihil fit à Deo. Hoc est quod dixit v. 23. *omnem habens virtutem*. Ipsa ergo est παντοδύναμος, id est, omnipotens, ac vna & indiuisa in se existens infinitorum vim & perfectionem in se continet: quare vna sufficiens est omnibus producendis, continendis, conseruandis, gubernandis. Vers. 27.

ET IN SE PERMANENS stabilis, immobilis & immutabilis, OMNIA INNOVAT] quia noua semper operatur, ac nouos effectus semper producit, tum in natura, tum in gracia. Sic in vere nouos producit flores, in æstate nouas segetes, in autumno nouos fructus, in hyeme nouas niues, pluuias & glacies. sic innouat omnes hominum gradus & status, nouos homines veteribus suggerendo, ac deformatos veteres mores per nouos viros religiosos corrigendo ac reformando.

ET PER NATIONES IN ANIMAS SANCTAS SE TRANSFERT] Pro *nationes* græce est γενεὰς, id est, *generationes*, hoc est Primò, ætates & sæcula. q. d. Sapientia per singula sæcula communicauit se sanctis animabus, à se electis & dilectis. Nullum fuit sæculum sapientiæ & sanctitatis expers, sed in quolibet fuere semper aliqui viri sapientes & sancti, amici Dei & Prophetæ, à Deo selecti & consecrati. Vnde Vatabl. vertit. *Et viris sitis studiis aetatum in animas sanctas se transferens*.

Secundo, per *generationes* accipias cum Nostro, hominum genera & nationes, qui in terra nascuntur. q. d. Nulla est natio, in qua sapientia non habuerit vel habeat aliquos sui discipulos, amicos & Prophetas, tum propriè dictos, qui scilicet futura & secreta pronuncient; vel per catachresin, *Prophetas*, id est, viros eximiè sapientes & sanctos: tales enim olim erant Prophetæ. Deus enim non est acceptor ætatum, personarum, vel gentium. *sed in omni gente, qui timet eum, & operatur iustitiam, acceptus est illi*, Actor. 10. 35. Hos ergo Deus constituit, græcè κατασκευάζει: id est Primò, ædificat & extruit, tanquam regias basilicas, & animata Dei templa: Secundò, instruit, adornat, concinnat, tanquam sacra Dei oracula: Tertiò, docet, præparat, dirigit, quasi orbis doctores, ad eum docendum & conuertendum: Quartò, munit & armat contra omnes hominum dæmonumque insultus: Quintò, probat, confirmat, astruit, stabilit, virtutibus & miraculis, quasi certis suis sigillis.

NEMINEM ENIM DILIGIT DEVS, NISI EVM, QVI CVM SAPIENTIA INHABITAT] tanquam cum vxore & sponsa: nam græcè est συνοικοῦντα, id est, connubio iunctus sapientiæ, συνοίκησις enim, id est cohabitatio, vocatur coniugium, quia in eo cohabitant maritus & vxor. Vers. 28.

Vnde

Vnde cap. seq. v. 2, ait: *Quæsiui sponsam mihi eam assumere.* Pro quo S. Ambros. lib. de Viduis legit, *proposui ergo hanc mihi adducere in coniugium.*

Per sapientiam hîc & omnibus hisce Salomonis libris, practicam intellige, putà prudentiam, virtutem, sanctitatem, charitatem: cum hac enim, imò in hac, inhabitat sapientia & Spiritus sanctus: *Deus* enim *charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo,* 1. Ioan. 4. 16. Et: *Si quis diligit me, sermonem meum seruabit, & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionē apud eum faciemus,* 1. Ioan. 14. 23. Τὸ *inhabitat* significat sapientem, id est sanctum, familiariter & assiduè versari cum sapientia, id est, sanctitate, charitate & Deo.

Vers. 29 EST ENIM HÆC SPECIOSIOR (ita Roman. & Græca: malè ergo aliqui legunt, *pretiosior*) SOLE, ET SVPER OMNEM DISPOSITIONEM STELLARVM, LVCI COMPARATA INVENITVR PRIOR] Pro *speciosior*, græcè est εὐπρεπεστέρα, id est formosior, ornatior, modestior, elegantior, magis composita, decora, exculta, præclara & præstans. Dat causam, cur Deus adeò diligat sapientiam, vt nullum diligat nisi propter illam, putà non nisi illa præditum. Causa est sapientiæ pretium, excellentia, species, pulchritudo & claritas, quæ tanta est, vt vincat iubar solis & omnem dispositionem stellarum, quæ fulgent vt totidem gemmæ: adeóque superet & præcedat lucem, cum stellarum, tum cuiuslibet rei, imò primigeniam illam initio mundi ante solem & stellas à Deo creatam & coaceruatam, ex qua deinde in partes diuisa sol & stellæ formatæ sunt, vti dixi Genes. 1. Sol enim, stellæ, & lux illa primigenia fuere splendor creatus, finitus, materialis, corporeus, mutabilis & occasui obnoxius: at verò sapientiæ splendor est increatus, infinitus, immaterialis, incorporeus, immutabilis, æternus, diuinus.

Huius sententiæ & præcedentis elegans extat solis & aquilæ apologus, sale sapientiæ conditus, apud Cyrillum lib. 1. Apolog. moralium c. 2. cuius titulus est: *Nihil sibi homo est sine sapientia. In lucidioris aeris,* inquit, *sublimitatem aquila conscendēs,*

Apologus humilis Sapientiæ.

solis fixo contuitu eius mirâ venustate inspectâ, mox eum tali quæstione pulsauit, dixitque: Tu quid es, ô vas admirabile, tam decorum? At ille respondit; Nescio. Tunc illa magis mirata, nimirum quòd in lucis fonte huius ignorantiæ tenebras inuenisset, adiunxit: Quomodo est hoc, quòd in splendoribus tuis cetera videantur, & tuis in nescius te non vides? cui dixit: Quippe sapientiæ non sum expers. Sola enim illa sui gaudent notitiâ, quæ sunt in seipsa conuersiua. Ad hoc aquila sic arguens dixit: Quomodo igitur perdita est tanta luciditatis gloriositas, tanta pretiositatis dignitas, tanta virtualitatis causalitas, ac tanta soliditatis perpetuitas? Ex quo namque te ignoras, tu tibi nihil es; nihil siquidem prudentia est fatuo, rutilantia cæco, & eloquentia surdo. Tunc Titan respondit; Etsi nihil mihi sum, tamen ei sum, cuius sunt omnia, quod est quoddam maximum vas sapientiæ. Ipse enim sapiēs, cùm solus se cognoscendo sit suus, cūctorum etiā, quæ sibi non sunt, intellectu carentium, sapientiâ cōstitutus est dominus. Rationē claram mox subiicit, aitque: *Homo enim participio sapiētiæ eiusdem* (Gen. 1. 28.) *ex diuina imagine decoratus, ab ipso primordio vniuersis rebus mundi visibilibus est præfectus. Nimirū ideò, quia sapiētis sunt omnia, cui*

A *non præualet metallorum gemmarumque validitas; quin etiā illi subsidiaria diuitiarum seruit potestas. Quamobrem* (Prouerb. 3. 15.) *pretiosior est sapientia cunctis opibus, & omnia, quæ desiderantur, ei non valent comparari. Quibus auditis, mox illa dilectione sapientiæ inflammata, petiuit à sole, vt quid ea sapientia esset, luce definitionis ostenderet. Cui libenter annuens, inquit, Sapientia quidem est, illa mentis veritas, qua summum, quod est Deus, fide recta conspicitur, & casta dilectione tenetur. Hac enim qui dotatus est, iam mundi est dominus, & possessor est sui. Quibus diligenter notatis, in propria gaudens illa reuersa est.*

ET SVPER OMNEM DISPOSITIONEM (græcè θέσιν, id est, thesin, positionem, situm, collocationem, ordinationem) STELLARVM] Primò à Castro exponit q. d. Sapientia supra omnem stellarum situm est posita: celsitudine superat stellas

B & cælos, quia sedet cum Deo in altissimo diuinitatis eius solio. Secundò, meliùs idem & alij explicant q. d. Sapiētia suo splendore, ordine, specie, dispositione vincit omnē omnium stellarū splendorem, ordinem, speciem, dispositionem. Vnde Vatablus vertit, *& omnē astrorum seriē superat, luci; comparata potior deprehenditur.* Nominat *dispositionem stellarum*, quia in earum situ & dispositione mirus est ordo, miráque pulchritudo, adeò vt astrorum velut castrorum acies sit ordinata. Vnde vocatur *militia cæli*, & exercitus Dei sabaoth, Iudic. c. 5. v. 20. Isaiæ 24. 21. Deuter. 17. 3. Rursum stellæ dispositæ sunt in cælo, vt lumina & oculi in capite: vnde à Poëtis vocantur cæli aut Iouis oculi.

LVCI COMPARATA INVENITVR PRIOR] *Prior*, tum tempore, id est anterior, quia sapientia

C ab æterno fuit in Deo, illique est coæua, cùm lux initio mundi & temporis sit creata; tum dignitate & præstantia. Vnde Vatabl. vertit, *potior*. De pulchritudine solis, stellarum, lucis dixi Genes. 1. & & Eccli. 43. v. 1. & seqq. Hunc sensum exigit ratio, quam subiungit. Porrò τὸ *& super omnem dispositionem stellarum*, pendet & nectitur cùm eo quod sequitur, *Luci comparata inuenitur prior*. q. d. Si vltra ordinem lucemque stellarum, sapientiam compares primigeniæ luci, instar solis totum mūdum illuminanti in ipso mundi initio, vtique sapientia illa luce inuenietur prior, tum tempore, tum dignitate. q. d. Si non tantùm stellis, sed & luci, quæ in mundo fuit prima & maxima, sapientiam conferas, illa inuenietur prior & potior.

ILLI ENIM SVCCEDIT NOX, SAPIENTIAM AVTEM NON VINCIT (græcè κατισχύει, id est, præualet, superat, circumuenit, contendit, coërcet) MALITIA] Dat causam, cur sapientia sit prior, id est potior & præstantior luce, non solùm solis & stellarum, sed & primigenia mundi, eò quòd illa instar solis se mouens & gyrans per nostrum hemisphærium, vespere occumberet, & transiret ad alterum aduersúmque mundi hemisphærium, itaque ei succederet nox, ipsáque lux verteretur in tenebras. At sapientia semper sibi constat, nec ipsa in insipientiam, aut malitiam verti potest, nec ab ea vinci. Loquitur propriè de sapientia increata Dei: hæc enim adeò potens est & prouida, vt nullâ malitiâ vinci possit, sed potiùs ipsa omnem malitiam hominum & dæmonum, omnem quoque rerum malitiam, id est duritiem & difficultatem, vincat sibique Vers. 30.

subiuget. Comitanter tamen & consequenter loquitur de sapientia participata & homini infusa. Esto enim ipsa recedat ab homine, qui à sapientia & sanctitate deficit, transitque ad insipientiam & malitiam; tamen ipsa in se, putà in suo fonte, manet illæsa & intacta apud Deum. Rursum ipsa homini inuito & nolenti eripi nequit: quare quamdiu homo eam retinere vult, vinci nequit à malitia.

Hinc patet per sapientiam intelligi prudentiam, iustitiam & sanctitatem: nam illi opponit malitiam: hæc enim est practica, & summa insipientia.

Sapientiā non vincit malitia: quæ?

Pro *malitia*, græcè est, *κακία*, id est malitia tam culpæ, quàm pœnæ, putà tam iniquitas, quàm aduersitas & calamitas, q.d. Nec culpa, nec pœna vel afflictio vlla vincit sapientiam Dei. Potest quoque abstractum sumi pro concreto, q.d. Malitia, id est, mali & impij persequentes pios, non possunt vincere eorum sapientiam & virtutem, quamdiu eam sponte non deserunt. Hinc aliqui legunt, *in sapientiam autem non incidit malitia.*

Exēplum.

Exemplum dat S. Bernardus hom. 2. super *missus est*, Adam & Euam, Christum & Mariam: illos enim vtpote insipientes vicit malitia serpentis & superbiæ; hi verò vtpote sapientes vicere tam illorum insipientiam, quàm serpentis malitiam: *Quid dicebas*, inquit, *ô Adam: Mulier quam dedisti mihi, dedit mihi de ligno, & comedi? Verba malitiæ sunt hæc, quibus magis augeas, quàm deleas culpam. Verumtamen sapientia vicit malitiam cùm occasionem veniæ, quam à te Deus interrogando elicere tentauit, sed non potuit, in thesauro indeficientis suæ pietatis inuenit. Redditur nempe femina pro femina, prudens pro fatua, humilis pro superba, quæ pro ligno mortis gustum tibi porrigat vitæ, & pro venenoso cibo illo amaritudinis dulcedinem pariat fructus æterni. Muta ergo iniquæ excusationis verbum in vocem gratiarum actionis, & dic: Domine, mulier quam dedisti mihi, dedit mihi de ligno vitæ, & comedi, & dulce factum est super mel ori meo, quia in ipso viuificasti me.*

Idem sermon. de septem donis Spiritus sancti. *Sapientia*, inquit, *vincit malitiam, dum satanā conterit Dei virtus & Dei sapientia Christus*, & cetera, quæ commodiùs c. sequenti v. 1. recitabo. Idem serm. 85. in Cant. dat causam: *Virtus*, inquit, *est vigor animi immobiliter stantis cum ratione. Vel virtus est vigor animi, quod in se est, omnia ad rationem cogens vel dirigens*, Et post plura subiūgit: *Et si quis sapientiam virtutis amorem definierit, non à vero deuiare videbitur. Vbi autem amor est, labor non est, sed sapor. Et fortè sapientia à sapore nominatur, quod virtuti accedens quoddam veluti condimentum sapidam reddat, quæ per se insulsa quodammodo & aspera videbatur. Nec duxerim reprehendendum, si quis sapientiam saporem boni diffiniat. Hunc saporē perdidimus ab ipso pene exortu generis nostri. Ex quo cordis palatum, sensu carnis prævalente, infecit virus serpentis antiqui, cœpit animæ non sapere bonum, ac sapor noxius subintrare.* Causam subdit:

Causa.

Quia serpentis malitia mulieris insipientiam circumuenit. Sed vnde malitia visa est vicisse ad tempus, inde se victam dolet in æternum. Nam ecce denuo sapientia mulieris cor & corpus impleuit, vt qui per feminam deformati in insipientiam sumus, per feminam reformemur ad sapientiam. Et nunc assiduè sapientia vincit malitiam in mentibus ad quas intrauerit, saporem mali quem illa inuexit, sapore exterminans meliori. Intrans sapientia dum sensum carnis infatuat, purificat intellectum cordis, palatum sanat & reparat.

Porrò S. Bonauent. in Speculo c. 3. *Quidam*, inquit, *legunt hîc Prior, quidam Purior. Vtrumq; Mariæ stellæ nostræ competit. Maria enim est prior, id est potior, siue dignior. Maria etiam purior est sole & stellis & luce; quia tam dignitate, quàm puritate solem & stellas & omnem lucem superat corporalem, imò etiam spiritualem, id est Angelicam creaturam, de qua dicitur: Diuisit Deus lucem à tenebris, id est angelos stantes à cadentibus. Hac vtique luce angelis prior & purior est Maria: prior dignitate, & purior sanctitate. Vnde Anselmus exclamans ait: O benedicta super mulieres, quæ angelos vincis puritate, Sanctos superas pietate!* Hæc Bonauent. Quocirca S. Ephrem oratione de Deipara, agens de ea: *O omnibus*, inquit, *superis exercitibus gloriosior, omnium Sanctorum ac Virginum corona ob fulgorem inaccessa, omnium princeps, omnium dux, sacratissima puella. Per te reconciliati sumus Deo meo.*

Tropolog. lux, imò sol, suos patitur defectus: modò enim exultat vt gigas fulgida radiorum cæsarie coronatus; modò verò laborat vt Hercules, cæca caligine circumfusus: at sapientia, id est virtus, inuicta inter aduersa quælibet, sibique similis perstat. Audi Tertull. lib. de Spectac. c. 29. *Vis & pugilatus & luctatus? præstò sunt non parua, sed multa. Aspice impudicitiam deiectam à castitate; perfidiam cæsam à fide; sæuitiam à misericordia contusam; petulantiam à modestia obumbratam; & tales sunt apud nos agones, in quibus ipsi coronamur. Vis autem & sanguinis aliquid? habes Christi.*

CAPVT OCTAVVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit commendare sapientiam, eiusque dotes & commoda maxima plurimaque recensere, ob quæ Salomon se eam in sponsam delegisse, & summis votis expetiisse asserit.

1. ATtingit ergo à fine vsque ad finem fortiter, & disponit omnia suauiter. 2. Hanc amaui, & exquisiui à iuuentute mea, & quæsiui sponsam mihi eam assumere, & amator factus sum formæ illius. 3. Generositatem illius glorificat, contubernium habens Dei: sed & omnium Dominus dilexit illam. 4. Doctrix enim est disciplinæ Dei, & electrix operum illius. 5. Et si diuitiæ appetūtur in vita, quid sapientia locupletius,

quæ operatur omnia? 6. Si autem sensus operatur: quis horum, quæ sunt ma-
gis quàm illa est artifex? 7. Et si iustitiam quis diligit: labores huius magnas habent
virtutes, sobrietatem enim, & prudentiam docet, & iustitiam, & virtutem, quibus vtilius
nihil est in vita hominibus. 8. Et si multitudinem scientiæ desiderat quis, scit præterita,
& de futuris æstimat: scit versutias sermonum, & dissolutiones argumentorum: signa &
monstra scit antequam fiant, & euentus temporum & sæculorũ. 9. Proposui ergo hanc
adducere mihi ad conuiuendum: sciens quoniam mecum cõmunicabit de bonis, & erit
allocutio cogitationis & tædij mei. 10. Habebo propter hanc claritatẽ ad turbas, & ho-
norẽ apud seniores iuuenis: 11. & acutus inueniar in iudicio, & in conspectu potentiũ
admirabilis ero, & facies principum mirabuntur me: 12. tacentẽ me sustinebunt, & lo-
quentem me respicient, & sermocinante me plura, manus ori suo imponent. 13. Præ-
tereà habebo per hanc immortalitatem: & memoriam æternam his, qui post me futu-
ri sunt, relinquam. 14. Disponam populos: & nationes mihi erunt subditæ. 15 Time-
bunt me audientes reges horrendi: in multitudine videbor bonus, & in bello fortis.
16. Intrans in domum meam, conquiescam cum illa: non enim habet amaritudinem
conuersatio illius, nec tædium conuictus illius, sed lætitiam & gaudium. 17. Hæc co-
gitans apud me, & commemorans in corde meo: quoniam immortalitas est in cogna-
tione sapientiæ, 18. & in amicitia illius delectatio bona, & in operibus manuum illius
honestas sine defectione, & in certamine loquelæ illius sapientia, & præclaritas in com-
municatione sermonum ipsius: circuibam quæriens, vt mihi illam assumerem. 19. Puer
autem eram ingeniosus, & sortitus sum animam bonam. 20. Et cùm essem magis
bonus, veni ad corpus incoinquinatum. 21. Et vt sciui quoniam aliter non possem esse
continens, nisi Deus det, & hoc ipsum erat sapientiæ, scire cuius esset hoc donum: adij
Dominum, & deprecatus sum illum, & dixi ex totis præcordiis meis.

VERS. 1. A ATTINGIT ERGO A FINE VSQVE AD FINEM FORTITER, ET DISPONIT OMNIA SVAVITER] Syrus, *extendit enim animam suam à finibus vsque ad fines verè, & disponitur cũ omnibus suauiter*, Arabicus, *& extenditur à fine deserti, & vsq; ad finem eius feliciter, & gubernat omnia cum bonitate.* Tò *ergo* innuit hæc à præcedentibus pendere & educi. Græca habent δὲ, id est, *autem*: prosequitur autem cœpta sapiẽtiæ elogia. Hæ particulæ sæpè commutantur: nam δὲ, id est *autem*, sæpè capitur pro οὖν, id est *ergo*, & οὖν siue *ergo*, sæpè non illatiuum est, sed inchoatiuum & continuatiuum sententiæ. Vnde S. Bernard. Hugo, Pagni. & alij caput hoc octauum inchoant ab vltimis verbis cap. 7. *Sapientiam autem non vincit malitia.* Vatabl. verò & Cantacuzenus omnia hæc referũt ad finem cap. 7. & c. 8. inchoant à v. 2. *Hanc amaui*, &c. Sensus ergo est q. d. Sapientia, vt dixi c. 7. est emanatio claritatis omnipotentis Dei, omnia potest, omnia penetrat, omnia capit, estque inuincibilis: *Attingit ergo à fine vsque ad finem fortiter*, &c. Pro *attingit*, græcè est, διατείνει, id est protendit se, extendit, porrigit; S. August. 4. de Trinit. c. 14. vertit, *pertendit*, Tigur. *pertingit*; Budæus in Comment. linguæ Græcæ legit, διαπνεῖ, id est *perspirat*. Vnde Vatabl. vertit, *perspirat ab extremo vsque ad extremum firmiter, & administrat ea commodè*: sapientia enim est quasi spiritus perspirans omnia *à fine vsque ad finem*, græcè, ἀπὸ πέρατος εἰς πέρας, id est *ab extremo vsque ad extremum*. Quæres quænam sint hæc duo extrema?

Sapientia attingit à fine vsque ad finem.

1 Respondetur Primò, esse duo extrema mundi. q. d. Sapientia peruadit omnia à summo cælorum vsque ad imum terræ, putà à peripheria mundi vsque ad centrum, siue *à conuexo cælorum vsque ad medium terræ centrum*, ait Hadrianus Pont. l. 3. de Imag. &, vt ait S. Bernard. *à summo cælo vsque ad inferiores partes terræ. Attingit autem fortiter, nõ quidem mobili decursione, vel locali diffusione, vel subiecta creaturæ tantùm officiali administratione; sed substãtiali quadã & vbiq; præsenti fortitudine, qua vtiq; vniuersa potẽtissimè mouet, ordinat & administrat. Et hæc omnia nulla sui cogitur facere necessitate, nec enim aliqua in his laborat difficultate, sed disponit omnia suauiter, placita voluntate.* Hucusque S. Bern. tract. de Gratia, & li. arb. post mediũ.

Vnde S. August. epist. 57. ad Dardanum quæst. 1. ex hoc loco probat sapientiam diuinam, siue Deum, esse vbique. Additque: *Sed sic est Deus per cuncta diffusus, vt non sit qualitas mundi, sed substantia creatrix mundi sine labore regens, & sine onere continens mundum.* Hoc profundè meditans & admirans S. Bern. l. 5. de Consid. exclamat: *O sapientia potens attingens vbique fortiter! O potentia sapiens disponens omnia suauiter! Res vna, effectus multiplex, operationes diuersæ. Et vna illa res est longitudo propter æternitatem, latitudo propter charitatem, sublimitas, propter maiestatem, profunditas propter sapientiam.*

B Secundò, duo hæc extrema sunt nobilissima & vilissima creatura. q. d. Sapientia pertingit à summo & *maximo angelo vsque ad infimum vermiculum*, ait S. Bernard. de Gratia & lib. arb. omnia conseruans, viuificans, dirigens, gubernans. Et S. Dionys. c. 7. de Diuin. nom. disputans de sapientia diuina: *Ratio quoq;* inquit, *Deus dicitur in sanctis Litteris, non solùm quia rationis, & sensus & sapiẽtiæ indultor est, sed quia & omniũ causas in se vniformiter ante cõplexus est: & quia per omnia pergit & penetrãs, vt scriptũ est, vsq; ad omniũ finẽ pertingens à summis substantiis vsq; ad imas, &c. ideirco & in omnibus Deus agnoscitur, & seorsũ ab omnibus, & ex omnibus quidẽ, vt dixi, ipsa* (sapiẽtia Dei) *nosceda est. & ipsa, iuxta Scripturæ fidẽ, effectrix omniũ, & sẽper cuncta coaptãs, ipsiusq; omniũ indissolubiliũ conuenientia atq; ordinis causa sẽper priorũ fines subsequentiũ initiis iungens, vnam q; mundi conspirationem & congruentiam decentissimè moliens.*

Tertiò, S. Bernard. de Gratia & lib. arbit. 3 *Sapientia attingit à fine ad finem,* hoc est, inquit, *ab ortu creaturæ ad finem, quem ei destinauit ipse, siue in quem vrget natura, vel accelerat gratia, vel concedit causa.* Rursum attingit à principio operis sui (& cuiusque rei) vsque ad finem q.d. Nil inchoatum à se relinquit imperfectum, sed quæcumque inchoat perficit, & constanter ad finem à se intentum perducit. Duo enim sunt extrema operis scilicet principium & finis. Ad S. Bernard. accedit S. August. 4. de Trinit. c. 14. *Diabolo,* inquit, *insidiante & furente vtitur ad salutem fidelium suorum excellentissima, ceu celsissima Sapientia Dei, à fine superiore, quod est initium spiritualis creaturæ, vsq; ad finem inferiorem, quod est mors corporis, pertendens fortiter, & disponens omnia suauiter.*

Allegor. Allegor. Sapientia Dei attingit à fine ad finem in Christo: per incarnationem enim iuncta sunt duo extrema; scilicet summum & imum, putà Deus & homo coëuntes in eamdem hypostasin & personam. Ita S. August. loco iam citato, & epist. 3. ad Volus. opus enim incarnationis fuit opus summæ sapientiæ, summæ fortitudinis & potentiæ, summæ quoque suauitatis & misericordiæ, vt ostendit S. Thom. 3. p. q. 1. art. 1.

Symbol Symbol. S. Bonau. per duos fines accipit Patrem & Spiritum sanctum: *Secunda persona,* inquit, *quæ dicitur Sapientia, attingit à Patre vsque ad Spiritum sanctum, per identitatem substantiæ fortiter ob Patrem, cui attribuitur potentia; suauiter propter Spiritum sanctum, cui bonitas.*

Tropolog. Tropol. S. Bernard. de Gratia & lib. arbit. hæc adaptat libero arbitrio: *Sic ergo,* inquit, *liberum ar-* 1 *bitrium suo conetur præesse corpori, vt præest sapientia orbi, attingens & ipsum à fine vsq; ad finẽ fortiter, imperãs scilicet singulis sensibus & artubus, tã potẽter, quatenus nõ sinat regnare peccatũ in suo mortali corpore, Rom. 6. & sic vendicet antiquã dignitatem & libertatẽ excussa seruitute peccati: curetq; hæc agere non minùs suauiter, quàm fortiter, hoc est, non ex tristitia aut necessitate, sed prompta & alacri voluntate: hilarem enim datorem diligit Deus; atque ita per omnia imitabitur sapientiam, dum & vitiis resistit fortiter, & in conscientia requiescit suauiter. Verùm eius ad talia prouocamur exẽplo, indigemus auxilio.*

2 Rursum idem S. Bernard. hæc adaptat charitati. Sic enim scribit ser. 50. in illud Cant. 2. *Ordinauit in me charitatem. O sapiẽtia,* inquit, *quæ attingis à fine vsque ad finem fortiter, in instituendis & continendis rebus, & disponis omnia suauiter, in beandis & ordinandis affectibus, dirige actus nostros, prout nostra temporalis necessitas poscit; & dispone, prout tua veritas æterna requirit.*

3 Insuper idem S. Bernard. ser. de septem donis Spiritus sancti, iis hæc accommodat: sic enim ait: *Sapientia vincit malitiã, dum satanam conterit Dei virtus & Dei sapientia Christus. Attingit ergo à fine ad finẽ fortiter, in cælo quidem, deiiciendo superbũ, in mundo, superando malignũ, in inferno, spoliando auarum. Et disponit omnia suauiter; in cælo stantes angelos confirmando; in mundo, venundatos redimẽdo; in inferno captiuos redimendo. Aut si melius placet, accipiamus hoc modo: Ordinata procedit acie aduersus septem peccati gradus Spiritus septiformis. Et primus cõtra negligentiam timor exurgit, initiũ ipse est, quo concutitur anima, discutitur cõscientia, excutitur sopor lethalis, incutitur solicitudo. Denique qui timet Deum, nihil negligit, sed veretur omnia opera sua,* & pluribus intermissis: *Attingit ergo à fine vsque ad finem fortiter sapientia victrix, eradicãdo singula vitia, singulásq; inserendo virtutes. Excutitur siquidem negligentia, vt timoris spiritus repleat mentem, abiicitur curiositas, vt succedat pietas; experientia mali fugatur, apponiturq; scientia. Sic concupiscentia præualet fortitudo, & consilium consuetudinem amputat, & intellectus vigens contemptum amouet, & desperante omnino malitiâ sapientia regnat. Qua quidem triumphante, de cetero miseram illam animam, quam per mesosè negligentia soporauerat, peiùs excitauerat curiositas, attraxerat experientia, tenuerat concupiscentia, ligauerat consuetudo, contemptus in carcerem traxerat, malitia iugulauerat; timor suscitat, pietas blãdè demulcet, scientia quod actum sit indicans dolorem apponit, quod suum est fortitudo erigit, consilium soluit, intellectus educit de carcere, sapientia mensam ponit, refocillat esurientem, & salutaribus reparat alimentis.*

Denique idem S. Bernard. de Gratia & lib. arbit. hæc adaptat Christo eiusque gratiæ, quæ omnes animæ fines & vires peccato deformatas, sibi conformando reformat: *Et reuera,* inquit, *cui potiùs id operis congruebat, quàm Dei Filio, qui cùm sit splendor gloriæ, & figura substantiæ Patris, portãs verbo vniuersa, ex vtroque facilè munitus apparuit, & vnde reformaret deformem, & vnde debilem cõfortaret, dum & de splendore figuræ fugans tenebras vitiorum redderet sapientem, & ex virtute verbi contra tyrannidem dæmonum potentem efficeret? Venit ergo ipsa forma, cui conformandum erat liberum arbitrium, quia vt pristinam reciperet formam, ex illa erat reformandum, ex qua fuerat & formatum. Forma autem sapientia est, conformatio, vt faciat imago in corpore, quod forma facit in orbe.* 4

FORTITER] Græcè ἐῤῥωμένως, id est validè, robustè, valenter, firmiter, animosè, constanter; Vatabl. penitùs. ῥώω enim, vel ῥώννυμι, idem est quod roboro, valido, confirmo: vnde ῥώμη est robur, vis, potentia, sanitas, valentia. Inde & vrbis Romæ nomen, quam Solinus initio Polyhist. *Valentiã* priùs fuisse dictam Latinis tradit, licet alij Romam deriuent à *ruma*, id est mamma lupæ, quam Remus, qui & Romus, eiusq; frater Romulus suxerunt.

Noster Antonius Fernandinus in Vision. visione 6. censet esse metaphoram à communibus rerum mensoribus, qui ad normam exigentes rerum magnitudines, quæ quibus locis conueniant antè sciunt, ne qua sit in ipsa rerum dispositione perturbatio: attingit ergo Deus à fine vsque ad finem fortiter, id est exacta præscientia metitur res omnes, quid possint, quid exigant, vnde & quousque sufficiant. Hinc verò sequitur, quòd disponat omnia suauiter, sibi inuicem rebus & earum locis apprimè respondentibus. Attingit item fortiter, quia vbi creaturæ vires deficiunt, ipse sufficit, vt eò quò vult, pertingat.

Rursum fortitudo sapientiæ, prouidentiæ & gratiæ Dei cernitur in hoc, quòd ipse suam voluntatem certissimè impleat, & finem intentum obtineat; suauitas verò in eo, quòd nostram libertatem non lædat, nec naturæ conditionem inuertat: non enim cogit liberum arbitrium, sed suauiter alliciendo mulcendoque ei bonum suadet & persuadet. Ita Nyssen. aut potiùs Nemesius lib. 7. Philos. c. 1. Theodor. Epitome diuin.

Fortitudo & suauitas prouidentiæ. 1

decret. c. de prouidentia, Damascen. l. 2. de Fide, cap. 29.

Eadem suauitas cernitur in rebus naturalibus: nulli enim Deus vim affert, nihil contra cuiusquam rei naturam facit, sed solùm vt poscit cuiusque rei natura. Est enim diuina prouidentia (vt scribit S. Dionys. cap. 4. de Diuin. nom. p. 4.) *cuiusque naturæ conseruatrix, eis quæ per se mouentur, & libero aguntur arbitrio, conuenienter prouidens, omnibúsque & singulis propriè, vt omnium singulorumque natura capit, pro modo cuiusque prouidentissimas bonitates impartiens.*

2 Ad hæc, diuinæ prouidentiæ suauitas in eo se ostendit, quòd per viciniora ac faciliora media res ad suos fines deducat, vti patet intuenti omnia elementa & elementaria. ita S. Chrysost. in S. Matth. c. 3. Sic Paulus à Deo ignoto Atheniensium sumpsit exordium disserendi de Deo vero & noto. Act. 17. 23. vti ibidem notat S. Chrysostomus.

3 Insuper insuperabilis sapientiæ & prouidentiæ diuinæ omnia gubernantis fortitudo in eo elucet, quòd rebus etiam summè contrariis ad destinatos prouidentiæ suæ fines vtatur, vt venditione Ioseph ad eius principatum, passione & cruce Christi ad eius gloriam & hominum salutem, persecutione tyrannorum ad Martyrum coronas & triumphos, peccatis hominum ad ostendendam suam, vel clementiam in condonando, vel iustitiam in puniendo. Nam vt sapienter æquè ac eleganter ait Boëtius lib. 4. de Consol. prosa 6. *Sola est diuina vis, cui mala quoque bona sint, cùm eis competenter vtendo alicuius boni effectum elicit. Ordo enim quidam cuncta complectitur, vt quod ab assignata ordinis ratione discesserit, hoc idem licet in alium, tamen in ordinem relabatur: ne quid in regno prouidentiæ liceat temeritati.*

Sic cùm Deus peccatorem à suis concupiscentiis adducit ad pœnitentiam, aut hominem vocat ad Religionem, ad apostolatum, ad martyriũ, &c. non facit id violenter, sed suauiter: immittit enim priùs menti pias affectiones, velleitates, desideria pœnitentiæ, Religionis, apostolatus, martyrij, quibus homo illa aucat ambiatque, ac postulet à Deo dicatque cum Saulo in actu ipso persecutionis: *Domine, quid me vis facere?* Actor. 9. Id in se expertus S. August. ita gratias agendo exultat l. 9. Confess. cap. 1. *Domine ego seruus tuus, ego seruus tuus, & filius ancillæ tuæ. Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Laudet te cor meum, & lingua mea, & omnia ossa mea dicant: Domine quis similis tibi? Dicant, & responde mihi, & dic animæ meæ, Salus tua ego sum.* Et post pauca: *Quàm suaue mihi subitò factum carere suauitatibus nugarum, & quas amittere metus fuerat, iam dimittere gaudium erat. Eiiciebas enim eas à me, tu vera & summa suauitas, eiiciebas, & intrabas pro eis omni voluptate dulcior, sed non carni & sanguini: omni luce clarior, sed omni secreto interior: omni honore sublimior, sed non sublimibus in se. Iam liber erat animus meus à curis mordacibus ambiendi, & acquirendi, & volutandi, atque scalpendi scabiem libidinum, & garriebam tibi claritati meæ, & diuitiis meis, & saluti meæ, Domino Deo meo.*

DISPONIT] Græcè, διοικεῖ, id est gubernat, administrat, dispensat, tuetur, disponit totum mundum, sicut paterfamilias domum: οἶκος enim est domus. Mundus autem est parua do-

A mus magni Dei, quam œconomicè regit vt paterfamilias.

SVAVITER] Græcè χρηστῶς, id est, vt Pagni. *vtiliter*, Vatabl. *commodè*; item *benignè*, *dulciter*, *suauiter*. Vnde Christiani à Gentilibus vocabantur Chrestiani, quasi commodi, vtiles, suaues. Huc alludens S. Iustinus Apol. 2. pro Christianis: *Christiani esse accusamur*, inquit, *atqui vtile & commodum odisse iniquum est.* Sapientia ergo Dei disponit omnia vtiliter, commodè, suauiter; quia vt ait S. August. lib. 7. Ciuit. c. 30. *sic administrat omnia quæ creauit, vt etiam ipsa proprios* (iuxta formam sibi inditam) *exercere & agere motus sinat*, imò iubeat & efficiat; adeò vt nulla res in vniuerso reperiatur, quæ in eo non vtiliter suo officio fungatur, & vniuerso commoda sit, dum vnaquæque res, quantumuis minima, fines sibi præstitutos à na-

B tura adipisci conetur.

Efficax ergo est causa prima, putà Deus, sed sese attemperat causis secundis. Vnde S. Dionys. de Diuin. nomin. cap. 4. parte 4. arguens eos, qui dicebant oportuisse nos à Deo ad virtutem cogi: atqui; inquit, *non est prouidentiæ diuinæ violare naturam, sed ea est naturæ cuiusque conseruatrix; eis quæ per se mouentur, & libero aguntur arbitrio, conuenienter prouidens, omnibúsq; & singulis propriè, vt omnium singulorumq; natura capit, pro modo cuiúsq; prouidentissimam bonitatem impartiens, &c* & c. 7. ait, *Deum in Scriptura vocari logon, non solùm quia rationis & mentis, sapientiæq; auctor est, sed etiam quia causas omnium vniformiter in se anticipat, & quoniam singula transeundo peruadit vsque ad omnium finem, quemadmodum tradunt eloquia.*

C Æquè, imò magis suauiter Dei sapientia, putà Christus, disponit & dispensat res supernaturales, vt patet in incarnatione eiusdem, passione & morte, de qua rectè S. Bernard. serm. 1. in die sancto Paschæ: *Vicit*, inquit, *planè sapientia malitiam, attingens à fine vsq; ad finem fortiter, & suauiter omnia disponens, sed prome fortiter, suauiter mihi.* Et in Eucharistia, hæc enim est *cibus fortium, & suauitas mentium.* Vnde typus eius fuit manna habens omnem saporis suauitatem, iuxta illud psal. 22. 5. *Parasti in conspectu meo mensam, aduersus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum, & calix meus inebrians quàm præclarus est!* Et illud Zachar. 9. 17. *Quid enim bonum eius est, & quid pulchrum eius nisi frumentum electorum, & vinum germinans virgines?* Vide ibi dicta. Idem patet in donis & habitibus gratiæ creatis; hæc enim Deus

D homini infundit, vt per ea facilè & suauiter operetur actus supernaturales, qui per se homini sunt difficiles, imò viribus naturæ impossibiles. Audi S. Thomam 1. 2. q. 110. a. 2. Deus creaturis naturalibus sic prouidet, vt non solùm moueat eas ad actus naturales, sed etiam largiatur eis formas & virtutes quasdam, quæ sunt principia actuum, vt secundùm seipsas inclinentur ad huiusmodi motus. Et sic motus, quibus à Deo mouentur, fiunt creaturis connaturales & faciles; secundùm illud Sap. 8. *Et disponit omnia suauiter.* Multò igitur magis illis, quos mouet ad consequendum bonum supernaturale æternum, infundit aliquas formas seu qualitates supernaturales, secundùm quas suauiter & promptè ab ipso moueantur ad bonum æternum consequendum. Et sic donum gratiæ qualitas quędam est. Eâdem ratione pro-

bat dandum esse habitum charitatis 2.2. quest. 23. art. 2. Habitus enim gratiæ & virtutum faciunt, vt eorum actus homini sint faciles, suaues & iucundi, ideóque eos homini Deus infundit.

Gubernandi modus sit fortis & suauis.

Tropolog. hanc sapientiæ diuinæ in gubernando vniuerso ideam & formam imitentur reges, principes, Prælati, rectores, &c. vt fortitudinem suauitate condiant: vnde nonnulli hoc sibi lemma sumpserunt: *suauiter & fortiter*: fortitudo enim dat efficaciam gubernationi, suauitas facilitatem & durationem. Nullum enim coactum & violentum, est perpetuum. Quare in regendo timori miscendus est amor: si enim solus sit timor, aget homines, non vt homines, sed vt iumenta & bruta: homines enim magis ducuntur amore, quàm timore, & amor non solùm suauior, sed & fortior est timore. Nam omnia vincit amor. Huc facit illud: *Blandum imperium imperiosum*, quia quæcumque blandè imperat, fortiter impetrat.

qua ratione?

Rursum regimen suaue æquè ac forte & durabile poscit, vt rectores sese accommodent subditorum ingeniis, talentis, dotibus & propensionibus quoad fieri potest: nam *nihil inuita facies dicésue Minerua*. Sic sapientia Dei accommodat se conditioni causarum secundarum, dum cum necessariis necessariò, cum contingentibus contingenter, cum liberis liberè, cum audacibus audacter, cum timidis timidè, cum infirmis infirmè, cum validis validè concurrit & operatur. Superior ergo imitetur Christum, qui fuit leo improbis & obstinatis, agnus verò probis & obsequentibus. Hoc documentum suis inculcauit noster S. Ignatius.

Huc facit illud c. 12. 18. *Tu autem Dominator cum tranquillitate iudicas, & cum magna reuerentia disponis nos.* Et illud psal. 24. 10. *Vniuersæ viæ Domini, misericordia & veritas.* Vnde S. Basil. epist. 165. ad Eustath. profitetur se experientia multarum tribulationum didicisse, quòd Deus res nostras suaui sua prouidentia longè meliùs disponat, quàm nos optare possimus. Idem de seipso asserit sanctus Ephrem tract. de Sui reprehens. cuius mirabile prouidentiæ diuinæ exemplum fusè recensui Genes. 42. 18.

Vers. 2. HANC AMAVI, ET EXQVISIVI A IVVENTVTE MEA, ET QVÆSIVI SPONSAM MIHI EAM ASSVMERE, ET AMATOR FACTVS SVM FORMÆ ILLIVS] Græcè κάλλους, id est speciei & pulchritudinis illius; S. Hieronym. in c. 42. Ezech. legit, *quæsiui sponsam ducere mihi, & amator fui decoris eius*; S. Ambros. lib. de Viduis, *proposui hanc adducere mihi in coniugium*; S. Hilarius in psal. 127. *quæsiui sapientiam sponsam accipere mihi ipsi*. Huc facit illud Isaiæ 61. 10. *Induit me Dominus vestimentis salutis, & indumento iustitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, & quasi sponsam ornatam monilibus suis.*

A IVVENTVTE MEA] A puero enim mater Salomonis ei instillauit desiderium sapientiæ, id est probæ sanctæque vitæ, vt patet Prouerb. 31. 1. præsertim cùm Dauide patre defuncto illi in regnum successit annum agens circiter 18. Tunc enim ille videns magnam sapientiam requiri ad regendum tantum populum, eam à Deo postulauit & impetrauit, 3. Reg. 3. 10. Significat veterem sapientiæ amorem, ideóque profundum, radicatum & robustum. **A** Nam feminæ quæ sponsæ viris teneris ab annis consuescunt, tenerè diligi solent: eóque teneriori amore earum ij tenentur, quo à teneriori ætate coniuges conuixere, adolescente amore cum ætate: & quo antiquior amor, eo maior esse solet, nobilior, robustior & præstantior, instar arboris & vini, quibus vetustas confert dignitatem, & veluti generis splendorem, gliscente in dies flammâ ex consuetudine mutua, quasi ex fomite adiecto. Hinc illud Prouerb. 5. 18. *Lætare cum muliere adolescentiæ tuæ: cerua charissima, & gratissimus hinnulus: vbera eius inebrient te in omni tempore, in amore eius delectare iugiter.*

ET QVÆSIVI SPONSAM] Hinc opinatur Pineda li. 2. de rebus Salomonis c. 5. sub finem, Salomonem ambiisse sapientiam, quasi sponsam, eamque à Deo impetrasse, antequam ambiret **B** filiam Pharaonis, eamque sibi desponderet. Verùm hoc valdè incertum est, præsertim quia lib. 3. Regum c. 3. v. 5. priùs narratur eum duxisse filiã Pharaonis: deinde v. 10. subiungitur eius oratio, & impetratio sapientiæ. Adde Salomonem ante regnum iniisse coniugium cum Naama, ex eaque genuisse Roboam: Roboam enim agens 41. annum, patri Salomoni anno 40. regni morienti in regno successit. 3. Reg. c. 11. v. 43. & c. 14. v. 21. ergo vno anno ante regnum suum genuit eum Salomon. Sapientia igitur sponsam sese offert, non tantùm virginibus, sed & coniugibus, iisque magis necessaria est ad regendum vxores, filios & familiam. Ipsa enim est sponsa alterius & altioris ordinis, scilicet spiritualis, non carnalis.

SPONSAM] Græcè νύμφην, id est *nympham*, ita **C** græcè dicitur sponsa, quasi [illegible] vel νέον φαινομένη, id est *noue*, vel *nunc apparens*, id est, noua nupta, quæ cùm priùs vt virgo se absconderet, iam nupta in publicum prodit, seséque palam ostendit. ita Rhodig. lib. 21. c. 26. ex Eustathio. Ita Salomoni noua è cælo, velut sidus diuinum illuxit & apparuit sapientia. Rursum Nymphas antiqui aquarũ deas esse putauerunt, quasi lympharum numina: veteres enim nympham dicebant, quam nos mutatione vnius litteræ lympham, id est aquam. Quandoque nymphæ dicuntur Musæ, quòd aqua currendo musicos sonos efficiat. Hinc nymphæ perhibentur fuisse virgines purissimæ. Talis nympha & musa præ omnibus, imò sola ex omnibus est sapientia. Nymphæ quoque dicuntur apes castæ, cùm primùm formam cœperint habere, teste Plinio lib. 11. cap. 6. Apis cælestis est sapientia, fundens mel diuinum.

Sapientia est nympha multipliciter.

D Sponsa hebr. vocatur כלה *calla*, id est perfecta, consummata ab omni pulchritudine & ornatu: quo sponsæ præ ceteris decorantur, præstant & amantur, adeò vt quasi reginæ coronis ornentur & coronentur: hinc Græcum κάλλος, id est pulchritudo, quæ pariter omnes in sui amorem καλεῖ, id est vocat, allicit & rapit, vt ait S. Dionys. de Diuin. nom. cap. 4. Quid pulchrius sapientia, quæ est *calla*, id est perfecta, completa, suisque numeris omnibus absoluta, vt ne hilum desideres, siue animi, siue corporis dotes in sponsa consideres. Solent decem præ ceteris in sponsa dotes laudari & spectari, quas hoc versu & sequentibus ex ordine sapientiæ attribuit Salomon. Prima est, vt amori simul & venerationi sit. Secunda, vt

amœnitate floreat. Tertia, vt splendeat nobilitate generis. Quarta, vt vigeat sapientiæ dignitate. Quinta, vt circumfluat diuitiarum opulentia. Sexta, vt præemineat sanctitate. Septima, vt virtutum varietate distinguatur. Octaua, vt singulari prudentiæ maiestate nobilitetur. Nona, vt ingenij ac morum placida suauitate dulcescat. Decima, vt philosophum, seu sapientem cupidum sui omnigena rerum varietate delectat. Atque has omnes dotes, quarum gustum aliquem in superioribus dedit, nunc Sapiens sponsæ attribuit, eam amabilē pariter & venerabilem docens, pulchram, nobilem, sapientem, diuitem, sanctam, optimam, prædicam quadruplici virtute, eximiè singulariterque prudentem, & cum qua in consortiū adducta vita transigi possit omni suauitate & voluptate perfusa. Quæ suo ordine nouem primis versiculis (exceptis quinto & sexto, qui diuitiis datur) atque singula singulis continentur. Quibus antæ sponsæ dotibus, atque omnis generis bonis inde profectis, quę mox describit, quasi adiectis igniculis inflammatum se iuuenem, peneque puerum, illius desiderio asserit, vt eam intimis à Deo precibus efflagitarit & impetrarit. ita Ceruantius.

Sapientia est sponsa: cur?

Vox *sponsa* significat summum Salomonis erga sapientiam amorem, teneritudinem, desiderium & delectationem. Rursum summam, intimamque & secretam cum ea coniunctionem, conuersationem, familiaritatem, vnionem, vt cum ea fieret non caro vna, sed spiritus vnus, iuxta illud: *Qui autem adhæret Domino, vnus spiritus est*, 1. Corinth. 6.17. Et illud Ierem. 3. 4. *Amodo voca me: Pater meus, dux virginitatis meæ tu es.* Et illud: *Despondi vos vni viro virginem castam exhibere Christo*, 2. Corinth. 11. Vide ibi dicta.

Hinc S. Dionys. c.4. de Diuin. nomin. ante finem ait, *amoris quam charitatis nomen esse diuinius. Scribit autem & D. Ignatius: Meus amor cruci affixus est: & in primis Scriptura sancta institutionibus inuenies quemdam hæc dicentem de diuina Sapiētia: Amator factus sum pulchritudinis eius:* hæc Dionys. Et inferiùs dicit amorem vnire, & facere ecstasin: *Atque hoc amoris verbum*, inquit, *vim habet faciendi vnum, & colligandi, præstantique modo res inter se miscendi, quæ in pulchro & bono, propter pulchrum ac bonum antè constitit, atque ex bono ac pulchro pulchri bonique causa manat, continetque paria communi inter se coniunctione, & superiora ad inferiorum procurationem impellit, inferioraque cū superioribus conuersione corroborat. Dimouet etiam de statu diuinus amor; nec suos esse amantes patitur, sed eorum etiam, quæ amantur: quod declarant & superiora, quæ inferiorum fiunt eis consulendo, & paria mutuam inter se cohærentia, & inferiora diuiniore ad superiora conuersatione. Itaque Paulus ille magnus iam diuino amore captus, præditusque eius vi, quæ hominem è statu suo dimouet, diuino ore: Viuo autem, inquit, iam non ego, viuit verò in me Christus, vt verus amator, & à mentis, quemadmodum ipse ait, statu dimotus: Deo degit non suam vitam, sed amantis tamquam valdè diligendam.*

Myst. B. Virgo est sponsa.

Mysticè hæc omnia adaptes B. Virgini, quæ est *calla*, hoc est perfectissima *musa musarum*, & *nympha nympharum*, præsertim colentibus, amantibus & inuocantibus ipsam, quam proinde, vt alios omittam, sibi per annulum despondit S. Edmundus Cantuarensis Episcopus. Audi Cornel. in Sapient. auctorem Vitæ eius c. 6. *Vt autem cura eius (castitatis) conseruandæ maior ei inesset, de consilio cuiusdam sacerdotis coram imagine perpetuæ Virginis sāctissimæ matris Dei castitatis nuncupauit votum, & illi singulari & incomparabili Virgini se cōmendans, eam sibi sponsam delegit: atq; vt fœdus cum illa initū prorsus firmū & stabile fore declararet, nouo quodam modo eam annulo suo, tamquam arrhabone, sibi despondit, annulum illum, quem ea de causa fecerat, eius imaginis digito insigens, in quo etiam inscripta erat Angelica salutatio.* Fructum eximiū subijcit: *Atque ex eo tempore, vt ipse in suo obitu cōfessus est, quoties illius clementissimæ Virginis implorauit opē, illā in tentatione exitum, in persecutione solatium, in afflictione remedium, in dolore gaudium ei celeriter impetrauit. Habuit verò etiam in digito suo annulū, cum quo post mortem, vt solent Pontifices, sepultus est, cui itidem cunctis admirantibus Angelica salutatio insculpta fuit, vt beatissima Virgo ipsum suum sponsum, & habere & agnoscere dignaretur.* Extat hæc Vita apud Surium die 20. Nouembris.

Exemplum S. Edmundi.

Et amator factus sum formæ illius] Est hæc secunda dos sponsæ Salomonis, putà sapientiæ, scilicet forma & pulchritudo, quæ magnum est amoris illicium. De hac dictum est c.7.v.29. *Est enim hæc speciosior sole.* Loquitur de sapientia essentiali communi tribus personis, comitanter tamen de notionali quoque, putà de Christo, qui quà Deus, est imago, id est pulchritudo Patris; quà homo, pulchritudo creaturæ, iuxta illud: *Speciosus forma præ filijs hominum*, psal. 44. Idem à Salomone didicere Plato & Philosophi. Plato enim in Phædro ait: Primum pulchrum omnia pulchra facit: pulchritudo autem hanc dignitatem habet, vt omnium rerum sit illustrissima, ideoque summè amabilis. Sapientiæ verò forma, tamquam facies, si oculis cerneretur, mirabiles sui excitaret amores, imò ardores. Idem de virtute ait Cicero libr. 1. Offic. Aristot. quem citat Eugubinus in psal. 44. *Deus*, inquit, *est potentia fortissima, vita immortalis, virtute optimus, pulchritudine speciosissimus.* Vide S. Dion. c.4. de Diuin. nom. p.1. & S. Aug. lib. 2. contra Academ. c.3. & 1. Retract. 1. vbi ait φιλοσοφίαν esse φιλοκαλίαν, hoc est, amorem sapientiæ esse amorem pulchritudinis.

Pulchrè in hæc verba pieque scribit Theophilus Alex. ep. 1. Paschali: *In sacris*, inquit, *voluminibus Scripturæ, omnia membra sapientiæ pressis figētes osculis, in eius hæremus amplexibus, & si Dominꝰ cōcesserit vinētes cum ea, in illius perseuerantes amore cantamus, Sap. 8. 2. Amator fui pulchritudinis eius. Quotquot enim Scripturas sāctas diligētiùs legūt, & per picta sermonum cælestium prata discurrunt, hac beatitudine perfruentur*, &c. Vis exempla? Accipe.

Exemplum S. Agnetis.

S. Agnes præfecti Romani filium se ambientem respuens, se illi desponsam dicebat, cuius pulchritudinem sol & luna mirantur. Idem, si non verbis, certè reipsa dixere ceteræ S. Virgines & Martyres. Vnde illud S. Ignatij: *Amor meus crucifixus est*, cuius meminit S. Dionys. ca. 4. de Diuin. nomin. vti paulò antè dixi.

S. Laurentij Iustiniani.

Hac forma sapientiæ illectus sanctus Laurentius Iustinianus, primus Patriarcha Venetiarum, eam sibi in sponsam accepit annum agens vndeuigesimum. Sic enim ipse de se scribit in Fasciculo amoris: *Eram vestri similis, quærens æstuanti desi-*

dio pacem in rebus extrinsecis, nec inueniebam. Tandem quadam virgo sole splendidior mihi apparuit, cuius nomen ignorabam. Hæc propius accedens vt iusto vultu, placidoq; affatu: O iuuenis, ait, dilecte, cur effundis cor tuum, & pacem sectando per multa vagaris? quod quæris, penes me est: quod concupisti, tibi polliceor; si tamen tu me in sponsã habere volueris. Cùm verò nomen ipsius, & genus, & dignitatem scire peroptarem, se ait sapientiam Dei esse, quæ propter hominum reformationem humanam formam suscepit. Assensi igitur, & dato pacis osculo læta recessit.

D. Henrici Susonis. Ita D. Henricus Suso, qui sub annum Domini 1350. doctrina, sanctitate & miraculis claruit, ac mirus sapientiæ fuit amator, vnde & Minister æternæ sapientiæ est cognominatus, cùm hæc Sapiẽtis verba: *Quæsiui eam mihi in sponsã assumere, & amator factus sum formæ illius*, ad mensam legi audiret, tanto eius amore exarsit, vt spiritale cum B ea connubium contraxerit. Audi Auctorem Vitæ eius cap. 4. *Dum his flagraret desideriis, sapientia tali se schemate ei ad visendam præbuit. Longè super ipsũ ferebatur in columna nubis residens in throno eburneo, micans instar luciferi, & tanquam sol lucens in virtute sua: corona eius erat æternitas, amictus felicitas, sermo suauitas, complexus omnis boni satietas.* Sapientiæ forma. *Propè erat & longè aberat, sublimis & humilis, præsẽs & occulta; familiarem se præbebat, nec tamen apprehendi poterat: excelsis cæli fastigiis erat altior, & abysso profundior: attingebat à fine vsque ad finẽ fortiter, & disponebat omnia suauiter. Dũ elegãtis puellæ specie teneri videbatur, mox pulcherrimi iuuenis præ se ferebat imaginem. Nonnumquam ceu artium omnium peritissimam se præbebat amicam, cunctis amabilem. Itaque dulcissimè ad eum se conuertens, & comiter nõ tamen sine diuina quadam maiestate illi arridens, benignè his eum verbis affata est: Præbe fili cor tuum mihi. Tũ verò vestigiis illius aduolutus medullitus ac humillimè illi gratias egit.* Et nõnullis interiectis: *Interim nonnũquam animæ illius sese cõmunicabat ipse propemodũ totius boni fons & profluuium, in quo simul reperit quidquid pulchrũ, amabile vel desiderabile esset: siquidem id illic modo ineffabili existebat. Hinc quamdam contraxit consuetudinẽ, vt quoties cantiones amatorias dici vel cãtari audisset, corde & animo ad suauissimã amicam suam, ex qua quidquid est amabile procedit, abstractio quodã inuisum sese confestim intrò reciperet, siue introrsus raperetur. Neque sanè dici possit, quoties grauissimã illam amicam lachrymãtibus oculis, & in immẽsũ expãso cordis sinu circumplexus sit, & suo pectori suauiter adstrinxerit.*

Porrò τὸ *amator* intellige per excellentiam. Amor enim formæ est ardens & violentus, vt vi- D dere est in amasiis feminarum, qui earum amore dicunt aguntque admiranda, vt stultescere & insanire videantur; ac patiuntur quælibet dura, vt iis potiantur. Multò ardentior in Salomone & Sanctis est sapientiæ & sanctitatis diuinæ amor, iuxta illud Cantic. 8. *Fortis est vt mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio*, Hinc ἔρως, id est amor, alludit ad Ἄρης, id est Mars, quòd amor sit Martius, & polleat fortitudine Martia, instar ferri edomet omnia, prælia quælibet non reformidet, sed ineat; dura quæcumque fortiter sustineat, vulnera infligat & suscipiat, iuxta illud Cant. 2. 5. *Amore lãgueo*; Symmach. *vulnerata dilectione ego sũ*. Studiosus ergo sapientiæ, pro ea omnia difficilia capessat, & omnia dura generosè sustineat.

Vers. 3. GENEROSITATEM (S. Hilar. in psal. 127. ver- A tit, *honestatem*, id est honorem, decus, præstantiam, nobilitatem) ILLIVS GLORIFICAT, CONTVBERNIVM HABENS DEI: SED ET OMNIVM DOMINVS DILEXIT ILLAM] Tertia, post amabilitatem & pulchritudinem est hæc sapientiæ dos, scilicet nobilitas & generositas. Tò Sapientiæ generositas. *illius* non est in Græco: vnde sic aliqui explicant 1 q. d. Sapientia est generosa, ideoque generositatem discipulis suis commendat, imò *glorificat*, id est miris laudibus & encomiis extollit, iubetque omnibus, vt sint animo non abiecto, vili & depresso, sed excelso, nobili & generoso, ac magna magno animo aggrediantur, vt ab heroicis operibus generosi & heroës esse ac nominari possint. Causa est, quòd ipsa contubernium habeat Dei, id est Deo sit familiaris, cum eoq; assiduè cõuersetur: quare à Deo generoso discit generositatem, vt generosa & diuina meditetur & moliatur. Hinc & suis iubet assiduè per orationem & meditationem versari & ambulare cum Deo, instar Henoch & Noë, vt ab eo discant terrena omnia calcare, ac cælestia ambire, nec nisi diuina cogitare, desiderare, operari; vti fecere omnes Apostoli, Martyres, sancti Doctores, sanctæ Virgines, &c. Vnde S. Hieron. *Virtus*, inquit, *posceie animi robur Socraticum*, imò Herculeum; quin & Christus: *Regnum cælorum*, inquit, *vim patitur, & violenti rapiunt illud*, Matth. 11. Huc facit illud Senecæ epist. 112. *At ille, qui philosophiam in remedium suum exercuit, ingens fit animo, plenus fiduciæ, inexuperabilis, & maior adeũti. Quod in magnis euenit montibus, quorum proceritas minùs apparet longè intuentibus: cùm accesseris, tunc manifestum fit, quòd* C *in arduo summa sint. Talis est, mi Lucili, verus, & rebus, non artificio philosophus. Inedito stat admirabilis, celsus, magnitudinis veræ: non exurgit in plantas, nec summis ambulat digitis, eorum more qui mẽdacio staturam adiuuant, longioresq; quàm sunt videri volunt. Contentus est magnitudine sua. Quid ni contentus sit eò vsque creuisse, quò manum fortuna nõ porrigit? Ergo & supra humana est. Par sibi in omni statu rerum, siue secundo cursu vita procedit, siue fluctuatur per aduersa & difficilia.*

Græca ad verbum sic habent, *εὐγένειαν δοξάζει, συμβίωσιν θεοῦ ἔχουσα.* quod Primò, Iansen. sic vertit & explicat: Sapientia *putat esse nobilitatem habere conuictum cum Deo*: δοξάζει enim, tam putare, quàm glorificare significat: vnde δόξα tam opinionem, quàm gloriam denotat: & participium ἔχουσα, id est *habens*, more Græco ponitur pro infinitiuo *habere*.

Secundò, alij q. d. Sapientia *generositatem glorificat*, hoc est nobilitatem illustrat, putà fami- 2 liam generosam & nobilem, illustriorem & gloriosiorem reddit, vti patet in Platone, Aristotele, Cicerone, quos sapientia humana celebres & gloriosos effecit: multò magis id patet in S. Augustino, Hieronymo, Chrysostomo, Basilio, S. Thoma Aquinate, cæterisque Ecclesiæ Doctoribus, quos sapientia diuina apud omnes gentes per omnia sæcula nobilitauit. Nobilitas enim generis est externa, vtpote excita ab auis & proauis: nobilitas verò sapientiæ & virtutis est interna & propria, vtpote proprio labore & studio parta. Vnde Cicero gloriatur: *Ego*, inquit, *mea virtute maioribus præluxi.* Verùm hos sensus elidit

ehidit τὸ *illius*, quod addidit Noſter, & ſolerter in Græco ſubintellexit. Vnde.

3 Tertiò, nonnulli τὸ *illius* referunt ad ſtudioſum ſapientiæ. q. d. Sapientia ſui ſtudioſos, qui contubernium & conuerſationem habẽt cum Deo, velut nobiles & generoſos glorificat, id eſt illuſtres & glorioſos reddit, vti reddidit Moſen, qui ex conſortio Dei radios, & quaſi cornua lucis faciei ſuæ affixa accepit, Exodi 34. 30. Verùm græcè eſt femininum ἔχουσα, id eſt *habens*, quod proinde ad virum ſtudioſum ſapientiæ referri nequit: ſic enim dicendum eſſet maſculinè ἔχων.

4 Quartò, alij τὸ *illius* referunt ad τὸ *forma*, quod præceſſit. q. d. Sapientiæ formam ſiue pulchritudinem, quæ ipſius eſt decor, ornatus, nobilitas & generoſitas, illuſtrat & glorificat contubernium Dei; pulchritudo enim ſapientiæ valdè exornatur ex eo, quòd ipſa habeat conſortium & familiaritatem cum Deo, Vnde Arabicus vertit, *pulchritudo eius nobilitat, concedens coniunctionem vel coniugium Dei*; vice verſâ Syrus vertit, *& gaudium, & laus, & gloria Dei in participatione eius*. Coniuges enim ſe inuicem amant & glorificant.

Genuinè.

5 Quintò & germanè, τὸ *illius* refer ad ſapientiam, de qua omnis eſt hic ſermo. q. d. Inde patet, quanta ſit ſapientiæ generoſitas & nobilitas, quòd ſcilicet ipſa habeat contubernium, vel, vt græcè eſt, συμβίωσιν, id eſt conuictum, hoc eſt ſummam conſuetudinem & familiaritatem cum Deo, cum eoque commoretur, colloquatur, epuletur, diſſuauietur, quodque Deus intimè illam amet & diligat. Generoſitatem ergo, id eſt nobilitatem, eius illuſtrat & glorificat ipſe conuictus Dei. Aut, vt alij, q. d. Sapientia habens contubernium, ſeu conuictum cum Deo, celebrat eum & glorificat tanquam ſummam generoſitatem & nobilitatem. Aut potiùs q. d. Sapientiæ generoſum genus nobilemque proſapiam, quòd ſcilicet ſit orta ex Deo, illuſtrat & glorificat, quòd eadem velut contubernalis & ſponſa Dei cum eo intimè conuerſetur, conuiuat, in eodemque cum eo thalamo & menſa degat, velut ei par & æqualis. Græcum enim συμβίωσις, id eſt conuictus, tribui ſolet coniugibus, quorum iugis eſt conuictus, ſummaque conuerſatio, par & æqualis amor. Sapientia ergo inducitur hîc quaſi filia & ſimul ſponſa Dei, ideoque duplici hoc titulo nobiliſſima & illuſtriſſima.

Sic myſticè B. Virgo glorificatur, quòd ipſa ſit genitrix, filia, ſponſa Dei; genitrix Dei Filij, filia Dei Patris, ſponſa Spiritus ſancti. Græcũ enim εὐγένεια, id eſt generoſitas, nobilitas, à γένος, æquè ac Latinum generoſitas à genere, generiſque nobilitate nomen accepit, vti docet Tiraquellus de Nobilitate c. 2. n. 47 & ſeq. Nobilis enim dicitur, quaſi noſcibilis, vel notus ex genere, putà ex auis & atauis nobilibus, & ex virtute notis. Sic S. Hilarius in pſal. 127. ex hoc loco ſapientiam *nobilem ſponſam* appellat. Ipſa ergo eſt eugenia, id eſt nobilitas æquè, ac συμβιωτὴς, id eſt conuictrix & coniunx Dei. Eſt enim integra nobilitatis ſapientiæ ratio, quòd ipſa habeat tantam cum Deo conſuetudinem, vt non ſolùm ex eo ſit orta, ſed & cum eo coniunctiſſimè viuat, eoque potiatur familiariter; ceu ſponſa ſponſo; & quòd Deus viciſſim eam intimè diligat: ex vtroque

enim vera ſummaque nobilitas oritur. Multi enim A ſunt filij & filiæ regum, quæ non in menſa parentum, ſed à nutricibus aluntur; vnde vix vident, vix norunt parentes, nihilque apud eos poſſunt. At ſapientia ita eſt filia Dei, vt ſimul ſit contubernalis & conuiua Dei, iugiterque menſæ & thalamo eius aſſideat: plurimum ergo apud eum poteſt. Eſt hic ingens ſtimulus ad ſapientiæ ſtudium, quòd per eam fiamus generoſi, nobiles, contubernales & familiares Dei, ac intimè à Deo diligamur. Canoniſtarum ſententia eſt, nobiles ſi fiant Religioſi, perdere nobilitatem, vt potè iam mundo & ſæculo mortuos. Vnde lib. 5. Decret. titulo 34. de purgat. canonica cap. 1. *Nobilis*, Gloſſa ait: *propter crimẽ perditur nomen dignitatis; ſicut per monachatum amittit quis nobilitatem*; Verùm rectè Tiraquellus lib. de Nobilitate c. 26. id explicat, vt per nobilitatem intelligantur nobi- B les honores, tituli & ditiones, vti ſunt regnum, Ducatus, Comitatus, Baronatus: horum enim incapax eſt Religioſus, per votum paupertatis; idem tamen ſeruat priſtinam nobilitatem, quæ ſita eſt in iure ſanguinis, quòd ſcilicet prognatus ſit ex parentibus nobilibus, Comitibus, Ducibus, Regibus: hæc enim eſt indelebilis, vtpote vnâ cum natura in natiuitate accepta. Religioſus ergo nobilitatem ſuam non amittit, ſed altiori diuiniore auget & duplicat, dum ditiones & regna terræ contemnens, vnique vacans Deo, illius fit familiaris & intimus, vti hîc docet Sapiens.

An Religioſus perdat nobilitatem.

Myſticè S. Bonauent. Gloſſa & Hugo: Filius Dei, inquiunt, qui eſt Sapientia Patris, nobilitatem & generoſitatem habet ex ſuo genere & generatione, quòd ſcilicet ſit genitus à Deo Patre. C Vnde idem habet contubernium, id eſt æqualitatem intimamque coniunctionem cum Patre: illi enim eſt ὁμόιος & conſubſtantialis: vnde tam ſuum, quàm Patris genus glorificat, adeoque in omnibus Patris gloriam quærit & propagare ſatagit; ideoque factus eſt homo, crucemque & mortem ſubijt. Quare Deus Pater Filium quà Deum, amat amore ſimpliciter infinito; quà hominem, amore tanto, qui ſuperet amorem omnium creaturarum ſimul ſumptarum. Nam humanitatem Christi aſſumpſit ad vnionem hypoſtaticam cum Verbo: quæ eſt dignitas & gratia tanta, vt longè tranſcendat omnes dignitates & gratias omnibus creaturis communicatas, etiam vnitas & ſimul ſumptas. Chriſtum ſectatus Paulus, magnus Dei Chriſtique amator & conuictor: *Viuo*, inquit, *ego, iam non ego, viuit verò in me* D *Chriſtus*, Gal. 2. 20. Quare Deus illum præ ceteris dilexit, eumque ſuæ gloriæ præconem, & doctorem Gentium effecit.

Myſticè, Chriſtus eſt generoſiſſimus.

Symbol. hæc facilè adaptes B. Virgini, cuius nobilitas & generoſitas tanta fuit, vt ex ea genus duxerit, carnemque ſumpſerit, ipſe Dei Filius cum quo ipſa corporaliter iugem habuit συμβίωσιν, id eſt conuictum, meruitque ipſam Dei Sapientiam ex ſe incarnatam iugiter videre & audire, eiuſque ignitis ſermonibus, velut amoris radiis accendi. De quo S. Bernard. hom. 1. ſuper Miſſus eſt: *Maria*, inquit, *matrem ſe agnoſcens, maieſtatem illam, cui angeli cum reuerentia ſeruiũt, cum fiducia ſuũ nuncupat filium, dicẽs: Fili, quid fecisti nobis ſic?* Et mox: *Et erat ſubditus illis, quis? quibus? Deus, cui angeli ſubditi ſunt, cui principatus & poteſtates obe-*

Generoſitas B. Virginis.

derio pacem in rebus extrinsecis, nec inueniebam. Tandem quadam virgo sole splendidior mihi apparuit, cuius nomen ignorabam. Hæc propiùs accedens vt iusto vultu, placidoq; affatu: O iuuenis, ait, dilecte, cur effundis cor tuum, & pacem sectando per multa vagaris? quod quæris, penes me est: quod concupisti, tibi polliceor; si tantum me in sponsã habere volueris. Cùm verò nomen ipsius, & genus, & dignitatem scire peroptarem, se ait sapientiam Dei esse, quæ propter hominum reformationem humanam formam suscepit. Assensi igitur, & dato pacis osculo læta recessit.

D Henrici Susonis.

Ita D. Henricus Suso, qui sub annum Domini 1350. doctrina, sanctitate & miraculis claruit, ac mirus sapientiæ fuit amator, vnde & Minister æternæ sapientiæ est cognominatus, cùm hæc Sapiẽtis verba: *Quæsiui eam mihi in sponsã assumere, & amator factus sum formæ illius*, ad mensam legi audiret, tanto eius amore exarsit, vt spiritale cum ea connubium contraxerit. Audi Auctorem Vitæ eius cap. 4. *Dum his flagraret desideriis, sapientia tali schemate se illi visendam præbuit. Longè super ipsũ ferebatur in colũna nubis residens in throno eburneo, micans instar luciferi, & tanquam sol lucens in virtute sua: corona eius erat æternitas, amictus felicitas, sermo suauitas, complexus omnis boni satietas. Propè erat & longè aberat, sublimis & humilis, præsẽs & occulta; familiarem se præbebat, nec tamen apprehẽdi poterat: excelsis cæli fastigiis erat altior, & abysso profundior: attingebat à fine vsque ad finẽ fortiter, & disponebat omnia suauiter. Dũ elegãtis puellæ speciem tenere videbatur, mox pulcherrimi iuuenis præ se ferebat imaginem. Nonnunquam ceu artium omnium peritissimam se præbebat amicam, cunctis amabilem. Itaque dulcissimè ad eum se conuertens, & comiter nõ tamen sine diuina quadam maiestate illi arridens, benignè his eum verbis affata est: Præbe fili cor tuum mihi. Tũ verò vestigiis illius aduolutus medullitus ac humillimè illi gratias egi.* Et nõnullis interiectis: *Interim nonnũquam anima illius sese cõmunicabat ipse propemodũ totius boni fons & profluuium, in quo simul reperit quidquid pulchrũ, amabile vel desiderabile esset: siquidem id illic modo ineffabili existebat. Hinc quamdam contraxit consuetudinẽ, vt quoties cantiones amatorias dici vel cãtari audisset, corde & animo ad suauissimã amicam suam, ex qua quidquid est amabile procedit, abstracto quodãmodo in se confestim intrò reciperet, siue introrsus raperetur. Neque sanè dici possit, quoties grauissimã illam amicam lachrymãtibus oculis, & immẽsũ expãso cordis sinu circumplexus sit, & suo pectori suauiter adstrinxerit.*

Sapientiæ forma.

Porrò τὸ *amator* intellige per excellentiam. Amor enim formæ est ardens & violentus, vt videre est in amasiis feminarum, qui earum amore dicunt aguntque admiranda, vt stultescere & insanire videantur; ac patiuntur quælibet dura, vt iis potiantur. Multò ardentior in Salomone & Sanctis est sapientiæ & sanctitatis diuinæ amor, iuxta illud Cantic. 8. *Fortis est vt mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio*, Hinc ἔρως, id est amor, alludit ad Ἄρης, id est Mars, quòd amor sit Martius, & polleat fortitudine Martia, instar ferri edomet omnia, prælia quælibet non reformidet, sed ineat; dura quæcumque fortiter sustineat, vulnera infligat & suscipiat, iuxta illud Cant. 2. 5. *Amore lãgueo*; Symmach. *vulnerata dilectione ego sũ*. Studiosus ergo sapientiæ, pro ea omnia difficilia capessat, & omnia dura generosè sustineat.

Vers. 3.

GENEROSITATEM (S. Hilar. in psal. 127. vertit, *honestatem*, id est honorem, decus, præstantiam, nobilitatem) ILLIVS GLORIFICAT, CONTVBERNIVM HABENS DEI: SED ET OMNIVM DOMINVS DILEXIT ILLAM] Tertia, post amabilitatem & pulchritudinem est hæc sapientiæ dos, scilicet nobilitas & generositas. Tò *illius* non est in Græco: vnde sic aliqui explicant q. d. Sapientia est generosa, ideoque generositatem discipulis suis commendat, imò *glorificat*, id est miris laudibus & encomiis extollit, iubetque omnibus, vt sint animo non abiecto, vili & depresso, sed excelso, nobili & generoso, ac magna magno animo aggrediantur, vt ab heroicis operibus generosi & heroës esse ac nominari possint. Causa est, quòd ipsa contubernium habeat Dei, id est Deo sit familiaris, cum eoq; assiduè cõuersetur: quare à Deo generoso discit generositatem, vt generosa & diuina meditetur & moliatur. Hinc & suis iubet assiduè per orationem & meditationem versari & ambulare cum Deo, instar Henoch & Noë, vt ab eo discant terrena omnia calcare, ac cælestia ambire, nec nisi diuina cogitare, desiderare, operari; vti fecere omnes Apostoli, Martyres, sancti Doctores, sanctæ Virgines, &c. Vnde S. Hieron. *Virtus*, inquit, *poscit animi robur Socraticum*, imò Herculeum; quin & Christus: *Regnum cælorum*, inquit, *vim patitur, & violenti rapiunt illud*, Matth. 11. Huc facit illud Senecæ epist. 112. *At ille, qui philosophiam in remedium suum exercuit, ingens fit animo, plenus fiduciæ, inexuperabilis, & maior adeunti. Quod in magnis euenit montibus, quorum proceritas minùs apparet longè intuentibus: cùm accesseris, tunc manifestum fit, quòd in arduo summa sint. Talis est, mi Lucili, verus, & rebus, non artificiis philosophus. In edito stat admirabilis, celsus, magnitudinis veræ: non exurgit in plantas, nec summis ambulat digitis, eorum more qui mẽdacio staturam adiuuant, longioresq; quàm sunt videri volunt. Contentus est magnitudine sua. Quid ni contentus sit eò vsque creuisse, quò manum fortuna nõ porrigit? Ergo & supra humana est. Par sibi in omni statu rerum, siue secundo cursu vita procedit, siue fluctuatur per aduersa & difficilia.*

Sapientiæ generositas.

1

Græca ad verbum sic habent, εὐγένειαν δοξάζει, συμβίωσιν θεοῦ ἔχουσα. quod Primò, Iansen. sic vertit & explicat: Sapientia *putat esse nobilitatem habere conuictum cum Deo*: δοξάζει enim, tam putare, quàm glorificare significat: vnde δόξα tam opinionem, quàm gloriam denotat: & participium ἔχουσα, id est *habens*, more Græco ponitur pro infinitiuo *habere*.

2

Secundò, alij q. d. Sapientia *generositatem glorificat*, hoc est nobilitatem illustrat, putà familiam generosam & nobilem, illustriorem & gloriosiorem reddit, vti patet in Platone, Aristotele, Cicerone, quos sapientia humana celebres & gloriosos effecit: multò magis id patet in S. Augustino, Hieronymo, Chrysostomo, Basilio, S. Thoma Aquinate, cæterisque Ecclesiæ Doctoribus, quos sapientia diuina apud omnes gentes per omnia sæcula nobilitauit. Nobilitas enim generis est externa, vtpote excita ab auis & proauis: nobilitas verò sapientiæ & virtutis est interna & propria, vtpote proprio labore & studio parta. Vnde Cicero gloriatur: *Ego*, inquit, *mea virtute maioribus præluxi*. Verùm hos sensus

elidit

ehdit τῆ ἰλλιυς, quod addidit Noster, & folerter in Græco fubintellexit. Vnde. A

3 Tertiò, nonnulli τῆ ἰλλιυς referunt ad ftudiofum fapientiæ. q. d. Sapientia fui ftudiofos, qui contubernium & conuerfationem habēt cum Deo, velut nobiles & generofos glorificat, id eft illuftres & gloriofos reddit, vti reddidit Mofen, qui ex confortio Dei radios, & quafi cornua lucis faciei fuæ affixa accepit, Exodi 34. 30. Verùm græcè eft femininum ἔχουσα, id eft *habens*, quod proinde ad virum ftudiofum fapientiæ referri nequit: fic enim dicendum effet mafculinè ἔχων.

4 Quartò, alij τῆ ἰλλιυς referunt ad τῆ *forma*, quod præceffit. q. d. Sapientiæ formam fiue pulchritudinem, quæ ipfius eft decor, ornatus, nobilitas & generofitas, illuftrat & glorificat contubernium Dei; pulchritudo enim fapientiæ valdè exornatur ex eo, quòd ipfa habeat confortium & familiaritatem cum Deo, Vnde Arabicus vertit, *pulchritudo eius nobilitat, concedens coniunctionem vel contingium Dei*; vice verfâ Syrus vertit, *& gaudium, & laus, & gloria Dei in participatione eius*; Coniuges enim fe inuicem amant & glorificant.

5 Quintò & germanè, τῆ ἰλλιυς refer ad fapientiam, de qua omnis eft hic fermo. q. d. Inde patet, quanta fit fapientiæ generofitas & nobilitas, quòd fcilicet ipfa habeat contubernium, vel, vt græcè eft, συμβίωσιν, id eft conuictum, hoc eft fummam confuetudinem & familiaritatem cum Deo, cum eoque commoretur, colloquatur, epuletur, diffauietur, quodque Deus intimè illam amet & diligat. Generofitatem ergo, id eft nobilitatem, eius illuftrat & glorificat ipfe conuictus Dei. Aut, vt alij, q.d. Sapientia habens contubernium, feu conuictum cum Deo, celebrat eum & glorificat tanquam fummam generofitatem & nobilitatem. Aut potiùs q. d. Sapientiæ generofum genus nobilemque profapiam, quòd fcilicet fit orta ex Deo, illuftrat & glorificat, quòd eadem velut contubernalis & fponfa Dei cum eo intimè conuerfetur, conuiuat, in eodemque cum eo thalamo & menfâ degat, velut ei par & æqualis. Græcum enim συμβίωσις, id eft conuictus, tribui folet coniugibus, quorum iugis eft conuictus, fummaque conuerfatio, par & æqualis amor. Sapientia ergo inducitur hîc quafi filia & fimul fponfa Dei, ideoque duplici hoc titulo nobiliffima & illuftriffima.

genuinè.

Sic myfticè B. Virgo glorificatur, quòd ipfa fit genitrix, filia, fponfa Dei; genitrix Dei Filij, filia Dei Patris, fponfa Spiritus fancti. Græcū enim εὐγένεια, id eft generofitas, nobilitas, à γένος, æquè ac Latinum generofitas à genere, generifque nobilitate nomen accepit, vti docet Tiraquellus de Nobilitate c. 2. n. 47 & feq. Nobilis enim dicitur, quafi nofcibilis, vel notus ex genere, putà ex auis & atauis nobilibus, & ex virtute notis. Sic S. Hilarius in pfal. 127. ex hoc loco fapientiam *nobilem fponfam* appellat. Ipfa ergo eft eugenia, id eft nobilitas æquè, ac συμβίωσις, id eft conuictrix & coniunx Dei. Eft enim integra nobilitatis fapientiæ ratio, quòd ipfa habeat tantum cum Deo confuetudinem, vt non folùm ex eo fit orta, fed & cum eo coniunctiffimè viuat, eoque potiatur familiariter; ceu fponfa fponfo; & quòd Deus viciffim eam intimè diligat: ex vtroque enim vera fummaque nobilitas oritur. Multi enim funt filij & filiæ regum, quæ non in menfa parentum, fed à nutricibus aluntur; vnde vix vident, vix norunt parentes, nihilque apud eos poffunt. At fapientia ita eft filia Dei, vt fimul fit contubernalis & conuiua Dei, iugiterque menfæ & thalamo eius affideat: plurimum ergo apud eum poteft. Eft hic ingens ftimulus ad fapientiæ ftudium, quòd per eam fiamus generofi, nobiles, contubernales & familiares Dei, ac intimè à Deo diligamur. Canoniftarum fententia eft, nobiles fi fiant Religiofi, perdere nobilitatem, vt potè iam mundo & fæculo mortuos. Vnde lib. 5. Decret. titulo 34. de purgat. canonica cap. 1. *Nobilis*, Gloffa ait: *propter crimē perditur nomen dignitatis; ficut per monachatum amittit quis nobilitatem*: Verum rectè Tiraquellus lib. de Nobilitate c. 26. id explicat, vt per nobilitatem intelligantur nobiles honores, tituli & ditiones, vti funt regnum, Ducatus, Comitatus, Baronatus: horum enim incapax eft Religiofus, per votum paupertatis; idem tamen feruat priftinam nobilitatem, quæ fita eft in iure fanguinis, quòd fcilicet prognatus fit ex parentibus nobilibus, Comitibus, Ducibus, Regibus: hæc enim eft indelebilis, vtpote vnà cum natura in natiuitate accepta. Religiofus ergo nobilitatem fuam non amittit, fed eam diuiniore auget & duplicat, dum ditiones & regna terræ contemnens, vnique vacans Deo, illius fit familiaris & intimus, vti hîc docet Sapiens. B

An Religiofus perdat nobilitatem.

Myfticè S. Bonauent. Gloffa & Hugo: Filius Dei, inquiunt, qui eft Sapientia Patris, nobilitatem & generofitatem habet ex fuo genere & generatione, quòd fcilicet fit genitus à Deo Patre. C Vnde idem habet contubernium, id eft æqualitatem intimamque coniunctionem cum Patre: ille enim eft ὁμόθεος & confubftantialis: vnde tam fuum, quàm Patris genus glorificat, adeoque in omnibus Patris gloriam quærit & propagare fatagit; ideoque factus eft homo, crucemque & mortem fubijt. Quare Deus Pater Filium quà Deum, amat amore fimpliciter infinito; quà hominem, amore tanto, qui fuperet amorem omnium creaturarum fimul fumptarum. Nam humanitatem Chrifti affumpfit ad vnionem hypoftaticam cum Verbo: quæ eft dignitas & gratia tanta, vt longè tranfcendat omnes dignitates & gratias omnibus creaturis communicatas, etiam vnitas & fimul fumptas. Chriftum fecutus Paulus, magnus Dei Chriftique amator & conuictor: *Viuo, inquit, ego, iam non ego, viuit verò in me Chriftus*, Gal. 2. 20. Quare Deus illum præ cæteris dilexit, eumque fuæ gloriæ præconem, & doctorem Gentium effecit. D

Myfticè, Chriftus eft generofiffimus.

Symbol. hæc facilè adaptes B. Virgini, cuius nobilitas & generofitas tanta fuit, vt ex ea genus duxerit, carnemque fumpferit, ipfe Dei Filius cum quo ipfa corporaliter iugem habuit συμβίωσιν, id eft conuictum, meruitque ipfam Dei Sapientiam ex fe incarnatam iugiter videre & audire, eiufque ignitis fermonibus, velut amoris radijs accendi. De quo S. Bernard. hom. 1. fuper Miffus eft: *Maria, inquit, matrem fe agnofcens, maieftatem illam, cui angeli cum reuerentia feruiūt, cum fiducia fuū nuncupat filium, dicēs: Fili, quid fecifti nobis fic?* Et mox: *Et erat fubditus illis, quis? quibus? Deus, cui angeli fubditi funt, cui principatus & poteftates obe-*

Generofitas B. Virginis.

derio pacem in rebus extrinsecis, nec inueniebam. Tandem quadam virgo sole splendidior mihi apparuit, cuius nomen ignorabam. Hæc propiùs accedens vt iusto vultu, placidoq; affatu: O iuuenis, ait, dilecte, cur effundis cor tuum, & pacem sectando per multa vagaris? quod quæris, penes me est: quod concupisti, tibi polliceor; si tantum me in sponsā habere volueris. Cùm verò nomen ipsius, & genus, & dignitatem scire peroptarem, se ait sapientiam Dei esse, quæ propter hominum reformationem humanam formam suscepit. Assensi igitur, & dato pacis osculo læta recessit.

D Henrici Susonis.

Ita D. Henricus Suso, qui sub annum Domini 1350. doctrina, sanctitate & miraculis claruit, ac mirus sapientiæ fuit amator, vnde & Minister æternæ sapientiæ est cognominatus, cùm hæc Sapiētis verba: *Quæsiui eam mihi in sponsā assumere, & amator factus sum formæ illius*, ad mensam legi audiret, tanto eius amore exarsit, vt spiritale cum B ea connubium contraxerit. Audi Auctorem Vitæ eius cap. 4. *Dum his flagraret desideriis, sapientia*

Sapientiæ forma.

tali schemate se illi visendam præbuit. Longè super ipsū ferebatur in columna nubis residens in throno eburneo, micans instar luciferi, & tanquam sol lucens in virtute sua: corona eius erat æternitas, amictus felicitas, sermo suauitas, complexus omnis boni satietas. Propè erat & longè aberat, sublimis & humilis, præsēs & occulta; familiarem se præbebat, nec tamen apprehēdi poterat: excelsis cæli fastigiis erat altior, & abysso profundior: attingebat à fine vsque ad finē fortiter, & disponebat omnia suauiter. Dū elegātis puellæ speciē tenere videbatur, mox pulcherrimi iuuenis præ se ferebat imaginem. Nonnunquam ceu artium omnium peritissimam se præbebat amicam, cunctis amabilem. Itaque dulcissimè ad eum se conuertens, & comiter nō tamen sine diuina quadam maiestate illi arridens, benignè his eum verbis affata est: Præbe fili cor tuum C *mihi. Tū verò vestigiis illius aduolutus medullitus ac humillimè illi gratias egi.* Et nōnullis interiectis: *Interim nonnūquam animæ illius sese cōmunicabat ipse propemodū totius boni fons & profluuium, in quo simul reperit quidquid pulchrū, amabile vel desiderabile esset: siquidem id illic modo ineffabili existebat. Hinc quamdam contraxit consuetudinē, vt quoties cantiones amatorias dici vel cātari audisset, corde & animo ad suauissimā amicam suam, ex qua quidquid est amabile procedit, abstracto quodā intuitu sese confestim intrò reciperet, siue introrsus raperetur. Neque sanè dici possit, quoties grauissimā illam amicam lachrymātibus oculis, & in immēsū expāso cordis sinu circumplexus sit, & suo pectori suauiter adstrinxerit.*

Porrò τὸ *amator* intellige per excellentiam. Amor enim formæ est ardens & violentus, vt vi- D dere est in amasiis feminarum, qui earum amore dicunt aguntque admiranda, vt stultescere & insanire videantur; ac patiuntur quælibet dura, vt iis potiantur. Multò ardentior in Salomone & Sanctis est sapientiæ & sanctitatis diuinæ amor, iuxta illud Cantic. 8. *Fortis est vt mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio*, Hinc ἔρως, id est amor, alludit ad Ἄρης, id est Mars, quòd amor sit Martius, & polleat fortitudine Martia, instar ferri edomet omnia, prælia quælibet non reformidet, sed ineat; dura quæcumque fortiter sustineat, vulnera infligat & suscipiat, iuxta illud Cant. 2. 5. *Amore lāgueo*; Symmach. *vulnerata dilectione ego sū*. Studiosus ergo sapientiæ, pro ea omnia difficilia capessat, & omnia dura generosè sustineat.

Vers. 3.

GENEROSITATEM (S. Hilar. in psal. 127. vertit, *honestatem*, id est honorem, decus, præstantiam, nobilitatem) ILLIVS GLORIFICAT, CONTVBERNIVM HABENS DEI: SED ET OMNIVM DOMINVS DILEXIT ILLAM] Tertia, post amabilitatem & pulchritudinem est hæc sapientiæ dos, scilicet nobilitas & generositas. Τὸ *illius* non est in Græco: vnde sic aliqui explicant q. d. Sapientia est generosa, ideoque generositatem discipulis suis commendat, imò *glorificat*, id est miris laudibus & encomiis extollit, iubetque omnibus, vt sint animo non abiecto, vili & depresso, sed excelso, nobili & generoso, ac magna magno animo aggrediantur, vt ab heroicis operibus generosi & heroës esse ac nominari possint. Causa est, quòd ipsa contubernium habeat Dei, id est Deo sit familiaris, cum eoq; assiduè cōuersetur: quare à Deo generoso discit generositatem, vt generosa & diuina meditetur & moliatur. Hinc & suis iubet assiduè per orationem & meditationem versari & ambulare cum Deo, instar Henoch & Noë, vt ab eo discant terrena omnia calcare, ac cælestia ambire, nec nisi diuina cogitare, desiderare, operari; vti fecere omnes Apostoli, Martyres, sancti Doctores, sanctæ Virgines, &c. Vnde S. Hieron. *Virtus*, inquit, *posset animi robur Socraticum*, imò Herculeum; quin & Christus: *Regnum cælorum*, inquit, *vim patitur, & violenti rapiunt illud*, Matth. 11. Huc facit illud Senecæ epist. 112. *At ille, qui philosophiam in remedium suum exercuit, ingens fit animo, plenus fiduciæ, inexuperabilis, & maior adeūti. Quod in magnis euenit montibus, quorum proceritas minùs apparet longè intuentibus: cùm accesseris, tunc manifestum fit, quòd in arduo summa sint. Talis est, mi Lucili, verus, & rebus, non artificio philosophus. In edito stat admirabilis, celsus, magnitudinis veræ: non exurgit in plantas, nec summis ambulat digitis, eorum more qui mēdacio staturam adiuuant, longioresq; quàm sunt videri volunt. Contentus est magnitudine sua. Quid ni contentus sit eò vsque creuisse, quò manum fortuna nō porrigit? Ergo & supra humana est. Par sibi in omni statu rerum, siue secundo cursu vita procedit, siue fluctuatur per aduersa & difficilia.*

Sapientiæ generositas.

Græca ad verbum sic habent, εὐγένειαν δοξάζει, συμβίωσιν Θεοῦ ἔχουσα. quod Primò, Iansen. sic vertit & explicat: Sapientia *putat esse nobilitatem habere conuictum cum Deo*: δοξάζει enim, tam putare, quàm glorificare significat: vnde δόξα tam opinionem, quàm gloriam denotat: & participium ἔχουσα, id est *habens*, more Græco ponitur pro infinitiuo *habere*.

Secundò, alij q. d. Sapientia *generositatem glorificat*, hoc est nobilitatem illustrat, putà familiam generosam & nobilem, illustriorem & gloriosiorem reddit, vti patet in Platone, Aristotele, Cicerone, quos sapientia humana celebres & gloriosos effecit: multò magis id patet in S. Augustino, Hieronymo, Chrysostomo, Basilio, S. Thoma Aquinate, cæterisque Ecclesiæ Doctoribus, quos sapientia diuina apud omnes gentes per omnia sæcula nobilitauit. Nobilitas enim generis est externa, vtpote excita ab auis & proauis: nobilitas verò sapientiæ & virtutis est interna & propria, vtpote proprio labore & studio parta. Vnde Cicero gloriatur: *Ego*, inquit, *mea virtute maioribus præluxi*. Verùm hos sensus elidit

ehidit τὸ *illius*, quod addidit Noster, & solerter in Græco subintellexit. Vnde.

3 Tertiò, nonnulli τὸ *illius* referunt ad studiosum sapientiæ. q. d. Sapientia sui studiosos, qui contubernium & conuersationem habēt cum Deo, velut nobiles & generosos glorificat, id est illustres & gloriosos reddit, vti reddidit Mosen, qui ex consortio Dei radios, & quasi cornua lucis faciei suæ affixa accepit, Exodi 34. 30. Verùm græcè est femininum ἔχουσα, id est *habens*, quod proinde ad virum studiosum sapientiæ referri nequit: sic enim dicendum esset masculinè ἔχων.

4 Quartò, alij τὸ *illius* referunt ad τὸ *forma*, quod præcessit. q. d. Sapientiæ formam siue pulchritudinem, quæ ipsius est decor, ornatus, nobilitas & generositas, illustrat & glorificat contubernium Dei; pulchritudo enim sapientiæ valdè exornatur ex eo, quòd ipsa habeat consortium & familiaritatem cum Deo, Vnde Arabicus vertit, *pulchritudo eius nobilitat, concedens coniunctionem* vel *coniugium Dei*; vice versâ Syrus vertit, *& gaudium, & laus, & gloria Dei in participatione eius*. Coniuges enim se inuicem amant & glorificant.

5 Quintò & germanè, τὸ *illius* refer ad sapientiam, de qua omnis est hic sermo. q. d. Inde patet, quanta sit sapientiæ generositas & nobilitas, quòd scilicet ipsa habeat contubernium, vel, vt græcè est, συμβίωσιν, id est conuictum, hoc est summam consuetudinem & familiaritatem cum Deo, cum eoque commoretur, colloquatur, epuletur, dissuauietur, quodque Deus intimè illam amet & diligat. Generositatem ergo, id est nobilitatem, eius illustrat & glorificat ipse conuictus Dei. Aut, vt alij, q. d. Sapientia habens contubernium, seu conuictum cum Deo, celebrat eum & glorificat tanquam summam generositatem & nobilitatem. Aut potiùs q. d. Sapientiæ generosum genus nobilemque prosapiam, quòd scilicet sit orta ex Deo, illustrat & glorificat, quòd eadem velut contubernalis & sponsa Dei cum eo intimè conuersetur, conuiuat, in eodemque cum eo thalamo & mensa degat, velut ei par & æqualis. Græcum enim συμβίωσις, id est conuictus, tribui solet coniugibus, quorum iugis est conuictus, summaque conuersatio, par & æqualis amor. Sapientia ergo inducitur hîc quasi filia & simul sponsa Dei, ideoque duplici hoc titulo nobilissima & illustrissima.

genuinè.

Sic mysticè B. Virgo glorificatur, quòd ipsa sit genitrix, filia, sponsa Dei; genitrix Dei Filij, filia Dei Patris, sponsa Spiritus sancti. Græcū enim εὐγένεια, id est generositas, nobilitas, à γένος, æquè ac Latinum generositas à genere, generisque nobilitate nomen accepit, vti docet Tiraquellus de Nobilitate c. 2. n. 47 & seq. Nobilis enim dicitur, quasi noscibilis, vel notus ex genere, putà ex auis & atauis nobilibus, & ex virtute notis. Sic S. Hilarius in psal. 127. ex hoc loco sapientiam *nobilem sponsam* appellat. Ipsa ergo est eugenia, id est nobilitas æquè, ac συμβιῶτις, id est conuictrix & coniunx Dei. Est enim integra nobilitatis sapientiæ ratio, quòd ipsa habeat tantam cum Deo consuetudinem, vt non solùm ex eo sit orta, sed & cum eo coniunctissimè viuat, eoque potiatur familiariter; ceu sponsa sponso; & quòd Deus vicissim eam intimè diligat: ex vtroque enim vera summaque nobilitas oritur. Multi enim sunt filij & filiæ regum, quæ non in mensa parentum, sed à nutricibus aluntur; vnde vix vident, vix norunt parentes, nihilque apud eos possunt. At sapientia ita est filia Dei, vt simul sit contubernalis & conuiua Dei, iugiterque mensæ & thalamo eius assideat: plurimum ergo apud eum potest. Est hic ingens stimulus ad sapientiæ studium, quòd per eam fiamus generosi, nobiles, contubernales & familiares Dei, ac intimè à Deo diligamur. Canonistarum sententia est, nobiles si fiant Religiosi, perdere nobilitatem, vt pote iam mundo & sæculo mortuos. Vnde lib. 5. Decret. titulo 34. de purgat. canonica cap. t. *Nobilis*, Glossa ait: *propter crimē perditur nomen dignitatis; sicut per monachatum amittit quis nobilitatem*. Verum rectè Tiraquellus lib. de Nobilitate c. 26. id explicat, vt per nobilitatem intelligantur nobiles honores, tituli & ditiones, vti sunt regnum, Ducatus, Comitatus, Baronatus: horum enim incapax est Religiosus, per votum paupertatis; idem tamen seruat pristinam nobilitatem, quæ sita est in iure sanguinis, quòd scilicet prognatus sit ex parentibus nobilibus, Comitibus, Ducibus, Regibus: hæc enim est indelebilis, vt pote vnà cum natura in natiuitate accepta. Religiosus ergo nobilitatem suam non amittit, sed aliâ diuiniore auget & duplicat, dum ditiones & regna terræ contemnens, vnique vacans Deo, illius fit familiaris & intimus, vti hîc docet Sapiens.

An Religiosus perdat nobilitatem.

Mysticè S. Bonauent. Glossa & Hugo: Filius Dei, inquiunt, qui est Sapientia Patris, nobilitatem & generositatem habet ex suo genere & generatione, quòd scilicet sit genitus à Deo Patre. Vnde idem habet contubernium, id est æqualitatem intimamque coniunctionem cum Patre: illa enim est ὁμοούσιος & consubstantialis: vnde tam suum, quàm Patris genus glorificat, adeoque in omnibus Patris gloriam quærit & propagare satagit; ideoque factus est homo, crucemque & mortem subijt. Quare Deus Pater Filium qua Deum, amat amore simpliciter infinito; quà hominem, amore tanto, qui superet amorem omnium creaturarum simul sumptarum. Nam humanitatem Christi assumpsit ad vnionem hypostaticam cum Verbo: quæ est dignitas & gratia tanta, vt longè transcendat omnes dignitates & gratias omnibus creaturis communicatas, etiam vnitas & simul sumptas. Christum secutus Paulus, magnus Dei Christique amator & conuictor: *Viuo*, inquit, *ego, iam non ego, viuit verò in me Christus*, Gal. 2. 20. Quare Deus illum præ ceteris dilexit, eumque suæ gloriæ præconem, & doctorem Gentium effecit.

Mysticè, Christus est generosissimus.

Symbol. hæc facilè adaptes B. Virgini, cuius nobilitas & generositas tanta fuit, vt ex ea genus duxerit, carnemque sumpserit, ipse Dei Filius cum quo ipsa corporaliter iugem habuit συμβίωσιν, id est conuictum, meruitque ipsam Dei Sapientiam ex se incarnatam iugiter videre & audire, eiusque ignitis sermonibus, velut amoris radiis accendi. De quo S. Bernard. hom. 1. super Missus est: *Maria*, inquit, *matrem se agnoscens, maiestatem illam, cui angeli cum reuerentia seruiūt, cum fiducia suū nuncupat filium, dicēs: Fili, quid fecisti nobis sic?* Et mox: *Et erat subditus illis, quis? quibus? Deus, cui angeli subditi sunt, cui principatus & potestates obe-*

Generositas B. Virginis.

derio pacem in rebus extrinsecis, nec inueniebam. Tandem quadam virgo sole splendidior mihi apparuit, cuius nomen ignorabam. Hæc propiùs accedens ve insto vultu, placidoq; affatu: O iuuenis, ait, dilecte, cur effundis cor tuum, & pacem sectando per multa vagaris? quod quæris, penes me est: quod concupisti, tibi polliceor; si tantum me in sponsā habere volueris. Cùm verò nomen ipsius, & genus, & dignitatem scire peroptarem, se ait sapientiam Dei esse, quæ propter hominum reformationem humanam formam suscepit. Assensi igitur, & dato pacis osculo læta recessit.

D Henrici Susonis.

Ita D. Henricus Suso, qui sub annum Domini 1350. doctrina, sanctitate & miraculis claruit, ac mirus sapientiæ fuit amator, vnde & Minister æternæ sapientiæ est cognominatus, cùm hæc Sapiētis verba: *Quæsiui eam mihi in sponsā assumere, & amator factus sum formæ illius*, ad mensam legi audiret, tanto eius amore exarsit, vt spiritale cum ea connubium contraxerit. Audi Auctorem Vitæ eius cap. 4. *Dum his flagraret desideriis, sapientia tali schemate se illi visendam præbuit. Longè super ipsū ferebatur in columna nubis residens in throno eburneo, micans instar luciferi, & tanquam sol lucens in virtute sua: corona eius erat æternitas, amictus felicitas, sermo suauitas, complexus omnis boni satietas. Propè erat & longè aberat, sublimis & humilis, præsēs & occulta; familiarem se præbebat, nec tamen apprehēdi poterat: excelsis cæli fastigiis erat altior, & abysso profundior: attingebat à fine vsque ad finē fortiter, & disponebat omnia suauiter. Dū elegātis puellæ specie teneri videbatur, mox pulcherrimi iuuenis præ se ferebat imaginem. Nonnumquam ceu artium omnium peritissimam se præbebat amicam, cunctis amabilem. Itaque dulcissimè ad eum se conuertens, & comiter nō tamen sine diuina quadam maiestate illi arridens, benignè his eum verbis affata est: Præbe fili cor tuum mihi. Tū verò vestigiis illius aduolutus medullitus ac humillimè illi gratias egit.* Et nōnullis interiectis: *Interim nonnūquam animæ illius sese cōmunicabat ipse propemodū totius boni fons & profluuium, in quo simul reperit quidquid pulchrū, amabile vel desiderabile esset: siquidem id illic modo ineffabili existebat. Hinc quamdam contraxit consuetudinē, vt quoties cantiones amatorias dici vel cātari audisset, corde & animo ad suauissimā amicam suam, ex qua quidquid est amabile procedit, abstracto quodā instinctu se confestim intrò reciperet, sive introrsus raperetur. Neque sanè dici possit, quoties gratissimā illam amicam lachrymātibus oculis, & in immensū expāso cordis sinu circumplexus sit, & suo pectori suauiter adstrinxerit.*

Sapientiæ forma.

Porrò τὸ *amator* intellige per excellentiam. Amor enim formæ est ardens & violentus, vt videre est in amasiis feminarum, qui earum amore dicunt aguntque admiranda, vt stultescere & insanire videantur; ac patiuntur quælibet dura, vt iis potiantur. Multò ardentior in Salomone & Sanctis est sapientiæ & sanctitatis diuinæ amor, iuxta illud Cantic. 8. *Fortis est vt mors dilectio, dura sicut infernus æmulatio*, Hinc ἔρως, id est amor, alludit ad Ἄρης, id est Mars, quòd amor sit Martius, & polleat fortitudine Martia, instar ferri edomet omnia, prælia quælibet non reformidet, sed ineat; dura quæcumque fortiter sustineat, vulnera infligat & suscipiat, iuxta illud Cant. 2. 5. *Amore lāgueo*; Symmach. *vulnerata dilectione ego sū*. Studiosus ergo sapientiæ, pro ea omnia difficilia capessat, & omnia dura generosè sustineat.

Vers. 3.

Generositatem (S. Hilar. in psal. 127. vertit, *honestatem*, id est honorem, decus, præstantiam, nobilitatem) illius glorificat, contubernium habens Dei: sed et omnium Dominus dilexit illam] Tertia, post amabilitatem & pulchritudinem est hæc sapientiæ dos, scilicet nobilitas & generositas. Τὸ *illius* non est in Græco: vnde sic aliqui explicant 1
q. d. Sapientia est generosa, ideoque generositatem discipulis suis commendat, imò *glorificat*, id est miris laudibus & encomiis extollit, iubetque omnibus, vt sint animo non abiecto, vili & depresso, sed excelso, nobili & generoso, ac magna magno animo aggrediantur, vt ab heroicis operibus generosi & heroës esse ac nominari possint. Causa est, quòd ipsa contubernium habeat Dei, id est Deo sit familiaris, cum eoq; assiduè cōuersetur: quare à Deo generoso discit generositatem, vt generosa & diuina meditetur & moliatur. Hinc & suis iubet assiduè per orationem & meditationem versari & ambulare cum Deo, instar Henoch & Noë, vt ab eo discant terrena omnia calcare, ac cælestia ambire, nec nisi diuina cogitare, desiderare, operari; vti fecere omnes Apostoli, Martyres, sancti Doctores, sanctæ Virgines, &c. Vnde S. Hieron. *Virtus*, inquit, *poscit animi robur Socraticum*, imò Herculeum; quin & Christus: *Regnum cælorum*, inquit, *vim patitur, & violenti rapiunt illud*, Matth. 11. Huc facit illud Senecæ epist. 112. *At ille, qui philosophiam in remedium suum exercuit, ingens fit animo, plenus fiduciæ, inexuperabilis, & maior adeunti. Quod in magnis euenit montibus, quorum proceritas minùs apparet longè intuentibus: cùm accesseris, tunc manifestum fit, quàm in arduo summa sint. Talis est, mi Lucili, verus, & rebus, non artificio philosophus. In edito stat admirabilis, celsus, magnitudinis veræ: non exurgit in plantas, nec summis ambulat digitis, eorum more qui mēdacio staturam adiuuant, longioresq; quàm sunt videri volunt. Contentus est magnitudine sua. Quidni contentus sit eò vsque creuisse, quò manum fortuna nō porrigit? Ergo & supra humana est. Par sibi in omni statu rerum, siue secundo cursu vita procedit, siue fluctuatur per aduersa & difficilia.*

Sapientiæ generositas.

Græca ad verbum sic habent, εὐγένειαν δοξάζει, συμβίωσιν θεοῦ ἔχουσα. quod Primò, Iansen. sic vertit & explicat: Sapientia *putat esse nobilitatem habere conuictum cum Deo*: δοξάζει enim, tam putare, quàm glorificare significat: vnde δόξα tam opinionem, quàm gloriam denotat: & participium ἔχουσα, id est *habens*, more Græco ponitur pro infinitiuo *habere*.

Secundò, alij q. d. Sapientia *generositatem glorificat*, hoc est nobilitatem illustrat, putà fami- 2
liam generosam & nobilem, illustriorem & gloriosiorem reddit, vti patet in Platone, Aristotele, Cicerone, quos sapientia humana celebres & gloriosos effecit: multò magis id patet in S. Augustino, Hieronymo, Chrysostomo, Basilio, S. Thoma Aquinate, cæterisque Ecclesiæ Doctoribus, quos sapientia diuina apud omnes gentes per omnia secula nobilitauit. Nobilitas enim generis est externa, vtpote excita ab auis & proauis: nobilitas verò sapientiæ & virtutis est interna & propria, vtpote proprio labore & studio parta. Vnde Cicero gloriatur: *Ego*, inquit, *mea virtute maioribus præluxi*. Verùm hos sensus

elidit

elidit τὸ *illius*, quod addidit Noster, & solerter in Græco subintellexit. Vnde.

3 Tertiò, nonnulli τὸ *illius* referunt ad studiosum sapientiæ. q. d. Sapientia sui studiosos, qui contubernium & conuersationem habet cum Deo, velut nobiles & generosos glorificat, id est illustres & gloriosos reddit, vti reddidit Mosen, qui ex consortio Dei radios, & quasi cornua lucis faciei suæ affixa accepit, Exodi 34. 30. Verùm græcè est femininum ἔχουσα, id est *habens*, quod proinde ad virum studiosum sapientiæ referri nequit: sic enim dicendum esset masculinè ἔχων.

4 Quartò, alij τὸ *illius* referunt ad τὸ *forma*, quod præcessit. q. d. Sapientiæ formam siue pulchritudinem, quæ ipsius est decor, ornatus, nobilitas & generositas, illustrat & glorificat contubernium Dei; pulchritudo enim sapientiæ valdè exornatur ex eo, quòd ipsa habeat consortium & familiaritatem cum Deo, Vnde Arabicus vertit, *pulchritudo eius nobilitat, concedens coniunctionem* vel *coniugium Dei*; vice versâ Syrus vertit, *& gaudium, & laus, & gloria Dei in participatione eius*. Coniuges enim se inuicem amant & glorificant.

Quintò & germanè, τὸ *illius* refer ad sapien-
5 tiam, de qua omnis est hic sermo. q. d. Inde patet, quanta sit sapientiæ generositas & nobilitas, quòd scilicet ipsa habeat contubernium, vel, vt græcè est, *συμβίωσιν*, id est conuictum, hoc est summam consuetudinem & familiaritatem cum Deo, cum eoque commoretur, colloquatur, epuletur, dissuauietur, quodque Deus intimè illam amet & diligat. Generositatem ergo, id est nobilitatem, eius illustrat & glorificat ipse conuictus Dei. Aut, vt alij, q. d. Sapientia habens contubernium, seu conuictum cum Deo, celebrat eum & glorificat tanquam summam generositatem & nobilitatem. Aut potiùs q. d. Sapientiæ generosum genus nobilemque prosapiam, quòd scilicet sit orta ex Deo, illustrat & glorificat, quòd eadem velut contubernalis & sponsa Dei cum eo intimè conuersetur, conuiuat, in eodemque cum eo thalamo & mensa degat, velut ei par & æqualis. Græcum enim *συμβίωσιν*, id est conuictus, tribui solet coniugibus, quorum iugis est conuictus, summaque conuersatio, par & æqualis amor. Sapientia ergo inducitur hîc quasi filia & simul sponsa Dei, ideoque duplici hoc titulo nobilissima & illustrissima.

genuinè.

Sic mysticè B. Virgo glorificatur, quòd ipsa sit genitrix, filia, sponsa Dei; genitrix Dei Filij, filia Dei Patris, sponsa Spiritus sancti. Græcū enim εὐγένεια, id est generositas, nobilitas, à γένος, æquè ac Latinum generositas à genere, generisque nobilitate nomen accepit, vti docet Tiraquellus de Nobilitate c. 2. n. 47 & seq. Nobilis enim dicitur, quasi noscibilis, vel notus ex genere, purà ex auis & atauis nobilibus, & ex virtute notis. Sic S. Hilarius in psal. 127. ex hoc loco sapientiam *nobilem sponsam* appellat. Ipsa ergo est eugenia, id est nobilitas æquè, ac *συμβιῶτις*, id est conuictrix & coniunx Dei. Est enim integra nobilitatis sapientiæ ratio, quòd ipsa habeat tantam cum Deo consuetudinem, vt non solùm ex eo sit orta, sed & cum eo coniunctissimè viuat, eoque potiatur familiariter; ceu sponsa sponso; & quòd Deus vicissim eam intimè diligat: ex vtroque enim vera summaque nobilitas oritur. Multi enim
A sunt filij & filiæ regum, quæ non in mensa parentum, sed à nutricibus aluntur; vnde vix vident, vix norunt parentes, nihilque apud eos possunt. At sapientia ita est filia Dei, vt simul sit contubernalis & conuiua Dei, iugiterque mensæ & thalamo eius assideat: plurimum ergo apud eum potest. Est hic ingens stimulus ad sapientiæ studium, quòd per eam fiamus generosi, nobiles, contubernales & familiares Dei, ac intimè à Deo diligamur. Canonistarum sententia est, nobiles si fiant Religiosi, perdere nobilitatem, vt pote iam mundo & sæculo mortuos. Vnde lib. 5. Decret. titulo 34. de purgat. canonica cap. 1. *Nobilis*, Glossa ait: *propter crimē perditur nomen dignitatis; sicut per monachatum amittit quis nobilitatem*. Verùm rectè Tiraquellus lib. de Nobilitate c. 26. id explicat, vt per nobilitatem intelligantur nobi-
B les honores, tituli & ditiones, vti sunt regnum, Ducatus, Comitatus, Baronatus: horum enim incapax est Religiosus, per votum paupertatis; idem tamen seruat pristinam nobilitatem, quæ sita est in iure sanguinis, quòd scilicet prognatus sit ex parentibus nobilibus, Comitibus, Ducibus, Regibus: hæc enim est indelebilis, vtpote vnà cum natura in natiuitate accepta. Religiosus ergo nobilitatem suam non amittit, sed alia diuiniore auget & duplicat, dum ditiones & regna terræ contemnens, vnique vacans Deo, illius fit familiaris & intimus, vti hîc docet Sapiens.

An Religiosus perdat nobilitatem.

Mysticè S. Bonauent. Glossa & Hugo: Filius Dei, inquiunt, qui est Sapientia Patris, nobilitatem & generositatem habet ex suo genere & generatione, quòd scilicet sit genitus à Deo Patre.
C Vnde idem habet contubernium, id est æqualitatem intimamque coniunctionem cum Patre: illi enim est ὁμοούσιος & consubstantialis: vnde tam suum, quàm Patris genus glorificat, adeoque in omnibus Patris gloriam quærit & propagare satagit; ideoque factus est homo, crucemque & mortem subijt. Quare Deus Pater Filium quà Deum, amat amore simpliciter infinito; quà hominem, amore tanto, qui superet amorem omnium creaturarum simul sumptarum. Nam humanitatem Christi assumpsit ad vnionem hypostaticam cum Verbo: quæ est dignitas & gratia tanta, vt longè transcendat omnes dignitates & gratias omnibus creaturis communicatas, etiam vnitas & simul sumptas. Christum secutus Paulus, magnus Dei Christique amator & conuictor: *Viuo, inquit, ego, iam non ego, viuit verò in me*
D *Christus*, Gal. 2. 20. Quare Deus illum præ ceteris dilexit, eumque suæ gloriæ præconem, & doctorem Gentium effecit.

Mysticè, Christus est generosissimus.

Symbol. hæc facilè adaptes B. Virgini, cuius nobilitas & generositas tanta fuit, vt ex ea genus duxerit, carnemque sumpserit, ipse Dei Filius cum quo ipsa corporaliter iugem habuit *συμβίωσιν*, id est conuictum, meruitque ipsam Dei Sapientiam ex se incarnatam iugiter videre & audire, eiusque ignitis sermonibus, velut amoris tædis accendi. De quo S. Bernard. hom. 1. super Missus est: *Maria, inquit, matrem se agnoscens, maiestatem illam, cui angeli cum reuerentia seruiūt, cum fiducia suū nuncupat filium, dicēs: Fili, quid fecisti nobis sic?* Et mox: *Et erat subditus illis, quis? quibus? Deus, cui angeli subditi sunt, cui principatus & potestates obe-*

Generositas B. Virginis.

edidit τὸ illius, quod addidit Noster, & solerter in Græco subintellexit. Vnde.

3 Tertiò, nonnulli τὸ illius referunt ad studiosum sapientiæ. q. d. Sapientia sui studiosos, qui contubernium & conuersationem habet cum Deo, velut nobiles & generosos glorificat, id est illustres & gloriosos reddit, vti reddidit Mosen, qui ex consortio Dei radios, & quasi cornua lucis faciei suæ affixa accepit, Exodi 34. 30. Verùm græcè est fœmininum ἔχουσα, id est habens, quod proinde ad virum studiosum sapientiæ referri nequit: sic enim dicendum esset masculinè ἔχων.

4 Quartò, alij τὸ illius referunt ad τὸ forma, quod præcessit. q. d. Sapientiæ formam siue pulchritudinem, quæ ipsius est decor, ornatus, nobilitas & generositas, illustrat & glorificat contubernium Dei; pulchritudo enim sapientiæ valdè exornatur ex eo, quòd ipsa habeat consortium & familiaritatem cum Deo, Vnde Arabicus vertit, *pulchritudo eius nobilitat, concedens coniunctionem vel coniugium Dei*; vice versâ Syrus vertit, *& gaudium, & laus, & gloria Dei in participatione eius*. Coniuges enim se inuicem amant & glorificant.

genuinè. 5 Quintò & germanè, τὸ illius refer ad sapientiam, de qua omnis est hic sermo. q. d. Inde patet, quanta sit sapientiæ generositas & nobilitas, quòd scilicet ipsa habeat contubernium, vel, vt græcè est, συμβίωσιν, id est conuictum, hoc est summam consuetudinem & familiaritatem cum Deo, cum eoque commoretur, colloquatur, epuletur, dissuauietur, quodque Deus intimè illam amet & diligat. Generositatem ergo, id est nobilitatem, eius illustrat & glorificat ipse conuictus Dei. Aut, vt alij, q. d. Sapientia habens contubernium, seu conuictum cum Deo, celebrat eum & glorificat tanquam summam generositatem & nobilitatem. Aut potiùs q. d. Sapientiæ generosum genus nobilemque prosapiam, quòd scilicet sit orta ex Deo, illustrat & glorificat, quòd eadem velut contubernalis & sponsa Dei cum eo intimè conuersetur, conuiuat, in eodemque cum eo thalamo & mensâ degat, velut ei par & æqualis. Græcum enim συμβίωσις, id est conuictus, tribui solet coniugibus, quorum iugis est conuictus, summaque conuersatio, par & æqualis amor. Sapientia ergo inducitur hîc quasi filia & simul sponsa Dei, ideoque duplici hoc titulo nobilissima & illustrissima.

Sic mysticè B. Virgo glorificatur, quòd ipsa sit genitrix, filia, sponsa Dei; genitrix Dei Filij, filia Dei Patris, sponsa Spiritus sancti. Græcū enim εὐγένεια, id est generositas, nobilitas, à γένος, æquè ac Latinum generositas à genere, generisque nobilitate nomen accepit, vti docet Tiraquellus de Nobilitate c. 2. n. 47 & seq. Nobilis enim dicitur, quasi noscibilis, vel notus ex genere, purâ ex auis & atauis nobilibus, & ex virtute notis. Sic S. Hilarius in psal. 127. ex hoc loco sapientiam *nobilem sponsam* appellat. Ipsa ergo est eugenia, id est nobilitas æquè, ac συμβίωτις, id est conuictrix & coniunx Dei. Est enim integra nobilitatis sapientiæ ratio, quòd ipsa habeat tantam cum Deo consuetudinem, vt non solùm ex eo sit orta, sed & cum eo coniunctissimè viuat, eoque potiatur familiariter; ceu sponsa sponso; & quòd Deus vicissim eam intimè diligat: ex vtroque enim vera summaque nobilitas oritur. Multi etiam sunt filij & filiæ regum, quæ non in mensa parentum, sed à nutricibus aluntur; vnde vix vident, vix norunt parentes, nihilque apud eos possunt. At sapientia ita est filia Dei, vt simul sit contubernalis & conuiua Dei, iugiterque mensæ & thalamo eius assideat: plurimum ergo apud eum potest. Est hic ingens stimulus ad sapientiæ studium, quòd per eam fiamus genetosi, nobiles, contubernales & familiares Dei, ac intuitè à Deo diligamur. Canonistarum sententia est, nobiles si fiant Religiosi, perdere nobilitatem, vt pote iam mundo & sæculo mortuos. Vnde lib. 5. Decret. titulo 34 de purgat. canonica cap. 1. *Nobilis*, Glossa ait: *propter crimē perditur nemo dignitatis; sicut per monachatum amittit quis nobilitatem*. Verùm rectè Tiraquellus lib. de Nobilitate c. 26. id explicat, vt per nobilitatem intelligantur nobiles honores, tituli & ditiones, vti sunt regnum, Ducatus, Comitatus, Baronatus: horum enim incapax est Religiosus, per votum paupertatis; idem tamen seruat pristinam nobilitatem, quæ sita est in iure sanguinis, quòd scilicet prognatus sit ex parentibus nobilibus, Comitibus, Ducibus, Regibus: hæc enim est indelebilis, vt pote vnà cum natura in natiuitate accepta. Religiosus ergo nobilitatem suam non amittit, sed altiori diuiniore auget & duplicat, dum ditiones & regna terræ contemnens, vnique vacans Deo, illius fit familiaris & intimus, vti hîc docet Sapiens.

An Religiosus perdat nobilitatem.

Mysticè S. Bonauent. Glossa & Hugo: Filius Dei, inquiunt, qui est Sapientia Patris, nobilitatem & generositatem habet ex suo genere & generatione, quòd scilicet sit genitus à Deo Patre. Vnde idem habet contubernium, id est æqualitatem intimamque coniunctionem cum Patre: illi enim est ὁμόιος & consubstantialis: vnde eam suam, quàm Patris genus glorificat, adeoque in omnibus Patris gloriam quærit & propagare satagit; ideoque factus est homo, crucemque & mortem subijt. Quare Deus Pater Filium qua Deum, amat amore simpliciter infinito; quà hominem, amore tanto, qui superet amorem omnium creaturarum simul sumptarum. Nam humanitatem Christi assumpsit ad vnionem hypostaticam cum Verbo: quæ est dignitas & gratia tanta, vt longè transcendat omnes dignitates & gratias omnibus creaturis communicatas, etiam vnitas & simul sumptas. Christum secutus Paulus, magnus Dei Christique amator & conuictor: *Viuo, inquit, ego, iam non ego, viuit verò in me Christus*, Gal. 2. 20. Quare Deus illum præ ceteris dilexit, eumque suæ gloriæ præconem, & doctorem Gentium effecit.

Mysticè, Christus est generosissimus.

Symbol. hæc facilè adaptes B. Virgini, cuius nobilitas & generositas tanta fuit, vt ex ea genus duxerit, carnemque sumpserit, ipse Dei Filius cum quo ipsa corporaliter iugem habuit συμβίωσιν, id est conuictum, meruitque ipsam Dei Sapientiam ex se incarnatam iugiter videre & audire, eiusque igniris sermonibus, velut amoris radiis accendi. De quo S. Bernard. hom. 1. super Missus est: *Maria, inquit, matrem se agnoscens, maiestatem illam, cui angeli cum reuerentia seruiūt, cum fiducia suū nuncupat filium, dicēs: Fili, quid fecisti nobis sic?* Et mox: *Et erat subditus illis, quis quibus? Deus, cui angeli subditi sunt, cui principatus & potestates obe-*

Generositas B. Virginis.

diuit, subditus erat Maria, nec tantùm Maria sedetiam Iesu pho propter Mariam. Mirare sine filij benignissimam dignationem, siue matris excellentissimam dignitatem: vtrimque stupor, vtrimque miraculum; & quòd Deus fœminæ obtemperet, humilitas sine exemplo; & quòd Deo fœmina principetur, sublimitas sine socio. Quod etiam spectasse videtur S. Ildefonsus serm. 1. de Assumptione, vbi cùm plurima, quæ Deipara Christo exhibuit obsequia, numerasset, subijcit: *Ergo qui cuncta pascit, cælestia & terrestria simul regit, hunc sacratissima Virgo lacte carnis aluit & nutriuit: ad cuius deinde nutum vniuersi reguntur, sub eius disciplina vel arbitrio tusaus Dominus versatur.* Et mox: *B. Virgo gladio passionis Christi vulnerata est in anima. O sanctissima omnium feminarum, quæ cum Deo tale tantumque contubernium habuit in terris; & ecce hodie exaltatur apud eum, quem genuit, vt permaneat sine fine gloriosa in talis.* Et S. Epiphan. hæresi 78. *Erat*, inquit, *Maria assectatrix Iesu, cum ipso semper existens.* S. Aug. item lib. de Assump. (vel quisquis est Auctor) c. 7. tom. 9. *Absque dubio*, inquit, *omni opere ministratrix extitit, quæ hunc in vtero gessit, partuque profusum aluit & fouit, in præsepio reclinauit, & à facie Herodis in Ægyptum fugiens abscondit, & omnem infantiam eius matris affectu ita prosecuta est, vt vsque ad crucem, in qua filium iam virum perfectum vidit pendentem, ab eius indubitanter ministerio non recesserit: consecuta non solùm gressibus pedum, tamquam pro amore filij; verùm etiam imitatione morum, tamquam pro reuerentia Dei. Maria ergo ministra Christi spiritualium operum qualitatibus, sicut deuotissima extitit, ita absque dubio religionis fide, & vera credulitatis charitate secutrix fuit.* S. Bern. serm. cui titulus, *Signum magnum: Toties Maria filium audiuit non modò turbis loquentem in parabolis, sed & discipulis seorsum regni Dei mysteria reuelantem: vidit miracula facientem, vidit deinde in cruce pendentem: vidit expirantem, vidit resurgentem, vidit ascendentem.*

VERS. 4. DOCTRIX ENIM EST DISCIPLINÆ DEI, ET ELECTRIX OPERVM ILLIVS] Pro *doctrix* græcè est μύστις, id est *mystis*, id est secretorum Dei conscia & quasi secretaria, eorumdemque reuelatrix & doctrix, quæ scilicet nouit arcana Dei, & quibus vult ea reuelat. Rursum *mystis*, id est sacerdotissima & initiatrix, quæ scilicet alios sacris initiat, ac sacerdotes & Prophetas (est enim ipsa prophetis, æquè ac mystis) constituit, vt dixit ca. 7. 27. Secreta enim, sacra præsertim, non nisi sacerdotibus creduntur & committuntur. Vnde Vatabl. vertit, *scientia Dei sacerdos est, & operum eius antistes*; Nannius, *est enim sacerdos Dei*, id est mysteriorum Dei conscia & cultrix; Iansen. *est enim arcanorum Dei perita*; Budæus, *initiatrix, dux, interpres*; Cantacuzenus, *residens in consilio Dei, & penitus quæ ad illum spectant nosciens*, iuxta illud Prou. 8. 12. *Ego sapientia habito in consilio, & eruditis intersum cogitationibus.* μύστης enim vocatur mysteriorum conscius, qui ea velut arcana celat, & non nisi dignis reuelat, ita dictus ἀπὸ τοῦ μύειν τὸ στόμα, id est ab obsignando ore, quòd os habeat clausum & quasi obseratum. Sicut ergò sacerdos & mystes mysteria celat, & quæ diuina sunt pro dignitate tractat: ita & sapientia, ac sapiens sapientiæ beneficio initiatus, Deum dignè colit & sanctè tractat sancta; quin & alios ad hoc idoneos eadem docet, Deumque dignè & sanctè colere docet. Simili phrasi ait Celsus Iurisconsultus, *Ius est ars boni & æqui, cuius merito nos quis Sacerdotes appellet: iustitiam namque colimus, boni & æqui notitiam profitemur*: hæc autem sacra sunt; ergo eius professores sunt quasi sacerdotes. Dat causam eius quod dixit: *Sed & omnium Dominus dilexit illam*; quia sapientia est quasi quædam sacerdos, & mystica magistra sanctæ Dei disciplinæ & scientiæ, Deum hominibus declarat & manifestat: nam si, vt dicitur Daniel. 12. 3. *qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates*, quantò magis quæ omnes erudit, & Dei amicos facit? ita à Castro. Rursù q. d. Deus diligit sapientiam: nam ex eo quòd eam amet, fecit eam suam mystin, id est mysteriorum omnium & secretorum consciam, iuxta illud Christi: *Iam non dicam vos seruos*, &c. *sed amicos, quia omnia quæcumque audiui à Patre meo, nota feci vobis*, Ioan. 15. 15. summum enim amoris & amicitiæ signum est, communicare alicui sua secreta. Adhæc fecit eam suam mystin, vel mystida, id est doctricem suorum mysteriorum, ac antistitem suorum sacrorum, ac electricem operum suorum: præfecit ergo eam, tam doctrinæ & sacris, quàm operibus suis; vt quidquid illa eligit, hoc Deus operetur; quod illa negligit, hoc Deus pariter negligat & non operetur. Vtrumque autem summi amoris est indicium.

Sapientia est mystes & sacerdos.

Est hæc quarta dos sponsæ nostræ, putà sapientiæ, quòd scilicet ipsa sit sacerdos & mystis, id est doctrix *disciplinæ*, græcè ἐπιστήμης, id est *scientiæ Dei*, quòd scilicet instruat & doceat nos scientiam Sanctorum, qua Deum cognoscamus, colamus, amemus ea fide, religione & pietate, qua tantam maiestatem decet. Id præstitit Christus, qui est sapientia incarnata, ac summus mystes: sacerdos & pontifex in æternum secundùm ordinem Melchisedec: vnde de illo ait S. Ioannes c. 1. 18. *Deum nemo vidit vmquam: vnigenitus qui est in sinu Patris, ipse enarrauit*; qui proinde Isaiæ 9. 6. vocatur *magni consilij angelus*, id est nuncius, iuxta Septuag. Vnde & Christus Ioan. 7. 16. *Mea doctrina*, inquit, *non est mea, sed eius qui me misit.* Denique ipse nouos mystas, nouos sacerdotes, nouos legis Euangelicæ doctores, putà Apostolos & discipulos, instituit, instruxit, consecrauit, ac per totum orbem misit & in dies mittit.

Symbolicè noster Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 26. n. 3. per sapientiã accipiens Theologiam, hæc elogia eidem adaptat: Theologia, inquit, Theologum nobilitat, facitque illustrem. Primò, quia ipsa nobilitatem supremam inter omnes scientias obtinet. Secundò, assiduè conuersatur cum Deo, de quo disserit. Tertiò, conscia est mysteriorum Dei. Quartò, diuina docet. Quintò, tantum excellit scientias naturales, quantum sacerdos laicos. Sextò, tam familiaris est Deo, quàm huic sacerdos. Septimò, quia Cantacuz. in id, *Hanc amaui: ex Theologiæ adytis & penetralibus, animum Salomonis contendisse ad huiusmodi amoris afflationem* affirmat.

Theologia nobilitat multipliciter.

ET ELECTRIX OPERVM ILLIVS] Græcè, αἱρετὶς, id est *electrix*: pro quo Anastasius Nicenus in Sacr. Script. quæst. 78. (extat tom. 6. Biblioth. SS. Patrum) Cantacuzenus & Budæus in Comment. linguæ Græcæ, legunt εὑρετὶς, id

est *inuentrix operum illius.* Sicut enim canis venaticus olfacit, & olfactu inuenit capitque leporem: sic sapientia solerter indagat, & inuenit mille agendi operandique modos & rationes. Vnde Vatabl. vertit, *antistes operum eius.* q.d. Sapientia Dei, tum essentialis, tum notionalis, qua Pater æternus produxit Filium, artificiosè inuenit omnia Dei opera: nam ad mirum eius inuentionem pertinet ornatus, varietas, summaque pulchritudo operum Dei. Ipsa ergo, quasi sagacitate quadam admiranda in nihilo olfecit, inuenitque opera Dei, quæ cum ipso extra nihilum produxit. Secundò, tantam tamque mirabilem varietatem rerum commentatione & cogitatione adinuenit. Tertiò, veluti casu id fecit, hoc est, citra laborem & fatigationem. Quartò, quantum ad opera gratiæ, id fecit inuentione crucis; Ioan.3. & Sacramentorum, Eucharistiæ præsertim, Ioan.c.6. & 13. ac sanctitatis animarum, quasi pulchrarum pretiosarumque margaritarum; item resurrectionis, & exaltationis sui corporis veri & mystici, non sine labore, sudore, cruore, nece.

Sapientia inuentrix operũ Dei multiformiter.

Verùm alij passim legunt *αἱρέτις*, id est *electrix.* q.d. Sapientia præest omnibus Dei operibus; quare ex varijs quæ sese offerunt, meliora seligit: licèt enim duplex sapientiæ, quatenus prudentiam tangit, munus sit, scilicet Primò, per eubuliam, id est consultationem & consilium, inquirere & inuenire, Secundò, per synesin, id est iudicium, commodiora & meliora ex ijs seligere, teste Aristotele 6. Ethicor. ca. 5. tamen hoc illo potius & præstantius est. Vnde S. Hilar. in Ps. 127. vertit, *in labore vtilium operum valida.* q.d. Sapientia in medijs ad finem vtilibus eligit magis valida & efficacia. Noster Pineda lib.3. de Rebus Salomonis c.5. n. 6. vertit, *ponderatrix.* q.d. Sapientia creaturas Dei pro dignitate tractat, eligit optima, negligit viliora: rursum æquissima rationis trutina, cuiusque merita atque dignitatem ponderat & examinat, ac cuique id, quod exigit vel meretur, assignat. Sic Christus ex tot millionibus hominum, ex mera gratia duodecim Apostolos elegit, qui conuerterent totum orbem. Sic & hodie eligit viros Apostolicos ad infidelium & hæreticorum conuersionem, illisque gratias & dotes ad tantum opus necessarias, vel opportunas liberaliter attribuit & assignat.

Vers. 5. Et si divitiæ appetuntur in vita, quid sapientia locupletius, quæ operatur omnia?] Græcè, *& si opes sunt appetibilis possessio in vita,* &c. opes enim ab omnibus appetuntur ad victum & vestitum, & ad vitam honestè & splendidè transigendam: ipsæ ergo sunt fulcra & nerui vitæ, baculi & viaticum vitæ: tanto ergo sunt in amore diuitiæ, quanto quæ earum subsidio præsente floret, vigente præstat; absente verò languet, flaccescit, decidit vita. Sensus ergo est q.d. Sapientia ipsa diuitias operatur, & est quasi scaturigo auri, argenti & gemmarum; qui illam possederit, omnes diuitias possidebit. Confert sapientiam cum rebus omnibus & ab ea docet omnes, etsi præstantissimas, superari, quòd illa sola habeat eorum omnium vsum. ita à Castro.

Est hæc quinta dos sponsæ, purà sapientiæ, quòd sit opulenta, opesque sapienti afferat, ex eo quòd *operatur omnia*, hoc est Primò, quòd sit operosa, non deses & otiosa, suosque stimulet ad laborandum, nec sinat otiari: labor autem parit opes, otium verò inopiam, iuxta illud: *Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium diuitias parat*, Prouerb. 10.4. Secundò, *operatur omnia*, id est prudens, solers, industria, efficax in operando; scit enim omnia ea opera seligere, quæ plus lucri afferant, nec desistit donec lucrum, quod optat, assequatur. Tertiò, *omnia operatur*, quæ in mundo sunt, nimirum Deus & sapientia diuina, ergo & opes, primùm spirituales, deinde corporales, iuxta illud Christi: *Quærite primùm regnum Dei, & hæc omnia adijcientur vobis*, Matth.6. & illud Isaiæ c.33. *Diuitiæ salutis, sapientia & scientia.* Vide dicta c.7. v.8. & seq. & Prou.8 v.18 Exemplo sit Salomon, cui Deus sapientiam postulanti cum ea opes tantas dedit, quantas nemo vmquam regnum habuit, 2. Paral.1.12. Hinc Alchimistæ censent Salomonem peritum fuisse artis chymicæ, quæ alia metalla in aurum transmutat, indeque tantas opes sibi parasse: illam autem Salomonis æuo in vsu fuisse colligunt ex illo Psal.118. v.119. *Præuaricantes reputaui omnes peccatores terræ*: vbi pro *præuaricantes* hebr. est סיגים *sigim*, quod S. Hieron. vertit, *scorias*; Augustinus verò Nebiensis Episcopus vertit, *alchimias*.

An Salomõ alchimista?

Verùm errant; tum quia nulla est ars, quæ metalla possit in aurum, cuius forma est nobilissima, transmutare; tum quia etiamsi id posset præstare ars, tamen tantos ad id requirit sumptus, vt quicumque ea vtuntur, depauperentur, & ex opulentis fiant inopes, vt constat experientia. Vnde Ioannes XXII. c. *Spondent*, in Extrauag. l.5. de crimine falsi: *Spondent*, inquit, *quas non exhibent diuitias pauperes alchimistæ; pariter qui se sapientes existimant, in foueam incidunt quam fecerunt.* Et nonnullis interiectis: *Alchimistæ verbis dissimulant falsitatem, vt tandem quod non est in rerum natura, esse verum aurum vel argentum, sophistica transmutatione confingant.* Hinc nonnulli artem chymicam vocant chamicam, id est inuentam à Cham filio Noë impio, quem putant fuisse eumdem cum Zoroastre mago. Plura hac de re vide apud nostrum Delrio lib.1. Disquis. Magic. c.5. Pererium de Magia, Conimbr. lib.2. Physic. c.7. Pinedam libr. 4. de Rebus Salomon. c. 21. Sapientia ergo alias versasque artes & modos ditescendi docuit Salomonem, nimirum mittendo classes in Ophir, effodiendo aurum & argentum à venis terræ auriferis, quas ipsa sua sapientia deprehendit, indicendo vectigalia maiora, agros & vineas totius regni solertius excolendo, mercimonia quæstuosa instituendo, atque omnibus ex rebus sagaciter captando lucrum.

Respõ negatiue.

Vers. 6. Si autem sensus operatur: quis horum, quæ sunt, magis quam illa est artifex?] Græcè, *τεχνίτης*, id est opifex, faber, artifex, qui artificiosa adinuenit & operatur. Pro *sensus* græcè est, *φρόνησις*, id est prudentia, intelligentia, industria.

Iam Primò, per *φρόνησιν*, siue sensum, aliqui accipiunt ipsam sapientiam. Vnde Vatabl. vertit, *& si opifex omnium est sapientia, quid illa in rerum natura est artificiosius?*

Secundò & potiùs, alij per *φρόνησιν*, id est prudentiam, vel sensum, accipiunt artem & industriam operandi: sic prudentia pro arte capitur

Exodi 28.3. ita Iansen. Loquitur, inquit, de prudentia artificum & operariorum, cum qua comparat sapientiam Dei, docens eam magis esse industriam, quàm prudentiam artis. q.d. Si per artes mechanicas multa fiunt artificiosè, quanto artificiosior est sapientia, quæ omnes artes adinuenit, & plures adinuenire potest? omnis enim ars, omnisque industria manat à sapientia, eiusque est quasi pars, vel species, vt dixi c.7. 21. Inducitur hîc sapientia vt sponsa. Mirè autem ornat sponsam, quòd sit artificiosa, ac manibus elaboret opera magnæ artis & industriæ, vti sunt acupicturæ & phrygionica, ipsque conficiat pulcherrima & pretiosissima virorum ac mulierum ornamenta, iuxta illud quod de muliere sapiente & strenua dicitur Prouerb. 31.13. *Operata est consilio manuum suarum. Manū suam misit ad fortia, & digiti eius apprehenderunt fusum. Stragulatam vestem fecit sibi: byssus & purpura indumentum eius*, &c. Ita à Castro, Lorinus, Iansen. Ceruantius & Pineda libr. 3. de Rebus Salomonis c.3.n.6. & alij

Sexta est hæc sponsæ, putà sapientiæ, dos, scilicet quòd mira sit artifex; omnia enim artificia & artificiosa opera sapientiæ diuinæ, à qua humana diminat, sunt asscribenda: quare ipsa est inuentrix & origo omnium artium. Loquitur toto hoc capite, æquè ac præcedenti, de sapientia abstractè & genericè, quatenus ipsa idea est & effectrix omnium, tam naturalium, quàm artificialium & moralium, ideoque artes omnes ęquè ac virtutes complectitur, vti superiùs monui, & idipsum hic locus euincit.

VERS. 7. ET SI IVSTITIAM QVIS DILIGIT: LABORES HVIVS MAGNAS HABENT VIRTVTES: SOBRIETATEM ENIM, ET PRVDENTIAM DOCET; ET IVSTITIAM, ET VIRTVTEM, QVIBVS VTILIVS NIHIL EST IN VITA HOMINIBVS] Græcè est, *labores huius sunt virtutes*; & ita legit Clemens Alexan. li. 6. Strom. quod verò Clemens addit: *Temperantia enim & prudentia docet iustitiam, & magni excelsique animi virtutem, quibus nihil est in vita hominibus vtilius*, quoad priorem partem dissonat à Gręco & à Vulgata, vt patet intuenti, ac proinde mendoso S. Script. codice vsus videtur. Sensus est q.d. Sapientiæ labor consistit in arduo, putà in exercenda, comparanda & augenda virtute qualibet, ac præsertim in agendo & patiendo dura & ardua, iuxta illud: *Agere fortia Romanum est, pati fortia Christianum.* Hinc ἀρετὴ, id est virtus, alludit ad Ἄρης, id est Mars, quòd virtus sit Martia, & fortes heroicosque animos requirat.

Ab arte transit ad prudentiam & virtutem, putà à factiua ad actiuam, docetque sapientiam esse matrem omnium virtutum, æquè ac artium, quæ est septima dos sapientiæ. Nominat duntaxat quatuor virtutes principales, quæ primò quod sciam, à S. Ambros. lib. 5. in Lucam, vocatæ sunt cardinales, quasi cardines ceterarum omnium: omnes enim ad has quatuor, velut ad suos fontes & capita, reuocantur, atque in his velut cardinibus honestas omnis nostra reuoluitur. Iustitiam ergo, quæ hîc primò loco ponitur, generalem intellige, quæ est complexio virtutum omnium, cuius partes siue species primariæ sunt sobrietas, prudentia, iustitia specialis, & virtus, græcè ἀνδρεία, id est fortitudo. Quocirca ex hoc loco Theologi colligunt quatuor esse virtutes cardinales, scilicet prudentiam, iustitiam, fortitudinem & temperantiam, quæ subinde naturales sunt & per actus naturales acquisitæ, vti fuere in Philosophis: aliquando verò supernaturales, & à Deo in iustificatione cum fide, spe & charitate fidelibus infusæ, eò quòd ad finem supernaturalem dirigantur, vti docet D. Thom. 1.2. qu. 63. art. 3. imò Concil. Trid. sess. 6. c. 7.

SOBRIETATEM] Græcè σωφροσύνην, quæ vox propriè temperantiam in vsu tam cibi, quàm Veneris, ceterarumque voluptatum aliquo sensu sensibilium, indeque sapientiam & prudentiam significat (vnde interpres Anastasij Niceni qu. 78. in Script. vertit hoc loco, *sapientiam & prudentiam docet*: sed parùm appositè, vt patet) hanc enim parit temperantia, quæ proinde dicta est σωφροσύνη, quasi σώζουσα τὴν φρόνησιν, id est seruans prudentiam vel sapientiam: vnde & σώφρων dicitur temperans, quasi σαόφρων, hoc est σῶος vel σῶς τὴν φρένα, id est sanus mente. Temperantia enim est mentis sanitas. Exaduerso Euripides in Hecuba teste Aristot. 2. Rhetor. ca. 24. aptè dixit Venerem vocari Ἀφροδίτην, quòd ἀφροσύνης, id est insipientiæ & amentiæ, sit parens. S. August. lib. 1. de Moribus Eccles. ca. 16. legens, *sobrietatem sapientia docet*, per *sobrietatem* accipit veritatem contemplationis; sed meritò idipsum retractat lib. 1. Retract. c. 7. vbi docet legendum esse, *sobrietatem & prudentiam docet*, vti habent Græca & Noster.

PRVDENTIAM] φρόνησιν paulò antè vocauit artem, hîc verò vocat *prudentiam*, quę est antistes & auriga virtutum, vt aiebat S. Antonius, teste S. Athanasio in eius Vita, quin & Socrates omnes virtutes vocabat prudentias. Vide Arist. 6. Ethic. c.5. & seq. & S. Thom. 1.2. qu. 57. & 2.2. qu. 47. & seq.

VIRTVTEM] Græcè ἀνδρείαν, id est fortitudinem, siue virilitatem, ἀπὸ τοῦ ἀνδρός, id est à viro: fortitudo enim est virorum, non feminarum, ac virile requirit robur, quale inter feminas quoque præstitere viragines. Fortitudo autem, partim est actiua, qualis est militum, qui ardua in bello aggrediuntur; partim & potiùs passiua, qualis est patientium & Martyrum, qui dura & atrocia forti & inuicto animo sustinent: vnde eius partes potentiales vel integrales sunt, fiducia, magnanimitas, securitas, magnificentia, patientia, longanimitas, perseuerantia, constantia, ait D. Thom. 2.2. q. 123. & seq. quem vide.

Omittit hîc Sapiens tres virtutes Theologicas, fidem, spem, charitatem, quarum pariter mater est sapientia; vnde eius allusione S. Sophia, id est sapientia, mater & Martyr, tribus filiabus suis harum trium virtutum nomina indidit, vocauitque eas, Fidem, Spem, Charitatem, ac vnà cum eis nobile martyrium obijt, vti videre est in earum Vita, quæ extat apud Surium 1. Augusti. Omittit autem eas Sapiens, quia agit hîc de virtutibus moralibus dumtaxat, quæ consistunt in operibus & laboribus externis. Hi enim sunt sapientiæ *labores*, qui, vt ipse ait hoc versu, *magnas habent virtutes*: *bonorum* autem *laborum gloriosus est fructus*, vti dixit c. 3. 15.

VERS. 8. ET SI MVLTITVDINEM (perperam Hugo & Idacius libr. 3. contra Varimadum legunt, *similitudinem*)

litudinem) SCIENTIÆ DESIDERAT QVIS, SCIT PRÆTERITA, ET DE FVTVRIS ÆSTIMAT: SCIT VERSVTIAS SERMONVM, ET DISSOLVTIONES ARGVMENTORVM: SIGNA ET MONSTRA SCIT ANTEQVAM FIANT, ET EVENTVS TEMPORVM ET SÆCVLORVM] Clarè Vatabl. ex Græco vertit, *si quis item multarum rerum peritiam desiderat, hæc antiqua nouit, & futura coniectat; hæc sermonum strophas callet, & ænigmatum explicationes: signa & prodigia præsagit, euentusque tempestiuitatum & temporum.*

Contulit sapientiam cum artibus & virtutibus, iisque omnibus eam prætulit, nunc eam confert & præfert scientiis quibuslibet, imò illas omnes à sapientia eminenter contineri, ac nimiam sciendi curiositatem ab ea temperari asseuerat. Est ergo hæc dos nona sapientiæ. Vnde Clemens Alex. lib. 6. Strom. citato toto hoc versu, concludit: *Vides fontem disciplinarum manare à sapientia.*

B

Pro *multitudinem scientiæ*, græcè est πολυπειρίαν, id est *multorum experientiam*; Vatabl. *multam peritiam.* hanc enim gignit experientia. Vnde Plato lib. 7. de Legibus, πολυπειρίαν & πολυμαθίαν, quasi matrem & filiam associat. Et Salustius in Iugurtha asserit, nil esse sapientius experientia. Quocirca Philosophi à rerum experientia cœperunt philosophari, & rerum causas indagare.

SCIT PRÆTERITA] Græcè, τὰ ἀρχαῖα, id est, *antiqua.* q. d. Sapientia nouit historias antiquas & diu præteritas. *Historia enim est testis temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magistra vitæ, nuncia vetustatis*, ait Cicero lib. 2. de Oratore. Et S. Gregor. Nazianz. ad Nicobulum: *Historia*, inquit, *est conglobata quædam ac veluti coaceruata sapientia, hominumque multorum mens in vnum collecta. Iucundum & securum est ex alienis euentibus, vel lætis, vel tristibus, discere quid tibi in simili casu agendum sit. Salubre est*, ait Liuius initio lib. 1. *omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri, vt inde tibi, tuæque reipublicæ, quod imiteris, capias. Inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites.* Quocirca Basilius Imper. ita præscribit Leoni filio c. 56. *Per veteres*, inquit, *historias ire ne recusa: ibi enim reperies sine labore, quæ alij cum labore collegerunt; atque illinc haurias, & bonorum virtutes, & improborum vitia; varias humanæ vitæ mutationes, & rerum in ea conuersiones, mundi huius instabilitatem, & imperiorum præcipites casus: & vt verbo complectar, malorum facinorum pœnas, & bonorum præmia, quorum illa fugies, ne in diuinæ iustitiæ manus incidas. hæc amplecteris, vt præmiis, quæ ea comitantur, potiaris.*

Historiæ commoda.

C

D

DE FVTVRIS ÆSTIMAT]. Græcè εἰκάζει, id est assimilat, comparat, coniectat, viuam formam exhibet, repræsentat. Ex præteritorum enim experientia, vel cognitione historica fit coniectura prudens de euentu futurorum. ita Cantacuz. Prudentes enim comparando præterita similia cum futuris, facile de eorum exitu coniiciunt: eorum enim formam & viuam imaginem repræsentant præterita. Vnde Idacius li. 3. contra Varimadum vertit, *de futuris præsaga est*, Clem. 6. Strom. *coniicit futura*; Anastas. Nicen. qu. 78. *futura exquirit*; Pagnin. *futura imaginatur*: ergo præter *effata sapientum*, quæ anticipatione sapientiæ futura sagaciter prouident, ac salubriter præcinunt, *fata reliqua fatua sunt delirantium pronuntiata.*

A

SCIT VERSVTIAS SERMONVM] Græcè στροφάς, à στρέφω (id est verto, verso, versutè ago, torqueo, circumago) sicut versutiæ dicuntur à verto vel verso, quòd per eas plana res vertatur in obscurum & alienum sermonem, siue per acutas & subtiles sententias, quales sunt parabolæ, vt patet Eccli. 39. v. 9. & 2. Reg. 14. 20. siue per verba dolosè & fraudulenter ad fallendum composita, quales fuere quæstiones captiosæ à Pharisæis Christo propositæ, vt eum caperent in sermone; sed à Christo per sapientiam deprehensæ & dissolutæ, Matt. 22. 15. & seq. Talia quoque sunt sophismata sophistarum, præsertim hæreticorum, quæ dissoluit & resoluit Dialectica: vnde eius cognitionem sapienti cōmendat auctoritate & exemplo Christi & Pauli, S. Aug. l. 1. contra Cresconiū c. 10 & seq.

Audi Clementem Roman. lib. 1. Constit. c. 6. vbi lectorem à lectione Gentilium ad lectionem S. Script. traducit: *Nam quid*, inquit, *in lege Dei desideras? siue enim historias legere cupis, habes libros de Regibus; siue sophistica, id est quæ argutè ad sapientiam referuntur, & Poetica, habes Prophetas, Iob, Prouerbia, in quibus plus acuminis, quàm in omni poesi & sapientia sophistarum reperies, quòd is, qui solus sapiens est, illa affatus est.* Vbi per sophisticam intelligit Dialecticam, qua sophistæ ad sophismata contexenda abutebantur.

DISSOLVTIONES ARGVMENTORVM] ingeniosorum, occultorum & argutorum: vnde græcè est *ænigmatum*, id est quæstionum obscurarum & difficilium explicatu, *solutiones*: ænigma enim est gryphus siue scirpus, id est sermo nodosus & inuolutus, siue, vt Valla interpretatur, allegoria obscurior, quam diuinare magis, quàm interpretari oporteat, qualis est illa Samsonis de fauo mellis in ore leonis inuento: *De comedente exiuit cibus, & de forti egressa est dulcedo.* Iudic. 14. Vide dicta Prou. 1. 6. Hinc 3. Reg. 10. *Regina Saba audita fama Salomonis, venit tētare eum in ænigmatibus: & docuit eam Salomon omnia verba, quæ proposuerat; non fuit sermo, qui regem posset latere, & non responderet ei.* Et Iosephus ænigmatum certamen à Salomone cum Hiram rege Tyri initum narrat l. 8. c. 2. *Quæstiones ænigmaticas Tyrius rex ad Salomonem transmisit. At ille callens huiusmodi rerum ac prudentissimus, nihil inexplicatum relinquebat, sed omnia ratione peruestigās apertissimè declarabat.* Et Eccl. c. 47. 16. *Terram*, inquit, *retexit anima tua, & replesti in comparationibus ænigmata.*

SIGNA ET MONSTRA (græcè τέρατα, id est prodigia) SCIT ANTEQVAM FIANT] q. d. Sapientia præsagit futuras eclipses, æstus, frigora, pluuias, ventos, tempestates, sterilitatem, fertilitatem, pestem, morbos, &c. ex mathesi, & signis meteorologicis ac prognosticis. ita Cantacuzenus, *Prodigia* dicuntur monstra, quòd futura præmonstrent. Audi Ciceronem lib. 2. de Natura deorum: *Prædestinationes, prædictiones & præsensiones rerum futurarum, quid aliud declarant hominibus, nisi ea quæ fiunt ostendi, monstrari, portendi, prædici?* &c. *ex quo illa ostenta, monstra portenta & prodigia dicuntur.* Prodigium autem, ait Seruius in 3. Æneid. est quod *in longum tempus dirigit significationem*; ita dictum *quasi porrò adigendum*, ait Nonnius Marcel.

EVENTVS TEMPORVM ET SÆCVLORVM] Græcè *καιρῶν καὶ χρόνων*, id est opportunitatum & A temporum. q. d. Sapientia solerter præuidet & prospicit futuras rerum opportunitates, commodaque tempora ex signis præuiis, præsertim meteorologicis iam dictis: vnde iis ad suum & reipubl. bonum prudenter & fructuosè vtitur.

Vers. 9. PROPOSVI ERGO HANC ADDVCERE MIHI AD CONVIVENDVM: SCIENS QVONIAM MECVM COMMVNICABIT DE BONIS, ET ERIT ALLOCVTIO COGITATIONIS ET TÆDII MEI] Perperam Lyran. Dionys. & Glossa legunt, *ad conuiuandum*; legendum enim, *ad conuiuendum*. Nam Græcè est *πρὸς συμβίωσιν*, id est *ad conuictum*, hoc est, ad contubernium, ad familiarem conuersationem; S. Ambros. lib. de Viduis legit, *proposui ergo adducere eam mihi in coniugium*. Coniunx enim est perpetuus conuiua suæ coniugi. Nam S. Ambrosius eo loco magis videtur ad hunc v. respicere, quàm ad v. 2. B

COMMVNICABIT DE BONIS] Græcè *ἔσται σύμβουλος ἀγαθῶν*, id est erit consultrix bonorum, quæ scilicet mihi bona dabat consilia, ait Vatabl. vel potiùs *erit communicatrix bonorum*. Symbola enim vocantur collationes, v. g. conuiuia, in quibus quisque conuiuarum suum confert epulum in commune symbolum, de quibus Prouerb. 23. 21.

ET ERIT ALLOCVTIO COGITATIONIS græcè *φροντίδων*, id est *curarum*: cogitatio enim ex etymo est mentis agitatio, collectio, coactio, ait S. Augustinus 10. Confess. 11. Hinc *cogitatio* in Scriptura sæpè notat anxiam mentis intra se fluctuantis disceptationem, vt patet Matth. 21. 25. & c. 15. C 19. Lucæ 1. 29. & alibi) ET TÆDII MEI] *Allocutio*, id est consolatio: blanda enim allocutio est consolatio afflicti. Græcè *παραίνεσις*, id est *exhortatio, consolatio, admonitio*, vt vertit Iansen. *moderatio*, vt Clarius, *lenimentum*, vt Vatabl. *allenatio*, vt Glossa. Est hæc decima dos sponsæ, putà sapientiæ, quòd sponso suo communicet sua bona, eiusque solicitudines, labores, dolores, & mœrores, suam prudentique alloquio & consilio leniat & soletur: ad hoc enim vxor data est viro, vt sit ei in adiutorium vitæ, tam miseræ & calamitosæ Genes. 2. Hinc illud Oseæ 2. 14. *Ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius*, id est blandè consolabor eam. Adde ex Agrœt. Grammat. *Vt loquì est hominis: eloqui oratoris, obloqui obtrectatoris, sic alloqui est suadentis, vel hortantis, vel blandientis.* Hoc est illud celebre: *Laborantis visitatio*, (& magis allocutio) *laboris est sublenatio*. Id videre est in ægris D & agricolis. Audi S. Gregor. lib. 5. Moral. cap. 5. *Laborantem consolari, est pariter in labore persistere: quia sublenatio est laboris, visitatio collaborantis: sicut cum itinere comes iungitur, via quidem non abstrahitur, sed tamen de societate comitis leuatur labor itineris*: iuxta illud: *Comes facundus in via pro vehiculo est*. Talis est sapientia.

TÆDII MEI] Græcè *λύπης*, id est tristitiæ, doloris, mœroris mei. Idipsum expertum se fatetur Seuerinus Boëtius in carcere, scribens libros de Consolatione philosophica, æquè ac Thomas Morus in carcere Anglicano commentans in Passionem Christi. Idem experiuntur omnes sapientiæ studiosi. Si tantam voluptatis dulcedinem, ait Ceruantius, ob amorem sapientiæ ex Ciceronis Hortensio hausisse se fatetur S. Augustinus lib. 3. Confess. c. 4. *vt fastidium ac tædium ex aliarũ rerum studio, vnius philosophiæ amore leuaret*: quam Cicero 2. Offic. vocat *oblectationem animi, requiem curarum, non modò à solicitudine abducentem, sed cõtra omnes fortunæ impetus strenuè armantem*; & lib. 12. epist. fam. in 23. & Tuscul. 5. *vitæ tranquillitatem largientem*; quanto, quæso, id omne præstantiùs præstat, non studium adumbratæ sapientiæ, quæ est philosophia, sed sophia ipsa, suo contubernali & sponso, seipsa & allocutione sua? Et quàm bellè hæc omnia conueniunt in eamdem increatam, incarnatam, in Eucharistia nos ad suum contubernium, conuictum, coniugium, conuiuium, communionem, consilia, munera, communicationem bonorum omnium, allocutionem inuitantem, & admittentem cupidum sui?

ET HABEBO PROPTER HANC, CLARITATEM AD TVRBAS, ET HONOREM APVD SENIORES IVVENIS] Pro *claritatem* græcè est *δόξαν*, id est gloriam, splendorem, maiestatem. Pro *honorem* græcè est, *τιμὴν*, id est honorem, pretium, existimationem inclytam. Decem sponsæ dotibus hucusque recensitis, deinceps quatuor alias adiungit. Vers. 10.

Vndecima sapientiæ dos hæc est, quòd sponso, licet iuueni, conciliet gloriam apud populum, & honorem apud senes. Exemplo sit Salomon, toto orbe, per omnia sæcula, ob sapientiæ famam celebris & gloriosus. Sic Plato in Sophista ait, sapientem esse diuinum ac diis simillimum, ideóque summis honoribus decorandum.

C IVVENIS] Multi id referunt ad sequentia, *Et acutus inueniar*. Verùm obstat τὸ *&*. Quare Romani ceterique emendatiores referunt ad τὸ *seniores*, quod præcessit. q. d. Sapientia facit, vt sapiens, licet ætate iuuenis, honoretur, non tantùm à iuuenibus sibi coæquis, sed etiam à senibus: à quibus licet superetur ætate, eosdem tamen superat sapientia, vti contigit Salomoni, Iob, Danieli, Ioanni Baptistæ, Christo & Apostolis. Ita Cantacuz. Vatablus, Osorius, Clarius, Iansen. à Castro & alij.

Mysticè: sapiens, id est virtute pollens, vocat se iuuenem, esto senex sit, quia in virtute numquam flaccescit, in feruore numquam tepescit, numquam in bonis operibus fit imbecillior, sed dum quotidie proficere satagit, & robustior in bono D fieri, floridam sapientiæ iuuentam retinet & conseruat: iuxta illud, *Ibunt de virtute in virtutem: videbitur Deus deorum in Sion*; psal. 83. 8.

ET ACVTVS INVENIAR IN IVDICIO, ET IN CONSPECTV POTENTIVM (græcè, *δυναστῶν*, q. d. Dynastarum) ADMIRABILIS ERO, ET FACIES PRINCIPVM ADMIRABVNTVR (Arias, *stupebunt*) ME] Vltima hæc pars deest in Græco. Sapientia enim facit homines acutos, vt rectè de re qualibet in iudicio, siue forensi, siue priuato iudicent, ipsumque punctum difficultatis sagaciter tangant & acutè resoluant, vti fecit Salomon in iudicio meretricũ, 3. Reg. 3. De quo appositè S. Ambros. 2. Offic. c. 8. *Propterea scriptũ*, ait: *Audiuit omnis Israel iudicium, quod iudicauit rex, & timuerũt regem, videntes sapientiam Dei esse in eo ad faciendũ iudicium.* Nec *immeritò*, inquit, *asli-* Ver. 11.

matus est intellectus Dei esse in eo in quo occulta sunt Dei. Quid autem occultius, quàm internorum viscerum testimonia, in quæ sapientis intellectus, velut quidam pietatis descendit arbiter, & velut quãdam genitalis alui vocem eruit, qua maternus patuit affectus? & c. 10. *Iustum & sapientem* appellat *Salomonem in hoc iudicio, iustæ censuræ & callidæ inuentionis pleno.* & l. 3. de Spiritu sancto c. 7. *non nisi Spiritus sancti munere Salomonem potuisse*, dicit, *feminarum latentem conscientiam penetrare, idque gladio Spiritus acutissimo.* Addit Iosephus: *Ex illa die populus velut diuinæ mente prædito obtẽperabat.*

Admirabilis ero] id est me meámque sapientiam mirabuntur & obstupescent, ideóque hianti ore excipient, & venerabuntur potentes & dynastæ. *Gloria summa*, ait Cicero 2. Offic. *constat ex tribus his, si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam nos honore dignos putat.* B Græcè est θαυμασθήσομαι, id est, admirationi ero, admirationem mei concitabo, portentosus ero, instar cælestis iridis, quæ ab admiratione hominum, tantam eius colorum varietatem & speciem admirantium, Græcis dicta est *Thaumantias*, quasi *admiranda*. Sicut enim iris ex reuerberatione radiorum solis suam formam haurit admirabilem: sic ego ex irradiatione sapientiæ diuinæ hauriam omne meum iudicij & ingenij splendorem, quem omnes admirabuntur. Quare Seuerus Sulpitius lib. 1. Sacr. histor. in Salomone sic ait: *Ita in admiratione ingenij prudentiaque eius reges vicinarum gentium amicitiam ab eo fœdusq; petere, parati imperata facere.* Longè veriora sunt hæc in Christo, qui est Sapientia incarnata, cuius sapientiam obstupuerunt turbæ, iuxta illud: *Omnis enim populus suspensus erat audiens illum*, Lucæ 19. 48. C græcè *pendebat suspenso animo*; Syrus, *pendius erat ab eo ad audiendum eum.* Et ministri ad eum capiendum missi, rogati à Scribis, cur eum non adducerent, responderunt: *Nunquam sic locutus est homo, sicut hic homo.* Ioan. 7. 49.

Hac ingenij & acuminis dote inter omnes Patres & Doctores Ecclesiæ, velut aquila excelluit S. Augustinus, cui proinde iure meritoque hæc elogia assignat S. Prosper lib. 3. de vita contempl. cap. 31. *Sanctus Augustinus Episcopus, acer ingenio, suauis eloquio, secularis literaturæ peritus, in Ecclesiasticis laboribus operosus, in quotidianis disputationibus clarus, in omni sua actione compositus, in expositione sua fidei nostræ Catholicus, in quæstionibus soluendis acutus, in reuincendis hæreticis circumspectus, & in explicandis Scripturis Canonicis cautus.* D Et Conc. Tolet. VIII. c. 2. anno Dom. 653. *Sanctissimus Augustinus*, inquit, *vestigationis acumine cautus, inueniendi arte præcipuus, asserẽdi copia profluus, eloquentia flore venustus, sapientiæ fructu fœcundus.*

Vers. 12. Tacentem me sustinebunt (expectabunt vt loquar) et loquentem me respicient, (græcè, *loquenti attendent*, id est ore & oculis intenti in me, loquentem audient) et sermocinante me plura (diutius me perorante) manus ori suo imponent] silentium sibi indicentes, me attentè auscultabunt, præ voluptate & admiratione mearum sententiarum. Audi Cantacuz. hæc paraphrasticè explicantem: *Ero coram dynastis in admiratione, dum ad meam solertiã industriãq; respicient, rerum ingeniosam interpretationem, & promptam quæstionum facilémq; declarationem.* A *Me tacente præstolabuntur, & me loquẽte attendent, neque tumultuabũtur; vel dum mecũ me colligo, ac tacitus ad memoriam reuoco, quæ sunt mihi dicenda, vel dum pergo dicere, resq; illis gratissimas ac iucundissimas porrigo: quòd si contigerit, vt in his quoque sim longior, diligenter tamen ad ea, quæ dicentur attendent, & ne hiscent quidem: quin etiam si adhuc longiùs feramur impetu quodam, sibi ipsi ora obstruent admotâ manu.* Sic Ænea perorante, Dido eiusque asseclæ admirantes *cõticuere omnes, intentique ora tenebant*, ait Virgil. Æneid. 2. Magna enim vis est in ore, oculis & vultu dicentis, ait Plutarchus opusc. de Auditu, atque in ipsa actione & pronuntiatione, quæ oculis magis, quàm auribus percipitur: vnde intentos in se rapit auditorum aspectus. Quocirca, vt ait Cicero in Oratore, prima pars & laus oratoris est pronuntiatio: vnde B idem in Catilin. 4. *Video*, ait, *in me omniũ vestrũm ora atque oculos esse conuersos.* Sapiens enim orator debet conari, vt vel rerum nouitate & insolentia, & gratia & energia dicendi; vel materiæ grauitate, iucunditate & pondere suspensos & intentos in se detineat auditorum animos, sic enim eos faciet sibi beneuolos & attentos. Talis erat Iob, qui de se perorante ait cap. 29. 9. *Principes cessabant loqui, & digitum superponebant ori suo*, &c. *Auris audiens beatificabat me, & oculus videns testimonium reddebat mihi*, annuendo & applaudendo. Et Paulus, cuius facundiam & energiam dicendi stupentes Lycaonij, eum quasi Deum cælo lapsum vocabant Mercurium, Act. 14. Et S. Maurilius, qui indicio columbæ designatus Episcopus Andegauensis, & à S. Martino consecratus, sanctitate & miraculis crebris illustris, omnium in se C ora aureſq; rapiebat. Vnde erat *sermone silens, & silentio loquens, nihilq; eius iucunditate seuerius, & seueritate iucundius*, ait Fortunatus in eius Vita.

Ver. 13. Præterea habebo per hanc, immortalitatem: et memoriam æternam his, qui post me futuri sunt, relinquam] vti de facto Salomon reliquit. *Immortalitatem*, græcè ἀθανασίαν, accipe, tum nominis & famæ, tum vitæ æternæ, q. d. Nanciscar per sapientiam vitam immortalem apud Deum, & memoriam æternam apud homines, iuxta illud psal. 111. 7. *In memoria æterna erit iustus.* Sic de Iosia rege ait Eccles. c. 49. *Memoria Iosiæ in compositione odoris facta opus pigmentarij. In omni ore quasi mel indulcabitur eius memoria, & vt musica in conuiuio vini.* Mirè enim recreat & animat sapientẽ, quòd D memoria eius erit laudi & exemplo apud posteros; immortalitas enim nominis magnum est mortalitatis vitæ lenimentum: imò Cicero Tuscul. 1. inde colligit animæ immortalitatem. Anima enim non desideraret memoriam æternam, nisi ipsa esset æterna, vt sentire posset, quid de ea dicturi sint posteri: quid enim ad illam pertinerent laudes hominum, si nullus illarum in ea foret sensus? Est hæc duodecima dos sponsę, id est sapientiæ, scilicet immortalitas vitæ ęquè ac famæ.

Vers. 14. Disponam populos, et nationes mihi erunt subditæ] Est hęc decimatertia dos sapientię, quòd doceat sapienter regere populos & subditos quoslibet. Per *populos*, accipe Israëlitas; per *nationes*, gręcè ἔθνη, id est gentes, accipe Idumęos, Moabitas, Ammonitas, ceterasque

vicinas gentes Salomoni subditas, 3. Reg. 4. 24.

DISPONAM] Græcè, *διοικήσω*, id est administrabo, œconomicè regam, gubernabo, ordinabo, ordinatè collocabo, per ordines digeram, cuique suum locum, munus, officium & gradum assignabo. Optima enim gubernandi ratio est, si omnes ordine suo collocentur, & omnia ordine suo gerantur. S. Augustin. lib. de Opere monach. cap. 18. ait: *Ipsa est optima gubernatio, vt omnia suis temporibus* (sub quibus ceteras intelligit circũstantias personarum, ætatum, virium, locorum) *distributa gerantur ex ordine* (*qui*, vt idem ait lib. 1. c. 10. ex duobus libris, quos de Ordine scripsit, *est per quem aguntur omnia quæ Deus constituit*) *ne animum humanum turbulentis implicationibus inuoluta perturbent.*

Vide dicta Prouerb. 8. 15. ad illa: *Per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt.* Vide

B & Clement. Alex. in Apologia, vbi Amphionis & Orphei incantationes, orationes sapientiæ & eloquentiæ plenissimas fuisse ait, quarum vi homines, qui anteà sub humana figura speciem ferinam belluinis moribus gerebant, ad concentum politicæ disciplinæ redacti sunt; quibus præfert, vt lucem vmbris, vt veritatem mendacio, Christũ Dominum, quem *sanctum & cælestem animarum incantatorem*, appellat; Anastas. verò Sinaita lib. 4. Hexam. eumdem *lyram cælestem* inuocupat. Deoique ex hoc v. 14. Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis c. 34. colligit Salomonem regem regum sapientiæ beneficio, non solùm exteris, sed & suis ius dixisse, iudicando, decidendo lites, & cuique ius suum attribuendo; idque per se, non tantùm per iudices per se constitutos.

VERS. 15. C TIMEBVNT ME AVDIENTES REGES HORRENDI: IN MVLTITVDINE VIDEBOR BONVS, ET IN BELLO FORTIS] Sapientia enim subditis est mansueta, ac rebellibus & hostibus, præsertim tyrannis, horrendis & formidabilibus, est terribilis & horrenda, iuxta illud Virgil. 6. Æneid. de arte regnandi:

Hæ tibi erunt artes, &c.
Parcere subiectis, & debellare superbos.

Sic Moses metum & horrorem incussit Pharaoni, Exodi 7. & seq. Iosue Chananæis cap. 2. 10. Daniel c. 2. 46. Nabuchodonosori; Ioannes Baptista Herodi, Marci 6. 20. Hinc & sponsa, putà Ecclesia vocatur *pulchra vt luna, electa vt sol, terribilis vt castrorum acies ordinata.* Cant. 6. 9. Nam, vt ait Nyssen. orat. 13. in Cant. *Ecclesiæ fabricatio ad instar fabricationis est mundi.* Et Cant. 7. *Quid videbis in Sulamite, nisi choros castrorum?*

D BONVS] id est beneuolus, beneficus, clemens, liberalis. Hæ ergo sunt duæ præcipuæ principis dotes, scilicet beneficentia & fortitudo, iuxta illud Homeri: *Vtrumque, rex est bonus, & fortis miles*; quod assiduè in ore habebat Alex. Magnus, teste Plutarcho in Moral. rex enim in pace bonus & pacificus sit oportet, in bello verò fortis. Huc facit illud Plutarchi lib. ad principem ineruditum, & lib. *cum principe philosophandum*: *Succenset Deus tonitrua & fulmina, radiorumq; proiectus minitantibus; qui verò recta ratione præditi, honestate humanitateq; ipsum referre conantur, hos studio eorum delectatus, auget, suaq; eos æquitate, iustitia, veritate ac mãsuetudine impertit, quibus nihil est diuturnius.* Vide Dionem orat. 2. de regno, & orat. 49. quæ

Princeps sit benignus & fortis.

Gnomæ.

A incipit *Humanis & eruditis hominibus, neq; iniucundum magistratũ gerere, neque difficile.* Et Aristot. in quæst Polit. vbi ait: *Princeps inimicis formidolosus est, si armis & exercitu, multoq; veluti ad bellũ apparatu instructus fuerit; ea tamen omnia diutius, ceu vana, priùs quàm his vtatur, detineat. Nam & Deus ipse tanquam maiestatis suæ trepidationem incutiat, inducias quasdã præbet.* Quòd si id non iuuet, tum demum sua in reos iacula & fulmina contorquet. Audi ex Legibus Visigothorum l. 1. tit. 2. c. 6. sanctionem: *Ex institutione morum, ex mansuetudine principum, eaque ex dispositione legum oritur, & concordia fit ciuium, & triumphus hostium; atque sic bonus princeps interna regens, & externa conquirens, dum suam pacem possidet, & alienam litem abrumpit, celebratur in ciuibus rector, & in hostibus victor.* Audi & Senecam Tragœdum in Octauia colloquentem cum Nerone. N. *Ferrum tuetur principem.* S. *Meliùs fides.* N. *Decet timeri Cæsarem.* S. *At plus diligi.* N. *Metuãt necesse est.* S. *Quidquid exprimitur graue est.* N. *Iussisq; nostris pareant.* S. *Iusta impera.* Et Isocratem orat. 2. ad Nicoclem. *Bellicosus sit scientia rei militaris & apparatu, sed pacificus, vt ne quid præter ius & æquum concupiscat sibique vendicet.* Et Musonius apud Stobæum, serm. 48. *Commodum est principi*, inquit, *vt subditis amandus potius, quàm metuendus sit.*

INTRANS IN DOMVM MEAM, CONQVIESCAM CVM ILLA: NON ENIM HABET AMARITVDINEM CONVERSATIO ILLIVS, NEC TÆDIVM CONVICTVS ILLIVS, SED LÆTITIAM ET GAVDIVM] Vatabl. *nihil enim habet amaritudinis eius commercium, nec quidquam doloris conuictus eius, sed lætitiam & gaudium*; cùm VERS. 16

C ex aduerso hominum, licet amicissimorum, conuictus & nimia familiaritas, sæpè pariat tædium, imò aculeum afferat, stimuletque ad iram vel tristitiam.

Et hæc decima quarta sapientiæ laus, quòd sapienti, à publicis priuatisque negotiis animum ad sapientiam seuocanti, illa afferat ipsi pacem & lætitiam, ac tædia & mœrores ex negotiis contracta, leniat vel abstergat. Ita læto semper animo æquè ac vultu apparuere S. Antonius, S. Romualdus, S. Franciscus, S. Dominicus, S. Ignatius, ac prisci Essæi, Anachoretæ & Religiosi, sapientiæ & contemplationi dediti. Vide S. Basilium de Constit. monast. c. 13. & 14.

Causa huius pacis & gaudij est prima, serenitas & sanctitas bonæ conscientiæ. *Secura enim mẽs* est *quasi iuge conuiuium.*, Prou. 15. Secunda, amor

D & confidentia in Deum. Tertia, spes futuræ gloriæ, quæ omnes vitæ sanctæ, licet asperæ, labores & dolores absorbet. Huc facit illud Eccl. 15. v. 6. *Iucunditatem & exultationem thesaurizabit super illum.* Et illud sapientiæ de seipsa: *Spiritus enim meus super mel dulcis, & hæreditas mea super mel & fauum.* Eccl. 24. 27. Discant à sapientia viri sapientes in conuersatione non esse tetrici, austeri, abstracti, duri, sed amœni, hilares, iucundi, faciles, obsequentes, vt omnibus libenter aures præbeant, eorumque postulatis beneuolè, quoad possunt, satisfaciant.

Dènique ex τοῦ *non habet amaritudinem conuersatio illius, nec tædiũ conuictus illius.* D. Thom. 1. 2. q. 35. art. 5. probat delectationem contemplationis esse meram ac puram, nec vllam habere tri-

ſtitiam ſibi oppoſitam. Experiuntur hoc Aſcetæ, qui iugiter cum Deo, cum Chriſto, cum B. Virgine, cum angelis & Sanctis verſantur: hi enim in terreſtri quaſi degunt paradiſo, & quaſi terreſtres angeli, cęleſtium delicias in carne prælibant, iuxta illud: *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abſcondiſti timentibus te!* pſal. 30. 20. & illud: *Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos,* pſal. 35. 9.

VERS. 17. HÆC COGITANS APVD ME, ET COMMEMORANS (græcè *φροντίσας*, id eſt *curans*, hoc eſt cum cura ſtudioſè & ſollicitè conſiderans) IN CORDE MEO: QVONIAM IMMORTALITAS EST IN COGNATIONE SAPIENTIÆ] Ita legendum cum Græcis & Roman. Perperam ergo Hugo & Dionyſ. imò S. Fulgent. lib. 3. ad Monimum c. 6. legunt, *quoniam immortalitas eſt in cogitatione ſapientiæ*; & alij *in cognitione ſapientiæ*: quã lectionem ſecutus Idacius Clarus lib. 3. contra Varimad. vt probet Filium eſſe Patri æqualem & coæuum, *idcircò affirmari* inquit *à Salomone Sap. 8. his verbis: Immortalitas eſt in cognitione ſapientiæ, & amicitiæ illius delectatio bona: & in operibus manuum ſapientiæ honeſtas ſine defectione, & in certamine ſermonum eius immortalitas, & vita æterna, in communicatione verborũ eius claritas perpetua.* Vbi pariter addit τὸ *perpetua*, & τὸ *immortalitas*, quorum neutrum eſt in Græco, ſed ipſe τὸ *immortalitas* hoc v. 17. poſitum, in ceteris, quæ ſequuntur v. 18. repetendum cenſuit.

Senſus eſt q. d. Ego Salomon ſtudioſè conſiderans ſapientiam eſſe immortalem, & eamdem immortalitatem communicare ſuis cognatis, id eſt ſuis filiis & ſponſis, qui eam arctè aſſociare & quaſi deſpondere ſatagunt; facereque vt ſibi cognati, id eſt coniuncti, affines & deuincti, ſint immortales; hac de cauſa ardenter concupiui eam mihi aſſumere in matrem, imò in ſororem & ſponſam, iuxta illud Prouerb. 7. 4. *Dic ſapientiæ, Soror mea es: & prudentiam voca amicam tuam.* Græcè ſunt aoriſti, *λογισάμενος καὶ φροντίσας*, id eſt cùm reputaſſem, & ſollicitè cogitaſſem, quòd ſapientia immortales faciat eos, qui ſecum cognationem vel affinitatem contrahunt, qui ſcilicet eam ſibi deuincere & deſpondere ſatagunt, iuxta illud cap. 15. 3. *Scire iuſtitiam & virtutem tuam, radix eſt immortalitatis.* Repetit id, quod dixit v. 13. *Præterea habebo per hanc, immortalitatem, & memoriam æternam,* &c. Huc alludens Theſſalius centuria 4. num 56. *Lignum vitæ, ait, eſt ſcientia Dei, cuius particeps, permanet immortalis.*

VERS. 18. ET IN AMICITIA ILLIVS DELECTATIO BONA, ET IN OPERIBVS MANVVM ILLIVS HONESTAS SINE DEFECTIONE, ET IN CERTAMINE LOQVELÆ ILLIVS SAPIENTIA, ET PRÆCLARITAS IN COMMVNICATIONE SERMONVM ILLIVS: CIRCVIBAM QVÆRENS, VT MIHI ILLAM ASSVMEREM] Hæc quoque ſuperiùs recenſuit, ſed hîc repetit per conglomerationem, vt ſapientiæ dotes inculcet, & omnes ad eius ſtudium magis accendat.

DELECTATIO BONA] id eſt honeſta, non turpis; item *bona*, id eſt *iucunda*, vt vertit Vatabl. iuxta illud: *Ecce quàm bonum, & quàm iucundum habitare fratres in vnum!*

HONESTAS SINE DEFECTIONE] id eſt opulentia inexhauſta, diuitiæ indeficientes, ſiue perennes, vt vertit Vatabl. Vide dicta v. 11. & 14. & Prou. 3, 16. ad illa: *Longitudo dierum in dextera illius, & in ſiniſtra illius diuitiæ & gloria.*

IN CERTAMINE LOQVELÆ ILLIVS SAPIENTIA] Gręcè *ἐν συγγυμνασίᾳ ὁμιλίας αὐτῆς φρόνησις*, id oſt, *in coexercitatione conuerſationis illius prudentia*; Vatabl. *in vſu colloquij* (*ὁμιλία* enim, id eſt colloquium, dicitur ab *ὁμοῦ λαλεῖν*, id eſt à ſimul loquendo) *illius prudentia.* q. d. ait Ianſen. Per hoc, quòd quis exercetur cum ea colloquendo, diſſerendo & conuerſando, acquiritur ſapientia & prudentia: ſicut qui cum viris doctis in gymnaſiis colloquuntur & diſputant, eorum doctrinam expiſcantur & hauriunt: & ſicut in diſputationibus ſcholaſticis, vbi argumentans rationibus certat cum defendente, acuitur ingenium & veritas eluceſcit. Vnde Eccli. 51. 25. dicitur: *Colluctata eſt anima mea in illa.* Hinc manarunt collationes Patrum, de quibus Caſſianus, Climacus & alij in Vitis Patrum, in quibus mutua collocutione, & quaſi diſſertatione de virtutibus, Aſcetæ eaſdem ſibi ſuiſque diſcipulis validiùs & ardentiùs imprimebant. Quamquam hîc, non tam doceatur quomodo acquiratur ſapientia, quàm quid fructus & commodi illa acquiſita præſtet, nimirùm illam efficere, vt noſtri ſermones, diſcurſus, dialogiſmi, diſputationes ſint ſapientes, ac ſapientiam vbique ſpirent, omnibuſque aſpirent, vt faciebant Patres in ſuis Collationibus.

PRÆCLARITAS (græcè *εὔκλεια*, id eſt celebritas, nomen, laus, claritas famæ, ſplendor: vnde *εὐκλεής* eſt inclytus, celebris, præclarus, ſplendidus) IN COMMVNICATIONE SSRMONVM ILLIVS] q. d. ait noſter Lorinus: Benè audit vbique ſapiens, eiuſque verba tamquam axiomata, apophthegmata & gnomę audiuntur, circumferuntur, laudantur. Dum communicat ſermones, inde præclarè celebratur: vel etiam decus lauſque habetur, cum illo conferre & colloqui. Anagog. id longè verius erit apud Beatos in cælo. Huc facit illud Daniel. 12. v. 3. *Qui autem docti fuerint, fulgebunt quaſi ſplendor firmamenti: & qui ad iuſtitiam erudiunt multos, quaſi ſtellæ in perpetuas æternitates.* Minùs rectè Lyran. Dionyſ. & Hugo *præclaritatem* exponunt claritatem & elegantiam ſermonis. q. d. Sapiens clarè & eleganter ſermones ſuos eloquitur.

CIRCVIBAM] Hæc vox notat ingens & aſſiduũ in Salomone ſapientiæ deſiderium: ſic enim ſponſus circuit, vt ſponſam quam ambit nanciſcatur. Porrò circuit ipſe, ait Cantacuzenus, *dum diu multumque elaboraret, dum ſe in omnibus honeſtis actionibus exerceret, dum omnes, qui ſe ſapiẽtia virtuteq; præditi eſſent, alios obſeruaret atque ſuſpiceret, alios etiam in magiſtrorum ac pædagogorũ haberet loco, ac prorſus in hoc ſtudium totus incumberet.*

VT MIHI ILLAM ASSVMEREM] in ſponſam & contubernalem, vt dixit v. 2. Confert enim ſapientiam cum ſponſa carnali, eamque illi præfert. *Sapientia præſtat aliis ſponſis.* Primò, quòd hæc ſæpè mortem marito afferat, vti attulit Eua Adamo, & Dalila Samſoni: at ſapientia immortalitatem conciliat ſibi deuincto & coniuncto, & quaſi cognato. 1 Secundò, in amicitia ceterarum nuptarum, ſæpè eſt delectatio turpis: at in ſapientia eſt honeſtiſſima. 2 Rurſum, ceteræ maritis ſæpè exhibent curas, moleſtias, tædia, iurgia: at hæc iugem ſponſo pręſtat delecta-

tionem, eamque bonam, id est iucundam & eximiam. 3 Tertiò, aliæ sponsæ, ait Ceruantius, desidia languent, otióque torpent, ac defluunt in deliciis totæ, sæpè illis nulla cura rerum domesticarum, non filiorum, filiarumve, non famularum, non item eorum quæ ad victum, quæ ad cultum pertinent, quæ ad opes conseruandas, nedum augendas; magni thesauri vix sufficere possunt earum vestibus, monilibus, cupediis: at *in operibus*, siue *ex operibus manuum illius* (sapientiæ) *diuitiæ, thesauri indeficientes*, & hos non minori virtute ipsa suis manibus, quasi aureis adamantinisque mœnibus tuetur, *honestas sine defectione*. 4 Quartò, *in certamine loquelæ*: ceterarum enim vxorum contubernio, colloquio, vsu, consuetudine & congressu, in palæstra ipsa coniugali, planè virile robur, ingeniúmve viri languescit: vnde suspiciendi admirandique sunt illi, tametsi pauci, qui vxorati vnà liberis atque libris strenue vacauerunt; eis tamen cælibes & numero & sapientia longè fuere & sunt maiores: at *in certamine loquelæ* sponsæ huius cælestis, *sapientia* atque prudentia florent vigentque. 5 Quintò, ex collatione sermonum cum aliis feminis coniugibus, & earumdem consortio & societate, vir velut ignis cinere obducitur & obscuratur: quid enim è femina & muliere, nisi femineum & molle? Sit exemplo Salomon ipse 3. Reg. 11. cuius opulentiæ, potentiæ & magnificentiæ splendores inaurare non valuerunt, quæ deaurauit societas feminarum contubernalium, ait Ceruantius. *At præclaritas est in communicatione sermonum sapientiæ*, coniugis omnium purissimæ, quam proinde sibi in sponsam assumere sategit Salomon.

Hęc omnia mysticè ritè adaptes B. Virgini, quæ fuit sponsa sancti Iosephi. estque etiamnum quasi sponsa omnium fidelium & piorum.

Vers. 19. PVER AVTEM ERAM INGENIOSVS, ET SORTITVS SVM ANIMAM BONAM] Syrus, *puer eram lucidus*, vel *clarus*, Arabicus, *puer eram subtilis, solers, acutus*. Ostendit se ex natura & indole bona ac ingeniosa capacem fuisse sapientiæ. q. d. Cùm essem bonæ indolis & ingenij, facilè intelligebam quanta esset dignitas sapientiæ, quanta eius commoda iam à me recensita: quare cùm illa propensiùs optarem; cognoscerem tamen me illa viribus meis non posse assequi, adij Dominum, eumque vt illa mihi largiretur deprecatus sum. Sapienter Tertull. *Deus*, ait, *ita naturam disposuit, vt ea gratiæ aptissimum fundamentum existeret*. Vide S. Aug. l. 22. contra Faustum c. 30.

INGENIOSVS] Id est boni, magni, acuti, & acris ingenij ad res intelligendas & diiudicandas. Vnde Cicero l. 5. de Finib. *Prioris generis*, ait, *est docilitas & memoria, quæ ferè omnia appellantur vno ingenij nomine; easq; virtutes qui habent, ingeniosi vocantur*. Et S. Isidor. l. 10. Etymol. litt. I. *Ingeniosus dictus*, inquit, *quòd intus habet vim gignendi quamlibet artem*. Et S. Aug. l. 10 de Trinit. cap. 15. *In his tribus*, inquit, *memoria, intelligentia, voluntate inspici solent etiam ingenia paruulorum, cuiusmodi præferant indolem. Quanto quippe tenaciùs, & faciliùs puer meminit, quantoq; acutiùs intelligit, & studet ardentiùs, tanto est laudabilioris ingenij*.

Sub ingenio ergo hîc iudicium, memoriam & voluntatem intellige. His enim quatuor excelluit Salomon, cùm alioqui sæpè pollentes ingenio non polleant iudicio, & vice versa, ingenij A enim parens est temperies calida, iudicij frigida. Ingenium lumen est animi: sed huius ipsius luminis lumen, & oculus oculi est iudicium. In ingeniosum cadit subindè error mentis & stultitia, numquam in iudiciosum. Malim hebes haberi, quod vitium pugnat cum ingenio, quàm insipiens & stultus, quod aduersatur iudicio. Audi Maximum Tyrium dissertatione 34. *Plerumq; id euenit hominis, vt quo facundior est ingenio, eo minùs valeat iudicio*. At Salomon ingenio excelluit æquè ac iudicio, vt patet 3. Reg. 3. & seq.

Pro *ingeniosus*, græcè est εὐφυής. quæ vox tria significat, Primò eum qui industrius est ac ameni & acris ingenij, vt iam explicui; Secundò, eum qui bona est indole, ac natura ad virtutem propensus: εὐφυὴς enim idem est, quod benè natus, natura habilis, benè formatus, benè à natu- B ra compositus, ingeniosus, id est naturali quadam ingenij dexteritate ad omnia comparatus: nam φύσις est indoles, putà naturalis ingenij animique bonitas: φύω enim est gigno, produco, planto, in lucem edo. Vnde φύσις est natura, potentia rei innata, ingenium, indoles, vis natiua, naturæ habitus & mores. Ingenium enim propriè à Latinis vocatur natura cuique ingenita, à gignendo; ea verò in pueris indoles dicitur, estque non solùm probitatis, sed industriæ quoque iudiciique index. Vnde S. Isidor. lib. 10. Etymol. cap. 11. sub finem, *genium* deriuat ex eo, *quòd vim habeat omnium rerum gerendarum, seu à gignendis liberis: vnde & geniales lecti dicebãtur, qui nouo marito sternebãtur*. Et Festus: *Geniales deos*, inquit, *dixerunt aquam, terram, ignem, aërem: ea enim sunt se-* C *mina rerum. Genium appellabant deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum: Aufustius, Genius, inquit, est deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur; & propterea genius meus nominatur quòd me genuit. Alij genium esse putarũt vniuscuiusque loci deum*. Et Nonius Marcell. c. 4. *Ingeniũ*, inquit, *est naturalis sapientia. Salust. Catilinæ bello: Ingenium nemo sine corpore exercebat. Ingenium veteres dixerunt & sua sponte, vel natura. Næuius Lycurgo: Vos, qui regalis corporis custodiam agitis, ite actutum in frondiferos lucos; ingenium arbusta vincta sunt, non obscuritas. Sallust. Hist. l. 3. Castrisq; collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebantur. Virgil. Geor. l. 2. Nunc locus aruorum ingeniis, quæ robora cuique, Quis color*. Hoc significatũ secutus Petrus Nannius hoc loco vertit, *puer eram dexteræ indolis*; Vatabl. *dextero ingenio præditus*.

Ingenij genius quis?

D Tertiò, εὐφυὸς, teste Hesychio, est arbor, natura aut ingenium virescens, benè germinans, copiosè succrescens. Id etiam huic loco conuenit. q. d. Salomonis natura instar boni soli, radiis cælestis solis, putà gratiæ Dei, calefacta, probitatis & sapientiæ semina probè concipiebat, concepta confouebat, confota explicabat, & increscentia in dies promouebat: quare maiora in dies suæ bonæ indolis & ingenij documenta edebat, instar Christi, qui proficiebat ætate, sapientia & gratia apud Deum & homines, Lucæ 2. ita à Castro & Pineda lib. 1. de Rebus Salomonis, cap. 18 *Vt dij immortales*, ait Seneca epist. 96. *nullam didicere virtutem, cum omni editi: & pars naturæ eorum est, esse bonos: ita quidam ex hominibus egregiam sortiti indolem in ea quæ tradi solent perueniunt*

sine longo magisterio, & honesta complectuntur, cùm primùm audierint.

Denique Aristotel. 3. Ethicorum cap. 9. Is, inquit, est εὐφυὴς, cui est quid innatum bene, qui sit bene à natura formatus & propensus. quemadmodum enim arbor virescens, & copiosè succrescens & germinans, ac coalescens dicitur εὐφυὲς φυτὸν: ita ingenium amœnum & acre, quod virescit, germinat, & coalescit in virtutu, & in his quæ cum virtute & sapientia coniuncta sunt, dicitur bene à natura institutum, & ad bonum procliue.

SORTITVS SVM, hoc est, inquit Pineda loco iam citato, non voluntate, non merito meo, sed Dei nutu, qui velut sors in manu nostra non est, accepi, ANIMAM BONAM] *Solent*, inquit S. August. lib. 10. de Genes. ad litt. c. 18. *quæ sorte dantur, diuinitus dari.* Et inferiùs: *Ad auferendam suspicionē præcedentiū meritorum, sortis nomen accessit.* Vera hæc omnia, si sortis nomen pressè accipiatur: nam, si ex vsu sacri sermonis, sors non sonat illud fortuitum, sed aliquid proprium & velut hereditarium. Mihi, inquit attribuit supremus rerum arbiter Deus optimam corporis & animæ portionem, præclaram quasi hereditatem & sortem possessionis meæ.

ANIMAM BONAM] Id est bonæ indolis, ad bonum omne propensam, bonitate naturali, moderatione affectionum, & candore morum præditam. Ita Dionys. Pineda, Iansen Lorinus, à Castro & alij.

Minùs rectè Hugo ingenium naturæ, animam bonam gratiæ attribuit: sic & Bonauent. qui id probat ex voce sortis: & Lyran. qui animam bonam assignat puritati affectus, quem hausit Salomon ex institutione Nathan, qui propterea cognomen ei imposuit, *Amabilis Domino*, 2. Reg. 12. 25. & Holcot, qui putat voce *puer* (puer enim dicitur à puritate) notari munditiem corporis: voce *ingeniosus*, peritiam intellectus: per τὸ *sortitus sum animam bonam*, innui gratiam supernaturalem. Et Hugo Æthérianus lib. de Regressu animarum c. 32. ait, Salomonem sortitum esse animam bonam, per datam sibi sapientiæ abundantiam, per quam factus sit magis bonus.

Peiùs alij censentes animam esse ex traduce, id est animam filij seminari & traduci ab anima parentis, sicut lumen vnius candelæ traducitur & accenditur ab alia candela, sic exponunt q. d. *Puer eram ingeniosus*, græcè εὐφυὴς, id est bonæ naturæ & indolis, quia à natura & indole bona animæ parentis mei sortitus sum & accepi pariter animam bonam, iuxta illud Lucani lib. 5.

Indole si dignum Latia, si sanguine prisco
Robur inest animis.

Horum sententiam recēsens, & cum dubio sequēs S. August. lib. 10. de Genes. ad litt. cap. 17. *Puer autem eram ingeniosus*, inquit, *seipsum explicans, quibus causis ingeniosus esset, continuò subiungit, Et sortitus sum animam bonam, videlicet ex paterno ingenio vel corporali temperamento. Denique cùm essem, inquit, magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum, quod si maternum intelligatur, ne hoc quidem, quod dictū est veni ad corpus, huic opinioni refragabitur, cùm ex anima & corpore paterno venisse ad maternum corpus, accipitur incoinquinatum videlicet, vel à cruore menstruo: dicuntur enim ex hoc ingenia grauari; vel à contaminatione adulterina*, quæ sæpè **A** obest moribus filiorum, & suam pruriginem in illos transfundit. Verùm tradux animarum ab Ecclesia iam velut error damnatus est. Docet enim illa omnes hominum animas à Deo creari infundendo, & creando infundi: atque error iste hîc satis refellitur ex eo quod subditur: *Et cùm essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum* quæ verba innuūt animam priorem fuisse corpore, nō tempore, sed naturâ, priusque habuisse suam bonitatem, de qua dixit, *Sortitus sum animam bonam*, ac deinde venisse in corpus incoinquinatum; non igitur à semine corporeo, nec per semen parentis transfusa est anima patris in corpus filij.

Præclarè Seneca libr. 4. de Benef. c. 6. *Insita sunt nobis*, inquit, *omnium ætatum omniumq; artium semina, magisterq; ex occulto Deus producit ingenia.*

Mysticè S. August. ibidem c. 18. hæc omnia ac**B**cipit de Christo, qui verus fuit Salomon. id est pacificus & pax nostra: *Quid ingeniosius*, inquit *illo puero, cuius in annis duodecim seniores sapientiam mirabantur?* Et inferiùs: *Et quid incoinquinatius illo vtero Virginis, cuius caro etiā si de peccati propagatione venit, non tamen de peccati propagine concepit?* Et pluribus interiectis: *Et fortasse ideo ait, Sortitus sum animam bonam. si tamen hoc de illo oportet intelligi, quia solent, quæ sorte dantur, diuinitus dari: aut quod fideliter dicendum est, ne vel illa anima aliquibus operibus præcedentibus ad tantum apicem subuecta putaretur, vt cum ea Verbum caro fieret, & habitaret in nobis: ad auferendam suspicionem præcedentium meritorum, sortis nomen accessit.* Et S. Cyprian. libr. Testim. contra Iudæos. c. de Natiu. Christi: *Quis*, inquit, *ante natiuitatem erat bonus?* **C** *& quis venit in corpus incoinquinatum & impollutum;* nisi solus Christus, vt pote instar roris in Virginem illapsus, in eaq; conceptus ex Spiritu sancto.

ET CVM ESSEM MAGIS BONVS, VENI AD CORPVS INCOINQVINATVM] Syrus, & *propter gratiam meam veni in corpus purum;* Arabicus, *cùm essē bonus; intraui in corpus illius*, scilicet sapientiæ. Hinc Origenistæ docebant animam extitisse ante corpus, & pro meritis vel demeritis detrudi ac venire in corpus purum, vel maculatum. Verùm hic est error iam olim ab Ecclesia damnatus. **Vers. 20.**

Interpretes Orthodoxi hîc se torquent & variè exponunt. S. Bonauentura: *Cùm essem magis bonus*, inquit, per gratiam supernaturalem, quàm essem priùs ex industria naturali. Holcot: *Cùm essem magis bonus*, nempe, quàm ingeniosus, & ma**D**gis in me emineret bonitas moralis, quàm bonitas naturalis ingenii (*veni ad corpus incoinquinatum*) id est proficiendo attigi perfectionem virtutum moralium, ita vt seruarem corpus incoinquinatum à passionibus vitiorum. Carthusianus: *Cùm essem magis bonus*, proficiendo in virtutibus, *veni ad corpus incoinquinatum*, conseruans me ab impuritate.

Verùm nihil horum satisfacit, nihic hoc loco germanum est appositum.

Græcè est, μᾶλλον δὲ, id est *magis verò*, vel *imò potiùs cùm essem bonus*, vt sit correctio; vnde Vatabl. vertit *imò bonus, ipse cùm essem, corpus incontaminatum adeptus sum* Osorius, *aut vt rectiùs dicā, cùm ipse naturā bonus essem*, nimirum secundùm animam, *nactus sum corpus immaculatum:* aut μᾶλ-

quanto corpus est meliùs dispositum, tanto meliorem sortitur animam: tum quia Deus animas attemperat corpori; ergo in nubilius corpus nobiliorem animam infundit; tum quia si corpus habet hanc graduum latitudinem, pulchramq; varietatem; ergo multò magis eandem habet anima, quæ

Secundò. longè corpore est præstantior & sublimior. Secunda; quia in angelis eiusdem chori & speciei, vnus, v. g. summus angelus, est præstantior alio, v.g. vltimo: id autem prouenit ex anima, vt ita dicam, angeli; non autem à corpore, vt pote quo carent. ergo idem dicendum de anima hominis, quæ est naturę intellectualis & angelicæ. Licèt enim D. Thomas opinetur omnes angelos inter se specie differre, tamē alij passim aliter sentiunt, docentque in eadem specie plures esse angelos sola differentia indiuiduali discretos, Ita censent Alensis, Albertus, Bonauent. Scotus, Gabriel, Durandus Marsilius, Molina, Vasquez & Suarez

Tertiò. lib. t. de Angelis c. 15. Tertia, quia in geminis, v.g. in Esau & Iacob, vbi idem est semen, sæpè est diuersissima indoles: ergo illa prouenit ex anima

Quartò. dispare. Quarta quia animas feminarum dispares esse ab animabus virorum, imò initio dispares fuisse in creatione Adami & Euæ, nemo negarit. Et quis dicere audeat Iudam habuisse ani-

Quintò mam tam nobilem, quàm habuit Christus. Quinta, id ipsum arguere videtur tanta ingeniorum, indolis, studiorum, inclinationum varietas & propensio. Videmus enim alios ad studium philosophicum & theologicum, alios ad medicinam, alios ad eloquentiam, alios ad mathesin esse propensos & aptos; ad alias verò scientias ineptos, imò aduersos: alios ad speculationem ferri, alios ad praxim: alios ad misericordiam procliues, alios ad seueritatem & rigorem: alios ad castitatem, alios ad libidinem: in aliis summam esse memoriam, sed parum acuminis & ingenij; aliis magnum esse acumen ingenij, sed parum iudicij & memoriæ quæ omnia non videntur à solo

Sextò corpore prouenire. Denique si aurum auro præstat, bos boui, aqua aquæ, terra terræ, lapis lapidi, cur non & anima vna præstantior sit alterâ; præsertim cùm anima spiritalis sit ideoque eleuatior & magis illimitata. Accedit articulus Academiæ Parisiensis, quem recitat Henricus Gandauen. quodl. 3. qu. 5. & Durand. in 2. d. 32. q. 5. qui sic habet: *Si quis dicit omnes animas ab origine esse æquales, errat: quoniam aliàs anima Christi non esset perfectior, quàm anima Iudæ.* Ita docent Magister Sententiarum in 2. distinct. 32. & ibidem S. Bonau. Albertus, Richard. Ioannes Maior, Capreolus. Ægidius, Ferrar. li. 2. contra Gentes c. 3. Caietan. 1. p. qu. 85. a. 7. Abulens. in c. 15. Matth. qu. 656. ac Petrus Nannius, Iansen. & Vatabl. hîc, atque fauet. S. August. lib. 4. contra Iulian. ca. 3. dum ait: *Cuius (Dei) occulto iudicio, nec iniusto, alij fatui, alij tardissimi ingenij & ad intelligendum quodammodo plumbei, alij obliuiosi, alij acuti memoresue nascuntur, alij vtroq; munere præditi*, &c.

Corpus incoinquinatum tripliciter. CORPVS INCOINQVINATVM] Id est Primò, castum & purum, Secundò, carens labe, vitio & imperfectione, quæ nocere ingenio aut indoli posset; sed perfectum, bene constitutum, bonæ habitudinis, idoneum frugibus sapientiæ virtutisq; secundùm aptam symmetriam & proportionem, vt regi aptanq; facilè posset ab anima.

A Tertiò, per catachresin & metalepsin, *corpus incoinquinatum* est corpus integrum, perfectum, pulchrum, elegans, formosum æquè ac vegetum, validum, neruosum, robustum, ideoque pulchra validaque sponsa, putà sapientia, dignum. Nam

Gratior est pulchro veniens de corpore virtus.

Castitas facit formosos. Castitas enim, quæ sapientiæ est soror valdè promouet speciem, decus & formam, æquè ac robur corporis. Hinc similis est amianto (quæ vox hîc est in Græco) lapidi, qui igne non læditur, illique resistit, & integer in igne perdurat, teste Plinio lib. 36. c. 19.

Huc facit illud Boëtij l. 4. de Consol. prosa 6. *Sacri hominis corpus*, inquit, *virtutes ædificauerũt*. Et nonnullis interiectis: *Est alius cunctis virtutibus absolutus sanctusq; ac Deo proximus: hunc contingi quibuslibet aduersis, nefas prouidentia iudicat; adeò vt ne corporis quidem morbis agitari sinat.* Hinc &

B Plato dialog. 6. initio, & vberiùs in fine dial. 3 Heroas vocat diis genitos, eorumque conflandis corporibus materiam non nostratem, sed humanam nobiliorem, & quasi lapsam è cælo assignat: usque non inquinatam communi fæce mortalium, sed fictam ex purissimo diuinitatis auro mentem afflat. Vt enim idem in Opificio mundi philosophatur; Ex anima lectissima, simul & corpore præstantissimo, raritatis excellentia paribus oritur in homine primùm admirabilis ille concentus & harmonia valetudinis optimè temperatæ, & pulchritudinis augustæ, quæ separari non possunt: tum exquisita solertia sensuum, & affectionum moderata tranquillitas: tum etiam ad intelligenda diuina, & ad humana tractanda, miræ celeritatis & capacitatis ingenium: & ex his in-

C genuus ac castus philosophiæ & Musarum amor, sine quo nec aliquis potest esse pulcher, nec bonus. His autem si proba educatio & doctrinæ lumen accesserit, extolli ait altius humana dignitate fastigium, hominemque diuinæ musicæ, participem, ad commune generis humani bonum bonarum artium choros in terris, & virtutum omnium choreas instituere. hæc Plato. Corpus ergo integerrimum est viuum Dei templum, diuina fundens oracula.

Vers. 21. ET VT SCIVI (ex inspiratione sapientiæ, vt sequitur, putà Dei) QVONIAM ALITER NON POSSEM ESSE (græcè, *aliter nõ ero*) CONTINENS, NISI DEVS DET, ET HOC IPSVM ERAT SAPIENTIÆ, SCIRE CVIVS ESSET HOC DONVM: ADII DOMINVM, ET DEPRECATVS SVM ILLVM EX TOTIS PRÆCORDIIS

D MEIS] Pro *continens* græcè est, ἐγκρατὴς quod tria significat, Primò, voti compotem; Secundò, castum; Tertiò, continentem: quæ tria huic loco congruunt.

Continens tria significat Primò. Primò ergo & genuinè, sensus est, q. d. Vt cognoui, quòd non possem esse continens, id est compos voti potens, & in potestate habens sapientiam, vt scilicet obtinerem illam adeò desideratam; nisi Deus eamdem mihi daret, ipsum adij & pro ea deprecatus sum. Totum enim Salomonis votum erat de sapientia consequenda, vt patet ex dictis. Vnde &c. seq. orans & hoc votum suum explicans, non nisi sapientiam à Deo postulat. Ita Nannius, Vatabl. Iansen. Cantacuz. Osorius, à Castro, Emman. Sà, Lorin. & ceteri. *Continens* enim idem est, quod tenens, compos, possidens.

possidens. q.d. Cùm scirem me meis viribus non posse obtinere sapientiam, nec obtentam retinere, nec retentâ bene vti, nisi per Dei gratiam, hanc imploraui. Sic Eccli. 6.28. dicitur: *Et continens factus eius*, id est tenens vel possidens sapientiam, *ne derelinquas eam*. Et c.15.v.1. *Et qui continens est iustitiæ*, hoc est cōpos iustitiæ, vel qui adeptus fuerit iustitiam, *apprehendet illā*, sapientiam. Et c.27.33. *Ira & furor vtraq; execrabilia sunt, & vir peccator continens erit illorum*, id est cōpos aut particeps illorum erit, vel illis obnoxius. Hinc Arabicus hoc loco vertit, *& cùm cognouissem me non alio modo tenere illam, si Deus non dedisset mihi*.

Secundò. Secundò, *continens*, idem est, quod castus, qui se continet & refrænat à libidine, cuius stimuli sunt vehementissimi. Salomon enim postulare videtur castitatem, quasi indiuiduam sapientiæ comitem, metuens ne per libidinem, ad quam naturâ propendebat, perderet sapientiam, vti in senio eam perdidit: quod hîc præsagire videtur. Pertinet ergo τὸ *continens* ad id, quod præcessit, *Veni ad corpus incoinquinatum*: Illud enim in puritate sua continere & conseruare satagebat. *Continens* igitur idem est, quod in potestate tenens, frænans & coërcens venereas corporis voluptates, earumque domitor, victor & dominus (hoc enim est ἐγκρατής) quod fit virtute castitatis. ita Glossa, Dionys. Holcot, Hugo Æther. de Regressu animarum ca 32. ac Tertull. de Veland. virginib. c. 13. & S. August. lib. 6. Confess. c. 11. & epist. 89. quæst. 2. vbi ex hoc loco docet, continentiam non esse virium liberi arbitrij, sed gratiæ Dei: *Cùm scirem*, inquit, *quòd nemo esse potest cōtinens, nisi Deus det. Iubet ergo Deus continentiā, & dat cōtinentiam. Iubet per legem, dat per gratiā: iubet per literam, dat per spiritum*. Et epist. 143. ad Iulianam matrem Demetriadis, cui virginitatis propositum gratulatur, sed monet hoc esse insigne donum Dei, ideoque ab eo infimis precibus lachrimisque postulandum. Idem docet Prosper contra Collat. ca. 36. Continentia ergo hîc significat castitatem, non solùm virginalem, sed & vidualem & coniugalem. Triplex enim hæc castitas est donum Dei, imò coniugalis sæpè maius est donum, quàm virginalis. Experientia enim libidinis in coniugio, vehemens est stimulus ac tentatio ad eam extra coniugium ex speciosioribus corporibus captandam. Salomon enim cùm postulauit hanc continentiam & sapientiam, iam erat maritus, ideoque iam genuerat Roboam, vti superiùs ostendi. Ita Bellarm. lib. 2. de Monachis ca. 31. & lib. 5. de Gratia & lib. arb. c. 7.

Rursum loquitur hîc Salomon non solùm de actu continentiæ siue castitatis, sed etiam de habitu, siue ille sit requisitus, siue infusus: omnes enim habitus, licèt acquisiti, sunt dona Dei, qui est auctor omnium bonorum naturalium. Minùs rectè ergo Scholastici nonnulli, ex hoc loco probant præter virtutes acquisitas, dari virtutes morales à Deo infusas. Et si enim id verius sit; tamen non satis solidè ex hoc loco & similibus probatur. Ita Gabriel Vasquez 1. 2. disp. 86. n. 12. Magis tamen loquitur hîc Sapiens de actu continentiæ, qui quotidie homini exercendus est, inter tot tamq; graues libidinis occasiones & tentationes: ad quas superandas non sufficit natura, nec habitus naturalis, sed opus est peculiari gratia Dei, eaque frequenti & potenti, vti docet S. August. locis iam citatis, qui ex hoc loco idipsum probat.

Moraliter hîc disce, quòd humilitatis humilisq; orationis præmium est castitas, sicut superbiæ cōdigna castigatio est luxuria, vti docet S. Gregor 26 Moral. 13. *Nam multis*, inquit, *sæpè luxuriæ seminarium superbia fuit; quia dum eos spiritus quasi in altum erexit, caro in infimis mersit. Hi enim secretiùs priùs eleuantur, sed postmodum publicè corruunt; quia dum occultis intumescūt motibus cordis, apertis cadunt lapsibus corporis*. Humilitas ergo est custos pudicitiæ. Quo circa S. Ignatius epist. ad Philipp. *Qui castus est, vel continens*, inquit, *non tollatur, ne perdat mercedem suam*. S. Hieron. epist. ad Demetriadem: *Non solùm putes tuum esse, quod tuum est, sed eorum, qua suam in te expressere pudicitiam* (matris atque auiæ) *& honorabilium nuptiarum, cubilisq; immaculati pretiosissimum germinauere te florem, qui perfectos afferes fructus, si humiliaueris te sub potenti manu Dei*. S. August. serm. 53. de Verbis Domini: *Audeo dicere: superbis continentibus expedit cadere, vt in eo ipso, in quo se extollunt, humilientur*. S. Fulgent. epist. 3. ad Probā, de virgin. ca 18. *Vt integra permaneat Deo dicata virginitas, sicut custoditur integritas corporis, multò ampliùs custodienda est humilitas cordis. Si qua enim verè virgo est Christi, non potest Christo nisi humilitate coniungi*, &c. S. Bernard. hom. 1. super Missus est: *Pulchra permixtio virginitatis & humilitatis: nec mediocriter placet Deo illa anima, in qua & humilitas cōmendat & virginitatem, & virginitas exornat humilitatē*. Et paulò pòst: *Vt placeret virginitas, humilitas procul dubio fecit. Quid dicis virgo superba? Maria virginē se oblita, gloriatur de humilitate, & tu negligendo humilitatē, blandiris tibi de virginitate; Respexit humilitatem ancillæ*, &c. *Expedit tibi virginē non esse, quàm de virginitate insolescere*. Rursū Cassianus lib. 2. de Institut. rē. c. 18. *Sicut*, ait, *sine humilitate castitas obtineri nō potest ita sine castitate scientia obtineri nequit*; vtriusque ergo, imò omnis virtutis, omnisq; boni cētrū humilitas, humilisque oratio. Vnde S. Chrysost. apud Antonium in Melissa p. 1. ca. 46. *Oratione*, inquit, *acquiritur conuersatio Dei, seiungitur autem à Deo, qui non se coniunxerit ei per orationem. Qui verò separatur à Deo, illum prorsus necesse est ad necessario coniungi. Oratio custodia est temperantiæ, virginitatis sigillum, iræ castigatio, superbiæ moderatio, animæ memoris iniuriarum expiatio, inuidiæ demolitio, pacis confirmatio*.

Vis exempla? Accipe. Abbas Serenus apud Cassian. collat. 7. ca. 2. cùm pro perfecta castitate impetranda *iugi supplicationi ac lacrymis indefessus insisteret, adueniens ad eum angelus in visione nocturna, visque velut aperiens vterum, quandam ignitam carnis strumam de eius visceribus auellens, ac proiiciens, suisq; omnia vt fuerant locis intestina restituens: Ecce, inquit, incentiua carnis tuæ abscissa sunt, & obtinuisse te noueris hodierna die perpetuam corporis puritatem, quam fideliter poposcisti*. Exempla.

S. Thomas Aquinas iuuenis tentatus à scorto, à fratribus submisso, titione illud fugauit, moxque orans pro dono castitatis, vidit angelum zona sibi renes stringentem, dicentemque: *Accipe cingulum castitatis*, ac deinceps per omnem vitam sensu libidinis caruit, vti habet eius Vita.

Superbia mater libidinis, humilitas castitatis. Gnomæ.

S. Ca-

S. Cæcilia cilicio armata, cum gemitu orans cum Psalte psal. 118. *Fiat Domine cor meum immaculatũ in iustificationibus tuis, vt non confundar*, castitatem angelicam, eiusq; custodem angelum meruit obtinere; quin & eandẽ Valeriano sponso, Tiburtio eius fratri, multisq; aliis aspirauit, ac velut apis argumentosa, virginum mella fauosq; contexuit.

Simile exemplum de Abbate Mose recenset Palladius in Lausiaca c. 22. de Pacone c. 29. Vide S. August. de S. Virgin. c. 39.

Illustre recensque exemplum extat in Vita S. Elzeari Comitis Ariani cap. 36. Hic enim cum sponsa sua Dalphina in flore ætatis, ipso festo S. Magdalenæ post Synaxim flexis genibus, iunctisque super Missale manibus, perpetuam Deo vouit virginitatem, hac forma: *Domine Iesu Christe, à quo omne bonum & donum proficiscitur, ego peccator fragilis & infirmus, sine tuo speciali dono non possum castè & continenter viuere: sed de tuo singulari adiutorio confidens, voueo & promitto tibi, & sanctissimæ matri tuæ, atq; omnibus Sanctis toto tẽpore vitæ meæ me castè victurum, & virginitatem seruaturum, quam huc vsque tua benignitate in me custodiuisti. Atque huius promissionis exequẽdæ causa, paratus sum quascumq; afflictiones & pœnas, atque etiam mortem ipsam perpeti.* Denique S. virgo Dalphina cõsimili modo virginitatis votum, quod iam antè secretò fecerat, publicè repetiuit. Subiunxit D. Garsenda eius nutrix, illud S. Vrbani Põtif. de sãcta Cæcilia: *Domine Iesu Christe seminator casti consilij, suscipe seminum fructus, quos in Dalphina virgine seminasti.*

Porrò mirè ad castitatem iuuat implorare opem B. Virginis: hanc enim statuit virginum reginam & castitatis præsidem: vnde Ecclesia eam inuocans supplicat. *Nos culpis solutos, mites fac & castos: vitam præsta puram.*

Tertiò. Tertiò, *continens* hîc non solùm castum, sed & à quolibet alio vitio continentem & abstinentem significat. Vnde Syrus vertit, *agnoui autem, quòd non possem domare animam meam.* Continẽtia enim generalis est virtus, quæ, vt docet Arist. toto li. 7. Ethic. iram, gulam, superbiam, auaritiam, acediam, omnemq; aliam prauam mentis affectionem, siue concupiscentiam, coërcet & refrænat, facitque vt homo in suis actionibus sit moderatus, modumque debitum in omnibus teneat. Huiusmodi autem moderatio est vera sapientia, quam sequenti petit oratione. Vnde dicit de sapientia: *Deducet me in operibus meis sobriè*, id est temperatè & moderatè, ita scilicet, vt in omnibus modum teneam. Hinc Lyran. bene exponit: *Non possem esse continens à vitiis.* Et S. August. lib. 10. Confess. c. 29. locum hunc tractans, *continentiam* interpretatur abstinentiam ab omnibus vitiis: sic enim Deum alloquitur & obsecrat: *Et tota spes mea non nisi in magna valdè misericordia tua. Da quod iubes, & iube quod vis. Imperas nobis continentiam. Et cùm scirem, ait quidam, quia nemo potest esse continens, nisi Deus det, & hoc ipsum erat sapientia, scire cuius esset hoc donum. Per continẽtiam quippe colligimur & redigimur in vnum, à quo in multa defluximus. Minùs enim te amat, qui tecũ aliquid amat, quod non propter te amat. O amor, qui semper ardes, & numquam extingueris, charitas Deus meus, accende me. Continentiam iubes, da quod iubes, & iube quod vis. Iubes certè, vt contineam à concupiscentia carnis, & concupiscentia oculorum, & ambitione sæculi; iussisti à concubitu, & de ipso coniugio melius aliquid quàm concessisti, monuisti.* Similia habet lib. 4. contra Iulian. c. 3. & lib. de Peccat. merit. ca. 5. & lib. de Continentia c. 1. Porrò Aristot. lib. 7. Ethic. distinguit continentiam à tẽperantia, quòd hæc plena & perfecta sit virtus; illa verò inchoata dumtaxat, eò quòd adhuc versetur in lucta & pugna vitij contrarij, ac cum rebellione, & quasi seditione passionum cõfligat. Verùm Salomon hæc duo non distinguit, sed continentem vocat temperantem & moderatum in omnibus.

Et hoc ipsum erat sapientiæ, scire cuius esset hoc donum] Ita lege cum Roman. & Græcis: quare minùs rectè alij legunt, *& hoc ipsum erat sũma sapientia*; alij, *sapientis*. Pro *sapientia* grecè est, φρόνησις, id est prudentia, intelligentia, sapientia. Pro *donum* græcè est χάρις, id est *gratia*; castitas enim est donum gratiæ Dei, idque vnum è maximis, ob eius difficultatem, & tẽtationes carnis assiduas & periculosissimas. Quàm hoc verum sit docet S. August. qui in concubinatu & hæresi existens, putabat continentiam à concubitu sibi esse impossibilẽ, eò quòd illam quæreret viribus liberi arbitrij. Sic enim ait lib. 6. Confess. ca. 11. *Propriarum virium credebam esse cõtinentiam, quarum mihi non eram conscius, cum tam stultus essem, vt nescirem, sicut scriptum est, neminem posse esse continentem, nisi tu dederis. Vtique dares, si gemitu interno pulsarem aures tuas, & fide solida in te iactarem curam meam.* Vnde idẽ conuersus iam sapientior factus, epist. 143. *Non tantum*, inquit, *in hoc nos adiuuat Deus sua gratia, vt amendo agamus, quod discendo iam scimus; sed vt sciamus, quid agendum sit. Ita vt nemo possit esse continens, nisi Deus det, & neq. hoc ipsum sciens.* Quin & Cassian. Collat. 12. ca. 4. *Sciens*, inquit, *impurissima colluuionis aspergine se protinus maculandum, si vel paululùm quid ab eo protectio diuina discesserit, ac proinde pro perpetuitate eius, cum omni contritione & humilitate cordis indefessis est orationibus excubandum.*

Hinc & S. August. eâdem epist. 143. docet non tantùm in fidelibus, sed etiam in Gentilibus, continentiam esse donum gratiæ Dei, affertq; exemplum Polemonis, qui audiens Xenocratem de abstinentia disserentem, ex ebrioso factus est sobrius.

Ex totis præcordiis meis] Græcè, *ex toto corde meo*, id est ex toto cordis mentisq; affectu, gemitu, desiderio & suspirio, additis quoque ieiuniis, vigilijs, chameunia, id est humi cubatione (hæc enim carnem macerant, orationem acuunt, & ad castitatem disponunt) ait Cantacuzenus. Qui sic serio, ardenter, & quasi toto corde petunt à Deo donum castitatis, impetrant: qui verò frigidè dubiè & dimidiu dumtaxat corde petunt, non impetrant, quia impetrare nolunt. Talis ante conuersionem erat S. August. quem audi lib. 8. Confess. cap. 7. *At ego adolescens miser valdè, miser in exordio ipsius adolescentiæ, etiam petieram à te castitatem, & dixeram: Da mihi castitatem & continentiam, sed noli modò* (en cor non integrum, duplicem animum, inconstantem in viis suis, non directũ à Deo) *timebam enim, ne me citò exaudires, & citò sanares à morbo concupiscentiæ, quam malebam expleri, quàm extingui.*

Hæc oratio Salomonis est illa de qua 3. Reg. 3. Ex hoc loco discimus, cum multis antè diebus

in desiderio habuisse ao in vobis sapientiam, eamque à Deo postulasse: vnde in nocte dormienti in Gabaon, volens Deus votis eius satisfacere, iussit vt peteret quod vellet: & postulauit sapientiam, vt sæpè alias postulauerat, ac data est illi tam eximia, vt præiret omne genus hominum, vt ait S. Hieron. in 12. Eccles. (etsi in ca. 2. eiusdem libri dicat, Salomonem non fuisse sapientiorem Abraham, Mose & cæteris Sanctis, sed ijs qui fuerunt ante se in Ierusalem) quia *postulauit in fide, nihil hæsitans, & postulauit à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat*, vt dixit c. 1. suæ Canonicæ S. Iacobus. ita à Castro.

CAPVT NONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ORatio Salomonis pro impetranda sapientia, cuilibet religioso & sapientiæ studioso, præsertim Prælato & principi, vsurpanda. Est enim oratio hæc piis affectibus, æquè ac rationibus efficacissimis plena, docens sapientiam esse necessariam, tam ad se, quàm ad populum sapienter regendum, eò quòd ipsa norit omnia, ac sine ea homo ignorans & imbecillus nihil efficiat, quod feliciter succedat. Videtur hæc esse illa oratio qua Salomon impetrauit sapientiam, de qua 3 Regũ 3. 9. Ex hac oratione D. Henricus Suso sub annum Domini 1350. cõfecit Horas de æterna Sapientia, eius studiosis perutiles æquè ac pias. Extant inter opera eius, & in Hortulis animæ.

1. DEus patrum meorum, & Domine misericordiæ, qui fecisti omnia verbo
tuo, 2. & sapientia tua constituisti hominem, vt dominaretur creaturæ,
quæ à te facta est, 3. vt disponat orbem terrarum in æquitate & iustitia, & in di-
rectione cordis iudicium iudicet: 4. da mihi sedium tuarum assistricem sapien-
tiam, & noli me reprobare à pueris tuis: 5. quoniam seruus tuus sum ego, & fi-
lius ancillæ tuæ, homo infirmus & exigui temporis, & minor ad intellectum iudi-
cij & legum. 6. Nam & si quis erit consummatus inter filios hominum, si ab illo
abfuerit sapientia tua, in nihilum computabitur. 7. Tu elegisti me regem po-
pulo tuo, & iudicem filiorum tuorum, & filiarum: 8. & dixisti me ædificare
templum in monte sancto tuo, & in ciuitate habitationis tuæ altare, similitudinem
tabernaculi sancti tui, quod præparasti ab initio: 9. & tecum sapientia tua, quæ
nouit opera tua, quæ & affuit tunc cùm orbem terrarum faceres, & sciebat quid
esset placitum oculis tuis, & quid directum in præceptis tuis. 10. Mitte illam de
cælis sanctis tuis, & à sede magnitudinis tuæ, vt mecum sit & mecum laboret, & vt
sciam quid acceptum sit apud te: 11. Scit enim illa omnia & intelligit, & dedu-
cet me in operibus meis sobriè, & custodiet me in sua potentia. 12. Et erunt ac-
cepta opera mea, & disponam populum tuum iustè, & ero dignus sedium patris
mei. 13. Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit co-
gitare quid velit Deus? 14. Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ pro-
uidentiæ nostræ 15. Corpus enim, quod corrumpitur, aggrauat animam, & ter-
rena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem. 16. Et difficilè æstimamus
quæ in terra sunt: & quæ in prospectu sunt, inuenimus cum labore. Quæ autem in
cælis sunt quis inuestigabit? 17. Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis
sapientiam, & miseris spiritum sanctum tuum de altissimis: 18. & sic correctæ sint
semitæ eorum qui sunt in terris, & quæ tibi placent didicerint homines? 19. Nam
per sapientiam sanati sunt quicumque placuerunt tibi Domine à principio.

VERS. 1. DEVS PATRVM MEORVM, ET DOMINE MISERICORDIÆ, QVI FECISTI OMNIA VERBO TVO] Tò *meorum* non est in Græco: Holcot legit, *nostrorum*, putà Dauidis & Patriarcharum, præsertim Abrahæ, Isaac & Iacob, qui totius Israëlis, id est populi fidelis & religiosi, fuere patres, eumque optimè & sapientissimè rexerunt; qua in re ipse illos imitari cùm velit, iure idem sapientiæ donum ab eodem auctore Deo postulat. Rursum hi ob fidem & sanctitatem Deo fuere charissimi, adeò vt Deus eorum nomine glorietur, eoque vocari & inuocari voluerit, dicens ad Mosen & Hebræos Exodi 3. 15. B *Dominus Deus patrum vestrorũ, Deus Abrahã, Deus Isaac, & Deus Iacob misit me ad vos: hoc nomẽ mihi est in æternum, & hoc memoriale meum in generationem & generationem.* Atque sic Deus humano generi suum nomen elargitus est, auctore Philone in libro de Abrahamo, vt habentes refugium ad preces & supplicationes, à spe bona non excluderentur, tribus illis patribus ob Dei oculos præmissis. quod meliùs facit nunc nomen Iesu Christi Domini nostri, quo nostras omnes preces claudimus & obsignamus. Nam maiorum merita, & præcipuè Sanctorum, Deo proponere ad postulandum quidpiam, consueuere probi in

primis

primis viri. Ita Cantacuzenus, à Castro, Pineda & alij: Deus enim patrum, est pariter Deus filiorum, quos ipse patribus dedit, vt filiis propter patrum merita, se æquè ac patribus Deum propitium exhibeat; præsertim quia id olim ipse promiserat patribus, vt cùm dixit Abrahæ: *Statuam pactum meum inter me & te, & inter semen tuum post te in generationibus tuis fœdere sempiterno: vt sim Deus tuus, & seminis tui post te.* Genes. 17. 7. Et, *Benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli,* &c. *& benedicentur in semine tuo omnes gentes,* Genes. 22. 17.

DOMINE MISERICORDIÆ] Vatabl. *beneficentiæ;* Pagnin. *pietatis*, id est summè beneficus, pius, misericors & miserator, qui peccatum homicidij & adulterij patri meo Dauidi, & matri meæ Bethsabeæ misericorditer remisisti, ait Lyranus. Vnde Lucifer Calar. legit, *Domine misericordiarum.* Hoc titulo gaudet Deus, eoque inuocatus postulata audit & exaudit. Misericordiæ enim proprium est opus, miserorum misereri, eisque opem ferre; atque omnes indigent Dei misericordiâ, vt eam velut sibi patrocinantem coram Deo allegare possint & debeant. Sic pauperes, vt stipem emendicent à diuitibus, solent eorum misericordiam & liberalitatem allegare & dilaudare. Emphasim habet τὸ *Domine*, q. d. Tu es Dominus, ac dominaris infinitæ tuæ misericordiæ, æquè ac immensæ miseriæ nostræ: Iam ergo ditissimus & liberalissimus Dominus in nos eroga, vt miseriæ tantæ succurras: abyssus enim miseriæ nostræ inuocat abyssum misericordiæ tuę. Tu enim es primus & summus omnium eleëmosynarius, imò *tu es pater misericordiarum, & Deus totius consolationis,* 2. Cor. 1. 3.

Rursum, Deus propriè dicitur *Dominus misericordiæ*, quia dominium suum ostendit miserendo potiùs, quàm puniendo, vel aliud quid agendo, iuxta id quod orat Ecclesia: *Deus qui omnipotentiam tuam parcendo maximè & miserando manifestas:* patiens enim & clemens est potens iræ, animique sui & rerum omnium, vt ostendi Prouerb. 16. 32. ad illa, *Melior est patiens viro forti.*

QVI FECISTI] Conciliat sibi hoc versu Dei beneuolentiam tribus Dei attributis, scilicet Primò allegando Dei amorem & fidelitatem, quòd scilicet sit Deus patrum suorum, eisque promiserit se eorum posteris benedicturum, id est benefacturum: rogat ergo, vt idipsum nunc fideliter, ac reipsâ posteris egentibus & inuocantibus præstet, ac amorem, quo prosequitur patres, testetur & extendat in filios. Secundò, allegando Dei misericordiam, vt eam sibi misero, eam poscenti more suo exhibeat. Tertiò, allegando Dei potentiam, quòd scilicet omnia verbo suo fecerit & crearit, ac proinde ei perfacile sit, rem hanc petenti annuere. Docet ergo nos hisce tribus titulis stringere, & quasi cogere Deum ad præstandum id, quod petimus: vult enim efficaci ardentique oratione & desiderio stringi & quasi cogi Deus à nobis.

VERBO TVO] solo iussu tuo, putà in mente, dicendo: Fiat lux, fiant luminaria, &c. Genes. Mysticè, Verbo, id est Filio, tuo: per hunc enim Deus Pater fecit omnia. Itaque *Verbum* notat tum facilitatem, tum sapientiam, quâ Deus cuncta creauit. Vide dicta Genes. 1. Verbum denique, id est Filium Dei, tacitè doctorem sibi poscit Salomon, qui per incarnationem futurus erat doctor Israelis, & gentium omnium. Vnde 3. Reg. 3. 9. cùm apparuit Deus Salomoni, non Patrem, sed Filium apparuisse censet Pineda & alij. Imò Concil. Sirmiense, docet in omnibus Dei appparitionibus veteris Testamenti, Filium dumtaxat apparuisse, vt incarnationi, qua visibilis hominibus apparitutus erat, præluderet.

Præclarè S. Basilius lib. 2. contra Eunomium: *Nonne,* inquit, *de Deo audimus, quòd in sapientia omnia fecit, conditricem tunc eius artem docemur? cùm verò quòd aperuit manum suam, & implet omne animal benedictione ps. 144. prouidentiam eius quæ per omnia transit? cùm verò, quòd posuit tenebras latibulum suum psal. 17. 32. inuisibilis naturæ eius admonemur? Cùm rursus è persona ipsius Dei dicitur Malach. 3. 6. Ego sum, & alteratus non sum, identitatē æternam, incommutabilitatemque diuinæ substantiæ discimus?* Quin & Plato: Bonus, inquit, est Deus: omnia ergo sibi simillima fieri voluit: nam bonus nullius vnquam rei inuidia tangitur. Et Seneca lib. 4. de Benef. *Non mentiar, si dixero neminem non amare beneficia sua, cui non causa sit iterum dandi beneficij, semel dedisse. Cui initio non fuisset ratio præstandi, aliquid ei præstamus, quia præstitimus.*

ET SAPIENTIA TVA CONSTITVISTI HOMINEM, VT DOMINARETVR CREATVRÆ, QVÆ A TE FACTA EST] Græcè, *creaturis à te factis.* Incipit iam vrgere Deum rationibus ad sapientiam sibi communicandam, vt officio regnandi sibi à Deo imposito, rectè perfungatur. Vnde ablatiuus *sapientia tua*, potest referri tum ad Deum, qui sapienter hominem creauit velut mundi regem & dominum, vt illum regeret; tum potiùs ad hominem, quem Deus sapientia imbuit, vt sapienter mundum gubernaret: id enim magis seruit Salomonis proposito, quo Deum stimulat ad sapientiam sibi dandam, velut sibi debitam ad sapienter regendum. Vnde pro *constituisti*, græcè est κατεσκεύασας, id est reformasti, adornasti, concinnasti, docuisti, instruxisti rebus necessariis, sicut vas (hoc enim græcè dicitur σκεῦος) aliquod plenè per omnia formatur, concinnatur, adornatur, vt sit elaboratum, perfectum & expositum ad suos vsus. Sic enim Deus in hominis corpus ex limo plasmatum, infudit animam rationalem, eique sapientiam indidit, vt homo esset perfectus, & idoneus ad regendum orbem. Vers. 2.

Prima ergo est hæc ratio, q. d. Domine, qui ineffabili tuâ sapientiâ Adamum creasti velut regem mundi, vt dominaretur ceteris creaturis, ne illæ ratione æquè ac rectore destitutæ, inter se confligerent, aut carerent debita subordinatione, dispositione & gubernatione, ideóque Adamum, vt idipsum præstaret, sapientia tua ipsi indita adornasti & instruxisti; quæso te, vt eamdem mihi quoque indas & communices: me enim constituisti regem Israelis, id est populi fidelis & Ecclesiæ tuæ: vt ergo munus regium mihi à te impositum ritè obeam, sapientiam ad hoc debitam & necessariam mihi elargire: ego enim sum filius hæres Adæ, ac non solùm vrbis tuæ sanctæ, putà Hierosolymæ, sed & quodammodo orbis totius à te constitutus sum rector; tum quia me destinasti orbis magistrum, vt rerum om-

rium naturas perscruter & hominibus explicem: tum qua me vrbis tuæ sapientis & sanctæ regem designasti, vt ex me orbis totus veri regis ideam, ve unque regendi exemplar hauriat & capiat. Quocirca Salomon Adæ in sapientia, æquè ac in regnandi fuit par vel suppar. Facilius enim fuit Adæ in iustitia originali, regere creaturas ratione carentes ad nutum obedientes, quàm Salomoni post lapsum regere Hebræos duræ ceruicis, & concupiscentiis suis addictos. Vnde apud interpretes problema est, vtrius sapientia fuerit maior, Adæ, an Salomonis? & adhuc sub iudice lis est, aliis Adæ, aliis Salomoni primas sapientiæ assignantibus.

Vers. 3. VT DISPONAT ORBEM TERRARVM IN ÆQVITATE (græcè, ἐν ὁσιότητι, id est *in sanctitate*) ET IN IVSTITIA, ET IN DIRECTIONE CORDIS IVDICIVM IVDICET] *Disponat*, id est gubernet: gubernatoris enim est omnia suis locis, ordinibus, gradibus, temporibus, modis & conditionibus ordinare & disponere. Simile est v. 12. Vnde græcè est διέπῃ, id est dispenset, administret, curet, præsit, moderetur, regat: hinc Deus ab Aristotele (si tamen is est auctor) lib. de Mundo, vocatur ὁ πάντα διέπων, id est omnia administrans, disponens, gubernans. Talis fuit Adam velut Dei vicarius in terra, iuxta illud Genes. 1. 26. *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, &* dominetur seu *præsit piscibus maris, & volatilibus cæli, & bestiis, vniuersæque terræ, omnique reptili, quod mouetur in terra.* Hoc est, faciamus hominem præditum libero arbitrio, ratione & sapientia, in quo sit nobis similis, vt gubernet mundum in sanctitate & iustitia, hoc est in cultu & religione veri Dei, & in conseruatione iustitiæ erga alios homines.

ET IN DIRECTIONE CORDIS IVDICIVM IVDICET] Græcè, ἐν εὐθύτητι ψυχῆς, id est *in rectitudine animæ*, vel, vt Lucifer pro S. Athanas. legit *animi*: per quam S. Bonauent. & Hugo intelligunt rectam intentionem, Holcot clementiã, Lyran. dictamen rectæ rationis. Melius Osorius animi æquitatem & rectitudinem accipit, q. d. Adam constitutus est à Deo rector mundi, vt animo æquo & recto, ac ab omni sinistro affectu, passione, personarum acceptione libero, in neutram partem propendendo, iustum suum iudicium exerceret, & ius suum cuique diceret ac tribueret: rectitudo enim hęc aduersatur obliquitati, qua quis ob metum vel fauorem deflectit à recta iustitiæ norma & regula, cuius fons & origo est lex æterna in mente Dei: qui proinde iudici in mente assiduè cogitandus est, vt rectè iudicet, iuxta consilium Iosaphat regis 2. Paral. 19. 6. Vnde Iob c. 34. 14. *Si direxerit*, inquit, *ad eum cor suum spiritum illius & flatum ad se trahet.* Addit noster Lorinus rectitudinem vel directionem cordis, posse significare promptitudinem, facilitatem, ac quasi explanationem & leuitatem asperitati, hæsitationi & obscuritati contrariam. Multi enim in iudicando sunt obscuri, implexi, hæsitantes, tardi, asperi, cùm iudex debeat esse clarus, resolutus, expeditus, planus, æquus & facilis.

Hinc Tropolog. infert Cantacuzenus: Ille, inquit, erit perfectus rex, qui ex prima mundi administratione & regno homini à Deo commendato, rationem addiscit gubernandi *in æquitate*, id est sanctè quoad se; *in iustitia*, quoad cognoscendas aliorum naturas & necessitates, ad reddendum vnicuique quod suum est, instar Adami cognoscentis singula, & dominantis in omnia; & *in directione cordis*, se omniaque sua conferentis in veri Dei religionem & cultum: hoc enim affert *cor rectum*. Rectum enim illud totum, quantum quantum est, dirigit in Deum.

DA MIHI SEDIVM TVARVM ASSISTRICEM SAPIENTIAM] Syrus, *da mihi sapientiam à conspectu sedis tuæ*; Arabicus, *da mihi sapientiam eorum qui frequentant te*; græcè, δός μοι τὴν τῶν σῶν θρόνων πάρεδρον σοφίαν, id est, *da mihi tuorum thronorum paredram*, id est, *assidentem, sapientiam*. Cantacuzenus per *thronos* accipit tertium ordinem angelorum primæ hierarchiæ, qui vocantur Throni, his enim insidet Deus post Seraphim & Cherubim, iuxta illud psal. 79. 2. *Qui sedes super Cherubim, manifestare coram Ephraim.* Magis ad litteram, per *thronos* accipias sedes regales: reges enim sedent in thronis regiis: vnde in iisdem metaphoricè sedere dicitur Deus, qui est Rex regum, & Dominus dominantium, quo significatur summa & eminentissima Dei potestas & dominium in omnes reges & principes, imò in omnes angelos, totumque orbem. Vers. 4.

ASSISTRICEM] Græcè πάρεδρον. Alludit ad assessores iurisperitos, qui ex veteri more dantur iudicibus iunioribus vel imperitioribus, vt ex eorum admonitu sententiam rectam dicant: hi enim vocabantur πάρεδροι, deinde σύνεδροι, teste Vlpiano ff. de excus. lib. 10. & Modestino ff. de offic. Assess. lib. 1. mihi malis alludi ad angelos vel genios paredros: sic enim reges habent suos Archangelos paredros, qui eos in regendo dirigant. Vnde Michael Archangelus erat paredrus Hebræorum, alius Archangelus erat paredrus Græcorum, alius Persarum, Daniel 10. Sic & Socrati suus fuit genius paredrus, id est angelus vel dæmon, cuius consilio omnia agebat, teste Platone & Laërtio in eius Vita. Sic magi habent paredros dæmones, qui eis arcana reuelant. Sic S. Irenæus lib. 1. cap. 9. & 20. docet, Simonem Magum & Marcum habuisse genios paredros, qui vtique non alij erant, quàm dæmones familiares: qualem etiam se habuisse asserit Lutherus lib. de Missa angulari, & Zuinglius libr. de Supplemento Eucharistiæ, & Caluinus epist. ad Bucerum. A Bucero enim monitus ipse, vt conuiuiis abstineret, respondit, hunc sui non ingenij, sed genij esse morbum. Vide Feuardentium in Irenæum loco iam citato, vbi variis ex antiquitate exemplis docet, quòd, sicut Ecclesiæ paredrus adest Spiritus sanctus & sapientia, sic hæresiarchis paredrus assideat dæmon.

Paredri iudices qui?

Est prosopopœia. Sapientiæ enim hîc datur persona, quasi angeli vel consiliarij, qui Deo assistat, vt sapienter omnia disponat, ac ab eo mittatur interim, præsertim ad reges & principes, vt eos dirigat doceatque sapienter munus suum obire, ac subditos regere, Prouerb. 1. 20. Iob 28. 12.

Sic Poëtæ fingunt Ioui assidere Θέμιν καὶ Δίκην, id est æquitatem & iustitiam, quam velut virginem integram, asserunt esse deam iudiciorum præsidem, quòd lites dirimat & decidat. Vnde

Aristot. lib. de Mundo: Deus, ait, è vestigio comitem habet iustitiæ præsidem, quam Δίκην nominant, diuinæ legis vindicem, simul ac quidquam sanctionum eius prętermissum est.

Orat ergo Salomon dicitque: Da Domine, vt sapientia, quæ tibi quasi summo omnium gubernatori assistit, mihi quoque regi consilij indigo assistat, tam in regendo, quàm in iure dicendo: nam sine sapientiæ consilio, reges nihil agere, nihil decernere debent. Da igitur mihi illam velut πάρεδρον, imò πρόεδρον, id est præsidem & antistitem, quæ mecum in solio regali sedeat, imò sola illud occupet: lubens enim omne illud ipsi cedam, vt iuxta eam considentem, ego velut discipulus astem. Continuè ergo mihi adsit, adsideat & præsideat, nec vmquam à meo latere discedat, vt eius magisterio erudiar, & discam quid dicere, quid discernere, quid iudicare debeam: illi enim velut magistræ in disciplinam me dedo, ipsi vt reginæ me subdo: illa ergo ceu regina à dextris mihi assistat, méque in omnibus regat & dirigat, necubi errem aut cespitem.

Et noli me reprobare a pveris tvis] *Puer* in Scriptura vel filium, vel seruum significat, electum & dilectum. Sensus ergo est q. d. Noli me reiicere ex numero filiorum & famulorum tuorum, quos velut tibi dilectos, tua sapientia donasti & dotasti. nam ego sum tibi filiusfamilias, natus ex ancilla tua, vt sequitur. Iam Pri-

Pueri triplices.

mò, Cantacuzenus per pueros accipit angelos, præsertim supremos Deo assistentes, putà Che-
1 rubinos (qui à scientia & sapientia nomen acceperunt) & Seraphinos, qui à Deo lumen accipiunt, quo alios inferiores illuminent. Hi enim sunt proximi Deo, quasi primi eius familiæ pueri, id est filij vel famuli. Simili enim modo optat Salomon pro tanto regis munere, instar angeli Cherubini & Seraphini Deo familiarissimus esse, & lumen ab illo accipere, quod in sibi subdi-
2 tos & populares refundat. Secundò, & magis ad litteram, per pueros accipias patres & patriarchas diuinorum scientia pręstantes, putà Abraham, Isaac, Iacob, Dauidem, &c. cum quibus etiam vt annumeretur velut filius & hæres, ac sapientiæ dono insigniatur, Salomon obsecrat.
3 Tertiò, alij appositè per pueros accipiunt reges, iudices & principes, qui familiares Dei esse videntur, & quasi à secretis, à consilijs, quibuscum prouidentiæ suæ arcana communicat, iuxta illud psal. 81. 1. *Deus stetit in synagoga deorum* (hebr. *elohim*, id est principum & iudicum) *in medio autem deos diiudicat*. Principes ergo & iudices sunt pueri è familia *elohim*, id est Dei omnia iudicantis & gubernantis: vt sensus sit q. d. Soles, ô Domine Deus, regibus assistricem tuam communicare sapientiam, vti Dauidi patri meo communicasti: noli ergo mihi eius filio & heredi, pariterque regi eam denegare, ne ineptus sim qui Israelem regam, ac regio munere & nomine indignus inueniar. Noli ergo me gradu hoc, ordine & potestate mouere: noli me eiicere, abdicare, ac veluti censura notare, præterire, & inter eiectos præteritósque censere: hoc enim est ἀποδοκιμάζειν, vnde Senatores, qui ob insipientiam culpamve senatu submouebantur, vocabantur ἀποδοκιμασθέντες, teste Festo & Budæo in Comment.

A linguæ Græcæ part. 68. Orat ergo, ne ex regum sapientum albo reprobetur & eradatur ob imperitiam, ignorantiam vel insipientiam, velut indignus & reiectaneus, iuxta illud Isaiæ 32. 5. *Non vocabitur vltrà is, qui insipiens est, Princeps, neque fraudulentus appellabitur, Maior; stultus enim fatua loquetur*, &c.

Tropol. *Noli me reprobare à pueris tuis*, id est ne sinas me labi in peccatum, vt priuer tuâ gratiâ ac statu graduque filiorum Dei, fiamque seruus & mancipium diaboli, ac fomes mortis & gehennæ. Ita noster Aluarez de Paz, de vita spirituali l. 1. p. 1. c. 7. Quid est, inquit, noli me reprobare à pueris; nisi noli permittere, vt à sapientia derelictus, quæ omnis bonitatis est fons, serui & amici tui, ô Domine, dignitatem amittam? Nam sine sapientia, id est sine luce diuinitus indita, nec
B peccatum agnosco, vnde nec detestor; nec virtutis decorem video, vnde nec amo, nec sequor, nec amplector. Non est autem aliquis seruus tuus & amicus tuus, sine odio peccatorum, & sine amore virtutum.

Qvoniam servvs tvvs svm ego, et filivs ancillæ tvæ] Putà Bethsabee, quæ post adulterium cum Dauide pœnitens probam vitam duxit, nec tantùm sapientiæ, sed & prophetiæ spiritu à Deo dotata fuit, vt ostendi Prouerb. 31. 1. Vsurpat verba patris sui Dauidis psal. 115. 6. Rursum & potiùs per τὸ *ancillæ*, insinuat suam infirmitatem, & sapientiæ necessitatem. q. d. Ego sum filius *ancillæ tuæ*, id est mulieris miseræ, ex qua tamquam ex fonte quidquid infirmitatis, aut imbecillitatis, vel ignorantiæ est in me, profectum est. Nam vt dixit Iob c. 14. 1. *Homo natus de mu-* Ver. 5.
C *liere, breui viuens tempore, repletur multis miserijs*. Vnde statim subditur: *Homo infirmus, & exigui temporis*.

Secunda est hæc ratio, qua Salomon vrget, & iure seruitutis obstringit Deum ad dandam sibi sapientiam. q. d. Ego in familia tua dego, & inter domesticos tuos censeor, imò quasi verna in tui obsequio & seruitute natus sum, quasi fidelium parentum te colentium fidelis filius, verusque tui cultor, sed ancillæ miseræ miser filius. Tua ergo interest, vt ego seruus tuus sapiam, & sapienter negotia mihi à te commissa administrem. Heri enim honor, vtilitas & lucrum, pendet ex serui sapientia & industria, si scilicet solerter res eius obeat, administret & peragat. Vnde Officium serui allegans Dauid orat: *Seruus tuus sum ego, da mihi intellectum, vt sciam testimonia tua*. psalm.
D 118. 125. Heri enim est seruo de necessarijs prouidere: prouida ergo mihi de sapientia necessaria ad regendum.

Porrò Salomon in hac oratione ita se amatorem sapientiæ cupidum prodit, vt eam tamen iam magna ex parte videatur consecutus (hæ enim rationes eius sapientissimæ sunt) perinde ac is, qui amorem Dei à Deo ardentissimis votis efflagitat, amoris diuini iam compos est. Is enim in eo inhabitans, ipsum ad tam ardentem postulationem exstimulat, summè desiderans, vt indies magnis incrementis augeatur & inardescat.

Tropolog. rex & princeps, qui seruit Deo, subditorum quoque se seruum agnoscat; vt eorum commodis seruiat: qui enim seruiunt Deo,

seruiunt & proximo propter Deum. Hinc Pontifex vocat se seruum seruorum Dei.

Allegor. Christus quatenus homo, est seruus Dei, Isaiæ 49. 5. & filius B. Virginis, quæ se vocat ancillam Dei, Lucæ 1. ita Glossa interlin.

HOMO INFIRMVS, ET EXIGVI TEMPORIS, ET MINOR AD INTELLECTVM IVDICII ET LEGVM] *Infirmus*, græcè *ἀσθενής*, id est debilis viribus, tum corporis, tum animi, præsertim iudicij, ingenij, fortitudinis & constantiæ ad resistendum potentibus pauperes opprimentibus, ac ad ferendum tot tantaque regni onera.

ET EXIGVI TEMPORIS] Tum quia Salomon iuuenis, sub annum ætatis vicesimum iniit regnum, cùm sapientiam à Deo postulauit, vti hic postulat. Vnde ipse pro ea orans ait 3. Reg. 3. 7. *Ego autem sum puer paruulus, & ignorans egressum & introitum meum*, hoc est, quid agam, quomodo rem ordiar, quomodo finiam nescio: modicam enim & pauci temporis habeo experientiam, & consequenter modicum prudentiæ & sapientiæ; hanc enim parit experientia: tum quia vita mea breuis est, ideóque non sufficit ad addiscendam sapientiam tam variam & multiplicem, quæ requiritur ad gubernandum, iuxta illud Hippocratis: *Ars longa, vita breuis.* Vnde Tigurina vertit, *breuique tempore duraturus, & minor ad intellectum iudicij & legum*; Vatabl. *adeoque iunior, quàm vt iustitiam legesque possim intelligere.* Rursum & potius *minor*, græcè, *ἐλάσσων*, id est *minus efficiens*, & *deficiens intelligentiis iudicij & legum*, id est, imbecillior, quàm vt iudicia & leges possim intelligere, quibus regem instructum esse oportet. Regem enim Israel oportebat nosse omnes leges Dei, morales, ceremoniales, & præsertim iudiciales (lites has enim iudicare debebat) vti iubet Deus Deuter. 17. 18. & Iosue 1. 8. Adde his leges municipales, & ius consuetudinum, ac similia, quorum rex & iudex peritus esse debet. Porrò leges à Deo Iudæis in Pentateucho sancitas, diuidunt Hebræi in affirmatiuas, easque numerant 248. & negatiuas, easque numerant 365. teste R. Mose in duce dubiorum c. 56. & 57.

Est hæc tertia ratio vrgens Deum ad dandam sapientiam, petita ex humili confessione propriæ infirmitatis, indigentiæ & necessitatis. Confitetur enim suam ignorantiam, vt sapientiam nanciscatur. Nam *oratio humiliantis se penetrat nubes*, Eccli. 35. 21.

Moraliter Cantacuzenus censet, dici hominem infirmum, & minorem ad intellectum iudicij & legum; quoniam ex quo semel legem transgressus est, tum ad seruandam legem, tum ad exigendam legis obseruationem imbecillus & inefficax est: ergo sapientia, quæ legem seruare docet, eadem ipsa benè imperare docet; quæ à subditis legem exigit, priùs illam exigit ab ipso exactore, cui priùs imperat facienda, quàm subditis.

VERS. 6. ET SI QVIS ERIT CONSVMMATVS INTER FILIOS HOMINVM, SI AB ILLO ABFVERIT SAPIENTIA TVA, IN NIHILVM COMPVTABITVR] Est hæc quarta ratio petita à necessitate sapientiæ, q. d. Sapientia adeò homini, præsertim principi, necessaria est, vt, licet sit vir, imò senex, omnibus corporis animique dotibus instructus; si tamen careat sapientia, nullus sit pretij, & nihili æstimandus; quantò magis ergo mihi, qui iuuenis sum infirmus, inexpertus, omniumque indigus, opus est sapientia? Huic affinis est gnome cap. 13. 1. *Vani sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei.* Qui enim Deum practicè nouit, hic verè sapiens est, verè magnus, verè beatus, licet cetera nesciat: qui verò Deum practicè nescit, nihil scit, etiam si cetera sciat. Vnde illud:

Qui Iesum noscit, sapit, etsi cetera nescit:
Qui Iesum nescit, nil scit, si cetera noscit.

VERS. 7. TV ELEGISTI ME REGEM POPVLO TVO, ET IVDICEM FILIORVM TVORVM, ET FILIARVM] Quinta & potissima hæc est ratio, quòd Salomon à Deo electus sit rex non Gentilium, sed Israëlis, id est populi sapientis, fidelis & religiosi: quare regem populo longè sapientiorem, fideliorem & religiosiorem esse oportebat, vt populum in sapientia, fide & religione promoueret; alioqui graue scandalum illi daturus, & graue supplicium in Dei iudicio subiturus. Hinc patet Salomonem à Deo electum esse in regem, vt Dauidi in regno succederet, idque satis insinuatur 1. Paral. 29. 1. quare licet ætate esset minor, prælatum tamen fuisse Adoniæ ceterisque fratribus natu maioribus, ideóque virum ipsum è populo Dei electo fuisse electissimum: vnus enim ex omnibus electus fuit in regem populi à Deo selecti & dilecti, quem proinde Deus hîc vocat suos filios & filias. quo significat eum ipsos regere debere non vt tyrannum, nec tam vt regem, quàm vt patrem, & patrem filiorum Dei. hoc est magno amore, cura & reuerentia. Quocirca ex hac electione Salomon Deum vrget ad dandam sibi sapientiam, quasi dicat, Tu Domine, me elegisti in regem Israelis; tuum ergo est dare mihi sapientiam ad hoc regimen non tantùm necessariam, sed & vtilem commodámque. Hinc rursum patet hunc librum esse Salomonis, eo modo & sensu, quo in procemio exposui.

Moral. hîc disce, fideles & Christiani esse regere Israëlem, id est populum Dei, vt in Dei lege, cultu, obsequio eum contineat & promoueat, dirigatque ad veram salutem, & felicitatem æternam. Huius rei causa voluit Deus Salomonem ædificare sibi templum, vt in eo coleretur, vt sequitur, adeóque templi fabrica præcipuum fuit Salomonis opus, ob quod Deus eum videtur regem creasse. Regum ergo fidelium est primò religionem, deinde iustitiam & rempubl. curare & stabilire. Huius enim basis & columen est religio & pietas. Ita fecere Constantinus Magnus, Theodosius, Carolus Magnus, &c. qui proinde felicissimi & gloriosissimi euasere.

Vt alios taceam, hac in re enituit olim Angliæ regum deuotio, qui regnum Angliæ Ecclesiæ & Pontifici Romano subiecerunt, ac tributarium effecerunt. Ita ad Leonem IV. Pont. sanctitate illustrem, qui vita functus est anno Domini 855. ex Anglia venit Agelolphus rex cum filio, regnumque suum Romanæ Ecclesiæ, singulis familiis nummu aureo in singulos annos imposito, tributarium fecit. Ita Platina, Baron. & alij.

Regum Angliæ prisca pietas. Exempla.

S. Richardus Angliæ rex, dimisso regno, ac filiis apud S. Bonifacium Moguntiæ relictis, vili vestitu incognitus peregrinatus est, Romamque contendit; sed in itinere morbo correptus, Lucæ

vita functus, ad cæleste regnum migrauit anno Domini 771. ac miraculis claruit. A Ita rex patriæ exul factus, mundi spretor, & sui contemptor, regiam coronam pro æterna vita deposuit, ac purpuram cum sacco commutauit. Filij eius fuere S. Vvillibaldus, qui deinde creatus est Episcopus Eistatensis, & alter Vvimbaldus electus Abbas Heidenhemensis: filia verò Vvalpurga facta monialis, creata est Abbatissa, atque omnes ob præclarè gesta Sanctorum catalogo asscripti sunt. Ita habet eius Vita, & Arnoldus Vvion in Ligno vitæ li. 4. Philip. Ferrar. in Catalogo Sanctorum Italiæ, & alij.

Edouardus III. Angliæ rex, adeò in Deum & Ecclesiam Rom. pius extitit, vt cæleste à Deo priuilegium acceperit, illudque velut hereditarium ad posteros Angliæ reges transmiserit, nimirum vt manuum tactu sanent strumas, annulisque certo B ritu consecratis, membrorum stupori medeantur, teste Polydoro Virgilio lib. 8.

Denique Anglia pios reges in Sanctorum catalogum asscriptos, numerat duos Eduardos, Edmundum Martyrem, duos Ethelbertos, Osualdum, Chenelmum & Richardum iam recensitum. Qui præsens Angliæ schisma spectat, an non iure exclamet: *O domus antiqua, quàm dispare domino dominaris?* Considerent hæc Angli, & postliminio ad auitam patrum fidem, pietatem, felicitatem, & gloriam reuertantur. Legant ampla duodecim priuilegia, olim Angliæ regibus Catholicis à Deo concessa, quibus iam per hæresim priuati sunt, apud Thomam Bozium de Signis Ecclesiæ signo 92. lib. 21.

Vers. 8. Et dixisti me ædificare templum in monte sancto tuo, et in ciuitate habitationis tuæ altare, similitudinem tabernaculi sancti tui, C quod præparasti ab initio] Sexta est hæc ratio, quod Salomon à Deo iussus sit ædificare ipsi templum, iuxta ideam à Deo Mosi in fabrica tabernaculi præscriptam: eius ergo symmetriæ, id est proportiones & dimensiones, per omnia fuere diuinæ: quare ad hoc fabricandum magna opus erat sapientia. *Montem sanctum* vocat montem Moria, quem sanctificauit Abraham, offerendo in eo filium Isaac; & postea Christus, dum in eius colle, putà in Caluaria, seipsum Deo obtulit ad nostram redemptionem & sanctificationem. Vide dicta Genes. 22. 14.

Similitudinem (græcè, μίμημα, id est imitationem) tabernaculi sancti tui, quod præparasti (id est priùs parasti, & D iam antè fabricasti) ab initio] Synagogæ institutæ, quando scilicet per Mosen populum hunc ex Ægypto eduxisti, tibique in Ecclesiam se legisti. q.d. Iussisti me ædificare templum ad instar tabernaculi, quod Moses fabricauit, iuxta ideam ipsi à te in monte Sina ostensam, Exodi 25. & seq. Tabernaculi duæ erant partes, Sanctum & Sanctum sanctorum. In Sancto erat altare thymiamatis, candelabrum septem calamis & lucernis lucens, & mensa panum propositionis. In Sancto sanctorum erat arca testamenti (in qua erant tabulæ decalogi digito Dei inscriptæ, virga Aaron, & iuxta eam manna) cum Cherubim, & propitiatorio. Ante Sanctum subdio erat altare holocaustorum, in quo Deo mactabantur

Tabrenaculi partes & vasa.

victimæ. Vnde præ ceteris meminit hîc altaris, quia illud erat præcipuum templi decus & instrumentum ad sacrificandum colendumque Deum. Porrò altare Mosis in tabernaculo habebat quinque cubitos in longitudine, & totidem in latitudine. Verùm Salomon pro toto Israele, imò pro exteris è toto orbe religionis ergò ad templum confluentibus, maius & capacius altare erexit, seruata tamen proportione altaris tabernaculi. Nam vt dicitur 2. Paral. 4. v. 1. *Fecit altare æneum viginti cubitorum longitudinis, & viginti cubitorum latitudinis, & decem cubitorum altitudinis.* Vide dicta Exodi 25. & seq. Porrò templum erat domus Dei, & imago cæli, in quo Deus colebatur assiduis victimis & thure, siue thymiamate: idem erat imago regni sacri & diuini; in templo enim Deus, velut in suo regno, regnabat, omniaque suis legibus & cæremoniis dirigebat ad sui cultum, & populi religionem. Quare iussit Deus Salomoni fabricare templum, vt ex eo acciperet ideam regnandi. Nam in templo omnia erant suis locis, ordinibus, gradibus concinnè & religiosè disposita; ac pontifex velut vicerex Dei, imperabat tot millibus sacerdotum & Leuitarum, atque laicis omnibus ad templum venientibus: adeò vt aspicere Leuitarum & sacerdotum ordines idem esset, ac cernere militum sacrorum aciem optimè ordinatam. Hinc in templo summa erat quies, summa pax, summa vnio, quæ omnia in regno imitari & procurare debet rex. Vide nostrum Vilalpandum tom. 2. de Templo p. 2. li. 5. disp. 2. c. 29. 30. & 31. vbi docet templum habuisse similitudinem tabernaculi & castrametationis populi, idem quoque ad similitudinem mundi, cæli, & hominis extructum fuisse.

Et tecum sapientia tua, quæ nouit opera tua, quæ et affuit tunc cum orbem terrarum faceres, et sciebat quid esset placitum oculis tuis, et quid directum in præceptis tuis] Vers. 9. *τὸ tua* non est in Græco. Nonnulli hanc gnomen absolutè sine nexu, vt per se consistentem accipiunt. q.d. Ac tecum, ô Domine ab vltimis temporibus erat sapientia, quæ nouit opera tua, & tibi adfuit cum orbem creares, vti ipsa de se profitetur Prouerb. 8. 27. *Quando præparabat cælos, aderam, &c. cum eo eram cuncta componens*; Hebr. אמון *amon*, id est eram apud Deum, quasi alumnus & nutritius creaturarum, eas alendo, fouendo, gubernando. Illam ergo mitte è cælis ad me, vt mihi pariter sit *amon*, id est nutritius & rector.

Verùm aptiùs Græcóque consonantiùs, alij hanc gnomen nectunt præcedenti, putà fabricæ tabernaculi. q.d. Tu Domine olim fabricasti tabernaculum per Mosem, & nunc templum per me Salomonem, ac tecum idipsum fabricauit sapientia tua: hæc enim tibi suggessit ideam, & exemplar pulcherrimum tabernaculi & templi, iuxta quam ædificares illud. Hæc enim *nouit opera tua*, id est operum tuorum rationem, formam, dispositionem, æquè ac scopum & finem. Vnde eadem tibi *affuit tunc, cùm orbem terrarum faceres.* Meminit fabricæ orbis, quia hæc fuit idea fabricæ templi: mundus enim est imago templi; ac templum vicissim est quasi paruus mundus: vnde illud c. 18. 24. *In veste poderis, &c. totus erat orbis*

terrarum. Hinc sicut templũ, sic & mundus est domus augusta Dei, vt Philo ait, *Mundus est templum sanctum Domini*. Rursum, sicut sapientia primitùs condiderat & disposuerat mundum quasi regnum, in quo Adam siue homo, velut rex, omnibus creaturis dominaretur sobriè, modestè, sanctè, iustè & religiosè, vt dixi v. 3. Sic eadem hîc designat & disponit templum, siue Ecclesiam Israel velut regnum, in quo regnet Salomon pacificè, piè & iustè. Quare eamdem sapientiam ad perficiendam templi fabricam, æquè ac ad regni regimen iure sibi deposcit Salomon, præsertim cùm eamdem olim Deus indiderit Beseleel & Ooliab architectis ad fabricandum tabernaculum, Exodi 31.2.

ET SCIEBAT, id est olim sapientia sciebat, cùm orbem conderet, & etiamnum scit, QVID SCIT PLACITVM OCVLIS TVIS, ET QVID DIRECTVM, græcè, εὐθὲς, id est rectum, IN PRÆCEPTIS TVIS] id est, quid rectissimè velis, decernas, iubeas & præcipias q.d. Da ergo & mihi hanc sapientiam, vt sciam quid tibi sit placitum gratúmque, quidque directè voluntati tuæ, legi & præceptis concordet & consonet, vt idipsum tum in fabricando templo, tum in administrando regno exactè sequar & exequar. Pro *placitum* græcè est ἀρεστὸν, vnde Gallicum *arrest*, id est decretum Curiæ, siue placitum. Significat sapientiam habere absolutissimam cognitionem voluntatis diuinæ, atque consiliorum & præceptorum eius, quæ vel nobis dedit, vel rebus à se factis indidit.

Vers. 10. MITTE ILLAM DE CÆLIS SANCTIS TVIS, ET A SEDE MAGNITVDINIS TVÆ] Græcè *& à throno gloriæ tuæ mitte illam*. Τὸ enim *mitte* repetit, vt ardorem desiderij significet. Anthropopathos hæc dicuntur: Deus enim cùm sit purissimus spiritus, non eget throno, nec in eo sedere potest, cùm hoc sit corporum. *Thronus gloriæ* ergo vocatur locus, putà celsitudo cæli empyrei, vbi Deus Beatis gloriam suam ostendit & communicat. Inducitur ergo hîc sapientia vt persona sapientissima, quæ throno Dei assistat, illique suggerat omnia quæ agenda sunt, ac deinde eadem sapientissime exequatur. Eamdem sibi mitti postulat Salomon, vt throno suo in terris assistat secum, seque in regendo dirigat, vt sciat quid agendum sit, ac deinde idipsum sapienter secum exequatur. Sapientiæ enim duæ sunt partes: Prima, prudenter rem mente concipere & designare: Secunda, rem sapienter conceptam sapienter exequi & peragere. His omnibus significat se obsecrare, vt Deus increatâ suâ sapientiâ sibi assistat, eiusque riuulum & radium, scilicet sapientiam creatam, menti suæ aspiret & indat, vt prudenter omnia prospiciat, ordinet & perficiat, tum quæ ad templi fabricam, tum quæ ad populi gubernationem spectant: certus nihil operari sine illa, ac per illam omnia referre ad Dei gloriam, ac suam populique salutem.

Symbolicè, petit Salomon sibi mitti Filium, cui ceu Verbo attribuitur sapientia, vt eam se doceat. ita D. Thom. 1. p. q. 43. a. 5. Nam *mitti personam diuinã*, inquit, *ad aliquem per inuisibilem gratiam, significat nouum modũ inhabitandi illius personæ, & originem eius ab alia*, quod scilicet Filius oriatur & gignatur à Patre. Vide ibidem Scholast.

A & Magistrum lib. 1. Sentent. dist. 14. & seq. Deus Pater enim per Filium sapientiam, gratiam, omnéque bonum nobis elargitur. Hac de causa Ecclesia omnes suas orationes & Collectas ad Deum Patrem concludit hac forma: *Per Dominum nostrum Iesum Christum*, &c. Cuius consuetudinis origo antiquissima est, vt patet ex Canone Missæ, cuius auctor perhibetur S. Petrus: in eo enim omnes orationes clauduntur hoc modo: *Per Christum Dominum nostrum*. Idem videre est in Liturgia S. Iacobi & S. Marci, licet non tam crebrò quàm in Canone. Initium & radix huius formulæ, fuit illud dictum Christi: *Petite in nomine meo, & accipietis*. Et, *Si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis*, Ioan. 19. 23. & sequent. Vnde Christi præceptum secutus S. Paulus ita sancit Heb. 13. 15. *Per ipsum ergo offeramus hostiã laudis semper Deo, id est, fructum labiorum confitentiũ*
B *nomini eius*. Et alibi passim docet Christum esse nostrum mediatorem apud Patrem, intercedere pro nobis, &c. vnde ipse crebrò & alternis sæpè versibus interponit & ingeminat nomen *Iesu Christi*. Idem fecit sanctus Petrus, ceterique Apostoli. Posteà verò, cùm Pelagius hæresiarcha tempore S. Augustini gratiæ Christi detraheret, Ecclesia vt illum confutaret, omnes planè orationes concludit: *Per Dominum nostrum Iesum Christum*, &c. itáque fecit S. Gregorius, qui plurimas Officij Ecclesiastici Collectas composuit; vt patet ex eius Antiphonario. Plura vide apud Amalarium, Vvalafridum, Durandum, & ceteros qui de Officiis Eccles. scripsere.

Subtiliter S. Bonauent. *Sapientia increata*, inquit, *dicitur esse in sinu Patris, gigni ex vtero, ex ore*
C *procedere: primùm, propter occultationem: secundum, propter consubstantialitatem: tertium, propter manifestationem: at de cælo mitti, propter illuminationem: sedere in anima, propter tranquillitatem*.

VT MECVM SIT, ET MECVM LABORET, VT SCIAM QVID ACCEPTVM SIT APVD TE] & vbi sciuero exequar. Græc. ἵνα συμπαροῦσά μοι κοπιάσῃ, id est *vt simul præsens*, vel *assistens mihi laboret*, id est *mecum laboret*, vel *collaboret*, vt legit Cantacuzenus. Sapientia enim & gratia Dei, non sola operatur bonum opus, vt vult Caluinus, sed simul cum mente & libero arbitrio hominis, cui illa cooperatur. A gratia enim habet opus, quòd sit sanctum gratumque Deo; à libero verò arbitrio, quòd sit humanum & liberum. Vnde huc alludens Paulus: *Abundantiùs*, ait, *omnibus laboraui, non ego autem* (solus) *sed gratia Dei*
D *mecum*, 1. Corinth. 15. 10. hoc est, vt explicat S. August. lib. de Gratia & libero arbitrio, c. 15. *Non autem ego, sed gratia Dei mecum, id est non sola, sed gratia Dei mecum, ac per hoc nec gratia Dei sola, nec ipse solus, sed gratia Dei cum illo*.

Græcum κοπιάσῃ significat laborem cum molestia & fatigatione: per hanc enim homini paranda est virtus: & seruorum (qualem se esse fassus est v. 5.) est assiduè laborare pro hero. Petit ergo sapientiam, quæ secum non solùm laboret, sed & laborare doceat, ac labori præsit, illumque vrgeat & exigat. Vnde noster Pineda lib. 3. de Rebus Salomonis cap. 6. num. 3. censet esse metaphoram ab exactoribus, qui seruis laborantibus assistunt, opus exigunt, & in laborando instant, nec sinant seruos aut dormire, aut se-

gniter agere. Ait itaque, Nec me permittas torpescere aut dormitare in regio munere exercendo; quippe qui regnant, Dei munus & opus faciunt. Exigat igitur à me sapientia mei laboris pensum, instet; & sicut ego, quippe rex, in medio sum populi instar exactoris, & episcopi inspectantis subditos, atque vrgentis vt opus peragant, itaque videor cum illis laborare: ita cùm *seruus sim ego tuus*, laboranti mihi, vt opus tuum peragam, adhibe exactricem, assistricem, inspectatricem sapientiam. Sapientia ergo est velut rex aut regina apum, quæ assiduè alueare obit & circumit, vt omnes apes vrgeat ad laborem assiduum, vt scilicet fauus, quasi domos continuè extruant, in iisque mella conficiant & condant. Eadem facit, vt labor suum sortiatur effectum & fructum.

Laboranti collaborat sapientia.

Nam sapientiâ adiuuante & dirigente, quis labor non felix, aut non fructuosus fuerit? Eadem cum laborante collaborans, magnum illi præbet solatium æquè ac auxilium. Quis enim laborem subterfugiat, cui secum humerum subiicit, & quasi succollat Deus? *Magna corona est communionem habere cum Deo*, ait S. Chrysost. hom. 11. in epist. ad Rom. & S. Hieron. epist. ad Heliodorum, eum impellens ad vitam Religiosam: *Paupertatem*, inquit, *times? sed beatos Christus pauperes appellat. Labore terreris? at nemo athleta sine sudore coronatur. De cibo cogitas? sed fides famem non timet. Super nudam metuis humum exesa ieiuniis membra collidere? sed Dominus tecum iacet.* q. d. Hæc vna Dei societas, vt ceteræ absint consolationes, quidquid tibi laboriosum accidere potest, demulcebit. Et S. Ambros. lib. 2. de Abraham: *Exercitata*, inquit, *mens, non aquilarum præfert imagines, nec dracones, sed in cruce Christi, & in Iesu nomine progreditur ad prælium, hoc signo fortis, hoc vexillo fidelis.*

VERS. 11. SCIT ENIM ILLA OMNIA ET INTELLIGIT, ET DEDVCET ME IN OPERIBVS MEIS SOBRIE, ET CVSTODIET ME IN SVA POTENTIA] Græcè, *in sua gloria*, id est gloriosâ potentia: nam vt ait Sallust. proœmio in Catilinam: *In maximo imperio, maxima est gloria.* q. d. Sapientia me custodiet per suam potentem gloriam & maiestatem, vt gloriam sibi comparet vel ex meis actionibus, vel ex mei gubernatione & custodia, vt scilicet Deus gloriosus appareat in suo ministro.

Tria officia sapientiæ.

Tria hîc munia sapientiæ notat, eaque sibi dari deposcit. Primum est, scientia & intelligentia rerum agendarum, siue per virtutem, siue per artem, putà architectonicæ & fabricæ templi. Secundum, in exequendo & operando, prudentia, discretio, regula, norma & modus: quem significat τὸ *sobriè*, græcè σωφρόνως, id est moderatè, discretè, sapienter, prudenter; postulat ergo auream mediocritatem, quæ omnium actionum nostrarum debet esse norma: hæc enim modum præscribit operationi, ne remissiùs aut ardentiùs quis operi incũbat, quàm recta ratio flagitat. Tertium est, actionis & operis custodia, ne ab hoste vel alia causa impediatur: hanc enim præstat peruigil sapientiæ prouidentia, indeque potentia, quæ omnia impedimenta solerter præuidet, & potenter discutit.

VERS. 12. ET ERVNT ACCEPTA (Deo & hominibus) OPERA MEA, ET DISPONAM (moderabor) administrabo, gubernabo, vt dixi v. 3. græcè, διακρινῶ, id est diiudicabo, hoc est ius suum cuique tribuam: est enim hoc verbum forense & iudiciale) POPVLVM TVVM IVSTE, ET ERO DIGNVS SEDIVM (græcè, *thronorum*) PATRIS MEI] Sedes siue thronι in plurali, notant multas prouincias & iudiciorum tribunalia, quibus per suos iudices & præfectos præsidebat Salomon. Optat ergo illa omnia à sapientia dirigi, quia omnium ei cura ex officio incumbebat, vt imitetur Dauidem patrem suum, qui sapienter & sanctè Israëlem totum gubernarat. Nam sæpè filij à parentum, præsertim principum, virtute & moribus degenerant, cuius rei causam dedi in Prouerbiis. Vnde illud: *Heroum filij noxæ.* Et illud Homeri Odyssea 2.

Principum filij degeneres.

Pauci enim filij similes patri sunt,
Plures peiores, pauci autem patre meliores.

Augustus Cæsar, Iuliæ filiæ & neptis dedecora, quasi vomicas perosus, teste Sueton. exclamabat:

O vtinam cælebs vixissem, orbusque perissem!

Plutarch. in Apophth. Lacon. narrat Damatriam filium, qui in bello inerter se gesserat, occidisse cùm diceret: *Nequaquam conuenire, vt ex fortissimis parentibus natus filius ignauus, superstes esset.* Idem fecit simili filio altera Lacæna, de qua hoc apud eumdem extat epigramma:

Germen iners abeas ad tartara, teque perosus
Eurotas, ceruis nec det aquam timidis.
Ignauus catulus, mala sors, hinc vade sub orcum:
I Spartâ indignus, quem nec ego peperi.

QVIS ENIM HOMINVM POTERIT SCIRE CONSILIVM DEI? AVT QVIS POTERIT COGITARE QVID VELIT DEVS?] Septima est hæc ratio petita à celsitudine Dei. q. d. Rex à Deo constitutus est eius in terris vicarius & interpres: quare ex Dei voluntate & mente populum regat oportet. At quomodo illam adeò arcanam explicabitur & reteget, nisi internunciâ eius sapientiâ? Illam ergo ô Domine mitte ad me. Ad hanc gnomen allusit, imò eam quasi citauit S. Paulus Rom. 11. 34. dicens: *Quis enim cognouit sensum Domini? aut quis consiliarius eius fuit?* Et 1. Corinth. 2. 16. *Quis enim cognouit sensum Domini?* Hinc Moses in omnibus dubiis populi regimen concernentibus, confugiebat ad tabernaculum, ibique Deum consulebat, & ab eo responsa accipiebat. Idem à Deo iubetur facere Iosue per pontificem Eleazarum, Numer. 27. v. 21. Vtrumque imitentur Principes & Prælati, vt in rebus perplexis Deum per orationem consulant. VERS. 13.

Pulchrè hunc locum perurget S. Cyprian. de Singular. cleric. docetque Dei consilium & voluntatem, vnicam esse iustitiæ normam, iustique regiminis formam. Sic enim ait: *Cuius* (Dei) *ita sunt mandata seruanda, vt, si aliquid iusserit, quod secundùm homines iniustum esse videatur, iustum credatur & fiat; & si iustum iusserit, iustum reputetur & fiat, cùm sine iustitia non potest esse, quod mandat, qui potens est iniustitiam iustificando vocare iustitiam, & iustitiam reprobando iniustitiam probare transuersam, cuius voluntas est sola & vera iustitia.* Rationem subdit: *Si enim totum quod gerimus, ad hoc tantummodo gerimus, vt Domino placeamus; profectò hoc solum erit iustum, quidquid voluerit, & iusserit, & probauerit Deus, cui placere gestimus. Nam cũ serui non possint à semetipsis scire quid suis dominis placeat, nisi domi-*

Dei voluntas norma iustitiæ.

nitrum sequantur imperia: & vtique homines hominum similium sibi non valeant vtilitates agnoscere, nisi acceperint quod obseruent. Multò magis mortales nesciunt immortalis Dei iustitiam comprehendere, nisi ipse iustitiarum suarum dignetur iudicia demonstrare, sicut Salomon approbat, dicens: Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ prouidentiæ nostræ.

Vers. 14. COGITATIONES ENIM MORTALIVM TIMIDÆ, ET INCERTÆ PROVIDENTIÆ NOSTRÆ] Syrus, *cogitationes enim mortalium imbecilla, neque firmæ sunt conceptiones eorum*; Arabicus, *cogitationes mortalium sunt timores, & conceptiones*, vel *visiones, eorum periculosa*. Probat homines, præsertim reges, debere niti consilio sapientiæ & prouidentiæ Dei, eamque assiduè implorare, ex eo quod hominum cogitationes; græcè λογισμοὶ, id est ratiocinationes, discursus & consilia sint timida; græcè δειλοὶ, id est misera, timida, debilia, ignaua, vt metuant de rei successu, ideoque tardè & segniter eam aggrediantur & prosequantur, imò non audeant ardua tentare & moliri, præsertim quia nesciunt, an Deus id velit & gratum habeat, vt conatus nostros secundet & prosperet.

ET INCERTÆ PROVIDENTIÆ NOSTRÆ] Putamus enim nostris ratiunculis & consiliis inuenire media ad rem conficiendam apposita, & in executione inuenimus ea debilia, infirma, defectuosa, fallacia, ac in infelicem exitum desinere: quare consulere debemus Dei prouidentiam, vt pote securam & certam, ab eáque toti pendere. Græcè ἐπισφαλεῖς αἱ ἐπίνοιαι ἡμῶν, id est *fallaces nostræ opiniones*, vt vertit Vatabl. quia nil ferè certò scimus, sed tantùm opinamur; alij, *periculosæ adinuentiones nostræ*; alij, *instabiles conceptiones nostræ*; alij, *periculo subiacent excogitata à nobis consilia*: tum quia pendent à circumstantiis plurimis & sæpè ignotis; tum quia mille casibus & modis impediri euertique possunt; tum quia in discursu sæpè hallucinamur, & paralogizamus ex mentis debilitate & cæcitate. Hinc interpres S. Chrysost. in psal. 143. vertit, *rationes hominum timidæ, & labiles inuentiones eorum*. Octaua est hæc ratio, petita ab infirmitate, ignorantia & improuidentia hominis: hæc enim directione sapientiæ & prouidentiæ Dei indiget. Vnde prudenter Iosaphat rex. *Cùm ignoremus*, ait, *quid agere debeamus, hoc solùm habemus residui, vt oculos nostros dirigamus ad te*, 2. Paral. 20. 12.

Vers. 15. CORPVS ENIM, QVOD CORRVMPITVR, AGGRAVAT ANIMAM, ET TERRENA INHABITATIO DEPRIMIT SENSVM MVLTA COGITANTEM] Syrus, *corpus enim corruptionis grauius est anima*, vel *graue est aduersus animam*; Arabicus, *corpus corruptibile onerat animam, & terrenum habitaculum valdè aggrauat intellectũ multiplicis sollicitudinis*, vel *anxietatis*; græcè, *corpus enim corruptibile degrauat animam* (incorruptibilem) *& terrenum habitaculum*, siue *tabernaculum, deprimit mentem* πολυφροντίδα, id est *multarum curarum, multa curantem*, vt legit S. August. lib. 2. contra Iulian. Pelag. & multis curis æstuãtem. Dat causam, cur cogitationes hominum sint timidæ, & incertæ prouidentiæ, quia scilicet corpus degrauat mentem, vt non videat verum spirituale, sed tantùm vmbras corporeas, quæ sæpè fallaces sunt, oculumque intuentis fallunt & decipiunt. Audi S. Bernard. serm. de Septuag. *Sanè non simpliciter corpus, sed corpus quod corrumpitur, aggrauat, vt immunem ab hoc grauamine primi parentis animam nouerìs extitisse, donec adhuc corpus gereret incorruptum. Nimirum in libertate posuit eum Deus, vt inter summa & infima versans, & in illa excederet sine difficultate, & ad hæc sine illecebra aut necessitate descenderet; illa penetrans naturali viuacitate & puritate mentis: hæc auctoritate diiudicans præsidentis. Denique adducta sunt animalia ad Adam, vt videret quid vocaret ea: non ipse aliqua curiositate ductus est, vt videret ea. Non sit in nobis libera ratio, sed vndique ei luctuandum est. Sic enim & ab infimis visco quodam captiua tenetur, & à summis indigna repellitur: vt nec ab his sine dolore possit auelli, nec ad illa sine magno gemitu, vel rarò queat admitti.*

Pro *deprimit* græcè est βρίθει (quasi βορίζει, à βορᾷ, id est cibus) id est præ grauedine cibi vel potus, quasi dormitat corpus, & mentem pariter dormitare facit, vt cæcutiat, & quasi somnians phantasmata confundat, vt vnum pro alio, falsum pro vero, dubium pro certo, fucatum pro sincero imaginetur, eligat & amplectatur. Sic enim prorsus experimur mentem, dum speculari vult verum, præsertim cæleste & diuinum, degrauari grauitate & pondere corporis, ac velut in somno variis phantasiis falsis & erroneis agitari, quibus offuscata dum credit & fidem adhibet, quasi nesciens & sopita decipitur, & in errorem inducitur, vti videmus fieri in phreneticis, & ebriis ac dormientibus: hi enim quod imaginantur & somniant, licèt insulsum & stultum, verum tamen & prudens putant. Idem prorsus accidit homini vigilanti, præsertim curis & cupiditatibus æstuanti. Cupiditates enim phantasiam ita afficiunt & imbuunt, vt quod illæ cupiunt, hoc phantasiæ pulchrum, verum & eligendum videatur. Hinc sæpè bonus dormitat Homerus, mens scilicet alioqui sapiens obnubilatur, confunditur, hallucinatur & errat. videt enim rem quasi per nebulam & fumum vaporum, qui è stomacho ascendunt ad cerebrum, illudque miris phantasmatibus imbuunt, quibus res prorsus alia videtur, quam in seipsa sit: nam pro vera rei specie phantasiæ, indéque menti (quæ tota pendet à phantasia) obtruditur fictum falsumque phantasma, pro vera ratione sophisma, pro vero syllogismo paralogismus, pro certa scientia opinio apparens, sed fallax: quo fit vt homines subinde, dum maximè sibi sapere videntur, tum maximè desipiant.

Corpus obnubilat mentem: cur?

TERRENA INHABITATIO; græcè γεῶδες σκῆνος, id est terreum tabernaculum. ita vocat corpus: in eo enim, quasi in tabernaculo modico tempore habitat anima, quia in eo peregrina est tenditque ad cælum, vnde originem accepit. corpus verò, quia terreum, & ex terra factum, animam cęlestem ad terrena DEPRIMIT] *Sensum*, id est mentem, πολυφροντίδα, id est multarum curarum vocat, multasque res meditantem, & multis curis agitatam, anxiam & sollicitam, qualis est regum & principum, quæ proinde hinc curis pressa, inde corporis pondere degrauata, ponderi & errori succumbat oportet, ni sapientiæ & gratiæ diuinæ præsidio erigatur & fulciatur; quam pro-

iude

inde assiduè implorandam docet Salomon. Huc alludens S. Paulus 2. Corinth. 5. 1. *Scimus*, ait, *quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cælis: nam & ingemiscimus, habitationem nostram, quæ de cælo est, superindui cupientes.* Vide ibi dicta. Hinc & Plato in Cratylo censet corpus dici σῶμα, quasi σῆμα, id est sepulchrum, tanquam in eo anima, eiusque vis quasi in tumulo sepulta iaceat. Vnde philosophus ille miseram animæ suæ sortem miserans, *Animula*, inquit, *sensibilium cadauer gestas*. Porrò multiplex est analogia corporis & tabernaculi: nam instar tabernaculi corpus nostrum pelle tegitur, contra externas iniurias cæli: neruis ceu funiculis distenditur: ossa velut malus aliaue armamenta sustentant illud: clauorum instar, quibus figatur firmeturque, videntur pedes: auellitur morte hoc tabernaculum: corrugatur cutis, laxantur nerui, nutant pedes. Ita Pineda in Iob c. 18. v. 14.

Ratio prima. Corpus ergo aggrauat animam & mentem, quia eam vni rei, putà veritati & Deo, intentam, deorsum abstrahit ad res corporeas & sensibiles, eamque distrahit per varias imaginationes & phantasmata, quibus phantasia instar equi vagi in campo pabulum carpentis assiduè oberrat. Vnde S. August. 10. Confess. c. 40. ad vniendam cum Deo mentem suspirans: *Neque in his omnibus*, ait, *quæ percurro, consulens te, inuenio tutum locum animæ meæ, nisi in te, quo colligantur sparsa mea, nec à te quidquam recedat ex me. Et aliquando intromittis me in affectum multum inusitatum introrsus, ad nescio quam dulcedinem; quæ si perficiatur in me, nescio quid erit, quod vita ista non erit. Sed recido in hæc ærumnosis ponderibus, & resorbeor solitis, & teneor, & multum fleo, sed multum teneor. Tantum consuetudinis sarcina degrauat. Hîc esse valeo, nec volo; illic volo, nec valeo. Miser vtrobique.* Et Naziãz. in Carm. 9.

Nunc, ait, *cum collecta est ratio, iamq; ipse senecta*
Ad metam accessi, miser heu, velut ebrius erro,
Ac scaua obliquus pugna me deprimit anguis,
Et recte consulta rapit furt ... palamque;
Interdum mea mens ad regem fertur olympi:
Interdum in mundum de nexo corpore vergit,
A quo anima grauiter læsa est pars maxima nostra.

Vide Cassian. collat. 23. c. 7.

2 Secundò, quia corpus mentis aciem sua grauitate hebetat & obtundit, eamque sibi quasi similem, crassam, grauem & onerosam efficit, iuxta illud Virg. 6. Æneid.

Noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundaq; mẽbra.

3 Tertiò, quia eam fatigat & delassat, vt diu nõn possit continuare speculationem, orationem, meditationem: sicut lorica & arma Saulis degrauabant & lassabant Dauidem, vt non posset progredi.

4 Quartò, quia eam suis phantasmatibus obnubilat, illudit & decipit, vti initio dixi. Ad hæc corpus animæ quasi vincula & compedes iniicit, ne sursum auolare possit.

5 Quintò, quia cum mente appetitum & voluntatem ad bona spiritualia anhelantem, deprimit ad amanda sectandaque bona corporea, terrena & caduca. Vnde Apost. gemens suspirat: *Video aliã legem in membris meis, repugnantem legi mentis mea, & captiuantem me in lege peccati, quæ est in* A *membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Rom. 7. 23. Et sponsa amore sponsi languens, ad eum suspirat, *donec aspiret dies* beatæ æternitatis, *& inclinentur vmbræ* corporis & miseræ mortalitatis, Cant. 2. 17. Et Iob c. 7. 20. *Factus sum*, inquit, *mihimetipsi grauis*. Vide S. Prosperum epist. ad Demetriad. non longè à fine, vbi docet, tentationes homini oboriri à corpore, eiusque concupiscentia degrauante, sed eas vinci à charitate mentem ad Deum subleuante. Hinc videmus longè maiorem partem hominum, per omnem penè vitam occupari circa corpus, vt illi de victu, vestitu, ceterisque commodis & voluptatibus prouideant; ita vt parum & rarò de anima, eiusque æterna salute cogitent. Quocirca ex hac gnome S. Cyprian. de Singulat. Cleric. probat cauenda esse feminarum consortia, ne iis Clerici B cohabitent: *Tunc ergo*, inquit, *cauenda sunt femina participia, quando geritur carnalium curarum continua vnanimiter frequentia: quoniam inter curas suas caro semper incitamenta cupidinis prouocat, & illic parit fomenta peccandi, vbi pertractans commoda sua, temporalia vitæ cogitationibus senserit paululum relaxari, sicut Salomon asserit dicens: Deprimit terrena cogitatio sensum multa cogitantem.* Nam vt solerter aduertit S. Bernard. serm. 81. in Cant. *Peccato factum est, vt corpus quod corrumpitur aggrauet animam, sed amore, non mole. Nam quod surgere anima per se iam non potest, quæ per se cadere potuit, voluntas in causa est, quæ corrupti corporis vitiato ac vitioso amore languescens & iacens, amorem iustitiæ pariter non admittit.* Deinde quomodo voluntas hæc fiat necessitas, pulchrè declarat. *At nescio quo* Gnome. C *prauo & miro modo ipsa sibi voluntas, peccato quidẽ in deterius mutata necessitatem facit: vt nec necessitas, cũ voluntaria sit, excusare valeat voluntatẽ; nec voluntas, cùm sit illecta, excludere necessitatem. Est enim necessitas hæc quodammodo voluntaria. Est fauorabilis vis quædam premendo blandiens, ac blandiendo premens: vnde sese rea voluntas, vbi semel peccato cõsenserit, nec excutere iam per se, nec excusare tamen vllatenus de ratione queat. Inde quei ulla illa vox, veluti gementis sub onere necessitatis huius: Domine, inquit, vim patior, responde pro me.*

Hac de causa appositè S. Gregor. Nazianz. corpus vocat echeneidem, siue Remoram. sicut enim hic piscis exiguus affigens se nauibus, earum cursum remoratur & sistit: ita & corpus animam. Sic enim canit in Præceptis ad Virgines:

Nec vita ipsa tua immittat echeneida carnem,
D *Quæ velut iniectâ properantem compede puppim*
Detinet, ac tantam cogit subsistere molem.

Vnde suadet arctandam esse mentem & amorem: sicut enim arctata aqua in exiguo canali sursum exilit, ita arctata mens exilit ad Christum:

Non secus, inquit, *ipse tuum qui sic arctatur, amorem*
Te iubeo ad Christum sublato tollere fluctu.

Porrò Remora est piscis magnitudine cubiti, fusco colore, similis anguillæ, ait Oppianus lib. 1. de Piscibus. Addit Plutarch. in Sympos. decade 2. cap. 7. Remoram retardare nauim, quia auget eius humiditatem: sic & corpus animam facit humidam, ideóque grauem & cæcam: nam anima sicca est sapientissima. Anima ergo in corpo-

re velut in ergastulo inclusa tenetur, & membris eius quasi compedibus prægrauatur. Est animæ corpus pro nebula, quæ illam cælestia clarè videre non sinit. Est ei pro illecebra, quæ ad malum & vetitum pertrahit. Est ei pro catena, quæ affectuũ pennis vix ad sublimia volare permittit. Vnde suspirat Psaltes: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, & volabo, & requiescam?*

Denique audi S. Bernard. serm. 3. de Ascens. *Nos autem in regione ista sumus, vbi plurimum est malitiæ, sapientiæ parum, quia corpus quod corrumpitur, aggrauat animam, & deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem. Per sensum hic arbitror intellectum designari, qui tunc verè deprimitur, cùm multa cogitat, cùm non colligit se circa illam vnam & vnicam meditationẽ, quæ concipitur de ciuitate illa, cuius participatio eius in idipsum. Huiusmodi intellectum oportet deprimi, & distrahi per multa multis & multiplicibus modis. Animam verò hic æstimo dici affectiones, quæ corrupto corpore diuersis passionibus afficiuntur, quæ mitigari nunquam possunt, ne dicam sanari, donec voluntas vnum quærat, & tendat ad vnum. Duo ergo sunt, quæ in nobis purganda sunt, intellectus & affectus: intellectus, vt nouerit; affectus, vt velit.* Subiicit deinde exempla Eliæ & Henoch: *Felices & verè felices illi duo viri, Elias & Henoch, quibus omnes materiæ & occasiones ablatæ sunt, quæ eorum intellectum impediãt, aut affectum, quia solò Deo viuentes, nec nouerunt nisi Deum, nec cupiunt nisi Deum. Denique & de Henoch legitur, Quia raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam eius: intellectus noster turbatus erat, ne dicam cæcatus, affectus inquinatus erat, & multum inquinatus; sed Christus intellectum illuminat, Spiritus sanctus affectum purgat.*

Ratio à priori.

QVOD CORRVMPITVR] Dat causam, cur corpus aggrauet animam, quia scilicet est corru-
1 ptibile. Nam Primò, quod est corruptibile, hoc est materiale & terrestre (res enim immateriales & cælestes sunt incorruptibiles) ideoque graue & ponderosum, sicut terra est grauis & ponderosa.
2 Secundò, quia corpus corruptibile & terrestre in dies corrumpitur, & in terram, ex qua formatum est, deuergit, & in eam ceu matrem & originem suam redire gestit: vnde secum animam deprimit,
3 vt in terrena deuergat & propendeat. Tertiò, quia corpus corruptibile hominem occupat, vt corruptioni eius continuò occurrat, itaque à cælestibus auocat. Corpus enim dum famet, cogit hominem cibum sumere, vt fami succurrat; dum sitit, cogit hominem bibere; dum fatigatur, cogit hominem quiescere; dum friget, cogit calefacere; dum dormitat, cogit dormire, &c. Hæ sunt necessitates corporis, quibus anima inuita seruire cogitur. Vnde pro iis orandum cum Psalte: *De necessitatibus meis eripe me*, Psal. 24. 17. Clarum hoc est in ægrotis, qui toti sunt in corpore curando, eiusque valetudine recuperanda, vt nec studere, nec meditari, nec laborare, nec quid aliud agere valeant. Imò & in sanis: hi enim tertiam ferè diei vitæque partem, dormiendo transigunt: duas reliquas diei partes sæpè labori manuali, prandio, cænæ, recreationi, confabulationi, &c. impendunt, vt vix dimidiam horam inueniant, quam dent orationi & Deo. Hinc Origenistæ & Pythagorici censuerunt, animam à Deo creatam perfectam ante corpus, sed ob peccata à se admissa detrusam in corpus quasi in carcerem, vt scelerum pœnas lueret. Manichæi verò, inquit S. August. lib. de Hæresibus, in 46. *etsi vtuntur coniugibus, conceptum tamen generationemque deuitant, ne diuina substantia, quæ in eos per alimenta ingreditur, vinculis carneis ligetur in prole.* Verùm hæ sunt Manis maniæ & vesaniæ.

Vers. 16. ET DIFFICILE ÆSTIMAMVS (græcè, εἰκάζομεν, id est imaginamur, coniectamus) QVÆ IN TERRA SVNT: ET QVÆ IN PROSPECTV (græcè, *quæ in manibus*) SVNT, INVENIMVS CVM LABORE. QVÆ AVTEM IN CÆLIS SVNT, QVIS INVESTIGABIT?] Græcè, ἐξιχνίασεν, id est *inuestigauit*. q.d. Nemo inuestigauit, nemo etiam inuestigabit per se, sine duce sapientia. Cantacuzenus per εἰκάζομεν, id est *imaginamur*, censet notari sensus, tum externos, tum internos, per quos à rebus sensibilibus hauriuntur imagines, id est species, quæ menti imprimuntur, vt res cognoscat, non vti sunt in se, suaque essentia, sed per species quasi per colores, quibus res vestiuntur, depinguntur & quasi colorantur: quare naturas & substantias rerum non cognoscimus, sed tantùm externas earum formas & picturas. Omnia hæc ostendunt, quomodo corpus degrauet animam & mentem.

Vers. 17. SENSVM AVTEM TVVM QVIS SCIET, NISI TV DEDERIS SAPIENTIAM, ET MISERIS SPIRITVM SANCTVM TVVM DE ALTISSIMIS?] Pro *sciet*, græcè est præteritum *sciuit*; S. Cyprian. de Singular. Cleric. legit, *scit*: per præteritum enim cetera tempora denotat, putà præsens & futurum. Hinc & S. Hieron. in c. 12. Zachar. pro *dederis* & *miseris* legit, *dedisti* & *misisti*. Pro *sensum*, græcè est βουλὴν, id est consilium, mentem, voluntatem. Spiritus sanctus, tum creatus hîc sumi potest, putà gratia & charitas; tum increatus, putà tertia persona Sanctæ Trinitatis. Huic enim appropriatur illuminatio & sanctificatio: vnde Ecclesia eum inuocans ait:

Accende lumen sensibus,
Infunde amorem cordibus,
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.

Vers. 18. ET SIC (malè Lyran. & Dionys. legunt, *si*) CORRECTÆ SINT SEMITÆ EORVM QVI SVNT IN TERRIS, ET QVÆ TIBI PLACENT DIDICERINT HOMINES?] Notat duplicem effectum sapientiæ & Spiritus sancti. Primus est, quod doceat ea, quæ sunt grata Deo. Secundus, quod ad ea opere explendum, gratiam roburque suggerat, per quam mentes reformat, & mores corrigit. Pro *correctæ*, S. Cyprianus de Singular. Cleric. legit, *directæ*.

Vers. 19. NAM PER SAPIENTIAM SANATI SVNT QVICVMQVE TIBI PLACVERVNT A PRINCIPIO] Hæc vltima verba desunt in Græco. Pro *sanati sunt*, græcè est, ἐσώθησαν, id est seruati vel saluati sunt, hoc est, liberati sunt à periculis mortis, tum corporis, tum animæ. Vnde horum exempla deinceps recenset vsque ad finem libri. Quocirca ab hoc versu caput decimum inchoant nonnulli. Simili modò Sapientem imitatus S. Paulus Hebr. 11. toto capite probat omnes, qui ab origine mundi saluati sunt, per fidem fuisse saluatos.

TERTIA PARS LIBRI:

In qua ſapientiæ, eiuſque fructuum exempla, è patrum hiſtoria recenſet, quibus ſapientiæ præſtantiam ac dotes hactenus recenſitas confirmat.

CAPVT DECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

SAlutem, quam per ſapientiam adepti ſunt Adam, Noë, Abraham, Lot, Iacob, Ioſeph, Moſes, Hebræi tranſeuntes mare rubrum, merſis in eo Ægyptiis, commemorat.

1. HÆc illum qui primus formatus eſt à Deo pater orbis terrarum, cùm ſolus
eſſet creatus, cuſtodiuit, 2. & eduxit illum à delicto ſuo, & dedit illi vir-
tutem continendi omnia. 3. Ab hac vt receſſit iniuſtus in ira ſua, per iram
homicidij fraterni deperiit. 4. Propter quem, cùm aqua deleret terram, ſanauit ite-
rùm ſapientia, per contemptibile lignum iuſtum gubernans. 5. Hæc & in conſenſu
nequitiæ cùm ſe nationes contuliſſent, ſciuit iuſtum, & conſeruauit ſine querela Deo,
& in filij miſericordia fortem cuſtodiuit. 6. Hæc iuſtum à pereuntibus impijs libera-
uit fugientem, deſcendente igne in pentapolim: 7. quibus in teſtimonium nequitiæ
fumigabunda conſtat deſerta terra, & incerto tempore fructus habentes arbores, &
incredibilis animæ memoria ſtans figmentum ſalis. 8. Sapientiam enim prætereun-
tes, non tantùm in hoc lapſi ſunt vt ignorarent bona, ſed & inſipientiæ ſuæ reliquerunt
hominibus memoriam, vt in his, quæ peccauerunt, nec latêre potuiſſent. 9. Sapien-
tia autem hos, qui ſe obſeruant, à doloribus liberauit. 10. Hæc profugum iræ fratris
iuſtum deduxit per vias rectas, & oſtendit illi regnum Dei, & dedit illi ſcientiam ſancto-
rum: honeſtauit illum in laboribus, & compleuit labores illius. 11. In fraude circum-
uenientium illum affuit illi, & honeſtum fecit illum. 12. Cuſtodiuit illum ab inimicis,
& à ſeductoribus tutauit illum, & certamen forte dedit illi vt vinceret, & ſciret quoniam
omnium potentior eſt ſapientia. 13. Hæc venditum iuſtum non reliquit, ſed à peccato-
ribus liberauit eum · deſcenditque cum illo in foueam. 14. & in vinculis non dereli-
quit illum, donec afferret illi ſceptrum regni, & potentiam aduerſus eos, qui eum de-
primebant: & mendaces oſtendit, qui maculauerunt illum, & dedit illi claritatem æter-
nam. 15. Hæc populum iuſtum, & ſemen ſine querela liberauit à nationibus, quæ il-
lum deprimebant. 16. Intrauit in animam ſerui Dei, & ſtetit contra reges horrendos
in portentis & ſignis. 17. Et reddidit iuſtis mercedem laborum ſuorum, & deduxit il-
los in via mirabili: & fuit illis in velamento diei, & in luce ſtellarum per noctem: 18.
tranſtulit illos per mare rubrum, & tranſuexit illos per aquam nimiam. 19. Inimicos
autem illorum demerſit in mare, & ab altitudine inferorum eduxit illos. Ideò iuſti tu-
lerunt ſpolia impiorum. 20. & decantauerunt Domine nomen ſanctum tuum, & vi-
ctricem manum tuam laudauerunt pariter: 21. quoniam ſapientia aperuit os muto-
rum, & linguas infantium fecit diſertas.

VERS. 1.

ÆC ILLVM, QVI PRIMVS FORMATVS EST A DEO PATER ORBIS TERRARVM, CVM SOLVS ESSET CREAVS, CVSTODIVIT] *Hæc*, sc. sapiētia, de qua hîc omnis est sermo; græcè, *hæc protoplastum mundi patrem, solumque creatum conseruauit.* q.d. Sapientia Adamum, qui primo solus à Deo fuit creatus & plasmatus, vt esset pater omnium hominum totius mundi, custodiuit, ne quo casu læderetur aut interiret, præsertim ne à feris, serpentibus, venenatis herbis, fulminibus & procellis, vel à dæmonibus occideretur, itaque tota hominum stirps extingueretur, sed vt viueret vegetus, sanusque perseueraret ad annum ætatis 930. itaque genus humanum per multos filios & filias, ac nepotes & neptes propagaret. B Adam vocatur *protoplastus*, quia corpus eius à Deo ex luto plasmatum & efformatum est, sicut à figulo finguntur & formātur vasa & simulachra ex luto & creta: ac deinde Deus in plasma, siue corpus hoc, animam inspirauit & infudit, itaque factus est homo in animam viuentem, id est animal viuens, homóque rationalis. Vide dicta Genes. 1. & 2. Vnde homines Deo fictori & factori suo obmurmurantes, quod alios se non formarit, nec alio meliore modo & conditione eos finxerit, vt aliam sortem, statum & gradum eis daret, redarguens Isaias cap. 29. 16. *Peruersa*, ait, *est hæc cogitatio: quasi si lutum contra figulum cogitet, & dicat opus factori suo, Non fecisti me; & figmentum dicat fictori suo, Non intelligis.* Quò alludens S. Paulus Rom. 9. 20. *O homo*, inquit, *tu quis es, qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei, qui se finxit: Quid me fecisti sic? An non habet potestatem* C *figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?* Clarè verò & fusè Ieremias c. 18. 6. *Ait Dominus: Ecce sicut lutū in manu figuli, sic vos in manu mea domus Israel.* Et v. 11. *Ecce ego fingo contra vos malum.* Deus ergo est nostri corporis, conditionis & sortis plastes, siue figulus; lutum est terra & limus; plasma siue figmentum est corpus nostrum. Vide dicta locis iam citatis. Idem à Mose didicere Plato & Philosophi. vnde Aristophanes: πλάσμα, inquit, πηλοῦ ἄνθρωπος, hoc est, *plasma*, siue *figmentum*, *luti est homo*. Et Lucianus in Prometheo ait, Mineruam, quæ est dea sapientiæ, finxisse hominem implendo spiritu lutum, & plasmata, hoc est simulachra, sua è luto efficta animando, & Cicero pro Murena de Catone iuniore ait: *Finxit te ipsa natura ad* D *honestatem, grauitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem & excelsum.*

A DEO] Concurrentibus tamen ad materiam præparandam angelis, vti dixi Genes. 1. & 2. τὸ *à Deo* iam deest in Græco.

PATER ORBIS TERRARVM] Id est, pater omnium terrigenarum, hoc est omnium hominum, qui ex terra formati, terræ destinati sunt incolæ & domini, ideóque propter eos terra, totusque hic mundus corporeus à Deo productus est. Denique tam Adam, quam quisque homo ex eo prognatus, est mundi imago, imò microcosmus, id est paruus mundus. Porrò hæretici Paterniani, inquit S. August. lib. de Hæresibus in 85. inferiores partes humani corporis, non à Deo, sed A à diabolo factas opinantur, & omnium ex illis partibus flagitiorum licentiam tribuentes, impurissimè viuunt. Hos etiam Venustianos quidam vocant. Verùm hæc est hæresis venerea.

Ad litteram ergo *pater orbis terrarum* fuit Adam, à quo omnes terrigenæ prognati sunt. Mysticè est Christus, à quo omnes terrigenæ redempti & regenerati sunt. Rursum, patres tales sunt Apostoli & viri Apostolici, qui orbem ad Christum conuerterunt. Ab vno exemplo disce omnes. Inter eos in Pentapoli Italiæ, vrbéque Fanensi (ita dicta à prisco fortunæ fano) eminuit S. Paternianus anno Domini 300. sub Diocletiano Imp. qui patre Ouinio Paterno Consule Romano genitus, Diocletiani sæuitiam fugiens, angeli Raphaelis ductu, velut alter Tobias, in siluam semotam concessit, ibique cum multis asseclis monasticen exercuit, suumque ductorem æmulatus, B vixit purissimè instar angeli, ac creatus Abbas miram virtutum fragrantiam per totam illam Italiæ oram sparsit: atque inter alia fortitudinis facinora, diabolum specie puellæ prosogæ se ad nefas sollicitantem, manum igni ardenti imponens, velut fulgur in diabolum intorquens, eum fudit fugauitque. Insuper, dum rerum inopia cum monachis laboraret, patritius Senogalliensis ab angelo monitus, iumenta cibis onusta ad eosdem misit, quæ, cùm locus esset incognitus, angelo duce rectà ad ipsum deducta sunt. Miraculis perplutibus claruit, claudis gressum, cæcis visum, energumenis libertatem sanitatemque restituit. Creatus Fanensis Episcopus, quà verbo, quà exemplo, ac præsertim incensa in omnes charitate, velut pater omnium, solari singulos, hortari, instruere C & ad salutem traducere sategit. Erat enim fide eximius, spe magnanimus, charitate flagrans, sapientia plenus, in eleëmosynis largus, humilitate mitis, iustitia seuerus, sanctitate singularis. Hinc factum vt omnes ei acclamarent: *Pater noster es tu*, iuxta illud Elisei ad Eliam: *Pater mi, currus Israel, & auriga eius*, 4. Reg. 2. Quibus in laboribus pietatisque officiis cùm 42. annos sanctissimè exegisset, ab angelo mortis tempus modumque edoctus, magno omnibus relicto sui desiderio, gloriosus ad Deum migrauit die 13. Nouembris, corpore suauem exhalante odorem. Quocirca è cælo paternum in suos Fanenses conseruans affectum, persæpè factiones ciuium dissipauit, inimicitias sustulit, pacem redintegrauit, cædes impediuit, pestem famémque depulit: quin & hostes profligauit, ac nominatim cùm Vrbinates D Fanum obsidione cinxissent anno Domini 1517. habitu pontificali vultúque augusto, spectandum se exhibens, ciuibus animos addidit, hostésque terrore perculit & in fugam egit; perinde ac S. Iacobus sæpiùs Hispaniam, S. Ambrosius Mediolanum à Conrado Imp. obsessum, S. Benedictus Nursiam, S. Faustinus & Iouita Brixiam, ab hostium incursu defenderunt & propugnarunt. Sacrum eius corpus sepulchro eius reserato anno Domini 1551. sub Iulio III. Pont. post mille ducentos annos, repertum est integrum, vultu hilari & angelico; perinde ac si recenter sepulturæ fuisset traditum, miram vndique fragrantiam spargens, cuius odore multi ægri sanitati restituti sunt. Quocirca Fanenses imagini eius hoc epigramma supplices posuere:

S. Paternianus pater vrbis & orbis.

O Pater,

O Pater, ô custos, nobis ac qui raptus ab oris,
Inuitus visus cedere, manè redis.

A Cùm enim sacrum eius corpus Forosempronienses pio furto sustulissent, illudque tota nocte curru Forum Sempronij versus vexissent; manè tamen eodem loco vnde sublatum fuerat, inuentum est. Eius templum auxit & decorauit Iustinianus Imperator, ad quod dum more suo deuotionis ergò contendit agricola, Argillam flumen sicco pede pertransiit. Hæc ex publicis Fanensium tabulis accepi, ac ingenti imagine expressa, Romæque excussa & approbata conspexi, Basilica Sancti peramplis, tum prædiis, tum priuilegiis, dotata fuit à Zacharia aliisque summis Pontificibus, ac à Frederico Imper. diruta, restituta ab Innocentio IIII. Pontif. Iure ergo S. Paternianus Italiæ, imò orbis terrarum, pater spiritalis & cælestis nuncupari potest.

B Cvm solvs esset] Adam enim primò solus à Deo formatus est, deinde ex costa eius fabricata est Eua, vt ex ea filios procrearet & genus humanum propagaret, quæ proinde dicta est mater viuentium; præsertim quia ex ea nascitura erat B. Virgo, quæ Christum auctorem vitæ erat paritura: Christus enim ex femina, purà ex B. Virgine, Euæ filia, natus est sine opera viri, ex virtute Spiritus sancti.

Cvstodivit] Adamum custodem paradisi, tum quoad corpus, ne quo casu læderetur aut moreretur, vt dixi; tum quoad animam, ne peccaret in statu innocentiæ, antequam deciperetur ab vxore; ac, postquam ab ea deceptus peccauit, & innocentiam ac iustitiam originalem deperdidit, custodiuit eum ne planè interiret & damnaretur, sed gratiam & pœnitentiam ei suggessit, qua à peccato resurgeret & saluaretur. Vnde sequitur:

Vers. 2. Et edvxit illvm a delicto svo] Complut. legunt, ἐξεῖλατο, id est exemit, extulit; alij, ἐξέτεινε, id est extendit vel extraxit, asseruit, aut vindicauit eum à delicto & lapsu suo; Syrus, *liberauit eum à casu animæ illius*; Arabicus, *& redemit eum à seductione eius*. Hinc patet Adam pœnituisse de suo inobedientiæ, qua pomum à Deo vetitum comedit, peccato, ideóque illud ipsi fuisse remissum. imò veteres ex communi Ecclesiæ traditione & consensu tradunt, Adamum esse saluatum: quare temerarium est id negare, & fauet hic Sapientiæ locus. Hæc omnia docet S. Aug. epist. 99. ad Euodium, vbi sic ait: *De illo primo homine patre generis humani, quòd Christus, cùm descendit ad inferos, inde eum liberauerit, Ecclesia ferè tota cōsentit: quod eam non inaniter credidisse credendum est, vndecumque hoc traditum sit, etiamsi Canonicarum Scripturarum hîc expressa non proferatur auctoritas.* Idem tradit S. Irenæus li. 3. c. 34. Epiphan. hæresi 46. S. Hilar. in psal. 119. & Canon. 8. in Matth. S. Hieron. in psal. 98. & in c. 20. Matth. Nazianz. orat. in S. Cyprian. S. Athanas. serm. de cruce, S. Basil. Exhortat. ad baptismum, Origen. in c. 5. ad Roman. S. Thom. lib. 4. contra Gentes cap. 52. & 53. Hugo Victor. in Genes. cap. 3. qui id probat ex illis Dei verbis: *Inimicitias ponam inter te & mulierem*, &c. Genes. 3. 15. ac ceteri vnico excepto Ruperto in cap. 3. Genes. c. 31. cui assentiuntur veteres hæretici, vt Tatianus, Saturninus, Seuerus, Marcion, Valentinus, qui dixerunt Adamum esse damnatum, teste S. Epiphan. hæresi 46. & aliis.

Adam est saluatus.

Hæc est traditio Ecclesiæ.

A Addit S. August. l. 2. de Peccat. merit. cap. 34. (& refertur de Pœnitent. dist. 1. cap. 85. *Sicut primi homines*) quem sequitur S. Anselm. lib. *cur Deus homo*, cap. 16. de vtroque parente, hoc est de Eua æquè ac Adamo, meritò id credi. Probat idipsum Iren. lib. 3. c. 37. & Tertull. lib. de Pœnitentia in fine, ex eo quòd confessi sint peccatum, quodque induerint se perizomatis & foliis ficulneis, quasi sacco & cilicio in signum pœnitentiæ. Et S. Ambrosius asserit Adam post culpam statim eiectum de paradiso, separatum à deliciis, & vt ageret pœnitentiam, vestitum tunicam pelliceam, non sericam. S. Chrysostomus idipsum probat ex singulari amore, quo Deus ipse conuenit lapsum & erexit. S. Gregorius lib. 6. epist. 31. ad Eulogium, scribit Adæ animam in peccato mortuam, non à substantia viuendi, sed à qualitate viuendi, tamen B postmodum per pœnitentiam ad vitam rediisse. Leo IX. cap. *Hi duo*, de consecr. dist. 1. reddit rationem, cur *Gloria in excelsis*, & *halleluia* in Septuagesima intermittantur? Quia, inquit, peccauit primus homo: cur in Paschate repetantur? Quoniam Christo resurgente resurrexit ille lapsus protoplastus. S. Epiphanius quoque hæresi 46. *castigatione*, ait, *non vulgari plexus est, & è regione paradisi in exilium actus, quo memor esset bonæ vitæ per pœnitentiam in memoriam reuocatæ.* Quin & Hebræorum sententia est, in suo diuturnissimo exilio Adam se consolatum psal. 92. *Dominus regnauit, decorem indutus est*, &c. à se composito.

& Eua.

Rationes.

Denique communis est Patrum sententia, C Adamum in monte Caluariæ esse sepultum, vt qui primus peccati fuerat auctor, primus vim sanguinis Christi in eodem crucifixi sentiens saluaretur. Ita censet S. Athanas. Origen. Basil. Chrysost. Epiphan. Tertul. Cyprian. August. Ambros. Hieron. & alij quos citat noster Pererius lib. 7. in Genes. cap. 46. Porrò quod obiicit Rupert. Adamum opponi Christo Roman. 5. & alibi, quòd Adam peccati, mortis & damnationis fuerit auctor; Christus verò gratiæ, vitæ & felicitatis æternæ, verum est quoad initia Adæ quando peccauit, non quoad sequentia, & præsertim exitum vitæ, quando per gratiam Christi illi promissi & ex illo nascituri, pœnitens veniam & salutem consecutus est. Decebat enim Deum, qui eum crearat, non sinere opus suum, purà protoplastum, perdi, sed eum à lapsu eleuare, renouare, & quasi recreare. Decebat quoque Christum, qui genus hu- D manum redimere venerat, vt generis humani caput & patriarcham, ideóque suum quoque patrē, redimeret & saluaret: *Vt cùm saluatur homo*, inquit S. Irenæus l. 3. c. 34. *oporteat saluari eum, qui prior formatus est homo.* Vnde Adamum à Christo descendente in limbum ex eo fuisse eductum, ac cum Christo resurrexisse, docent Origen. tract. 35. in Matth. S. Athanas. orat de Passione, S. August. q. 161. in Genes. S. Macarius hom. 11. Vide Bellarm. lib. 3. de Amissione gratiæ & statu peccati cap. vlt. & Pererium l. 7. in Genes. Narratur in historia Passionis Christi, sub nomine Nicodemi, Christum in inferno, id est in limbo, manum Adam tenuisse & dixisse: *Pax tibi cum omnibus filiis tuis iustis meis*; Adamum verò respondisse Christi genibus aduolutū cum lacrymis & voce magna (ta-

Adam sepultus in Caluariæ monte.

Resurrexit cum Christo.

meu nondum receperat corpus, imò non certò constat adhuc, an receperit) *Exaltabo te Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me, Domine Deus meus, clamaui ad te, & sanasti me: eduxisti ab inferis animam meam, saluasti me à descendentibus in lacum*, psal. 29. 1. & seq. Verùm hic Nicodemi liber est apocryphus. Complur. & Regij, nec non Hugo, Lyran. Dionys. hîc addunt: *Et eduxit illum de limo terræ.* Verùm idipsum delent Græci & Romani. Probabiliter suspicatur Franc. Lucas in Notis hîc, verba hæc hoc modo irrepsisse. Quispiam, inquit, pro illis verbis, *Et eduxit illum à delicto suo*, supposuit, *& eduxit illum de limo terræ*: conueniunt enim litteris *delicto* & *de limo*, & in aliquibus libris legitur tantùm: *Et eduxit illum de limo terræ.* Posteà retulit alius vtrumque in textum, nempe id quod iam dixi, & illud: *Et eduxit illum à delicto suo.*

B ET DEDIT ILLI VIRTVTEM CONTINENDI (Syrus & Arabicus, *tenendi*) OMNIA] scilicet suo dominio & imperio: nam græcè est κρατῆσαι ἁπάντων, id est *dominandi omnibus*, sicut rex dominans omnibus omnia continet arbitrio: Deus enim Adæ dedit potestatem in omnia animalia ceteráque terrena, iuxta illud Genes. 1. 28. *Dominamini piscibus maris, & volatilibus cæli, & vniuersis animantibus, quæ mouentur super terram.* quæ potestas homini post peccatum reddita, & renouata est, licet non ea plenitudine & perfectione, qua data fuerat primitùs Adæ, dum Deus post diluuium dixit Noë & filiis eius: *Terror vester & tremor sit super cuncta animalia terræ, & super omnes volucres cæli, cum vniuersis quæ mouentur super terram; omnes pisces maris manui vestræ traditi sunt.*

C Tropol. Deus dedit Adæ robur & vires κρατῆσαι, id est superandi omnia vitæ pericula, aduersa & tentamenta, quæ post peccatum eum vndique inuaserunt & quasi circumuallarunt. ad illa enim vincenda, Deus illi gratiam & fortitudinem suggessit.

Quare immeritò Rupertus loco iam citato, auctorem huius libri errasse dicit, eò quòd Adæ tribuat virtutem continendi omnia, quæ soli Christo competit, ideóque librum hunc esse apocryphum. Iam enim ex decreto Concilij Tridentini constat, hunc librum esse Canonicum.

VERS. 3. AB HAC VT RECESSIT INIVSTVS IN IRA SVA, PER IRAM HOMICIDII FRATERNI (malè aliqui legũt *fraternitatis*, & alij *fraternitas*) DEPERIIT] Græcè, *ab hac* (sapientia) *apostatans iniustus* (Cain) ἀδελφοκτόνοις συναπώλετο θυμοῖς, id est *fratricidalibus simul deperiit furoribus*,

D indignationibus & furiis, quia scilicet ira & furor Cain duos perdidit, nimirum Abelum cæde, & ipsum Cainum scelere, inquit Nannius: dum enim Cain Abeli corpus transfodit, suam ipsius animam confodit. Hinc Philo libr. *quòd deterius potiori insidietur*: *Insurrexit*, ait, *Cain in Abelem fratrem suũ, & interfecit ipsum: Prima quidem specie Abelem occisum subindicat; sin autem diligentius rem expendas, ipsum Cain, à seipso; proinde sic legendum: Insurrexit Cain, & occidit seipsum*, &c. Ita ipse more suo symbolicè, non genuinè ad litteram. Nam Cain mox à cæde Abel cœpit cum iugi tremore & pauore, velut furiis agitatus, huc illucque vagari, omnibusque fuit abominabilis & execrabilis, vt tradunt Hebræi. Vnde videtur Cain in

A scelere perseuerasse impœnitens, ac ex vno in aliud corruisse, ideóque periisse, esséque damnatus. Addunt Paulus Burgensis, Dionys. & Oleaster in Genes. cap. 4. Cainum mersum esse diluuio tempore Noë. Verùm hoc est improbabile. Sic enim Cain viuere debuisse plus mille & sexcentis annis: tot enim fluxere ab Adam & Cain vsque ad diluuium. Illud tamen verum est posteros Cain patris sui homicidium imitantes, omnes periisse diluuio, ac proinde Cainum pariter eo periisse, quia eo tota ipsius prosapia periit & extincta est: imò Cain suo scelere totum orbem perdidit diluuio, vti dicetur v. 4. Sensus ergo est q. d. Cain recedens à sapientia per iram, ex inuidia in Abelum fratrem concitatam; quia scilicet respexit Dominus ad Abel & ad munera eius, ad Cain autem & ad munera eius non respexit; furore quo fratrem interfecit, & ipse periit, dum fra-

B ternæ charitatis iura violauit, & prior ipse mortem peccato in orbem inductam intulit fratri, quàm ipsa natura. Itaque destitutus à sapientia fratrem interfecit, & ipse in grauissimum barathrum decidit fratricidij.

Ostendit sapientiæ necessitatem & dignitatem à contrario, putà ex damnis insipientiæ: impij enim destituti sapientiâ, velut luce & duce, in grauissima scelera corruerunt: cuius rei exemplum est Cain primogenitus Adæ, qui per summam stultitiam fratrem suum Abel, non alia de causa occidit, quàm quòd Deus eius innocentia & sacrificio fuerit delectatus, vt ait Ioannes sua epist. 1. c. 3. 12. *Quoniam opera eius maligna erant, fratris autem iusta.* Vnde Paulus ad Heb. 11. 4. *Fide*, ait, *plurimam hostiam Abel, quàm Cain, obtulit Deo,*

C *per quam testimonium consecutus est esse iustus, testimonium perhibente muneribus eius Deo; & per illam defunctus adhuc loquitur.* Refertur hæc historia fratricidij Cain Genesis 4. cap. Sicut ergò Romulus Romæ conditor, Remum occidens fratricida fuit: sic & primus Adæ filius, & primus vrbis Henoch in orbe conditor, perempto Abele fratricida extitit. Addit Cantacuzenus, Cainum simili nece punitum; occisum enim esse eum casu à Lamech nepote suo in venatione, cùm Lamech cæcurienti Tubalcain filius Cainum sub herbis latitantem pro fera ostendisset, ideóque & ipsum Tubalcain à patre Lamech indignante interfectum. Verùm hæc habent parum probabilitatis, vti ostendit Genes. 4. 23. Vide de scelerata vita Cain Iosephum 1. Antiq. cap. 3. de infelici verò morte S. Ambros. lib. 2. de Cain cap. 9. & 10. &

D S. August. serm. 104. de Temp.

PROPTER QVEM (Cain) CVM AQVA DELERET TERRAM, SANAVIT ITERVM SAPIENTIA, PER CONTEMPTIBILE LIGNVM IVSTVM GVBERNANS] Græcè, *propter quem dimersam diluuio terram sapientia iterum seruauit, cùm iustum exiguo ligno gubernasset*; Origen. to. 20. in Ioannem, *vili ligno iustum gubernans*; alij, *per vile lignum iusto gubernato.* Græcè enim est εὐτελοῦς, id est simplex, vile, tenue lignum, quod tanto diluuio, & aquarum vi molique per se resistere nõ poterat, ideóque *contemptibile*, vt vertit Noster, præsertim quia homines illius æui contemnebant arcæ fabricam, ac Noë eius fabricatorem velut delirum deridebant. Ita S. Bonauent. & Lyran. Græca hîc variant: nonnulla enim legunt, δι' ὀκ VERS. 4.

id est, *propter quem*, scilicet Cain; alia δι' ὅ, id est *propter quod*, scilicet scelus parricidij siue fratricidij Cain. Eodem ergo redit vtraque lectio. Sensus est q.d. Impius homicida, imò fratricida Cain, suo exemplo posteros ad idem scelus, ceteraque quælibet impulit: quo factum est, vt Deus tot tantaque eorum scelera perosus, impiam gentem totumque orbem diluuio merserit. Verùm sapientia iustum piúmque Noë tunc seruauit in arca, vt ipse esset seminarium humanæ posteritatis, ne illa diluuio tota interiret, sed per eius filios & nepotes seruaretur & propagaretur. Vide dicta Genes. 6. & seq. Hinc Origen. in Ioannem tomo 20. paulò post initium: *Quod verò*, inquit, *diluuium seminis Cain delendi causa factum fuerit, Sapientiæ liber Salomoni inscriptus his verbis docet: Recedens autem ab ipsa (sapientia) iniustus ira sua periit, cum animus fratricidæ, per quem inundatam terram rursus seruauit sapientia, vili ligno iustum gubernans.* Est hoc tertium exemplum, idque geminum. Per antithesin enim bifariam ostendit quanta sit vtilitas sapientiæ: nam orbem perdidit insipientia & impietas Caini & posterorum eius gigantum, inducendo diluuium; hunc seruauit & restaurauit sapientia & iustitia Noë per arcam: vnde nonnulli cum Iansenio, illud Genes. 4. 15. de Caino dictum, *Septuplum punietur*, sic intelligunt, q.d. Deus differet Caini punitionem vsque in septimam generationem: tunc enim Caini posteri mensuram peccatorum eius implebunt, quâ impletâ Deus toti orbi inducet diluuium, vt eo impios cum impietate submergat. Cain ergo fuit dux, pater, & princeps impiorum, ob quos Deus immisit diluuiū. Audi Ioseph. l. 1. Antiq. c. 3. *Ceterùm tantum abfuit, vt hac castigatione in melius vitā mutauerit, vt peior etiam sit factus, suis voluptatibus velenim aliorum iniuria indulgens, & facultates domesticas per vim ac rapinas accumulans, accitis vndecunque latrociniorum & nequitiæ sociis, magister illis ad facinorosam vitam est effectus. Ad hæc simplicē hactenus viuendi rationē, excogitatis mensuris & ponderibus immutauit, pristinámq; sinceritatem & generositatē ignaram taliū artium, in nouam quandā versutiā deprauauit.* Et post pauca: *Superstite etiam tum Adamo Caini soboles sceleratissima euasit, dum posterior quisque fit deterior, nec solum imitatur priorum vitia, sed & superat.*

Nota τὸ *sanauit*, q.d. Cain cum posteris, per diluuium vulnus penè lethale & irreparabile inflixit toti orbi, totique humano generi; sed sapientia huic vulneri manum medicam adhibuit, illúdque sanauit seruando Noë per contemptibile lignum, id est per vilem & exilem arcæ fabricam, vt ille esset pater noui mundi & sæculi, ac orbem penè deletum obrutumque suis ruinis & cineribus, velut phœnicem rediuiuum suscitaret. Hoc est, quod de Noë inter eius elogia recenset Ecclesiast. c. 44. 17. *Noë inuentus est perfectus, iustus, & in tempore iracundiæ factus est reconciliatio, Testamenta sæculi posita sunt apud illum, ne deleri possit diluuio omnis caro.* Et Paulus ad Heb. 11. 7. *Fide Noë, responso accepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens aptauit arcam in salutem domus suæ, per quam damnauit mundum, & iustitiæ, quæ per fidem est, hæres est institutus.* vide ibi dicta.

Porrò S. Ambrosius lib. 1. Offic. cap. 25. Noë à quatuor virtutibus cardinalibus celebrat: Noë,

inquit, *quàm sapiens, qui tantam fabricauit arcam?* A *quàm iustus, qui ad semen omnium reseruatus solus ex omnibus, & præteritæ generationis superstes est factus, & auctor futuræ, mundo potiùs & vniuersis quàm sibi natus? quàm fortis, vt diluuium vinceret? quàm temperatus, vt diluuium toleraret? quando introiret? qua moderatione degeret, quando coruum, quando columbam dimitteret, quando reciperet reuertentes, quando exeundi opportunitatem agnosceret?*

Nota secundò, τὸ *gubernans*, Noë enim arcæ vndique tectæ erat inclusus, totúsque pendebat à Dei prouidentia & gubernatione: quare non alius potuit esse arcæ nauclerus & gubernator, quàm Deus. Audi S. Chrysost. hom. 21. in Genes. *An non*, inquit, *arcam hinc & illinc moueri, & non submergi à tanta aquarum vi, cùm nullus esset gubernator, superuæ erat gratiæ? Non enim dicere potes, quòd fuerit ad modum nauis, vt arte quadam illius* B *iter dirigi potuerit* (velis vel remis.) *Arca erat vndequaque clausa & munita, & propter præceptum cōditoris, non solùm eam lædere non potuit aquarum impetus, sed sublimior illis facta inhabitantes admodum securos fecit.* Similia habet S. August. lib. 15. de Ciuit. cap. 27. & S. Ambrosius lib. de Arca & Noë cap. 21. Simile exemplum senis naufragi, quem in naui fluctibus in varias oras iactatum, mirâ prouidentiâ gubernauit Christus, narrat S. Paulinus epist. ad Macarium.

Tropol. simili cura Christus iustum & electum quemlibet gubernat, vt per tot huius vitæ procellas saluus enatet, vt euauiget ad portum salutis. Quare iustus dicat cum Poëta:

Per tot discrimina rerum
Tendimus in cælum, sedes vbi fata quietas
C *Ostendunt nobis.*

Denique Nota τὸ *iterum*, q. d. Adam primò perdidit orbem, dum peccauit, ac peccatum in omnes posteros transmisit: merebatur enim ipse cum omnibus posteris à Deo perdi & occidi, sed sapientiæ diuinæ bonitas eum à peccato eduxit, ac posteris de Christo saluatore prouidit. Secundò, Cain cum posteris orbem perdidit diluuio, sed iterùm eum saluauit sapientia, per Noe diluuium superans, & orbem restaurans.

HÆC ET IN CONSENSV NEQVITIÆ (aliqui legunt *superbiæ*) CVM SE NATIONES CONTVLISSENT (alij legunt, *extulissent*; aliqui *confudissent*) SCIVIT IVSTVM, ET CONSERVAVIT SINE QVERELA DEO, ET IN FILII MISERICORDIA FORTEM CVSTODIVIT] Pro Vers. 5.
D ἔγνω, id est, sciuit, aliqui legunt εὗρε, id est inuenit. Pro *sine querela*, græcè est, ἄμεμπτον, id est *inculpatum*, idque *Deo*, qui scilicet adeò erat integer vitæ scelerísque purus, vt ne Deus quidem in eo aliquod crimen notare & culpare posset. Pro *cùm se nationes contulissent*, græcè est, ἐθνῶν συγχυθέντων, id est, *cùm se gentes confudissent*, id est commiscuissent, coniunxissent, conspirassent, scilicet ad ædificandam turrim Babel duce & instigatore Nemrod, primo orbis rege & tyranno, vt scilicet hac turri altissima à diluuio, si quando rursus ingrueret, se defenderent, vt vult Iosephus; aut potiùs, vt Nemrod superbus ibi tagm & tyrannidis suæ arcem locaret, ex qua in omnes dominari, omnésque sibi subiectos continere & coërcere posset, ait Hugo Victor. in Genes. imò ex qua ipse in

cælum conscendere, ac contra Deum se defendere posset, vti indicat S. August. lib. 16. de Ciuit. cap. 4. Vnde Poetæ fabulati sunt, Titanes cum Ioue pugnantes montes montibus imposuisse, vt in cælum conscenderent, iuxta illud Virgilij 1. Georg.

Ter sunt conati imponere Pelion Ossæ:

Ter pater extructos disiecit fulmine montes.

Tunc Deus *sciuit*, id est cognouit, amauit & conseruauit *iustum sine querela*, vt superbiæ, atheismo & tyrannidi Nemrod & fabrorum turris Babel, non consentiret, sed in Dei fide & cultu fidelis persisteret: vnde Deus illum vnum sibi delegit, cùm reliquos omnes auersatus, illorum linguas confudit, itaque fabricam Babel impediuit, fabrosque per totum orbem dispersit, lingua ergo puniti sunt, quia linguâ peccarunt. Nam vt ait S. August. lib. 16. de Ciuit. cap. 4. *Quoniam dominatus imperantis in lingua est, ibi damnata est superbia, vt non intelligeretur iubens homini, qui noluit intelligere, vt obediret Deo. Sic illa conspiratio dissoluta est.*

Quæres, quis fuit hic iustus. Nonnulli putant fuisse Heber: illius enim æuo facta est fabrica turris Babel: vnde ipse filium tunc natum vocauit *Phaleg*, id est *diuisio*, eò quòd tunc à Deo fabrorũ Babel confusæ & diuisæ sint linguæ. Hinc S. Aug. l. 11. de Ciuit. c. 11. docet Heber immunem fuisse ab impietate fabrorum horum, & consequenter à confusione linguarum, ideòque ipsum cum vera Dei fide & pietate pristinam linguam retinuisse, quæ proinde ab Heber dicta sit Hebræa.

Verùm quod sequitur, *Et in filij misericordiæ fortem custodiuit*, clarè notat Abraham, non Heber. Quare nonnulli putant hîc notari bellum Abrahæ, quod gessit contra quatuor reges totidem gentium, cùm iis cæsis liberauit Lot, Genes. 14.

Meliùs alij referunt ad vocationem Abrahæ, quando omnibus Gentibus ad idololatriam deflectentibus, Deus eum euocauit ex Vr Chaldæorum in Chanaan, vt ibi sibi soli seruiret. Hæc Gentium à Deo apostasia, & defectio ad idola, cœpit in fabrica turris Babel, quæ facta est sub annum centesimum, vel potiùs centesimum septuagesimum, à diluuio, ac deinde in dies creuit & propagata est vsque ad Abraham, qui natus est anno 292. à diluuio: quare alludit hîc ad fabricam Babel, sed per eam designat æuum idololatriæ quę tunc cœpit & durauit per multa sæcula, à qua Deus Abraham eiúsque posteros euocauit, & sibi in populum fidelem, suámque Ecclesiam & Synagogam separauit. Alludit enim ad illud Gen 15 7. *Ego sum Dominus, qui eduxi te de Vr Chaldæorum.* Vide Iudith. c. 5. v. 7. Vnde colligas Abrahamum numquam coluisse idola, licet id opinetur S. Chrysost. sed semper Deum, verum, vti pluribus ostendi. Genes. c. 11. v. 26.

Addunt Hebræi in *Seder olam*, fabricam turris Babel factam esse vltimo anno vitæ Phaleg, qui fuit annus à diluuio trecentesimus & quadragesimus (vixit enim Phaleg 239 annis, Genes. 11 18) quo anno Abraham, vt pote natus anno 292. à diluuio, iam erat 48. annorum: quare aiunt Abraham æquè ac Noë, qui tum adhuc viuebat, interfuisse fabricæ turris Babel: Heber enim indidisse filio nomen Phaleg spiritu prophetico, quo præuidebat sub finem vitæ eius fabricandam turrim Babel, ideóque diuidendas linguas. hæc Hebræi. Verùm verius turrim Babel fabricatam anno centesimo, vt vult S. Augustinus, vel potiùs anno centesimo septuagesimo, à diluuio, ob rationes quas attuli Genes. 10. 25. quare fabrica hæc 122. annis præcessit natiuitatem Abrahæ.

ET IN FILII MISERICORDIA FORTEM CVSTODIVIT] Ita legendum cum Romanis & Græcis. Quare minus rectè Complut. legunt, *& in filiis misericordiam fortem custodiuit*; alij, *& in filiis misericordiæ fortem custodiuit*. q. d. Deus postquam confusione linguarum puniuisset impios fabros Babel, asciuit sibi Abraham, suámque gratiam & misericordiam in eius posteros firmam stabilemque conseruauit. ita Lyran. Hugo, Holcot, & Dionys. Verùm legendum est cum Romanis, *in filij misericordia*; græcè ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις, id est, *in filij visceribus*, quod nonnulli sic exponunt q. d. Deus Abrahamum eo affectu complexus est, quo pater solet filium prosequi: Deus ob intimum & visceralem erga Abraham, quasi filium suum, amorem fecit eum resistere peccatoribus vndequaque circumfusis, eumque ad sceleris communionem tentantibus: vnde Vatabl. vertit, *& vt erga filium animata, conseruauit constantem*. Sic Apost. ait Philip. c. 8. *Testis mihi est Deus, quomodo cupiam vos in visceribus Iesu Christi*, quòd scilicet vos diligã eo affectu, quo Christus vos *in visceribus*, id est intimè, diligit.

Sapientia roborauit Abrahamũ

Secundò & genuinè, q. d. Deus Deique sapientia effecit, vt Abraham fortiter vinceret viscerales amorem & commiserationem erga filium suum Isaac, quando Deo iubente eum immolare voluit, Genes. 22. vide ibi dicta. Abraham enim ex intimis visceribus diligebat Isaac: vnde summâ commiseratione commota sunt eius viscera, cùm iussus est eum mactare: sed fortitudo obedientiæ & amoris diuini vicit omnem amorem & miserationem humanam, etiam filij vnigeniti, qualis erat Isaac. Magno enim animi robore opus fuit Abrahæ, vt immolaret filium vnicum per miraculum natum, totámque suam spem posteritatis: Deus enim promiserat Abrahæ propagandam eius posteritatem per Isaac, ex eóque nasciturum Christum. Quare Abraham *contra spem naturæ in spem* gratiæ & promissionis diuinæ *credidit*, scilicet ex Isaac à se immolato, nasciturum sibi prolem à Deo promissam: credebat enim Deum Isaac à morte suscitaturum, Rom. 4. 18. Hebr. 11. 19. An non hæc fuit magna fortitudo fidei & obedientiæ? Hinc Abraham à S. Ambrosio vocatur *pater fidei, pater omnium credentium, princeps familiæ gentium & generationis Domini, pater electionis & piæ confessionis*. Vnde Philo l. de Abraham, eius virtutem & robur longè extollit super omnes Gentiles, qui se aut suos amore patriarum vel patriæ morti obtulerunt, aut deuouerunt, vti fecere Codrus rex Athenarum, Menœceus, Aristogiton, Iphigenia, Leonidas, Epaminondas, Iunius Brutus, & Decij. Hi enim, partim ex vanæ gloriæ studio, partim inuiti & coacti, ad grauiora mala cauenda id fecerunt. At Abraham non coactus, sed spontè & vltrò, vnius Dei amore, vt eius voluntati satisfaceret, suum Isaac propria manu iugulare, mactare & concremare Deo destinabat. Quocirca verè de

Bruto primo Romæ consule, filios, eò quòd cum
A Tarquiniis contra rempubl. conspirassent, ad mortem condemnante cecinit Virgil. 6. Æneid.

Vicit amor patriæ, laudúmque immensa cupido.
Infelix vtcumque ferent ea facta minores.

Secus fuit in Abraham, qui vicit amorem filij robore amoris diuini. Vnde mira eius ex misericordia & fortitudine harmonia digna est, quæ magnis laudibus celebretur: nam filium sine misericordia iugulare, tyrannicum esset, imò & belluinum: sine obedientia illæsum custodire, impium esset & penitus iniustum: vtrumque verò coniungere, & cum misericordia erga filium, obedientiam erga Deum conciliare, fortis ac generosi animi indicium singulare. Qua de causa Deus hanc Abrahæ in obediendo fortitudinem quasi admiratus, cum iuramento ei promisit, Genes. 22. 18.
B *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia fecisti hanc rem, & non pepercisti filio tuo vnigenito propter me.* Quocirca S. Ambros. lib. 2. de Cain & Abel c. 1. de hac oblationis Abrahæ fortitudine sic scribit: *Quem* (Isaac) *sacrificij modo obtulit pater nullius motu passionis inflexus humanæ, mundam offerens Deo hostiam, vacuamq; formidinis, & corporeæ cupiditatis immunem, cùm ipsa pietas patris deuotioni cederet immolantis.* q. d. Deuotio Abrahæ erga Deum vicit pietatem erga filiũ Isaac, vt eum pro Deo immolare destinaret. Idem lib. 1. Offic. c. 25. *Aduerte*, ait, *hic omnes virtutes in vno facto. Fuit sapientia, Deo credere, nec filij gratiã anteferre auctoris præcepto: fuit iustitia, acceptũ reddere: fuit fortitudinis, appetitum ratione cohibere. Ducebat hostiam pater, interrogabat filius: tentabatur affectus patris, sed non vincebatur. Repetebat*
C *filius appellationem paternam, compungebat paterna viscera, sed non minuebat deuotionem. Accedit & quarta virtus temperantia. Tenebat iustus & pietatis modum, & executionis ordinem. Denique dum sacrificio necessaria vehit, dum ignem adolet, dum filium ligat, dum gladium educit, hoc immolandi ordine meruit vt filium reseruaret.* Et S. Aug. ser. 73. de Temp. *Hilarius*, inquit, *accingebatur, qui nec timorem facinoris formidauit, nec implere quod iussus est deneget animus dubitauit: spes illa futura tot gentiũ, iubetur occidi paterna manu. Deuotus pater eo voto suscepit parricidium, quo susceperat filium: nec refert vtrum impendat, aut perdat, dum quoquo modo quod acceperat reddat, O Domine piissime, quem fies patri dilectum, quid imperas victimandum?* Et post nonnulla: *Videte fratres Abraham patientia fortem, deuotione constantẽ, non cum aliqua fera luctantem, sed*
D *cũ natura pugnantem. Deuotio dicebat, Percute: pietas clamabat, Parce. Illa reuocabat, ista prouocabat. Filius tũc mortem iussus iacebat, erigebat dexterã feriturus.*

Paulò aliter vertit Syrus, *& Abraham filium misericordiarum*, (id est summè misericordem) *custodiuit.* Deus enim misericordes tuetur & custodit. Vnde Arabicus, *& custodiuit eum in clementia*, vel *pietate, illius in filiũ suum.* q. d. Deus Abraham ob pietatem in filium, quem tenerrimè amabat, custodiuit, vt, dum iussu Dei vellet eum immolare, cùm tamen actu non immolaret, sicque & filium patri, & patrem filio à morte seruauit & custodiuit, dum per angelum stitit eius manum & gladium, ac præceptum de immolando filio reuocauit.

Allegor. *in visceribus filij.* id est per viscera Christi Abrahæ filij: eius enim meritis, eius misericordia viscerali præstitum est Abrahæ, vt suum Isaac Christi antitypum, Deo fortiter immolare vellet. ita à Castro. Est hoc quartum sapientiæ exemplum editum in Abraham, sequitur quintum editum in Lot & Pentapolitis.

HÆC IVSTVM (Lot) A PEREVNTIBVS IMPIIS LIBERAVIT FVGIENTEM, DESCENDENTE IGNE IN PENTAPOLIM] Celebrat liberationem Lot, qua, dum igne sulphureo, & quasi fulmineo siderata conflagraret Pentapolis ob eius scelera, præsertim libidinis contra naturam, ipse castus iustusque, per angelos hoc incendio eductus & liberatus est. Pentapolis vocabatur illa regio, quia erant in ea quinque ciuitates, scilicet Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboim & Segor, licet vltimæ Segor parcitum sit à Deo, ob preces Lot in eam confugientis. Iam tota Pentapolis versa est in mare salsum siue mortuum, quod à bituminis copia vocatur lacus Asphaltites. Vide dicta Genes. 19. *Pentapolis* ergo græcè idem est, quod Latinè *quinque vrbes*, siue regio complectens quinque vrbes. Porrò Pentapoles in variis orbis partibus fuere variæ. Prima hæc fuit in Palæstina, cuius quinque vrbes infanda libidine infames, ideóque cælesti igne crematæ, fuere iam nominatæ. Secunda fuit in Africa, de qua Plinius lib. 5. cap. 5. in qua celebrarunt Concilium anno Domini 411. Episcopi quinque vrbium, scilicet Berenices, Arsinoës, Ptolemaidis, Apolloniæ & Cyrenes. Tertiò, Ptolemæus lib. 5. aliam Pentapolim ponit, cuius quinque vrbes recenset, Laodiceam, Antiochiam, Amasеam, Ptolemaidem, Palmiram. Quartò, in Concilio Ephesino inuenitur Zenobius Episcopus Barræ ciuitatis in Pentapoli. Quintò, Italiæ Pentapolis fuit in Vmbria, putà in Gallia Senonum, siue agro Gallico ad mare Adriaticum, testibus Reginone, Paulo Diacono, Nicephoro ac Sigonio libro de Regno Italiæ, cuius quinque vrbes sunt, Ancona, Senogallia, Fanum, Pisaurum, Ariminum. Et quia Fanum erat meditullium ceterarum quatuor: hinc ea in vrbe erat supremum tribunal huius Pentapolis, quæ proinde dicta est *Vrbs iuris*, pro quo corruptè nonnulli legunt *vrsi*, cuius Episcopi sanctitate celebres, ideoque tutelares fuere S. Paternianus anno Domini 300. S. Eusebius anno Domini 500. sub Symmacho Pontif. S. Fortunatus anno Domini 592. S. Vrsus anno Domini 125. cuius festum Fanenses celebrant 15. Maij: quod dum spernit agricola nomine Leo, monitusque supernè obstreperet: *Si ille est Vrsus, ego sum Leo* (vel, vt alij veriùs, *ego sum canis*) terra dehiscente, viuus cum bobus & aratro absorptus est: voraginis vestigium in hodiernum diem extat in villa dicta *de Bellochi*.

DESCENDENTE IGNE] vt Pentapolitæ, qui arserant libidine, arderent igne, vtq; terra adeò nequam cremaretur, ne quod malum semen in ea restaret, quod fructum peruersum germinaret. Vnde Origen. in Ioan. tomo 20. citans hunc locum, Sodomæ conflagrationem magis tribuit bonitati, quàm iræ Dei: *At certe*, ait, *Dei boni officium fuit Sodomorum terram delere, & quidquid relictum fuisset ex ea humiditatis, arefaciendo, ne in posterum oriretur vitis Sodomorum, neque malleolus Gomorrhæ, neque vua ira, neque botrus amaritudinis, ac*

Vers. 6.

Pentapoles variæ.

ne vinum quidem, furor draconum, & venenū aspidum insanabile. Simile quiddam dicese tū de Ægyptiis, de quibus dictū est: Occidit in grandine vineas eorum, & moros eorum in pruina. Boni enim Dei est interficere vineas Ægyptiorum, & moros impiorum.

VERS. 7. QVIBVS IN TESTIMONIVM NEQVITIÆ FVMIGABVNDA CONSTAT DESERTA TERRA, ET INCERTO TEMPORE FRVCTVS HABENTES ARBORES, ET INCREDIBILIS ANIMÆ MEMORIA STANS FIGMENTVM SALIS] Tria profert impiorum Pentapolitanorum nequitiæ, æquè ac diuinæ in eos vindictæ testimonia, quæ permanserunt & permanent vsque in hodiernum diem, vt diuinam in impios iram mortalibus testentur, eosque à sceleribus absterreant. Primùm est, *terra deserta* fumigans: hic enim fumus iudicij Dei in sceleſti, putà incendij, quo conflagrauit Pentapolis, index est, ac symbolum incendij infernalis, quo ardent Sodomitæ, cetérique impij. Sensus ergo est q. d. In Pentapolitanorum sceleris vindictam & testimonium *constat*, id est, extat terra eorum in solitudinem redacta, quæ etiamnum fumigat, quasi ignis è cęlo pluuij, quo deflagrauit, reliquias adhuc seruans. Exhalat enim continuum fumum & sulphur, vt ait Philo lib. de Abraham: Exhalat, inquam, tum mare Mortuum, siue lacus Asphaltites, tum terra illi adiacens & vicina, vti mox ostendam. Vnde Borchardus lib. 1. Histor. c. 5. & 6. *Mare mortuum*, ait, *semper est fumans & tenebrosum, quasi os inferni, sicque oculis meis aspexi, ob tetrum vaporem inde fumantem, qui quocumque deferente vento pertingit, cuncta sterilefacit.* Pentapolis ergo est vmbra & imago gehennæ. Spectate eam pæderastæ, ac in ea, quod vos manet supplicium intuemini. Discite munditiam moniti, ac horrere Tonantem.

Secundò est, *incerto tempore fructus habentes arbores*; græcè, ἀτελέσιν ὥραις καρποφοροῦντα φυτά, id est *imperfectis tempestatibus fructus ferentes plantæ.* ὧραι ἀτελεῖς, dicuntur tempora frugum inchoata, numquam perfecta. Plantæ ergo Pentapoleos ita semper se habent, ac si numquam esset certum tempestiuumque maturis frugibus tempus, id est ferunt fructus, qui numquam ad maturitatem perueniunt. Terra enim à Deo maledicta vim maturandi non habet: vnde aliqui vertunt, *imperfecta maturitate fructus ferentes plantæ*: ὥρα enim significat tempestiuitatem maturitatis, siue tempus maturandis frugibus à natura destinatum, quod in Pentapoli semper est imperfectum, id est intempestiuum & immaturum, ideóque semper producit fructus immaturos, imperfectos, ac necdum plenè formatos. Vnde Origen. tomo 10. in Ioannem habet, *& planta intempestiuum fructum ferentes.* Sic & Vatablus Noster vertit, *incerto tempore*, quia nullum certum tempus est, quo in Pentapoli fructus maturescant, vti fit in aliis regionibus, quia semper sunt immaturi: fructus ergo incerti temporis sunt intempestiui & immaturi. Nam fructus, qui certo & à natura statuto tempore, verbi gratia, in autumno, non maturescunt, numquam maturescunt. Ad maturationem enim requiritur calor, sed temperatus; calore caret hiems, temperie æstas: quare hiems fructus maturare nequit; æstas verò eos non maturat, sed adurit. Vnde Arabicus, *& plantæ eius fructificabunt in temporibus fructus imperfectos*; Syrus, *& arbores quæ sunt intra eas ciuitates fructus non faciunt.*

A Nota, Pentapolim, quæ olim erat amœnissima & fertilissima, vt vocaretur paradisus Dei, post scelera & vltionem Dei versam esse, partim in lacum Asphaltitem siue mare Mortuum, partim in terram exustam, in qua, vt ait Ioseph. lib. 5. de Bello c. 5. *Adhuc diuini ignis reliquias, & oppidorū quinque videre licet imagines, & renascentes in fructibus cineres, qui colore quidem sunt edulibus similes, carpentium verò manibus in fumum dissoluuntur & cinerem.* Idem tradit Solinus Polyhist. c. 37. & Tacitus lib. 5. Hist. ac Tertull. in Carmine de Sodoma, & S. August. 21. Ciuit. c. 8. Denique Iansenius ex Græco clarè vertit, *& imperfecta, vel inconsummata pulchritudine & maturitate fructificantes arbores*: ὥρα enim hîc, monet, non tam tempus significat, quàm pulchritudinem & maturitatem, vnde ὡραῖος, id est pulcher vel maturus.

B Tertium est, *incredibilis* (græcè ἀπιστούσης, id est *incredulæ*) *animæ memoria*, græcè μνημεῖον id est monumentum, *stans figmentum salis*, græcè στήλη, id est *columna salis*, vel simulacrum salis, aut titulus salis, vti sunt lapides titulares, qui in memoriam personæ vel rei alicuius eriguntur. Designat vxorem Lot, quæ cum eo fugiente è Sodoma, ac contra præceptum angeli curiosè respiciens retrò, vt conflagrantem Sodomam aspiceret, ob incredulitatem & inobedientiam versa est in statuam salis, metallici scilicet, quod imbribus resistit, & soliditate sua ædificiis est vtile, teste Plinio. Vocatur *incredula*, quia non credidit quidquam referre ad incolumitatem & salutem suam, si respiceret retrò, necne. Iusserat autem Deus per angelum, ne retrò respiceret, tum ad obedientiam eius exercendam, tum vt citiùs fugeret à Sodo-C ma, tum vt omnem misericordiam, communionem & memoriam impiissimorum Sodomitarum ei adimeret. Hinc liquet, statuam hanc superfuisse tempore Salomonis, imò Iosephus eam se vidisse docet lib. 1. Antiq. quin & etiamnum eam extare inter Engaddi & mare Mortuum docent oculati testes Borchardus, Bredenbachius, Salligniacus, & ex iis Adrichomius in Descriptione terræ sanctæ. Addit Tertul. in Carmine de Sodoma, duo de statua hac rara & inaudita:

1. *Quin etiam si quis mutilauerit aduena formam, Protinus ex sese suggestu vulnera complet.*
2. *Dicitur & viuens alio iam corpore sexus, Munificos solito dispungere sanguine menses.*

q. d. Patitur menstrua more mulierum. Sapienter S. Prosper lib. 1. de Prædict. & promiss. c. 16 *Hæc*
D *salis statua*, inquit, *suo exemplo fatuos condiuit, in proposito sancto, quò tendunt proficientes, noxia curiositate retrò nō debere respicere.* Eamdem causam cur in sal potiùs, quàm in quid aliud sit versa, dat Rupert. Et S. Aug. ser. 29. de Verbis Domini secundū Lucam: *Nihil ergo*, inquit, *tam inimicum spei quàm retrò respicere, id est, in eis rebus quæ prater labuntur & transeunt, spem ponere; sed in his quæ nondum data sunt, sed danda quandoque, quæ numquam transibunt, non sperare. Quando autē scatet tentationibus mūdus velut pluuia Sodomæ sulphurea, metuendū est exemplū vxoris Lot. Retrò enim respexit, & vbi respexit, ibi remansit. In salē conuersa est, vt prudentes condiret exemplo.* Deinde spem comparans ouo, ex quo speratur pullus, qui nondū est: *Ouo tuo*, inquit, *scorpium time: vide, quia de cauda percutit, quam*

retrò habet. Non ergo perimat scorpius ouum tuum, mundus iste spem tuam, &c. *vt retrò respicias, id est, vt in rebus præsentibus spem ponas, & ab eo quod promisit Christus, & nondum dedit, sed quia fidelis est, dabit, auertas animum tuum.* Plura de Pentapolis strage dixi Genes. 19.

Vers. 8. SAPIENTIAM ENIM PRÆTEREVNTES, NON TANTVM IN HOC LAPSI SVNT VT IGNORARENT BONA, SED ET INSIPIENTIÆ SVÆ RELIQVERVNT HOMINIBVS MEMORIAM, VT IN HIS QVÆ PECCAVERVNT NEC LATERE POTVISSENT] id est possent. Pro *prætereuntes* græcè est, παροδεύσαντες, id est extra viam excedentes, exorbitantes, scilicet à sapientia. Pro *lapsi sunt* græcè est, ἐβλάβησαν, id est læsi sunt, damnum incurrerunt, in detrimentum lapsi sunt. *Vt ignorarent bona*, græcè καλὰ, id est honesta, item vtilia & iucunda honestis annexa. Sensus est q.d. Impij Pentapolitæ ceterique eis similes, sua insipientia duplex sibi damnum accersiuerunt. Prius, quòd vera bona virtutis, ac consequentis ex ea felicitatis & gloriæ, ignorarint, ideoque in scelera Deique vindictam acerrimam inciderint. Posterius est, publicum dedecus & infamia, quòd scilicet eorum scelera latere non possint, sed statuta sint in publicum toti mundo paradigma & exemplum, per monumenta vindictæ, quæ Deus superesse totique orbi ostentare voluit, vt eorum exemplo ceteri sapiant, ac Deum timeant, & ab eius offensa se coërceant.

Vers. 9. SAPIENTIA AVTEM HOS QVI SE OBSERVANT, A DOLORIBVS (græcè, *à laboribus*, sed labores post lapsum hominis sunt dolorosi, æquè ac dolores laboriosi) LIBERAVIT] Pro *qui se obseruant* græcè est, θεραπεύοντας αὐτὴν, id est religiosè illam colentes & venerantes. Vnde à S. Dionys. de Eccles. Hierarc. Religiosi & monachi vocantur θεραπευταὶ, quasi religiosi Dei vnius cultores, totique eius obsequio addicti. Sapientia enim sacra est, vt pote diuina, imò idem cum Deo: sacrum ergo & diuinum cultum sibi deposcit. Est antithesis, q.d. Sapientia suos desertores, v. g. Sodomitas, castigauit; ac suos cultores, vt Lot, ab ærumnis malisque liberauit.

Huc vsque protulit exempla Cainitarum, qui suis sceleribus diluuij causa extitere; & Pentapolitarum, qui suis libidinibus incendium è cælis in se prouocarunt, quæ sunt exempla vindictæ, quam exercuit sapientia in sui contemptores. Deinceps verò profert exempla proborum, qui sapientiæ obsequentes & deuoti, per eam à malis liberati sunt, ac bonis ditati. Primus eorum est Iacob, de quo subdit:

Vers. 10. HÆC PROFVGVM IRÆ (ab ira, ob iram) FRATRIS IVSTVM DEDVXIT PER VIAS RECTAS, ET OSTENDIT ILLI REGNVM DEI, ET DEDIT ILLI SCIENTIAM SANCTORVM: HONESTAVIT ILLVM IN LABORIBVS, ET COMPLEVIT LABORES ILLIVS] q. d. Sapientia Iacobum fugientem iram fratris, dum scilicet fugeret fratrem Esau, sibi ob præreptam patris Isaac benedictionem infensum & iratum, rectà deduxit ad pacem & felicitatem. Deduxit enim eum ad domum Laban auunculi sui, vbi & opibus, & vxoribus, & prolibus locupleratus est. Quare fecit vt Iacob tantum iter, quantum est ex Chanaan in Mesopotamiam, vbi habitabat Laban, per tot pericula, anfractus, difficultates &
A insidias, quas illi parabat Esau, illæsus & securus perageret: nam *semitis*, vt habent Græca, *rectis*, id est securis, tutis, facilibus, expeditis, deduxit eum ad suos amicos & cognatos, iuxta id quod ei pollicitus erat Deus: *Et ero custos tuus quocunque perrexeris, & reducam te in terram hanc: nec dimittam nisi complevero vniuersa quæ dixi*, Genes. 28. 15. Vox ergo *deduxit per vias rectas*, significat singularem & continuam Dei curam & prouidentiam, quæ Iacobum per vias omnes tam difficiles & periculosas, necubi laberetur, caperetur, &c. saluum, vegetum & lætum perduxit ad suos; perinde ac mater deducit infantem, & pædagogus discipulum, per vias lutosas & salebrosas tutum & incolumem.

Quocirca S. Ambros. l. 2. Offic. ca. 25. Iacobum ab omnibus quatuor virtutibus cardinalibus di-
B laudat: *Quid*, inquit, *sapientius sancto Iacobo, qui Deum vidit facie ad faciem, & meruit benedictionem? Quid iustius, qui ea quæ acquisierat, oblatis muneribus cum fratre diuisit? Quid fortius, qui cum Deo luctatus est? Quid modestius, qui modestiam ita & locis & temporibus deferebat, vt filiæ iniuriam mallet prætexere coniugio, quàm vindicare; eò quòd inter alienos positus amoris potiùs consulendum, quàm odia colligenda censebat?*

Tropolog. S. Bernard. serm. in hæc Sapient. verba: *Iustum deduxit Dominus*, inquit, *& non alium, quia ipsius est de via iniquitatis ad viam veritatis reducere, & deducere per eam. Per vias*, inquit, *rectas. Via Domini, via recta, via pulchra, via plena, via plana. Recta sine errore, quia ducunt ad vitam. Pulchra sine sorde, quia docent munditiam. Plena*
C *multitudine, quia totus iam mundus est intra Christi sagenam. Plana sine difficultate, quia donant suauitatem: iugum enim eius suaue est, & onus eius leue.*

ET OSTENDIT ILLI REGNVM DEI] Cùm scilicet Iacob, vt dicitur Genes. 28. 12. *videt in somnis scalam stantem super terram, & cacumen illius tangens cælum: angelos quoque ascendentes & descendentes per eam, & Dominum innixum scalæ dicentem sibi*, &c. *Benedicentur in te & in semine tuo cunctæ tribus terræ, & ero custos tuus quocumque perrexeris.* Qua visione significabatur Deum curare res Iacob, eumque singulari sua prouidentia per angelos ducturum in Mesopotamiam, indeque saluum reducturum in Chanaan. *Regnum Dei* ergo vocat cælum, in quo scalæ innixus consistebat Deus: Deus enim in cælo regnat, regitque omnia cælo subiecta per angelos. Scala ergo hæc erat symbo-
D lum regentis & regentis omnia Dei. Vnde rursum *ostendit illi regnum*, id est reginem Dei. q. d. Ostendit ei modum regendi Dei quo scilicet Deus è cælo sua prouidentia, per angelos euntes & redeuntes, subiectum hunc mundum regit & administrat. Hinc Iacob ait: *Quàm terribilis est locus iste! non est hic aliud, nisi domus Dei, & porta cæli.* Vnde & locum vocauit *Bethel*, id est domus Dei. Quocirca nonnulli putant tunc Iacobo à Deo reuelatam fuisse suam prædestinationem, & electionem ad cælestem gloriam. Vide dicta Genes. 28. Hinc Arabicus vertit, *fecit illum hereditare regnum Dei.*

Allegor. S. August. serm. 79. de Temp. *Scala*, inquit, *ad cælos attingens, crucis figuram habuit. Dominus innixus scalæ, Christus crucifixus ostenditur. An-*

geli ascendentes & descendentes per eam, Apostoli & Apostolici viri, & omnes doctores Ecclesiarum intelliguntur: ascendentes, quando perfectis perfecta prædicant; descendentes, quando paruulis & imperitis simplicia quæ intelligere possint, insinuant. A

Tropolog. S. Bernard. loco iam citato: *Et ostendit illi regnum Dei. Regnum*, ait, *Dei conceditur, promittitur, ostenditur, percipitur. Conceditur in prædestinatione, promittitur in vocatione, ostenditur in iustificatione, in glorificatione percipitur. Vnde est illud: Venite benedicti Patris mei, percipite regnũ Dei. Sic enim ait Apostolus: Quos prædestinauit, hos & vocauit, & quos vocauit, illos & iustificauit; quos autẽ iustificauit, illos & magnificauit. In prædestinatione est gratia, in vocatione potentia, in iustificatione lætitia, in magnificatione est gloria.*

Et dedit illi scientiam (grecè γνῶσιν id est cognitionem) sanctorum] in neutro genere, id est rerum sanctarum; vel *sanctorum*, scilicet mysteriorum Dei: Iacob enim in illa visione scalæ, quasi in raptu mentis illuminatus à Deo, multa cognouit diuina mysteria, præsertim Dei prouidentiam, quam habet erga suos, concernentia. Vnde tunc ei, id est posteris eius, à Deo promissa est possessio terræ Chanaan, filiorum ac nepotum propagatio, imò Christus ex semine eius nasciturus, qui benedicturus erat omnes gentes, vt patet Genes. 28. 13. Quare Iacob hac reuelatione excitatus fuit ad pietatem, sanctitatem, atque ad Deum toto corde amandum & colendum. Vnde ibidem altare Deo erexit, illique votum decimarum nuncupauit, ac locum vngendo oleo Deo consecrauit, vocauitque *Bethel*, id est domus Dei, vbi proinde posteri Deum magna veneratione coluerunt. Hinc Syrus vertit, *dedit illi scientiam veritatis*, id est veræ iustitiæ, religionis & sanctitatis. B

Moral. disce *scientiam sanctorum* esse scientiam practicam, qua quis studet Deo per omnia seruire & placere. Hæc enim est scientia, non mundanorum, non politicorum, non etiam philosophorum, nec Theologorum, sed *sanctorum*, quam primitus docuit Ioannes Baptista, qui à Deo missus est, *vt conuertat corda patrũ in filios, & incredulos ad prudentiam iustorum, parare Domino plebem perfectã*, Lucæ 1. 17. Audi S. Bernard. loco iam citato: *Scientia sanctorum est, hic temporaliter cruciari, & delectari in æternum. Et his contrariũ scientia malorũ relabitur. Alia est scientia mũdi, quæ docet vanitatem; & alia scietia carnis, quæ docet voluptatẽ. Illa tanquam pater, ista tanquam mater nobis est. Sicut enim mater filio suo semper optat quietem, & omnem pro suo laborem claudit à filio suo: sic caro incrassata, impinguata, dilatata recalcitrat, nec minimis saltẽ digitis patitur se cõtingi. Et sicut pater vult filiũ suũ huc illucq; discurrere, vt addiscat vnde aliquando magnificetur: sic & mundus vult hominem multis laboribus intricari, vt habeat vnde superbiat, vnde infletur, & despiciat de vanitate in ipsum.* C

Scientia sanctorũ, quæ

Honestavit illvm in laboribvs] Græcè, εὐπόρησεν αὐτὸν ἐν μόχθοις, id est, *ditauit eum in ærumnis, vel per ærumnas*, & molestos labores, quos Iacob per quatuor decim annos subiuit pascendo greges Laban, vt Rachele vxore potiretur: sed per hos labores valdè ditatus est ouibus æquè ac prolibus, vberemque prouentum honoris æquè ac sobolis adeptus est. Sic sepè *honestas* in Script. sumitur pro opulentia. *Honestas* enim dicitur, quasi *honoris status*, vt aiunt Iurisconsulti: honorem autem conciliant opes: diuites enim ab omnibus coluntur & honorantur. D

Et compleuit labores illius] Græcè, ἐπλήθυνε, id est, *multiplicauit*, hoc est, multiplici mercede & fructu compensauit labores illius, dum scilicet greges Iacob præ gregibus Laban, copiosa foetura & prouentu adauxit & multiplicauit. Sic igitur Deus labores Iacobi, qui primis annis steriles & fructu vacui videbantur, posteriori tempore magnis ouium opumque incrementis cumulauit, Genes. 30. 43. & c. 31. 9.

Tropolog. & mysticè, Ecclesia in officio Eccles. hæc adaptat sanctis Confessoribus & Martyribus. Vnde S. Bonauent. censet hîc notari insignia sex beneficia, quæ Deus iustis & Sanctis confert. Primum est, iustificare; id notat vox *iustum*: Secundum, dedocere in profectu conuersationis: Tertium, ostendere regnum in gratia vel secreto contemplationis: Quartum, dare scientiam Sanctorum, instruendo in agnitione diuinę voluntatis: Quintum, honestare in laboribus, ditando meritis: Sextum, complere labores, tribuendo præmium cum perseuerantia. Sex dona iustorum.

Accedit S. Bernard. loco iam citato: *Et compleuit*, inquit, *labores illius, vel illic in perseuerantia, vt vsque ad finem iustitiam non relinquat, vel illic in gloria, vt gaudeat in æternum. Felix vtraque cõpletio, cùm & hic moritur iustus plenus, & illic oritur in plenitudine dierum: vtrobique plenus, & hic gratia, & illic gloria, quia gratiam & gloriam dabit Dominus.* Beatus ergo est is, cui Deus multiplicat labores & dolores; sic enim & multiplicat eorum fructus ac coronas.

In fravde circvmvenientivm illvm affvit illi] Græcè, ἐν πλεονεξίᾳ κατισχυόντων αὐτὸν παρέστη id est, *in auaritia iniqua & fraudulenta* (Complut. *in superioritate*) *inualescentium*, vel *præualentiũ, illi astitit*. πλεονεξία enim est plus habendi acquirendique cupiditas immodica, auaritia, quæ sibi partem iusto maiorem præcidit, improba alieni cupiditas, & vitium eius, qui in omni re præcipuum quippiam habere vult, ita dicta à πλέον ἔχειν, id est à plus habendo quàm ius postulet aut permittat, cùm scilicet quis fraudatis aliis, plus sibi vsurpat, quàm par est. Vnde à Cicerone vocatur *fraudatio* & *circumscriptio*. Sic Laban hîc fuit fraudator & circumscriptor Iacobi. Sensus enim est q. d. Cùm Iacob à Laban socero, & filiis seruisque eius per auaritiam & fraudem opprimeretur, sapientia & Deus affuit Iacobo, fecitque vt fraus hæc in eius bonum cederet, eumque locupletaret. Vnde sequitur, *Et honestum fecit* (græcè, ἐπλούτισεν id est ditauit) *illum*. Historia narratur. Genes. 31. v. 6. & seq. Vide ibi dicta. Vers. 11.

Cvstodivit illvm ab inimicis, et a sedvctoribvs (græcè ἐνεδρευόντων id est insidiatoribus) tvtavit illvm] Scilicet à Laban socero, qui Iacob fugientem cum vxoribus ac filiis insecutus est: dixit enim illi Deus in somnis, *Caue ne loquaris cõtra Iacob quidquã durius*. Ab Esau quoque, qui illi insidiabatur; tum etiam à Chananeis, à quibus in magno periculo fuit, ne penitus cum vniuersa familia deleretur, cùm Simeon & Leui filij eius furore perciti, ob sororem Vers. 12.

Dinam à Sichem violatam, Sichimas omnes crudelissimè occiderunt, Genes. 34. à quibus periculis sapientia eum tutata est.

ET CERTAMEN FORTE DEDIT ILLI VT VINCERET, ET SCIRET QVONIAM OMNIVM POTENTIOR EST SAPIENTIA] Syrus, *& in forti certamine iustificauit eum*, Arabicus *& gubernauit illum ingruente et forti certamine, vt sciat quid bonus cultus* (id est pietas & deuotio) *factus est fortior omnibus rebus*; græcè ἀγῶνα ἰσχυρὸν ἐβράβευσεν αὐτῷ, id est, *agonē durū subire & vincere dedit illi*; Vatabl. *obeundum, et arduum certamen constituit.* Vbi nota τὸ ἐβράβευσεν, q.d. Sapientia & Deus, quasi brabeuta, instituit & proposuit Iacobo, quasi agonistæ & certatori durum luctam & certamen, æquè ac condigna certaminis victoriæque præmia & brauia; dum scilicet eum obiecit auaritiæ Laban, atque iræ & persecutioni Esau, ac Chananæorum, ceterorumque hostium; dum obiecit ei angelum, cum quo luctans & vincens, ab eo benedictionem omnium bonorum fertilem accepit, ac gloriosum nomen adeptus est: nam colluctator eius angelus, sinens se ab eo vinci, nuncupauit eum *Israel* idest *præualens* vel *dominans Deo*, Genes. 32.28. vide ibi dicta. Deus ergo Iacobo ceterisque suis athletis, ac præsertim Martyribus, durum obiicit agonem & certamen, hoc fine, vt vincant & victores coronentur, qua de causa idem ipse vires eis suggerit ad vincendum. Hoc enim significat τὸ *vt vinceret*. q.d. Ideò Deus fortia & dura suis obiicit certamina, vt quo durior est lucta, eo gloriosior sit eorum victoria, ac illustriores coronæ & trophæa. Audi S. Bernard. serm. de S. Martino, celebrantem hanc eius vocem: *Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborē, fiat voluntas tua*: illam enim admirans exclamat: *O verè sanctissimam animam, ô inæstimabilem charitatem, ô obedientiam singularē! Bonum certamen certasti, cursum consūmasti, fidem seruasti, de reliquo superest tibi corona iustitiæ, quam reddet tibi Dominus hodie iustus iudex: & adhuc Non recuso laborem, fiat volūtas tua.* Deinde ipsum cōparat cum Abraham: *Obtulisti planè Isaac, vnicum illum, quem diligis? quod in te erat, singulasti, immolasti singulare gaudium tuum pia deuotione, paratus iterum redire in pericula, innouare certamina, denuo subire laborem, sustinere tribulationem, prolongare tentationem, deinde differri adhuc ab illa tanta felicitate, & diu desiderata societate spirituum beatorum, atque in huius mortalitatis ærumnas ab ipso introitu gloriæ reuocari: postremò (quod maximum est) à Christo tuo peregrinari diutiùs, si modò ipse voluisset.*

Idem serm. de S. Clemente, qui proximè sequitur, sic ait: *Beato Clementi certamen forte dedit, vt vinceret, & disceret quoniam omnium potentior est sapientia. Vestrum autem certamen quale est, fratres mei? Quotidie vobis suggeritur in cordibus vestris: Frange Ordinem tuum, murmura, detrahe, age remississimè, infirmitatem simula, responde ei qui fortè durius locutus est, vt satisfacias desiderio tuo: nec dicitur cuiquam: Nisi hæc feceris, morieris: sed vt multum, cum difficultate & labore resistes animo tuo: & quis sustineret tantū? Hæc enim intus audire, hæc respondere consueuimus exhortantibus nos, aut fortè homini, aut intus Spiritui sancto. Si ergo in huiusmodi certamine periclitamur, si vix resistimus, si interdum etiam succumbimus, quid in illo tam graui certamine faceremus? si iuncis fragilibus cedit infirmitas nostra, quomodo telis resisteret? Videtis quomodo ad nihilum redacti sumus, & sicut solent mulieres aut paruuli pugnantes laudamus alios, pugnare ipsi non possumus:* Considera, quàm forte certamen obierit S. Laurentius in craticula, S. Vincentius in eculeo, S. Sebastianus in scopo, S. Agnes in rogo.

Mysticè, certamen forte est, quo homo vitia debellat, concupiscentiam subiugat, imò suos affectus ac seipsum superat, itaque virtutem ipsam, quin & Deum quasi vincit, sibique deuincit. Magnū est hoc certamen, quo homo Deum insuperabilem superat, ideo tamen superat, quia ipse vult superari, atque à luctante & laborante possideri.

ET SCIRET QVONIAM OMNIVM POTENTIOR EST SAPIENTIA] Pro *sapientia* græcè est εὐσέβεια, id est pietas, religio, Dei cultus, deuotio, vt vertit Arabicus. q. d. Deus forte certamen dedit Iacobo, vt ipse ex eo disceret, quòd omnibus, certaminibus, luctis & hostibus fortior sit Dei cultus & religio: hæc enim Deum sibi deuincit & obligat, vt religiosum sui cultorem faciat in omni certamine superiorem, victorem & triumphatorem. Hinc liquet, quid toto hoc libro per *sapientiam* intelligatur, nimirum εὐσέβεια, id est verus Dei cultus, per vera officia hominis fidelis Deum timentis, amantis & colentis, qui omnia, quæ Deus iubet, vel sibi grata forè significat, illico magno ardore amplectitur & exequitur, vti dixi initio libri, ac sæpè aliâs toto operis decursu. Intellige hæc de sapientia creata, quæ homini tribuitur. Nam increata in Deo est ipsa eius immensa sapientia & sanctitas, à nobis summa reuerentia & pietate colenda & veneranda, quæ idea est & artifex rerum omnium, tum naturalium, tum moralium, tum supernaturalium, vti dixi cap. 7.

Vers. 13. HÆC VENDITVM IVSTVM NON DERELIQVIT, SED A PECCATORIBVS LIBERAVIT EVM, DESCENDITQVE CVM ILLO IN FOVEAM] Transit à Iacobo patre ad filium Ioseph, quem à fratribus venditum sapientia custodiuit & euexit ad principatum Ægypti. *Peccatores* vocat fratres eius, qui ex inuidia eum occidere cogitabant, sed ad preces Iudæ eum vendiderunt Ismaelitis. Græcè est ἐξ ἁμαρτίας, id est à *peccato*, scilicet adulterij, liberauit sapientia Iosephum: ad hoc enim illecta eius pulchritudine sollicitabat eum hera, vxor Putipharis; sed sapientia tantam illi dedit castitatem & constantiam, vt responderet: *Quomodo ergo possum hoc malum facere, & peccare in Deum meum?* Genes. 39. 9. Hinc S. Ambros. lib. de Ioseph. c. 1. *iure*, inquit, *mirandus* (Ioseph) *qui hoc fecit ante Euangeliū, vt lesus parceret, appetitus ignosceret, venditus nō referret iniuriā, sed gratiam pro contumelia solueret: quod post Euāgeliū omnes didicimus, & seruare non possumus.* Et c. 5. *Ille dominus, qui amātis non excepit faces, qui lenocinantis vincula non sensit, quē nulla mortis formido perterruit; qui maluit liber criminis mori, quàm potētiæ criminosa eligere consortium. Ille liber, qui turpe credidit vitē gratia nō referre.* Et post nōnulla: *Itaque vestem exuit, crimen excussit, & relictis quibus tenebatur exuuiis, spoliatus quidē, sed non nudus aūt fugit, qui erat tectior indumento pudoris.* Suspicatur noster Lorinus, notari hîc peccatum pæderastiæ, ad

quod fratres Iosephum, ob insignem eius formam, sollicitariot: vnde ipse eos apud patrem accusauit de crimine pessimo, Genes. 37. 2. vide ibi dicta. Verè S. August. serm. 83. de Temp. *Magnus*, inquit, *planè vir* (Ioseph) *qui venditus seruire tunc nesciuit, ingenuam adamatus non redamauit, rogatus non acquieuit, apprehensus aufugit.*

DESCENDITQVE CVM ILLO IN FOVEAM] Græcè *in lacum*, id est in cisternam, in quam fratres eum proiecerant, inquit Hugo. Rursus *in lacum*, id est in carcerem in quem herus Putiphar eum, ab vxore accusatum de adulterio, coniecit: vnde per epexegesin mox explicans subdit: *Et in vinculis non dereliquit illum.* Ita passim interpretes. Sic Ieremias à Iudæis in lacum coniectus est, quasi in carcerē, Ierem. 37. 15. & 38. v. 6. & seq. Disce hîc non timere carceres, cruces, ærūnas quaslibet pro Deo, quia Deus ad illas tecum descendit, illas tecum subit & superat, iuxta illud: *Cum ipso sum in tribulatione*, psal. 90. *Et si ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es*, psal. 22. Et illud: *Deus in medio eius, non commouebitur*, psal. 45. 6. vbi S. August. *Sauiat* inquit, *mare, conturbentur montes, Deus in medio eius, non commouebitur.* Vide S. Bernard. epist. 42. vbi inter alia ait: *Ipsam denique si necesse est intrare gehennam, securus medias penetrans flammas læta decantet conscientia: Et si ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es.*

Vers. 14. ET IN VINCVLIS NON DERELIQVIT ILLVM, DONEC AFFERRET ILLI SCEPTRVM REGNI, ET POTENTIAM ADVERSVS EOS QVI EVM DEPRIMEBANT: ET MENDACES OSTENDIT, QVI MACVLAVERVNT ILLVM, ET DEDIT ILLI CLARITATEM ÆTERNAM] Vide hîc potentiam & beneficentiam sapientiæ, quæ Iosepho vincula conuertit in sceptra, compedes in stolam byssinam, catenas in torquem aureum, carcerem in solium regium. Pro *sceptrum* græcè est *sceptra*, quæ vox notat multiplex & omnigenum Iosephi imperium in Ægypto: Pharao enim eum euexit, vt esset omnium, quoad omnia in tota sua ditione gubernator & princeps, adeoque regis quasi rector & rex: quare etsi non regio nomine, regia tamen dignitate & potestate eum ornauit. Nam, dicitur Genes. 41. 42. *tulit annulum de manu sua, & dedit eum in manu eius, vestiuitq; eum stola byssina, & collo torquem auream circumposuit, fecitque eum ascendere super currum suum secundum, clamante præcone, vt omnes coram eo genu flecterent, & præpositum esse scirent vniuersa terra Ægypti.*

Labor est via ad gloriam.

Moraliter, disce ex Iosepho labores & cruces, certam esse viam ad gloriam & regnum: dum ergo in iis versaris, eosque superas, certus esto de victoria, triumpho & gloria, quem tibi adornat Christus, qui in te, & pro te certat & vincit. Audi S. Bernard. serm. 47. in Cant. *Vtrumque es mihi Domine Iesu, & speculum patiendi, & præmiū patientis*, seu, vt paulò antè dixerat: *Pugnātis forma, & gloria triumphantis. Tu doces manus meas ad prælium, exēplo virtutis tuæ: tu caput meū post victoriam tua coronas præsentia maiestatis: siue quia pugnantem te specto, siue quia te exspecto non solùm coronantē, sed etiam coronam. in vtroque mirabiliter tibi me allicis, vterque funis vehementissimus ad trahendum.* Et S. Ambros. lib. de Ioseph c. 5. *Non turbentur*, inquit, A *innocentes, cùm falsis criminibus appetuntur, cùm oppressâ iustitiâ traduntur in carcerem. Visitat Deus & in carcerè suos, & ideo ibi est plus auxilij, vbi est plus periculi. Sed quid mirū, si visitat Deus in carcere positos, qui seipsum in suis in carcere inclusum memorauit? In carcere, inquit erā, & non venistis ad me*, Matth. 25. v. 43. Et Philo lib. de Ioseph: *Iam locus*, inquit, *non tam carcer erat, quàm disciplina meditatorium.* Vnde S. Cyprian. lib. 4. epist. 1. ad Martyres ex veteri editione: *O beatum*, inquit, *carcerem, quem illustrauit vestra præsentia! O tenebræ sole ipso lucidiores, vbi constituta sunt Dei templa?* Quin & Seneca Consol. ad Albinam: *Carcerem*, ait, *intrauit Socrates, ignominiam ipsi loco detracturus: neque enim poterat carcer videri, in quo Socrates erat.*

ET POTENTIAM ADVERSVS EOS QVI EVM DEPRIMEBANT] Græcè *καὶ ἐξουσίαν τυραννούντων αὐτοῦ*, id est, *& potentiam eorum*, id est, in eos, B *qui eum tyrannicè exercebant contra ipsum.* τὸ enim *τυραννούντων* duo significat: Primum, *qui dominabantur ei*; Secundum, *qui tyrannizabant eum*, id est qui tyrannidem in eum exercebant, qui tyrannicè eum opprimebant: Ioseph enim factus Ægypti princeps à fratribus, qui eum tyrannicè vendiderant, adoratus est. Idem heram suam & herum Putipharem (si adhuc in viuis erant) eiusque famulos & administros, qui eū de adulterio accusarant & in carcerem compegerant, sibi subiectos habuit.

ET MENDACES OSTENDIT, QVI MACVLAVERVNT ILLVM] Græcè, *τοὺς μωμησαμένους αὐτόν*, id est qui eum accusarant, criminati erant, falsoque adulterij insimularant. Horum enim falsitatem & mendacium ostendit Primò, per in- C signem castitatem & sanctimoniam Iosephi, quæ adeò in vultu, gestibus & actibus omnibus elucebat, vt videretur angelus quidam terrestris. Secundò, per donum prophetiæ, ob quod à Pharaone euectus est ad principatum: hoc enim donum non nisi castis datur. Tertiò, aliis indiciis & signis, quæ tacet Scrip. Putiphar cognouit vxoris mendacem accusationem, & Iosephi innocentiam. Fortè etiam ipsa vxor virtutem Iosephi admirata, vel coacta à Deo, facti pœnitens crimen & criminationem suam falsam confessa est, vti aliàs sæpè accidit, Deo cogente falsos accusatores, præsertim in crimine fornicationis, falsitatem suam aperire & confiteri, cuius rei passim extant exempla in Vita S. Marinæ, S. Eugeniæ, S. Irenes Lusitanæ, &c.

ET DEDIT ILLI CLARITATEM (græcè, *δό-* D *ξαν*, id est gloriam) ÆTERNAM] Ioseph enim in Ægypto ac per totum orbem tantum nomen obtinuit, vt vocaretur Saluator mundi, Genes. 41. v. 45. Eiusdem virtus & gloria etiamnum perennat & perennabit in omne æuum. Anagog. gloriam felicitatis æternæ in cælo adeptus est Ioseph. Ita S. Bonauent. qui & Tropol. in sex iustis hucusque recensitis, notat sex tentationum species & modos, à quibus eripit sapientia, iuxta illud Iob 5. 19. *In sex tribulationibus liberabit te, & in septima non tanget te malum.* Adam vel Eua sunt à diabolo liberati: Noë à fornice, quo corrupta erat omnis caro: Abraham interna superbia, cuius exemplum turris ædificatores præbebant: Lot ab externo prauo exemplo, & improba sollicitatione Sodomitarum: Iacob à dolis ac inimicitiis: Ioseph

ab aduersitatibus mundi. Rursum notat inimicum triplicem, diabolum, carnem, mundum, A quam adumbrabant tres hostes Salomonis, variis nos modis adoriri. Nam diabolus aggressus est primos parentes visibiliter; Abraham inuisibiliter. Carnis tentatio secundùm naturalem vsum obiecta est Noë; Lot contra naturam. Mundus fraudibus egit cum Iacob; vi atque sæuitia cum Ioseph.

VERS. 15. Hacusque exempla sapientiæ recensuit ex Genesi, quod sequitur petitum est ex Exodo.

HÆC POPVLVM IVSTVM, ET SEMEN SINE QVERELA (græcè, ἄμεμπτον, id est irreprehensibile, inculpatum) LIBERAVIT A NATIONIBVS, QVÆ ILLVM DEPRIMEBANT] Græcè, θλιβόντων id est *affligebant*, tribulabant, stringebant, elidebant. q. d. Sapientia liberauit Israel, putà Hebræos, ex Ægypto duce Mose, cùm Ægyptij eundem opprimerent. Lege Exodi cap. 1. & seq. Hebræos vocat *populum iustum*; græcè ὅσιον, id est *sanctum* & inculpatum: Primò, ob Dei vocationem & electionem; quia Deus Hebræos ex omnibus gentibus selegerat sibi in populum, id est in Synagogam & Ecclesiam, vt ab eo sacrificiis & legibus à se sancitis coleretur. *Sanctum* ergo, id est fidelem & Dei cultui deputatum: item *sanctum*, id est sanctorum patriarcharum stirpem & posteritatem. Nam *si delibatio sancta est, & massa; & si radix sancta, & rami*, inquit Apost. Rom. 11. 16. Sic Apostolus initio Epistol. Romanos, Corinthios, Ephesios, &c. vocat sanctos, quia vocati erant ad Dei fidem, cultum & sanctitatem. Vnde & Ecclesia dicitur sancta. Secundò, quia inter priscos primosque Hebræos multi erant sancti, vt Abraham, Isaac, Iacob Ioseph, Moses, Iosue, & ceteri, qui à Pharaone opprimebantur. Oppressio enim facit sanctos, cogitque ad Deum confugere: vnde non leguntur Hebræi in Genesi & Exodo coluisse idola vsque ad exitum ex Ægypto, cùm in Sina absente Mose fabricarunt & adorarunt vitulum aureum, Exodi 32. Sic Ecclesia dicitur sancta, quia multi in ea sunt sancti, etsi plures sint impij. A potiori enim & digniori parte res denominatur.

VERS. 16. INTRAVIT IN ANIMAM SERVI DEI (Mosis) ET STETIT CONTRA REGES HORRENDOS IN PORTENTIS ET SIGNIS] Græcè *restitit regibus terribilibus per miracula & signa. Reges* vocat regem Pharaonem, qui vnus licèt, suo tamen fastu, tyrannide, dolo & fraude multiplici, erat instar multorum. Sic de Dauid vnum Goliath necante cecinerunt: *Percussit Saul mille, & Dauid decem millia*, 1. Reg. 18. 7. Et Nicetas in orat. 40. Nazianz. D *Aduersus spiritualem Goliath strenuè ac fortiter pugna*, inquit, *atque multiplices illius vires & machinas, velut chiliadas quasdam & myriadas, in fugam redige*. Est enallage frequens Hebreis, præsertim poëtis. Notat decem plagas Pharaoni & Ægypto inflictas à Deo per Mosen, quibus eum coëgit dimittere Hebræos. vide dicta Exodi 7. & seq. Deus enim animam Mosi possidebat, per eumque omnia loquebatur, iubebat & operabatur tam mira & portentosa.

VERS. 17. ET REDDIDIT IVSTIS (Hebræis, fidelibus Dei cultoribus) MERCEDEM LABORVM SVORVM] Seruierant Hebræi Ægyptijs in operibus agriculturæ & fabricis, sed debita mercede eos defraudarunt Ægyptij: hanc ergo iubente Deo sibi recompensarunt Hebræi, spoliando Ægyptios: quare hoc spolium, non tam spolium fuit, quàm iusta debitaque laborum & iniuriarum merces. Acceperunt enim mutuo vasa aurea & argentea, vestes aliasque res pretiosas ab Ægyptiis quas numquam reddiderunt, sed exeuntes ex Ægypto secum ea detulerunt. vide dicta Exodi 12. 36.

ET DEDVXIT ILLOS IN VIA MIRABILI, ET FVIT ILLIS IN VELAMENTO DIEI, ET IN LVCE (græcè, εἰς φλόγα id est *in flammam*) STELLARVM PER NOCTEM] Syrus, *& deduxit eos per mare rubrum terribile, & deambulare eos fecit per aquas fortes, & fuit illis in tabernaculum per diem & pro luce stellarum in nocte*; Arabicus, *& deduxit eos per viã mirabilẽ, & facta est illis in die lux & nocte pro orta stellarum splendor*. Notat, tet Hebræorum per deB sertum in Chanaan, quod, sanè fuit mirabile multis titulis. Deus enim omnes Hebræos, quorum numerus ascendebat ad tres milliones, hoc est tricies centena millia hominum, per 40. annos aluit in deserto arido & sterili cibo cælesti, putà manna, ac aqua è petra scaturiente potauit atque vestes omnium seruauit incorruptas, imò fecit, vt vestes cum pueris crescerent; conseruauit eos ab omni iniuria aëris, & incursu hostium; dedit eis columnam ignis & nubis, quæ velut dux iter præire, ducente eam angelo, putà S. Michaele, qui olim Synagogæ, nunc Ecclesiæ est custos & præses. Vnde quocumque mouebatur columna, eò iret intendebant castra Hebræorum, vbicunque verò consistebat columna, ibi castra figebant & ipsi. Porrò hæc columna per diem opaca erat vt C nubes, vt Hebræos protegeret à radiis & æstu solis; per noctem verò splendida vt lux, vt in tenebris lumen eis præberet. Fuit ergo eis *in velamento diei*; græcè *in velamentum per diem*, quia columna hæc, cùm iter agerent, per diem expandebat se, vt ait Nyssenus, & quasi aliam nubem, quæ tota Hebræorum castra obumbraret, & contra radios solis obuelaret, ex se spargebat: noctu verò contrahebat se, lucebat vt stella, imò vt stellarũ congeries & multitudo. Vnde fuit eis *in luce*, id est pro luce & splendore, *stellarum*, vel, vt græcè est, *in flammam siderum*: coruscabat ergo hæc flamma in columna, sicut lux flammea, Hesperi, aut sicut fax flammea in Pharo, vt à totis Hebræorum castris cominus videri posset. quod difficile fuisset in igne; ignis, enim obscuriùs & hebetiùs lucet, vide dicta Exodi 13. v. 21. & Numer. 9. 15. & seq.

Miracula Dei in deserto.

Miracula columnæ.

Mysticè, mira est Dei via, modus & ratio, qua electos suos in huius vitæ deserto, per tot casus, insidias, pericula, hostes, ærumnas, labores, tentationes, cruces, martyria deducit ad terram viuentium eis promissam in cælis. Huius itineris dux est columna ignis & nubis, id est Spiritus sanctus, qui Sanctos in dubiis illuminat, vt lux; in aduersis & ardore tentationis obumbrat, refrigerat & protegit, vt nubes; in tepore & frigore pusillanimitatis accendit & inflammat, vt ignis & flamma. Consideret quisque iustus & religiosus modos & vias, quibus per omnem vitam Dei sapientia & prouidentia eum in via iustitiæ deduxit, seruauit, promouit & miras agnoscet, admirabitur & obstupescet, immensasque Deo gratias aget. Id faciunt Beati in cælo, vbi clarè vi-

dent pericula plurima salutis in quæ incurrerunt, quæque Dei prouidentia salui & incolumes euaserunt, ideoque perennes Deo laudes canunt.

Vers.18. Transtvlit (græcè *διεβίβασεν*, id est traiecit, transmisit, traduxit) illos per mare rvbrvm, et transvexit illos per aqvam nimiam] Loquitur de transitu Hebræorum per mare rubrum, non quòd ipsi supra aquas maris ambularint, vt vult R. Samuel Marochianus libr. de Aduentu Messiæ ca. 15. sed quòd Deus per Mosem virga percutiens mare rubrum illud diuiserit ita vt per siccum eius alueum illæsi transirent. Historia narratur Exodi ca. 14. Vnde Vatabl. vertit, *dedit eis transitum per mare rubrum, & per aquas plurimas traduxit eos.*

Vers.19. Inimicos avtem illorvm demersit in mare] Dum, post quam mare sicco pede transissent Hebræi, Deus aquas maris in suum alueum reuoluit, iisque insequentes Ægyptios cum Pharaone obruit & submersit, Exod. 14.

Et ab altitvdine inferorvm edvxit illos] Vatabl. vertit, *vndis autem obruit hostes eorum, & imas profundi scatebras in eos emisit*; meliùs alij *ex profunditate abyssi ebullire*, id est æstu maris impellente ascendere, *fecit illos*. quod Hugo, Lyran. Dyonis. & alij intelligunt de Hebræis. q. d. Deus Hebræos descendentes in alueum siccum maris rubri quasi in abyssum, inde eos incolumes ascendere fecit & eduxit. Simili enim modo ait Ecclesiastic. c. 15. 7. se eductum à Deo *de altitudine ventris inferi*. Meliùs Cantacuzenus, Iansen. & alij exponunt de Ægyptiis. q. d. Deus Pharaonem & Ægyptios in mare rubrum quasi in abyssum & voraginē profundissimam iam demersos & suffocatos, rursum æstu maris in superficiem eius egurgitauit, & velut desplumauit in littus, vt ibi eorum arma & spolia diriperent Hebræi, vti dixi Exod. 14. 31. & hîc sequitur. Hoc enim significat Græcum *ἀνέβλυσεν*, id est efferbuit, exæstuauit, æstuando expulit æstu & agitatione eiecit, egurgitauit: vnde *ἀναβλύσεις*, vocātur æstuaria, hoc est fossæ, siue concauitates marinis aquis ex inundatione pelagi refertæ, per quas in mediterranea instar fluuiorum nauigantes ascendunt ad vicina, præsertim oppida. Idem accidisse testatur Iosephus lib. 2. Antiquit. c. vlt. & Philo lib. de Vita Mosis, nimirum Ægyptios mari rubro mersos, vi ventorum & fluctuum eiectos in littus, vt de eorum cæde victores exultarent Hebræi, eorumque spolia diriperent. Hoc est quod subdit.

Ideò ivsti (fideles Hebræi) tvlervnt spolia impiorvm] Ægyptiorum iam mari rubro mersorum, & vi fluctuum in littus eiectorum. Vnde Iosephus li. 2. c. vlt. asserit, altera post submersionem die, cùm æstus & ventus arma Ægyptiorum in littus expulisset, Mosen ea collegisse, & in Hebræos viritim distribuisse. Hîc impletum est illud Prouerb. 13. 22. *Custoditur iusto substantia peccatoris.* Ex hoc loco probat. S. Augustinus epist. 48. ad Bonifacium. hæreticos iustè posse puniri priuatione bonorum, eaque transscribi ad fideles Orthodoxos.

Vers.10. Et decantavervnt Domine nomen sanctvm tvvm, et victricem manvm tvam lavdavervnt pariter] Græcè est *ὕμνησαν*, id est hymnum cecinerunt. Pro *victricem*, græcè est *ὑπέρμαχον*, id est superpugnacem, id est pugnacissimam, fortissimam, bellicosissimam. Pro *pariter*, græcè est *ὁμοθυμαδὸν*, id est vno animo, vno ore, communi omnium consensu, vnanimi omnium voce & consonantia; vnanimiter concinentibus omnibus, viris, mulieribus & pueris Cecinerunt enim Deo carmen eucharisticum, quo triumphantes Deum victoriæ tantæ de Pharaone merso auctorem, omnes vnanimiter collaudarunt, viri quidem omnes præeunte & præcinente Mose, feminæ verò præcinente Maria sorore Mosis: *Cantemus Domino, gloriosè enim magnificatus est: equum & ascensorem deiecit in mare*, &c. Exodi 15. 1. & seq.

Vers.21. Qvoniam sapientia apervit os mvtorvm, et lingvas infantivm fecit (græcè, *ἔθηκε*, id est *posuit*) disertas] q. d. Sapientia Hebræorum, qui priùs obsessi à Pharaone præ metu videbantur muti, & infantes elingues, ac hiscere non audebant, mersis Ægyptiis, animos laxauit, oraque resoluit, vt epinicion iam liberè, disertè & alacriter Deo canerent. Rursum nihil obstat, inquit noster à Castro, verba *mutorum & infantium* propriè accipere, ac affirmare pueros balbutientes & adhuc infantes, simul cum parentibus & ceteris viris ac feminis, laudes quoque cecinisse gratulatorias, cùm infantium maximè loquelis delectetur Deus: nam *ex ore infantium & lactentiū perfecit laudes, propter inimicos suos & vltores*, psal. 8. Sic & Dionys. Carthus. opinatur fortisan aliquos naturaliter mutos, tunc supernaturaliter loquendi canendique vsum recepisse, ac in nonnullis infantibus anticipatum fuisse linguæ vsum.

Mysticè, Ecclesia in Officio Eccles. totum hoc caput adaptat Confessoribus & Martyribus, ac apposito sensu de iisdem illud explicat Dionys. Carthus. & interpolatè Hugo.

CAPVT VNDECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRosequitur sapientiæ paternam prouidentiam erga Hebræos post exitum ex Aegypto, ac eamdem per antithesim comparat cum vindicta, quam eadem sapientia inflixit Aegyptiis. Vnde Primò, celebrat miraculum aquarum è petra iussu Dei *scaturientium, ad leuandam sitim Hebræorum, illudque opponit miraculo, quo* Deus *aquas Aegypti vertit in sanguinem, ad potandum puniendumq; Aegyptios, qui pueros Hebræorum occiderant. Secundò, v. 19. docet Deum puniuisse Aegyptios per viles bestias, vt ranas, muscas, serpentes, quas anteà ipsi coluerant quasi deos, vt eorum superbiam castigaret, & suam potentiam ostenderet. Denique v. 21. ostendis miram Dei clementiam, qui cùm sua omnipotentia potuisset solo nutu afflare & anihilare Aegyptios, modicè tamen per exilia & vilia animalia eos castigarit, vt conuerterentur ad pœnitentiam, & veniam impetrarent.* Omnia enim, *inquit,* in mensura, & numero, & pondere disposuisti.

1. DIrexit opera eorum in manibus prophetæ sancti. 2. Iter fecerunt per deserta,
quæ non habitabantur: & in locis desertis fixerunt casas. 3. Steterunt contra
hostes, & de inimicis se vindicauerunt. 4. Steterunt, & inuocauerunt te, & data est illis
aqua de petra altissima, & requies sitis de lapide duro. 5. Per quæ enim pœnas passi
sunt inimici illorum, à defectione potus sui, & in eis, cùm abundarent filij Israël, lætati
sunt; 6. per hæc, cùm illis deessent, benè cum illis actum est. 7. Nam pro fonte quidem
sempiterni fluminis, humanum sanguinem dedisti iniustis. 8. Qui cùm minuerentur
in traductione infantium occisorum, dedisti illis abundantem aquam insperatè,
9. ostendens per sitim, quæ tunc fuit, quemadmodum tuos exaltares, & aduersarios illorum
necares. 10. Cùm enim tentati sunt, & quidem cum misericordia disciplinam
accipientes, scierunt quemadmodum cum ira iudicati impij tormenta paterentur. 11.
Hos quidem tamquam pater monens probasti: illos tamquam durus rex interrogans
condemnasti. 12. Absentes enim & præsentes similiter torquebantur. 13. Duplex
enim illos acceperat tædium, & gemitus cum memoria præteritorum. 14. Cùm enim
audirent per sua tormenta benè secum agi, commemorati sunt Dominum, admirantes
in finem exitus. 15. Quem enim in expositione praua proiectum deriserunt, in finem
euentus mirati sunt, non similiter iustis sitientes. 16. Pro cogitationibus autem
insensatis iniquitatis illorum, quòd quidam errantes colebant mutos serpentes, & bestias
superuacuas, immisisti illis multitudinem mutorum animalium in vindictam: 17.
vt scirent, quia per quem peccat quis, per hæc & torquetur. 18. Non enim impossibilis
erat omnipotens manus tua, quæ creauit orbem terrarum ex materia inuisa, immittere
illis multitudinem vrsorum, aut audaces leones, 19. aut noui generis ira plenas
ignotas bestias, aut vaporem ignium spirantes, aut fumi odorem proferentes, aut horrendas
ab oculis scintillas emittentes: 20. quarum non solùm læsura poterat illos exterminare,
sed & aspectus per timorem occidere. 21. Sed & sine his vno spiritu poterant
occidi persecutionem passi ab ipsis factis suis, & dispersi per spiritum virtutis tuæ:
sed omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti. 22. Multum enim valere,
tibi soli supererat semper & virtuti brachij tui quis resistet? 23. Quoniam tamquam
momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum, & tamquam gutta roris antelucani,
quæ descendit in terram. 24. Sed misereris omnium, quia omnia potes, & dissimulas
peccata hominū propter pœnitentiam. 25. Diligis enim omnia quæ sunt, & nihil odisti
eorū quæ fecisti: nec enim odiens aliquid cōstituisti, aut fecisti. 26. Quomodo autē posset
aliquid permanere, nisi tu voluisses? aut quod à te vocatum non esset, conseruaretur?
27. Parcis autem omnibus: quoniam tua sunt Domine, qui amas animas.

VERS. I. DIREXIT OPERA EORVM IN MANIBVS PROPHETÆ SANCTI] Mosis. Pro *direxit* græcè est εὐόδωσεν, id est benè direxit, bona via duxit, prosperauit, fecit vt felices exitus haberent opera & itinera Hebræorum in deserto, per spatium quadraginta annorum. *In manibus,* id est per ductum, actionem, directionem & gubernationem Mosis, ac, vt verbo dicam, per Mosen velut Dei ministrum & instrumentum. Manus enim est instrumentum instrumentorum

vnde in Script. causam instrumentalem designat. Sicut Prophetis sæpè dicitur: *Factum est verbum Domini in manu Aggæi Prophetæ, Isaiæ, Zachariæ,* &c. id est, per Aggæum, Isaiam, Zachariam, qui erant manus, id est instrumentum, putà os, Dei. Prophetia enim propriè fit ore, non manu. *In manu* ergo, hoc est opera & ministerio Mosis Deus Hebræos feliciter gubernauit, & deduxit per vastas Arabiæ solitudines, vt in deserto arido abundarent cibo, potu, veste, ceterisque rebus necessariis. Sic in manu Iudæ Machabæi *directa est salus*, id est opera & ductu Iudæ parta est Hebræis victoria, 1. Machab. 3. 6. Salus enim populi pendet à duce, rege, principe bono & sapiente. Sic salus Hebræorum consistebat in Mose, vt porè Propheta, eoque sancto. Felices respubl. & regna, quæ reges habent sanctos & sapientes, quales plures hoc æuo habemus, per quos prouidè Deus populos eis subditos benedicit, hæreses profligat, fidem orthodoxam restituit, Ecclesiæ iura & fines propagat. Illi sit laus & gloria. Porrò, quomodo sapientia direxerit opera Hebræorum, explicat dum subdit:

Vers. 2. Iter fecervnt per deserta qvæ non habitabantvr, et in locis desertis fixervnt (malè multi legunt, *fecerunt*) casas] Græcè, ἐν ἀβάτοις ἔπηξαν σκηνάς, id est *in inuiis fixerunt tentoria*, putà in Arabia deserta, cuius proinde incolæ, eò quòd non in domibus, sed in tentoriis habitant, dicti sunt Scenitæ, teste Plinio lib. 6. 18. & Nomades, eò quòd pascant greges, indeque victitent.

Alludit ad Deuter. 32. 10. *Inuenit eum in terra deserta, in loco horroris & vastæ solitudinis.* Vbi Septuag. vertunt, αὐτάρκησεν, id est *sufficientia*, vel *necessaria tribuit ei in deserto, in siti æstus, in terra inaquosa*, id est aquis carente & arida: *in siti æstus*, id est siti æstuosa, siticulosa, & calore solis æstuante & exusta; Aquila, ἐν ἀνύδρῳ ὀλολυγμῷ, ἐρημώσεως, id est *in terra inculta, inhabitabili, horroris plena.*

Vers. 3. Stetervnt contra hostes, at de inimicis se vindicavervnt] Hebræi enim in deserto, duce Deo, hostes permultos iter suum impedientes repulerunt & prostrauerunt, quales fuere Amalecitæ, Exodi 17. Arad rex Chananæus, Numer. 21. 1. Moabitæ, Num. 25. Madianitæ, Numer. 31. 2. Sehon rex Hesebon, & Og rex Basan, Deuter. 2. 32. & cap. 3. v. 1. & similes.

Vers. 4. Sitiervnt, et invocavervnt te, et data est illis aqva de petra altissima, et reqvies sitis de lapide D dvro] Pro *altissima*, græcè est ἀκροτόμου, id est *abrupta*, q. d. *ab alto secta*, ideòque *dura*, vt alij vertunt. Alludit ad Deuter. 8. 15. vbi Noster vertit, *de petra durissima*, Septuag. verò, quos more suo sequitur Sapiens, vertunt ἀκροτόμου: erat enim hæc petra sita in alto monte Oreb, qui est iugum montis Sinai, Exodi 17. v. 6. Quare non est necessum dicere, Nostrum pro ἀκροτόμου legisse ἀκροτάτου, id est *altissima*, licet id opinetur Iansen. *Requies sitis*, græcè, ἴαμα δίψης, id est, *remedium, vel curatio sitis.* (nam sicut cibus famis, sic aqua sitis remedium & leuamen est) *de lapide duro.* Notat miraculum petræ, quæ per Mosen percussa, Hebræis in deserto sitientibus largissimas fudit aquas, easque lympidissimas & dulcissimas, ait Iosephus,

A idque bis; semel in Raphidim & Oreb, Exodi 17. altera vice in Cades, Numer. 20. 11. Tradunt Hebræi, & ex eis Cantacuzenus, petram hanc currui impositam vectamque, comitatam fuisse Hebræos per desertum quocumque pergerent, ac vbique iugi suæ aquæ profluuio eos potasse, idque videtur innuere Apost. 1. Corinth. 10. 4. *Bibebant autem de spirituali consequente eos petra*: idque ibidem dicere videtur S. Chrysostomus, Ambrosiaster, Photius apud Oecumen. & S. Thomas, qui vel petram ipsam; vel certè riuum aquarum ex petra scaturientem Hebræos secutum innuunt. Verùm id fabulosum videtur, & alius est Apostoli sensus, vt ibidem ostendi. Æquè fabulosum est, quod iidem tradunt, Hebræis datas aquas propter merita Mariæ sororis Mosis; columnam nubis quæ præiret castra, propter merita Aaronis; manna verò propter merita Mosis: quare B post mortem Mariæ cessasse aquas; post mortem Aaronis euanuisse columnam; post mortem Mosis defecisse manna: id enim falsum esse liquet ex historia Mosis in Pentateucho, vti ibidem ostendi.

Per qvæ enim poenas passi svnt inimici illorvm, a defectione potvs svi, et in eis, cvm abvndarent filii Israel, lætati svnt; per hæc, cvm illis deessent, bene cvm illis actvm est] Sensus est q. d. Sicut in Ægypto Ægyptij per aquas omnes à Mose versas in sanguinem, siti cruciati sunt; Hebræi verò aquas habentes puras, easque bibentes, lætati sunt: ita & post exitum ex Ægypto, cùm iisdem Hebræis deessent aquæ in deserto, benè cum illis actum est, dum petra à Mose percussa largissimas eis profudit aquas, quare per quæ puniti sunt Ægyptij, per hæc Hebræi beneficio affecti sunt: aquæ enim sanguineæ cruciantes Ægyptios, cùm puræ & largæ datæ sunt Hebræis, eosdem mirè recrearunt in deserto, vti eosdem antè recrearant in Ægypto. Hunc esse sensum liquet ex sequentibus, & ex Græco, qui sic habet, *per quæ enim cruciati sunt inimici illorum, per hæc ipsi indigentes beneficium acceperunt.* Noster verò, vt priùs hemistichium pleniùs explicaret, addidit: *A defectione potus sui, & in eis cùm abundarent filij Israel, lætati sunt*, vide historiam Exodi 7. Igitur τὸ *cùm abundarent*, intellige, Hebræi in Ægypto aquis puris & potabilibus, quibus carebant Ægyptij, vtpote aquis versis in sanguinem. Licet noster à Castro id intelligat de Hebræis aqua è petra elicita à Mose potatis, non D in Ægypto, sed in deserto. Sed prius aptius est magisque respondet Græcis, qui totum priorem versum accipiunt de plaga aquarum versarum in sanguinem, quæ contigit in Ægypto, non in deserto, iuxta sensum iam assignatum.

Ver. 5.

Vers. 6.

C

Ægyptij sanguino-lenti sanguine potati.

Vers. 7. Nam pro fonte qvidem sempiterni (græcè ἀενάου, id est perennis, iugiter fluentis) flvminis (Nili) hvmanvm sangvinem dedisti inivstis] q. d. Pro aquis Nili dedisti Ægyptiis bibere humanum sanguinem, dum aquas Nili vertisti in sanguinem, Exodi 7. 19. Græcè est, αἵματι λυθρώδει, id est *sanguine cruento*, sanioso, tabido, turbati scilicet Ægyptij. Malè Isidor. Clarius legens, λυτρώδει, vertit *redemptorio sanguine*, explicatque de sanguine agni paschalis, qui illitus postibus domorum He-

bræorum, eas seruauit intactas ab angelo percutiente primogenita Ægyptiorum; aut de aquis Nili versis in sanguinem: hic enim sanguis signũ erat, Deum velle vlcisci innocentem sanguinem infantium Hebræorum occisorum ab Ægyptiis, ideóque velle eos ex Ægypto liberare & educere.

Vers. 8. Qvi cvm minverentvr in tradvctione infantivm occisorvm, dedisti illis abvndantem aqvam insperate] q. d. Cùm Ægyptij ob aquas versas in sanguinem, indeque consequentem sitim, viribus, vita & numero minuerentur (multos enim necabat, vel sitis, vel potus aquæ sanguine corruptæ, teste Philone & Iosepho) idque iustè, vtpote *in traductione*; græcè εἰς ἔλεγχον id est ob correptionem & vltionem infanticidij Hebraici. aquis enim sanguineis meritò puniti sunt Ægyptij, qui eas sanguine & morte infantium Hebræorum macularant. Tunc *dedisti illis*, scilicet Hebræis in deserto siti laborantibus, *abundantem aquam*, scaturientem ex petra.

Græca significantiùs habent, εἰς ἔλεγχον νηπιοκτόνου διατάγματος, id est *ad redargutionem vel exprobrationem infanticidalis edicti*. Aquæ enim sanguineæ reipsa exprobrabant Ægyptiis infanticidia Hebræorum. Vnde Vatabl. vertit, *ad exprobrandum illis de occidendis infantibus edictum*. Hinc patet nonnullos perperam τὸ *qui cùm minuerentur*, referre ad Hebræos. q. d. Cùm Hebræi ob infanticidia suarum prolium minuerentur numero. Ex Græco enim liquet referendum esse ad Ægyptios eo sensu, quem dedi. Ita Cantacuzenus, Osorius, Vatabl. Iansen. Clarius, à Castro & alij. vide dicta Exodi 7.20.

Porrò Interpres noster Græca non ad verbum, sed ad sensum fideliter & clarè reddidit: Græca enim ad verbum sic habent, *pro quidem fonte perennis fluminis sanguine cruento perturbatis, in correptionem infanticidalis præcepti dedisti illis abundantem aquam insperatò*. Vbi τὸ ταραχθέντες, id est *perturbatis*, per hebraismum (Hebræi enim carent casibus: vnde vno casu & terminatione exprimunt omnes) idem est, quod *perturbatis*, vel, cùm perturbarentur & consternarentur Ægyptij, quod noster vertit, *cùm minuerentur*, animo scilicet, æquè ac viribus, vita & numero.

Vers. 9. Ostendens per sitim, qvæ tvnc fvit, qvemadmodvm tvos exaltares, et advrsarios illorvm necares] Græcè ἐκόλασας, id est *castigasti*, dum scilicet eos morte mulctasti. q.d. Fecisti vt Hebræi in deserto sentientes sitim, ex eáque cognoscentes quantum malum sit sitis, inde discerent quàm in eos beneficus fueris, ô Domine, dum eos aquâ è petra miraculosè potasti & exaltasti; hostes verò eorum, putà Ægyptios, siti & aquis sanguineis necasti. Ægyptij enim carent pluuia: quia Ægyptus fœcundatur exundatione & oblimatione Nili. Quocirca Ægyptij Nilum pro deo suo habebant, teste S. Athanas. orat. contra idola, & Plinio lib. 8. c. 46. Vnde illa vetus Nili salutatio: *Iuppiter Ægypti Nile*, de qua Rhodiginus lib. 27. c. 6. quare ingens Ægyptiis fuit pœna, cùm Nilus, qui priùs eis dabat messem & vitam, iam sanguine vitiatus eis afferret sterilitatem & mortem.

Porrò τὸ *necares*, idem est quod *necasses*, & si A opus fuisset deinceps necaturus fuisset: nec enim Ægyptiorum per sitim, annum & ampliùs antecessit scaturiginem aquæ è petra datæ Hebræis in deserto. Sapiens enim pulchra antithesi ostendit prouidentiam Dei benignam in pios, & vltricem in impios, per eamdem aquam, licet diuerso tempore exhibitam.

Cvm enim tentati svnt, et qvidem cvm misericordia disciplinam accipientes, scierint qvemadmodvm cvm ira ivdicati impii tormenta paterentvr] Exaggerat quod dixit. q.d. Cùm Hebræi tentati & afflicti sunt per modici temporis sitim, per eamque misericorditer à Deo castigati in deserto, ex ea didicerunt quanta ira Deus in Ægyptios exarserit, vtpote quos longâ siti afflixit, & tandem enecauit. q. d. Ideò Deus piis B cruces immittit modicas & breues, vt ipsi discant illas æquo animo ferre, cùm eas comparant cum crucibus longè maioribus, quibus Deus impios torquet, eisque animam & vitam extorquet: quare de sua sorte non querantur, sed ea contenti Deo gratias agant, nec impiis inuideant, sed potiùs condoleant. vnde explicans subdit: Vers. 10.

Hos qvidem (pios Hebræos) tamqvam pater monens probasti: illos avtem (impios Ægyptios) tamqvam dvrvs rex interrogans, id est examinans per quæstionem & torturam sitis, condemnasti] Græca inuertunt, *condemnans interrogasti*, vel ad damnationem examinasti, & in quæstione exagitasti: hoc est, de Ægyptiis quæstionem habuisti, eos sitis cruciatu, quasi tormento adhibito torsisti C vel examinasti: aqua enim sanguinea & sitis fuit quasi tortura, qua Ægyptios torsit & examinauit Deus. q.d. Quare vos, infantes Hebræorum in aquas proiecistis? cur eos aquâ mersistis & necastis? cur sanguine innocenti aquas fœdastis? Fœdastis illas, fœdatas nunc bibite: cruciastis eos aquis, nunc eisdem cruciamini & vos; aquis illos necastis; nunc & aquæ vos necent, & innocentum necem vindicent. Vers. 11.

Absentes enim et præsentes similiter torqvebantvr] quasi dicat, Ægyptij, siue absentes ab Hebræis, siue iis mixti & præsentes, eadem siti torquebantur. Ex eodem enim Nilo, vel fonte, aquas sanguineas & impotabiles hauriebant Ægyptij, ex quo Hebræi puras & lympidas, ait Ioseph. 2. Antiq. cap. 13. ita Cantacuzenus. Aut potiùs q. d. Ægyptij ab He- D bræis iam Ægypto egressis, & in deserto aquam è petra bibentibus absentes, æquè ac illis in Ægypto adhuc degentibus præsentes, cruciati sunt. Modum cruciatus explicat in sequentibus. Hunc verum esse sensum patebit ex eo quod sequitur: *Et gemitus cum memoria præteritorum*. Et, *Non similiter iustis sitientes*. ita Iansen. Lorinus à Castro. Quartò, minùs appositè Lytan. exponit. q. d. Ægyptij, siue præsentes Pharaoni, siue ab eo absentes. Et Holcot, siue præsentes essent aquis, siue absentes, siti torquebantur. Et Hugo, qui hæc accipit de Chananæis & Amalecitis. Vers. 12.

Dvplex enim illos acceperat tædivm et gemitvs cvm memoria præteritorvm] Primus enim dolor Ægyptiorum erat sitis, quòd nõ possent bibere aquas cruētas & saniosas. Vers. 13.

Secundus erat dolor inuidiæ, quo cruciabantur videntes Hebræos ex eodem fonte haurire aquas lympidas, ex quo ipsi hauriebant tabidas. Accedebat *memoria præteritorum*, qua Ægyptij memores præteritarum plagarum à Mose sibi immissarum, à quibus intacti fuerant Hebræi, hac memoria per plagam sitis renouata cruciabantur. Ita Cantacuzenus & Osorius.

Aut potiùs conformiter ad sensum secundo loco versu præcedenti assignatum, primus dolor Ægyptiorum erat, quo ipsi ex inuidia, aliena. Hebræorum hostium suorum scilicet, felicitate, auditâ miraculosâ aquæ à petra eis scaturientis copiâ, cruciabãtur. Secũdus dolor erat ex malis propriis, scilicet sitis & aliarum plagarum, quas propter Hebræos passi erant: quæ licet iam transissent, illarum tamen effectus & memoria eos adhuc torquebat: multi enim per sitim macie & morbis confecti ægrè tenebant animam, alij per sitim afflictos vel extinctos lugebant suos fratres, filios, parentes, vxores, amicos, &c.

Minùs rectè Lyran. hæc de Hebræis accipit, q. d. Hebræi duplici dolore cruciabantur; Primò, ex tolerantia præsantis calamitatis sub Pharaone; Secundò, ex memoria præteritæ felicitatis sub Iosepho. Nam vt ait Boëtius: *Infelicissimum infortunij genus est fuisse felicem.*

ET GEMITVS CVM MEMORIA PRÆTERITORVM] Ita legunt codices Latini, Græcique Romæ correcti, Complut. legunt, καὶ στεναγμὸς μνημῶν τῶν παρελθόντων, id est *& gemitus memoriarum præteritorum*; Vaticanus, μνημῶν τῶν παρελθουσῶν, id est *memoriarum præteritarum*; Iansenius verò mallet legi, μνήμων cum accentu acuto, indeque verti, *& gemitus memor præteritorum*. Verùm omnia eòdem redeunt, dantq; sensum, quem paulò antè assignaui.

VERS. 14. CVM ENIM AVDIRENT PER SVA TORMENTA BENE SECVM AGI, COMMEMORATI SVNT DOMINVM] id est *cum illis* (hoc enim significat Græcum αὐτοῖς) vnde Græca sic habent, *cùm enim audirent per propria tormenta illos* (Hebræos) *beneficio affectos, senserunt Dominum*. Sic sæpè alibi pronomen reciprocum sumitur pro absoluto, & vice versa, vt Lucæ 1. 51. *Dispersit superbos mente cordis sui*, id est *eorum*, vt patet ex Græco. Sensus est, quasi dicat, Cùm Ægyptij intelligerent suas plagas & calamitates verti & cedere in bonum & felicitatem Hebræorum, quos persequebantur, scilicet se aquarum penuria cruciatos; Hebræos verò aquarum copia donatos, *commemorati sunt Dominum*, id est compulsi & coacti agnouerunt Deum Hebræorum, eiusque vires & potentiam confessi sunt: vnde græcè, *senserunt Dominum mirantes in finem exitus*, id est *euentus*, vt sequitur. q. d. Ægyptij admirati sunt tragicum suæ pertinaciæ finem & exitum, putà suam suorumque cladem & stragem: indéque agnouerunt omnipotentem Dei manum & vindictam; sed serò: agnouerunt enim easdem res, v.g. aquas, sibi esse noxias & exitiales; Hebræis verò commodas & vitales; quare Deum pugnare pro Hebræis, ac propter eos se oppugnare, imò expugnare senserunt.

VERS. 15. QVEM ENIM IN EXPOSITIONE PRAVA PROIECTVM DERISERVNT, IN FINEM EVENTVS MIRATI SVNT, NON SIMILITER IVSTIS SITIENTES] Ita Græca & Roman. Perperam ergo Complut. Regij & alij pro *sitientes* legunt, *faciens*, q. d. Deus non similiter fecit Ægyptiis & Hebræis, quia illos siti enecauit, hos aqua è petra potauit. Verùm corrigendum est *sitientes*. Sensus est q. d. Ægyptij *Dominum*, putà Deum, quem anteà, cùm seruorum eius, scilicet Hebræorum, infantes in Nilo exponi & submergi cogerent, proiecerant, id est abiecerant, nihili æstimarant, imò deriserant; græcè ἀπείπον χλευάζοντες, id est *negauerant subsannantes*; hunc *in finem euentus*, id est, vt græcè, *in fine*, *vel exitu euentuum*, cùm scilicet tandem acrem eius per tot plagas vindictam experirentur, admirati sunt, *non similiter iustis sitientes*, q. d. Eò quòd alium in sua siti experti sint Deum, quàm Hebræi: nam hi aquam diuinitùs acceperunt; illi pro aqua sanguinem impotabilem hauserunt. ita Iansen.

Secundò, pressiùs τὸ *quem* referas ad Mosen, q. d. Ægyptij Mosen, quem infantem exponi coëgerant, & vt abiectum riserant; hunc tandem mirati sunt in exitu, quo Hebræos eduxit ex Ægypto: tunc enim eius plagas, quas Deo auctore ipsis inflixit, senserunt, ac præsertim cùm ab eo aquis sanguineis & siti percussi sunt; Hebræi verò minimè. Videtur notare insidias Ægyptiorum, quibus coactus est Moses aulam regiam Pharaonis deserere, & fugere in Madian ne interficeretur, vt referunt Iosephus lib. 2. Antiqu. cap. 5. & Philo lib. de Profugis, & lib. 1. de Vita Mosis, & Paulus ad Hebr. 11. 24. *Fide*, inquit, *Moses grandis factus negauit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem, maiores diuitias æstimans thesauro Ægyptiorum improperium Christi*. Quo verbo indicat improperatum fuisse Mosi, ac risu & sannis exceptum ex Ægypto profligatum. ita Lyran, Dionys. Lorinus, à Castro & alij.

Minùs rectè Lyran. exponit de Hebræis, q. d. Hebræi Mosen, quem initio vt imbecillem riserant, posteà plagas inferentem Ægypto mirati sunt. Huc vsque de plaga sitis; sequuntur aliæ per bestiolas Ægyptiis immissæ.

VERS. 16. PRO COGITATIONIBVS AVTEM INSENSATIS INIQVITATIS ILLORVM, QVÒD QVIDAM ERRANTES COLEBANT MVTOS SERPENTES, ET BESTIAS SVPERVACVAS, IMMISISTI ILLIS MVLTITVDINEM MVTORVM ANIMALIVM IN VINDICTAM] q. d. Quia Ægyptij fuere superstitiosissimi, ideóque pro diis coluere bestias varias; hinc Deus ad castigandam hanc eorum superstitionem & idololatriam, per Mosen immisit in eos bestiolas varij generis, quæ eos cruciarent. Secunda enim plaga Ægypti fuit innumera multitudo ranarum. Exod. 8. 2. Tertia fuit sciniphum, Exodi 8. 16. Quarta fuit muscarum, Exodi 8. 21. Octaua fuit locustarum, Exodi 10. 4. vide ibi dicta.

Pro *iniquitatis*, perperam aliqui legunt, *iniquitates*, adduntque *prodeunt*. Ita Glossa Interlin. vel *secuta sunt*. ita Hugo. Pro *mutos* græcè est, ἄλογα, id est expertes sermonis, id est mutos; vel expertes rationis, id est irrationales: λόγος enim & sermonem & rationem significat: atque animalia, quæ carent ratione, carent & sermone: sermo enim est index rationis & mentis.

Pro *bestias superuacuas*, græcè est κνώδαλα εὐτε-

λα, id est bestiolas viles: κνώδαλον enim significat animalia omnis generis, tam terrestria, quam A aquatica & aërea: dicta sunt κνώδαλα ἀ κυνὸν ἁλίσκεσθαι, id est quod canibus capiantur, ait Aristophanes in Vespis. vnde Homerus Odyss. ρ.

Κνώδαλα ὅσα τε γαῖα τρέφει, ἀδὲ θάλασσα,

hoc est, *bestias, quas terra nutrit vel mare.* Significat Ægyptios omnis generis animalia coluisse. Nam, vt ait S. Bonau. sub specie serpentis colebant Æsculapium, Iouem sub arietis, Mercurium sub canis, Apim sub bouis. Propriè tamen κνώδαλα, ait Nannius hîc in c. 16. t. sunt marina siue aquatilia animalia, ita dicta à κινεῖσθαι ἐν ἁλί, id est quod moueantur in mari. Sub quibus Sapiens intelligit ranas, muscas, scarabæos, aliaque finitimæ naturæ. Nicander in Theriacis κνώδαλα pro insectis & reptilibus vsurpat: Oppianus verò certum serpentum genus facit, sub quo has species constituit, αἱμοῤῥοΐδας, quibus à sanguinis fluxu nomen est: κεράστας, quorum corniculata capita: τριχοθόρους, à defluuio capillorum dictos: & τοιχωρύχους, quod parietem perfodiant.

Ægyptij coluerunt serpentes.

Porrò Ægyptios prodiis coluisse ex terrestribus animantibus leones, cynocephalos, canes, feles, lupos, serpentes & aspides, tradunt Philo in lib. de Decalogo, Tertull. in Apolog. cap. 24. Cyprian. lib. ad Demetrian. n. 5. & Athenagoras in Apolog. pro Christianis, ex aquaticis crocodilos & pisces alios; è volucribus ibides & accipitres, eodem Philone authore liquet. Hinc illud Virgilij lib. 8. Æneid. de Ægypto:

Omnigenumq; Deum monstra, & latrator Anubis.

Hac de causa Christus infans fugiens Herodem, delatus fuit in Ægyptum, vt eius deos euerteret, ac C de eis triumpharet: vnde eo ingrediente idola Ægypti corruerunt, vti prædixerat Isaias c. 19. 1. *Ingredietur Ægyptum*, inquit, *& commouebuntur simulacra Ægypti.* vide ibi dicta. At verò nusquam legimus Ægyptios adorasse ranas, sciniphes, muscas, locustas, quas Deus per Mosen eis immisit. Cùm ergo ait Sapiens, eos per mutas bestias punitos, quia mutas bestias adorauerunt, intellige bestias easdem in genere, non in specie. Denique Ægyptios non tantùm canem, arietem, vulturem, sed & scarabæum coluisse quasi numen, docet Euseb. lib. 3. de Præparatione c. 2.

VERS. 17. VT SCIRENT, QVIA PER QVÆ PECCAT QVIS, PER HÆC ET TORQVATVR] Syrus, *retribuetur*; Arabicus, *vt sciant quod iis rebus, quibus homo peccat, crucietur.* q. d. Quia Ægyptij bestias coluerunt, hinc per viles bestias, non eiusdem, D sed alterius speciei puniti sunt. Causam subdit Sapiens v. sequenti. Huic gnomæ succenturiantur leges talionis latæ, tum à Deo, tum à principibus. Notum est illud Dei mox à diluuio: *Quicumque effuderit sanguinem humanum, fundetur sanguis illius*, Genes. 9. 6. Et illud Christi: *Omnes qui acceperint gladium, gladio peribunt*, Matth. 26. 52. & illud Isaiæ c. 33. 1. *Væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis? & qui spernis, nonne & ipse sperneris?* Et illud Habacuc c. 2. 8. *Quia tu* (ô Babylon) *spoliasti gentes multas, spoliabunt te omnes qui reliqui fuerint de populis.* Denique, *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, Lucæ 6.

Culpa fit pœna. Gnomæ.

Moraliter hîc disce, quodlibet vitium sibiipsi esse supplicium, suumque sibi afferre tormentum. Sic gula parit crapulam, vigiliam, dolores capitis & stomachi, quibus ipsa punitur. Hinc diues Epulo lingua in igne gehennæ punitus est, quia lingua peccârat. Libido parit luem veneream, pluresque morbos, quibus ipsa plectitur. Auaritia parit mille curas, sollicitudines, ærumnas, dolores quibus ipsa mulctatur. Superbia parit innumeros angores animi, quod honoribus quos ambit non potiatur, sed potius vbique humilietur & deprimatur. Ira parit mille animi tumultus & fremitus, qui iratum assiduè lancinant & lacerant. Acedia parit inopiam, famem, nuditatem, quibus ipsa castigatur. Inuidia inuidum magis torquet, quàm æmulum: nam instar viperæ inuidi viscera dolore & angore rodit & corrodit. Quare verè rectéque S. August. *Iussisti Domine & ita est, vt sibi pœna sit omnis inordinatus animus.* Et S. Chrysost. in psal. 3. *Vnde est fons peccati*, inquit, *illinc est plaga supplicij.* B

Rabbini viros quinque recensent, qui iis in rebus quibus excelluerunt, & fortè superbierunt, puniti sunt. Primus est Samson, qui in suo robore; Secundus Saul, qui in collo altiori; Tertius Absalon, qui in coma densa & venusta, vnde ex ea suspensus interiit; Quartus Sedecias rex, qui in oculis bellis, ideoq; excæcatus est; Quintus Asa rex, qui in pedibus, vnde pedum languore percussus est, 3. Regum 15. 23. ita ipsi. *Plerumque ea in quibus peccamus, fiunt flagella peccantium*, ait Rupert. in c. 2. Ioannis, ac vitia iustè fiunt supplicia. Pulchro emblemate idipsum repræsentant nonnulli, qui pingunt equum. quem stimulat insidens Cupido, fugere, sed alligatum caudæ suæ lapidem molarem post se reptare, de quo carmen:

Vt fugit, & semper sequitur sua damna caballus,
Qui trahit heu scabra pondera dura molæ:
Sic fugiet, semperq; miser sua damna sequetur,
Qui fugit vltorem post sua terga Deum.

NON ENIM IMPOSSIBILIS ERAT OMNIPOTENS MANVS TVA, QVÆ CREAVIT ORBEM TERRARVM EX MATERIA INVISA, IMMITTERE ILLIS MVLTITVDINEM VRSORVM, AVT AVDACES LEONES] *Impossibilis*, id est *impotens*; ἀ τῷ ἠπόρει, id est *non aporiabatur*, id est non angustabatur, non arctabatur. VERS. 18.

Mundus factus ex materia inuisa quat

Pro *materia inuisa*, græcè est ἀμόρφου, id est *informi*, vti legit S. August. de fide & symbolo c. 2. Syrus, *ignota*. Alludit ad Gen. 1. 2. *Terra autem erat inanis & vacua*, vbi Septuag. vertunt, *inuisibilis & incomposita*, Aquila & Theodotion, *inane & nihil.* Vnde Primò, Eugubinus ibidem ait, mundum creatum esse ex materia inuisa, id est ex nihilo. nihil enim est inuisum, quia quod non est, videri nequit. RESP. 1

Secundò, Seleuciani & Hermiani hæretici, teste S. August. & Epiphanio libr. de Hæresibus, hinc opinati sunt materiam primam ab æterno Deo coëxtitisse, ex qua ipse in tempore mundum formarit indendo materiæ formam, vel potius formas, quas iam habet. Verùm hæc est hæresis. 2

Tertiò, Philo lib. de Mundi opificio. per *materiam inuisam* accipit ideam ex qua factus est mundus: hæc enim inuisibilis præextitit in mundo intelligibili, putà in mente Dei. Verùm hoc symbolicum est & mysticum. 3

Quartò, alij dicunt præpositionem ex significare ordinem non temporis, sed naturæ. Materia 4

enim priùs naturâ creata est à Deo, quàm forma: materia enim est subiectum, cui inhæret forma. A q. d. Manus tua, Domine, creauit orbem terrarum constantem ex informi materia, quam eadem manus tua priùs naturâ condidit, vt ex ea totum orbem formaret. Verùm hoc subtilius est, & extra propositum: Deus enim non eduxit formam mundi ex eius materia, sed simul tam tempore, quàm naturâ materiam & formam ex nihilo creauit, vniuitque. Adde, etsi materia in genere causæ materialis prior sit formâ, tamen vicissim forma in genere causæ formalis prior est materiâ: forma enim dat esse rei, ac proinde materiæ dat certam naturam & speciem.

Quintò genuinâ. Dico ergo Deum creasse κόσμον, id est mundum, non quo ad substantiam, sed quo ad eius ornatum (hunc enim significat κόσμος) & species *ex materia inuisa*, id est informi. Assignat enim B Sapiens hîc causam materialem non creationis mundi, sed rerum & specierum creatarum. Nam primo mundi die, Deus ex nihilo creauit hæc tria, cælum, terram & abyssum, id est copiam immensam aquarum, sed rudia & informia; deinde sequentibus sex diebus ex iis velut ex materia inuisa, id est rudi & informi chaos, omnes mundi res & species formauit, ornauit & figurauit. Græcum enim κτίζω, quod Noster vertit, *creare*, significat generatim fabricare, condere, formare. Quare, per *materiam inuisam*, non intelligit Sapiens materiam primam omni omnino forma carentem (huius enim nec in Genesi, nec alibi vlla fit mentio) sed corpora simplicia, quæ inuisa erant propter tenebras, quæ erant super faciem abyssi, ac ob carentiam decoris & ornatus sui. Vnde eadem C dicuntur informia, quòd carerent formâ non substantiali, sed accidentali.

Primo ergo mundi die cælum & terra creata sunt rudia & informia, id est inornata, ac deinde suis formis accidentalibus, putà luce, motu, sole, luna, stellis, omnique alio ornatu, reliquis diebus decorata, pulchra facta sunt & spectabilia. Sic Apost. ad Hebr. 11. 3. ait non creata, sed *adaptata esse sæcula verbo Dei, vt ex inuisibilibus visibilia fierent*, quia primo mundi die antequam lux fieret, terra non erat aspectabilis, omni etiam ornatu carebat: nec enim eam vestiebant herbæ & plantæ, non homines & animalia incolebant, aquis quoque cooperta erat: quare nec videri poterat, nec videri digna erat. Ita passim Patres & interpretes in Genes. 1. v. 2.

Vers. 19. AVDACES LEONES] Interpres Origenis 4. Peri arch. c. penult. vertit, *feroces leones*. Ferocia enim D facit eos audaces.

AVT NOVI GENERIS IRA PLENAS (græcè, νεοκτίστου θυμοῦ, id est recenti, vel recèns creato furore plenas: non enim erat opus Deo ad hanc vindictam nouas creare bestias, sed sufficisset iam creatis nouam indere sæuitiam & furorem) IGNOTAS BESTIAS, AVT VAPOREM IGNIVM SPIRANTES, AVT FVMI ODOREM PROFERENTES, AVT HORRENDAS AB OCVLIS

Vers. 20. SCINTILLAS EMITTENTES: QVARVM NON SOLVM LÆSVRA POTERAT ILLOS EXTERMINARE, SED ET ASPECTVS PER TIMOREM OCCIDERE] Pro *vaporem ignitum spirātes*, græcè est πυρπνόον φυσῶντα ἄσθμα, id est *ignivomū*, vel *flammiuomū spirantes anhelitum*, vti spirarunt serpentes igniti flatuque ardentes, à Deo immissi in Hebræos murmurantes, Numer. 21. 6. Deuter. 8. 15. Hinc pisces dicti Physeteres quasi flatores, quos Strabo lib. 15. scribit, fluctum maximum & accumulatum, ac caliginem reflationibus excitare, vt nauigantes ea, quæ præ oculis habent, cernere nequeant.

FVMI ODOREM PROFERENTES] Græcè, βρόμον λικμωμένους (alij legunt, λικμωμένους) καπνόν, id est *fumum ventilantes fumi*, id est spirantes cum sonitu, fremitu & stridore, fumum, reciprocatu anhelitus ventilatum. Ita Nannius & Iansen. iuxta illud Ouidij 7. Metamorph.

Aeripedes tauri vulcanum naribus efflant.

Et de Leuiathan siue balena ait Iob cap. 41. 9. & seq. *Sternutatio eius splendor ignis, & oculi eius vt palpebra diluculi*. Tales esse balenas in Norvegia scribit Olaus Magnus lib. 21. cap. 5. Tales ergo bestiæ fremunt, & cum fremitu fumum expirant, vtroque terribiles, vt audientes & intuentes percellant & penè exaniment.

HORRENDAS AB OCVLIS SCINTILLAS EMITTENTES] Græcè ἀστράπτοντας, id est fulgurantes, quasi fulgura & fulgetra vibrantes: nam ex oculis emicans ardor indicat interdum furorem, à quo promanat.

SED ET SINE HIS VNO SPIRITV POTERANT OCCIDI, PERSECVTIONEM PASSI AB IPSIS FACTIS SVIS, ET DISPERSI PER SPIRITVM VIRTVTIS TVÆ: SED OMNIA IN MENSVRA, ET NVMERO, ET PONDERE DISPOSVISTI] q. d. Quinimò poterat Deus sine vrsis, leonibus, aliisque bestiis, vno spiritu, id est vno flatu, imò vno verbo soloque iussu & nutu suo, afflare & occidere Ægyptios; sed iram tuam moderatus es Domine, quia omnia certa quadam ratione, moderatione & æquitate moderaris, temperas & mensuras. Vers. 21.

Pulchrè pieque Rupert. lib. 1. in Exod. ca. 34. *Grande*, inquit, *spectaculum Deus vniuersis orbis præstitit, cùm superbiam Ægyptiorum, non de leonibus & vrsis, sed de ranis domuit & muscis*. Et rursus c. 38. *Ecce*, inquit, *quales instruxit acies, quibus exordinibus sua castra complevit Dominus pugnando pro Israel: ranæ, cyniphes, musca atque locusta fuerunt castrorum eius acies: & ex eiusmodi cohortibus totas contra fortes Ægyptios composuit legiones, singulis milites secundum s. breues quidem & infirmos, verùm pro exercitibus Pharaonis satis valentes, duce imperio Dei. Nempe quod multis hominum exercitus facere non potuisset, ista phalanges locustarum strenua peregere militia.*

VNO SPIRITV] Cantacuzenus, per *spiritum*, accipit ventum validum, v. g. presterem, vel ecnephiam, qui domos, arbores, turres sternit, imò euellit & aliò transfert. Alij angelum: hic enim in castris Sennacherib vnâ nocte excidit 185. millia Assyriorum, 4. Reg. 19. 35. Simpliciùs accipias flatum vel anhelitum: hic enim magis significat Dei vim & potentiam, qua tam facilè poterat Ægyptios omnes necare, quàm facilè homo respirat. Sic enim ait Iob c. 4. 8. *Vidi eos, qui operantur iniquitatem, & seminãt dolores & metunt eos, flante Deo periisse, & spiritu iræ eius esse consumptos.*

PERSECVTIONEM PASSI AB IPSIS FACTIS SVIS] Græcè, ὑπὸ τῆς δίκης διωχθέντες, id est à *iudicio*, vel, à *causa criminali* (qua co-

rum scelera à iudice cognoscuntur, damnantur & plectuntur. Vnde Noster vertit, *ab ipsis factis suis) impulsi* vel *propulsati*. q.d. Poterant Ægyptij occidi à Deo solo halitu, sola voce, sola sententia, sicut iudex persequitur, condemnat & occidit reum sua sententia; qua eum ob malefacta morti addicit; sed iudex hanc sententiam physicè inefficacem ad occidendum exequitur per carnificem, qui reum plectit: Dei verò sententia non eget executore vel carnifice; quia per seipsam efficax est, & vltionem reipsa peragit. Nam Dei dicere, est facere. Vnde *verbo Dei cæli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.* Sic S. August. lib. 2. contra epist. Petiliani c. 19. illi conquerenti, quòd Catholici persequerentur Donatistas respondet, non Catholicos, sed malefacta & scelera Donatistarum persequi ipsos velut auctores. B

Et dispersi per spiritvm virtvtis tvæ] *Λικμώντες*, id est agitati quasi ventilabro. q. d. Poterat Deus solo flatu suæ potentiæ, velut vanno vel ventilabro, Ægyptios dispergere, id est dispellere, disiicere, perdere, sicut disiiciuntur paleæ cùm euentilantur, vt tenues vanescant in auras. Simili tropo ait Ieremias c. 15. 7. *Et dispergã eos*, ait Deus, *ventilabro in portis terræ interfeci & disperdidi populum meum.* Et Isaias c. 41. 16. *Ventilabis eos, & ventus tollet, & turbo disperget eos.* Et Zachar. c. 1. 19. *Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam & Israel.* Et Daniel c. 8. 4. *Vidi arietem cornibus ventilantem contra Occidentem.*

Sed omnia in mensvra, et nvmero, et pondere disposvisti] Loquitur propriè de pœnis Ægyptiis à Deo inflictis, earumque congrua moderatione. Vnde Syrus vertit, *omnia in mensura, noxia, & in ordine, & in pondere induxisti in eos.* Arabicus, *quoniam omnia ordinasti cum numero, & potentia, & mensura*, vel *pondere*, id est summa æquitate & ratione disposuisti omnia, ac admensus es pœnas Ægyptiis iuxta tuam non potentiam, sed sapientiam & æquitatem. Est metaphora ab humanis negotiationibus, in quibus æquitas & iustitia seruatur in mensurando, numerando & ponderando. Sensus ergo est q.d. Ideò Deus Aegyptiis immisit non leones & vrsos, qui eos laniarent, sed muscas & ranas, quæ eos dumtaxat vexarent, quia non volebat eos occidere, sed moderatè castigare & emendare, iuxta illud Isaiæ 28. 17. *Ponam iudicium in pondere, & iustitiam in mensura.* Punire in mensura, ait S. Bonauent. hîc, est punire non plus, quàm exigat culpæ quantitas: in numero non plus, quàm multiplicitas: in pondere, non plus quàm peccati ferat conditio siue qualitas. Huc pertinet sententia in Baltassarem lata *Mane, tekel, phares* Daniel. 5. 25. vide ibi dicta. Hinc S. Michael iudicij diuini circa animas administer, pingitur cùm gladio & statera, quasi meritorum & demeritorum, præmiorum & suppliciorum libripens, qui omnia ad amussim librat & adæquat.

Huc facit exemplum blasphemi, qui, vt narrat Nicephorus lib. 1. c. 20. armatus Deum prouocabat ad duellum: immisit ei Deus exilem muscam, quæ per galeæ foramen ita assiduè eum exagitauit, vt cum ea luctando fessus victusque, suam amentiam confiteretur. Nam, vt ait Philo lib. 1. de Vita Mosis: *Homines cùm bella gerere volunt, auxi-*

lia sibi consciscunt potentissima quibus infirmitatem
A *supplent: Deus verò omnipotens & nullius egens si quando vult tamquam instrumentis quibusdam vti ad exigenda supplicia, non valida eligit, sed vilia paruaque, atque ita noxios plectit: quod tunc etiã Ægyptiis accidit.*

Verùm hæc sententia generalis, non solùm in pœnis & præmiis, sed in omni omnino re locum habet, ac verissima est: at quo modo & sensu?

Omnia in mensura, numero & pondere.

Primò, S. August. lib. 4. de Genesi ad litteram cap. 3. 4. 5. hæc tria applicat ipsi Deo, per eaque accipit ideas diuinas, iuxta quas omnia iustè apteque fecit & disposuit: Deus enim est prima & increata mensura omnia mensurans, & numerus omnia numerans, & pondus omnia ponderans: vnde ab eo omnes creaturæ suam mensuram, numerum & pondus mutuantur & hauriunt. Hæc 1
B enim est cuiuscumque rei mensura numerus & pondus, quæ ideæ suæ in mente Dei respondet, quamque illi Deus sua sapientia & prouidentia admetiri decreuit. Audi S. August. Dialogo quæst. ad Orosium quæst. 39. *Numerus, & mensura, & pondus ipse Deus est: ipse est numerus sine numero, à quo est omnis numerus: ipse est mensura sine mensura, à quo est omnis mensura: ipse est pondus sine pondere, à quo est omne pondus. Omnia ergo in numero, & mensura, & pondere disposuit tamquam si diceret: Omnia in se disposuit.*

Idem S. August. (vel quisquis est auctor) lib. Sententiarum vnius & viginti. c. 18. mensuram attribuit Patri, numerum Filio (qui est numero secunda persona) pondus Spiritui sancto, qui & Amor dicitur, S. Bonauentura per mensuram sumit clementiam Spiritus sancti omnia conseruantis:
C per numerum sapientiam Filij ordinantis: per pondus potentiam Patris operantis.

Huc accedit S. Bernard. serm. 1. de Septuag. vbi asserit Deum in hac vita omnia disposuisse in mensura, numero & pondere: in futura verò, putà in cælesti beatitudine, sine mensura, numero & pondere: quia ibi omne bonum nostrum erit Deus qui quaquauersum est immensus; et si idem ipse, ibi quoque iusta & certa mensura, meritis cuiusque commensa, singulis Beatis se suamque gloriam communicabit. Quocirca S. Bernard. ibidem cælestem Patrem alloquens, ait: *Intense pondus vtique, nec mensura sed satietas est & affluentia summa: sed nec habes numerum*, scilicet qualem habent res terrenæ, sed alium cælestem dignum Deo & Beatis.

Secundò, idem S. Bernard. serm. 51. inter par- 4
D uos, mensuram attribuit loco & tempori, cuique rei attributo & admenso; numerum, partibus rei corporeæ, aut varietati & mutabilitati rei incorporeæ; pondus, dignitati rei.

Tertiò, auctor Hypognosticon (apud S. Au- 2
gust. tom. 7.) lib. 6. c. 4. per mensuram accipit rei qualitatem, per numerum quantitatem, per pondus rationem peræquatam.

Quartò, magis appositè S. August. libr. 4. de 3
Genesi ad litteram c. 3. *Mensura*, ait, *omni rei modum præfigit, & numerus omni rei speciem præbet, & pondus omnem rem ad quietem & stabilitatem trahit.* Igitur Deus disposuit omnia in mensura, numero & pondere, id est in modo, specie & ordine. Idem August. lib. de Natura boni cap. 3. *Hæc tria*, ait, *modus species & ordo, tamquam generalia bona*

sunt in rebus à Deo factis: & ita habet tria vbi magna A *sunt, magna bona sunt: vbi parua, parua bona sunt: vbi nulla, nullum bonum est.* S. Augustinum sequitur S. Thomas 1. p. q. 5. a. 5. vbi docet omnem rem, siue omne bonum habere mensuram, quæ cuilibet rei certum modū ex determinatione suorum principiorum, siue causarum, tam efficientium, quàm materialium, præscribit & præstat: habere numerum, qui cuique rei suam formam & speciem præbeat: habere pondus, id est inclinationem ad suos actus suumque finem, ac proinde hoc pondus rem ipsam ad suam quietem & stabilitatem trahere. Idem quæst. 45. art. 7. *Mensura*, ait, *refertur ad substātiam rei limitatam suis principiis, numerus ad speciem, & pondus ad ordinem*, indeque euincit in qualibet re esse vestigium, siue repræsentationem S. Trinitatis. Nam *secundùm quod res est quadam substantia creata*, inquit, *repræsentat causam &* B *principium, & sic demonstrat personam Patris, qui est principium, non de principio. Secundùm autem quod habet quamdam formam & speciem, repræsentat Verbum, secundùm quod forma artificiati est ex conceptione artificis. Secundùm autem, quod habet ordinem, repræsentat Spiritumsanctum, in quantum est amor, quia ordo effectus ad aliquid alterum, est ex voluntate, creantis.*

Ratio à priori.

Rationem à priori dat Plato dialog. de natura, quòd fas non erat, nisi pulcherrimum facere eum, qui est optimus? pulchritudo autem consistit in iusta ratione & proportione, putâ in mensura, numero & ordine.

Gnomæ.

Huic gnomæ antistropha est illa 4. Esdræ 4. 36. *In statera ponderauit sæculum, & mensura mēsurauit tempora, & numero numerauit tempora.* Omnia ergo planè suis constant numeris, appenduntur ponderibus, mensuris discreta subsistunt. Pythagoras omnia quæ fiunt, numeris constare asseruit, ex eorumque harmonia & concentu vniuersa generari. Est autem numerus, ait, extensio atque actus seminalium rationum in vnitate regnantium: numerus præterea est in diuina mente consistens, à quo & ex quo omnia componuntur & permanent, ordine quodam indissolubili inuicem distributa. Pythagoram magistrum secuti Pythagorici censuerunt, omnia fieri per numeros: hosce enim rebus omnibus dare harmoniam & concentum pulcherrimum: Deum ergo mundum hunc numerosa & summè concinna proportione administrare instar citharœdi, qui citharam ad numeros scitissimè pulset, ac suauissimam efficiat harmoniam & molediam. Et Plato in Timæo docet mundum factum esse per cubum ternarij, id est per 27. in quo numero omnis harmonia & consonantia consistit: nam ter tria faciunt nouem, ter nouem faciunt 27. ex quo Valentinus hæreticus suos triginta Æones quasi numina accepisse videtur, de quibus Tertull. lib. contra Valentinum. Virgil. verò lib. 12. Æneid. de bilance fatorum Æneæ & Turni, ita canit:

Iupiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet, & fata imponit diuersa duorum,
Quem damnet labor, & quo vergat pondere lethum.

Igitur, vt rem in summam genuinè, clarè & methodicè colligam: Deus primò disposuit omnia *in mensura*, dum fecit vt res quælibet habeat suam quantitatem & mensuram, in longitudine, latitudine & crassitie, v. g. vt homo habeat mensuram sex pedum in altitudine, sesquipedem in latitudine, pedem, in crassitie; vt hæc arbor tantam habeat mensuram altitudinis, alia aliam; vt cæli sint tant magni, non maiores, nec minores, &c.

In numero] vt verbi gratia, cæli sint vndecim, non plures: elementa sint quatuor, non plura, nec pauciora; tot sint species animalium, piscium, auium, serpentium, totque singularum indiuidua, non plura, nec pauciora; tot angeli, tot homines; tot electi, tot reprobi, tot metalla, tot arbores, tot flores, tot arenæ, non plures.

In pondere] vt quodque habeat suam grauitatem, locum & ordinem, v. g. vt terra sit ponderosissima, ideoque ima, deinde super eam sit aqua, super aquam sit aër, super aërem sint cæli suo quique ordine & gradu. Rursum vt quodque habeat suum pondus, id est inclinationem, propensionem, impulsum, impetum. Vide Vallesi. S. Philosoph. cap. 70.

Secundò, dum fecit, vt res quælibet in entitate, siue genere entis & rerū, suam habeat entitatis mensuram, numerum & pondus.

Tertiò, dum fecit vt eadem habeat in suis potentiis, qualitatibus, accidentibus, dotibus, actibus. Creauit enim Deus substantias non nudas, sed vestitas accidentibus sibi propriis, & cōgruis ad suas operationes: atque omnes inter se velut chordas discordes in cithara ita coordinauit, vt concordem harmoniam efficiant. Vide quàm aurum sit fuluum, quàm gemmæ coruscēt, quàm lilia albicent, quàm rosæ purpurascant, quàm aues suis coloribus & plumis sint distinctæ. Hinc C Hugo Cardinalis hoc loco ex Rabano interpretatur de veritate, iudicio, iustitia; quoniam Deus rebus dedit verum esse, distinctionem sine confusione, debitam cuique perfectionem. Holcot hæc tria exponit, limitatam perfectionem, tam in essentia, quàm in potentia; distantiam certam à Deo, quomodo numeri ab vnitate distant: sunt enim essentiæ sicut numeri; naturalem appetitum ad id, in quo natura perficitur, quod est rei cuiusque pondus.

Denique huc facit illud S. Bernardi serm. 3. in Pētecoste: *Tria in magno huius mūdi operere cogitare debemus, videlicet quid sit, quomodo sit, ad quid sit constitutus. Et in esse quidem, rerū inæstimabilis potentia commendatur, quòd tam multa, tam magna, tam multipliciter, tā magnificè sunt creata. Sanè in modo ipso sapientia singularis elucet: quòd hæc quidē* D *sursum, hæc verò deorsū, hæc in medio ordinatissimè sint locata. Si verò ad quid factus sit mediteris, occurrit tam vtilis benignitas, tam benigna vtilitas, quæ etiam ingratissimos quosque multitudine & magnitudine beneficiorum possit obruere. Potentissimè siquidem ex nihilo omnia, sapientissimè pulchra, benignissimè vtilia sunt creata.*

Moral. de ordine & modestia.

Moraliter, disce à Deo Deique prouidentia ordinem, modum & modestiam. Deus enim tam appositè singula inter se ordinauit, vt inter ea summus sit ordo, decor, concordia, harmonia, quies & modestia iuxta illud: *Concentum cæli quis dormire faciet?* Iob 38. 37. Inter aues vide pauonem caudam suam ocellatam explicantem, & tot gemmis, quot oculis distinctam. vide simul incessum pauonis, qui lentus est, maturus & mo-

dictus: hic docet te in tua sapientia & dotibus non exultare, sed modestiã præ te ferre. Verè quidam dixit: Religiosus sit turtur in cella, accipiter in schola, in mensa passer, vt communia comedat; in ambulacro pauo, vt quietè incedat, ne quem turbet vel excitet. Vniuersum ergo est speculum & typus modestiæ, adeoque modestia originem habet à Deo, qui per essentiam modestissimus & quietissimus est. Vnde S. Ambrosius 1. Offic. c. 18. *Diues, ait, est modestia, quia portio Dei est.* Mundus ergo totus quietus, silens & modestus inclamat nobis studium quietis, silentij & modestiæ. Rursum hic ordo & quies est sepes & munimentum singularum creaturarum, vt euerti aut lædi nequeant. Sic modestia est sepes, munimentum, custodia & tutela omnium virtutum internarum. Insuper hic ordo & compositio est decus creaturarum. Vide vt aues suis plumis decorè vestiantur & muniantur; poma, pyra, nuces, &c. suis corticibus, animalia sua pelle & pilis: tua vestis, tuus color, tuus decor, tuus custos & tutor est modestia.

Porrò, sicut creaturæ omnes & singulæ, non in vna parte & actione dumtaxat, sed in omnibus & singulis sunt ritè ordinatæ & compositæ, ita & tua modestia extendere se debet ad totum corpus, vt omnes eius partes, motus, actiones, gestus ad modestiam fingat & componat, iuxta monitum S. Petri epist. 1. c. 1. 15. *Secundum eum, qui vocauit vos sanctum, & ipsi in omni conuersatione sancti sitis.* Et illud sponsi de sponsa: *Quàm pulchri sunt gressus tui in calceamentis filia principis!* Cant. 7. 1. Intuere reginam in publicum procedentem vide quàm sit composita, quàm ornata, quàm modesta: nihil in ea inuenies incompositum: ita & corpus tuum per modestiam compone. In Vita S. Mechtildis legimus, eam ita modestam & silentem fuisse, vt videretur esse muta; & si cum ea loquereris, putares te cum angelo loqui.

Hoc est quod ait Ecclesiast. 27. 12. *Sanctus in sapientia sua manet sicut sol, stultus sicut luna mutatur.* Sicut ergo sol quaquauersum per suos radios suum decorem ostendit, ac per nubem transparet, & in ea parelium quasi alium solem efficit: ita quisquis es fidelis præsertim Religiosus vel sacerdos, animam sapientiæ & virtutis sole illustra, vt ille in omnibus tuis motibus & actibus, quasi parelius transpareat & resplendeat. Esto quasi quidam in terra obambulans sol, imò Deus, & quasi sanctus in carne angelus. Tale fuit Verbum incarnatum, quod radios diuinitatis per humanitatem euibrauit. Vnde S. Hieron. in c. 9. 5. Matthæi, agens de eius vocatione & sequela Christi, *Certe, inquit, fulgor ipse & maiestas diuinitatis occulta, quæ etiam in humana Christi facie relucebat, ex primo ad se videntes trahere poterat aspectu.* Et in c. 21. dans causam, cur nemo restiterit Christo, cùm flagello eiecit vendentes è templo, mensas euertit aliaque fecit, quæ infinitus non fecisset exercitus: *Igneum enim quiddam, inquit, atque sidereum radiabat ex oculis eius, & diuinitatis maiestas lucebat in facie.* Tu ô sacerdos, tu, ô fidelis, habes Christum in anima tua per gratiam habitantem: tu sæpè, imo quotidie, Christum in Eucharistia recipis: ostende ergo Christum habitare in anima tua, sicut habitauit in humanitate à se assumpta: fulgor virtutis eius in tuo vultu, in tuis verbis, in tuis moribus, in tua modestia resplendeat: *An ne-*
A *scitis*, inquit Apostolus, *quia membra vestra templum sunt Spiritus sancti, &c. & non estis vestri? Empti enim estis pretio magno: glorificate & portate Deum in corpore vestro*, 1. Corinth. Esto ergo templum Dei; tua mens sit Sanctum sanctorum, tuum corpus sit Sanctum Spiritus sancti, vt in eo sit altare thymiamatis, putà deuotionis & diuinæ laudis, candelabrum scientiæ & doctrinæ, mensa benignitatis & beneficentiæ. Ita tulit Christum in suo vtero B. Virgo Deipara, ac proinde in eius oculis, voce, membris, totoque corpore effulgurabat eius maiestas, sanctitas, puritas, modestia, deuotio, *vt ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis, figura probitatis*, ait S. Ambros. libr. 2. de Virgin. Narrat Dionys. Carthus. in c. 5. de Diuin. nomin. sancti Dionysij Areopagitæ, hunc è Græcia in Iudæam venisse; ibique B. Virginem con-
B uenisse, ac tanta claritate fulgentem eius vultum conspexisse, vt præ nimio stupore deficiens in terram cecideit, dixeritque, *Nisi ratione naturali & fide cognouissem vnicum esse Deum, hanc ipsam Virginem pro dea haberem.*

Hac de causa iusserat olim Deus pontifici ingressuro in templum sub pœna mortis, vt vestiret se tunica hyacinthina, ex qua infernè circumquaque dependerent tintinnabula 72. *Vt audiatur sonitus*, inquit, *quando ingreditur & egreditur sanctuarium in conspectu Domini, & non moriatur*, Exodi 28. 35. Causam dat S. Hieron. de Vestibus pôtif. *Vt gressus, inquit, pontificis, & motus, & vniuersa vocalia sint. Veritatem mente concipiat, & toto eam habitu resonet & ornatu, vt quid quid agit, quidquid loquitur, doctrina sit populorum.* Omnia ergo
C sua membra, omnes actiones & sermones, gestus & motus, in mensura, numero & ordine disponat, vt in suo microcosmo referat & repræsentet macrocosmum, imò auctorem macrocosmi Deum æternum & Sanctum sanctorum.

MVLTVM ENIM VALERE TIBI SOLI SVPERERAT (minùs rectè Complut. legunt, *superat*, id est superest & restat, licèt eòdem redeat Vers. 22.
sensus) SEMPER: ET VIRTVTI BRACHII TVI QVIS RESISTET?] Græcè, *multum viribus pollere tibi adest semper, & roboris brachij tui quis contra stabit?* Vatabl. *etenim ampla* (alij, *magnifica*) *penes te potestas semper est*, &c. Brachium datur Deo anthropopathôs, ac symbolum est Dei potentiæ, fortitudinis & roboris inuicti, imò omnia vincentis & sternentis.

QVONIAM TAMQVAM MOMENTVM STA- Vers. 23.
D TERÆ, SIC EST ANTE TE ORBIS TERRARVM (græcè non est τὸ *terrarum*, sed tantùm *totus mundus*) ET TAMQVAM GVTTA RORIS ANTELVCANI (græcè ὀρθρινὴ, id est matutini, quę manè ante lucem ex frigore nocturno condensata constrictaque, radiis solis refractis tepescens, liquatur, ac rorulenta delabitur in terram) QVÆ DESCENDIT IN TERRAM] Vatabl. *humi delapsa*. Sic & Syrus: Arabicus verò, *& omnis orbis terrarum coram te, tamquam depressio lingulæ bilancis*, &c. *Momentum* ergo est minima inclinatio, depressio, ortus aut deuergentia bilancis ad imum vergentis. Græcè enim est ῥοπὴ ἐκ πλαστίγγων, id est vergentia vel inclinatio ex lancibus vel trutinis, quæ scilicet cùm semper agitentur, semper hinc vna pars præ alia magis minusque est.

Orbis coram Deo est quasi gutta.

pendula vna enim eleuata, altera inclinatur, dependet & deprimitur. Probat Deum multum valere, id est esse robustum & potentem, ex eo quòd totum orbem, omnesque eius vires manu contineat velut stateram. Sensus ergo est q. d. Sicut propensio & inclinatio lancis res minima est & minimi momenti: sic etiam minimus est mundus vniuersus respectu Dei. Secundò sicut instabilis & transiens est lancis inclinatio, sic & mundus transit & præterit coram Deo. Tertiò, sicut lanx è iugo siue librili suspensa, minimo motu & quasi atomo tenentis eam potest agitari, & in aduersam partem inclinari: sic & mundus totus est in manu Dei per omnia, vt quocumque Deus vult, eò mundus illico inclinetur, vergat & propendeat. Sicut ergo libripens regit dirigitque lances; sic Deus librat regitque mundum, omnesque homines, angelos, ceteraq; quæ in mundo sunt. Simile est de gutta roris, quæ ante lucem descendit, & statim ortu solis siccatur: sorbetur enim vel à terra vel à sole, & euanescit: talis planè est orbis coram Deo. Si enim Deus ab orbe retraheret suum concursum, quo eum sustentat, illico orbis in nihilum suum relaberetur. vide dicta Isaiæ 40. v. 12. 15. 17. vbi ait: *Ecce gentes quasi stilla situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt.* Addit S. Ambrosius in psal. 1. stateram hanc notare, Deum omnia cum iustitia condidisse, atque in nobis diuinæ iustitiæ tantùm esse momentum.

Vers. 14.

Ite nunc reges & principes ad hoc stateræ momentum; ite & in sceptris vestris si lubet superbite, regna regnis addite, imperium Asię & Europæ ambite. Heu quid agitis? pro momento belligeratis, in puncto luditis, guttam immensâ cupiditate sititis. Ite mortales, terræ & terrenis velut talpæ inhiate, prædia ampla concupiscite, palatia æternitati figite, opes opibus, honores honoribus accumulate. Quid tantis vitæ totius impendiis molimini? Vt punctum hoc terræ in millies millena puncta partiamini, vt puncti centies millesimam partem occupetis. Quin Dei fauorem & gratiam ambitis? Ille digito claudit & librat totum hunc terræ cælique globum; ille mille mundos, imò milliones mundorum longè hoc perfectiores in instanti condere potest. Ille in se continet opes, honores, voluptates infinities maiores, quàm totus hic mundus ostentet. Ille in se sperantes facit omnipotentes, ait S. Bernard. Ille se amantes efficit felices, & beat eterna gloria. Ille vastissimum cæli empyrei ambitum, imò totius orbis dominium vobis promittit; cur ergo momentum immensitati, guttam mari, instans æternitati

Deus immensus.

antefertis? O quàm magnus es, Domine, in cuius

Psal. 8.

conspectu totus orbis est instar momenti & guttæ? *Domine, Dominus noster, quàm admirabile est*

Psal. 18.

nomen tuum in vniuersa terra! Quoniam eleuata est magnificentia tua super cælos. Cæli enarrant gloriam

Psal. 144.

Baruch 3.

Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum. Magnus Dominus, & laudabilis nimis, & magnitudinis eius non est finis. Magnus est, & non habet finem,

Gnomæ.

excelsus & immensus. Nam, vt ait S. Gregor. Nazianz. orat. in Natalitia, loquens de Deo: *Vniuersum esse in seipso, numquam inceptum numquam desiturum complexus continet, tamquam infinitum quoddam & interminatum essentiæ pelagus.* Et in Carm. *In te omnia permanent, ad te confertim festinant omnia.* Et S. Dionysius de Diuin. nomin. c. 5. *Deus,* ait, *non quonis modo est ens, sed simpliciter & incircumscriptè totum esse in se pariter cõplexus & anticipãs.* Et S. Cyprian. li. quòd idola non sunt dij. *Mundi vnus est rector, qui vniuersa, quæ sunt, verbo iubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hinc nec videri potest, visu clarior est: nec comprehendi, tactu purior est: nec æstimari, sensu maior est: & id sic eum dignè æstimamus, dum inæstimabilem dicimus.*

Vidit, imò à Salomone didicit, idipsum Plato, & ex eo Seneca, qui Præfat. l. 1. Natur. quæst. *Cùm te,* inquit *in illa verè magna sustuleris, quoties videbis exercitus subrectis ire vexillis, & quasi magnum aliquid agatur, equitem modò altiora explorantem, modò à lateribus affusum, libebit dicere: It nigrum campis agmen. Formicarum ille discursus est in angusto laborantium. Quid illis & nobis interest, nisi exigui mensura corpusculi? Punctum est illud, in quo nauigatis, in quo bellatis, in quo regna disponitis, minima etiam, cùm illis vtrimque oceanus occurrit. Sursum ingentia spatia sunt, in quorum possessionem animus admittitur: at ita si minimum secum ex corpore tulit, si sordidum omne detersit, & expeditus leuisq; ac contentus modico emicuit.* Et nonnullis interiectis: *Quid est Deus? Mens vniuersi. Quid est Deus? quod vides totum, & quod non vides totum. Si demum magnitudo sua illi redditur, qua nihil maius excogitari potest. Si solus est omnia, opus suum & extrà & intrà tenet.*

Vers. 24

Sed misereris omnium (hominum: græcè enim est πάντας, quod est masculinum, non neutrum) quia omnia potes, et dissimulas peccata hominum propter poenitentiam] q. d. Cùm posses perdere Ægyptios ceterosq; peccatores, ex eo quòd totum orbem velut momentum stateræ manu contineas; tamen õs pepercisti & parcis, quia misericors es, & misereris omnium: tua enim misericordia æquatur tuæ omnipotentiæ, imò ea vestitur & armatur, quare per eam fit immensa & omnipotens quocirca per eam dissimulas peccata hominum, hoc fine, vt ipsi pœnitentiam agant, itaque eos in gratiam recipias, ac viscera misericordiæ in eos effundas.

Omnipotentia est causa summæ misericordiæ.

Nota illarum, non dicit, *misereris omnium* quia misericors es; sed *quia omnia potes,* id est quia omnipotens es. Ratio est Prima, quia Deus ex eo quòd omnipotẽs est, omnia quasi nihili, ideoq; indigna suâ irâ & indignatione reputat, iuxta illud Poëtæ: 4

Dignum te Cæsaris ira

Nullus honor faciet.

Sic leo latratus canis non æstimat dignos irâ suâ. Secunda, quia iram posse cohibere, & peccantibus posse parcere, excelsi & generosi est animi, & 5 qui non impotens sit sui, sed potens maximè ad sibi, quidquid tandem acciderit, imperandum: quo fit vt hæc in Deo excellens natura, eius animi magnitudinem & omnipotentiam declaret. Vnde S. Fulgent. epist. 7. ad Venantium c. 4. *Deus,* ait, *multus est ad ignoscendum: in hoc multo nihil deest, in quo est omnipotẽs misericordia, & omnipotẽtia misericors: tanta est autem benignitas omnipotentiæ, & omnipotẽtia benignitatis in Deo, vt nihil sit quod nolit, aut non possit, relaxare conuerso,* Deniq; idem canit Ecclesia cùm dicit: *Deus qui omnipotentiam tuam parcendo maximè & miserãdo manifestas.* vide & Senecam libro de Ira, & in Sapiente: *Sa-*

piens, inquit, *inimicá superior est.* Hinc Cato alapâ percussus, negauit ad se iniuriam peruenisse. Idem A Seneca lib. 1. de Clementia c. 3. *Nullum*, ait, *ex omnibus clementia magis, quàm regem & principem decet. Illæ enim virtutes magnis viris decori gloriaq; sunt. si illis salutaris potētia est, pestifera vis est valere ad nocendum.* Tertiò, *misereris*, id est condonas

3 peccatori pœnam & culpam propter pœnitentiã, vt sequitur, *quia potes omnia*: quia condonare peccata opus est summæ potentiæ, ac maioris, quàm sit creare cælum & terram, ob rationes, quas cum S. Chrysostomo & S. Augustino affert S. Thomas 1. 2. p. 114. art. 9. Sic Iudex potest, imò tenetur punire reum, sed non potest ei culpam indulgere. hoc enim est regis aut summi principis. Ergo maioris potentiæ est misereri, quàm punire: hoc enim rex inferioribus committit, illud quasi opus regium sibi reseruat. Huc facit illud S. Fulgentij B epist. 7. cap. 13. Si misericors est Deus, vniuersa potest peccata dimittere. Non est perfecta bonitas, à qua non omnis malitia vincatur. Quartò, & optimè, *misereris omnium*, scilicet creaturarum, dando ea quibus indigent, *quia omnia potes*, q. d. Quia tu, qui ditissimus es & potentissimus, potes supplere & ditare omnium creaturarum indigentiam & miseriam: tu enim in omnibus potes omnia; aut potius, quasi dicat, Licet possis perdere orbem terrarum solo nutu, vt præcessit; tamen id non facis, sed misereris, id est eum, & peccatores in eo conseruas, quia potes omnia, vti creare, ita & in suo esse misericorditer conseruare. Nam vt ait v. 27. *Parcis omnibus, quoniam tua sunt Domine.* Hoc est quod ait c. 12. 16. *Et ob hoc, quòd omnium Dominus es, omnibus te parcere facis.* C ita à Castro, Dei enim misericordia est omnipotẽs, tam in miserendo, quàm in operando. nulla enim tanta est miseria, quam curare non valeat velitq; Dei misericordia. Quare sicut miseriæ hominum sunt infinitæ: sic pariter misericordia Dei est infinita. Quocirca abyssus miseriæ nostræ inuocat abyssum diuinæ misericordiæ. Ideò enim Deus permittit, vel immittit tot tantasque miserias hominibus, vt habeat obiectum, in quod exerat diuitias misericordiæ suæ. Hæc enim omnes omnium hominum & creaturarum miserias, in immensum superat & transcendit. Vnde illud Psaltis: *Misericordia Domini plena est terra*: Et, *Miserationes eius super omnia opera eius.*

IT DISSIMVLAS PECCATA HOMINVM PROPTER POENITENTIAM] Græcè *in*, vel *ad*, *pœnitentiam*, q. d. Deus dissimular & punire differt peccata hominum hoc fine, vt ipsi culpam D agnoscant & pœnitentiam agant: iuxta illud Rom. 2. 4. *An diuitias bonitatis eius, & patientia, & longanimitatis contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit?* id est adducere cupit & conatur. Et illud Isaiæ 30. 18. *Expectat Dominus vt misereatur vestri.* ita Cantacuzenus, Vatabl. Osorius & Iansen.

Quare minùs genuinè multi sic explicant, q. d. *Dissimulas*, id est condonas peccata hominum propter pœnitentiam, quam ipsi egerunt vel agunt.

Hinc S. Thomas 3. p. q. 86. art. 1. docet erroneam esse opinionem illorum, qui sentiunt aliquem in hac vita pœnitentiam agere, & mores suos emendare non posse.

Porrò pœnitentia non est nuda resipiscentia, A & morum mutatio, vt volunt Lutherus, Beza & Erasmus in cap. 3. S. Matthæi, & 1. Corinth. 7. & Caluinus lib. 3. Instit. cap. 3. §. 5. sed & dolor, contritio & detestatio peccatorum commissorum, eorumq; punitio, castigatio & satisfactio. Quare iidem perperam etymon pœnitentiæ, dant vt dicatur à *pone*, id est post vel posterius, quasi *pœnitere* idem sit quod *posterius consilium tenere*; cùm Patres & prisci Latini *pœnitentiam* à *pœna* deriuẽt, vt idem sit, quod *pœna tenentia*, vt ait S. August. lib. de vera & falsa pœnitentia cap. 19 & S. Isidor. lib. 3. Etymol. cap. vlt. Vnde Ausonius epigr. 22. de occasione & pœnitentia, eam ita loquentem inducit: Pœnitẽtiæ natura & etymon.

Sum dea, quæ facti non factiq; exigo pœnas,
Vt te pœniteat, sic metanœa vocor.

B Et Lactant. lib. 6. ca. 24. *Resipiscit* inquit, *ac mentem suam quasi ab insania recipit, quem erroris piget, castigatque seipsum dementia, & confirmat animum suum ad rectè viuendum.* vide Bellarm. libr. 1. de Pœnit. cap. 7.

DILIGIS ENIM OMNIA, QVÆ SVNT (omnes res à te creatas, quæ à te suum esse acceperunt: peccatum autem Deo ita exosum, non est res à Deo creata, sed ab homine facta: vnde explicans subdit) ET NIHIL ODISTI EORVM, QVÆ FECISTI: NEC ENIM ODIENS ALIQVID CONSTITVISTI AVT FECISTI] Græcè, *κατεσκεύασας*, id est præparasti & ordinatè composuisti. Septuag. Romæ correcti habent, *neque enim odio habens aliquid constituisses*: & sic legit S. Augustinus. q. d. Misereris omnium, quia omnia diligis velut opera tua; ergo illa odio prosequi nequis: condidisti enim ea ex amore: ideo enim ea fecisti, vt tuam bonitatem eis ostenderes, tuumque esse eis communicares. Hinc Genes. 1. dicitur: *Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valdè bona.* Nam vt docet S. Thomas 1. p. q. 20. a. 2. amor noster amat res, quia bonæ sunt, Deus verò amat res, non quia bonæ sunt, sed vt eas faciat bonas: amor enim ipsius est causa bonitatis rerum. Pro *odisti*, græcè est *ἐβδελύξω*, id est abominaris, auersaris, execraris. Apage ergo Caluine, qui doces Deum reprobos creasse ad damnationem & gehennam, ideòque ad peccatum, quo mererentur gehennam. Facis ergo Deum auctorem peccati, ac proinde Deus tuus, non alius quàm diabolus sit oportet. Diabolus enim est auctor omnis mali? sicut ex aduerso Deus omnis boni est fõs & origo. Et Deus odit & in gehenna castigat peccatum, quomodo illud facit? *nihil* enim *odisti Domine eorũ, quæ fecisti.*: &, vt ait S. Fulgent. *Deus non est illorum auctor, quorũ est vltor.* Quare Deus diligit omnes homines, quà homines sunt; odit verò nonnullos, quà peccatores sunt: quia scilicet peccata, quæ ipse odit, instigante diabolo perpetrarunt. Odit ergo opus nostrum, quod peccando fecimus nos; amat verò opus suum, quod ipse fecit, scilicet naturam & gratiam, ait S. August. tract. 110. in Ioannem.

Ex hoc loco & similibus patet, in Deo verum & propriè dictum esse actum amoris, quo non tantùm amat seipsum, sed & omnia creata, præsertim angelos, animas & homines & sanctos. Dices, Ergo actus amoris, quo Deus amat creaturas, cùm sit liber, & possit abesse à Deo, addit ali- In Deo verè est actus amoris quo amat creaturas. Obiectio.

quid ad actum amoris, quo Deus amat seipsum; imò ille actus huic accedit; ergo Deo eiusq; actui potest aliquid addi. quod est absurdum, cùm omnia, quæ sunt in Deo, sint idem cum Deo & Dei essentia infinita, cui nihil addi potest.

Respons. Respondetur, exteriùs tantùm addi actui Dei obiectum, putà creaturam, quæ amatur; interiùs verò nihil addi actui Dei, quo amat seipsum. Hic enim cùm sit infinitus, purissimus, simplicissimus, perfectissimus, sine vlla sui mutatione, vel additione, extendit se ad amandum creaturas, cùm eas vult amare, ideoque eas creat & beat. Actus enim ille est velut pelagus immensum, quod creaturam velut guttam absorbet sine vllo sui incremento. Nam vt dixit v. 23. *Tamquam momentum staterae, sic est ante te orbis terrarū, & tamquam gutta roris antelucani.* Quocirca, vti profundè & clarè præ aliis explicat Illustrissimus Dominus B Augustinus Oregius, Sanctissimi Domini Nostri Vrbani Octaui Eleëmosynarius, æquè ac Theologus, tract. 1. de Deo vno cap. 14. q. 1. Si Deus ab æterno voluisset amare & creare, quæ defacto noluit; & vice versâ noluisset, quæ voluit; in Deo nulla fuisset futura mutatio. Nam per eundem indiuisibilem suæ voluntatis actum, qui est diuina substantia, æquiualens infinitis volendi aut nolendi actibus, voluisset quæ noluit, & noluisset quæ voluit. Non enim ex eo quòd voluntatis diuinæ mutetur obiectum secundarium, ad quod liberè terminatur, sequitur mutari Deum, sed sat est mutari creaturas. Et sicut non mutatur Deus ex eo, quòd coëxistat per sui immensitatem iis rebus, quibus antea non coëxistebat: ita pariter non intelligitur mutari Deus, si intelligatur voluisse ab æterno esse ea, quæ non sunt; vel non esse, quæ sunt. Ob infinitam enim perfectionem actus diuini intellectus & voluntatis, potest Deus vnico simplicissimo & indiuisissimo actu, intelligere ab æterno habituras existentiam res omnes, quæ sunt eam habituræ in quacumque temporis differentia; & per eundem etiam actum cognoscit, non habituras existentiam res, quæ non existent. Ita per eundem simplicissimum actum vult ea existere, quibus decreuit dare existentiam, & non vult existere ea, quæ non decreuit producere, sed voluit remanere tantùm intra numerum rerum possibilium. Non intelligeretur ergo mutari Deus, si ab æterno intelligeretur voluisse, quæ noluit; & quæ voluit, noluisse: sicut vno eodemque actu vult ea, quæ vult, & non vult ea quæ reprobat, & quibus decreuit non dare existentiam.

Vers. 26. QVOMODO AVTEM POSSET ALIQVID PERMANERE, NISI TV VOLVISSES? AVT QVOD A TE VOCATVM NON ESSET, CONSERVARETVR?] *Vocatum*, id est creatum, & voce Dei ex nihilo in rerum naturam & existentiam euocatum: Dei enim dicere est facere, Dei vocate est creare. *Dixit enim, & facta sunt* omnia. ita S. Athanas. serm. 3. contra Arrianos Simili phrasi Apost. Rom. 4. 17. ait de Deo: *Qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt, tamquam ea quæ sūt*, dum ex non entibus facit entia, & ex non existentibus existentia: non entia enim ita parent Deo, sicut entia, quare si à Deo vocentur, illicò se sistunt & existunt. Probat Deum diligere opera sua, etiam homines peccatores, v. g. Ægyptios, quia illos & illa conseruat. Nam sine Dei concur- A su illa sustentāte permanere non possent, sed illico redirent in nihilum, ex quo à Deo euocata & creata sunt. Conseruatio ergo hominum & creaturarum est quasi continuatio primæ creationis, & quasi continua eorum creatio. Sicut ergo Deus primitùs illa creauit ex amore, sic eadem conseruat ex amore.

Deus conseruat res quadrupliciter.

Porrò, vt eruditè notat noster Lessius lib. 10. de Attributis diuin. cap. 3. hæc creaturarum à Deo conseruatio, licet vnica sit & vnius modi; quadruplici tamen modo concipi potest: Primò, per 1 modum sustentationis, quasi creatura Deo, veluti firmissimo fundamento & fundo, sit innixa, & ipse eam infernè quasi sustineat, ne in centrum sui nihili recidat. Sic S. Dionysius de Diuinis nominib. cap. 10. Deum vocat sedem omnipotentem, fundum, fundamentum omnium. Et S. Gregorius B 2. Moral. c. 12. ait Deum esse infra omnia, & subtus creaturam sustentare. Secundò, per modum 2 suspensionis: Deus enim creaturam ex abysso nihili quasi trahit sursum versus seipsum ad esse, & ad speciem certam, & in ea illam quasi suspensam tenet, ne in suam abyssum, vnde educta est, recidat. Tertiò per modum influxus & subministra- 3 tionis. Sic D. Augustinus lib. 4. de Genesi ad litt. cap. 12. & S. Dionysius suprà, conseruationem vocant operationem, largitionem, indesinentem, subministrationem esse & naturæ. Idem significatur cùm Deus dicitur omnium esse, omnium vita. Quartò, per modum connexionis & constrictionis. Sicut enim res fluxa, nisi assiduè constringa- 4 tur & connectatur suis partibus, statim diffluit & dissoluitur: ita nisi Deus interiùs constringat & C connectat particulas omnes minimas, aut totalitates rei, ipsa tota in nihilum soluetur. Hoc significant Patres cùm dicunt, Deum omnia continere & constringere.

PARCIS AVTEM OMNIBVS: QVONIAM TVA SVNT DOMINE, QVI AMAS ANIMAS] Syrus, *quia tua sunt Domine omnia, diligis animas*, propter quas cetera omnia creasti. Vers. 27. Hæc est altera ratio, quare Deus Ægyptios ceterosque peccatores non illico occidat, sed moderatè castiget vt resipiscant & saluentur; quia scilicet res omnes, ac præsertim animæ, sunt possessio & peculium Dei: quia enim Deus omnes creauit, hinc in omnes velut res suas plenum habet proprietatis dominium, omnesque vt sui iuris ex asse possidet. Nam, vt sapienter ait Cantacuzenus, boni heri & possessoris est, ita res suas procurare, vt iis D parcat, ne temerè eas perdat, aut inutiliter sine fructu prodigat & consumat. Quare si nos, in quibus viget concupiscentia & luxus, res nostras non prodigimus sine vtilitate & commodo, quantò magis omnium procurator, & qui omnia prouidet procuratque Deus, qui omnes capillos nostros in numerato habet, curabit res nostras, non tantùm vt sint, sed & vt benè recteque constitutæ sint?

Vnde Nota. Pro τοῦ *Domine, qui amas animas*, græcè significantius est, *Δέσποτα φιλόψυχε*, id est, *Domine animarum adamator*, Deus enim animas, vt ceteris omnibus creaturis nobiliores & pretiosiores, singulariter amat & diligit: ipse enim proprio ore animam homini inspirauit, eamque ad suam imaginem sibi simillimā condidit, Genes. 2. 7.

Deus φιλόψυχος, cur?

uerſ. 2. 7. ipſe propter animas, putà propter homines, totum mundum, & omnia quæ in eo ſunt, creauit; ac ne animæ lapſæ in peccatum perirent, Chriſtum in carnem & in crucem miſit. Vide ergo, ô homo, quàm animam tuam diligere, eiuſque ſalutem curare debeas, ac deinde animas quoque certorum hominum, quas ita dilexit Deus, quaſque Chriſtus pretioſo ſuo ſanguine redemit: nimirum hæc fuit φιλανθρωπία, id eſt, eximius ille amor Dei in homines, quem adeò celebrat & inculcat Apoſtolus ad Titum cap. 3. v. 4. Hoc eſt, quod Deus per Ezechielem proclamat cap. 18. A 4. *Ecce omnes animæ, meæ ſunt, vt anima patris, ita & anima filij mea eſt.* Hinc rectè colligas, Deum cuique animæ dare auxilium ſufficiens ad ſalutem.

Rurſum, tu *Domine amas animas*, id eſt vitas, etiam Ægyptiorum cæterorumque impiorum, ideoque eos non ſtatim occidis, ſed moderatè caſtigas, vt reſipiſcant & mortem euadant, ac vitam aſſequantur, præſentem longæuam, futuram verò æternam. Idipſum illuſtri viſione Chriſtus demonſtrauit Carpo, quam recenſet S. Dionyſ. epiſt. 8. ad Demophilum.

CAPVT DVODECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRoſequitur idem argumentum Dei bonitatis & clementiæ, quomodo ſcilicet Deus impios Chananæos illico non perdiderit, ſed modicè caſtigarit, & ad pœnitentiam inuitarit, vt hoc exemplo cæteris peccatoribus ſpem veniæ daret, eoſque ad pœnitentiam & morum correctionem alliceret.

1. O Quàm bonus & ſuauis eſt Domine ſpiritus tuus in omnibus! 2. Ideoque eos, qui exerrant, partibus corripis: & de quibus peccant, admones & alloqueris: vt relicta malitia, credant in te Domine. 3. Illos enim antiquos inhabitatores terræ ſanctæ tuæ, quos exhorruiſti, 4. quoniam odibilia opera tibi faciebant per medicamina, 5. & filiorum ſuorum necatores ſine miſericordia, & comeſtores viſcerum hominum, & deuoratores ſanguinis à medio ſacramento tuo, 6. & auctores parentes animarum inauxiliatarum, perdere voluiſti per manus parentum noſtrorum, 7. vt dignam perciperent peregrinationem puerorum Dei, quæ tibi omnium charior eſt terra. 8. Sed & his tamquam hominibus pepercisti, & miſiſti ante ceſſores exercitus tui veſpas, vt illos paulatim exterminarent. 9. Non quia impotens eras in bello ſubiicere impios iuſtis, aut beſtiis ſæuis, aut verbo duro ſimul exterminare: 10. ſed partibus iudicans dabas locum pœnitentiæ, non ignorans, quoniam nequam eſt natio eorum, & naturalis malitia ipſorum, & quoniam non poterat mutari cogitatio illorum in perpetuum. 11. Semen enim erat maledictum ab initio: nec timens aliquem, veniam dabas peccatis illorum. 12. Quis enim dicet tibi: Quid feciſti? aut quis ſtabit contra iudicium tuum? aut quis in conſpectu tuo veniet vindex iniquorum hominum? aut quis tibi imputabit, ſi perierint nationes, quas tu feciſti? 13. Non enim eſt alius Deus quàm tu, cui cura eſt de omnibus, vt oſtendas quoniam non iniuſtè iudicas iudicium. 14. Neque rex neque tyrannus in conſpectu tuo inquirent de his quos perdidiſti. 15. Cum ergo ſis iuſtus, iuſtè omnia diſponis, ipſum quoque qui non debet puniri, condemnare, exterum æſtimas à tua virtute. 16. Virtus enim tua iuſtitiæ initium eſt: & ob hoc quòd omnium Dominus es, omnibus te parcere facis. 17. Virtutem enim oſtendis tu, qui non crederis eſſe in virtute conſummatus, & horum, qui te neſciunt, audaciam traducis. 18. Tu autem dominator virtutis, cum tranquillitate iudicas, & cum magna reuerentia diſponis nos: ſubeſt enim tibi, cùm volueris poſſe. 19. Docuiſti autem populum tuum per talia opera, quoniam oportet iuſtum eſſe & humanum, & bonæ ſpei feciſti filios tuos: quoniam iudicans das locum in peccatis pœnitentiæ. 20. Si enim inimicos ſeruorum tuorum, & debitos morti, cum tanta cruciaſti attentione, dans tempus & locum, per quæ poſſent mutari à malitia. 21. cum quanta diligentia iudicaſti filios tuos, quorum parentibus iuramenta & conuentiones dediſti bonarum promiſſionum? 22. Cùm ergo das nobis diſciplinam, inimicos noſtros multipliciter flagellas, vt bonitatem tuam cogitemus iudicantes & cùm de nobis iudicatur, ſperemus miſericordiam tuam. 23. Vnde & illis, qui in vita ſua inſensatè & iniuſtè vixerunt, per hæc, quæ coluerunt, dediſti ſumma tormenta. 24. Etenim in erroris via diutius errauerunt deos æſtimantes hæc, quæ in animalibus ſunt ſuperuacua, in-

fantium insensatorum more viuentes. 25. Propter hoc tamquam pueris insensatis iudicium in derisum dedisti. 26. Qui autem ludibriis & increpationibus non sunt correcti, dignum Dei iudicium experti sunt. 27. In quibus enim patientes indignabantur, per hæc quos putabant deos, in ipsis cùm exterminarentur videntes, illum, quem olim negabant se nosse, verum Deum agnouerunt; propter quod & finis condemnationis eorum venit super illos.

Vers. 1. O QVAM BONVS ET SVAVIS EST DOMINE SPIRITVS TVVS IN OMNIBVS?] scilicet rebus creandis, conseruandis, alendis, gubernandis; ac præsertim in hominibus, tam in decernendis pœnis, quàm in assignandis præmiis huius vitæ, quàm & futuræ: nam Deus præmiat Beatos in cælo vltra meritum, & damnatos in inferno cruciat citra demeritum: merentur enim illi ampliùs torqueri. Syrus, *quoniam spiritus tuus bonus inhabitans est in omnibus*, Arabicus, *quoniam spiritus tuus bonus est in omnibus*; græcè, *nam incorruptibilis spiritus tuus est in omnibus*, omnia scilicet conseruans, etiam impios, sed ita vt ab eis non vitietur, nec polluatur. *Incorruptibilis* ergo est, tum quia ab ira, nec à vindicta, aliaue passione vinci & corrumpi se sinit, sed ingenitam in omnes bonitatem & suauitatem iugiter custodit, vt vertit Noster: tum quia res à se factas, etiam homines impios, non perdit, nec corrumpit, sed conseruat, ac ad pœnitentiam & salutem inuitat: tum quia sceleribus hominum, quos creat, alit & conseruat, non maculatur, nec corrumpitur: tum quia res corruptas, ac præsertim homines peccato perditos, per pœnitentiam reficit & restaurat.

Spiritus Dei incorruptibilis quintupliciter.

Spiritum Dei accipe, communem tribus personis S. Trinitatis. q.d. O Domine, quàm in omnibus rebus etiam impiis, ostendis te suauem & benignum ex ingenito tibi suauitatis & benignitatis spiritu. Tu enim es φιλόψυχος, id est singularis animarum amator, vti paulò antè dixit. Es autem talis *in omnibus*, quia omnes afflas & impellis ad bonum, omnibus inspiras pietatem, omnes incitas ad virtutem, ad pœnitentiam & ad odium vitiorum. Potest quoque accipi spiritus notionalis, putà Spiritus sanctus: huic enim, vtpote per amorem procedenti à Patre & Filio, appropriatur bonitas & suauitas. Vnde ex eo quòd Spiritus hic vocatur *incorruptibilis*, probat S. Athanas. epist. ad Serapionem, Spiritum sanctum esse Deum.

Tropol. Methodius in Catena Iob cap. 27. per spiritum incorruptibilem, accipit conscientiam incorruptam, quam Deus cuique indit, quæ facit, vt de Deo, etiam cùm peccata punit, rectè sentiamus, nec eius seueritatem, sed nostram malitiam accusemus.

Spiritus hic suauitatis & bonitatis connaturalis est Deo, ideoque illi commensus, infinitus & immensus, ac proinde infinito honore colendus, & infinito amore, si fieri posset, redamandus æquè ac imitandus. Præclarè S. Leo serm. 10. de Quadragesima: *Si dilectio Deus est*, ait, *nullum debet habere terminum charitas, quia nullo potest claudi fine diuinitas*. B. Laurentius Iustinianus serm. de S. Andrea: *Est inquieta res amor, non contenta limitibus, singularitatem non patiens, numquam dormitans, semper operans, euidentissimis per se manifesta iudiciis, quæ nescit medium personarum*, &c. Amor enim transformat hominem in Deum. Nam, vt ait S. Greg. Nyssenus orat. de pueris præmaturè mortuis: *Homo à Deo factus est, vt esset diuinæ virtutis animatum quoddam simulacrum.*

Dulcedo Dei mira.

Has delicias suauitatis diuinæ gustauit Psaltes dicens: *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abscondisti timentibus te!* psal. 30. 20. Et sponsa, cùm iis ebria exclamabat: *Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo*, Cant. 2. Et S. Magdalena, cùm pœnitens & amans suauissimas funderet compunctionis lacrymas. Easque sentiunt verè pœnitentes & compuncti. Noster S. Franciscus Xauerius in mediis persecutionibus, ærumnis & laboribus Indicis, iis ita abundabat, vt cor eius non caperet. vnde hæ eius erant voces: *Satis est Domine, satis est.*

Dei dulcedo omnia amara dulcorat.

Hanc spiritus diuini suauitatem senserat S. Aug. vnde in Soliloquiis c. 22. ita cum eo dissuauiatur: *Renuit consolari anima mea, vt digna habear internis consolationibus æternis: quia iustum est vt amittat te, quicumque in aliquo alio magis se consolari eligit, quàm in te. Et obsecro summa veritas te per se, non permittas me in aliqua consolatione vana consolari quàm in te, sed peto vt omnia mihi amarescant, vt tu solus dulcis appareas animæ meæ, qui es dulcedo inæstimabilis per quam cuncta amara dulcorantur. Tua enim dulcedo Stephano lapides torrentis dulcorauit, tua dulcedo craticulam B. Laurentio dulcem fecit. Pro tua dulcedine ibant Apostoli gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni habiti sunt pro nomine tuo contumeliam pati. Ibat Andreas securus ad crucem & gaudens, quoniam ad tuam dulcedinem properabat. Hæc enim tua dulcedo ipsos Apostolorum principes sic repleuit, vt pro ipsa crucis patibulum vnus eligeret, alter quoque caput ferientis gladio supponere non timeret. Pro hac emenda Bartholomæus propriam pellem dedit. Pro hac quoque gustanda venenum poculum intrepidus Ioannes potauit. Hanc verò vt gustauit Petrus, omnium inferiorum oblitus, clamauit quasi ebrius, dicens: Domine bonum est nos hic esse, faciamus hic tria tabernacula.* Matth. 17.

Vnde concludit: *Hæc est enim illa beatitudo, Domine Deus noster, quam expectamus daturum te nobis, pro qua tibi Domine continuè militamus, pro qua tibi mortificamur tota die, vt in tua vita tibi viuamus.*

Regula discretionis spirituum.

Rursum, ex hac gnome disce regulam discretionis spirituum, quâ scilicet discernas spiritum tuum & cuiusque alterius, an bonus sit, an malus. Vis scire quo agaris spiritu, præsertim in corripiendo & castigando, vide an id quod agis facias suauiter, an durè; benignè, an rigidè; leniter, an asperè; modestè, an imperiosè. Si prius inuenias, scito esse spiritum Dei: si posterius, esse spiritum mundi vel diaboli. Spiritus sanctus enim in homine suauitatem & dulcorem quemdam sibi similem efficit, tam in dicendo, monendo, imperando, quàm in agendo & operando; spiritus verò mundi, duritiem & asperitatem: nam

Spiritus ſanctus eſt ſuauis, benignus, lenis, modeſtus: ſpiritus verò mundi eſt durus, rigidus, aſper, imperioſus. Vnde Apoſt. Galat. 6.1. *Fratres*, inquit, *etſi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui ſpirituales eſtis, huiuſmodi inſtruite in ſpiritu lenitatis*. Et S. Petrus ep. 1. c. 3. 4. Chriſti ſpiritum ita deſcribit, eumque in Chriſtianis depoſcit: *Qui abſconditus eſt cordis homo*, inquit, *in incorruptibilitate quieti & modeſti ſpiritus, qui eſt in conſpectu Dei locuples*. Vide vtrobique dicta.

Vers. 2. IDEOQVE EOS, QVI EXERRANT, PARTIBVS (malè legit Hugo *patribus*, q.d. Qui à patrum doctrina aberrat) CORRIPIS, ET DE QVIBVS PECCANT, ADMONES ET ALLOQVERIS (Lucifer pro S. Athanaſ. *admonens alloqueris*, leniter caſtigas, vt non tam caſtigare, quàm eos admonere & ſuauiter alloqui, id eſt conſolari, videaris) VT RELICTA MALITIA, CREDANT IN TE DOMINE] *Credant*, id eſt, te agnoſcant, colant, ament, revereantur, & per omnia obediant. Qui enim verè credit Deum eſſe Deum, illumque apprehendit & æſtimat pro dignitate, vti par eſt, hic vtique eum reueretur, amat & colit. ita S. Bonau. Lyran. Hugo & alij.

Porrò aliter Dionyſ. Errantes, inquit, *corripis partibus*, id eſt per partes, dum non ſimul omnes è medio tollis, ſed tantùm illarum partem aliquam, quæ ceteris ſtatuatur in exemplum.

Vatab. pro *διὸ*, id eſt *ideo*, per diæreſin legit *δι' ὃ*, id eſt *per quem*, ſcilicet *πνεῦμα*, id eſt *ſpiritum*. q.d. Per ſpiritum tuum ſuauiter corripis & admones eos, qui errant & peccant. Spiritus tuus ſuauis cauſa eſt & adminiſter moderatæ pœnæ, qua paulatim caſtigas impios.

Vox *alloqueris* notat internam Dei inſpirationem & locutionem; qua ipſe in animis peccatorum loquitur, & in memoriam reducit, quanta & quàm grauia peccata commiſerint, quorum ipſi non recordantur, ideoque ſe poſſe, & ex iuſtitia debere, eos acriter punire ac perdere pro meritis; ſed ex clementia malle ſe moderatè caſtigare, vt reſipiſcant & ſaluentur: quod ſi id facere negligant, maiora, imò æterna, eos manere ſupplicia, aliaque his ſimilia ſalubriter inſpirat, quæ eos ad pœnitentiam moueant, qualia amicus amico ſuggereret, vt eius bono conſulat.

Vers. 3. ILLOS ENIM ANTIQVOS INHABITATORES TERRÆ SANCTÆ TVÆ, QVOS EXHORRVISTI] Græcè *μισήσας*, id eſt, *odio habens*, vel *cùm odio habuiſſes*. Pendent hæc & ſequentia à verbo *perdere voluiſti* v. 6. Significat Chananæos incolas Palæſtinæ ob enormia eorũ ſcelera, à Deo per Ioſue & Hebræos fuiſſe eiectos & exciſos.

Vers. 4. QVONIAM ODIBILIA OPERA TIBI FACIEBANT PER MEDICAMINA] Græcè, *διὰ φαρμακειῶν*, id eſt *per veneficia*, per quæ tum venena propriè dicta accipe, q.d. Chananæi veneno homines necabant, vti etiamnum faciunt nonnulli Barbari apud Indos, tum incantationes & maleficia, quibus ſagi & magi ope dæmonis incantant, perdunt & occidunt homines, animalia, ſegetes, &c. q.d. Deus perdidit Chananæos, quia dediti erant veneficiis & maleficiis, erantque magi & malefici: hæc enim ſcelera præ ceteris exoſa ſunt Deo.

ET SACRIFICIA INIVSTA] Græcè, *ἀνόσιος*, id eſt non ſancta, non pia, ſed impia & ſceleſta: Eſt mioſis. Talia ſunt, quæ fiunt diabolo vel idolis in iniuriam veri Dei. item quæ fiunt ex victimis hominum, vt ſequitur; aut ex rebus obſcenis & impuris, qualia erant ſacrificia Veneris, Priapi, Bacchi, &c.

Pro *ſacrificia* græcè eſt *τελετὰς*, quæ vox Secundò, ſignificare poteſt initiationes aut ſacra, quibus quis initiatus ſit, aut alios initiet. q. d. Chananæi erant ſacerdotes ſacris impiis initiati, & alios iiſdem initiantes & conſecrantes.

Vers. 5. ET FILIORVM SVORVM NECATORES SINE MISERICORDIA, ET COMESTORES VISCERVM HOMINVM, ET DEVORATORES SANGVINIS A MEDIO SACRAMENTO TVO,
Vers. 6. ET AVCTORES PARENTES ANIMARVM INAVXILIATARVM PERDERE VOLVISTI PER MANVS PARENTVM NOSTRORVM] Pergit recenſere ſcelera Chananæorum, ob quæ Deus eos diſperdidit. Primùm eſt, quòd filios ſuos necarent ſine miſericordia, præſertim dum eos immolabant idolis.

Secundum, quòd homines hominumque viſcera comederent; per *viſcera* non ſola exta, ſed & carnem omnem intellige, iuxta illud Virgilij:

Et ſolida imponit taurorum viſcera flammis.

Vnde viſceratio priſcis erat carnis crudæ diſtributio, quæ fieri ſolebat in feſtis ſolemnibus, vel in funere excellentis perſonæ. Hinc lib. 8. Liuius refert, populo viſcerationem datam à M. Flauio in funere matris. Itaque Chananæi turpiùs in hoc delinquebant, quòd viſcerationem dabant carnium, non aliarum animantium, ſed humanarum, & fortaſſe filiorum, quos immolabant: quo quid immanius & horribilius? ita à Caſtro.

Tertium, quòd vorarent ſanguinem *à medio ſacramento tuo*; græcè, *ἐκ μέσου μυσταθείας σου*, id eſt *interpoſito iuramento tuo*. q.d. Chananæi cùm fœderibus, aliiſque contractibus & rebus interponerent iuramentum, illud ſanciebant potu ſanguinis humani, vti etiamnum Barbari nonnulli faciunt; atque olim fecit Catilina in ſua coniuratione contra patriam, putà Romam, vti aſſerit Cicero in Catilin.

Aut potiùs *à medio ſacramento*, id eſt ſacrificio, *tuo*. q.d. Chananæi cùm Deo, qui tu ſolus es Domine, ſacrificarent homines, quin & filios, ſacrificium illud conſummabant epulo ſiue cõuiuio, in quo carne & ſanguine humano oblatis & ſacrificatis veſcebantur: hęc ergo tollebant de *medio ſacramento*, id eſt ſacrificio, vti etiamnum faciunt Braſilij; atque olim Gentiles Saturno filios ſuos deuoranti, humana hoſtia, imò filiis ſuis immolatis, ſacrificaſſe notiſſimum eſt ex Plutarcho, Euſebio, Clemente Alex. Cyrillo, & aliis; vti & iſtud, ſacrificantes ſcilicet de ſacrificiis ſuis comediſſe. Sanè Chananæos, & illorum exemplo Hebræos, filios ſuos immolaſſe Moloch, liquet 4. Reg. 23. 10. pſal. 105. 37. Leuit. 18. 21. & 27. vbi fusè hac de re egi. Senſus ergo eſt q.d. Non ſatis erat Chananæis mactare filios per parricidium, ſed & eorum mactatione voluerunt litare Deo, eumque placare & venerari per ſacrilegium; quæ ſumma erat Dei iniuria & blaſphemia. Hac enim immolatione ſignificabant Deo placere hæc parricidia, imò per ea Deum coli velle, cùm hoc diaboli ſit proprium, qui non niſi ſceleribus paſcitur & colitur.

Posset quoque deuoratio sanguinis non solius humani, sed cuiusuis animalis immolati, putà bouini, ouini, caprini, accipi. Sanguinem enim quemlibet bibere, nota & causa est crudelitatis. Vnde Iudæis Deus vetuit esum sanguinis, iussitque sanguinem omnem sibi soli libari & effundi. Sanguis ergo Deo debitus erat & sacer, quia anima & vita sita est in sanguine. Sicut ergo anima Deo quasi sacra est, sic & sanguis. Vide dicta Genes. 9. 4. Leuit. 7. 26. & Deuter. 12. 23. & seq. Quare τὸ *à medio sacramento tuo*, exponi posset, *à media sacra lege tua*. q. d. Hi voratores sanguinis, sanguinem tibi ex lege tua sacrum & sanctum, sacrilegè sibi surripuerunt & potauerunt. Quocirca in Græco elegans & neruosa est antithesis, *θοίνας αἵματος*, id est conuiuium vel conuiuas sanguinis: *θοίνη* enim dicitur hoc epulum à *θεὸς* & *οἶνος*, quòd in festis deorum largiùs vinum bibere solerent, ait Athen. lib. 2. q. d. In *θοίνῃ*, id est in conuiuio sacro, fit Dei epulum ex vino: at hoc Chananæorum fiebat ex sanguine. Erat ergo conuiuium non vini, sed sanguinis, ideoque cruentum, horrendum, ac Deo inuisum & exosum.

Lectio varia.

Nota. Codices Græci hîc mirè variant. Primò
1 enim Iansen. legit, *μύστας ἀνιμόσου θιασμοῦ σου*, id est mystes & sacerdotes execrandi cultus tui, quo scilicet Chananæi te colebant humanâ victimâ & sanguine. Aut *ἀνιμόσου, μύστας τε θιάσου σου* (vt habet Aldina editio) sic vt τὸ *ἀνιμόσου* referatur ad *αἵματος*. q. d. Execrandi sanguinis erant deuoratores; deinde subdatur *μύστας τε θιάσου*, id est *& quoque erant mystæ*, id est occultatores & suppressores, veri *cultus tui*, quem ipsi acceperant à Noë, Abraham, ceterisque patribus, qui olim ibidem verum Deum vera religione coluerant.

2 Secundò, Petrus Nannius legit, *καὶ σπλαγχνοφάγον ἀνθρωπίνων σαρκῶν θοίνας*, id est, *& intestina vorare* soliti erant, nimirum *humanarum carnium epulas*. Deinde, *καὶ αἵματος ἀνιμοσοῦν*, id est, *& sanguinem abligurierunt*. Mox, *μύστας τε θιάσου*, id est *& sacrificos* siue *flamines thiasi*. Est autem

Thiasus quid?

thiasus propriè chorus bacchantium, siue Mænadum; dictus *θίασος*, *ἀπὸ τοῦ θειάζειν*, id est *diuina cantare*; aut *ἀπὸ τοῦ θεῖν*, id est *à currendo*: currebant enim quasi lymphatici. Hinc *θιάσαι* & *χορεῦσαι*, id est choros ducere, saltare, tripudiare. Vnde Virgil. ecloga 5. in Bacchide.

Instituit Daphnis thiasos inducere Baccho.

Erat ergo thiasus saltatio, chorea & pompa, quæ Bacchø in sacrificio exhibebatur; item conuiuium sacrum & conuiuantium cœtus. Vnde Clemens Alex. orat. Protrept. thiasum vocat insanum, putà thyrsum Bacchicum. Hinc & Romani in editione Græca, in Notis annotant quosdam legere hîc, *ἀνιμόσου μύστας θιάσου*, id est *mystas è medio initiatos thiaso*, id est choro bacchantium, sicque legit Cantacuzenus.

3 Tertiò, alij pro *θοίνας σου* legunt *θειασμὸν*, id est, furorem diuinum, quo aguntur fanatici, quem Plato *ἐνθουσιασμὸν* vocat. Vnde Vatablos legit, *μύστας τε θειασμοῦ* vertitque, *& sacerdotes diuini furoris*, vel *sacerdotes fanatricos*. Nam *θειάζειν* est numine afflari, nec compotem esse sui: vnde *θειασμὸς* est afflatus, diuinatio, conuiuium.

4 Quartò, Vaticanus codex correxit, *ἐκ μέσου μυσταθείας σου*, q. d. *E medio sacramenti tui*, vel *arcani diuini tui*, vt vox *μυσταθείας* nouata (nam alibi
A non inuenitur, & Auctor huius libri plura alia nouat) & conflata sit ex *μύστης* & *θεῖος*, q. d. Arcanum diuinum. Sic videtur legisse Vulgatus interpres, nisi malis ipsum legisse, *ἐκ μέσου μυσταθειασμοῦ σου*, id est *ex medio mystico cultu*, id est sacramento, vel sacrificio, *tuo*.

Quare alienum & coactum videtur, quod Lyran. Hugo, à Castro & nonnulli alij censent, per *sacramentum* accipi terram sanctam, eamque vocari *medium*, quia sita erat in medio climate terræ habitabilis. q. d. Hos omnes idolorum cultores voluisti perdere è medio sacramenti tui, id est è medio terræ, in qua tua sacramenta constituisti, arcana tua, aut cultum tuum; nempe è medio cultorum tuorum: non enim decens erat, vt in medio tot impiorum pius populus moraretur, aut inter tot execranda sacra
B cultus Dei verus exerceretur. Vnde Complut. & Regij verba transponunt, sicque legunt, *& deuoratores sanguinis, & auctores parentes animarum inauxiliatarum perdere voluisti à medio sacramento tuo*, id est à media terra sancta.

Minùs quoque proposito satisfacit, quod suspicatur noster Lorinus, *μυσταθείας* positum videri pro *μυσταδείας*. *μυστάδες* autem à Phauorino vocatur collegium, societas siue cœtus vatum, huncque à Nostro vocari *sacramentum*, quasi sacrilegi hi Chananæi fuerint, *ex medio sacramenti*, id est sodalitij sacri Deo, hoc est sacramentum, qui ritè quondam coluissent Deum, sed ab iis defecissent ad idola, & deos Gentium, eorumque sacra, sacerdotia, & fana profana.

ET AVCTORES PARENTES ANIMARVM
C INAVXILIATARVM PERDERE VOLVISTI] *Auctores*, scilicet cędis & necis filiorum: hos enim paulò antè vocauit, *filiorum suorum necatores*, idque significat Græcum *αὐθέντας*, quod Gaza, Budæus, aliique vertunt *αὐτόχειρας*, id est eum, qui suâ manu sibi aut suis manus infert, & mortem consciscit. Sic eum Euripides, Æschylus, aliique prisci hanc vocem vsurpant; sed posteriore æuo vox *αὐθέντης* vsurpata fuit pro auctore, imò ab ea deriuant nomen *auctor*, licèt Seruius in illud lib. 12. Æneid. *Auctor ego audendi, auctor* deriuet ab *augeo*. Vnde *αὐθεντέω* est approbo, auctoritatem addo; & *αὐθεντία* est potestas, auctoritas; & *αὐθεντικῶς*, id est *authenticè*, idem est, quod cum auctoritate, vel auctore certo. Pro *γονεῖς*, id est *parentes*, Vatab. legit *φονεῖς*, id est *occisores*; sed omnia exemplaria habent *γονεῖς*. Verum tamen est,
D quòd apud Chananæos *γονεῖς* erant *φονεῖς*, id est parentes erant filiorum cæsores, ideoque non tam parentes, quàm perditores. Rursum, pro *αὐθέντας* Cantacuzenus legit, *λυθέντας*, id est *solutos*, quippe qui vincula naturæ, inquit, perruperint, vt genitores esse desinere viderentur, quorum erant interfectores.

Sensus est q. d. Apud Chananæos ipsimet parentes; qui filios suos inauxiliatos, id est quibus nemo alius auxiliabatur (quis enim auxiliaretur filiis, quos parentes ipsi sacrificabant, qui in eos summum ius & potestatem habebant?) iure naturæ, imò iure paterno, maximè tutari, & à nece vindicare debuerant, cùm & vrsi, pardi, cæteræque bestiæ pro catulis tuendis vsque ad mortem depugnent: hi, inquam, illos ipsos filios suos, sua

manu mactabant & immolabant. Ita Romani in suis Notis, Iansenius & Nannius, qui pro *ἀβοηθήτων*, id est *inauxiliatarum*, legit, *βουθύτων*, id est *mactatarum instar boum*, vel taurorum. Proles vocant *animas* synecdochicè & metonymicè, quia paruuli à parentibus tenerè diliguntur, quasi ipsorum forent animulæ; ideoque barbari & plusquam feri sunt, qui eas necant, præsertim in auxiliatas & omni ope destitutas. Vnus fuit S. Franciscus Xauerius, qui Bernardum Iaponium hospitis sui in Iapone filium à patre paupere, quòd eum alere non posset, neci destinatum eripuit, aluit, instruxit, & in Societatem Iesu admissum, Romam ad S. Ignatium transmisit: bis vtique Bernardi pater, quòd vitam tam corpori, quàm animæ dederit. At quis dabit nobis plures Xauerios?

PERDERE VOLVISTI PER MANVS PARENTVM NOSTRORVM] Per manus Iosue & Iudicum, qui eum secuti sunt.

VERS. 7. VT DIGNAM PERCIPERENT PEREGRINATIONEM PVERORVM DEI, QVÆ TIBI OMNIVM CHARIOR EST TERRA] Primò, Lyran. per modicam verborum metathesin, id est transpositionem, sic exponit q.d. Patres nostri, putà Iosue & Hebræi, expulere Chananæos, vt ipsi locum expulsorum occuparent, ac perciperent *peregrinationem*; græcè *ἀποικίαν*, id est coloniam, *puerorum*, id est seruorum & filiorum, *Dei*, putà Abrahæ, Isaac & Iacob in terra Chanaan, *quæ tibi omnium charior*, id est charissima, *est*: in illa enim peregrinati sunt Abraham, Isaac & Iacob: vnde eamdem Deus ipsis, id est eorum posteris, promisit, ideoque eamdem, expulsis Chananæis, Hebræis per Iosue donauit & tradidit.

Secundò, q. d. Ideo expulisti impios Chananæos, vt eorum *terra*, id est terræ & regiones, quæ tibi ceteris erant chariores, perciperent nouam dignamque se peregrinationem, hoc est peregrinorum & aduenarum coloniam; colonìam, inquam, filiorum Dei, id est fidelium & piorum Israëlitarum. Hunc sensum exigunt Græca, quæ habent verbum singulare, *vt dignam reciperet colonìam filiorum Dei, quæ tibi omnium pretiosissima*, vel *honoratissima est terra*. Ita vocatur Iudæa propter Dei electionem & benedictionem, quia Deus eam elegerat, vt in ea conderet sibi templum, in quo habitaret, æquè ac Synagogam siue cœtum populi fidelis, à quo ritibus & sacrificiis à se sanctis legitimè coleretur. Denique, quia in ea nascituros, prædicaturus & moriturus erat Christus, itaque genus humanum redempturus, æquè ac B. Virgo, Apostoli, ceterique primi fideles, ob quæ terra ista tot sanctorum hominum, totque sacrorum mysteriorum ferax, meritò Sancta vocatur.

Quare impertinens est Hugonis & aliorum interpretatio, qui τὸ *perciperent* interpretantur *intelligerent*. q.d. Vt intelligerent Chananæi, æquè ac Hebræi, Chananæos indignos esse hac terra, vtpote impios & idololatras; Hebræos verò illa esse dignos, vtpote pios & veros verique Dei cultores.

VERS. 8. SED ET HIS (Chananæis impiis) TAMQVAM HOMINIBVS PEPERCISTI, vt non statim eos perderes & occideres per Iosue & Hebræos, sed priùs leniter castigasti, quasi admonens eos vocansque ad pœnitentiam; ET (idcirco) MISISTI (ANTECESSORES EXERCITVS TVI VESPAS, VT ILLOS PAVLATIM EXTERMINARENT] q.d. in Chananæos præmisisti vespas & crabrones ante aduentum Iosue & Hebræorum, tum vt Chananæis dares tempus pœnitentiæ; tum vt, si pœnitere nollent, eos ita atterreres, vt facilè vinci & occidi possent per succedentes Iosue & Hebræos. Has vespas se præmissurum Mosi promiserat Deus Exodi 23. 28. vide ibi dicta. Notat ibidem Oleaster Hebr. צרעה *tsira*, id est vespa vel crabro; deriuari à צרע *tsara*, id est leprosus fuit, quòd vespæ hæ cùm lepra cognationem habuerint, vel in colore, vel in odore, vel potiùs quòd molestæ essent leprosis; esseque muscas magno longoque corpore deserta colentes, vario colore, similes leprosis, iumentis infestas, atque ab apibus parum differre. Aut potiùs, vt alij, quòd acrem figant aculeum, eoque ita carnem pungant, vt eam leproso similem efficiant.

Hinc & latinè vocantur *crabrones*, vel *cabrones*, à *cabo*, id est caballo, ait Isidor. lib. 12. Etymol. ca. vlt. quòd ex caballi carne putrida nascantur, sicut de tauris & bobus nascuntur apes, de mulis fuci, de asinis vespæ. Vnde & vespæ & crabrones carne vescuntur, teste Aristot. & Plinio. Scaligertamen Comment. in Varronem, & ex eo Aldrouandus malunt à *cracio*, id est gracilis sum, Ennio dici *Craber* & *Crabro*. Sicut *σφῆκες* graciles dicuntur apud veteres Comicos: hinc crabrones græcè vocantur *σφῆκες*, quia graciles sunt corpore, & circa ventrem quasi in cuneum contracto. Addit Plinius lib. 11. ca. 53. crabrones comedere serpentes & viperas, ideoque morsus eorum esse venenatos. Adde, eos ira & furore feruere, eamque bombo æstuante & susurro, quasi indignante fremente que significare, ideoque maximè audaces esse, agiles, celeres, pertinaces, ac figere aculeum pestilentissimum. Hinc adagium: *Noli irritare crabrones*. Nouē enim crabrones sufficiunt vt suis aculeis equum occidant. Audi Plinium libr. 11. c. 21. *Ictus eorum haud temere sine f. bri est. Authores sunt ter nouenis punctis interfici hominem.* Denique crabrones sunt vespis similes, sed maiores, alati, spiculisque armati: Galli *Frelons* vocant, Belgæ *Horselen*, Itali *Calabroni*, Hispani *Tauarros*, Germani *Horlits*; Septuag. & ex iis Sapiens hîc vocat *σφῆκας*; Chald. Exodi 23. nuncupat paruas auiculas, quæ oculos Chananæorum impeterent: crabrones enim maiores apibus, similes sunt paruis auibus.

Crabronis etymon.

Porrò, crabrones Deum in Chananæos præmisisse, testatur Iosue ca. 24. 12. dicens: *Misique ante vos crabrones, & eieci eos de locis suis*, &c.

Simili modo S. Iacobus Nisibites, Saporem Persarum regem abegit ab obsidione Nisibis, immissa diuinitus in eius exercitum infinita multitudine culicum & sciniphum, qui in equorum hominumque oculos, aures, nares, ora inuolantes, eos penè ad insaniam adigebant, itaque fugere compulerunt, vt narrat Theodoret. in Philotheo, siue in Histor. Patrum c. 1. Vide hîc rursum, vt superbiam & ferociam hominum sternat Deus per viles & exiles vespas & crabrones. In Italia, aliisque locis, nonnulli montes sunt inculti & inhabitabiles, ob copiam & insultus vesparum.

Crabronum iræ exempla.

Cùm Amuratas Turcarum rex Albam Græcam oppugnaret, oppidani teste Bonfinio lib. 4. dec. 3. præter alia, etiam apum examina in Turcas mittebant, vt aculeis petiti grauiter angerentur. Immò Henrici Imper. dux, obsessus à Giselberto Lotharingiæ rege (lego *Duce*) irrumpentes equites, obiectis apum aluearibus inhibuit, quarum aculeis in furorem versi equi, sessores, vt ait Vitichindus lib. 1. Gest. Sax. vel excussere, vel ad pugnandum inutiles reddidere. Anno salutis 1512. auspiciis Emmanuelis Lusitaniæ regis, Lupus Barriga in Mauritaniæ oppidum Xiamaticense, quod appellant *Ternli*, impetum fecit, referente Osorio li. 8. Rerum Emman. hostes cùm se in vltimum discrimen adductos cernerent, aluearia apum innumerabilia, quibus abundabant, incensa in mœnibus dimisere; Lusitani & aluea-riorum flammis ambusti, & apum aculeis stimulati, oppugnationem deserere coacti sunt.

Vers. 9. Non qvia impotens eras in bello svbiicere impios ivstis, avt bestiis saevis, avt verbo (malè Dionys. legit, *bello*) dvro simvl exterminare] Græcè, *non impotens in instructione aciei*, vel *in acie instructa* (Vatab. *dimicatione prælij*) *impios sub manum*, vel *potestatem iustorum tradere, aut feris truculentis, aut verbo seuero simul abolere*. q. d. Immisisti in Chananæos vespas, non quòd maiora in eos vibrare non posses: poteras enim prælio eos conterere, leonibus, pardis, vrsis obiicere, imo vnico verbo, id est nutu & iussu, disperdere & delere. Malè Pelicanus pro *verbo*, vertit, *peste*; licèt enim Hebr. דבר *dabar*, id est verbum, si alios punctis legas דבר *deber*, significet pestem; tamen Græcum λόγος non pestem, sed verbum duntaxat significat. Hic autē liber primitus scriptus est græcè, nō hebraicè. Adde, hîc notari facilitatem potentiæ diuinæ, qua non peste, nec bestiis, nec aciebus, sed solo verbo poterat eos annihilare. Idem dicit de Ægyptiis per ranas, sciniphes & locustas à Deo castigatis c. præced. v. 18.

Vers. 10. Sed partibvs ivdicans dabas locvm poenitentiæ, non ignorans qvoniam neqvam est natio eorvm, et natvralis malitia ipsorvm, et qvoniam non poterat mvtari cogitatio illorvm in perpetvvm.

Vers. 11. Semen enim erat maledictvm ab initio: nec timens aliqvem, veniam dabas peccatis illorvm] q. d. Potuit Deus impios Chananæos omnes simul disperdere, sed noluit, vt *partibus*, id est per partes paulatim (hoc enim est Græcum κατὰ βραχὺ) eos *iudicans*, id est puniens & castigans per vespas, daret eis *locum*, occasionem & tempus *pœnitentiæ*. Porrò, tanta fuit Dei clementia, vt Chananæorum improbitate vinci se non permiserit, vt, licèt sciret eos ita ingenita sibi peruersitate peruersaque indole deprauatos, atque à sua prima origine impios errores, velut cum lacte, suxisse, nec non domesticis malis exemplis institutisque aluisse, sed & ob diuturnam peccandi consuetudinem, sic esse morbum illum in eorum animis confirmatum, vt sanari nullo modo propter contumaciam tantam posset; denique adeò dira execratione deuinctum, vt omnem respuerent disciplinam: licèt, inquam, hæc omnia probè nos-

A set; tamen tanta fuit in eos Dei benignitas, vt noluerit eos illico exterminare, sed per vespas castigare, ac per partes merita supplicia in eos immittere, non quòd aliquem timens, vel alicuius personam respiciens, eis veniam daret; sed vt ostenderet immensam suam in eos clementiam, ac ex parte sua faceret quidquid opus erat, quod eos ad pœnitentiam allicere posset.

Neqvam est natio eorvm] Græcè, praua γένεσις, id est generatio, origo, prosapia, natales, parentes ac aui eorum, ac similis generationi educatio & institutio. Erant enim Chananæi posteri Cham, eiusque filij Chanaan, quasi coruini coruorum pulli, ac impiorum parentum impij filij. Aut generatio vel *natio*, significat totam Chananæorum stirpem & gentem, quæ in Cham & Chanaan progenitoribus fuit corrupta, & in corruptione hac continuè propagata.

B Et natvralis (græcè, ἔμφυτος, id est ingenita, insita, innata) malitia ipsorvm] non quòd aliqua natura à Deo creata sit mala, vt calumniabantur Manichæi, & nuper Illyricus Lutheranus: sed *naturalis*, tum quia in eam natura hominum, peccato originali deprauata, est procliuis & prona; tum quia eam à suis parentibus imbiberant, & longa consuetudine, quasi in naturam conuerterant. Ita S. August. lib. 2. de Nuptiis & concup. ca. 8. qui hinc contra Pelagianos probat peccatum originale.

Hinc tales dicuntur alienati à Deo, siue peccare à vulua, & errare ab vtero, psal. 57. 4. quia vix nati dedunt se sceleribus, ex praua complexione, & ex vitiosa educatione parentum, & ex assidua consuetudine peccandi. Consuetudo enim est altera natura.

C Non poterat mvtari cogitatio illorvm in perpetvvm] Id est, græcè, οὐ μὴ ἀλλαγῇ, id est *quòd nequaquam mutaretur*, nec facilè mutari posset ita radicata, & quasi ingenita improbitas; absolutè tamen mutari poterat. Cur enim alioqui dedisset eis Deus locum pœnitentiæ, vt dixit v. 10. si non poterant mutari & pœnitere?

Nil ergo habent hîc heretici contra liberum arbitrium, aut ij qui censent obduratos & obstinatos in malo carere auxilio sufficienti, vt cor suum emolliant & sensim conuertantur, pro rigida hac sua sententia.

Semen enim erat maledictvm ab initio] non tam in Adam per peccatum originale omnibus posteris ab eo ingeneratum, vti

D explicat S. August. loco iam citato: sic enim omnes homines in Adamo fuere maledicti, cùm hîc soli Chananæi vocentur *semen maledictum*; quàm in parentibus suis Cham & Chanaan. His enim Noë pater ab eis irrisus, maledixit dicens Gen. 9. 25. *Maledictus Chanaan* (cum patre suo Cham, qui Noë parentem suum ex temulentia incauta nudatum illusit) *seruus seruorum erit fratribus suis*. Qua maledictione non soli Cham, sed filio eius Chanaan & Chananæis ex eo nascituris, ac impietatem & scelera eius imitaturis maledixit. vide dicta Genes. 9. 25. Hæc maledictio etiamnum durat: vnde videmus Æthiopes & Mauros, quos vulgò Nigros vocant, qui ex Cham prognati sunt, magna ex parte esse mancipia, esseque obtusioris ingenij, & vilioris præ ceteris seruis conditionis.

Nec timens aliqvem, veniam dabas] q. d. Solent timidi iudices & principes iudicia peruertere vel suspendere, ex timore ne damnatus, eiusúe cognati & amici, damnantem damno simili vel maiore afficiant. At Deus hanc impunitatem & dilationem pœnæ non tribuit Chananæis, eò quòd aliquid timeret vel reuereretur,, cùm ipse omnibus sit terribilis & reuerendus, iuxta illud Iob c. 22. 4. *Numquid timens arguet te, & veniet tecum in iudicium?* Deus enim non est sicut homo & tyrannus, qui, vt ait Tragicus, *Timet timentes, metus in auctorem redit.*

Rursum sic exponas q. d. Tu Domine nullius rei timore adduci potuisti, vt Chananæis veniam dares: quare licèt supplicium differres, vt eos ad pœnitentiam alliceres, tamen cùm eos impœnitentes & obstinatos vidisti, plenè & planè illud eis irrogasti, eosque omnino disperdidisti. Hic sensus verior videtur: illum enim exigunt ea, quæ sequuntur.

Qvis enim dicet tibi: Qvid fecisti?
Vers. 12. Avt qvis stabit contra ivdicivm tvvm? Avt qvis in conspectv tvo veniet vindex iniqvorvm hominvm? Avt qvis tibi imputabit, si perierint nationes, qvas tv fecisti?] Probat quod dixit: *Nec timens aliquem, veniam dabas peccatis illorum*, scilicet quòd Deus nullius timore pepercerit Chananæis, sed ad tempus supplicium distulerit, vt pœniterent; quod cùm facere nollent, omnino eos deleuit per Iosue & Hebræos. Hac de causa quatuor rationes & modos timoris assignat, quibus iudices timidi solent iudicium peruertere, ac reis veniam dare; illasque omnes à Deo remouet, vt eius iudicium rectum, forte & incorruptibile ostendat: quia, vt scitè aduertit Holcot, declinant iudices à iustitiæ rigore, aut propter superiorum iudicum reuocationes, aut propter interpositas appellationes, aut propter futuras visitationes, aut propter sequentes persecutiones. Deus est iudex supremus, vt non sit qui cognoscere valeat & reuocare sententias eius, vel ad alium appellare, vel irritare decreta, vel ob pœnas, quas de noxiis sumpserit, intentare quid molestum.

Qvis enim dicet tibi: Qvid fecisti?] Quis quasi te superior rationem factorum à te reposcet? Omnes enim & omnia tu fecisti, imò ex nihilo creasti: *Numquid dicet lutum figulo suo: Quid facis?* Isaiæ 45. 9. Quare omnes & omnia dicant oportet cum eodem Isaia cap. 6. 4. 8. *Et nunc Domine, pater noster es tu, nos verò lutum: & fictor noster tu, & opera manuum tuarum omnes nos.* Nullus ergo te est superior, sed omnes subditos tibi sese fateantur, planeque substernant oportet.

Qvis stabit contra ivdicivm tvvm?] Græcè, *aut quis resistet*, vel *opponet se iudicio tuo*, quo damnaueris vel deleueris Chananæos, vt ab eo ad alium iudicem appellare audeat?

Avt qvis in conspectv tvo veniet vindex iniqvorvm hominvm?] Græca hoc membrum sequenti postponunt, sicque illud efferunt: ἢ τίς εἰς κατάστασιν (malè Aldina editio habet κατάσχεσιν, id est *in constitutionem*) σοι ἐλεύσεται ἔκδικος κατ' ἀδίκων ἀνθρώπων, id est, vt habet editio Roman. *aut quis ad standum cōtra te veniet vindex pro iniquis hominibus?* Minùs rectè Vatab. *aut quisnā cōtra te vindex iniustorū hominū intercedat?* Meliùs Iasen. *quis veniet tibi in oppositionē & resistentiā, vt vindictā sumat de te pro iis malis, quæ impiis intulisti?* Agitur enim hîc non de mediatore vel intercessore, sed de vltore, defensore & vindice; hic enim vocatur ἔκδικος: vnde & Latinis *Ecdici* vocabantur Tribuni plebis, qui plebis causam contra vim & iniuriam optimatum tuebantur pleno iure & potestate, teste Cicerone lib. 13. epist. 56. & Budæo in Pandect. At nullus talis Ecdicos, nullus Tribunus plebis Chananæis, ceterisque impiis contra Deum dari potest.

Avt qvis tibi imputabit, si perierint nationes, qvas tv fecisti?] Græcè, τίς δὲ ἐγκαλέσει σοι, id est *quis verò accusabit te, aut in crimen vocabit*, quòd perdideris Chananæos, quorum iure creationis plenus summusque vitæ & necis es dominus; iure verò legislatoris scelerum ipsorum supremus es iudex & vindex. Quare si Deus omnes angelos & homines sanctos beatosque, qui in cælo sunt, vellet addicere æternis gehennæ tormentis, nullam illis aliisúe faceret iniuriam vel iniustitiam; quia faceret creator de creaturis suis, quod figulus facit de vasis suis luteis. Sed hoc non esset conforme eius bonitati, æquitati & clementiæ, quæ summè est ἀνεξίκακος & φιλόψυχος, vti dixit cap. præcedenti v. vlt. imò tormenta illa propriè pœnæ rationem habere non possent, nec Deus diceretur punire beatos, sed cruciare duntaxat & affligere: pœna enim esse nequit vbi non est culpa. Pœna enim & culpa sunt correlatiua. Vnde pœna est culpæ pœna, siue punitio; vicissim culpa omnis pœnæ est meritoria: omnis enim culpa meretur condignè pro sua quantitate puniri & castigari, ac vice versa pœna omnis condignam & commensam sibi culpam exigit & præsupponit.

Non enim est alivs Devs qvam tv, cvi cvra est de omnibvs, vt ostendas qvoniam non inivste ivdicas ivdicivm] q. d. Nullus enim est te superior, qui te in iudicium vocet. Hic enim superior deberet esse alius Deus, isque te maior: quod fieri nequit. Græcè, *non enim est Deus præter te, qui curam habes omnium, vt ostendas quod rectè iudicasti.* Nota. Cùm ait: *Cui cura est de omnibus*, probat alium nullum esse Deum, ex eo quòd nullus alius curam habeat omnium. Hæc enim cura soli Deo competit: hic enim solus omnium habet prouidentiam. Quare prouidentia, siue numen, est de ratione & essentia Dei ac diuinitatis. Vnde qui prouidentiam Deo adimit, adimit ei quoque diuinitatem. Hinc Vatabl. vertit, *neque enim præter te Deus est alius, qui curam agat omnium, quo te demonstres non iniustè iudicare.* Quia enim Deus summam omnium habet curam & prouidentiam, hinc impossibile est, vt iniustè iudicet, vt scilicet innocentem condemnet & puniat, nocentem verò absoluat & præmiet. Hinc colligendum relinquit, Deum à nemine posse reprehendi vel iniustitiæ accusari, quòd Chananæos similesque impios puniat & disperdat, eò quòd ipse omnium habeat curam, ac proinde omnium sit pater & prouisor, æquè ac iustissimus iudex & vindex. Vers. 13.

Vers. 14. NEQVE REX NEQVE TYRANNVS IN CONSPECTV TVO INQVIRENT DE HIS A QVOS PERDIDISTI] Græca significantiùs habent *ἀντοφθαλμῆσαι*, id est, ex aduerso obtueri, vultum vultui opponere, fixè oculos in alterum intendere, vt ei se opponat vel litem moueat, velut illi iratus & indignans, vti solent in iudicio litigantes se mutuo, ac iudicem, facie obuersa toruaque aspicere & intueri, q. d. Nullus rex, siue legitimus, siue illegitimus & tyrannus, audebit te tuumque iudicium ex aduerso intueri, vt contra illud se opponat ac rationem exposcat, cur Chananæos ceterosque impios perdideris & perdas. Vnde Vatab. vertit, *neque rex aut tyrannus proijs, quos punieras* (hoc enim est *ἀντοφθαλμεῖν*) *oculos contra te attollere audeat.*

Vers. 15. CVM ERGO SIS IVSTVS, IVSTE OMNIA DISPONIS] Græcè *διέπεις*, id est regis, moderaris; B Vatab. *gubernas.* Notat S. Thom. 1. p. qu. 21. ar. 1. in Deo non esse iustitiam commutatiuam, quia non potest commutare aliquid cum quoquam, quod prior ipse non dederit, iuxta illud Rom. 11. *Quis prior dedit illi, & retribuetur ei?* sed distributiuam. Nam vt ait S. Dionys. c. 8. de Diuin. nomin. *Oportet videre in hoc veram Dei esse iustitiam, quòd omnibus tribuit propria, secundùm vniuscuiusque existentium dignitatem, & vniuscuiusque naturam in proprio saluat ordine & virtute.* Ideo S. Thom. 1. 2. q. 61. art. 5. *Fortitudo Dei,* inquit, *est eius immutabilitas, iustitia verò Dei est obseruatio legis æternæ in suis operationibus.*

IPSVM QVOQVE, QVI NON DEBET PVNIRI, CONDEMNARE, EXTERVM ÆSTIMAS A TVA VIRTVTE] Ita corrigendum legendumque cum Romanis & Græcis. C Perperam ergo multi codices contrariè habent, *ipsum quoque, qui non debet puniri, condemnas, & exterũ æstimas à tua virtute,* idque variè explicant. S. Gregor. 3. Moral. cap. 11. Mysticè explicat de Christo, q. d. Christus quæ non rapuit exoluit: & cum Pater puniendo, cuncta rectè disposuit, ac iustificauit peccatores, quorum ille iniustitiæ damna sustinuit. Alij ad litteram exponunt q. d. Deus subinde eos, qui iudicio hominum videntur iusti, nec puniendi, punit & condemnat, quia occulta in eis peccata videt, quæ homines non vident. Alij q. d. Deus subinde castigat eos, qui peccatis suis id meruerunt, vt eos maiori gratia & gloria donet, vti fecit S. Iob. ita Lyran. Alij hinc probant peccatum originale, q. d. Deus paruulos, qui non debent puniri ob propria peccata, quæ nulla commiserunt, condemnat & reprobat ob peccatum originale, D quod contraxerunt ex Adamo. Idem de adultis reprobis ex hoc loco & similibus censent Durand. Gregor. Marsil. & alij, quos recenset & refutat Vasquez 1. p. disp. 95. art. 7. num. 3. & 37. Hi hunc locum sic exponunt q. d. Deus ante omnem præuisionem meritorum vel demeritorum, damnandos reprobauit, id est exclusit à suo regno & gloria cælesti. Verùm hæc non solùm dura, sed & huic loco impertinentia, imò aliena & violenta sunt. Totus enim hic locus commendat æquitatem & clementiam Dei.

Deus innocentem damnare nequit.

Longè durius, imò planè barbarum & tyrannicum est, quod ex hoc loco probare contendit Caluinus lib. 3 Instit. cap. 21. & sequent. scilicet Deum ante omnem peccatorum præuisionem, eos qui damnandi sunt, positiuè destinasse ad pœnas gehennæ æternas. Hoc enim non Dei foret opus, sed diaboli. Longè secius, Deique immensa bonitate digniùs S. Paulus 1. Timoth. 2. 4. *Deus,* inquit, *omnes homines vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.* Probat id ex Deo & Christo, dum subdit: *Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, qui dedit redemptionẽ semetipsum pro omnibus.* q. d. Christus pro omnibus hominibus redimendis natus & crucifixus est; ergo vult omnes saluos fieri, quantum est ex parte sua. Et S. August. epist. 106. docet Deum ante peccatum neminem reprobare vel damnare: hoc enim esse iniquum. Audi eum: *Hæc massa* (posterorum Adæ) *si esset ita media, vt quemadmodũ nihil boni, ita nec mali aliquid mereretur, non frustra videretur iniquitas, vt ex ea fierent vasa in contumeliã.* Et inferius: *Quemquam verò immeritum & nulli obnoxium peccato si Deus damnare creditur, alienus ab iniquitate non creditur.*

Quocirca S. August. lib. 83. quæst. qu. 53. expuncto *non*, sic legit, *eum quoque qui debet puniri, condemnas,* &c. sic enim in S. August. restituerunt Doctores Louan. cùm prius legeretur addito *no*. Verùm cum Romanis & Græcis planè legendum est contrariè, *ipsum quoque, qui non debet puniri, cõdemnare, exterum æstimas à tua virtute,* id est, potentiâ, vt habent Græca, vel robore. q. d. Esto sis potentissimus, ô Domine, & robustissimus; tamen potentia tua non vteris ad plectendum innocentes, imò eos plectere exterum & alienum æstimas à tuo robore: tuum enim robur & potentia est æquissima & iustissima, æquè ac benignissima, adeoque omnipotentia tua in re idem est cum tua bonitate & clementia. Multi enim homines, vt videantur potentes, innoxios vexant; sed hæc potentia est tyrannis, magnaque animi impotentia: Dei autem potentia vera est potentia, quia vera est æquitas veraque iustitia.

Vnde Concil. Arausicanum can. 3. *Iniustitiam,* ait, *Deo dare conuincitur, qui mortem, quæ est pœna peccati, sine peccato* (Adæ & originali) *quod est meritum mortis, ad nos transire dicit.* Iniustitiam intellige, positâ iam lege ac pacto Dei cum Adamo, quo illi eiusque posteris, si in iustitia perseuerarer, promisit gratiam, gloriam & vitam perennem; alioqui absolutè iure creationis poterat Deus Adamum non peccantem, & in iustitia persistentem, cum posteris omnibus morti addicere, vti dixi vers. 12.

Porrò, sicut alienum est à Dei potentia condemnare innocentem, sic & alienum est à Dei sapientia ignorare innocentem: quemcumque ergo ipse condemnat, ille certò nocens est. Secùs fit apud homines, vbi iudices ob ignorantiam, sæpè per tormenta cogunt innocentes se confiteri nocentes, ac confessos condemnant. Quam humanæ ignorantiæ miseriam deplorans S. Aug. lib. 19. de Ciuit. c. 19. *Cùm quæritur,* inquit, *vtrùm sit nocens cruciatur, & innocens pro incerto scelere luit certissimas pœnas: non quia illud commisisse detegitur, sed quia non commisisse nescitur; ac per hoc ignorantia iudicis, plerumque est calamitas innocentis.*

VIRTVS ENIM TVA IVSTITIÆ INITIVM Vers. 16. EST: ET OB HOC QVÒD OMNIVM DOMINVS ES, OMNIBVS TE PARCERE FACIS] Sic & Syrus, Arabicus verò, *& dominatio tua effi-*

cit in omnibus, vt propitieris omnibus. Pro *virtus* græcè est *ἰσχὺς*, id est vis, robur, fortitudo; quare perperam Holcot, Hugo, & alij, per *virtutem* accipiunt pietatem & misericordiam. Lyran. verò explicat q.d. Deus per omnipotentiam suam iustificat impium. Nam, vt ait S. August. maius opus est iustificare impium, quàm creare cælum & terram. Verùm hac de re hîc non agitur. Dat enim causam, cur insontem, qui non debet puniri, condemnare, exterum sit à Dei virtute & potentia; quia scilicet in hominibus & animalibus fortitudo sæpè est initium iniustitiæ & tyrannidis, vt opprimant debiles & pauperes; at in Deo fortitudo est principium, imò principatus (vtrumque enim significat Græcum *ἀρχὴ*) iustitiæ & clementiæ, vt sequitur. Ratio est, Prima, quòd in Deo potentia iuncta mixtaque sit iustitiæ, æquitati & clementiæ, ita vt vna sine altera esse nequeat, sed vbi vna est, alteræ quoque adsint oportet: vnde vna alterius est quasi initium, quia illam secum adducit; in hominibus verò, qui multum habent cupiditatis, & modicum roboris ac potentiæ, ideoque dominandi & fines imperij extendendi sunt auidi, potentia sæpè excludit iustitiam & clementiam, ideoque ferina est & tyrannica, & idcirco impotens, inualida, & parùm durans.

Robur Dei est initium iustitiæ. Ratio Prima.

2 Secunda, quòd potentia in Deo nostro modo concipiendi, oriatur ex ipsa diuinitate, quæ perfectissima est & sanctissima: ac rectæ rationi, virtuti & legi æternæ summè conformis: quare talis quoque eius potentia sit oportet, ideoque optima, piissima & æquissima, ac omnis iustitiæ initium & fundamentum. Adde, quòd in Deo potentia sit summa & immensa, vt ei nil addi possit, nisi vt eam ostendat & communicet creaturis per æquitatem & beneficentiam: quare eius fons est, principium & origo. Deus ergo summè beneficus est, quia summè plenus, summeque potens; sicut flumen exundat agrosque fœcundat, quia summè plenum est & validum. Hanc rationem dat Sapiens v. sequenti.

3 Tertia, quia vera potentia est magnanima & generosa: magnanimi autem sunt æqui & clementes: quare summa potentia est summè æqua & clemens, imò est summa æquitas & clementia. Hoc est quod subdit: *Et ob hoc, quòd omnium Dominus es, omnibus te parcere facis.* q. d. Tua potestas, summumque omnium dominium te impellit, vt omnibus parcas, & in omnes sis beneficus & clemens, quia, vt ait Glossa interlin. *qui præest potentia, mitescit natura;* vt quo maior est, eo sit clementior, quæ est virtus boni principis, nempe vt & dominus sit subditorum & pater, sicut Christus dixit Matth. 11. 25. *Confiteor tibi, Pater, Domine cæli & terræ*: nam potentiam domini liberè opprimere potentis, patris affectus frænat ac temperat. Vnde priscos Romanos quasi leoninos, tum robore, tum clementia laudat S. August. l. 5. de Ciuit. cap. 12. quorum hoc erat axioma teste Virgilio 6. Æneid.

Parcere subiectis, & debellare superbos.

Vide Senecam libr. de Clementia, vbi vocem Neronis initio regni extollit, qui cùm subscriberet sententiæ rei capite plectendi, exclamauit: *Vtinam nescirem litteras.* Vera ergo potentia debet niti iustitia, vt duret, iuxta illud: *Iustitiâ firmatur solium,* Prouerb. 16. 12. Potentia igitur carens iustitiâ, impotentia est citoque perit, vti patet in tyrannis. Vide dicta cap. præcedenti v. 24. ad illa: *Misereris omnium, quia omnia potes.*

Moraliter, discant à Deo pugnaces & duellatores, qui quod viribus & arte digladiandi polleant, obuios quoslibet prouocant ad duellum, vires suas metiri æquitate & iustitia, ne leones & tigrides potiùs esse videantur, quàm homines: tigrides enim ius suum metiuntur robore. Quocirca iusto Dei iudicio prouocantes ad duellum, sæpè in duello succumbunt & vincuntur ab infirmioribus. Prouocati verò ad duellum respondeant, quod Augustus Cæsar Antonio ad id prouocanti respondit: *Antoni, si perire velit, sat multas ad interitũ esse vias.* ita Plutarchus in Antonio.

VIRTVTEM (*ἰσχὺν*, id est robur, potentiam) ENIM OSTENDIS TV, QVI NON CREDERIS ESSE IN VIRTVTE (*δυνάμει*, id est *potentia*) CONSVMMATVS, ET HORVM, QVI TE NESCIVNT, AVDACIAM TRADVCIS] q. d. Vires tuas & robur, ô Domine, ostendis & exeris in eos, qui non credunt te esse in potentia consummatum, esseque omnipotentem, quales fuere infideles impiique Sodomitæ, Ægypti, Chananæi, qui tuum brachium irritare, teque quasi ad duellum prouocare ausi sunt: vnde eorum audacem temeritatem *traducis*, punis & castigas. Nam, vt paulò antè dixi, vera fortitudo est, *parcere subiectis, & debellare superbos*, vt illi scilicet coacti tuum robur & manum omnipotentem agnoscant, colant & reuereantur. Vnde Syrus & Arabicus vertunt, *& tu dominator omnium virtutes demonstrasti, & non crediderunt: tantummodo virtutibus consummationis eos, quos agnoscis, potenter redarguis.* Vers. 17.

ET HORVM, QVI TE NESCIVNT, AVDACIAM TRADVCIS] Complut. Regij, aliique codices habent, *& hos, qui te nesciunt, in audacia traducis*; græcè, *ἐξελέγχεις*, id est arguis, punis, castigas; Lyran. Hugo, & alij legunt, *in audaciam traducis.* q. d. Infideles, qui te nesciunt, sinis audaciores fieri, & in audacia obfirmas, vt audactet ex vno scelere in aliud corruant. Verùm *traducis*, idem est, quod corripis & flagellas, vti iam dixi. Græca contrariè habent, *& in scientibus audaciam redarguis.* Vnde & S. August. lib. 83. quæst. quæst. 53. legit, *sed in iis, qui sciunt, audaciã traducis*; Vatabl. *& cõtumacia præditos redarguis*; Syrus & Arabicus, *eos quos agnoscis, potẽter redarguis.* Verùm in Græco excidisse videtur negatio *μὴ*, id est *non*, quam legit Noster, ideoque vertit, *qui te non sciunt*, id est *nesciunt.* Vtraque tamen lectio conciliari potest: impij enim sciunt Deum Deique potentiam speculatiuè, at non practicè, quia eam non satis sunt experti, ideoque non timent, neo verentur: quare Deus eorum hanc audaciam traducit, id est acriter corripit & plectit, vt eam timere discant, vti de Philosophis, *qui cùm cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt,* docet Apost. Rom. 1. Vbi Nota, Deum maximè solere in audaces & insolentes sæuire, quales fuere Pharao, Ægyptij & Chananæi, vt eorum superbiam, insolentiam & audaciam retundat & frangat, faciatque humiles, modestos & sibi reuerentes subditos. Vnde aliqui quod est in Græco, *qui sciunt audaciam*, exponunt, *eos qui sunt audaces*, corripis & plectis.

VERS. 18. TU AUTEM DOMINATOR VIRTUTIS, CUM TRANQUILLITATE IUDICAS, ET CUM MAGNA REVERENTIA DISPONIS NOS: SUBEST ENIM TIBI, CUM VOLUERIS, POSSE] Deus dicitur *dominator virtutis*, hoc est Primò, qui dominatur suæ potentiæ, vt vertit Vatabl. æquè ac animo, ac suæ iræ & zeli sapientissimus est moderator. Vnde græcè est, *δυναστεύων ἰσχύος*, id est dominans robori aut potentiæ. Secundò, per hebraismum, q. d. Dominator potentissime & robustissime. Sanctus August. loco citato legit, *tu autem Dominus virtutum*, id est exercituum, qui scilicet angelis, cælis, elementis, omnibusque creaturis dominaris, easque cùm vis in aciem contra hostes tuos educis. Tu enim sub tua potestate omnem aliorum potentiam contines, ne limites excedat cohibes, ac pro libito laxas & remittis. Sensus est q. d. Etsi quandoque potentiam tuam in eos, qui eam non credunt, exeras, vt te dominatorem virtutis, id est potentissimum, ostendas; tamen id facis non ex passione iræ, sed cum tranquillitate animi, iustitiæ studiosi, ideoque cum *magna reuerentia*, id est moderatione, velut reueritus nos, disponis & gubernas nos, vt omnes intelligant te non iuxta potentiam & iram, sed iuxta æquitatem & clementiam punire peccatores: si enim iuxta potentiam eos plecteres, illico omnes disperderes & annihilares, *Subest* (*πάρεστι*, id est *adest*): *enim tibi, cùm volueris, posse*, vt quidquid velis, possis & opere perficias. Potentia enim tua adæquatur tuæ voluntati: vnde tanta est, quanta est voluntas tua.

Deus dominator virtutis, dupliciter.

CUM TRANQUILLITATE (Arabicus, *cum simplicitate*) IUDICAS] Græcè, *ἐν ἐπιεικείᾳ*, id est in epiikia, cum mansuetudine & æquitate, non pro potestate, vel ira; cum moderatione & temperamento, non pro rigore iustitiæ; quia dum peccatores punis, non exeris omnes tuas vires, nec indulges iræ, nec scelera pro grauitate & merito castigas; sed iustitiam clementia temperas, punisque citra condignum, ideoque *cum tranquillitate iudicas*, vt solerter vertit Noster. Licèt ergo Deus sit zelator iustitiæ, tamen zelus hic, qui in nobis perturbationem affert, in Deo summam habet pacem & tranquillitatem ob eius eminentem, tum sanctitatem, tum omnipotentiam. *Subest enim tibi, cùm volueris, posse*.

ET CUM MAGNA REVERENTIA DISPONIS NOS] Dionysius *reuerentiam* non hominum, sed Dei accipit, q. d. Deus magnificè gubernat, vti docet eius maiestatem omni reuerētia dignam. Secundò, Saluianus libr. 2. de Prouidentia, reuerentiam hominum accipit. q. d. Deus respicit culmen dignitatis humanæ, illudque honore prosequitur & quasi reueretur.

Reueretur quasi Deus homines: quo modo?

Verùm dico, Græcè est *μετὰ πολλῆς φειδοῦς*, id est *cum multa parcitate*, parcendi studio, parsimonia, indulgentia, venia, misericordia gubernas nos, parcens culpæ & pœnæ, si non in totum, certè magna ex parte, perinde ac si nos reuereteris. Est catachresis. Sic parens cùm castigat filium tenerè dilectum, reuerenter id facit &, coactus: vnde manus ei tremunt, ac post verbera eas retrahit & cohibet. Sic pædagogus, qui regis filium regni heredem flagellat, cum tranquillitate & reuerentia id facit, vt muneri sibi à patre rege iniuncto satisfaciat. Sic & tu Domine quasi reuerenter nos punis, quia vt filios tuos aspicis, & *in virga virorum* (Hebr. אנשים *anaschim*, id est infirmorum, debilium, id est debili & languida castigatione) arguis, atque in plagis filiorum hominum, 2. Reg. 7. 14. Et sicut, qui lauat purgatque vitrum, cautè id facit, ne vitrum tei cuipiam illidat & frangat: & sicut figulus delicatè tractat purgatque vasa lutea, ne ea rumpat. Sic & Deus cautè nos tribulationis sale fricat, vt sordes defricet, non vt corpus luteum rumpat, ita Cantacuzenus. Hinc Syrus vertit, *& cum omni pietate* vel *benignitate gubernas nos*; Arabicus, *multa pietate moderaris nos*. Reuerentia ergo, vt vertit Noster, est pietas, benignitas, moderatio, indulgentia, vti notant Romani in notis ad Græcam versionem.

SUBEST ENIM TIBI, CUM VOLUERIS, POSSE] Arabicus, *& cùm volueris, potentia apud te est*; Syrus, *si volueris, parata est virtus*; Vatab. *nempe tibi cùm vis, potentia præstò est*. q. d. Non castigas illicò scelera, nec condignè pro meritis, quia id potes quando & quomodo vis: cùm enim volueris, nullus effugiet tuas vires & manus. Notat S. Bonauent. potentiam præcedere voluntatem, dici hîc tamen vice versâ, *subest tibi, cùm volueris, posse*: quia licèt potentia præcedat in essendo; voluntas tamen præit in agendo, quia applicat potentiam ad agendum: Deo enim tam facile est posse, quàm velle. Rursum hæc omnipotentia in Deo est ratio, quare zelo vindictæ, dum scelera castigat, non perturbetur, sed cum tranquillitate iudicet & puniat: *Subest enim tibi, cùm volueris, posse*. q. d. Ideo non turbaris, si aduersum te aut aduersus tuos aliqui insurgant, sed quoad congruit, hominum audacias tranquillus expectas. Cùm autem tempus est obsistendi, & medelam tuis afferendi, & iniquos puniendi, ita resistis & punis exteriùs, vt in summa pace maneas, & interiùs nullo motu, à quo longissimè abes, indignationis efferueas. Catellus aduersus leonē oblatrat, hic verò quietus transit, quia prorsus nullum malum ab eo sibi inferri timet; at cùm oportet manum leuat, & quasi nihil agens illum discerpit. Sic vniuersi hostes tui & seruorum tuorum, nullius momenti catelli sunt, quos velut irridens, eos absque vlla perturbatione compescis. Respicis terram, & facis eam tremere; tangis montes, & fumigant. & per Ieremiam ais: *Numquid me ad iracundiam prouocant*: quasi dicat: Non, *sed semetipsos in confusione vultus sui*, Ierem. 7. 19. ita noster Aluarez de Paz tomo 3. contemplat. 19. de pace Dei.

Moraliter, discant hîc à Deo principes, iudices, Superiores modum regendi, iudicandi, puniendi. Si enim Deus cum tranquillitate iudicat, & cum magna reuerentia disponit nos, cum quanta homines, qui eiusdem naturæ & conditionis sunt, cum subditis & reis idipsum facere par est? vti subdit Sapiens. Quare grauiter errant, qui ex imò in summum honoris gradum euecti insolescunt, ac superbi insolenter potestate sua ad aliorum perniciem vtuntur & abutuntur: quo fit, vt omnium odia, ac non rarò ruinam, imò necem sibi adsciscant. Audiant Auson. Exhort. ad modestiam:

Rector ea modestè regans.

Fortunam reuerenter habe, quicumque repentè
Diues ab exili progredière loco.

Præclarè S. August. lib. 1. Confess. cap. 4. Deum

principem, iudicem & vindicem ita pingit: *Amas, nec æstuas; zelas, & securus es; pœnitet te, & non doles; irasceris, & tranquillus es.* Homo ergò cùm sit imago Dei, debet esse & imitago Dei, vt eius sanctitatem, beneficentiam & perfectionem imitetur, iuxta illud: *Estote vos perfecti, sicut & Pater vester cælestis perfectus est*, Matth. 5. 48. & illud. *Serue nequam, &c. nónne oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum?* Matth. 18. 33. S. August. in psal. 102. Deum ita loquentem inducit: *Non mihi placent peccata, sed longanimitate quæro rectè facta. Sæpiùs iram peccatores, non inuentem confessores.*

Exempla. Hoc sapiebat Theodosius iunior Imper. qui rogatus, cur eos à quibus lædebatur, supplicio capitis non mulctaret? *Vtinam*, inquit, *mihi liceret & mortuos ad vitam reuocare.* Rodulphus Imper. cùm post morum mutationem clementior suis fuisset, quàm ab initio imperij, obiurgatus ob id: *Seuerum*, inquit, *& immitem fuisse me aliquando pœnituit, lenem & placabilem nūquam.* ita Æneas Syluius lib. 1. Comment. de gestis Alfonsi. Alfonsus Aragonum rex cùm argueretur aliquando, quòd nimis mitis ac lenis esset erga suos, vt qui nonnumquam etiam iis, qui vel grauiter in ipsum deliquissent, ignosceret: *Malo*, inquit, *multos mea clementia seruare, quàm paucos mea seueritate perdere. Hominis sanè clementia est, bellarum autem feritas. Quare principem in priuatis iniuriis facilem ad ignoscendum, in iis autem, quæ lædunt rempubl. seuerum esse oportere, ita tamen vt non hominē, sed crimen ipsum insectari & punire videatur.* ita Panorm. lib. 2. de Gestis Alphonsi, qui & lib. 3. has eius cælestes voces recenset. *Per iustitiam bonis gratus sum, per clementiam malis; nihil enim ita aduersariorum animos flectit, quàm lenitatis & placabilitatis nomen.*

B. Franc. Borja Dux Gandiæ, & vicerex Cataloniæ, cùm ex officio sontes plectere cogeretur, illacrymabat, ac vt piè morerentur satagebat: pro plexorum animabus verò triginta Missarum sacrificia in singula capita offerri curabat. Idem factus Societatis Iesu Generalis, delinquentium pœnas magna ex parte in se recipiebat, & cruciatu corporis sui excipiebat. Idem a Salomone didicere philosophi, quorum axiomata refert Anton. in Melissa, Plutarch. in Apophth. & alij, vt

Gnomæ. Demonactis: *Non esse irascendum hominibus, sed vitiis. Nā hominis est peccare, Dei verò aut hominis Deo proximi peccata emendare.* Antigoni regis Macedon. *Clementia plus potest, quàm violentia.* Cato senior admonebat eos, qui potentes essent, vt parcè vterentur sua potestate, quò semper vti possent, sentiens clementia & comitate potentiam fieri diuturnam, ferocia breuem. Cùm Cæsar rerum potitus, Pompeij statuas deiectas honorificè reposuisset, *Cæsar*, inquit Cicero, *dum Pompeij statuas reponit, suas stabilit*, sentiens illum hoc non in Pompeij gratiam facere, sed vt sibi clementiæ simulatione fauorem apud ciues conciliaret, atque hoc pacto suum regnum constabiliret. Plutarch. in Roman. apopht. Traianus Imper. cùm à suis nimiæ lenitatis argueretur, *talem se imperatorem esse priuatis*, respondit, *quales sibi esse Imperator priuatos optaret.* Eius successor Adrianus: *Principibus*, inquit, *in priuatis offensis debet esse satis, potuisse vlcisci.* Alexander Seuerus

A Imper. cùm eius improbantes humanitatem & clementiam Mammæa mater, vxorque Memmia, sæpè dicerent: *Molliorem tibi potestatem & contemptibiliorem imperij fecisti*, respondit; *Sed securiorem & diuturniorem.* ita Vit. Cæsar. Thyrræum Pittaci filium Cumis faber quidam ærarius impactâ securi occidit; Cumani homicidam vinctum miserunt ad Pittacum, vt de eo supplicium sumeret. At ille cognitâ causâ dimisit hominem, dicens, *ignoscentiam esse potiorem pœnitentiâ.* sentiens vtilius esse condonare, quàm meminisse iniuriæ & vlcisci. Sunt qui referant homicidam ab Alcæo fuisse dimissum, cum hoc elogio, *Melius est ignoscere, quàm punire.* ita Laërt. libr. 1.

Porrò eadem pax & tranquillitas non in sola punitione, sed in omnibus actionibus adhibenda est, præsertim vbi multæ occupationes hominis animum distrahunt & perturbant. Tunc enim viri sapientes & spirituales omnē spem in Deo defigentes, omnia ordinatè, quietè & tranquillè peragunt. Audi S. Gregor. 18. Moral. cap. 25. vel iuxta aliam edit. 29. Explicans enim illud Iob 28. *Et mare, non est mecum. Cùm occupationes*, inquit, *extrinsecus perstrepunt, intrinsecus in amore pacatissima quies tenetur: atque occupationem tumultus exteriùs perstrepētis, dispensat interiùs præsidens iudex ratio, & tranquillo moderamine, ea quæ circa se sunt minùs tranquilla, disponit. Sicut enim vigor mentis frænandis præest motibus carnis, sic sæpè superimpositos tumultus occupationis bene regit amor quietis: quia exteriores curæ, si peruerso amore non appetuntur, non confuso, sed ordinato animo ministrari queunt.*

Magni agūt omnia pacificè.

Qua ratione.

DOCVISTI AVTEM POPVLVM TVVM PER TALIA OPERA, QVONIAM OPORTET IVSTVM ESSE ET HVMANVM, ET BONÆ SPEI FECISTI FILIOS TVOS: QVONIAM IVDICANS DAS LOCVM IN PECCATIS POENITENTIÆ] q. d. Tuo hoc Domine clementiæ in Ægyptios & Chananæos, exemplo docuisti fideles tuos, iustitiæ miscere humanitatem & beneficentiam: item spem eis dedisti veniæ, vt, cùm peccarent, si de peccatis verè pœniteant, iterum eos sis in gratiam recepturus: hanc enim vti Chananæis obtulisti, ita multò magis seruis & filiis tuis offers; quia tu Domine es pater misericordiarum, & Deus totius consolationis, 2. Corint. 1. Vers. 19.

C

OPORTET IVSTVM ESSE ET HVMANVM] To & non copulat, sed auget, valetque *etiam, quoque*: nam græcè est, δεῖ τὸν δίκαιον εἶναι φιλάνθρωπον, id est *decet eum, qui iustus est, esse quoq; humanum*, imò philanthropum; iustitia enim humana est; quæ verò inhumana & sæua est, potiùs crudelitas & sæuitia est, quàm iustitia: hinc summum ius, summa est iniuria. *Noli esse iustus multùm*, ait Eccles. c. 7. 17. *Misericors, & miserator, & iustus Dominus*, psal. 111. 4. *Misericordia & veritas obuiauerunt sibi, iustitia & pax osculatæ sunt*, psal. 84. 11. Debet ergo iustitia misceri benignitate, vt neque nimia seueritate subditos exacerbet, neque nimia lenitate & laxitate disciplinam soluat, vti docet S. Gregor. 20. Moral. ca. 8.

D

BONÆ SPEI (bene sperare) FECISTI FILIOS TVOS] Græcè, εὐέλπιδας ἐποίησας, id est *bene sperantes effecisti, quoniam das in peccatis pœnitentiam*; Vatab. *bona spe filios tuos imbuis, qui locum concedis pœnitentiæ peccatorum. Filios* vocat Hebræos, quia

fideles & veri Dei cultores, ac vocatos ad Dei hereditatem, putà ad eius gratiam & gloriam. *Quoniam iudicans*, id est puniens, *das locum in peccatis pœnitentiæ*. q. d. Ita punis, imò ideo punis, vt peccantes moueas ad pœnitentiam: qua re magnam nobis das spem veniæ, vt, si peccamus, de ea non desperemus, sed pœniteamus, & confidenter tuam indulgentiam imploremus. ita S. Bonau. Aut simpliciùs q. d. Cùm iudicas, id est sententiam fers in aliquem, eumque ob peccata ad meritam pœnam condemnas, non illicò illam executioni mandas, pœnamque ei decretam infligis, sed longanimis eam differs, vt reus imò damnatus pœniteat, pœnamque pœnitens & supplex euadat. ita à Castro.

Vers. 20. Si enim inimicos servorum tuo-
rum, et debitos morti, cum tan-
ta cruciasti attentione, dans
tempus et locum, per quæ possent
mutari a malitia; cum quanta di-
Vers. 21. ligentia iudicasti filios tuos, quo-
rum parentibus iuramenta et con-
ventiones dedisti bonarum promis-
sionum?] Est argumentum à minori ad maius, aut potiùs à minùs verisimili ad magis verisimile. q. d. Si Chananæos hostes seruorum tuorum, putà Hebræos, *debitos morti*, id est morti obnoxios, mortis reos, morti addictos, ob suas scelerum culpas & debita, cum tanta cruciasti *attentione*; græcè προσοχῇ, id est circumspectione, cautione, moderatione, prouida cura & attentione, ne modum excederes in puniendo; atque modicas eis pœnas easque sensim infligeres, quæ non tam læderent eos, quàm prouocarent ad pœnitentiam, itaque tam mentem à malitia, quàm corpus à plagis liberarent, ac sanitati restituerent; *cum quanta diligentia*; græcè, ἀκριβείας, id est sollicita, exacta, exquisita consideratione, animaduersione, cautione, cura & studio; vnde Vatabl. vertit, *sollicitudine*; alij vertunt, *tenacitate & parcitate* (sic enim tenaces & parcos vocamus sollicitos, & attentos, ad rem) *iudicasti*, id est *rexisti*, vt vertit Vatabl. *gubernasti*: item peccantes castigasti, puniuisti; *filios tuos*, fideles Hebræos, *quorum parentibus*, Abrahæ, Isaac & Iacob, *iuramenta, & conuentiones dedisti bonarum promissionum*, id est promisisti & pactus es cum iuramento, te posteris eorum daturum terram promissam lacte & melle manantem, omnemque tuam benedictionem? Id fecisse Deum patet ex historia Exodi, Numer. & Deuter. vnde Vatabl. vertit, *quanta sollicitudine rexisti filios tuos, quorum patribus bonas promissiones iureiurando pactionibusque firmasti?*

Ad τῷ *attentione*, Græci Vaticani addunt δεήσεως, id est *deprecatione*, &, vt nonnulli Latini codices legunt, *obtestatione*, item *parsimonia & indigentia*, quasi Deus ex nimia clementia indigeret careretque suppliciis, quibus eos afficeret: quo figuratè significatur, Deum vltum se de Chananæis cum tanta attentione, quantam diximus, & cum tanta obtestatione, petendo ab illis, & obtestando, nisi sibi consulerent, tandem [illegible]turas; & cum tanta parsimonia, moderatione, indigentia, ac si Deus illis indigeret, ac propterea nollet eos perdere. Quod ostendit summam Dei nostri sustinentiam ac clementiam. Est catachresis & charientismus. Hinc illud Apostoli: *Pro Christo ergo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos, obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo*. 2. Corinth. 5. 20. Vide & obstupesce dignationem, demissionem & clementiam Dei nostri, qui quasi iniuriam fecerit, non acceperit, obsecrat peccatores, vt ad se salutemque suam redire velint.

Cum ergo das nobis disciplinam, inimicos nostros multipliciter flagellas, ut bonitatem tuam cogitemus iudicantes: et cum de nobis iudicatur, speremus misericordiam tuam] Vers. 22. q. d. Cùm tu Domine, peccantes velut pueros (hoc enim est παιδεύων) tuos virga disciplinæ castigas, vt emendes, tunc nostros inimicos, quales fuere Chananæi, ceteræque gentes idololatræ, multis magnisque suppliciis flagellas, vt cogitemus, & iudicantes discernamus, quanta sit bonitas tua in nos, ac sæuitia tua in hostes nostros idolatras; eaque de causa cùm rursum peccantes à te iudicamur, id est corripimur & castigamur, speremus similem à te clementiam & misericordiam, ideoque tibi nos humiliter corde contrito subdamus, ac constanter adhæreamus, nec ad idola deosque Gentium declinemus: si enim id fecerimus, cum ipsis longè grau[illegible] à te flagellabimur. Hæc enim eo spectant, vt Dei cultum, & idolorum ac gentium idololatrarum odium in Hebræis, ad idola procliuibus, stabiliat, vt patet ex sequent.

Multipliciter] Græcè, ἐν μυριότητι, id est in multis millibus, in myriadibus: μύρια enim sunt decem millia. Vnde myrias significat innumeram & quasi infinitam multitudinem. Dices, Quomodo ergo superiùs laudauit Dei clementiam, quòd Chananæos paucis modicisque plagis castigaret? Resp. Initio fuere illæ paucæ & modicæ, vt inuitaret eos ad pœnitentiam; at, vbi illi impœnitentes in suis sceleribus se obfirmarunt, Deus plagas plagis addidit sine fine donec eos contereret.

Vt bonitatem tuam cogitemus iudicantes] Pro *cogitemus*, græcè est μεριμνῶμεν, id est simus solliciti, ne scilicet, bonitatem tuam grauiùs offendamus, & ab ea excidamus, itaque pro bonitate iram & sæuitiam tuam cum impiis Chananæis incurramus; sed eam iusto rationis veritatisque iudicio iudicantes, appendentes & æstimantes, eidem firmiter agglutinemur, vt, cùm iterùm ob delicta quæpiam à te iudicati, id est puniti, fuerimus, *speremus*; græcè, *expectemus*, pristinam in nos *misericordiam tuam*, ad eamque confidenter recurramus, vt illam implorantes delictorum veniam & gratiam consequamur. Hic maximè genuinus & simplicissimus est sensus. Huc pertinet expositio Cantacuzeni, q. d. *Vt cogitemus iudicantes*, id est, vt assiduè meditantes bonitatem Dei, iudicemus nos ipsi, ac prudenter æstimemus quot quantaq; simus à Deo bona consecuti. Et Dionys. q. d. Vt prudenter discernamus correctionem nostram à reproborum perditione; quare flagella Dei in piis generant spem, in impiis desperationem.

Secundò, tamen appositè Nannius, Iansen. Vatabl. à Castro, & alij sic exponunt. q. d. Ideo nos leuiter vt pueros virga disciplinæ iudicas, id est punis & castigas, vt nos pariter iudicantes, id est cùm iudicia exercemus, aliosque iudicamus &

castigamus, huius tuæ lenitatis & bonitatis simus memores, eamque imitemur, ac seueritatem lenitate temperemus, nec rigidi simus reorum censores & iudices, sed benigni correctores. Sic enim vicissim à te vel ab aliis *iudicati*, id est censi, reprehensi, puniti, moderationem & misericordiam tuam nobis sperare poterimus, iuxta illud Christi: *Nolite iudicare* (seuerè & rigidè) *& non iudicabimini: in quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini, & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, Matth. 7. 1. Huc accedunt S. Bonauent. Lyran. & Hugo, qui censent nos hîc moneri doce-rique, vt, cùm alios iudicamus & punimus, faciamus hoc modestè; sicut Deus modestè nos punit, & punit, iuxta illud Apostoli Ephes. 4. vlt. *Estote autem inuicem benigni, misericordes, donantes inuicem, sicut & Deus in Christo donauit vobis*, id est condonauit omnia peccata per merita & gratiam Christi.

Vers. 23. VNDE ET ILLIS, QVI IN VITA SVA INSENSATE ET INIVSTE VIXERVNT, PER HÆC, QVÆ COLVERVNT, DEDISTI SVMMA TORMENTA] Græcè, *quamobrem eos, qui in insipientia vitæ vixerunt iniustè, per proprias cruciasti*, vel *torsisti, abominationes*, id est per res abominandas, quas scilicet ipsi coluerunt vt deos; Vatabl. *quocirca & iniustos in stolida vita versatos homines, per suas ipsorum impuritates excruciasti*. q. d. Chananæos impios acriter torsisti per viles bestiolas, putà vespas & crabrones, quas vel quarum similes ipsi pro diis coluerant, itáque numina reorum vertisti eis in supplicia & fulmina. Notum est in Script. *abominationes*, vocari idola & idololatriam, vtpote res summè abominandas & execrandas. Redit enim ad ostendendum atroces pœnas, quibus Deus idololatras afflixit ob nefas idololatriæ, quod proinde sequent. cap. exaggerat multisque insectatur. Sic cap. 11. v. 16. dixit Ægyptios punitos per serpentes, quos coluerant vt deos, *vt scirent, quia per quæ peccat quis per hæc & torquetur*.

Vers. 24 ETENIM IN ERRORIS VIA DIVTIVS ERRAVERVNT, DEOS ÆSTIMANTES HÆC QVÆ IN ANIMALIBVS SVNT SVPERVACVA, INFANTIVM INSENSATORVM MORE VIVENTES] Græcè, ψευσθέντες, id est decepti, ludificati more infantium. Perperam pro *animalibus*, Complut. legunt, *animabus*, & alij, *manibus*, q. d. Chananæi lignea idola manibus resecta, coluerunt. Græcè enim est ζώοις, id est *animalibus*. Sensus est q. d. Chananæi per idola errando & vagando, eò amentiæ progressi sunt, vt *animalia superuacua*; græcè, τὰ ἐχθρῶν ἄτιμα, id est *hostium vilia*, hoc est, apud hostes vilia & infamia, tum quia hostilia, tum quia in se vilia & spurca, velut numina adorarint, quasi infantissimi & stolidissimi pueri, qui cum araneis, vespis, apibus, bufonibus, aliisque bestiis vilibus & mortiferis ludunt, ideóque ab eis punguntur, & subinde necantur. Sic enim Chananæi coluere Beelzebub, id est Deum muscam; habebat enim caput muscæ; crocodilos, feles, cynocephalos, & canes, qui homines mordent, lacerant, necant, vorant, ideoque ea vocauit ἐχθρά, id est hostilia; & ἄτιμα, id est vilia, inhonora, fœda, infamia.

Nota. Græcè est, τῶν πλάνης ὁδῶν μακρότερον ἐπλανήθησαν, id est *longiùs errarunt, quàm erant erroris via*, hoc est, longiùs, ipsas etiam erroris vias egressi, errarunt quàm videbatur fieri posse, vt homo erraret. Est hyperbole. Sic ait Virgilius 6. Æneid.

Extra anni solisque vias, vbi cælifer Atlas
Axem humero torquet, stellis ardentibus aptum.

Sic valdè stultum vocamus stultiorem ipsa stultitia, valdè sapientem sapientiorem ipsa sapientia, per hyperbolen. ita Iansen. à Castro, & alij. Verùm Noster, æquè ac Nannius, Vatablus, & alij subaudiendo propositionem παρὰ, vel ἐπὶ, simpliciùs vertunt, *in erroris viâ diutius errauerunt*.

PROPTER HOC TAMQVAM PVERIS INSENSATIS IVDICIVM IN DERISVM DEDISTI] Græcè, *propter hoc velut pueris ratione carentibus iudicium*, siue *pœnam*, *in ludibrium misisti*. In Græco est pulchra paronomasia: παῖς enim, id est puer, dicitur quasi παίζων, id est ludens: ἐμπαίζω est illudo, ludifico; ἐμπαιγμὸς (quæ vox hîc in Græco est) ludificatio; ἔμπαιγμα ludificamentum, quo alicui illudimus. q. d. Quia Chananæi velut pueri, pueriles res & bestiolas pro diis coluerunt; hinc eosdem quasi pueros per easdem, putà per vespas & crabrones, quasi puerilibus & ridiculis pœnis, sed acribus, castigasti & quasi ludificasti. Vers. 25.

QVI AVTEM LVDIBRIIS ET INCREPATIONIBVS (id est *ludibriis increpationum*, vt habent Græca. Est hendyadis.) NON SVNT CORRECTI (græcè, μὴ νουθετηθέντες, id est *non sunt admoniti*, non sunt hac admonitione emendati) DIGNVM DEI IVDICIVM EXPERTI SVNT] Græcè, *experientur*, id est experti sunt. Loquitur enim de Chananæis præteritis. q. d. Chananæi, qui ludicris vesparum pœnis non sunt emendati, hi durum iudicium, id est supplicium, subierunt, cùm à Iosue & Hebræis funditus sunt excisi, & ad internecionem deleti. Pro *ludibriis*, græcè est παιγνίοις: παίγνιον autem est ludicrum, lusus, ludibrium, vti sunt auiculæ, apes, muscæ, ranæ, quibus ludunt pueri: iisdem enim quasi ridiculis & puerilibus nugis, Deus castigauit Ægyptios & Chananæos. His opponit *dignum Dei iudicium*, id est serium grauéque supplicium mortis & exterminij totius gentis Chananæorum, quo Deus toti mundo suam in puniendo omnipotentiam, æquè ac iustam iram & vindictam ostendit. Vers. 26.

IN QVIBVS ENIM PATIENTES INDIGNABANTVR (multi codices addunt, imò præponunt, *in his enim quæ patiebantur, molestè ferebant*. quæ verba videntur addita ex alia versione: vnde Romani ea delent; idem enim dicunt & repetunt) PER HÆC QVOS PVTABANT DEOS, IN IPSIS CVM EXTERMINARENTVR VIDENTES ILLVM, QVEM OLIM NEGABANT SE NOSSE, VERVM DEVM AGNOVERVNT: PROPTER QVOD ET FINIS CONDEMNATIONIS EORVM VENIT SVPER ILLOS] quasi dicat, Chananæi, dum paterentur acres morsus vesparum & vilium bestiolarum, indignabantur quòd per illas, quas, vel quarum similes, vt deos coluerant, exterminarentur: quare *videntes*, & sentientes, id est animaduertentes, Deum Hebræorum, quem olim negabant se nosse, has plagas sibi infligere, eum vt verum Deum agnoscere coacti sunt, vt patet Iudith 5. 20. Iosue 2. 9. sed serò, & inuitè ac coactè. quocirca æquum fuit, vt extre- Vers. 27.

mâ clade plecterentur, quare *finit condemnationis*, id est extrema damnatio, excidium & exterminium; *venit super eos*, cùm scilicet à Iosue & Hebræis per bella funditus sunt aboliti. Alij hæc referunt ad Ægyptios, qui à Mose mersi sunt in mari rubro. Sed de Ægyptiis egit ca.11. hoc verò cap.12. agit de Chananæis. ita S. Bonauent. Dionys. & alij.

Pro *patientes* Complut. & Regij legunt, *impatientes*. Vtrumque verum, patientes enim corpore, fiebant impatientes animo. Vnde ex Complut. sic clarè vertit Iansen. *nam cùm in his, in quibus patientes indignabantur, in his scilicet quos putabant esse deos, quando per ea puniebantur, sensissent eum quem olim negabant se nosse, tunc verum agnouerunt Deum.* Significare vult, Pharaonem cum suis, qui priùs dicebat: *Nescio Dominum, & Israel non di-* A *mittam*, priusquam ranis & muscis, quas pro diis colebant, eos Deus afflixisset non sine magna illorum indignatione, qui ægrè ferebant, à suis diis affligi, & à rebus tam leuibus, tum demum agnouisse Dominum, ita vt diceret: *Peccaui: Dominus iustus, & ego & populus meus impij. Orate Dominum*, &c. Verùm iam dixi, hîc agi propriè de Chananæis. Si quis tamen per complexionem cum Cantacuzeno, hæc tam de Ægyptiis, quàm de Chananæis accipi malit, non repugnabo: nam in sequentib. de vtrisque mistim loquitur.

Pro *venit*, multi legunt, *veniet*, scilicet in die iudicij, *finis condemnationis* reproborum, qui damnabuntur & detrudentur in gehennam. Verùm græcè est, ἀπῆλθε, id est *venit*, in præterito. Loquitur enim de transacto Chananæorum excidio.

CAPVT DECIMVMTERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Occasione Aegyptiorum & Chananæorum, quos Deus ob scelera præsertim idololatriæ excidit, incipit tractare de idololatria: hæc enim maximè primæ veritati & principio sapientiæ, quod est agnoscere, timere & colere Deum verum, quasi ex diametro repugnat. Triplicem autem idololatriæ speciem assignat: Primam, qua animalia viua colebant pro diis: Secundam, qua elementa & corpora cœlestia: Tertiam, qua imagines & idola, ac de his omnibus mistim pertractat per quatuor capita. Igitur hoc cap. insectatur eos, qui ex creaturis non agnouére creatorem, sed creaturam quasi creatorem coluerunt à v. 1. ad v. 10. inde ad finem capitis grauiùs increpat eos, qui idola lignea, lapidea, testacea ab artifice efformata vt deos adorant, inuocant, de futuris consulunt, eorumque opem implorant.

1. VAni autem sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei: & de his quæ videntur bona, non potuerunt intelligere eum qui est, neq; operibus attendentes agnouerunt quis esset artifex: 2. sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aërem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem & lunam, rectores orbis terrarũ deos putauerunt. 3. Quorum si specie delectati, deos putauerunt: sciant quanto his dominator eorum speciosior est. speciei enim generator hæc omnia constituit. 4. Aut si virtutem & opera eorum mirati sunt, intelligant ab illis, quoniam qui hæc fecit, fortior est illis: 5. à magnitudine enim speciei & creaturæ, cognoscibiliter poterit creator eorum videri. 6. sed tamen adhuc in his minor est querela. Et hi enim fortasse errant, Deum quærentes & volentes inuenire. 7. Etenim cùm in operibus illius conuersentur, inquirunt: & persuasum habent quoniam bona sunt quæ videntur. 8. Iterũ autem nec his debet ignosci. 9. Si enim tantum potuerunt scire, vt possent æstimare sæculum: quomodo huius Dominum non faciliùs inuenerunt? 10. Infelices autem sunt, & inter mortuos spes illorum est, qui appellauerunt deos opera manuum hominũ, aurum & argentum: artis inuentionem, & similitudines animalium, aut lapidem inutilẽ opus manus antiquæ. 11. Aut si quis artifex faber de silua lignum rectum secuerit, & huius doctè eradat omnem corticem, & arte sua vsus, diligenter fabricet vas vtile in conuersationem vitæ, 12. reliquiis autem eius operis, ad præparationem escæ abutatur: 13. & reliquum horum, quod ad nullos vsus facit, lignum curuum, & vorticibus plenum, sculpat diligenter per vacuitatem suam, & per scientiam suæ artis figuret illud, & assimilet illud imagini hominis, 14. aut alicui ex animalibus illud comparet, perliniens rubrica, & rubicundum faciens fuco colorem illius, & omnem maculam, quæ in illo est, perliniens: 15. & faciat ei dignam habitationem, & in pariete ponens illud, & confirmans ferro, 16. ne fortè cadat, prospiciens illi, sciens quoniam non potest adiuuare se: imago enim est, & est illi adiutorium. 17. Et de substantia sua, & de filiis suis, & de nuptiis votum faciens inquirit. Non erubescit loqui cum illo, qui sine anima est: 18. & pro sanitate quidem infirmum deprecatur, & pro vita rogat mortuum, & in ad-

iutorium inutilem inuocat: 19. & pro itinere petit ab eo, qui ambulare non potest, & de acquirendo, & de operando, & de omnium rerum euentu petit ab eo, qui in omnibus est inutilis.

Vers. 1. VANI AVTEM SVNT OMNES HOMINES IN QVIBVS NON SVBEST SCIENTIA DEI: ET DE HIS QVÆ VIDENTVR BONA, NON POTVERVNT INTELLIGERE EVM QVI EST, NEQVE OPERIBVS ATTENDENTES AGNOVERVNT QVIS ESSET ARTIFEX] Hoc est thema totius capitis & trium sequentium, nimirùm ostendere, tum vanitatem idololatrarum, Philosophorum cæterorumque hominum, qui creaturis fruuntur; tum oppositam veritatem fidelium Dei cultorum, qui Deum agnoscere, colere & amare satagunt: hæc enim vera est sapientia, cùm prior sit vana, imò mera vanitas & insipientia. Græcè, *vani enim*, vel *stulti* (vtrumque enim significat μάταιοι, vnde Italorum *matti*, id est stulti) *sunt omnes homines natura, in quibus fuit ignoratio Dei*. *Natura*, græcè φύσει, id est naturali indole, propensione, corruptione; item per se, sponte sua. Sicut enim omnis res creata, quatenus ex nihilo creata est à Deo, vana est, & ad sui nihilum vergens & propendens: sic & homo, præsertim post lapsum Adæ, quo natura humana corrupta est, mortique obnoxia effecta. Ex hoc enim lapsu enata est in homine concupiscentia, quæ eum ad res vanas, noxias & mortiferas inclinat, atque ignoratio Dei rerumque diuinarum, quæ ad salutem & felicitatem ducunt; ex qua prognata est multitudo idolorum, hæresum, errorum & scelerum. Syrus, *vani sunt homines, qui non agnoscunt Deum*; Arabicus, *quoniam omnes homines, in quibus est defectus scientia, verè vani sunt*, τὸ *quoniam*, vel vt græcè est, ἐπεὶ γὰρ, id est, *siquidem, etenim*, dat causam, cur Chananæi in tot tantaque scelera prolapsi sint, tamque grauiter à Deo puniti: quia scilicet Deum verum non agnouerunt, nec reueriti sunt.

Vani sunt qui non norũt Deũ.

Scientiam Dei intellige non tantùm speculatiuam, sed & practicam coniunctam cum Dei cultu, timore, obedientia, & amore. Vani ergo & stulti fuerunt idololatræ, qui Deum ignorantes, idolum coluerunt & colunt. Vaniores & stultiores fuere Philosophi, qui cùm Deum per scientiam naturalem cognouissent, eum tamen non vt Deum ea pietate & puritate, qua par erat, coluerunt & glorificauerunt, quos proinde acriter castigat Apost. Rom. 1. Vanissimi & stultissimi sunt fideles, qui cùm Deum per fidem cognoscant, certamque ex ea habeant spem æternæ felicitatis, cum tamen eiusque legem spernunt, vt illicitis suis voluptatibus perfruantur. Hi enim verbis Deum confitentur, sed factis negant: quare quo maiorem habent Dei cognitionem, eo maiorem malitiam, ideoque maiorem cognitionem sibi accersunt. Nam *seruus, qui cognouit voluntatem domini sui, & non fecit*, &c. *vapulabit multis*, Lucæ 12. 47. vide dicta Eccles. 1. 1. ad illa: *Vanitas vanitatum, & omnia vanitas, præter amare Deum, & illi soli seruire*. Hoc est, quod queritur Isaias cap. 5. 13. *Propterea captiuus ductus est populus meus, quia non habuit scientiam*. Et Osee c. 4. 6. *Conticuit populus meus, eò quòd non habuerit scientiam: quia tu scientiam repulisti, repellam te, ne sacerdotio*

A *fungaris mihi*. Et Baruch c. 3. 28. *Et quoniam non habuerunt sapientiam, interierunt propter suam insipientiam*. Huc facit illud alibi à me citatum, sed huic loco proprium, ideoque iterandum:

Qui Christum nescit, sat scit, si cetera nescit:
Qui Christum nescit, nil scit si cetera noscit.

Talis fuit S. Paulus qui 1. Corinth. 2. 2. *Non enim*, inquit, *iudicaui me scire aliquid inter vos, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixũ*. Et S. Gregor. Nazianz. qui in carm. de beatitudinibus ita canit:

Felix à mundo abstractus, qui viuit eremo
In rigida & mentem tollit ad astra suam.
Felix qui multis mutus, non plurima versans
Distrahitur, pectus sed dedit omne Deo.

Igitur, sicut vter vel follis vino vacuus, sed vento
B turgidus, vanus est, quia nihil in se habet solidi, sic philosophus, orator, Theologus Dei practica cognitione, gratia & amore destitutus, & inani scientiæ vento fastuque inflatus, vanus est & stultus: bulla est vento tumida, quæ mox ab aëre difflabitur: pappus est, cuius villos mox aura disperget: vapor est, fumus est, qui mox tenues vanescet in auras.

O æterna veritas, & vera charitas, & chara æternitas! Tu es Deus meus, ad te suspiro die ac nocte, ait S. August. lib. 7 Confess. Et S. Bernard. moriens apparens Gulielmo de Monte Pessulano dixit, se in montem Libanum (in cælum) ascendere, addiditq;: *Nulla hic scientia, nulla veri cognitio, sursum scientia plenitudo, sursum vera notitia veritatis*, ita habet eius Vita.

Quin & Philo lib. de Temulentia; Sicut sol,
C ait ex ortu suo stellas abscondit, tanto suo splendore perfusis nostris oculis; ita quoties animæ oculi sincero, puro fulgidissimoque luciferi Dei, sensibili splendore irradiantur, nihil aliud possunt inspicere. Affulgens enim eius qui est, cognitio nihil non illustrat; vt etiam quæ sunt per se splendidissima, collatione hac obscurentur.

Denique S. Iustin. initio Dialog. contra Tryph. docet, veram philosophiam & sapientiam consistere in Dei cognitione & cultu, eamque frustrà se quæsiuisse apud Platonicos, Stoicos, Epicureos, cæterosque Philosophos, ac tandem admonitu cuiusdam Sancti inuenisse in S. Scripr. putà in libris Apostolorum & Prophetarum.

ET DE HIS QVÆ VIDENTVR (perperam in Regiis contrariè legitur, *quæ non videntur*) BONA, NON POTVERVNT INTELLIGERE EVM QVI EST] Græcè, *& de bonis visibilibus non potuerunt cognoscere* τὸν ὄντα, id est *existentem*. Deus enim græcè dicitur τὸ ὄν, id est *ipsum ens*, in genere neutro; vel ὁ ὤν, id est *qui est*, in genere masculino: quia Deus est primum, summum, increatum, æternum, immensum ens, quod per se existit, & à seipso suum esse habet, in quo est omnium entium rerumque plenitudo & perfectio, vel formaliter, vel eminenter: denique à quo omnia & singula totum suum esse accipiunt, quare ipse est essendi oceanus, & essentiæ pelagus infinitum. Porrò ait, *Ex his quæ videntur bona*, id est ex entibus visibilibus, quæ à Deo creata sunt bo-

na. *Vidit* enim *Deus cuncta quæ fecerat, & erant valdè bona*, Genes. 1. Bonum enim & ens conuertuntur. Bonum enim est passio & proprietas entis: quare quantum est ens, tantum est & bonum: vnde Deus, qui est summum ens, pariter est summum bonum. Sensus est q. d. Idololatræ non valuerunt ex entibus bonisque finitis cognoscere ens & bonum infinitum, à quo illa omne suum esse omnemque bonitatem hauserunt; *non valuerunt*, quia non voluerunt: *excæcauit enim illos malitia eorum*, vt dixit cap. 2. 21. quia scilicet magis amarunt tenebras, quàm lucem: vanitatem enim & vanis concupiscentiis addicti, noluerunt aperire oculos Soli iustitiæ, putà Deo, vt eum agnoscerent sanctèque colerent. Nam eos ex creaturis potuisse & debuisse agnoscere creatorem, clarè asserit v. 5. Deus enim est suum & aliorum omnium esse: si ergo tuum & aliorum esse cognoscas, atque oculos ad eius auctorem velis attollere, illico cognosces & Deum, à quo tuum & aliorum esse magis dependet, quàm à teipso, & à tua essentia: nisi enim Deus hanc continuè conseruaret, illico ipsa in nihilum suum rueret & rediret. Quare si rogeris, *Quis es tu?* respondeas cum S. Ioanne Baptista: *Ego sum, qui non sum.* Sicut Deus à Mose rogatus: Quis es Domine? vice versa respondit: *Ego sum qui sum.*

Nomē Dei est ens.

Nota. Proprium Dei nomen est *ens*, vel *qui est*, vnde illud Deo dederunt Prophetæ, Apostoli & Theologi, æquè ac Philosophi. Prophetæ, vt Moses, qui interrogans Deum quo nomine vocaretur, ab eo audiuit: *Ego sum qui sum*, siue *Ego sum Iehoua*, id est, *qui est*, Exodi 3. 14. & c. 6. 3. vide ibi dicta. Iob. ca. 14. 4. *Quis potest facere mundū de immundo conceptum semine: nonne tu qui solus es?* Dauid Psal. 101. 28. *Tu autem idem ipse es.* Ierem. c. 51. 19. *Qui fecit omnia, ipse est, & Israel sceptrum hereditatis eius, Dominus exercituū nomen eius.* S. Ioannes Apoc. 1. 8. *Qui est, & qui erat, & qui venturus est.* Esther c. 14. 11. *Ne tradas Domine sceptrum tuum*, inquit, *his, qui non sunt*, id est idolis & idololatris. Solus enim Deus propriè pleneque est; idola verò & res ceteræ potiùs non sunt, quàm sunt; tum quia ex se non sunt, & quod sunt à Deo acceperunt; tum quia peccati malitia est quodammodo infra nihil, ideòque primus eius auctor diabolus vocatur *is qui non est*, & peccatores vocantur *socii eius qui non est*, Iob 18. 15. Vnde Ezechiel c. 28. 19. loquens de superbo rege Tyri, qui erat typus Diaboli: *Nihili*, inquit, *factus es, & non eris in perpetuum.*

Goomæ Prophetarum.

Theologorum.

Theologi, vt S. Iustin. initio Dialogi contra Tryphon. qui Deum ita definit: *Quod in eodem similiq; habitu ac statu semper est, ceterisque omnibus causa est cur sint, id Deus est.* S. Gregor. Naz. iambico 15. *Quid est Deus? Est*, inquit, *ens primum omniū & summum bonum. Quid est angelus? prima Dei creatura. Quid dæmon? deuians à bono. Quid est materia? formarū basis. Quid forma? materię decor. Quid cælum? rerum caducarum & firmarum limes. Quid astra? flamma, circuli cursum tenens. Quid æuum? quod absque tempore assiduè fluit. Quid tempus? mēsura motus, quem sol facit. Quid homo? figmentum & imago nobilis Dei. Quid vita? nexus carnis & mentis. Quid mors? vtriusq; diuulsio. Quid mens? visus interior nullum terminum habens. Quid voluntas? motus mentis. Quid ratio? quæ verum vestigat. Quid sermo? qui idipsum eloquitur. Quid liberum*

A *arbitrium? velle moueri quò libet.* hæc Nazianz. S. Anselm. in Prosolog. c. 22. pleniùs & profundiùs de Dei esse & essentia philosophatur, quem audi: *Tu solus Dominus es quod es: & tu es qui es. Nam quod aliud est in toto, & aliud in partibus: & in quo aliquid est mutabile, nō omnino est quod est: & quod incepit à non esse, & potest cogitari non esse; & nisi per aliud subsistat, redit in non esse; & quod habet fuisse, quod iam non est; & futurum esse, quod nondū est, id non est propriè & absolutè. Tu verò es quod es, quia quidquid aliquando, aut aliquo modo es, hoc totus & semper es: & tu es, qui propriè & simpliciter es, quia nec habes fuisse, aut futurum esse, sed tantùm præsens esse, nec potes cogitari aliquādo non esse*, &c.

Hinc Euagrius apud Socratem lib. 6. Tr. part. cap. 21. ait, Deum non posse definiri, eò quòd non habeat genus, aut differentiam, aut speciem, sed

B sit plenitudo entis omniumque generum, specierum & rerum. Attalus Martyr apud Euseb. lib. 6. Histor. cap. 3. à tyranno rogatus *quod nomen Deus haberet? Qui plures sunt*, inquit, *nominibus discernuntur; qui autem vnus est, non indiget nomine.*

Philosophorum,

Philosophi, vt Plato, qui in Timæo Deum vocat τὸ ὄν, id est ipsum ens. Aristot. lib. 8. Physic. Deum nuncupat primum ens, causam primam, primum mouens, quod cetera omnia mouet. Vnde idem moriturus dicitur sic Deum inuocasse: *Nudus in hunc mundum veni, miser vixi, dubius morior, quò venturus sim nescio: attamen tu ens entium, causa causarum miserere mei.*

Thales Milesius rogatus, quid in rerum natura esset vetustissimum? respondit: Deus, quia numquam esse cœpit. Idem rogatus, *quid esset Deus?* re-

C spondit: *Quod principio & fine caret*; vel, *Quod semper est.* teste Laërtio lib. 1. in eius Vita.

Apuleius lib. de Mundo: *Quod est Deus? Quod*, inquit, *in triremi est gubernator, in curru rector, præcentor in choris, dux in vrbe, imperator in exercitu, hoc est in mundo Deus.*

Alexander Magnus, cùm in Ammonis templo à vate dictus esset Iouis filius: *Nihil*, inquit, *mirū: nam Iupiter omnium quidem natura pater est, sed ex his optimos quosque peculiariter suos facit.*

Pythagoras, teste Philosopho lib. 1. de Cælo, *Ipsa tria, ait, omnia sunt: ipsum verò ter est ipsum*, siue *id quod omni ex parte est.* Vnde aliqui suspicantur eum S. Trinitatem cognouisse, saltem per vmbram & obscurè.

Orpheus Deum vocauit principiū, mediū, & finem vniuersi. Principium, inquā, vt omnia produ-

D centē: medium, vt producta ad se trahentem: finem autem, vt perficientem ad seipsum redeuntia.

Trismegist. Dialog. 5. loquēs de Deo, *Nihil*, ait, *est in omni natura, quod ille ipse non sit. Est ille siquidem, quæ sunt: est ea etiā, quæ minimè sunt, quæ quidem sunt, deduxit in lucem; quæ verò non sunt, occulit in seipso.* Hinc Suidas asserit Herman, siue Mercurium, Ægyptiorum sapientissimum, qui Mosi fuit penè coæuus, dictum esse Trismegistum, quòd de sancta Trinitate diuino quodam spiritu locutus sit, dicens: *Et erat lumen intellectuale, & erat semper mens luminosa, & spiritus omnia continens. Extra hanc non est Deus, non angelus, non substātia vlla alia: omnium enim est Dominus, & pater, & Deus, & fons, & vita, & potestas, & lumen, & mens, & spiritus, & omnia in ipso, & sub ip-

sum sunt; licet alij per hæc, ipsum dumtaxat attributa deitatis notasse velint. Verùs Clemens Alex. lib 6. Strom. eum Trismegistum, id est ter masimum, cognominatum ait, quod maximus esset rex, philosophus & sacerdos.

NEQVE OPERIBVS ATTENDENTES AGNOVERVNT, QVIS (qualis & quantus) ESSET ARTIFEX] *Quis* scilicet cælos, stellas, elementa, omniaque quæ in mundo sunt ex nihilo crearit, tamque artificiosè quoad omnia efformarit; quis eadem tanto ordine disposuerit, tantaque concordia consociarit; quis illa ipsa continuè conseruet, foueat, augeat, propaget, vti pulchrè docet Nazianz. orat. 34. quæ est secunda de Theolog. qui & appositè Deum comparat citharœdo, in domo citharam scitè pulsanti, cuius melodiam foris audis, eiusque peritiam miraris, sed personam non vides. Sic enim Deus hunc mundum quasi citharam harmonicè mouet, ac suauissimum ex omnium quæ in eo sunt consonantia concentum efficit, quem omnes stupent, eiusque auctorem admirantur, sed personam intueri nequeunt.

VERS. 2. SED AVT IGNEM, AVT SPIRITVM, AVT CITATVM AEREM, AVT GYRVM STELLARVM, AVT NIMIAM AQVAM, AVT SOLEM ET LVNAM, RECTORES ORBIS TERRARVM DEOS PVTAVERVNT] Idololatria veterum in eo sita fuit, quòd solem, cælumque & alias creaturas coluerint pro creatore: cuius origo & ratio fuit,

Causa idololatriæ.

1 Prima, quòd nihil esse crederent præter visibilem hunc mundum. Quare negabant esse Deum, qui esset spiritus inuisibilis. Ita Plato in Cratylo. quem citat Euseb. lib. 3. de Prepar. cap. 1. *Vetustissimos Græcorum*, inquit, *cælum, stellas, solem & lunam, quæ nunc etiam multi barbarorum colunt, deos putauisse manifestum est*. Sic & *Saducæi dicunt non esse resurrectionem, neque angelum, neque spiritum*, ait S. Lucas Actor. 23. 8. Putabant enim nihil esse vltra ea, quæ oculis cernimus; ac quod non est spectabile, non esse in rerum natura, vti etiamnum putant athei, ac homines crassi & animales.
2 Secunda causa fuit pulchritudo, vtilitas, vis & efficacia creaturarum, vt solis, cæli, siderum, aquæ, ignis, terræ: hęc enim illexit rudes homines ad ea colendum & inuocandum, quòd his indigere se sentirent, earumque vim & opem experirentur. ita Euseb. lib. 3. de Præpar. cap. 2. Accessit, & errorem adiuuit Philosophorum mystica Theologia, & Poëtarum elegantes fabulæ, qui ignem vocauere Vulcanum, spiritum æthereum Iouem, aërem Iunonem, aquam Tethym vel Neptunum, terram Cererem, solem & lunam Phœbum & Dianam. Sic & stellis nomina deorum dederunt, eisque mundi dominium assignarunt: inde ortus error, vt alij cælum, alij solem, alij aërem, alij ignem, alij terram, alij aquam, alij quid aliud mundi & rerum omnium primum principium ponerent & crederent, teste Arist. lib. 1. Physic. Inde eadem superstitioso rudique vulgo pro diis habita, & vt numina adorata fuere, vti docet S. August. lib. de Ciuit. c. 10 & Euseb. lib. 3. de Præpar. ca. 2. quem audi: *Ægyptij Osirim & Isim solem & lunam esse aiunt, Iouem spiritum qui per omnia transeat, Vulcanum ignem, terrā Cererem, Oceanum humiditatem, ac Nilum fluuium asserunt, cui deorum generationem attribuunt: aërem Mineruam appellarunt: quos quandoque deos, aëra dico, aquam, ignem, terram & spiritum, per vniuersum orbem transire contendunt, & in varias formas hominum atque animalium commutari, quorum cognomines apud se homines floruisse, Solem, Saturnum, Opim, præterea Iouem, Iunonem, Vulcanum, & Vestam. quæ omnia Manethus latiùs scripsit: cōpendiosiùs autem Diodorus his verbis: Osiris & Isis sol & luna secundùm Ægyptios sunt, à quibus tribus temporibus, vere, æstate ac hyeme, inuisibili modo circumductis mundus gubernatur, & omnia nascuntur, aluntur & augentur.*

A

Hæc Euseb. ex Diodoro, idemque confirmat ex Plutarcho: subiicit deinde ex Porphyrio: *Aquā deinde atque ignem apprimè venerantur, & in omnibus sacris adhibent, quia maximè salutis humanæ causa hæc elementa sunt*. Denique ita concludit: *Ita generosa Græcorū & Ægyptiorum Theologia, ad sublimiora nos perducere fabularū allegoriis pollicita, ad corporarum sus deduxit: nec aliud quàm ignem & aquam, & partes mundi colere adhortata est. Quomodo igitur Saluatoris nostri Euangelium mirabile non est, quo solis & lunæ, totiusq; mundi creatorem decēti fide colere, nec elementa corporum, nec visibilia quædam, sed eū, qui per hęc inuisibiliter cognoscitur, creātem intellectum solum admirari, solumq; adorare didicimus? qui per omnia penetrans, cùm sit incorporalis, solo intellectu percipitur: imò verò ineffabilis, & incomprehensibilis est. Panditur autem atque perspicitur per ea, quæ facit, quæ producit, gubernat, conseruat, omnibus inuisibiliter assistens, non cælestibus solùm, verum etiam terrestribus, magnificentiam operum suorum per hæc ostendens, quæ illi deos putarunt.*

B

Elogia autem & nimiæ laudes, ac quasi adulationes Poëtarum, quibus ipsi res creatas quasi diuinas ac deos celebrarunt, rude vulgus impulit, vt eas deos crederet & adoraret, vti docet Lactantius lib. 1. cap. 10. & 11.

C

SPIRITVM] Aërem subtiliorem, aut ventum: ventos enim quasi deos cultos fuisse docet Seneca lib. 4. Natur. quæst. ca. 17. Hinc Æolus ventorum deus & rector. Denique Plato censuit Deum esse spiritum & animam mundi. Vnde Virgilius:

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Et alius:

Iuppiter est quodcumque vides.

Adorabant ergo solem, lunam, stellas, elementa, velut corpus & membra Dei. Audi S. August. lib. 4. de Ciuit. cap. 11. *Ipse in æthere sit Iupiter, ipse in aëre Iuno, ipse in mare Neptunus: in inferioribus etiam maris ipse Salacia, in terra Pluto, in terra inferiore Proserpina, in focis domesticis Vesta, in fabrorum fornace Vulcanus; in sideribus sol, luna & stella, in diuinantibus Apollo, in merce Mercurius, in Iano initiator; in Termino terminator; Saturnus in tempore, Mars & Bellona in bellis, Liber in vineis, Ceres in frumentis, Diana in syluis, Minerua in ingeniis.*

D

AVT CITATVM AEREM] Græcè, κεχινὸν ἀέρα, id est celerem mobilemque aërem, quæ dicta est Iuno: nam ex ἀὴρ, id est aër, fit ἥρα, id est, Iuno. Vnde Macrob. li. 1. in Somn. Scipion. c. 17. *Iuno*, inquit, *aërea cognominata est, quòd ipsa aër putaretur, & aëris arbitra*. Ratio est, quòd Anaximenes, aliique plures censuerint omnium rerum principium esse aërem, sicut Thales censuit esse

aquam, Heraclitus ignem, Democritus atomos, Pythagoras numeros, teste Aristotele lib. 1. Physicorum.

Stellæ pro diis habitæ cur?

AVT GYRVM STELLARVM] Id est stellas Zodiaci: hic enim est gyrus & circulus, ac quasi zone & cingulum cæli. ita Lyran. Hugo, Dion. & alij. Hæ enim stellæ, ac præsertim sol obiens Zodiacum, fruges, fructus, omnesque res in terra producunt. vnde ζωδιακὸς, dicitur à ζωὴ, id est vita, quòd motu suo vitam rebus sublunaribus confert. Hinc constellationes Zodiaci præcipuè sunt duodecim, quæ & signa vocantur, quia animalium quamdam habent similitudinem, de quibus carmen:

Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo,
Libraque, scorpius, arcitenens, caper, amphora,
pisces.

Secundò, planiùs & pleniùs per *gyrum stellarum* accipe constellationes, quæ ex multis partialibus stellis integrantur, itáque quasi gyrum stellarum conficiunt, aut potiùs orbem stelliferum, siue cælum stellatum, putà cęlum octauum, scilicet firmamentum: hoc enim tot tantisque stellis, velut pyropis aut ignibus, distinctum & variegatum, multi censuerunt esse Numen & Deum. Vnde in Scriptur. vocatur *militia cæli*, quam adorarunt ipsi quoque Iudæi, vt patet 4. Reg. 23. 5. ita S. Bonau. Osor. & alij. Hinc Planetis dedêre nomina deorum: summum enim Planetarum vocauere Saturnum, secundum Iouem, tertium Martem, quartum Phœbum, quintum Dianam, sextum Venerem, septimum Mercurium. Ita S. August. l. 7. de Ciuit. c. 15. & 16. *Apollinem*, inquit, *quamuis diuinatorē & medicum velint, tamen vt in aliqua parte mundi statuerent, ipsum etiam solem esse dixerunt: Dianamque germanam eius similiter lunam, & viis præsidere: vnde & virginem volunt, quòd via nihil pariat: & ideò ambos sagittas habere, quòd ipsa duo sidera de cælo radios terras vsque pertendant. Vulcanum volunt ignem mundi, Neptunum aquas mundi, Ditem patrem, hoc est Orcum, terrenam & infimā partem mundi: Liberum & Cererem præponunt seminibus, vel illū masculinis, illam femininis: vel illum liquori, illam verò ariditati seminum. Et hoc vtique totum refertur ad mundum, id est ad Iouem. qui propterea dictus est progenitor genitrixque, quòd omnia semina ex se emitteret, & in se reciperet.* Subiicit Mineruam esse summum ætherem, Vestam esse ignem mundi leuiorem, Cererem esse terram.

AVT NIMIAM AQVAM] Græcè, βίαιον ὕδωρ, id est *violentam aquam*, putà mare fluctibus agitatum, exundans omniáque obruens. Hinc Thales censuit, aquam esse rerum omnium principium, imò cælos, aues, pisces, animalia, &c. facta esse ex aquis, siue ex abysso primigenia, plurimorum est sententia. vti ostendi Genes. 1. sub initium. Hinc & *aqua* dicitur, quasi à *qua omnia*. Porrò, aquam nomine Tethyos vel Neptuni, vt deum coluere Persæ & Germani, sed maximè Ægyptij, qui Nilum suum, vtpote agros exundatione sua irrigantem & fœcundantem, velut Deum coluerunt, teste S. Athanas. orat. contra Gentes. Vnde Claudianus epigr. 6.

Ægyptus sine nube ferax, imbresque serenos
Sola tenet, secura poli, non indiga venti,
Gaudet aquis, quas ipse vehit, Niloque redundat.

AVT SOLEM ET LVNAM] Græcè φωστῆρας οὐρανοῦ, id est *luminaria cæli*, quorum vnum scilicet sol, præest diei; alterum, scilicet luna, nocti,
A
Genes. 1. Horum enim præ stellis species & fulgor dementes hominum mentes rapuit, vt deos esse censerent. Hinc Persæ solem coluerunt nomine Mithræ, Ægyptij nomine Osiris, & lunam nomine Isidis; alij nomine Phœbi & Dianæ; alij nomine Apollinis & Lucinæ. Vnde & Plinius lib. 2. cap. 6. & 7. de Deo dubitans: *Si quis*, inquit, *sit Deus, non alius erit quàm sol.*

RECTORES ORBIS TERRARVM] Græcè, πρυτάνεις. Ita Athenis vocabantur primi magistratus, qui ciuilia & sacra procurabant. *Rectores orbis* ergo vocat deos mundi gubernatores, quibus Gentiles tribuebant summam potentiam, prouidentiam & diuinitatem, Deo vni & vero propriam.

QVORVM SI SPECIE DELECTATI, DEOS Vers. 3.
B
PVTAVERVNT; SCIANT QVANTO HIS DOMINATOR EORVM SPECIOSIOR EST. SPECIEI ENIM GENERATOR HÆC OMNIA CONSTITVIT. AVT SI VIRTVTEM ET OPERA EORVM MIRATI SVNT, INTELLIGANT Vers. 4.
AB ILLIS, QVONIAM QVI HÆC FECIT FORTIOR EST ILLIS] Pro *speciosior*, græcè est βελτίων, id est *melior*; S. Cyprian. lib. 3. Testi. c. 59. *pretiosior*. Pro *generator*, græcè est γενεσιάρχης, id est *generationis auctor* vel *princeps*. Vnde ad verbum vertas, *nam pulchritudinis genesiarcha creauit ea. Genesiarcha*, id est auctor, siue prima origo, vel princeps pulchritudinis generandæ.

Mundus græcè dictus est κόσμος, id est, *ornatus*, à sui specie & pulchritudine. Vnde Lactantius lib. 1. de Ira Dei ca. 10. *Opus mundi*, ait, *quo*
C
nihil potest esse, nec dispositius ad ordinem, nec aptius ad vtilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec maius ad molem. Vide dicta Genes. 1. Verùm errarunt Gentiles, quòd in hac creaturarum specie defixi constiterint, nec assurrexerint ad rimandum earum opificem & creatorem. Scire enim poterant & debebant, quòd creaturæ seipsas producere & creare nequiuerint, ac proinde quòd creatæ sint ab alio, putà à Deo. Vnde S. Athanas. lib. de Incarn. *Mirum est*, inquit, *quòd nihil ex rebus creatis errabat in Numine intelligendo, præter solum hominem: non sol, non luna, non cælum, non astra, non aqua, non æther immutant suum ordinem, sed agnoscentes suum opificem & principem, Rationem, Verbum Dei, eo tenore permanent, quo condita sunt. Soli autem homines auersi ab illa bona statione veritatis, iisque, quæ non erant, effictis, Dei honorem,*
D
ac eius cognitionem dæmonibus, & hominibus in lapide effigiatis dedicauerunt.

Deus pulchritudo immensa.

Hinc S. Dionys. de Diuin. nomin. cap. 1. ait, Deum esse pulchrum, & per omnia pulchrum, & supremè pulchrum, & semper eodem modo pulchrum, & vniuersi pulchri principalem pulchritudinem in seipso ante omnia habere, ac proinde ipsum esse fontem omnis pulchritudinis, & causam omnium pulchrorum quæ in mundo sunt. Et Boëtius li. 3. de Consol. metr. 9.

Tu cuncta superno
Ducis ab exemplo, pulchrum pulcherrimus ipse
Mundum mente gerēs, similiq; in imagine formās.

Vnde & Plato epist. 2. ad Dionys. regem, Deum nuncupat causam pulchrorum omnium. Platonem de more sequitur Philo lib. de Opificio

mundi. Quocirca patheticè exclamat S. August. lib. 10. Confess. c. 27. *Serò te amaui pulchritudo tam antiqua & tã noua: serò te amaui: & ecce intus eras, & ego foris: & ibi te quærebam, & in ista formosa, quæ fecisti, deformis irruebam.* Idem in Soliloquiis c. 31. *Circuiuibam,* inquit, *omnia quærẽs te, & propter omnia derelinquens me. Interrogaui terram si esset Deus meus, & dixit mihi, quod non, & omnia quæ in ea sunt, hoc idem confessa sunt. Interrogaui mare & abyssos & reptilia, quæ in eis sunt, & responderunt: Nõ sumus Deus tuus, quære super nos eũ. Interrogaui spirabilem aërem, & inquit vniuersus aër cum omnibus incolis suis: Fallitur Anaximenes, non sum ego Deus tuus. Interrogaui cælũ, solem, lunam & stellas: Neque nos sumus Deus tuus, inquiunt. Et dixi omnibus his, qui circũstant fores carnis meæ: Dicite mihi de Deo meo, quod vos nescitis, dicite mihi aliquid de illo. Et clamauerunt omnes voce grãdi, Ipse fecit nos. Interrogaui proinde mũdi molẽ: Dic mihi si es Deus meus, an non? Et respondit voce forti: Non sum, inquit, ego, sed per ipsum sum ego, quẽ quæris in me, ipse fecit me, super me quære eum, qui regit me, qui fecit te. Interrogatio creaturarum, profunda est consideratio ipsarum: responsio earum, attestatio ipsarum de Deo, quoniã omnia clamant, Deus me fecit, quoniã, vt ait Apostolus: Inuisibilia Dei per ea, quæ facta sunt, à creatura mundi intellecta conspiciuntur.* Et post nonnulla: *Tu Domine principium omnium atque finis, qui es ante primordia sæculorum, & ante omnes sæculorum origines. Tu es Deus meus, & Dominus omnium bonorum, quæ creasti, & apud te omnium stabilium sunt causæ, & omnium mutabilium apud te immutabiles stant & manent origines, & omnium rationalium & irrationalium atq; temporalium sempiterna viuunt rationes:* Eadem habet lib. 10. Confess. c. 6. vbi & addit: *Domine amo te. Percussisti cor meum verbo tuo, & amaui te; sed & cælum, & terra, & omnia, quæ in eis sunt, ecce mihi vndique dicunt, vt te amem, nec cessant dicere omnibus, vt sint inexcusabiles. Altiùs autem tu misereberis, cui misertus eris; & misericordiam præstabis, cui misericors fueris. Alioquin cælum & terra surdis loquuntur laudes tuas.*

Si virtutem et opera eorum mirati sunt] Græcè, *εἰ δὲ δύναμιν, καὶ ἐνέργειαν ἐκπλαγέντες,* id est, *si potentia & efficacia perculsi sunt, intelligant ab ipsis, quoniam qui hæc constituit fortia, fortior est illis.* q. d. Si miram vim agendi in sole, cælis, stellis, igne, herbis, plantis, ventis, procellis, fulminibus, &c. idololatræ admirantur, ideoque ea colunt; multò magis mirentur & colant omnipotentiam Dei, qui has vires creaturis indidit, sed ita vt sibi longè maiores reseruarit, vnde & alias creaturas iis quas creauit, longè efficaciores & fortiores creare potest: ac vires, quas iam creatis dedit, ad libitum reuocat & adimit, vti igni ademit vim vrendi tres pueros fideles in fornace Babylonia, leonibus ademit ferociam ne nocerent Danieli cap. 6. soli, lunæ & cælis ademit motum & cursum, cùm ea stitit ad imperium Iosue ca. 10. 13. mari ademit suam continuationem & alueum, cum illud diuisit ad imperium Mosis, vt Hebræi sicco pede transirent, Exodi 14.

Trismegistus in Pimandro Deum comparans agricolæ: *Aspice,* inquit, *agricultorem semina in terræ gremium diffundentem, alibi quidem triticũ, hordeum alibi, alibi verò aliqui generis semina. Aspice eundem vites, malosque & ficus repastinantem atq; amputantem. Eodem modo Deus ipse, in cælum quidem serit immortalitatem, in terram verò mutationem, in totum denique mundum vitam ac motum.* Lactantius lib. 7. c. 3. *Si Deus,* inquit, *fecit mundum, fuit ergo sine mundo; si regit, vtique sicut mens corpus regit; sed tanquam dominus domum, nauimque gubernator, auriga currum: nec tamen misti sunt iis rebus, quas regunt.*

A magnitudine enim speciei et creaturæ cognoscibiliter poterit creator horum videri] Græca hîc variant, Vaticana enim habent, *à magnitudine enim speciei, vel pulchritudinis creaturarum;* Complut. & Regia, *ex magnitudine enim, & pulchritudine, & creaturis;* S. Chrysost. hom. 14. in Genes. *ex magnitudine & specie creaturarum, vniuersi conditor decenter consideratur;* S. Gregor. 26. Mor. c. 28. *per magnitudinem creaturæ & speciem potest intelligibiliter creator videri.* Pro *cognoscibiliter,* græcè est *ἀναλόγως,* id est analogicè, siue per analogiam, cõparationem, proportionem, collationem, illationem. Sensus ergo est, q. d. Ex magnitudine pulchritudinis & molis, virtutisque creaturarum, analogicè cognosci potest, quanta sit magnitudo, tam pulchritudinis, quam immensitatis, perfectionis & omnipotentiæ ipsius creatoris: tum quia ex effectu cognoscimus causam, ac *ex operibus agnoscitur opifex,* ait S. Athanas. lib. 1. contra Gentes: tum quia, si tanta est pulchritudo, quantitas, perfectio & potentia in angelis, sole, cælis, aliisque creaturis finitis & limitatis, quanta debet esse in creatore infinito & quaquauersum illimitato, qui cælum & terram implet sua essentia, præsentia & potentia, imò supra cælum per spatia illa vacua sua immensitate in immensum se extendit? Hæc enim est analogia, & comparatio analogica creaturæ cum creatore. Hinc Dei magnitudo, maiestas, potentia, ceteraque attributa absolutè sunt infinita, ita vt eis nil addi possit; adeò vt totus mundus ne vel hilum Deo adiiciat, sed Deus solus tantus est, quantus est Deus cum mundo coniunctus: quia Deus est immensus planè & infinitus: infinito autem nil addi potest. Sicut ergo vmbra solis soli nil addit lucis, sic nec mundus quidquam bonitatis vel perfectionis addit Deo. Mundus enim est vmbra Dei.

Mũdus est vmbra Dei.

Alia similitudine idipsum declarat S. Iustin. in Resp. ad Orthodox. *Sicut,* ait, *quod vnum vel vnitas est numeri principium, nil confert ad eius perfectionem numeri nam & cùm non esset numeri principium, perfectum erat, & factum principium numeri, non auctum est: sic Deus ante creationem erat perfectus, & post creationem non est auctus. Nihil ergo eorum, quæ ex creatione sunt, Deum auget.*

Deus est quasi vnitas in numero.

Quocirca ex hac Sapientis gnome, & ex illa Apostoli Rom. 1. 20. *Inuisibilia enim ipsius per ea, quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur,* certum est viribus naturæ cognosci posse Deum esse, esseque vnum. Vide rationes naturales, quibus idipsum probat Damasc. lib. 1. de Fide ca. 5. Richard. de S. Victor. lib. 1. & 2. de Trinit. S. Thomas lib. 1. contra Gentes c. 43. Hoc est, quod ait S. Dionys. ca. 7. Diuin. nom. Deum conspici ex ordinatissima creaturarum omnium dispositione. Idem epist. ad Titum: Mundi fabrica, ait, diuinarum rerum, quæ non videntur, est integumentum. Et Plato in Sympos. asserit ex pulchritudine rerum creatarum pulchritudinem quamdam admirandam diuinitatis

X iiij

cerni. Nam cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum, Psal. 18. 1. Et: Plena est omnis terra gloria eius, Isaiæ 6. 3. Vnde huc alludens Apostolus Rom. 1. 20. ait: Inuisibilia enim ipsius (Dei) à creatura mundi per ea, quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoq; eius virtus & diuinitas. vbi plura hac de re annotaui.

Vide Theodoret. serm. 1. & 2. de Prouidentia, S. Prosperum lib. 2. de Vocat. Gentium c. 4. S. Ambros. & Basilium in Hexamer. Vide & Iob c. 38. & seq. vbi Deus ex magnitudine terræ, maris, nubium, pluuiarum, tonitruorum, fulminum Behemot, id est elephanti, ac Leuiathan, id est ceti, siue balenæ, &c. suam magnificentiam arguit; imò S. Iob ad oculum repræsentat.

Philosophorum de Deo vno Gnomæ: Orphei.

Porrò S. Cyrillus lib. 1. contra Iulianum, hasce de Deo vno & verò recitat Gentilium Philosophorum & Poëtarum sententias Orphei: Vnus est, per se existens, vnius progenies omnia facta sunt. Ipse autem in illis melior est. Neque illum quis intuitus est ex mortalibus, ipse verò omnes videt. Et post alia iterum: Ipse enim firmatus in areo cælo, aureo in throno, super terram autem pedibus vadit, Manumque dexteram ad fines Oceani vndequaq; extendit: tremunt enim in circuitu montesque magni, & flumina, ciuitates, profundumque iucundi maris.

Pythagoræ

Pythagoræ: Deus quidem vnus, & ipse non, vt quidam suspicantur, extra mundi gubernationem, sed in ipso totus in toto circulo, omnes generationes considerat, contemperatio existens omnium sæculorum, & lux suarum virtutum & operum, principium omnium, lumen in cælo, & pater omnium, mens & animatio omnium, circulorum omnium motio.

Platonis.

Platonis: Nam patrem & factorem vniuersi huius inuenisse, arduum opus est; & inuentum omnibus enunciare, impossibile. Rursum, inquit, sensit Plato de vno Deo, nomen quidem illi nullum congruere, neque humanam cogitationem posse comprehendere, sed appellationes quæ de eo dicuntur, à posterioribus esse, abusiueque de ipso dici. Quod si omnino aliquid, nominibus quibus vtimur, de eo dicere audendum, magis appellationem vnius, & boni ei tribuendam: nam illud insinuat circa ipsum simplicitatem, atque per hoc sufficientiam: nullo enim opus habet, nec partibus, nec substantia, nec virtutibus, nec efficacitis, sed est omnium bonum auctor. Boni autem vocabulum commendat nobis, quod ab ipso omne quod bonum est, dum alij pro viribus imitantur illius, (ista licet dicere) proprietatem, per que illam salutem accipiunt.

Trismegisti.

Mercurij Trismegisti, siue Hermetis ter maximi: Deum intelligere quidem difficile, eloqui autem impossibile, si cui etiam intelligere possibile. Incorporeum enim corpore significare impossibile, & perfectū imperfecto comprehendere non possibile, & sempiternum conferre cum momentaneo difficile. Nam hoc quidem semper est, illud autem prætergreditur: & hoc quidem verum est, illud sub apparentia adumbratur: quantum igitur infirmius à fortiore, & minus à meliore distat, tantum etiam à diuino & immortali mortale. Proinde si quis incorporeus oculus egrediatur à corpore ad contemplationem pulchri, & subuolet ac contempletur non figuram, non corpus, non species intueri quærens, sed illud potiùs quod omnia facere potest, quod quietum, quod tranquillum, quod solidum, quod incōuertibile, quod ipsum omnia & solum, quod vnū, quod ipsum ex seipso, quod ipsum in seipso, quod

A sibi ipsi simile, quod neq; alij simile est, neque sibi dissimile. Et iterum ille: Itaque de illo vno & solo bono intelligens, nihil impossibile dixeris. Omnis enim virtus ipse est: neque in aliquo ipsum cogites esse, neque iterum quasi extra aliquem. Ipse enim est qui sine termino omnium est terminus, & qui à nullo comprehenditur, omnia in se comprehendit. Quoniam quod discrimen est corporum ad incorporea, & genitorum ad ingenitum, & necessitati subditorum ad liberè existens, vel terrenorum ad cælestia, & corruptibilium ad sempiterna: non quod aliud quidem liberè existit, aliud autem necessitati subditum. Quæ autem infrà imperfecta sunt, corruptibilia sunt.

Sophoclis.

Sophoclis: Vnus verissimè vnus est Deus, qui cælum ordinauit, & terram ingentem, pontique iucundā vndam, & ventorum vim. Plerique autem mortales corde errantes, extruimus in animarum tactum ā deorum imagines ex lapidibus & lignis, vel ex auro
B fabricatis, vel elephantinis figuris, sacrificiaque illis & ferias otiosas apparantes, eos colere arbitramur.

Xenophōtis.

Xenophontis: Igitur manifestum quod magnus sit & potens, omniaque commoueat & confirmet; ignotum autem qualis sit forma: neque enim videtur esse lucidissimus sol, neque hic videtur permittere, vt ipse cernatur: sed si quis imprudenter cum spectet, oculis priuatur.

Moraliter hîc disce à creaturis assurgere ad creatorem, ac in singulis Deum intueri. In iis enim Deus suam pulchritudinem expressit, vel potius adumbrauit, vti sol seipsum exprimit in parelio. Lege Bellarm. libr. de Ascensu mentis in Deum. Hinc mūdus hic S. Antonio, S. Benedicto, S. Bernardo, ceterisque Anachoretis fuit volumen deitatis, in quo scilicet ipsi Deum Deique magnificentiam legerunt & contemplati sunt. Præclarè S.
C August. in psal. 26. Circuiui, inquit, & immolaui in tabernaculo eius hostiam iubilationis. Immolamus hostiam iubilationis, immolamus hostiam lætitiæ, hostiam gratulationis, hostiam gratiarum actionis, quæ verbis explicari non potest. Immolamus autem vbi? In ipso tabernaculo eius, in sancta Ecclesia. Quid ergo immolamus? Abundantissimum & inenarrabile gaudium, nullis verbis, voce ineffabili. Hæc est hostia iubilationis. Vnde quæsita, vnde inuenta est? Circumeundo, inquit, circuiui & immolaui in tabernaculo eius hostiam iubilationis. Circumeat animus tuus per vniuersam creaturam, vndiq; tibi clamabit creatura, Deus me fecit. Quidquid te delectauerit in arte, artificem cōmendat, magisque si circumeas vniuersa, cōsideratio concipit artificis laudem. Vides cælos, magna opera Dei sunt. Vides terram, Deus fecit, semina
D innumera, diuersitates germinum, multitudinem animalium. Circui adhuc cælos vsque ad terram, nihil relinquas. Vndique tibi omnia resonant conditorem. Et ipsæ species creaturarū voces sunt quædam creatorem laudantium. Quis autem explicet laudibus vniuersam creaturam? quis illam explicet laudibus? quis dignè laudet cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt? Et post nonnulla: Quis dignè laudet Angelos, Sedes, Dominationes, Principatus & Potestates? quis dignè laudet hoc ipsum, quod in nobis viget vegetans corpus, mouens membra, sensus exerēs, & memoria tam multa complectens, intellectu tam multa discernens, quis dignè laudet? Ad si in istis creaturis Dei sic laborat humanus sermo, in creatorem quid agit, nisi sola restat sermone deficiente iubilatio? Circuiui, & immolaui in tabernaculo eius hostiam iubi-

lationis. Idem serm. 143. de Tempore: *Interroga,* inquit, *pulchritudinem terræ, interroga pulchritudinem maris, interroga pulchritudinem dilatati & diffusi aëris, interroga pulchritudinem cæli, interroga ordinem siderum, interroga solem fulgore suo diem clarificantem, interroga lunam fulgore suo sequentis noctis tenebras temperantem, interroga animalia, quæ mouentur in aquis, in terris, quæ volant in aëre, latentes animas, perspicua corpora, visibilia regenda, inuisibiles regentes: interroga ista. Respondent tibi omnia: Ecce, vide, pulchra sumus: pulchritudo eorum confessio eorum est. Ista pulchra mutabilia quis fecit, nisi incommutabilis pulcher in seipso?*

Quid ergo est *mundus? est liber diuinitatis*, ait Trismegistus ac S. Basil. hom. 11. in Hexam. & S. Chrysost. in psal. 148. Quid est *sæculum? est speculũ diuinorum*, ait idem Trismegistus; imò S. Paulus 1. Cor. 13. in quo resplendet diuina maiestas. Quid est mundus? est *lyra* vel *cithara* suauem edens diuinæ prouidentiæ concentum, cuius lyricen vel citharœdus est Deus. ita S. Athanas. orat. contra idola, & S. August. 10. Confess. c. 6. Quid est orbis? est *pictura* pulcherrimè variegata (instar campi, qui est quasi tapes floribus herbisque variè coloratus) cuius Apelles & pictor est Deus. ita S. Athanas. & S. August. locis iam citatis. Quid est orbis terræ? *est mundi totius templum*, ait Trismegistus apud S. August. lib. 8. de Ciuit. c. 23. Quid est mundus? est colossus, est basilica, imò ciuitas pulcherrima, cuius artifex & conditor est Deus, Hebr. 11. 10. Quocirca S. Basil. orat. de S. Iulitta ait: *Nox tibi noua precandi Numinis argumenta subiiciat. Cùm cælum suspicis, & in siderum pulchritudinem intueris; rerum aspectabilium Dominum roga, & optimum huius vniuersitatis opificem Deum venerare.* S. Paulin. epist. 4. ad Seuer. *Omnia sub sole vanitas. Proinde super solem veritas. Itaque in veritate consistunt, etsi intra mundum viuant habitatione corporea, tamen supra mundum sunt conuersatione cælesti, & astrorum choros, vel cælorum polos euolantes spiritu scandunt & superuadunt, celsioresque elementis agunt*, &c. B. Laurent. Iustin. serm. de S. Martino: *Oculis aspiciebat in cælum, vbi cordis sui repositum sciebat esse thesaurum. Est enim Christus Domini humilium thesaurus, pauperumque diuitiæ. O Israel, quàm magna est domus Dei, & ingens locus possessionis eius!* Baruch 3. 24. Si terrã & terrena calcas, punctum cælo vastissimo commutas. Quanta verò est summa illa Dei cælo præsidentis magnitudo & maiestas? Si totum cor ei dedas, totum das quod potes, sed reipsa parum das. Etiamsi Deo mille dares corda, etiamsi immensis animis & ardoribus Seraphicis illi seruires, etiamsi mille millionibus annorum ad sudorem pro eo laborares: quid hæc sunt ad Deum? quid ad tantum charitatis & magnificentiæ profluuium?

Vers. 6. SED TAMEN ADHVC (*adhuc*, non est in Græ-
co) IN HIS MINOR EST QVERELA. ET HI
ENIM FORTASSE ERRANT, DEVM QVÆREN-
Vers. 7. TES, ET VOLENTES INVENIRE. ETENIM
CVM IN OPERIBVS ILLIVS CONVERSEN-
TVR, INQVIRVNT: ET PERSVASVM HA-
BENT, QVONIAM BONA SVNT QVÆ VIDEN-
TVR] Pro *querela*, græcè est μέμψις, id est reprehensio, culpa.

A prima specie idololatriæ eorum, qui coluerunt solem, lunam, aliasque creaturas, progreditur ad secundam speciem eorum, qui coluerunt idola, A id est statuas arte hominis factas, hancque illa deteriorem & grauiorem ostendit, vt præ hac illa veniabilis & veniâ quodammodo digna, vel certè minùs indigna videatur. Sensus est, q.d. Solicolæ, cælicolæ, cæterique aliquam creaturam diuino honore colentes, minùs culpandi videntur præ illis, qui idola fecerunt & adorarunt. Fortè enim ipsi idcirco in cultu solis alteriusue creaturæ errarunt, quod, cùm Deum quærerent & vellent inuenire, solem, stellas, aliasq; res creatas ob eximiam pulchritudinem considerantes, illis inhæserunt, nec ad Deum, quem oculis videre non poterant, mentem sustulerint: quare soli aliisque rebus eximiè pulchris, quibus nil pulchrius aspiciebant, diuinitatem tribuebant.

Nota τὸ *fortasse*, non referri ad *errant* præcisè: B certum est enim eos errare in cultu & adoratione creaturarum, sed ad τὸ *errant Deum quærentes*, q.d. Fortè hi aliqua ratione à grauitate sceleris idololatriæ, si non in totum, saltem in parte excusari possunt, quod fortuitus eorum fuerit error: cùm enim quærerent Deum, fortuitò incurrerunt in speciosas creaturas, cumque alium Deum non reperirent nec aspicerent, illas pro diis habuerunt. ita Dionys. Iansen. Cantacuzen. & alij. Vnde ait, *Cùm in operibus illius conuersentur*, id est, cùm occupent se operibus Dei considerandis, *persuasum habent*, græcè, πείθονται τῇ ὄψει, id est *persuadentur aspectu*, credunt oculis, *quoniam bona*, græcè, *pulchra, sunt quæ videntur.* q.d. Lenocinio oculorum decepti pulchras has creaturas coluerunt, cùm pulchrius nil cernerent, nec Deum pulcherrimum oculis contueri possent.

C ITERVM AVTEM NEC HIS DEBET IGNO- Vers. 8.
SCI. SI ENIM TANTVM POTVERVNT SCI- Vers. 9.
RE, VT POSSENT ÆSTIMARE SÆCVLVM;
QVOMODO HVIVS DOMINVM NON FA-
CILIVS INVENERVNT?] Est Correctio. Ne quis enim, ex eo quod extenuauit solicolarum, &c. culpam, eos culpa liberet, idcirco hîc eorum errorem arguit, ac venia dignum negat. q.d. Ne hac quidem excusatione studij, & intentione quærendi Deum veniam merentur; quia ex sæculo, id est ex mundo, hoc est ex mundi creaturis, facilè potuerunt & debuerunt ascendere ad opificem, & agnoscere creatorem: vnde ad eum debuerunt oculos mentis attollere. Pulchra claraque ratione & similitudine idipsum demonstrat Trismegistus Dialogo 5. *Etenim cum statuam & imaginem absque fabro & pictore fieri nullus asserere audeat, istam mundi huius constructionem sine conditore* D *constitisse putabimus? ô cæcum homunculum! ô nimis impium! ô profundis obrutum ignorantiæ tenebris! Caue, caue, ô fili mi Tati, ne vmquam artificium priues artifice.*

ÆSTIMARE SÆCVLVM] Græcè στοχάσασθαι, id est Primò, obseruare, consulere, & sagacitate tua penetrare naturam huius mundi; Secundò, coniectare & coniectura assequi, ac per effectus & signa cognoscere *sæculum*, id est mundum, ac res naturales, quæ sunt à Deo creatæ in mundo; Tertiò collimare, in scopum intendere, ac mundi indolem, dotes & proprietates, velut album collimatori propositum, acie mentis figere. Sic enim Aristot. & Philosophi tota mentis intensione naturas elementorum, animalium,

aliarumque rerum physicarum scrutati, easdem intellexerunt & comprehenderunt; sed ibi defixi ad A opificem & creatorem Deum oculos non sustulerunt, ideoque *euanuerunt in cogitationibus suis*, vt ait Apost. Rom. 1. Idem hodie videre est in multis Philosophis, Astrologis, Mathematicis, mercatoribus, artificibus: adeoque maior pars hominum creaturæ alicui inhæret, & obliuiscitur Creatoris, quæ magna & summè miseranda est mortalium vanitas & cæcitas.

VERS. 10 INFELICES (ταλαίπωροι, id est miseri, ærumnosi, calamitosi) AVTEM SVNT, ET INTER MORTVOS SPES ILLORVM EST, QVI APPELLAVERVNT DEOS OPERA MANVVM HOMINVM, AVRVM ET ARGENTVM, ARTIS INVENTIONEM, ET SIMILITVDINES ANIMALIVM, AVT LAPIDEM INVTILEM OPVS MANVS ANTIQVÆ] q.d. Idololatris iis, qui colunt solem, lunam, aliasue res creatas, longè B miseriores sunt & infeliciores idololatræ illi, qui colunt idola & simulacra ex auro, lapide, ligno, argilla ab artifice humana arte efformata: quia illi colunt opera Dei; hi verò opera hominum, putà fabrorum, figulorum, pictorum, &c. Ita S. Athanas. orat. contra idola, qui & addit, quod fabri non possunt fabricare deos, sed fabriles duntaxat statuas, easque inanimas, quas animare & viuificare nequeunt, multò minùs deificare. Deus autem inanima potest animare, humana deificare, & ex hominibus deos efficere, iuxta illud: *Ego dixi, Dij estis, & filij Excelsi omnes*, psal. 81.6. imò Deus hominem vniens Verbo in Christo, illud verè Deum effecit. *Nimis enim stultum est credere, deos, quos fecerunt homines, plus valere apud eos, quos fecit Deus, quàm valent ipsi homines, quos idem ipse fecit Deus*, ait S. August. lib 8. de Ciuit. c. 24. C

Idololatrarũ spes inter mortuos.

INTER MORTVOS SPES ILLORVM EST]
Græcè, *in mortuis spes illorum sunt*, hoc est, Primò,
q.d. Hi idololatræ in idolis inanimis & mortuis
spes suas defigunt, ac deos non viuos, sed insensibi-
1 les inuocant. Hinc Secundò, Vatab. vertit, *mortua*
2 *est spes illorum*, id est carent omni spe, quia illam
defixerunt in idolis mortuis, quæ eos iuuare, imò
audire nequeunt, quare spes eorum est despera-
3 ta, ideóque non est spes, sed desperatio. Tertiò,
quasi dicat. Adeò sunt desperati, vt quasi in nu-
mero damnatorum, qui omnem salutis spem ab-
iecerunt, esse videantur. Aut q. d. Sicut mortui
non habent spem vitæ: sic idololatræ non habent
spem salutis; sed sicut illorum vita, sic horum salus
est desperata, quia carent fide & cognitione Dei, à
4 quo solo saluari possunt. Quartò, quasi dicat. Non D
sperant, hoc est, non expectant nisi mortem &
damnationem, vt inter mortuos & damnatos de-
putentur; hoc enim & nil aliud eos manet & ex-
pectat. Ex aduerso de fidelibus & iustis dixit cap.
3.4. *Spes illorum immortalitate plena est*. Omnes
hi sensus veri sunt & appositi, sed primus planior
& simplicior videtur. Hoc est quod canit Psaltes:
*Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes qui confi-
dunt in eis*, Psal. 113.

AVRVM ET ARGENTVM (putà aurea & argentea simulacra, statuas ex auro & argento fabricatas, statuas, inquam, inanimas deorum, imò hominum defunctorum) DEOS APPELLAVERVNT] Fouit iuuitque errorem & superstitionem diabolus, qui, vt ex Trismegisto docet S. August. lib. 7. de Ciuit. c. 6. & lib. 8. c. 13. & seq. in A simulacra se insinuans, per illa loquebatur, dabatque responsa & oracula: vnde illa velut numina à populo consulta & culta sunt. Sed audi August. *At ille* (Trismegistus) *visibilia & contrectabilia simulacra velut corpora deorum esse asserit. Inesse autem his quosdam spiritus inuitatos, qui valeant aliquid, siue ad nocendum, siue ad desideria eorum nonnulla complenda, à quibus eis diuini honores & cultus obsequia deferuntur. Hos ergo spiritus inuisibiles per artem quamdam, visibilibus rebus corporalis materia copulare, vt sint quasi animata corpora illis spiritibus dicata & subdita simulacra, hoc esse dicit deos facere, eamque magnam & mirabilem deos faciendi accepisse homines potestatem.*

Nota hîc Gentilium sapientissimos, qualis fuit Trismegistus, censuisse idola esse corpora & membra deorum, putà dæmonum, itaque ea adorasse, si- B cut nos adoramus humanitatem & corpus Christi. Porrò, quis, quantus & quam antiquus fuerit hic Trismegistus, ita declarat idem S. August. lib. 18. cap. 39. *Nam quod attinet ad philosophiam, quæ se docere aliquid profitetur, vnde fiant homines beati, circa tempora Mercurij, quem Trismegistum vocauerunt, in illis terris eiusmodi studia claruerunt, longè quidem ante sapientes vel philosophos Græciæ; sed tamen post Abraham, Isaac, Iacob & Ioseph, nimirum etiam post ipsum Moysen. Eo quippe tempore quo Moyses natus est, fuisse reperitur Atlas ille magnus astrologus, Promethei frater, maternus auus Mercurij maioris, cuius nepos fuit Trismegistus ille Mercurius.* Trismegisti ætas.

ARTIS INVENTIONEM] ἐνθυμήματα, id est meditationem, excogitationem, fabricationem, hoc C est, opus ingeniosa arte excogitatum & elaboratum. Refert hæc ad *aurum & argentum* per appositionem. q.d. *Aurum & argentum arte fabricatum*, &c. *deos appellauere*. Sic & S. Paulus idolũ vocat *sculpturam artis & cogitationis hominis*, id est simulacrum ab homine artificiosè excogitatum & sculptum, Actor. 17.29. S. August. verò aptè idola vocat phantasmata hominum: nam libro de Vera relig. c. 37. cùm dixisset alios adorare solem, alios lunam, alios stellas, subiicit: *Sed inter hos illi sibi videntur religiosissimi, qui vniuersam simul creaturam, id est mundum totũ cum omnibus quæ in eo sunt, & vitam, qua spiratur & animatur, quam quidam corpoream, quidam incorpoream esse crediderunt. Hoc ergo totum simul vnum Deum magnum esse arbitrantur, cuius partes sint cetera. Non enim vniuersæ creaturæ auctorem conditoremq; nouerunt. Inde est quod* D *in simulacra præcipitantur, & ab operibus Dei vsque in opera sua demerguntur, quæ tamen adhuc visibilia sunt. Est enim alius deterior & inferior cultus simulacrorum, quo phantasmata sua colunt, & quidquid animo errante cum superbia vel tumore cogitando imaginati fuerunt, religionis nomine obseruant.*

Quocirca appositè idem S. August. quæst. 29. in Iosue ait, mystica & maxima idola esse phantasmata cordis & cupiditatis nostræ, cùm quis scilicet sectatur & colit honores, opes, delicias, quas sibi imaginatur, & vt summum bonum repræsentat: quæ proinde planè demolienda & eradicanda esse asserit.

AVT LAPIDEM INVTILEM] q.d. Non tantùm aurea & argentea simulacra, sed & lapidea ex inutili & vili lapide efformata, *deos appellauerunt*, vti

etiamnum Romæ videmus priscorum deorum viuos in marmore vultus.

Opvs manvs antiqvæ] Simulacro enim venerationem auxit, quod esset opus antiquum antiqui artificis: sicut etiamnum Romæ & alibi priscæ Romanorum statuæ, ob vetustatem maioris sunt pretij. Accessit vetularum & vulgi superstitio, credentium simulacra post certam annorum periodum mitam fortiri virtutem: de qua vide Guilielm. Parisiens. lib. de Legibus cap. 23. & Delrium in Magic.

Porrò primi ex Gentilibus Christiani in odium idololatriæ tunc grassantis, vt longissimè ab idolis pristinis se recessisse testarentur, nullis imaginibus, præsertim Dei, vtebantur in templis, vnde à Gentilibus vocabantur athei: quam calumniam refellunt S. Iustinus, Arnobius, Athanas. August. Tertull. & alij, qui apologias pro Christianis contra Gentes scripsere. At cum per Constantinum idololatria sublata fuit, vt iam non foret recidiuæ in illam periculum, fideles induxere imagines Christi, B. Virginis, & Sanctorum in templa, vti Romę vetustissimas, tum in tẽplis, tum in cryptis conspicimus: quarum vsum probant Ecclesia, sancitumque definiuit in Synodo VII. Generali, quæ fuit Nicena II. & Trident. sess. 25. sub initium. Imagines enim sunt rudium libri, in quibus legunt gesta Christi & Sanctorum, vt illa imitentur, & illos venerentur.

Hactenus de simulacris ex auro, argento, lapide fabricatis, nunc subiicit similia ex ligno fabrefacta, quæ crebriora sunt, ac eorum vilitatem & indignitatem demonstrat, ait ergo.

Vers. 11. Avt si qvis artifex faber de silva lignvm rectvm secverit, et hvivs docte eradat omnem corticem, et arte sva vsvs, diligenter fabricet vas vtile in conversationem vi-

Vers. 12. tæ, reliqviis avtem eivs operis ad præparationem escæ abvtatvr] *Aut si quis*, repete ex v. præced. *appellauerunt deos opera manuum hominum*, puta simulacra, vti ex auro, argento & lapide, sic & ex ligno fabricata, quorum vanitatem vanamque superstitionem graphicè hoc versu & sequenti depingit: quod scilicet faber lignarius secans arborem, illamque decorticans, ex illa fabricet arcam, mensam, fenestram, aliudue instrumentum vtile ad communes vsus huius vitæ: ex eius verò reliquiis & reiectamentis, partim accendat ignem, quo escam coquat; partim faciat idolum, hoc est effigiem hominis vel animalis, quam perpolitam in templo collocet, clauisque ferreis aræ affigat, ne labatur & corruat. Eodem planè modo idolorum fabricam depingit & subsannat Baruch toto cap. 6. Ierem. cap. 10. & Isaias cap. 44. 9. & seq. quos hîc Sapiens imitari videtur. Quare quæ ibi dixi, hîc non repetam, ideòque paucis, quæ sequuntur perstringam

Artifex faber] Græcè, ὑλοτόμος τέκτων, id est *materiæ cæsor*, faber materiarius vel lignarius, qui materiam parat ad aliquod opus. At verbum ὑλοτόμος, idem est, quod siluam cædens: silua enim dat arbores quasi materiam fabris ad opera fabrilia: ὕλη enim est silua, indeque materia: Latini enim sæpè Græcam aspirationem vertunt in litteram S: vt pro ὑπὲρ dicunt *super*, pro ὗς dicunt *sus*, pro ὕλη dicunt *silua*; vnde ὕλη significat quamlibet materiam, sed præ omnibus cæduam. Sensus est quasi dicat Mechanicus & vilis faber fabricauit idolum: ipse ergo præstantior est idolo, quia opifex præstat suo opere, & anima præditus præstat idolo inanimo: vnde puderet fabrum adorare idolum à se factum, quia scit idolum omnem formam & pulchritudinem à se accepisse: quare cum ipse non sit Deus, multo minus idolum esse Deum, cum ipse deos fabricare nequeat.

Lignvm rectvm] Græcè, εὐκίνητον φυτὸν, id est plantam vel arborem, quæ facilè colliquescit (τήκω enim est liquo, mollio, tabefacio) te soluitur, putrescit, corrumpitur. Alij legunt εὐπακτὸν, id est facilem factu, elaboratum eleganter; Vaticani legunt εὐκίνητον, id est bene mobilem, quod facilè obediat manui artificis; non enim à quercu solet exscindi simulacrum. Alij εὐγενητὸν, id est bene genitam, rectè natam & formatam.

Noster appositè vertit, *rectum*, quia quæ recta sunt faciliùs formantur, vnde dicuntur εὐκτήνα δένδρα, *arbores quarum vena & fibræ rectè fluunt*. Hinc Complut. vertunt, *rectum*; Vatab. *eximium*, alij, *accommodatum*, *aptum*, *tractabile*; Cantacuzenus exponit idoneum, rectum, agile.

Pro *diligenter*, græcè est, εὐπρεπῶς, id est decenter, decorè, concinnè, eleganter. Pro *vtile* perperàm Lyran. Hugo, Dionys. legunt, *inutile*.

In conversationem vitæ] Græcè, εἰς ὑπηρεσίαν ζωῆς, id est *in ministerium vitæ*.

Pro *reliquiis*, græcè est, ἀποβλήματα, id est rescissamenta, reiectamenta, residua à ligno rescecta. Græca ergo sic habent, *reiectamenta vero operis in præparationem escæ expendens satiatus est*. Exaggerat vilitatem materiæ idolorum: siquidem ex eodem ligno conficitur idolum, ex cuius ramentis, seu ramis, cibus coquitur, quo recreetur & saturetur.

Abvtatvr] Id est vtatur. Sic Cicero Action. 3. in Verrem, & lib. 9. epist. 6. ait, se tempore & vacatione, quam sibi respub. concedebat, abuti, id est vti ad studium. Sic iurisconsulti dicunt, nos vti rebus, quæ vsu non consumuntur; abuti verò iis quæ vsu consumuntur, qualia hîc sunt ligna, quibus ignis ad coquendum accenditur. Vide Cato de Re rustica c. 76. ait: *Donec omnem caseum cum melle abusus eris*, id est consumpseris. Rursum abuti apud Ciceronem & alios classicos est abundè vel copiosè vti; sicut lignis multis ad ignem culinæ copiosè vtimur, ideoque abutimur.

Et reliqvvm horvm, qvod ad nvllos vsvs facit, lignvm cvrvvm, et vorticibvs plenvm, scvlpat diligenter per vacvitatem svam, et per scientiam svæ artis figvret illvd, et assimilet illvd imagini hominis] Vers. 13. Pingit hîc fabrum lignarium sculpentem simulacrum, siue idolum, vt ostendat illud nil habere numinis, sed merum esse figmentum cogitationis & operationis artificis, ad illius arbitrium & libitum fabrefactum. Singula penè verba habent emphasim, & peculiarem idoli vilitatem denotant. Vnde ait Primò: *Reliquum horum*; græcè, τὸ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπόβλημα, id est *eorum*

reiectamentum, q. d. Id quod ex lignis reiicitur, quasi segmentum ineptum ad formandum vas, & ad struendum ignem, hoc fecit simulacrum & idolum. Secundò, *quod ad nulles vsus facit*. q. d. Inutile ad omnia. Tertiò, *curuum*; græcè, σκολιὸν, id est tortuosum, obliquum, distortum. Quartò, *verticibus plenum*; græcè, ὄζοις συμπεφυκὸς, id est cum nodis natum, nodosum, ramosum: ὄζος enim est nodus, indeque ramus enascens. Noster nodos vocat *vertices*, vel, vt Vatican. habet, *vertices* (idem enim sunt *vortex* & *vertex*) quod in seipsos vertantur & contorqueantur instar rotationis & vertiginis, vti faciunt vortices aquarum, iuxta illud Ouidij lib. 4. de Ponto: *Crebro vortice tortus Halys*. Lignum enim enode planum est, pulchrum & facile elaboratu; nodosum verò, asperum, deforme & difficile. Quintò, quod illud *sculpat diligenter per vacuitatem suam*; græcè, ἐν ἐπιμελείᾳ ἀργίας αὐτοῦ, id est in diligentia, cura, industria otij sui. *Vacuitas* ergo hîc non lignum excauatum, vt vult Lyran. nec vacuum & inanem laborem, vt vult S. Bonauent. nec vacuum cerebro siue amentem, vt vult Dionys. sed otium significat. q. d. Lignum idoli adeò rude est, vt à fabro magno studio, cura & arte sculpi polirique debeat; sed ipse aliis rebus ad familiæ sustentationem necessariis occupatus, idipsum scalpit sculpitque tantùm per otium, cùm scilicet ab aliis operibus magis vrgentibus otiatur. Idolum ergo est opus otij, ideoque neglectum, impertinens & nullius momenti. Sextò addit, quod *per scientiam suæ artis figuret illud*; græcè, ἐν ἐμπειρίᾳ συνέσεως, id est *in experientia intellectus*, hoc est, per experientiam, qua crebrò sculpendo, scientiam & artem affabré sculpendi sibi comparauit. Igitur idolum ignorans & carens mente, indiget scientia, mente & arte hominis sculpentis, eiusque est opus & figmentum: hic enim dat illi suam formam & figuram, omnéque decus; at diuinitatem, quam non habet, ei tribuere nequit. Septimò, *assimilet illud imagini hominis*. q. d. Idolum adeò non est Deus, vt ne quidem sit homo viuens, sed imago tantùm mortua hominis viui ab homine efficta. Ergo non verus, sed fictus pictusque est Deus. Vnde Horatius illud ridens lib. 1. serm. 1. satyra 8.

Cùm faber incertus scamnum faceretne Priapum,
Maluit esse deum.

Pleraque ergo idola habuere speciem hominis, quia deos omnes constat fuisse homines: homines enim insignes ob fortitudinem, imperium, beneficentiam, aut beneficium reip. præstitum, à populo relati sunt inter deos. Audi Tertull. lib. de Idolol. c. 15. *Recogitemus omnem idololatriam in homines esse culturam, cum ipsos deos nationum homines retro fuisse apud suos constet.* Idem docet S. August. toto ca. 26. lib. 8. de Ciuit. & S. Cyprian. lib. *quod idola non sunt dij*. Constat Saturnum, Iouemque, Mineruam, Mercurium, Cererem, Venerem fuisse homines, vt fusè docet Tertull. Apolog. 11. vbi pariter ostendit, quod iidem fuerint scelerati.

Porrò tam operosè Sapiens, æquè ac Prophetæ, vanitatem idolorum vilitatemque describunt, quia primitus idololatria consistebat in adoratione deorum in templis vacuis, sine vllis eorum simulacris, tumque parcior & rarior erat: postea verò cùm deorum fabrefacta sunt simulacra, eaque eleganter sculpta, depicta, & auro gemmisque ornata; tunc illa, vtpote oculis conspicua, passim ab omnibus coli cœpere, itaque valdè per idola creuit idololatria, vt docet Tertull. lib. de Idololatria c. 3. Vnde & S. August. libr. 4. de Ciuit. cap. 3. ait, Ciceronem risisse idola & idololatras: & c. 31. asserit Varronem Romanorum doctissimum censuisse, Deum non esse idolum, sed *animam motu & ratione mundum gubernantem*. ac mox de eodem subiicit: *Dicit etiam antiquos Romanos plusquam annos centum & septuaginta deos sine simulacro coluisse. Quod si adhuc, inquit, mansisset, castius dij obseruarentur. Cuius sententiæ suæ testem adhibet inter cætera etiam gentem Iudæam: nec dubitat eum locum ita concludere, vt dicat: Qui primi simulacra deorum populis posuerunt, eos ciuitatibus suis & metum dempsisse, & errorē addidisse, prudenter existimans deos facile posse in simulacrorum stoliditate contemni. Quòd verò non ait, errorem tradiderunt, sed addiderunt, iam vtique fuisse etiam sine simulacris intelligi vult errorem.* Idem testatur Plutarch. in Vita Numæ Pompilij secundi Romanorum regis, qui Romulo successit. *Hic*, inquit, *Romanos prohibuit existimare imaginē Dei aut hominis speciem, aut animalis habere formam. Nec fuit apud eos neque ficta Dei priùs species, sed in prioribus centum & septuaginta annis, templa quidem ædificabāt, sacraque tuguria erigebant, simulacrum verò corporeum nullum dicabant: Perinde atque nefas esset deterioribus meliora assimilare, neque aliter atque intelligentia Deus percipi posset.* Idem docet Clemens Alexandr. lib. 1. Stromat. Euseb. & alij. Post Numam ergo Tarquinius Priscus, vanitate & stultitia Græcarum superstitionum Hetruscarumque domi imbutus, Romanos edocuit simulacra diis ponere: vnde ipse Capitolium ædificauit, illudque Ioui dedicauit.

Imò prisci Gentiles prima simulacra deorum fecerunt absque effigie hominis vel animalis, in rudi trunco, vel informi ligno, maximè dum ea figerent ad discriminandos agrorum ditionumque terminos. Vnde Lucanus lib. 3.

Simulacraque mœsta deorum
Arte carent, cæsisque extant informia truncis.

Postea deo Termino faciem hominis dedere, sed truncam sine manibus, brachiis, pedibus, &c. vti adhuc videre est Romæ in priscis Termini imaginibus. Denique crescente arte æquè ac superstitione, deos pinxerunt & sculpserunt plena & perfecta effigie hominis, eamque coloribus, purpura, coronis aureis, sceptro ornarunt, vt eam venerabilem rudibus efficerent: atque tum idololatria adeò increuit, vt idola etiam plateas, forum, balnea, stabula & domos replerent, vti testatur Tertull. lib. de Spectac. c. 8. vnde addit: *Totum sæculum Satanas & angeli eius repleuerunt.*

AVT ALICVI EX ANIMALIBVS ILLVD COMPARET, PERLINIENS RVBRICA, ET RVBICVNDVM FACIENS FVCO COLOREM ILLIVS, ET OMNEM MACVLAM, QVÆ IN ILLO EST, PERLINIENS] Vers. 14
Creuit superstitio idololatriæ, vt idola fingerent effigie non hominis, sed animalis cuiuspiam, eiusque vilis & abiecti (hoc enim est Græcum ἐυτελεῖ) putà canis, felis, simiæ, muscæ, qualis erat Beelzebub.

PERLINIENS RVBRICA] Græcè μίλτῳ, id est

minio,

minio, ſicut priſci librorum vel capitum titulos rubeo colore notabant, qui inde rubricæ ſunt dicti. Priſca ergo idola tingebantur rubeo colore, velut purpureo & igneo: purpura enim eſt veſtis regum; ignis verò index diuinitatis, vt ſignificarent eos eſſe reges vniuerſi, fulminaque & ignes vibrare. Porrò hunc colorem vocat *fucum*, quia eo obducentes ſtatuam idoli, tegebant omnes eius maculas, fœdos colores & ſordes: vt ſubdit Sapiens; quod erat facere fucum populo. Fucus enim vocatur vnguentum, vel pigmentum, quo mulieres tinguntur & colorantur, vt pallorem luridum, ac vitia corporis obtegant: quare fuco rubrum vel roſeum colorem faciei inducunt. Vnde Comicus:

Nam iſthæc veteres, quæ ſe vnguentis vnctitant
Vetulæ, edentulæ, quæ vitia corporis fuco occultant.

Denique fucus quolibet colore fieri poteſt. Totum hunc locum à v. 11. clarè & eleganter vertit Vatabl. hoc modo: *Aut cum quis faber materiarius eximiæ arboris ſuecisæ, omnem circa corticem ſcitè deſtrinxit, & indè vas vſui vitæ profuturum artificioſè pulchreque fabricauit: opificij verò recrementis apparando cibo conſumptis ſatiatus, reſectum inde nullius vſus ineptum ſumpſit truncum ramiſq; nodoſum, per otium ſculpſit diligenter, & vacans peritè formauit, adeoque hominis figurauit effigie, aut animalis cuiuſpiam vilis ſimulacrum effinxit. Deinde minium & fucum illinendo, conciliauit ei ruborem, & omnem in eo maculam obduxit.*

VERS. 15. ET FACIAT EI DIGNAM HABITATIONEM, ET IN PARIETE PONENS ILLVD,
VERS. 16. ET CONFIRMANS FERRO, NE FORTE CADAT, PROSPICIENS ILLI; SCIENS QVONIAM NON POTEST ADIVVARE SE: IMAGO ENIM EST, ET OPVS EST ILLI ADIVTORIVM] q. d. Deinde idolo quaſi numini extruit ſacellum, altare, templum, aut potius ædiculam, tabernaculum, vel thecam, cui includatur, vti Demetrius argentarius faciebat ædiculas argenteas Dianæ, Actor. 19. 24. primitùs enim non erant templa: nam primus Salomon Hebræis templum erexit, imò Xerxes Magorum conſilio templa combuſſit; quòd vt ſcribit Cicero libr. 2. de Legibus, mundus totus eſſet templum, nec domibus includendi forent dij, ſed ipſis omnia patentia deberent eſſe ac libera, ideoque oraturi altos montes conſcendebant, idola ergo domeſtica in domorum cubiculis, putà in Larariis vel Oratoriis collocabant (omnia enim hæc ſpectant ad vilitatem idolorum demonſtrandam) ibique in pariete illa collocabant, ac clauis affigebant, firmabantque, prouidentes illis ne caderent, quia ſciebant illa non poſſe ſeipſa ſuſtinere, ſed ope aliena indigere, eò quod idolum non aliud ſit, quam imago imbecilla, quæ opus habet alterius auxilio, & ſuſtentaculo. Idem idolis improperat Ierem. cap. 10. 4. *Clauis*, inquit, *& malleis compegit, vt non diſſoluatur*, &c. *portata tollentur, quia incedere non valent*. Et Baruch. cap. 6. 26. *Si ceciderint*, ait, *à ſemetipſis non conſurgunt: neque ſi quis eum ſtatuerit rectum, per ſemetipſum ſtabit*. Verè S. Auguſt. ſerm. 29. de Verbis Domini. *Deus aureus*, ait, *& Deus ligneus ad pretium diſpares ſunt: at habere oculos, & non videre pares ſunt.*

VERS. 17. ET DE SVBSTANTIA SVA, ET DE FILIIS SVIS, ET DE NVPTIIS VOTVM FACIENS INQVIRIT. NON ERVBESCIT LOQVI CVM ILLO, QVI SINE ANIMA EST] Græcè, *Tandem pro poſſeſſionibus, pro nuptiis ſuis, & pro liberis illi* προσευχόμενος, id eſt, *orans*, vel *vota nuncupans, inanimo verba facere non erubeſcit*, ita Vatabl. Quare τὸ *inquirit*, non eſt in Græco, ſed ſubauditur & ſententiæ vim adauget. q. d. Quæ nā eſt illa veſania, vt idolo ligneo & ſtupido vota faciant ad hoc, vt felices ſortiantur nuptias, liberos & poſſeſſiones, ab eoque inquirant, num eas aſſecuturi ſint, an non? cum idolum inanime, nec loqui, nec audire, nec intelligere, multò minus prophetare valeat. Vide Baruch cap. 6. 33. & ſeq. Porrò Hebræos, Gentiles, & Chriſtianos, cùm quid à Deo vel ab idolis poſtularent, ſolitos precibus addere vota, vt facilius rem impetrarent, notiſſimum eſt. Audi Valer. Max. lib. 1. cap. 1. *Priſco etiam inſtituto rebus diuinis opera datur: cum aliquid commendandum eſt precatione: cum expoſcendū voto: cum ſoluendum, gratulatione: cū inquirendum, vel extis, vel ſortibus: impetrito, cum peragendum, ſolemni ritu ſacrificio: quo etiam oſtentorum, ac fulgurum denunciationes procurantur.*

VERS. 18. ET PRO SANITATE QVIDEM INFIRMVM DEPRECATVR, ET PRO VITA ROGAT MORTVVM, ET IN ADIVTORIVM
VERS. 19. INVTILEM INVOCAT. ET PRO ITINERE PETIT AB EO, QVI AMBVLARE NON POTEST; ET DE ACQVIRENDO, ET DE OPERANDO, ET DE OMNIVM RERVM EVENTV PETIT AB EO, QVI IN OMNIBVS EST INVTILIS] *Infirmum*, non ægrum, ſed inualidum & impotentem: hoc enim eſt ἀσθενῆ. *Mortuum*, id eſt, anima & vita deſtitutum. Eſt catachreſis. Propriè enim *mortuus* dicitur, qui aliquando vixit, vitæque eſt capax: idolum autem vitæ eſt incapax. *Inutilem*, græcè, ἀπειρότατον, id eſt, inexpertiſſimum, ignariſſimum, & ignauiſſimum, vtpote, qui numquam potuerit experiri, & per experientiam aliquid cognoſcere. Petrus Nannius legit ἀπορώτατον, id eſt, egentiſſimum, & ope conſilioque deſtitutiſſimum, vt totus ſermo per antitheſes decurrat. q. d. Pro ope inuocat opis indigum, & vt Vatabl. vertit, *extremè inopem*. Noſter videtur legiſſe ἀχρειότατον, id eſt, *inutilem*; aut ἀναπηρότατον, id eſt, ſummè cæcum, mutilum, & mancum, aut ἀπηρότατον, id eſt, pera & crumena extremè deſtitutum, hoc eſt, pauperrimum.

ET PRO ITINERE PETIT AB EO, QVI AMBVLARE NON POTEST.] Vatabl. *Pro itinere faciendo ne gradum quidem facere valenti ſupplicat*. q. d. Idololatria, vt felix habeat iter, inuocat idolum velut ducem itineris, qui nec pedem quidem mouere poteſt, iuxta illud: *Pedes habent, & non ambulabunt*, pſal. 113. Sic Romani Deam itineris *Iterducam* & *Domiducam* vocabant & inuocabant; Feſſi verò Deam *Feſſoniam*, teſte S. Auguſt. 7. de Ciuit. cap. 3.

DE ACQVIRENDO] &c. Græca clarè & eleganter habent, *pro quæſtu, opificij ſucceſſu, manuumque dexteritate & proſpero ſucceſſu, ignauiſſimum manibus rogat grauitatem, agendi facilitatem, dexteritatem, potentiam, & efficaciam*: hæc enim omnia ſignificat εὐδρανίαν, vel, vt alij legunt, εὐδράνειαν, cui pulchrè opponit ἀδρανέστατον, id eſt, ignauiſſimum, imbecillimum, impotentiſſimum idolum.

Porrò pro acquisitione opum & quæstu, Gentiles inuocabant Deum Plutum (πλοῦτος enim est pecunia) siue ditem, quasi diuitem. Sic pecuniæ præerat Dea Pecunia, æri Æsculanus, argento Argentinus, cur non & auro Aurinus? ait S. August. 4. de Ciuit. cap. 21. qui & lib. 7. cap. 12. ait, Iouem ipsum vocatum Pecuniam: *Pecuniæ enim obediunt omnia.* Rursum Arnobius lib. 4. contra Gentes vocat Deos Lucrios lucro præpositos. Vide dicta Eccles. 10. 19. Pro opere verò, operisque successu inuocabant Mercurium, Mineruam, & Vulcanum.

Caluini error. Ex dictis patet turpissimè errare Caluinum, qui lib. 1. instit. cap. 11. §. 9. & 10. asserit Gentiles non fuisse tam stupidos, vt lapides & ligna adorarent. Quare sapientem & Prophetas, cum idola eorum reprehendunt; reprehendere id, quod Christiani iam faciunt, videlicet quod Deum in ligno & lapide, id est, in lignea vel lapidea imagine carnaliter venerantur, falsissimum esse patet ex toto hoc loco, & clarius ex cap. 6. Baruch, & Isaiæ cap. 44. & Ieremiæ. 10. & Psal. 113. Hi enim Prophetæ fusè & operosè ex vilitate materiæ, artificij, sculpturæ, &c. toti sunt in eo, vt rudi populo eximant opinionem Deitatis idoli, & persuadeant in idolo nil esse Numinis, nil diuinitatis. Vnde Baruch post singula argumenta, crebrò iterando infert & concludit: *Vnde vobis notum sit, quia non sunt dij.* Ex quibus clarissimum est, Gentiles ipsa idola lapidea & lignea, velut deos & numina coluisse. Idem clarissimè docent omnes patres, qui contra idola scripserunt, vt Tertull. S. Iustin. S. Athanas. S. Cyprian. Athenagoras, Arnobius, Felix Minutius, S. August. & alij, qui passim rident Gentiles, quod lapides & ligna pro diis colant. Idem disertis verbis, quæ ex S. August. recitaui v. 10. docet Mercurius Trismegistus, summus & antiquissimus Gentilium Philosophus & Theologus.

Refellitur.

Neque mirum homines simplices tam stupidos fuisse, vt idola adorarent, quia etiamnum tales esse scimus in Iapone & Indiis. Nam error hic tot sæculorum vsu roboratus, atque oraculis, quæ dæmones per idola loquentes reddebant, aliisque eorum gestibus & ludificationibus circa idolum factis; quibus illa animata, imò diuina esse populo persuadere conabantur, confirmatus; quasi de manu in manum tradebatur posteris: vti & alia non minus stupenda ipsorum infamia crimina, quæ proinde ipsi licita putabant, sicut legimus apud Laërtium, Plutarch. & alios.

Vbi Nota Gentiles sagaciores & Doctiores, vt asserit Trismegistus apud S. Augustin. lib. 8. de Ciuit. cap. 23. existimasse, *quosdam quidem deos, scilicet idola fieri manibus hominum, vnde & plurima esse & eiusdem Dei, v. g. Iouis;* sed idola hæc esse corpus Dei: Deum verò esse spiritum inclusum in idolo, quasi ipsius animam, quem spiritum alij putabant esse animam hominis mortui, cui idolum erigebant: alij dæmonem, siue ab idoloplastis inuocatum, siue spontè se hominum superstitioni & idolis inferentem, vti loco citato ait Trismegistus; alij verò esse animam vniuersi, aut animam solis, lunæ, terræ, &c. vti refert Euseb. lib. 3. de Præpar. cap. 3. & S. August. 7. de Ciuit. 5. & seq. Plura vide apud Gyraldum de diis Gentium Syntagm. 1.

A Porrò, quibus, quantisque artibus & actibus dæmones ludificarint Paganos, vt idolorum animæ esse crederentur, declarat S. Cyprian. libr. de Idolol. non longè à principio: *Hi ergo spiritus,* inquit, *sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt: hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, auium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, falsa veris semper inuoluunt: nam & falluntur & fallunt: vitam turbant: somnos inquietant; irrepentes etiam in corporibus occultè mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos lacessunt, vt ad cultum sui cogant, vt nidore altarium & rogis pecorum saginati remissis, quæ constrinxerant, curasse videantur. Hæc est de illis medela, cum illorum cessat iniuria: nec aliud illis studium est, quàm à Deo homines auocare, & ad superstitionem sui ab intellectu* B *veræ religionis auertere, cum sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites, quos ad crimen suum fecerint errore participes.*

Dices: Sapientiores Gentilium agnouerunt Deum verum, eumque in idolo coluerunt, sicut Christiani eum colunt in imagine: atqui illi reprehenduntur hîc vt idololatræ, ergo & Christiani. *Resp.* Vix inuenies aliquem, qui Deum verum coluerit in idolo: nam qui Deum verù agnouerunt, spreuerunt & riserunt idola, vt Socrates, Plato, Aristoteles, Cicero, Lucretius; aliqui tamen ex metu populi, ne occiderentur, vti occisus fuit Socrates quasi deorum contemptor, ea publicè coluerunt, non spontè, sed quasi coacti; cum priuatim & secretò ea aspernarentur, & vnum Deum creatorem omnium colerent. Sed demus C nonnullos in idolo Deum verum adorasse, illi errarunt in eo, quòd putarent idolum esse corpus Dei, vti iam dixi, eóque Deum delectari, seséque in eo includere & occultare; aut certè Deum idolo esse similem, vel habere similia membra humana, vitulina, serpentina: ideò enim hæc membra idolo dabant; & variis varia, ac consequenter Deo vero affingebant corpus, membra, aliaque, quæ falsa sunt; sicque consequenter colebant Deum non verum, qui purus est spiritus, sed corporeum & falsum. Denique censebant idolum esse aliquid Dei, ac proinde habere aliquid virtutis diuinæ, aliquid numinis, aliquid diuinitatis, quidquid illud esset. Quid enim illud esset in particulari, ipsi nec exprimere, nec intelligere, nec capere poterant.

An in idolo adorarint Deum?

Nil tale habent Christiani: nec enim in imagine, etiam Dei, aliquid numinis, aut spiritus & D vitæ, aut corporeæ similitudinis collocant, sed nudam repræsentationem Dei, eamque analogicam, quatenus scilicet res & imago corporalis spiritualem repræsentare potest, quæ propria & nuda est ratio imaginis, scilicet repræsentare suum prototypum: ac proinde rectè Theologi ex S. Basilio & Damasceno docent, honorem imaginis natura suâ referri ad prototypum. Porrò imagines hominum visibilium, putà Christi & Sanctorum crebræ sunt apud Christianos; Dei verò inuisibilis paucæ, ne rude vulgus censeat Deum habere corpus imagini simile. Quocirca non est pingendus Deus, nisi eo modo & forma, qua ipse in S. Script. legitur Sanctis, vt Abrahæ, Mosi & Prophetis apparuisse, ac rudibus explicandum est, quid sibi illa forma velit; Deum enim

eſt incorporeum, omnique forma & figura carere, vti docet Synodus VII. Act. 3. & ſeq.

Denique, ſi qui ſapientum Deum verum in idolo, vt in mera imagine coluerunt, propriè hic non taxantur, nec peccarunt formali & propriè dicta idololatria; ſed peccarunt, tùm peccato ſcandali, quod ſuo exemplo populum in idololatria ſua confirmarint, tùm peccato profeſſionis falſæ fidei & idololatriæ: participando enim cum idololatris in communi, & publico cultu idoli profitebantur exteriùs fidem & cultum idoli, etiamſi interiùs non idolum, ſed Deum in idolo; vt in imagine adorarent. Adde idolum eſſe imaginem non veri Dei, ſed falſi: nec enim cuique licet Deo vero imaginem dare, quam ipſe illi affinxit; ſed quam Deus & Eccleſia approbant. Quare qui idolum colit, Deum non verum, ſed falſum colit, quem ſcilicet idoloplaſtæ & idololatræ ſibi finxerunt, & formarunt, neglecto Deo vero creatore cæli & terræ. Quicumque ergo idolum colit, Deũ A falſum colit, & idololatra eſt. Vnde & pleraque idola tam deformia & horrida ſunt, vt ipſa ſui forma & ſpecie dæmonis ſimulacra eſſe videantur. Atra enim ſunt inſtar Æthiopum, capite bouino, vultu ſæuo & minaci, oculis ingentibus & ſcintillantibus, fronte taurina, & ſubinde cornuta, naſo thraſonico, labris craſſis & porcinis; rictus oris eſt diductus velut canis ringentis, os patulum, & hians inſtar lupi, idemque ingens & concauum inſtar furni, vt ſcilicet in eo faciliùs dæmon voces articulatas formaret, quibus reſponſa & oracula ederet. Qualia Romæ præſertim in Vaticano permulta conſpicimus.

Myſticè hæc omnia adaptes hæreſi, & cuiuis cupiditati. Idolum enim hæretico eſt hæreſis, ſuperbo honor, auaro aurum, guloſo venter, luxurioſo venus, acedo ſomnus, iracundo vindicta, inuido liuor, vti docet S. Auguſt. S. Gregor. & ceteri Doctores, imò S. Paulus Philip. 3. 19. & Epheſi 5. 5. Idolum eſt cupiditas.

CAPVT DECIMVMQVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRoſequitur inuectiuam in idola, eamque inchoat ab exemplo nauigantium, qui inſipienter naue vilius idolum inuocant, qua occaſione nauis inuentionem per arcam Noe Deo auctori tribuit & celebrat. Inde v. 14. idolorum initium & originem, ac propagationem, & incrementa aſſignat. Denique v. 23. ſacrilega idololatrarum ſacrificia, imò parricidia, adulteria, furta, periuria recenſet, ac idololatriam omnium ſcelerum eſſe fontem, imò cloacam aſſeuerat.

1. ITerùm alius nauigare cogitans, & per feros fluctus iter facere incipiens, ligno portante ſe, fragilius lignum inuocat. 2. Illud enim cupiditas acquirendi excogitauit, & artifex ſapientia fabricauit ſua. 3. Tua autem, Pater, prouidentia gubernat: quoniam dediſti & in mari viam, & inter fluctus ſemitam firmiſſimam, 4. Oſtendens quoniam potens es ex omnibus ſaluare, etiam ſi ſine arte aliquis adeat mare. 5. Sed vt non eſſent vacua ſapientiæ tuæ opera: propter hoc etiam & exiguo ligno credunt homines animas ſuas, & tranſeuntes mare per ratem liberati ſunt: 6. ſed & ab initio cùm perirent ſuperbi gigantes, ſpes orbis terrarum ad ratem confugiens, remiſit ſæculo ſemen natiuitatis, quæ manu tua erat gubernata. 7. Benedictum eſt enim lignum, per quod fit iuſtitia. 8. Per manus autem quod fit idolum maledictum eſt ipſum, & qui fecit illud: quia ille quidem operatus eſt: illud autem cùm eſſet fragile, deus cognominatus eſt. 9. Similiter autem odio ſunt Deo impius & impietas eius. 10. Etenim quod factum eſt, cum illo, qui fecit, tormenta patietur. 11. Propter hoc & in idolis nationum non erit reſpectus: quoniam creaturæ Dei in odium factæ ſunt, & in tentationem animabus hominum, & in muſcipulam pedibus inſipientium. 12. Initium enim fornicationis eſt exquiſitio idolorum: & adinuentio illorum corruptio vitæ eſt. 13. neque enim erant ab initio, neque erunt in perpetuum. 14. Superuacuitas enim hominum aduenit in orbem terrarum: & ideò breuis illorum finis eſt inuentus. 15. Acerbo enim luctu dolens pater, citò ſibi rapti filij fecit imaginem: & illum, qui tunc quaſi homo mortuus fuerat, nunc tanquam deum colere cœpit, & conſtituit inter ſeruos ſuos ſacra & ſacrificia. 16. Deinde interueniente tempore, conualeſcente iniqua conſuetudine, hic error tanquam lex cuſtoditus eſt, & tyrannorum imperio colebantur figmenta. 17. Et hos quos in palàm homines honorare non poterant, propter hoc quòd longè eſſent, è longinquo figura eorum allata, euidentem imaginem regis, quem honorare volebant, fecerunt: vt illum, qui aberat, tamquam præſentem colerent ſua ſollicitudine. 18. Prouexit autem ad horum culturam, & hos qui ignorabant, artificis eximia diligentia.

19. Ille enim volens placere illi, qui se assumpsit: elaborauit arte sua, vt similitudi- uenior quis?
nem in melius figuraret. 20. Multitudo autem hominum abducta per speciem ope-
ris, eum, qui ante tempus tamquam homo honoratus fuerat, nunc deum æstimaue-
runt. 21. Et hæc fuit vitæ humanæ deceptio: quoniam aut affectui, aut regibus
deseruientes homines, incommunicabile nomen lapidibus & lignis imposuerunt.
22. Et non suffecerat errasse eos circa Dei scientiam, sed & in magno viuentes
inscientiæ bello, tot & tam magna mala pacem appellant. 23. Aut enim filios suos
sacrificantes, aut obscura sacrificia facientes, aut insaniæ plenas vigilias haben-
tes, 24. neque vitam, neque nuptias mundas iam custodiunt, sed alius alium
per inuidiam occidit, aut adulterans contristat: 25. & omnia commista sunt, san-
guis, homicidium, furtum & fictio, corruptio & infidelitas, turbatio & periurium,
tumultus bonorum, 26. Dei immemoratio, animarum inquinatio, natiuitatis im-
mutatio, nuptiarum inconstantia, inordinatio mœchiæ & impudicitiæ. 27. In-
fandorum enim idolorum cultura omnis mali causa est, & initium, & finis. 28. Aut
enim dum lætantur, insaniunt: aut certè vaticinantur falsa, aut viuunt iniustè, aut
peierant citò. 29. Dum enim confidunt in idolis, quæ sine anima sunt, malè iu-
rantes noceri se non sperant. 30. Vtraque ergo illis euenient dignè, quoniam malè
senserunt de Deo, attendentes idolis, & iurauerunt iniustè, in dolo contemnentes iu-
stitiam. 31. Non enim iuratorum virtus, sed peccantium pœna perambulat semper
iniustorum præuaricationem.

Vers. 1. ITERVM ALIVS NAVIGARE COGITANS, ET PER FEROS FLVCTVS ITER FACERE INCIPIENS, LIGNO PORTANTE SE,
Vers. 2. FRAGILIVS LIGNVM INVOCAT. ILLVD ENIM CVPIDITAS ACQVIRENDI EXCOGITAVIT, ET ARTIFEX SAPIENTIA FABRICAVIT SVA] Græcè, *rursus quis ad nauigandum se comparans, & feros peretransiturus fluctus, nauigio ipsum portante, putrius lignum inclamat. Nam illud quidem lucrorum cupiditas excogitauit, artifex autem sapientia confecit: tua verò, pater, prouidentia gubernat.* In Græco enim non est τὸ *sapientia sua*, sed tantum *artifex sapientia*, quæ dicitur fabricasse nauim, quam in mari Dei prouidentia gubernat. In Latino est τὸ *sapientia sua*. q.d. Artifex, putà faber, per sapientiam suam fabricauit nauim: B Sensus est, quasi dicat. Vide & disce hic nouam idololatrarum dementiam. Ecce tibi nautæ nauim construunt ex lignis solidis, & artificiosè compactis, vt sæuis maris fluctibus, ventis, & procellis resistat: hi autem pro felici nauigatione inuocant idolum ex viliore ligno, vti ostendi cap. præced. vers. 13. & seq. coniectum: Nautarum enim Deus & idolum est Neptunus, item Castor &
Nauigantium patroni. Pollux, Actor. 28. 11. Sicut Christianorum in mari periclitantium non dij, sed apud Deum aduocati sunt B. Virgo, S. Paulus, S. Clemens, S. Nicolaus, S. Selmus, S. Franciscus Xauerius, vti dixi Actor. 28. 11. Vt quid ergo Neptunum è ligno vili & putri fabricatum colunt? cur non potius nauim suam è ligno forti & pulchro ritè compactam inuocant? C illam enim cupiditas lucri per transuectionem mercium, quæ naui fit, conquirendi ingeniosè excogitauit, & artifex, putà faber lignarius per suam sapientiam, id est, ingenium, & artem industriè, affabréque fabricauit; ideoque robustiorem æquè ac elegantiorem, quàm sint idola effecit. Vnde Propertius libr. 3. de Naui & Naufragio.

Ergo sollicita, inquit, *tu causa pecunia vitæ es:*
Per te immaturum mortis adimus iter.
Natura insidians Pontum substrauit auaris.

Nauis in- Gentiles nauis inuentionem tribuunt Iasoni & A Argonautis, nauigantibus Colchos ad rapiendum vellus aureum, vtpote antiquissimis. Ita Plinius lib. 3. c. 26. Tertull. lib. de Corona militis cap 8. tribuit Mineruæ; Clemens Alex. 1. Strom. Atlanti, alij Danao, alij Neptuno, alij Prometheo, qui Mosi fuit coæuus, vti superius dixi ex S. August. alij Phœnicibus, alij Cretensibus; diuersis enim in locis diuersi eiusdem rei potuerunt esse auctores. Verum his omnibus anterior fuit arca Noë, Genes. 6. Hæc ergo prima, quòd sciamus, fuit orbis nauis; etsi ante eam homines nauigasse in ratibus, truncis arborum excauatis, vti etiamnum faciunt Indi, & Scaphis sit verisimile. Vide Plinium lib. c. 56. & Polydorum, Virgil. lib. 3. de Inuent. cap. 15.

B Præ ceteris ponit exemplum nauigantium, quia hi ob assidua vitæ pericula proni sunt ad inuocandos deos. Nam vt ait Psaltes, Psal. 106. 26. *Ascendunt vsque ad cælos, & descendunt vsque ad abyssos: anima eorum in malis tabescebat. Turbati sunt, & moti sunt sicut ebrius, & omnis sapientia eorum deuorata est. Et clamauerunt ad Dominum cum tribularentur*, &c. Vnde illud vulgo tritum: *Qui nescit orare, nauiget mare.* Vide Ionæ c. 1. Hinc Cato, teste Plutarch. de tribus dolebat, Primò, quod in hac vita tam incerta & breui, vel vnus dies sine fructu illi effluxisset. Secundò, quod secretum suum credidisset mulieri. Tertiò, quod nauigio fecisset iter, quò terrestri via poterat peruenire. Eadem C hæc tria vota Aristoteli tribuit Antonius in Melissa part. 1. serm. 17. & Alexandro Magno Stobæus; sed loco primi ponunt, quod vnum diem intestatus mansisset. Tres Catonis dolores.

Vers. 3. TVA AVTEM PATER PROVIDENTIA (multi addunt, *cuncta*, sed illud desunt Rom. & Græc.) GVBERNAT, scilicet lignum; hoc est, nauim iam dictam: QVONIAM DEDISTI ET IN MARI VIAM, ET INTER FLVCTVS SEMITAM FIRMISSIMAM.
Vers. 4. OSTENDENS QVONIAM POTENS ES EX OMNIBVS SALVARE, ETIAMSI SINE ARTE ALIQVIS ADEAT MARE] Pro, *sine arte*, vti legunt. Rom. & Græci, perperam alij legunt, *sine rate*, licet eodem redeat

ſenſus: per *artem* enim, nauticam intelligit, in qua primæ fuere rates. Noſter à Caſtro, prouidentiam hanc Dei reſtringit ad Hebræos, quos Deus ſine naui per mare rubrum à ſe diuiſum ſicco pede deduxit. Meliùs alij attribuunt naui, de qua ſermo præceſſit, q.d. Fruſtra nautæ inuocant ſua idola, putà Neptunum, & Caſtores: tua enim prouidentia, ô Domine, qui es pater omnium, nauim in medijs fluctibus, æquè ac cetera cuncta, gubernat & dirigit; quæ tanta tamque potens eſt, vt etiam Hebræis in mari rubro ſine nauibus patefecerit viam, vt inter eius altiſſimas aquas & fluctus per ſemitam firmiſſimam, græcè, *ἀσφαλῆ*, id eſt, tutam, ſecuram, putà per ſiccum maris alueum illæſi tranſirent: quo miraculo oſtendiſti te poſſe homines ex omnibus maris periculis ſaluare, perque illud dare iter peruium cùm volueris, etiamſi quis ſine arte & rate illud adierit. Vnde S. Chryſoſt. hom. 11. in Geneſ. obſtupeſcit Dei ſapientiam & prouidentiam, quæ docet nautas & naucleros tempus, viam, & diuerticula in vaſtiſſimo æquore, vt ſciant in qua plaga mundi verſentur, quam viam inire, quæ diuerticula capeſſere debeant.

Moraliter, hîc diſce quanta quamque ſingularis ſit Dei prouidentia, quæ ſingulas naues & nauigantes in medio mari gubernat, ac pari ratione ſingulos homines, animalia, plantas, & creaturas alias: adeoque totum mundum regit & gubernat. Mundus enim eſt quaſi nauicula, cuius nauclerus eſt Deus, vti docet Ariſtot. (vel quiſquis eſt auctor) lib. de Mundo. Exemplum admirabile Senis cuiuſdam naufragi, cui nomen Valgius, vel Victor, qui in naui ſocijs atque carinæ retinaculis amiſſis, per varias regiones vndis maris iactatus, mira Dei prouidentia ſeruatus eſt, narrat S. Paulinus epiſt. ad Macarium. Simili modo in ceteris nauigantibus vaſtum, cæcum, & procelloſum mare in naui tam exigua & inualida, ſingularis elucet Dei cura & prouidentia. Nauigantes enim vix tribus palmis (quibus nauis eminet mari) diſtant à morte. Vnde Iuuen. ſatyr. 14.

I nunc, ait, *& ventis animam committe, dolato*
Confiſus ligno, digitis à morte remotus
Quatuor, aut ſeptem, ſi ſit latiſſima teda,

id eſt, pinus, ex qua fit nauis. Et Ouidij lib. 2. de Ponto:

Nam propè tam lethum, quàm propè cernit aquam.

Sic & Anacharſis apud Laërt. ait, nauigantes quatuor digitis, quibus craſſa eſt nauis, diſtare à morte.

Errores circa prouidentiam.

1 Errarunt ergo Primò, Epicurus, Heraclitus, & Democritus concedentes quidem Deum, ſed ei adimentes prouidentiam, eò quòd putarent omnia euenire ex neceſſitate naturæ, teſte Lactantio lib. 1. de Ira Dei c. 9. & 10.

2 Secundò, errauit Cicero, qui eandem Deo ademit, ſed alio ex capite, quod ſcilicet adimeret Deo cognitionem futurorum contingentium, putans illa repugnare libero hominis arbitrio, teſte S. Auguſt. lib. 5. de Ciuit. c. 9.

3 Tertiò, errarunt alij, qui ſingulas res pendere cenſuerunt à ſuis cauſis, non à Dei prouidentia: Deum enim mouere primum mobile; cetera verò ab illo moueri, vt ait Ariſtot. 12. Metaphyſ. cap. 2. textu 37. Vnde hunc errorem Ariſtoteli tribuunt Nazianz. orat. 1. de Theolog. Clemens

A VIII. Stromat. Ambroſ. libr. 1. Offic. cap. 13. & alij: Videbatur enim Ariſtoteli indignum Deo curare res ſingulares etiam minimas, vt culices, pulices, &c.

4 Quartò, errarunt illi, qui dixerunt Deum per ſe curare res vniuerſales, & incorruptibiles: particulares verò & corruptibiles curare per intermedios genios, ſiue Angelos; quem errorem Platoni tribuit Nyſſen. lib. 8. Philoſ. cap. 3. & 4. Plato tamen lib. 10. de Legibus fusè oſtendit Deum curare res minimas: perfectiſſimus enim artifex, inquit (qualis eſt Deus) etiam minimorum in arte cognitionem curamque habet.

Hos errores recenſent, & confutant S. Chryſoſt. libris ſex, & Saluianus libris octo de Prouidentia, S. Ambroſ. 1. Offic. c. 13. S. Auguſt. lib. 5. de Ciuit. c. 9. & 10. S. Thom. lib. 3. contra Gentes ca. 71. & ſeq. ac Sapiens hoc loco.

Gnomæ Patrum de prouidentia.

B Porrò huic Sapientis gnomæ conſonant omnium patrum, & probatorum Philoſoph. ſententiæ. S. Baſil. in Hexam. hom. 7. *Nihil eſt prorſus*, ait, *quod ſub prouidentiam Dei non cadat: nihil eſt omninò, quod à Deo neglectum ſit: omnia explorat, omnia conſpicit oculus ille peruigil: omnibus adeſt, facultatem ſalutis cuiq. præſtat.* S. Hieron. in caput Ieremiæ 9. *Omnia*, inquit, *Dei prouidentia atque iuſtitia gubernantur.* Et in Matth. 7. *Si parua & vilia animalia abſque Deo auctore non decidunt, & in omnibus eſt prouidentia, & quæ in his peritura ſunt nec Dei voluntate non pereunt; vos qui æterni eſtis nõ debetis timere, quod abſque Dei viuatis prouidentia.* S. Ambroſ. 1. Offic. lib. cap. 13. *Quidam putant*, inquit, *Dei prouidentiam vſque ad lunam deſcendere. Et quis operator negligat operis ſui curam? quis deſerat & deſtituat, quod ipſe condendum putauit?* C *Si iniuria eſt regere, nonne eſt maior iniuria feciſſe? cùm aliquid non feciſſe nulla iniuſtitia ſit; nõ curare, quod feceris, ſumma inclementia. Reuera, ſi in Deo viuimus, mouemur, & ſumus, ipſumque per aëras meare, per tractus maris, cælumque profundum aiunt; quare optimam illius dignitatem, nempe prouidentiam ab eo auferendam eſſe arbitrantur?* S. Auguſt. li. 3. Confeſſ. c. 11. *O tu bone omnipotens*, inquit, *qui ſic curas vnumquemque noſtrum, tamquam ſolum cures, & ſic omnes tamquam ſingulos.* Et lib. 5. de Geneſi ad litteram, c. vlt. *Quid abſurdius & inſulſius ſ. ueri poteſt, quidque dementius quàm putare talium eſſe diuinæ prouidentiæ iudicium de moribus hominum, qui curat etiam minutiſſima animalia, dracones, abyſſos, grandines, niues, imbres, & tempeſtates, quæ faciunt verbum eius.* pſal. 148. S. Chryſoſt. in pſal. 124. D *Deo*, inquit, *multa debemus, quod nos fecerit, quod tales creauerit, quod factos regit & continet, & quod quotidie tam priuatim, quam communiter prouidet, noſtrique curam gerit, idque clam, & apertè, nobiſque ſcientibus & neſcientibus.*

Gnomæ philoſophorum.

Huc accedunt gnomæ philoſophorum. Triſmegiſtus: Deus, inquit, eſt factor & prouiſor omnium: vnde hac de re lib. Scribens eum indigitat *Pimander*, id eſt, Paſtor hominum, qui ſcilicet homines regit, ſicut Paſtor oues. Orpheus de Deo ſic ait: *Omnia intùs inſpicis, omnia intùs audis, omniaque diſtribuis.* Sed quomodo fieri poteſt, vt Deus ſit, agat verò nihil? Si enim Deus eſt aget aliquid præclarum, inquit Cicero, nihil autem eſt præclarius mundi adminiſtratione. Mundus ergo & à Deo conditus eſt, & Dei admini-

ſtratione gubernatur: vnde in calce libri primi de Natura Deorum: *Si maximè talis eſt Deus*, inquit, *vt nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur, valeat: quoniam nihil propitius hominis facere poteſt*. Stultè igitur dictum eſt à Lucretio:

Nec bene promeritis capitur, nec tangitur ira.

Lactant. lib. 1. cap. 2. Democritus omnia fortuitò regi, ac fato docebat; cuius ſententiæ confirmator eſt Epicurus, ſed & antea Protagoras, qui deos in dubium vocauit, & poſtea Diagoras, nonnullique alij, qui non putauerunt deos, quo tamen ceteri philoſophi, ac maximè Stoici retuderunt dicentes, nec fieri mundum ſine diuina ratione potuiſſe, nec conſtare, niſi ſumma ratione regeretur. Euripides in epiſt. ad Sophoclem, quod tempeſtate non periiſſet, in Dei prouidentiam retulit. Maro Æneid. 6. Elyſios campos decantat. Phocylides ait: *Si tu malè iudicaueris, te Deus poſtea iudicabit*. Hippocrates pluribus Gentium diis ſacra decreuit, & ſupplicationes varias inſtituit. Theophraſtus in Metaphyſicis, omnia diuinæ prouidentiæ retulit: Deum diuinum eſſe principium ait, per quod omnia ſunt & permanēt. Ammonius librum de Interpretatione expoſiturus, exoptat diuinitùs prouideri. Ariſtoteles 1. Æthicor. ait felicitatem Deorum muneri acceptam referri debere. In 5. verò Ethic. precibus poſtulandum cenſuit, vt quæ ſimpliciter bona ſunt, iis ipſis etiam, qui optant, eſſent bona; Iuſti, quod eſt à lege, partem eſſe ſacrificia facere; vnde poſt paululum, diuina decreta humanis præſtantiora ſanxit. In 10. Ethic. ait hominem, qui mentem excoleret, Deo eſſe amiciſſimum.

Sed vt non essent vacva sapientiæ tvæ opera: propter hoc etiam et exigvo ligno credvnt homines animas svas, et transevntes mare per ratem liberati svnt] Dat cauſam, cur Deus, qui ſine naui poterat homines per aquas transferre, vti tranſtulit Hebræos, voluerit, vſum nauis & nauigandi introducere, ſcilicet, vt inſulani cum cæteris hominibus haberent commercium familiare.

Græcè eſt elegans paranomaſia, *ne eſſent Sapientia tua ἄργα ἔργα*, id eſt, *otioſa negotia* & inutilia opera, quæ ſcilicet in inſulis & tranſmarinis regionibus creaſti, formaſti, collocaſti; idcircò nauis & nauigandi vſum hominibus inſpiraſti, vt quæ in inſulis ſunt pretioſa, ibique quaſi deliteſcunt, per naues ad nos adueherentur, ac viciſſim nos noſtra, quibus carent inſulani, ad eos tranſueheremus, itaque eſſet mutua mercium & bonorum communicatio. Hoc fine, & hac de cauſa, exiguo ligno, id eſt, nauigio credunt homines animas, id eſt, vitas ſuas, ſperantes ſe per illud tua prouidentia duce incolumes nauigaturos, ac maris pericula ſuperaturos: vnde per eadem plerique tranſeuntes mare, per ratem liberati ſunt ab hiſce periculis, & in dies liberantur. ita Lyran. Holcot, Dionyſ. & alij. Secundo Oſorius, Ianſen. & à Caſtro, veriùs & ad ſequentia conformiùs explicant de arte nauigandi, & naues conficiendi, in qua maximè elucet diuina ſapientia, q. d. Voluiſti, ô Domine, hoc fieri per nauigationem, ne opera tua eſſent otioſa, hominesque inertiâ languerent, ſed potiùs laborarent, & induſtriam adhiberent in fabricandis nauibus, & ſcientiâ nauigandi, & ſiderum obſeruatione, ac marium, littorum, inſularum, & tranſmarinarum regionum luſtratione. Huc facit illud Senecæ in Medea Act. 2.

Audax nimium, qui freta primus
Rate tam fragili perfida rupit;
Terraſque ſuas poſt terga videns,
Animam leuibus credidit auris;
Dubioque ſecans æquora curſu,
Potuit tenui fidere ligno,
Inter vitæ mortiſque vias,
Nimium gracili limite ducto.

Gnoma de nauigationis periculis.

Pittacus rogatus, quid fidum eſſet? reſpondit, terram. Quid infidum? mare. Plato aſſiduè monebat fugiendum eſſe mare, perinde ac improbitatis magiſtrum. Laodamas ille Homericus nihil miſerius eſſe dicebat, quàm virum fortem ponto exagitari. Anacharſis dubitabat, an nauigantes inter viuos vel mortuos eſſent referendi, teſte Laërtio libr. 1. c. 6. Callimachus dicebat iucundiſſimum eſſe mare, ſed ſi quis è terra illud contemplaretur; quem imitatus Horatius ait,

Neptunum procul à terra ſpectate furentem.

Eadem myſticè dicas de mundo, qui eſt mare magnum mille habens tentationum, tribulationum, periculorum, calamitatum fluctus, ſyrtes, & æſtus.

Transevntes mare] Græcè, κλύδωνα, id eſt tempeſtatem, fluctus, procellam, hoc eſt mare fluctibus & procellis æſtuans.

Per ratem] Pro *ratem*, græcè eſt σχεδίῃ, id eſt, nauis ex tempore facta, ac tumultuario & ſubitario opere compacta, quales fuêre primæ naues, quæ non erant aliud niſi rates, id eſt, arbores, ſudes vel trabes colligatæ. Cantacuzenus hæc accipit de cymba, quæ naufragio facto, ex reſiduis nauis partibus tumultuariè à naufragis compingitur, vt per illam periculum euadant, & quaſi enatent.

Vers. 6.

Sed et ab initio cvm perirent svperbi gigantes, spes orbis terrarvm ad ratem confvgiens, remisit sæcvlo semen nativitatis, qvæ manv tva erat gvbernata] Perperam pro *ſpes*, habent vt Romani & Græci, nonnulli legunt *ſpem*. Probat vſum & vtilitatem nauis ex arca, per quam Noë cum tribus filiis, & totidem vxoribus, euaſit diluuium immiſſum orbi ob ſcelera, præſertim ob faſtum & tyrannidem gigantum, idque ductu Dei. Arcam enim gubernare non poterat Noë, vtpote arcæ vndique clauſæ incluſus; ſed ſolus Deus, qui id more ſuo faciebat miniſterio angelorum. Arca ergo fuit prima ratis id eſt, nauis mundi, cognita ſaltem & publica. Vnde Ioſeph. libr. 1. Antiqu. ca. 3. arcam appellat nauim. Noë enim longè anteceſſit Iaſonem, Argonautas, Danaum, Neptunum, ceteroſque omnes, quibus Gentiles nauis & nauticæ artis inuentionem tribuunt. Porrò Noë vocatur *ſpes orbis terrarum*, quia ceteris omnibus aquis diluuij merſis, ipſe ſolus cum ſuis filiis in arca ſeruatus eſt, vt poſt diluuium genus humanum generando propagaret, ne illud intercideret & interiret. Sic Aſcanius Æneæ filius à Virgil. 12 Æneid. vocatur *ſpes altera Romæ*. Et pater filium vnicum vocat ſpem baculumque ſenectutis ſuæ, Tobiæ 5. 23. Noë ergo *remiſit ſæculo ſemen natiuitatis*;

græcè, *reliquit mundo seculi semen*, id est *semen genitale*, vel *generationis*. Tres enim eius filij A fuère quasi tria semina, ex quibus succreuit tota propago, & posteritas hominum. Fuit ergo Noë Ianus bifrons, ac noui sæculi parens, æquè ac primus nauis & nauticæ artis inuentor. Vide dicta Genes. 6.

Vers. 7. BENEDICTVM (Vatabl. *Felix*) EST ENIM LIGNVM, PER QVOD FIT IVSTITIA] Syrus, *benedictum est lignum, ex quo apparet vel videtur iustus*, Arabicus, *quoniam benedicta trabs, per quam fit iustitia.*

Benedictũ lignum, quòd? Resp.

Primò aliqui apud Iansen. per *lignum*, accipiunt furcam & patibulum, quo fit iustitia de sontibus: fures enim & latrones in eo suspendun-
1 tur publicè, vt quicumque eos vident, metu similis suspendij contineant se à furtis & latrocinijs, quod est magnum reipubl. bonum & bene- B dictio.

2 Secundò, alij hæc accipiunt de naui qualibet, qua quis rectè vtitur ad iusta mercimonia, & commoda reipublicæ. De naui enim est hic omnis sermo. Per nauim ergo fit iustitia, id est, exercetur iusta mercatura.

3 Tertiò, & genuinè, per *lignum* accipias arcam
genuinè. Noë. q.d. Benedicta sit arca, per quam iustè condemnati sunt scelerati gigantes, totusque mundus, ac seruatus fuit iustus piusque Noë: impij enim ex arca eliminati, & quasi profligati periere diluuio, ex quo pius Noë per arcam enatauit. Opponit ligneam arcam ligneis idolis, quòd hæc neminem à diluuio aliòue malo liberauerint, aut seruare potuerint; à quo tamen Noë, totamque posteritatis spem, & semen liberauit C arca: illa ergo sit benedicta, idola verò maledicta, vt sequitur. Vnde S. Ambrosius in psal. 118. serm. 8. legit: *Benedictum lignum, quod fit per iustitiam, maledictum autem lignum, quod fit per manum hominum*, quale est idolum. Verùm rectè Romani in editione S. Ambros. id correxerunt, vt legatur: *Benedictum lignum, per quod fit iustitia*, vti habet editio Vulgata & Græca. Ita enim legisse S. Ambros. ex verbis, quæ subijcit, liquet.

Addunt aliqui iustitiam per arcam esse factam, eò quòd Sem fuerit idem cum Melchisedec, qui ex etymo fuit rex iustitiæ, ac ex diluuio euadens fuit publicus ductor ac doctor iustitiæ. Verùm Melchisedec alius fuit à Sem, longeque eo posterior, vt ostenditur Genes. 14.

Mysticè benedicta est crux Christi.

Mysticè, *benedictum lignum, per quod facta est iustitia*, iustaque satisfactio pro peccato Adæ, & peccatis totius mundi, est crux Christi, quam D proinde repræsentauit arca Noë: hæc enim crux idola & idololatriam destruxit; vnde ijs hîc opponitur; atque gratiam, iustitiam, & salutem omnibus in Christum crucifixum ritè credentibus, contulit. Vnde S. Chrysost. Orat. de Festo crucis legit, *benedicite lignum, per quod fit iustitia*; S. German. de Exaltat. Crucis legit, *benedicite lignũ, per quod fit salus*; Leontius, qui floruit anno Christi 620. Orat. de cruce Christi; *At Salomon ait: Benedictum est lignum, per quod salus comparatur*; Anonymus apud Gretserum tom. 1. de Cruce legit, *benedictum sit lignum, per quod facta est salus in medio terræ*. Sic & S. Bonauent. Holcot, Hugo. Dionys. hîc per *lignum* accipiunt crucem Christi, æquè ac S. August. 15. de Ciuit. 26. Clemens Alex. 6. Strom. ca. 4. Cyrillus Ierosol. Catech. 19. & plures alij, Christus ergo in cruce nostram maledictionem in se suscepit, & expiauit, ac conuertit in benedictionem: iuxta illud Galat. 3. 13. *Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum; quia scriptum est; Maledictus omnis, qui pendet in ligno; vt in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu, vt pollicitationē spiritus accipiamus per fidem.* Vide ibi dicta. Porrò S. Ambros. loco iam citato, acutè per *iustitiam* accipit misericordiam: *Benedictum*, ait, *lignum, per quod fit iustitia*, id est, misericordia: hanc enim Christus in cruce exercuit, dum suo cruore nos abluit, nobisque veniam impetrauit. Additque misericordiam vocari *iustitiam*, quia Deus *sciens secundùm corporis fragilitatem corruptelæ patere hominem, quasi iustus, fragilitati lubricæque naturæ debitā concessit*, præsertim in posteris Adæ, qui peccatum non fecerunt, sed ex Adamo dumtaxat nascendo contraxerunt: *In illum* (Adamum) inquit, *iusta seueritatis præcessit sententia, quia scire voluit, quod scire non profuit. Nobis autem, qui hereditario vinculo tenemur astricti, qui in hac carne sumus, quæ priorum iudicio detrita iam atque assuefacta peccatis, non poterat emergere, quasi iustus indulsit. Iustè enim ignouit heredi, qui præiudicio laborabat auctoris. Est ergo iusta misericordia.*

Denique, per lignum crucis facta est iustitia, id est, iustum sacrificium pro peccato, quod ex æqualitate iustitiæ, ob dignitatem victimæ immolatæ, putà Christi crucifixi Filij Dei, satisfaceret offensæ Dei, ac honorem illi per peccatum ablatum restitueret, dum Christus moriendo in cruce eius rei causâ, infinitam reuerentiam, cultumque Deo exhibuit. Sicut enim offensa Dei facta peccato Adæ, ceterorumque hominum, ob personam, & maiestatem immensam Dei, quæ offenditur, fuit infinita; sic pariter infinita est persona Christi, quæ se in victimam Deo obtulit ad huic offensæ satisfaciendum. Adde, infinita humiliatio Verbi, qua se humilliauit descendens in carne & crucem, vt peccata expiaret, ex æquo respondit infinitæ vilitati, contemptui, & iniuriæ, quam Adam superbiens peccando Deo irrogauit, imò eam longè superauit. Ex aduerso idolum est lignum, per quod fit summa iniustitia, & iniuria Deo, dum diuinitas Deo adimitur, & transcribitur in idolum, ac aræ, templa, religio, cultus, sacrificia vni Deo debita transferuntur ad idolum. Benedictum ergo est lignum crucis, per quod fit summa iustitia: maledictum verò lignum idoli, per quod fit summa iniuria Deo.

PER MANVS AVTEM, QVOD FIT IDOLVM, Vers. 8. MALEDICTVM EST ET IPSVM, ET QVI FECIT ILLVD: QVIA ILLE QVIDEM OPERATVS EST, ILLVD AVTEM CVM ESSET FRAGILE DEVS COGNOMINATVS EST] S. Ambros. legit: *Maledictum autem lignum, quod fit per manum hominum.* Græcè: *At manufactum* (lignum manu artificis fabrefactum, putà idolum) *maledictum ipsum, & qui fecit illud: quoniam hic quidem effecit: illud verò Deus nominatus est, cùm esset corruptibile.* Vatab. *Felix enim lignum, per quod iustitia exercetur; manufactum autem infelix est, tam ipsum, quàm eiusdem fabricator. Hic vt operis auctor: illud, vt nomen Dei, cum corruptioni obnoxium sit, adeptum.*

Sensus est: q.d. Benedictum sit lignum arcæ, per quod saluatus est iustus Noë: iniusti verò gigantes mersi diluuio; æquè ac lignum crucis Christi, per quod iustificatus & saluatus est mundus: quare illud omnes benedicant, laudent, venerentur. At maledictum sit lignum idoli, æquè ac eiusdem fabricator, vt omnes vtrumque detestentur & execrentur: idolum quidem vt summè Deo iniurium, ac omnibus exitiale, cùm illos alliciat ad idololatriam, quæ summum est flagitium: fabricator, quia opus tam Deo iniurium, & hominibus noxium fabricatus est. Notat S. Thomas 2.2. quæst. 76. art. 2. propriè non benedici vel maledici creaturæ alicui nisi rationali, irrationali verò duntaxat in ordine ad rationalem. Idolum ergo irrationale maledicitur, quatenus rationali homini est occasio idololatriæ. Rursus quatenus idoli maledictio refertur & cadit in dæmonem, qui idolo insidet & præsidet. Dæmon enim maledictionis, id est, damnationis æternæ & execrationis Dei, Angelorum & hominum ob suam malitiam est reus, illique addictus & obnoxius.

Mysticè, benedicta est crux, id est, mortificatio carnis & cupiditatis, per quam fit iustitia, quia per illam caro subditur spiritui, cui ex iustitia subiici debet. Maledictum verò lignum scientiæ boni & mali, quod Euam & Adamum illexit ad inobedientiam, gulam, summamque Dei iniuriam, & offensam. Similiter maledicta radix, & arbor concupiscentiæ, quæ iniustè se opponit rationi & spiritui, vt illi dominetur cui seruire debet.

SIMILITER AVTEM ODIO SVNT DEO, IMPIVS ET IMPIETAS EIVS] Græcè, *Nam ex*
Vers. 9. *æquo inuisi sunt Deo impius & eiusdem impietas*. Ita Vatabl. Dat causam, cur idoloplastes, æquè ac idolum, sit Deo inuisus: quia scilicet tam exosus est Deo impius, quàm impietas. Impius autem est idoloplastes, qui idolum velut impietatem, id est, impiæ idololatriæ obiectum & causam fabricatus est. Porrò impietas formaliter & materialiter inuisa est Deo; impius verò formaliter tantùm, quatenus scilicet impius est, inuisus est Deo; non verò materialiter: Nam impius quatenus Dei creatura & substantia est, putà homo, vel angelus à Deo amatur & diligitur, quia vt pulchrè ait S. Hieron. (vel quisquis est auctor) epist. 6. ad amicum ægrotum tomo 9. *Amat Deus hominem, vt artifex fabricam: sed odit mala opera, quibus fabrica vrgetur in lapsum, & cogitur in labinam* (quæ est labi in lapsum & ruinam) *& qui mala opera odit, malorum operum non potest amare factorem, sicut Salomon sapientissimus protulit: Odio sunt*, inquit, *Deo impius & impietas eius*, talis enim est opifex, quale est opus: quare si opus sit pium Deo gratum, opifex eius pariter erit pius, Deoque gratus: sin opus sit impium, Deoque inuisum, opifex pariter, & vt Græca habent, ἐν ἴσῳ, id est in æquali, ex æquo, æqualiter erit impius, Deoque inuisus. Præclarè S. Cyrill. Alex. homil. 12. *Rebus creatis*, inquit, *Conditoris sui gloriam impertiri nihil aliud est, quàm Conditorem ipsum in rerum creatarum ordinem referre.*

Vers. 10. ETENIM QVOD FACTVM EST, CVM ILLO, QVI FECIT, TORMENTA PATIETVR] Græcè κολασθήσεται, id est *punietur*. At quomodo idolum inanime tormenta pari potest? Respond. Primò Cantacuzenus, quia idolum, & idololatria puniuntur non in se, sed in ipso idololatra, dum is à Deo in gehenna cruciatur: sicut furtum, & homicidium punitur in fure, & homicida, qui suspenditur. Secundò, Lyranus respondet idolum puniri, dum dæmon eius præses, & per illud responsans in inferno punitur, & vritur. Tertiò, idola Saturni, Iouis, Martis, Veneris torquentur, dum ipse Saturnus, Iupiter, Mars, Venus in gehenna cruciantur & ardent: hi enim idololatriæ & scelerum hominibus fuere auctores. Quartò, ipsum idolum punitur, dum à fidelibus conspuitur, deiicitur, frangitur, destruitur, comburitur, vti fecêre primi Christiani & Martyres.

Vers. 11. PROPTER HOC ET IN IDOLIS NATIONVM NON ERIT RESPECTVS: QVONIAM CREATVRÆ DEI IN ODIVM FACTÆ SVNT, ET IN TENTATIONEM ANIMABVS HOMINVM, ET IN MVSCIPVLAM PEDIBVS INSIPIENTIVM] Græca iam contrariè habent: *Quapropter & in simulacra gentium* ἐπισκοπὴ ἔσται, id est, *inspectio, inquisitio, visitatio, punitio erit*. Vatabl. *In simulacra inquiretur*. Noster videtur legisse negationem *in*, id est, *non erit inspectio vel respectus*. Sed eodem redit sensus, q. d. Deus non respiciet dignitatem idoli, quod scilicet ab idololatris colatur vt Numen: quare illi non parcet, sed illud puniet, diruet, comburet velut lignum vile, & flammis addictum. Aut q. d. Tempore Christi cùm gentes ab idolis ad Deum verum conuertentur, tunc non ampliùs respicient nec reuerebuntur, aut colent idola; sed ea vilipendent & confringent. Tunc ergo nullus respectus, nullus honor, nulla reuerentia deferetur idolis. Quare alienus videtur sensus S. Bonauent. Lyran. & Dionys. qui exponunt, q.d. Deus idola, id est, dæmones puniet æternis ignibus: quocirca amplius ad eos non respiciet, vt misereatur & parcat: quia sicut culpa eorum est irremissibilis, sic & pœna interminabilis.

QVONIAM CREATVRÆ DEI IN ODIVM FACTÆ SVNT] Græcè, εἰς βδέλυγμα, id est, *in abominationibus*, q. d. aurum, argẽtum, æs, lignum, quæ sunt inter creaturas Dei præcipuæ, magisque in vsu hominum, ab impiis conuersa sunt in abominationem, dum scilicet ex iis fabricarunt abominanda idola aurea, argentea, ærea, lapidea, quibus attribuerunt diuinitatem, ac sacrificia & honores diuinos cum summa Dei iniuria, & Creatoris contumelia: vnde propterea pariter idoloplastæ & idololatræ incurrerunt in odium Dei, angelorum & hominum rectè sentientium. Quocirca Græca habent: *Quoniam in creatura Dei ad abominationem facta sunt*, scilicet ipsa idola. quasi dicat, Ceteræ omnes creaturæ sunt bonæ. & à Deo benedictæ, at sola in iis idola sunt maledicta, & abominanda, tum Deo, tum Angelis & hominibus. Addit Cantacuzenus etiam sibi ipsis & propriæ naturæ, eò quòd aurum, argentum, lignum per abusum idololatriæ, qua ex eis fabricata, & culta sunt idola, degenerarunt à suo fine, qui est Deo creatori suo seruire, ac deinde hominibus ad salutem eorum opitulari; quo factum est, vt non tantùm Deo, sed & hominibus sint in abominatione. Vnde Syrus vertit: *Et*

fecerunt ea in immunditiam. Arabicus, *Quia facta in creatura contemptio.* Vatabl. *Quoniam in opificio Dei ad nefas deformata sunt.*

Minùs genuinè ergo Lyranus & Dionyſ. per creaturas accipiunt dæmones, qui, inquiunt, ſecundùm bonam naturam creaturæ ſunt Dei, ideóque bonæ: at per propriæ voluntatis peruerſitatem facti ſunt in odium, quia ſeipſos fecerunt Deo odibiles, & eos, quos tentando ſuperant, ac ad idololatriam polliciunt, Deo faciunt exoſos. Minùs quoque aptè Hugo per creaturas accipit homines, qui faciunt, vel colunt idola.

Et in tentationem animabus hominum] Græcè, *in ſcandala animabus.* Syrus, *In offendiculum vel offenſam animarum hominum.* Arabicus; *Seduxerunt animas hominum*, dum idola pulchritudine & pretioſo ornatu ſuo, rudium animas pellexerunt in ſuperſtitionem, & idololatriam.

Creaturæ sunt muſcipulæ fatuis.

Et in muscipulam pedibus insipientium] Sicut enim mures inſipientes capiuntur muſcipulâ, dum illecti nidore caſei eam apertam ſubeunt, ſed lignum quod illam ſuſtinet (ſcandalum dicitur: vnde nomen ſcandali tranſlatum ad quoduis offendiculum) tactu caſei incautè euertentes, à muſcipula in ſe reuoluta concluduntur & opprimuntur: ſic pariter homines pulchritudine idolorum, æquè ac dulcedine vini, Veneris, honorum illecti, illam ambiunt illaque ſe inebriant; itáque mentem, & Dei gratiam ac ſalutem, vitamque præſentem & æternam ſibi adimunt.

Pro *in muſcipulam*, græcè eſt, *in laqueum.* Vatabl. *Ad pedes inſipientiũ illaqueandos*; Syrus, *Retia pedibus ſtultorum*; alij, *in decipulam vel tendiculam.* Loquitur propriè de ſpecie auri, argenti, colorum, & ornatus idolorum, qua illecti rudes & inſipientes homines ea deos eſſe cenſuerunt, & vt Numina coluerunt, indéque in fornicationem, omniáque ſcelera prolapſi ſunt, vt patet ex ratione quam ſubdit. Generatim tamen hæc ſententia de qualibet creatura ad quodlibet illiciente accipi poteſt. Ita enim videmus homines poſt lapſum, ab auro illici ad auaritiam & furtum, à vino delicato ad ebrietatem & crapulam, à dignitatibus ad ambitionem & faſtum, à ſcientia ad curioſitatem, ſuperbiam, à ſpecie mulierum ad luxuriam, &c. Vnde S. Antonius teſte S. Athanaſ. vidit totum mundum plenum laqueis; cúmque rogaret Dominum, *Quis illos euadet?* audiuit: *Humilitas:* Hoc eſt quod ait Iob c. 18. 8. *Immiſit impius in rete pedes ſuos, & in maculis eius ambulat: tenebitur planta illius laqueo*, &c. *abſcondita eſt in terra pedica eius & decipula eius ſuper ſemitam.* Et S. Auguſt. in Soliloquiis c. 16. *Inimicus*, inquit, *vt occidat, ſemper vigilat ſine ſomno, & nos, vt cuſtodiamus nos, nolumus euigilare à ſomno. Ecce tetendit ante pedes noſtros laqueos infinitos, & omnes vias noſtras variis repleuit decipulis ad capiendas animas noſtras. Et quis effugiet? laqueos poſuit in diuitiis, laqueos poſuit in paupertate, laqueos tetendit in cibo, in potu, in voluptate, in ſomno, & in vigilia: laqueos poſuit in verbo, & in opere, & in omni via noſtra. Sed tu Domine libera nos de laqueo venantium & à verbo aſpero, vt confiteamur tibi dicentes: Benedictus Dominus, qui non dedit nos in captionem dentibus eorum. Anima noſtra ſicut paſſer erepta eſt de laqueo venantium. Laqueus contritus eſt, & nos liberati ſumus.* Subdit deinde laqueos hos tendi in tenebris; vnde, vt eos videat & caueat, poſcit lumen à Deo: *Et tu quidem Domine lux mea, illumina oculos meos; vt videam lumen, & ambulem in lumine tuo, & non impingã in laqueos eius. Quis enim euadet laqueos iſtos multos, niſi videat eos? Et quis videbit eos, niſi quem illuminaueris lumine tuo? Ipſe enim pater tenebrarum laqueos ſuos abſcondit in tenebris ſuis, vt capiantur in eos omnes, qui ſunt in tenebris ſuis, qui ſunt filij tenebrarum harum, non videntes lumen tuum, in quo qui ambulat non timebit: qui enim ambulat in die, non offendit; qui autem in nocte ambulat, offendit, quia lux non eſt in eo.*

Appoſitè S. Thomas 1. p. q. 65. art. 1. ad 3. notat creaturas natura ſua ducere homines ad creatorem, quòd verò ab eo abducant, ducantque ad malum & ruinam, id fieri non creaturarum vitio, ſed culpa eorum qui inſipienter eis vtuntur. Idem 1. 2. q. 79. art. 1. ad 2. Cùm dicitur: *In tentationem, ro in*, inquit, *non ponitur cauſaliter, ſed conſecutiuè. Non enim Deus fecit creaturas ad malũ hominum, ſed hoc conſecutum eſt propter inſipientiam hominum. Vnde ſubditur: & in muſcipulam pedibus inſipientium, qui ſcilicet per ſuam inſipientiam vtuntur creaturis ad aliud, quàm ad quod facta sũt.*

Vers. 12.

Initium enim fornicationis est exquisitio (græcè, ἐπίνοια, id eſt ex excogitatio) idolorum, et adinventio illorum corruptio vitæ est] Dat cauſam cur dixerit *creatura*, putà aurea, argentea, & lignea idola *factæ ſunt in odium & in tentationem animabus hominum*, quia ſcilicet idola eiſdem ſunt initium & cauſa fornicationis, ac corruptionis morum totius vitæ. Idololatria enim inuexit libidines, ebrietates, & omnem ſcelerum colluuiem. Hugo, Holcot, Dionyſ. & alij per fornicationem intelligunt idololatriam; hæc enim eſt myſtica fornicatio, qua anima relicto Deo ſponſo, idolis & dæmonibus, quaſi adulteris adorando ſe ſubſternit. Hinc idola vocantur *Baalim*, id eſt, mariti, ſed adulterini. Vnde Prophetæ paſſim idololatriam vocant fornicationem vel adulterium, vt Ezechiel ca. 16. 26. Ierem. cap. 2. 16. Oſee 2. 5. Nahum. 3. 4. &c. Sic ſenſus eſt, q. d. Exquiſitio & fabricatio idolorum, eſt cura fornicationis, id eſt, idololatriæ: ad hanc enim inuitant, & alliciunt idola.

Verùm hic ſenſus tum alienus videtur, tum exilis: qui enim neſcit idola allicere ad idololatriam; Malim ergo fabricationem propriè accipere, præſertim quia ei iungitur corruptio vitæ, id eſt, morum omnium licentia & vitiatio, quæ communiter fornicationis ſolet eſſe comes, imò proles & filia. Senſus ergo eſt, quaſi dicat, Idola & idololatria eſt initium & cauſa fornicationis (ſub qua ceteras libidinis ſpecies accipe per Synecdochen) indéque homines probos honeſtæ vitæ mores deprauat & corrumpit. Fornicatio enim ſecum inducit commeſſationes, ebrietates, rixas, pugnas, cædes, omnémque criminum cateruam.

Idololatria eſt cauſa omnis ſceleris.

Cauſa eſt Prima, quòd idololatria ſit ſumma Apoſtaſia & receſſus à Deo, qui eſt ipſa ſanctitas & puritas, ac tranſitus ad dæmonem, qui eſt quaſi ipſa impuritas & prauitas. Dæmon enim obſtinatus in malo ob odium, quo proſequitur Deum & homines, qui ſunt Dei imagines, ac de-

Cauſa Prima.

ſtinari ad gloriam cæleſtem, ex qua ipſe excidit, per inuidiam furit, vt homines ad omne nefas, præſertim ad libidinem, in quam ſcit eum ex natura corrupta ſummè eſſe procliuem, pertrahat: quare ſicut Deus caſtitate coli vult, ſic dæmon libidine; vt patet ex ſacris Priapi, Veneris, &c. Hinc ſicut veros fideles videmus puritatis ſtudioſos & caſtos: ſic idololatras & hæreticos cernimus inceſtos: quare cùm quis labitur in luxuriam, gradum facit ad hæreſim.

2 Secunda, quòd nemo caſtus eſſe poſſit ſine peculiari & continuo adiutorio gratiæ Dei. Gratia autem eſt comes fidei: Fide ergo deſtituti carent pariter & gratia caſtitatis: Deus enim gratiam hanc tam ſingularem ferè, non niſi fidelibus ſanctiſque impertitut.

3 Tertia, quia, vt ait Ambroſiaſtes in cap. 1. ad Roman. idololatræ *Deum incurioſum colentes, atque per hoc negligendum, magis hebetati ſunt, & ad omnia mala admittenda facti promptiores*, quia magnum frænum ſcelerum hominibus eſt metus Numinis, purà veri Dei, ne ab eo pro meritis caſtigentur: quo per idololatriam ablato, laxant idololatræ fræna cupiditatibus, ruuntque in omnia dedecora. Non enim timent idola lignea & muta, nec ab eis vindictam expectant. Hoc eſt quod ait Apoſt. *Deſperantes* (deſtituti fide & ſpe) *tradiderunt ſemetipſos impudicitiæ in operationem omnis immunditiæ*. Epheſ. 4. 17.

4 Quarta, quia idololatræ colunt Iouem, Priapum, Venerem, &c. qui fuerunt homines impuriſſimi, ac adulteriis & libidinibus infames: quare putant ſibi non tantùm licere, ſed decori eſſe, ſi adulterentur & luxurientur, vt deos ſuos imitentur. Vnde ille adoleſcens apud Comicum: *Ego*, inquit, *non faciam quod Iupiter facit?* vti fuſiùs narrat S. Auguſt. lib. 2. de Ciuit. cap. 7. Hinc S. Athanaſ. Orat. contra Idola, docet inſtitutam eſſe idololatriam *deſiderio eorum, qui ſtupris & propudiis pleni in figmentis repreſentantur.* Fabulæ enim, comœdiæ, & tragœdiæ Poëtarum plenæ ſunt hiſce Iouis, Martis, Veneris, &c. libidinibus, qui eas, quaſi Deorum facinora decantant, & celebrant. Quocirca turpiſſimam Deorum vitam cultores idolorum imitandam ſibi propoſuerunt. Addit S. Athanaſ. originem idolorum inueſtigans: *Ferè omnes ciuitates omnibus libidinibus ſcatent ob obimmanitatem morum, quam in ſuis diis conſpiciunt. Neque eſt in hoc genere Deorum, quem caſtum appelles. Olim certè Phœniſſæ mulieres ante idola proſtituebantur, dedicantes numinibus ſuum quæſtum, perſuaſæ meretricatu ea propitiari, ac proſperitatem rerum inde naſci*, Idem factitarunt mulieres Babyloniæ, Perſicæ; Armeniacæ & aliæ, vt dixi Baruch. 6. 42. Proſequitur S. Athanaſ. *Viri quoque abdicato ſexu, nec ſe amplius mares eſſe ferentes, mulierum naturam affectauerunt, tanquam ita honorifica grataque matri Deorum facturi eſſent; omnes autem in turpiſſimis viuunt, & certamen inter ſe prauitatis ſuſcipere videntur, & vt dixit S. Paulus: Mulieres eorum mutauerunt vſum.* Lege ſanctum Paulum. Rom. 1. Notum eſt Iſidis Sacerdotes fuiſſe impuriſſimos. Scitum eſt Paulinam matronam caſtam à Decio mundo appetitam, cùm eam pellicere non poſſet, per Sacerdotes Iſidis ei perſuaſiſſe Deum Anubidem ea frui velle; itáque pro Anubide Decium ſe ſubſtituiſſe, eaque

A abuſum eſſe. Rem narrat Ioſeph. lib. 18. Antiq. 4. & Hegeſip. lib. 2. cap. 4.

Hinc Balaam Moabitis hoc conſilium dedit vincendi Hebræos, ſcilicet, vt ſpecioſas virgines ad caſtra Hebræorum ſubmitterent, quæ eos ad fornicationem ſimul, & cultum Beelphegor pellicerent, Itáque factum, vt patet numer. 25. vti ibidem oſtendi.

Symbolicè, idolum eſt phantaſma ſpecioſæ virginis vel meretricis, quod homo adigit ad fornicationem. Homines enim carnales, qui oculos iaciunt in formam feminarum, eam velut idolum ſibi imprimunt, quod adeò verſant & adamant, vt de alia re cogitare nequeant: quare cum eo fornicantur mente aſſiduè, ac corpore, cum femina potiri poſſunt: quocirca amaſias, quaſi deas quaſdam ſuſpiciunt, colunt, & venerantur. Qui ergo caſtus manere cupit, claudat oculos, & idola hæc B à mente excludat, vt dicat cũ S. Iob c. 31. 1. *Pepigi fœdus tum oculis meis, vt ne cogitarem quidem de virgine.* Huc facit, quod ait S. Iſidorus lib. 2. de Summo bono cap. 39. & citatur 32. qu. 7. can. 15. *Non ſolùm. Non ſolum*, inquit, *de commiſſa fornicatione peccatum regnat in homine, ſed ſi adhuc delectetur atque animum teneat, procul dubio regnat. Fornicatio carnis adulterium eſt. Fornicatio animi, idolorum eſt ſeruitus. Eſt autem ſpiritualis fornicatio, de qua Dominus ait: Omnis, qui viderit mulierem ad concupiſcendam eam, iam mœchatus eſt eam in corde ſuo.* Matth. 5. 28. Idem applices cuilibet alteri phantaſmati, iræ, vindictæ, gulæ, ſuperbiæ, auaritiæ, quòd iracundus, guloſus, ſuperbus, auarus, velut idolum colit, vt illud opere expleat, eiuſque vſu & voluptate fruatur. Vide S. Cyprianum. C Prolog. de Cardin. operis pulchrè de his concupiſcentiæ idolis diſſerentem.

Neqve enim erant ab initio, neqve ervnt in perpetvvm] Probat idola eſſe corruptionem vitæ, quia primitùs cùm Deus naturam inſtituit, vitamquè homini dedit, non erant idola; quare illa non ſunt conformia, ſed difformia naturæ, vitæque hominum, illámque corrumpunt: quapropter ipſa quoque non erunt in perpetuum, ſed vt corruptelæ totius vitæ corrumpentur, deſtruentur & peribunt; præſertim prædicante contra illa Paulo, & Apoſtolis. Demonſtrat idololatriam eſſe inuentum hominum, non autem inſtitutionem naturæ, vel eius auctoris Dei, quia id quod hominem detorquet à Deo, & hominis naturam corrumpit, Deo congruere, ac naturæ conforme eſſe nequit. Porrò D idola ſaltem publica non fuiſſe ante diluuium multi ſentiunt, idque tum ob recentem creationis & creatoris mundi memoriam, tum quia eo tempore nullus erat rex vel tyrannus, qui ad idolorum cultum plebem cogeret, ſed quiſque pro ſuo viuebat arbitratu, ita affirmat S. Clemens Romanus lib. 1. Recognit. & lib. 4. Sub finem, Epiphan. Præfat. lib. de Hæreſib. & in initio Panarij, Damaſcen. initio lib. de Hereſib. ac ceteri, qui originem idololatriæ ſæculo diluuium ſecuto aſſignant, inter quos præcipuus eſt S. Cyrillus lib. 1. & 3. contra Iulian. Vers. 13.

An idola fuerint ante diluuiũ.

Intellige hoc de idololatria, quæ ſit nota ex S. Script. vel aliis hiſtoriis, vti ſeipſum explicat S. Cyrillus & ceteri. Nec enim Scriptura, nec vlla hiſtoria clarè aſſerit, idololatriam fuiſſe ante

diluuium. Nam ex signis & coniecturis valdè probabiliter conijcere licet contrarium, scilicet idololatriam fuisse ante diluuium, imò fuisse causam diluuij; idque disertè docet Tertull. libr. de Idololatria. Et probatur primò, quia Genes. 6. dicitur: *Omnis caro corruperat viam suam.* Hæc autem corruptio naturaliter inducit Atheismum & idololatriam, vti post diluuium induxit. Hinc Serenus Abbas apud Cassianum Collat. 8. c. 21. docet filios Dei, id est filios Seth, cùm ingressi sint ad filios hominum, id est, filias Cain, addixisse se maleficiis, superstitionibus, & dæmones coluisse; qui cùm non sint visibiles, verissimile est in simulacro & idolo se hominibus videndos & colendos præbuisse, vt fecerunt apud Gentiles post diluuium; & etiamnum faciunt apud Indos. Similia narrat Serenus de Cham filio Noë. Secundò, quia Gigantes, propter quos Deus induxit diluuium, fuere impijssimi, imò Athei & Theomachi, vti de suis Titanibus, quos Gigantes fuisse non est dubium, narrant Poëtæ. Gigantes enim cùm Numen Deumque spernerent, ac suo robore & fastu omnes opprimerent sibique subijcerent, videntur voluisse haberi & coli tamquam dij, vt fecit Mezentius ille dicens apud Virgilium:

Dextra mihi Deus est, & telum quod missile libro.

Porrò memoria Creatoris Dei & creationis mundi citò, diúque ante diluuium ex animis impiorum euanuit, vti iam dicta demonstrant. Adde diluuium tardè, putà post 1500. annos à creatione mundi contigisse. Hinc & Hebræi in Berescit Rabba, id est Genesi magna ad cap. 4. Genes. v. 17. tradunt tempore Enos, qui fuit nepos Adæ ex Seth filio, homines illius æui abiurasse fidem vnius Dei, tuncque idololatriam incepisse, ideóque se illi opposuisse Enos, & cœpisse inuocare nomen Domini; scilicet proprio & publico cultu: licet alij aliter sentiant.

Vers. 14. SVPERVACVITAS (græcè est κενοδοξία, id est, inanitas, vana gloria, & ambitio, *hæc*, idolorum scilicet & idololatriæ) ADINVENIT IN ORBEM TERRARVM] q. d. per vanitatem & ambitionem hominum ingressa est in orbem terrarum idololatria; ipsa enim non est aliud, quàm mera vanitas & ambitio, ideóque citò peribit & euanescet. Nam homines ambitiosi honores diuinos sibi appetentes, idolum in mundum inuexerunt. Pro *aduenit*, vt habent Roman. & Græca, alij legunt *adinuenit*; sed eodem redit sensus. Vnde alij legentes κενοδοξίᾳ, in ablatiuo vertunt: *Vana gloria vel ambitione idola ingressa sunt in mundum.* Ita S. Athanas. oratione contra Idola, & Vatabl. *Quippe hominum ambitione*, inquit, *in mundum introducta sunt.* Quamuis autem ambitio prima fuerit homini causa idola effingendi, eisque sacrificandi, tamen inuidia diaboli, odiumque quo Deum hominesque prosequitur, vt scribit Tertull. in lib. de idololatria, huncignem accendit & auxit.

ET IDEO BREVIS ILLORVM FINIS EST INVENTVS] Pro *inuentus*, græcè est, ἐπενοήθη, id est excogitatus, destinatus est, scilicet à Deo. Ita Clarius, Vatabl. & alij. Vnde & S. Athanas. legit: *Et ideo compendiaria eorum consummatio excogitata est.* q. d. Sicut vanitas vanaque ambitio excogitauit idola, ita Deus ex aduerso huic vanitati & malo coërcendo statim excogitauit remedium, quo illam sensim attereret & consumeret, nimirum vocando Abraham ad sui cultum, ac in eius familia & gente erigendo Synagogam, verámque vnius Dei fidem & religionem, qua ex diametro idololatriæ obsisteret, donec eam deleret per Christum & Apostolos. Alioqui enim constat idololatriam diu durasse, scilicet vsque ad Christum per tria penè millia annorum, nisi quis dicat hîc esse prophetiam de re proximè futura, si spectes tempus auctoris, qui hæc scripsit, vt τὸ *inuentus sit*, propheticè capiatur pro *inuenietur*, q. d. Breui finis idololatriæ inuenietur aderitque: instar enim aduentus Messiæ, qui eam abolebit. Hic enim liber scriptus videtur sub tempora Ptolomæi Philadelphi & Septuag. interpretum, ducentis annis ante Christum, qui subuertit idola.

Porrò Petrus Nannius pro διὰ τοῦτο, legens διὰ τὸ, sic vertit & explicat, q. d. Propter breuitatem vitæ hominum excogitata sunt idola, seu imagines mortuorum, vt scilicet breuitatem vitæ suorum longæuitate memoriæ eorumdem, per imagines & idola compensarent. Verùm Codices plerique omnes habent διὰ τοῦτο, non διὰ τὸ.

ACERBO ENIM LVCTV DOLENS PATER, CITÒ SIBI RAPTI FILII FECIT IMAGINEM: Ver. 15.
ET ILLVM, QVI TVNC QVASI HOMO MORTVVS FVERAT, NVNC TAMQVAM DEVM COLERE COEPIT, ET CONSTITVIT INTER SERVOS SVOS SACRA ET SACRIFICIA] *Sacra* intellige festa, templa, altaria, thura aliosque sacros culturæ modos & ritus. Ita Dionys. Pro *acerbo* græcè est, ἀώρῳ: ἄωρον autem vocatur id quod in fructibus est intempestiuum, ideoque acerbum, vt pote immaturum, quod calore solis non est coctum, sed adhuc acerbum manet: transfertur ad vitæ incommoda, & mala, & ad hominis celerem decessum, vt patet c. 10. v. 7. Luctus ergo acerbus seu intempestiuus dicitur, quòd filius ante tempus raptus lugeretur. *Sacra*, græcè, *mysteria & sacrificia*, hoc est, ceremonias & ritus, & quidquid ad cultum pertinet parauit, sacrificiáque constituit. Hinc Arabicus vertit: *Quia genitor propter dolorem suum ingemiscit gemitu infinito, propter subitam ablationem filij sui: ex templo fecit illi simulacrum, & hominẽ permanentem ab initio venerati sunt tanquam Deũ.* Obscuriùs Syrus: *Sacrificium enim mœstitiæ sumpsit pater cum tremore animantium, atque filius eius tolletur, quia fecit formam hominis, tunc mortuus est, & fecit nunc eum comparationem Dei. Et dedit iis, qui sub manu sua sunt mysteria ministeriu.*

Probat idola non semper fuisse, sed esse nuperrimum hominis inuentum, ex eo quòd illa adinuenta sint à parentibus, ad leniendum dolorem conceptum ex præpropera morte filiorum vel charorum, quòd scilicet vt eorum memoriam sibi ad aliquale solatium conseruarent, fecerint eorum imagines, easque velut idola cum suis coluerint. Amor enim parentum in filios est cæcus & amens, vt filiorum aspectu, cultu & laude non satientur, donec diuinos honores eis tribuant: O magna generis humani calamitas? Amoris signa transtulit in incitamenta peccati, & quod primò charitati seruiebat, fecit vt tantæ

Dei iniuriæ deseruiret. Triplex ergo nefas imprudenter & sacrilegè commisit. Primum, quòd A filij imaginem velut idolum ad doloris lenimentum asseruarit, cùm eo potiùs dolorem auxerit. Nam per imaginem redeunte filij memoria, renouabatur patri dolor de eius morte, ac quoties eam aspiciebat, toties velut ictu cultri cor eius perforabat. Nimirum ignorabat, quòd dolorum & miseriarum medicina sola sit obliuio. Secundum, quòd amore & honore filij excluserit amorem & honorem Dei, ac idolum filio quasi Dei æmulum, in summam eius iniuriam constituerit, atque à suis per sacra & sacrificia coli voluerit. Tertium, quòd posteris fuerit causa idololatriæ, omniumque scelerum, quæ ex illa oriri nata sunt. Quocirca Olympias Alexandrum Magnum filium, cùm se Ioue natum venditaret, festiuè castigauit. *Nam cùm ei,* inquit Gellius lib 13. c. 4. *ad matrem ita scripsisset:* B *Rex Alexander Iouis Ammonis filius Olympiadi matri salutem dicit. Olympias ei rescripsit ad hanc sententiam. Amabo, inquit, fili mi quiescas, neque deferas me, neque criminère aduersum Iunonem. Malum mihi prorsum illa magnum dabit, cùm tu me literis tuis pellicem illi esse confiteris. Ea mulieris scitæ atque prudentis erga ferocem filium comitas, sensim & comiter admonuisse eum visa est, deponendam esse opinionem vanam, quam ille ingentibus victorijs & adulantium blandimentis, & rebus supra fidem prosperis imbiberat, genitum esse se Ioue.*

Quando cœperunt idola?

Grauis est hic & obscura quæstio de Origine idolorum & idololatriæ, à quo scilicet, quando, & quomodo inceperint? Caluin. libr. 1. Instit. cap. 11. §. 8. ex hoc loco contendit librum hunc non esse Canonicum, & auctorem falsi insimulat, eò quod Rachel, inquit, legatur furata idola C patris sui. Genes. 31. 19. quæ tamen non erant imagines mortuorum: illud autem contigit, antequam in consecrandis imaginibus mortuorum consuetudo inualesceret. Verùm vtrumque Caluino est probandum; vtrumque enim est falsum: Priùs, quia idola Rachelis vocantur Hebr. *teraphim*, quæ simulacra sunt hominis vel hominem repræsentantia, vt patet 1. Reg. 19. 13. vbi Michol pro Dauide marito suo, qui à seruis Saülis quærebatur ad necem, vt eos similitudine corporis humani falleret, in lecto supposuit *theraphim*, id est, simulacrum hominis, ac proinde Dauidi simile. Posterius quoque falsum est, quia longè ante Rachelem Ninus Primus rex Assyriorum, cuius anno regni 43. natus est Abraham auus Iacobi, cuius vxor fuit Rachel; Ninus, inquam, D Belo Patri suo vità functo posuit imaginem, & idolum ad adorandum, vti mox ostendam. Porrò Caluinum refellit S. Athanas. lib. contra idola, qui hanc de origine idolorum Sapientis sententiam disertis verbis citat & probat, æquè ac ceteri doctores & interpretes, atque tota Ecclesia, quæ hunc librum vt canonicum, & à Spiritu sancto dictatum recepit, ac in Concil. Trident. sess. 4. talem esse definiuit.

Idololatria fuit ante idola.

Pro resolutione quæstionis, suppono idololatriam posse esse sine idolis, imò fuisse ante idola, scilicet cùm dij sine simulacris, aut solis templis, & ædibus vacuis colerentur, vt disertè docet Tertull. initio lib. de idololatria, & Plutarch. in vita Numæ docet ex illius præcepto annis 170. ab Vrbe conditâ nullam in templis Romæ imaginem, neque pictam, neque fictam fuisse conspectam. Idem habet Dion. Halicar. addens Tarquinium Priscum docuisse Romanos simulacra dijs ponere. Hoc etiam vult Varro apud August. 4. de Ciuit. 31.

Idololatria cœpit mox à diluuio.

Dico Primò, idololatria videtur statim cœpisse à diluuio, non tamen idola. Probatur Primò: quia Nemrod filius Chus, filij Cham filij Noë Genes. 10. superba tyrannide populum sollicitauit, vt à Deo deficeret ad se. Ita Ioseph. Antiquit libr. 4. & S. August. 16. de Ciuit. 4. & passim alij consentiunt, eum auctorem fuisse, & præfectum ædificandæ turris Babel contra Deum. vnde ipse cum suis punitus est à Deo, quando vt ait S. August. libr. 16. de Ciuit. ca. 11. Solus Heber tunc cum suis, quasi Dei populus pristinam linguam, putà Hebræam æquè ac fidem & pietatem retinuit: Nemrod vero cum reliquis sibi obsequentibus vtrâque fuit spoliatus. Addit Hugo de S. Victor. in Genes. cap. 10. Nemrod homines ad idololatriam induxisse, vt ignem quasi Deum colerent, quem errorem posteà Chaldæi sunt secuti. Vnde Abraham liberatus dicitur de Vr, id est, de igne Chaldæorum. 2. Esdræ. 9. v. 7. Secundò, quia Cham filius Noë homo pessimus, artis Magicæ fuit auctor (Magi autem dæmonem colunt.) Ita Cassian. Col. 8. 21. & Berosus Annianus & alij, qui Berosus docet eum inde Zoroastrem dictum, eiusque pestifera dogmata secutos Ægyptios, qui illum sibi fecerunt inter deos Saturnum adolescentiorem. Fauet ratio, nam videmus pessimos mores, quales fuerunt Cham & posterorum, ferè in infidelitatem, hæresim, aut atheismum degenerare.

Ninus Primus idolū publicum patri erexit.

Dico Secundò: Ninus Primus rex Assyriorum, primus pariter idolum celebre Beli patris sui mortui, qui aut Nemrod fuit, aut eius successor, publica regis auctoritate sub annum trecentesimum post diluuium proposuit, illudque asylum reis constituit. Ita S. Ambros. in c. 1. ad Rom. S. Cyrill. libr. 3. contra Iulian. non longè ante finem S. Hieron. in Osee 2. Euseb. in chronico & alij passim, indeque prisca idola dicta sunt Bel, Baal, Baalim, Belial, Beelphegor, Beelzebub & plurima talia; significat autem *bel*, vel *baal*, Hebraicè Dominum, quomodo nos Deum Dominum vocamus Antonomasticè. Vide dicta Genes. 10. v. 10. Quare quod Græci teste S. Cyrillo libr. 1. contra Iulian. volunt Cecropem eorum regem primum finxisse simulacrum, idque nominasse Iouem summum Deorum, aras illi statuisse, & bouem immolasse, vel falsum est, vel intelligendum primum fuisse in Græcia. Sic & quod S. Hieron. Procemio in epist. ad Titum, ac Didymus lib. Exegesis asserunt, à Cretensium rege Melisso cœpisse idololatriam, Diodor. & Euseb. à Phrygibus, Lactant. lib. 2. de Falsa religione à Chananæis; quia eorum conditor Chanaam abauo Noë maledictus, primus à veri Dei cultu ad simulacra defecit. Hæc, inquam, vel falsa sunt, vel intelligenda sic, quòd suis in locis & prouincijs duntaxat fuerint primi idololatriæ auctores. Sic Atlantides Africæ populi primum apud se regnasse Deum, οὐρανὸν, id est, *cælum* falsò gloriabantur. Phœnicibus verò æquè falsò Theologiæ & religionis initium arrogat Sanchuniathon Berytius apud Euseb. lib. 1. præpar.

par. Hinc pariter liquet errare Hebræos, qui teste Isidoro lib. 8. Etymol. cap. 11. tradunt primum idoli factorem fuisse Ismaelem, quin & idolo nomen Ismael fuisse.

Dico Tertiò, ante hoc Nini idolum celebre & vniuersale, fuerunt alia priuata, imò & publica; sed non tam vniuersalia, quàm Nini. Patet, nam Ninus fuit coæuus Abrahæ. Abraham enim est natus anno 43. Nini. Ita Euseb. S. Hieron. August. Cyrill. Beda, Isidor. Ante Abraham autem fuisse idola patet, quia Thare pater eius & reliqui Chaldæi erant idololatræ, vt habet communis Hebræorum traditio, & patet Iosue vlt. vers. 2. Rursum Epiphanius initio lib. 1 de Hæresib. atque ex eo & Philone Suidas verbo *Sarug*, docent idololatriam in cultu imaginum siue picturarum cœpisse à Sarug, qui auus fuit Thare, & Septimus à Noë. A Sarug ergo videtur

Sarug Auctor imaginum.

B cœpisse idololatria imaginum, non tamen statuarum.

Dico Quartò, causa & initium idolorum fuit fabrica imaginum defunctorum. Fecerunt enim idola, vt filiorum, aut maiorum, aut regum, aut inuentorum artium, aut beneficiorum & amicorum memoria seruaretur. Tales ergo homines defuncti habiti sunt dij, cùm ipsi quasi in cælum recepti colerentur, pro quibus deinde se in terris dæmonia colenda supposuerunt, & sibi sacrificari à deceptis & perditis hominibus flagitarunt, inquit August. 22. contra Faustum 17. Cyprian. initio lib. de Idol. Vanitate, Herod. lib. 1. Tertull. Apolog. cap. 11. Euseb. 7. Præpar. 7. Lactant. lib. 1. cap. 17. Idem de Sarug docet Suidas suprà: *Hoc*, inquit S. Cyprian. *ita esse, Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis sibi proditum de dijs hominibus, à sacerdote secretum, quod maiorum, & regum memoria seruata sit, inde colendi & sacrificandi ritus inoleuerit.* Hinc & à sepulchris regum & clarorum virorum templorum originem deducit Eusebius lib. 2. de Præpar. cap. 8. Lactant. & Clemens Alex. in Protreptico: *Superstitio*, inquit, *templa condere persuasit: quæ enim priùs hominum sepulchra fuerunt, magnificentius condita templorum appellatione vocata sunt.* Sic & apud Christianos templa erigebantur ad sepulchra martyrum, indeque martyria vocabantur, vti dixi Apocal. 6. 9.

C

Hac de causa S. August: 18. de Ciuit. 5. docet, Serapidis simulacrum digito ad os admoto, indicare solitum, vt taceretur Serapidem fuisse hominem, imò & pœnam mortis constitutam iis, qui Serapidem hominem fuisse dicerent, cùm tamen verè hominem fuisse constaret. Ritum apotheseos Cæsarum, siue relationis Cæsarum in Deos habet Herodia. libr. 4. initio. Neque aliud vult hic Sapiens. Tantum enim vult dicere, ex nimio affectu & dolore suorum initium sumpsisse idololatriam, quod apud varias gentes diuersimodè factum; apud quosdam patre extruente imaginem filij, apud alios filio patris, apud alios marito vxoris, apud alios aliis defunctis, vt insinuat Sapiens vers. 21. idolum ergo finxit defunctorum amor, & ambitio, prouexit adulatio & metus principum, firmauit fraus dæmonum, splendor idolorum, tot seculorum error & vsus.

D

Dico Quintò, magis obuium & procliue est,

A vt filio pater, quàm vt filius patri aut alteri imaginem & idolum erigat; ac consequenter idolum filij, vel primum, vel inter prima fuisse videtur. Probatur Primò, quia huc inclinant verba Sapientis, cui nihil ex antiquitate contrarium afferri potest, & alia ex parte omnino est verisimile, auctorem huius libri virum vbique pium, doctum, & grauem traditione accepisse hanc suam sententiam. Secundò, quia patres magis amant filios maximè teneros, quàm filij ament patres: ergo procliuiùs amor & dolor parentum, iis excussit imagines erigendas filiis defunctis, quam contra; maximè cum patres per filios quasi semper esse & viuere cupiant, non contra. Probatur Tertiò, exemplis. Nam Lactant. libr. 1. de falsa relig. cap. 15. ex Cicerone docet, ipsum Tulliolam suam filiam defunctam, deam facere conatum erecto illi simulacro, idque imitatione veterum; ergo veterum hic mos fuit. Rursum Fulgent. lib. 1. de Diis gentium initio c. de idolo, ex Diophante Lacædemonio antiquissimum habet exemplum idoli, quod Synophanes Ægyptius splendidus filio demortuo erexit; additque inde idolum dictum quasi εἶδος πένθους, id est, species doloris: hic autem in morte filiorum acerbissimus est.

Primum idolum posuit pater filio. Prob. 1

2

3

Synophanes primus filio idolum fecit.

Huc accedit Noster Hieron. Pradus in cap. 8. Ezechiel. sub finem, vbi Primò asserit, hunc Synophanem fuisse primum (quod etiam asserit Holcot) idololatram, esseque eum, quem hic notat Sapiens, & hinc Hebr. idola dici *atsabim, auen*, id est dolores, labores. Secundò, Ægyptios auctores idololatriæ extitisse. Tertiò, hunc filium videri esse Adonidem: εἶδος ἀδώνιος, enim corruptum videtur in nomen Adonis. Vnde Stephanus libr. de Vrbibus: Amatus, inquit, fuit vrbs Cypri vetustissima, in qua Adonis Osiris colebatur, qui cùm Ægyptius esset, Cyprij & Phœnices perpetuum sibi fecerunt. Tertiò, Epiphan. initio libr. de Hæresib. & ex eo Suidas voce *Abraham* docet Thare, qui auum habuit Sarug & Abraham filium, primum ante Saturnum, Iouem, Rheam, ac Iunonem, & alios deos, statuas ex luto arte figulari, id est, idola statuarum fecisse, illumque esse primum, cuius filium scilicet, Aram Script. meminit ante patrem esse defunctum, quasi innuat, id ideo factum, quod Thare primus filio defuncto idolum erexerit, ideoque à filio Abrahamo de idolorum cultu grauissimè reprehensum. Et sanè si Thare primus statuas idololatricas finxit mortuis, non dubium, quin vel maximè filio Aram, & paruulo defuncto, si quem talem habuit, finxerit: quæ si vera sunt, videtur hic Sapiens notare hunc Thare, quòd primus statuam filio defuncto erexerit. Nam Sapiens hic de imagine statuæ loqui videtur. Vnde vers. 17. Græcè vocat γλυπτά, id est, sculpta: & vers. 21. lapides & ligna. Si tamen ad imagines pictas Sarug quis hæc referat, non repugno, sed vellem auctorem priscum, qui Sarug imagines filio defuncto primum erexisse disertè asserat. Quare quod Iulius Higinus lib. 1. Fabularum cap. 274. ait, Dædalum Eupolami filium primum Deorum simulacra fecisse, accipiendum est inter Græcos, vel Athenienses: nam ante hunc fuerunt Chaldæi, Thare & Sarug.

Aut Thare?

Denique Victor Massiliensis docet, Nemrod

doloris gratia statuam posuisse filio, quem vnicum amiserat, ac ad eam sacra fecisse, hostias immolasse, & idololatriæ auctorem extitisse. Huc accedit noster Sebast. Barradius tom. 4. in Euang. part. 503. qui opinatur, Ninum, vel quem alium primum filio suo, qui ab auo vocatus sit Belus vel Baal, idolum publicum constituisse; nec enim de priuato, sed de publico idolo loqui hic sapientem. Idem opinatur Guiliel. Parisiensis lib. de Legibus cap. 23.

Verum Euseb. S. August. Cyrill. & ceteri docent Ninum Belo patri suo, non filio primum idolum posuisse.

Porrò, quod Lactantius lib. 1. Instit. cap. vlt. ex Theophilo & Thaloaît, Belum Saturno, qui sator fuit Deorum, tempore fuisse æqualem, & vtrumque vno tempore adoleuisse, ceteri passim confutant. Saturnus enim & Iupiter longè posteriores fuere Belo, Nemrod, Nino, & Abrahamo. Saturnus enim in Creta regnauit, ac inde fugatus à Ioue filio, in Italia & Latio, centum annis ante bellum Troianum, quod contigit sub tempora Samsonis, qui multis sæculis, non tantum Belo & Abrahamo: sed & Moyse fuit posterior, teste Euseb. in Chron. Vnde Epiphan. Præfat. lib. 1. contra Hæreses sic ait: *Postea* (post Thare & Abraham) *desicarunt, aut infelices tyrannos, aut præstigiator. spectra vi bi terrarum exhibentes, monumenta ipsorum venerantes, & longo tempore postea, Saturnum, & Iouem Rheamque ac Iunonem, & alios deinceps.* Accedit, quod Saturnus & Iupiter sint Latina nomina, Latini autem Babylonijs, Assyriis, & Hebræis, qualis fuit Nemrod & Bel siue Belus, longè fuere posteriores: Dicitur enim Latinè Iupiter, quasi iuuans pater: Saturnus, quasi satur annis, teste Cicerone libr. 2. de Natura Deorum. Quin & Lactant. ipse loco citato: *Agamemnon*, inquit, *qui gessit bellum Troicum* (Troianum) *Iouis abnepos fuit, & Achilles Aiaxque pronepotes, & Vlysses eodem gradu proximus fuit.* Ergo non diu ante bellum Troianum vixit Iupiter, cùm Bel siue Belus multis seculis ante illud extiterit. Bellum enim Troianum extitit paucis annis ante Samsonem. Imò Noster Salianus in Annal. Troiam captam asserit anno vltimo Ahialon Iudicis Israel, cui successit Abdon iudicans Israël octo annis, deinde Samson. Vnde Euseb. in Chronico à Natiuitate Abrahæ, qui natus est anno Nini (qui Belo successit) 43. vsque ad captam Troiam numerat annos 825. à natiuitate verò Moysis ad captam Troiam numerat annos 310.

Saturnus Iupiter quando vixerint.

Error in se accidit, quod cum Latini suum Iouem & Saturnum censerent esse primos & antiquissimos Deorum, ac talem pariter apud Assyrios audirent esse Belum, inde conclusèrint Belum fuisse eumdem, vel certè coæuum Saturno, cùm Belus longè anterior fuerit, æquè ac Assyrij anteriores fuere Latinis. Inde rursum factum, vt nonnulli nomen Iouis extenderint ad Belum, eique dederint nomen Iupiter Belus, ac Beli patrem vocent Saturnum: sed nimirum nominibus abutuntur, & hic abusus parit confusionem Deorum & temporum. Audi S. Cyprian. initio libr. de Idololatria: *Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum eius ostenditur, & ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est: inde Latium de latebra, cuius nomen accepit. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit, inde ærarium Saturni vocatur, & rusticitatis hic cultor fuit, inde falcem ferens pingitur: hunc fugatum hospitio Ianus exceperat, de cuius nomine Ianiculum dictum est, & mensis Ianuarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus, annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur.*

A

Denique Saturnus fugiens Iouem regnauit in Italia, cui successit filius Picus, post quem Faunus, qui fuit pater Latini, Æneæ soceri. Hinc colliges, quàm parum absuerit Deorum ætas à Troiano seculo, inquit Genebrar. in Chronol. Æneas enim capta Troia fugit in Italiam. Tunc ergo simul floruere præcipui dij, id est, homines inter deos relati à Græcis & Latinis, qui fuere numero duodecim, quos Ennius his duobus versibus complexus est:

Dij Græcorum & Latinorũ vixere sub tempora belli Troiani.

B

Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iupiter, Neptunus, Vulcanus, Apollo,

Saturnum & Bacchum addit Euseb. lib. 4. de Præpar. Horum sepulchra olim extabant in Græcia & Latio, ac præsertim Iouis in Gnoso vrbe Cretæ. Ita Euseb. Clemens, Lactant. S. Cyrillus, & alij iam citati. Porrò multi ex his fuere filij Saturni, qui prouinde Sator Deorum vocatur. Saturnus enim ex Rhea siue ope genuit Iouem, Cererem, Iunonem, Neptunum, Plutonem, &c. teste Lactant. lib. 1. cap. 14. ex Ennio.

Denique S. Thom. 2. 2. q. 94. ex hoc capite colligit quatuor causas & origines idololatriæ. Prima, fuit nimius amor vel timor. Homines enim nimiè filium, patrem aut principem amantes, vel nimis venerantes honorem diuinum ei impenderunt. Secunda, fuit pulchritudo imaginis, qua naturaliter delectantur & capiuntur homines. Tertia, fuit ignoratio Dei, quia enim Deum alium non inueniebant, hinc creaturis diuinitatem attribuerunt. Quarta, fuit fraus dæmonum, qui in idolis coli cupientes per ea dabant responsa, vel mira quædam patrabant.

C

DEINDE INTERVENIENTE TEMPORE, CONVALESCENTE INIQVA CONSVETUDINE, HIC ERROR TANQVAM LEX CVSTODITVS EST, ET TYRANNORVM IMPERIO COLEBANTVR FIGMENTA] Pro *iniqua*, vt habent Græca & Rom. perperam nonnulli legunt *antiqua*. τὸ *hic error* non est in Græco, qui sic habet: & *impia consuetudo quasi lex custodita est*, scilicet ab impiis: nam pij sciunt impiam consuetudinem numquam præscribere, nec vlla temporum longitudine roborari, vt vicem legis obtineat. Pro *figmenta* græcè est, γλυπτὰ, id est, *sculpta*, scilicet idola. Prima enim idola fuerunt sculptilia, putà imagines Regum, aliorumve hominum, in auro, ære, ligno exsculpta. Significat ergo prima idola domi fuisse culta ad libitum, sed idololatriam hanc priuatam roboratam fuisse publica consuetudine & regum imperio, vt iam ampliùs libera non esset, sed consuetudine quasi lege sancita, & tyrannorum vi coacta. Sic Ninus coëgit suos adorare idolum Beli patris sui. Sic Nabuchodonosor statuam sibi erigens in ea se adorari iussit Daniel. 3. Sic Nero, Decius, Diocletianus, ceterique Imper. coëgerunt idola Iouis, Apollinis, Martis, &c. adorari, ideoque Christianos id facere recusantes ferro

Vers. 16.

D

Causa idololatriæ.

& flamma persecuti sunt per trecentos annos, à Christo scilicet vsque ad Constantinum, tumque multa centena martyrum millia gloriosa de tyrannis, æquè ac idolis virtutum trophæa retulere.

VERS.17. ET HOS, QVOS IN PALAM HOMINES HONORARE NON POTERANT, PROPTER HOC QVOD LONGE ESSENT, E LONGINQVO FIGVRA EORVM ALLATA, EVIDENTEM IMAGINEM REGIS, QVEM HONORARE VOLEBANT, FECERVNT, VT ILLVM QVI ABERAT, TAMQVAM PRÆSENTEM COLERENT SVA SOLICITVDINE] Græcè: *Vt ei qui aberat tamquam præsenti adularentur studiosè.*

2 Hæc est altera causa idoli & idololatriæ, scilicet adulatio: multi enim vt regibus alijsque potentibus adularentur, eorumque gratiam aucuparentur, fecerunt eorum imaginem *euidentem*, græcè ἐμφανῆ, id est, claram, manifestam, & ad viuum expressam, eamque vt Numen colere cœperunt.

Audi S. Cyprian. initio tract. de Idololatria: *Deos non esse, quos colit vulgus, hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos, postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa: inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra: quibus & immolabant hostias, & dies festos dando honores celebrabant: inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas. Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina. Castor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant. Æsculapius vt in Deum surgat, fulminatur. Hercules vt hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur. Apollo Admeti pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit.*

VERS.18. PROVEXIT AVTEM AD HORVM CVLTVRAM ET HOS, QVI IGNORABANT, ARTI-

VERS.19. FICIS EXIMIA DILIGENTIA. ILLE ENIM VOLENS PLACERE ILLI, QVI SE ASSVMPSIT, ELABORAVIT ARTE SVA, VT SIMILITVDINEM IN MELIVS FIGVRARET.

VERS.20. MVLTITVDO AVTEM HOMINVM ABDVCTA PER SPECIEM OPERIS, EVM QVI ANTE TEMPVS TAMQVAM HOMO HONORATVS FVERAT, NVNC DEVM ÆSTIMAVERVNT.]

3 Tertia est hæc causa idololatriæ, scilicet industria artificis insignis, pulcherrimumque idolum efformantis. Hæc enim pulchritudo idoli hebetes & rudes allexit ad eius contemplationem, admirationem, & adorationem.

Pro *eximia diligentia*, græcè est, φιλοτιμία, id est, amor honoris, ambitio, putà ambitiosa, & vt Vatabl. ait, affectata diligentia artificis, qui vt ab imperante, vel hero, ceterisque ex arte laudem, ac eximij artificis nomen & decus consequeretur, studiosè & ambitiosè simulacrum elaborauit, vti faciebat Apelles, qui proinde rogatus, cur tam morosè, lentè, & exactè pingeret? respondit, *pingo æternitati.*

Pro *ei qui se assumpsit*, &c. græcè est: *ille enim volens placere*, κρατοῦντι, id est, *dominanti*, putà Principi, qui idolum formandum dedit, Ita Vatabl. Iansen. Osorius: aut potiùs κρατοῦντι, id est, suo hero & domino, qui illum quasi prehendit,

A & pretio ad formandum Principis idolum conduxit. Agitur enim de eo, qui Principi absenti adulans, eius imaginem quam elegantissimam conficicurat. Vnde Noster solerter vertit, *& qui se assumpsit.* Ita Lyran. Hugo, Dionys. & alij.

ELABORAVIT] Græcè ἐξεβιάσατο, id est, vi per artem effecit, vel summa vi artis incubuit, summam vim & contentionem in elaborando adhibuit, toto conatu efformauit. Ita Nannius: *Vt similitudinem in melius figuraret.* Græcè: *elaborauit arte similitudinem in pulchrius*, vel ad maiorem pulchritudinem & venustatem, id est, quam pulcherrimè & elegantissimè effinxit, in eaque omnem vim artis ac facultatis adhibuit, & quasi extremum potentiæ exercuit.

MVLTITVDO AVTEM ABDVCTA] Græcè ἐφελκόμενον, id est, attracta, illecta. Vnde Iansen. censet legendum *adducta*. Sed Romani significan-

B tiùs legunt *abducta*, id est, illecta, seducta, decepta *per speciem operis*, græcè *per gratiam operis*, *eum qui ante tempus*, græcè πρὸ ὀλίγου, id est, ante modicum tempus, siue paulò ante, *tamquam homo honoratus fuerat, nunc Deum æstimauerunt*, græcè σέβασμα ἐλογίσαντο, id est, *reuerentia dignum*, putà Numen reputarunt. Vnde Vatabl. vertit: *Vulgus autem opificij venustate illectum, quem nuper vt hominem honorarat, nunc Numen existimauit.*

ET HÆC FVIT VITÆ HVMANÆ DECEPTIO: QVONIAM AVT AFFECTVI, AVT REGIBVS DESERVIENTES HOMINES, INCOMMVNICABILE NOMEN LAPIDIBVS ET LIGNIS IMPOSVERVNT] Græcè: *Et hoc fuit vitæ* εἰς ἔνεδρον, id est, *in insidias*, hoc est, *insidiosum*, scilicet ad capiendos rudes homines elegantia idoli, vt illud numen esse crederent, itaque agerentur in

C ruinam & exitium vitæ, tum præsentis, tùm æternæ: Pro *affectui aut regibus*, græcè est, ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι, id est, *aut calamitati aut tyrannidi: calamitati*, hoc est affectui exorto ex calamitate filij aut cognati, vel parentis amissi & mortui. Respicit enim quod dixit v. 15. *Acerbo enim luctu dolens pater, cito sibi rapti filij fecit imaginem.*

VERS.21.

INCOMMVNICABILE NOMEN LIGNIS ET LAPIDIBVS IMPOSVERVNT] q.d. Numen *Iehouæ*, id est, Dei, soli Deo vero proprium, tribuerunt ligneis & lapideis idolis, quæ vocarunt deos iisque diuinitatem ascripserunt, quæ summa fuit stoliditas, æquè ac Dei veri iniuria.

Tropol. Idem facit peccator, dum creaturam Creatori anteponit, vt in ea omnem suum amorem figat, in eaque felicitatem & vltimum suum finem

D constituat. Talis enim suas opes, honores, veneres, delicias, &c. velut sua idola & numina colit; quare illis quasi diuinitatem tribuit, eamque Creatori adimit, cum summa eius offensa. Nam ipse ait. *Ego Dominus, hoc est nomen meum, gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus.* Isaiæ 42. 8. Quocirca cum te creatura quæpiam sui specie velut idolum ad idololatriam, putà ad peccatum allicit, animosè illi resiste ac responde, quod Martyres tyrannis responderunt. Tres pueri Hebræi Nabuchodonosori ad suam statuam adorandam vrgenti, minantique fornacem Babyloniam generosè replicarunt: *Non oportet nos de hac re respondere tibi: Ecce enim Deus noster, quem colimus potest nos eripere de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, ô rex, liberare. Quod si noluerit,*

Tentationi, id est, idolo resistendum.

Exempla.

doloris gratia statuam posuisse filio, quem vnicum amiserat, ac ad eam sacra fecisse, hostias immolasse, & idololatriæ auctorem extitisse. Huc accedit noster Sebast. Barradius tom. 4. in Euang. part. 503. qui opinatur, Ninum, vel quem alium primum filio suo, qui ab auo vocatus sit Belus vel Baal, idolum publicum constituisse; nec enim de priuato, sed de publico idolo loqui hic sapientem. Idem opinatur Guiliel. Parisiensis lib. de Legibus cap. 23.

Verum Euseb. S. August. Cyrill. & ceteri docent Ninum Belo patri suo, non filio primum idolum posuisse.

Porrò, quod Lactantius lib. 1. Instit. cap. vlt. ex Theophilo & Thalo ait, Belum Saturno, qui sator fuit Deorum, tempore fuisse æqualem, & vtrumque vno tempore adoleuisse, ceteri passim confutant. Saturnus enim & Iupiter longè posteriores fuere Belo, Nemrod, Nino, & Abrahamo. Saturnus enim in Creta regnauit, ac inde fugatus à Ioue filio, in Italia & Latio, centum annis ante bellum Troianum, quod contigit sub tempora Samsonis, qui multis sæculis, non tantum Belo & Abrahamo: sed & Mose fuit posterior, teste Euseb. in Chron. Vnde Epiphan. Præfat. lib. 1. contra Hæreses sic ait: *Postea* (post Thare & Abraham) *desipuerunt, aut infelices tyrannos, aut præstigiator(es) spectra orbi terrarum exhibentes, monumenta ipsorum venerantes, & longo tempore postea, Saturnum, & Iouem Rheamque ac Iunonem, & alios deinceps.* Accedit, quod Saturnus & Iupiter sint Latina nomina, Latini autem Babylonius, Assyriis, & Hebræis, qualis fuit Nemrod & Bel siue Belus, longè fuere posteriores: Dicitur enim Latinè Iupiter, quasi iuuans pater: Saturnus, quasi satur annis, teste Cicerone libr. 2. de Natura Deorum. Quo & Lactant. ipse loco citato: *Agamemnon*, inquit, *qui gessit bellum Troicum* (Troianum) *Iouis abnepos fuit, & Achilles Aiaxque pronepotes, & Vlysses eodem gradu proximus fuit.* Ergo non diu ante bellum Troianum vixit Iupiter, cùm Bel siue Belus multis seculis ante illud extiterit. Bellum enim Troianum extitit paucis annis ante Samsonem. Imò Noster Salianus in Annal. Troiam captam asserit anno vltimo Abialon Iudicis Israel, cui successit Abdon iudicans Israël octo annis, deinde Samson. Vnde Euseb. in Chronico à Natiuitate Abrahæ, qui natus est anno Nini (qui Belo successit) 43. vsque ad captam Troiam numerat annos 825. à natiuitate verò Moysis ad captam Troiam numerat annos 310.

Saturnus Iupiter quando vixerior.

Error inde accidit, quod cum Latini suum Iouem & Saturnum censerent esse primos & antiquissimos Deorum, ac talem pariter apud Assyrios audirent esse Belum, inde concluserint Belum fuisse eumdem, vel certè coæuum Saturno, cùm Belus longè anterior fuerit, æquè ac Assyrij anteriores fuere Latinis. Inde rursum factum, vt nonnulli nomen Iouis extenderint ad Belum, eique dederint nomen Iupiter Belus, ac Beli patrem vocent Saturnum: sed nimirum nominibus abutuntur, & hic abusus parit confusionem Deorum & temporum. Audi S. Cyprian. initio libr. de Idololatria: *Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum eius ostenditur, & ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est: inde Latium de latebra, eius nomen accepit. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit, inde ærarium Saturni vocatur, & rusticitatis hic cultor fuit, inde falcem ferens pingitur: hunc fugatum hospitio Ianus exceperat, de cuius nomine Ianiculum dictum est, & mensis Ianuarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus, annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur.*

Denique Saturnus fugiens Iouem regnauit in Italia, cui successit filius Picus, post quem Faunus, qui fuit pater Latini, Æneæ soceri Hinc collige, quàm parum absuerit Deorum ætas à Troiano seculo, inquit Genebrar. in Chronol. Æneas enim capta Troia fugit in Italiam. Tunc ergo simul floruere præcipui dij, id est, homines inter deos relati à Græcis & Latinis, qui fuere numero duodecim, quos Ennius his duobus versibus complexus est:

Dij Græcorum & Latinorũ vixere sub tempora belli Troiani.

Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iupiter, Neptunus, Vulcanus, Apollo;

Saturnum & Bacchum addit Euseb. lib. 4. de Præpar. Horum sepulchra olim extabant in Græcia & Latio, ac præsertim Iouis in Gnoso vrbe Cretæ. Ita Euseb. Clemens, Lactant. S. Cyrillus, & alij iam citati. Porrò multi ex his fuere filij Saturni, qui proinde Sator Deorum vocatur. Saturnus enim ex Rhea siue ope genuit Iouem, Cererem, Iunonem, Neptunum, Plutonem, &c. teste Lactant. lib. 1. cap. 14. ex Ennio.

Denique S. Thom. 2. 2. q. 94. ex hoc capite colligit quatuor causas & origines idololatriæ Prima, fuit nimius amor vel timor. Homines enim nimiè filium, patrem aut principem amantes, vel nimis venerantes honorem diuinum ei impendebant. Secunda, fuit pulchritudo imaginis, qua naturaliter delectantur & capiuntur homines. Tertia, fuit ignoratio Dei, quia enim Deum alium non inueniebant, hinc creaturis diuinitatem attribuerunt. Quarta, fuit fraus dæmonum, qui in idolis coli cupientes per ea dabant responsa, vel mira quædam patrabant.

DEINDE INTERVENIENTE TEMPORE, CONVALESCENTE INIQVA CONSVETVDINE, HIC ERROR TANQVAM LEX CVSTODITVS EST, ET TYRANNORVM IMPERIO COLEBANTVR FIGMENTA] Pro *iniqua*, vt habent Græca & Rom. perperam nonnulli legunt *antiqua*. *Et hic error* non est in Græco, qui sic habet: & *impia consuetudo quasi lex custodita est*, scilicet ab impiis: nam pij sciunt impiam consuetudinem numquam præscribere, nec vlla temporum longitudine roborari, vt vicem legis obtineat. Pro *figmenta* græcè est, γλυπτὰ, id est, *sculpta*, scilicet idola. Prima enim idola fuerunt sculptilia, purà imagines Regum, aliorumve hominum, in auro, ære, ligno exsculpta. Significat ergo prima idola domi fuisse culta ad libitum, sed idololatriam hanc priuatam roboratam fuisse publica consuetudine & regum imperio, vt iam ampliùs libera non esset, sed consuetudine quasi lege sancita, & tyrannorum vi coacta. Sic Ninus coëgit suos adorare idolum Beli patris sui. Sic Nabuchodonosor statuam sibi erigens in ea se adorari iussit Daniel. 3. Sic Nero, Decius, Diocletianus, ceterique Imper. coëgerunt idola Iouis, Apollinis, Martis, &c. adorari, ideoque Christianos id facere recusantes ferro

VERS. 16.

Causa idololatriæ.

& flamma persecuti sunt per trecentos annos, à Christo scilicet vsque ad Constantinum, tumque multa centena martyrum millia gloriosa de tyrannis, æquè ac idolis virtutum trophæa retulere.

Vers.17. Et hos, quos in palam homines honorare non poterant, propter hoc quod longe essent, e longinquo figura eorum allata, euidentem imaginem regis, quem honorare volebant, fecerunt, vt illum qui aberat, tamquam præsentem colerent sua solicitudine] Græcè: *Vt absentem tamquam præsentem adularentur studiosè.*

2 Hæc est altera causa idoli & idololatriæ, scilicet adulatio: multi enim vt regibus aliisque potentibus adularentur, eorumque gratiam aucuparentur, fecerunt eorum imaginem *euidentem*, græcè ἐμφανῆ, id est, claram, manifestam, & ad viuum expressam, eamque vt Numen colere cœperunt.

Audi S. Cyprian. initio tract. de Idololatria: *Deos non esse, quos colit vulgus; hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos, postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa: inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra: quibus & immolabant hostias, & dies festos dando honores celebrabant: inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hac apud singulos veritas. Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina. Castor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant. Æsculapius vt in Deum surgat, fulminatur. Herculis vt hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur. Apollo Admeti pecus pauit. Laomedontis muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit.*

Vers.18. Prouexit autem ad horum culturam et hos, qui ignorabant, artificis eximia diligentia.

Vers.19. Ille enim volens placere illi, qui se assumpsit, elaborauit arte sua, vt similitudinem in melius figuraret.

Vers.20. Multitudo autem hominum abducta per speciem operis, eum qui ante tempus tamquam homo honoratus fuerat, nunc Deum æstimauerunt.]

3 Tertia, est hæc causa idololatriæ, scilicet industria artificis insignis, pulchrumque idolum efformantis. Hæc enim pulchritudo idoli hebetes & rudes allexit ad eius contemplationem, admirationem, & adorationem.

Pro *eximia diligentia*, græcè est, φιλοτιμία, id est, amor honoris, ambitio, putà ambitiosa, & vt Vatabl. ait, affectata diligentia artificis, qui vt ab imperante, vel hero, ceterisque ex arte laudem, ac eximij artificis nomen & decus consequeretur, studiosè & ambitiosè simulacrum elaborauit, vti faciebat Apelles, qui proinde rogatus, cur tam morosè, lentè, & exactè pingeret? respondit, *pingo æternitati.*

Pro *ei qui se assumpsit*, &c. græcè est: *ille enim volens placere*, κρατοῦντι, id est, *dominanti*, putà Principi, qui idolum formandum dedit, Ita Vatabl. Iansen. Osorius: aut potiùs κρατοῦντι, id est, suo hero & domino, qui illum quasi prehendit,

& pretio ad formandum Principis idolum conduxit. Agitur enim de eo, qui Principi absenti adulans, eius imaginem quam elegantissimam confici curat. Vnde Noster solerter vertit, *& qui se assumpsit.* Ita Lyran. Hugo, Dionys. & alij.

Elaborauit] Græcè ἐξεβιάσατο, id est, vi per artem effecit, vel summa vi artis incubuit, summam vim & contentionem in elaborando adhibuit, toto conatu efformauit. Ita Nannius: *Vt similitudinem in melius figuraret.* Græcè: *elaborauit arte similitudinem in pulchrius*, vel ad maiorem pulchritudinem & venustatem, id est, quam pulcherrimè & elegantissimè effinxit, in eaque omnem vim artis ac facultatis adhibuit, & quasi extremum potentiæ exercuit.

Multitudo autem abducta] Græcè ἐφελκόμενον, id est, attracta, illecta. Vnde Iansen. censet legendum *adducta*. Sed Romani significantiùs legunt *abducta*, id est, illecta, seducta, decepta *per speciem operis*, græcè *per gratiam operis*, *eum qui ante tempus*, græcè πρὸ ὀλίγου, id est, ante modicum tempus, siue paulò ante, *tamquam homo honoratus fuerat, nunc Deum æstimauerunt*, græcè σέβασμα ἐλογίσαντο, id est, *rem cultu dignam*, putà Numen reputarunt. Vnde Vatabl. vertit: *Vulgus autem opificij venustate illectum, quem nuper vt hominem honorarat, nunc Numen existimauit.*

Vers.21. Et hæc fuit vitæ humanæ deceptio: quoniam aut affectui, aut regibus deseruientes homines, incommunicabile nomen lapidibus et lignis imposuerunt] Græcè: *Et hoc fuit vitæ* εἰς ἔνεδρον, id est, *in insidias*, hoc est, *insidiosum*, scilicet ad capiendos rudes homines elegantia idoli, vt illud numen esse crederent, itaque agerentur in ruinam & exitium vitæ, tum præsentis, tùm æternæ: Pro *affectui aut regibus*, græcè est, ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι, id est, *aut calamitati aut tyrannidi*: *calamitati*, hoc est affectui exorto ex calamitate filij aut cognati, vel parentis amissi & mortui. Refricat enim quod dixi v.15. *Acerbo enim luctu dolens pater, citò sibi rapti filij fecit imaginem.*

Incommunicabile nomen lignis et lapidibus imposuerunt] q.d. Numen *Iehoua*, id est, Dei, soli Deo vero proprium, tribuerunt ligneis & lapideis idolis, quæ vocarunt deos iisque diuinitatem ascripserunt, quæ summa fuit stoliditas, æquè ac Dei veri iniuria.

Tropol. idem facit peccator, dum creaturam Creatori anteponit, vt in ea omnem suum amorem figat, in eaque felicitatem & vltimum suum finem constituat. Talis enim suas opes, honores, veneres, delicias, &c. velut sua idola & numina colit; quare illis quasi diuinitatem tribuit, eamque Creatori adimit, cum summa eius offensa. Nam ipse ait. *Ego Dominus, hoc est nomen meum, gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus.* Isaiæ 42. 8. Quocirca cum te creatura quæpiam sui specie velut idolum ad idololatriam, putà ad peccatum allicit, animosè illi resiste ac responde, quod Martyres tyrannis responderunt. Tres pueri Hebræi Nabuchodonosori ad suam statuam adorandam vrgenti, minantique fornacem Babyloniam generosè replicarunt: *Non oportet nos de hac re respondere tibi: Ecce enim Deus noster, quem colimus potest nos eripere de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, ô rex, liberare. Quod si noluerit,*

Tentationi, id est, idolo resistendum.

Exempla.

doloris gratia statuam posuisse filio, quem vnicum amiserat, ac ad eam sacra fecisse, hostias immolasse, & idololatriæ auctorem extitisse. Huc accedit noster Sebast. Barradius tom. 4. in Euang. part. 503. qui opinatur, Ninum, vel quem alium primum filio suo, qui ab auo vocatus sit Belus vel Baal, idolum publicum constituisse; nec enim de priuato, sed de publico idolo loqui hic sapientem. Idem opinatur Guiliel. Parisiensis lib. de Legibus cap. 23.

Verum Euseb. S. August. Cyrill. & ceteri docent Ninum Belo patri suo, non filio primum idolum posuisse.

Porrò, quod Lactantius lib. 1. Instit. cap. vlt. ex Theophilo & Thalo ait, Belum Saturno, qui sator fuit Deorum, tempore fuisse æqualem, & vtrumque vno tempore adoleuisse, ceteri passim confutant. Saturnus enim & Iupiter longè posteriores fuere Belo, Nemrod, Nino, & Abrahamo. Saturnus enim in Creta regnauit, ac inde fugatus à Ioue filio, in Italia & Latio, centum annis ante bellum Troianum, quod contigit sub tempora Samsonis, qui multis sæculis, non tantum Belo & Abrahamo: sed & Mose fuit posterior, teste Euseb. in Chron. Vnde Epiphan. Præfat. lib. 1. contra Hæreses sic ait: *Postea* (post Thare & Abraham) *deificarunt, aut infelices tyrannos, aut præstigiatores spectra orbi terrarum exhibentes, monumenta ipsorum venerantes, & longo tempore postea, Saturnum, & Iouem Rheamque ac Iunonem, & alios deinceps.* Accedit, quod Saturnus & Iupiter sint Latina nomina, Latini autem Babylonius, Assyriis, & Hebræis, qualis fuit Nemrod & Bel siue Belus, longè fuere posteriores: Dicitur enim Latinè Iupiter, quasi iuuans pater: Saturnus, quasi satur annis, teste Cicerone libr. 2. de Natura Deorum. Quin & Lactant. ipse loco citato: *Agamemnon*, inquit, *qui gessit bellum Troicum* (Troianum) *Iouis abnepos fuit, & Achilles Aiaxque pronepotes, & Vlysses eodem gradu proximus fuit.* Ergo non diu ante bellum Troianum vixit Iupiter, cùm Bel siue Belus multis seculis ante illud extiterit. Bellum enim Troianum extitit paucis annis ante Samsonem. Imò Noster Salianus in Annal. Troiam captam asserit anno vltimo Abialon Iudicis Israel, cui successit Abdon iudicans Israël octo annis, deinde Samson. Vnde Euseb. in Chronico à Natiuitate Abrahæ, qui natus est anno Nini (qui Belo successit) 43. vsque ad captam Troiam numerat annos 825. à natiuitate verò Moysis ad captam Troiam numerat annos 310.

Saturnus Iupiter quando vixerint.

Error inde accidit, quod cum Latini suum Iouem & Saturnum censerent esse primos & antiquissimos Deorum, ac talem pariter apud Assyrios audirent esse Belum, inde concluserint Belum fuisse eundem, vel certè coæuum Saturno, cùm Belus longè anterior fuerit, æquè ac Assyrij anteriores fuere Latinis. Inde rursum factum, vt nonnulli nomen Iouis extenderint ad Belum, eique dederint nomen Iupiter Belus, ac Beli patrem vocent Saturnum: sed nimirum nominibus abutuntur, & hic abusus parit confusionem Deorum & temporum. Audi S. Cyprian. initio libr. de Idololatria: *Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum eius ostenditur, & ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est: inde Latium de latebra, eius nomen accepit. His litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit,* A *vnde ærarium Saturni vocatur, & rusticitatis hic cultor fuit, inde falcem ferens pingitur: hunc fugatum hospitio Ianus exceperat, de cuius nomine Ianiculum dictum est, & mensis Ianuarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus, annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur.*

Denique Saturnus fugiens Iouem regnauit in Italia, cui successit filius Picus, post quem Faunus, qui fuit pater Latini, Æneæ soceri. Hinc collige, quàm parum absuerit Deorum ætas à Troiano seculo, inquit Genebrar. in Chronol. Æneas enim capta Troia fugit in Italiam. Tunc ergo simul floruere præcipui dij, id est, homines inter deos relati à Græcis & Latinis, qui fuere numero duodecim, quos Ennius his duobus versibus complexus est:

Dij Græcorum & Latinorũ vixere sub tempora belli Troiani.

B *Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars,*
Mercurius, Iupiter, Neptunus, Vulcanus, Apollo;

Saturnum & Bacchum addit Euseb. lib. 4. de Præpar. Horum sepulchra olim extabant in Græcia & Latio, ac præsertim Iouis in Gnoso vrbe Cretæ. Ita Euseb. Clemens, Lactant. S. Cyrillus, & alij iam citati. Porrò multi ex his fuere filij Saturni, qui proinde Sator Deorum vocatur. Saturnus enim ex Rhea siue ope genuit Iouem, Cererem, Iunonem, Neptunum, Plutonem, &c. teste Lactant. lib. 1. cap. 14. ex Ennio.

Denique S. Thom. 2. 2. q. 94. ex hoc capite colligit quatuor causas & origines idololatriæ. Prima, fuit nimius amor vel timor. Homines enim nimiè filium, patrem aut principem amantes, vel nimis venerantes honorem diuinum ei impenderunt. Secunda, fuit pulchritudo imaginis, qua naturaliter C delectantur & capiuntur homines. Tertia, fuit ignoratio Dei, quia enim Deum alium non inueniebant, hinc creaturis diuinitatem attribuerunt. Quarta, fuit fraus dæmonum, qui in idolis coli cupientes per ea dabant responsa, vel mira quædam patrabant.

DEINDE INTERVENIENTE TEMPORE, CONVALESCENTE INIQVA CONSVETVDINE, HIC ERROR TANQVAM LEX CVSTODITVS EST, ET TYRANNORVM IMPERIO COLEBANTVR FIGMENTA] Pro *iniqua*, vt habent Græca & Rom. perperam nonnulli legunt *antiqua*. τὸ *hic error* non est in Græco, qui sic habet: & *impia consuetudo quasi lex custodita est*, scilicet ab impiis: nam pij sciunt impiam consuetudinem numquam præscribere, nec vlla temporum longitudine roborari, vt vicem legis obtineat. D Pro *figmenta* græcè est, γλυπτὰ, id est, *sculpta*, scilicet idola. Prima enim idola fuerunt sculptilia, purà imagines Regum, aliorumve hominum, in auro, ære, ligno exsculpta. Significat ergo prima idola domi fuisse culta ad libitum, sed idololatriam hanc priuatam roboratam fuisse publica consuetudine & regum imperio, vt iam ampliùs libera non esset, sed consuetudine quasi lege sancita, & tyrannorum vi coacta. Sic Ninus coëgit suos adorare idolum Beli patris sui. Sic Nabuchodonosor statuam sibi erigens in ea se adorari iussit Daniel. 3. Sic Nero, Decius, Diocletianus, ceterique Imper. coëgerunt idola Iouis, Apollinis, Martis, &c. adorari, ideoque Christianos id facere recusantes ferro

VERS. 16.

Causa idololatriæ.

& flamma persecuti sunt per trecentos annos, à Christo scilicet vsque ad Constantinum, tumque multa centena martyrum millia gloriosa de tyrannis, æquè ac idolis virtutum trophæa retulere.

Vers.17. Et hos, qvos in palam homines honorare non poterant, propter hoc qvod longe essent, e longinqvo figvra eorvm allata, evidentem imaginem regis, qvem honorare volebant, fecervnt, vt illvm qvi aberat, tamqvam præsentem colerent sva sollicitvdine] Græcè: *Vt absentem tamquam præsentem adularentur studiosè.*

2 Hæc est altera causa idoli & idololatriæ, scilicet adulatio: multi enim vt regibus aliisque potentibus adularentur, eorumque gratiam aucuparentur, fecerunt eorum imaginem *euidentem*, græcè ἐμφανῆ, id est, claram, manifestam, & ad viuum expressam, eamque vt Numen colere cœperunt.

Audi S. Cyprian. initio tract. de Idololatria: *Deos non esse, quos colit vulgus; hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos, post modum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa: inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra: quibus & immolabant hostias, & dies festos dando honores celebrabant: inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas, Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina. Castor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant. Æsculapius vt in Deum surgat, fulminatur. Hercules vt hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur. Apollo Admeti pecus pauit, Laomedontis muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit.*

Vers.18. Provexit avtem ad horvm cvltvram et hos, qvi ignorabant, arti-

Vers.19. ficis eximia diligentia. Ille enim volens placere illi, qvi se assvmpsit, elaboravit arte sva, vt similitvdinem in melivs figvraret.

Vers.20. Mvltitvdo avtem hominvm abdvcta per speciem operis, evm qvi ante tempvs tamqvam homo honoratvs fverat, nvnc Devm æstimavervnt.]

3 Tertia, est hæc causa idololatriæ, scilicet industria artificis insigne, pulchrumque idolum efformantis. Hæc enim pulchritudo idoli hebetes & rudes allexit ad eius contemplationem, admirationem, & D adorationem.

Pro *eximia diligentia*, græcè est, φιλοτιμία, id est, amor honoris, ambitio, putà ambitiosa, & vt Vatabl. ait, affectata diligentia artificis, qui vt ab imperante, vel hero, cæterisque ex arte laudem, ac eximij artificis nomen & decus consequeretur, studiosè & ambitiosè simulacrum elaborauit, vti faciebat Apelles, qui proinde rogatus, cur tam morosè, lentè, & exactè pingeret? respondit, *pingo æternitati.*

Pro *ei qui se assumpsit*, &c. græcè est: *ille enim volens placere*, κρατοῦντι, id est, *dominanti*, putà Principi, qui idolum formandum dedit, Ita Vatabl. Iansen. Osorius: aut potiùs κρατοῦντι, id est, suo hero & domino, qui illum quasi prehendit,

A & pretio ad formandum Principis idolum conduxit. Agitur enim de eo, qui Principi absenti adulans, eius imaginem quam elegantissimam confici curat. Vnde Noster soleter vertit, *& qui se assumpsit.* Ita Lyran. Hugo, Dionys. & alij.

Elaboravit] Græcè ἐξεβιάσατο, id est, vi per artem effecit, vel summa vi artis incubuit, summam vim & contentionem in elaborando adhibuit, toto conatu efformauit. Ita Nannius: *Vt similitudinem in melius figuraret.* Græcè: *elaborauit arte similitudinem in pulchrius*, vel ad maiorem pulchritudinem & venustatem, id est, quam pulcherrimè & elegantissimè effinxit, in eaque omnem vim artis ac facultatis adhibuit, & quasi extremum potentiæ exercuit.

Mvltitvdo avtem abdvcta] Græcè ἐφελκόμενον, id est, attracta, illecta. Vnde Iansen. censet legendum *adducta*. Sed Romani significan-B tiùs legunt *abducta*, id est, illecta, seducta, decepta *per speciem operis*, græcè *per gratiam operis*, *eum qui ante tempus*, græcè πρὸ ὀλίγου, id est, ante modicum tempus, siue paulò ante, *tamquam homo honoratus fuerat, nunc Deum æstimauerunt*, græcè σέβασμα ἐλογίσαντο, id est, *rem cultu dignam*, putà Numen reputarunt. Vnde Vatabl. vertit: *Vulgus autem opificij venustate illectum, quem nuper vt hominem honorarat, nunc Numen existimauit.*

Vers.21. Et hæc fvit vitæ hvmanæ deceptio: qvoniam avt affectvi, avt regibvs deservientes homines, incommvnicabile nomen lapidibvs et lignis imposvervnt] Græcè: *Et hoc fuit vitæ* εἰς ἔνεδρον, id est, *in insidias*, hoc est, *insidiosum*, scilicet ad capiendos rudes homines elegantia idoli, C vt illud numen esse crederent, itaque agerentur in ruinam & exitium vitæ, tum præsentis, tùm æternæ: Pro *affectui aut regibus*, græcè est, ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι, id est, *aut calamitati aut tyrannidi: calamitati*, hoc est affectui exorto ex calamitate filij aut cognati, vel parentis amissi & mortui. Refricat enim quod dixit v.15. *Acerbo enim luctu dolens pater, citò sibi rapti filij fecit imaginem.*

Incommvnicabile nomen lignis et lapidibvs imposvervnt] q.d. Numen *Iehoua*, id est, Dei, soli Deo vero proprium, tribuerunt ligneis & lapideis idolis, quæ vocarunt deos iisque diuinitatem ascripserunt, quæ summa fuit stoliditas, æquè ac Dei veri iniuria.

Tropol. idem facit peccator, dum creaturam Creatori anteponit, vt in ea omnem suum amorem figat, in eaque felicitatem & vltimum suum finem D constituat. Talis enim suas opes, honores, veneres, delicias, &c. velut sua idola & numina colit; quare illis quasi diuinitatem tribuit, eamque Creatori adimit, cum summa eius offensa. Nam ipse ait. *Ego Dominus, hoc est nomen meum, gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus.* Isaiæ 42. 8. Quocirca cum te creatura quæpiam sui specie velut idolum ad idololatriam, putà ad peccatum allicit, animosè illi resiste ac responde, quod Martyres tyrannis responderunt. Tres pueri Hebræi Nabuchodonosori ad suam statuam adorandam vrgenti, minantique fornacem Babyloniam generosè replicarunt: *Non oportet nos de hac re respondere tibi: Ecce enim Deus noster, quem colimus potest nos eripere de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, ô rex, liberare. Quod si noluerit,*

Tentationi, id est, idolo resistendum.

Exempla.

doloris gratia statuam posuisse filio, quem vnicum amiserat, ac ad eam sacra fecisse, hostias immolasse, & idololatriæ auctorem extitisse. Huc accedit noster Sebast. Barradius tom. 4. in Euang. part. 503. qui opinatur, Ninum, vel quem alium primum filio suo, qui ab auo vocatus sit Belus vel Baal, idolum publicum constituisse; nec enim de priuato, sed de publico idolo loqui hic sapientem. Idem opinatur Guiliel. Parisiensis lib. de Legibus cap. 23.

Verum Euseb. S. August. Cyrill. & ceteri docent Ninum Belo patri suo, non filio primum idolum posuisse.

Porrò, quod Lactantius lib. 1. Instit. cap. vlt. ex Theophilo & Thalo ait, Belum Saturno, qui sator fuit Deorum, tempore fuisse æqualem, & vtrumque vno tempore adoleuisse, ceteri passim confutant. Saturnus enim & Iupiter longè posteriores fuere Belo, Nemrod, Nino, & Abrahamo. Saturnus enim in Creta regnauit, ac inde fugatus à Ioue filio, in Italia & Latio, centum annis ante bellum Troianum, quod contigit sub tempora Samsonis, qui multis sæculis, non tantum Belo & Abrahamo: sed & Mose fuit posterior, teste Euseb. in Chron. Vnde Epiphan. Præfat. lib. 1. contra Hæreses sic ait: *Postea* (post Thare & Abraham) *deificarunt, aut infelices tyrannos, aut præstigiatores spectra orbi terrarum exhibentes, monumenta ipsorum venerantes, & longo tempore postea, Saturnum, & Iouem Rheamque ac Iunonem, & alios deinceps.* Accedit, quod Saturnus & Iupiter sint Latina nomina, Latini autem Babylonijs, Assyriis, & Hebræis, qualis fuit Nemrod & Bel siue Belus, longè fuere posteriores: Dicitur enim Latinè Iupiter, quasi iuuans pater: Saturnus, quasi satur annis, teste Cicerone libr. 2. de Natura Deorum. Quin & Lactant. ipse loco citato: *Agamemnon*, inquit, *qui gessit bellum Troicum* (Troianum) *Iouis abnepos fuit, & Achilles Aiaxque pronepotes, & Vlysses eodem gradu proximus fuit.* Ergo non diu ante bellum Troianum vixit Iupiter, cùm Bel siue Belus multis sæculis ante illud extiterit. Bellum enim Troianum extitit paucis annis ante Samsonem. Imò Noster Salianus in Annal. Troiam captam asserit anno vltimo Abialon Iudicis Israel, cui successit Abdon iudicans Israël octo annis, deinde Samson. Vnde Euseb. in Chronico à Natiuitate Abrahæ, qui natus est anno Nini (qui Belo successit) 43. vsque ad captam Troiam numerat annos 825. à natiuitate verò Moysis ad captam Troiam numerat annos 310.

Saturnus Iupiter quando vixerint.

Error inde accidit, quod cum Latini suum Iouem & Saturnum censerent esse primos & antiquissimos Deorum, ac talem pariter apud Assyrios audirent esse Belum, inde concluserint Belum fuisse eumdem, vel certè coæuum Saturno, cùm Belus longè anterior fuerit, æquè ac Assyrij anteriores fuere Latinis. Inde rursum factum, vt nonnulli nomen Iouis extenderint ad Belum, eique dederint nomen Iupiter Belus, ac Beli patrem vocent Saturnum: sed nimirum nominibus abutuntur, & hic abusus parit confusionem Deorum & temporum. Audi S. Cyprian. initio libr. de Idololatria: *Antrum Iouis in Creta visitur, & sepulchrum eius ostenditur, & ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est: inde Latium de latebra, eius nomen accepit. Hic litteras imprimere, hic signare nummos in Italia primus instituit, inde ærarium Saturni vocatur, & rusticitatis hic cultor fuit, inde falcem ferens pingitur: hunc fugatum hospitio Ianus exceperat, de cuius nomine Ianiculum dictum est, & mensis Ianuarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus, annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur.*

Denique Saturnus fugiens Iouem regnauit in Italia, cui successit filius Picus, post quem Faunus, qui fuit pater Latini, Æneæ soceri. Hinc collige, quàm parum abfuerit Deorum ætas à Troiano seculo, inquit Genebrar. in Chronol. Æneas enim capta Troia fugit in Italiam. Tunc ergo simul floruere præcipui dij, id est, homines inter deos relati à Græcis & Latinis, qui fuere numero duodecim, quos Ennius his duobus versibus complexus est:

Dij Græcorum & Latinorũ vixere sub tempora belli Troiani.

Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iupiter, Neptunus, Vulcanus, Apollo;

Saturnum & Bacchum addit Euseb. lib. 4. de Præpar. Horum sepulchra olim extabant in Græcia & Latio, ac præsertim Iouis in Gnoso vrbe Cretæ. Ita Euseb. Clemens, Lactant. S. Cyrillus, & alij iam citati. Porrò multi ex his fuere filij Saturni, qui proinde Sator Deorum vocatur. Saturnus enim ex Rhea siue ope genuit Iouem, Cererem, Iunonem, Neptunum, Plutonem, &c. teste Lactant. lib. 1. cap. 14. ex Ennio.

Denique S. Thom. 2. 2. q. 94. ex hoc capite colligit quatuor causas & origines idololatriæ. Prima, fuit nimius amor vel timor. Homines enim nimiè filium, patrem aut principem amantes, vel nimis venerantes honorem diuinum ei impenderunt. Secunda, fuit pulchritudo imaginis, qua naturaliter delectantur & capiuntur homines. Tertia, fuit ignoratio Dei, quia enim Deum alium non inueniebant, hinc creaturis diuinitatem attribuerunt. Quarta, fuit fraus dæmonum, qui in idolis coli cupientes per ea dabant responsa, vel mira quædam patrabant.

DEINDE INTERVENIENTE TEMPORE, CONVALESCENTE INIQVA CONSVETVDINE, HIC ERROR TANQVAM LEX CVSTODITVS EST, ET TYRANNORVM IMPERIO COLEBANTVR FIGMENTA] Pro *iniqua*, vt habent Græca & Rom. perperam nonnulli legunt *antiqua*. τὸ *hic error* non est in Græco, qui sic habet: & *impia consuetudo quasi lex custodita est*, scilicet ab impiis: nam pij sciunt impiam consuetudinem numquam præscribere, nec vlla temporum longitudine roborari, vt vicem legis obtineat. Pro *figmenta* græcè est, γλυπτὰ, id est, *sculpta*, scilicet idola. Prima enim idola fuerunt sculptilia, putà imagines Regum, aliorumve hominum, in auro, ære, ligno exsculpta. Significat ergo prima idola domi fuisse culta ad libitum, sed idololatriam hanc priuatam roboratam fuisse publica consuetudine & regum imperio, vt iam ampliùs libera non esset, sed consuetudine quasi lege sancita, & tyrannorum vi coacta. Sic Ninus coëgit suos adorare idolum Beli patris sui. Sic Nabuchodonosor statuam sibi erigens in ea se adorari iussit Daniel. 3. Sic Nero, Decius, Diocletianus, ceterique Imper. coëgerunt idola Iouis, Apollinis, Martis, &c. adorari, ideoque Christianos id facere recusantes ferro

Vers. 16.

Causa idololatriæ.

& flamma persecuti sunt per trecentos annos, à Christo scilicet vsque ad Constantinum, tumque multa centena martyrum millia gloriosa de tyrannis, æquè ac idolis virtutum trophæa retulere.

Vers.17. ET HOS, QVOS IN PALAM HOMINES HONORARE NON POTERANT, PROPTER HOC QVOD LONGE ESSENT, E LONGINQVO FIGVRA EORVM ALLATA, EVIDENTEM IMAGINEM REGIS, QVEM HONORARE VOLEBANT, FECERVNT, VT ILLVM QVI ABERAT, TAMQVAM PRÆSENTEM COLERENT SVA SOLICITVDINE] Græcè: *Vt absentem tamquam præsentem adularentur studiosè.*

a Hæc est altera causa idoli & idololatriæ, scilicet adulatio: multi enim vt regibus aliisque potentibus adularentur, eorumque gratiam aucuparentur, fecerunt eorum imaginem *euidentem*, græcè ἐμφανῆ, id est, claram, manifestam, & ad viuum expressam, eamque vt Numen colere cœperunt.

Audi S. Cyprian. initio tract. de Idololatria: *Deos non esse, quos colit vulgus, hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos, postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa: inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra: quibus & immolabant hostias, & dies festos dando honores celebrabant: inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas, Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina. Castor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant. Æsculapius vt in Deum surgat, fulminatur. Hercules vt hominem exuat, Oetæis ignibus concrematur. Apollo Admeti pecus pauit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit.*

Vers.18. PROVEXIT AVTEM AD HORVM CVLTVRAM ET HOS, QVI IGNORABANT, ARTIFICIS EXIMIA DILIGENTIA.

Vers.19. ILLE ENIM VOLENS PLACERE ILLI, QVI SE ASSVMPSIT, ELABORAVIT ARTE SVA, VT SIMILITVDINEM IN MELIVS FIGVRARET.

Vers.20. MVLTITVDO AVTEM HOMINVM ABDVCTA PER SPECIEM OPERIS, EVM QVI ANTE TEMPVS TAMQVAM HOMO HONORATVS FVERAT, NVNC DEVM ÆSTIMAVERVNT.]

3 Tertia est hæc causa idololatriæ, scilicet industria artificis insignis, pulchrumque idolum efformantis. Hæc enim pulchritudo idoli hebetes & rudes allexit ad eius contemplationem, admirationem, & adorationem.

Pro *eximia diligentia*, græcè est, φιλοτιμία, id est, amor honoris, ambitio, putà ambitiosa, & vt Vatabl. ait, affectata diligentia artificis, qui vt ab imperante, vel hero, ceterisque ex arte laudem, ac eximij artificis nomen & decus consequeretur, studiosè & ambitiosè simulacrum elaborauit, vti faciebat Apelles, qui proinde rogatus, cur tam morosè, leuiè, & exactè pingeret? respondit, *pingo æternitati.*

Pro *ei qui se assumpsit*, &c. græcè est: *ille enim volens placere*, κρατοῦντι, id est, *dominanti*, putà Principi, qui idolum formandum dedit, Ita Vatabl. Iansen. Osorius: aut potiùs κρατοῦντι, id est, suo hero & domino, qui illum quasi prehendit,

A & pretio ad formandum Principis idolum conduxit. Agitur enim de eo, qui Principi absenti adulans, eius imaginem quam elegantissimam confici curat. Vnde Noster solerter vertit, *& qui se assumpsit.* Ita Lyran. Hugo, Dionys. & alij.

ELABORAVIT] Græcè ἐξεβιάσατο, id est, vi per artem effecit, vel summa vi artis incubuit, summam vim & contentionem in elaborando adhibuit, toto conatu efformauit. Ita Nannius: *Vt similitudinem in melius figuraret.* Græcè: *elaborauit arte similitudinem in pulchrius*, vel ad maiorem pulchritudinem & venustatem, id est, quam pulcherrimè & elegantissimè effinxit, in eaque omnem vim artis ac facultatis adhibuit, & quasi extremum potentiæ exercuit.

MVLTITVDO AVTEM ABDVCTA] Græcè ἐφελκόμενον, id est, attracta, illecta. Vnde Iansen. censet legendum *adducta*. Sed Romani significantiùs legunt *abducta*, id est, illecta, seducta, decepta
B *per speciem operis*, græcè *per gratiam operis*, *eum qui ante tempus*, græcè πρὸ ὀλίγου, id est, ante modicum tempus, siue paulò ante, *tamquam homo honoratus fuerat, nunc Deum æstimauerunt*, græcè σέβασμα ἐλογίσαντο, id est, *rem cultu dignam*, putà Numen reputarunt. Vnde Vatabl. vertit: *Vulgus autem opificij venustate illectum, quem nuper vt hominem honorarat, nunc Numen existimauit.*

Vers.21. ET HÆC FVIT VITÆ HVMANÆ DECEPTIO: QVONIAM AVT AFFECTVI, AVT REGIBVS DESERVIENTES HOMINES, INCOMMVNICABILE NOMEN LAPIDIBVS ET LIGNIS IMPOSVERVNT] Græcè: *Et hoc fuit vitæ* εἰς ἔνεδρον, id est, *in insidias*, hoc est, *insidiosum*, scilicet ad capiendos rudes homines elegantia idoli,
C vt illud numen esse crederent, itaque agerentur in ruinam & exitium vitæ, tum præsentis, tum æternæ: Pro *affectui aut regibus*, græcè est, ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι, id est, *aut calamitati aut tyrannidi*: *calamitati*, hoc est affectui exorto ex calamitate filij aut cognati, vel parentis amissi & mortui. Refricat enim quod dixi v.15. *Acerbo enim luctu dolens pater, citò sibi rapti filij fecit imaginem.*

INCOMMVNICABILE NOMEN LIGNIS ET LAPIDIBVS IMPOSVERVNT] q.d. Numen *Iehoua*, id est, Dei, soli Deo vero proprium, tribuerunt ligneis & lapideis idolis, quæ vocarunt deos iisque diuinitatem ascripserunt, quæ summa fuit stoliditas, æquè ac Dei veri iniuria.

Tropol. idem facit peccator, dum creaturam Creatori anteponit, vt in ea omnem suum amorem figat, in eaque felicitatem & vltimum suum finem
D constituat. Talis enim suas opes, honores, veneres, delicias, &c. velut sua idola & numina colit; quare illis quasi diuinitatem tribuit, eamque Creatori adimit, cum summa eius offensa. Nam ipse ait. *Ego Dominus, hoc est nomen meum, gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus.* Isaiæ 42. 8. Quocirca cum te creatura quæpiam sui specie velut idolum ad idololatriam, putà ad peccatum allicit, animosè illi resiste ac responde, quod Martyres tyrannis responderunt. Tres pueri Hebræi Nabuchodonosori ad suam statuam adorandam vrgenti, minantique fornacem Babyloniam generosè replicarunt: *Non oportet nos de hac re respondere tibi: Ecce enim Deus noster, quem colimus potest nos eripere de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, ô rex, liberare. Quod si noluerit,*

Tentationi, id est, idolo resistendum.

Exempla.

& flamma persecuti sunt per trecentos annos, à Christo scilicet vsque ad Constantinum, tumque multa centena martyrum millia gloriosa de tyrannis, æquè ac idolis virtutum trophæa retulere.

Vers. 17. Et hoc, quos in palam homines honorare non poterant, propter hoc quod longe essent, e longinquo figura eorum allata, euidentem imaginem regis, quem honorare volebant, fecerunt, vt illum qui aberat, tamquam præsentem colerent sua solicitudine] Græcè: *Vt ei absenti tamquam præsenti adularentur studiosè.*

2 Hæc est altera causa idoli & idololatriæ, scilicet adulatio: multi enim vt regibus alijsque potentibus adularentur, eorumque gratiam aucuparentur, fecerunt eorum imaginem *euidentem*, græcè ἐμφανῆ, id est, claram, manifestam, & ad viuum expressam, eamque vt Numen colere cœperunt.

Audi S. Cyprian. initio tract. de Idololatria: *Deos non esse, quos colit vulgus; hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos, post modum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa: inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra: quibus & immolabant hostias, & dies festos dando honores celebrabant: inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas, Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina. Castor & Pollux alternis moriuntur, vt viuant. Æsculapius vt in Deum surgat, fulminatur. Hercules vt hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur. Apollo Admeti pecus pauit, Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit.*

Vers. 18. Prouexit autem ad horum culturam et hos, qui ignorabant, artificis eximia diligentia.

Vers. 19. Ille enim volens placere illi, qui se assumpsit, elaborauit arte sua, vt similitudinem in melius figuraret.

Vers. 20. Multitudo autem hominum abducta per speciem operis, eum qui ante tempus tamquam homo honoratus fuerat, nunc Deum æstimauerunt.]

3 Tertia, est hæc causa idololatriæ, scilicet industria artificis insigne, pulchrumque idolum efformantis. Hæc enim pulchritudo idoli hebetes & rudes allexit ad eius contemplationem, admirationem, & adorationem.

Pro *eximia diligentia*, græcè est, φιλοτιμία, id est, amor honoris, ambitio, putà ambitiosa, & vt Vatabl. ait, affectata diligentia artificis, qui vt ab imperante, vel hero, ceterisque ex arte laudem, ac eximij artificis nomen & decus consequeretur, studiosè & ambitiosè simulacrum elaborauit, vti faciebat Apelles, qui proinde rogatus, cur tam morosè, lentè, & exactè pingeret? respondit, *pingo æternitati.*

Pro *ei qui se assumpsit*, &c. græcè est: *ille enim volens placere*, κρατοῦντι, id est, *dominanti*, putà Principi, qui idolum formandum dedit, Ita Vatabl. Iansen. Osorius: aut potiùs κρατοῦντι, id est, suo hero & domino, qui illum quasi prehendit,

A & pretio ad formandum Principis idolum conduxit. Agitur enim de eo, qui Principi absenti adulans, eius imaginem quam elegantissimam conficiebat. Vnde Noster solerter vertit, *& qui se assumpsit.* Ita Lyran. Hugo, Dionys. & alij.

Elaborauit] Græcè ἐξεβιάσατο, id est, vi per artem effecit, vel summa vi artis incubuit, summam vim & contentionem in elaborando adhibuit, toto conatu efformauit. Ita Nannius: *Vt similitudinem in melius figuraret.* Græcè: *elaborauit arte similitudinem in pulchrius*, vel ad maiorem pulchritudinem & venustatem, id est, quam pulcherrimè & elegantissimè effinxit, in eaque omnem vim artis ac facultatis adhibuit, & quasi extremum potentiæ exercuit.

Multitudo autem abducta] Græcè ἐφελκόμενον, id est, attracta, illecta. Vnde Iansen. censet legendum *adducta*. Sed Romani significantiùs legunt B *abducta*, id est, illecta, seducta, decepta *per speciem operis*, græcè *per gratiam operis*, *eum qui ante tempus*, græcè πρὸ ὀλίγου, id est, ante modicum tempus, siue paulò ante, *tamquam homo honoratus fuerat, nunc Deum æstimauerunt*, græcè σέβασμα ἐλογίσαντο, id est, *rem cultu dignam*, putà Numen reputarunt. Vnde Vatabl. vertit: *Vulgus autem opificij venustate illectum, quem nuper vt hominem honorarat, nunc Numen existimauit.*

Vers. 21. Et hæc fuit vitæ humanæ deceptio: quoniam aut affectui, aut regibus deseruientes homines, incommunicabile nomen lapidibus et lignis imposuerunt] Græcè: *Et hoc fuit vitæ* εἰς ἔνεδρον, id est, *in insidias*, hoc est, *insidiosum*, scilicet ad capiendos rudes homines elegantia idoli, vt illud numen esse crederent, itaque agerentur in C ruinam & exitium vitæ, tum præsentis, tùm æternæ: Pro *affectui aut regibus*, græcè est, ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι, id est, *aut calamitati aut tyrannidi*: *calamitati*, hoc est affectui exorto ex calamitate filij aut cognati, vel parentis amissi & mortui. Respicit enim quod dixit v. 15. *Acerbo enim luctu dolens pater, citò sibi rapti filij fecit imaginem.*

Incommunicabile nomen lignis et lapidibus imposuerunt] q.d. Numen *Iehoua*, id est, Dei, soli Deo vero proprium, tribuerunt ligneis & lapideis idolis, quæ vocarunt deos iisque diuinitatem ascripserunt, quæ summa fuit stoliditas, æquè ac Dei veri iniuria.

Tropol. idem facit peccator, dum creaturam Creatori anteponit, vt in ea omnem suum amorem figat, in eaque felicitatem & vltimum suum finem D constituat. Talis enim suas opes, honores, veneres, delicias, &c. velut sua idola & numina colit; quare illis quasi diuinitatem tribuit, eamque Creatori adimit, cum summa eius offensa. Nam ipse ait. *Ego Dominus, hoc est nomen meum, gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus.* Isaiæ 42. 8. Quocirca cum te creatura quæpiam sui specie velut idolum ad idololatriam, putà ad peccatum allicit, animosè illi resiste ac responde, quod Martyres tyrannis responderunt. Tres pueri Hebræi Nabuchodonosori ad suam statuam adorandam vrgenti, minantique fornacem Babyloniam generosè replicarunt: *Non oportet nos de hac re respondere tibi: Ecce enim Deus noster, quem colimus potest nos eripere de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, ô rex, liberare. Quod si noluerit,*

Tentationi, id est, idolo resistendum.

Exempla.

notum sit tibi rex, quia Deos tuos non colimus, & statuam auream, quam erexisti non adoramus. Dixerunt & præstiterunt: ideoque in mediis ignibus Deo turante illæsi, Eucharisticum ei cecinerunt. Daniel. 3. vide ibi dicta.

S. Marius, eiusque filij Audifax & Habacuc, Persæ & Martyres generosi, cum idola irridentes, Romæ per vrbem colligatis manibus circumducerentur præcone clamante: *Deos nolite blasphemare*, exclamarunt: *Non sunt Dij, sed dæmones, qui & vos perdent & principem vestrum.* ita habent Acta S. Valentini apud Surium die 14. Februarij.

S. Publia matrona nobilissima & præstantissima (quam Græci in Menolog. asserunt fuisse matrem sancti Chrysost. & insinuat Theod.) audiens illac transire Iulianum Apostatam idolorum patronum, vt cum rideret, cum suo Virginum choro cecinit: *Simulacra gentium argentum & aurum, opera manuum hominum. Similes illis qui faciunt ea, & omnes qui confidunt in eis*; cumq; Iulianus indignans iuberet eas tacere, Publia cum suis maiori alacritate idem occinuit. Quare tyrannus præcipit eam alapis cædi & cruentari. Verum illa contumeliam hanc quo summo honore ducens domum reuertitur, & tyrannum vt solebat spiritualibus cantilenis perstringit, ait Theodor. lib. 3.

Trinitas Martyrum & virginum sub Diocletiano fuere S. Menodora, Metrodora, & Nymphodora sorores, & quasi tria virginitatis dona quarum de idolis æquè ac tormentis triumphum colit Ecclesia die 10. Septembris. Menodora dum per duas horas à quatuor lictoribus cæderetur, Præcone clamante: *Deos cole, iisque sacrifica*, intrepidè respondit: *An non vides, quod me totam Deo meo sacrificam? quænam enim est meo sanguini vtilitas, dum descendo in interitum, si non eum priùs meo sponso sacrificauero?* Quara virgis ossa contecebantur, & confingebantur roseæ genę martyri, quę magna voce clamans: *Domine Iesu Christe mea exaltatio, meus amor, ad te, spem meam, confugio, accipe in pace animam meam*, purpureum in eius manus emisit spiritum. Metrodora idola irridens, & Deos velut dæmones subsannans, per duas horas lampadibus vstulata, & ferreis vectibus contrita sororem secuta, Martyr ascendit ad sponsum. Nymphodora iussa idolis sacrificare, dum ferreis vngulis discerperetur. *Ego*, inquit, *me Domino sacrificam, propter quem pati est voluptas, & mori lucrum*: quare vectibus ferreis pariter confracta, victrix euolauit ad Christum. Felices nymphæ, quæ Angelorum vitam æmulantes, imò superantes duplicem virginitatis & Martyrij lauream meruerunt, atque angelorum manibus in cælitum choros translatæ triumphant. Vita earum extat apud Surium die 10. Septembris.

VERS. 22. ET (Græcè εἶτα, id est, *deinde*) NON SVFFECERAT ERRASSE EOS CIRCA DEI SCIENTIAM (Græcè γνῶσιν, id est, *cognitionem*) SED ET IN MAGNO VIVENTES INSCIENTIÆ (Græcè ἀγνοίας, id est, *ignorantiæ*) BELLO, TOT ET TAM MAGNA MALA PACEM APPELLANT] q. d. Ad tam perniciosum de Deo errorem accedit quidam quasi errorum circa mores & vitiorum exercitus, qui tamen obcæcatis idololatris pacatus tranquillusque videtur status, & in tanto scelerum dissidio, tumultu, rixa, & pugna, velut in iucunda

A pace conquiescunt. ita Lorinus.

Quæres, quodnam sit hic magnum inscientiæ bellum? Respondent Primò nonnulli esse bellum, quod idololatræ velut noui Titanes insipientes gerunt cum Deo, dum idolis & Lucifero adhærent, atque sub eius signis contra Deum militant. Verùm hoc bellum paulò ante expressit dicens: *Et non sufficerat eos errasse circa Dei scientiam*, cui iam addit & quasi opponit, quod *in magno inscientia bello* vixerint. Vnde alij accipiunt bellum, quod idololatræ Creatori repugnantes susceperunt cum omnibus eius creaturis: hæ enim pro Creatore suo stantes contra omnes eius hostes, quales sunt idololatræ, depugnant. Idololatra enim (& mysticè peccator quilibet) lacessens & prouocans Deum, hoc ipso lacessit & quasi ad duellum prouocat omnes eius creaturas. Nam vt

B ait Sap. 5. 21. *Pugnabit cum illo* (Deo) *orbis terrarum contra insensatos.*

In scientiæ bellum quod? Resp. 1

2 Secundò, alij bellum inscientiæ siue ignorantiæ interpretantur, quod idololatræ indicunt ipsi veritati & sapientiæ, dum idololatriam veri Dei cultui, superstitionum religioni, falsitatem veritati, hæresim fidei, dæmonem Deo anteponunt.

3. Genuinè. Tertiò, & genuinè, inscientia siue ignorantia hoc loco non speculatiua, sed ethica & practica accipitur, idamque est, quod insipientia, imprudentia, error in vita & moribus, vitium, malitia, scelus. Bellum ergo ignorantiæ est illud, quo vitium cum virtute, æquè ac cum opposito sibi vitio confligit. Nam prodigalitas, verbi gratia, confligit cum liberalitate, æquè ac cum auaritia; superbia confligit cum humilitate, æquè ac cum pu-

C sillanimitate; gula confligit cum temperantia æquè ac cum nimia abstinentia, &c. conflictus hosce singularum virtutum & vitiorum graphicè depingit S. August. libr. de Conflict. virt. & vitior. & Prudentius in Psychomachia. Sensus ergo est, quasi dicat. Impij idololatræ ex idololatria & errore, quo idola Deo vero prætulerunt, inciderunt in alios errores practicos circa res agibiles, putà in vitia omnia, scilicet in sacrilegia, in inuidiam, in adulteria, in periuria, &c. quæ explicando subiicit, ac præsertim in parricidia & homicidia, quibus præterita pietate naturali & iustitia, impiis se cædibus maculauerunt, imò filios proprios sacrilegè idolis mactarunt & sacrificarunt. In sequentibus enim hoc bellum explicans enarrat scelera, quæ cum infidelitate & idololatria,

D & iam cum hæresi & secta Politicorum Atheorumque coniuncta sunt, aut inde consequuntur. *Hæretici* enim vt ait S. Hieron. in c. 1. Michææ, *quotidie quod colant reperiunt, ac idola* (errorum) *sibi artifici manu & curiosa mente confingunt*. Bellum ergo hoc idololatrarum est, quo contra omne ius & fas naturæ, proprios filios Moloch & Saturno immolarunt; item quo alienos thoros inuaserunt, ac vicinorum vxores per adulteria vitiarunt; quo bona proximiorum rapuerunt, aut per artes & fraudes occuparunt; quo denique in omnem iniustitiam, libidinem, cupiditatem, impietatem se proiecerunt, vtpote idolum mutum & ligneum, eiusque Numen & vindictam non metuentes. Atque hac ratione tam Deum, quàm angelos ac homines contra se concita-

runt, vt in perpetuis odiis, litibus, rixis, periculis vitam degant; Et tamen tam cæci & stolidi sunt, vt in his tam securè viuant, ac si in plena pace omniumque amicitia degerent. Cantacuzenus *τὸ pacem appellant* explicat, quod idololatræ Deos suos pacificos inscriberent ac celebrarent, vt amicitiæ pacisque præsides, vt penates ac gentilitios ὁμογνίους καὶ φιλίους, id est, consanguineos & amicos, quæ Iouis erant Epitheta.

Tropol. bellum ignorantiæ est, quo cupiditas cæca confligit cum charitate, sensus cum ratione, caro cum spiritu, amor mundi cum amore Dei. ita Hugo: Concupiscentiæ enim sunt quasi quidam tyranni, qui regi suo, putà menti, rebellant, ac contra rationis arcem bellum mouent, ideoque perpetuas in anima cient tumultus, rixas, seditiones, conflictus, vti experiuntur illi, qui eas edomare nolunt, aut non possunt: & tamen adeò cæci sunt, vt eos non animaduertant, non agnoscant, sed se in pace & hilaritate iucundam agere vitam æstiment. vide S. August. vel quisquis est Auctor lib. de Conflictu virtutum & vitiorum.

Symbolicè, ignorantiæ bellum est, quo studiosi scientiæ contendunt & desudant, vt veritatem tot tenebris, tot nebulis, tot opinionibus, tot erroribus quasi hostibus circumseptam, iis profligatis euant & in lucem educant. Hinc videmus, quanto labore & conatu pueri ad scientias enitantur. Notum est bellum Grammaticale, æquè ac Logicale.

Avt enim filios svos sacrifican-
Vers. 23. tes, avt obscvra sacrificia fa-
cientes, avt insaniæ plenas vigi-
Vers. 24. lias habentes, Neqve vitam (vitæ
castitatem & honestatem) neqve nvptias
mvndas iam cvstodivnt, sed alivs
alivm per invidiam occidit, avt
advlterans contristat] Græcè: *Aut enim sacrificia quibus filios occidunt* (Vatabl. *per parricidia liberorum*) *aut secreta mysteria, aut insanas ex abstrusis ritibus, vel legibus commessationes* (Vatabl. *bacchationes*. Alij: *Agites bacchanalia.* Notat Bacchanaliorum & bacchantium insanias & ritus) *agitantes neque vitam iam, neque connubia conseruant pura, sed alter alterum, aut insidians occidit, aut adulterans tristitia afficit.* Ecce hoc est ignorantiæ idololatrarum bellum, quod proximis, imò filiis, ipsique naturæ mouent per parricidia, homicidia, adulteria, &c. sine vllo Numinis (vtpote quod putant esse ligneum & inanime; tale enim est idolum) metu. Per *obscura sacrificia* notat clandestina, lucifuga & nocturna sacra Veneris, Bacchi, Priapi, Cybeles, Isidis, Proserpinæ, &c. quæ plena erant libidinibus & obscœnitatibus, ideoque in occultis, vmbrosis, vel subterraneis locis, sæpè etiam noctu tantum agebãtur, de quibus. 2. Machab. 6. 4. Reg. 27 7. Iosephus lib. 18. Antiquit. cap. 4. Tertull. Apolog. cap. 15. 5. August. lib. 6. de Ciuit. cap. 7. Gyraldus de Diis gentium. Hinc appositè Græcè vocantur, μυστήρια ἀπὸ τοῦ μύσους, quod sint abominanda, inquit Clemens Alex. in Protrept. adeoque μυστήρια, eorum sunt πορνεῖα, id est, prostibula & lupanaria, putà scortationes & obscœnitates. Nam vt ait Apost. Ephes. 5. 12. *Quæ in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere.* Hoc est quod ait Minutius Felix in Octauio: *Vbi autem magis à sacerdotibus, quàm inter aras & delubra conducuntur stupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur? Frequentius denique in æditorum cellulis, quam in ipsis lupanaribus flagrans libido defungitur.* Delphis etiam publicæ, siue meretriciæ Veneris templum primus Solon erexit, vt scribit Philemon apud Atheneum lib. 13. cap. 9. in quo domiciliis prostitutæ feminæ quæstum faciebant. Hinc Iuuenalis satyra 9.

---- *Nam quo non prostat femina templo?*

Talia sunt hodie Anabaptistarum nocturna & lucernalia sacra, in quibus extincto lumine promiscui fiunt concubitus.

Causa fuit, quòd Iupiter, Venus, Bacchus, Priapus, &c. Dij gentium fuerint homines impurissimi, ideoque gentes putabant eos colendos omni gula & luxuria, vtpote iis gratissima, vt superius dixi. Vnde Cantacuzenus v. 24. de ipsis Diis accipiens: Nam Dij, inquit, vitam non custodiunt mundam, seu βίους, id est, vitas, propter βίας, id est violentias & impetus, inquit: quos tradunt fabulæ filiorum in parentes, fratrumque inter se, propter vincula absurda & reliquas insidias: non nuptias, propter impudicitiam, quæ Diis affingitur, ac turpes amores & illegitimas cum filiabus, matribus, sororibus, commistiones atque mutuos immanes complexus βίας, ergo Deorum fuit βία, id est, vita eorum fuit vis & violentia, ideoque impura & scelerata.

Et omnia commista svnt, sangvis, Vers. 25.
homicidivm, fvrtvm et fictio, cor-
rvptio et infidelitas, tvrbatio et
perivrivm, tvmvltvs bonorvm; Dei Vers. 26.
immemoratio, animarvm inqvina-
tio, nativitatis immvtatio, nv-
ptiarvm inconstantia, inordinatio
moechiæ et impvdicitiæ] Græcè: *Omnia* (alij *omnes*) *autem mixtim*, vel *promiscuè habet sanguis & cædes, furtum ac fraus, corruptela, infidelitas, turbulenti motus, periurium, tumultus bonorum, Gratiæ oblinio, animarum inquinatio, generationis immutatio, nuptiarum inordinatio adulterium & impudicitia.* Vatabl. *Omnia denique occupat sine discrimine sanguis & cædes, furtum & dolus*, &c. Clarè Cantacuzenus: *Omnia simul*, inquit, *apud idololatras mala sunt permista*, vel mixtim sequuntur ex idololatria. Coaceruat crimina, quæ ex idololatria prodeunt: quorum primum est, Sanguis & homicidium: hæc duo enim penè idem sunt, sed ad auxesin additur *Sanguis*, quod in homicidio fiat fœda & horrida sãguinis effusio. *Sãguis* ergo idem est, quod sanguinis effusio. *Fictio*, græcè δόλος, id est, dolus & fraus. q. d. Omnia apud Infideles & idololatras plena sunt insidiis & fraudibus. *Corruptio*, id est, corrupta concupiscentia, ait S. Bonauent. corrupta fides siue fidelitas, ait Dionysius: alij *corruptio*, id est, defloratio virginum. Melius Vatabl. *Corruptela*, tum quæ in iudiciis, tum quæ in mercibus, contractibus, commerciis, ceterisque rebus fit. q. d. Omnia apud idololatras sunt plena corruptelis. *Infidelitas* est violatio fidei siue perfidia. *Turbatio* græcè τάραχος, id est, tumultus. q. d. Apud infideles omnia abundant turbis, tumultibus, dissensionibus, seditionibus. *Tumultus bonorum*, est bonarum rerum perturbatio & confusio; vel bonorum hominum

vexatio, dum contra fideles, & pios tumultuantur infideles & impij. *Dei immemoratio.* q.d. Non sunt memores Dei, occupat eos Dei obliuio. Græca iam habent: *χάριτος ἀμνηστία*, id est, *gratiæ vel beneficiorum obliuio.* Ita Vatabl. Ingratus enim est, teste Seneca, qui beneficium non reddit; ingratior, qui obliuiscitur; ingratissimus, qui accepisse se negat, quod accepit. Vnde Franc. Lucas in notis hic pro eo quod in Vulgata legitur *Dei* legendum suspicatur *doni immemoratio.* Verùm Romani ceterique Codices habent *Dei* non *doni*, idque genuinum esse contendit & Nannius, linguæ Græcæ Publicus olim Louanij Professor.

ANIMARVM INQVINATIO] Per gulam, crapulam, & libidinem S. Bonau. intelligit, internos luxuriæ motus, & delectationes morosas. *Natiuitatis* græcè *γενέσεως*, id est, generationis actusque generandi *immutatio*, per præposteram libidinem, siue cum masculis, siue cum feminis vel etiam bestiis; vti Iupiter suum habuit Ganymedem, Traianus Hadrianũ, Hadrianus Antinoum, teste Spartiano. Vatabl. verò vertit, *alienatio progenies*, cum scilicet proles genita patri non verò, sed falso & alieno asscribitur, vti faciunt adulteræ. *Nuptiarum inconstantia*, Græcè *ἀταξία* id est, inordinatio, dum scilicet infidelis vxorem repudiat, & aliam aliamque ducit, vt singulis annis imò mensibus nouum ineat coniugium, idque temporarium duntaxat, vti faciunt nonnulli Æthiopes; aut dum vxores suas aliis viris concedunt, vti fecit Cato; aut cum vxoribus aliorum suas permutant, aliisque modis similibus.

INORDINATIO MOECHIÆ ET IMPVDICITIÆ] Græcè: *mœchia & lascinia*, id est, omne genus impudicitiæ. *Inordinatio* addit Emphasim *mœchiæ*, notatque Mœchiæ addi incestum, sacrilegium, aliudve scelus: impudicitiæ verò addi varios, nouosque luxuriosos osculandi & contrectandi modos.

Vers. 27. INFANDORVM ENIM IDOLORVM CVLTVRA, OMNIS MALI CAVSA EST, ET INITIVM, ET FINIS.] *Infandorum*, græcè *ἀνωνύμων*, id est, innominatorum, hoc est, execrandorum, adeò vt nec nominari debeant: *infandorum* ergo idem est, quod non fandorum, de quibus velut anathematibus fari non licet.

Est Epiphonema generatim complectens, quod particulatim iam recensuit, scilicet idololatriam esse causam omnium scelerum; initium, & finem. Causam, quia omnia scelera nasci solent ex infidelitate & idololatria, ac Numinis vindicis contemptu, vti iam ostendi. Simili sensu ait Apostolus: *Radix omnium malorum est cupiditas*, Græcè *φιλαργυρία*, id est, auaritia. 1. Timoth. 6. 10.

INITIVM, ET FINEM] *Initium* idem est, quod causa vel occasio. Simili sensu ait Ecclesi. c. 10. 15. *Initium omnis peccati est superbia*, quia ex superbia velut ex matre nasci, & oriri solet quodlibet peccatum; sic & ex idololatria. Ex ea ergo velut initio & fonte scaturit omne malum, & vicissim in illam ceu in finem & terminum desinit. q. d. Omnia mala nata sunt oriri ex idololatria, ac vicissim in illa terminantur & desinunt. Ita Dion. Qui enim libidinibus aliisque sceleribus sese opplent, tandem fiunt infideles, idololatræ, & Athei: vt eum sine scrupulo & metu numinis, Deique vindictæ suis cupiditatibus indulgeant, excutiunt fidem Dei eiusque prouidentiæ, iuxta illud: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.* Sic hodie videmus homines carnales & sceleratos fieri hæreticos, ac tandem Atheos, eò quod in hæresi nil veræ fidei, sed mera eius figmenta inueniant. Vide Stanislaum Rescium de Atheismis hæreticorum. Ita S. Thom. 2. 2. quæst. 94. art. 4. ad 1.

Idololatria causa omnium scelerum.

Dicitur, inquit, *idololatria esse causa, initium, & finis omnis peccati: quia non est aliquod genus peccati, quod interdum idololatria non producat, vel expressè inducendo per modum causæ, vel occasionem præbendo per modum initij, vel per modum finis, in quantum peccata aliqua assumebantur in cultum idolorum, sicut occisiones hominum, & mutilationes membrorum, & alia huiusmodi. Et tamen aliqua peccata possunt idololatriam præcedere, quæ ad ipsam hominem disponunt.* Audi Tertullian. initio libr. de Idololatria: *Principale crimen generis humani, summus sæculi reatus, tota causa iudicij, idololatria.* Subdit deinde in idololatria inesse crimen homicidij, adulterij, stupri. *Idololatres*, inquit, *idem homicida est. Quæris quem occiderit? si quid ad elogij ambitionem facit, non extraneum, nec inimicum, sed seipsum. Quibus insidijs? erroris sui. Quo telo? offensa Dei. Quot plagis? quotquot idololatriis. Qui negat idololatrem perisse, is negabit idololatrem homicidium fecisse. Proinde adulterium, & stuprum in eodem recognoscas: nam qui falsis Diis seruit, sine dubio adulter est veritatis; quia omne falsum adulterium est. Sic & in stupro mergitur. Quis enim immundis spiritibus operatus, non conspurcatus & constupratus incedit? Atque adeò Scripturæ sanctæ stupri vocabulo vtuntur in idololatriæ exprobratione. Fraudis conditio ea est opinor, si quis alienum rapiat, aut alij debitum deneget, & vtique erga hominem admissa fraus maximi criminis nomen est. At enim idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, & conferens alijs, vt fraudi etiam contumeliam coniungat.* Ac post nonnulla eidem inesse alia scelera, ita docet: *In illa & concupiscentiæ sæculi. Quæ enim idololatriæ solemnitas sine ambitione cultus & ornatus? In illa lasciuiæ & ebrietates, cum plurimum victus, & ventris, & libidinis causa frequentantur. In illa iniustitia. Quid enim iniustius ea, quæ iustitiæ patrem nescit? In illa etiam vanitas, cùm tota eius ratio vana sit: in illa mendacium, cùm tota substantia eius mendax sit. Ita fit vt omnia in idololatria, & in omnibus idololatria deprehendatur.*

Tropol. Tropol. Idem dicas de idolo auari, quod est phantasma auri, ac superbi, quod est phantasma excellentiæ; ac luxuriosi, quod est phantasma amasiæ; ac gulosi, quod est phantasma epularum & vinorum. Dum enim quisque hoc suum phantasma velut idolum amat & colit, vt illo fruatur, ruit in omnia scelera. Vt ergo illa caueas, idolum hoc tuum, quod in mente & phantasia tibi fabricasti, euelle, contere & confringe.

Vers. 28. AVT ENIM DVM LÆTANTVR INSANIVNT, AVT CERTE VATICINANTVR FALSA, AVT VIVVNT INIVSTE, AVT PEIERANT CITÒ] Ostendit ex idololatria nasci quælibet scelera, ac præcipua enumerat, q. d. idololatræ effundunt se in ineptas lætitias, bacchantur, & insaniunt, aut fingunt oracula, quibus se suosque ad vitæ licentiam & luxuriam impellunt;

aut viuunt iniustè aliorum opes diripiendo, fraudando, perdendo; aut temerè citoque peierant Causam subdit.

Vers. 29. DVM ENIM CONFIDVNT IN IDOLIS, QVÆ SINE ANIMA SVNT, MALE IVRANTES NOCERI SE NON SPERANT] id est, lædendos se non timēt. Sic Virgil. *At sperate* (id est, timete) *Deos memores fandi atque nefandi*. q. d. idololatræ, ideo citò peierant ruuntque in quæuis scelera, quia non timent suos deos, putà sua idola, vtpote inanima & lapidea vel lignea, quæ iniuriam sibi per periurium aliaque scelera factam non sentiunt, ideoque vlcisci nequeunt: Sicut ergo *primus in Orbe Deos fecit timor*, ita ex aduerso, audax Deorum, vel Numinis contemptus, principium & causa est periurij omnisque nequitiæ.

Vers. 30. VTRAQVE ERGO ILLIS EVENIENT DIGNE, QVONIAM MALE SENSERVNT DE DEO, ATTENDENTES IDOLIS, ET IVRAVERVNT INIVSTE, IN DOLO CONTEMNENTES IVSTITIAM] *Vtraque*, id est, vtrorumque retributio, scilicet idololatriæ, & periurij condigna pœna & supplicium obueniet idololatris. Græcè est: ἀμφότερα δ' αὐτοὺς μετελεύσεται τὰ δίκαια, id est, *vtraque illos euenient iusta*, scilicet *supplicia*. *Aut vtraque ipsos puniēt iustè*: μετέρχομαι enim subinde idem est, quod κολάζω, id est, punio. ita Lexicographus ex Synesio, & Thucydide. Vatican. vertunt: *Vtraque autem illos persequentur iusta*. Omnia hæc eodem redeunt. Sensus ergo est q. d. Vtraque (vtriusque criminis, scilicet idololatriæ & periurij) iusta vindicta eos inuadet, aut pœnam de illis sumet. Vtraque supplicij iusta causa, ratioque eos corripiet, iusq; suum C exequetur: Vtrumque hoc ad supplicium illis imputabitur, & quod de Deo malè senserunt, & quod peierauerunt. In Græco plurale est, *vtraque iusta comprehēdent eos*, videlicet supplicia; vel quia duo hæc scelera illos pœnis subiicient. Pro *iustitiam*, græcè est, ὁσιότητος, id est, sanctitatem, putà religionem iuramenti: hoc enim sanctum est & sanctè seruandum, ideoque nuncupatur Sacramentum. Licèt enim idololatra iuret per idolum, quod non est Deus, ac proindè in reipsa non iuret nec peieret, tamen ex mente sua, qua credit idolum esse verum Deum, iurat & peierat. Error enim idololatriæ, quo quis idola sua putat veros esse deos efficit, vt peierando sacrilegus habeatur & iniustus, ait S. August. epist. 154. ad Publicolam & habetur 22 quæst. 1. cap. *Mouet*.

Vers. 31. NON ENIM IVRATORVM VIRTVS (græcè δύναμις, id est, *potentia*) SED PECCANTIVM POENA PERAMBVLAT SEMPER INIVSTORVM PRÆVARICATIONEM] Pro *iuratorum*, græcè est, ὀμνυομένων, quod est vocis mediæ, tamque actiuè verti potest *iurantium*, vti legunt Complut. & Regij, quàm passiuè *iuratorum*, id est, idolorum, per quæ iuratur, idque huic loco aptiùs conuenit. q. d. Esto, idola, per quæ iurant idololatræ nullam habeant virtutem, id est, vim & potentiam puniendi eorum periuria, ideoque ipsi etiam idololatræ & periuri ea contemnant, sciantque imbecilla esse & inualida ad se castigandum, tamen *peccantium*, præsertim idololatrarum & periurorum, pœna à Deo iis intentata *perambulat*, puniens *iniustorum præuaricationem*, scilicet idololatriam & periurium, qua A tum falsò, tum per falsos deos iurantes duplicem Deo vero iniuriam faciunt. Primò, quòd Deo vero opponant, & præponant idola & deos falsos. Secundò, quòd per ea, quæ æstimant Deum esse verum, falsò iurent & peierent: iurant enim & peierant per ea, perinde, ac si per Deum verum iurarent, eumque in testem falsi vocarent; quæ insignis est Dei veri iniuria & contumelia.

Pro *pœna* græcè est, δίκη, id est, causa forensis, quæ apud iudicem agitur, lis, actio, iudicium, ius, sententia, pœna, item iusta vindicta. Vnde Δίκη à Poëtis fingitur esse Dea iudiciorum, inde dicta, quòd iustè lites dirimat, & sontes puniat. Hinc dicitur esse virgo, quia iustitia & vindicta pura debet esse, & integra, vnde Hesiodus: *Virgo* B *iustitia*, inquit, *prognata est Ioue*. Hoc vltimum significatum huic loco est aptissimum, q. d. δίκη, id est, vindicta diuina per idololatras, periuros, & scelestos perambulat, vt eos comprehendat ac pro meritis feriat & plectat, sicut prætor forum perambulat, vt fures capiat & suspendat; Hinc Deus dixit Caino fratricidæ: *Nonne si bene egeris recipies, si autem malè statim in foribus peccatum aderit*, id est, peccati vltio, velut lictor te persequetur & plectet. Vnde Vatabl. hoc loco vertit: *Non enim eorum* (idolorum) *per quos iuratum est potentia, sed vltrix peccatorum iustitia, prauè factorum pœnas ab iniustis semper exigit*. Sic & Cantacuzenus, Iansen. & alij. Hinc pro *perambulat*, græcè, est, ἐπεξέρχεται, id est, vt Budæus in Comment. linguæ Græcæ p. 99. percursat, inuadit, infestat, populatur, in ius rapit, iudicat & vlciscitur.

Porrò solet vindicta Dei maximè persequi periuros, vtpote læsi Numinis & Nominis diuini reos. Hinc qui S. Antonium in testē inuocando falsum iurant, solent ab eo Sacro igne feriri. Olim in causa dubia reos mittebant ad Oratorium S. Stephani, vt se iuramēto de crimine obiecto purgarent; ac si peierabant, illicò cælitus castigabātur. Idem de Oratorio S. Martini scribit Gregor. Turon. lib. 8. Histor. ca. 16. vbi inter alia narrat, incendiarium quemdam incendium à se commissum negantem, & peierantem in æde Sancti Martini; vltricibus è cælo flammis fuisse absumptum. Idem fiebat in Oratorio S. Processi & Martiniani, de quibus ait S. Gregor. hom. 32. in Euang. *Ad extincta eorum corpora viuentes agri veniunt & sanantur, periuri veniunt & à dæmonio vexantur*. Et in Oratorio Sancti Felicis D Nolensis, ad cuius Ecclesiam S. August. vti ipse refert epist. 137. ad Hippon. misit Bonifacium presbyterum de crimine accusatum, vt se ibi per iuramentum purgaret; & si reus esset, per solitam Dei vindictam se proderet. Additque S. Aug. *Nos nouimus Mediolani apud memoriam Sanctorum, vbi mirabiliter & terribiliter dæmones confitentur, furē quemdam, qui ad eius locum venerat, vt falsum iurando deciperet, compulsum fuisse confiteri furtum, & quod abstulerat reddere*. Tale quoque fuit Oratorium S. Apollinaris Rauennæ, vbi Maximus de Simoniæ crimine per iuramentum se purgauit, teste S. Gregor. lib. 7. epist. 7. & seq. ac super omnes Basilica S. Petri, suprà cuius corpus iuramento se purgare solebant Episcopi sceleris accusati, teste S. Gregor. libr. 2. epist. 23. Et libr. 12.

Deus vindicat periuria.

Ad Oratoria Sanctorum.

epist. 8. Idem experti sunt gentiles per idola sua iurantes: vnde Hesiodus in Ergis lib. 2. v. 38.

Quintas (dies cuiusque mensis) ait, *vitato, quia difficiles & graues.*
In quinta enim aiunt furias obambulare
Iuramentum vindicantes, quod contentio genuit demum periuris,

Et Tibullus:

Ah miser, & si quis primò periuria celat,
Magna tamen tacitis pœna venit pedibus.

Exempla. Vis exempla? Accipe. Cleomenes, cum Argiuis septem dierum pepegerat inducias addito iureiurando, nocte dein tertia eos inuasit multosque occidit dicens, se pactum de diebus non de noctibus. Vltio eum secuta est. Nam & vrbe, cuius gratia violarat conuenta, frustratus est, eò quòd mulieres detractis è templis Deorum armis illum B vltæ sunt; perinde quasi dijs ipsis, quos contempserat pœnas de ipso sumentibus. Postremò versus in dementiam, ipse sibi gladiolo quodam fodit & incidit corpus à talis vsque ad loca vitalia, itaque vitam finiit ridens & ore diducto. Agesilaus barbaros qui iurisiurandi religionem violassent laudare, ac probare solebat dicens: illos nulla re magis Deos sibi infestos reddere, quàm si Sacrosanctum iusiurandum temerè violarent. ita Ælia. li. 14. de Varia hist. Pericles Atheniensis amico roganti, vt pro se falsum diceret testimonium, cui adiunctum erat iusiurandum, hoc est periurium, respondit: Se quidem amicum esse, sed vsque ad arã; sentiens aliquousque gratificandum amicis, sed citra iuramenti violationem. Denique S. Aug. lib. 1. A de Ciuit. ca. 15. celebrat nobilissimum exemplum M. Attilij Reguli, qui captiuus apud Carthaginenses ab ijs missus est Romam, vt ageret cum Senatu de commutandis vtrimque captiuis, priùs præstito per Deos iuramento, ni id impetraret se ad eos rediturum. Cumque id non impetraret; imò ipsemet Senatui hanc commutationem dissuaderet, vt iuramenti fidem seruaret, ad Carthaginenses rediit, etiamsi sciret se ab ijs excarnificandum, vti & factum est. Addit S. August. alterum de Saguntinis in Hispania exemplum, qui vt fidem Romanis iuratam seruarent, viui cremari maluerunt, quàm vrbem dedere Carthaginensibus.

Ex hisce omnibus, disce quanta reuerentia nomini diuino sit adhibenda; quamque veraciter, B parcè & circumspectè Deus sit nominandus, & in testem inuocandus. Quod enim nomini diuino defertur, hoc Deo ipsi cuius est nomen defertur. Vnde Ierem. c. 10. 6. *Non est*, inquit, *similis tui Domine: magnus es tu, & magnum nomen tuum in fortitudine. Quis non timebit te ô rex gentium?* Et Daniel c. 3. 52. *Benedictus es Domine Deus patrum nostrorum, & laudabilis & gloriosus & superexaltatus in sæcula, & benedictum nomen gloriæ tuæ, sanctum & laudabile & superexaltatum in omnibus sæculis.* Et Eccles. c. 39. 19. *Benedicite Dominum in operibus suis, date nomini eius magnificentiam.* Et Psaltes: *Benedictus Dominus Deus Israel, qui facit mirabilia solus, & benedictum nomen maiestatis eius in æternum, & replebitur maiestate eius omnis terra, fiat fiat.* Psal. 71. 18.

CAPVT DECIMVMQVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur insectari idola & eorum figulos, siue idoloplastes. Igitur initio gratias agit Deo, quòd Israelitas ab idololatria puros castosque in sui fide & cultu conseruarit; Deinde vanitatem & fallaciam idolorum ex ipsis eorum figulis coarguit.

1. TV autem Deus noster, suauis & verus es, patiens, & in misericordia disponens,
omnia. 2. Etenim si peccauerimus, tui sumus, scientes magnitudinem tuam:
& si non peccauerimus, scimus quoniam apud te sumus computati. 3. Nosse enim te,
consummata iustitia est: & scire iustitiam, & virtutem tuam, radix est immortalitatis.
4. Non enim in errorem induxit nos hominum malæ artis excogitatio, nec vmbra
picturæ labor sine fructu, effigies sculpta per varios colores, 5. cuius aspectus in sensato
dat concupiscentiam, & diligit mortuæ imaginis effigiem sine anima. 6. Malorum
amatores, digni sunt qui spem habeant in talibus, & qui faciunt illos, & qui diligunt,
& qui colunt. 7. Sed & figulus mollem terram premens, laboriosè fingit ad
vsus nostros vnumquodque vas, & de eodem luto fingit quæ munda sunt in vsum vasa,
& similiter quæ his sunt contraria: horum autem vasorum quis sit vsus, iudex est figulus.
8. Et cum labore vano deum fingit de eodem luto, ille qui paulò antè de terra
factus fuerat, & post pusillum reducit se vnde acceptus est, repetitus animæ debitum
quam habebat. 9. Sed cura est illi, non quia laboraturus est, nec quoniam breuis illi
vita est, sed concertatur aurificibus & argentarijs: sed & ærarios imitatur, & gloriam
præfert, quoniam res superuacuas fingit. 10 Cinis est enim cor eius, & terra superuacua
spes illius, & luto vilior vita eius: 11. quoniam ignorauit qui se finxit, &
qui inspirauit illi animam quæ operatur, & qui insufflauit ei spiritum vitalem. 12. Sed

& æstimauerunt lusum esse vitam nostram, & conuersationem vitæ compositam ad lucrum, & oportere vndecumque etiam ex malo acquirere. 13. Hic enim scit se super omnes delinquere, qui ex terræ materia fragilia vasa, & sculptilia fingit. 14. Omnes enim insipientes, & infelices suprà modum animæ superbi, sunt inimici populi tui, & imperantes illi: 15. quoniam omnia idola nationum deos æstimauerunt, quibus neque oculorum vsus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti manuum ad tractandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. 16. homo enim fecit illos: & qui spiritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo enim sibi similem homo poterit deum fingere. 17. Cùm enim sit mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior enim est ipse his quos colit, quia ipse quidem vixit, cùm esset mortalis, illi autem numquam. 18. Sed & animalia miserrima colunt: insensata enim comparata his, illis sunt deteriora. 19. Sed nec aspectu aliquis ex his animalibus bona potest conspicere. Effugerunt autem Dei laudem, & benedictionem eius.

Vers. 1. TV AVTEM DEVS NOSTER SVAVIS ET VERVS ES, PATIENS ET IN MISERICORDIA DISPONENS OMNIA] Vatabl. *Tu autem Deus noster benignus es & verus, & longa patientia* (vel lenitate) *misericordiaq; gubernas omnia.* Pro *suauis*, græcè est, Χρηστὸς, id est, bonus, benignus, probus, humanus, facilis ad gratificandum, commodus, clemens; item vtilis, fructuosus, officiosus, egregius, strenuus. Talis fuit Χριστὸς, id est, Christus noster, qui proinde à Gentilibus vocabatur Χρηστὸς, id est, Chrestus, & Christiani vocabātur Chrestiani, quia erant benigni & benefici omnibus. Sensus est, q. d. Idololatræ colunt Deos inutiles, imò maleficos: tales enim sunt dæmones, qui à magis inuocati exilem opem præstant, vt eisdem maiorem noxam, tum in corpore, tum in animo inferant. At Deus noster est vtilissimus, æquè ac beneuolentissimus & beneficentissimus, qui nos omnibus bonis cumulat. Gratulamur ergo nobis de tali Deo Optimo Maximo, quodque nos à Diis pessimis liberarit. Ita Cantacuzenus, qui notat esse Antithesin inter Deum & idola, qualem assignaui.

TV AVTEM DEVS NOSTER] Non sola creatione; sic enim & idololatrarum & infidelium es Deus; sed & vocatione, religione, & cultu: ad tui enim fidem & cultum nos Israëlitas ex omnibus gentibus vocasti, & tibi selegisti.

VERVS] q. d. Idola sunt dij falsi, ideoq; mendaces & fallaces: vnde consulti fallunt, & quæ promittunt, opere non præstant. At Deus noster est Deus verus, ideoque verax & fidelis, Vnde falli vel fallere nequit, sed quæcumque dicit verissima sunt, & quæcumque pollicetur fidelissimè adimplet.

PATIENS] Græcè μακρόθυμος, id est, longanimis, longa patientia multaque tolerantia pollens, vt non statim ad iram conciteris & ad vindictam prosilias, brutaque iactes fulmina, sed patienter offensas toleres, vt hac patientia & misericordia prouoces peccantes ad pœnitentiam, vti superiùs dictum est. Vnde sequitur: *Etenim si peccauerimus*, &c. Longanimitati enim opponitur præceps ira, impatientia, & vindicta, qua pleni sunt dæmones, ideoq; furunt, & leues sui neglectus grauiter vlciscuntur, ac idololatras & magos, minùs sibi obsequentes; pessimè accipiunt & mulctant.

Nota hic quatuor dotes Dei in gubernando; Primam, benignitatem & suauitatem; Secundam, veritatem & fidelitatem; Tertiam, longanimitatem & patientiam; Quartam, misericordiam & clementiam. Hasce à Deo discant & poscant reges, rectores, & gubernatores.

ETENIM SI PECCAVERIMVS, TVI SVMVS, SCIENTES MAGNITVDINEM TVAM] Vers. 2.
Græcè, τὸ κράτος, id est, robur, vim & *potentiam tuam*, vti legit S. August. libr. de Fide, & operib. cap. 22. qua scilicet potes nos punire; cùm idola id facere nequeant, vt dixit in fine cap. præcedentis, qua quoque potes nobis peccata condonare, vt ostendas te in gratia & misericordia non minùs, ac in vi & robore esse potentem, magnificum, liberalem & diuitem, vti Apost. ait Rom. 10. 12. & alibi: summæ enim potentiæ est peccata remittere, vti superiùs ostendi. Sensus ergo est; Primò, q. d. Idololatræ intrepidè peierant & peccant, quia non timent idola sua muta & bruta, sciunt enim illa non posse vlcisci periurium, aliaque scelera: at nos fideles tui, ô Domine, si ex fragilitate peccauerimus, siue venialiter, siue etiam lethaliter, profitemur ingenuè, quòd non possimus te effugere, vt putabant idololatræ effugere se posse Deos suos; quia tui sumus, tuoque dominio subiecti. Et scimus summam tuam potentiam, qua nos punire potes quocumque tandem fugerimus, aliter quàm idola imbecilla & impotentia. Nàm vt ait Dauid psal. 38. 8. *Si ascendero in cælum, tu illic es; si descendero in infernum ades; si sumpsero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis maris: etenim illuc manus tua deducet me, & tenebit dextera tua. Et si peccauerimus, tui sumus*, quoniam scilicet bonum & magnū Deum habemus, qui velit atque possit pœnitentium peccata sanare; non qui nequaquam audeat permanentes in malignitate dispendere. Vnde subdit: *Scientes potentiam tuam*, cui se subtrahere nequeat aut occultare peccator. Ita S. Aug. loco iam citato, qui proinde rectè monet peccatorem non debere sibi blandiri de securitate, cogitando se esse Dei.

Moraliter; *si peccauerimus tui sumus.* Tui per pœnitentiam, confessionem, castigationem; tui per contritionem & charitatem, vti tua fuit S. Magdalena, de qua S. Paulin. ep. 4. ad Seuerum: *Non vnguentum in illa Dominus, sed charitatem dilexit, qua pudenter impudens & pie improba, sine opprobrij & repulsa metu, extraneam sibi domū Pharisæi non inuitata, illa vt petulans penetrauit, qua*

rapitur regnum cælorum: & tâtùm verbis cælestis esuriens, non ad opes illius, sed ad pedes Christi concurris, seque in illis abluit & cibauit; atque ipsos sibi pedes sacrarium, vt ita dixerim, & altare constituit; In quibus libauit fletu, litauit vnguento, sacrificauit affectu. Pœnitens ergo est Dei, quia per contritionem amat Deum, illique se dicat & consecrat. Vnde vicissim à Deo in gratiam, amorem, & fauorem pristinum recipitur. Sic de gentibus à Dijs ad Deum per Christum conuertendis, ait Isaias c. 44. 5. *Iste dicet: Domini ego sum; & ille vocabit in nomine Iacob: & hic scribet manu sua, Domino.* Et Dauid psal. 118 94. *Tuus ego sum,* ait, *saluum me fac, quoniam iustificationes tuas exquisiui.*

Et si non peccauerimus, scimus quoniam apud te sumus computati] S. August. legit *deputati.* Græcè, *tui censemur,* hoc est, si non peccemus magis tibi chari, magisque tibi cordi & curæ sumus. Tu enim iustos & innocentes quasi amicos, imò filios tibi dilectissimos præ toto mundo amas, protegis, dirigis, promoues ad salutem & gloriam omneque bonum. Si ergo peccemus, tui sumus per potentiam, quia in manus potentis iustitiæ tuæ incurrimus: si non peccemus, tui sumus per gratiam & adoptionem. Siue ergo peccemus, siue non peccemus, tui sumus: tu enim es Dominus Deus noster cuius manus effugere non possumus, sed in eas incidimus quidquid agamus. Legit Vulgato in Græco εἰ, id est, *si*, iam illud deest in Græco, qui proinde sic habet: *Non peccabimus autem, cum sciamus nos tibi æstimatos*, vel tibi curæ & in pretio esse. Hoc enim maximè quemlibet nostrum à peccato auocare debet, quòd sciamus nos Deo curæ, charos, & in pretio esse, ac à Deo inchoatè saltem prædestinatos, vt simus sui filij & heredes, ac coheredes Christi: Deus enim omnes fideles & iustos destinauit ad gloriam, itaque inchoatè eos prædestinauit. Ita S. August. de Fide & Oper. cap. 22. qui legit in præterito: *Non peccauimus*, vti correxerunt Louanienses, licèt contextus exigere videatur, *non peccauimus*, vt habent Græca. Quis enim cogitans se in Dei amicitiam, familiam & familiaritatem adscriptum peccare audeat, vt tantum bonum pro vili cupiditate vendat & prodigat? Quis seriò reputans, se à Deo electum & vocatum ad tantam gratiam & gloriam, non contendat totis viribus dignè vocatione tanta viuere, vt dignum se cælicinem & Angelorum socium exhibeat? *Quis dignè cogitans habitationem apud Deum, in qua omnes prædestinatione sunt deputati, qui secundùm propositum vocati sunt, non enitatur ita viuere, vt tali habitationi cõgruat?* ait S. August. loco citato. Secundò, & magis genuinè noster à Castro: Videtur, inquit, Salomon loqui de populi electione præ alijs populis (non de prædestinatione) de qua Moyses Deuteron. 32. 8. *Quando diuidebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israel. Pars autem Domini populus eius: Iacob funiculus hereditatis eius.* Hæc igitur cognitio & persuasio, quòd sumus de numero populi Dei, & quod sumus adscripti in Catalogum fidelium eius, maximè nos continet aut continere debet in omni pudore ac timore, ne peccemus, & eò magis quò magis in eius familiaritatem insinuamur.

Faciet Græcum λελογίσμεθα, id est, tuis rationibus ascripti sumus, tuo computui assignati, tibi computati: λογίζομαι, enim est verbum arithmeticum, & Mercatorum computus designat.

Vers. 3.

Nosse enim te, consummata iustitia est: et scire iustitiam et virtutem tuam, radix est immortalitatis] Τὸ *iustitiam* non est in Græco, sed tantùm, τὸ κράτος, id est, *virtutem*, id est vim, robur & efficaciam; Syrus: *Iustitia perfecta est, vt quis agnoscat te, & vt quis sciat veritatem tuam radicem immortalitatis*; Arabicus: *Quia cognitio tui est iustitia perfecta, & agnitio potentiæ tuæ radix est priuationis mortis. Nosse te*, scilicet nõ tantùm speculatiuè, vti cognouere Philosophi, sed & practicè, vti nosse Deum decet & par est, vt scilicet notitia Dei pariat affectum & amorem Dei: in hoc enim amore, siue charitate sita est perfecta iustitia: *& scire iustitiam & virtutem*, id est potentiam tuam, *radix*, id est, principium *est immortalitatis*: hæc enim scientia, qua scimus Deum esse iustum & omnipotentem, ideoque posse & velle omnia scelera pro meritis punire, ingenerat nobis sanctum Dei timorem, qui nos facit abstinere ab omni peccato, quod est mortis omnisque corruptionis origo, ideoque inducit omnem virtutem, quæ est radix immortalitatis, felicitatis, & gloriæ æternæ. Porrò scientia hæc, siue notitia Dei habetur per fidem. Vnde Apostolus passim ait, nos per fidem iustificatos & saluatos, quia fide inchoatur cursus ad iustitiam, salutem, & immortalitatem. Rom. 1. 17. & cap. 3. 28. & ca. 5. 1. &c. Vide ibi dicta.

Nosse Deũ est perfecta iustitia
Qua ratione.

Deoique τὸ *nosse enim* dat causam præcedentium, cur scilicet professus sit suam de Deo notitiam & fidem, dicens v. 1. *Tu autem Deus noster suauis & verus es*, &c. Et v. 2. *Scientes magnitudinem tuam*; Sed propriè & potissimè dat causam eius, quod immediatè præcessit, *Et si non peccauerimus, scimus quoniam apud te sumus cõputati*; vel vt Græca habent: *Non peccabimus autem, vt qui sciamus nos tibi æstimatos, vel tibi curæ esse.* Scientia enim potentiæ & prouidentiæ Dei causa est, quæ facit nos sedulò cauere omne peccatum, ac extimulat, vt toto nisu studeamus iustitiæ, ad hoc vt Deo placeamus, & ab eo immortalitatem beatam assequamur. Vide dicta ca. 13. 1. & Prouerb. 1. v. 7. Sensus ergo est, q. d. Confessio illa fidei nostræ, qua paulò antè professi sumus te summè benignum, patientem, potentem, misericordem, ac vt talem toto corde amamus & colimus, ideoque vicissim à te amamur, velut toti tui, tibique arctissimo fidei, religionis & charitatis vinculo copulati, hæc, inquam, est nostra perfecta iustitia, ex qua velut radice, pullulat fructus immortalitatis & felicitatis æternæ. Sic Christus ait Ioannis 17. 3. *Hæc est vita æterna* (id est, via ad vitam æternam, eiusque quasi principium & inchoatio) *vt cognoscant* (per fidem) *te solùm verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Fides enim est substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium.* Hebr. 11. 1. vide ibi dicta.

Tropol. B. Laurentius Iustinianus Patriarcha Venet. dictitabat: *Veram hominis scientiam esse scire hæc duo, scilicet Deum esse omnia, & se nihil.* Ita habet eius vita. Ex hac enim scientia & fide se-

quitur diffidentia sui & confidentia in Deum: indè odium sui & amor Dei, quæ est consummata iustitia, consistens in tribus virtutibus Theologicis, putà in eximia fide, spe, & charitate.

Hinc S. Ioannes Apocal. 15. 2. vidit sanctos futuros in fine mundi, visis septem nouissimis orbis plagis, in quibus consummabitur ira Dei, obstupescere, eosque concinentes & exclamantes audiuit: *Magna & mirabilia sunt opera tua Domine Deus omnipotens: iusta & vera sunt viæ tuæ rex seculorum. Quis non timebit te Domine, & magnificabit nomen tuum? quoniam tu solus pius es: Quoniam omnes gentes venient, & adorabunt in conspectu tuo, quoniam iudicia tua manifesta sunt.* Similes eorum voces sunt post excidium Babylonis ca. 18. 8. & seq & c. 11. v. 17. & c. 14. v. 7.

Antistropha Salomoni est gnome Ieremiæ c. 9. v. 3. *Non glorietur Sapiens in sapientia sua, & non glorietur fortis in fortitudine sua, & non glorietur diues in diuitiis suis, sed in hoc glorietur scire & nosse me.*

Anagog. Nosse Deum per visionem beatificam est perfecta iustitia, perfecta, inquam, in gratia & gloria, ideoque confirmata, vt in æternum beatus nulla tentatione, nullo casu ab ea excidere queat. Ita Hugo, qui tamen minùs rectè addit, per Deum intelligi Patrem. q. d. Deum filium agnouimus in incarnatione, Spiritum sanctum in Pentecoste, dum apparuit in linguis igneis. Item in baptismo Christi, dum apparuit in specie columbæ a. Deum patrem simili symbolo non cognouimus in hac vita, sed cognoscemus in futura: vnde tunc erit perfecta Dei cognitio, amor, & iustitia. Hoc enim alienum est à mente & scopo sapientis: hoc etiam non est verum. Nam Pater apparuit in veteri Testamento, æquè ac Spiritus sanctus; cùm tres Angeli apparuerunt Abrahæ repræsentantes tres personas diuinas. Item in Baptismo Christi, vox patris intonuit: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Matth. 3. 17. Eadem vox Patris audita est in transfiguratione Christi. Matth. 17.

Vers. 4. Non enim in errorem induxit nos hominum malæ artis excogitatio, nec vmbra picturæ, labor sine fructu, effigies sculpta per varios colores] Gratias habet Deo, quòd non fuerit ipse quoque in eorum numero, qui falsa numina venerantur, ac fictis decipiuntur imaginibus: Sed loquitur Sapiens in persona totius Israëlis siue populi fidelis, pij, iusti, & sancti. Etsi enim multi, imò longè maior pars in Israële esset iniusta, & in statu peccati mortalis; tamen totus populus vocatur iustus & sanctus, tum, quia vocatus erat à Deo ad iustitiam; tum, quia populus hic erat prosapia & posteritas Abrahæ, Isaac, & Iacob, qui verè erant sancti. Erant ergo Sancti, id est, Sanctorum Patriarcharum filij: tum denique quia multi in populo erant iusti. Simili sensu dicitur Ecclesia sancta, & Apostolus omnes fideles initio Epistolarum suarum vocat sanctos, vt ibi dixi.

Malæ artis excogitatio] Putà ars sculptoria & pictoria pulchriorum simulacrorum & idolorum, quæ mala dicitur, quia allicit ad ea colendum & adorandum, Græcè κακότεχνος ἐπίνοια, id est, maleuola, malefica, maligna; item dolosa, adulterina, perniciosa, & ad exitium hominum comparata, artis Sculptoriæ idolorum adinuentio. Vatabl. *Insidiosum inuentum.* Iansen. *Maligna adinuentio*, qua scilicet per elegantiam, sculpturæ idolorum, rudes incitantur ad idola velut Numina colendum. Noster à Castro, κακότεχνος, ad verbum ex etymo vertit, *malum texens*, malum moliens, aut mali artifex, *excogitatio*, q. d. Inter cetera beneficia, quibus cumulasti populum tuum, illud eximium est, quòd à fallacibus ac perniciosis hominum inuentis conseruasti eum, qui contra Dei legem multa excogitant, moltaque constituunt.

Nec vmbra picturæ] Legit interpres cum Complut. Regius aliis per Diastolen duabus dictionibus, σκιὰ γραφῶν, id est, *vmbra picturæ.* Iam Vaticani per Systolen legunt planiùs & clarius vna dictione, σκιογράφων, id est, *adumbrantium*, idque nectunt sequenti *labor sine fructu.* q. d. Non decepit nos pictorum, qui pingendo res adumbrant & assimilant, labor infructuosus. Sed eodem redit sensus. Vocatur vmbra picturæ ipsa adumbrata, vel vmbrosa, idque Primò, quia origo picturæ est vmbra: nam prima natu alis corporis effigies siue imago, est ipsa eius vmbra: vnde ex vmbra didicerunt homines pingere, & pingendo adumbrare. Quocirca Quintil. lib. 10. *Non esset*, ait, *pictura, nisi qua lineas extremas vmbra, quam corpora in sole fecissent, circumscriberet:* Hinc primæ picturæ fuerunt meræ linearum corporis depicti delineationes, siue circumscriptiones. Audi Plinium lib. 35. c. 3. *Græci*, inquit, *alij Sicyone, alij apud Corinthios repertam* (picturam) *affirmant, omnes vmbra hominis lineis circumducta. Itaque talem primam fuisse* (qualem etiamnum Romæ in priscis operibus cernimus) *secundam singulis coloribus & monochromaton*, id est, vnicolorum *dictam*. Tertia successit ex variis coloribus & polychromatos, id est, multicolor. Pergit Plinius: *Inuentam linearem dicunt à Philocle Ægyptio, vel Cleante Corinthio, &c. Primus inuenit colorare testa* (*vt ferunt*) *trita Cleophantus Corinthius.* Idem li. 35. cap. 5. *Vtraque* (scilicet ars statuaria & pictoria) *cum Phidia cœpit 83. Olympiade, post annos circiter* 332. ex quo cœpit ars sculptoria, vel scalptoria in marmore.

Origo picturæ fuit vmbra.

Secundò, quia in pictura magnæ artis est bene pingere vmbras: per illas enim repræsentantur rerum altitudines, profunditates, montes & valles, distantiæ & interualla. Sanè vidi Romæ per vmbras in parietibus alternatas, ita ad viuum hæc repræsentari, vt quemlibet intuentem dubium redderent, an verè in pariete foret ista eminentia & profunditas, an vero per picturam & artem tantùm esset efficta & adumbrata. Vnde ipsa pictura vocatur adumbratio, & pingere adumbrare, ac σκιόγραφοι, appellantur, qui lineamenta vmbrasque inducunt, quibus ea quæ plana sunt, in pictura eminere videantur.

Effigies sculpta per varios colores] Pro *effigies*, græcè est, εἶδος, id est, forma, species, figura. Vnde diminutiuum εἴδωλον, id est, idolum, q. d. diminuta figura, exilis forma, species parua & contracta, Deiculus, paruus Deus, exiguum Numen.

Pro *sculpta*, græcè est, σπιλωθὲν, id est, maculata,

id est, variegata variis coloribus. Maculæ enim vocantur, tum notæ, quibus pictores solent imagines & picturas distinguere, & illustrare: tum colorum variegationes. Vnde Seneca epist. 116. *Delectant nos, inquit, egestium macula columnarum.* Adde, Sapiens hac voce sugillat idola quasi coloribus, non tam depicta, quàm maculata & sordidata sint, vt ea in odium adducat: tum, quia colores ipsi in se sordidi sunt & maculosi: tum, quia si Deum spectes, vtique idola hæc Dei coloribus depicta, maculata dici debent. Deum enim, qui merus est spiritus, ideoque coloris expers, terrestribus, fœdisque coloribus picturæ inficiunt & maculant, adeoq; Deum exhibent non spiritalem, sed corporeum & coloratum. Noster profundiùs, σπιλωθὲν, vertit *sculpta*, tum vt innuat prisca idola fuisse statuas affabrè exsculptas, quæ deinde variis coloribus pingebantur: tum quia ipsa coloratio & pictura per Catachresin vocatur Sculptura: pictor enim pingendo rem variis coloribus, nunc albicantibus & claris, nunc nigricantibus & obscuris, præsertim dum iis rerum eminentias vel profunditates, siue montés & valles repræsentat (vnde & Græcum σπῖλος, non tantùm maculas, sed & eminentias resque eminentes, vti sunt rupes, scopuli, insulæ in mari, significat) rem ipsam quasi exsculpit, vti videre est in vitris affabrè expictis. Hinc idola quælibet etiam expicta dumtaxat, vocantur sculptilia in Script. vt Exodi 20. 4. *Non facies tibi sculptile,* id est, idolum. psal. 105. 19. *& adorauerunt sculptile.* Isaiæ 42. 17. *Qui confidunt in sculptili,* & passim apud Prophetas.

PER VARIOS COLORES] Græcè χρώμασι διηλλαγμένοις, id est, coloribus variis & distinctis, vanè dispositis & distributis, mira enim in idolis colorum variegatio, rudis populi oculos in admirationem, indeque in cultum & venerationem rapiebat. Vnde sequitur.

Vers. 5. CVIVS ASPECTVS INSENSATO DAT CONCVPISCENTIAM, ET DILIGIT MORTVÆ IMAGINIS EFFIGIEM SINE ANIMA] Græcè ἄπνουν, id est, sine spiritu & respiratione, id est, inanimem & mortuam.

CVIVS] Scilicet effigiei sculptæ, hoc est, idoli. Græca habent in plurali ὧν, id est, *quorum*, scilicet colorum aspectus, eodem sensu. Pro concupiscentia græcè est, εἰς ὄρεξιν, id est, in appetitum, in orexin, in concupiscentiam. Ita Complut. & Regij; licet Vaticani legant, εἰς ὄνειδος, id est, in opprobrium. q.d. aspectus & cultus idolorum colentibus vertitur in probrum. Sensus vulgatæ est q. d. Effigies idoli coloribus variegata & ornata, irritat rudium concupiscentiam & appetitum, vt simulacrum tam elegans pulchreque coloratum adament, colant & venerentur.

Secundò, appositè ad Græca Noster Pineda in Iob. ca. 40. v. 16. n. 4. per concupiscentiam accipit libidinem. q. d. Dæmones in idolo latentes, homines idolum, forma masculi aut feminæ pulchrè depictum & coloratum, intuentes, excitant ad turpem concupiscentiam luxuriæ, vt etiam turpi amore diligant ipsam idoli imaginem mortuam & inanimem, vti Pygmalio rex Cypri, teste Arnobio libr. 6. contra Gentes, idolum Veneris adamabat vt feminam, ac cum eo, quasi cum femina amplexus, oscula, aliosque libidinosos gestus tactusque exercebat. Simile alterius exemplum narrat Plinius libr. 36. ca. 5. Hinc idololatria in Script. vocatur fornicatio, non solùm mystica, sed & realis, quia iuxta templa idolorum erant fornices & meretrices, cum quibus aduenæ scortabantur. Sicque Pineda explicat illud Iob. cap. 40. 16. *sub vmbra dormit*, id est, sub idolo, inquit, latet dæmon, qui proinde vocatur Baal, id est, maritus excitans ad turpem sui amorem; vnde pro *diligit*, græcè est, ποθεῖ, id est, desiderat, concupiscit.

MALORVM AMATORES, DIGNI SVNT Vers. 6.
(Addunt. Lyran. Hugo, Dion. *morte*, sed τὸ *morte* dele cum Roman. & Græcis) QVI SPEM HABEANT IN TALIBVS) perperam aliqui legunt *in tabulis*) ET QVI FACIVNT ILLOS, ET QVI DILIGVNT (Græcè ποθοῦντες, id est, qui desiderant) ET QVI COLVNT. q. d. Iusta idololatrarum mala, imò pessima idola amantium pœna est, ipsa idololatria, quòd scilicet in diis, hoc est, in idolis mutis & brutis, imò diabolicis, ideoque exitialibus, & nocentissimis, spem suam ponant; vtpote à quibus nihil boni sperare possint, sed omne malum, idololatrarum, inquam, omnium, tam eorum, qui Deos illos faciunt & fabricant, quàm qui eosdem amant & colunt. Vatabl. *Malorum amatores, talesque spes habere digni talium opifices, amatores, cultores.* Lucas Brugensis in Notis explicat. q.d. Malitiæ omnis vberrimum fontem amant & ij, qui faciunt idola, & ij qui fieri colique desiderant, & ij qui colunt, ac proinde digni sunt, qui vanas atque inanes spes in illis habeant. Noster verò à Castro sic: *Malorum amatores*, hoc est capti amore studioque idolorum, & digni qui vanam in illis habeant spem, hi sunt, tam qui ea faciunt, quàm qui desiderant, vel amant, vel colunt. Omnia hæc eodem redeunt.

SED ET FIGVLVS MOLLEM TERRAM Vers. 7.
PREMENS, LABORIOSE FINGIT AD VSVS NOSTROS VNVMQVODQVE VAS, ET DE EODEM LVTO FINGIT, QVÆ MVNDA SVNT IN VSVM VASA, ET SIMILITER QVÆ HIS CONTRARIA: HORVM AVTEM VASORVM QVIS SIT VSVS, IVDEX EST FIGVLVS] Pendet hic versus à sequenti v. 8. *Et cum labore,* &c. Ostendit inanitatem & vilitatem idoli ex vilitate materiæ & artificis, putà figuli. q. d. Videte, imò manibus tangite quam idola sint vilia & lutea, imò merum lutum. En tibi figulus ex eodem luto vasa facit alia munda & pulchra, v. g. patinas, quibus cibi inferantur in mensam; alia contraria, putà sordida & spurca, v. g. matulas ad excipiendum vrinam, quod Paulus Rom. 9. ait, *ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam*; atque huius discretionis & diuersitatis iudex, moderator, & arbiter est figulus, qui iudicat & eligit hanc luti partem ad formandum ex ea patinas, illam verò ad formandas matulas, aliaque vasa ad alios vsus, prout ipsi libuerit & visum fuerit: Atqui figulus vt subdit v. 8. simili modo ex eodem luto fingit idolum, iudicatque & eligit ad hoc partem luti, quæ ipsi aptior videtur. Ergo idolum si materiam spectes planè simile, imò idem est cum materia, patinarum & matularum, quæ vilissima est, putà

Figuli causa idololatriæ.

putà lutum sin artificem spectes, idem est figulus, qui idolum, & qui matulam fingit. Quàm ergo vilis est figulus & vile lutum, tam pariter vile est opus eius, putà idolum ab eo plasmatum. Quare rectè Arnob. libr. 6. contra Gentes, Idololatras hoc argumento velut telo pungit & perimit: *Quæ enim est ergo ratio*, inquit, *vt si omnia hæc corpora intacta atque insecta permanserint, careant vi numinis atque auctoritate cælesti, ea formas si accipiant hominum, si auriculas, nasos, buccas, labra, oculos, cilia, continuò dij fiant, & in ordinem cælitum referantur, & censum? Nouitatis aliquid fictio corporibus his addit, vt adiectione ipsa cogamini, aliquid eis credere diuinitatis maiestatisque collatum?* &c.

Præ ceteris idolis aureis & æreis meminit Luteorum, tum quia hæc plurima erant, & à pauperibus passim paruo pretio comparabantur; tum quia luteorum vilissima est materia, sordidissima plasmatio, sordidissimus artifex; qui tamen plenum in ea habet dominium & imperium, vt mira facilitate ex luto molli formet & fingat illa eâ formâ & figurâ, quæ ipsi libitum fuerit; quæ omnia vilitatem summam idolorum coarguunt. Vnde subdit.

Vers. 8. ET CVM LABORE VANO DEVM FINGIT DE EODEM LVTO ILLE, QVI PAVLO ANTE DE TERRA FACTVS FVERAT, ET POST PVSILLVM REDVCIT SE, VNDE ACCEPTVS EST, REPETITVS ANIMÆ DEBITVM, QVAM HABEBAT] q.d. Quæ insania est luteum idolum à figulo ex eodem luto, quo patinæ & matulæ sunt formatæ, effectum censere esse Deum, cùm & ipse figulus sit homo mortalis ex simili luto & terra à Deo in Adamo protoplasto formatus & plasmatus, ac mox in eandem terram moriens sit rediturus, cùm Deus animam, quam dedit, ab eo repetet. Nec enim homo, qualis est figulus, potest formare Deum, nec mortalis immortalem, nec luteus cælestem: qua ratione enim figulus statuis luteis à se plasmatis Numen inspiret, & diuinitatem tribuat?

Solerter Hugo aduertit, iustum congruumque Dei iudicium, & vindictam, qua fit vt figulus, & idololatra, qui de terra factus animam, id est, rationem sequi noluit, quæ Deum dictabat colendum, & propter quam similis erat ipsi, viliorem ipsi partem, nempe terrenum corpus auscultando, luteum quoque adorat, proprio corpori similem, Deum. Idem mysticè faciunt guloti, luxuriosi ceterique peccatores. Pro *labore vano*, græcè est, κακόμοχθος, quod Osorius vertit: *Operarius laboriosus & impius*; alij, *malè laborans*; Vatab. *pessimè locans operam.*

REDVCIT SE] q. d. Figulus breui moriens redibit in terram, ex qua corpus eius formatum est, *repetitus animæ debitum*, moriendi scilicet, seu è corpore discedendi: nempe cùm Deus ab anima repetit debitum migrandi è corpore, & ad se redeundi, vt debitorum, id est, culparum commissarum, ac præsertim idololatriæ & idolorum à se fictorum, rationem exactam Deo vero reposcenti reddat. q. d. Quàm vanum & stultum est credere, quod figulus fingat Deum, qui à Deo suum esse accipit, breuique illud Deo datori restituit, ac rationem illius bene vel malè expensi reddet? Hinc Moral. disce animam & vitam non esse nostram, sed Dei, qui illius Dominus eius

A vsum dumtaxat nobis concessit, eamque quasi mutuo dedit, vt illa scilicet vtamur ad Dei voluntatem & laudem; quod si abutamur ad idolum quodpiam honoris, superbiæ, auaritiæ, aut luxuriæ nobis effingendum, acrem in iudicio à nobis rationem sui dati, vel potiùs mutui reposcet, eiusque abusum æternis ignibus puniet, iuxta parabolam talentorum. Matth. 25. 15 tunc abutens audiet à Christo iudice illud: *Stulte hac nocte animam tuam repetunt à te; quæ autem parasti cuius erunt?* Lucæ 12. 20. Deus ergo est creditor, homo debitor, debitum est anima eiusque culpæ: mors est debitum naturæ, gehenna est debitum culpæ: quare qui peccat, fructum facit morti secundæ, id est, fructificat gehennæ, ait S. Ambrosius in cap. 7. Roman. Simili modo terra ab hominibus morientibus repetit debitum corporis ex se accepti, iuxta illud Eccles. 12. 7. *Reuertatur puluis in terram suam*

B *vnde erat, & spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.* Vide ibi dicta. Hinc S. Ambrosius libr. de Bono mortis c. 10. Probat animæ immortalitatem: *Numquid dixit*, inquit, *mortalem in te animam esse? Non: sed reposcatur à te; Quæ data est, reposcitur, vel repetunt à te. Repetitur enim anima, non interimitur. Quod repetitur manet; quod interimitur non manet.*

SED CVRA EST ILLI, NON QVIA LABORATVRVS EST, NEC QVONIAM BREVIS ILLI VITA EST, SED CONCERTATVR AVRIFICIBVS ET ARGENTARIIS: SED ET ÆRARIOS IMITATVR, ET GLORIAM PRÆFERT; QVONIAM RES SVPERVACVAS FINGIT] Prosequitur ostendere dementiam figuli, siue idoloplastæ. q. d. Figulus fingens idolum Vers. 9.

C luteum, nec labori parcit, nec vitæ. Nam non curat nec cogitat laborem, qui ei magnus subeundus est, vt singula membra idoli, instar membrorum hominis distinctè, perfectè & eleganter efformet. Rursum, non curat nec cogitat, quod ei breuis vita supersit, quæ rebus vtilioribus & saluti æternæ procurandæ erat impendenda, sed lucrum dumtaxat spectat & honorem, vt audiat: Ecce hic est insignis idoloplastes. Quare ambitiosè certat cum aurificibus, argentariis, & ærariis, vt æquè perfectè, imò perfectiùs idola effingat ex luto, quàm illi ex auro, argento, & ære. Contendit ergo in arte & forma æquare vel superare illos, esto in materia ab iisdem superetur. Iuuenalis ridet Ægyptios, quod allia & porros pro diis colerent, atque:

O Sancta gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
D *Numina.*

Simili modo rideas idoloplastas, iisque dicas:

O sanctos plastos, qui luteanumina plasmant,
O sanctas palmas, queis condere numina fas est,
O dios digitos, qui possunt fingere diuos.

NON QVIA LABORATVRVS EST] Labor hic à variis variè accipitur. Primò, & genuinè pro eo, quo figulus operosè laborat in formando idolo, singulisque eius partibus & membris, iisque conseruandis ne rumpantur vel frangantur, vti iam dixi. Secundò, quo laborat morbo, quem ex nimio plasmandi labore diurno & nocturno contrahit. Vnde Petrus Nannius hic: *Laboraturus*, inquit, id est, *ægrotaturus*. Κάμνοντες, enim vocantur ægri vel mortui. q. d. Figulus intentus lucro, & gloriæ nimio labore se conficit,

perdit & interimit. Tertiò, quo laborabit in morte, cùm repetetur ab eo animæ debitum, & in gehenna, vbi ardebit ob sua idola, quæ finxit. Ita Iansen.

CONCERTATVR] Græcè ἀντερείδεται, id est, contra aduersarium vel æmulum contendit, certat, pugnat, vt artis suæ excellentia plus lucri & gloriæ referat.

GLORIAM PRÆFERT, QVONIAM RES SVPERVACVAS FINGIT] Id est, vt Græcè: *Gloriam æstimat, quod κίβδηλα, id est, adulterina fingit*; Vatabl. *Gloria sibi ducit, quòd fingat imposturas*; alij, *quòd fingat adulteria*. i. res adulteratas & falsatas, putà idola, quę non sunt numina, sed numinum figmenta & portenta, ideoque sunt dij adulterini & falsati, hoc est adumbrati, picti, ficti, & falsi. Græcum enim κίβδηλον, significat rem adulteratam, ementitam, fictam, & propriè dicitur de nummis subæratis, cùm scilicet aureis æs miscetur, quòd eos vitiat & adulterat: Simili enim modo idolum est Deus, non verus, sed ementitus & adulteratus. Quocirca Tertul. lib. de Idol. c. 7. asserit, Christianos artifices, qui lucri causæ simulacra fingunt idololatris, ejciendos esse ab Ecclesia, imò manus eis esse amputandas: *Tota die*, inquit, *ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab Idolis in Ecclesiam venire, de aduersaria officina in domum Dei venire, attollere ad Deum patrem manus matres idolorum: his manibus adorare, quæ foris aduersus Deum adorantur, eas manus admouere corpori Domini, quæ dæmonijs corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit, si ab alijs manibus accipiant, quòd contaminant; sed etiam ipsa tradunt alijs, quod contaminauerunt. Adleguntur in ordinem Ecclesiasticum artifices idolorum, Pro scelus! semel Iudæi Christo manus intulerunt, isti quotidie corpus eius lacessunt; O manus præcidendæ? Viderint iam, an per similitudinem dictum sit: si te manus tua scandalizat, amputa eam. Quæ magis amputandæ, quàm in quibus Domini corpus scandalizatur?*

Hac de causa S. Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius & Simplicius, sub Diocletiano Imper. gloriosum obiere martyrium, quòd cùm essent summi Sculptores, nullo modo adduci potuerunt, vt idolorum statuas facerent; & ad solis simulachrum ducti, vt illud venerarentur, numquam commissuros se dixerunt, vt adorarent opera manuum hominum. Quamobrem in carcerem coniecti, Scorpionibus cæsi, demum viui plumbeis loculis inclusi in flumen deiecti, corpora solo, animas cælo resignarunt, ac gloriosum de idolis triumphum egerunt. Celebrat Ecclesia illorum diem natalem in Octaua omnium Sanctorum, ac reliquias eorum veneramur Romæ in Ecclesia Sanctorum quatuor Coronatorum.

VERS. 10. CINIS EST ENIM COR EIVS, ET TERRA SVPERVACVA SPES ILLIVS, ET LVTO VILIOR VITA EIVS] Vatab. *Puluis est cor illius: spes item terra vilior, & argilla abiectior vita illius.* Loquitur non de idolo, sed de idoloplasta siue idoli figulo. q. d. Figulus fingens idola, in quibus gloriatur, & iactat suam artem plasmandi, fingit res *superuacuas*, id est, viles falsas & fictas, quia totum *cor*, id est, cogitationem & curam defigit in luto & cinere, vt scilicet ex luto formet vasa & idola lutea, eaque deinde in fornace coquat vrendo ligna, quæ abeunt in cinerem, quare totus luteus & cinereus est, præsertim quia ipse quoque in morte in puluerem & cinerem redibit, iuxta illud Adæ eiusque posteris intentatum à Deo: *In puluerem reuerteris.* Genes. 3. 19. Sapiens crebrò idem hic aliis verbis, iisque obscuris inculcat, vt idolorum odium lectoribus imprimat, vti faciunt Concionatores, cum vitium aliquod prædominans in populo insectantur. Cogor ego Auctorem interpretando assectari, idemque explicando repetere: ne ergo quis me ταυτολογίας accuset.

Pro *cinis*, græcè est, σποδὸς, at non simplex, qui τέφρα dicitur, sed sordidus; & in quo extincti carbones permixti sunt, & aliarum rerum reliquiæ, putà fragmenta testarum, quæ igne ardentiore in fornace sæpè dissiliunt, & franguntur. In his ergo est totum *cor*, id est cogitatio, & occupatio figuli, vt ipse totus cineri & luto immersus, vitam inter cineres non humanam & vitalem, sed cineream & funebrem agere videatur. Ita Lyran. Cinis inquit, est cor figuli per affectionem, quia vt ait S. Aug. Diligis terram, terra es: diligis cælum, cælum es: Diligis Deum, quid dicam? diuinus imò Deus es: amor enim transformat amantem in amatum; anima enim magis est vbi amat, quàm vbi animat. Idem S. Aug. li. 2. de Serm. Domini in Monte c. 9. *Quemadmodum*, inquit, *terra appellatus est peccator, cum ei dictum est: Terra es, & in terram ibis: sic cælum iustis è contrario dici potest: Iustis enim dicitur. Templum Dei sanctum est, quod estis vos. Quapropter si in templo suo habitat Deus, & sancti templum eius sunt; rectè dicitur, qui in cælis es, qui es in sanctis: Et accommodatissima ista similitudo est, vt spiritaliter tantùm interesse videatur inter iustos & peccatores, quantum corporaliter inter cælum & terram. Cuius rei significandæ gratia, cum ad orationes stamus, ad Orientem conuertimur, vnde cælum surgit: non tanquam ibi sit Deus, & quasi cæteras mundi partes deseruerit, qui vbique præsens est, non locorum spatiis, sed maiestate potentia; sed vt admoneatur animus ad naturam excellentiorem se conuertere, id est, ad Dominum, cùm ipsum corpus eius quod est terrenum ad corpus excellentius, id est, ad corpus cæleste conuertitur.* Et post nonnulla: *Vt cum aliquando cognouerint dignitatem animæ, cæleste etiam corpus excidere, magis eum quærat in animo, quàm in corpore etiam cælesti.*

TERRA SVPERVACVA SPES ILLIVS EST] Id est, terram vilem sperat, putà vile lucrum, vile aurum & argentum: hæc enim nil aliud sunt, quàm terra alba & rubra, ait S. Bernard. græcè est: *Terra vilior spes illius, & luto abiectior vita eius*, quia spem sitam habet in luteo idolo, quod ideò terra ipsa vilius est: nam terra vti à Deo creata est, manet id quod est: at idolum habet id, quod non est; existimatur enim Deus, cùm minime sit. Vnde & abiectiùs figulus viuit, quàm est ipsa terra seu lutum idoli, quia luto se subijcit, vt seruum Domino, & vt creaturam creatori suo. Denique Syrus vertit: *Terra spes eius, & lutum improperij habitaculum illius.* Figulus enim perpetim tractat lutum, vt in eo velut domo sua habitare videatur.

Tropolog. Tropol. notantur hic tria primaria vitia. Cinis enim, qui ex igne gignitur, notat iram & superbiam: terra, quæ producit fruges & opes,

auaritiam: lutum, quod inficit & maculat, gulam & luxuriam. Auari enim idolum est aurum, superbi honor, gulæ & luxuriæ vina & veneres: sed hæc omnia lutea, id est, vilia & fragilia sunt, ac in terram cineremque cum ipso homine abeunt, iuxta illud Iob 30.19. *Comparatus sum luto, & assimilatus sum fauillæ & cineri.* Calor enim naturalis velut ignis hominis radicale humidum depascitur. Quocirca moritur homo, corpusque abit in cinerem & terram. Vnde c.a.3. dixit: *qua* (scintilla) *extincta cinis erit corpus nostrum*, quasi cremium ex igne residuum. Vide ibi dicta.

Vers. 11. QVONIAM IGNORAVIT QVI SE FINXIT, ET QVI INSPIRAVIT ILLI ANIMAM, QVÆ OPERATVR, ET QVI INSVFFLAVIT EI SPIRITVM VITALEM] Græcè: *Quoniam enim, qui se finxit, nesciuit, & qui inspirauit illi vegetam animam, qui insufflauit spiritum vitalem.* q. d. Figulus totum cor habet in idolo quod fingit, quia adeò cæcus est, vt ignoret Deum verum, qui se finxit, imò ex nihilo creauit, quique illi inspirauit animam, quæ semper aliquid operatur, ac spiritum vitalem ei inflauit. Dat rationem, cur dixerit, quòd cor figuli sit cinis, ideoque ipse sit terra vilior & luto abiectior, quia scilicet luto se subijcit quasi suo idolo: non enim cognoscit Deum verum, vitæ suæ & omnium bonorum auctorem & datorem. Pro *quæ operatur* græcè est, ἐνεργοῦσαν, id est, operantem, vegetam, efficacem, quæ non est otiosa & cassa, sed semper est in actu & semper agit aliquid, quod eius vim & vigorem vitalem demonstrat: quàm proinde Cicero Tuscul. 1. continuatam quamdam & perennem motionem nuncupat. Anima enim est vitæ & vitalis operationis, quæ ex vita iugiter manat, fons & origo. Sicut enim fons semper scaturiens numquam quiescit aut sistit; sic & anima numquam quiescit, sed semper corpus vegetat, membra viuificat, cerebrum animat, ac in singulas partes corporis per spiritus vitales & animales, vegetationem, vitam, sensum & motum influit; cuius rei index est pulsus, qui in perpetua est agitatione & motu quamdiu homo viuit; qui si cesset, homo moritur. Item *spiritus vitalis*, id est, vis respirandi, & respiratio continua per omnem vitam, qua desinente homo extinguitur & desinit. Quare perperam nonnulli ex hoc loco censuerunt in homine plures esse animas, scilicet duas aut tres, nimirum vegetatiuam, sensitiuam, & rationalem. Vna enim est in homine anima rationalis, sed virtute triplex; ipsa enim sola obit omnia munia, quæ in plantis obit anima vegetatiua, & in animalibus anima sensitiua, & in angelis anima, vt ita dicam, rationalis. Ipsa ergo vegetat hominem vt crescat; Ipsa videt, audit, sentit; ipsa intelligit & ratiocinatur. Posset quoque per spiritum vitalem accipi ipsa anima: hæc enim dicitur anima, quatenus corpus animat & viuificat, eadem dicitur Spiritus; tum, quia ipsa est spiritalis & corporea; tum, quia hominì tribuit vim respirandi; tum quia spiritus vitales & animales capiti, totique corpori producit & subministrat.

Vers. 12. SED ET ÆSTIMAVERVNT LVSVM ESSE VITAM NOSTRAM, ET CONVERSATIONEM VITÆ COMPOSITAM AD LVCRVM, ET OPORTERE VNDECVMQVE ETIAM EX MALO ACQVIRERE] Vatab. *Verùm isti ludicram vitam nostram existimant, & cursum ætatis lucrosam nundinationem, vt qui dicant vndecumque, etiam ex malo rem faciendam*; Syrus: *& reputauerunt habitaculum vitæ suæ risum, & habitaculum suum tamquam tempus & venditionem mercatoris, & omnis mercatura eius in malo*; Arabicus: *Et censuerunt ætatem nostram lucrum ad manendum*, (vel *lucrum confusionis, & qui adicunt se indigere, hinc lucrantur ex malo.* Assignat radicem mali, putà cur figuli fingant idola, quia scilicet censent omnia, quæ in vita hac geruntur, non esse res serias, à quibus pendeat salus & æterna hominis felicitas, sed ludicras, quibus homines ceu pueri suis pupis modico tempore, quo viuunt, ludant; ideoque idola quasi pupas fingunt, vt ijs quasi Dijs ludicris, ludant & illudant hominibus, eorumque opes & bursas, siue per fas, siue per nefas emungant, dum figmenta hæc sua ludicraque idola carò quibuslibet vendunt. Pro *lusum* enim græcè est, παίγνιον, id est, ludicrum, lusus, ludibrium, ac præsertim delectamenta, quibus ludunt pueri, vti sunt imagunculæ & effigies, præsertim quas ipsi formant ex terra vel luto: à παίζω enim, id est, ludo dicitur παῖς, id est, puer, quasi lusor; & παίγνιον, id est, res ludicra, qua puer ludit; vel certè à παῖς, dicitur, à παίζω, id est, ludo, iocor instar pueri. Perperam pro *lusum* nonnulli legunt *luxum*. Vnde Lyran. per lusum accipit luxũ, putà delectationem carnalem. Hugo verò per lusum accipit derisum, quo impij pios derident. Dionys. autem q. d. Idololatræ & impij sectantur bona huius vitæ, quæ ludicra sunt, negligunt verò bona futuræ vitæ, quæ vera sunt & solida. Verùm sensus genuinus est, quem initio dedi, cui adde, lusu hoc notari Atheismum. q. d. Idoloplastæ ludunt suis idolis ijsque ditescunt, quia putant hanc vitam merum esse lusum, nec eius vt rei seriæ rationem exigendam à Deo. Lusus enim merus est lusus, nec ad alium finem refertur, ait Aristot. 10. Ethic. cap. 6. Sic & hi putant vitam hanc non referri ad futuram, sed ea finita animam cùm corpore interire: quare securè epulantur, ludunt, scurrantur, &c. vti dixit cap. 2.

Hinc S. Thomas 2.2. q. 168. art. 2. ad 2. censet hoc loco redargui eos, qui immoderati & nimij sunt in lusu, vt in eo summum bonum & felicitatem constituere videantur, quos ipse redarguit ex dicto Ciceron. libr 1. de Officiis dicentis: *Non ita generati à natura sumus, vt ad ludum & iocum facti esse videamur, sed ad seueritatem potiùs, & ad quædam studia grauiora atque maiora* (idem asserit Aristot. libr. 10. Ethic. cap. 6.) & ex illo S. Chrys. hom. 6 in Matth. *Non dat Deus ludere* (lusu nimio vel vetito) *sed diabolus. Audi quid ludẽtes passi sũt. Sedit populus manducare & bibere & surrexerunt ludere*, cùm adorarunt vitulum aureum. Exodi 32. Quocirca S. Thomas, ibidem assignat virtutem Eutrapeliam, cuius officium est moderari iocos & ludos, vt nec nimij sint, nec nimis parci; quo fit vt homo, nec nimis leuis & ludicrus, nec nimis serius, stoicus & tetricus, sed festiuè grauis, & grauiter festiuus euadat: citatque illud Ciceronis libr. 1. de Officiis: Ludo & ioco vti quidem licet, sed sicut somno, & quiete, ceteris tunc, cum grauibus seriisque rebus satisfecerimus, iuxta illud Catonis:

Eutrapelia ludorum.

Lusu vt somno vtendum.

perdit & interimit. Tertiò, quo laborabit in morte, cùm repetetur ab eo animæ debitum, & in gehenna, vbi ardebit ob sua idola, quæ finxit. Ita Iansen.

CONCERTATVR] Græcè ἀντερείδεται, id est, contra aduersarium vel æmulum contendit, certat, pugnat, vt artis suæ excellentia plus lucri & gloriæ referat.

GLORIAM PRÆFERT, QVONIAM RES SVPERVACVAS FINGIT] Id est, vt Græcè: *Gloriam æstimat, quòd κίβδηλα*, id est, *adulterina fingit*; Vatabl. *Gloria sibi ducit, quòd fingat imposturas*; alij, *quòd fingat adulteria*. i. res adulteratas & falsatas, putà idola, quæ non sunt numina, sed nominum figmenta & portenta, ideoque sunt dij adulterini & falsati, hoc est adumbrati, picti, ficti, & falsi. Græcum enim κίβδηλον, significat rem adulteratam, ementitam, fictam, & propriè dicitur de nummis subæratis, cùm scilicet aureis æs miscetur, quòd eos vitiat & adulterat: Simili enim modo idolum est Deus, non verus, sed ementitus & adulteratus. Quocirca Tertul. lib. de Idol. c. 7. asserit, Christianos artifices, qui lucri causa simulacra fingunt idololatris, eijciendos esse ab Ecclesia, imò manus eis esse amputandas: *Tota die*, inquit, *ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab Idolis in Ecclesiam venire, de aduersaria officina in domum Dei venire, attollere ad Deum patrem manus matres idolorum: his manibus adorare, quæ foris aduersus Deum adorantur, eas manus admouere corpori Domini, quæ dæmonijs corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit, si ab alijs manibus accipiant, quod contaminant; sed etiam ipsa tradunt alijs, quod contaminauerunt. Adleguntur in ordinem Ecclesiasticum artifices idolorum, Pro scelus! semel Iudæi Christo manus intulerunt, isti quotidie corpus eius lacessunt; O manus præcidenda! Viderint iam, an per similitudinem dictum sit: si te manus tua scandalizat, amputa eam. Quæ magis amputandæ, quàm in quibus Domini corpus scandalizatur?*

Hac de causa S. Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius & Simplicius, sub Diocletiano Imper. gloriosum obiere martyrium, quòd cùm essent summi Sculptores, nullo modo adduci potuerunt, vt idolorum statuas facerent; & ad Solis simulachrum ducti, vt illud venerarentur, numquam commissuros se dixerunt, vt adorarent opera manuum hominum. Quamobrem in carcerem coniecti, Scorpionibus cæsi, demum vibi plumbeis loculis inclusi in flumen deiecti, corpora solo, animas cælo resignarunt, ac gloriosum de idolis triumphum egerunt. Celebrat Ecclesia illorum diem natalem in Octaua omnium Sanctorum, ac reliquias eorum veneramur Romæ in Ecclesia Sanctorum quatuor Coronatorum.

VERS. 10. CINIS EST ENIM COR EIVS, ET TERRA SVPERVACVA SPES ILLIVS, ET LVTO VILIOR VITA EIVS] Vatab. *Puluis est cor illius: spes item terra vilior, & argilla abiectior vita illius*. Loquitur non de idolo, sed de idoloplasta siue idoli figulo. q. d. Figulus fingens idola, in quibus gloriatur, & iactat suam artem plasmandi, fingit res *superuacuas*, id est, viles falsas & fictas, quia totum *cor*, id est, cogitationem & curam defigit in luto & cinere, vt scilicet ex luto formet vasa & idola lutea, eaque deinde in fornace coquat vrendo ligna, quæ abeunt in cinerem, quare totus luteus & cinereus est, præsertim quia ipse quoque in morte in puluerem & cinerem redibit, iuxta illud Adæ eiusque posteris intentatum à Deo: *In puluerem reuerteris*. Genes. 3. 19. Sapiens crebrò idem hic alijs verbis, ijsque obscuris inculcat, vt idolorum odium lectoribus imprimat, vti faciunt Concionatores, cum vitium aliquod prædominans in populo insectantur. Cogor ego Auctorem interpretando assectari, idemque explicando repetere: ne ergo quis me ταυτολογίας accuset.

Pro *cinis*, græcè est, σποδὸς, at non simplex, qui τέφρα dicitur, sed sordidus; & in quo extincti carbones permixti sunt, & aliarum rerum reliquiæ, putà fragmenta testarum, quæ igne ardentiore in fornace sæpè dissiliunt, & franguntur. In his ergo est totum *cor*, id est cogitatio, & occupatio figuli, vt ipse totus cineri & luto immersus, vitam inter cineres non humanam & vitalem, sed cineream & funebrem agere videatur. Ita Lyran. Cinis inquit, est cor figuli per affectionem, quia vt ait S. Aug. Diligis terram, terra es: diligis cælum, cælum es: Diligis Deum, quid dicam? diuinus imò Deus es: amor enim transformat amantem in amatum; anima enim magis est vbi amat, quàm vbi animat. Idem S. Aug. li. 2. de Serm. Domini in Monte c. 9. *Quemadmodum*, inquit, *terra appellatus est peccator, cum ei dictum est: Terra es, & in terram ibis: sic cælum iustus è contrario dici potest: Iustis enim dicitur, Templum Dei sanctum est, quod estis vos. Quapropter si in templo suo habitat Deus, & sancti templum eius sunt; rectè dicitur, qui in cælis es, qui es in sanctis: Et accommodatissima ista similitudo est, vt spiritaliter tantùm interesse videatur inter iustos & peccatores, quantum corporaliter inter cælum & terram. Cuius rei significandæ gratia, cum ad orationes stamus, ad Orientem conuertimur, vnde cælum surgit: non tamquam ibi sit Deus, & quasi cæteras mundi partes deseruerit, qui vbique præsens est, non locorum spatiis, sed maiestate potentiæ: sed vt admoneatur animus ad naturam excellentiorem se conuertere, id est, ad Dominum, cùm ipsum corpus eius quod est terrenum ad corpus excellentius, id est, ad corpus cæleste conuertitur*. Et post nonnulla: *Vt cum aliquando cognouerint dignitatem animæ, cæleste etiam corpus excidere, magis eum quærat in animo, quàm in corporetiam cælesti*.

TERRA SVPERVACVA SPES ILLIVS EST] Id est, terram vilem sperat, putà vile lucrum, vile aurum & argentum: hæc enim nil aliud sunt, quàm terra alba & rubra, ait S. Bernard. græcè est: *Terra vilior spes illius, & luto abiectior vita eius*, quia spem sitam habet in luteo idolo, quod ideò terra ipsa vilius est: nam terra vti à Deo creata est, manet id quod est: at idolum habet id, quod non est; existimatur enim Deus, cùm minimè sit. Vnde & abiectiùs figulus viuit, quàm est ipsa terra seu lutum idoli, quia luto se subijcit, vt seruum Domino, & vt creaturam creatori suo. Denique Syrus vertit: *Terra spes eius, & lutum improperij habitaculum illius*. Figulus enim perpetim tractat lutum, vt in eo velut domo sua habitare videatur.

Tropol. notantur hic tria primaria vitia. Cinis enim, qui ex igne gignitur, notat iram & superbiam: terra, quæ producit fruges & opes, Tropolog.

auaritiam : lutum, quod inficit & maculat, gulam & luxuriam. Auari enim idolum est aurum, superbi honor, gulæ & luxuriæ vina & veneres: sed hæc omnia lutea, id est, vilia & fragilia sunt, ac in terram cineremque cum ipso homine abeunt, iuxta illud Iob 30.19. *Comparatus sum luto, & assimilatus sum fauillæ & cineri.* Calor enim naturalis velut ignis hominis radicale humidum depascitur. Quocirca moritur homo, corpusque abit in cinerem & terram. Vnde c.2.3. dixit: *qua* (scintilla) *extincta cinis erit corpus nostrum*, quasi cremium ex igne residuum. Vide ibi dicta.

VERS. 11. QVONIAM IGNORAVIT QVI SE FINXIT, ET QVI INSPIRAVIT ILLI ANIMAM, QVÆ OPERATVR, ET QVI INSVFFLAVIT EI SPIRITVM VITALEM] Græcè: *Quoniam eum, qui se finxit, nesciuit, & qui inspirauit illi vegetam animam, qui insufflauit spiritum vitalem.* q. d. Figulus totum cor habet in idolo quod fingit, quia adeò cæcus est, vt ignoret Deum verum, qui se finxit, imò ex nihilo creauit, quique illi inspirauit animam, quæ semper aliquid operatur, ac spiritum vitalem ei inflauit. Dat rationem, cur dixerit, quòd cor figuli sit cinis, ideoque ipse sit terra vilior & luto abiectior, quia scilicet luto se subijcit quasi suo idolo: non enim cognoscit Deum verum, vitæ suæ & omnium bonorum auctorem & datorem. Pro *quæ operatur* græcè est, ἐνεργοῦσαν, id est, operantem, vegetam, efficacem, quæ non est otiosa & cassa, sed semper est in actu & semper agit aliquid, quod eius vim & vigorem vitalem demonstrat: quam proinde Cicero Tuscul. 1. continuatam quamdam & perennem motionem nuncupat. Anima enim est vitæ & vitalis operationis, quæ ex vita iugiter manat, fons & origo. Sicut enim fons semper scaturiens numquam quiescit aut sistit; sic & anima numquam quiescit, sed semper corpus vegetat, membra viuificat, cerebrum animat, ac in singulas partes corporis per spiritus vitales & animales, vegetationem, vitam, sensum & motum influit; cuius rei index est pulsus, qui in perpetua est agitatione & motu quamdiu homo viuit; qui si cesset, homo moritur. Item *spiritus vitalis*, id est, vis respirandi, & respiratio continua per omnem vitam, qua desinente homo extinguitur & desinit. Quare perperam nonnulli ex hoc loco censuerunt in homine plures esse animas, scilicet duas aut tres, nimirum vegetatiuam, sensitiuam, & rationalem. Vna enim est in homine anima rationalis, sed virtute triplex; ipsa enim sola obit omnia munia, quæ in plantis obit anima vegetatiua, & in animalibus anima sensitiua, & in angelis anima, vt ita dicam, rationalis. Ipsa ergo vegetat hominem vt crescat; Ipsa videt, audit, sentit; ipsa intelligit & ratiocinatur. Posset quoque per spiritum vitalem accipi ipsa anima: hæc enim dicitur anima, quatenus corpus animat & viuificat, eadem dicitur Spiritus; tum, quia ipsa est spiritalis & corporea; tum, quia homini tribuit vim respirandi; tum quia spiritus vitales & animales capiti, totique corpori producit & subministrat.

VERS. 12. SED ET ÆSTIMAVERVNT LVSVM ESSE VITAM NOSTRAM, ET CONVERSATIONEM VITÆ COMPOSITAM AD LVCRVM, ET OPORTERE VNDECVMQVE ETIAM EX MALO ACQVIRERE] Vatab. *Verùm isti ludicram vitam nostram existimant, & cursum ætatis lucrosam nundinationem, vt qui dicant vndecumque, etiam ex malo rem faciendam*; Syrus: *& reputauerunt habitaculum vitæ suæ risum, & habitaculum suum tamquam tempus & venditionem mercatoris, & omnis mercatura eius in malo*; Arabicus: *Et censuerunt ætatem nostram lucrum ad manendum*, (vel *lucrum confusionis, & quia dicunt se omni genere, hinc lucrantur ex malo.* Assignat radicem mali, putà cur figuli fingant idola, quia scilicet censent omnia, quæ in vita hac geruntur, non esse res serias, à quibus pendeat salus & æterna hominis felicitas, sed ludicras, quibus homines ceu pueri suis pupis modico tempore, quo viuunt, ludant; ideoque idola quasi pupas fingunt, vt ijs quasi Diis ludicris, ludant & illudant hominibus, eorumque opes & bursas, siue per fas, siue per nefas emungant, dum figmenta hæc sua ludicraque idola carò quibuslibet vendunt. Pro *lusum* enim græcè est, παίγνιον, id est, ludicrum, lusus, ludibrium, ac præsertim delectamenta, quibus ludunt pueri, vti sunt magunculæ & effigies, præsertim quas ipsi formant ex terra vel luto: à παίζω enim, id est, ludo dicitur παῖς, id est, puer, quasi lusor; & παίγνιον, id est, res ludicra, qua puer ludit: vel certè à παῖς, dicitur, à παίζω, id est, ludo, iocor instar pueri. Perperam pro *lusum* nonnulli legunt *luxum*. Vnde Lyran. per lusum accipit luxũ, putà delectationem carnalem. Hugo verò per lusum accipit derisum, quo impij pios deridant. Dionys. autem q. d. Idololatræ & impij sectantur bona huius vitæ, quæ ludicra sunt, negligunt verò bona futuræ vitæ, quæ vera sunt & solida. Verùm sensus genuinus est, quem initio dedi, cui adde, lusu hoc notari Atheismum. q. d. Idoloplastæ ludunt suis idolis ijsque ditescunt, quia putant hanc vitam merum esse lusum, nec eius vt rei seriæ rationem exigendam à Deo. Lusus enim merus est lusus, nec ad alium finem refertur, ait Aristot. 10. Ethic. cap. 6. Sic & hi putant vitam hanc non referri ad futuram, sed ea finita animam cùm corpore interire: quare securè epulantur, ludunt, scortantur, &c. vti dixit cap. 2.

Hinc S. Thomas 2.2. q. 168. art. 2. ad 2. censet hoc loco redargui eos, qui immoderati & nimij sunt in lusu, vt in eo summum bonum & felicitatem constituere videantur, quos ipse redarguit ex dicto Ciceron. libr 1. de Officiis dicentis: *Non ita generati à natura sumus, vt ad ludum & iocum facti esse videamur, sed ad seueritatem potius, & ad quædam studia grauiora atque maiora* (idem asserit Aristot. libr. 10. Ethic. cap. 6.) & ex illo S. Chrys. hom. 6 in Matth. *Non dat Deus ludere* (lusu nimio vel vetito) *sed diabolus. Audi quid ludere spassi sint. Sedit populus manducare & bibere & surrexerunt ludere*, cùm adorarunt vitulum aureum. Exodi 32. Quocirca S. Thomas, ibidem assignat virtutem Eutrapeliam, cuius officium est moderari iocos & ludos, vt nec nimij sint, nec nimis parci; quo fit vt homo, nec nimis leuis & ludicrus, nec nimis serius, stoicus & tetricus, sed festiuè grauis, & grauiter festiuus euadat: citatque illud Ciceronis libr. 1. de Officiis: Ludo & ioco vti quidem licet, sed sicut somno, & quiete, ceteratunc, cum grauibus serijsque rebus satisfecerimus, iuxta illud Catonis:

Eutrapelia ludorum.

Lusu vt somno vtendum.

perdit & interimit. Tertiò, quo laborabit in morte, cùm repetetur ab eo animæ debitum, & in gehenna, vbi ardebit ob sua idola, quæ finxit. Ita Iansen.

Concertatvr] Græcè ἀντερείδεται, id est, contra aduersarium vel æmulum contendit, certat, pugnat, vt artis suæ excellentia plus lucri & gloriæ referat.

Gloriam præfert, qvoniam res svpervacvas fingit] Id est, vt Græcè: *Gloriam æstimat, quod κίβδηλα*, id est, *adulterina fingit*; Vatabl. *Gloria sibi ducit, quòd fingat imposturas*; alij, *quòd fingat adulteria*. i. res adulteratas & falsatas, putà idola, quę non sunt numina, sed numinum figmenta & portenta, ideoque sunt dij adulterini & falsati, hoc est adumbrati, picti, ficti, & falsi. Græcum enim κίβδηλον, significat rem adulteratam, ementitam, fictam, & propriè dicitur de nummis subæratis, cùm scilicet aureis æs miscetur, quòd eos vitiat & adulterat: Simili enim modo idolum est Deus, non verus, sed ementitus & adulteratus. Quocirca Tertul. lib. de Idol. c. 7. asserit, Christianos artifices, qui lucri causæ simulacra fingunt idololatris, ejiciendos esse ab Ecclesia, imò manus eis esse amputandas: *Tota die*, inquit, *ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab Idolis in Ecclesiam venire, de aduersaria officina in domum Dei venire, attollere ad Deum patrem manus matres idolorum: his manibus adorare, quæ foris aduersus Deum adorantur, eas manus admouere corpori Domini, quæ dæmoniis corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit, si ab alijs manibus accipiant, quòd contaminant; sed etiam ipsa tradunt alijs, quod contaminauerunt. Adleguntur in ordinem Ecclesiasticum artifices idolorum, Pro scelus! semel Iudæi Christo manus intulerunt, isti quotidie corpus eius lacessunt; O manus præcidenda! Viderint iam, an per similitudinem dictum sit: si te manus tua scandalizat, amputa eam. Quæ magis amputandæ, quàm in quibus Domini corpus scandalizatur?*

Hac de causa S. Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius & Simplicius, sub Diocletiano Imper. gloriosum obiere martyrium, quòd cùm essent summi Sculptores, nullo modo adduci potuerunt, vt idolorum statuas facerent; & ad solis simulachrum ducti, vt illud venerarentur, numquam commissuros se dixerunt, vt adorarent opera manuum hominum. Quamobrem in carcerem coniecti, Scorpionibus cæsi, demum viui plumbeis loculis inclusi in flumen deiecti, corpora solo, animas cælo resignarunt, ac gloriosum de idolis triumphum egerunt. Celebrat Ecclesia illorum diem natalem in Octaua omnium Sanctorum, ac reliquias eorum veneramur Romæ in Ecclesia Sanctorum quatuor Coronatorum.

Vers. 10. Cinis est enim cor eivs, et terra svpervacva spes illivs, et lvto vilior vita eivs] Vatab. *Puluis est cor illius: spes item terra vilior, & argilla abiectior vita illius.* Loquitur non de idolo, sed de idoloplasta siue idoli figulo. q. d. Figulus fingens idola, in quibus gloriatur, & iactat suam artem plasmandi, fingit res *superuacuas*, id est, viles falsas & fictas, quia totum *cor*, id est, cogitationem & curam defigit in luto & cinere, vt scilicet ex luto formet vasa & idola lutea, eaque deinde in fornace coquat vrendo ligna, quæ abeunt in cinerem, quare totus luteus & cinereus est, præsertim quia ipse quoque in morte in puluerem & cinerem redibit, iuxta illud Adæ eiusque posteris intentatum à Deo: *In puluerem reuerteris*. Genes. 3. 19. Sapiens crebrò idem hic alijs verbis, ijsque obscuris inculcat, vt idolorum odium lectoribus imprimat, vti faciunt Concionatores, cum vitium aliquod prædominans in populo insectantur. Cogor ego Auctorem interpretandum assectari, idemque explicando repetere: ne ergo quis me ταυτολογίας accuset.

Pro *cinis*, græcè est, σποδὸς, at non simplex, qui τέφρα dicitur, sed sordidus; & in quo extincti carbones permixti sunt, & aliarum rerum reliquiæ, putà fragmenta testarum, quæ igne ardentiore in fornace sæpè dissiliunt, & franguntur. In his ergo est totum *cor*, id est cogitatio, & occupatio figuli, vt ipse totus cineri & luto immersus, vitam inter cineres non humanam & vitalem, sed cineream & funebrem agere videatur. Ita Lyran. Cinis inquit, est cor figuli per affectionem, quia vt ait S. Aug. Diligis terram, terra es: diligis cælum, cælum es: Diligis Deum, quid dicam? diuinus imò Deus es: amor enim transformat amantem in amatum; anima enim magis est vbi amat, quàm vbi animat. Idem S. Aug. li. 2. de Serm. Domini in Monte c. 9. *Quemadmodum*, inquit, *terra appellatus est peccator, cum ei dictum est: Terra es, & in terram ibis: sic cælum iustis è contrario dici potest: Iustis enim dicitur. Templum Dei sanctum est, quod estis vos. Quapropter si in templo suo habitat Deus, & sancti templum eius sunt; rectè dicitur, qui in cælis es, qui es in sanctis: Et accommodatissima ista similitudo est, vt spiritaliter tantùm interesse videatur inter iustos & peccatores, quantum corporaliter inter cælum & terram. Cuius rei significandæ gratia, cum ad orationes stamus, ad Orientem conuertimur, vnde cælum surgit: non tamquam ibi sit Deus, & quasi cæteras mundi partes deseruerit, qui vbique præsens est, non locorum spatiis, sed maiestate potentia, sed vt admoneatur animus ad naturam excellentiorem se conuertere, id est, ad Dominum, cùm ipsum corpus eius quod est terrenum ad corpus excellentius, id est, ad corpus cæleste conuertitur.* Et post nonnulla: *Vt eum aliquando cognouerint dignitatem animæ, cæleste etiam corpus excedere, magis eum quærat in animo, quàm in corpore etiam cælesti.*

Terra svpervacva spes illivs est] Id est, terram vilem sperat, putà vile lucrum, vile aurum & argentum: hæc enim nil aliud sunt, quàm terra alba & rubra, ait S. Bernard. græcè est: *Terra vilior spes illius, & luto abiectior vita eius*, quia spem sitam habet in luteo idolo, quod ideò terra ipsa vilius est: nam terra vti à Deo creata est, manet id quod est: at idolum habet id, quod non est; existimatur enim Deus, cùm minime sit. Vnde & abiectiùs figulus viuit, quàm est ipsa terra seu lutum idoli, quia luto se subijcit, vt seruum Domino, & vt creaturam creatori suo. Denique Syrus vertit: *Terra spes eius, & luteum improperij habitaculum illius.* Figulus enim perpetim tractat lutum, vt in eo velut domo sua habitare videatur.

Tropol. notantur hic tria primaria vitia. Cinis enim, qui ex igne gignitur, notat iram & superbiam: terra, quæ producit fruges & opes, Tropolog.

auaritiam: lutum, quod inficit & maculat, gulam & luxuriam. Auari enim idolum est aurum, superbi honor, gulæ & luxuriæ vina & veneres: sed hæc omnia lutea, id est, vilia & fragilia sunt, ac in terram cineremque cum ipso homine abeunt, iuxta illud Iob 30.19. *Comparatus sum luto, & assimilatus sum fauillæ & cineri.* Calor enim naturalis velut ignis hominis radicale humidum depascitur. Quocirca moritur homo, corpusque abit in cinerem & terram. Vnde c. 2. 3. dixit: *quâ* (scintilla) *extinctâ cinis erit corpus nostrum*, quasi cremium ex igne residuem. Vide ibi dicta.

Vers. 11. QVONIAM IGNORAVIT QVI SE FINXIT, ET QVI INSPIRAVIT ILLI ANIMAM, QVÆ OPERATVR, ET QVI INSVFFLAVIT EI SPIRITVM VITALEM] Græcè: *Quoniam non cognouit, qui se finxit, neque qui inspirauit illi vegetam animam, qui insufflauit spiritum vitalem.* q. d. B Figulus totum cor habet in idolo quod fingit, quia adeò cæcus est, vt ignoret Deum verum, qui se finxit, imò ex nihilo creauit, quique illi inspirauit animam, quæ semper aliquid operatur, aa spiritum vitalem ei inflauit. Dat rationem, cur dixerit, quòd cor figuli sit cinis, ideoque ipse sit terra vilior & luto abiectior, quia scilicet luto se subijcit quasi suo idolo: non enim cognoscit Deum verum, vitæ suæ & omnium bonorum auctorem & datorem. Pro *quæ operatur* græcè est, *ἐνεργοῦσαν*, id est, operantem, vegetam, efficacem, quæ non est otiosa & cassa, sed semper est in actu & semper agit aliquid, quod eius vim & vigorem vitalem demonstrat: quàm proinde Cicero Tuscul. 1. continuatam quamdam & perennem motionem nuncupat. Anima enim C est vitæ & vitalis operationis, quæ ex vita iugiter manat, fons & origo. Sicut enim fons semper scaturiens numquam quiescit aut sistit; sic & anima numquam quiescit, sed semper corpus vegetat, membra viuificat, cerebrum animat, ac in singulas partes corporis per spiritus vitales & animales, vegetationem, vitam, sensum & motum influit; cuius rei index est pulsus, qui in perpetua est agitatione & motu quamdiu homo viuit; qui si cesset, homo moritur. Item *spiritus vitalis*, id est, vis respirandi, & respiratio continua per omnem vitam, qua desinente homo extinguitur & desinit. Quare perperam nonnulli ex hoc loco censuerunt in homine plures esse animas, scilicet duas aut tres, nimirum vegetatiuam, sensitiuam, & rationalem. Vna enim est in homine anima rationalis, sed virtute triplex; D ipsa enim sola obit omnia munia, quæ in plantis obit anima vegetatiua, & in animalibus anima sensitiua, & in angelis anima, vt ita dicam, rationalis. Ipsa ergo vegetat hominem vt crescat; ipsa videt, audit, sentit; ipsa intelligit & ratiocinatur. Possit quoque per spiritum vitalem accipi ipsa anima: hæc enim dicitur anima, quatenus corpus animat & viuificat, eadem dicitur Spiritus; tum, quia ipsa est spiritalis & corporea; tum, quia hominis tribuit vim respirandi; tum quia spiritus vitales & animales capiti, totique corpori producit & subministrat.

Vers. 12. SED ET ÆSTIMAVERVNT LVSVM ESSE VITAM NOSTRAM, ET CONVERSATIONEM VITÆ COMPOSITAM AD LVCRVM, ET OPORTERE VNDECVMQVE ETIAM EX MALO ACQVIRERE] Vatab. *Verùm isti ludicram A vitam nostram existimant, & cursum ætatis lucrosam nundinationem, vt qui dicant vndecumque, etiam ex malo rem faciendam*; Syrus: *& reputauerunt habitaculum vitæ suæ risum, & habitaculum suum tamquam tempus & venditionem mercatus, & omnis mercatura eius in malo*; Arabicus: *Et consueuerunt ætatem nostram lucrum ad induendum*, (vel *lucrum confusionis*, & *quadriciunt sceud gere*, *hinc lucrantur ex malo.* Assignat radicem mali, putà cur figuli fingant idola, quia scilicet censent omnia, quæ in vita hac geruntur, non esse res serias, à quibus pendeat salus & æterna hominis felicitas, sed ludicras, quibus homines ceu pueri suis pupis modico tempore, quo viuunt, ludant; ideoque idola quasi pupas fingunt, vt ijs quasi Dijs ludicris, ludant & illudant hominibus, eorumque opes & bursas, siue per fas, siue per nefas emungant, dum figmenta hæc sua ludicraque idola carò quibuslibet vendunt. Pro *lusum* enim græcè est, *παίγνιον*, id est, ludicrum, lusus, ludibrium, ac præsertim delectamenta, quibus ludunt pueri, vt sunt imagunculæ & effigies, præsertim quas ipsi formant ex terra vel luto: à *παίζω* enim, id est, ludo dicitur *παῖς*, id est, puer, quasi lusor; & *παίγνιον*, id est, res ludicra, qua puer ludit: vel certè à *παῖς*, dicitur, à *παίζω*, id est, ludo, iocor instar pueri. Perperam pro *lusum* nonnulli legunt *luxum*. Vnde Lyran. per lusum accipit luxũ, putà delectationem carnalem. Hugo verò per lusum accipit derisum, quo impij pios derident. Dionys. autem q. d. Idololatræ & impij sectantur bona huius vitæ, quæ ludicra sunt, negligunt verò bona futuræ vitæ, quæ vera sunt & solida. Verùm sensus genuinus est, quem initio dedi, cui adde, lusu hoc notari Atheismum. q. d. Idoloplastæ ludunt suis idolis ijsque discunt, quia putant hanc vitam merum esse lusum, nec eius vt rei seriæ rationem exigendam à Deo. Lusus enim merus est lusus, nec ad alium finem refertur, ait Aristot. 10. Ethic. cap. 6. Sic & hi putant vitam hanc non referri ad futuram, sed ea finita animam cùm corpore interire: quare securè epulantur, ludunt, scurrantur, &c. vti dixit cap. 2.

Hinc S. Thomas 2. 2. q. 168. art. 2. ad 2. censet hoc loco redargui eos, qui immoderati & nimij sunt in lusu, vt in eo summum bonum & felicitatem constituere videantur, quos ipse redarguit ex dicto Ciceron. libr. 1. de Officiis dicentis: *Non ita generati à natura sumus, vt ad ludum & iocum facti esse videamur, sed ad seueritatem potiùs, & ad quædam studia grauiora atque maiora* (idem asserit Aristot. libr. 10. Ethic. cap. 6.) & ex illo S. Chrys. hom. 6 in Matth. *Non dat Deus ludere* (lusu nimio vel vetito) *sed diabolus. Audi quid ludere spassis sit. Sedit populus manducare & bibere & surrexerunt ludere*, cùm adorarunt vitulum aureum. Exodi 32. Quocirca S. Thomas, ibidem assignat virtutem Eutrapeliam, cuius officium est moderari iocos & ludos, vt nec nimij sint, nec nimis parci; quo fit vt homo, nec nimis leuis & ludicrus, nec nimis serius, stoicus & tetricus, sed festiuè grauis, & grauiter festiuus euadat: citatque illud Ciceronis libr. 1. de Officiis: Ludo & ioco vti quidem licet, sed sicut somno, & quiete, ceteris rebus, cum grauibus seriisque rebus satisfecerimus, iuxta illud Catonis:

Eutrapelia ludorum.

Lusu vt somno vtendum.

perdit & interimit. Tertiò, quo laborabit in morte, cùm repetetur ab eo animæ debitum, & in A gehenna, vbi ardebit ob sua idola, quæ finxit. Ita Iansen.

CONCERTATVR] Græcè ἀντερίζεται, id est, contra aduersarium vel æmulum contendit, certat, pugnat, vt artis suæ excellentia plus lucri & gloriæ referat.

GLORIAM PRÆFERT, QVONIAM RES SVPERVACVAS FINGIT] Id est, vt Græcè: *Gloriam æstimat, quòd κίβδηλα*, id est, *adulterina fingit*; Vatabl. *Gloriæ sibi ducit, quòd fingat imposturas*; alij, *quòd fingat adulterina*. i. res adulteratas & falsatas, putà idola, quę non sunt numina, sed numinum figmenta & portenta, ideoque sunt dij adulterini & falsati, hoc est adumbrati, picti, ficti, & falsi. Græcum enim κίβδηλον, significat rem adulteratam, ementitam, fictam, & propriè dicitur de nummis B subæratis, cùm scilicet aureis æs miscetur, quòd eos vitiat & adulterat: Simili enim modo idolum est Deus, non verus, sed ementitus & adulteratus. Quocirca Tertul. lib. de Idol. c. 7. asserit, Christianos artifices, qui lucri causæ simulacra fingunt idololatris, eijciendos esse ab Ecclesia, imò manus eis esse amputandas: *Tota die*, inquit, *ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab Idolis in Ecclesiam venire, de aduersaria officina in domum Dei venire, attollere ad Deum patrem manus matres idolorum: his manibus adorare, quæ foris aduersus Deum adorantur, eas manus admouere corpori Domini, quæ dæmonijs corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit, si ab alijs manibus accipiant, quòd contaminant; sed etiam ipsa tradunt alijs, quod contaminauerunt. Adleguntur in ordinem Ecclesiasticum artifices* C *idolorum, Pro scelus! semel Iudæi Christo manus intulerunt, isti quotidie corpus eius lacessunt; O manus præcidendæ! Viderint iam, an per similitudinem dictum sit: si te manus tua scandalizat, amputa eam. Quæ magis amputandæ, quàm in quibus Domini corpus scandalizatur?*

Hac de causa S. Claudius, Nicostratus, Symphorianus, Castorius & Simplicius, sub Diocletiano Imper. gloriosum obiere martyrium, quòd cùm essent summi Sculptores, nullo modo adduci potuerunt, vt idolorum statuas facerent; & ad solis simulachrum ducti, vt illud venerarentur, numquam commissuros se dixerunt, vt adorarent opera manuum hominum. Quamobrem in carcerem coniecti, Scorpionibus cæsi, demum viui plumbeis loculis inclusi in flumen deiecti, corpora solo, animas cælo resignarunt, ac gloriosum de idolis triumphum egerunt. Cele- D brat Ecclesia illorum diem natalem in Octaua omnium Sanctorum, ac reliquias eorum veneramur Romæ in Ecclesia Sanctorum quatuor Coronatorum.

VERS. 10. CINIS EST ENIM COR EIVS, ET TERRA SVPERVACVA SPES ILLIVS, ET LVTO VILIOR VITA EIVS] Vatab. *Puluis est cor illius: spes item terra vilior, & argilla abiectior vita illius*. Loquitur non de idolo, sed de idoloplasta siue idoli figulo. q. d. Figulus fingens idola, in quibus gloriatur, & iactat suam artem plasmandi, fingit res *superuacuas*, id est, viles falsas & fictas, quia totum *cor*, id est, cogitationem & curam defigit in luto & cinere, vt scilicet ex luto formet vasa & idola lutea, eaque deinde in fornace coquat vrendo ligna, quæ abeunt in cinerem, quare totus luteus & cinereus est, præsertim quia ipse quoque in morte in puluerem & cinerem redibit, iuxta illud Adæ eiusque posteris intentatum à Deo: *In puluerem reuerteris*. Genes. 3. 19. Sapiens crebrò idem hic alijs verbis, ijsque obscuris inculcat, vt idolorum odium lectoribus imprimat, vti faciunt Concionatores, cum vitium aliquod prædominans in populo insectantur. Cogor ego Auctorem interpretando assectari, idemque explicando repetere: ne ergo quis me παλιλογίας accuset.

Pro *cinis*, græcè est, σποδὸς, at non simplex, qui τέφρα dicitur, sed sordidus; & in quo extincti carbones permixti sunt, & aliarum rerum reliquiæ, putà fragmenta testarum, quæ igne ardentiore in fornace sæpè dissiliunt, & franguntur. In his ergo est totum *cor*, id est cogitatio, & occupatio figuli, vt ipse totus cineri & luto immersus, vitam inter cineres non humanam & vitalem, sed cineream & funebrem agere videatur. Ita Lyran. Cinis inquit, est cor figuli per affectionem, quia vt ait S. Aug. Diligis terram, terra es: diligis cælum, cælum es: Diligis Deum, quid dicam? diuinus imò Deus es: amor enim transformat amatorem in amatum; anima enim magis est vbi amat, quàm vbi animat. Idem S. Aug. li. 2. de Serm. Domini in Monte c. 9. *Quemadmodum*, inquit, *terra appellatus est peccator, cum ei dictum est: Terra es, & in terram ibis: sic cælum iustis è contrario dici potest: Iustis enim dicitur. Templum Dei sanctum est, quod estis vos. Quapropter si in templo suo habitat Deus, & sancti templum eius sunt; rectè dicitur, qui in cælis es, qui es in sanctis: Et accommodatissima ista similitudo est, vt spiritaliter tantùm interesse videatur inter iustos & peccatores, quantum corporaliter inter cælum & terram. Cuius rei significandæ gratia, cum ad orationes stamus, ad Orientem conuertimur, vnde cælum surgit: non tamquam ibi sit Deus, & quasi cæteras mundi partes deseruerit, qui vbique præsens est, non locorum spatiis, sed maiestate potentiæ; sed vt admoneatur animus ad naturam excellentiorem se conuertere, id est, ad Dominum, cùm ipsum corpus eius quod est terrenum ad corpus excellentius, id est, ad corpus cæleste conuertitur*. Et post nonnulla: *Vt cum aliquando cognouerint dignitatem animæ, cælestè etiam corpus excedere, magis eum quærat in animo, quàm in corpore etiam cælesti*.

TERRA SVPERVACVA SPES ILLIVS EST] Id est, terram vilem sperat, putà vile lucrum, vile aurum & argentum: hæc enim nil aliud sunt, quàm terra alba & rubra, ait S. Bernard. græcè est: *Terra vilior spes illius, & luto abiectior vita eius*, quia spem sitam habet in luteo idolo, quod ideò terra ipsa vilius est: nam terra vti à Deo creata est, manet id quod est: at idolum habet id, quod non est; existimatur enim Deus, cùm minime sit. Vnde & abiectiùs figulus viuit, quàm est ipsa terra seu lutum idoli, quia luto se subijcit, vt seruum Domino, & vt creaturam creatori suo. Denique Syrus vertit: *Terra spes eius, & luteum improperij habitaculum illius*. Figulus enim perpetim tractat lutum, vt in eo velut domo sua habitare videatur.

Tropol. notantur hic tria primaria vitia. Cinis enim, qui ex igne gignitur, notat iram & superbiam: terra, quæ producit fruges & opes, Tropolog.

auaritiam: lutum, quod inficit & maculat, gulam & luxuriam. Auari enim idolum est aurum, superbi honor, gulæ & luxuriæ vina & veneres: sed hæc omnia lutea, id est, vilia & fragilia sunt, ac in terram cineremque cum ipso homine abeunt, iuxta illud Iob 30.19. *Comparatus sum luto, & assimilatus sum fauillæ & cineri.* Calor enim naturalis velut ignis hominis radicale humidum depascitur. Quocirca moritur homo, corpusque abit in cinerem & terram. Vnde c.2.3. dixit: *qua* (scintilla) *extincta cinis erit corpus nostrum*, quasi cremium ex igne residuum. Vide ibi dicta.

Vers. 11. QVONIAM IGNORAVIT QVI SE FINXIT, ET QVI INSPIRAVIT ILLI ANIMAM, QVÆ OPERATVR, ET QVI INSVFFLAVIT EI SPIRITVM VITALEM] Græcè: *Quoniam enim, qui se finxit, nesciuit, & qui inspirauit illi vegetam animam, qui insufflauit spiritum vitalem.* q. d. Figulus totum cor habet in idolo quod fingit, quia adeò cæcus est, vt ignoret Deum verum, qui se finxit, imò ex nihilo creauit, quique illi inspirauit animam, quæ semper aliquid operatur, ac spiritum vitalem ei inflauit. Dat rationem, cur dixerit, quòd cor figuli sit cinis, ideoque ipse sit terra vilior & luto abiectior, quia scilicet luto se subijcit quasi suo idolo: non enim cognoscit Deum verum, vitæ suæ & omnium bonorum auctorem & datorem. Pro *quæ operatur* græcè est, ἐνεργοῦσαν, id est, operantem, vegetam, efficacem, quæ non est otiosa & cassa, sed semper est in actu & semper agit aliquid, quod eius vim & vigorem vitalem demonstrat: quàm proinde Cicero Tuscul. 1. continuatam quamdam & perennem motionem nuncupat. Anima enim est vitæ & vitalis operationis, quæ ex vita iugiter manat, fons & origo. Sicut enim fons semper scaturiens numquam quiescit aut sistit; sic & anima numquam quiescit, sed semper corpus vegetat, membra viuificat, cerebrum animat, ac in singulas partes corporis per spiritus vitales & animales, vegetationem, vitam, sensum & motum influit; cuius rei index est pulsus, qui in perpetua est agitatione & motu quamdiu homo viuit; qui si cesset, homo moritur. Item *spiritus vitalis*, id est, vis respirandi, & respiratio continua per omnem vitam, qua desinente homo extinguitur & desinit. Quare perperam nonnulli ex hoc loco censuerunt in homine plures esse animas, scilicet duas aut tres, nimirum vegetatiuam, sensitiuam, & rationalem. Vna enim est in homine anima rationalis, sed virtute triplex; ipsa enim sola obit omnia munia, quæ in plantis obit anima vegetatiua, & in animalibus anima sensitiua, & in angelis anima, vt ita dicam, rationalis. Ipsa ergo vegetat hominem vt crescat; Ipsa videt, audit, sentit; ipsa intelligit & ratiocinatur. Posset quoque per spiritum vitalem accipi ipsa anima: hæc enim dicitur anima, quatenus corpus animat & viuificat, eadem dicitur Spiritus; tum, quia ipsa est spiritalis & corporea; tum, quia homini tribuit vim respirandi; tum quia spiritus vitales & animales capiti, totique corpori producit & subministrat.

Vers. 12. SED ET ÆSTIMAVERVNT LVSVM ESSE VITAM NOSTRAM, ET CONVERSATIONEM VITÆ COMPOSITAM AD LVCRVM, ET OPORTERE VNDECVMQVE ETIAM EX MALO ACQVIRERE] Vatab. *Verùm isti ludicram vitam nostram existimant, & cursum ætatis lucrosam nundinationem, vt qui dicant vndecumque, etiam ex malo rem faciendam*; Syrus: *& reputauerunt habitaculum vitæ suæ risum, & habitaculum suum tamquam tempus & venditionem mercatoris, & omnis mercatura eius in malo*; Arabicus: *Et censuerunt ætatem nostram lucrum ad manendum*, (vel *lucrum confusionis*, *& quia dicunt si eadem gere, hinc lucrantur ex malo.* Assignat radicem mali, putà cur figuli fingant idola, quia scilicet censent omnia, quæ in vita hac geruntur, non esse res serias, à quibus pendeat salus & æterna hominis felicitas, sed ludicras, quibus homines ceu pueri suis pupis modico tempore, quo viuunt, ludant; ideoque idola quasi pupas fingunt, vt ijs quasi Dijs ludicris, ludant & illudant hominibus, eorumque opes & bursas, siue per fas, siue per nefas emungant, dum figmenta hæc sua ludicraque idola carò quibuslibet vendunt. Pro *lusum* enim græcè est, παίγνιον, id est, ludicrum, lusus, ludibrium, ac præsertim delectamenta, quibus ludunt pueri, vti sunt imagunculæ & effigies, præsertim quas ipsi formant ex terra vel luto: à παίζω enim, id est, ludo dicitur παῖς, id est, puer, quasi lusor; & παίγνιον, id est, res ludicra, qua puer ludit: vel certè à παῖς, dicitur, à παίζω, id est, ludo, iocor instar pueri. Perperam pro *lusum* nonnulli legunt *luxum*. Vnde Lyran. per lusum accipit luxũ, putà delectationem carnalem. Hugo verò per lusum accipit derisum, quo impij pios derident. Dionys. autem q. d. Idololatræ & impij sectantur bona huius vitæ, quæ ludicra sunt, negligunt verò bona futuræ vitæ, quæ vera sunt & solida. Verùm sensus genuinus est, quem initio dedi, cui adde, lusu hoc notari Atheismum. q. d. Idoloplastæ ludunt suis idolis ijsque ditescunt, quia putant hanc vitam merum esse lusum, nec eius vt rei seriæ rationem exigendam à Deo. Lusus enim merus est lusus, nec ad alium finem refertur, ait Aristot. 10. Ethic. cap. 6. Sic & hi putant vitam hanc non referri ad futuram, sed ea finita animam cùm corpore interire: quare securè epulantur, ludunt, scortantur, &c. vti dixit cap. 2.

Hinc S. Thomas 2.2. q. 168. art. 2. ad 2. censet hoc loco redargui eos, qui immoderati & nimij sunt in lusu, vt in eo summum bonum & felicitatem constituere videantur, quos ipse redarguit ex dicto Ciceron. libr 1. de Officiis dicentis: *Non ita generati à natura sumus, vt ad ludum & iocum facti esse videamur, sed ad seueritatem potius, & ad quædam studia grauiora atque maiora* (idem asserit Aristot. libr. 10. Ethic. cap. 6.) & ex illo S. Chrys. hom. 6 in Matth. *Non dat Deus ludere* (lusu nimio vel vetito) *sed diabolus. Audi quid ludere passi sint. Sedit populus manducare & bibere & surrexerunt ludere*, cùm adorarunt vitulum aureum. Exodi 32. Quocirca S. Thomas, ibidem assignat virtutem Eutrapeliam, cuius officium est moderari iocos & ludos, vt nec nimij sint, nec nimis parci; quo fit vt homo, nec nimis leuis & ludicrus, nec nimis serius, stoicus & tetricus, sed festiuè grauis, & grauiter festiuus euadat: citatque illud Ciceronis libr. 1. de Officiis: Ludo & ioco vti quidem licet, sed sicut somno, & quiete, ceteris tunc, cum grauibus seriisque rebus satisfecerimus, iuxta illud Catonis:

Eutrapelia ludorum.

Lusu vt somno vtendum.

auaritiam: luxum, quod inficit & maculat, gulam & luxuriam. Auari enim idolum est aurum, superbi honor, gulæ & luxuriæ vina & veneres: sed hæc omnia lutea, id est, vilia & fragilia sunt, ac in terram cineremque cum ipso homine abeunt, iuxta illud Iob 30.19. *Comparatus sum luto, & assimilatus sum fauillæ & cineri.* Calor enim naturalis velut ignis hominis radicale humidum depascitur. Quocirca moritur homo, corpusque abit in cinerem & terram. Vnde c. 2.3. dixit: *qua* (scintilla) *extincta cinis erit corpus nostrum*, quasi cremium ex igne residuum. Vide ibi dicta.

Vers. 11. QVONIAM IGNORAVIT QVI SE FINXIT, ET QVI INSPIRAVIT ILLI ANIMAM, QVÆ OPERATVR, ET QVI INSVFFLAVIT EI SPIRITVM VITALEM] Græcè: *Quoniam enim, qui se finxit, nesciuit, & qui inspirauit illi vegetam animam, qui insufflauit spiritum vitalem.* q. d. Figulus totum cor habet in idolo quod fingit, quia adeò cæcus est, vt ignoret Deum verum, qui se finxit, imò ex nihilo creauit, quique illi inspirauit animam, quæ semper aliquid operatur, ac spiritum vitalem ei inflauit. Dat rationem, cur dixerit, quòd cor figuli sit cinis, ideoque ipse sit terra vilior & luto abiectior, quia scilicet luto se subijcit quasi suo idolo: non enim cognoscit Deum verum, vitæ suæ & omnium bonorum auctorem & datorem. Pro *quæ operatur* græcè est, *ἐνεργοῦσαν*, id est, operantem, vegetam, efficacem, quæ non est otiosa & cassa, sed semper est in actu & semper agit aliquid, quod eius vim & vigorem vitalem demonstrat: quam proinde Cicero Tuscul. 1. continuatam quamdam & perennem motionem nuncupat. Anima enim est vitæ & vitalis operationis, quæ ex vita iugiter manat, fons & origo. Sicut enim fons semper scaturiens numquam quiescit aut sistit; sic & anima numquam quiescit, sed semper corpus vegetat, membra viuificat, cerebrum animat, ac in singulas partes corporis per spiritus vitales & animales, vegetationem, vitam, sensum & motum influit; cuius rei index est pulsus, qui in perpetua est agitatione & motu quamdiu homo viuit; qui si cesset, homo moritur. Item *spiritus vitalis*, id est, vis respirandi, & respiratio continua per omnem vitam, qua desinente homo extinguitur & desinit. Quare perperam nonnulli ex hoc loco censuerunt in homine plures esse animas, scilicet duas aut tres, nimirum vegetatiuam, sensitiuam, & rationalem. Vna enim est in homine anima rationalis, sed virtute triplex; ipsa enim sola obit omnia munia, quæ in plantis obit anima vegetatiua, & in animalibus anima sensitiua, & in angelis anima, vt ita dicam, rationalis. Ipsa ergo vegetat hominem vt crescat; Ipsa videt, audit, sentit; ipsa intelligit & ratiocinatur. Posset quoque per spiritum vitalem accipi ipsa anima: hæc enim dicitur anima, quatenus corpus animat & viuificat, eadem dicitur Spiritus; tum, quia ipsa est spiritalis & corporea; tum, quia homini tribuit vim respirandi; tum quia spiritus vitales & animales capiti, totique corpori producit & subministrat.

Vers. 12. SED ET ÆSTIMAVERVNT LVSVM ESSE VITAM NOSTRAM, ET CONVERSATIONEM VITÆ COMPOSITAM AD LVCRVM, ET OPORTERE VNDECVMQVE ETIAM EX MALO ACQVIRERE] Vatab. *Verùm isti ludicram vitam nostram existimant, & cursum ætatis lucrosam nundinationem, vt qui dicant vndecumque, etiam ex malo rem faciendam*; Syrus: *& reputauerunt habitaculum vitæ suæ risum, & habitaculum suum tamquam tempus & venditionem mercatoris, & omnis mercatura eius in malo*; Arabicus: *Et censuerunt ætatem nostram lucrum ad induendum*, (vel *lucrum confusionis, & quia dicunt secundùm genus hominis lucrantur ex malo.* Assignat radicem mali, purà cur figuli fingant idola, quia scilicet censent omnia, quæ in vita hac geruntur, non esse res serias, à quibus pendeat salus & æterna hominis felicitas, sed ludicras, quibus homines ceu pueri suis pupis modico tempore, quo viuunt, ludant; ideoque idola quasi pupas fingunt, vt ijs quasi Dijs ludicris, ludant & illudant hominibus, eorumque opes & bursas, siue per fas, siue per nefas emungant, dum figmenta hæc sua ludicraque idola carò quibuslibet vendunt. Pro *lusum* enim græcè est, *παίγνιον*, id est, ludicrum, lusus, ludibrium, ac præsertim delectamenta, quibus ludunt pueri, vti sunt imagunculæ & effigies, præsertim quas ipsi formant ex terra vel luto: à *παίζω* enim, id est, ludo dicitur *παῖς*, id est, puer, quasi lusor; & *παίγνιον*, id est, res ludicra, qua puer ludit: vel certè à *παῖς*, dicitur, à *παίζω*, id est, ludo, iocor instar pueri. Perperam pro *lusum* nonnulli legunt *luxum*. Vnde Lyran. per lusum accipit luxũ, purà delectationem carnalem. Hugo verò per lusum accipit derisum, quo impij pios derident. Dionys. autem q. d. Idololatræ & impij sectantur bona huius vitæ, quæ ludicra sunt, negligunt verò bona futuræ vitæ, quæ vera sunt & solida. Verùm sensus genuinus est, quem initio dedi, cui adde, lusu hoc notari Atheismum. q. d. Idoloplastæ ludunt suis idolis ijsque ditescunt, quia putant hanc vitam merum esse lusum, nec eius vt rei seriæ rationem exigendam à Deo. Lusus enim merus est lusus, nec ad alium finem refertur, ait Aristot. 10. Ethic. cap. 6. Sic & hi putant vitam hanc non referri ad futuram, sed ea finita animam cùm corpore interire: quare securè epulantur, ludunt, scortantur, &c. vti dixit cap. 2.

Hinc S. Thomas 2. 2. q. 168. art. 2. ad 2. censet hoc loco redargui eos, qui immoderati & nimij sunt in lusu, vt in eo summum bonum & felicitatem constituere videantur, quos ipse redarguit ex dicto Ciceron. libr. 1. de Officijs dicentis: *Non ita generati à natura sumus, vt ad ludum & iocum facti esse videamur, sed ad seueritatem potius, & ad quædam studia grauiora atque maiora* (idem asserit Aristot. libr. 10. Ethic. cap. 6.) & ex illo S. Chrys. hom. 6 in Matth. *Non dat Deus ludere* (lusu nimio vel vetito) *sed diabolus. Audi quid ludẽtes passi sũt. Sedit populus manducare & bibere & surrexerunt ludere*, cùm adorarunt vitulum aureum. Exodi 32. Quocirca S. Thomas, ibidem assignat virtutem Eutrapeliam, cuius officium est moderari iocos & ludos, vt nec nimij sint, nec nimis parci; quo fit vt homo, nec nimis leuis & ludicrus, nec nimis serius, stoicus & tetricus, sed festiuè grauis, & grauiter festiuus euadat: citatque illud Ciceronis libr. 1. de Officijs: Ludo & ioco vti quidem licet, sed sicut somno, & quiete, ceteris tunc, cum grauibus serijsque rebus satisfecerimus, iuxta illud Catonis:

Eutrapelia ludorum.

Lusu vt somno vtendum.

Interpone tuis interdum gaudia curis,
Vt possis animo quemuis sufferre laborem.

Memini in Belgio nonnullos ad leniendum dolorem ex publicis calamitatibus conceptum, instituisse societatem ludi, & ioci, cuius hoc axioma, & hæc norma erat: *Nec nimis iocosus sis, nec nimis grauis. Nec nimis sape, nec nimis desipe.* Sapienter Clemens Alex. lib. 3. Pædag. c. 11. *Non sapit*, inquit, *cui ludus habetur pro serio.* Vnde Ierem. cap. 15. 7. *Non sedi*, inquit, *in consilio ludentium.* Et Thobias c. 3. 17. *Numquam*, ait, *cum ludentibus miscui me, neque cum his, qui in leuitate ambulant participem me prabui.* Ludit mundus cum suis amatoribus, sicut meretrix cum suis amasiis, quos deludit & expilat; perinde ac felis ludit cum mure. Sic Ismael lusit cum Isaac eum persequendo, ideoque domo patris Abrahæ iussu Dei expulsus est. Genes. 20. 10.

Lusitaniæ etymon & antiquitas.

Denique lusus Bacchi fuit socius, à quo Lusitaniam nomen accepisse asserit Plinius lib. 3. ca. 1. *Varro*, inquit, *tradit lusum Liberi patris ac Lysam cum eo bacchantem, nomen dedisse Lusitaniæ, & Pana præfectum eius vniuersæ.* Lusus autem apud Celtiberos regnauit eo tempore, quo Pharao mersus est in mari robro. Ita Berosus libr. 5. Vide hic antiquitatem Lusitaniæ, quæ tempore Moysis & Pharaonis à Luso roge nomen accepit.

Vita est ludus.

Symbolicè, vita nostra lusus est puerorum, comœdia est, tragœdia est, sed videat quisque, vt in ea personam suam decenter agat, & lusum hunc sapienter ludat, quia ab illo pendet cuiusque salus & felicitas perpetua. Iacimus enim aleam de tota æternitate, eaque vel felicissima, vel miserrima, idque irreuocabiliter. Hinc Epictetus Enchir. 23. Tota vita nostra, inquit, mimus est, scena & fabula. Idem dixit Augustus Cæsar moriturus, teste Suetonio.

Gnomæ.

Plato vitam nostram, præsertim adolescentiam iam liberam, comparabat ludo tesserarum, vel ludo aleæ, vbi & iaciendum est, quod sit commodum, & iactu quod cecidit, rectè vsurpandum; ac iacere quidem hanc aleam non esse in nostra potestate, sed Dei, fati, aut fortunæ. Si verò rectè sapimus penes nos esse, quę fortuna obtulit conuenienter accipere, & suo quodque disponere loco, vbi & propria maximè conducant, & quæ præter voluntatem eueniunt, minimè offendant: alioquin ij, qui nulla arte adhibita, nulla prudentia vitam degunt, cùm res secundæ afflan., sortem suam extollunt, cùm aduersæ, deiciunt. Itaque in vtraque fortuna turbantur & numquam quieti sunt, quo modo ægrotos videmus neque calorem ferre posse, neque frigus. Platonem secutus Plutarch. li. de Animi tranquill. cōfert hominis vitam ludo tesserarum: quid iactu cadat, inquit, non est in nobis situm; at quod cecidit rectè disponere, in nobis est: sic euentus in nobis non est: quod euenit id in bonum vertere, nostri muneris est. Synesius lib. 1. de Prouidentia: *Sicut, ait, in Scæna tragœdus, quamcumque ei personam fabulæ choragus imponit, hanc eum bellè agere postulat: Ita Deus nobis & fortuna diuersa vitæ genera, quasi personas quasdam in hac ingenti mundi fabula induit, neque vnius conditio, quàm alterius quidquam est vel melior, vel deterior. Eam vnusquisque gerit vt potest. Potest autem vir bonus omni loco se rectè gerere, siue mendicum ille, siue regem agat. Neque de personis altercari solet. Nam & in tragœdo ridiculum fuerit, hanc illum refugere aut alteram eligere. In anicula enim persona, si placeat, corollas & præconia consequitur: contra verò si in regia se turpiter det, exploditur & exsibilatur: non etiam numquam lapidibus petitur.* S. Chrysost. homil. 47. ad Populum: *Vita, ait, præsens, ludus est, imò quid peius; futura verò non ludicra. Quid enim à pueris differimus ludentibus & domos ædificantibus, nos splendidas erigentes domos? Quid autem à prandentibus illis nos delicatè viuentes? Nihil, nisi quod cum pœna hæc facimus. Si verò nondum rerum veritatem conspicimus, mirandum non est: nondum enim viri facti sumus; cùm autem facti fuerimus, sciemus quòd hæc sunt puerilia; quoniam & illa viri euadentes dimittimus. Cùm autem pueri sumus, seria esse putamus & testas & lutum coagmentantes, non minùs magna erigentibus septa solliciti sumus, veruntamen statim pereunt & collabuntur: & neque si starent vsquam nobis vtilia forent, sicut nec ista splendida domus. Cæli namque ciuem admittere non possunt.* Subdit deinde cælites hos hominum in terra ludos ridere: *Neque cælestem habens patriam, in his morari sustineret: sed quemadmodum nos hæc pedibus destruimus, ita & ille iudicio subuertit: Et sicut nos pueros in subuersione lugentes ridemus, sic & cælites nos hæc ingemiscentes non tantùm rident, verùm & deflent: quoniam & misericordia sunt ipsorum viscera, & hinc multum est damnum. Efficiamur ergo viri. Quousque solo reptamus, in lapidibus & lignis altum sapientes? Quousque ludimus, & vtinam tantùm luderemus. Nunc autem & nostram prodidimus salutem. Et sicut puerult cùm in his studium agunt, litteris neglectis multa sustinent verbera: sic & nos in his omne studium impendentes, dum spiritales exigemus disciplinas, tunc per opera, nec quas præstemus, habebimus, extremam dabimus vltionem, nec vllus erit, qui nos eruet, siue pater, siue frater.* Eadem habet hom. 24. in Matt. Idem epist. 6. *Non est*, inquit, *theatralibus scenis præsens vita dissimilis. Nam vt illic ille saepe actoris, hic iudicis, alter & militis implet officium; vbi autem consecuta nox fuerit, nec imperator agnoscitur imperator, nec iudex qui fuerit, iudex videtur; nec miles postea, qui priùs miles: ita vnusquisque nostrum nullius saculi die, non personis, sed rebus atque actibus competentem accipiet dignitatem.* Ludite mortales, lusu non vitiorum, sed virtutum. Ludit auarus suis nummis, dum per vsuras, fraudes, fas & nefas eos coaceruat. Ludit ambitiosus suis officus & honoribus, quos illicitis artibus sibi comparat. Ludit gulosus suis epulis, luxuriosus suis mulierculis; sed lusum hunc tristis excipit Catastrophe, plausum hunc funestus sequitur planctus, dum à lusu itur ad luctum, à iocis ad focos gehennæ; nec meminit cælestis moniti: *Vdo, Vdo cessa ludo, lusum satis vdo*, nisi dum finito vitæ lusu, post mortem cum Vdone Magdeburgensi ad tartara damnatur, orbi fit ludus, & ludibrium dæmonum. Itáne vili nummo, exili honore, spurca feminæ larua iacitur alea gehennæ, prodigitur beata cæli gloria, luditur, inquam, immensa & interminabilis Æternitas? ô pudor, ô stupor, ô mens amens, ô cor vecors? quàm sapientiùs, saniùs, iucundius & feliciùs ludunt, qui humilitate, charitate, patientia, ceterisque virtutum officiis ludunt, vt ea obeant læti & ludibundi ob certam spem æternæ felicitatis? Quàm bene lusum vitæ suæ lusit S. Paulus dicens: *Spe-*

ectaculum facti sumus mundo, angelis, & hominibus. *Nos stulti propter Christum*, &c. 1. Corinth. 4. 9. A Quàm bene eumdem lusere S. Athanasius, S. Chrysost. S. Antonius, S. Franciscus, ceterique Sancti? Quàm bene suam personam egêre in hac vitæ comœdia & fabula?

ET CONVERSATIONEM VITÆ COMPOSITAM AD LVCRVM] Græcè *τὸν βίον πανηγυρισμὸν ἐμπορικόν*, id est, vitam seu viuendi modum, esse nundinas paratas ad locrum, vel nundinationem quæstuosam, vnde Syrus vertit, *Venditionem mercatoris*, id est, mercatum. Sic Pythagoras, teste Cicerone Tuscul. 5. dixit, vitam hominum similem nundinis, quæ in publicis ludis toto Græciæ concursu celebrabantur, ad quos confluebant omnes, hi vt emerent, illi vt venderent. Sensus est, q. d. Idoloplastæ non aliud cogitant, quàm lucrum. Format ergo idola, vt ea B vendant; itaque opes coaceruent: nec enim alias opes spirituales norunt, nec futuram vitam cogitant aut credunt. Simili modo S. Gregor. Nazianz. in Tetrastichis dixit, vitam hanc esse mercatum spiritualem, in qua cuilibet emere liceat merces virtutum, quibus viuat in futuro sæculo: Finita enim in morte vita, quasi finitis nundinis, nonnulli fas esse quippiam ampliùs comparare. Sed audi Nazianz.

Vita est nundinatio.

Hanc esse vitam, nundinas, credas velim;
Negotiari si scias, lucrum feres.
Caduca mutans commodis perennibus:
Post tempus illud alterum non suppetet.

ET OPORTERE VNDECVMQVE ETIAM EX MALO ACQVIRERE] Græcè, *πορίζειν*. i. quæstum facere. q. d. Idoloplastes totus lucro intentus illud captat ex malo, putà ex idolis, quæ fingit, quæque quasi numina cariùs vendit, quàm C aut materia, aut opera eius mereatur. Sic rude & cupidum vulgus hodie soli lucro intentum, illud ex qualibet re, etiam mala aucupatur. Auari enim in quæstu summum bonum constituunt, ideoque lucrum sibi proponunt quasi Deum.

Vespasianus Imper. ad rem attentiùs ex rebus etiam sordidis, vti ex vrina captabat vectigal & lucrum: Cùm nonnulli obijcerent hoc vectigal esse sordidum, respondit: *Lotium fœtet, at aurum non fœtet, ex qualibet enim re bonus & suauis est odor lucri*. Honestiùs & cordatiùs Chilon apud Laërtium lib. 1. c. 4. *Lucrum*, ait, *scelere partum damnum est non lucrum.*

Vers. 13. HIC ENIM SCIT SE SVPER OMNES DELINQVERE, QVI EX TERRÆ MATERIA D FRAGILIA VASA ET SCVLPTILIA FINGIT] Probat quod dixit, idoloplasten *ex malo acquirere*, ex eo quòd ipse sciat se non posse ex luto, ex quo fingit marulas & patinas, formare & fingere Deos. Quare præ ceteris idololatris & idolorum opificibus, putà argentariis, aurariis & ærariis peccat, quòd illi sæpè ignorantia laborent, ac ex argento, auro, ære fabricent idola; in quæ proinde proniùs se insinuat superbus dæmon, quæ deinde ad alios quoque vsus seruire possunt, putà ad repræsentandos reges, vel homines virtute præcellentes, aut si confringantur, aurum, argentum & æs, in pauperes erogari potest: idolum verò luteum ad nihil valet, nisi vt confractum conteratur pedibus. Vilitas ergo & fragilitas terræ ac luti, figulum idoli de sua im- A pietate conuincit, si nolit prorsus cæcutire & insanire. Scit enim figulus Deos suos esse fictiles; scit pariter illud vulgò tritum: *Figuli opes, fictiles diuitiæ*: scit enim opes suas consistere in vasis figulinis, quæ proinde cum ijs facilè confringantur & pereant. Quæ res ipsum admonet, ne pro lucro tam fragili tantùm idoli nefas committat & fabricet.

OMNES ENIM INSIPIENTES, ET INFELICES SVPRA MODVM ANIMÆ SVPERBI, SVNT INIMICI POPVLI TVI, ET IMPERANTES ILLI.] Perperam Biblia Benedicti habent, *impetrantes illi*. Sensus est q. d. Idololatræ hostes populi tui, v. g. Ægyptij, Ammonitæ, Philisthæi, &c. Sunt superbi, insipientes, & infelices, *suprà modum animæ*, id est, vt græcè est, *super omnem animam*, siue præ omni anima, id est, præ omni homi- B ne, quia ceteri homines esto sint idololatræ, non tamen Deum Deique veri cultores, putà Israëlitas persequuntur, vti faciunt Ægyptij & Philisthini, qui proinde grauissimè in hac vita vel in futura à Deo punientur. Græcè est, *super animas infantium*, vel vt Vatican. *infantis vecordis*. Nil enim insipientius amio à infantis, quæ etsi sit rationalis quoad potentiam, *ratione* tamen ob organorum debilitatem vti nequit; sed infans prorsus est insipiens, & quoad actum irrationalis instar bruti. τὸ ergo *omnes* non potest referri ad τὸ *anima*, cum anima sit femininum; Pro *omnes* verò sit *πάντες*, quod est masculinum. Vers. 14.

Magis propriè & pressè S. Bonauent. Lyran. & Dionys. hostes inquiunt, Israëlitarum dicuntur *superbi suprà modum animæ*, id est, plusquã ani- C ma cuiuspiam possit præsumere & sese extollere, iuxta illud Isaiæ 16. 6. *Superbia eius* (Moab) *& arrogantia eius, & indignatio eius plusquam fortitudo eius*. Hoc enim videtur innuere τὸ *suprà modum animæ*, etsi in Græco sit *super animas infantium*, q. d. Præsumentes suprà id quod valent concipere, vti faciunt pueri stulti & insipientes. Rursum Vatabl. per infantes accipit stultos. Vnde vertit: *Stultorum animis miseriores sunt omnes populi tui inimici, qui eum potentia premunt, eò quod omnia simulacra gentium pro Diis habeãt*. Pro *omnes enim*, græcè est *πάντες δὲ*, id est, *omnes verò*. Sed hæ particulæ sæpè inter se commutantur, ac δὲ sumitur pro γὰρ, id est, *enim*, & vice versa, vti superius ostendi. Occurrit enim tacitæ obiectioni, quasi dicat. Ne mihi idola & idololatras insectanti obiicias, hostes Israëlis esse sapientes & felices, D idque per idola & Deos suos, quos colunt & inuocant, eò quod ipsi tam dominentur imperentque populo Dei putà Israëlitis. Dico enim illos præ ceteris Gentibus esse insipientes & infelices, quia colunt muta & stupida idola, non tantum sua, sed & quantumlibet gentium quantumuis fœda & spurca, quo quid insipientius, vel infelicius? Nam ne Hebræi ex vicinia Ægyptiorum, eorum idololatria inficerentur, præsertim cum eos viderent rerum dominos sibi imperare, hinc contra eos insurgit Sapiens, ac sequent. cap. eorum insipientiam & infelicitatem demonstrat. Eadem de causa Baruch cap. 6. detonat in idola Babyloniorum, vt Iudæos in Babylonicam captiuitatem ituros ab iis colendis auertat. Pro *imperantes* perperam. Lyran.

Hugo, & alij legũt *impreperantes*, græcè enim est, *καταδυναστεύοντες αὐτὸν*, id est, *potentia & vi opprimentes illum*, scilicet populum Dei. Huc facit oratio Esther cap. 14. v. 7. & seq. *Et nunc non eis* (Persis hostibus nostris) *sufficit, quòd durissima nos opprimunt seruitute, sed robur manuum suarum idolorum potentiæ deputantes, volunt tua mutare promissa, vt aperiant ora Gentium, & laudent idolorũ fortitudinem.* &c. Id Gorionides narrans sic Esther facit loquentem: Ecce ipsi non dicunt te (ô Deus) nos in suas manus tradidisse, sed idolis acceptum hoc ipsum ferunt, eaque adorant dicentes: Vos in manus nostras Iudæos dedistis.

Ex hoc loco liquet, Salomonem non esse Auctorem huius libri. Nam eius æuo nullæ gentes dominabantur Israëli, sed potiùs Israël per Salomonem dominabatur ceteris gentibus, præsertim vicinioribus. Quare videtur liber hic scriptus sub tempora Septuag. interpretum, quando Ptolomæus Lagi pater Philadelphi, ac Ægyptij idololatræ imperabant Iudææ, vti dixi in Proœmio. Vnde c. seq. Ægyptios insectari pergit. Quod enim Lyran. censet auctorem libri esse Philonem Iudæum, qui post Christum vixit sub Caio Caligula Cæsare, qui Caius misit statuam suam per totum orbem, quin & Ierosolymam, vt in ea à Iudæis ceterisque gentibus adoraretur, ac Iudæis id facere renuentibus multas facessiuit molestias, qua de causa ad eum à Iudæis missus Philo repulsam tulit. Hoc, inquam, parum verisimile videtur. Quis enim credat hominem Iudæum iam abrogato Iudaismo, infidelem & perfidum, esse auctorem libri canonici sancti & sacri?

VERS. 15. QVONIAM OMNIA IDOLA NATIONVM DEOS ÆSTIMAVERVNT, QVIBVS NEQVE OCVLORVM VSVS EST AD VIDENDVM, NEQVE NARES AD PERCIPIENDVM SPIRITVM, NEQVE AVRES AD AVDIENDVM, NEQVE DIGITI MANVVM AD TRACTANDVM, SED ET PEDES EORVM PIGRI AD AMBVLANDVM] Græcè *ἀργοὶ*, id est, otiosi, inefficaces, inepti ad ambulandum. Pro *vsus*, vt habent Græca & Roman. perperam aliqui legunt *visus*, etsi idem sit sensus. Alludit ad psal. 113. 4. & psal. 134. 16. Verba ex se clara sunt & patent ex dictis. S. Cyprian. lib. 3. Testim cap. 59. pro *digitis manuum*, legit *digiti in manibus*. Sensus est q. d. Ægyptij omnium gentium Deos coluerunt, putà idola, quæ nec veros digitos, nec veros pedes, nec veras manus habent, sed sunt sicut stipites & trunci; quibus, si ipsi eorum figuli similes fierent, homines esse desinerent. Hinc patet Ægyptios vtpote valde superstitiosos, non tantùm suos, sed & aliarum gentium Deos coluisse: idem post eos fecere Romani, vt Deos gentium sibi haberent propitios, itaque per eos gentes omnes sibi subiugarent. Sapienter S. August. libr. 1. de Ciuit. cap. 2. *Nec ideò Troia*, inquit, *perijt, quia Mineruam perdidit. Quid enim priùs ipsa Mineruа perdiderat, vt periret? An fortè custodes suos? Hoc sanè verum est. Illis quippe interemptis potuit auferri. Neque enim homines à simulacro, sed simulacrum ab hominibus seruabatur. Quomodo ergo colebatur, vt patriam custodiret & ciues, quæ suos non valuit custodire custodes?*

VERS. 16. HOMO ENIM FECIT ILLOS, ET QVI SPIRITVM MVTVATVS EST IS FINXIT ILLOS] q. d. Idoloplastes ex luto fecit idola, idemque, qui spiritum à Deo mutuò dumtaxat accepit, vt illum ei in morte reddat & resignet; hinc finxit Deos illos luteos: ergo illi non sunt veri Dij, sed ficti.

NEMO ENIM SIBI SIMILEM HOMO POTERIT DEVM FINGERE] Græcè *πλάσαι*, id est, formare instar figuli, q. d. Nullus idoloplastes potest idolo suo spiritum inserere similem illi, quem ipse à Deo accepit. Quare non potest sibi similem Deum formare, id est, non potest formare idolum, quod habeat animam animæ suæ similem, putà non potest facere idolum animatum & rationale, q. d. Idoli faber & figulus non potest efficere, vt suus Deus, putà idolum, sit homo viuus sibi similis; ergo multò minùs potest efficere, vt idolum sit Deus & Numen: Si enim non potest illi animam, quam habet inserere; multò minùs poterit & afflare Deitatem, quam non habet. Græca hîc variant & mendosa sunt. Quare standum vulgatæ, quæ optimè sensum reddit.

VERS. 17. CVM ENIM SIT MORTALIS MORTVVM FINGIT MANIBVS INIQVIS. MELIOR ENIM EST IPSE HIS QVOS COLIT, QVIA IPSE QVIDEM VIXIT, CVM ESSET MORTALIS, ILLI AVTEM NVMQVAM] q. d. Idoloplastes non potest sibi similem, putà viuum fingere idolum siue Deum, quia cùm sit mortalis, non potest fingere, dareque idolo animam immortalem (huius enim creator est solus Deus immortalis) quare ipse idolum inanime, & quasi mortuum fingat oportet, qua de causa nefarius est, & iniquis manibus nefas operatur: *Melior est enim ipse his quos colit.* Græcè *σεβασμάτων αὐτοῦ*, id est, suis culturis, putà suis idolis & diis, quos ipse vt fabricauit, sic & adorat & colit: idola enim numquam habuerunt animam & vitam, quam habet, vel habuit ipse eorum opifex: animatus autem animaque præditus, longè re inanimi melior & præstantior est. Quid ergo magis nefarium, & iniquum, æquè ac stultum, quàm vt opifex effigiem à se factam & inanimem, ideoque se viuo longè deteriorem extollat super se, faciatque suum Deum, ac vt talem supplex inuocet & adoret? Vnde S. Cyprian. loco citato pro *melior enim*, planiùs legit *melior autem*; quia vt iam dixi hæ particulæ *enim*, *autem* inter se commutantur. Noster tamen profundiùs vertit *enim*, quia dat causam, cur dixerit idoloplasten facere Deum *manibus iniquis*. Causa enim est, quod iniquum sit, vt homo viuus adoret rem mortuam se longè viliorem, infirmiorem, & inualidiorem, atque vt opifex adoret opus suum, cui ipse dedit esse.

VERS. 18. SED ET ANIMALIA MISERRIMA COLVNT INSENSATA ENIM COMPARATA HIS ILLIS SVNT DETERIORA] Pro *miserrima*, græcè est, *ἔχθιστα*, id est, inimicissima, odiosissima, infestissima, vt serpentes, feles, canes, crocodilos, mures, & vermes, quos coluerunt Ægyptij, qui tamen hominibus sunt summè noxij & infesti, ideoque miserrimi: Miserrimum enim est animal, quod homini, qui suus est herus æquè ac finis, cui proinde obedire & seruire debet, est rebelle & infestum, vtpote à suo fine & scopo, ad quem conditum est à Deo creatore, planè aberrans & deuium. Lyran. pro *miserrima* legit *miserrimi*, idque licet minùs genuinè, tamen appositè. q. d. Miserrima animalia pro diis coluerunt Ægyptij,

ideoque miserrimi & ipsi effecti sunt. Talis enim euadit quisque, qualis est Deus, quem colit.

INSENSATA ENIM COMPARATA HIS, ILLIS SVNT DETERIORA] Lyran. pro *miserrima*, quod præcessit legens *miserrimi*, sic explicat, q. d. *Insensata* animalia *comparata his*, scilicet hominibus, sunt ipsis hominibus *deteriora*, vt reddat rationem, cur dixerit miserrimos esse, qui colunt animalia, quia scilicet insensata sunt hominibus se colentibus, vtpote sensu & ratione præditis deteriora. Alij explicant, q. d. *Insensata*, putà lignea & lapidea idola *comparata his*, nempe animalibus, *sunt ipsis deteriora*, q. d. ligneum idolum est deterius animali bruto: Si ergo brutum non est Deus, multò minùs idolum ligneum est Deus.

Verùm hæc parerga sunt, & à Græco dissonantia. Græcus enim sic habet: *Ἄνοια γὰρ συγκρινόμενα τῶν ἄλλων, ἐστὶ χείρονα*, id est, *dementia enim comparata aliis, sunt deteriora.* Vnde & nonnulli Codices Vulgatæ pro *illis* habent *aliis*: Ἄνοια Græcè propriè est nomen substantiuum singularis numeri, significans dementiam, amentiam, furorem: Verum Auctor huius libri, qui subinde verba Græca nouat nouéque accipit (vti Superiùs vidimus) videtur ἄνοια accipere adiectiuè in plurali & in genere neutro vt sit idem quòd ἀνόητα, id est, amentia vel *insensata*. Sensus ergo est, q. d. Quæcumque animalia insensata vel amentia, si cum his comparentur, quæ colũt Ægyptij, inueniemus hæc illis deteriora, hoc est, animalia ab Ægyptijs culta, cùm, si aliis comparentur, amentia inter rationalia sint habenda, hinc illis deteriora sunt? nam cùm omnia expertia rationis sint, illa alia magis cum mente humana consonant, quoniam benigna sunt, hominique vtilia: hæc vero sunt illi inimica, quòd venefica sint, & illi infestissima, vt mireris quæ colant homines suæ obliti humanitatis. Ita Cantacuzenus, Osorius, Emanuel Sa, & Christophorus à Castro:

Rursum, si substantiuè & propriè Græcum ἄνοια, translato accentu ex antepenultima in penultimam accipias in casu datiuo, qui Græcis seruit pro Latino Ablatiuo, vt ἀνοίᾳ, sit idem, quod *cum amentia*, per amentiam, propter amentiam, amenter, stultè & *insensatè*, vti nonnulli in Vulgata legunt pro *insensata*, sic sensus erit, q. d. Hæc animalia infestissima, quæ colunt Ægyptij, amentia hac, seu propter hanc amentiam, qua capti Ægyptij cultum eis exhibent, comparata cum ceteris animalibus, eis sunt deteriora, quod illa Deo placeant, cum vsibus humanis deseruiãt, ad quos sunt creata; hæc verò execranda, cum vsui sibi indebito vsurpatæ diuinitatis accommodata sint. Hinc Vatabl. vertit: *Vt qua aliis comparata, deteriora sint propter hanc dementiam*, Ægyptiorum scilicet, qui animalia tam vilia, & exitialia præ aliis animalibus salutiferis pro Diis colunt, ideoque ea coram Deo deteriora, eique magis exosa, vtpote quasi diuinitatis æmula efficiunt. Dementia enim fuit crocodilos & serpentes comparatos cum equis, bobus, & aliis animalibus, ob hoc pro Diis eligere, quod deteriora sint & magis homini inimica. Hæc enim est demens & insana comparatio & electio. Vnde nonnulli legunt *insensatè*, id est, insanè *comparata*, vt dixi.

A Addit Cantacuzenus, Ægyptios pro diis coluisse muscas & vermes ex putri materia prognatos, ideoque naturæ quasi errata ac peccata, quos proinde initio mundi Deus cum ceteris animalibus non creauerit, nec bonos nominauerit, nec eis benedixerit dicens: *Crescite & multiplicamini*: Hæc enim sunt animalia planè insensata, & ceteris omnibus deteriora. Verùm quid de horum generatione, vel creatione sentiendum sit dixi Genes. 1.

SED NEC ASPECTV ALIQVIS EX HIS ANIMALIBVS BONA POTEST CONSPICERE. EFFVGERVNT AVTEM DEI LAVDEM, ET BENEDICTIONEM EIVS] Pro *conspicere* Codex Montis Amiati legit *concupiscere*. Pro *aliquis* nonnulli manuscripti legunt *aliquid*, q. d. animalia nil boni possunt conspicere. *Tamquam bona*, id est, tamquam pulchra: Hoc enim est, Hebr. B טוב *tob* & Græcum καλόν, q. d. Nemo Ægyptiorum crocodilos & serpentes colentium, illorum aspectu delectatur, sed potius exhorret & abominatur ea vt turpia, deformia, & horribilia. Quis ergo credat illos esse Deos, qui sunt pulcherrimi & suauissimi? aut quod eodem redit, q. d. Sed nec, si quis aspiciat aliqua ex his animalibus, bona ea vel pulchra potest conspicere; nulla enim prædita deprehendit pulchritudine, vt propter eam sint amanda & colenda, sed potius videt ea tetra & horrida, ideoque auersanda & explodenda. Græcè est: *Neque eatenus vt desiderentur tamquam in conspectu animalium bona sunt*, id est, crocodili & serpentes inter cetera animalia bona, pulchra, & speciosa, non sunt boni, desiderabiles & delectabiles conspectu; ergo multò mi- C nùs boni sunt cultu, vt colantur scilicet quasi Dij. Vers. 19.

Aliter Cantacuzenus, q. d. Deus initio mundi non creauit muscas & vermes, quos colunt Ægyptij. Vnde cùm Deus omnia à se creata vidit esse bona, Genes. 1. inter hæc bona non vidit nec numerauerit muscas & vermes. Addit Vatabl. ex Græco animalia, quæ colebãt Ægyptij, putà crocodilos à ceteris animalibus, vt fœdos & tetros vitari ac horreri; q. d. ergo multo magis ijdem ab hominibus non colendi sunt, sed vitandi & cum horrore auersandi, ne animalibus stupidiores esse videantur. Sic enim vertit Vatabl. *Quæque animalibus quidem videantur pulchra, vt eorum desiderio tangantur.*

EFFVGERVNT AVTEM DEI LAVDEM, ET BENEDICTIONEM EIVS] *Effugerunt*, non Ægy- D ptij idololatræ, sed animalia, vt crocodili & serpentes ab iis pro Diis culti. Græcè enim est, ἀπέφυγε, id est, *effugit* in numero singulari, quod Græcæ Syntaxi eleganter concordat cum neutro plurali ζῶα, id est animalia, q. d. Animalia quæ colunt Ægyptij, aliena sunt à Dei laude & benedictione. Colunt enim ipsi serpentes: serpenti autem iam olim Deus maledixit, eò quod seduxerit Euam dicens: *Quia fecisti hoc, maledictus eris super terram.* Genes. 3. Sensus est, q. d. Ægyptij pro Diis colunt serpentes, non tantum exitiales & horridos, sed & à Deo maledictos. Quid ergo boni ab iis sperare possunt? Sunt enim serpentes exosi Deo, hominibus, & animalibus omnibus, ideoque fugiunt lucem, ac hominum, & animalium æquè, ac Dei aspectum, atque in tenebras & latebras sese

abdunt. Hoc notat τὸ *effugerunt*. Ita Osorius, Iansen. Sa, & alij. Rursum effugerunt Dei laudem, qui coguntur ab idololatris ea colentibus negare quodammodo Deo laudem & benedictionem, quam res omnes creatæ reddunt Creatori suo.

Secundò, Noster Lorinus significantius q. d. Animalia ab Ægyptiis culta *effugerunt*, id est, effugauerunt à se Dei laudem & benedictionem, cum ipsamet sibi Dei laudem vsurpauerunt, quando eis delata est ab illis, qui mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis, non tantum corruptibilis hominis, sed & volucrum, & quadrupedum, & serpentum. Roman. 1. 23.

CAPVT DECIMVMSEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Capite 12. & 13. docuit veram sapientiam (quæ huius libri est obiectum & argumentum, vnde & ei nomen dedit) consistere in Dei veri fide & cultu, quare et ex diametro repugnare cultum idolorum, ideoque ad idola digressus, eorum vanitatem & perfidiam à cap. 13. huc vsque operosè demonstrauit: nunc redit ad cap. 12. vbi ostendit quanta beneficia Israelitæ per Dei vnius, quem colebant, prouidentiam & beneficentiam sint adepti, Ægyptij vero colentes crocodilos, serpentes, aliaq; animalia, per eadem, vel illorum similia sint puniti. Idem ergo argumentum hic repetit & prosequitur, docetque Aegyptios idololatras per bestias, quas colebant esse exterminatos: Hebræos vero Deum colentes in deserto liberatos à serpentibus, cælesti esca, putà manna, & coturnicibus fuisse pastos.

1. PRopter hæc, & per his similia passi sunt dignè tormenta, & per multitudinem bestiarum exterminati sunt. 2. Pro quibus tormentis benè disposuisti populum tuum, quibus dedisti concupiscentiam delectamenti sui, nouum saporem, escam parans eis ortygometram: 3. vt illi quidem concupiscentes escam propter ea, quæ illis ostensa & missa sunt, etiam à necessaria concupiscentia auerterentur. Hi autem in breui inopes facti, nouam gustauerunt escam. 4. Oportebat enim illis sine excusatione quidem superuenire interitum exercentibus tyrannidem: his autem tantum ostendere quemadmodum inimici eorum exterminabantur. 5. Etenim cùm illis superuenit sæua bestiarum ira, morsibus peruersorum colubrorum exterminabantur. 6. Sed non in perpetuum ira tua permansit, sed ad correptionem in breui turbati sunt, signum habentes salutis ad commemorationem mandati legis tuæ. 7. Qui enim conuersus est, non per hoc, quod videbat, sanabatur, sed per te omnium saluatorem: 8. in hoc autem ostendisti inimicis nostris, quia tu es, qui liberas ab omni malo. 9. Illos enim locustarum & muscarum occiderunt morsus, & non est inuenta sanitas animæ illorum: quia digni erant ab huiusmodi exterminari. 10. Filios autem tuos, nec draconum venenatorum vicerunt dentes: misericordia enim tua adueniens sanabat illos. 11. In memoria enim sermonum tuorum examinabantur, & velociter saluabantur, ne in altam incidentes obliuionem, non possent tuo vti adiutorio. 12. Etenim neque herba, neque malagma sanauit eos, sed tuus, Domine, sermo, qui sanat omnia. 13. Tu es enim, Domine, qui vitæ & mortis habes potestatem, & deducis ad portas mortis & reducis: 14. homo autem occidit quidem per malitiam, & cum exierit spiritus, non reuertetur, nec reuocabit animam quæ recepta est: 15. sed tuam manum effugere impossibile est. 16. Negantes enim te nosse impij, per fortitudinem brachij tui flagellati sunt: nouis aquis, & grandinibus, & pluuiis persecutionem passi, & per ignem consumpti. 17. Quod enim mirabile erat in aqua, quæ omnia extinguit, plus ignis valebat: vindex est enim orbis iustorum. 18. Quodam enim tempore, mansuetabatur ignis, ne comburerentur quæ ad impios missa erant animalia: sed vt ipsi videntes scirent, quoniam Dei iudicio patiuntur persecutionem. 19. Et quodam tempore in aqua supra virtutem ignis exardescebat vndique, vt iniquæ terræ nationem exterminaret. 20. Pro quibus angelorum escâ nutriuisti populum tuum, & paratum panem de cælo præstitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem, & omnis saporis suauitatem. 21. Substantia enim tua dulcedinem tuam, quam in filios habes, ostendebat: & deseruiens vniuscuiusque voluntati, ad quod quisque volebat, conuertebatur. 22. Nix autem & glacies sustinebant vim ignis, & non tabescebant: vt sci-

rent quoniam fructus inimicorum exterminabat ignis ardens in grandine & pluuia corufcans. 23. Hic autem iterum vt nutrirentur iusti, etiam suæ virtutis oblitus est. 24. Creatura enim tibi Factori deseruiens, exardescit in tormentum aduersus iniustos: & lenior fit ad benefaciendum pro his, qui in te confidunt. 25. Propter hoc & tunc in omnia transfigurata, omnium nutrici gratiæ tuæ deseruiebat; ad voluntatem eorum, qui à te desiderabant: 26. vt scirent filij tui, quos dilexisti Domine, quoniam non natiuitatis fructus pascunt homines, sed sermo tuus hos, qui in te crediderint, conseruat. 27. Quod enim ab igne non poterat exterminari, statim ab exiguo radio solis calefactum tabescebat: 28. vt notum omnibus esset, quoniam oportet præuenire solem ad benedictionem tuam, & ad ortum lucis te adorare. 29. Ingrati enim spes tamquam hybernalis glacies tabescet, & disperiet tamquam aqua superuacua.

VERS. 1. PROPTER HÆC (Græcè διὰ τοῦτο, id est, *propter hoc*, scilicet scelus idololatriæ, vel *propter hanc causam*) ET PER HIS SIMILIA PASSI SVNT DIGNE TORMENTA, ET PER MVLTITVDINEM BESTIARVM EXTERMINATI SVNT] Ita legendum cum Roman. & Græcis. Malè ergo multi Codices omisso τῷ *per* legunt, *propter hæc & his similia*. Nec enim sensus, q. d. Propter hæc & similia scelera puniti sunt Ægyptij. sed quasi dicat. Propter hæc animalia, quæ quasi Deos coluerunt Aegyptij, *&*, id est, *etiam*, vel pariter *per* animalia his quæ coluerunt *similia*, putà per ranas, sciniphes, locustas, &c. *dignè*, id est, iustè & congruè *tormenta passi sunt & exterminati*, nam quia bestias coluerunt, hinc bestias vltrices senserunt: *quia per quæ peccat quis, per hæc & torquetur*, vt dixi cap. 11. 17. Hæc enim est lex talionis peccato decreta à iusta Dei prouidentia & vindicta. Redit ad plagas Aegypto ob idololatriam per Moysem inflictas, de quibus a[ct]um est cap. 11. & 12.

Pro *exterminati sunt*, græcè est, ἐβασανίσθησαν, id est, *cruciati* sunt, scilicet extremè vsque ad mortem & exterminium. Eodem sensu sæpè hoc libro hæc vox Græca sumitur, ideoque ab interprete nostro vertitur *exterminati sunt*.

VERS. 2. PRO QVIBVS TORMENTIS BENE DISPOSVISTI (Græcè εὐηργέτησας, id est, beneficio affecisti. Vide dicta cap. 3 vers. 5.) POPVLVM TVVM, QVIBVS DEDISTI CONCVPISCENTIAM DELECTAMENTI SVI NOVVM SAPOREM, ESCAM PARANS EIS ORTYGOMETRAM] quasi dicat. Tu Domine Aegyptios idololatras hostes tuos puniuisti ranis, locustis, muscis, &c. hæc enim animalia implebant totam Aegyptum, omnesque cibos, & aquas inficiebant & conspurcabant, vt ne esurientes comedere, nec sitientes bibere quidquam possent sine ingenti horrore & nausea. at populo tuo, putà Hebræis in deserto, non solum manna in escam dedisti, sed & cum carnes concupiscerent dedisti eis concupiscentiam delectamenti, & rem concupitam & delitiosam, putà delitias carnium, quas concupierant, putà ortygometram, id est, copiam coturnicum. Vnde græcè est: *Quibus in concupiscentiam appetitus peregrinum gustum* (saporem) *præparasti ortygometram*. Vatabl. *Cum auida ipsius appetentia, cibum noui saporis parasti coturnicem, siue ortygometram*. Itaque sensus est, dedisti ac præparasti cibum auidè appetentibus, pro cibo noui & adhuc ab ipsis anteà non degustati saporis, ortygometram siue coturnicem. Peccarunt Hebræi gula & murmure, dum pluente è cælo manna, illud velut leuem & tenuem cibum fastidientes, murmurarunt contra Moysem, & petierunt solidas crassasque carnes. Sed Deus gulæ eorum indulsit, ac per ventum impulit exercitum coturnicum in Castra Hebræorum; vt eas caperent, coquerent, & comederent, idque fecit quotidie per spatium vnius mensis: quo facto puniuit eorum gulam & murmur plaga, qua plerósque occidit. Vnde locus vocatus est *sepulchra concupiscentiæ*. Numer. 19. 34. Vnde

Tropol. S. August. tract. 73. in Ioannem, sapienter æquè ac eleganter docet, iræ Dei signum esse, si concupiscentiæ nostræ sua vota concedat, misericordiæ verò si neget: Sic enim ait: *Dicit Iacobus Apostolus cap. 4. Petitis & non accipitis, eo quod malè petatis, aut in concupiscentiis vestris insumatis. Malè ergo vsurus eo quod vult accipere, Deo potius miserante non accipit. Proinde si hoc ab illo petitur vnde homo lædatur exauditus, magis metuendum est, ne quod posset non dare propitius, det iratus. An non vidimus Israelitas malo suo impetrasse, quod culpabili concupiscentia petierunt? Concupierant enim carnibus vesci, quibus pluebatur manna de cælo. Fastidiebant quippe, quod habebant, & quod non habebant impudenter petebant: quasi non melius peterent, non vt cibus qui deerat indecenti desiderio præstaretur, sed vt ille, qui aderat sanato fastidio sumeretur. Quando enim nos delectant mala & non delectant bona, rogare potius debemus Deum, vt delectent bona, quam vt concedantur mala.*

NOVVM SAPOREM] Carnium, putà coturnicum, quia manna iamius Hebræis amplius non sapiebat. Rursum nouus sapor non solum est is, quem nondum sis expertus, sed etiam pretiosus & iucundus. Sic vocatur canticum nouum, id est, pulchrum & iucundum, vinum nouum; mandatum nouum, vt diligamus inuicem: nouum, hoc est, eximium & suauissimum. Ita Noster Lorinus. Addo cum Deus escas alicui mittit solere dignas se, id est, non communes & vulgares, sed præstantes & eximias mittere, ideoque nouum saporem eis indere, vt ceteris escis similibus longè suauiores & sapidiores videantur. Sic vinum, quod ex aqua Christus fecit in Cana Galileæ fuit optimum & sapidissimum Ioannis 2. 10. Exemplum planè simile est in Vita Sancti Columbani cap. 29. S. Columbanus enim Theodoricum regem Francorum reprehendens ob concubinatum, ab eo pulsus in exilium, cum sociis fame laborauit: *Sed quamuis alimenta deessent, manebat intemerata atque inconcussa fides, qua*

Escæ à Deo missæ sapidiores sũt. Exempla.

necessarias res à Domino impetraret. Cumque iam triduana inedia laborarent, tanta auium copia eis oblata est, quanta Israelitarum castra coturnicibus aduolantibus operuit, ita vt omnem locum illum aues implerent. Intellexit autem vir Dei ob suam suorumque necessitatem has dapes exhiberi; quippe quæ non nisi illo, quo ipse degebat loco inuenirentur. Iubet ergo primum suos laudes & gratias agere conditori, ac deinde dapes capere. Erat profectò mirum illud & stupendum miraculum; Capiebantur aues vt iusserat pater, nec illa pennigero inst... volatu se subducebant, sed triduo permansit illud manna auium. Quarto deinde die quidam Pontifex ex vicinis vrbibus, frumenti copiam diuino instinctu beato Columbano transmisit. Mox igitur vt aduenit frumentum, aues illæ Deo iubente omnes auolarunt. Porro Eustachio, qui id temporis sub viri Dei obedientia cum alijs erat, referente cognouimus, neminem tum inter ipsos fuisse, qui se ante illud tempus eiusmodi aues vidisse meminisset. Earum autem talis erat sapor, vt dapes regias vinceret. Hucusque vitæ Auctor.

Ortygometra quæ?

Ortygometram] Ὄρτυγες, Græcè vocantur coturnices ab Ortygia Insula, quæ est in Græcia, vbi primum visæ sunt; ait Isidor. lib. 12. Etymol. cap. 7. sed quid sibi vult τὸ parelcon *metram*? Primò Iansen. *metram* censet deduci à μέτρον, id est, mensora, quod ortygometra ceterarum coturnicum in volando, dum loca mutant, sit mensura & moderatrix. Verùm μέτρον, scribitur per ο breue, μήτρα, verò per η longum.

Dico, igitur *metram* deduci à μήτρα, id est, matrix, vel μήτηρ, id est, mater: Ortygometra ergo est coturnicum matrix, siue rex aliis coturnicibus maior & nigrior, qui agmen coturnicum præit & ducit, quem proinde ceteræ vt ducem sequuntur non aliter, quam apes suum regem. ita Plinius lib. 10. 23. & Arist. lib. 8. Histor. Animal. cap. 12. Hesychius, Gaza, & alij. Sub Ortygometra ergo velut sub duce totum coturnicum exercitum accipe, vt patet numer. 11. 31. vbi noster Hebr. שלו *sealeu*, vertit *coturnices*; Septuag. verò Ortygometram. Septuag de more sequitur hic Sapiens. Hinc Ortygometram Itali vocant, *il re delle quaghe*. Galli, *le Roy, ou mere des cailler*. Ita Aldrouandus in Coturnice.

Addit Petrus Nannius hoc loco. Video ait, illud parelcon *metra* adiungi quibusdam animalibus, quando grandiora in eo genere designantur, vt echinometra, id est, Echinus maior & spinosior, de quo Plinius lib. 9. cap. 21. Leonimetra, id est, Leo grandior, de quo Gesnerus in Leone: Sic ortygometra est coturnix maior & crassior: verisimile enim est coturnices illas miraculosas missas ad Hebræos, quasi Dei opus, fuisse aliis maiores, pinguiores, suauiores, excellentiores. Plura de tota hac historia dixi Exodi 16. vers. 12. & Numer. 11. vers. 31.

Vers. 3. Vt illi quidem concupiscentes escam propter ea, quæ illis ostensa et missa sunt, etiam a necessaria concupiscentia auerterentur: hi autem in breui inopes facti, nouam gustauerunt escam] Pergit ostendere disparitatem escæ Ægyptiorum & Hebræorum, q. d. in Ægyptios immisisti ranas, muscas, locustas, &c. Hebræis verò dedisti manna & ortygometram, *vt illi*, scilicet Ægyptij, cum per famem concupiscerent escam, *propter ea*, scilicet animalia iam dicta, *quæ illis ostensa*, id est, exhibita & *missa sunt* in pœnam, vt escas eorum fœdarent & conspurcarent, hac fœditate & spurcitie nauseantes *etiam à necessaria concupiscentia*, id est, à cibo concupito & necessario auerterentur, eumque fastidirent & exhorrescerent, itaque fame & inedia contabescerent. *Hi autem*, Hebræi scilicet, *in breui inopes facti*, Græcè *ad breue tempus*, *penuria affecti*, putà modico tempore famem experti, *nouam gustauerunt escam*, putà ortygometram, quæ nouo gratóque sapore mirè eos recreauit, quasi dicat. Ægyptij ob immissas ranas, muscas, sciniphes, quæ in mensas cibosque turmatim irruebant, eosque inficiebant, non solùm iis non sunt satiati, sed & necessarij cibi appetitum amiserunt, ad eumque nausearunt: at Hebræi noui & cælestis cibi, putà coturnicum delicatissimorum missu nouam orexin senserunt, nouamque noui saporis in edendo suauitatem perceperunt. Vide dicta Exodi 8. 3. Coturnices enim sunt præpinguis & optimi saporis, ac ceteris pinguiores & sapidiores fuere hæ à Deo Hebræis missæ.

Pro δειχθεῖσαν, id est, *ostensam*, scilicet τροφὴν, id est, *escam*, cùm nimirum pro cibis Deus Aegyptiis ranas, quasi escas ostendit & exhibuit. Vatican. neruosiùs legit, εἰδεχθείας, id est, *deformitatem odiosam & detestabilem*, scilicet ranarum, & ciborum, quos ranæ fœdabant: propter hanc enim Aegyptij etiam necessariorum ciborum concupiscentiam, & appetitum omnem auersati sunt: Esto enim vrgeret eos fames, tamen ciborum spurcities tantam eis nauseam ingerebat, vt omnes abominarentur, ideóque inedia enecarentur. Ita Cantacuzenus, Lyran. Dionys. & alij: Quare minùs genuinè S. Bonauent. & Hugo, priorem huius versus partem accipiunt, non de Aegyptiis, sed de Hebræis, q. d. Deus dedit Hebræis nouam escam, scilicet ortygometram, vt per eam, concupiscentiam ciborum, quibus in Ægypto assueuerant, illis adimeret. Nam est Antithesis manifesta cùm ait: *Hi autem*, scilicet Hebræi, quos opponit Aegyptiis, de quibus iam locutus erat.

Vers. 4. Oportebat enim illis sine excusatione quidem superuenire interitum exercentibus tyrannidem: his autem tantum ostendere quemadmodum inimici eorum exterminabantur] Græcè ἐβασανίζοντο, id est, *cruciabantur*, de quo d. vers. 1. Sensus est quasi dicat. Deus immisit Aegyptiis ranas aliaque noxia animalia, quæ eos per fastidium ciborum, indéque per famem & defectum necessarii alimenti perderent, eò quòd tyrannicè opprimerent Hebræos: Hebræis verò modica fame cruciatis dedit pingues & sapidas coturnices, vt ex modica sua fame metirentur longam & internecinam famem Aegyptiorum, quam scilicet illa ipsos torserit, dum multos eorum exanimauit: indéque recrearentur, ac Dei erga se prouidentiam agnoscerent, scirentque se Deo curæ cordique esse, imò Deum pro se contra Aegyptios ceterosque hostes pugnasse, & pugnare.

Sine excusatione] Id est, inexcusabi-

lem, ineuitabilem, indeprecabilem. (Hoc enim significat Græcum *ἀπαραίτητον*; item feuerum, crudelem, fæuum; quod huic quoque loco cōgruit) vt loquitur Gellius lib. 6. cap. 6. *Interitum*, Græcè ἔνδειαν, id est, *penuriam*, scilicet cibi, quæ causat mortem & interitum.

VERS. 5. ETENIM CVM ILLIS SVPERVENIT SÆVA BESTIARVM IRA, MORSIBVS PERVERSORVM COLVBRORVM EXTERMINABANTVR.

VERS. 6. SED NON IN PERPETVVM IRA TVA PERMANSIT, SED AD CORREPTIONEM IN BREVI TVRBATI SVNT, SIGNVM HABENTES SALVTIS, AD COMMEMORATIONEM MANDATI LEGIS TVÆ.

VERS. 7. QVI ENIM CONVERSVS EST, NON PER HOC QVOD VIDEBAT SANABATVR, SED PER TE OMNIVM SALVATOREM] *Sæua bestiarum ira*, est furor serpentum, quos Deus immisit Hebræis ob murmur.

Alio exemplo ostendit, quàm dispari pœna Deus punierit Hebræos & Ægyptios. Ægyptios enim per ranas, locustas, sciniphes ineuitabiliter occidit & perdidit, Hebræis verò contra immissos serpentes remedium assignauit. Cùm enim Hebræi in deserto, ob itineris laborem murmurarent contra Deum & Moysen, Deus in murmurantes misit serpentes ignitos, qui suo morsu multos occiderunt; sed ceteris eorum exemplo perculsis & pœnitentibus, orante Moyse Deus illico contra morsum assignauit remedium, iubens à Moyse erigi serpentem æneum, quem qui aspiciebant sanabantur. Numer. 21. vers. 4. & sequent. Vide ibi dicta; nec enim ea hic repetere opus est. Non ergo voluit Deus perdere Hebræos hac plaga, vti perdidit Ægyptios, sed modica castigatione ad officium & pœnitentiam reuocare, ac paucorum supplicio sua iussa publicamque disciplinam sancire.

Apposité in murmurantes immisit serpentes, quia murmurans, & detractor in occulto sibilat quasi serpens, ac virus pestiferum maledicentiæ lingua sua pestifera audientibus afflat, iuxta illud Eccles. 10. 11. *Si mordeat serpens in silentio, nihilominus habet, qui occultè detrahit.* Vide ibi dicta. Pro *peruersorum*, græcè est, σκολιῶν, id est, *tortuosorum*.

AD CORRVPTIONEM] εἰς νουθεσίαν, id est, *in admonitionem*, vt hac pœna monerentur, ne murmurarent, sed Deo & Moysi patienter, & constanter obsequerentur.

SIGNVM (Græcè *symbolum*) HABENTES SALVTIS] Notat serpentem æneum iussu Dei à Moyse erectum, ad sanandum serpentum morsus. Hic enim serpens vocatur signum & symbolum, quia ipse, vtpote æneus & inanimis, non poterat esse causa sanitatis eamque conferre: vnde eius tantùm erat signum, quo qui vtebantur morsi à serpentibus ignitis, id est suo morsu vrentibus, scilicet eum aspiciendo, hi illico à Deo sanabantur. Hoc est, quod subdit: *Qui enim conuersus est*, id est, qui faciem obuertit serpenti æneo, eum intuendo, *non per hoc quod videbat*, id est, non per serpentem *sanabatur, sed per te omnium saluatorem*. Hic ergo serpens signum erat *salutis*, idque *ad commemorationem mandati legis tuæ*, vt scilicet per illud Hebræi memores fierent, & recordarentur diuinæ clementiæ in pœniten-

A tes, ac vindictæ, in rebelles & legi inobedientes. Secundò, sic exponas quasi dicat. Sicut obedientes mandato Dei iubentis aspicere serpentem æneum, si vellent salutem adipisci, sanabantur; ita ex hoc ipso scire poterant, & debebant, non posse se à cruciatibus, & ab infligendis malis eripi, nisi aspicerent in legem, & eius mandatis parerent, vel nisi diuinis præceptis ampliùs non obloquerentur, sed assuescerent parere Dei ministris: aut certè se non posse sanitatem comparare, nisi aspicerent in auctorem legis, & à malis liberatorem Christum, quia *sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita oportet exaltari filium hominis, vt omnis qui credit in ipsum non pereat, sed habeat vitam æternam.* Ioan. 3. — *Serpentis ænei typus*

Allegoricè, hic serpens quoad figuram similis serpentibus veris & viuis, sed carens illorum B veneno significabat Christum innocentem æstimatum tamen noxium & sceleratum, pro nobis crucifixum; vnde æneus erat, vt significaret diuinitatem & æternitatem Christi; item crucis Christi claritatem, instar æris tinnuli toto orbe resonantem. Ita S. August. Theodosius Nyssen. imò Christus ipse Ioannis 3. 14 cuius verba iam recitaui. Quocirca Cæsarius Arelatensis hom. 4. de Paschate. *Medela*, inquit, *si volumus etiam modo nobis completur, quando peccatum ipsius peccati cognitione curatur, & crimen criminis confessione abolетur: Ac si homo quando dicit cum Propheta, quoniam iniquitates meas ego cognosco, & peccatum meum contra me* (coram me) *est semper, quando bene respicit peccatum suum, sanat morsum serpentis, per serpentis aspectum.* — *Allegoricè*

Porrò veri Ophitæ, id est, serpentini (ὄφις, C enim est serpens) fuere prisci Heretici, qui ex eo quod Genes. 3. dicitur serpens fuisse callidissimus, ac seducendo Euam scientiæ boni & mali occasionem dedisse, serpentem colebant vt Deum, eumque Christo anteferebant dictitantes, quod ipsa sapientia facta sit serpens: Quocirca Mosen illius potentiam & maiestatem admiratum, imaginem eius fecisse serpentem æneum, quem quicumque morsus à serpente aspiceret sanaretur: imò Christum serpentis huius vim æmulatum, illi se comparasse dicendo: *Sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis:* Ioannis 3. Vide Irenæum lib. 1 contra hæres. cap. 36. Epiphan. hæres. 37. Tertull. August. & alios in hæresi Ophitarum. — *Ophitæ, id est cultores serpentis.*

IN HOC AVTEM OSTENDISTI INIMICIS NOSTRIS, QVIA TV ES, QVI LIBERAS AB D OMNI MALO] Pro *ostendisti*, græcè est, ἔπεισας id est, *persuasisti*. Impij enim & peruicaces, quales erant Ægyptij, non credunt verbis, sed credunt plagis & verberibus assiduè iteratis, vt vel inuiti coactique credant te Deum seruatorem tuos liberare à malo, hostes verò eorum perdere. Pergit exaggerare Dei feueritatem, & vindictam in Ægyptios, eiusque clementiam in Hebræos. Æqualis enim beneficientiæ est, liberare à malo & morte, ac conferre bonum & vitam. — VERS. 8.

ILLOS ENIM (Ægyptios) LOCVSTARVM ET MVSCARVM OCCIDERVNT MORSVS, ET NON EST INVENTA SANITAS ANIMÆ (vitæ) ILLORVM QVIA DIGNI ERANT AB HVIVSMODI EXTERMINARI] Refert plagam locustarum & muscarum, Pharaoni & — VERS. 9.

Ægypto à Deu per Moysem inflictam. Exodi 8. 8.24. & cap.10. 6. Vide ibi dicta.

Vers.10. Filios autem tuos, nec draconum venenatorum vicerunt dentes: misericordia enim tua adueniens sanabat illos] quasi dicat. Hebræos verò, qui tui erant cultores, ideoque filij dilectissimi, morsi à serpentibus, morsus hosce excusserunt aspiciendo serpentem æneum, quem tua misericordia ad sanandum eos suggessit. Hebræos vocat filios, tum ob professionem veræ religionis & cultus Dei, tum quia morsu serpentum pœnitentes de murmure ad iustitiam se disponebant, eamque ipsa obtinebant, quicumque verum contritionis actum eliciebant.

Dracones vocantur serpentes maiores, annosiores, ideoque sæuiores, adeò vt cum elephantis depugnent, teste Plinio lib. 8. cap. 11. Tales B fuere, qui momordere Hebræos murmurantes. Vnde Philostratus lib.3. de Vita Apollonij Thyanæi cap.2. narrat dracones ignitos montem mari rubro (iuxta quod castra metabantur Hebræi) imminentem occupare, ac horrendè sibilare, vt eminùs audientes percellantur.

Pro *adueniens*, græcè est, *ἀντιπαρῆλθε*, id est, *ex aduerso aduenit*, tua misericordia, *occurrit*, *opposuitque* se plagis lethiferis à serpentibus inflictis, easque discussit & sanauit. Rursum *ἀντιπαρῆλθε*, id est, *intercessit*, *opem tulit*, *in discrimine venit in auxilium* contra dracones, ne ita morderent vt interimerent; aut si momordissent, tua miseratio præsentaneum eis assignauit remedium serpentem æneum, cuius intuitu sanabantur.

Vers. 11. In memoria enim sermonum tuorum examinabantur, et velociter saluabantur, ne in altam incidentes obliuionem, non possent tuo uti adiutorio] Pro *in memoria* perperam Hugo. Dionys. & Holcot. legunt *immemoria*, id est, obliuio, quasi dicat. Ob immemoriam, id est, obliuionem sermonum tuorum Hebræi pœnis examinabantur, & cruciabantur. *In memoria*, græcè *εἰς ὑπόμνησιν*, id est, in monitionem, in recordationem, in memoriam, vt scilicet sermonum tuorum obliti, eorumdem rursum recordarentur, essentque memores, pœnis *examinabantur* & excitabantur. *Examinabantur*, ita legendum cum Rom. non *exterminabantur*, vti legunt nonnulli, vel *examinabantur*, vti legunt alij. Græcè est, *ἐξεκεντρίζοντο*, id est, *extimulabantur*, quod eodem redit, quò nostrum *examinabantur*. Obliuionis enim adhibetur examen & interrogatio, quasi stimulus ad recordationem rei oblitæ; tardis verò & pigris, vti bobus & asinis subditur stimulus ad diligentiam & velocitatem, vt celeriùs incedant. Complut. verò & Cantacuzenus, *ἐξενεκεντρίζοντο*, vertunt *inserebantur*, sicut ramus vnus arboris alteri inseritur & inoculatur. Simili enim modo Deus memoriam legis ab Hebræis, quasi ablatam & oblitam, per pœnas eis restituit & rursus inseruit. Sensus est, quasi dicat. Hebræi immemores tuæ obedientiæ & tuorum præceptorum, per morsus serpentum excitabantur, vt eorumdem recordarentur. Hi enim morsus velut aculei & stimuli, quibus pungebantur, excitabant eos ab obliuionis somno & veterno. *Vexatio enim dat intellectum.*

Ne in altam (Græcè *βαθεῖαν*, id est, pro- A fundam: sic alibi sæpè profunda vocantur alta, quia alta sunt non sursum, sed deorsum) incidentes obliuionem (tuarum promissionum & præceptorum) non possent tuo uti adiutorio] Græcè *ἵνα μὴ ἀπερίσπαστοι γένωνται τῆς σῆς εὐεργεσίας*, id est, *ne immobiles, vel irretractabiles, aut potiùs irretrahibiles fierent tuo beneficio*, qui scilicet eò retrahi non possent, quod noster clarè vertit: *non possent vti tuo adiutorio*. Fortè etiam Noster, inquit Iansen. legit, *ἀνυπεράσπιστοι*, id est, *indefensi*, qui scilicet clypeo beneficentiæ tuæ Domine non tegerentur, nec à malorum incursu defenderentur. Sensus est, q.d. Morsu serpentum, ac miraculosa eorum per serpentem æneum sanatione, excitasti Domine Hebræos, vt recordarentur tui tuæque legis, ne in altam eius obliuionem incidentes, non possent vel præteritis, vel futuris tuis beneficiis ad frugem reuocari, itaque desperata foret eorum salus, vt non posset ampliùs vti tuo adiutorio. Alta enim Dei legisque diuinæ obliuio inducit impœnitentiam, obdurationem, & desperationem salutis, quo fit vt Deus tales deserat, suumque adiutorium ab eis subtrahat. Hinc à peccatis, & morte ac gehenna, in quam proni ruunt, retrahi nequeunt: nam *impius cùm in profundum venerit peccatorum contemnit*. Prouerb.18.3.

Secundò, exponi posset, quasi dicat. Ne obliti Dei, ideòque vicissim à Deo obliuioni traditi, velut iam proscripti & perditi, vlteriùs Dei auxilium experiri non possent, quomodo de mortuis dicitur: *Sicut vulnerati dormientes in sepulchris, quorum non es memor ampliùs, & ipsi de manu tua repulsi sunt*. Psal.87.6.

C Tertiò, Cantacuzenus explicat, q.d. Ne immemores non possent cogitare de tuis beneficiis, & ab eorum cogitatione detraherentur, nec ab eis traherentur ad eorum, Deique benefactoris cogitationem & recordationem.

Quartò, alij quasi dicat. Ne tui obliti, non possent tuo ampliùs vti adiutorio, id est, beneficio, quo eos sanasti. Deus enim non sanabat percussos à serpentibus, nisi qui hoc stimulo excitati obliuionem excutiebant, & ad Deum pœnitentes opis causa recurrebant: impœnitentes enim indigni erant Dei adiutorio.

Quintò, Noster à Castro, appositè & connexè: his verbis, inquit, redditur ratio noui beneficij, contenti in aduerbio *velociter saluabantur*. Non enim Deus contentus erat eo benefi- D cio, quod filiis suis conferebat, vt scilicet stimulati venirent in memoriam mandatorum transgressorum; nec diu differebat, vti poterat, sanitatem; sed hoc etiam vberius addebat, ne sanitas differretur multis ac diuturnis medicamentis adhibitis; vt adhibere solent homines, & differre in multos dies curationem & sanitatem, sed statim, celeriter, vno aspectu ænei serpentis sanabantur: cuius rei hæc erat ratio, ne si diu sanitas differretur, obliuiosi facti legis Dei, difficilè postea retraherentur ab ea obliuione, beneficio sanitatis, quæ ab eis tunc non Deo, sed medicamentis ascriberetur. Huic expositioni fauet ratio, quam subiungit.

Physicè rursum sic exponi posset, q.d. Velociter sanati sunt à morsu serpentum, ne si lentè

tardo-

tardéque sanarentur, ardens (erant enim serpentes igniti & vrentes) virus serpentum cerebrum inuaderet, eosque ageret in phrenesim, maniam, & furorem, sicut morsi à canibus rabidis, nisi statim plagæ occurratur, agentur in rabiem. Acti enim in phrenesim fuissent incurabiles: Insani enim serpentem æneum aspicere non voluissent, sani aspicere non valuissent præsertim quia aspectus hic debebat fieri ab homine libero, & de murmure suo pœnitente, ac veniam opemque Dei poscente, quod facere nequiuissent phrenetici: vnde tunc in altam remedij & curæ sui ipsius obliuionem incidentes, non potuissent vti Dei adiutorio, putà serpente æneo dato sibi ad mali remedium.

Ex omnibus hisce explicationibus prima videtur planissima, cui si addas vtramque vltimam euadet illa plena & perfecta, q. d. *In memoria*, vel vt Græca habent: *In memoriam sermonum tuorum examinabantur*, hoc est, vt murmurantes Hebræi fierent memores tuorum præceptorum & obedientiæ tibi, ô Domine, debitæ, morsibus serpentum, quasi examine quodam tuo pungento *stimulabantur*, vt habent Græca; sed & pœnitentes *velociter sanabantur*, vt agnoscerent scirentque hanc serpentum plagam à te, & murmurantibus immitti, & à pœnitentibus reuocari. Si enim diutiùs sanitatem distulisses, cogitassent hanc serpentum pœnam, vel à te non immissam, sed casu ex locinatura accidisse; vel à te non sanatam, sed ab æneo serpente, aut aëris temperie aliove casu; aut certè ignito serpentum veneno subitò cerebrum penetrante, in phrenesim acti, in obliuionem tui, rerumque omnium incidissent, nec ab vtraque reuocari, aut tuo ampliùs auxilio & serpentis ænei beneficio vti potuissent, vtpote rationis iam per phrenesim impotes, delici, & insani.

VERS. 12. ETENIM NEQVE HERBA, NEQVE MALAGMA SANAVIT EOS, SED TVVS, DOMINE, SERMO, QVI SANAT OMNIA] Probat Hebræos à morsibus serpentum in deserto velociter sanatos à solo Deo, vt illum agnoscerent & colerent, eò quod in deserto arido, & sterili non erant herbæ medicæ, verbi gratia, dracontea & serpentina, ex quibus fiunt malagmata & emplastra ad curandos hosce morsus. Et esto fuissent, non poterant illa velociter & subitò morsus curare, sed lentè & pedetentim. Multò minùs id facere poterat serpens æneus: hic ergo signum dumtaxat erat curationis, at non causa. Causa ergo sanationis fuit sermo, id est iussio Dei, qui, vt vnico verbo dat homini esse & vitam, sic & eamdem morbo aut plaga afflictam solo verbo nutuque, cùm ei libitum fuerit, restaurat; iuxta illud: *Misit verbum suum & sanauit eos*. psal. 106. 20.

Mysticè, verbum Dei, præsertim S. Script. curat animæ plagas & ægritudines. Nam vt ait S. August. in psal. 36. *Omnis morbus animæ habet in Scriptura medicamentum suum*. Idem docet S. Chrysost. hom. 12. in Genes. Vnde S. Paula quaslibet animæ suæ passiones & afflictiones, appositas ad eas S. Scripturæ sententias ore mentique reuoluendo sanabat, vti refert S. Hieron. in eius Epitaphio. Idem asserit S. Basil. epist. 1. ad Gregor. Theol. idque exemplis confirmat. Si enim quis, inquit, tétetur luxuriâ, habet in Script. Ioseph, quem pro castitate vsque ad carcerem depugnantem imitetur. Si morbis vexetur, habet patientiam Iob sibi in speculum propositam. Si iniuriis hostium appetatur, habet Dauidem persecutiones Saul sustinentem. Si à subditis probris exagitetur, habet Moysem mansuetissimum, quem æmuletur.

MALAGMA] Græca vox est significans medicamentum lenens, siue fomentum, à μαλάττω, id est, mollio, mitigo, subigo, foueo. Vnde Galen. lib. 5. Simplic. Facult. docet malagmata esse pharmaca emollientia, quæ concretas durities emolliunt: hæ autem concretiones tumoresque, inquit, fiunt maximè circa musculorum capita atque eorum tendones. Additque hæc pharmaca, vt quod concretum est commodè fundant, & sensim per euaporationem discutiant, nec admodum calida, nec admodum sicca esse oportere. Talia sunt ammoniacum, bdellium, butyrum. Porrò malagmatum diuersæ sunt species, & diuersis partibus accommodatæ ad multiplices effectus: quædam enim digerunt materiam, quædam extrahunt, quæ ἐπισπαστικὰ vocantur; quædam aperiendi vim habent, ideoque στοματικὰ nuncupantur: pleraque certis membris aptantur, vt iecori, lieni, articulis. Sunt malagmata ad strumas, phymata, parotidas, ad aquam inter cutem, ad sistendum sanguinem, & id genus alia. Malagma quid.

Insuper medici malagmata distinguunt ab emplastris, quod illa propriè sint emollientia, ideoque maximè fiant ex floribus, eorumque surculis: Malagmata enim fomenta rei doræ, verbi gratia, apostemati superposita, vt illud emolliant: Emplastra verò sunt pharmaca, quæ cutis meatus constipant, obstruunt, & obturant, ideoque componuntur ex rebus metallicis contusis, aut materia viscosa & tenaci, qualis est amygdalum, pompholix, cerusa, calx lota, cimolia, & id genus, de quibus Galenus lib. 4. & 5. Simplic. Facult. Dicitur emplastrum ab ἐμπλάσσω, id est, subigo, in massam formo, illino, infarcio, ferrumino, obstruo, impleo.

Verùm alij Scriptores sæpè malagma sumunt pro quolibet emplastro & vice versa, ita hîc videtur sumi. Ex dictis colligitur Deum noluisse coli serpentem æneum, sed tantum aspici velut signum, vt omnis curationis laus & honor daretur Deo. Quare licèt Catharinus & Sanderus libr. 2. de Imag. cap. 3. putant Hebræos inclinatione capitis, & submissione corporis venerationem exhibuisse serpenti, tamen veriùs est id eos non fecisse serpenti, sed Deo coram serpente; imò noster Vasquez 3. part. quæst. 25. disput. 104. negat eos se inclinasse coram serpente, sed nudè eum dumtaxat aspexisse contendit, potuisse tamen illi aliquam venerationem exhiberi asserit S. August. lib. 3. de Trinit. cap. 10.

VERS. 13. TV ES ENIM DOMINE, QVI VITÆ ET MORTIS HABES POTESTATEM, ET DEDVCIS AD PORTAS MORTIS ET REDVCIS] q. d. Tu Domine sanasti Hebræos lethaliter à serpentibus saucios, quia tu solus plenum habes ius & imperium in vitam & mortem, ac consequenter in viuos & morientes, vel morituos: quare ad libitum potes vitam in mortem,

& mortem in vitam commutare, atque viuentes ad portas, id est, ad limina mortis deducere, indéque ad vitam & sanitatem reducere, vti reduxisti Hebræos: portæ mortis enim vocantur metaphoricè certa & proxima pericula mortis, qualia afferunt lethales infirmitates, plagæ & vulnera: per has enim velut portas, ingressus est ad ipsam mortem & regionem mortuorum, putà ad sepulchrum & infernum, sicut per portas ingredimur in domum vel vrbem. Alludit ad illud Dauidis: *Qui exaltas me de portis mortis*, id est, qui liberas me de periculis morti proximis psal. 9. 14. Et: *Appropinquauerunt vsque ad portas mortis, quod vulgo dicimus ad fauces mortis.* Porrò dicit *portas* in plurali, quia plurimæ sunt viæ & modi, quibus ingredimur ad mortem. Rursum, sicut varij sunt introitus ad mortem, sic & varij disparatique sunt exitus. Patres enim ante B Christum morientes ibant ad sinum Abrahæ, pueri ad limbum, peccatores ad infernum, iusti veniali culpa infecti ad purgatorium, atque in singulis hisce locis varij sunt sinus, gradus, ordines & loca pro cuiusque merito vel demerito. Porrò ad litteram, mors hic æquè ac vita intelligitur corporalis, mysticè spiritalis. Spiritualiter enim viuit Deo anima per gratiam, & beatè per gloriam; moritur verò per peccatum, & damnatur ad mortem secundam per supplicia gehennæ. Vnde Cantacuzenus censet Anagog. hic notari resurrectionem, quasi dicat. Deus mortis & vitæ est Dominus, hinc electos suos in resurrectione à morte suscitabit ad vitam beatam & æternam.

Portę mortis quæ?

Antistropha huic gnomæ est illa Annæ matris Samuelis: *Dominus mortificat & viuificat, deducit ad inferos & reducit.* Et vtraque anterior illa Moysis Deuter. 32. 39. *Videte quod ego sim solus, & non sit alius Deus præter me: Ego occidam & ego viuere faciam, percutiam & ego sanabo.* Hinc & Christus dicitur habere claues mortis & inferni. Apocal. 1. 18. Vide ibi dicta.

AD PORTAS MORTIS] Græcè ᾍδου, id est, *inferni*, quia olim ante Christum morientes omnes ibant ad inferos, saltem ad limbum patrum. Vnde infernus vocatur regio mortuorum, siue quam incolunt mortui. Porrò Noster à Castro per *portas inferni* accipit ipsam mortem: mors enim est quasi porta, per quam ingressus est in infernum. Vnde idem sic explicat illud Christi Math. 16. 18. *Et portæ inferi non præualebunt aduersus eam*, quasi dicat. Nullum est genus mortis, quod poterit confessionem Petri & fidem Ecclesiæ abolere, vt non sit in Ecclesia fidelis & sanctus, qui non libenter mortem oppetat pro ea tuenda. Verùm illius loci alius magis genuinus est sensus: Atque hic *portæ inferni*, vel vt noster vertit *mortis*, non mortem ipsam, sed pericula mortis & inferni significant. Nec enim Hebræi à morte ipsa, sed à periculis mortis reducti sunt ad sanitatem.

Vers. 14. HOMO AVTEM OCCIDIT QVIDEM PER MALITIAM (nonnulli Codices addunt *animam suam*, sed id delendum cum Græcis & Romanis) ET CVM EXIERIT SPIRITVS, NON REVERTETVR, NEC REVOCABIT (malè Hugo legit *reuolabit*, & Glossa *reuelabit*) ANIMAM QVÆ RECEPTA EST] Componit, opponit & A postponit hominem Deo, q. d. Deus habet vitæ & mortis potestatem. Vnde ad libitum potest viuos morti tradere, & mortuos ad vitam reuocare. At homo potest quidem per malitiam alterum occidere, eique vitam & spiritum vitalem adimere; sed non potest spiritum postquam egressus est reducere, nec animam vitamque reuocare, *quæ iam* à Deo *recepta*, in aliam vitam, suóque loco pro meritis in æternum assignata, iuxta illud Eccles. 12. 5. *Ibit homo in domum æternitatis suæ.* Pro *non reuertetur*, græcè est, οὐκ ἀναστρέψει, quod Iansen. actiuè vertit *non faciet reuerti*, scilicet occisor animam in corpus occisi, vt respondeat Hebrææ coniugationi *Hiphil*, quæ verbis neutris dat significationem actiuam.

Pro *nec reuocabit* noster fortè legit, οὐδ' ἀνακαλέσει, iam legunt, οὐδ' ἀναλύει; vel vt Aldina habet, οὐδ' ἀναλύσει, quod verti potest *non reuocabit*, scilicet occisor animam occisi, propriè tamen multi vertunt *non resoluit*, id est, non extinguit animam, quasi dicat. Occisor occidendo resoluit corpus, illudque ab anima separat; at non potest resoluere animam: anima enim simplex est & incomposita, ideoque incorruptibilis & æterna, iuxta illud Christi: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere; sed potius timete eum, qui potest & animam & corpus perdere in gehennam.* Matth. 10. 28.

Porrò S. Hieron. in cap. 7. Daniel. & S. Ambros. epist. 21. censent animas morientium omnium, tam bonorum, quàm malorum suscipi ab Angelis; sed verius videtur animas bonorum suscipi ab Angelis, ducique in cælum, vti anima Lazari ab iis ducta est in sinum Abrahæ. Luc. 16. C animas vero malorum suscipi à dæmonibus, vt eas secum rapiant in tartara. Exempla Chrysaorij & aliorum recenset S. Gregorius lib. 4. Dialogorum.

SED TVAM MANVM EFFVGERE IMPOSSIBILE EST] quasi dicat. Anima hominis occisi effugit manum occisoris, qui corpus occidere potest, at non animam: sed tuam manum ô Domine effugere nequit; nam ab ea recipitur, ac pro meritis, vel cælo, vel inferno addicitur; aut in corpus, si ita tibi placitum fuerit, reducitur, vt homo resurgat & reuiuiscat; vel si lethaliter læsus sit, vti fuere morsi à serpentibus, à te Domine sanetur. Similiter occisor, & quilibet impius manum tuam vindicem effugere nequit: tu enim omnium, adeoque vitæ & mortis absolutus es Dominus: quare amplissimis prouidentiæ tuæ bra- D chiis omnes mundi fines, & omnia, quæ in iis sunt amplecteris, imò tribus digitis molem terræ appendis, & velut in aëre suspensam detines, ac palmo concludis. Isaiæ 40. 12. Vnde Psaltes, *Quò ibo*, inquit, *à spiritu tuo? & quò à facie tua fugiam? Si ascendero in cælum, tu illic es: si descendero in infernum, ades: si sumpsero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis terræ, etenim illuc manus tua deducet me, & tenebit me dextera tua.* psal. 138. quod secutus Ouidius Poëta ita canit: Vers. 15.

Quò fugis Encelade? quascumque accesseris oras,
Sub Ioue semper eris.

NEGANTES ENIM TE NOSSE IMPII, PER FORTITVDINEM BRACHII TVI FLAGELLATI SVNT: NOVIS AQVIS, ET GRANDINIBVS, ET PLVVIIS PERSECVTIONEM Vers. 16.

PASSI) Græca addunt, *ἀπαραιτήτως*, id est, *inenitabiliter*, vt ea euitare, & manum Dei effugere A non possent) ET PER IGNEM CONSVMPTI] Probat neminem posse manum Dei effugere exemplo Pharaonis & Aegyptiorum, qui rebellantes Deo, immissâ ab eo plagâ septimâ grandinis horrendæ, adeò vt non tantum herbas, sed & homines ac animalia, quæcumque in agris erant, sterneret, ipsius vim, potentiam, & numen agnoscere coacti sunt, adeo vt Pharao, qui priùs Exodi 5.7. dixerat Moysi: *Nescio Dominum, & Israel non dimittam*, post plagam grandinis humiliatus & resipiscens dixerit: *Peccaui etiam nunc, ego & populus meus impij*. Exodi 9.27. Licèt enim ibi v. 23. & 24. grando tantum nominetur, tamen grandini mixtas fuisse aquas & pluuiam, liquet ex hoc loco, & ex psal. 104.32. *Posuit pluuias eorum grandinem*; & ex Philone lib.1. de Vita Moysis, qui B grandini addit imbres, procellas, turbines, collisiones nubium, continua fulgura, tonitrua specie prodigiosa: refertque insolitis tempestatibus arbusta segetesque vastatas periisse, animalia enecta non pauca partim frigore, partim grandine, lapidum in morem, partim fulmine: si quæ verò superessent ex animalibus, ambusta circumtulisse vulnera ad terrorem videntium.

Pro *nouis aquis*, græcè est, *nouis ὑετοῖς*, id est, *Pluuiis*. Pro *pluuiis* verò, græcè est, *ὄμβροις*, id est, imbribus: à Græco enim *ὄμβρος*, deductum est Latinum imber: nouas vocat, tum quia in Aegypto vel raro, vel numquam pluere solet; quare nouæ hæ fuerunt & insolitæ in Aegypto immissæ à Moyse pluuiæ: tum quia ingentes fuere & horrendæ, quæ segetes ceteraque planè prosternerent. Porrò *ὑετὸς*, id est, pluuia, differt ab *ὄμβρῳ*, C id est imbre, quod pluuia lenior sit, & subtilior, & rarior; imber verò vehementior, grandior & densior. Vnde *ὄμβρος*, dicitur ab *ὁμοῦ ῥεῖν*, id est, à simul fluendo, quod in imbre aquæ turmatim confluant & depluant.

ET PER IGNEM CONSVMPTI] Grandini enim mixtus erat ignis, qui omnia adurebat, vt patet Exodi 9.24. *Et grando & ignis mista pariter ferebantur*. Et psal. 104 32. *Posuit pluuias eorum grandinem, ignem comburentem in terra ipsorum*. Addit Philo, & alij, ignem hûc fuisse fulgura, ignita, quæ ignem, id est, ignitas sagittas, prunas, & carbones ardentes, mixtos procellis & tempestatibus in Aegyptios eiaculabantur, & euibrabant. Vide dicta Exodi 9.

Vers.17. QVOD ENIM MIRABILE ERAT, IN AQVA, QVÆ OMNIA EXTINGVIT, PLVS D IGNIS VALEBAT: VINDEX ENIM EST ORBIS IVSTORVM.

Vers.18. QVODAM ENIM TEMPORE MANSVETABATVR IGNIS, NE COMBVRERENTVR, QVÆ AD IMPIOS MISSA ERANT, ANIMALIA: SED VT IPSI VIDENTES SCIRENT, QVONIAM DEI IVDICIO PATIVNTVR PERSEQVTIONEM.

Vers.19. ET QVODAM TEMPORE IN AQVA SVPRA VIRTVTEM IGNIS EXARDESCEBAT VNDIQVE, VT INIQVÆ TERRÆ NATIONEM EXTERMINARET] Exaggerat iam dictam grandinis plagam, eiusque mira, & quasi miracula commemorat, quod scilicet in ea res inter se summè contrariæ, scilicet aqua & ignis

fœderarentur, contraque impios Aegyptios conspirarent, adeò vt cælum, omniaque elementa, putà ignis, aër, aqua, & terra in eorum perniciem coniurasse viderentur; Ait ergo: *Quod enim mirabile erat*, Græcè *παραδοξότατον*, id est, summè paradoxum, summè nouum & mirum, superãs omnem opinionem, æquè ac naturæ vim, *in aqua, quæ omnia extinguit, plus ignis valebat*, quasi dicat, in plaga grandinis, aqua quæ solet ignem extinguere, adeo eum non extinguebat, vt ab igne vinceretur, imò vt aqua igni robur & vires adderet: in ea enim maiori vt exardescebat ignis, quasi aqua velut oleo aleretur, iuxta illud Tragœdi: *Alit vnda flammas*. Sic in sacrificio Eliæ, ex victima aquis perfusa exarsit ignis. 3. Regum 18. 34. æquè ac ex sacrificio adaquato Nehemiæ 2. Machab. 1 20. Sic naturaliter ignes artificiales, qui vulgo Græci vocantur, aquis non restinguuntur, sed potiùs aluntur; quin & calx aqua non sopitur, sed accenditur, quod velut naturæ miraculum obstupescit S.August. lib.21. Ciuit. cap.4.

Porrò, quod ait hoc esse *παραδοξότατον*, verum est. Nam naturaliter omnis ignis comburit & consumit ranas, muscas, & cetera animalia. Quare licèt Aristot. Plinius, & ex iis S. August. lib. 21. de Ciuit. cap.4. asserant Salamandram viuere in igne, id tamen sic accipi debet, quod ob suum frigus & lentorem aliquamdiu resistat igni, & in eo duret; nam si diutiùs in eo perseueret; tandem ab eo consumitur, vti disertè docet Galenus lib.3. de Temperam. cap. 4. Dioscorid. libr. 2. cap. 16. Albertus Magnus lib. 25. de Animal. & alij. Pyraustæ tamen, quæ sunt animantes alatæ, & grandioribus muscis persimiles, in fornacibus ardentibus naturaliter viuere degereque solent, vti tradit Aristot. Plinius & alij, sed ita, vt nec ex igne generentur, nec ex alantur: Ignis enim nullum animal gignit, inquit Aristot. libr. 5. Histor. anim. cap. 19. Denique animalia omnia sunt corpora non simplicia, sed mista, ideoque composita ex mixtione quatuor elementorum: quare ex vno solo elemento gigni, alique nequeunt. Quod ergo scribit S. Thomas, de virtutibus & vitiis, Chameleontem ex aëre viuere, talpam ex terra, halecem ex aqua, Salamandram ex igne, ex communi vulgi sermone acceptum, & in rigore falsum videtur; sed hoc sensu verum, quod Chamæleon modico cibo contentus, viuat ex rore & muscis in aëre volitantibus; halex ex aqua non pura, sed terrestribus vaporibus, aliisque rebus mixta victitet; talpa ex radicibus terræ se pascat, Salamandra in D igne aliquamdiu duret.

Salamandra igne cõsumitur.

Pyraustæ in igne viuunt.

Chamæleõ non viuit ex aëre.

VINDEX ENIM EST ORBIS IVSTORVM] Dat causam iam dicti miri vel miraculi conspirationis, scilicet aquæ & ignis contra Aegyptios, quod videlicet orbis, & quidquid in eo est, Deo vindici ad nutum subseruiat ad castigandum impios, qui iustos, putà fideles Hebræos affligebant. Vide dicta cap. 5. 18.

QVODAM ENIM TEMPORE MANSVETABATVR (Græcè *ἡμεροῦτο*, id est, mansuescebat, mitescebat, mitigabatur) IGNIS, NE COMBVRERENTVR, QVÆ AD IMPIOS MISSA ERANT ANIMALIA] Nonnulli exponunt, q.d. Ignis cum grandine cælitus missus in Aegyptios, comburebat Aegyptios, at non animalia, putà ranas, locustas, muscas, quas Deus iis in pœnam

per Moysem immiserat. Verùm tempore plagæ septimæ, quæ fuit grandinis, iam ante ad preces Moysis cessarant plagæ præcedentes ranarum, locustarum, muscarum.

Dico ergo loqui sapientem de igne non cęlesti, sed naturali, q.d. cùm Ægyptij ignem vbique accenderent, vt eo obiecto sese à ranis, muscis, sciniphibus, & aliis bestiis liberarent, quas Deus immittebat opera Moysis, vt eos plecteret ac plagis afficeret; tunc nullam vim ignis in animalia illa exerebat, sed diuina virtute continebat sese ne illa combureret, vt illa Dei voluntati per omnia parerent, ac Ægyptios cruciarent.

Porrò hoc mirum siue miraculum, licet à Moyse non sit conscriptum in Exodo, hic tamen à Sapiente suppletur & exprimitur, æquè ac de manna vers. 20. quod habuerit omnem saporis suauitatem ad libitum comedentium: quare, quin id reuera contigerit, dubitare non licet. ita Dion. Iansen, & alij: de Ægyptiorum enim plagis omnis est hic sermo, de quibus etiam accipit S. Bonauent. sed hoc sensu, quasi dicat, animalia Ægyptiorum, quæ erant in agris, à grandine & igne consumebantur: quæ verò erant domi in stabulis, ab vtroque manebant intacta. Verùm hoc non erat paradoxum, nec mirum.

Ex dictis liquet, minùs rectè Lyranum hæc accipere de Hebræis, q. d. Hebræi aspicientes serpentem æneum non lædebantur ab igne, id est, ab ignitis serpentibus: longiùs quoque abire Holcot, qui per animalia accipit tres pueros socios Danielis, qui in fornace Babylonica illæsi ab igne manserunt. Daniel. 3.

SED VT IPSI (Ægyptij) VIDENTES (muscas & ranas igne non absumi) SCIRENT, QVONIAM DEI IVDICIO PATIVNTVR PERSECVTIONEM] Græcè ἐλαύνονται, id est, exagitantur, vexantur, cruciantur à ranis, muscis, locustis, &c. q.d. Deus ranas & muscas à se immissas illæsas in igne conseruabat, vt infestarent punirentque rebelles sibi Ægyptios, vt ipsi id videntes agnoscerent hoc non fieri naturæ vi, sed Dei miraculo, ideoque Deum timerent & colerent, eiusque populum, purà Hebræos dimitterent.

ET QVODAM TEMPORE IN AQVA SVPRA VIRTVTEM IGNIS, EXARDESCEBAT VNDIQVE, VT INIQVÆ TERRÆ NATIONEM EXTERMINARET] q. d. Ignis obsequens Deo ad puniendum Ægyptios, se in omnes puniendi partes modosque versabat. Nam parcebat ranis & muscis vexantibus Ægyptios, vti dictum est vers. præced. at verò in septima plaga grandini mistus ignis supra omnem naturæ vim exardescebat, vt Ægyptios eorumque sata exterminaret. Per *nationem* nonnulli accipiunt homines & animalia, à grandine & igne percussa. Meliùs accipias gramina & segetes è terra nascentes; quas in agris consumpsit grando & ignis, siue grando ignita. Græcè enim est, γεννήματα, id est, genimina siue germina, purà herbas & sata, quæ percussit grando, vt Ægyptios frumenti penuria & fame affligeret. I. a Iansen. à Castro, & alij.

Minùs rectè Holcot accipit ignem, quo conflagrauit Pentapolis, ac natio Sodomitarum exterminata & combusta est.

VERS. 20. PRO QVIBVS ANGELORVM ESCA NVTRIVISTI POPVLVM TVVM, ET PARATVM PANEM DE CÆLO PRÆSTITISTI ILLIS SINE LABORE, OMNE DELECTAMENTVM IN SE HABENTEM, ET OMNIS SAPORIS SVAVITATEM

VERS. 21. SVBSTANTIA ENIM TVA DVLCEDINEM TVAM, QVAM IN FILIOS HABES, OSTENDEBAT: ET DESERVIENS VNIVSCVIVSQVE VOLVNTATI, AD QVODQVISQVE VOLEBAT, CONVERTEBATVR] Pro *omnis saporis suauitatem*, græcè est, *ad omnem gustum*, ἁρμόνιον, id est, *accommodatum*, siue *vt omni gustui congrueret*.

Opponit beneficentiam Dei in pios Hebræos, maleficentiæ & vindictæ eiusdem in impios Aegyptios, q.d. Tu Domine sicut Aegyptios puniuisti sterilitate & fame, vastando eorum segetes per plagam grandinis ignitæ, siue igni commistæ: sic vice versa Hebræis in deserto omnium rerum inopia laborantibus, dedisti manna cæleste & suauissimum: Vnde manna vocat *panem angelorum*, non comedentium, sed producentium illud ex materia, ad id in nubibus ab ipsis disposita, qua de causa *panis cæli*, id est, aëris & nubium vocatur. Psal. 77. 24. quia manna in aëre ab angelis formabatur. Hinc & vocatur hic panis *sine labore*, scilicet hominum inarando, serendo, metendo, ab angelis applicando actiua passiuis confectus.

Manna dotes octo.

Nota, manna hoc miraculosum primò erat instar granulorum pruinæ, siue roris conglaciati. Secundò, erat rotundum vt semen coriandri. Tertiò, sapore erat melleum. Quartò, colore candidum & simile crystallo, vt habent Septuag. Quintò, illud collectum pilo, & mola tundebant, & in farinam comminuebant, ex qua tortulas aut panes faciebant, & igne coquebant, vti nos ex farina tritici facimus, & in furno coquimus. Sextò, quotidie ex cælo, id est, ex aëre depluebat manna, excepto Sabbatho. Vnde Hebræi die Veneris duplum manna colligebant, scilicet quod sufficeret duobus diebus. Veneris & Sabbathi. Aliis diebus si quis seruasset manna in crastinum, illud scatebat vermibus. Septimò, quilibet siue multum manna, siue parum collegisset, cùm domum rediens illud mensurabat, reperiebat eamdem mensuram, scilicet Gomor, Deo occultè demente ex manna, quod hanc mensuram excedebat, vel adiiciente quod huic mensuræ deerat: quare Deus tunc eamdem mensuram manna viris, paruulis, & feminis admetiebatur, ac tantumdem comedebant paruuli, quantum viri. Octauò, cùm sol incaluisset, liquefaciebat & consumebat manna, sicut sorbet & consumit rorem, Vnde ante ortũ solis illud colligere debebant. Vide dicta Exodi 16. vbi omnia, quæ ad manna spectant fusè & exactè pertractaui, illudque expressum fuisse typum Eucharistiæ, maximè quoad rem contentam & effectum, ex S. Cyrillo, Nysseno, Ambrosio & aliis ostendi. Cur enim ibi dicta hic repetam?

Nota, manna vocatur *panis angelorum*, quia angelorum erat opus, & quia cibus erat delicatissimus & præstantissimus; quæ enim angelorum sunt, præstantissima sunt, adeoque si angeli cibo corporali vescerentur, manna vescerentur.

Alleg. Manna Eucharistiæ est angelorum esca, quia idem Christus, qui nos pascit in Eucharistia, pascit beatq; Angelos in visione beatifica. Hinc angeli sacerdoti celebrãti reuerenter assistũt & ministrant, vti multis exẽplis ostẽdi nu. c. 4. in fi. cap.

Angeloptis exemplum.

Memorabile est quod legimus de S. Ioanne Episcopo Rauennæ, qui cognominatus est Angeloptes, id est, Angelorum conspector, eò quod Angelis familiaris esset, nimirum illi celebranti affuisse Angelum, qui calicem sanguinis Christi de manu Diaconi ereptum, omnibus videntibus & mirantibus, ministrando porrexit: vnde ab Angelis in cælum receptus est anno Domini 432. Ita ex monumentis Ecclesiast. Rauennatis Hieronymus Rubeus, Philip Ferrar. & alij. Præclarè, veréque S. Gregor 4. Dialog. cap. 58. *Quis, ait, fidelium dubium habere possit, in ipsa immolationis hora ad sacerdotis vocem cælos aperiri, in illo Iesu Christi mysterio Angelorum choros adesse, summis ima sociari, terrena cælestibus iungi, vnumque ex visibilibus atque inuisibilibus fieri?* Idem asserit S. Chrysost. lib. 3. & 6. de Sacerdotio, ac exempla affert, qualia etiam extant in Vita ipsius S. Chrysostomi, & S. Basilij.

Manna est Oratio.

Tropol. manna est oratio: hac enim ceu pane cælesti fruuntur Angeli cælestes, æquè ac terrestres, purà viri pij & sancti: hæc quoque mirum in anima efficit suauitatem, dum cælestes à Deo haurit consolationes, instinctus & inspirationes omnium virtutum. Verè S. Bernardus de Consider. ad Eugen. *Oratio*, inquit, *fontem, id est, mentem, de quo oritur, purificat: deinde regit affectus, dirigit actus, corrigit excessus, componit mores, vitam honestat & ornat.* Quocirca post filios Israël reali manna nutritos, legimus nonnullos sanctos orationi & contemplationi deditos, præsertim Anachoretas, qualis fuit Gerardus, qui suasu S. Lydvvinæ siue Lydvvigis secedens in eremum, non nisi manna, quod cælitus in cellam eius impluebat, alitus est. Vide Vitam S. Lydvvinæ longiùs ante finem. Vide & nostrum Aluarez de Paz, tract. de Oratione part 1. cap. 6. & sequent. vbi fusè omnes mannæ dotes orationi adaptat.

Rursum manna est sapientia, ac S. Scriptura, præsertim psalmi, qui affectuum omnium suauitatem nobis exhibent. Ita S. Ambros. lib. 1. epist. 1 *Esca, ait, & delectatio alimenti cælestis sapientia est, qua vescebantur in paradiso locati, quæ est indeficiens animæ cibus, quem vocant manna diuinus sermo.* Et S. Gregor. 31. Moral. cap. 10. *Manna, ait, est verbum Dei, & quidquid bene voluntas suscipientis appetit, hoc profectò in ore comedentis sapit.* Et lib. 6. c. 9. *Manna, ait, omne delectamentum & omnem saporis suauitatem in se habuit, quia diuinus sermo in omnibus congruit, & à seipso non discrepans, qualitati audientium condescendit.* Et S. August. serm. 91. de Tempore: *Nunc ergo festinemus cati ste manna suscipere. Istud enim manna prout vult quisque, talem saporem sapit. Audi enim & Dominum dicentem his qui accedunt ad se: fiat tibi secundum fidem tuam. Et tu ergo, si verbum Dei, quod in Ecclesia prædicatur, tota fide & tota deuotione suscipias, fiet tibi ipsum verbum quodcumque desideras. Verbi gratia; si tribularis consolatur te dicens: Cor contritum & humiliatum Deus non despiciet. Si lætaris, prosperè cumulat tibi gaudia dicens: Lætamini in Domino & exultate iusti. Si iracundus es, mitigat te dicens: Dominus sanat omnes languores tuos. Si paupertate consumeris, consolatur te dicens: Dominus erigit de terra inopem, & de stercore erigit pauperem. Sic ergo manna verbi Dei reddit in ore tuo saporem quemcumque volueris.*

Denique S. Hieron. in psal. 147. *Quidquid volueris, ait, ex sermone diuino nascitur, sicut tradunt*
A *Iudæi, quoniam manna quando comedebant, secundum voluntatem vniuscuiusque, sic sapiebat in ore.*

Anagog. manna significat ineffabiles regni cælestis delicias, quas prælibant sancti pro iis certantes in hac vita, iuxta illud: *Vincenti dabo manna absconditum.* Apocal. 2. 17. vide ibi dicta.

OMNE DELECTAMENTVM IN SE HABENTEM, ET OMNEM SAPORIS SVAVITATEM] Alij vertunt: *Ad omnem voluptatem valentem, & ad omnem gustum congruum, adaptatum & accommodatum.* Nam vt sequitur, manna cuilibet saporem exhibebat, quem ipse sapere & gustare desiderabat. Vnde Syrus vertit: *Suauiorem omni dulcedine, & gustabiliorem præ omnibus gustabilibus;* Arabicus: *Panem fortiorem suauitate* (id est, suauiorem) *& præ omnibus delectabilibus.* Vnde & cap. 19. 20. manna in Græco vocatur ambrosia, quæ à Poëtis dicitur esse suauissimus Deorum cibus.
B

SVBSTANTIA ENIM TVA DVLCEDINEM TVAM, QVAM IN FILIOS HABES, OSTENDEBAT] Ita legendum cum Græcis & Roman. Perperam ergo multi Codices habent in accusatiuo: *Substantiam enim tuam & dulcedinem tuam, quam in filios habes, ostendebas.* S. Greg. Nazianz. orat. 49. legit: *Substantia mea dulcedo mea est,* indéque probat contra Arrianos in Deo esse substantiam, filiumque esse ὁμοούσιον, id est, consubstantialem Patri: *Quæ est enim,* inquit, *substantia Dei, nisi ipsum quod Deus simplex, singulare, purum, nulla concretione permixtum, limpidum, bonum, perfectum, beatum, integrum, sanctum, totum? An tu putas inane aliquid esse & vacuum, quod Deus est? Hoc enim dici blasphemia est, vt inane putetur, per quem cuncta consistunt, qui omnia verbo edidit, ratione composuit, virtute perfecit; cuius nutu & imperio vniuersa reguntur, cuncta disponuntur.* Et bene quod de Deo in lege scriptum est: *Ego sum, qui sum.* Et: *Qui est misit me.* Exodi 3. Intelligit ergo Nazianz. per substantiam Dei naturam, quæ est dulcissima & suauissima, adeóque ipsa suauitas & dulcedo increata & immensa, quæ proinde seipsam communicans Hebræis, ipsis dulcissimum manna quod omnem saporis suauitatem continebat, exhibuit. Hic sensus valde congruit Græco: *Tua enim hypostasis, id est, tua subsistentia, tuam in filios ostendebat dulcedinem.* Dat enim causam, cur dixerit *paratum panẽ.* Quæret enim quis, quomodo Hebræi in deserto arido quotidie inuenerunt manna, velut paratum cibum per continuos quadraginta annos? Respondet causam fuisse Hypostasin Dei, quod scilicet Deus idem semper, sibique similis consistens & subsistens, quotidie & continuò cibum hunc Hebræis apparabat. Huc accedunt Victor Vticensis lib. de Cathol. Fide, & S. Fulgent. contra Arrian. ad 4. obiectionem, qui per *substantiam* accipiunt *filium Dei* suauissimum, quia manna hoc Hebræis parabat: vnde & eius typus ac figura erat manna, iuxta illud Ioannis 6. 32. *Non Moyses dedit vobis panem de cælo sed pater meus dat vobis panem de cælo verum,* quem explicans v. 35. & 51. *Ego,* inquit, *sum panis viuus, qui de cælo descendi. Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea est, pro mundi vita.* Sic & Optatus citatus à Glossa, hunc locum explicar de

Substantia Dei qualis?

C

D

filio Dei, qui est substantia Patris, ac illum figura & imagine, inquit, panis cælestis populo Israël cælitus apparet profluxisse. Passim tamen interpretes, vt Cantacuzenus, Hugo, Iansen. Vatabl. per substantiam accipiunt manna, idque non incongruè: manna enim vocatur substantia Dei, quia Dei iussu per angelos formabatur dabaturque Hebræis: vnde paulò antè manna vocauit Angelorum escam, & paratum panem de cælo. Vox *substantia*, notat manna fuisse solidæ substantiæ, ita vt non deluderet palatum Hebræorum, sicut deludit dæmon sagas & magos, dum eis phantasticum exhibet omnium epularum conuiuium, in quo videntur sibi lautè comedere & bibere, sed post conuiuium æquè inanes se sentiunt, & æquè fament & sitiunt ac ante, vti vir quidam nobilis in Belgio ad simile conuiuium à Mago inuitatus, sibi contigisse narrare solet. At manna non erat phantasma, sed substantia ac res verè subsistens, quæ proinde Hebræos verè pascebat, alebat, roborabat, vt sani, vegeti, fortes consisterent: quare eius sapor & suauitas pariter realis erat, & vt ita dicam, substantialis, non phantasticus & fictus. Hinc pro *substantia tua*, græcè est, ὑπόστασίς σου, id est, *subsistentia tua*. Sensus ergo est, quasi dicat. *Substantia tua*, id est, manna, quod erat substantia & res solida, à te Domine formata, *dulcedinem quam in filios habes ostendebat*, id est, sua dulcedine testabatur, imò repræsentabat ac re ipsa exhibebat dulcedinem amoris & beneuolentiæ, qua filios, id est, Hebræos fideles tuos complecteris. Causam subdit modumque exponit dicens: *& deseruiens vniuscuiusque voluntati, ad quod quisque volebat conuertebatur*. Sic Christus in Oratione Dominica. Lucæ 11. 3. docet nos petere panem quotidianum, græcè ἐπιούσιον, id est, essentialem & substantialem, id est, hominis substantiæ necessarium, pari modo manna vocatur hic substantia, id est, panis substantialis, quia Hebræos per 40. annos aluit & sustentauit in deserto.

Māna erat substantia: cur?

Denique Osorius per ὑπόστασιν, id est, substantiam, accipit constantiam benignitatis, bonitatis, & beneficentiæ diuinæ, qua continuò per 40. annos Hebræos aluit manna: ὑπόστασις enim est quasi basis, & fundamentum solidum & constans. Pineda verò in Iob cap. 22. v. 3. in Digress. per substantiam accipit potestatem sustentandi. Sic & alij perplures.

ET DESERVIENS VNIVSCVIVSQVE VOLVNTATI (Græcè ἐπιθυμίᾳ, id est, desiderio, concupiscentiæ) AD QVOD QVISQVE VOLEBAT CONVERTEBATVR] Pro *vniuscuiusque* græcè est, προσφερομένου, id est, oblati vel offerentis se, accedentis, assumentis, & esitantis, quod Noster appositè vertit, *vniuscuiusque*, scilicet sumentis & comedentis manna. Pro *conuertebatur*, græcè est, μετεκιρνᾶτο, id est, *transtemperabatur*, Syrus: *Et pro cuiusque desiderio miscebatur*, sicut cibi miscentur & condiuntur melle, sale, saccharo, alijsque condimentis, vt sint sapidiores, ac ad palatum comedentis attemperentur: ac sicut vina austera miscentur & dulcorantur aqua, aut alio vino dulciori. Arabicus claré: *Et ministrabat perfectionem desiderij sui in quocumque cibo, quem volebant*.

Ex hoc loco censent nonnulli manna, non tantùm saporem, sed & substantiam mutasse ad cuiusque libitum, vt manna in piscem reuera conuerteretur ei, qui vellet gustare piscem, in perdicem ei, qui vellet gustare perdicem; in ouum ei, qui vellet gustare ouum; ac sic manna perfectè, & quasi ex æquo repræsentasse Eucharistiam, in qua fit transubstantiatio panis & vini in corpus & sanguinem Christi, remanentibus dumtaxat speciebus, siue accidentibus panis & vini. Simili enim modo in manna censent remansisse accidentia manna, sed internam substantiam fuisse mutatam ad cuiusque comedentis libitum & gustum. Ita censent Claudius de Sanctes de Eucharistia Repet. 7. cap. 3. Nicolaus Vilagagnon lib. 3. contra Caluin. cap. 52. Thomas Bozius lib. 13. de Notis Ecclesiæ cap. vlt. Gregor. de Valentia tom. 4. disput. 6. quæst. 3. §. 4. Fauet nonnihil S. August. libr. 3. de Trinit. cap. 1. ac S. Ambros. de iis, qui initian. myst. cap. 9. sed obscurè & remotè. Probant ex v. 25. *Propter hoc & tunc in omnia transfigurata, omnium nutrici gratiæ tua deseruiebat ad voluntatem eorum, qui à te desiderabant*.

An manna mutarit substantiā an tantum saporem?

Verum contrarium longè est verius, manna scilicet mutasse saporem dumtaxat, non autem substantiam ad libitum appetentium. Probatur Primò, quia tantum hic dicitur manna habuisse in se omne delectamentum, & omnem saporis suauitatem, & ad hunc exhibendum appetentibus se conuertisse in quoslibet sapores, iuxta eorum appetitum. 1

Resp. saporem tātum mutasse. Probatur

Secundò, quia transubstantiatio est miraculorum omnium summum, ideoque soli Eucharistiæ proprium. 2

Tertiò, quia sic manna non fuisset simile, sed dissimile Eucharistiæ: nam gustu corporali in Eucharistia tantum sapimus saporem panis: gustu verò mentali tantum sapimus corpus Christi: at in manna Hebræi non sapiebant saporem manna solius, qui erat panis oleati & mellis, sed piscem, perdicem, ouum prout quisq; volebat. Si ergo in aliam & aliam substantiam piscis, perdicis, oui, &c. assiduè ad libitum comedentium fuisset conuersum, dissimile fuisset Eucharistiæ, in qua non est alia substantia, quàm corporis Christi. 3

Quartò, hæ substantiales transubstantiationes in manna fuissent plurima & continua miracula, sine necessitate & causa facta à Deo. Ad exhibendum enim cuique saporem, quem volebat, non erat necessum mutare substantiam, sed accidens tantùm: sufficiebat enim saporem illum manna indere, quem quisque appetebat. 4

Quintò, quia Hebræi ad manna nauseabant, suspirantes ad cæpas & ollas carnium in Ægypto: vnde dicebant: *Anima nostra nauseat super cibo isto leuissimo*. Numer. 11. 4. & c. 21. 5. Ergo reuera eis manna non mutabatur in cæpe & carnes: Si enim ea habuissent, non ad ea suspirassent. Dices, & retorquebis hoc argumentum: Idem est de sapore: In manna enim sapiebant cæpe & carnes, & tamen ad ea suspirabant. Resp. suspirabant, quia carnales erant & gulosi, quibus non sufficit sapor, sed præter eum requirunt res ipsas sapidas & solidas, putà veras carnes, veros pisces, &c. 5

Rursum, si manna habebat dumtaxat speciem 6

externam manna, interiùs verò vertebatur in piscem, carnem, ouum ad libitum edentium, frustra id fiebat. Nam edentes videbant speciem externam manna, non verò internam substantiam piscis, vel carnis sub manna absconditam: Sicut nos in Eucharistia videmus species panis, at non videmus sub ijs latentem Christum, sed fide credimus: hanc autem fidem in manna non habebant animales Iudæi.

Si dicas, manna planè & per omnia mutatum fuisse in piscem, carnem, &c. etiam quoad speciem externam, ita vt omnino manna desineret tam quoad substantiam, quàm quoad speciem externam, repugnat S. Script. quæ vbique asserit Hebræos comedisse, vidisse, sapuisse manna, ac manna habuisse omnem saporis suauitatem. Alioqui enim manna non potuisset esse typus Eucharistiæ, in qua panis transit in corpus Christi, sed remanentibus speciebus panis.

Septimò.

Denique, sicut Auctores contrariæ sententiæ per mutationem manna in substantiam piscis vel carnis, melius repræsentant transsubstantiationem in Eucharistia, ita nos dicentes eamdem in manna mansisse substantiam, sed accidentia saporis fuisse variata, meliùs per hoc demonstramus in Eucharistia accidentia panis & vini manere, ac alere hominem sine illorum substantia. Rursum Eucharistiam vnam & eamdem omnem virtutum, rerumque cælestium saporem & gustum communicanti pro eius desiderio exhibere. Porrò v. 25. mox suo ordine explicabo.

Nota, pro *conuertebatur*, græcè est, *μετεκιρνᾶτο*, id est, transtemperabatur, & miscendo transfundebatur, Syrus, *Miscebatur*; alij, *temperabatur*, Radix enim *κεράω*, idem est, quod misceo, inficio, tempero, infundo vinum. Vnde Medici *ὀξύκρατον*, vocant potum ex aceto & aqua mistum & temperatum. Sic vinum purum & immistum vocatur *ἄκρατον*; & *εὔκρατον*, quod ritè dilutum & temperatum est. Τὸ ergo *μετεκιρνᾶτο*, significat modum varietatis saporum in manna, quod sicut vinum, si aqua vel alio vino quolibet misceatur, quemlibet vini saporem exhibet. Si enim vino dulci infundas vinum acre, amarum, vel alterius saporis, vini dulcedinem inflectes ad acredinem, amaritiem, aliumve saporem: Sic pariter Deus in manna natiuum eius melleum saporem, affuso alio sapore ad saporem piscium vel carnium, pro desiderio cuiusque comedentis inflectebat. Manebat ergo natiuus manna sapor, sed temperatus, dilutus & inflexus ad saporem eius rei, quam quisque gustare desiderabat. Hoc enim insinuant Hebræi murmurantes, dum dicunt: *Anima nostra nauseat super cibo isto leuissimo:* sentiebant ergo & sapiebant leuitatem & mollitiem manna, & insuper saporem ciborum, quos appetebant: ac leuitas illa, mollities, & dulcedo manna mouebat eis nauseam. Cogita te saccharum vel mel affundere piscibus, carnibus reliquisque cibis, & apprehendes quomodo mellea dulcedo manna sapori piscium, carnium reliquorumque ciborum mista, affusa & contemperata fuerit, sed eo modo itaque parcè vel largiter, sicut palato & desiderio comedentium congruebat: illi enim suum saporem attemperabat manna. Atque hæc videtur fuisse causa nauseæ & murmuris Hebræorum de manna, quòd scilicet, esto in eo saperent omnem saporem, quem vellent, tamen simul saperent saporem mellis, qui erat natiuus ipsi manna: mel enim, saccharum ceteraq; dulcia si longiùs comedantur, facilè pariunt nauseam & fastidium. Denique manna per se vbique suum retinebat saporem, sed in palato vescentium saporem, quem quisque optabat, efficiebat, itaque ad eius votum quasi transformabatur, id est, aliam saporis formam & rationem suscipiebat & induebat.

Sapor mãna cuique quomodo attemperatus.

Quocirca minùs verum videtur, quod censet Holcot hanc varietatem saporum: non fuisse in ipso manna, sed in palato comedentium dumtaxat, secundùm apparentiam & iudicium eorumdem. Sic enim fuisset fucatus & phantasticus sapor manna, non realis & substantialis, vti dixit v. 21. nec manna in se habuisset omne delectamentum & omnis saporis suauitatem, nec deseruiens cuiusque voluntati ad id, quod quisque volebat, fuisset conuersum; quod tamen asseruit v. 1. Denique sic manna non fuisset appositus Eucharistiæ typus, vtpote quæ substantialiter nobis exhibet Christum, omni gratia & delectatione spiritali pollentem, & eamdem sumentibus communicantem. Ita ceteri interpretes. Cùm ergo quis Hebræus desideraret comedere piscem, carnem, ouum, Deus ipsi manna indebat saporem piscis, carnis, oui, quem saperet comedens, perinde ac si piscem, carnem, ouum comederet.

Manna sapor verus non apprehensus.

Tropol. panis omne delectamentum in se habens, & omnis saporis suauitatem est oratio & contemplatio. Anagog. est gloria cælestis. Allegor. est Caro Christi in Eucharistia. Vnde S. Thomas Opuscul. 57. in Officio Venerabilis Sacramenti ad Magnificat, hos illi assignat versus:

Manna est Oratio & Euchar.

Gnomæ;

Panem de cælo præstitisti eis,
Omne delectamentum in se habentem.

Et mox hanc Antiphonam: *O quàm suauis est, Domine, spiritus tuus, qui vt dulcedinem tuam in filios demonstrares, pane suauissimo de cælo præstito esurientes replens bonis, fastidiosos diuites dimittis inanes.* Et lectione 4. *Suauitatem huius Sacramenti nullus exprimere sufficit; per quod spiritualis dulcedo in suo fonte gustatur, & recolitur memoria illius, quam in sua passione Christus monstrauit excellentissimæ charitatis.*

Ante lectionem verò hos præmittit versus:

Cibauit eos ex adipe frumenti,
Et de petra melle saturauit eos.

Hinc de nõnullis sanctis deuotè communicantibus legimus, in S. Synaxi eos fauum quasi mellis gustasse. Idem in Antiphona ad Magnificat in secundis Vesperis: *O sacrum conuiuium, in quo Christus sumitur, recolitur memoria passionis eius, mens impletur gratia, & futuræ gloriæ nobis pignus datur?* Idem in hymno ad Laudes: *Se nascẽs dedit socium, conuescens in edulium, se moriens in pretium, se regnans dat in præmium.* Vis exempla? accipe.

In Vitis Patrum libr. 6. Libello 18. de Prouidentiã cap. 17. *Dixit Abbas Pastor: Scriptum est, quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus: Quoniam igitur cerui in solitudine serpentes plurimos glutiũt, & cum*

Exempla.

accensi eorum veneno fuerint, ad aquas peruenire desiderant: bibentes autem tentantur à feruore serpentini virus: sic & monachi in solitudinibus habitantes A *accenduntur dæmonum malignorum veneno, & propterea desiderãt Dominico venire ad fontes aquarum, hoc est, ad corpus & sanguinem Domini nostri Iesu Christi, vt purgentur ab omni amaritudine dæmonum malignorum,*

S. Maria Ægyptiaca cum 47. annis in eremo vitam Angelicam egisset, sub mortem sacram synaxin à S. Sozyma suscipiens, in cælum extensis manibus ingemiscens, cum lachrymis præ gaudio clamabat: *Nũc dimittis Domine ancillam tuam secundum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuum*, itaque prælibans delicias cælestes, mox emoriens, ad eas tota mente hauriendas euolauit in cælum. Ita habet eius vita scripta ab eodem Sozyma. Simile legimus de S. B Maria Magdalena in eius ad Christum transitu.

Fertur S. Monica post sacram synaxin quasi deliciis ebria exclamasse: *Cor meum & caro mea exultauerunt in Deum viuum. Quid hic ago? volemus in cælum?*

S. Ioannes eremita tantas in Eucharistia sentiebat delectationes, æquè ac robur & vires, vt eam dominica dumtaxat die sumens, nihil per totam hebdomadam aliud comederet; teste Palladio in Lausiaca cap. 61.

S. Franciscus, ait S. Bonauent. in Vita eius cap. 9. *Flagrabat erga Sacramentum Dominici corporis feruore omnium medullarum, stupore admirans maximo illam charissimam dignationem & dignatissimam charitatem. Sæpè communicabat, & tam deuotè,* C *vt alios deuotos efficeret, dũ ad immaculati agni degustationem suauem, quasi spiritus ebrius in mẽtis vt plurimum rapiebatur excessum.* Hinc in Christũ crucifixum optabat, per excessiui amoris incendium totaliter transformari, vti & ipsi contigit, dũ per Seraphinum sub alis suis crucifixum continentem, sacra quinque vulnerum eius stigmata carni suæ impressa, raro Christi dono accepit.

S. Catharina Senẽsis, vti in eius vita scribit Raymundus ipsius confessarius, *videbat frequenter in manibus sacerdotis infantem, interdum puerum grãdiusculum, quandoque fornacem ardentem, sæpè etiã inæstimabilis suauitatis odores sentiebat. Quoties autem illud summum Sacramentum vel vidisset, vel sumpsisset nouum, idemque ineffabile gaudium in eius animo existebat; ita vt non rarò in eius pectore cor exiliret, idque cum tanto sono, vt sociæ circumstantes clarissimè audirent: nec erat sonus ille vsitatus, sed* D *valde singularis & præter naturæ morem: Solebat autem sancta Virgo dicere Thomæ Confessario suo: Tantum gaudium obtinet mentem meam, vt valde admirer posse durare animam in corpore, addebatque: Tantum ardorem sentio in anima mea, vt ignis materialis mihi frigere potiùs, quàm vrere videatur. Ex hoc autem ardore existit quadam in anima mea renouatio puritatis & humilitatis, ita vt videar mihi rediisse ad ætatem quatuor vel quinque annorũ. Tantus quoque inde in me accenditur amor fraternus, vt non solùm libenter, sed etiam hilariter pro quocumque proximo velim mortem oppetere.* Et nonnullis interiectis: *Cum autem sacram Eucharistiam ex eius manibus perciperet, facie erat rubicundâ & micante, tantaque cum deuotione eam accepit, vt maximum stuporem & deuotionem ipsi Confessario adferret. Ipsa verò ita fuit in Deum absorpta, vt toto illo die, etiam postquam ad se rediit, nullum potuerit verbum eloqui. Dixit autem posteà fratri Thomæ Confessario, cùm ex eius manibus sumpsisset sacram Eucharistiam, tale aliquid se vidisse, quod mentem eius adeo ad se pertraxerit, vt alia omnia, quæ hic habeantur, velut abominanda stercora ipsi visa sint, non solùm opes & voluptates corporis, sed etiam consolationes spirituales: tumque ipsi oranti præstitit id Deus quod diximus, puta mentem inter omnia immotam, quod est verè munus excellens & eximium.*

NIX AVTEM ET GLACIES SVSTINEBANT VIM IGNIS, ET NON TABESCEBANT: VT SCIRENT, QVONIAM FRVCTVS INIMICORVM EXTERMINABAT IGNIS ARDENS IN GRANDINE ET PLVVIA CORVSCANS. VERS. 22.

HIC AVTEM ITERVM, VT NVTRIRENTVR IVSTI, ETIAM SVÆ VIRTVTIS OBLITVS EST. VERS. 23.

CREATVRA ENIM TIBI FACTORI DESERVIENS, EXARDESCIT IN TORMENTVM ADVERSVS INIVSTOS, ET LENIOR FIT AD BENEFACIENDVM PRO HIS, QVI IN TE CONFIDVNT] VERS. 24 Redit ad septimam Ægypti plagam, quæ fuit grandinis igni, id est, fulminibus mistæ, qua Deus percussit sata & fruges Ægyptiorum, itaque sterilitate & fame eos mulctauit. Sicut enim dixit v. 17. in plaga ista ignem non fuisse aquis, id est, grandine & pluuiis extinctum; Sic vice versa hic ait ignem non liquasse niuem & glaciem, sed vtraque velut deposita contrarietate naturali inter se fœdus iniisse, ac conspirasse in perniciem Ægyptiorum. Vnde Philo lib. 1. de Vita Moysis: *Grando*, inquit, *intermixta ignibus, nec ipsa liquescebat, nec extinguebat fulmina, sed vtraque eodem deferebantur impetu.* Itaque *nix & glacies*, hoc loco idem sunt, quod grando; grando enim non aliud videtur esse, quàm aqua vel nix conglaciata: Fortè etiam cum grandine, vti mixta fuit pluuia, sic & nix, vti sæpè videmus hæc tria conuenire, & simul è cælo descendere; quia hæc tria ex aqua nascuntur, & mox in aquam redeunt. Vnde glaciei ænigma hoc dat Symposius:

Vnda fui quondam, quod me citò credo futuram: Ænigma glaciei.
Nunc rigidis calidis artis connexa catenis,
Nec calcata pati possum, nec nudare tueri.

VT SCIRENT] q. d. Vt intelligerent filij Israël, ad quorum hæc referuntur & amplificantur vtilitatem, fructus Ægyptiorum ab igne, inter grandinem & pluuiam coruscante, fuisse absumptos: vnde escis sublatis in famem ingentem deciderunt miseri.

IGNIS ARDENS IN GRANDINE, ET (repete cum Dionys. τὸ in) PLVVIA CORVSCANS] Hoc enim erat mirum in plaga grandinis, quòd in ea arderet ignis, idemque in pluuia grandini mixta coruscaret & effulguraret, cùm tamen natura ignis grandini, æquè ac pluuiæ ex diametro repugnet, ac grandinem perimat, vel ab ea extinguatur & perimatur.

HIC AVTEM] *Hic*, scilicet ignis. Græcè est, τοῦτο neutrum, id est, *hoc*, quia refert πῦρ, id est, ignem, quod Græcis pariter est generis neutri. Componit & comparat ignem, quo coqueba-

tur manna, cum igne grandine misto, quo percussa est Ægyptus: idque appositè, quia manna erat instar roris conglaciati, ideoque specie externâ referebat grana grandinis, vel sacchari. Sensus ergo est, q. d. Sicut in gratiam Hebræorum fecisti, ô Domine, vt ignis cum grandine conspirans perderet sata Ægyptiorum; sic vice versa fecisti, vt ignis cum manna, quod erat instar grandinis, conspirans, illud non liquaret & absumeret, sed coqueret & solidaret, vt eo velut pane à se cocto pasceret Hebræos. Manna enim molitum, vel pistum formabatur in panes vel tortulas, quos igne coquebant, vt patet v. 27. & numer. 11. Manna ergo rorulentum, & instar grandinis constrictum & conglaciatum sustinebat vim ignis, dum vel aquis calidis elixabatur, vel in sartagine frigebatur, vel sub cinere, aut in clibano furnove in panem coquebatur. Quare tunc ignis, vt τραφῶσι (alij minùs aptè legunt τρέφωσι, id est, *verterentur*) id est, *nutrirentur iusti*, scilicet fideles Hebræi, *etiam suæ virtutis oblitus est*, qua solet liquare & absumere grandinem & glaciem, cui simile erat manna, quod tamen ignis non liquabat, nec absumebat, sed durabat & solidabat.

CREATVRÆ ENIM] Dat causam, cur ignis non absumpserit grandinem percutientem Ægyptios, nec manna pascens Hebræos, quia scilicet ignis erat creatura Dei, qui proinde ipsi vt suo creatori, per omnia deseruit & obedit: Quare illo iubente conspirauit cum glacie ad torquendum iniustos, & in manna velut lentior leniorque factus, illud fouit coxitque, vt eo pascerentur Hebræi, qui in Deum credebant & confidebant. Ita Noster à Castro. Reddit, inquit, generalem rationem duorum tam contrariorum effectuum eiusdem ignis, qui nocuit Ægyptiis & profuit Israëlitis: Nam creatura suo obsequens creatori, vim suam ad eius voluntatem exerit ac remittit, operamque dat vt supplicio afficiat iniustos, iustos verò summa cum benignitate conseruet & tractet. Vnde ex Græco clarè ad verbum vertas: *Creatura enim tibi effectori subseruiens, ἐπιτείνεται, id est, intenditur ad pœnam aduersus iniustos, & ἀνίεται, id est, remittitur ad beneficium pro his, qui in te confidunt.*

VERS. 25. PROPTER HOC ET TVNC IN OMNIA TRANSFIGVRATA, OMNIVM NVTRICI GRATIÆ TVÆ DESERVIEBAT, AD VOLVNTATEM EORVM, QVI A TE DESIDERABANT.

VERS. 26. VT SCIRENT FILII TVI, QVOS DILEXISTI DOMINE, QVONIAM NON NATIVITATIS FRVCTVS PASCVNT HOMINES, SED SERMO TVVS HOS, QVI IN TE CREDIDERINT CONSERVAT] Repetit & inculcat quod dixit de manna v. 21. scilicet ipsum suum saporem commutasse ad desiderium comedentium. *Transfigurata*, scilicet creatura, quæ præcessit, sed ibi per creaturam intellexit ignem, hic verò per eam intelligi manna igne coctum. Græcè est, μεταλλευομένη, id est, transformata, in aliud commutata, transfigurata. S. August. libr. 3. de Trinit. cap. 11. vertit, *se transfigurans*. q. d. Propter hoc, vt scilicet ostenderes tuam beneficentiam in fideles Hebræos, fecisti vt creatura tua, id est, manna à te creatum se transformaret, & quasi transfiguraret in omnia, id est, in omnes saporum formas, differentias, & species pro appetitu cuiusque comedentis; quia manna, æquè vt ceteræ creaturæ, *nutrici gratiæ*, id est, beneficentiæ & beneficæ prouidentiæ tuæ, *deseruiebat ad voluntatem eorum, qui à te desiderabant*, vt pro voluntate & desiderio cuiusque exhiberet eum saporem, quem quisque optabat, & desiderabat sibi in manna à Deo exhiberi.

Moral. nota hic creaturas iustis transfigurari, id est, aliam formam & figuram exhibere, quàm exhibeant impiis; iustis enim exhibent formam, vultumque serenum amici & benefactoris; impiis verò exhibent formam, vultumque seuerum inimici & vltoris. Sic mare rubrum saluauit Hebræos, mersit Ægyptios. Sic diluuium absorpsit impios, seruauit Noë. Sic ignis perdens Sodomam pepercit Lot, quia creaturæ conformant se suo creatori, qui benignum se ostendit piis, ferocem impiis.

OMNIVM NVTRICI GRATIÆ TVÆ [Græcè τῇ παντοτρόφῳ σου δωρεᾷ, id est, *omnia nutrienti tuo dono*, pro quo noster vertit *gratiæ*: δωρεὰ enim est donum, gratia, dos, largitio. Gratia ergo hic significat gratiosam Dei voluntatem, prouidentiam & beneficentiam, vel omne beneficium gratiæ ab illa proueniens. Quocirca S. Aug. in psal. 144. & epist. 93. docet duplicem esse gratiam, vnam creationis, alteram saluationis, siue vnam naturalem, alteram supernaturalem. Vide Suarez tom. 1. de gratia Prolog. 3. ca. 2. n. 2. & c. 3. n. 5. vbi per nutricem gratiam accipit amorem gratuitum Dei, siue ipsam Dei charitatem, quæ est primum Dei erga nos donum, & maximè liberale ex sola Dei misericordia promanans. Vnde idem S. Aug. de Prædest. Sanct. cap. 15. *gratiam*, vocat, *gratuitam Dei voluntatem, gratis beneficia largientem.*

Vnde aliqui hic vertunt: *Omnia alma, vel altrici* (*almus* enim dicitur quasi *alens*, ab alendo ait Festus, vnde alma Ceres, alma parens, alma tellus, quia omnia alit) *tua benignitati deseruiebant*: hæc enim omnium est nutritia: quare Dei benignitate plena est terra, iuxta illud: *Imples omne animal benedictione*. Psal. 144. 16. Et: *Ego quasi nutritius Ephraim, portabam eos in brachiis meis, & nescierunt quòd sanarem eos*. Osee 11. 3. Quocirca meritò de ingratis hominibus queritur Deus: *Filios enutriui & exaltaui; ipsi autem spreuerunt me*. Isaiæ 1. 2. Et: *Obliti estis Deum, qui nutriuit vos, & contristastis nutricem vestram Ierusalem*. Baruch. 4. 8.

AD VOLVNTATEM EORVM, QVI A TE DESIDERABANT] Putà Hebræorum esurientium & desiderantium cibum. Perperam nonnulli legunt; *qui à te desiderati sunt*, id est, quos desiderasti & amasti. Græcè est, δεομένων, quod tam *egentium*, quàm *desiderantium* verti potest. Egestas enim facit desiderare, & desiderare facit orare, vt obtineas, id quo egestatem leues. Audi S. Hier. in psal. 147. *Manna quando comedebant, secundùm voluntatem vniuscuiusque, sic sapiebat in ore. Ac si dixisset: Qui manna comedebat, si desiderabat mala, si purum, si vuam, si panem, si carnes, secundùm qualitatem & voluntatem comedentis, ita & sapor in manna erat. Sic & in carne Christi, qui est sermo doctrina, hoc est Scripturarum sanctarum interpretatio, sicut volumus, ita & cibum accipimus. Si sanctus es,*

inuenis refrigerium: si peccator es, inuenis tormentum.

Vltimis hisce verbis insinuat S. Hieron. iustos dumtaxat sensisse in manna hanc saporis varietatem ad libitum, iniustos verò tantùm gustasse natiuum manna saporem, qui erat instar panis oleati & melliti. Idem magis disertè & expressè sentiunt S. August. lib. 2. Retract. cap. 9. & 20. S. Gregor. libr. 6. Moral. cap. 9. Abulens. Lyran. Dionys. & alij: Verùm tam malis, quàm bonis hanc gratiam, vti & coturnicis, columnam ignis, aquam è petra, &c. fuisse concessam innuit *τὸ vnusquisque* v. 21. quod tam malos, quàm bonos complectitur: itaque censet S. Cæsarius Arelat. hom. 7. in Pascha, Hugo Victor. Tornielus, Lorinus, & alij, ob rationes quas recensui Exod. 16. vers. 31. Diuina planè vis bonitasque digna Deo, & nisi sacris litteris apertè constaret, planè incredibilis; vt se Deus ad innumerabilem hominum multitudinem quotidie, imò singulis horis ac momentis ita attemperaret, vt in vnius cibi temperamento centum sapores disparatos; atque ex difficillimis primarum qualitatum harmoniis toties disparitos in palatis Hebræorum produceret, ac in stomacho membrisque omnibus nutrimentum generaret.

Manna sapiebat etiã malis ad quod volebant.

VT SCIRENT FILII TVI (fideles Hebræi) QVONIAM NON NATIVITATIS FRVCTVS] Græcè *γενέσεις τῶν καρπῶν*, id est, natiuitatis vel generationes fructuum, hoc est fructus geniti & nati, siue natiui *pascunt hominem, sed sermo tuus.* Græcè *ῥῆμά σου*, id est, *verbum tuum*, putà iussio tua, decretum tuum, *hos qui in te crediderint conseruat*, dum scilicet viderunt se in deserto sine pane, solo manna cælesti vixisse per 40. annos, vti Christus in simili deserto ieiunans & orationi vocans sine pane vixit 40. dies, ideoque diabolo tentanti, dicentique Matth. 4. 3. *Dic vt lapides isti panes fiant*; respondit: *Scriptum est.* Deuter. 8. 3. *Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei*, id est, omni re, quam iussit & ordinarit Deus, sicut iussit Hebræos ali manna. De manna enim loquitur Moyses. Deuter. 8. 3. Denique non cogitanti de alio sapore & cibo, manna exhibebat saporem panis oleati vel farinæ mellitæ: cogitanti verò & desideranti alium quemlibet saporem, illum ipsum exhibebat. Quocirca probi, cùm ex natiuo manna sapore mellito sentirent sibi obrepere nauseam, indeque murmur, illi resistebant cogitando se in manna quiduis sapere posse, si eius desiderium conciperent: improbi verò & ingrati cedebant nauseæ, ob eamque murmurabant. Vide dicta Exod c. 16.

VERS. 27. QVOD ENIM AB IGNE NON POTERAT EXTERMINARI, STATIM AB EXIGVO RADIO SOLIS CALEFACTVM TABESCEBAT] Cantacuzenus explicat de plaga grandinis: hæc enim igni mixta cum eo conspirabat ad vastandum segetes Ægyptiorum, eadem tamen solis radiis liquabatur. Verùm alij passim hæc accipiunt de manna; de eo enim omnis est hic sermo, q. d. mirum, imò miraculum erat in manna, quod ipsum igne coqueretur & solidaretur; radiis verò solis calefactum liquaretur, vti iisdem naturaliter liquatur grando & glacies, cui simile erat manna: quare hoc posterius non erat miraculum, licet id velit Abul. in Exodi 16. qu. 8. sed
A prius; nam glaciem, cui simile erat manna, igne non liquari, cùm sole liquaretur, vtique miraculum est: Ignis enim calidior est sole. Vide dicta Exodi 16. 21. & num. 118.

VT NOTVM OMNIBVS ESSET, QVONIAM OPORTET PRÆVENIRE SOLEM AD BENEDICTIONEM TVAM, ET AD ORTVM LVCIS TE ADORARE. VERS. 28.

INGRATI ENIM SPES TAMQVAM HYBERNALIS GLACIES TABESCET, ET DISPERIET TAMQVAM AQVA SVPERVACVA] VERS. 29. q. d. quia manna soli incalescente liquescebat; hinc ante ortum, vel ad ortum solis oportebat illud colligere; qua re significabat Deus, oportere nos præuenire solem ad benedictionem Dei excipiendam, & vicissim ei per gratiarum actionem reddendam, atque summo manè ad ortum
B lucis Deum laudare, adorare, & inuocare: qui enim piger & ingratus huic diuinæ oblationi, qua Deus manè orantibus offert gratiam, æquè ac Hebræis manè offerebat manna, speret post somnum & pigritiam sese Dei gratiam, cùm sibi libebit teperturum, fallitur, sicut Hebræi stertentes fallebantur, dum post ortum solis manna quærebant, nam reperiebant illud solis radiis liquatum & dissolutum: liquabatur enim, sicut glacies in hyeme sole incalescente colliquescit & tabescit, id est, in vaporem abit & euanescit. Simili modo ingrati spes *disperiet tamquam aqua superuacua*, id est, vt Græcè, *sicut aqua inutilis diffluet.*

Manè capienda orantis Dei gratia.

AD BENEDICTIONEM TVAM] Benedictio hic reciproca accipitur, scilicet tam ipsa Dei be-
C neficentia, qua Hebræis manè dabat manna, ac manè orantibus dat gratiam, quàm Hebræorum & nostra, putà gratiarum actio, qua ob manna, omnemque gratiam à nobis Deo agendæ sunt gratiæ. Ita Lucas Brugensis in Notis hic, Vatab. Iansen. Clarius, & alij. Vnde græcè est, *ἐπ' εὐχαριστίαν σου*: *εὐχαριστία* autem & gratiam & gratiarum actionem significat. Hinc Venerabile Sacramentum dicitur Eucharistia, quia summam gratiam, putà Christum omnis gratiæ fontem continet, ideoque summam à bonis gratiarum actionem requirit: vnde per Antithesin subdit: *Ingrati enim spes*, &c. vbi manifestè *εὐχάριστῳ*, id est, gratum opponit *ἀχαρίστῳ*, id est, ingrato. Porrò hac voce *εὐχαριστίας*, præludit & alludit ad mysticum manna legis nouæ, scilicet ad corpus Christi in Eucharistia.

ET AD ORTVM LVCIS TE ADORARE]
D Græcè est, *ἐντυγχάνειν*, id est, occurrere (scilicet Deo) interpellare, orare, intercedere pro rebus tum priuatis, tum publicis, q. d. Si Deus adeo diligens est, vt primo manè nobis manna & gratiam suam afferat, vtique decet nos simili diligentia Deo occurrere, vt illius gratiam gratè excipiamus.

Ortus hic non significat cæli situm, putà Orientem & Orientalem cæli plagam. Hebræi enim orabant conuersi non ad Orientem, vti faciunt Christiani, sed respicientes ad Sanctum Sanctorum, quod erat ad occidentem, vti docet S. Hieron. in cap. 8. Ezech. ortus ergo hic solis, lucisque exordium significat, putà manè & auroram: tum enim colligendum erat manna, nam

post solis ortum eius radiis liquabatur, vt discerent Hebræi non stertere, sed manè surgere ad orationem & ad parandum cibum, nam diligentibus occurrit & succurrit Deus. Vult enim iure suo Deus ceteris curis rebusque anteponi, ac primitias diei sibi dicari, vt ab eo totius diei felicem decursum impetremus. Vnde S. Athanas. in psal. 5. *Magnum ait, certaminis decus, è lecto ipso Deo sistere seipsum, & præuenire in gratiarum actione solem.* Et S. Chrysost. in psal. 5. ad illa: *Manè exaudies vocem meam*, sic ait: *Ab initio diei Dauid dabat Deo primitias. Oportet*, inquit, *ad gratias tibi agendas solem præuenire, & ante ortum lucis te interpellare. Tu autem in Imperatore quidem minimè patiaris eum, qui est inferior, ante se adorare: nunc autem sole oriente ipse dormis, & cedis primo loco creaturæ, nec omnem creaturam præuenis, quæ propter te facta est, nec ei agis gratias, sed cùm surgis manus & faciem lauas, animam autem immundam negligis*, &c.

Adorandus est Deus oriente sole.

Idem sanxit Moyses Deuter. 6. 7. *Meditaberis in eis, &c. dormiens atque consurgens*, vbi plura hac de re congessi. Esto ergo ô Christiane, ô Sacerdos, ô religiose philomela auroræ, imò *esto cicada nocturnum*, vti scribit & præscribit S. Hier. Eustachio. Sicut enim aues diluculo canunt, ac philomela suâ melodiâ solem præuenit, & venientem quasi allicit & salutat; sic pariter fideles manè solem iustitiæ suis hymnis & precibus salutent oportet. Id fecere Essæi & primi Christiani, qui teste Plinio antelucanos Christo canebant hymnos: quin & Iudæi quotidie manè offerebant iuge sacrificium, vti etiamnum fideles manè dicunt vel audiunt missæ sacrificium.

Esto cicada nocturnum.

Porrò hac de causa Christiani orant, non tantùm manè in aurora sub ortum solis, sed etiam conuersi ad eum Orientem, siue ad Orientalem mundi plagam, idque faciunt ex Apostolica traditione, vt ait S. Basil. de Spiritu sancto cap. 27. Athanasius, vel potiùs Anastasius Nicænus in quæst. S. Scripturæ quæst. 18. & alij.

Causa Prima.

Primò, vt beneficium solis, qui oriendo hominibus toti que mundo lucem, hilaritatem, calorem, vitam & fœcunditatem affert, agnoscant, Deoque gratias agant.

a Secundò, quia Oriens est nobilior pars mundi: ab Oriente enim oritur lux & sol, qui symbolum & hieroglyphicum est Dei. Vnde & Oriens pro loce sumitur. Hanc causam dat S. Iustin. lib. quæst. quæst. 118 S. Dionys. de Eccles. Hier. p. 2. cap. 2. & S. Cyrill. Cathec. 1. mystag. Quod igitur Oriens fons velut quidam luminis haberetur, atque Occidens esset hieroglyphicum tenebrarum, inde etiam ea vetus fuit in Ecclesia obseruatio, vt baptismate initiandus, diabolo prius renunciaturus, Occidentem versus statueretur, sicq; positus, terriò illa renunciantis verba proferret, idemque posteà Christum Dominum confessurus ad Orientem conuersus, id totidem vicibus faceret. Idque non tantùm S. Dionysius, sed & Cyrillus testatur.

Tertiò, quia paradisus ex quo eiecti sumus in Adamo, & ad quem suspiramus situs erat ad Orientem. Ita Damasc. libr. 4. de Fide cap. 13. & S. Cyrill. loco iam citato, ac S. Basil. & Nyssen. apud Moysem Barcepha libr. de Paradiso p. 1. cap. 14.

4 Quartò, quia Christus crucifixus respiciebat Occidentem; nam dorsum obuertebat Ierosolymæ & Orienti, faciem verò conuertebat ad Occidentem, putà versus Romam & Europam; dum ergo oramus conuersi ad Orientem in Christum crucifixum respicimus, illique occurrimus. Rursum, Christus ascendens in cælum ad ortum efferebatur, ibique adoratus est à discipulis, atque ita unde venturus est ad iudicium, vti eum ibidem ascendentem in cælum conspexerunt Apostoli, iuxta illud Zachariæ 14. 4. *Stabunt pedes eius in die illa supra montem oliuarum, qui est contra Ierusalem ad Orientem.* Et illud: *Adorabimus in loco vbi steterũt pedes eius.* Psal. 131. 7. Hinc & Christus ipse vocatur Oriens, Zachar. 6. 12. Hasce omnes causas affert S. Athanas. in quæst. ad Antiochum qu. 37. sed præsertim primam: *Adoramus*, inquit, *ad Orientem, quia Deus est lux vera, eamq; ob causam ad lumen conuersi creatum illud, non creatum illud lumen, sed eius luminis creatorem adoramus, & ex elemento omnium splendidissimo, omnium elementorum splendidissimum creatorem Deum veneramur.* Aduerte tamen has quæstiones non esse S. Athanasij Alexandrini. Nam qu. 23. auctor citat S. Athanasium Alex. & quæst. 129. S. Gregor. Nazianz. qui S. Athanasio fuit posterior, imò in iisdem citatur S. Chrysost. Scala Ioannis Climaci, Maximus, Nicephorus: Vnde liquet auctorem longè posterioris æui fuisse, vt rectè aduertit Bellarm. Sixtus Senensis, Posseuinus & alij in Scriptor. Eccles.

Porrò ex hoc ritu orandi ad Orientem factum est, vt nonnulli rudes Christiani ac Priscillianistæ Hæretici solem Orientem adorarent, quos redarguens S. Leo serm. 7. de Natiuitate: *De talibus*, inquit, *institutis* (Priscillianistarũ videlicet) *illa etiã generatur impietas, vt sol inchoatione diurnæ lucis exurgens, à quibusdã insipientioribus de locis eminentioribus adoretur. Quod nonnulli etiam Christiani adeò religiosè se facere putant, vt priusquam ad Beati Petri Apostoli Basilicam, quæ vni Deo viuo & vero est dedicata, perueniant, superatis gradibus, quibus ad suggestum areæ superioris ascenditur, conuerso corpore ad nascentem se solem deflectant, & curuatis ceruicibus in honorem se splẽdidi orbis inclinẽt. Quod fieri partim ignorãtiæ vitio, partim paganitatis spiritu, multum tabescimus & dolemus: quia etsi quidam fortè creatorem potius pulchri luminis, quàm ipsum lumen, quod est creatura, venerantur, abstinendum tamen est ab huiusmodi specie officij.* Hæc ille idcirco, ne quid commune cum Priscillianistis atque Gentilibus fideles haberent. Vide Baron. tom. 1. anno Christi 58. num. 86. Porrò gentiles solebant Diis primam horam nuntiare, quasi iis matutinæ & primæ salutationes essent gratissimæ. Idam fores principum manè obsidebant, vt egredientibus obuiam prodirent ac salutem precarentur, vti multis exemplis ostendit Noster Pineda in Iob cap. 31. v. 36. num. 9.

Priscillianistæ adorabant solem Orientem.

INGRATI ENIM SPES TAMQVAM HYBERNALIS GLACIES TABESCET] S. Thom. 2. 2. qu. 107. art. 4. notat hac gnome significari, quid ingratus pati mereatur, quidque iusto Dei iudicio sæpè illis accidat, scilicet vt ob prioris beneficij ingratitudinem, posteriori, quod sperat, priuetur, eiusque spe frustretur. Nam alioqui, inquit, fidelis & liberalis viri est benefacere etiam ingrato, nisi per beneficia fieret peior &

ingratior: tunc enim ad vitandum hoc malum cessandum est à beneficio. Probat exemplo Dei, qui benefacit ingratis assiduè, *dum solem suum oriri facit super bonos & malos, ac pluit super iustos & iniustos*, Lucæ 6. & Matth. 6. Confirmat & ratione, quia, inquit, fidelis debet rendere ad hoc, vt de ingrato faciat gratum, quod si facere nequit primo beneficio, fortè faciet secundo, tertiò, A vel quartò, citatque Senecam libr. de Benef. ca. 7. qui & c. 5. causam ingratitudinis, quam tangit hic sapiens, assignat dicens: *Memoria minimum tribuit, quisquis spei plurimum*; q. d. Ideo ingrati sunt immemores beneficij præteriti, quia toti sunt pleni spe futuri; quia enim toti anhelant inhiantque nouis donis, quæ aucupantur & sperant, hinc obliuiscuntur præteritorum.

CAPVT DECIMVMSEPTIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Cap. 15. ostendit veram sapientiam consistere in cultu veri Dei, insipientiam in cultu idolorum. Id cap. 16. probauit exemplo Ægyptiorum, quibus Deus aquas in sanguinem vertit; ac Hebræorum, quos velut sui cultores Deus in siti aquâ de petra potauit, ac in fame coturnicibus & manna cælesti cibauit: nunc idipsum prosequitur & demonstrat per aliam Ægypti plagam scilicet tenebrarum, quæ ordine fuit nona, in qua Hebræi fruebantur clara luce, Ægyptij verò degentes in densis tenebris variis spectris, æquè ac timoribus exagitabantur. Graphicè ergo depingit tenebras Ægyptiacas, ac terrores malæ conscientiæ.

1. MAgna sunt enim iudicia tua Domine, & inenarrabilia verba tua: propter hoc indisciplinatæ animæ errauerunt. 2. Dum enim persuasum habent iniqui posse dominari nationi sanctæ: vinculis tenebrarum & longæ noctis compediti inclusi sub tectis, fugitiui perpetuæ prouidentiæ iacuerunt. 3. Et dum putant se latere in obscuris peccatis, tenebroso obliuionis velamento dispersi sunt, pauentes horrendè, & cum admiratione nimia perturbati. 4. Neque enim quæ continebat illos spelunca, sine timore custodiebat: quoniam sonitus descendens perturbabat illos, & personæ tristes illis apparentes pauorem illis præstabant. 5. Et ignis quidem nulla vis poterat illis lumen præbere, nec siderum limpidæ flammæ illuminare poterant illam noctem horrendam. 6. Apparebat autem illis subitaneus ignis, timore plenus: & timore perculsi illius, quæ non videbatur, faciei, æstimabant deteriora esse quæ videbantur: 7. & magicæ artis appositi erant derisus, & sapientię gloriæ correptio cum contumelia. 8. Illi enim qui promittebant timores & perturbationes expellere se ab anima languente, hi cum derisu pleni timore languebant. 9. Nam etsi nihil illos ex monstris perturbabat: transitu animalium & serpentium sibilatione commoti, tremebundi peribant: & aërem, quem nullâ ratione quis effugere posset, negantes se videre. 10. Cùm sit enim timida nequitia, dat testimonium condemnationis: semper enim præsumit sæua, perturbata conscientia. 11. Nihil enim est timor nisi proditio cogitationis auxiliorum. 12. Et dum ab intus minor est expectatio, maiorem computat inscientiam eius causæ, de qua tormentum præstat. 13. Illi autem qui impotentem verè noctem, & ab infimis, & ab altissimis inferis superuenientem, eumdem somnum dormientes, 14. aliquando monstrorum exagitabantur timore, aliquando animę deficiebant traductione: subitaneus enim illis & insperatus timor superuenerat. 15. Deinde si quisquam ex illis decidisset, custodiebatur in carcere sine ferro reclusus. 16. Si enim rusticus quis erat, erat, aut pastor, aut agri laborum operarius præoccupatus esset, ineffugibilem sustinebat necessitatem. 17. Vna enim catena tenebrarum omnes erant colligati. Siue spiritus sibilans, aut inter spissos arborum ramos auium sonus suauis, aut vis aquæ decurrentis nimium, 18. aut sonus validus præcipitatarum petrarum, aut ludentium animalium cursus inuisus, aut mugientium valida bestiarum vox, aut resonans de altissimis montibus Echo; deficientes faciebant illos prę timore. 19. Omnis enim orbis terrarum limpido illuminabatur lumine, & non impeditis operibus continebatur. 20. Solis autem illis superposita erat grauis nox, imago tenebrarum, quæ superuentura illi erat. Ipsi ergo sibi erant grauiores tenebris.

MAGNA

Vers. 1. MAGNA ENIM SVNT IVDICIA TVA DOMINE, ET INENARRABILIA VERBA TVA: PROPTER HOC INDISCIPLINATÆ ANIMÆ ERRAVERVNT] Græcè: *Magna enim tua iudicia, & narratu difficilia: propterea imperitæ animæ in errorem inductæ sunt*, q. d. Iudicia tua Domine, quibus fideles tuos Hebræos bonis, v.g. coturnicibus & manna cumulasti, infideles verò Ægyptios malis, v.g. aquis sanguineis cruciasti, sunt alta & arcana, ideoque inenarrabilia sunt *verba*, id est, opera tua iam dicta, quæ verbis tuis, putà iubendo dumtaxat effecisti, ideoque imperitæ animæ, quales erant Ægyptiorum, dum superbè volunt ea scrutari & comprehendere, in errorem inductæ sunt. Nam æstimarunt hæc, vel casu, vel naturâ, vel fato fieri, non liberâ Dei prouidentiâ & vindictâ, ideoque Deo se opposuerunt, nec Hebræos, vti ipse iubebat, voluerunt dimittere. Quocirca in grauiores pœnas ab eo inflictas, putà tenebrarum, imprudentes inciderunt. Hunc esse sensum liquet ex ijs, quæ sequuntur.

A

Vers. 2. DVM ENIM PERSVASVM HABENT INIQVI, POSSE DOMINARI NATIONI SANCTÆ, VINCVLIS TENEBRARVM ET LONGÆ NOCTIS COMPEDITI, INCLVSI SVB TECTIS, FVGITIVI PERPETVÆ PROVIDENTIÆ IACVERVNT] Describit nouam Ægypti plagam, quæ fuit densissimarum tenebrarum, q. d. Dum iniqui Ægyptij putarunt se inuito Deo posse dominari genti sanctæ, id est, populo Dei, eiusque cultui dicato, putà Hebræis, tenebris nocturnis velut vinculis constricti, domorum suarum tectis inclusi, velut extorres & alieni à Dei prouidentia, quasi vincti & incarcerati iacuerunt. Vnde Lucifer pro S. Athanas. legit: *Vincti tenebrarum catenis, & longa nocte compediti.* Erant enim hæ tenebræ horribiles adeoque densæ, vt viderentur palpabiles, idque per tres dies. Vnde tunc: *Nemo vidit fratrem suum, nec mouit se de loco suo, in quo erat: vbicumque autem habitabant filij Israel, lux erat.* Exodi 10. 22. vbi fusè de hisce tenebris egi: quare ibi dicta hic non repetam. Addit Philo libr. 1. de Vita Moysis, Ægyptios hoc tenebrarum triduo adeò fuisse perculsos, vt nec loqui, nec audire, nec comedere possent, sed per silentium fame cruciatos non nisi de tenebris cogitasse. Sic qui habitant sub polo arctico, continuam habent noctem ab æquinoctio verno vsque ad æquinoctium autumnale, putà à die 21. Martij vsque ad diem 23. Septembris, vti testatur Plinius libr. 2. c. 7. Solinus c. 20. & 24. S. Isidor. lib. 1. Orig. c. 6. Olaus Magnos in Historia Septentr. Id ad oculum in sphæra demonstrat Noster Clauius.

B

C

D

INCLVSI SVB TECTIS] Septuag. & Philo habent *sub lectis*, quasi toto hoc triduo Ægyptij non ausi fuerint surgere è lectis: qui enim timent, in lectis tutiores se æstimant.

Fugitiui prouidentiæ quis?

FVGITIVI PERPETVÆ PROVIDENTIÆ] Græcè *φυγάδες τῆς αἰωνίου προνοίας*, id est, *exules à perpetua prouidentia*. Vatabl. *ab æterna prouidentia profugi*. Primò, Noster Lorinus sic exponit, q. d. Ægyptij, cùm se putarent posse fugere Dei prouidentiam & vindictam, ab ea velut rei seruique fugitiui comprehensi, tenebrarum velut catenis constricti, quasi in carcerem compacti sunt.

Resp. Prima.

Secundò, Iansen. q. d. Ægyptij in tenebris iacuerunt quasi fugitiui, id est, destinati & exules à prouidentia Dei, quæ perpetuò homines per solem illuminet. Sic & à Castro: Fugitiui, inquit, hoc est expulsi ac profligati à Dei prouidentia, quæ per singulos dies homines visitat solis claritate, qua toto illi triduo caruerunt. 2

Tertiò, Petrus Nannius q. d. Ægyptij in tenebris fuere fugitiui, id est, ignari & expertes æternæ prouidentiæ, ac ab eius cognitio relegati, vtpote de cuius oculis & aspectu malè sentiebant. Negabant enim Dei veri Numen, prouidentiam & vindictam. Vnde explicans subdit: *dum putant se latere in obscuris peccatis.* Omnia hæc huic loco congrua & apposita sunt. 3

Hinc Tropol. Cantacuzenus: Fugitiui, inquit, perpetuæ prouidentiæ sunt, qui contemnunt mandata Dei, perpetuam habentis rerum omnium prouidentiam.

IACVERVNT] Ita Roman. & Græca. Perperam ergo nonnulli legunt *placuerunt*; alij, *latuerunt*, in quibus proinde interpretandis frustra desudant. S. Bonauentura. Hugo, Lyrannus, & Dionysius.

ET DVM PVTANT SE LATERE IN OBSCVRIS (Græcè *ἀποκρυφαίοις*, id est, *occultis*) PECCATIS, TENEBROSO OBLIVIONIS VELAMENTO DISPERSI SVNT, PAVENTES HORRENDE, ET CVM ADMIRATIONE NIMIA PERTVRBATI] Græcè *καὶ ἰνδάλμασιν ἐκταρασσόμενοι*, id est, *& phantasmatibus vel spectris conturbati*. Sensus est, q. d. Quia Ægyptij multa in tenebris scelera, vt sacrificia dæmonum, ait Cantacuzenus, de quibus cap. 14. 23. perpetrabant, hinc congruè tenebris densissimis puniti sunt, q. d. eis Deus: Tenebriones estis, lucifugæ estis, tenebras ambitas, tenebras quas amastis accipite: Lucem fugitis, fugiat ergo pariter lux à vobis. Tenebras Ægyptiacas vocat tenebrosum *λήθης*, id est, obliuionis velamentum: quia illæ Ægyptios eorumque oculos velabant, vt inuicem non viderent, ac metu perculsu suorum etiam parentum, filiorum, vxorum, fratrum obliuiscerentur, cùm de se suaque salute quisque esset solicitus & anxius; hinc dispersi & separati ab inuicem toto tenebrarum triduo manserunt. Exodi 10. 23. Vers. 5.

Rursum, hæ tenebræ velabant Ægyptios, vt à Deo per solis radios non aspicerentur, vtpote qui Dei eiusque prouidentiæ ignorantiâ, velut cæcitate velatos habebant mentis oculos. Notat ergo hic triplex velamen: Primò Dei, quo Deus solem suam velabat, ne Ægyptios aspiceret, vel ab eis aspiceretur. Secundò Aegyptiorum, quo tenebris velatos habebant oculos. Tertiò peccati, quo Aegyptij non credentes Dei prouidentiam, & impunè peccantes, infidelitate & sceleribus velabant animi oculos. Triplex velamen.

Porrò Petrus Nannius, *τὸ λήθης*, accipi vt nomen proprium, significans Lethem fluuium inferni, qui eo descendentibus omnium rerum obliuionem inducere perhibetur: Vnde vertit: *Obscuro Lethes operculo*, quia in sequentibus v. 13. asserit Sapiens noctem illam ex *ᾅδου*, id est, orci penetralibus emersisse, quasi illa caligo verè vmbra mortis extiterit, & ex nebulis Lethes contexta fuerit: vnde ex Græco Lethe Latini Lethe fluuius quis?

Lethum, id est, mortem deducunt, in qua est summa caligo & rerum omnium obliuio, tam A actiua, quàm passiua. Morientes enim obliuiscuntur omnium, & vicissim ab omnibus obliuioni traduntur. Censet ergo Nannius, sapientem hîc alludere ad Lethen fluuium, quem apud inferos esse Poëtæ tradiderunt, cuius aquas si quis gustauerit, illico omnium rerum præteritarum obliuiscitur. Hinc ἀπὸ τῆς λήθης, id est, ab obliuione nomen habet. Datus est huic fabulæ locus, quia morientibus omnium rerum oblinio surrexit. Constat autem Lethen fluuium extare in Africa circa extremum Syrtium cornu, ac Berenicem vrbem alluere: sed apud omnes fama est, ad ea loca ex inferna inundatione prorumpere. Vnde Lucanus lib. 9.

Quem iuxta Lethes tacitus prolabitur amnis,
Infernis (vt fama) trahens obliuia venis.

B Sic sensus erit, q. d. Ægyptij Cimmeriis hisce tenebris adeò erant obuelati & obcæcati, vt omnium rerum obliti, ex Lethæo inferni amne obliuionem ipsam potasse viderentur. Vnde Abulens. in Exodi cap. 10. ait, Ægyptios summa caligine circumfusos animâ, memoriâ, & imaginatione perturbatis, nec vbi esset cibus, nec vbi potus, nec vbi mensa, aut sedes, vel quid simile recordari potuisse.

DISPERSI SVNT] Non quod Ægyptij vagabundi oberrarent quærentes lucem, nam præ pauore *nemo mouit se de loco in quo erat.* Exodi 10. 23. sed *dispersi sunt*, id est, disiuncti & separati ab inuicem manserunt, vt nemo alium adire, iuuare, solari posset, nec vicissim ab eo opem vel consolationem in tanto metu accipere. Nam *nemo vidit fratrem suum.* Exodi 10. 23.

C PAVENTES HORRENDE] Tum ob tenebras, tum ob spectra, de quibus mox, ob vtraque enim ita erant pauidi & consternati, vt nescirent quo se verterent, imò nec loqui nec hiscere auderent, nec de cibo, potu, veste, aliave re cogitare possent. Ita Abulensis in Exodi 10. q. 2.

CVM ADMIRATIONE NIMIA PERTVRBATI] Græcè est, ἰνδάλμασι, id est, simulacris, visis, laruis, phantasmatibus, spectris conturbati: quibus ita percellebantur, vt ab ijs se necandos putarent, si loco se mouerent, ac deteriora quæque in singula momenta formidarent & expectarent. Vnde *admiratione nimia*, vt vertit noster, id est, stupore & consternatione insolita *perturbati*, videbantur attoniti & mentis impotes.

D Quænam fuerint hæc spectra in sequenti explicat. Porrò spectra hæc partim pariebat pauor & scelerum conscientia, hæc enim, æquè ac pauor, tristes vehementesque imaginationes menti obijcit, adeò vt pauidus eas sibi auribus audire & oculis cernere videatur; partim ea immittebat eis Deus per angelos vel dæmones.

VERS. 14. NEQVE ENIM, QVÆ CONTINEBAT ILLOS SPELVNCA, SINE TIMORE CVSTODIEBAT: QVONIAM SONITVS DESCENDENS PERTVRBABAT ILLOS, ET PERSONÆ TRISTES ILLIS APPARENTES PAVOREM ILLIS PRÆSTABANT] Vatabl. *Neque enim latebra, qua continebantur, securos reddebat ipsos, sed sonitus pauore percellens eos circumstrepebat, laruæque tristi aspectu truces offerebantur*; alij, *spectra tristia mœstis vultibus apparebant.* Pro *spelunca*, Græcè est, μυχὸς, id est, latebra, recessus, penetrale, intima pars domus vel loci, qualè est cubile & lectus, in quo attonitos iacuisse Ægyptios docet Philo, & Septuag. Exodi 10. 23. Adde, quiuis locus abditus & obscurus per catachresin vocatur spelunca, quia spelunca ob suas cauitates, & cauernas, summè est abdita & obscura; vnde illud Poëtæ: *speluncis abdidit atris*, id est, obscuris & profundis; profunda enim sunt obscura, & obscura videntur esse atra & nigra. Est metalepsis. Non ergo Ægyptij fugerunt ad speluncas propriè dictas, vt vult S. Bonauent. cùm nemo ausus fuerit se loco mouere, vti dicitur Exodi 10. Simili schemate v. 3. hæc cubicula & loca Ægyptiorum, ob tenebras & pauorem vocauit carcerem. Adde initio tenebrarum sensim lucem adimentium & increscentium, aliquos ex metu fugisse ad antra & speluncas, ibique terrificis sonis & spectris magis fuisse perculsos ob loci horrorem. Ita à Castro.

QVONIAM SONITVS DISCENDENS PERTVRBABAT EOS] Græcè: ἦχοι δ' καταῤῥάσσοντες αὐτοὺς περιεκόμπουν, id est, sonitus autem perturbantes eos circumstrepebant, vel cum impetu & fragore (quales edit aqua ex apertis fractisque cataractis impetuosè erumpens) ipsis obstrepebant, vel soni cum vehementia decedentes & percellentes strepebant circum eos; hoc est, fragores instar tonitrui circumstrepebant & terrorem incutiebant: Videbatur enim eis, quod tonitru ex alto eos feriret, quodque Deus fulmina in capita eorum vibraret. Spectra Ægyptiorum quæ.

ET PERSONÆ TRISTES ILLIS APPARENTES] Græcè φάσματα, id est, visiones, apparitiones, spectra, laruæ mœstis deiectisque vultibus tristes & truces eis offerebantur, quæ phasmata, siue phantasmata valde augebant terrorem tenebrarum Ægyptiorum: licèt enim hæ essent densissimæ, vt visionem omnem impedirent; tamen in ijs subinde intermicabat ignis, vt sequitur v. 7. cuius lumine spectra ab Ægyptiis conspici poterant. Soni per cellentes quis.

Porrò personæ hæ & spectra, non solùm imaginaria erant, vt vult Dionys. & S. Bonauent. qui dæmones hominesque defunctos censet, obiectos phantasiæ Ægyptiorum; sed & realia, quæ oculis corporis cernebantur, non tantùm noctu in somnis, sed & per diem in vigilia, vti docet Abulens. Exodi 10. qui censet tenebras has vocari horribiles, propter horribiles vmbrarum & laruarum visiones. Rursum spectra hæc videntur fuisse infantium Hebræorum, quos iniustè Aegyptij in Nilo merserant; grandium quoque iuuenum & virorum, quos iisdem nimiis laboribus, flagellis, & iniuriis occiderant; item dæmonum, quos in idolis suis variis laruis & formis coluerant, vti Apin specie vituli, Anubin specie canis, Hammonem specie arietis, &c. iustè ergo laruis puniti sunt, qui infantes occidendo, animas eorum in vmbras & laruas transire putauerunt, ac laruas demum venerando adorarunt. Insuper laruæ hæ sæpè ab angelis vel dæmonibus effinguntur, subinde tamen sunt ipsæ animæ defunctorum existentes in purgatorio vel inferno, quæ à Deo finuntur egredi & apparere viuis, ad eorum vel admonitionem vel ca-

Animæ apparentes quorum?

ſtigationem, vti dixi cap. 2. v. ad illa: *Non eſt qui agnitus ſit reuerſus ab inferis.* Denique vmbræ & ſpiritus, quia apparent, maximè ſolent eſſe eorum, qui fuêre tyranni, violenti, pauperum oppreſſores, in parentes impij, aut crudeliter occiſi, aut miserè in fraudem inducti & ſeducti, vti multis exemplis deprehenſum eſt. Vide noſtrum Delrio in Magicis, & Thyreum in viſionibus.

Multa ſupplet hic ſapiens.

Nota, hîc multa ſupplet Sapiens, quæ Moyſes tacuit in Exodo. Primò, enim harum laruarum Moyſes non meminet. Secundò, v. 16. ait Sapiens, ignem in tenebris intermicantem perſtrinxiſſe & perculiſſe Ægyptios, de quo altum eſt in Exodo ſilentium. Tertiò, v.g. ait ſibilos ſerpentum, & ſtrepitus fremituſque beſtiarum (de quibus nil habet Moyſes (mirè exteruiſſe Ægyptios in denſis tenebris pauidos, præſertim cùm earum rerum cauſam ignorarent, vt v. 13. habent Græca. Vnde per catachreſin tenebras haſce verſ. 2. & 18. vocat catenam: adeò enim per eas terrebantur, vt nemo ſe loco mouere auderet, perinde ac ſi catena fuiſſet vinctus.

Timor facit ſtupidos. Cur?

Timor enim homines & animalia ita obſtupefacit, vt mouere ſe nequeant, ſed quaſi ſtupefacti & attoniti conſiſtent immobiles, quia in timore calor & ſpiritus animales, qui motus ſunt cauſa, recipiunt ſe à cerebro ad cor, vt illud velut ſedem roborent & muniant: quare cerebrum ijs ad motum & ſenſum, vti vix poteſt. Porrò eò maior Hebræis erat conſolatio & gaudium quòd eodem tempore in clariſſima luce degerant, vt dicitur v. 13.

VERS. 5.

ET IGNIS QVIDEM NVLLA VIS POTERAT ILLIS LVMEN PRÆBERE, NEC SIDERVM LIMPIDÆ FLAMMÆ ILLVMINARE POTERANT ILLAM NOCTEM HORRENDAM] Græcè στυγνὴν, id eſt, triſtem, moleſtam, mœſtam, odioſam, terribilem, tum ob denſitatem tenebrarum earumque continuationem per tres dies, tum propter ſpectra horrenda tenebris ſeſe immiſcentia. Aben Ezra & Caiet. in Exodi 10. per ignem accipiunt lucem cæleſtem ſolis & ſtellarum, de quibus ſequitur, q.d. Ægyptiis lucem dare non poterat ſol, luna, & ſtellæ; eiſdem tamen domi lucem præpebant candelæ & lucernæ, ad quas edere, bibere, operari, & ambulare poterant. Verùm hoc contortum & violentum eſt. Quare propriè accipiendus eſt ignis, vti accipiunt ceteri interpretes, q.d. adeò denſæ Ægyptiis erant tenebræ, vt nullæ faces, nullæ tædæ, nullæ lucernæ, nulli ignes ſua vi, græcè βία, id eſt, violenta (ignis enim vis eſt violenta, & violenter omnia illuminat & inflammat) poſſet eas diſpellere vel illuminare, tùm quia Deus eis concurſum ſuum, qui neceſſarius eſt ad agendum & illuminandum, ſubtrahebat; tum quia, vt ait Philo lib. 1. de Vita Moyſis: *Ignis, quo quotidie vtimur, ſplendo vel aere turbato extinguebatur, vel vincebatur à craſſiſſimis tenebris, ita vt ſaluis oculis, ſummè neceſſarium videndi ſenſum, tanquam exoculati requirerent.* Vbi nota, omnis lux terreſtris eſt mixta igni, imò ex eo prodit velut eius dos & proprietas: quare lux candelæ, lucernæ, facis, &c. reuera ignis eſt lucidus, ſiue lucens. Idem multi ſentiunt de luce cæleſti ſolis & ſtellarum, vti dixi Eccleſ. 43. 3. vnde ſapiens hîc vocat limpidas ſiderum flammas.

NEQVE STELLARVM] q.d. Vti nullus ignis
A terreſtris, ſic nulla lux cæleſtis Ægyptiis lucem dare poterat, ob cauſas iam dictas. Vnde pro *neque poterant*, græcè eſt, ὑπομένειν, id eſt, *non ſuſtinebãt, non audebant*, ſcilicet contra Deum niti, & tam arduum opus aggredi, vt tam denſas tenebras ab eo inductas diſpellere præſumerent. Creatura enim creatori obniti & reluctari non audet, nec valet. Vnde Philo: *Serenâ, inquit, die repentè effuſæ ſunt tenebræ, continuis denſiſque nubibus cælum ſubtexentibus, & nimia conſtipatione intercluſis radiis ſiderum, vt dies nil differret à nocturna caligine: tantus enim fuit horror, id eſt, denſitas aeris caliginoſi, vt nõ admitteret lumen ſiderum propter horrendam craſſitiem.* Iuſtè Ægyptij omni luce cæleſti priuatur, qui lucem diuinæ cognitionis in Moyſe & Hebræis extinguere ſatagebant, vti docet cap. 18. 4.

B Alleg. hæ tenebræ Ægyptiacæ viua erant imago, adeoque præludium tenebrarum inferni. Ita Hugo. Tropol. verò ſignificabant cæcitatem mentis in malo obſtinatæ, ait Origen. in Exodi 10. v. 23. quam nec ignis beneficiorum Dei, nec focus gehennæ, nec flammæ concionum, nec ſidera inſpirationum diſcutere, aut illuminare valent. Pro *limpida flamma*, græcè eſt ἔκλαμπροι φλόγες, id eſt, *ſplendidæ*, fulgidæ, illuſtres *flammæ*, ita vocat radios ſolis & ſtellarum, quia flammarum habent ſpeciem æquè ac vim illuminandi & calefaciendi; vnde Plato cum ſuis cenſuit ſtellas verè eſſe ignes, quem ſecutus Poëta:

Vos, inquit, *æterni ignes* (id eſt ſidera) *& non violabile numen*
Teſtor.

C APPAREBAT AVTEM ILLIS SVBITANEVS IGNIS TIMORE PLENVS: ET TIMORE PERCVLSI ILLIVS, QVÆ NON VIDEBATVR FACIEI, ÆSTIMABANT DETERIORA ESSE QVÆ VIDEBANTVR] Ita Græca & Roman. Perperam ergo multi in fine legunt negatiuè, *quæ non videbantur*. Senſus eſt, q.d. Cùm nullus ignis terreſtris, nec vlla lux ſtellarum Ægyptiis poſſet dare lucem, quæ eis voluptatem facultatemque comedendi, ambulandi, & operandi afferret; Deus tamen immittebat eis intermicantes ignes quaſi fulgetra, non ad voluptatem, ſed ad terrorem, ſcilicet ad hoc vt ſpectra horrenda, quæ ipſe ſubmittebat, ignis huius luce videre & ſpectare poſſent. Vnde *timore perculſi eius, quæ non videbatur*, ſcilicet plenè & perfectè (vtpote impedientibus tenebris) *faciei*, putà ſpectrorum, VERS. 6.
D *æſtimabant deteriora eſſe, quæ videbantur*. q. d. Cùm ſpectra hæc imperfectè, & quaſi dimidiatè tantùm ſe, ſuaſque facies oſtentarent Ægyptiis, ipſi ſpectra hæc, quæ videbant, æſtimabant in ſe eſſe deteriora, quàm oculis videbantur; putabant enim aliqua peiora, quæ non videbant quaſi abſcondita latere ſub ijs, quæ videbant. Id faciebat horror & metus: hic enim ſemper deteriora, quàm à parte rei ſint, apprehendit, metuit & auguratur, vti videre eſt in meticuloſis & hydrophobis, qui phlegmate frigido abundantes vmbras, imò omnia tuta timent, v.g. ne domus ruat, ne flumen eos abripiat, ne quod animal eos inuadat & laniet, &c.

Pro *apparebat autem illis ſubitaneus ignis*, græcè eſt, διεφαίνετο δ' αὐτοῖς μόνον αὐτομάτη πυρὰ, id

est, *apparebat autem illis solis vel solùm spontanea pyra*: vbi singula verba habent Emphasin, & nouam terroris causam ingerunt. Primò enim, *διεφαίνετο*, id est, apparebat, interlucebat, intermicabat, translucebat, significat ignem hunc obiter & in transcursu inter tenebras emicuisse, instar coruscationis & fulguris & mox disparuisse, ac post modicum subitò & inopinatò rursus coruscasse; itaque hac sui ostentatione & disparitione continuum Ægyptiis pauorem incussisse. Fulgura enim & fulgetra mirè homines percellunt. Rursum ignem hunc non è longinquo vti fulgura, sed è vicino apparuisse, ita vt Ægyptiorum propè afflaret oculos, ac penè adureret.

Secundò, *τὸ solùm* notat Ægyptios solos hæc vidisse, non Hebræos; rursum nil nisi fulgura cum spectris Ægyptios aspexisse, quoad reliqua

B verò fuisse densissimas tenebras, quæ omnia simul iuncta terrorem augebant: Nam & fulgura in tenebris magis exhorrescimus, quàm in lumine.

Tertiò, *τὸ αὐτομάτη*, significat coruscationem hanc fuisse fortuitam, spontaneam, casualem, improuisam, sine præuia causa vel impulsu. Improuisa autem mala magis terrere faciunt: præuisa enim tela minùs feriunt.

Quartò, *πυρὰ*, significat ingentem fuisse hunc ignem, adeò vt pyram, id est, ingentem aceruum ignium collucentium efficerent, quæ eis omnium rerum incendium comminabatur. Pyra enim hæc erat fulminea, adeoque non aliud, quàm conglobata fulmina esse videbatur. Vnde meritò metuebant, ne fulminibus hisce afflarentur & necarentur, sicut fulmine afflatus

C fuit Simeon Stilites vir miræ orationis, teste Ioanne Mosco in Prato spirituali cap. 57.

ET TIMORE PERCVLSI EIVS, QVÆ NON VIDEBATVR, FACIEI, ÆSTIMABANT DETERIORA ESSE, QVÆ VIDEBANTVR] Pro *faciei*, græcè est, *ὄψεως*, id est, *visionis*, hoc est rei visæ, putà ignis qui videbatur, & facierum siue spectrorum, quæ per ignem videbantur. Vnde Græca ad verbum habent: *Exterriti verò non visa* (plenè scilicet & perfectè) *illa visione putabant peiora, quæ cernebãtur*, q. d. magis terrebantur Ægyptij ex eo, quòd ignem & spectra non plena, sed subobscura facie & superficie viderent: vnde putabant ea deteriora & horribiliora esse, quàm reuera erant, quia imaginabantur sub visis occultari alia maiora, quæ sese videnda

D non præberent, è quibus sibi damna grauissima, imò mortem & exitium, imminere pauentes augurabantur, maximè verò timebant, ne laruæ & spectra eos inuaderent & enecarent. Vnde Cantacuzenus exponit, eos ignem hæc spectra ostendentem ita exhorruisse, vt mallent esse in densis tenebris, quàm in luce tam formidabili, totque spectris horrenda.

Nota *τὸ eius, quæ non videbatur faciei*. Solent enim vmbræ & spectra faciem habere vmbrosam, atram, obscuram, ac sæpè veste aut velo obtectam instar lugentium: imò subinde non nisi per tenuem vmbram sese videnda exhibent, quin & sine vmbra, siue facie & specie, solo motu, strepitu, aut voce se aditui obiiciunt, ita vt non videantur sed audiantur dumtaxat, vti sese ex-

hibuit vmbra Samuëlis videndam Pythonissæ,

A sed audiendam dumtaxat Saüli. 1. Reg. 28. 14.

ET MAGICÆ ARTIS APPOSITI ERANT DERISVS, ET SAPIENTIÆ GLORIÆ CORREPTIO CVM CONTVMELIA] Græcè: *μαγικῆς δὲ τέχνης ἐπέκειντο ἐμπαίγματα πηχιῶς*, id est, *magicæ autem artis ludibria iacebant*, vel significantiùs *apposita erant*, q. d. Non tantùm magicæ magorum Pharaonis artes ad vertendas tenebras, ceterasque plagas à Deo per Moysem Ægypto inflictas *iacebant*, id est, infirmæ erant & inualidæ ad eas auertendas, sed & in derisum appositæ & expositæ sunt; ac in ludibrium abierunt. Deus enim irrisit magiam Ægyptiorum hoc tenebrarum timore, & hisce earum spectris, quæ magi omni sua arte & dæmonum ope, nec à se nec ab aliis depellere potuerunt; quare ipse Pharao, ceterique Ægyptij magos velut impotentes

B & fallaces obiurgarunt, & irriserunt, teste Iosepho libr. 2. Antiq. cap. 5. vel iuxta aliam sectionem 13. ipsique magi cum ceteris Ægyptiis in tenebris hisce & spectris trepidationem & pauorem, quem dissimulare & tegere non valebant, præ se ferentes, ridiculos sese præbuerunt cuiuis aspicienti, vtpote qui superbè iactassent se per magiam omnia Moysis opera thaumaturga, instar telarum araneæ discussuros, ita se explicat Sapiens dum subdit: *Illi enim qui promittebant timores expellere se ab anima languente, hi cum derisu pleni timore languebant*. Quocirca hic propriè non agitur de tertia Ægypti plaga, quæ fuit Sciniphum, licèt id nonnulli velint, in qua victi magi, cùm eas instar Moysis producere non possent, suam imbecillitatem confiteri coacti exclamarunt: *Digitus Dei est hic*. Exodi 7. vers. 19.

C sed agitur hîc de noua plaga tenebrarum & spectrorum, quæ mirum non solùm Aegyptiis, sed magis ipsis incussit terrorem, itaque ipsos cum magia deridiculos ostendit, omnibusque risu & cachinno exsibilandos proposuit. Igitur ex hoc loco constat magos Pharaonis, licet tertio Sciniphum signo à Moyse victos, non cessasse tamen Moysi obsistere, ideoque in nona hac tenebrarum plaga, cum per magiam eam discutere vellent nec possent, ridendos sese omnibus exhibuisse, qua in re Magiæ suæ pœnas dederunt. Ita Cantacuzenus.

Huc accedit Vatabl. qui vertit: *Interim ludibria artis magicæ iacebant cum calumnia per iactantiam sapientiæ contumeliosa*. Et Iensen. qui sic explicat, quasi dicat. Illæ magorum illusiones, qui-

D bus patrando eadem mira, quæ patrabat Moyses, illudebant Pharaoni ceterisque Aegyptiis contra Moysem, iam iacebant, id est, victæ succumbebant, nec poterant Moysi resistere. Id significant Græca. Hic sensus verus est, at non adæquat, nec exhaurit fundum Script. quæ insuper asserit, artes magorum cum magis abiisse in derisum & ludibrium.

Secundò, Noster à Castro apposité sic exponit, quasi dicat. Appositi erant derisus, id est, ludibria, illusiones & præstigiæ aderant; laruæ enim & spectra ludificabant, & perstringebant oculos magorum & Aegyptiorum, vt putarent se videre horrenda, quæ reuera non videbantur: hisce ergo ludibriis oculi magorum, inani & falsa specie rerum capti tenebantur, idque congrua ra-

lionis pœna, vt scilicet hisce spectris illuderentur illi, qui suis imposturis alios deluserant, ac præstigiis præstringerentur ipsi præstigiatores. Digreditur hîc Holcot lect. 189. vt ostendat magicis artibus addictos rideri, non tantùm à Deo, angelis, & hominibus, sed & ab ipsis suis dæmonibus.

Et sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia] id est, contumeliosa *correptio*, vel redargutio *gloriæ*, id est, gloriationis *sapientiæ*, id est, de sapientia, repete *apposita erat*, q.d. Magi gloriabantur & iactabant se potentiores esse, quàm erat Moyses & Deus Hebræorum: dictitabant enim se nosse magiam, id est, artem magis arcanam & mirificam, quam non norat Moyses: sed Deus per Moysem hanc inanem & superbam gloriationem magorum corripuit, & redarguit cum eorum dedecore & contumelia, dum eis tantum per tenebras & spectra terrorem incussit, vt expallescerent & contremiscerent; à quo omni sua arte magica se liberare, & expedire non valuerunt: quare suo malo didicerunt, omnem suam magiam nil valere contra Dei virtutem; nec suas artes posse amoliri supplicium, quo premebantur. Hunc esse sensum, liquet ex Græco, qui habet: καὶ ἐπὶ φρονήσει ἀλαζονείας ἔλεγχος ἐφύβριστος, quod Complut. vertunt: *Et in prudentia iactantiæ correptio contumeliosa.* Vaticani: *Et iactantia de sapientia* (Iansen. *de prudentia*) *erat correptio cum contumelia.* Clarè Clarius: *Et arrogantis iactantia correptio cum contumelia.* Nam *vbi fuerit superbia, ibi erit & contumelia: vbi autem est humilitas, ibi & sapientia.* Prouerb. 11. 2.

Pro *correptio*, græcè est, ἔλεγχος, id est, redargutio stringens, ratio conuincens, demonstratio ostendens vitium & falsitatem; Pauor enim & tremor magorum ad oculum eos redarguebat, eorumque infirmitatem & fallaciam omnibus ostendebat.

Vers. 8. Illi enim, qui promittebant timores et perturbationes expellere ab anima languentem, hi cum derisu pleni timore languebant] Græcè: *Hi ridiculosi timore languebant*; alij, *Hi eodem timoris morbo ridiculè afficiebantur*; Vatabl. *Iidem ridicula formidine laborabant.* Minùs rectè Cantacuzenus vertit: *ridicula religione*, vel potiùs *reuerentia* (hanc enim significat εὐλάβεια) *laborabant*, q.d. Magi, vt suam infirmitatem tegerent, dicebant se religione & iussu suorum Deorum prohibere, ne obsisterent Moysi. Hoc enim dicere erat ridiculum, cum Moyses vnius veri Dei cultor Ægyptios cum omnibus suis Diis ad certamen prouocaret, & per tot plagas oppugnaret, ac expugnaret. Sensus ergo est, q.d. Magi promittentes se tenebras cum spectris, indeque natos timores penitus depulsuros, hi ipsi iisdem timoribus percellebantur, vt pauidi, anxij, pallidi, tremuli, nescirent quò se verterent. Vocat *ridiculum timorem*, quia timebant vmbras & spectra rerum, quæ reuera non erant, nec re ipsa extabant, vti pueri percelluntur inani vmbrarum metu, iuxta illud psal. 52. 6. *ibi trepidauerunt timore, vbi non erat timor.*

Vers. 9. Nam etsi nihil illos ex monstris perturbabat, transitu animalium et serpentium sibilatione commoti, tremebundi peribant, et aerem, quem nulla ratione quis effugere posset, negantes se videre] Pro *nihil ex monstris*, Noster cum Regiis legit, οὐδὲν τεράτωδες, id est, *nihil monstrosum*: sed Complut. & Vatican. legunt, οὐδὲν ταραχῶδες, id est, *nihil turbulentum* vel terrificum; vnde vertunt: *Etsi nihil illos terrificum terruisset*: Sensus eòdem redit, q.d. Etsi à parte rei nihil esset monstrosum vel terrificum, quod Ægyptiis terrorem incuteret, tamen cùm in tenebris audirent voces, & sonitus animalium transeuntium ad quærendum pabulum, ac præsertim serpentium præ fame & tenebris sibilantium, trepidantes penè examinabantur; adeo vt nec aërem ineuitabilem, quem scilicet nemo vitare potest, vellent vel audirent respicere, sed eum velut monstris spectrisque plenum horridumque refugerent, optantes in antris abdi & claudi. Qui enim timore percelluntur, fugiunt videre & videri, adeoque cælum, aërem & terram oculis aspicere metuunt & horrent. Est metonymia & catachresis. Aër enim, quia subtilissimus, propriè aspici & videri nequit; dicuntur tamen timidi eius aspectum refugere; tum quia ea, quæ in aëre visibiliter fiunt, vti spectra & monstra, videre nolunt; tum quia aërem ipsum vitare cupiunt, angulosque & latebras quærunt, quibus se à rebus terrificis, quæ in aëre fiunt, subducant & abscondant.

Vers. 10. Cum enim sit timida nequitia, dat testimonium condemnationis] S. Gregor. 27. Moral. cap. 18. legit *condemnationi.* Complut. & Vatican. *condemnata*; alij, *Data est in omnium condemnationem*; alij, pro μαρτυρεῖ, id est, *dat testimonium*, legentes μάρτυρι, id est, *teste*, vertunt: *proprio teste condemnata.* Græca enim addunt, ἰδίῳ, vel ἰδίως, id est, *propriè*, vel *proprio*, quo caret vulgata. Omnia hæc eòdem redeunt, ac significant nequitiam, id est, prauam sceleratamque conscientiam esse timidam pauidamque, ac timere vltionem pœnasque scelerum, etiam vbi nullæ sunt, eò quòd ipsa agnoscat, sibique testificetur se esse ream, ac obnoxiam condemnationi: ideoque mereri pœnas, quas timet & expauescit. Ipsa ergo nequam conscientia, velut testis & iudex hominem condemnat. Nam tacitâ confessione mutaque voce clamat, ac reo occlamat: tu talia & tanta scelera perpetrasti; ergo mereris talia & tanta supplicia, quæ sine dubio Deus tibi irrogabit, & fortè nunc in hisce tenebris & terroribus irrogare destinauit. Hinc Syrus vertit: *Quoniam malitia eorum testatur de illis, & condemnat eos, quia fecerunt mala.* Arabicus: *Quia malum est proprietas frendis, quæ testatur illi, & iudicat de eo.*

Huic gnomæ affines sunt illæ: *Nocens metuit pœnam, innocens nec casum. Nec spina bonos lædit, vel mus improbum. Mali principij malus finis. Nocens se iudice numquam absoluitur.* Moral. disce hîc quanta sit vis conscientiæ, vtpote quæ hominem beatum vel miserum efficiat. Gnomæ timoris impiorum.

Audi S. Ambros. lib. 1. Offic. *Non*, inquit, *secundùm forensem abundantiam æstimanda est beatitudo singulorum, sed secundum interiorem conscientiam, quæ innocentium & flagitiosorum merita discernit, vera atque incorrupta pœnarum præmiorumque*

arbitra. Et vberiùs D. Chrysost. hom. 1. in ep. ad Rom. *Animi,* inquit, *tranquillitatem & lætitiam nō principatus magnitudo, non pecuniam copia, non potentia tumor, non corporis fortitudo, non mensa sumptus, non vestium ornatus, non aliud quidquam rerū humanarum afferre consueuit, præterquam conscientia bona, quàm certè qui puram habet, vt pannosus sit, vt cum fame luctetur; tamen tranquillior beatiorque est ijs, qui inter delicias degunt.* Quocirca meritò exclamat Auctor serm. 10. ad fratres in Eremo apud S. August. *O conscientia sancta, in terra adhuc es, & in cælis habitas! Gaude ô anima sancta, sanctā conscientiā decorata, gaude cælestī & æterna gloria.* Vis exempla? accipe. S. August. lib. ad Secundinum Manich. cap. 1. *Senti,* ait, *de Augustino quidquid libet, sola me conscientia in oculis Dei non accuset.* S. Gregor. Nazian. Orat. 27. *In omnibus,* inquit, *rebus consiliarij locò rationē, Deique iustificationes habeo, à quibus plerumque etiam nullo accusante comminor, & rursùs condemnantibus multis absoluor.* S. Bernard. ad Eugen. *Quid,* inquit, *in terra quietius & securius bonā conscientiā? Damna rerum non metuit, non verborum contumelias, non corporis cruciatus, quæ & ipsa morte magis erigitur quàm deprimitur.* Denique S. Iob cap. 16. 20. bonæ conscientiæ testimonio in tot afflictionibus exultat: *Ecce,* inquit, *in cælo testis meus, & conscius meus in excelsis.*

SEMPER ENIM PRÆSVMIT SÆVA (Græcè χαλεπὰ, id est, grauia, molesta, sæua, difficilia, aspera, acerba, dura & dira) PERTVRBATA CONSCIENTIA] Nonnulli Codices addunt: *Frequenter enim præoccupant pessima redarguente conscientia,* sed id delent Roman. & Græca. Videtur enim esse alia versio, vel certè explicatio sententiæ iam dictæ. Arabicus vertit: *Et ille* (impius) *accipit semper res difficiles & peruersas. Præsumit,* scilicet *timida nequitia,* quæ præcessit: hæc enim perturbatur & terretur à conscientia propria. Nā *conscientia,* hic est ablatiui casus. Græcè est, συνεχομένη τῇ συνειδήσει, id est, contenta intra conscientiam, vel latens in conscientia, aut coniuncta conscientiæ, cuius vocem & testimonium sibi iugiter occlamans nequitia, & nequam effugere nequit. Alij legunt, συνεχειδῆ, q.d. Malitia præsumit sæua, quæ malæ conscientiæ congruunt & conueniunt. Alij neruosiùs legunt, συναγχομένη τῇ συνειδήσει, id est, nequitia constricta, coarctata, vel compressa à conscientia; sicut reus constringitur laqueo, dum strangulatur & suffocatur: Simili enim modo conscientia nequitiam & hominem nequam coarctat, angit & strangulat: ἄγχω enim idem est quod strangulo, stringo, obstricta gula coërceo, obtorto collo in vincula duco, præfoco, ango, constringo fauces siue guttur. Hoc noster secutus vertit: *perturbata à conscientia,* q.d. Nequitia & homo nequam vbique pauidus, semper timet sibi imminere scelerum pœnas, quia constringitur pauoribus conscientiæ, quæ illum suæ nequitiæ arguit, & ad pœnam condemnat. Conscientia enim velut tortor nequitiam & hominem nequam, quasi reum mille timoribus, angoribus, mœroribus, suspicionibus ceu laqueis constringit, coarctat, angustat, strangulat, suffocat.

Conscientia strangulat reum.

Pro *præsumit,* græcè est, προείληφε, id est, assumit, ad se sumit, sibi velut reo applicat, sibi repræsentat: item adiungit & auget, vt mala A ingruentia maiora suspicetur esse quàm reuera sint.

Noster videtur legisse, προείληφε, id est, præsumit, præoccupat, anteuertit, præsagit, præcognoscit, præuidet, anticipat animo & mente supplicium priùs, quàm re ipsa inferatur & ingruat. Nam vt ait Plutarch. libr. de Tranquill. animi: *Facinorosa conscientia in anima instar est vlceris in corpore, vtpote, quæ pœnitentiam relinquat lancinantem iugiter, peruellentemque animam.* Et in libro de Sera Numinis vindicta: *Malitia,* inquit, *coniunctum, assiduoque ipsam torquentem ac affligentem gestat dolorem: quemadmodum enim flagitiosus quisque vltimo affligēdus supplicio, corpore suo propriam fert crucem, ita improbitas ex se ipsa supplicium sibi struit,* &c.

Moraliter, quàm mala conscientia sit timida & pauida, graphicè describit Iob cap. 15. 21. dicens: B *Sonitus terroris semper in auribus illius, & cum pax sit, ille sēper insidias suspicatur. Non credit, quod reuerti possit de tenebris ad lucem, circumspectans vndique gladium.* Et Salomon: *Fugit impius nemine persequente.* Prou. 28. 1. & Cyril. libr. 11. in Ioan. c. 32. *Magna quædam res conscientia certè stimulus est, qui quando perperam aliquid agimus, etiam nullo præsente ingenti nos metu exagitat.* S. Ambrosius verò lib. 1. Offic. c. 12. *Peccator,* inquit, *quamuis foris abundet & deliciis diffluat, odoribus fragret, in amaritudine animæ vitam exigit. Vita facinorosi, vt somnium, aperuit oculos, trāsiuit requies eius, euanuit delectatio, licet ipsa, quæ videtur, etiam dum viuunt, impiorum requies in inferno sit: viuentes enim in infernum descendunt. Vides conuiuium peccatoris? interroga conscientiam eius, nō-ne grauius fœtet omnibus sepulchris? Intueris lætitiam eius, opum abundantiā?* C *introspice vlcera, & vibices animæ eius, cordisque mæstitudinem,* alibi: *Nihil est, quod tam summo dolori sit, quàm si vnusquisque positus sub captiuitate peccati, recordetur vnde lapsus sit. Ita grauis culpa est conscientia, vt sine iudice se puniat, & velare se cupiat, & tamen apud Deum nuda sit.* Elegantissimè autem S. Chrys. hom. 1. de Lazaro, de diuitis conscientia ita loquitur: *Explica mihi istius conscientiam, & videbis intus grauem peccatorum tumultum, ingem metum, tempestatem, turbationem, Videbis veluti in curia mentem ad thronum conscientiæ conscendisse regalem, & tamquam iudicem quempiam sedentem, & cogitationes loco carnificum adhibentem, in equuleo suspendentem, lateraque conscientiæ radentem vngulis, pro commissis vehementer inclamantem, cùm nemo sciat, nisi quod solus Deus hæc videre nouerit.* Rem verò exēplo illu- D strans, sic prosequitur: *Etenim qui committit adulterium, etiāsi millies fuerit diues, etiamsi nullum habeat accusatorem, non desinit tamen intus seipsum accusare, & voluptas quidem temporaria est, dolor verò perpetuus. Timor vndique ac tremor, suspicio & anxietas, angulos metuit, vmbras ipsas formidat, suos ipsius famulos conscios, inscios, illam ipsam, quam corrupit, & virum, quem affecit contumeliā. Obambulat amarum accusatorem circumferens conscientiam, cùm sit suo ipsius iudicio damnatus, nec vel ad breue tempus possit respirare. Idem patiuntur & qui rapinam exercent, & qui fraude lucrum faciunt, hoc & ebriosi, & summa quotquot in peccatis viuunt.* Porrò S. Augustinus in psalm. 45. *Inter omnes,* inquit, *tribulationes humanæ animæ nulla est maior tri-*

Moralis mala conscientia est timida.

Gnomæ.

bulatio, quam conscientia delictorum. Idem in psal. 36. conc. 2. *Quisquis*, ait, *malus est, male secum est,* A *torqueatur necesse est, sibi ipsi tormentum est: ipse enim est pœna sua, quem torquet conscientia sua. Fugit ab inimicò quo poterit, à se quo fugiet?* Denique Seneca licèt Ethnicus: *Bona*, inquit, *conscientia prodire vult & conspici, ipsas nequitia tenebras timet. Prima, & maxima peccantium pœna est, peccasse, nec vllum scelus impunitum est, quoniam sceleris in scelere supplicium est. Proprium est nocentium trepidare.* Hæc ipse epist. 27.

Exempla. Exempla sunt in Adam & Eua, qui post peccatum audientes vocem Dei ambulantis per paradisum, pauidi absconderunt se Genes. 3. In Cain, qui occiso Abele vrgente conscientia: *Omnis*, inquit, *qui inuenerit me, occidet me.* Gen. 4. 14. In fratribus Ioseph, qui ab eo durè accepti: *Merito*, inquit, *hæc patimur, quia peccauimus in fratrem* B *nostrum.* Gen. 42. 21. Vide Senecam in Oreste, cuius furias ipse graphicè depingit. Et Ciceronem pro Roscio Amerino, vbi sceleratorum & scelerum furias graphicè pingit, flammas & faces describit. Ex aduerso *charitas* (quam parit probitas probaque conscientia) *foras mittit timorem.* 1. Ioan. 4. 18. Et: *Fugit impius nemine persequente: iustus autem quasi leo confidens absque terrore erit.* Prouerb. 28. 1. vide ibi dicta. Nam vt ait S. Gregor. lib. 12. Moral. cap. 21. *Nil simplici corde felicius, quia quod innocentiam erga alios exhibet, nihil est quod pati ab aliis formidet. Habet enim quasi arcem quamdam fortitudinis, simplicitatem suam. Nec suspectus est pati, quod se fecisse non meminit. Vnde benè per Salomonem dicitur: In timore Domini fiducia fortitudinis. Qui & rursum ait: Secura mens quasi iuge conuiuium. Quasi enim continuatio refectionis est, ipsa tranquillitas securitatis.*

Verè S. Ambros. in psal. 39. *Quis*, ait, *puritate pectoris dulcior fructus? Quis cibus suauior quam is, quem animus bene sibi conscius, & mens innocentia epulatur. Hinc illud: Secura mens quasi iuge conuiuium.* Prouerb. 15. 15. vide ibi dicta. Nihil ergo timidius peccatore, nihil audacius iusto. Causæ sunt tres. Causa Prima. Prima, quod concupiscentia & passiones animi, quæ peccata creant, animum emolliant & effeminent. Earumdem verò victoria, quæ fit per virtutem, animum fortem, virilemque efficiat. Secunda, quod conscientiæ stimuli mentem
2 peccatoris iugiter lancinent, rodant, eiusque vigorem exedant: iusto verò virtus ipsa, quam exercet, & conscientiæ probitas animos addant. Tertia, quod peccator à gratia Dei deseratur,
3 iustus verò eadem polleat; gratia autem Dei est D omnipotens: nam per eam omnia fieri possunt, quantumuis ardua, sine illa verò nil boni effici potest; vnde iustus est magnanimus & confidens, peccator autem pusillanimis & timidus instar moris.

Vers. 11. NIHIL ENIM EST TIMOR NISI (Nonnulli Codices hic interserunt, *præsumptionis adiutorium*: Vatabl. *temeritatis adiumentum*; sed hæc delent Rom. & Græca) PRODITIO COGITATIONIS AVXILIORVM] τὸ *cogitationis*, in vulgata potest referri ad τὸ *proditio*, quasi dicat. Timor non est aliud, quàm proditio & perditio cogitationis & mentis, quæ si libera esset à timore excogitare posset plura auxilia, quibus eam, quam timet, depelleret, iam autem plena timore præstare nequit. Græca tamen τὸ *cogitationis*, referunt ad τὸ *auxiliorum*. Sic enim habent: *Nil enim aliud est timor, nisi auxiliorum è cogitatione vel ratione proficiscentium proditio.* Sed eodem redit sensus. Timor enim ideò prodit & perdit hæc sui auxilia & remedia, quia perdit & adimit homini cogitationem & rationem, ne possit auxilia hæc excogitare. Metus enim adimit ligatque mentem, motum memoriam, & linguam. Vnde pauidi fiunt mentis inopes, immobiles, immemores, elingues, vt nec intelligere, nec mouere se nec recordari, nec loqui valeant, sed corpore & animo quasi obstupescant. Pauidi obstupescunt. Causam dat Aristot. in Problem. sect. 27. quod in metu spiritus & calor confugiant ad roborandum cor: Vnde extremæ partes frigent & rigent. Causa. Hinc pallor in facie, tremor in manibus & labris, stupor in capite & pedibus, algor in cute, rigor in lingua.

Probat quod dixit, timidam esse nequitiam, ideóque sæua semper præsumere, ex eius rei causa, quæ est, quod timor adeò malum quod timet apprehendat & metuat, vt illi quasi victus succumbat, seséque dedat: quare de eius auxiliis & remediis adinueniendis cogitare nequit; sed eorum quasi est proditor & perditor. Est metaphora sumpta à militibus timidis in arce obsessis, qui ex timore arcem hosti obsidenti produnt & dedunt. Simili enim modo timor arcem rationis & mentis, quæ varios malum, quod timetur, euadendi modos & vias excogitare posset, ita debilitat, stringit & ligat, vt eam prodat tradatque hosti, puta malo quod timetur, ac desperationi, quo fit, vt pessima quæque sibi imminere auguretur, eaque vitatu esse impossibilia C sibi persuadeat. Timor enim rationi & menti subesse, ac ab ea se regi & moderari sinere debuerat, quare fidem illi debitam fallit, imò illam prodit, dum illi consilium & fiduciam adimit, illamque facit sui impotem, pauidam, anxiam & desperantem. Quocirca hæc timoris proditio in re non est aliud, quam inopia consilij, ac cogitationum defectio & desertio, quod scilicet homo per trepidationem æstumque timoris ita abripiatur, vt prodatur, id est, deseratur à cogitationibus mediorum & auxiliorum, quibus posset malum, quod metuit euadere. Vnde nonnulli ex Græco vertunt: *Nihil est metus, nisi defectus vel desperatio excogitandi consilij.* Sic enim milites timidi, dum ducem deserunt eum hosti produnt & tradunt. Hinc & prodere Latinis subinde idem est, quod abiicere, deserere, dimittere, repel- D lere. Prodere enim idem est, quod porrò dare, id est, proiicere, propellere, excludere, ait Seruius. Vnde Virgil. lib. 1. Æneid.

Nauibus (infandum) amissis vnius ob iram
Prodimur, atque Italis longè disiungimur oris.

Prodimur ergo idem est, quod *disiungimur.* Sic quoque hic accipi patet ex vers. 14. vbi ait: *anima desinet autem traductione*; Græcè προδοσία, id est, *proditione.*

Moral. hic disce quantum malum sit timor, vtpote qui hominem prodat & perdat. Mor de noxa timoris. Vnde *semper in prælis iis maximum est periculum, qui maximè timent*, audacia pro muro habetur, ait Salust. de Coniur. Catil. Gnome. *Quodcumque additur subsidio, id corrumpitur timore fugientium*, ait Cæsar. lib. de Bello Ciuili: *Plerumque in summo periculo timor*

misericordiam non accipit ait idem libr. 7. *Hæc natura est magnis timoribus, vt quod eueniit deterius credant* ait Tacit. Annal. lib. 15. *In periculis Reipublicæ, qui singulatim pertimescunt in timore potius quam in virtute opprimentur*, ait Iul. Capit. in Max. & Balbino. *Timor mentem agens attonitam non sinit vtiliora decernere*, ait Procop. de Bell. Pers. libr. 2. *Montium vertices hostium speciem præbent, animo semel timore oppresso*, ait G. Pachym. hist. lib. 4. *Timidi & ignaui ad desperationē formidine properant*, ait Tacitus lib. 2. Histor. *qui natus est eiusmodi, vt metuat omnia, etiamsi mus strepitum edat, belluarum simili quadam ignauia timidus habendus est, & qui mustelam vt morbi timeat*, ait Aristot. 3. Ethic. cap. 7. *Sine animi præsentia ars contra periculum nihil prodest. Timor enim memoriam excutit & ars amittitur animo languefacto*, ait Thucidides lib. 2. *Principum timiditas, maxima est causa cadium: fiducia sui, placidos eos & mansuetos, & à suspicionibus vacuos reddit. Ita ferarum quoque, quæ à curatione sunt alienissima, timida sunt & omni strepitu terrentur: generosa autem non aspernantur huiusmodi blandam tractationem, quæ propter fiduciam sui facilius aliis se committunt*, ait idem in Artaxerxe: *Hæsitabunda & formidolosa peritia, egregium aliquid audere haud quaquam consueuit*, ait Procop. de Bello Goth. lib. 2. *Timiditas est corruptio legitimi iudicij de rebus metuendis, aut non metuendis, siue ignorantia terribilium & non terribilium, & neutrorum*, ait Hierocles lib. de Iustitia. Pauidi enim minora mala timent, at maiora non apprehendunt, nec timent: quare dum fugiunt minora, incidunt in maiora. Sic peccator timens amittere opes, famam, vitam, peierat sceleraque patrat, quibus cælum & æternam felicitatem amittit. Sapiens verò & constans timenda timet, non timenda non timet. Timenda verò timet eo modo & moderatione, qua oportet & recta ratio dictat.

Aliter Lyran. proditio, inquit, hic idem est, quod ostensio & manifestatio. Timor enim in facie efficiens pallorem, prodit, id est, manifestat cogitationem auxilij, quia significat quod timeos auxilium desiderat, & cogitat de illo. Verùm hoc frigidus est. Porrò Syrus aliò abit: *Quid*, ait, *est timor, nisi consummatio malitiæ, & adiutor cogitationum, qui est interius?* Vicinus Arabicus: *Quia timor*, ait, *non est aliud, nisi formido tormentorum propter cogitationem.*

Mysticè Hugo: Impius, inquit, timens non cogitat de auxilio Dei; si enim hoc cogitaret vtique diceret: *In Deo sperans, non timebo quid faciat mihi homo*. Psal. 55. 12. Et: *In Domino sperans non infirmabor*. Psal. 25. 1.

Vers. 12. Et dvm intvs minor est expectatio, maiorem compvtat inscientiam eivs cavsæ, de qva tormentvm præstat] *De qua*, scilicet nequitia, siue malitia supplicium, quasi meritum culpæ fructum, & stipendium sibi producit & exhibet. Pro *inscientiam*, alij legunt per Diastolen, *in scientiam*, id est, propter scientiam; alij, *conscientiam*; alij, *potentiam*. Qui *inscientiam* leguot, hunc non ineptum dant sensum, quasi dicat, dum in timore internè minor est expectatio mali euentus secundum se, hanc tamen animus meticulosus maiorem æstimat, quod nouit & anxiè considerat causam, de qua tormentum sibi præstat, id est, torquetur, pauet, A angitur, ex eaque coniectat euentus pessimos, & peiores, quam euenturi sint, eosque sibi fingit. Verùm legendum est per Systolen *inscientiam*. Græcè enim est, ἄγνοιαν, id est, *ignorantiam*. Sensus est, quasi dicat. Quia timor est proditio, & defectio excogitandi contra malum, quod timetur auxilij, hinc dum intus in mente timentis minor est expectatio auxilij, fit vt magis apprehendatur malum quod timetur, præsertim dum eius causa nescitur & ignoratur. Ignorantia enim causæ metum auget, eumque maiorem efficit. Timidus enim metuit, ne in causa, quam non satis perspectam habet, multi effectus pessimi & molestissimi lateant, quos ipse excepturus sit. Vnde S. Chrysost. homil. de Patientia Iob docet ignorantiam causæ, quæ pœnam affert valde augere calamitatem. Sic hoc loco Ægyptij ignorabant causam teB nebrarum, spectrorum, mugitus animalium & sibili serpentium, ideoque putantes in ea deteriora latere, multò grauiora & duriora sibi imminere formidabant. Hinc Vaticani vertunt: *maiorem computant inscientiam* (id est, ignorantiam) *præbentis tormentum causæ.*

Posset quoque verti in ablatiuo: *Maiorem putant ignorantiam præbente tormentum causa*, quasi dicat. Dum minor est expectatio euadendi malum quod timetur, tunc qui timet maiorem putat ignorantiam, hoc est maius suspicatur esse malum ignoratum, quod futurum sibique obuenturum metuit, dum ipsum cruciat causa. Ideò enim magis timet malum imminens ignoratum, quia tam in se habet causam cruciatus, quam plurium malorum à se ignoratorum, pari modo causam foC te metuit & auguratur. Animus enim meticulosus nil nisi tristia, quæ metum augeant suspicari potest.

Quocirca Ægyptij in densissimis tenebris positi, & horridis spectris ac ignibus intermicantibus perculsi, nil nisi funestum, omninosum, minax & horrendum cogitare poterant. Vnde Iosephus addit: *Illo*, inquit, *metu imminente, ne fortè penitus ab ea caligine absorberetur*: Fortè etiam antiquum chaos, & mundi confusionem & dissolutionem quandam formidabant, quasi mundus esset periturus, & in pristinum chaos suum rediturus. Sciebant enim Deum sibi esse infensissimum, ac proinde ab eo omnia irarum & dirarum fulmina pauidi expectabant.

Perperam Vatabl. pro ἄγνοιαν, legit ἁγνείαν, ab ἁγνὸς, quod significat donis incorruptum, D quià iusto demoueri nulla ratione potest, adeoque implacabilem; vnde vertit: *Cum intùs residens exigua spes magis reputat causa cruciatum, monentis implacabilitatem*, vel *potentiorem imaginatur implacabilitatem*. Nam omnes Codices legunt, ἄγνοιαν non ἁγνείαν: neque ἁγνεία, Græcis significat implacabilitatem, sed puritatem & sanctimoniam.

Minor est expectatio] Auxiliorum. Ita passim interpretes, licèt Nannius, Clarius, & Iansen. minorem accipiant expectationem futuri mali: Nam inquiunt pro *minor*, græcè est, ἥττων, id est, inferior, victa, & oppressa est expectatio, siue spes in timidis & pauidis per desperationem. Græcè est, elegans Paronomasia: timor, inquit, est προδοσία, id est, proditio auxi-

liorum, ideoque in eo minor est, *προσδοκία*, id est, expectatio & spes euadendi.

Causæ de qua tormentum præstat] Quæ scilicet timido tormentum præbet; vt habent Græca, siue ob quam timidus se torquet & cruciat. Causa impiis timidis tormentum præstans est triplex. Prima, est propria culpa, putà scelerum multitudo, grauitas & magnitudo, quam impius non satis perspicit, sed

Tres causæ metus impiorum.

1 maiorem, quam ipse sciat esse metuit. Ad hæc maius tormentum est pati ob culpam, quam pati ob iustitiam & innocentiam, ob hanc enim pati & occidi est decus & gloria martyrij.

2 Secunda, est quæ impium castigat & punit: sicut Ægyptios hic cruciabant tenebræ & spectra, quarum vim, numerum & quantitatem

3 ipsi perspicere non poterant. Tertia, est Dei ira & vindicta, quæ multò minùs ab impiis perspicitur: quocirca semper metuunt, ne illa irrogato supplicio non contenta, alia & alia grauiora infligat.

Porrò Syrus hîc aliò prorsus abit; sic enim vertit: *Et quod minus est eo* (timore) *abscondit, & ipse est præstantior eo quod ignotum est*, quæ verba obscura sunt & œdipo indigent.

Vers. 13. Illi autem, qui impotentem (perperam nonnulli per diastolen legunt, *impotentem*, Græcè enim est, *ἀδύνατον*, id est, *impotentem*. Vide Franc. Lucam hîc varias variatasque lectiones recensentem) vere noctem, et ab infimis, et ab altissimis inferis supervenientem, eumdem somnum dormientes:

Vers. 14. Aliquando monstrorum exagitabantur timore, aliquando animæ deficiebant traductione: subitaneus enim illis et insperatus timor supervenerat] Græcè: *Illi autem impotentem verè noctem, ac ex impotentis Orci speluncis aduenientem, eodem somno dormientes, tum monstris phantasmatum agitabantur, tum animæ dissoluebantur defectione, subitus enim nec expectatus timor eis superuenerat.*

Noctem impotentem vocat triduanas & densissimas tenebras Ægypti, quæ fecerunt, vt Ægyptus continua & triduana esset nox. Sed cur vocatur *impotens*?

Impotens nox.

1 Primò, Iansen. *impotens*, inquit, passiuè, id est, tolerari non potens, intolerabilis: *impotens* ergo, supple, *toleratu*.

2 Secundò, *impotens* nox actiuè dicitur, quæ superari & illuminari non potest, putà ineluctabilis. Aut rursum passiuè nox *impotens*, id est, inualida & deuicta, quæ scilicet tenebras per radios solis vincere & dispellere non poterat, sed ab iis planè vincebatur.

3 Tertiò, *impotens*, id est, debilis & infirma nox dicitur metonymicè ab effectu, inquit à Castro, quod Ægyptios impotentes & inualidos redderet ad quoduis opus humanum, vel tenebrarum caligine impeditos, vel metu debilitatos instar eorum, qui somno compediti nihil operantur. Nam propterea dixit Ægyptios per totam illam noctem eumdem somnum dormisse. Eadem ratione orcum seu infernum vocat impotentem, quod suos hospites reddat impotentes & imbecilles ad quoduis opus.

4 genuinè. Quartò & neruosius, nox dicitur *impotens*, id-

A est, nimis potens, nimia, immoderata, quæ scilicet sua vi toti Ægypto densissimam & insuperabilem caliginem inducebat, quæque Ægyptios potentissimè & validissimè per tenebras, laruas, spectra famem, sitim, pauorem, & angorem cruciabat, nullamque eis dabat requiem vel somnum, vti faciunt aliæ noctes.

Denique dicitur *impotens* nox, ait Cantacuzenus, quia quasi exorta videbatur ea profundissimis 5
speluncis inferni impotentis, qui non potest vllum modum imponere in aliis, quibus afficit eos, quos in continet, nec cruciamenta moderari ac temperare, sed cæco quodam impetu omnea excruciat. Itaque meritò nox illa impotens filia Orci impotentis putabatur: Orcus enim vocatur obscuritas inferorum, ac infernus ipse, eiusque præses Lucifer, qui nullius miseratur, iuxta illud Horatij lib. 3. Carm.

B *Victima nil miserantis Orci.*

Impotens enim idem est, quod nimis potens, ait Donatus. Sic vocatur, impotens dominatus, vel tyrannus, id est, nimis potens & imperiosus; vnde Quintilianus: *Decemuiri*, inquit, *quorum principatus erat immoderatus, à Liuio impotentes Domini nuncupantur.* Et Cicero Philip. 5. *Aduolabat*, inquit, *ad vrbem à Brundusio homo impotentissimus, ardens odio, animo hostili in omnes ciues cum exercitu Antonius.* Et rursum: *Impotens, iracundus, contumeliosus, superbus.* Sic vocatur amor, animus, lætitia impotens, ac motus animi impotentes, id est, præualidi, quos homo frænare nequit, sed potius ipsi potentes homini dominantur, ac ad id quod appetunt prosequendum, velut equum stimulis ardenter adigunt, coguntque.

C Quare nimis frigidè nonnulli noctem impotentem interpretantur inanem; quia inquiunt non erant veræ tenebræ, cùm toto reliquo orbe esset dies, & Hebræis esset clara lux; verùm Ægyptiis à Deo obcæcatis videbantur esse tenebræ. Hoc enim falsum est: Erant enim veræ & meræ summæque tenebræ, vti ostendi Exodi 10.

Et ab infimis, et ab altissimis (id est, profundissimis) inferis supervenientem] Græcè: *Et ex impotentis Orci speluncis aduenientem.* Quasi dicat: Nox hæc & caligo erat summa & quasi infernalis. Nota, Script. sicut lucem nostram tribuit cælo, sic tenebras inferno; tum quia infernus est regio & matrix tenebrarum, sicut cælum lucis; perinde ac dicitur regio ferax auri, argenti, &c. tum quia à dæmonibus in-

Infernus regio tenebrarum.

D ferni præsidibus hæ Aegypti tenebræ, per densationem aëris & vaporum ex imo terræ eductorum, producebantur. Potissima tamen tenebrarum caussa fuit Deus, subtrahens concursum suum soli luci, ne lumen spargeret in Aegyptios. Simili phrasi dicimus Aethnam, Vesuuium, Heclam, aliosque montes flammiuomos, esse os, ostium, fenestras inferni. Sic Virgil. infernum pingit. 6. Æneid. dicens:

Vmbrarum hic locus est, somni, noctisque soporæ.

Eumdem somnum dormientes] Quia licet Aegyptij in tenebris pauidi essent vigiles, tamen quasi dormientes, attoniti & sopiti ab omni operatione vacabant, & vanis somniis, monstris, Græcè phantasmatibus, visis & spectris conturbabantur. Hic ergo erat idem quasi

somnus insomnis omnium. Rursum idem, id est, similis nocti impotenti, erat somnus impotens omnium.

INSPERATVS (id est, inspectatus, inopinatus, improuisus) TIMOR SVPERVENERAT] & irruerat in Aegyptios.

DEFICIEBANT] Græcè παρελύοντο, id est, dissoluebantur, & fiebant quasi paralytici, animo magis quam corpore. Nam à παραλύω, dicitur Paralysis, id est, dissolutio neruorum, membrorum, & virium, quæ instar ceræ liquefactæ liquantur & diffluunt.

TRADVCTIONE ANIMÆ] Græcè est, προδοσίᾳ, id est, proditione, vti paulò antè vers. 11. vertit Noster; hoc est defectu, derelictione, desperatione, quasi dicat. Aegyptij ex pauore quasi deficiebant animo, & patiebantur deliquium mentis. Minùs rectè nonnulli per traductionem accipiunt separationem animæ à corpore, putà mortem, & alij punitionem.

VERS. 15. DEINDE SI QVISQVAM EX ILLIS DECIDISSET, CVSTODIEBATVR IN CARCERE SINE FERRO RECLVSVS] quasi dicat. In tantis tenebris, si quis Aegyptius casu aliquo in foueam vel terram collapsus fuisset, præ pauore & stupore surgere, aut erigere se non volebat nec valebat, sed hærebat in ea quasi conclusus in carcere, idque *sine ferro*, id est, sine catenis & vinculis ferreis: timor enim instar catenæ eos colligabat & vinciebat. Græcè est, εἰς ἀσίδηρον εἱρκτὴν, id est, *in inferratum* (ferro carentem) *carcerem inclusus*. Ita Lyran. Orosius & alij passim. Hunc sensum exigit, quod habet Vulgata conditionatè: *Si quisquam ex illis decidisset*; Pro quia Græca habent: *Si quicumque illic erat collabens, vel decidens*, scilicet in illas tenebrarum, spectrorum & terrorum angustias, hic in iis quasi in carcere inclusus continebatur, vt se iis expedire aut loco mouere non posset, sed in iis immobilis consisteret. Vnde sequitur.

VERS. 16. SI ENIM RVSTICVS QVIS ERAT, AVT PASTOR, AVT AGRI (Græcè *in deserto*, id est, loco solitario, qualis est ager, pratum, sylua) LABORVM OPERARIVS PRÆOCCVPATVS ESSET (tenebris) INEFFVGIBILEM (id est, ineuitabilem, quam nemo fugere, multò minùs fugare posset: vnde Hugo legit *ineffugabilem*) SVSTINEBAT NECESSITATEM] Tenebras has tam horribiles tolerandi, ob easque in agro manendi, otiandi, non laborandi, formidandi: nemo enim se mouere loco, aut domum redire audebat vel poterat, vtpote in densissimis tenebris constitutus, & quasi incarceratus.

VERS. 17. VNA ENIM CATENA TENEBRARVM OMNES ERANT COLLIGATI. SIVE SPIRITVS SIBILANS, AVT INTER SPISSOS ARBORVM RAMOS AVIVM SONVS SVAVIS, AVT VIS AQVÆ DECVRRENTIS NIMIVM.

VERS. 18. AVT SONVS VALIDVS PRÆCIPITATARVM PETRARVM, AVT LVDENTIVM ANIMALIVM CVRSVS INVISVS, AVT MVGIENTIVM VALIDA BESTIARVM VOX, AVT RESONANS DE ALTISSIMIS MONTIBVS ECHO, DEFICIENTES FACIVNT ILLOS PRÆ TIMORE] Græcè: *Siquidem omnes vna tenebrarum catenâ constricti erant. Siue flatus sibilans, siue densos inter ramos auium sonus suauis ac numerosus, aut murmur aquæ cuntis vi; aut sonus validus præcipitatorum saxorum; aut salientium animalium cursus non aspectabilis, aut vlulantium immanissimarum ferarum vox, siue Echo montium cauernis repercussa, metu illos exanimabat.* Explicat necessitatem iam dictam, eamque vocat *catenam tenebrarum*, quia earum horrore, pauore, & angore ita percellebantur Aegyptij, vt velut attoniti fierent, stupidi & immobiles; perinde ac si catenis in carcere fuissent colligati. Causa à priori erat, quod timor causet frigus, imò vt ait Aristot. 2. Rhetor. 13.

Timor frigiditas quadam est;

Frigus autem hominem stringit & quasi ligat, vt se loco mouere nequeat. Vnde Plautus in Amphitr.

Timeo, inquit, *totus torpeo*:
Nunc vbi terrarum sim nescio,
Non miser me commouere possum præ formidine.

Et in Truculento:

Neque viuus, neque mortuus sum, neque quid nunc faciam scio,
Neque vt hinc abeam, neque vt ad hunc adeam scio, timore torpeo.

Mysticè, catena scelerum contexitur ex septem vitiis capitalibus quasi è septem annulis, quorum vnus trahit alium, illiq; innectitur, gula enim trahit luxuriam, luxuria iram, ira inuidiam, inuidia superbiam, superbia auaritiam, auaritia acediam. Ita Hugo. Aut vt S. Bonauent. Suggestio diaboli parit cogitationis delectationem, delectatio consensum, consensus operis perpetrationem, hæc iterationem & prauam consuetudinem, consuetudo inuerecundam de peccato gloriationem & iactantiam. *Catena* enim dicitur, quòd *se capiendo teneat*: quia in ea annulus annulum capit & tenet.

SPIRITVS SIBILANS] Putà ventus vel aura tenuiter perstrepens, aut halitus & stridor animalis respirantis. Refert hæc omnia ad finem vers. 18. *Deficientes faciebant eos ex timore.* Pauidi enim in tenebris omnia tuta timent, iisque quasi animo deficiunt & exanimantur. Audi Senecam epist. 13. *Nos & venturo torquemur & præterito, multa bona nostra nobis nocent, timoris tormentum membra reducit, prouidentia anticipat, nemo tantùm præsentibus miser est*, &c. *Plura sunt quæ nos terrent, quam premunt, & sæpiùs opinione amplius laboramus. Cito accedimus opinioni, & sic vertimus terga, quemadmodum aliquos pulueris motus, fugâ pecorum exuit castris, aut quos fabula aliqua sine authore conterruit: nescio quomodo vana perturbant. Vera enim modum suum habent. Verisimile est aliquid futurum mali, non statim verum est: quàm multa inexpectata venerunt: quàm multa expectata numquam comparuerunt.*

AVIVM SONVS SVAVIS] Id est, concentus auium, præsertim philomelarum & merularum, quæ suauissimè canunt initio veris, putà sub Pascha, quando Hebræi egressi sunt ex Aegypto, ac paulò ante hæc plaga tenebrarum contigit: illa enim & ceteris coactus fuit Pharao, & Aegyptij Hebræos missos facere. Pauidis enim & tristibus omnia iucunda, omnesque melodiæ videntur mœstæ & funestæ.

Pro *mugientium*, græcè est, ὠρυομένων, id est, *vlulantium*, quod propriè est luporum, sicut mugire boum, hinnire equorum, barrire elephan-

torum, grunnire porcorum, rugire leonum; quæ omnia hîc per τὸ μυκωμένων, Synecdochicè intelligit (vnde Vatabl. vertit *rugientium*) putà quaslibet quorumlibet animalium voces & fremitus. Omnia enim animalia ad hasce tantas, tamque diuturnas tenebras percellebantur, quia iis impediebantur à quærenda præda & esca; vnde præ fame & siti horrendè mugiebant, & latrante ventre rugiebant: quare tot tantisque rugitibus pauentes Aegyptij penè exanimabantur. Qui enim timet, percellitur, itaque trepidat, horrescit, pallet, fugit animus, metu membra quatiuntur, quæ res efficit, vt quàm hic à metu vincitur, tam illic à fiducia deseratur, nec solum viribus defectus, verùm etiam spe destitutus. Si quidem cuncta nimium formidantem, necessa est spe quoque destitui. Habet enim metus animi fractionem, & quasi fugam: itaque miraculosos non res solum atque pericula, verùm rumores etiam ipsi incerti & vani, & rosæ, vt dicitur vmbra perizæpè terret.

Echo quid? RESONANS DE ALTISSIMIS MONTIBVS ECHO] *Altissimis*, id est, profundissimis. Græcè enim est ἐκ κοιλοτάτων, id est, ex concauitate montium. Echo enim fit cum vox cauernis repercussa in se redit, sibique quasi respondens id, quod dixit refert & repetit. ita vt rudibus & rei ignaris

Eius causa? videatur esse in cauernis absconditus vir respondens, & vocem repetens: quare ipsi mirantur & percelluntur. Echo ergo fit dum aër, indéque sonus in læue concauumque corpus illisus, velut pila repercussus resilit: ob haec enim repercussionem fit sonus resonus, siue *resonans*, vt aptè vertit Noster. Resultans enim aër voces reciprocas, id est, primæ similes reddit. Vnde Euodus lib. 4. Epigr. Echo vocat, *imitatricem sermonis, vocis facem, verbi caudam*. Echo vox Græca est, ἠχώ, id est, sonus, Echo, resonantia ab ἠχέω, id est, sono, resono, clango. Vnde Ouidius 3. Metam. Echo Poëticè velut Nympham describens, hoc eius dat ænigma, quo simul insinuat per eam ceruos timore percelli, & in retia à venatoribus adigi: sic enim canit:

Aspicit hunc trepidos agitantem in retia ceruos
Vocalis Nymphe, quæ nec reticere loquenti,
Nec prior ipsa loqui didicit resonabilis Echo.

Ausonius verò Theodosij Imper. familiaris, Echo hoc dat ænigma:

Aeris & linguæ sum filia, mater inanis
Indicij, vocem quæ sine mente gero:
Extremos pereunte modos à fine reducens,
Ludificata sequor verba aliena meis.
Auribus in vestris habito penetralibus Echo,
At si vis similem pingere, pinge sonum.

Rudes ergo & impij malè sibi conscij timent Echo, quasi vocem secretam in cauernis ab angelo, aut sententiam à Numine missam ad scelus castigandum. Num vt ait Statius Thebaid. 3.

- - - - Inuigilant animo, scelerique patrati
Supplicium exercent curæ, tunc plurima versat
Pessimus in dubiis augur timor.

VERS. 19. OMNIS ENIM ORBIS TERRARVM LIMPIDO ILLVMINABATVR LVMINE, ET NON IMPEDITIS OPERIBVS CONTINEBATVR.

VERS. 20. SOLIS AVTEM ILLIS SVPERPOSITA

A ERAT GRAVIS NOX, IMAGO TENEBRARVM, QVÆ SVPERVENTVRA ILLIS ERAT] quasi dicat. Totius reliquus orbis claro solis resplendebat lumine, cum in sola Ægypto densissimæ essent tenebræ, imò in ipsa Aegypto apud Hebræos splendida erat lux, vt dicet cap. 18. 1. Sic & plaga septima, quæ fuit grandinis, & quinta, quæ fuit pestis, ac ceteræ omnes solos tersgere Aegyptios, nullos autem Hebræos, vt patet Exodi 9. 4. & 26. Idem testatur Philo & Iosephus. Pro *limpido*, græcè est, λαμπρῷ, id est, splendido, nitido, fulgido.

Ex dictis liquet, non rectè Iansen. ex τὸ *omnis orbis* colligere, etiam totam Aegyptum luce solis fuisse illustratam, sed eam non vidisse Aegyptios, eo quod oculi eorum essent obcæcati. Nam à toto orbe mox excipit Aegyptios, dicens: *Solis autem illis superposita erat grauis nox.* Adde, hæ te-

B nebræ fuere palpabiles, vt dicitur Exodi 10. non ergo consistebant in oculis Aegyptiorum, nec in sola subtractione concursus Dei, qua luci subtrahebat suam cooperationem ad illuminandum Aegyptios, sed insuper erant crassa caligo, vapor & nebula à Deo inducta, vti dixi Exodi 10.

ET NON IMPEDITIS OPERIBVS CONTINEBATVR] Id est, destinabatur, occupabatur, quasi dicat. Incolæ totius orbis in luce degebant, séque in suis officiis & operibus lætè continebant & occupabant; nil enim erat, quod opera eorum impediret, cùm tenebræ impedirent Aegyptios, ne quid operari possent. Vnde Vatabl. vertit; *&* *expeditis frequens erat operibus*, quasi dicat. Reliqui omnes erant in luce, ideóque ne-

C gotiosi, soli Aegyptij erant in tenebris, ideoque otiosi.

IMAGO TENEBRARVM, QVÆ SVPERVENTVRA ERAT ILLIS] Tum in morto & sepulchro, tum magis in inferno & gehenna; longa ergo illa & atra nox Aegypti erat vmbra & imago mortis, quæ illi imminebat in gehenna. Sic Iob cap. 10. 21. Sepulchrum vocat *terram tenebrosam, & opertam mortis caligine, terram miseriæ & tenebrarum, vbi vmbra mortis & nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat.*

IPSI ERGO SIBI GRAVIORES ERANT TENEBRIS] Ob peccatorum conscientiam, indéq; mentis perturbationem, excæcationem, pauorem, angorem. Nullum enim maius est tormentum morsu & remorsu scelestæ conscientiæ. Igitur Aegyptij laborabant duplici caligine, scilicet cor-

D poris & mentis, sed hæc illa longè erat grauior, ipsosque magis cruciabat.

Notat hic sapiens triplices, imò quadruplices tenebras. Primæ sunt oculorum: secundæ mentis & peccati: tertiæ mortis: quartæ gehennæ. Primæ priuant luce solis: secundæ priuant gratia Dei: tertiæ priuant vita: quartæ visione Dei. Porrò tenebræ peccati reliquarum trium tenebrarum sunt causa. Vide ergo quàm tenebrosum, horridum & horrendum sit peccatum: Sicut enim ob tenebras Aegyptiis lux videbatur illucida, luna illunis, cæli cæci, sol insolens: Sic peccatoribus Deus, cælum, angeli, virtus, sapientia omniaque bona videntur obscura, atra, tetra, horrida. Tenebræ quadruplices.

Quocirca S. August. in psal. 45. *Inter omnes*,

ait, *tribulationes humanæ animæ nulla est maior tribulatio, quàm conscientia delictorum.* Et S. Ambros. lib. 1. Offic. ca. 12. asserit *ipsam, quæ videtur, etiam dum viuunt, impiorum requiem, in inferno esse: Viuentes cùm in infernum descendunt.* Et S. Bernard. serm. 4. de Assumpt. B. Virg. *Infernus quidem*, ait, A *& carcer animæ, rea conscientia.* Hoc est quod Deus impiis minatur. Leuit. 26. 36. *Dabo pauorem in cordibus eorum: terrebit eos sonitus folij volantis: & ita fugient quasi gladium: fugient nemine persequente.* Vbi plura hac de re congessi.

CAPVT DECIMVMOCTAVVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PErgit componere, opponere, & præponere Hebræos Dei cultores Ægyptiis idololatris, Primò, v. 1. quod in densis Ægyptiorum tenebris Hebræis lux esset clarissima. Secundò, v. 3. quod Hebræi ducem viæ à Deo acceperint, columnam nubis per diem & ignis per noctem; Ægyptij vero sine duce mersi sint in mari rubro. Tertiò, v. 6. quod cæsis ab angelo Aegyptiorum primogenitis. Hebræi nil passi sint. Quartò, v. 20. quod cum ob seditionem Coræ Deus immisisset ignem in populum, per thurificationem & deprecationem Aaronis placari se permiserit, plagamque stiterit, cum Aegyptiis fuerit implacabilis, eosque variis plagis per Moysem attriuerit, & tandem Pharaonem cum omnibus asseclis in mari suffocarit.

1. SAnctis autem tuis maxima erat lux, & horum quidem vocem audiebant, sed figu-
ram non videbant. Et quia non & ipsi eadem passi erant, magnificabant te: 2. &
qui antè læsi erant, quia non lædebantur gratias agebant: & vt esset differentia, do-
num petebant. 3. Propter quod ignis ardentem columnam ducem habuerunt igno-
tæ viæ, & solem sine læsura boni hospitij præstitisti. 4. Digni quidem illi carcere lu-
ce, & pati carcerem tenebratum, qui inclusos custodiebant filios tuos, per quos inci-
piebat incorruptum legis lumen sæculo dari. 5. Cùm cogitarent iustorum occidere
infantes: & vno exposito filio, & liberato, in traductionem illorum, multitudinem
filiorum abstulisti, & pariter illos perdidisti in aqua valida. 6. Illa enim nox antè
cognita est à patribus nostris, vt verè scientes quibus iuramentis crediderunt, animæ
quiores essent. 7. Suscepta est autem à populo tuo sanitas quidem iustorum, iniusto-
rum autem exterminatio. 8. Sicut enim læsisti aduersarios: sic & nos prouocans ma-
gnificasti. 9. Absconsè enim sacrificabant iusti pueri bonorum, & iustitiæ legem in
concordia disposuerunt: similiter & bona & mala recepturos iustos, patrum iam de-
cantantes laudes. 10. Resonabat autem inconueniens inimicorum vox, & flebilis au-
diebatur planctus ploratorum infantium. 11. Simili autem pœna seruus cum domino
afflictus est, & popularis homo regi similia passus. 12. Similiter ergo omnes, vno no-
mine mortis, mortuos habebant innumerabiles. Nec enim ad sepeliendum viui suffi-
ciebant: quoniam vno momento, quæ erat præclarior natio illorum, exterminata est.
13. De omnibus enim non credentes propter veneficia; tunc vero primum cùm fuit
exterminium primogenitorum, spoponderunt populũ Dei esse. 14. Cùm enim quie-
tem silentium contineret omnia, & nox in suo cursu medium iter haberet, 15. omnipo-
tens sermo tuus de cælo à regalibus sedibus, durus debellator in mediam exterminij
terram prosiliuit, 16. gladius acutus insimulatum imperium tuum portans, & stans
repleuit omnia morte, & vsque ad cælum attingebat stans in terra. 17. Tunc conti-
nuò visus somniorum malorum turbauerunt illos, & timores superuenerunt inspirati.
18. Et alius alibi proiectus semiuiuus, propter quam moriebatur, causam demonstra-
bat mortis. 19. Visiones enim, quæ illos turbauerunt, hæc præmonebant, ne inscij,
quare mala patiebantur, perirent. 20. Tetigit autem tunc & iustos tentatio mor-
tis, & commotio in eremo facta est multitudinis: sed non diu permansit ira tua.
21. Properans enim homo sine querela deprecari pro populis, proferens seruitutis suæ
scutum, orationem & per incensum deprecationem allegans, restitit iræ, & finem im-
posuit necessitati, ostendens quoniam tuus est famulus. 22. Vicit autem turbas,
non in virtute corporis nec armaturæ potentia, sed verbo illum, qui se vexabat,
subiecit, iuramenta parentum, & testamentum commemorans. 23. Cùm enim
iam aceruatim cecidissent super alterutrum mortui, interstitit, & amputauit impe-
tum,

tum, & diuisit illam, quæ ad viuos ducebat, viam. 24. In veste enim poderis, quam habebat, totus erat orbis terrarum: & parentum magnalia in quatuor ordinibus lapidum erant sculpta, & magnificentia tua in diademate capitis illius sculta erat. 25. His autem cessit qui exterminabat, & hæc extimuit: erat enim sola tentatio iræ sufficiens.

Vers. 1. SANCTIS AVTEM TVIS MAXIMA ERAT LVX, ET HORVM QVIDEM VOCEM AVDIEBANT, SED FIGVRAM NON VIDEBANT; ET QVIA NON ET IPSI EADEM PASSI ERANT, MAGNIFICABANT TE] Sanctos vocat Hebræos, quia fideles ad sanctum sancti Dei cultum, ipsamque sanctitatem à Deo vocati erant, eique quasi addicti & consecrati, iuxta illud psalm. 103. *Facta est Iudæa sanctificatio eius, Israel potestas eius. Maxima erat lux*, non quòd maior naturali foret, & miraculosa, sed *maxima*, comparatione Ægyptiorum, qui in densis erant tenebris, quodque Deus, dissipatis omnibus nebulis & nubibus, clarissimos solis radios Hebræis exhibuerit. Adde, Hebræis ob disparitatem hanc exultantibus lucem hanc fuisse maximam, sicut eùm iidem per Esther cap. 8. 16. à morte liberati sunt, ipsis *noua lux oriri visa est, gaudium, honor, & tripudium*. Vide dicta Exodi 10. 23. Fuere ergo Hebræi Dei cultores filij lucis, Ægyptij verò idololatræ filij tenebrarum.

B ET HORVM QVIDEM VOCEM AVDIEBANT] Addunt nonnulli *inimici*, sed id delent Romani & Græci. Verisimile enim est ex commento nonnullorum in textum irrepsisse. Multi enim hæc referunt ad Ægyptios, q. d. *Horum*, scilicet Hebræorum in luce exultantium, *vocem* iubilationis *audiebant* eorum *inimici*, scilicet Ægyptij, sed ob tenebras, quibus inuoluti erant, eorum *figuram non videbant*: quare eos, *quia non & ipsi eadem*, putà easdem tenebras, spectra & terrores *passi erant*, quas Ægyptij patiebantur, *magnificabant te*, Græcè *beatificabant*, id est, beatos prædicabant. Ita S. Bonauent. Dionys. Cantacuzenus, & alij.

Alij tamen æquè appositè hæc referunt ad Hebræos, quasi dicat, *Horum*, scilicet Ægyptiorum, in tenebris flebilem vocem, gemitus & suspiria *audiebant* Hebræi; sed eorum *figuram* ob caliginis densitatem *non videbant*; quocirca se beatos prædicabant, & *magnificabant te*, Domine, eò quòd tenebras paterentur, quas patiebantur Ægyptij. Vterque sensus verus est & appositus. Secundus tamen magis respondet Vulgatæ, quæ habet: *magnificabant te*. Hebræi enim exultantes magnificabant Deum, cùm Ægyptij suas ærumnas miserrimè deplorarent.

C

Vaticanus Codex legit affirmatiuè: *quoniam quidem & ipsi*, scilicet Ægyptij *passi erant*. Complut verò, & Vulgata neruosiùs, legunt negatiuè: *quia non & ipsi*, scilicet Hebræi *eadem passi erant*, quæ Ægyptij.

Pro *magnificabant te*, græcè est, ἐμακάριζον, id est, *beatificabant*, id est beatum prædicabant, tum Israelem, tum eius ductorem Deum. Beatitudo enim Dei in eo sita est, quòd ipse ita affluat bonorum omnium copia, vt eamdem in creaturas, præsertim homines & angelos effundat, nihilque ab eis recipere valeat quod significat Hebr. Dei nomen *Saddai*, id est sufficientia, copia, abun-

Beatitudo Dei in quo sita?

A dantia; hoc est, quod ait Psaltes: *Dixi Domino: Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges*, Psalm. 15. 2. Hinc *beatius est magis dare, quàm accipere*: Dare enim est Dei abundantis, accipere verò est hominum indigentium. Actor. 20. 35. Vide ibi dicta.

ET QVI ANTE LÆSI FVERANT, QVIA NON LÆDEBANTVR, GRATIAS AGEBANT, ET VT ESSET DIFFERENTIA DONVM PETEBANT] Rursum nonnulli ad Hebræos, alij ad Ægyptios hæc referunt; Græcè enim est: *Et quia ante læsi non nocent, gratias agebant*, q. d. Ægyptij gratias agebant Hebræis, quòd se in tenebris positos non læserant, cùm ab iis ante fuissent læsi & oppressi. Vnde Vatabl. vertit: *Quod autem iniuriâ lacessiti non læderent, gratias agebant ipsis, & inimicitiarum veniam rogabant*. Poterant enim Hebræi Ægyptiis in tenebris quasi colligatis talionem rependere, & iniurias suas vlcisci, eosque vexere & cruciare, si voluissent. Vers. 2.

Verùm Vulgata exigit hoc accipi de Hebræis, q. d. Hebræi, qui ante læsi erant ab Ægyptiis dum viderent se tenebris & plagis Ægyptiorum non tangi, nec lædi, adeoque ab ipsis Ægyptiis ampliùs lædi non posse, gratias agebant Deo. Et hoc significat Græcum, *quia non nocent*, id est, quia Aegyptij Hebræis ampliùs nocere non poterant, *Et vt esset differentia donum petebant*, q. d. Hebræi petebant à Deo, vt hoc discrimen differentis prouidentiæ, putà castigationis Aegyptiorum & seruationis Hebræorum continuaret, ac perpetuum faceret, scilicet vt plagæ, quæ tangebant Aegyptios, non tangerent Hebræos; hoc est, quòd ait Moyses Exodi 11. 7. *Vt sciatis quanto miraculo diuidat Dominus Ægyptios ab Israel.*

Porrò S. Bonauent. Lyran. Hugo, & Dionys. sic legunt: *Vt esset differentiæ donum, te Deum* (Holcot *te Dominum*) *donum petebant*. Græcè pro *differentia* est, διενεχθῆναι, id est, *differendi*, quod Vatablus & Nannius accipiunt pro *dissidendi*, vnde vulgò differentias vnius ab altero vocamus dissidia; hinc vertit: *inimicitiarum gratiam vel veniam rogabant* Χάρις enim & donum & gratiam significat, vel ad verbum, vt rectè ait Noster à Castro: *& quòd inimicati essent*, siue *quòd se inimicè erga ipsos gessissent*, aut *differentias*, hoc est contentiones & inimicitias *contra ipsos exercuissent, gratiam orabant*, putà petebant, ne ipsos Israelitæ vt inimicos tractarent, vt possent; nolebant enim Israelitas habere inimicos, quos metuebant. Videbant illos habere summam vlciscendi facultatem, deerat tantùm voluntas, quæ in animo offenso atque inimico inest. Idcirco postulabant hanc gratiam ab illis, ne inimicarentur, ne scilicet inimicitias ad ipsos exercerent, quod dixit vulgatus *vt esset differentia*, hoc est, vt longiùs secederent, & à seipsis discederent, postulabant: sæpè enim plagis affecti, & calamitatibus propter eos afflicti, eos abire compelle-

bant. Vnde Exod. 10. 7. *Dixerunt serui Pharaonis ad eum: Vsquequò patiemur hoc scandalum? dimitte homines, vt sacrificent Domino Deo suo: Nonne vides quòd perierit Ægyptus?* Et cap. 12. 33. *Vrgebant Ægyptij populum de terra exire velociter, dicentes: Omnes moriemur.* Hæc à Castro, qui hisce verbis tertium innuit sensum, quo differentia sumitur pro distantia & discessu. Ægyptij enim patebant vt Hebræi, propter quos tot plagis à Moyse afficiebantur, à Pharaone dimitterentur, itáque Ægypto egrederentur, ac loco à se different & distarent, ne quid ampliùs ab eis paterentur: Verùm prior sensus planior est & plenior.

VERS. 23. PROPTER QVOD IGNIS ARDENTEM COLVMNAM DVCEM HABVERVNT IGNOTÆ VITÆ, ET SOLEM SINE LÆSVRA BONI HOSPITII PRÆSTITISTI] Vatablus. *Quippe tu columnam igneam itineris ignoti ducem, & ad magnificam peregrinationem solem innocuum his exhibuisti.*

Pro *propter quod*, græcè est, ἀνθ' ὧν, id est, *propter quæ*, vel *pro quibus*, quod primò Vatabl. opponit *quippe* vel *propterea quod*. Rationem reddit, inquit, cur lux ampla suppeteret sanctis, quia scilicet lux hæc fuit columna ignis lucidissima, quæ noctu tota Hebræorum castra illuminabat. Verùm lux illa ampla vel maxima, de qua v. 1. Fuit tempore tenebrarum triduanarum Ægypti, iis enim opponitur: columna ignis autem data fuit Hebræis post egressum ex Ægypto; quare lux illa maxima nequit esse columna ignis.

Secundò & genuinè, τὸ *propter quod* referas ad id, quod proximè præcessit, *& vt esset differentia: donum petebant*, q. d. Quia Hebræi luce maxima differebant, & præcellebant Ægyptios in densa caligine positos, petebantque hanc differentiam & præcellentiam sibi Dei dono continuari & perpetuari, propter hoc Deus preces eorum exaudiens, continuauit eis hanc lucis statusque differentiam, dando eis columnam ignis lucidissimam, quæ Hebræis noctu lucem clarissimam præberet, quando Ægyptij nocturnis obuoluebantur tenebris: & sic columna hæc ignis tenebris Ægypti per quamdam prorogationem continuando opponitur.

Tertiò, Noster à Castro, tertiæ *differentiæ* explicationi paulò antè datæ insistens: Quia Ægyptij, inquit, postulabant Israelitas abire, & longè à se recedere constricti angustiâ plagarum, quibus afficiebantur: propterea tu ô Domine eduxisti eos de Ægypto, & itineris ducem te præbuisti per columnam ignis & nubis.

Quartò, idem τὸ ἀνθ' ὧν, id est, *pro quibus*, refert ad Hebræos, pro quibus ô Domine ducendis tuendisque illa itineris adiumenta præbuisti, quæ referuntur Exodi 13. 21. illis verbis: *Dominus autem præcedebat eos ad ostendendam viam, per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis: vt dux esset itineris vtroque tempore. Numquam defuit columna nubis per diem, nec columna ignis per noctem coram populo.*

Quintò, Noster Lorinus, *propter quod*, quia scilicet Hebræi læsi noluerunt se vindicare, ac lædere Ægyptios. Aut, quia Deo grati gratas agebant gratias: Præmium, inquit, hoc fuisse scribitur, siue benignitatis Hebræorum se, cùm possent, non vlciscentium de Ægyptiis, quos oppresserant tenebræ; siue potiùs grati aduersus A Deum animi. Solet enim gratus animus benefactorem ad noua conferenda beneficia prouocare. Simile fuit cap. 16. 20. cùm post famem Ægypti subiungit per antithesin: *Pro quibus angelorum esca nutriuisti populum tuum.*

Pro *ignis ardentem*, græcè est vna vox, πυριφλεγῆ, id est, ignardentem, ignitam, igniflammeam, quia speciem habebat flammæ, vt frigus noctis dispelleret suo calore, sed ita moderato, vt Hebræos non vreret. Adde *ardentem*, per catachresin idem esse, quod splendentem, fulgurantem instar ignis. Sic vocamus castra ardentia, id est, fulgurantia. Et Virgil. 4. Æneid. *ardentem*, id est, splendentem *murice lanam.* — Columna nubis fuit sol boni hospitii.

HABVERVNT] Hæc vox non est in Græco, vbi τὸ *columnam*, ceterique accusatiui pendent & reguntur à verbo *præstitisti*, sed in hoc verba intel-
B ligitur τὸ *habuerunt*. Vnde noster claritatis causâ id expressit.

SOLEM SINE LÆSVRA] id est, non lædentem, non vrentem. Græcè ἀβλαβῆ, id est, innocuum. ita vocat columnam ignis per appositionem, q. d. Columna ignis, quæ Hebræorum dux iter eis præibat in deserto, noctu clarissima luce totis Hebræorum castris præfulgebat, adeò vt videretur esse sol quidam nocturnus solisque iubar, ita tamen vt Hebræos non torreret, nec læderet: sol inquam *boni hospitij*, græcè φιλοτίμου ξενιτείας, id est, honorificæ peregrinationis, magnifici pretiosique hospitij, quia scilicet columna hæc quasi sidus cæleste, magnificè Hebræis prælucebat ad peregrinationem continuam in terram
C promissam, ac bona hospitia, id est, commodas stationes in deserto per 40. annos eis indicabat. Insuper eos per diem velut hospitij tectum, nube sua tegebat contra solis æstum. Nam columnæ dux, præses, auriga & motor erat angelus, qui columnæ ignem ita noctu attemperabat, vt Hebræos illuminaret, non verò vreret, ac per diem columnæ nubem ita dilatabat, vt tota Hebræorum castra operiret, eaque ab æstu solis velut vmbraculum supernè protegeret. Hinc vocatur columna nubis per diem & ignis per noctem, quia per diem erat opaca vt nubes, per noctem splendida vt ignis. Ipsa ergo erat quasi sol magnificæ peregrinationis, id est, lux & dux magnifici exercitus Hebræorum peregrinantis in terram sanctam. Hic enim exercitus incedebat quasi acies cælestis ordinatissima, & quasi tota Ecclesia Israelis militas Deo, ideóque inuicta, cui nil resi-
D stere poterat, quin omnia sibi subigeret; nam Deus per angelum columnæ præsidem eam ducebat, regebat, regebat, ac pro ea pugnabat.

Alludit ad solem, qui vti temporum & tempestatem, sic & locorum ac hospitiorum, commodorum vel incommodorum dat signa, imò velut causa illa ipsa efficit. Nam cùm sol mutat in vultu suo colorem, mutat & temporum locorumque sortes, vt ait Virgil. 1. Georg. — Sol signat dies & loca.

Cæruleus pluuiam denuntiet, igneus Euros.
Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni,
Omnia tunc pariter vento, nimbisque videbis
Feruere.

Et post pauca:

Lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis.
Sol tibi signa dabit: solem quis dicere falsum

Audeat? ille etiam cæcos instare tumultus
Sæpè monet, fraudemq; & operta tumescere bella.
Ille etiam extincto miseratus Cæsare Romam,
Cùm caput obscurâ nitidum ferrugine texit.

Et Claudianus in fratres:

Sol qui flammiferis mundum complexus habenis,
Voluis inexhausto redeuntia sæcula motu,
Sparge diem meliore coma.

Hinc læta sunt hospitia, vbi lucidi sunt soles; tristia & mœsta, vbi obscuri & nubili. Sol enim luce suâ locis omnibus lætitiam & vitam aspirat.

Vti fuit stella Magis dux ad Christum.

Allegor. Simili modo stella ducens Magos ad Christum, fuit eis & gentibus sol magnificæ peregrinationis. Vnde de ea canit Prudentius: *Stella quæ solis rotam vincit decore & lumine.*

Tropol. talis pariter est fides, ac illustratio & vocatio Spiritus sancti, qua hunc ad martyrium, illum ad religionem, istum ad sacerdotium, &c. vocat & impellit. Vide dicta Exodi 13. & numer. 6.15. & seq.

Vers. 4. DIGNI QVIDEM ILLI CARARE LVCE, ET PATI CARCEREM TENEBRARVM, QVI INCLVSOS CVSTODIEBANT FILIOS TVOS, PER QVOS INCIPIEBAT INCORRVPTVM LEGIS LVMEN SÆCVLO DARI] Pro *incipiebat dari*, græcè est, ἤμελλε δίδοσθαι, id est, *dandum* erat. Vatabl. *prodendum erat*; alij, *debebat dari*; alij, *per quos integerrimum legis lumen orbi erat impertiendum.* Hebræis enim à Deo data est lex & vera Dei religio in Sina. Exodi 19. quæ deinde ab eis toti orbi communicata est.

Sensus est, q. d. Iustè & congruè Ægyptij puniti sunt densis tenebris, eò quòd ipsi Israelitas, per quos lux legis diuinæ toto orbi spargenda erat, captiuos detineret, itaque simul ipsam quasi lucem legis incarcerare, obscurare, & extinguere conarentur. Quocirca ob extinctum, quoad ipsis licuit, duplex lumen, primò scilicet externum, id Hebræis eripiendo; secundò internum, veræ religionis cognitionem respuendo; duplici caligine puniti sunt, materiali scilicet in corpore, & spirituali in mente.

Legem vocat incorruptam; Primò, quia integra est, iusta, pura, sancta, immaculata, conuertens animas. Psal. 18. 8. Secundò, quia numquam corrumpitur, vel aboletur, sed semper durat vel in se vel in suo antitypo, quod repræsentat. Lex enim vetus ceremonialis durat in Christi mysteriis & Sacramentis legis nouæ, quæ per veteris ceremonias fuerunt significatæ & adumbratæ; Tertiò, quia sui obseruatores ducit ad vitam incorruptibilem & felicitatem æternam.

Vers. 5. CVM COGITARENT IVSTORVM OCCIDERE INFANTES, ET VNO EXPOSITO FILIO, ET LIBERATO, IN TRADVCTIONEM ILLORVM, MVLTITVDINEM FILIORVM ABSTVLISTI, AT PARITER ILLOS PERDIDISTI IN AQVA VALIDA] Græcè: *Cùm decreuissent autem ipsos sanctorum occidere infantes, vnusq; expositus puer* (Moyses) *ad castigationem eorum esset seruatus, tu multitudine liberorum orbasti illos, aquarũq; vi simul omnes perdidisti.* Pro *in traductionem*, græcè est, εἰς ἔλεγχον, id est, in corruptionem, redargutionem, castigationem. Sensus est, q. d. Cùm Pharao & Ægyptij consilium cœpissent Hebræorum infantes, putà masculos omnes mergere in Nilo, vnus ex eis à matre expositus à Deo seruatus est, putà Moyses, qui Ægyptiorum tyrannidem castigaret, ac vicissim eos multitudine filiorum priuaret, occidendo primogenitos eorum, ac deinde omnes, qui Hebræos persequebantur mergeret in mari rubro. Congrua enim fuit hæc talionis pœna, vt qui Israëlem primogenitum Dei populum affligebant, primogenitis suis mulctarentur; & qui infantes Hebræorum merserant in Nilo, ipsi pariter mergerentur in mari rubro. Vide dicta Exodi 1. & 2. Ita Cantacuzenus, Vatabl. Iansen. & alij. Quare perperam nonnulli veteres Græcæ linguæ imperiti, per traductionem accipiunt eductionem Hebræorum ex Ægypto.

Vers. 6. ILLA ENIM NOX ANTE COGNITA EST A PATRIBVS NOSTRIS, VT VERE (Græcè ἀσφαλῶς, id est, securè & certò) SCIENTES QVIBVS IVRAMENTIS CREDIDERVNT, ANIMÆQVIORES ESSENT] Græcè ἐπευθυμήσωσιν, id est, lætarentur, hilarescerent, animosiores & fidentiores fierent. Sensus ergo est, q. d. Nox illa Paschalis, qua ab Angelo percutiente occisa sunt omnia primogenita Ægyptiorum, tam in hominibus, quàm in animalibus, præuisa & prædicta fuit, tum à Moyse Exodi 4. 22. & clariùs cap. 11. v. 5. tùm quoad rem, putà quoad stragem Ægyptiorum & liberationem Hebræorum, licet non quoad modum & tempus noctis præcognita, & à Deo cum iuramento promissa fuit Abrahæ. Genes. v. 14. & sequent. & Isaac Genes. 26. 3. & Iacob Genes. 28. v. 13. & sequent. Idque hoc fine, vt Hebræi videntes hæc Dei promissa impleri, ei planè crederent & confiderent, ac in eo, eiusque singulari prouidentia læti & securi acquiescerent, non dubitantes, quin Deus simili modo ipsis cetera sua promissa opere compleret, ac reipsa daret illis terram Chanaan possidendam lacte & melle manantem, qui erat scopus promissionum Dei, & terminus peregrinationum Hebræorum.

Vers. 7. SVSCEPTA EST AVTEM A POPVLO TVO SANITAS QVIDEM IVSTORVM, INIVSTORVM AVTEM ERTERMINATIO] Græcè: *Suscepta est autem à populo tuo, salus quidem iustorum, hostium verò perditio.* Explicat *τὸ animæquiores essent*, vel vt græcè est, *lætarentur*, q. d. Populus tuus vidit, & cum gaudio excepit salutem iustorum, id est, suorum primogenitorum, quas saluasti & illæsos custodisti ab Angelo percutiente, ac simul vidit interitum iniustorum, id est, primogenitorum Ægypti infidelium, quos idem Angelus nocte Paschali morte percussit. Vnde Vatablus vertit: *populusque tuus & salutem iustorum vidit, & hostium interitum.* Magnum enim & duplex, imò triplex fuit Hebræorum hîc gaudium, primum, quòd se viderent illæsos à plaga: secundum, quòd viderent hostes suos Ægyptios eadem lædi & occidi: tertium, quòd viderent eos occidi propter se, vt videlicet hac plaga perculsi victique crederent Moysi & Deo, ac Hebræos liberos ex Ægypto abire permitterent, vti reipsa permiserunt. Sic in Scriptura crebrò legimus, quòd quoties Deus populum suum ab hostibus liberauit, id fecerit cum hostium vltione & pernicie, vt hac ratione amorem curamque pater-

nam ergo populum suum ostenderet, eisque gaudium, hostibus verò mœrorem duplicaret & triplicaret. Vltio enim hostium oriebatur ex amore amicorum & filiorum, putà Hebræorum. Id videre est passim in libris Iudicum, Regum, Machabæorum ceterisque historialibus.

Paulò aliter explicat Noster Lorinus, q. d. Concepit populus spem ex illis iureiurando firmatis diuinis promissis fore, vt consequeretur quidem ipse salutem, aduersarij verò interitum; vel reipsa postea deprehenderunt veritatem promissorum, licet aliquando addubitassent.

VERS. 8. SICVT ENIM LÆSISTI ADVERSARIOS, SIC ET NOS PROVOCANS MAGNIFICASTI] Idem dicit & exaggerat. Pro *prouocans*, græcè est, προσκαλεσάμενος, id est, aduocans, conuocans, prouocans scilicet Deus per Moysem Hebræos ad sui cultum & amorem. Exodi 12. Pro *sic* Noster legit, οὕτως, iam legunt, τούτοις, id est *eo*. Pro *læsisti*, græcè est, ἐτιμωρήσω, id est, castigasti, puniuisti, vindicasti iniuriam populo tuo, ideóque tibi ab Ægyptiis illatam, q. d. Sicut castigasti Ægyptios populo tuo, ideóque honori tuo iniurios, sic vice versa eadem castigatione prouocans, & B conuocans Hebræos ad tui cultum magnificasti, id est, magnâ gloriâ illustrasti, cùm eum victis Ægyptiis gloriosè per tot signa, & portenta ex Ægypto armatum eduxisti, & triumphantem in Chanaam induxisti. Vnde ex Græco legendo, τούτοις, & ὡς, id est, *sicut*, accipiendo pro *cùm*, sic vertas cum Vatablo, *Cùm enim inimicos nostros vltus es, tum nos conuocatos gloriâ illustrasti*. Et significantiùs cum Nostro à Castro: *Cùm enim puniuisti aduersarios, eo vel ea in re nos vocatos gloria affecisti*, hoc est, cùm supplicium sumpsisti de inimicis, ea re nos gloria & honore affecisti: nam in ea quidem vltione & amor Dei erga suos, & honos, quem illis habet, perspicitur. Castigatio ergo & depressio inimicorum, est amicorum exaltatio & glorificatio. Ideò enim Deus castigat infideles, vt fideles suos exaltet & magnificet.

VERS. 9. ABSCONSE ENIM SACRIFICABANT IVSTI PVERI BONORVM, ET IVSTITIÆ LEGEM IN CONCORDIA DISPOSVERVNT. SIMILITER ET BONA ET MALA RECEPTVROS IVSTOS, PATRVM IAM DECANTANTES LAVDES] Græcè: *Occultè enim sacrificabant sancti pueri bonorum, ac diuinitatis legem in concordia disposuerunt; eorum pariter & bonorum & periculorum participes futuros iustos, patrum iam præcinentes laudes.*

D Explicat τὸ *prouocans magnificasti*, q. d. Cùm nos ad tui cultum per Moysem in nocte Paschali vocares & prouocares, vt nos magnificares & exaltares, nos Moysi tibique obedientes, vocationem & prouocationem tuam secuti sumus. Nam iuxta tuum Moysisque iussum absconsè, id est, clanculum ob metum Ægyptiorum, pro felici exitu ex Ægypto immolauimus & sacrificauimus tibi Agnum Paschalem, nos, inquam, qui sumus *iusti*, id est, fideles tui, & *pueri bonorum*, id est, filij sanctorum Patriarcharum Abrahæ, Isaac, & Iacob; tumque *iustitiæ legem*, græcè *diuinitatis*, id est, *diuinam legem in concordia disposuimus*, id est, concorditer vnanimi consensu statuimus legem Dei seruare: *Similiter bona & mala receptturos*, vt scilicet similiter & æqua sorte pateA remur mala & bona pro lege Dei, ac constanter & vnanimiter omnia aduersa, etiam exilium & mortem pro ea subiremus, ideóque inter epulum Agni Paschalis decantauimus *laudes patrum*, qui pro Deo constantissimè persecutiones & ærumnas quaslibet pertulerunt.

ET IVSTITIÆ, Græcè θειότητος, id est, *diuinitatis* LEGEM] Quæres, quænam sit lex diuinitatis? Primò, aliqui accipiunt legem de immolando Agno Paschali à Deo sancitam. Ita Glossa, S. Bonauentura & Hugo. Secundò, alij accipiunt legem à Moyse de præparando se ad exitum ex Ægypto Hebræis præscriptam; & quamuis aliam à Deo in Sina præscribendam. Exodi 19. Ita Lyranus. Tertiò, pressius Noster à Castro accipit legem iustitiæ legalis, siue concordiæ ciuium, quam subiicit sapiens, qua se omnes Hebræi coB ram Moyse & Aarone ad Dei cultum, & pro eo ad omnium rerum communionem constringebant, & in egressu, & in profectione, & in ingressu terræ promissæ diuinitatis legem vocat, quòd obedientes præcepto Dei præcipientis, vt omnes simul exirent, vno consensu statuerunt & in mortem & in vitam abire, vt tamquam vnus populus, & bonorum eorumdem & periculorum similiter fierent participes. Sic & Iansenius ac Vatablus.

Lex diuinitatis quæ? Resp. 1 2 3

Accedit Cantacuzenus, qui asserit Hebræos nocte Paschali inter sacrificandum promisisse se leges Dei, siue quidquid Deus præciperet seruaturos. Et Osorius: Lex, inquit, iustitiæ & diuinitatis erat, vt vitæ officia dirigerent ad sanctitatis legem, siue ad rationes iustitiæ & sanC ctitatis æternas, quæ sunt in mente & voluntate Dei. Tunc enim Hebræi ab Ægyptiis idololatris se sequestrantes, quasi in vnum Dei populum vnamque Ecclesiam militantem coëuntes, reipsa professi sunt se velle Deo vero seruire, ac in illius religione cultuque quasi sacramento militari se obstrinxerunt, scilicet se pro lege Dei vnanimiter decertaturos vsque ad mortem. Hoc enim fuit vetus Testamentum, siue pactum cum Deo ab Hebræis initum, sicut nouum Testamentum siue pactum est, quod Christus cum Apostolis & fidelibus instituit, præsertim in vltima cœna, illudque sanxit sacrificio sui corporis Eucharistia.

SIMILITER ET BONA ET MALA RECEPTVROS IVSTOS] Vatabl. *Sanctos eorumdem bonorum & periculorum ex æquo consortes fore*, siD cut socij in bello promittunt & iurant sibi fidelitatem, omniaque bona & mala singulis fore communia, vt eadem pericula & aduersa omnes subeant vsque ad mortem. Sic enim in sancto hoc fœdere Hebræi conspirabant, & quasi coniurabant in Dei veri cultum & obedientiam, ac in mutuam societatem, vt omnia tristia æquè ac læta vnanimiter subirent; quod erat diuina in Ecclesia Societate confœderari, & quasi consesserari.

PATRVM IAM DECANTANTES LAVDES] Minùs rectè Lyranus legit *Patri omnium*, id est, Deo. Et Bonauent. & Hugo, *Patrias laudes*. Græca enim & Romana habent *Patrum laudes*, græcè est, πατέρων ἤδη προαναμέλποντες αἴνους, id est, *Patribus iam præcinentibus laudes*, id est, patri-

bus inchoantibus hymnos, quos deinde filij prosequerentur, vti factum est post transitum maris A rubri. Exodi 15.

Verùm Complut. & Vulgata legunt, *προανακελευόντων*, id est, *præcuentes*, vbi *πρό* innuit Hebræos cœpisse canere has laudes, antequam Ægyptij sua lamenta ob primogenitorum cædem inchoarent. Vnde Vatabl. hanc clausulam ad sequentia eorum lamenta referens, iisque per antithesin opponens: sic vertit: *Et patribus iam hymno præcinentibus inimicorum contra clamor inconditus clarescebat, comploratioque miserabilis puerorum exoriebatur*; idque magis patebit v. sequenti, vbi pro *resonabat*, græcè est, *ἀντήχει*, id est, ex altera parte, & quasi ex altero choro sonabat, & respondebat.

Laudes Patrum. Porrò laudes patrum accipi possunt, Primò, laudes quibus Hebræi patres suos, qui hanc posterorum ex Aegypto liberationem prædixerant, B
1 imò sua sanctitate meruerant, laudabant. Ita Cantacuzenus, quasi dicat, Hebræi celebrantes epulum agni, vt eo peracto egrederentur ex Aegypto, visa cæde primogenitorum Aegypti, seque ab illa immunes existere; laudabant suos patres Abraham, Isaac, & Iacob, quibus hic exitus à Deo fuerat promissus; itaque se mutuò beatos prædicabant, quòd tales habuissent patres, qui omni laude digni essent. Vnde sibi mutuò congratulantes de iis, deque eorum prophetia, quàm iam adimpleri cernebant, exultantes Deo Eucharisticum
2 carmen modulabantur; Secundò, per laudes patrum accipi possunt hymni à patribus ad Deum laudandum compositi, & posteris per manus auorum traditi, vt iis quoque instar pa-
3 trum Deum laudarent; Tertiò, per laudes pa- C trum intelligi possunt hymni à Moyse & Aarone compositi, vt iis Hebræi inter sacrificium epulumque agni Deum laudarent, ipsique gratias agerent, quales hymni & doxologiæ extant etiamnum apud Hebræos in rituali Paschæ, atque ab iis in celebratione Agni Paschalis canuntur. Vnde & Christus celebrato Pascha, *hymno dicto exiuit cum discipulis in montem Oliuarum*. Matthæi 26.

Graphicè hic depingit vltimam plagam Ægyptiorum, putà cædem primogenitorum tam hominum, quàm animalium ceterorum, quæ planè discriminauit & discreuit Hebræos ab Ægyptiis. Angelus enim percussor transiens & transiliens domos Hebræorum, quos velut Dei populum reueritus tangere non audebat, insiliebat in domos Ægyptiorum, eorumque pri- D mogenita omnia occidebat, indeque institutum & nuncupatum est festum Paschæ. Pascha enim Hebraicè idem est, quod transitus vel transultus, scilicet angeli percutientis: radix enim פסח, *pasach*, significat transire, vel potiùs transilire.

Angeli percutientes Romæ. Similis transitus & percussio angeli fuit Romæ sub Agathone Papa, anno Domini 680. quo Paulus Diaconus libr. 6. de Gestis Longobard. cap. 5. scribit visibiliter multis Romæ apparuisse bonum & malum angelum noctu per ciuitatem pergere, & quoties ex iussu boni angeli malus venabulo, quod in manu ferre videbatur, ostium domus alicuius percuteret, tot de eadem domo die sequenti homines interirent.

Tuncque per reuelationem cuidam dictum esse, pestem non priùs quieturam, quàm in Basilica sancti Petri ad vincula poneretur altare sancti Sebastiani martyris: eo verò facto pestem protinus cessasse. Hæc ille. Extat autem ibidem hactenus integrum ipsum altare, nec non eiusdem sancti martyris imago musiuo opere expressa: sed & ex hoc propagata ad posteros religio est, vt pestis tempore, voti causa imago eiusdem sancti Sebastiani diuersis in locis pingi soleret, atque in eius memoriam altaria erigi & Ecclesias fabricari.

RESONABAT AVTEM INCONVENIENS INIMICORVM VOX, ET FLEBILIS AVDIEBATVR PLANCTVS (græcè *ἐπὶ*, id est, *miserabilis*) PLORATORVM INFANTIVM] Pro *resonabat*. Græcè est, *ἀντήχει* (vnde nomen *Echo*, id est, resonantia vocisque reuerberatio) id est, ex aduerso sonabat, & quasi ex altero choro, *ἀντιφωνος*, antistrophè respondebat: ponit enim hic quasi duos choros sibi respondentes, sed dissona voce & tono, ideoque sibi aduersantes, vnum Hebræorum præ gaudio incolumitatis suæ hymnos canentium, alterum Ægyptiorum mortem primogenitorum suorum miserabiliter deplorantium. Ita Vatablus cuius versionem & verba iam recensui. Hinc pro *inconueniens*, græcè est, *ἀσύμφωνος*, id est, inconcinnus, inconditus, dissonus, quasi dicat, Erant hîc *φωναὶ*, non *σύμφωνοι*, sed *ἀσύμφωνοι*, id est, erant soni non consoni sed dissoni; quare miram non symphoniam & consonantiam, sed dissonantiam efficiebant. Comploratione enim Ægyptiorum respondebat exultatio Hebræorum. Malè autem & inconcinnè respondet chorus exultantium choro complorantium, iuxta illud: *Musica in luctu importuna narratio*. Eccles. cap. 22. 6. Pro *audiebatur*, græcè est, *διεφέρετο*, id est, quaquauersum differebatur & spargebatur. Pro *ploratorum*, græcè est, *θρηνουμένων*, quod aliqui vertunt actiuè, *plorantium*, putà primogenitorum, qui plorabant cùm occiderentur ab Angelo percutiente. Verùm Angelus eos subitò occidit, nec eis tempus plorandi dedit (exceptis paucis, quos in pœnam parentum ad tempus semiuiuos reliquit, de quibus v. 18.) vnde Exodi 12. 29. referuntur parentes dumtaxat planxisse cædem suorum primogenitorum, non verò ipsi primogeniti. Quare melius Noster vertit passiuè *ploratorum*, quorum scilicet necem parentes deplorabant.

SIMILI AVTEM POENA SERVVS CVM DOMINO AFFLICTVS EST, ET POPVLARIS HOMO REGI SIMILIA PASSVS] quasi dicat, Strages hæc primogenitorum fuit vniuersalis omnibusque communis; tam enim primogenita serui vel popularis, id est, plebei, quàm domini vel Regis Pharaonis occisa sunt ab Angelo, vt patet Exodi 12. 29. Nullus ergo, ne rex quidem ab hac plaga immunis extitit.

SIMILITER ERGO OMNES, VNO NOMINE MORTIS, MORTVOS HABEBANT INNVMERABILES. NEC ENIM AD SEPELIENDVM VIVI SVFFICIEBANT: QVONIAM VNO MOMENTO, QVÆ ERAT PRÆCLARIOR NATIO ILLORVM, EXTERMINATA EST] Pro *similiter*, græcè est, *ὁμοθυμαδὸν*, id est, vno ani-

Vers. 10. Vers. 11. Vers. 12.

mo, communi consensu, communi voce & comploratione: nam vt narrat Philo libr. de Vita Moysis: *Prima luce cùm quisque suos carissimos inopinata nece sublatos videret, cum quibus superiore die suauiter vsque ad vesperam conuixerat, vt in publico luctu grauissima comploratione impleuerunt omnia. Cùm enim nemo esset exors eius calamitatis, vnus erat clamor omnium, vnusque luctus detinebat regionem vniuersam quacumque patebat. Qui tantisper dum intra priuatos parietes se continebat, singulis aliena mala ignorantibus, priuatus etiam tum videbatur. Vbi verò alij didicerunt, ex aliis geminabatur comploratio, in tantum grauante dolore publico, vt nullus consolator existeret: quis enim solaretur alterum indigens ipse consolatione?*

VNO NOMINE MORTIS] Hoc est, eodem mortis genere, putà eadem plaga inflicta ab angelo: quia enim eadem omnium Ægyptiorum erat culpa, putà oppressio Hebræorum, ac præsertim infantium occisio, hinc pariter eadem omnium fuit pœna, eaque crimini congrua, putà primogenitorum cædes. Sic nomen sumitur pro genere vel specie apud Virgil. cùm ait:

Nomē pro causa & culpa.

Omnia pœnarum percurrere nomina (id est, genera) *possem.* Et:
------ *Tibi nomina mille,*
Mille nocendi artes.

Rursum nomina vocantur debita, eorumque syngraphæ, ait Budæus; vnde *nomina exigere*, est debita repetere apud Ciceronem. Quare *in nomine*, id est, in culpa & debito mortis: Nam, vt dixi, omnes Ægyptij erant rei mortis ob oppressionem Hebræorum. Denique propriè *vno nomine*, id est, eadem de causa, putà ob idem crimen: nomen enim sæpè pro causa vsurpatur.

NEC ENIM AD SEPELIENDVM VIVI SVFFICIEBANT] Nulla enim erat domus, in qua non esset mortuus sepeliendus, imò in eadem sæpè erant plures primogeniti, v. g. primi filij fratrum, sororum, ancillarum. qui omnes occidebantur ab angelo. Accedit, quòd Ægyptij in sepeliendo, vngendo, reliquaque pompa funeris & sepulturæ erant morosi, longi & exquisiti præ ceteris gentibus, vt patet Genes. 50. 2. Insuper angelus occidit primogenita animalium æquè ac hominum, vt patet Exodi 11. v. 5. hæc autem sepelire debebant, ne aërem tabe inficerent.

PRÆCLARIOR NATIO ILLORVM] id est, proles honoratior: tales enim sunt primogeniti, qui ceteris prolibus anteferuntur.

Vers. 13. DE OMNIBVS ENIM NON CREDENTES PROPTER VENEFICIA, TVNC VERO PRIMVM CVM FVIT EXTERMINIVM PRIMOGENITORVM, SPOPONDERVNT POPVLVM DEI ESSE] Græcè: *Qui enim nil credebant propter veneficia, in primogenitorū interitu confessi sunt Dei filium, populum esse*; Vatabl. *Nam cùm propter præstigias omnia credere recusarent, post cladem primogenitorum populum, Dei filium* (id est, Deo charissimum) *esse confessi sunt*. Nonnulli legunt *beneficia*, sed legendum cum Roman. & Græcis *veneficia*, quæ scilicet sunt maleficorum & sagarum beneficia. Græcè est, *φαρμακείας*, id est, incantationes, præstigias, magicas artes, quibus Magi Pharaonem & Ægyptios ita dementarant, vt Moysi per Deum tot plagas inferenti fidem non adhiberet, nec Hebræos esse populum Dei crederent.

A SPOPONDERVNT] Græcè, *ὡμολόγησαν*, id est, confessi sunt *populum Dei esse*, quasi dicat, cùm Pharao & Ægyptij anteà nollent credere Moysi & Deo, eò quòd viderent Magos suos veneficiis, & incantationibus quædam mira facere similia iis, quæ faciebat Moyses; posteà tamen videntes tantam, tamque vniuersalem & conformem cædem primogenitorum, adeò attoniti & perculsi fuere, vt confessi & palam professi sint Israelem esse populum Dei, idque adeò certò & firmiter, vt pro eo spondere auderent seque vades & sponsores exhibere, præsertim cùm eadem nocte qua egressus est Israel ex Ægypto, omnia Ægypti templa, vel fulminibus, vel terræmotibus euersa sint, vti tradunt Hebræi, & ex iis sanctus Hieronymus epist. 127. ad Fabiolam.

Templa Ægypti corruere.

B Quocirca Ægyptij Hebræos Ægypto exire non tantùm permiserunt, sed & vrserunt ac coëgerunt.

CVM ENIM QVIETVM SILENTIVM CONTINERET OMNIA, ET NOX IN SVO CVRSV MEDIVM ITER HABERET. Vers. 14.

OMNIPOTENS SERMO TVVS DE CÆLO A REGALIBVS SEDIBVS, DVRVS DEBELLATOR IN MEDIAM EXTERMINII TERRAM PROSILIVIT. Vers. 15.

GLADIVS ACVTVS INSIMVLATVM IMPERIVM TVVM PORTANS, ET STANS REPLEVIT OMNIA MORTE, ET VSQVE AD CÆLVM ATTINGEBAT STANS IN TERRA] Syrus: *Silentium enim & quies tenebat omnia, & in media nocte factus est stupor, verbum tuum, quod omnia potest, de cælo venit è throno regni admirabilis, bellator es medio perditione euertit super terram, gladium acutum præcepto tuo, quod non accipit personam, attulit, & perfecit omne præceptum, atque ad cælum peruenit, & stetit super terram*; Arabicus: *Quoniam aqua apprehendit vniuersas creaturas silentio quietis, &* æquata (vel facta) *est illa nox in æquilibrio: vicit verbum tuum bellipotens terribile, omnipotens de cælis ad medium inimicorum habentium regna, in perniciem eorum, ex terra, accinctum præcepto tuo imperante, carente simulatione, gladio terrificante.* Vers. 16.

C

Pergit exaggerare vltimam Ægypti plagam, nempe cædem omnium primogenitorum, tam in animalibus, quàm in hominibus, quæ contigit nocte Paschali, putà 14. luna siue 14. die mensis primi, qui dicitur Nisan sub medium noctis, vti narratur Exodi 12. v. 29.

D Sensus ergo est, q. d. In media nocte Paschali, cùm alta esset nox, indeque quies & silentium, cùm scilicet Ægyptij securè altum dormirent, ecce tibi repentè de cælo sermo tuus, id est, iussio tua, siue dictum, sententia & mandatum tuum seuerum & pugnax, in Ægyptum exterminio à te destinatam desiliit, gladius, inquam, acutus non fictum, sed sincerum tuum imperium portans, qui repleuit omnia cæde & morte primogenitorum omnium, adeò vt videretur è cælo porrigere se in totam Ægypti terram. Hunc esse sensum liquet ex ipsis Scripturæ verbis, atque ex antecedentibus, & consequentibus. Ad litteram ergo loquitur de strage primogenitorum Ægypto inflicta à Deo per Moysen, non de Natiuitate Christi: Illi tamen Allegor. hæc com-

Noctu natus est Christus.

nia accommodat Ecclesia in Officio Ecclesiastico Natiuitatis Christi (& Epiphaniæ) quam A proinde statim post medium noctis, die 25. Decembris iam inchoante contigisse, communis est Doctorum & Ecclesiæ sensus: qua de causa ipsa statim post mediam noctem missam inchoat in festo natiuitatis Christi, ex decreto S. Telesphori Papæ in sua epist. decretali cap. 2. quod & notauit Damasus Pont. in Vita Telesphori. Vide Suarez 3. p. q. 35. sub finem. Idipsum satis colligitur ex illo Lucæ cap. 2. *Pastores erant in regione eadē vigilantes, & custodientes vigilias noctis super gregem suum.* Nimirum noctu nascitur Christus, quia venerat noctem infidelitatis & peccatorum mundi, sancto suæ natiuitatis fulgore discutere & illustrare. Porrò allegoria hæc apposita est & congrua. Sicut enim olim Deus sermone, siue verbo, id est, iussu suo: vel verbo, B id est, per vindicem Sapientiam, ac per filium suum liberauit Hebræos ex Ægypto, cædendo primogenita Ægyptiorum, atq; per hanc operationem & vindictam dicitur de cælo descendisse in Ægyptum: ita pariter in natiuitate Christi propriè verbum Dei descendit ad vnionem hypostaticam cum carne, & humanitate à se assumpta in terra, putà in vtero B. Virginis, vt homines liberaret per suam redemptionem, passionem, crucem, & gratiam exterminando & debellando peccatum, mortem & diabolum. Ita S. Anselm. in Elucidario, Idacius contra Varimadum, Petrus Blesensis serm. 6. de Natiuit. Domini; imò Tertull. libr. 5. contra Marc. cap. 9. & 5. August. in psal. 109. idem probant ex illo v. 3 *Ex vtero ante Luciferum*, id est, ante auroram *genui te.* C

Christus incarnatus est in Paschate 25. Martij.

Adde incarnationem verbi, quæ fuit quasi prima natiuitas Christi, qua propriè de regalibus cælorum sedibus descendit in vterum beatæ Virginis factus homo, contigit nocte Paschali, putà 25. Martij, quo die Ecclesia in tanti mysterij memoriam celebrat festum annuntiationis B. Virginis. Nam 25. die Martij, vti mundus olim à Deo fuit creatus, ita post quatuor annorum millia eodem die fuit recreatus per Verbi incarnationem, ac eiusdem post 34. annos eodem die crucifixionem & mortem. Hæc enim tria mysteria contigisse die 25. Martij, docui proœmio in Acta Apost. initio Chronotaxeos.

Noctis Paschalis Elogia.

Hac de causa Prisci Rabbini in libris Cabalæ, quos citat Ystella in Exodi cap. 18. v. 11. disp. 2. ita scribunt: *In eadem die* (15. Nisan, putà in D Paschate) *redimēdus est Israel in diebus Messiæ, sicut redempti sunt eadem die, de qua scribitur. In diebus egressionis tuæ ostendam mirabilia.* Quod nota, ad Iudæos suorum Rabbinorum dictis conuincendos. Hinc Ecclesia in benedictione cerei Paschalis, nocti Paschali hæc concinendo dat elogia, partim litteralia, partim mystica: *Hæc enim sunt festa Paschalia, in quibus verus ille agnus occiditur, cuius sanguine postes fidelium consecrantur. Hæc nox est, in qua primum patres nostros filios Israel eductos de Ægypto, mare rubrum sicco vestigio transire fecisti. Hæc igitur nox est, quæ peccatorū tenebras columnæ illuminatione purgauit. Hæc nox est, quæ hodie per vniuersum mundum in Christo credentes, à vitiis sæculi & caligine peccatorum segregatos reddit gratiæ, sociat sanctitati: Hæc nox est, in qua destructis* A *vinculis mortis, Christus ab inferis victor ascendit. Nihil enim nobis nasci profuit, nisi redimi profuisset.* Vnde admirabunda & exultans in hæc paradoxa exclamando prorumpit: *O mira circa nos pietatis dignatio! O inæstimabilis dilectio charitatis! vt seruum redimeres filium tradidisti. O certè necessarium Adæ peccatum! quod Christi morte deletum est. O felix culpa! quæ talem ac tantum meruit habere redemptorem. O verè beata nox! quæ sola meruit scire tempus & horàm, in qua Christus ab Inferis resurrexit. Hæc nox est de qua scriptum est: & nox sicut dies illuminabitur: & nox illuminatio mea in deliciis meis. Huius igitur sanctificatio noctis fugat scelera, culpas lauat, & reddit innocentiam lapsis, & mœstis lætitiam, fugat odia, concordiam parat, & curuat imperia. &c. O verè beata nox! quæ spoliauit Ægyptios, ditauit Hebræos.* B

Anagog. ex hoc cædis primogenitorum Ægypti media Paschali nocte peractæ typo, S. Chrysost. Theoph. & S. Hieron. (qui ait hanc esse Apostolicam traditionem) asserunt Christum eodem mediæ noctis tempore venturum ad iudicium, ad maiorem terrorem reproborum, vt eos exterminet & deturbet in tartara. Alij tamen summo manè venturum putant. Nunc singula verba expendamus.

CVM ENIM QVIETVM SILENTIVM CONTINARET OMNIA] Ita Roman. & Græca. Alij legūt *continerent.* Vtrumque verum: quies enim & silentium noctu occupat omnia, ac vicissim occupatur ab omnibus (ET NOX IN SVO CVRSV MADIVM ITER HABERET] Græcè: *Et nocte in propria velocitate dimidiata*, id est, sub C mediam noctem vel paulò pòst dimidium noctis. Tunc enim facta est ab angelo cædes primogenitorum Ægypti. Exodi 12. 29. Causa fuit, vt eò terribilior esset cædes, quò magis erat improuisa, obscura, & nocturna, vt hoc terrore perculsi Ægyptij obstinationem excuterent, ac missos facerent Hebræos. Vnde Petrus Blesensis silentium hoc vocat conticinium, quod est tempus mediæ noctis post gallicantum.

Dei silentia sunt opera. Cur?

Causa tropologica fuit, ad arcanam diuinæ maiestatis vim & efficaciam repræsentandam. Nimirum Dei arcani & inuisibilis arcana & obscura decet esse opera. Rursum Deo loquente sileant omnes creaturæ oportet, iuxta illud: *Sileat à facie eius omnis terra.* Habacuc. 2. 22. Et: *Silete à facie Domini mei.* Sophon. 1. 7. Et: *Sileat omnis caro à facie Domini.* Zachar. 2. 13. Hinc Sy- D rus vertit: *In media nocte factus est stupor.* Moral. hic disce opera Dei & virorum diuinorum; non se ostentare, sed peragi in quiete & silentio. ita generatio Christi diuina, qua gignitur à Patre, est summè arcana: ac humana, qua cōceptus & natus est ex B. Virgine, fuit secretissima. Quocirca Christus comparatur aquis *Siloe quæ vadunt cum silentio.* Isaiæ 8 6. vbi multa de fructu silentij dixi, ac plura Isaiæ 30. 15. ad illa: *In spe & silentio erit fortitudo vestra.* Hinc silentes sunt profundi cordis: *Altissima flumina minimo sono labuntur*, ait Curtius. Ex aduerso loquaces leui sunt corde; nimirum: *In ore fatuorum cor illorum, & in corde sapientum os illorum.* Ecclesi. 21. 29. vide ibi dicta.

Sapientes silentes.

OMNIPOTENS SARMO] Græcum λόγος, & sermonem & verbum significat; putà iussio-

nem & sententiam Dei, q. d. Sententia dura & aspera lata à Dao in solio cælesti, per Angelum bellatorem in media nocte executioni mandata è cælo desiliit, ita à Castro.

Allegor. *Sermo* hic est ipsum Verbum incarnatum.

DE CÆLO] Complut. addunt *exiliens*, sed id meritò delent Romani & Græci, mox enim sequitur *prosiliuit*.

DVRVS] ἀπότομος, id est, asper, sæuus; Arabicus, *terribilis*.

DEBELLATOR] Græcè πολεμιστὴς, id est, *bellator*; Arabicus, *bellipotens*, quia vt vertit Syrus, *bellatores*, (Pharaonem & Ægyptios) *media nocte euertit*. Iuxta illud Exodi 15. 3. *Dominus conterens bella*, id est, bellatores inimicos. Chald. *Dominus victor bellorum*.

B IN MEDIAM EXTERMINII TERRAM PROSILIVIT] Nimirum in Ægyptum exterminio à Deo addictam; græcè est, ὀλεθρίας, id est, exitialis, vel perniciosæ terræ, vt vertit Vatabl. ideóque exitio addictæ. Tò *prosiliuit*, vel vt Vatablus, *desiliit*, notat Dei vindicis Ægyptios inuadentis velocitatem, vim, iram, impetum & efficaciam ineuitabilem.

Allegoricè, Christus ingenti virtutis & amoris saltu è cælo in terram desiliit factus homo, iuxta illud: *Ecce venit iste saliens in montibus transiliens colles*. Cantic. 2. 8. In quæ verba commentans S. Bernard. serm. 53. in Cant. *En quantum saltum*, inquit, *dedit à summo cælo ad terras*. Saliit enim magno saltu desultim è cælo in cœnum, è cœno in crucem, è cruce in infernum, inde resiliit in terram, ac è terra in cælum.

C GLADIVS ACVTVS INSIMVLATVM IMPERIVM TVVM PORTANS] Græcè, *Omnipotens sermo tuus*, &c. *gladium acutum* (putà) *insimulatum imperium tuum portans*. ξίφος enim cùm sit masculinum ad λόγος, id est, *sermo*, referri debet, non ad ξίφος, id est, *gladium*, cùm sit generis neutri. Noster videtur legisse neutrè ξίφος; itaque retulisse ad gladium: sed eodem redit sensus, q. d. Sermo tuus ô Domine fuit quasi gladius acutus, qui *imperium tuum insimulatum*, Græcè ἀνυπόκριτον, id est, non hypocriticum, non simulatum, non fictum, non comminatorium, sed verum, sincerum, apertum, certum & efficax, planéque executioni mandandum (angelus enim percutiens non finxit se nolle percutere, cùm reuera percuteret, sed quod fecit, hoc præ se tulit; nec tantùm comminatus est se velle occidere, sed reipsa occidit) portauit & detulit in D Ægyptum. Porrò gladius in Scriptura significat quodlibet instrumentum, & quemlibet modum cædis, putà omnem cladem & stragem. Nam vt ait Varro lib. 4. de Lingua Latina. Gladius dicitur à clade, quòd fit ad hostium cladem, dum eos ferit, secat & necat: Nam omnis corporis dolor consistit in sectione, siue diuisione continui: nec enim Angelus cædens primogenita Ægypti visus est gladio, aut eo opus habebat, sed per se immediatè primogenita Ægypti suffocando, lacerando, aliove modo lædendo necabat. Vnde dicitur acutus, quia vt ait Apostolus Hebr. 4. *Viuus est sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti*.

Gladius dictus à clade.

ET STANS] Scilicet λόγος, id est, sermo. Græcè enim est ὢν, masculinum, quod ad λόγον masculinum referri debet, non ad ξίφος, id est, gladium, A quod est neutrum. Statio hæc irreuocabilem, & immobilem decretoriam Dei iussionem significat, æquè ac insimulatum imperium eiusdem authoritatem, ait S. Bonauent.

REPLEVIT OMNIA MORTE] Nempe cæde primogenitorum Ægypti.

ET VSQVE AD CÆLVM ATTINGEBAT STANS IN TERRA] Græcè: *Et cælum quidem attingebat, descenderat verò, vel ingrediebatur verò in terram*, q. d. Magna potens, cælestis atque ex cælo manans, ideoque ingens & ineuitabilis erat hæc cædes & vindicta: quare etsi in terra peragebatur, vim tamen sortiebatur è cælo, imò eam inchoabat in cælo. Nam Verbum Dei mandauit Angelo in cælo, vt illicò in terram descendens percuteret primogenita Ægyptiorum: quare vim suam omnipotentem explicuit, tam in cælo, quàm in terra. Aliter Dionys. q. d. Angelus executor vindictæ diuinæ, vim suam extendebat vsque ad cælum aërium, quousque scilicet ambitus virtutis actiuæ eius se porrigere poterat. Aliter quoque Noster Lorinus, quasi dicat, Vix ea dicta dedit Deus in cælo, vix increpuit sonus in cælo iussionis diuinæ, cùm reipsa peracta est; simul voluit ipse vt primùm dixit, illicò quod imperauit factum est. Quod vulgò dicimus: *Dictum, factum*, Et Scripturæ de aliis diuinis operibus: *Dixit, & facta sunt, ipse mandauit, & creata sunt*, psal. 148. 5. Sic & à Castro. Notat, inquit, hac phrasi celeritatem completi Verbi Dei, quòd adeò celer fuit Angelus percussor in percutiendis primogenitis, & complendo præcepta Dei, vt necdum cælo relicto, vnde mittebatur, iam terram pede calcaret & iussum exequeretur.

Porrò Vatabl. vertit: *Et stans omnia morte, cælum partim attingens, partim solo insistens, compleuit*: quibus verbis innuit Angelum hunc, vt Dei Domini sui plenum in cælum & terram imperium ostenderet, visum à nonnullis pedem vnum collocare in terra, alterum in cælo, id est, in aëro, vti Angelus visus S. Ioannis Apocal. 10. v. 2. & 6. *Posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram*, &c. *& iurauit per viuentem in sæcula sæculorum, quia tempus non erit amplius*.

Angelus stans supra mare & terram.

Hoc allegoricè rectè conuenit Verbo incarnato, quod qua Deus cælum Deumque attingit, qua homo terræ figitur. Vnde eius typus fuit scala Iacob, è terra in cælum porrecta, cui innitebatur Deus: Christus enim instar scalæ, qua Deus tangit cælum, qua homo terram. In seipso enim iunxit cælum cæno, Verbum carni, Deum homini.

Simili modo tempore sancti Gregorij, vti ipse refert lib. 4. Dialog. cap. 36. sagittæ cælitus lapsæ pestem Romæ infixerunt, quam ipse Litaniis & publica processione, deferens Imaginem beatæ Virginis à sancto Luca depictam, sedauit. Cùm enim ad molem Adriani (quæ exinde dicta est Castellum sancti Angeli) procedendo peruenisset, visus est Angelus in signum reconciliati Numinis, gladium nudatum in vaginam reponere, eoque symbolo lues cessauit, vti ex priscis monumentis refert Baron. tom. 8. anno Christi, 590.

Angelus S. Gregorij.

Simile contigit Dauidi offerenti sacrificium

Et Dauidis

ad ſedandam peſtem, ab angelo percutiente ob numeratum à Dauide populum Iſraëli inflictam, 3. Reg. vlt. 16. Vidit enim Deum dicentem angelo: *Sufficit, contine manum tuam.*

VERS. 17. TVNC CONTINVÒ VISVS SOMNIORVM MALORVM TVRBAVERVNT ILLOS, ET TIMORES SVPERVENERVNT INSPERATI.

VERS. 18. ET ALIVS ALIBI PROIECTVS SEMIVIVVS, PROPTER QVAM MORIEBATVR, CAVSAM DEMONSTRABAT MORTIS.

VERS. 19 VISIONES ENIM, QVÆ ILLOS TVRBAVERVNT, PRÆMONEBANT, NE INSCII, QVARE MALA PATIEBANTVR, PERIRENT] Noſter legit δεινῶν, id eſt, *grauium*, putà *malorum*, iam legunt δεινῶς, id eſt, *grauiter*. Ex Græco clarè ſic vertas: *Tunc repentè viſiones quidem ſomniorum grauiter turbarunt eos, timores verò institerunt inexpectati. Et alius alio abiectus ſemimortuus, quam ob cauſam moreretur oſtendebat. Nā ſomnia quæ turbauerunt eos, hoc præſignificabant, ne ignorantes, cur mala paterentur, perirent.*

Pro *proiectus*, græcè eſt ῥιφεὶς, id eſt, iactatus, diſiectus, eiaculatus magna vi & impetu: nam ῥῖψις, eſt proiectio, iactus, impetus. Significat ergo hæc vox, primogenitos nonnullos tanto impetu ab Angelo fuiſſe proiectos, humique afflictos & alliſos, vt conſternati proſtratique iacerent velut exanimes & ſemimortui.

Igitur hi tres verſus ſignificant, cum cæde primogenitorum Deum immiſiſſe terrifica ſpectra in ſomnis, indeque timores & angores Ægyptiis, præſertim nonnullis primogenitis, quos non ſtatim occidit, ſed ſemiuiuos reliquit, eiſque in ſomnis cauſam tantæ mortis & ſtragis primogenitorum reuelauit, vt ipſi eamdem parentibus indicarent, ſcilicet ſe occidi, quia ipſi oppreſſerant Hebræos, eorumque infantes maſculos occiderant: Hebræi enim, ſiue Iſrael, erat primogenitus Dei populus: iure ergo Ægyptij primogenitos ſuos perdiderunt, qui paulò antè primogenitum Dei populum perdiderant. Audi Moyſem. Exodi 4. 22. *Hæc dicit Dominus* (tibi ô Pharao) *filius meus primogenitus Iſrael. Dixi tibi, dimitte filium meum, vt ſeruiat mihi, & noluiſti dimittere eum: ecce ego interficiam filium tuum primogenitum.* Hunc ſenſum planè ſignificat τὸ *cauſam demonſtrabat mortis*: *viſiones enim, quæ illos turbauerunt, hæc præmonebant, ne inſcij, quare mala patiebantur, perirent*, ne ſcilicet ſtragem hanc tribuerent caſui, epidimiæ, peſti, alterive cauſæ naturali, ſed Deo vindici ob afflictum Iſraelem, ideóque eum liberum ex Ægypto in Chanaan abire permitterent, vti cauſa ex primogenitis ſuis cognita de facto abire permiſerunt. Hoc enim hac plaga ab eis extorquere intendebat Deus. Porrò idipſum tacet Moyſes. Exodi 12. ſed Sapiens hîc ſupplet, vti alia plura, quæ vel maiorum traditione, vel Dei reuelatione accepit.

Deus cùm punit, cauſam reuelat.

Hinc moraliter diſce Deum, cùm quem punit & plectit, ſolere non rarò eidem cauſam & culpam, ob quam eum plectit, indicare: ſicut iudex, cùm reum ad furcam condemnat, aſſignat ei furtum, aliudve ſcelus ab eo commiſſum, ob quod eum condemnat, vt ipſe cæterique ſciant quodnam ſcelus puniatur, itaque illud deinceps caueant.

Exempla.

Sic Antiochus morbis lethalibus afflictus, Deo indicante faſſus eſt, ſe puniri ob clades Hebræis iniuſtè illatas. 2. Machab. 9. 11. Sic Fratres Ioſeph afflictionis ſuæ cauſam Deo ſuggerente agnouerunt eſſe, quòd ipſi priùs afflixiſſent Ioſeph: *Meritò*, inquiunt, *hæc patimur, quia peccauimus in fratrem noſtrum, videntes anguſtiam animæ illius, dum deprecaretur nos, & non audiuimus; idcircò venit ſuper nos hæc tribulatio.* Geneſ. 42. 21. Sic Moyſes Exodi 7. 8. & 9. iuſſu Dei Pharaoni & Ægypto infligens decem plagas, eidem reuelauit cauſam, ſcilicet quòd nollet Hebræos dimittere. Sic Samuel Saüli ex Deo intentans priuationem regni & vitæ, cauſam addidit, quòd Deo præcipienti diſperdere Amalecitas, non obediuiſſet. 1. Regum 15. 19. & ſequent. Sic paſſim in libro Iudicum, cauſam oppreſſionis Hebræorum peractæ à Philiſthæis, Madianitis, Moabitis, &c. Deus aſſignat cultum Baal, Aſtaroth & Idolorum. Ægyptij ergo videntes primogenita ſua occidi, partim ex Moyſis prædictione, partim ex primogenitorum cùm occiderentur reuelatione & confeſſione, ſciuerunt ſe hac plaga puniri, eò quòd ipſi primogenitum Dei populum, putà Iſraelem afflixiſſent & occidiſſent.

Nota τὸ *viſus ſomniorum malorum turbauerunt illos.* Nam Hippocrates l. de Somn. docet *ſomnia nocturna diurnis exercitationibus reſpondentia eſſe bona, ſanitatemque ſignificantia, propterea quod anima in diurnis conſiliis perſeuerat, neq; repletione, neque euacuatione aliqua, aut alia forinſecus allapſa re victa. Cùm autem inſomnia diurnis actibus aduerſantur, & de ipſis pugna oboritur, cùm ſanè hoc contigerit, turbationem in corpore ſignificat, & ſiquidem fortis fuerit, fortè eſt malum; ſi verò leuis, debilius.*

Prætereà turbidæ imaginationes & pauores diurni turbida gignunt ſomnia nocturna. iuxta illud Senecæ in Octauia:

Quæcumque mentis cogitat infeſtus vigor,
Ea per quietem ſacer, & arcanus refert,
Veloxque ſenſus.

TETIGIT AVTEM TVNC ET IVSTOS TENTATIO MORTIS, ET COMMOTIO IN EREMO FACTA EST MVLTITVDINIS; SED NON DIV PERMANSIT IRA TVA] Pro *tunc* VER. 20
Noſter legit τότε, iam legunt ποτὲ, id eſt, *aliquando*. Codices Vaticani vtrumque omittunt. *Tunc* id eſt, priſco illo tempore egreſſionis Iſrael ex Ægypto, etſi diuerſo. Nam tentatio hęc contigit in deſerto, diu poſt cædem primogenitorum in Ægypto.

Tertia eſt hæc antitheſis Hebręorum & Ægyptiorum, eſtque ſimul tacita occupatio, quaſi dicat, Dicet quis: ſicut Pharao & Ægyptij reſiſtentes Moyſi à Deo contriti ſunt, ſic & Hebręi, putà Core, Datan & Abiron, eorumque Symmyſtæ & ſocij; ergo par vtrorumque fuit conditio, par in vtroſque ira Dei. Reſpondet negando conſequentiam. Ira enim Dei exterminauit Ægyptios, vt diſperderet eos; Hebræos verò dumtaxat caſtigauit, vt emendaret: vnde paucorum cæde ſanxit ceterorum vitam, obedientiam & diſciplinam. Congruè tranſit à Pharaone & clade primogenitorum Ægypti ad Core, Datan & Abiron, tum quia ſicut Pharao reſtitit Moyſi, ſic & Core cum ſuis eidem ſeditiosè rebellauit; tum quia Core, Datan & Abiron erant primogeniti, ideóque prætendebant

ſibi deberi Pontificatum, quem Moyſes contulerat Aaroni fratri ſuo, eò quòd in lege naturæ primogeniti fuiſſent ſacerdotes; tum quia cæſi ſunt ab Angelo percutiente, æquè ac primogeniti Ægyptiorum. Hiſtoria fusè narratur numer. 16. nimirùm cùm Core, Datan & Abiron ambientes Pontificatum rebellarunt Moyſi & Aaroni, Moyſe Deum inuocante, viui à terra abſorpti deſcenderunt ad inferos: Alij pariter eis adhærentes num. 250. cæleſti igne afflati interierunt. Quocirca totus populus murmurauit contra Moyſem & Aaronem, dicens: vos occidiſtis populum Domini: qua de cauſa Deus ignem in populum immiſit, qui quatuordecim millia & ſeptingentos combuſſit; cúmque ſerperet incendium, vt plures combureret, Aaron iuſſu Moyſis inter occiſos & viuos medium ſe ſtatuens, orans & thurificans ſtitit plagam, iramque Dei ſedauit. Vide dicta num. 16.

IVSTOS] Ita vocat Hebræos fideles, vtpote Dei cultores, & ad iuſtitiam vocatos, vt ſuperiùs dixi.

TENTATIO MORTIS] Ergo tentatio hæc non fuit ſollicitatio ad peccatum, ſed pœna peccati, putà inuaſio mortis, qua mors inuaſit & corripuit iuſſu Dei Core, Datan, & Abiron cum ſociis, ac ceteros Hebræos inuadere deſtinabat: quibus tentatio hæc fuit comminatio, & diſcrimen mortis intentatum ab Angelo puniente. Vnde Nannius: Tentatio, inquit, græcè πεῖρα, idem eſt quod periculum mortis. Sic enim dicimur tentari febre, catharro, calculo, id eſt, periclitari, exagitari, cruciari febre, &c. iuxta illud Horatij:

Cùm latus, aut renes morbo tentantur acuto.

id eſt, periclitantur, cruciantur. Triplex ergo eſt tentator & tentatio: Dæmon enim tentat hominem, vt ad peccatum alliciat: Deus tentat, vt hominis animum, fidem, & virtutem probet: mors tentat, vt occidat & perire faciat: vnde à *perire* dictum eſt *periculum*. *Tentatio mortis*, ergo eſt plaga mortifera Core cum ſociis, & Hebræis murmurantibus à Deo immiſſa.

COMMOTIO] Græcè θραῦσις, id eſt, confractio, concuſſio, quaſſatio, quo nomine plagam hanc vocant Septuaginta numer. 16. & pſalm. 105. 30. ita vocatur plaga immiſſa in populum ob cultum Beelphegor, quem zelo occidens Principem ducemque ſceleris, ſedauit Phinees, numer. 25. 8.

VERS. 21. PROPERANS ENIM HOMO SINE QVERELA DEPRECARI PRO POPVLIS, PROFERENS SERVITVTIS SVÆ SCVTVM ORATIONEM, ET PER INCENSVM DEPRECATIONEM ALLEGANS RESTITIT IRÆ, ET FINEM IMPOSVIT NECESSITATI, OSTENDENS QVONIAM TVVS EST FAMVLVS] Narrat modum, quo cohibita eſt plaga, ſcilicet quod Aaron Pontifex iuſſu Moyſis orando, & thymiama offerendo reſtiterit iræ Dei, plagamque ignis ſtiterit, ne plures afflaret. *Homo ſine querela*, græcè ἄμεμπτος, id eſt, irreprehenſibilis, quia ſcilicet Aaron inculpatè viuebat, & ſanctè Pontificis munus obibat.

DEPRECARI PRO POPVLIS] Græcè προεμάχετο, id eſt, *propugnauit*, ſicque legunt nonnulli Codices Latini. Porrò arma Pontifici ſunt, non gladij & bombardæ, ſed oratio & thymiama vt ſequitur: hiſce enim pugnat pro populo contra iram & vindictam Dei, eamque expugnat.

PROFERENS SERVITVTIS Græcè λειτουργίας, id eſt, liturgiæ, ſiue publici ſui & ſacerdotalis miniſterij SCVTVM] putà *orationem*, nam λέιτον, eſt *publicum*, ἔργον, *opus*, vnde λειτουργός, & λειτουργὸς, eſt publicus miniſter, publicum obiens opus, putà ſacerdos ſacrificans pro toto populo.

ET PER INCENSVM DEPRECATIONEM ALLEGANS] Perperam nonnulli legunt *alligans*. *Allegans*, Græcè κομίζων, id eſt, adducens, afferens, offerens & mittens ad Deum. Græcè eſt: *Et thymiamatis propitiationem vel placationem afferẽs.* Hinc petita eſt priſca thuribuli benedictio, quæ habetur in vetere ordine Romano; ſic enim habet: *Domine Deus, qui dum filios Iſrael in deſerto murmurantes, ob rebellem ſuam audaciam, durum vaſtaret incendium, Aaron ſacerdotem tunc orantem, arrepto de igne altaris thuribulo tibi incenſum ponentem exaudire, eoſque de incendio liberare dignatus es, benedic quæſumus hoc thuribulum, & præſta, vt quoties thus in eo adolebitur, votum populi tui tibi boni operis efficias, ſitque fuga dæmonum, repulſio phantaſmatum, & immundarum abſceſſio cogitationum. Per Dominum, &c.* Benedictio thuribuli.

RESTITIT IRÆ DEI] Græcè ἀντέστη τῷ θυμῷ, id eſt, ex aduerſo ſtetit, contendit, oppoſuit ſe iræ Dei, eamque expugnauit & cohibuit. Talis ergo ſit ſacerdos, tantæque virtutis & meriti, vt iræ Dei in populum, graſſanti ſe ſe in medium interponere & opponere, eamque cohibere valeat.

FINEM IMPOSVIT NECESSITATI] Græcè τῇ συμφορᾷ, id eſt, calamitati & plagæ incendij. Sancti reſiſtunt iræ Dei. Sic Noë *in tempore iracundiæ factus eſt reconciliatio*. Eccleſ. 44. 17. quia ſcilicet ſua ſanctitate & oratione ſtitit diluuium toti orbi immiſſum. Sic S. Exempla. Leo Attilam flagellum Dei ab Italia ſuis meritis auertit; ſanctus Gregorius peſtem acerrimam ſuis litaniis ſedauit, S. Syluester infidelitatem & perſecutiones decem Imperatorum compeſcuit, dum Conſtantinum Magnum ſanauit, conuertit, & baptizauit. Vide qua ratione Moyſes reſtiterit iræ Dei, volentis perdere Hebræos ob adoratum vitulum aureum. Exodi 32. v. 10. & ſequentibus. Ex aduerſo de falſis Prophetis grauiter queritur Deus per Ezechielem cap. 13. 5. dicens: *Non aſcendiſtis ex aduerſo, neque oppoſuiſtis murum pro domo Iſrael, vt ſtaretis in prælio in die Domini.* Vide ibi dicta.

Præclarè S. Nazianz. Orat. 1. Sacerdotis dignitatem deſcribens: *Quis eſt*, inquit, *qui cum angelis ſtabit, cum Archangelis glorificabit, ad ſupernum altare ſacrificia tranſmittet, cum Chriſto ſacerdotio fungetur, figmentum inſtaurabit, imaginem exhibebit, ſuperno mundo opificem ages, & vt id quod maius eſt, dicam, Deus erit, aliosque Deos efficiet?*

VICIT AVTEM TVRBAS, NON IN VIRTVTE CORPORIS, NEC ARMATVRÆ POTENTIA, SED VERBO ILLVM, QVI SE VEXABAT, SVBIECIT, IVRAMENTA PARENTVM, ET TESTAMENTVM COMMEMORANS] VERS. 22. Græcè *Vicit autẽ vaſtatorem, non viribus corporis, nec armorum efficacia, ſed verbo pu-*

nientem subiecit, iuramenta patrum & testamenta commemorans.

A

Pro *turbas* Noster cum Roman. legit ὄχλον, id est, *turbam*, vel *turbas*, Iam Complut. Reg. & Vaticani legunt ὀλοθρεύοντα, id est, *vexatorem*, vti omnes legunt v. 25.

Primò ergo per *turbam*, vel turbas accipias turbationem & tumultum populi, siue multitudinis murmurantis contra Moysem ob stragem Core, Datan, Abiron, ac 14700. è plebe combustorum, q. d. Aaron sedauit hunc tumultum populi robore, non corporis, nec armorum, sed orationis, qua Deum flexit ad amouendum ignem & incendium, ob quod murmurabat & turbas mouebat populus. Addit Cantacuzenus, Aaronem graui oratione habita ad populum, eius tumultum compescuisse.

B

Secundò, per turbas accipias plagam ignis, quæ turbabat populum, hanc enim vi orationis repressit Aaron.

Tertiò, per turbas accipias Angelum turbantem, id est, punientem & vexantem populum per incendium à se immissum: Vnde Græci habent, ὀλοθρεύοντα, id est, vastatorem; & hunc mox exprimit subdens, *eum qui se vexabat*, q. d. Aaron suo λόγῳ, id est, sermone, quem orando ex intimo cordis affectu ad Deum effudit, cohibuit angeli vastationem & plagam ignis, quæ se, id est, populum suum vexabat & puniebat. Græcè enim est κολάζοντα, id est, punientem: sic Iacob luctans cum angelo, lacrymis & oratione eum flexit & vicit, indeque dictus est Israel, id est, *dominans Deo*, id est, angelo Dei vicario. Genes. 32. 28. Fieri etiam potest, vt Aaron ardore fidei animosè se conuerterit ad angelum, ipsumque ignem, eique nomine Dei imperarit, vt cessaret à plaga. Sicut sanctus Michael altercans cum dæmone de corpore Moysis, imperauit ei silentium dicens: *Imperet tibi Dominus*, vt ait Iudas in epistola v. 9.

C

Angelus percutiens bonusve an malus?

Hic angelus vel fuit bonus, solet enim Deus per bonos exequi sua iussa tam iræ & vindictæ, quàm gratiæ & beneficentiæ, vt patet passim ex Daniele, Zacharia & Apocalypsi; præsertim cap. 5 & 16. vel potiùs fuit malus & dæmon, tum quia vocatur vastator, vexator, exterminator, quem Aaron deuicit, sibique subiecit: tum quia v. vltimò dicitur extimuisse Aaronem sacerdotem; tum quia Deus dæmonibus quasi lictoribus crebrò vtitur ad puniendum impios potiùs quàm angelis bonis. iuxta illud psal. 77. 49. *immissiones per angelos malos*,

D

Arma sacerdotis sunt preces.

Moraliter hîc disce, arma sacerdotis esse orationem & sacrificium, eaque validissima: Vnde iis Moyses vicit Amalec Exodi 17. Quocirca Paulus militem Christianum panoplia, id est, omni armatura à capite ad talos obarmans: *Galeam*, inquit, *salutis assumite, & gladium spiritus (quod est verbum Dei) per omnem orationem & obsecrationem orantes omni tempore in spiritu: & in ipso vigilantes in omni instantia, & obsecratione pro omnibus sanctis & pro me, vt detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia notum facere mysterium Euangelij, pro quo legatione fungor in catena, ita vt in ipso audeam, prout oportet me loqui*. Sic S. Ambrosius tract. de Basilicis non tradendis, asserit sua & sacerdotis arma contra milites inuadentes, esse preces cum lachrymis. Et S. Ephræm. serm. de Panoplia spiritali, orationem vocat arcum, quo sagittas ignitorum desideriorum ad Deum emittimus, quibus hostes configimus. Vnde Origenes hom. 11. in Exodum, vbi orationi adaptat id quod Balac de Hebræis dixit, iuxta Septuaginta 22. 4. *Nunc ablinget Synagoga hæc omnes, qui in circuitu nostro, sicut ablingeret vitulus virentia de campo*: ita vt ablingere denotet orationem linguâ formatam, per quod, ait ille, vt à maioribus accepimus, indicatur populum Dei non tam manu & armis, quàm voce & lingua pugnare, id est, orationem ad Deum fundendo. Huc facit illud psalm. 19. 8. *Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocabimus*, q. d. Nostri equites, nostri falcati currus, nostra arma sunt inuocationes Dei, ac preces, quas velut ignita tela in hostes intorquebimus. Nil ita dæmones vincit æquè ac tentationes, atque oratio. Vnde S. Cyprianus epist. 57. *Incumbamus*, ait, *gemitibus assiduis & deprecationibus crebris. Hæc sunt enim nobis arma cælestia, quæ stare & perseuerare fortiter faciunt: hæc sunt munimenta spiritualia, & tela diuina, quæ protegunt*. Et ipsa quasi armamentariũ Ecclesiæ, ad quam accurrunt celeriter iusti, cùm volunt aduersus vitia & peccata pugnare. Imò est velut generalis quædam officina, in qua vita spiritualis inuenit quidquid ad *se conseruandam, & augendam, & tuendam opus habet*. ita noster Lorinus. Quocirca Cassian. Coll. 9. cap. 1. *Omnis*, ait, *Monachi finis, cordisque perfectio ad iugem atque indiruptam orationis perseuerantiam tendit, & quantùm humanæ fragilitati conceditur, ad immobilem tranquillitatem mentis, ac perpetuam nititur puritatem.*

Denique *oratio*, est *oris ratio*, ait S. Hieronym. epist. 139. ad Cyprian. quia ratio per oris sermonem se prodit, multò magis per orationem ad Deum fusam. Oratio enim homini à Deo pro ratione data est, quia quod ratio peccato obscurata non assequitur, hoc oratio ad Deum fusa nanciscitur.

ILLVM QVI SE VEXABAT] Græcè τὸν κολάζοντα, id est, punientem, torquentem, castigantem, puta ignem, vel potiùs Angelum per ignem, *se*, id est, illos, putà Hebræos: vel *se*, id est, suum populum, cuius plagam intimo cordis dolore per compassionem sentiebat, sibique arrogabat Aaron Pontifex, æquè ac Paulus dicens: *Quis infirmatur & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror?* 2. Corinth. 11. 19.

IVRAMENTA PARENTVM, ET TESTAMENTVM Græcè διαθήκας, id est, pactum COMMEMORANS] q. d. Aaron orans Deum venia allegauit pacta à Deo cum patribus, Abraham, Isaac, & Iacob inita, quibus Deus promiserat se fore eorum ac posterorum Deum, protectorem, liberatorem, prouisorem, &c. strinxit ergo Deum suis ipsius pactis & iuramentis, quibus eum vicit, & veniam populo impetrauit.

CVM ENIM IAM ACERVATIM CECIDISSENT SVPER ALTERVTRVM MORTVI, INTERSTITIT, ET AMPVTAVIT IMPETVM, ET DIVISIT ILLAM, QVÆ AD VIVOS DECEBAT, VIAM] Græcè, *Aceruatim enim iam mortuis iacẽtibus alijs super alios, in medio stãs præcidit iram, & interrupit ad viuos viam* Sensus patet, q. d. Cùm incendium grassaretur in populum murmurantem Aaron interstitit, id est, in- VERS. 23.

ter incendium & incensos ac populum reliquum adhuc viuum, medium se sistit, atque orando A illud inhibuit, ne vlteriùs populum prosterneret, itaque *diuisit* (perperam nonnulli legunt *dimisit*) *illam, quæ ad viuos ducebat, viam*, q. d. Interclusit igni viam, ne à succensis & mortuis ad viuos progrederetur: stitit ergo se medium inter viuos & mortuos, vt viuos ab igne & incensis dispesceret, eosque illæsos & intactos conseruaret. Vnde S. Hieronym. in cap. 13. Ezech. ait Aaronem aduersus ignem Israëlis populum deuorantem occurrisse, & stetisse medium, & opposuisse se murum pro salute populi.

Vbi Christus, ibi omnis.

Allegor. Aaron hic expressus fuit typus Christi mediatoris. Audi S. Ambros. epist. ad Felicem Commensem Episcopum, quæ in editione Romana ordine est 60. *Vbi Christus*, inquit, *ibi omnia: ibi doctrina eius, ibi peccatorū remissio, ibi gra-* B *tia, ibi separatio mortuorum ac viuentium. Et Aaron quidem semel stetit in medio eorum obiiciens se, ne mors transiret ad viuentium agmina à funeribus mortuorum. Hic autem quasi Verbum semper stat in singulis, quem nos non videmus intra nos, separans in animalibus virtutes à cadaueribus passionum lethalium, & pestilentium cogitationum. Hic stat quasi in hunc mundum venerit, vt aculeum mortis hebetaret, deuoratorium eius abstrueret, viuentibus æternitatem gratiæ daret, defunctis resurrectionem concederet*, &c. Hinc Christus in cruce medius inter cælum & terram pependit, seseque inter medium stitit, vt velut mediator cælum terræ, id est, homines Deo & Angelis reconciliaret, vtque sagittas

Christus in cruce medius. Cur?

iræ Dei vibratas in homines in seipso reciperet, ne ad homines peruenirent, sed vnus ipse omnium C hominum scelera in corpore suo lueret; sic vicissim in cruce, velut in arcu brachia corporis, æquè ac cordis expandens, ignitas orationis & amoris sagittas ad Deum eiacularetur, quibus cor eius vulneraret, ad gratiam hominibus largiendam.

Vers. 14. IN VESTE ENIM PODERIS, QVAM HABEBAT, TOTVS ERAT ORBIS TERRARVM: ET PARENTVM MAGNALIA IN QVATVOR ORDINIBVS LAPIDVM ERANT SCVLPTA, ET MAGNIFICENTIA TVA IN DIADEMATE CAPITIS ILLIVS SCVLPTA ERAT] Græcè: *In talari enim tunica vestimenti erat totus mundus, & patrum gloria in quadruplicis ordinis lapidum sculptura, & maiestas tua in diademate illius*; Syrus, *Quoniam vestis eius est totus est populus, & honor patrum erat insculptus super quatuor ordinibus lapidum, qui erant super humeros* D *eius* (vel *& gloria patrum super collum eius*) *& corona maiestatis tuæ super caput eius*; Arabicus, *Quoniā totus orbis terrarum super flexus vestimentorum eius, & super collum eius lapides gemmarū insculpti.*

Pro *orbis terrarum*, græcè est, *κόσμος*, id est, ornatus, & orbis siue mundus, qui ab ornatu nomen accepit; nec enim solam terram, sed & totum mundum veste sua repræsentabat Pontifex. Minùs aptè Vatabl. vertit: *Siquidem omnigenus ornatus tunica qua induebatur inerat.* Dat enim causam, cur Aaron Pontifex medium se stiterit inter viuos & mortuos, curque Deus ab eo permiserit se exorari, vt plagam incendij sisteret. Causa erat, quòd Deus Aaronem constituerat Pontificem, id est, mediatorem & deprecatorem inter se & populum, vt scilicet ipse iram Dei sisteret, populumque Deo reconciliaret; atque vt hoc visibili populo significaret, iusserat in podere, id est, in veste eius Pontificia, poni symbola omnium elementorum, totiusque orbis, vt meminisset se esse mediatorem inter Deum & mundum. Rursum iusserat vt in Rationali gestaret duodecim gemmas, eisque sigillatim insculpi curaret nomina duodecim tribuum Israel, vt hoc signo moneretur se omnes tribus in pectore, id est, in corde & cura gestare, ac pro eis assiduè Deum deprecari debere.

Poderis, id est, talaris.

PODERIS] Est vestis talaris vsque ad pedes & talos demissa, eratque Pontifici duplex, vna linea communis omnibus sacerdotibus, altera hyacinthina propria Pontifici, illaque hîc intelligitur, ac per eam ceteræ omnes vestes Pontificiæ. Est synecdoche. Ita S. Bonauent. Hugo, Holcot, & Dionys.

Dicitur poderis, ἀπὸ τῶ ποδὸς ϗ ἄρω, q.d. pedi adaptata, eò quòd vsque ad pedes protenderetur.

Quæres, quomodo in podere, id est, veste Pontificis repræsentabatur totus orbis.

In podere erat totus orbis Quomodò?

Respondetur, poderis hæc erat tunica texta & lana hyacinthina, siue violacei coloris, vt Pontifex vestem suam inspiciens illa moneretur, cogitationem & vitam suam debere esse cælestem: hinc in fimbria habebat 72. tintinnabula, & totidem mala punica alternis inserta. Rursum tunicæ huic imponebatur Ephod, cui ad pectus annexum erat Rationale, in quo erant duodecim gemmæ, quibus inscripta erant nomina duodecim tribuum Israel. Porrò quinque primariæ erant vestes Pontificis. Primò enim induebatur C femoralibus lineis; Secundò, tunica linea, quam zona succingebat; Tertiò, tunica hyacinthina cum simili zona; Quartò, Ephod cum Rationali, Vrim & Tummim, id est, doctrina & veritas; Quintò, tiara, cui affixa erat lamina aurea inscriptum habens: *Sanctitas Iehoua.* Hæ repræsentabant totum orbem. Nam Primò, femora-
lia linea figurabant terram, ex qua linum nascitur. Resp.
Secundò, zona figurabat oceanum, qui quasi zo- 1
na terram cingit. Tertiò, tunica hyacinthina fi- 2
gurabat aërem, in quo sunt mala punica, id est, 3
fulgura; & tintinnabula, id est, tonitrua. Quartò, 4
Ephod varium figurabat cælum sidereum: duo in
Ephod lapides onychini erant duo hemisphæria,
vel sol & luna; duodecim gemmæ in pectore, erant
duodecim signa in Zodiaco. Quintò, tiara figu- 5
rabat cælum empyreum, lamina tiaræ aurea ha-
D bens inscriptum nomen *Tetragrammaton*, figura-
bat Deum omnibus præsidentem; idque Primò, Tres huius rei causæ.
vt hoc suo vestitu & ornatu Pontifex ostenderet,
se creatoris mundi esse ministrum, & indicaret 1
omnem creaturam Dei misericordiâ indigere,
ipseque pro ea tam habitu & veste, quàm voce
& mente precaretur; Secundò, vt considerata 2
vniuersi, quam gestat, imagine, vitam præstaret
à natura non degenerem, sed sicut elementa
aliaque creata Deo per omnia obediunt, ita obe-
diret & ipse. Ita Philo; Tertiò, vt operando sa- 3
cris totum mundum, quem in veste quasi gesta-
bat, deprecatorem secum apud Deum allegaret. Hæc omnia penè ex Iosepho & Philone habet S. Hieronym. & breuissimè sanctus Thomas 1. 2. q. 102. art. 5. ad 9. qui & Tropologiam addit

pari

Trop. orbis Vestiũ Pontificis.

pari breuitate: Feminalia, inquit, significant castitatem: tunica linea significat vitæ vniuersæ A puritatem & innocentiam: zona moderationem discretionis: tiara rectam intentionem, & hæc communia sunt omnibus sacerdotibus. Pontifici verò propria erat lamina aurea cum nomine *Iehoua*, significans iugem Dei memoriam in contemplatione, quam debet habere Pontifex; Secundò Ephod, id est, compassio, qua suis quasi humeris ferat infirmitates populi; Tertiò tunica hyacinthina, id est, conuersatio cælestis; Quartò rationale, id est, cura & charitatis viscera erga subditos. Vbi nota, totus mundus est quasi templum quoddam sanctissimum, & Deo dignum, vt aiebat Diogenes, & Philo 2. de Monarchia, & Lactantius libro de Ira Dei cap. 14. Hinc & Baruch ait cap. 3. 24. *O Israel quàm magna est domus Dei!* scilicet hic mundus, in quo quasi diuini templi antistes sacerdotio functurus B pro vniuersis creaturis, homo est constitutus; ideoque Hebræorum Pontifex in sua veste totum repræsentabat orbem. Pontifex ergo erat quasi legatus totius orbis ad Deum, iuxta illud Pauli: *Pro Christo ergo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo reconciliamini Deo.* 2. Corinth. 5. 20. Quin & Philo loco citato asserit, idcirco Pontificem totius mundi portasse in vestibus imaginem, vt sciret se mundi totius esse mediatorem apud Deum, & orare debere, non pro necessariis tantùm & amicis, sed pro toto humano genere, pro omnibus naturæ partibus, cælo atque elementis: atque gratias agere, supplicationesque pro omnibus offerre omnium conditori: prætereà vita, doctrina, virtutibus in seipso exprimere vniuersi C ordinem, ornatum, concentum, vt sit μικρόκοσμος, maioris ita mundi repræsentans in moribus imaginem, sicut gestat in vestibus. *Hoc cultu*, inquit Philo, *Pontifex vtitur totum mundum referens ornatu mirando, vel mentis vel oculis: admonet enim Pontificem, vt considerata vniuersi, quam gestat imagine, vitam præstet à natura non degenerem. Deinde, vt operando sacris totum mundum deprecatorem alleget. Decet enim vt patris sacerdos, filium eius mundum hunc ad preces votaque adhibeat.* Idem Philo libro de Somniis, censet idcirco Pontificem in veste gestare similitudinem cæli ac mundi, vt mundus vnà cum sacerdote operetur, & homo cum hac rerum vniuersitate efficaciùs vota & sacra faciat. Vide dicta Exodi 28. vbi hasce vestes fusè ad litteram Allegor. & & Tropol. explicui.

Mundus est templũ Dei.

Sacerdoti orbis sit vestium, id est, virtutum.

Tropolog. sacerdos vestire se debet orbe vestium, id est, orbe virtutum, vt vniuersis sit ornatus, itaque earum circulo velut corona cingatur, & coronetur, vti paulò antè dixi. Hinc sacerdos & religiosus intuens habitum suum pullum, tonsuram, ac vestes sacras ab iis sentiat se moueri, vt grauitatem, luctum, opum contemptum, cælestium desiderium, omnemque morum compositionem exhibeat. Hinc Noster Aluarez de Paz, de Vita Spirituali lib. 1. p. 3. cap. 26. In veste Aaron, inquit, totus erat orbis terrarum, quia vir per religionum statum Deo consecratus, debet quòd ad conuersationem externam attinet, omnibus, prout fuerit possibile, se accommodare, vt omnes ad Christum trahat, & ad virtutis amorem inuitet. Sic vestitus erit discoloribus, hoc est veste quadam, quæ vnà cùm sit, multarum virtutum necessitatem supplet, & earum diuersas pulchritudines defert. Sic ad exemplum Pauli omnibus omnia factus est, non mentientis actu (vt inquit Anselmus) sed compatientis affectu. Non mala aliorum fallaciter agendo, sed aliorum omnium malis omnibus, tamquam si sua essent, misericordis medicinæ diligentiam procurando.

PARENTVM MAGNALIA IN QVATVOR ORDINIBVS LAPIDVM ERANT SCVLPTA] Græcè: πατέρων δόξαι ἐπὶ τετραστίχου λίθων γλυφῆς, hoc est, *Patrum gloria*, siue *decora in quatuor ordinum lapidum sculptura.* In rationali iudicij erant quatuor ordines lapidum. In primo versu sardius, topazius, smaragdus: In secundo B carbunculus, sapphirus, iaspis: in tertio ligurius, achates, amethystus: In quarto chrysolithus, onychinus, beryllus: omnes inclusi auro, & habentes nomina filiorum Israel, sed duodecim tribuum.

Magnalia patrum in rationali quomodo?

Pro *magnalia*, græcè est, δόξαι, id est, gloriæ, excellentiæ, victoriæ, trophæa, nobilitatis insignia, stemmata parentum, de quibus filij & posteri iure gloriabantur. Signa ergo sacra & Hieroglyphica Ægyptiorum insculpta erant in singulis lapidibus rationalis, non verò litteræ nominum Patriarcharum, siue tribuum fuerat exaratæ, inquit, Noster Hieron. Pradus initio Comment. in Ezechielem. Stemma enim Iudæ erat leo, Beniamin lupus, Dan coluber, Ioseph bos, &c. quæ eis assignauit Iacob pater in morte singulis benedicens. Genes. 46.

Verùm Exodi 28. 21. ostendi non stemmata, sed nomina ipsa tribuum gemmis fuisse insculpta, idque hoc fine, vt Pontifex ipso habitu & nominibus ostenderet se esse legatum duodecim tribuum, id est, totius populi, ac pro eo velut mediator apud Deum intercederet, & supplicaret. Hæc ergo nomina vocantur δόξαι, quia magnificè magnificis gemmis insculpta erant in veste, putà in ratio[illegible] summi Pontificis, quæ magna erat eorum gloria, laus, & decus.

MAGNIFICENTIA TVA IN DIADEMATE CAPITIS ILLIVS SCVLPTA ERAT] Vatabl. *Maiestasque tua in diademate capitis ipsius*; Syrus; *Et corona maiestatis super caput eius.* Tiara enim erat rotunda instar coronæ, q.d. Pontifex in capite gestabat tiaram cum lamina aurea, cui inscriptum D erat *sanctitas Iehoua*, vt meminisset se Dei diuinęque maiestatis esse Pontificem, ac eius sanctitatem vita & verbo debere repræsentare. Symbolicè, tiara hæc cum lamina referebat cælum empyreum, cui præsidet Deus, ex eoque omnia subiecta sapienter & sanctè moderatur; quo rursum significabatur, Pontificis, velut Dei in terra vicarij, dignitatem & potestatem superare omnem dignitatem hominum, etiam regum & imperatorum. Vide dicta Exodi 28.

HIS AVTEM CESSIT QVI EXTERMINABAT, ET HÆC EXTIMVIT] Non ignis vt vult Lyranus; πῦρ enim, id est, *ignis*, est neutrius generis, ὀλοθρεύων verò, id est, exterminator, masculini, sed angelus incendium in murmurantes Hebræos immittens; siue bonus is fuerit, VERS. 24

ſiue potiùs malus, vt cenſent Hugo & Holcot. Hic enim nomen Dei tetragrammaton & ineffabile, putà *Iehoua*, laminæ aureæ inſculptum, ac tantam Pontificis maieſtatem, poteſtatem, orationem, & thurificationem reueritus, ceſſit, & ab incendio, plagaque ceſſauit. Reueritus ergo eſt ille exterminator ineffabile Dei nomen, cui vniuerſa ſe proſternit natura, ceſſit ſacerdoti ſummo deprecanti, & mundum vniuerſum deprecatorem alleganti, ac merita gloriámque patrum ante Dominum proponenti, vt miſereretur. Ita à Caſtro. Sic ſæpè in Script. timor ſumitur pro reuerentia, & timere pro reuereri. Nam verè reuerentia non eſt aliud, quàm religioſus timor.

Sic Alexander Magnus iratus Iudæis, cùm ei obuiam prodiret Iaddo Pontifex Pontificalibus indutus, tanta maieſtate quaſi cæleſti telo ictus, ac ſacro horrore percuſſus & perculſus, eum reueritus, iram in beneuolentiam vertit, vti narrat Ioſephus lib. 11 Antiquit. cap. 8. Idem fecit Attila Leoni Pontifici, vt habet vita S. Leonis. Vide Baron. anno Chriſti 452.

Codex Vaticanus & alij legunt *extimuerunt*,

A quaſi plures fuerint angeli vaſtatores.

Erat enim tentatio iræ sufficiens] Pro *tentatio*, Græcè non eſt, *πειρασμὸς*, id eſt, *tentatio*, ſed *πεῖρα*, id eſt, *experientia* iræ ſufficiebat ad correctionem, q. d. ſatis erat Hebræis, quòd experti eſſent tuam iram, vt qui plagæ & incendio ſupererant, ſe corrigerent, & de murmure ſuo pœniterent. Tentatio ergo hîc idem eſt, quod tentamentum, experimentum, periculum, aggreſſio, inuaſio: hæc enim omnia ſignificat *πεῖρα*, q. d. ſufficiebat Hebræis periculum feciſſe, & expertos eſſe aggreſſionem iræ diuinæ: mox enim illi ceſſerant & pœnituerunt; vnde noluerunt eius vim vlterius experiri, nec eius imperium vſque ad internecionem deſæuientem ampliùs ſentire.

Quare perperam Lyranus contrariè explicat, B q. d. tentatio ſeditionis populi ſufficiens erat ad totum eum igne perdendum, niſi Aaron ſupplex interceſſiſſet. Et Hugo, q. d. plaga ignis ſufficiebat ad delendum Hebræos. Et Holcot, q. d. timor & pauor incuſſus populo per plagam ignis, ſatis erat ad delendum murmuris crimen. Hæc enim omnia hoc loco pererga ſunt.

CAPVT DECIMVMNONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit in antitheſi fidelium Hebræorum & infidelium Ægyptiorum; vnde multa ſupplicia Ægyptiis inflicta, ac præſertim ſubmerſionem in mari rubro recenſet, iiſque opponit varia beneficia Hebræis collata, tum in Aegypto, tum in deſerto. Vnde colligit, Deo elementa omnia ſeruire, tam ad puniendum impios, quàm ad præmiandum pios, eique ad nutum obedire, ac tandem pro omnibus gratias agens librum concludit.

1. Impiis autem vſque in nouiſſimum ſine miſericordia ira ſuperuenit, præſciebat
enim & futura illorum: 2. quoniam cùm ipſi permiſiſſent, vt ſe educerent, &
cum magna ſolicitudine præmiſiſſent illos, conſequebantur illos pœnitentia acti.
3. Adhuc enim inter manus habentes luctum, & deplorantes ad monumenta mor-
tuorum, aliam ſibi aſſumpſerunt cogitationem inſcientiæ: & quos rogantes proiece-
rant, hos tamquam fugitiuos perſequebantur: 4. ducebat enim illos ad hunc finem
digna neceſſitas: & horum, quæ acciderant, commemorationem amittebant, vt quæ
aderant tormentis, repleret punitio: 5. & populus quidem tuus mirabiliter tranſiret,
illi autem nouam mortem inuenirent. 6. Omnis enim creatura ad ſuum genus ab ini-
tio refigurabatur, deſeruiens tuis præceptis, vt pueri tui cuſtodirentur illæſi. 7. Nam
nubes caſtra eorum obumbrat, & ex aqua, quæ antè erat, terra arida apparuit, & in
mari rubro via ſine impedimento, & campus germinans de profundo nimio: 8. per
quem omnis natio tranſiuit, quæ tegebatur tua manu, videntes tua mirabilia & mõſtra.
9. Tamquam enim equi depauerunt eſcam, & tamquam agni exultauerunt, ma-
gnificantes te Domine, qui liberaſti illos. 10. Memores enim erant adhuc eorum,
quæ in incolatu illorum facta fuerant, quemadmodum pro natione animalium eduxit
terra muſcas, & pro piſcibus eructauit fluuius multitudinem ranarum. 11. No-
uiſſimè autem viderunt nouam creaturam auium, cùm adducti concupiſcentia,
poſtulauerunt eſcas epulationis. 12. In allocutione enim deſiderij, aſcendit il-
lis de mari ortygometra: & vexationes peccatoribus ſuperuenerunt, non ſine illis,
quæ antè facta erant, argumentis per vim fulminum: iuſte enim patiebantur ſe-
cundùm ſuas nequitias. 13. Etenim deteſtabiliorem inhoſpitalitatem inſtitue-
runt: alij quidem ignotos non recipiebant aduenas, alij autem bonos hoſpites in
ſeruitutem redigebant, 14. Et non ſolùm hæc, ſed & alius quidam reſpectus

illorum erat: quoniam inuiti recipiebant extraneos. 15. Qui autem cum lętitia receperunt hos, qui eisdem vsi erant iustitiis, sæuissimis afflixerunt doloribus. 16. Percussi sunt autem cæcitate: sicut illi in foribus iusti, cùm subitaneis cooperti essent tenebris, vnusquisque transitum ostij sui quærebat. 17. In se enim elementa dum conuertuntur, sicut in organo qualitatis sonus immutatur, & omnia suum sonum custodiunt: vnde æstimari ex ipso visu certò potest. 18. Agrestia enim in aquatica conuertebantur: &, quæcumque erant natantia, in terram transibant. 19. Ignis in aqua valebat supra suam virtutem, & aqua extinguentis naturæ obliuiscebatur. 20. Flammæ è contrario corruptibilium animalium non vexauerunt carnes coambulantium, nec dissoluebant illam, quæ facilè dissoluebatur sicut glacies, bonam escam. In omnibus enim magnificasti populum tuum Domine, & honorasti, & non despexisti, in omni tempore, & in omni loco assistens eis.

Vers. 1. IMPIIS AVTEM VSQVE IN NOVISSIMVM SINE MISERICORDIA IRA SVPERVENIT. PRÆSCIEBAT ENIM ET FVTVRA ILLORVM] Græcè: *Impiis autem immisericors indignatio institit; præuidebat enim eorum & futura.* Pendent hæc à fine capitis præcedentis: pergit enim in antithesi Hebræorum & Ægyptiorum, quasi dicat. Hebræi in seditione Core murmurantes igne puniti à Deo, mox resipuerunt: quare paucorum strage ceteri cautiores euaserunt. Sola enim tentatio, id est, experientia iræ sufficiens erat ad correctionem eorum; quare plaga ignis in eos non ad extremum desæuiit, sed tantùm modicè ad eorum probationem & emendationem. At verò impiis Ægyptiis vindicta Dei vsque ad internecionem, sine vlla misericordia superuenit: videbat enim Deus eorum peruicaciam, quòd scilicet essent incorrigibiles, nullisque minis vel pœnis mores mutaturi essent; quare ad vnum omnes mersit in mari rubro.

Vers. 2. QVONIAM CVM IPSI PERMISISSENT VT SE EDVCERENT (id est, vt abirent ex Ægypto) ET CVM MAGNA SOLICITVDINE PRÆMISISSENT ILLOS, CONSEQVEBANTVR (Græcè διώξουσι, id est, *persequentur*) ILLOS POENITENTIA ACTI] Perperam Complut. legunt *pœnitentiæ actus*, etsi eodem redeat sensus. Actus enim pœnitentiæ fuit Ægyptiorum persecutio, vt Hebræos ad se reuocarent. Græcè: *Quoniam ipsi cùm permisissent abire, atque cum studio præmisissent illos, pœnitentia ducti essent persecuturi.* Pendet sententia à τῷ *præuidebat*, quod præcessit, q.d. præuidebat Deus, quod Aegyptij, etsi ob cædem primogenitorum perculsi permitterent, imò cogerent Hebræos exire ab Ægypto, ne ab eos grauiores Dei plagas sentirent, mox tamen pœnitudine ducti eos persequerentur, vt reducerent in Ægyptum, vti de facto persecuti sunt vsque ad mare rubrum, in quo proinde Deus omnes subuersit. Lege Exodi cap. 14.

ADHVC ENIM INTER MANVS HABENTES LVCTVM, ET DEPLORANTES AD MONVMENTA MORTVORVM, ALIAM SIBI ASSVMPSERVNT COGITATIONEM INSCIENTIÆ, ET QVOS ROGANTES PROIECERANT, HOS TANQVAM FVGITIVOS PERSEQVEBANTVR] quasi dicat. Ægyptij Hebræos, quo paulò antè velut Dominos cum precibus emiserant, hos, mox mutato consilio velut seruos fugitiuos persecuti sunt. Sic sæpè alibi eiicere

(Vers. 3. in margin beside "TES LVCTVM, ET DEPLORANTES AD MO-")

A significat emittere

Pro *inscientia* Græcè est, ἄνοιαν, id est, stultitiæ, amentiæ: stultè enim eos persecuti sunt, quia persequendo mersi sunt in mari rubro; quare fuit hæc cogitatio *inscientiæ*, id est, insipiens, stultum & insanum Ægyptiorum consilium.

Vers. 4. DVCEBAT AVTEM ILLOS AD HVNC FINEM DIGNA NECESSITAS: ET HORVM, QVÆ ACCIDERANT COMMEMORATIONEM AMITTEBANT, VT, QVÆ DEERANT TORMENTIS, REPLERET PVNITIO] Græcè: *Traxit autem eos digna ad hunc finem necessitas, & eorum, quæ acciderant obliuionem iniecit, vt quæ restabat tormentis adimplerent pœnam.*

COMMEMORATIONEM] Id est, memoriam; pro *ducebat*. Græcè est, εἷλκε, id est, *traxit*, q.d. Aegyptios ad hunc exitum & exitium, putà ad
B submersionem in mari protraxit necessitas diuinæ ordinationis, seu punitionis in eos à Deo decretæ, qua scilicet decreuerat Deus eos excæcare, vt dum insequuntur Hebræos per mare rubrum à Deo diuisum, illius alueum ingressi, reuolutis in eos aquis obruerentur. Et quia priorum plagarum à Moyse Aegyptiis immissarum memoria eos à persequendo Hebræos reuocare potuisset, Deus illarum obliuionem illis iniecit, vt sic implerent mensuram suæ tyrannidis suorumque scelerum, qua impleta ipse pariter repleret, id est, impleret cumulum pœnæ, omnes mergendo in mari, ac deinde in igne gehennæ. Vide dicta Exodi 14.

1 Nota ductum & tractum necessitatis huius quo Aegyptij à Deo trahebantur in suam perniciem, non fuisse naturalem, antecedentem &
C perfectum: hic enim opponitur libertati liberoque arbitrio, sed moralem & consequentem, qui innititur certæ Dei præscientiæ, qua Deus præsciebat, quòd si ipse Hebræos poneret in arcto, putà in angustiis rupis & maris rubri, vt naturaliter euadere non possent, Aegyptij eos liberè persequerentur, vt comprehenderent, etiam per mare rubrum: quo facto, ipsi ibidem necessariò ex vi sui decreti, quo eos punire & mergere volebat, reipsa mergerentur & suffocarentur. Rursum *digna necessitas* accipi potest 2
commerita sors, conditio quædam cum illorum ingenio & natura coniuncta, vt fatalis quædam necessitas videri potuisset, ait Pineda libr. 6. de Rebus Salomonis cap. 15. num. 10. Hæc necessitas est ex parte rei, cuius culpa exigit iustam pœnam, sicut prior fuit ex parte Dei, eiusque

Necessitas exitij Ægyptiorũ.

decreti ac iustitiæ vindicatiuæ, quæ quasi necessariò poscit iustam reatus vindictam, vt iustitiæ satisfiat; prior ergo posteriori est correlatiua, & antistrophè respondet: nam culpa exigit pœnam à iustitia, & vicissim iustitia pœnam iustam culpæ reoque infligit, vt non remaneat dedecus culpæ sine decore, pœnæ, iustæque vindictæ: hæc enim illam adæquat, & quasi obliterat.

Vers. 5. ET POPVLVS QVIDEM TVVS MIRABILITER TRANSIRET (Græcè: *παράδοξον ὁδοιπορίαν περάσῃ*, id est, *paradoxum, inopinatum, mirabile iter, vel perfectionem transiret*. Vatabl. & alij legunt *πειράσῃ*, id est, tentaret. Vide dicta cap. 10.17. ILLI AVTEM, Ægyptij scilicet, NOVAM Græcè *ξένον*, id est, peregrinam, nouam, insolitam, mirandam) MORTEM INVENIRENT] submersionis in mari rubro.

Vers. 6. OMNIS ENIM CREATVRA AD SVVM GENVS (id est, secundum vel iuxta genus suum, id est, vt Græcè, *in genere suo*) AB INITIO REFIGVRABATVR, DESERVIENS TVIS PRÆCEPTIS, VT PVERI TVI CVSTODIRENTVR ILLÆSI] quasi dicat. Omnes creaturæ, quas adhibuisti ad puniendos Aegyptios, & seruandos Hebræos nouam induere, figuram & formam, vt, quæ priùs extiterat talis vel talis conditionis, iam alia esse inciperet, & quasi nouum esse ab initio acciperet. Explicat id exemplis columnæ, nubis, maris, mannæ, & ceterorum quæ subnicit: omnia enim hæc in gratiam Hebræorum videbantur mutare suam indolem & naturam, vt Hebræis commoda, Aegyptiis verò noxia euaderent. Vnde Vatabl. vertit: *Siquidem res omnes creatæ, commissa sibi curæ subseruiētes in genere suo, aliam de integro figuram, vt illæsi filij tui conseruarentur, induere*. Secundò *τὸ ab initio* explicat S. Bonauent. quasi dicat. *Creatura recuperarunt* eam conditionem, quam habuerunt in statu innocentiæ, scilicet vt essent innoxię, nec nocerent Adæ innocenti, verbi gratia, aqua submergendo, ignis comburendo, spinæ pungendo, nubes obscurando, &c. Nam pro *ab initio*, græcè est, *πάλιν ἄνωθεν*, id est, rursum desuper, siue ex alto; vel rursus ab integro, siue ab initio; vel rursus à principio, ab antiqua origine, vti erat olim in sui initio & creatione. Hæc tria enim significat *ἄνωθεν*. Hoc tertium sequitur S. Bonauent. Et Noster à Castro: Reuocabatur, inquit, creatura ad initium creationis, quasi de nouo crearetur & reformaretur in gratiam Israëlitarum: videbatur enim rursus reformata à Deo, à quo facta fuerat in initio. *Deseruiens tuis præceptis*. Græcè *propriis mandatis*, hoc est, inseruiens certis & propriis officiis, quæ Deus illi ad commodum Hebręorum demandabat.

Pro *refigurabatur*, græcè est, *ἀνετυποῦτο*, id est, ad suum typum siue formam reuocabatur, ad primæuam suam ideam reformabatur, de nouo suo typo applicabatur, vt nouam formam & figuram acciperet. Typus enim siue forma rerum creatarum est idea, quæ est in mente & voluntate diuina: iuxta hanc enim Deus omnia creat & recreat, format & reformat.

Vers. 7. NAM NVBES CASTRA EORVM OBVMBRABAT, ET EX AQVA, QVÆ ANTE ERAT TERRA ARIDA APPARVIT, ET IN MARI RVBRO VIA SINE IMPEDIMENTO, ET CAMPVS GERMINANS DE PROFVNDO NIMIO] Græcè: *Nubes castra inumbrabat; quæ antem aqua priùs fuerat, sicca emergens terra visa est: e mari rubro via non impedita, & viridem herbam ferens campus è gurgite violento.*

Exemplis ostendit quod dixit, scilicet Deum in gratiam Hebræorum creaturas quaslibet transformasse, & commutasse. Primum exemplum est columna præiens castra: hæc enim formam mutabat quotidie, dum per noctem splenderet vt ignis ad illuminandum tota Hebræorum castra, per diem verò opacaretur vt nubes ad castra obumbrandum, & ab æstu solis protegendum. *Deus creaturas trāsformat ad commodū piorum. Exempla.*

Secundum est, quòd *ex aqua, quæ ante erat, terra arida apparuit, & in mari rubro via sine impedimento* Græcè: *ex priùs autem existente aquâ arida emersio terra visa est*, vel *sicca emergens terra apparuit, & ex mari rubro iter expeditum*, cùm scilicet Deus per Moysem virga percutientem mare rubrum, illud diuisit, ac ventum validum induxit, qui alueum eius planè siccaret, atque resectis (si quæ ibi erant) syluis, carectis, saxis, &c. illud complanauit, vt Hebræi, etiam pueri, & feminæ, sicco pede, facilè, molliter, & exultanter illud transirent. Vnde Isaias cap. 63. 13. *Qui eduxit eos*, inquit, *per abyssos quasi equum in deserto non impingentem*, quasi dicat. Sicut equus in hippodromo, vbi omnia ad cursum æquata & complanata sunt, facilè decurrit, nec vspiam impingit: sic Hebræi per alueum maris rubri à Deo complanatum, molliter transierunt. Pergit Isaias: *Quasi animal in campo descēdens: Spiritus Domini ductor eius fuit: Sic adduxisti populum tuum, vt faceres tibi nomen gloriæ*. Et Psaltes: *Et increpuit mare rubrum, & exsiccatum est, & deduxit eos in abyssis sicut in deserto*. Psal. 105. 9.

Huc facit quod ait Philo libr. de Vita Moysis, fundum maris rubri antea liniosum & lutosum concreuisse: *Suis minutis*, inquit, *induruit velut pauimentum constratum silice*, intellige quantùm sufficiebat ad firmandos & solidandos in eo gressus; nam alioqui erat instar campi germinantis, vt sequitur.

Magnum hoc fuit prodigium & beneficium, quo Moyses virga sua, siue baculo suo secuit, & stetit aquas maris rubri in gratiam Hebræorum.

Similе fecit S. Sabinus Episcopus Placentinus, qui Padum restagnantem litteris ad eum Scriptis in suum alueum repulit, de quo audi S. Gregor. 3. Dialog. c. 10. *Sabinum fuisse asserunt miræ virtutis Episcopum. Cui dum die quadam suus diaconus nuntiasset, quòd cursu suo Padus alueum egressus Ecclesiæ agros occupasset, totaque illic loca nutriendis hominibus profutura aqua eiusdem fluminis teneret, venerabilis vitæ Sabinus Episcopus respondit, dicē.: Vade & dic ei: Mandat tibi Episcopus, vt te compescas, & ad proprium alueum redeas. Quod diaconus eius audiens despexit & irrisit. Tūc vir Dei accersito notario dictauit, dicens: Sabinus Domini nostri Iesu Christi seruus, commonitorium Pado: Præcipio tibi in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt de alueo tuo in locis istis vlteriùs non exeas, nec terras Ecclesiæ lædere præsumas. Atque eidem notario dicens subiunxit: Vade, hoc scribe, & in aquam eiusdem fluminis proiice. Quo facto sancti viri præceptum suscipiens,* *S. Sabinus Padum repulit.*

statim se à terris Ecclesiæ fluminis aqua compescuit, atque ad proprium alueum reuersa, extra vlterius in loca eadem nō præsumpsit. Qua in re Petre, quid aliud quam inobedientium hominum duritia confunditur? quando in virtute Iesu, & elementum irrationale sancti viri præcepto obediuit.

S. Attala Bobium.

Simili modo S. Attala Abbas Bobiensis, cùm Bobius fluuius Monasterij molendinum alluendo suffoderet, Sinoaldo Diacono dixit: *Sumpto baculo, quo sustentor vade ad Bobium fluuium, & facto crucis signo dicito illi, vt has ripas desinat perfodere.* Quod cùm fecisset fluuius obediens recessit, & ad aduersam molendini ripam cursum inflexit. Ita Surius in vita eius, & Philipp. Ferrarius in Catalogo SS. Italiæ ad diem 10. Mart.

S. Gregor. Thaumaturgus paludem.

Denique S. Gregor. Thaumat. quem S. Basilius Moysi comparat, paludem inter fratres causam discordiarum exsiccauit, ac Lycum fluuium perniciosè agros inundantem ad ripam, quo sustentabatur baculo, qui statim virentem creuit in arborem, coërcuit, vt postea vltra eum terminum non effluxerit, vti refert S. Gregor. Nyssenus in eius vita.

Ex dictis patet, Hebræos non ambulasse super mare, sed in fundo maris sicco. Quare quod canit Tertull. lib. 2. contra Marc. cap. 3.

Calcauit fluctus, hostes demersit inundis.

Poëticè *dictum est calcauit*, id est, superauit fluctus maris iam diuisi, perinde ac si pedibus eos calcasset.

Et campus germinans de profundo nimio] Græcè: *Et viridem herbam ferens campus è gurgite violento*, vel *ex tempestate vehementi*. Vatabl. *Et herbosus è fluctu violēto cāpus*. Vnde Poëta:

Prosilit herbosus violento è gurgite campus;

Mare rubrum Hebræis fuit q. campus floridus.

Syrus: *Et conculcata est via in mari rubro, & planities plena omni herba occurrit illis*; Arabicus: *Et de gurgite profundo campus distinctus varietate herbarum*; Nannius: *Herbiferus campus ex vndis procellosis gigneretur*. Primò, S. Bonauent. Lyran. Holcot, & Iansen. censent hęc figuratè dici per hyperbolen, ac tantùm significare, quod via illa in mari rubro fuerit Hebræis loco campi germinantis, eò quòd cum summa alacritate & lætitia per eam transierint. Simili schemate Baruch lætitiam Hebræorum redeuntium è captiuitate Babylonica depingens cap. 5. ait: *Obumbrauerunt autem & syluæ, & omne lignum suauitatis Israel mandato Dei. Adducet enim Deus Israel cum iucunditate in lumine maiestatis suæ, cum misericordia & iustitia, quæ est ex ipso.* Vide ibi dicta.

Secundò, magis propriè & germanè Syrus, Arabicus, & alij censent, alueum maris rubri vento siccatum apparuisse herbosum & floridum, instar campi germinantis & vernantis, vt Hebræis transeuntibus illud in Paschate, quando ver est, quo omnia virent; florent & vernant, miram amœnitatem, odoris suauitatem & iucunditatem afferet. Nam in fundo maris, præsertim rubri germinat alga, herba, & flores, quin & lauri, arbores, ac syluæ, vti docet Plinius lib. cap. 25.

In mari fundo sunt syluæ.

Nascuntur, inquit, *& in mari frutices, arboresque minores in nostro. Rubrum enim, & totus Orientis Oceanus refertus est syluis.* Et nonnullis interiectis: *Eodem tractu insularum syluas operit æstus, quanquam altiores plantis populisque altissimis. Folia iis lauri, flos viola & odore & colore. Bacca vt oleis, & ipsa odoris iucundi autumno nascentes, foliis numquam deciduis. Harum minores totas integit mare; maximarum cacumina extant, ad quæ naues religantur; & cum recessit æstus, & radices. Alias quoque arbores in alto ab eisdem accepimus eodem in mari visas, semper folia retinentes, fructu earum lupino simili.* Accedunt recentiores & noui orbis repertores, qui narrant Parium mare herbis florentibus sic implicitum, quasi coronatum & concatenatum esse, vt nauigari nequeat, iisque adeo longis, vt à radice ad cacumen numerentur palmi sexaginta, ac quocumque vertuntur fluctus, eodem pariter conuerti herbas & flores, vt fluctus herbarum potiùs & florum, quàm aquarum & maris esse videantur. Ita Ouet. lib. 2. cap. 5. & Simon Maiol. colloqu. 10. & ex iis Pineda in Iob cap. 26. vers. 5.

Porrò Deus Hebræos deduxit in mari rubro ea parte & loco, qua maior erat planities, ac lætissima herbarum viriditas, florum amœnitas, atque minor copia arborum & syluarum: hæ enim iter tantæ multitudinis, ac multò magis equitum & curruum Pharaonis insequentis impediuissent, & retardassent. Tacet hoc Moyses Exodi 14. sed multa hîc supplet Sapiens, quæ ibi reticentur.

Denique, Sapiens hic, significat Deum in gratiam Hebræorum mira patrasse prodigia, omnesque creaturas transformasse, vt eis beneficæ forent ac voluptatem afferrent. Quare planè verisimile est eum effecisse, vt transitus eorum per alueum maris adeò lati, qui aliàs fuisset difficilis, vtpote arenosus, lutulentus, & glaber, germinantibus herbis & floribus eis esset amœnus, hilaris, & iucundus, ne vt alias itineris tam longi & fastidiosi eos tæderet. Hæc est suauis, benigna & munifica Dei nostri erga suos prouidentia prouidaque cura. Ita nostri, à Castro, Lorinus, & Pineda lib. 4. de Rebus Salomonis cap. 13. numer. 6. Nec ad hoc opus erat miraculo. Sufficiebat enim aluei maris rubri natura & conditio, vt ex Plinio dixi.

Per quem omnis natio (gens He- Vers. 8.
bræorum) transivit, quæ tegebatur tua manu, videntes (singuli è natione siue gente hac) tua mirabilia et monstra] Græcè: *Per quem tota gens transierunt, qua tua manu protegebantur conspicientes miranda portenta*, scilicet maris rubri diuisi dissectique, columnæ nubis præeuntis, iter angeli medium sese inter Hebræos & Ægyptios interponentis, ac in hos iaculantis fulmina, quibus currus, equos, & equites prostrauit, & mersit in mari rubro. Exodi cap. 14.

Tamquam enim equi depaverunt Vers. 9.
escam, et tamquam agni exultaverunt magnificantes te Domine, qui liberasti illos] Græcè: *Tamquam enim equi hinnierunt, & quasi agni exultauerunt laudantes te Domine, qui liberasses ipsos*; Arabicus: *Quoniam depasti sunt velut equi, & exultauerunt tamquam tauri, glorificantes te, ô Domine, qui liberasti eos.* Legit Noster cum Complut. Reg. & Vatican. ἐνεμήθησαν, id est, *pasti sunt*, pro quo alij legunt ἐχρεμέτισαν, id est, *hinnierunt*. Sensus est, q. d. Hebræi transeuntes mare rubrum, herbis floribusque germinans & vernans, videntes

Ægyptios in eo mersos, mirè gauisi sunt, & exultarunt instar agnorum salientium, & equorum hinnientium, præsertim cùm mox à transitu, in deserto arido viderunt sibi assiduè paratam à Deo escam suauissimam, scilicet manna & coturnices, quam auidissimè & iucundissimè depasti sunt: conglomerat enim hic Sapiens beneficia & miracula à Deo præstita Israëli, ideoque ab vno salit ad aliud, licèt diuerso loco & tempore editum, nimirum à transitu maris rubri salit ad coturnices, vnde eas mox nominat vers. 11. & an manna: hoc enim celebrat vers. 20. Alludit ad equos depascentes gramina in campo, & agnos in eo exultim ludentes. Nam vers. 7. herboso campo comparauit alueum maris rubri, quasi dicat. Tam lætè & festiuè gaudentes & epulantes Hebræi transierunt alueum maris rubri, quam equi transeunt per campos & prata herbis florida, quæ ipsi auidè depascuntur, quamque agni in iisdem gaudent & exultant. Simili enim modo Hebræi in transitu maris rubri herbis, floribus, rebusque omnibus ad eorum voluptatem, gestumque comparatis, quasi escis pasti & recreati sunt. Fortè enim piscibus, ostreis, pomis, & fructibus, &c. in mari rubro inuentis, & à Deo præparatis propriè pasti sunt. Sicut enim Deus Hebræis parauit mensam in deserto. Psal. 77. 19. sic & parare potuit in mari rubro.

Denique per catachresin *pasti sunt*, id est, velut equi bene pasti & saginati exultarunt, &, vt nonnulli legunt, ἐχρεμέτισαν, id est, *hinnierunt*, id est, gaudentes & iubilantes hymnos Deo cecinerunt, ac præsertim Canticum Moysis, quod hac de re extat Exodi cap. 15. Maximè autem notat manna & coturnices, vt dixi. Sicut enim herba in campo ab equis & agnis, vtpote mitibus & lanigeris animalibus, ideoque benigni dentis, carpta & depasta mox repullulat & renascitur; depasta verò à feris, vtpote venenati dentis non regerminat, sed tabescit, & velut enecta à virulento dente in radice arescit: Sic pariter Israëli fideli & pio collectum, & quasi depastum in campo manna quotidie recrescebat & renascebatur, cum impiis & virulentis Ægyptiis omnia tabescerent, exarescerent & perirent, iuxta illud Prouerb. 20. 21. *Thesaurus desiderabilis & oleum in habitaculo iusti: & imprudens* (impius) *homo dissipabit* (Hebr. *depascet*) *illud*. Sensus ergo est, quasi dicat. Hebræi in vasta solitudine cibo cælesti, putà manna pasti & lautissimè enutriti, exultarunt instar equorum & agnorum, qui in pinguissimis & amœnissimis pratorum pascuis trifolia sibi sapidissima depascuntur.

Porrò insulsum est, quod ait Holcot: *depauerunt, id est, audacter & sine pauore se habuerunt*. Minùs rectè quoque Lyran. & Dionys. *depauerunt*, inquiunt, id est, diripuerunt arma & spolia Ægyptiorum mersorum in mari rubro, arma enim non erant esca.

Denique portentum hoc diuisi maris rubri, & transitum Israëlis celebrans Psaltes psam 113. sic canit: *Montes exultauerunt sicut arietes, & colles sicut agni ouium*, quod S. Basil. sic exponit: Per hyperbolen montes tripudiantes & lætantes inducit, vt magnitudinem gaudij Hebræorum significet. Sic & Euthymius, multique alij Rabbini, tamen ad litteram vt iacet accipiunt. Tradunt enim Montem Sina terræmotu concussum se vertisse, & curuasse super Hebræos instar Tinæ, eisque applausisse, inquit R. Isaac apud Genebrardum in psalm. 113. & Genebrardus: ob maris, inquit, & Iordanis exsiccationem tam stupendam vicini montes quasi tripudiarunt, partim admirantes prodigium, partim gratulantes populo. Quin & Theodot. Montes, inquit, id est, Mons Sina cum suis collibus & iugis partim præ gaudio diuinæ præsentiæ *gestiit*, vt legit S. August. & Roman. partim præ metu & reuerentia contremuit & subsiluit, cùm Deus in eo Israëli paulò pòst transitum maris rubri daret legem, vt patet Exodi 19. 18. *Erat*, inquit, *omnis mons terribilis*. Chald. *contremuit totus mons*. Pagnin. *Et commotus est mons valde*. Vatabl. *Et totus mons vehementer contremuit*. Sic & Hebræi. Vnde & sequitur in psal. 113. *Terra mota est*. Aquila, *parturiit*, S. Hieron. *contremiscit*, scilicet vt parturiens. Hebr. enim est, חילי *chuli*, id est, *instar parturientis contremuit*. Tropol. S. August. S. Hieron. & Cassiodorus in psalm. 113. Cùm, inquit, conuersi sumus à vanitate ad veritatem, à creaturis ad creatorem: mare fugit, id est, omnis sæculi impedimenta cesserunt: terra, id est, terrenum hominis cor pœnitentia compunctum & commotum est: montes & colles gestierunt, id est, Apostoli & prædicatores exultarunt conuersione gentium, spe cælestis gloriæ, & reuerentiâ Dei.

Mõtes exilierũt Hebræis transeuntibus.

MEMORES ENIM ERANT ADHVC EORVM, QVÆ IN INCOLATV ILLORVM FACTA FVERANT, QVEMADMODVM PRO NATIONE ANIMALIVM EDVXIT TERRA MVSCAS, ET PRO PISCIBVS ERVCTAVIT FLVVIVS MVLTITVDINEM RANARVM] quasi dicat. Hebræi exultauerunt, tum quia magnificè à Deo habiti & pasti, tum quia memores erant, quanta paulò ante pro eis contra Aegyptios Deus portenta patrasset, *in incolatu*, cùm scilicet adhuc incolerent Aegyptum, dum pro *natione animalium*, Græcè γεννήμασι, id est, fœtu, sobole vel generatione pecorum, terra produxit muscas, ac Nilus fluuius *pro piscibus*, Græcè, *pro aquatilibus*, dedit copiam ranarum, quæ omnes Ægyptiorum domos, mensas & lectos oppleuerunt & conspurcarunt. Vide dicta Exodi 8. cap. 1. & seq. Pro *in incolatu*, græcè est, ἐν παροικίᾳ, id est, *in peregrinatione vel peregrinitate* sua, putà in Ægypto, in qua peregrini erant & peregrinabantur Hebræi, iuxta oraculum à Deo Abrahæ datum. Genes. 16. 13. Vers. 10.

NOVISSIME AVTEM VIDERVNT NOVAM CREATVRAM AVIVM, CVM ADDVCTI CONCVPISCENTIA POSTVLAVERVNT ESCAS EPVLATIONIS. Vers. 11.

IN ALLOQVTIONE ENIM DESIDERII, ASCENDIT ILLIS DE MARI ORTYGOMETRA; ET VEXATIONES PECCATORIBVS SVPERVENERVNT, NON SINE ILLIS, QVÆ ANTE FACTA ERANT, ARGVMENTIS PER VIM FLVMINVM; IVSTE ENIM PATIEBANTVR SECVNDVM SVAS NEQVITIAS] Græcè: *In nouissimo autem viderunt & nouam generationem auium, cùm concupiscentia adducti postulassent cibos deliciarum. Nam ad consolationem eorum ascendit de mari ortygometra; ac supplicia pec-* Vers. 12.

catoribus superuenerunt, non sine factis signis vi fulminum; iustè enim patiebantur suis nequitiis.

NOVISSIMÆ, Græcè ἐφ' ὑστέρῳ, id est, deinde, postea. Hebr. enim אחר acchar, significat sequens, posterius, quod noster vertere solet *nouissimum*. Explicat escam, quam depauerunt Hebræi, scilicet eam fuisse coturnices sapidas & delicatas.

NOVAM CREATVRAM] Ita vocat coturnices nouè à Deo productas, & in desertum adductas, quæ noui & exquisiti erant saporis, æquè ac magnitudinis & pinguedinis. ita S. Bonauent. Vnde eas vocat *escas epulationis*, Græcè *escas deliciarum*, id est, delicatas, quæ in epulis lautioribus solent apponi ad epulandum delicatè & voluptuosè.

IN ALLOCVTIONE] Græcè εἰς παραμυθίαν, id est, *in consolatione*. Allocutio enim itinerantis & laborantis, est solatium itineris & laboris.

ORTYGOMETRA] Ita vocatur coturnicum dux, indeque agmen, vti dixi c. 16. 2.

VEXATIONES] τιμωρίαι, id est, supplicia, quæ irrogantur ad vindicandum τιμὴν, id est, honorem, ait Gellius libr. 6. 14. putà Dei hoc loco, quem læserant Ægyptij, Deo & Moysi rebellantes.

NON SINE ILLIS, QVÆ ANTE FACTA ERANT, ARGVMENTIS PER VIM FVLMINVM] Ita Roman. & Græca; malè ergo nonnulli legunt, *fluminum*. Transit, vel potiùs redit ad vltimam plagam Ægyptiorum, qua cum Pharaone mersi sunt in mari rubro, q. d. Vltima hæc plaga eis inflicta fuit post præcedentia argumenta iræ Dei, quia scilicet antequam Deus eos mergeret, iaculatus est in eos tonitrua & fulmina, quibus currus eorum, equos & equites subuertit, vti dixi Exodi 14. 25.

Audi Iosephum lib. 2. Antiq. c. 7. *Ergo cùm iam vniuersus exercitus introgressus esset, refunditur iterum mare, & Ægyptios fluctibus inuoluit, ventis etiam eodem impellentibus: accesserunt & imbres de cælo, & aspera tonitrua fulguribus simul intermicantibus, fulmina quoque deferebantur, & nihil omnino deerat eorum, quæ ab irato Deo hominibus ad perniciem immitti solent.*

Aliqui censent hæc dicit de Sodomitis: in hos enim Deus è cælo iaculatus fulmina, eos igne cælesti sideratuit. Verùm durior est tantus tamque subitus iste saltus, vt subitò ab Ægyptiis transiliat ad Sodomitas: ad eos tamen alludit. Tacitè ergo confert Ægyptios cum Sodomitis, q. d. Sicut olim Dominus *pluit super Sodomam & Gomorram sulphur, & ignem à Domino de cælo, & subuertit ciuitates has, & omnem circà regionem*. Genes. 19. 24. Sic pariter in Ægyptios iaculatus est fulmina & ignes cælestes, quibus castra eorum subuertit in mari rubro, idque ob similes eorum nequitias, præsertim inhospitalitatis, qua in suos hospites barbari erant & truculenti, vti sequitur.

Vers. 13. ETENIM DETESTABILIOREM INHOSPITALITATEM INSTITVERVNT: ALII QVIDEM IGNOTOS NON RECIPIEBANT ADVENAS: ALII AVTEM BONOS HOSPITES IN SERVITVTEM REDIGEBANT] *Inhospitalitatem* accipere non negatiuam, sed positiuam: græcè enim est, μισοξενίαν, id est, odium *hospitalitatis & hospitum*. Pro *instituerunt*, græcè est, ἐπετήδευσαν, id est, *exercuerunt*. Pro *ignotos*, græcè est, ἀγνοοῦντας, id est, *ignorantes*, qui scilicet non norant ipsos, nec ab ipsis erant cogniti, q. d. qui nullum cum eis commercium habebant, vnde nec in eos benefici extiterant. Vnde Noster aptè vertit *ignotos*. Vatabl. vertit: *Nam alij eos, qui errabant apud se, vel ignotos non recipiebant*; Osorius: *Nam vel homines tantæ immanitatis ignaros non recipiebant*. Pro *aduenas* Noster legit, παρόντας, iam legunt παρόντας, id est, *præsentes*. Pro *bonos*, græcè est, εὐεργέτας, id est, *benefactores*.

Comparatiuus *detestabiliorem* significat hîc comparationem institui inter inhospitalitatem Ægyptiorum & Sodomitarum, ad quos v. præcedenti allusit, vt dixi. Sensus ergo est, q. d. Sodomitæ sibi lauti, aliis fuere crudeles, ac præsertim in hospites duri & sæui. Vnde Ezechiel c. 16. 49. *Ecce*, inquit, *hæc fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ, superbia, saturitas panis, & abundantia, & otium ipsius & filiarum eius, & manum egeno & pauperi non porrigebant*. Sed tamen magis inhospitales fuere Aegyptij: Nam Sodomitæ angelos hospites missos ad Lot Genes. 19. non receperunt hospitio, vtpote ignotos, quia ignorabant eos esse angelos, ac nullum cum eis commercium habuerant, nec vllum sciebant ab eis se recepisse beneficium. At verò Aegyptij *bonos*, Græcè *benefactores* hospites, putà Hebræos, à quibus multa receperant beneficia, ac imprimis à Ioseph, qui totam Aegyptum in fame aluit & ditauit. Genes. 41. 47. & sequent. *in seruitutem redigebant*, iisque quasi mancipiis ad agros colendos, ad Nili alueos & fossas repurgandas, ad pyramides extruendas, &c. tyrannicè abutebantur. Quocirca magis puniti fuere à Deo inhospitales Aegyptij, quàm Sodomitæ: hi enim solo igne, illi verò igne & aqua siderati sunt, cùm fulminibus icti, mersi sunt in mari rubro. Hanc comparationem planè significant Græca, quæ sic habent: *Nam & grauiorem inhospitalitatem exercuerunt: illi enim ignotos non recipiebãt præsentes; hi autem benè meritos hospites in seruitutem redegerunt*: vbi τὸ *illi* opponitur τῷ *hi*: *illi*, scilicet Sodomitæ; *hi*, scilicet Aegyptij. Porrò quàm Aegyptij fuerint in hospites sæui, liquet ex Busiride Pharaone, qui Thasium immolauit ad arcendam Aegypti sterilitatem. Idem faciebat ceteris hospitibus, teste Eusebio in Chron. & S. August. libr. 18. de Ciuit. cap. 12. *Illo*, ait, *tempore* (quo Danaus imperabat Argiuis, Athenis Minos, Atticæ Erichtonius, Græciæ Dionysius siue Liber Pater, Hebræis Moyses & Iosue) *vel rex, vel potiùs tyrannus Busiris, suis Diis suos hospites immolabat, quem filium Neptuni perhibent*; qua de causa ab Hercule occisus est. Vnde & Virgil. Georg. 3.

Busiris hospites immolabat.

----- *Quis*, ait, *aut Eurysthea durum,*
Aut illaudati (id est, infamis) *nescit Busiridis aras?*

Idem patet ex crudelitate, quam Aegyptij exercuerunt in Moysem & Hebræos hospites. Exodi 1. & sequent. atque ex iis, quæ de Aegyptiis narrant Arnobius libr. 8. contra Gentes, Minutius in Octauio, Diodorus Sicul. lib. 2. cap. 4. & alij.

VERS. 14. ET NON SOLVM HÆC, SED ET ALIVS QVIDAM RESPECTVS ILLORVM ERAT, QVONIAM INVITI RECIPIEBANT EXTRANEOS.

VERS. 15. QVI AVTEM CVM LÆTITIA RECEPERVNT HOS, QVI EISDEM VSI ERANT IVSTITIIS, SÆVISSIMIS AFFLIXERVNT DOLORIBVS [Græcè: *Et non solùm, sed quadam visitatio erit illorum, quoniam odiosè recipiebant extraneos; Alij verò, quos cum festiuitatibus acceperant, eosiam eiusdem iuris participes factos, grauibus afflixerunt laboribus.*

Pro *respectus*, græcè est, ἐπισκοπὴ, id est, visitatio, inspectio, consideratio, respectus, q.d. Ægyptij non solùm hospites in seruitutem redigebant, sed & in eis alia culpa, & inhospitalitas consideranda & respicienda occurrit, quòd scilicet *inuiti*, Græcè ἀπεχθῶς, id est, odiosè, inimicè, inuitè, tetricè *recipiebant extraneos*, cùm hospites hilari ore & vultu sint recipiendi. Potest quoque *visitatio* accipi pro ratione agendi, more consuetudine viuendi.

Aliqui hæc accipiunt, de Sodomitis, vt sit secunda anthithesis, quòd Sodomitæ inuitè receperint hospites; Ægyptij verò festiuè receptos sæuè afflixerint, vt sequitur. Verùm nec in Græco, nec in Latino vlla hic insinuatur antithesis. Ergo de Ægyptiis loqui pergit.

QVI AVTEM CVM LÆTITIA] Græcè μετ' ἑορτασμάτων, id est, *cum festiuitatibus*; Iansen. *Festiuis & solennibus gaudiis*; Vatabl. *Gaudiorum celebritate*; Osorius: *Hilari fronte inter solennia sacra diebus festis.*

QVI EIVSDEM VSI ERANT IVSTITIIS] Ita legendum non *institutis*, etsi eódem redeat sensus. Græcè enim est, δικαίων, id est, *iustis* neutrè, hoc est, iuribus, q. d. Ægyptij Hebræos, quos primitùs in gratiam Ioseph festiuis gaudiis, ludis, & festis exceperant, quosque in suam Rempublicam receptos sui iuris fecerant participes, ac quasi ciues ciuitate donarant, hos mortuo Ioseph contra omne ius & fas *sæuissimis afflixerunt doloribus* & laboribus, qui recensentur initio Exodi. An non hæc summa erat inhospitalitas, summaque barbaries fulminibus ferienda, & aquis maris rubri suffocanda?

Moral. disce hîc, quàm immisericordia, & inhospitalitas Deo displiceat, vtpote propter quàm inter alia scelera Sodomam, totamqoe Pentapolim igne cælesti combussit. Ezech. 16. 49. ac Pharaonem cum totis castris fulminauit, mersitque in mari rubro. Ex aduerso misericordia & hospitalitas Abrahæ ita placuit Deo, vt meruerit angelos hospitio recipere, qui ei & Saræ sterili filium Isaac promiserunt. Genes. 18. Sic & sanctus Gregorius ob eleemosynas & hospitalitatem angelum hospitio excepit, qui ei edixit Deum propter eam elegisse ipsum in Pontificem, vti habet eius vita. Idem sanctus Gregorius 3. Dialog. cap. 11. narrat Carbonium Populonij Episcopum, eò quod milites hospitio excepisset & abscondisset, à Totila Gothorum rege vrsis obiectum, sed vrsos deflexâ ceruice, summissoque humiliter capite eius pedes lambere cœpisse. Quo portento permotum Totilam & Gothos, odium in amorem, & contemptum in honorem vertisse, ipsumque vt Sanctum

S. Greg. factus Pontifex ob eleemosynas.

Carbonij hospitalitas remunerata.

magna in veneratione habuisse. Quocirca
A sanctus Paulus Hebræos cap. 13. 2. exhortatur dicens: *Hospitalitatem nolite obliuisci: per hanc enim latuerunt* (alij legunt *placuerunt*) *quidam angelis hospitio receptis*, vbi plura hac de re annotaui. Ad eandem omnes vrget sanctus Basilius homil. 8. Hexam. exemplo cornicum, quæ ciconias aliò auolantes sub hyemem comitantur, & securè ad hospitium deducunt: *Cornices*, inquit, *nostrates velut lictores, satellitesque ipsas comitantur atque deducunt. Quin vt mihi videtur, & socias se offerunt, auxiliaresque aduersus aues ipsis aduersarias atque hostes. Cuius rei argumento sunt illa: Primùm, quòd nostris id prouinciis illo tempore nulla prorsus cornix conspicitur; deinde cum vulneribus redeuntes, apertà præstitæ tutela indicia nobis afferunt. Quis apud ipsas hospitalitatis iura præscripsit? Audiant hæc homines hi, qui nullo hospitio homi-*
B *nes exceptant, ianuasque suas occludunt, & neque hyeme, neque noctu solo tegmine peregrinos, aduenasque suscipiunt.*

Cornicum hospitalitas.

Magnus ille S. Pachomius, cùm adhuc gentilis esset & miles: visâ Christianorum in milites transeuntes tam profusâ hospitalitate, ad Christi fidem conuersus tantus euasit, vt religionis fundator Regulam ab angelo accipere meruerit. Ita habet eius vita. Ingens fuit primorum Christianorum hospitalitas, præsertim Pontificum & ciuium Romanorum, vt liquet ex Annalibus Baronij, quin & etiamnum Romæ eadem viget, vti videre est in tot tamque copiosis hospitalibus, ac Episcoporum, sacerdotum, religiosorum cæterorumque peregrinorum hospitiis, quibus præter alia plurima, similis generis tota vrbs referta
C est.

PERCVSSI SVNT AVTEM CÆCITATE: SICVT ILLI (Sodomitæ) IN FORIBVS IVSTI, (Lot) CVM SVBITANEIS OPERTI ESSENT TENEBRIS (Græcè, ἀχανεῖ περιβληθέντες σκότει, id est, vastis, vel immensis, vel stupore plenis, quæ Ægyptios reddebant perculsos & stupidos, vallati, vel circumdati & circumfusi tenebris) VNVSQVISQVE TRANSITVM OSTII SVI (Græcè ἑαυτοῦ θυρῶν, id est, *ostium suorum* (QVÆREBAT] Aliqui vt S. Bonauent. Lyran. Hugo & Ribera in Sophon. 1. numer. 81. hæc omnia accipiunt de Sodomitis, qui cùm inuaderent ostium Lot, vt hospites, putà angelos raperent ad suam libidinem, ab angelis percussi sunt cæcitate, vt ostium Lot inuenire nequirent; Addit Ribera, ex hoc Sapientis loco liquere Sodomi-
D tas, etiam ostia propriarum ædium reperire non potuisse.

VERS. 16.

Verùm meliùs alij passim hæc accipiunt de Ægyptiis, de quibus sermo præcessit: hos enim comparat Sodomitis, quòd sicut hi cæcitate percussi ostium Lot inuenire non poterant, Genes. 19. 10. Sic & Ægyptij triduanis tenebris (de quibus egit cap. 17. 2. & seq.) inuoluti ostia suarum domorum, per quæ transire solebant, videre nequirent. Hoc enim planè verba significant, præsertim τὸ *sicut illi*. Pro *cæcitate*, græcè est, ἀορασία, id est, auidentia, cæcitas: fuit hæc dispar in Sodomitis & Ægyptiis. In Sodomitis enim fuit interna, qua scilicet eorum oculi tenebantur & obscurabantur, vt videntes ostium Lot non viderent, id est, non agnoscerent illud

esse ostium Lot, sed putarent esse communem parietem, vel quid aliud. In Ægyptiis verò fuit caligo & tenebræ externæ, quæ visum communem impediebant.

Iustè & congruè in hospitales, qui hospites videre non poterant, priuantur oculorum (quibus abutebantur (vsu & visu.

IN SE ENIM ELEMENTA DVM CONVERTVNTVR, q. d. dum elementa inter se commutantur, non naturâ & substantiâ, sed conditione & qualitate (subaudi *sic se habent*) SICVT IN ORGANO QVALITATIS SONVS IMMVTATVR, ET OMNIA SVVM SONVM CVSTODIVNT] q. d. Sicut in Psalterio, cithara, lyra, aliove musico instrumento sonus vnius chordæ, & variatione modulationis & soni aliarum chordarum, aliam & aliam harmoniam, æquè ac nomen sortitur, licet eædem sint chordæ, idemque in se maneat singularum sonus: ita Deo quasi ludente, Psallente, & citharizante in elementis Ægypti, idem elementum suam naturam, proprietatem & ordinem retinens, iunctum alteri elemento, in eius naturam & vsum transire visum est. *Agrestia enim in aquatica conuertebantur*, vti explicans subdit. Quod dixit. vers. 6. Deum ingratiam Hebræorum vim & conditionem naturalem elementorum immutasse, idipsum hic aptâ similitudine instrumenti musici declarat. Sicut enim in eo dum pulsatur, manente eodem sono cuiusque chordæ & vocis, ex concursu soni & vocis aliarum chordarum mutatur harmonia & concentus: sic pariter in elementis manente eadem cuiusque natura, Deo operante & singula quasi pulsante, mutatur earum operatio & actio, operisque harmoniæ & concentus, quo omnia consonabant & conspirabant in salutem piorum Hebræorum, ac in perniciem impiorum Ægyptiorum.

Pro *organo*, Græcè est, *Psalterio*. Organum enim est vox generalis significans quodlibet instrumentum musicum, ita dictum quasi ἔργανον, id est, operatorum, putà instrumentum quod operosè opus, v.g. sonum & harmoniam operatur, efficitque.

VNDE ÆSTIMARI EX IPSO VISV CERTO POTEST] Hoc est, vt habent Græca, *quod ex ipsa rerum factarum visione*, vel *inspectione perfectè licet conijcere*. Patet ex sequent.

Vers. 18. AGRESTIA ENIM IN AQVATICA CONVERTEBANTVR: ET QVÆCVMQVE ERANT NATANTIA IN TERRAM TRANSIBANT] Id est, vt Græcè: *Terrestria enim in aquatilia conuertebantur, & natatilia in terram transibant*. Nimirum Hebræi, eorumque iumenta terrestria, quæ in agris degere, arare & pascere solebant, per mare rubrum sicco pede transeuntia, videbantur naturam & conditionem piscium tranantium induisse: Vice versâ ranæ, quæ solent in aquis natare, inuadentes domos, mensas & lectos Ægyptiorum, videbantur naturam & locum mutasse, atque ex aquaticis & natatilibus facta esse terrestria. Sapienter S. Isid. lib. 1. Sent. c. 9. docet, *cùm creaturarum stimulis, & elementaribus aduersitatibus homo verberatur, peccati hoc exigere pœnam, vt Deo superbiens homo, ea quæ infra ipsum sunt, patiatur aduersa, iuxta illud: Pugnabit cum eo orbis terrarum contra insensatos.*

Vers. 19. IGNIS IN AQVA VALEBAT SVPRA SVAM VIRTVTEM, ET AQVA EXTINGVENTIS NATVRÆ OBLIVISCEBATVR] Græcè: *Ignis in aquam virtutem habebat, propriæ facultatis oblitus, & aqua extinctiuæ naturæ obliuiscebatur*; Syrus: *Ignis inflammabatur in aquis, & non comburebat secundùm suam virtutem, & aquæ virtute sua non extinguebant ignem*; Arabicus: *Et ignis potentia inualuit in aquis, & aqua abscondit suam naturam.* Loquitur de igne misto pluuiæ & grandini, qui hanc non extinguebat, nec ab ea extinguebatur, sed velut cum ea sororians, eam quasi per antiperistasin acuebat & intendebat, ac vicissim ab ea acuebat & intendebatur. Vide dicta cap. 16. 22. & Exodi 9. 23.

Potentia obedientialis actiua.

Ex hoc loco & similibus Franc. Suarez 1. p. qu. 13. art. 1. disput. 31. sect. 5. & 6. probat in creaturis esse potentiam obedientialem, non tantùm passiuam ad recipiendum in se qualitates supernaturales, quas Deus in ijs operatur imprimitque, vt vult Gabriel Vasquez, sed etiam actiuam, ad operandum per eas effectus, qui naturales earum vires superant, sicut operatur per ignem inferni corporeum, facitque vt is agat in animas & spiritus dæmonum, eleuando eius actiuitatem naturalem comburendi corpora, vt supernaturaliter cruciet vtrasque spiritus. Neque dicas cum nonnullis, ignem ibi nihil agere, sed Deum ad præsentiam ignis per se totum facere vrereque spiritus, quia Script. ait passim eos cruciari, torqueri, vri ipso igne. Sic pariter à Deo eleuatur intellectus beatorum suprà naturam, vt Deum ipsum per essentiam clarè videat & amet visione & amore supernaturali, itaque beatur: hæc enim visio Dei beatifica non tantùm est passio, sed & actio vitalis intellectus & voluntatis. Rursum sicut homo vtitur calamo quasi instrumento ad scribendum, adeo vt sine eo scribere non posset, vnde quo melior est calamus eo melior est Scriptura: Sic pariter creatura Deo cooperatur quasi instrumentum, ad omnes eius voluntatem & actionem supernaturalem. Tanta est creaturæ ad Deum creatorem subiectio & obedientia, tanta vicissim Dei operantis potentia, & intima cum creatura qualibet præsentia & coniunctio, nimirum maior quàm sit formæ cum materia, & animæ cum corpore. Ratio à priori igitur huius potentiæ obedientialis est, Omnipotentia Dei, qua ipsi potest vti sua creatura ad omnem effectum, & secundùm omnem modum & rationem non inuoluentem contradictionem; sicut per eam humanam naturam sibi hypostaticè vniuit, ac per eam sanauit cæcos, surdos, claudos, mutos, paralyticos. Sic & per Sacramenta operatur gratiam in anima suscipientium illa, quam operationem S. Thomas eiusque asseclæ censent esse non tantùm moralem, sed & physicam, etsi alij id negent. Hoc est quod ait hic Sapiens: *Ignis in aqua valebat supra suam virtutem, & aquæ extinguentis naturæ obliuiscebatur*, &c. Sic etiamnum si Deus vellet, faceret vt ignis frigefaceret & aqua calefaceret. Vide dicta cap. 16. v. 17. & sequentis. Vnde ibidem causam subijciens ait: *Creatura enim tibi factori deseruiens, exardescit in tormentum aduersus iniustos, & lenior fit ad benefaciendum pro his qui in te confidunt. Propter hoc & tunc in*

omnia transfigurata, omnium nutrici gratiæ tuæ deseruiebat.

Vers. 10. FLAMMÆ E CONTRARIO CORRVPTIBILIVM ANIMALIVM NON VEXAVERVNT CARNES COAMBVLANTIVM, NEC DISSOLVEBANT ILLAM, QVÆ FACILE DISSOLVEBATVR SICVT GLACIES, BONAM ESCAM] Græcè: *Flammæ è contrario facilè corruptibilium animalium, non marcescere fecerunt carnes inambulantium, neque liquabile glacialis formæ liquefaciebat genus ambrosij cibi.*

Primò, S. Bonauent. per flammas accipit columnam ignis & nubis, quæ Hebræos secum ambulantes non comburebat, sed protegebat ab æstu solis.

Secundò, alij accipiunt serpentes ignitos in Hebræos murmurantes à Deo immissos: horum enim serpentium corpora non vrebantur ab igne in eis contento, ait Holcot: hi pariter non mordebant, nec vrebant Hebræos eorumque iumenta, cùm æneum serpentem à Moyse erectum inspicerent, ait Hugo, Lyran. & Dion.

Tertiò, Osorius flammæ, inquit, in Ægyptios immissæ eos lædebant, non verò cetera animalia, vt liqueret ipsas esse peccatorum supplicium, ac in homines nocentes, non in animalia innoxia immitti.

Quartò, & genuinè, q. d. Animalia à Deo in Ægyptios ad eos cruciandos immissa, non lædebantur ab ignibus & fulminibus in eosdem immissis, sed vtraque quasi coniurantia in Ægyptiorum excidium conspirabant. Rursum, cùm Ægyptij vellent igne comburere immissas à Deo in se ranas, muscas, locustas in rogos congestas, ignis quasi naturæ suæ oblitus illis pepercit, cùm in medio ignis illæsæ inambularent, iuxta illud c. 16. 18. *Quodam etiam tempore mansuebatur ignis, ne comburerent quæ ad impios missa erant animalia, sed vt ipsi videntes scirent, quoniam Dei iudicio patiuntur persecutionem.* Ita Cantacuzenus, à Castro, Lorinus, & alij.

NEC DISSOLVEBANT ILLAM, QVÆ FACILE DISSOLVEBATVR SICVT GLACIES, BONAM ESCAM] q. d. Mirabile, imò miraculum erat, quòd flammæ non liquabant manna, quod simile erat glaciei, siue rori concreto: nam manna pistum & in tortas panesque efformatum, coquebatur & durabatur igne, vti coquuntur & durantur panes nostri; cùm tamen idem manna ad æstum solis, eo incalescente dissolueretur & liquaretur instar glaciei. Vide dicta cap. 16. 20. & Exodi 16. 14. Græcè est, οὐδὲ τηκτὸν εὔτηκτον, (minùs rectè Complut. & alij legunt, εὔτηκτον, id est, *facilè liquabile*, cùm illud idem sit quod τηκτὸν) κρυσταλλοειδὲς γένος ἀμβροσίας τροφῆς, id est, *neque liquabile liquabant crystallo*, id est, *glaciei simile genus ambrosianæ escæ*; crystallus enim similis est glaciei, imò multi censent crystallum non esse aliud, quàm glaciem induratam, indeque dici κρύσταλλον, quasi διὰ κρύους συσταλὲν ὕδωρ, id est, *per frigus conglaciata aqua.* Vnde Dionys. de Situ orbis ait, in

Manna simile crystallo.

mari Caspio gigni crystallum: manna ergo simile erat crystallo, id est, glaciei, quia erat quasi ros frigore constrictus, qui ardore solis liquabatur. Rursum erat candidum & albicans lucensque instar crystalli. Talis mysticè est Eucharistia cuius typus erat manna, quia continet Christum, qui est agnus niueus omni crystallo candidior & lucentior, talesque efficit eos, qui ipsum piè & manducant, nimirum virgines, imò angelos, iuxta illud Zachar. 9. 17. *Quoniam bonum eius est, & quod pulchrum eius, nisi frumentum electorum & vinum germinans virgines?*

Magis Eucharistia.

Rursum Eucharistia homines carneos, id est, infirmos & quasi aqueos, qui facilè quibusuis fluctibus, id est, tentationibus cedunt & dissoluuntur, indurat & obfirmat, instar crystalli, vt nulla tentatione liquari, aut vinci queant.

Mãna erat Ambrosia.

BONAM ESCAM] Græcè γένος ἀμβροσίας τροφῆς, id est, *genus Ambrosij cibi*, vel *Ambrosianæ escæ*, id est, escæ delicatissimæ, cælestis, & diuinæ. Ambrosia enim à Poëtis dicitur esse esca delicatissima, ac deliciæ Iouis & Deorum, sicut nectar esse eorumdem potus. Vnde Martialis:

Iuppiter ambrosia satur est, & nectare viuit.

Ambrosia Deorum esca.

Idem libr. 8. Epigr. 50. Domitiano Imper. qui Deus haberi volebat, pro epulis dat Ambrosiam.

Vescitur, inquit, *omnis eques tecum, populusque patresque,*
Et capit Ambrosias cum Duce Roma dapes

Et Ouidius libr. 1. de Ponto Eleg. 11.

Nectar & Ambrosiam, latices epulasque Deorum.

Et Catullus Epigr. 94. ait,

Ambrosia dulci dulcius.

Nam Ibicus apud Adagiographum ad illud, *Nectar spirat*, ait, ambrosiam dulcedine mel nouies superare.

Eius Etymon.

Hinc dicitur *Ambrosia* ab α priuatiuo & βροτὸς, id est, *mortalis*, interposito μ vocalitatis gratia, eò quòd mortales eam non edant, vel quòd qui eam ederint immortales euadant. Quocirca *Ambrosia alendus* dicitur is, qui ceteris eminet quasi Diis æquandus, apud Ciceronem lib. 2. de Oratore, & Ambrosius Græcè idem est, quod immortalis, diuinus, suauissimus, & dulcissimus: Sic nectar dicitur à νὴ & κτείνω, quòd non eorum qui moriuntur, sed immortalium Deorum sit potus, aut quod νέους, id est, iuuenes, vegetos & florentes efficiat, vt ex Plinio & Dioscoride ait Matthiolus libr. 3. cap. 112.

Nectaris etymon.

Manna ergo vocatur Ambrosia; Primò, quia erat delicatissimi saporis; Secundò, quia erat cibus cælestis & diuinus ab angelis confectus, iuxta illud ca. 16. 20. *Angelorum escâ nutriuisti populum tuum.* Et Ps. 77. 25. *Panem Angelorum manducauit homo*; Tertiò, quia Hebræos omnes in deserto aluit per 40. annos, eosque fecit vegetos, fortes, & quasi immortales per totum tempus peregrinationis suæ. Quocirca videntur Gentiles ab Hebræorum ligno vitæ, vel manna mutuati suam Ambrosiam, æquè ac *nepenthes*, ita dictum, quòd quasi νηπενθὲς, omnem luctum adimat, ac *Moly*, quòd Senes iuuentuti restituere perhibebant. Vide Plinium lib. 25. c. 4.

Ambrosia est Eucharistia.

Allegoricè, longè veriùs Ambrosia est Eucharistia, quia Primò, piis præbet omnem virtutem gratiarum & consolationum, diuinarum suauitatum; Secundò, est Angelorum hominumque beatorum (qui quà homines in cælo humanitate Christi pascuntur & beantur) imò Dei ipsius cibus. Quo enim pascitur & delectatur Pater æternus, æquè ac Spiritus sanctus, nisi

contemplatione Verbi siue Filij, in quo sunt omnes rerum ideæ, species & deliciæ? Tertiò, quia Eucharistia cibus est cælestis à Christo confectus, ac fideles facit immortales, cælestes & diuinos, imò quasi Deos quosdam terrestres, quia non trãsformat in Christum, iuxta illud: *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.* Et: *Qui manducat hunc panem, viuet in æternum.* Ioan. 6. v. 57. & 59. Quare in his verum est illud Hesiodi & Aristot. lib. 3. Metaph. textu 15. ceterorumque priscorum Philosophorum & Poëtarum: *Mortales esse, qui non vescuntur nectare & ambrosia, qui verò iis vescuntur, esse immortales.* Hoc enim disertè de Eucharistia asserit Christus loco iam citato. Quare Eucharistia est Sacramentum Sacramentorum, sacrificium sacrificiorum, deliciæ deliciarum, miraculum miraculorum, quod quotidie patrat sacerdos in Missa consecrans, & non aduertit.

IN OMNIBVS ENIM MAGNIFICASTI POPVLVM TVVM DOMINE, ET HONORASTI, ET NON DESPEXISTI, IN OMNI TEMPORE, ET IN OMNI LOCO ASSISTENS EI] Est conclusio, qua confitetur Sapiens paternam Dei in Israëlem prouidentiam, curam, patrocinium, exaltationem,
A cibationem per manna ceteraque beneficia, quæ celebrat, pro iisque Deo gratias agit. Idem facit Moyses. Deut. 4. 7. Multò maiora beneficia, miracula, sacramenta sunt, quæ Deus præstat Christianis in Ecclesia militante, ac maxima erunt, quæ præstabit in triumphante. Ipsi sit honor, decus, & gloria in omnes æternitates. Amen.

Hinc patet sapientiam, de qua toto hoc libro egit, tum regum & magistratuum, tum regnorum & rerumpublicarum, tum fidelis cuiusque sitam esse in Dei cultu, virtute & pietate; eamque adducere Dei fauorem, beneficentiam, felicitatem omneque bonum. Vnde Moyses moriturus Israëlitis id inculcans. Deuter. 4. 6. *Hæc*, inquit, *est vestra sapientia & intellectus coram populis, vt audientes vniuersa præcepta hæc dicant: En populus sapiens & intelligens, gens magna. Nec est alia na-*
B *tio tam grandis, quæ habeat Deos appropinquantes sibi, sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris. Quæ est enim alia gens sic inclyta, vt habeat ceremonias iustaque iudicia, & vniuersam legem, quam ego proponam hodie ante oculos vestros. Custodi igitur temetipsum, & animam tuam sollicitè. Ne obliuiscaris verborum, quæ viderunt oculi tui, & ne excidant de corde tuo cunctis diebus vitæ tuæ.*

Concupiscentia dilabitur & alternat. Sola sapientia beat & æternat.
Transit sceleris voluptas, manet gehennæ ÆTERNITAS.
Transit virtutis labor, manet gloriæ ÆTERNITAS.
Transit honor, fugit aurum, tempus auolat, stat firma ÆTERNITAS.
O nimis longa, lata, alta, & profunda ÆTERNITAS.

Vita tua, ô Philothee, breuis est, mors certa, dies incerta, anima tua immortalis est, post mortem ad vitam redire non licet, in ictu oculi clauduntur omnia, clausa est pœnitentiæ ianua: longa te excipiet & immensa æternitas: Cæli gaudia immensa & æterna sunt; intoleranda gehennæ tormenta perennant. Alterutra te certò expectant. Vtraque in tua optione & manu sunt. Elige. Alterum enim duobus eligere te cogit Deus.

Si sapi, ô Philosopsyche, amico sincerè te, tuamque perennem salutem diligenti, ausculta. Non te decipiat falsa libertas nouantium, non inescet fugax illecebra voluptatum carni blandientium, non illudat momentaneus honoris fumus, nec fallax plausus adulantium: in momento hæc omnia abibunt, & te mœstum deserent. Memento te æternum, & creatum, natumque æternitati. Temporaria despice, æterna suscipe: si secus faxis, æternum te pœnitebit.

Illam ergo ô Philothee, nunc fidem, illam vitam amplectere, illud nunc crede, illud elige, illud operare quod in hora mortis, quod in die iudicij, cum tribunali Christi iudicandus astabis; quod in omni æternitate te credidisse, elegisse, dixisse, fecisse optabis; vt à iusta Iudice Christo non gehennæ, sed cœlo adiudiceris, vt iugiter animæ tuæ optimè sit, non pessimè; vt non miserrimus, sed felicissimus sis in omnem ÆTERNITATEM. Hęc est vera Salomonis, imò Christi Sapientia, hæc vera & beata ÆTERNITAS.

O Deus æterne, qui nos æternos, ad tuam beatam æternitatem ab æterno prædestinasti, & in tempore creasti, da nobis hæc sapere, hæc assiduè meditari, huc omnia nostra cogitata, dicta, facta dirigere, vt nulla mundi fallax nos dementet vanitas, sed sola tuæ fidei & virtutum pascat veritas, vt post caducam hanc vitam te perpetim videre, te frui, te beari mereamur, quia tu es sola veritas, vera charitas, chara felicitas, felix ÆTERNITAS. Amen.

INDEX

INDEX LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ,

Quæ in hoc in Sapientiam Commentario tum explicantur, tum maioris elucidationis ergô afferuntur.

Prior numerus paginam, secundus columnam, littera addita eas, quæ columnis interposita sunt, significant: vbi solus numerus ponitur cum littera, ad proximè nominatam paginam referri signum est.

EX GENESI.

EX EXODO.

EX LEVITICO.

EX LIB. NVMERORVM.

EX DEVTERONOMIO.

EX IOSVE.

EX LIB. I. REGVM.

EX III. REGVM.

EX I. PARALIPOMENON.

INDEX RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM,

QVÆ IN HOC IN SAPIENTIAM Commentario continentur.

Index Rerum & Verborum.

Index

Index Rerum & Verborum.

